ΣΙΓΚΜΟΥΝΤ ΦΡΟΫΝΤ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

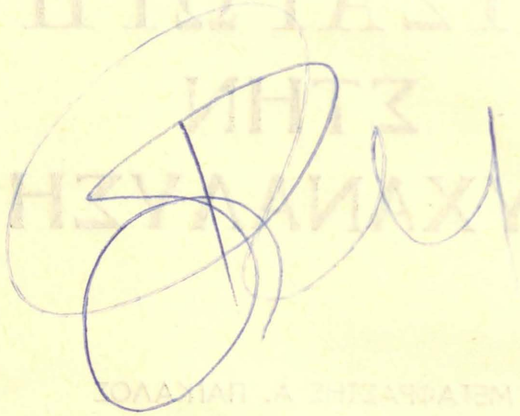
Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΣΙΓΚΜΟΥΝΤ ΦΡΟΫΝΤ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ Α. ΠΑΓΚΑΛΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΚΟΒΟΣΤΗ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δὲν ξέρω ποιές γνώσεις μπορεῖ κιόλας νἄχει ὁ καθένας σας γιὰ τὴν Ψυχανάλυση, εἴτε ἀπ' ὅ,τι ἔχει διαβάσει εἴτε ἀπ' ὅ,τι ἔχει ἀκούσει. Ἔχοντας ὑπόψη ὅμως τὸν τίτλο τοῦ βιβλίου μου εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ προχωρήσω σὰ νὰ μὴν ξέρετε τίποτα γιὰ τὸ θέμα καὶ χρειαζόσαστε διδασκαλία, ἀκόμα καὶ στὰ πρῶτα του στοιχεῖα.

Ἕνα πράμα τουλάχιστον πρέπει νὰ προϋποθέσω πὼς ξέρετε: ὅτι ἡ Ψυχανάλυση εἶναι μιὰ μέθοδος ἰατρικῆς θεραπείας ἐκείνων ποὺ ὑποφέρουν ἀπὸ νευρικὲς διαταραχὲς καὶ μπορῶ νὰ σᾶς δώσω ἀμέσως ἕνα παράδειγμα τοῦ τρόπου ποὺ ἡ ψυχαναλυτικὴ διαδικασία διαφέρει καὶ συχνὰ εἶναι τὸ ἀντίθετο ἀπ' ὅ,τι συνηθίζεται σὲ ἄλλους κλάδους τῆς Ἰατρικῆς. Συνήθως ὅταν ἐφαρμόζουμε σ' ἕναν ἄρρωστο μιὰ νέα μορφὴ θεραπείας, περιγράφουμε τὶς δυσκολίες της σὰ μηδαμινὲς καὶ τοῦ δίνουμε καθησυχαστικὲς διαβεβαιώσεις γιὰ τὴν ἐπιτυχία της. Αὐτὸ κατὰ τὴ γνώμη μου εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένο, γιατὶ ἔτσι αὐξάνουμε τὶς πιθανότητες ἐπιτυχίας. Ὅταν ὅμως ἐπιχειροῦμε νὰ θεραπεύσουμε ἕναν νευρωτικὸ ψυχαναλυτικά, ἐνεργοῦμε διαφορετικά. Τοῦ ἐξηγοῦμε τὶς δυσκολίες τῆς μεθόδου, τὴ μακρὰ διάρκεια ποὺ χρειάζεται ἡ ἐφαρμογή της, τὶς δοκιμασίες καὶ τὶς θυσίες ἀκόμα ποὺ θὰ ζητηθοῦν ἀπ' αὐτόν. Κι ὅσο γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ λέμε πὼς δὲ μποροῦμε

νὰ τοῦ δώσουμε συγκεκριμένες ὑποσχέσεις, πὼς ἡ ἐπιτυχία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς προσπάθειές του, ἀπὸ τὴν κατανόησή του, τὴν ἱκανότητα προσαρμογῆς καὶ τὴν ἐπιμονή του. Ἔχουμε φυσικὰ σοβαροὺς λόγους ποὺ θὰ τοὺς διαπιστώσετε ἴσως ἀργότερα, νὰ υἱοθετήσουμε τὴ φαινομενικὰ ἀνάποδη αὐτὴ στάση.

Τώρα συγχωρεῖστε με ἂν ἀρχίσω νὰ σᾶς φέρομαι μὲ τὸν τρόπο ποὺ φέρομαι στοὺς νευρωτικοὺς ἀσθενεῖς μου, γιατὶ θὰ σᾶς συμβουλέψω ξεκάθαρα νὰ μὴν προχωρήσετε στὸ δεύτερο κεφάλαιο. Καὶ γι αὐτό, θὰ σᾶς ἐξηγήσω ὅτι κατ' ἀνάγκην μπορεῖτε ν' ἀποκτήσετε ἀπὸ μένα ἀτελῆ μονάχα γνώση τῆς Ψυχανάλυσης καὶ θὰ σᾶς τονίσω τὶς δυσκολίες ποὺ θὰ συναντήσετε πρὶν σχηματίσετε μιὰν ἀνεξάρτητη κρίση γιὰ τὸ θέμα. Γιατί, θὰ σᾶς δείξω ὅτι ἡ ἐκπαίδευσή σας ὁλόκληρη καὶ ὁ συνηθισμένος σας τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι πρέπει ἀναπόφευχτα νὰ σᾶς προδιέθεσε ἐχθρικὰ πρὸς τὴν ψυχανάλυση καὶ ἀκόμα πόσα πράγματα πρέπει νὰ ξεπεράσετε μέσα στὸ ἴδιο τὸ μυαλό σας γιὰ νὰ κατανικήσετε αὐτὴ τὴν ἐνστιχτώδη ἀντίθεση. Δὲ μπορῶ φυσικὰ νὰ προβλέψω τὸ βαθμὸ κατανόησης τῆς Ψυχανάλυσης ὅπου θὰ φτάσετε μ' αὐτὸ τὸ βιβλίο μου, μπορῶ ὅμως τουλάχιστο νὰ σᾶς βεβαιώσω πὼς ὅταν τὸ διαβάσετε δὲ θὰ μάθετε νὰ κάνετε μιὰ ψυχαναλυτικὴ ἐξέταση οὔτε νὰ ἐκτελέσετε μιὰ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία. Κι ἀκόμα ἂν κανένας ἀπὸ σᾶς νιώθει πὼς δὲν ἱκανοποιήθηκε ἀπὸ μιὰ βιαστικὴ ἁπλῶς θεραπεία μὲ τὴν Ψυχανάλυση καὶ θὰ ἤθελε νὰ συνάψει μιὰ μόνιμη σχέση μαζί της, ὄχι μόνο δὲν θὰ τὸν ἐνθαρρύνω μὰ θὰ τὸν εἰδοποιήσω νὰ προφυλαχτεῖ ἀπὸ κάτι τέτιο. Γιατί, ὅπως ἔχουν τὰ πράματα σήμερα, ὄχι μόνο ἡ ἐκλογὴ μιᾶς τέτιας καριέρας θὰ ἔβαζε τέρμα σὲ κάθε πιθανότητα ἀκαδημαϊκῆς ἐπιτυχίας· ἀλλά, καὶ ἂν ἄρχιζε νὰ ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα, ἕνας τέτιος ἄνθρωπος θὰ βρισκόταν σὲ μιὰ κοινωνία ποὺ παρεξηγεῖ τὶς προθέσεις καὶ τοὺς σκοπούς του, τὸν βλέπει μὲ καχυποψία καὶ ἐχθρότητα καὶ ἀφήνει νὰ ξεσπάσουν ἐπάνω του οἱ λανθάνουσες κακὲς παρορμήσεις ποὺ ἐνυπάρχουν σ' αὐτή. Μπορεῖτε νὰ συμπεράνετε ἀπ' ὅλα τὰ ἐπακόλουθα τοῦ πολέμου ποὺ μαίνεται τώρα στὴν Εὐρώπη, ποιὰ ἀναρίθμητη στρατιὰ ἀποτελοῦν οἱ παρορμήσεις αὐτές.

Ὡστόσο ὑπάρχουν πάντα μερικοὶ ἄνθρωποι ποὺ ἡ πιθανότητα μιᾶς νέας προσθήκης γνώσεων θὰ τοὺς φανεῖ ἀρκετὰ ἑλκυστική, ὥστε νὰ τοὺς κάνει νὰ ξεπεράσουν ὅλα τὰ ἐμπόδια. Ἂν μερικοὶ ἀπὸ σᾶς σκέπτονται ἔτσι καὶ προχωρήσουν παρ' ὅλα τὰ προειδοποιητικά μου λόγια, πάει καλά. Ὅλοι σας ὅμως ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ γνωρίζετε ποιές εἶναι αὐτὲς οἱ ἔμφυτες δυσκολίες ποὺ συνεπάγεται ἡ Ψυχανάλυση.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸ πρόβλημα τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ θέματος. Στὶς ἰατρικές σας σπουδὲς συνηθίσατε νὰ χρησιμοποιεῖτε τὰ μάτια σας. Βλέπετε τὸ ἀνατομικὸ δεῖγμα, τὸ κατακρήμνισμα τῆς χημικῆς ἀντίδρασης, τὴ σύσπαση τοῦ μυώνα,

σὰν ἀποτέλεσμα τοῦ ἐρεθισμοῦ τῶν νεύρων του. Ἀργότερα ἔρχεστε σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἀσθενεῖς. Μαθαίνετε τὰ συμπτώματα τῆς ἀρρώστιας ἀπὸ τὴν μαρτυρία τῶν αἰσθήσεών σας. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς παθολογικῆς διαδικασίας μποροῦν νὰ σᾶς ἐπιδειχτοῦν καὶ σε πολλὲς περιπτώσεις ἀκόμα καὶ ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τους μπορεῖ ν' ἀπομονωθεῖ. Στὸν χειρουργικὸ τομέα παρακολουθεῖτε τὴ διαδικασία ποὺ μ' αὐτὴ θεραπεύουν τὸν ἀσθενῆ καὶ σᾶς ἐπιτρέπουν μάλιστα νὰ πάρετε μέρος σ' αὐτὴν κ' οἱ ἴδιοι. Ἀκόμα καὶ στὴν ψυχιατρικὴ ἡ ἐπίδειξη ἀσθενῶν, τῆς ἀλλαγμένης τους ἔκφρασης, ὁμιλίας καὶ συμπεριφορᾶς, παρέχει μιὰ σειρὰ ἀπὸ παρατηρήσεις ποὺ ἀφήνουν μιὰ βαθειὰ ἐντύπωση στὸ νοῦ σας. Ἔτσι ἕνας καθηγητὴς τῆς Ἰατρικῆς ἐνεργεῖ τὶς περισσότερες φορὲς σὰν ἄνθρωπος ποὺ δείχνει καὶ καθοδηγεῖ, σὰ νὰ σᾶς ξεναγεῖ σ' ἕνα μουσεῖο ἐνῶ ἐσεῖς ἀποκτᾶτε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἄμεση ἀντίληψη αὐτῶν ποὺ βλέπετε καὶ νομίζετε ὅτι ἔχετε πεισθεῖ ἀπὸ δική σας πείρα, γιὰ ὅ,τι μαθαίνετε.

Στὴν Ψυχανάλυση ὅμως, δυστυχῶς, ὅλ' αὐτὰ εἶναι διαφορετικά. Στὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπεία δὲ συμβαίνει τίποτ' ἄλλο παρὰ μιὰ ἀνταλλαγὴ λέξεων μεταξὺ τοῦ ἀσθενοῦς καὶ τοῦ γιατροῦ. Ὁ ἀσθενὴς μιλάει, λέει γιὰ τὶς περασμένες ἐμπειρίες του καὶ τὶς σημερινὲς ἐντυπώσεις του, παραπονεῖται καὶ ἐκφράζει τὶς ἐπιθυμίες καὶ τὶς συγκινήσεις του. Ὁ γιατρὸς ἀκούει, προσπαθεῖ νὰ κατευθύνει τὴν προσοχή του πρὸς ὁρισμένες κατευθύνσεις, τοῦ δίνει ἐξηγήσεις καὶ παρατηρεῖ τὶς ἀντιδράσεις κατανόησης ἢ ἄρνησης ποὺ προκαλοῦνται ἔτσι. Οἱ ἀκατατόπιστοι συγγενεῖς τοῦ ἀσθενοῦς —ἄνθρωποι τοῦ εἴδους ποὺ ἐπηρεάζεται μόνο ἀπὸ κάτι τὸ ὁρατὸ καὶ τὸ ἁπτό, κατὰ προτίμηση τοῦ εἴδους τῆς «δράσης» ποὺ μπορεῖ νὰ δεῖ κανεὶς σ' ἕνα κινηματογράφο— δὲν παραλείπουν ποτὲ νὰ ἐκφράσουν τὶς ἀμφιβολίες τους γιὰ τὸ ἂν «μιὰ ἁπλὴ κουβέντα εἶναι δυνατὸ νὰ θεραπεύει ὁποιονδήποτε». Ἡ σκέψη τους φυσικὰ εἶναι τὸ ἴδιο παράλογη ὅσο καὶ ἀβάσιμη. Γιατὶ εἶναι οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι ποὺ πάντα εἶταν βέβαιοι πὼς τὰ πάθη τῶν νευρωτικῶν βρίσκονται καθαρὰ στὴ «φαντασία» τους. Λόγια καὶ μαγεία εἶταν στὴν ἀρχὴ ἕνα καὶ τὸ αὐτό, καὶ ἀκόμα καὶ σήμερα τὰ λόγια διατηροῦν πολλὴ ἀπὸ τὴ μαγική τους δύναμη. Μὲ τὰ λόγια ὁ καθένας μας μπορεῖ νὰ δώσει στὸν ἄλλο τὴν μεγαλύτερη εὐτυχία ἢ νὰ προκαλέσει τὴν πιὸ φριχτὴ ἀπελπισία, μὲ τὰ λόγια ὁ δάσκαλος μεταδίδει τὶς γνώσεις του στὸ μαθητή, μὲ τὰ λόγια ὁ ρήτορας παρασύρει τὸ ἀκροατήριο καὶ καθορίζει τὶς κρίσεις καὶ τὶς ἀποφάσεις του. Τὰ λόγια προκαλοῦν συγκινήσεις καὶ εἶναι γενικὰ τὰ μέσα ποὺ μ' αὐτὰ ἐπηρεάζουμε τοὺς συνανθρώπους μας. Γι αὐτὸ ἃς μὴν περιφρονοῦμε τὴν χρήση τῶν λόγων στὴν ψυχοθεραπευτικὴ καὶ ἂς εἴμαστε ἱκανοποιημένοι ἂν μπορέσουμε νὰ παρακολουθήσουμε τὰ λόγια ποὺ ἀνταλλάσσονται ἀνάμεσα στὸν ψυχαναλυτὴ καὶ τὸν ἄρρωστο.

Ἀκόμα καὶ αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀδύνατο· ὁ διάλογος ποὺ ἀποτελεῖ τὴν Ψυχανάλυση δὲν ἐπιδέχεται ἀκροατήριο. Ἡ διαδικασία δὲ μπορεῖ νὰ ἐπιδειχτεῖ. Θὰ μποροῦσε κανείς, φυσικὰ νὰ ἐπιδείξει ἕνα νευρασθενικὸ ἢ ὑστερικὸ ἀσθενῆ στοὺς φοιτητὲς σὲ μιὰ διάλεξη περὶ ψυχιατρικῆς. Ὁ ἀσθενὴς θὰ διηγόταν τὴν περίπτωση καὶ τὰ συμπτώματά του, τίποτε ἄλλο ὅμως. Θὰ ἔκανε τὶς ἀνακοινώσεις ποὺ εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἀνάλυση μονάχα κάτω ἀπὸ συνθῆκες μιᾶς εἰδικῆς συναισθηματικῆς σχέσης μὲ τὸ γιατρό. Μὲ τὴν παρουσία κ' ἑνὸς μόνον προσώπου ποὺ ἀπέναντί του θὰ εἴταν ἀδιάφορο, ὁ ἀσθενὴς θὰ σιωποῦσε. Γιατὶ αὐτὲς οἱ ἀνακοινώσεις ἔχουν σχέση μὲ ὅλες τὶς πιὸ μύχιες σκέψεις καὶ συναισθήματά του, μ' ὅλα κεῖνα ποὺ σὰν κοινωνικὰ ἀνεξάρτητο ἄτομο πρέπει νὰ κρύψει ἀπ' τοὺς ἄλλους, μ' ὅλα κεῖνα πού, ἐπειδὴ εἶναι ξένα πρὸς τὴν ἴδια τὴ δική του τὴν ἀντίληψη γιὰ τὸν ἑαυτό του, προσπαθεῖ νὰ τὰ κρύψει κι ἀπ' τὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό.

Εἶναι λοιπὸν ἀδύνατο νὰ εἴσαστε παρόντες σὲ μιὰ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία. Μποροῦν μόνο νὰ σᾶς μιλήσουν γι αὐτή, καὶ μπορεῖτε νὰ διδαχτεῖτε τὴν Ψυχανάλυση μὲ τὴν αὐστηρότερη ἔννοια τῆς λέξης μονάχα «ἐξ ἀκοῆς». Αὐτὴ ἡ διδασκαλία ἀπὸ δεύτερο χέρι, γιὰ νὰ τὴν ποῦμε ἔτσι, σᾶς βάζει σὲ μιὰ πολὺ ἀσυνήθιστη καὶ δύσκολη θέση σχετικὰ μὲ τὸν σχηματισμὸ τῆς κρίσης σας γιὰ τὸ θέμα, μιᾶς κρίσης ποὺ γι αὐτὸ θὰ ἐξαρτηθεῖ πολὺ ἀπ' τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ ἔχετε στὸν πληροφοριοδότη σας.

Τώρα, φανταστεῖτε γιὰ μιὰ στιγμὴ πὼς παρακολουθεῖτε μιὰ διάλεξη Ἱστορίας καὶ πὼς ὁ ὁμιλητὴς ἐξετάζει τὴ ζωὴ καὶ τὶς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Τί λόγο θὰ εἴχατε νὰ πιστεύατε αὐτὰ ποὺ λέει; Ἡ κατάσταση θὰ ἐμφανιζόταν ἐκ πρώτης ὄψεως ἀκόμα λιγότερο ἱκανοποιητικὴ παρὰ στὴν περίπτωση τῆς Ψυχανάλυσης, γιατὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας δὲν πῆρε περισσότερο μέρος στὶς ἐκστρατεῖες τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀπ' ὅσο σεῖς οἱ ἴδιοι. Ὁ ψυχαναλυτὴς τουλάχιστο σᾶς πληροφορεῖ γιὰ πράγματα ὅπου ὁ ἴδιος ἔπαιξε ἕνα ρόλο.Τότε ὅμως ἐρχόμαστε στὸ ἐρώτημα ποιές ἀποδείξεις ὑπάρχουν ποὺ νὰ ὑποστηρίζουν τὸν ἱστορικό; Μπορεῖ νὰ σᾶς παραπέμψει στὶς διηγήσεις παλαιοτέρων συγγραφέων ποὺ εἴταν σύγχρονοι ἢ ποὺ ἔζησαν ὄχι πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα, ὅπως ὁ Διόδωρος, ὁ Πλούταρχος, ὁ Ἀρριανὸς καὶ ἄλλοι. Μπορεῖ νὰ σᾶς παρουσιάσει ἀναπαραστάσεις τῶν διασωθέντων νομισμάτων καὶ ἀγαλμάτων τοῦ βασιλιᾶ, καὶ νὰ κυκλοφορήσει μεταξύ σας μιὰ φωτογραφία τοῦ μωσαϊκοῦ στὴν Πομπηΐα ποὺ παριστάνει τὴ μάχη στὴν Ἰσσό. Ὡστόσο γιὰ νὰ μιλήσουμε μὲ ἀκρίβεια, ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα πείθουν μόνο πὼς ἡ ὕπαρξη τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ ἀλήθεια τῶν πράξεών του πιστεύονταν ἤδη ἀπὸ παλαιότερες γενιὲς ἀνθρώπων, καὶ ἡ κριτική σας μπορεῖ ν' ἀρχίσει ξανὰ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Καὶ μετὰ θὰ βρεῖτε πὼς δὲν εἶναι

ὅλα ὅσα ἀναφέρονται στὸν 'Αλέξανδρο ἀξιόπιστα, εἴτε ἀρκετὰ ἐπιβεβαιωμένα στὶς λεπτομέρειες. Δὲ μπορῶ ὅμως νὰ ὑποθέσω ὅτι θὰ βγαίνατε ἀπ' τὴν αἴθουσα τῶν διαλέξεων ἀμφιβάλλοντας καὶ γι αὐτὴ τὴν ὕπαρξη τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου. Τὰ συμπεράσματά σας θὰ καθορίζονταν κυρίως ἀπὸ δυὸ σκέψεις : πρῶτον ὅτι ὁ ὁμιλητὴς δὲ θὰ μποροῦσε νἄχει καμιὰ κατανοητὴ αἰτία νὰ προσπαθεῖ νὰ σᾶς πείσει γιὰ κάτι ποὺ καὶ ὁ ἴδιος δὲν πιστεύει, καὶ δεύτερο ὅτι ὅλες οἱ ὑπάρχουσες αὐθεντίες συμφωνοῦν λίγο - πολὺ στὶς περιγραφές τους γιὰ τὰ γεγονότα. 'Εξετάζοντας τὴν ἀκρίβεια τῶν ἀρχαίων συγγραφέων θὰ ἐφαρμόσετε πάλι τὰ ἴδια κριτήρια, τὰ πιθανὰ κίνητρα τῶν συγγραφέων καὶ τὴ συμφωνία ποὺ μπορεῖτε νὰ βρεῖτε μεταξύ τους. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν κρίσεων αὐτῶν θὰ εἶναι βέβαια πειστικὸ στὴν περίπτωση τοῦ 'Αλεξάνδρου, ἴσως ὅμως λιγότερο πειστικὸ γιὰ μορφὲς ὅπως τοῦ Μωϋσῆ καὶ τοῦ Νεμρώδ. 'Αργότερα θὰ καταλάβετε ἀρκετὰ καθαρὰ ποιὲς ἀμφιβολίες μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν ἐνάντια στὸ ἀξιόπιστο ἑνὸς διδασκάλου τῆς Ψυχανάλυσης.

Τώρα ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ κάνετε μιὰ ἐρώτηση : "Αν δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ ἀπόδειξη γιὰ τὴν Ψυχανάλυση καὶ καμιὰ δυνατότητα ἐπίδειξης τῆς διαδικασίας της, πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ τὴ σπουδάσει κανεὶς ἢ νὰ πεισθεῖ γιὰ τὴν ἀλήθεια της; 'Η σπουδή της εἶν' ἀλήθεια πὼς δὲν εἶναι εὔκολη, οὔτε ὑπάρχουν πολλοὶ ποὺ νὰ τὴν ἔμαθαν κατὰ βάθος. 'Ωστόσο ὑπάρχει φυσικὰ κάποιος τρόπος νὰ τὴ μάθει κανείς. 'Η Ψυχανάλυση μαθαίνεται πρῶτα ἀπ' ὅλα στὸν ἑαυτό μας, μὲ τὴν μελέτη τῆς ἴδια μας τῆς προσωπικότητας. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι ἐννοεῖται μὲ τὴ λέξη ἐνδοσκόπηση, μπορεῖ ὅμως νὰ περιγραφεῖ ἔτσι ἀπὸ ἔλλειψη καλύτερης λέξης. 'Υπάρχει μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ ἀπὸ συνηθισμένα καὶ πολὺ γνωστὰ νοητικὰ φαινόμενα, ποὺ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὰν ὑλικὸ τῆς αὐτοανάλυσης, ὅταν ἀποκτήσει κανεὶς κάποια γνώση τῆς μεθόδου. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο μπορεῖ ν' ἀποκτήσει κανεὶς τὴν πεποίθηση γιὰ τὴν πραγματικότητα τῶν διαδικασιῶν, ποὺ περιγράφει ἡ Ψυχανάλυση, γιὰ τὴν ἀλήθεια τῶν συλλήψεών της, μ' ὅλο ποὺ ἡ πρόοδος πρὸς αὐτὲς τὶς κατευθύνσεις δὲν εἶναι χωρὶς περιορισμούς. Προχωρεῖ κανεὶς πολὺ περισσότερο ὑποβάλλοντας τὸν ἑαυτό του σὲ ἀνάλυση ἀπὸ ἕναν πεπειραμένο ψυχαναλυτή, καὶ παρακολουθώντας μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ τὶς λεπτομέρειες τῆς τεχνικῆς ποὺ αὐτὸς μεταχειρίζεται. Αὐτὸς εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν καλύτερος τρόπος· ἐφαρμόζεται φυσικὰ μόνον ἀτομικὰ καὶ δὲ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὲ μιὰ τάξη σπουδαστῶν.

Τὴ δεύτερη δυσκολία σχετικὰ μὲ τὴν Ψυχανάλυση θὰ τὴν βρεῖτε σὲ κάτι ποὺ δὲν εἶναι συμφυὲς μ' αὐτὴν ἀλλὰ εἶναι κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο ὀφείλω νὰ σᾶς θεωρήσω τοὺς ἴδιους ὑπεύθυνους, τουλάχιστο στὸ σημεῖο ποὺ σᾶς ἔχουν ἐπηρεάσει οἱ ἰατρικές σας σπουδές. 'Η ἰατρική σᾶς ἐξάσκηση θὰ σᾶς ἔχει ὑποβάλει μιὰ πνευ-

ματικὴ στάση ἀπέναντι στὸν ἀσθενῆ ποὺ ἀπέχει πολὺ ἀπ' τὴν ψυχαναλυτική. Ἐκπαιδευτήκατε νὰ τοποθετεῖτε τὶς λειτουργίες καὶ τὶς διαταραχὲς τοῦ ὀργανισμοῦ σὲ ἀνατομικὴ βάση, νὰ τὶς ἐξηγεῖτε μὲ ὅρους χημείας καὶ φυσικῆς καὶ νὰ τὶς ἐξετάζετε ἀπὸ βιολογικὴ ἄποψη. Κανένα ὅμως μέρος τοῦ ἐνδιαφέροντός σας δὲν καθοδηγήθηκε στὶς πνευματικὲς ἀπόψεις τῆς ζωῆς, ὅπου στὸ κάτω - κάτω ἀποκορυφώνεται ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τόσο θαυμαστὰ περίπλοκου ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Γι αὐτὸ τὸ λόγο μιὰ ψυχολογικὴ στάση τοῦ πνεύματος σᾶς εἶναι ἀκόμα ξένη καὶ ἔχετε συνηθίσει νὰ τὴ βλέπετε μὲ καχυποψία, νὰ τῆς ἀρνεῖστε μιὰ ἐπιστημονικὴ ὑπόσταση καὶ νὰ τὴν ἀφήνετε στὸ εὐρὺ καὶ ἀνίδεο κοινό, στοὺς ποιητές, τοὺς μυστικιστὲς καὶ τοὺς φιλοσόφους. Ὁ περιορισμός σας ὅμως αὐτὸς εἶναι ἀναμφισβήτητα βλαβερὸς στὴν ἰατρική σας ἀποδοτικότητα. Γιατὶ στὴ συνάντηση μ' ἕναν ἀσθενῆ οἱ πνευματικὲς πλευρὲς εἶναι κεῖνες μὲ τὶς ὁποῖες ἔρχεται κανεὶς πρῶτα σὲ ἐπαφή, ὅπως στὶς περισσότερες ἀνθρώπινες σχέσεις, καὶ φοβᾶμαι πὼς θὰ ὑποχρεωθεῖτε νὰ παραχωρήσετε ἕνα μέρος τῆς θεραπευτικῆς ἐπίδρασης ποὺ ἐπιδιώκετε, σὲ κομπογιαννίτες μυστικιστὲς καὶ θεραπευτὲς μὲ τὴν πίστη, ποὺ τόσο τοὺς περιφρονεῖτε.

Παραδέχομαι ἀπόλυτα πὼς ὑπάρχει μιὰ δικαιολογία γιὰ τὸ κενὸ αὐτὸ στὴν προηγούμενη ἐκπαίδευση σας. Δὲν ὑπάρχει βοηθητικὴ φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ σᾶς ἐξυπηρετήσει στὸ ἐπάγγελμά σάς. Οὔτε ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία οὔτε ἡ περιγραφικὴ ψυχολογία, οὔτε ἀκόμα καὶ ἡ ἐπονομαζόμενη πειραματικὴ ψυχολογία ποὺ μελετᾶται σὲ συνάρτηση μὲ τὴν φυσιολογία τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, καθὼς διδάσκονται στὶς σχολὲς μπορεῖ νὰ σᾶς πεῖ τίποτα χρήσιμο γιὰ τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸ νοῦ καὶ τὸ σῶμα, ἢ νὰ σᾶς δώσει ἕνα κλειδὶ γιὰ τὴν κατανόηση μιᾶς πιθανῆς ἀνωμαλίας τῶν νοητικῶν λειτουργιῶν. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ψυχιατρικὸς κλάδος τῆς ἰατρικῆς ἀσχολεῖται μὲ τὴν περιγραφὴ τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν ἐκδήλων πνευματικῶν ἀνωμαλιῶν καὶ τὴν κατάταξή τους σὲ κλινικὲς εἰκόνες, στὶς καλύτερες ὅμως στιγμές τους, οἱ ἴδιοι οἱ ψυχίατροι, ἀμφιβάλλουν ἂν οἱ καθαρὰ περιγραφικές τους διατυπώσεις ἀξίζουν νὰ ὀνομαστοῦν ἐπιστήμη. Ἡ καταγωγή, ὁ μηχανισμὸς καὶ ἡ ἀλληλεξάρτηση τῶν συμπτωμάτων, ποὺ σχηματίζουν αὐτὲς τὶς κλινικὲς εἰκόνες, δὲν ἔχουν ἀνακαλυφτεῖ : εἴτε δὲ μποροῦν νὰ συσχετιστοῦν μὲ καμιὰ φανερὴ μεταβολὴ στὸν ἐγκέφαλο ἢ μόνο μὲ τέτιες μεταβολὲς ποὺ δὲ μποροῦν νὰ τὶς ἐξηγήσουν. Αὐτὲς οἱ πνευματικὲς ἀνωμαλίες μποροῦν νὰ δεχτοῦν τὴ θεραπευτικὴ ἐπίδραση μόνον ὅταν μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ὅτι εἶναι δευτερογενῆ ἀποτελέσματα κάποιας ὀργανικῆς ἀρρώστιας.

Αὐτὸ τὸ κενὸ προσπαθεῖ νὰ καλύψει ἡ Ψυχανάλυση. Ἐλπίζει νὰ ἐφοδιάσει τὴν ψυχιατρικὴ μὲ τὴν ψυχολογικὴ βάση ποὺ τῆς

λείπει, νὰ ἀνακαλύψει τὸ κοινὸ ἔδαφος ὅπου μιὰ ἀλληλεπίδραση τῶν σωματικῶν καὶ τῶν νοητικῶν ἀνωμαλιῶν γίνεται κατανοητή. Μ' αὐτὸν τὸν σκοπὸ πρέπει ν' ἀποξενωθεῖ ἀπὸ κάθε ξένη προκατάληψη, εἴτε ἀνατομική, εἴτε χημική, εἴτε φυσιολογικὴ καὶ πρέπει νὰ δουλέψει ὁλοκληρωτικὰ μὲ ἔννοιες καθαρὰ ψυχολογικῆς τάξης καὶ γι αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο φοβᾶμαι πὼς ἡ Ψυχανάλυση θὰ σᾶς φανεῖ παράξενη στὴν ἀρχή.

Γιὰ τὴν ἑπόμενη δυσκολία δὲ θὰ θεωρήσω ὑπεύθυνους οὔτε σᾶς οὔτε τὴν ἐκπαίδευση ἢ τὴν πνευματική σας στάση. Ὑπάρχουν δύο δόγματα τῆς Ψυχανάλυσης ποὺ προσβάλλουν ὅλο τὸν κόσμο καὶ προκαλοῦν τὴν ὀργή του. Τὸ ἕνα συγκρούεται μὲ διανοητικὲς καὶ τὸ ἄλλο μὲ ἠθικὲς καὶ αἰσθητικὲς προκαταλήψεις. Ἂς μὴν ὑποτιμᾶμε αὐτὲς τὶς προκαταλήψεις. Εἶναι ἰσχυρές, ὑπολείμματα ἀξιόλογων, ἀκόμα καὶ ἀναγκαίων σταδίων τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης. Διατηροῦνται ἀπὸ συναισθηματικὲς δυνάμεις καὶ ὁ ἀγώνας ἐναντίον τους εἶναι ἕνας ἀγώνας δύσκολος.

Τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτὰ τὰ δυσάρεστα δόγματα τῆς Ψυχανάλυσης, εἶναι αὐτό: ὅτι, οἱ πνευματικὲς διαδικασίες εἶναι οὐσιαστικὰ ἀσυνείδητες, ὅτι ἐκεῖνες ποὺ εἶναι συνειδητὲς ἀποτελοῦν ἁπλῶς μεμονωμένες ἐνέργειες καὶ τμήματα μονάχα ὅλης τῆς ψυχικῆς ὀντότητας. Τώρα πρέπει νὰ σᾶς ζητήσω νὰ θυμηθεῖτε πώς, ἀντίθετα, ἔχουμε συνηθίσει νὰ ταυτίζουμε τὸ νοητικὸ μὲ τὸ συνειδητό. Ἡ συνειδητότητα μᾶς φαίνεται πὼς εἶναι βέβαια τὸ χαρακτηριστικὸ ποὺ καθορίζει τὴ νοητικὴ ζωή, καὶ θεωροῦμε τὴν ψυχολογία σὰν τὴ μελέτη τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐνσυνειδήτου. Αὐτὸ μᾶς παρουσιάζεται μάλιστα σὰν τόσο φανερὸ ποὺ ὁποιαδήποτε ἀντίρρηση ἐναντίον του μᾶς φαίνεται πὼς εἶναι καθαρὴ ἀνοησία, κι ὡστόσο εἶναι ἀδύνατο γιὰ τὴν Ψυχανάλυση νὰ ἀποφύγει αὐτὴ τὴν ἀντίφαση, ἢ νὰ παραδεχτεῖ τὴν ταυτότητα ἀνάμεσα στὸ συνειδητὸ καὶ τὸ ψυχικό. Ὁ ψυχαναλυτικὸς ὁρισμὸς τοῦ νοῦ εἶναι ὅτι συμπεριέχει διαδικασίες τῆς φύσης, τῆς αἴσθησης, τῆς σκέψης καὶ τῆς ἐπιθυμίας καὶ ὑποστηρίζει πὼς ὑπάρχουν τέτια πράματα, ὅπως ἡ ἀσυνείδητη σκέψη καὶ ἡ ἀσυνείδητη ἐπιθυμία. Ἐνεργώντας ὅμως ἔτσι ἡ Ψυχανάλυση ἔχασε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴ συμπάθεια ἐκείνων ποὺ σκέπτονται σοβαρὰ καὶ ἐπιστημονικὰ καὶ προκάλεσε τὴν ὑποψία ὅτι εἶναι μιὰ φανταστικὴ λατρεία ποὺ θέλει νὰ χτίζει στὰ σκοτεινὰ καὶ νὰ ψαρεύει στὰ θολὰ νερά. Ἐσεῖς οἱ ἴδιοι θὰ βρεθεῖτε σὲ δυσκολία νὰ καταλάβετε γιατὶ στιγματίζω μιὰ ἀφηρημένη πρόταση ὅπως «τὸ ψυχικὸ εἶναι τὸ συνειδητὸ» σὰν προκατάληψη. Οὔτε μπορεῖτε νὰ μαντέψετε ἀκόμα ποιὰ ἐξελικτικὴ διαδικασία μπορεῖ νὰ ὁδήγησε στὴν ἄρνηση τοῦ ἀσυνείδητου, ἂν πραγματικὰ ὑπάρχει, οὔτε ποιὰ πλεονεχτήματα μπορεῖ νὰ πετύχει κανεὶς μ' αὐτὴ τὴν ἄρνηση. Μπορεῖ νὰ φανεῖ σὰ μιὰ λογομαχία χωρὶς περιεχόμενο τὸ νὰ συζητεῖ κανεὶς ἂν ἡ νοητικὴ ζωὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει τὴν ἴδια ἔκταση μὲ τὴν συνείδηση, ἢ ἂν

μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς ἐκτείνεται πέρα ἀπὸ τὰ ὅριά της. Κι ὡστόσο μπορῶ νὰ σᾶς βεβαιώσω πὼς ἡ παραδοχὴ τῶν ἀσυνείδητων νοητικῶν διαδικασιῶν ἀντιπροσωπεύει ἕνα ἀποφασιστικὸ βῆμα πρὸς ἕνα νέο προσανατολισμό, στὸν κόσμο καὶ τὴν ἐπιστήμη.

Τὸ ἴδιο ἐλάχιστα μπορεῖτε νὰ ὑποπτευθεῖτε πόσο στενὴ εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ πρῶτο αὐτὸ τολμηρὸ βῆμα τῆς Ψυχανάλυσης καὶ τὸ δεύτερο ποὺ ἀναφέρω τώρα. Γιατὶ αὐτὸ τὸ ἑπόμενο δόγμα ποὺ τὸ παρουσιάζουμε σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς ἀνακαλύψεις τῆς Ψυχανάλυσης συνίσταται στὴ βεβαίωση πὼς οἱ παρορμήσεις, ποὺ μποροῦν νὰ περιγραφοῦν μόνο σὰν σεξουαλικές, τόσο στὴν στενότερη ὅσο καὶ στὴν εὐρύτερη ἔννοια, παίζουν ἰδιαίτερα ἕνα μεγάλο ρόλο, ποὺ ποτὲ πρὶν δὲν ἐκτιμήθηκε ἀρκετά, τὴν πρόκληση τῶν νευρικῶν καὶ πνευματικῶν ἀνωμαλιῶν. Κι ἀκόμα περισσότερο: ὅτι αὐτὲς οἱ σεξουαλικὲς παρορμήσεις συνέβαλαν ἀνεκτίμητα στὶς ἀνώτατες, πολιτιστικές, καλλιτεχνικὲς καὶ κοινωνικὲς πραγματοποιήσεις τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ.

Κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ ἀπέχθεια πρὸς αὐτὸ τὸ συμπέρασμα τῆς ψυχαναλυτικῆς ἔρευνας ἀποτελεῖ τὴ σημαντικότερη πηγὴ τῆς ἀντίδρασης ποὺ συνάντησε. Μήπως ἔχετε τὴν περιέργεια νὰ μάθετε πῶς τὸ ἐξηγοῦμε αὐτό; Πιστεύουμε ὅτι ὁ πολιτισμὸς ἀναπτύχθηκε κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν ὕπαρξη, μὲ θυσίες σὲ βάρος τῆς ἱκανοποίησης τῶν πρωτόγονων παρορμήσεων, και ὅτι ὁ πολιτισμὸς ξαναδημιουργεῖται συνεχῶς κατὰ μεγάλο μέρος, γιατὶ κάθε ἄτομο, ποὺ προστίθεται διαδοχικὰ στὴν κοινότητα ἐπαναλαμβάνει τὴ θυσία τῶν ἐνστικτωδῶν του ἱκανοποιήσεων γιὰ τὸ κοινὸ καλό. Οἱ σεξουαλικὲς εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς ἐνστικτώδεις δυνάμεις ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἔτσι: μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐξιδανικεύονται, δηλαδὴ ἡ δραστηριότης τους ἐκτρέπεται ἀπὸ τὸ σεξουαλικό της σκοπὸ καὶ κατευθύνεται πρὸς ἄλλους σκοποὺς ποὺ δὲν εἶναι πιὰ σεξουαλικοὶ καὶ ἔχουν μεγαλύτερη κοινωνικὴ ἀξία. Τὸ οἰκοδόμημα ὅμως ποὺ χτίζεται ἔτσι δὲν εἶναι σταθερὸ γιατὶ οἱ σεξουαλικὲς παρορμήσεις ἐλέγχονται μὲ δυσκολία. Σὲ κάθε ἄτομο ποὺ παίρνει μέρος στὸ ἔργο τοῦ πολιτισμοῦ ὑπάρχει κίνδυνος ὅτι μπορεῖ νὰ συμβεῖ μιὰ ἀνταρσία τῶν σεξουαλικῶν παρομήσεων ἐνάντια σ' αὐτὴν τὴν ἐκτροπὴ τῆς ἐνεργητικότητάς τους. Ἡ κοινωνία δὲ μπορεῖ νὰ φανταστεῖ μεγαλύτερη ἀπειλὴ γιὰ τὸν πολιτισμό της ἀπὸ κείνη ποὺ θὰ προερχόταν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν σεξουαλικῶν παρομήσεων καὶ τὴν ἐπιστροφή τους στὸν ἀρχικό τους σκοπό. Γι αὐτὸ ἡ κοινωνία δυσαρεστεῖται ὅταν θίγεται αὐτὸ τὸ εὐαίσθητο σημεῖο τῆς ἀνάπτυξής της. Τὸ ν' ἀναγνωριστεῖ ἡ δύναμη τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου καὶ ν' ἀποκαλυφτεῖ ἡ σημασία τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου δὲ συμβιβάζεται μὲ τὰ συμφέροντά της. Μὲ σκοπὸ νὰ τὸ πειθαρχήσει προτίμησε νὰ ἀποστρέψει τὴν προσοχὴ ἀπ' ὅλο αὐτὸ τὸ πεδίο. Γι αὐτὸ τὸ

λόγο, οἱ ἀποκαλύψεις τῆς Ψυχανάλυσης δὲν εἶναι ἀνεκτὲς ἀπὸ τὴν κοινωνία, κι αὐτὴ θὰ προτιμοῦσε πολὺ νὰ τὶς στιγματίσει σὰν αἰσθητικὰ βλαβερές, ἠθικὰ ἀξιοκατάκριτες ἢ ἐπικίνδυνες. Μιᾶς ὅμως κ' οἱ τέτιες ἀντιρρήσεις δὲν εἶναι ἔγκυρα ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν συμπερασμάτων ποὺ ἔχουν τὴν ἀξίωση νὰ ἀντιπροσωπεύουν τὰ ἀντικειμενικὰ ἀποτελέσματα μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἡ ἀντίθεση πρέπει νὰ μεταφραστεῖ σὲ ἐπιστημονικοὺς ὅρους πρὶν ἐκφραστεῖ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς ἀνθρώπινης φύσης ὅτι τείνει νὰ θεωρήσει, ὅ,τιδήποτε εἶναι δυσάρεστο σὰν ἀναληθές, κ' ἔπειτα χωρὶς πολλὴ δυσκολία νὰ βρίσκει ἐπιχειρήματα ἐναντίον του. Ἔτσι ἡ κοινωνία ἀποφαίνεται πὼς τὸ ἀπαράδεκτο δὲν εἶναι ἀληθινό, ἀμφισβητεῖ τ' ἀποτελέσματα τῆς Ψυχανάλυσης μὲ λογικὰ καὶ συγκεκριμένα ἐπιχειρήματα ποὺ γεννιοῦνται ὡστόσο, ἀπὸ συναισθηματικὲς πηγὲς καὶ γαντζώνεται ἀπ' αὐτὰ μὲ ὅλη τὴ δύναμη τῆς προκατάληψης ἐνάντια σὲ κάθε ἀπόπειρα ἀνασκευῆς.

Ἐμεῖς ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὑποστηρίζουμε ὅτι δὲν παρασυρθήκαμε ἀπὸ καμιὰ τάση προβάλλοντας αὐτὴν τὴν ἀμφισβητούμενη θεωρία. Ὁ σκοπός μας ὑπῆρξε ἀποκλειστικὰ ν' ἀναγνωριστοῦν τὰ γεγονότα ὅπως τὰ βρήκαμε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐξαντλητικῶν ἐρευνῶν μας. Καὶ τώρα ζητᾶμε τὸ δικαίωμα ν' ἀπορίψουμε χωρὶς ὅρους κάθε τέτια εἰσαγωγὴ πρακτικῶν σκέψεων στὸν τομέα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ἀκόμα καὶ πρὶν καθορίσουμε ἂν ὁ φόβος ποὺ προσπαθεῖ νὰ μᾶς ἐπιβάλει αὐτὲς τὶς σκέψεις εἶναι δικαιολογημένος ἢ ὄχι.

Αὐτὲς λοιπὸν εἶναι μερικὲς ἀπὸ τὶς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετωπίζετε στὴν ἀρχὴ ὅταν ἀρχίζετε νὰ δείχνετε κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ψυχανάλυση. Εἶναι ἴσως ὑπεραρκετές. Ἂν μπορεῖτε νὰ ξεπεράσετε αὐτὴν τὴν ἀποθαρρυντική τους ἐπίδραση, θὰ προχωρήσουμε παρακάτω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΛΑΘΩΝ

Θ' ἀρχίσουμε τώρα, ὄχι μὲ ἀξιώματα, ἀλλὰ μὲ μιὰ ἔρευνα. Γι αὐτὸ τὸ σκοπὸ θὰ διαλέξουμε ὁρισμένα φαινόμενα ποὺ εἶναι πολὺ συχνά, πολὺ γνωστὰ καὶ παραβλέπονται πολὺ καὶ ποὺ δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἀρρώστια, μιᾶς καὶ μποροῦμε νὰ τὰ παρατηρήσουμε σὲ κάθε ὑγιὲς ἄτομο. Ἐννοῶ τὰ λάθη ποὺ κάνει ὁ καθένας: ὅπως ὅταν κάποιος θέλει νὰ πεῖ κάτι, χρησιμοποιεῖ ὅμως λανθασμένη λέξη (παραδρομὴ τῆς γλώσσας) ἢ ὅταν τὸ ἴδιο λάθος γίνεται στὸ γράψιμο (παραδρομὴ τῆς πέννας) ποὺ στὴν περίπτωση αὐτὴ μπορεῖ νὰ τὸ προσέξει κανεὶς ἢ ὄχι, ἢ ὅταν κάποιος διαβάζει σὲ τυπωμένο ἢ χειρόγραφο κάτι ἄλλο ἀπ' ὅ,τι βρίσκεται πραγματικὰ μπροστά του (λάθος ἀνάγνωσης) ἢ ὅταν ἕνας ἀκούει στραβὰ ὅ,τι τοῦ λένε, φυσικὰ ὅταν δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀρρώστια τοῦ ἀκουστικοῦ αἰσθητηρίου ὀργάνου. Μιὰ ἄλλη σειρὰ τέτιων φαινομένων εἶναι κεῖνα ποὺ συνίστανται στὸ νὰ ξεχνάει κανεὶς κάτι προσωρινὰ καὶ ὄχι ὁριστικά. Ὅπως λ χ., ὅταν κάποιος δὲ μπορεῖ νὰ θυμηθεῖ ἕνα ὄνομα ποὺ τὸ ξέρει καλὰ καὶ ποὺ πάντα εἶναι ἱκανὸς νὰ τὸ ἀναγνωρίσει κάθε φορὰ ποὺ τὸ ἀκούει. Ἢ ὅταν ξεχνάει κάποιος νὰ πραγματοποιήσει κάποια πρόθεσή του ποὺ τὴν θυμᾶται μετά, ξεχνώντας την μονάχα γιὰ ἕνα χρονικὸ διάστημα. Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο τῆς προσωρινότητας λείπει ἀπὸ μιὰ τρίτη κατηγορία φαινομένων ὅπως, λόγου χάρη, ὅταν παραπε-

τάξουμε ἕνα ἀντικείμενο καὶ μετὰ δὲ μποροῦμε νὰ τὸ βροῦμε. Αὐτὸ εἶναι ἕνα εἶδος λησμοσύνης, ποὺ τὸ θεωροῦμε διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ συνηθισμένο εἶδος. Ἀπορεῖ κανεὶς ἢ ἐνοχλεῖται μ' αὐτὸ ἀντὶ νὰ τὸ βρίσκει κατανοητό. Συγγενικὰ μ' αὐτὸ εἶναι μερικὰ λάθη ὅπου τὸ πρόσκαιρο στοιχεῖο μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ πάλι, ὅπως ὅταν πιστεύει κανεὶς κάτι γιὰ ὁρισμένο χρονικὸ διάστημα, ἐνῶ ξέρει τόσο πρὶν ὅσο καὶ μετά, ὅτι εἶναι μιὰ ἀνακρίβεια κ' ἕνα σωρὸ ὅμοιες ἐκδηλώσεις ποὺ τοὺς δίνουμε διάφορα ὀνόματα.

Κάποια ἐσωτερικὴ σχέση ἀνάμεσα σ' ὅλα τὰ εἴδη αὐτὰ τῶν περιπτώσεων ὑποδεικνύεται στὰ Γερμανικὰ μὲ τὴν χρήση τῆς πρόθεσης «ver» ποὺ εἶναι κοινὴ σ' ὅλες τὶς λέξεις ποὺ τὶς καθορίζουν. Ὅλες σχεδὸν αὐτὲς οἱ λέξεις ἀναφέρονται σὲ πράξεις, ἀσήμαντες συνήθως, πρόσκαιρες καὶ χωρὶς μεγάλη σημασία στὴ ζωή. Μονάχα σπάνια κάποια ἐνέργεια αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ὅπως τὸ χάσιμο ἑνὸς ἀντικειμένου, ἀποκτᾶ μιὰ πρακτικὴ σημασία. Γι αὐτὸ τὸ λόγο δίνεται μικρὴ προσοχὴ στὰ τέτια συμβάντα καὶ προκαλοῦν μικρὸ ἐνδιαφέρον.

Τώρα θὰ σᾶς ζητήσω νὰ ἐξετάσετε αὐτὰ τὰ φαινόμενα. Θὰ μοῦ πεῖτε ὅμως ἐνοχλημένοι: «Ὑπάρχουν πολλὰ καὶ μεγάλα προβλήματα, τόσο στὸν μεγάλο κόσμο ὅσο καὶ στὴ μικρότερη ζωὴ τῆς ψυχῆς, τόσα μυστήρια στὸν τομέα τῶν νοητικῶν ἀνωμαλιῶν, ποὺ ζητοῦν καὶ ἀξίζουν μιὰ ἐξήγηση, ποὺ πραγματικὰ φαίνεται ἐπιπόλαιο νὰ σπαταλάει κανεὶς κόπο καὶ ἐνδιαφέρον σ' αὐτὲς τὶς ἀσημαντότητες. Ἂν μπορούσατε νὰ μᾶς ἐξηγήσετε πῶς εἶναι δυνατὸν γιὰ ὁποιονδήποτε μὲ φυσιολογικὴ ὅραση καὶ ἀκοή, μέρα μεσημέρι, νὰ βλέπει, καὶ ν' ἀκούει πράματα ποὺ δὲν ὑπάρχουν, ἢ πῶς κάποιος μπορεῖ ξαφνικὰ νὰ πιστέψει ὅτι οἱ πιὸ κοντινοὶ καὶ οἱ πιὸ ἀγαπητοί του τὸν καταδιώκουν, ἢ μπορεῖ νὰ δικαιολογήσει μὲ τὰ πιὸ ἔξυπνα ἐπιχειρήματα μιὰ ψευδαίσθηση ποὺ θὰ φαινόταν παράλογη στὸ κάθε παιδί, τότε θᾶμαστε πρόθυμοι νὰ πάρουμε τὴν Ψυχανάλυση στὰ σοβαρά. Ἂν ὅμως ἡ Ψυχανάλυση δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς ἀπασχολήσει μὲ κάτι τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον, ἀπ' τὸ πρόβλημα γιατὶ ἕνας ὁμιλητὴς χρησιμοποιεῖ λαθεμένη λέξη, ἢ γιατὶ μιὰ νοικοκυρὰ χάνει τὰ κλειδιά της καὶ παρόμοια μικροπράματα, τότε θὰ πρέπει νὰ βροῦμε κάτι καλύτερο, γιὰ νὰ διαθέσουμε τὸν καιρὸ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον μας».

Ἡ ἀπάντησή μου εἶναι : Ὑπομονή! Ἡ κριτική σας δὲν ἀκολουθεῖ τὸ σωστὸ δρόμο. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ Ψυχανάλυση δὲ μπορεῖ νὰ καυχηθεῖ πὼς δὲν ἀπασχολήθηκε ποτὲ μὲ μικροπράματα. Ἀντίθετα τὸ ὑλικὸ τῶν παρατηρήσεών μας εἶναι συνήθως αὐτὰ τὰ κοινὰ περιστατικὰ ποὺ παραπετάχτηκαν σὰν πολὺ ἀσήμαντα ἀπὸ ἄλλες ἐπιστῆμες, τὰ σκουπίδια σὰ νὰ λέμε, τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων. Στὴν κριτική σας ὅμως μήπως συγχέετε τὸ μέγεθος ἑνὸς προβλήματος, μὲ τὴν ἐνάργεια τῶν ἐκδηλώσεων του; Μήπως δὲν εἶναι δυνατὸ κάτω ἀπὸ ὁρισμένες συνθῆκες,

πολλὲς φορὲς πολὺ σημαντικὰ πράγματα νὰ προδίδονται μὲ πολὺ ἀνεπαίσθητες ἐνδείξεις ; Θὰ μποροῦσα εὔκολα νὰ ἀναφέρω πολλὰ παραδείγματα γι αὐτό. Ποιὲς ἀσήμαντες ἐνδείξεις, λόγου χάρη, δείχνουν στοὺς νέους τοῦ ἀκροατηρίου μου πὼς κέρδισαν τὴν εὔνοια μιᾶς γυναίκας; Περιμένουν ἄραγε μιὰ ρητὴ δήλωση, ἕνα παθιασμένο ἀγκάλιασμα ἢ μήπως ἱκανοποιοῦνται μὲ μιὰ ματιά, μιὰ χειραψία ποὺ παρατείνεται ἕνα δευτερόλεπτο; Ἢ ὑποθέστε πὼς εἴσαστε ντέτεκτιβ καὶ σᾶς ἔχουν ἀναθέσει τὴν ἔρευνα ἑνὸς φόνου, μήπως περιμένετε νὰ βρεῖτε πὼς ὁ δολοφόνος θ' ἀφήσει τὴν φωτογραφία του μὲ τ' ὄνομα καὶ τὴν διεύθυνσή του, στὸν τόπο τοῦ ἐγκλήματος; Μήπως δὲν ἱκανοποιεῖστε κατ' ἀνάγκην, μὲ ἀσθενέστερα καὶ λιγότερο ἀσφαλῆ ἴχνη τοῦ ἀνθρώπου ποὺ γυρεύετε; Ἔτσι λοιπὸν ἂς μὴν ὑποτιμήσουμε τὶς ἀνεπαίσθητες ἐνδείξεις. Ἴσως ἀπ' αὐτὲς θὰ μπορέσουμε νὰ φτάσουμε στὰ ἴχνη μεγαλυτέρων πραγμάτων. Ἀκόμα, πιστεύω ὅπως καὶ σεῖς πὼς τὰ μεγαλύτερα προβλήματα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐπιστήμης ἔχουν τὴν πρώτη θέση στὸ ἐνδιαφέρον μας. Γενικὰ ὅμως δὲν ἔχει μεγάλη σημασία ν' ἀποφασίσετε ν' ἀφοσιωθεῖτε στὴν ἔρευνα αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ μεγάλου προβλήματος, γιατὶ τότε κανεὶς ἀπορεῖ πῶς νὰ ξεκινήσει γιὰ τὸ ἑπόμενο βῆμα. Στὴν ἐπιστημονικὴ ἐργασία εἶναι πιὸ ὠφέλιμο νὰ παίρνει κανεὶς ὅ,τι βρίσκεται μπροστά του, ὁποιοδήποτε μονοπάτι ποὺ παρουσιάζεται γιὰ ἐξερεύνηση. Καὶ τότε ἂν κάνει τὴ δουλειά του διεξοδικὰ, χωρὶς προλήψεις ἢ προκαταλήψεις, μπορεῖ μὲ τὴ βοήθεια τῆς τύχης καὶ χάρη στὸν ἀλληλοσυσχετισμὸ ποὺ ἑνώνει τὸ κάθε τι μὲ ἕνα ἄλλο (καὶ κατὰ συνέπεια τὸ ἀσήμαντο μὲ τὸ σημαντικὸ) νὰ βρεῖ ἀκόμα καὶ κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς τέτιας ταπεινῆς ἐργασίας ἕνα δρόμο γιὰ τὴν μελέτη τῶν μεγάλων προβλημάτων.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐλπίζω νὰ κερδίσω τὸ ἐνδιαφέρον σας, γιὰ νὰ ἐξετάσουμε τὰ φαινομενικὰ μηδαμινὰ λάθη, ποὺ κάνουν οἱ φυσιολογικοὶ ἄνθρωποι. Προτείνω τώρα, νὰ ρωτήσουμε κάποιον, ποὺ δὲν ἔχει γνώση τῆς Ψυχανάλυσης, γιὰ τὸ πῶς ἐξηγεῖ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις.

Ἡ πρώτη του ἀπάντηση θἆναι ἀσφαλῶς : Ὤ! δὲν ἀξίζουν καμιὰ ἐξήγηση. Εἶναι τυχαῖα μικροσυμβάντα. Τὶ ἐννοεῖ ὁ ἄνθρωπος μ' αὐτό; Μήπως σκοπεύει νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ὑπάρχουν συμβάντα τόσο ἀσήμαντα, ὥστε νὰ ἐκφεύγουν ἀπ' τὴν αἰτιατὴ συνάρτηση τῶν πραγμάτων, καὶ ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ εἶναι καὶ διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι εἶναι; Ὁποιοσδήποτε ξεφεύγει ἔτσι ἀπ' τὸν ντετερμινισμὸ τῶν φυσικῶν φαινομένων, σ' ὁποιοδήποτε σημεῖο, ἀνατρέπει ὁλόκληρη τὴν ἐπιστημονικὴ κοσμοθεώρηση (Weltanschauung). Θὰ μπορούσαμε τότε νὰ τοῦ ὑποδείξουμε πόσο πιὸ συνεπὴς εἶναι ἡ θρησκευτικὴ κοσμοθεώρηση, ποὺ βεβαιώνει ἐμφαντικὰ ὅτι : «οὔτε ἕνα σπουργίτι δὲ θὰ πέσει στὴ γῆ, ἂν δὲν τὸ θέλει ὁ Θεός». Πιστεύω ὅτι ὁ φίλος μας δὲ θὰ ἐπιμείνει στὴν ἀ-

πάντησή του, μέχρι τὸ λογικὸ της συμπέρασμα. Θὰ ὑποχωρήσει καὶ θὰ πεῖ ὅτι ἂν μελετοῦσε αὐτὰ τὰ πράγματα, γρήγορα θὰ ἔβρισκε κάποια ἐξήγησή τους. Θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὑπόθεση ἐλαφρῶν λειτουργικῶν ἀνωμαλιῶν, ἔλλειψης ἀκρίβειας στὴ λειτουργία τοῦ ἐγκεφάλου, ποὺ οἱ αἰτίες τους εὔκολα μποροῦν ν' ἀνακαλυφτοῦν. Ἕνας ἄνθρωπος ποὺ τὶς ἄλλες φορὲς μιλάει σωστὰ θὰ μποροῦσε νὰ κάνει μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας: 1) ὅταν εἶναι κουρασμένος ἢ ἀδιάθετος, 2) ὅταν βρίσκεται σὲ διέγερση ἢ 3) ὅταν ἡ προσοχή του εἶναι συγκεντρωμένη σὲ κάτι ἄλλο. Εἶναι εὔκολο νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσουμε. Οἱ παραδρομὲς τῆς γλώσσας, πραγματικά, συμβαίνουν συχνότερα ὅταν εἶναι κανεὶς κουρασμένος ἢ ἔχει πονοκέφαλο, ἢ νιώθει νὰ τοῦ ἔρχεται μιὰ προσβολὴ ἡμικρανίας. Τὸ ξέχασμα τῶν κυρίων ὀνομάτων συμβαίνει πολὺ συχνὰ σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις. Πολλοὶ ἄνθρωποι προειδοποιοῦνται συνήθως, γιὰ τὴν ἐπέλευση μιᾶς προσβολῆς ἡμικρανίας, ἀπὸ τὴν ἀνικανότητά τους νὰ θυμηθοῦν κύρια ὀνόματα. Ὅταν ἀκόμα βρίσκεται κανεὶς σὲ διέγερση, μπερδεύει λέξεις ἢ ἀκόμα καὶ πράγματα ἢ ἐκτελεῖ πράξεις λανθασμένες καὶ ἡ λησμοσύνη τῶν προθέσεων, ὅπως καὶ ἕνας ἀριθμὸς ἄλλων χωρὶς προσχεδιασμὸ πράξεων, ἔρχεται στὴν πρώτη γραμμὴ ὅταν κανεὶς εἶναι ἀφηρημένος, δηλαδή, ὅταν ἡ προσοχὴ εἶναι συγκεντρωμένη σὲ ἄλλα πράγματα. Ἕνα γνωστὸ παράδειγμα μιᾶς τέτιας ἀφηρημάδας, εἶναι ὁ καθηγητὴς στὰ «Fliegende Blatter» ποὺ ξεχνάει τὴν ὀμπρέλα του καὶ παίρνει κατὰ λάθος ξένο καπέλο γιατὶ σκέπτεται τὰ προβλήματα ποὺ θὰ εἶναι τὸ θέμα τοῦ ἑπομένου βιβλίου του. Ὅλοι ξέρουμε ἀπὸ τὴν πεῖρα μας, πῶς μπορεῖ νὰ ξεχάσει κανεὶς νὰ ἐκτελέσει σκοποὺς ἢ ὑποχρεώσεις, ὅταν συμβεῖ κάτι στὸ μεταξύ, καὶ τὸν ἀπορροφήσει πολύ.

Αὐτὸ φαίνεται ἀπόλυτα κατανοητὸ καὶ δὲ μπορεῖ ν' ἀνασκευαστεῖ. Δὲν εἶναι ἴσως πολὺ ἐνδιαφέρον ἢ λιγότερο ἀπὸ ὅσο τὸ περιμέναμε. Ἂς ἐξετάσουμε ὅμως τὴν ἐξήγηση τῶν λαθῶν ἀπὸ πιὸ κοντά. Οἱ διάφοροι ὅροι ποὺ ἀναφέρθηκαν σὰν ἀναγκαῖοι γιὰ τὴν ἐπέλευση τῶν φαινομένων αὐτῶν, δὲν εἶναι ὅλοι τοῦ ἴδιου εἴδους. Ἡ ἀρρώστια καὶ οἱ ἀνωμαλίες τῆς κυκλοφορίας, προσφέρουν μιὰ φυσιολογικὴ βάση γιὰ μιὰ βλάβη τῶν κανονικῶν λειτουργιῶν. Ἡ διέγερση, ἡ κούραση καὶ ἡ ἀφηρημάδα, εἶναι ὅροι διαφορετικοῦ εἴδους, ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ τοὺς ποῦμε ψυχοφυσιολογικούς. Αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι θὰ μποροῦσαν εὔκολα νὰ μεταβληθοῦν σὲ θεωρία. Ἡ κούραση ὅπως καὶ ἡ ἀφηρημάδα καὶ ἴσως καὶ ἡ γενικὴ διέγερση προκαλοῦν ἕναν περισπασμὸ τῆς προσοχῆς μὲ συνέπεια νὰ μὴ δοθεῖ ἀνάλογη προσοχὴ στὴν ἐκτελούμενη πράξη. Μπορεῖ λοιπὸν αὐτὴ ἡ πράξη νὰ διαταραχτεῖ πολὺ εὔκολα καὶ νὰ ἐκτελεστεῖ χωρὶς ἀκρίβεια. Μιὰ ἐλαφρὰ ἀρρώστια ἢ μιὰ ἀλλαγὴ στὴν κατανομὴ τοῦ αἵματος, στὸ κεντρικὸ ὄργανο τοῦ νευρικοῦ συστήματος, μποροῦν νἄχουν τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα πάνω στὸν

καθοριστικὸ παράγοντα τῆς κατανομῆς τῆς προσοχῆς. Ὅλες αὐτὲς οἱ περιπτώσεις, εἶναι κατὰ συνέπεια ἀποτελέσματα διαταραχῆς τῆς προσοχῆς, ἀπὸ ὀργανικὰ ἢ ψυχικὰ αἴτια.

Ὅλα αὐτά, ὅμως, δὲ φαίνονται νὰ ὑπόσχονται μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ μιὰ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα. Μπορεῖ νὰ αἰσθανθοῦμε τὸν πειρασμὸ νὰ ἐγκαταλείψουμε τὸ θέμα. Εἶναι βέβαιο πὼς μιὰ προσεχτικὴ ἐξέταση τῶν γεγονότων δείχνει πὼς δὲ συμφωνοῦν ὅλα μὲ τὴν θεωρία τῆς «προσοχῆς» αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν λαθῶν, ἢ τουλάχιστο πὼς δὲ μπορεῖ ἡ θεωρία αὐτὴ νὰ μᾶς τὰ ἐξηγήσει ὅλα. Βρίσκομε πὼς τέτια λάθη καὶ τέτια ξεχάσματα συμβαίνουν ἀκόμα κι ὅταν οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι κουρασμένοι ἢ δὲ βρίσκονται σὲ διέγερση, ἀλλὰ εἶναι ἀπ' ὅλες τὶς ἀπόψεις σὲ κανονικὴ κατάσταση, ἐκτὸς ἂν ἀκριβῶς ἀπ' αὐτὰ τὰ λάθη τοὺς ἀποδώσουμε ἐκ τῶν ὑστέρων μιὰ κατάσταση διέγερσης ποὺ οἱ ἴδιοι δὲν τὴν παραδέχονται. Οὔτε μπορεῖ τὸ θέμα νὰ εἶναι τόσο ἁπλὸ ὥστε ἡ πετυχημένη ἐκτέλεση μιᾶς πράξης νὰ ἐξασφαλίζεται μὲ μιὰ ἔνταση τῆς προσοχῆς ἢ νὰ κινδυνεύει ἀπὸ μιὰ μείωσή της. Γιατὶ ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς πράξεων μπορεῖ νὰ ἐκτελεῖται μὲ καθαρὰ αὐτόματο τρόπο, μὲ πολὺ λίγη προσοχή, κι ὡστόσο μὲ ἀπόλυτη ἐπιτυχία. Ἕνας ἄνθρωπος ποὺ βαδίζει ἴσως δὲν ξέρει καλὰ ποὺ πηγαίνει μὰ ἀκολουθεῖ τὸ σωστὸ δρόμο καὶ σταματάει στὸν προορισμό του χωρὶς νὰ παραπλανηθεῖ. Τοὐλάχιστο αὐτὸ εἶναι ὅ,τι συμβαίνει συνήθως. Ἕνας ἐξασκημένος πιανίστας πατάει τὰ σωστὰ πλῆκτρα, χωρὶς νὰ τὰ σκέφτεται. Μπορεῖ φυσικὰ νὰ κάνει ἕνα λάθος κατὰ τύχη, ἂν ὅμως, τὸ αὐτόματο παίξιμο αὔξαινε τοὺς κινδύνους τῶν λαθῶν, ὁ βιρτουόζος, ποὺ ἡ συνεχὴς ἄσκηση ἔκανε τὸ παίξιμό του ἐντελῶς αὐτόματο, θὰ εἴταν πιὸ ἐκτεθειμένος σ' αὐτὸν τὸν κίνδυνο. Ὡστόσο βλέπουμε ἀντίθετα πὼς πολλὲς πράξεις ἐκτελοῦνται μὲ τὴ μεγαλύτερη ἐπιτυχία, ὅταν ἡ προσοχὴ δὲν εἶναι ἰδιαίτερα συγκεντρωμένη σ' αὐτὲς καὶ ὅτι τὰ λάθη μποροῦν νὰ συμβοῦν ἀκριβῶς σὲ περιπτώσεις ὅπου προσπαθεῖ κανεὶς νὰ εἶναι ἀκριβής, δηλαδὴ ὅταν εἶναι βεβαιότατο πὼς δὲν ὑπάρχει ἀφαιρέση τῆς ἀναγκαίας προσοχῆς. Θὰ μποροῦσε τότε νὰ πεῖ κανεὶς πὼς αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς «διέγερσης», ἀλλὰ δὲν καταλαβαίνουμε γιατὶ ἡ διέγερση δὲν ἐντείνει μᾶλλον τὴν συγκέντρωση στὸν τόσο ἐπιθυμητὸ σκοπό. Ἔτσι ἂν σὲ σπουδαῖο λόγο κάποιος λέει τὸ ἀντίθετο ἀπὸ κεῖνο ποὺ θέλει, αὐτὸ δὲ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὴν ψυχοφυσιολογικὴ θεωρία ἢ «θεωρία τῆς προσοχῆς».

Ὑπάρχουν ἀκόμα πολλὰ ἄλλα μικρότερα στοιχεῖα, σὲ σχέση μ' αὐτὰ τὰ λάθη, ποὺ δὲν τὰ καταλαβαίνουμε καὶ ποὺ δὲ γίνονται πιὸ κατανοητὰ μ' αὐτὲς τὶς ἐξηγήσεις. Ὅταν λ.χ. κανεὶς ἔχει ξεχάσει προσωρινὰ ἕνα ὄνομα στενοχωρεῖται, εἶναι ἀποφασισμένος νὰ τὸ θυμηθεῖ καὶ δὲ μπορεῖ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν προσπάθεια. Γιατί λοιπὸν παρ' ὅλη αὐτὴ τὴν στενοχώρια, τὸ ἄ-

τομο αὐτό, δὲ μπορεῖ τόσο συχνὰ νὰ πετύχει, ὅπως τὸ θέλει νὰ κατευθύνει τὴν προσοχή του πρὸς τὴ λέξη ποὺ καθὼς λέει εἶναι «στὴν ἄκρη τῆς γλώσσας του» καὶ ποὺ τὴν ἀναγνωρίζει ἀμέσως ὅταν τοῦ τὴν ὑπενθυμίζουν;

Ἢ πάρτε ἕνα ἄλλο παράδειγμα: ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου τὰ λάθη πολλαπλασιάζονται, συνδέονται μεταξύ τους καὶ ἐνεργοῦν σὰν ὑποκατάστατα τὸ ἕνα τοῦ ἄλλου. Τὴν πρώτη φορὰ ξεχνάει κανεὶς ἕνα ραντεβοῦ, τὴν ἑπομένη ἀφοῦ ἐπῆρε εἰδικὴ ἀπόφαση νὰ μὴν τὸ ξεχάσει, ἀνακαλύπτει πὼς ἔκανε λάθος στὴ μέρα ἢ στὴν ὥρα. Ἢ δοκιμάζει κανεὶς μὲ πλάγιους τρόπους νὰ θυμηθεῖ μιὰ λησμονημένη λέξη καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διαδικασίας αὐτῆς ξεχνάει ἕνα δεύτερο ὄνομα, ποὺ θὰ τοῦ εἴταν χρήσιμο γιὰ νὰ βρεῖ τὸ πρῶτο. Ὅταν μετὰ προσπαθήσει νὰ βρεῖ τὸ δεύτερο ὄνομα, χάνει ἕνα τρίτο καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Εἶναι πασίγνωστο ὅτι τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ τυπογραφικὰ λάθη, ποὺ εἶναι φυσικὰ λάθη τοῦ στοιχειοθέτη. Ἕνα ἐπίμονο λάθος αὐτοῦ τοῦ εἴδους λένε ὅτι εἶχε παρεισφρύσει σὲ μιὰ σοσιαλδημοκρατικὴ ἐφημερίδα ὅπου στὴν περιγραφὴ μιᾶς τελετῆς εἶχαν τυπωθεῖ τὰ ἀκόλουθα: «Μεταξὺ τῶν παρόντων εἴταν ἡ Αὐτοῦ Ὑψηλότης ὁ Κορνπρίντς» (ἀντὶ Κρόνπριντς—Διάδοχος). Τὴν ἄλλη μέρα ἐπιχειρήθηκε μιὰ διόρθωση. Ἡ ἐφημερίδα ζητοῦσε συγνώμη καὶ ἔλεγε: «Ἡ λέξη φυσικὰ πρέπει νὰ διαβαστεῖ ὁ Κνόρπριντς». Μᾶς ἀρέσει νὰ ἀποδίδουμε τὶς συμπτώσεις αὐτὲς στὸ δαίμονα τοῦ τυπογραφείου ἢ σὲ κάποιον μοχθηρὸ καλλικάντζαρο—γραφικὲς ἐκφράσεις ποὺ τουλάχιστον προϋποθέτουν κάτι παραπάνω ἀπὸ μιὰ ψυχοπαθολογικὴ θεωρία τοῦ τυπογραφικοῦ λάθους.

Δὲν ξέρω ἂν ἔχετε ὑπόψη πὼς οἱ παραδρομὲς τῆς γλώσσας μποροῦν νὰ προκληθοῦν καὶ νὰ δημιουργηθοῦν μὲ τὴν ὑποβολή. Ἕνα ἀνέκδοτο θὰ χρησιμέψει γιὰ παράδειγμα: Κάποτε, ὅταν ἀνατέθηκε σ' ἕναν πρωτόβγαλτο στὴ σκηνὴ ὁ σημαντικὸς ρόλος στὴν «Παρθένα τῆς Ὀρλεάνης» ν' ἀναγγείλει στὸ βασιλιά: «Ὁ Κοντόσταυλος (connetable) ἐπιστρέφει τὸ σπαθί του», ὁ πρωταγωνιστής, στὶς πρόβες, ἔκανε τὸ ἀστεῖο νὰ ἐπαναλάβει πολλὲς φορὲς στὸ δειλὸ ἀρχάριο, ἀντὶ τὴ φράση τοῦ κειμένου, τὴ φράση: «Τὸ comfortabel ἐπιστρέφει τὸ ἄλογο του». Στὴν παράσταση ὁ δυστυχισμένος ἠθοποιὸς ἔκανε πραγματικὰ τὸ ντεποῦτο του μὲ αὐτὴ τὴ στραβὴ ἀναγγελία, μ' ὅλο ποὔχε προειδοποιηθεῖ ἐπανειλημμένα νὰ προσέξει καὶ ἴσως γι αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο.

Ὅλα αὐτὰ τὰ μικρὰ χαρακτηριστικὰ τῶν λαθῶν, δὲν φωτίζονται πολὺ μὲ τὴν θεωρία τοῦ περισπασμοῦ τῆς προσοχῆς. Αὐτὸ ὅμως καὶ δὲν ἀποδείχνει κατ' ἀνάγκην ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ εἶναι λανθασμένη. Μπορεῖ νὰ λείπει κάτι, ἕνας κρίκος, ποὺ μὲ τὴν προσθήκη του, ἡ θεωρία μπορεῖ νὰ γίνει ἀπόλυτα ἱκανοποιητική.

Πολλὰ ὅμως ἀπὸ τὰ ἴδια λάθη μποροῦν νὰ ἐξετασθοῦν ἀπὸ μιὰν ἄλλη πλευρά. Ἄς διαλέξουμε τὶς παραδρομὲς τῆς γλώσσας σὰν τὸν τύπο τοῦ λάθους ποὺ εἶναι καὶ ὁ πιὸ κατάλληλος γιὰ τὸ σκοπό μας. Θὰ μπορούσαμε τὸ ἴδιο καλὰ νὰ διαλέξουμε παραδρομὲς τῆς πέννας ἢ τῆς ἀνάγνωσης. Τώρα πρέπει πρῶτα νὰ θυμίσουμε στὸν ἑαυτό μας ὅτι μέχρι σήμερα ἐξετάσαμε μόνο πότε καὶ κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθῆκες προφέρεται λανθασμένη λέξη καὶ μονάχα σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο μᾶς δόθηκε ἀπάντηση. Ὅμως τὸ ἐνδιαφέρον μπορεῖ νὰ στραφεῖ καὶ ἀλλοῦ καὶ νὰ προβάλει τὸ ἐρώτημα γιατί γίνεται αὐτὸ εἰδικὰ τὸ λάθος καὶ ὄχι κάποιο ἄλλο. Μπορεῖ δηλαδὴ νὰ ἐξεταστεῖ ἡ φύση τοῦ λάθους. Θὰ δεῖτε ὅτι ὅσο μένει χωρὶς ἀπάντηση αὐτὸ τὸ ἐρώτημα καὶ δὲν ἐξηγεῖται τὸ ἀ π ο τ έ λ ε σ μ α τοῦ λάθους, τὸ φαινόμενο παραμένει καθαρὴ σύμπτωση ἀπὸ ψυχολογικῆς πλευρᾶς, ἀκόμα καὶ ἂν βρεθεῖ μιὰ φυσιολογικὴ ἐξήγηση γι αὐτό. Ὅταν συμβαίνει νὰ κάνω λάθος σὲ μιὰ λέξη εἶναι φανερὸ ὅτι θὰ μποροῦσα νὰ κάνω λάθος μὲ ἀναρίθμητους τρόπους: στὴ θέση τῆς σωστῆς λέξης νὰ βάλω ὁποιαδήποτε ἀπὸ χίλιες ἄλλες ἢ νὰ τὴ διαστρεβλώσω τὴν ἴδια κατὰ χίλιους διαφορετικοὺς τρόπους. Ὑπάρχει λοιπὸν τίποτα ποὺ νὰ μοῦ ἐπιβάλλει σὲ μιὰ εἰδικὴ περίπτωση αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ εἰδικὸ λάθος, ἀνάμεσα σ' ὅλα ἐκεῖνα ποὺ εἶναι δυνατά, ἢ αὐτὸ παραμένει τυχαῖο καὶ αὐθαίρετο καὶ δὲ μπορεῖ νὰ βρεθεῖ μιὰ ὀρθολογιστικὴ ἀπάντηση σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα;

Δύο συγγραφεῖς οἱ Μέριγγερ καὶ Μάγερ (ἕνας φιλόλογος κ' ἕνας ψυχίατρος) ἔκαναν πραγματικὰ στὰ 1895 μιὰ προσπάθεια νὰ πλησιάσουν τὸ πρόβλημα τῆς παραδρομῆς τῆς γλώσσας ἀπ' αὐτὴν τὴν πλευρά. Συγκέντρωσαν παραδείγματα καὶ τὰ ἐξέτασαν στὴν ἀρχὴ ἀπὸ μιὰ καθαρὰ περιγραφικὴ ἄποψη. Αὐτὸ φυσικὰ δὲν προσφέρει ἀκόμα καμιὰν ἐξήγηση, μπορεῖ ὅμως ν' ἀνοίξει τὸ δρόμο σὲ μιά. Ξεχώρισαν τὶς διαστρεβλώσεις ποὺ πάθαινε ἡ φράση ἀπὸ τὸ λάθος σὲ ἐναλλαγὲς (στὴ θέση τῶν λέξεων, συλλαβῶν ἢ γραμμάτων), προηχήσεις, μετηχήσεις, συνηχήσεις καὶ ὑποκαταστάσεις. Θὰ σᾶς δώσω παραδείγματα γιὰ κάθε κατηγορία.

Σὰν παράδειγμα μιᾶς ἐναλλαγῆς (στὴ θέση τῶν λέξεων) θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ κανείς: «Τὸ μῆλο τῆς Ἀφροδίτης» ἀντὶ «ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου». Ὑπάρχει προήχηση ὅταν λέει κανείς: «Ἔνιωθα τέτιο στῆθος... Θέλω νὰ πῶ βάρος στὸ στῆθος μου». Σ' αὐτὴ τὴ φράση ἡ λέξη στῆθος προήχησε ἀπὸ τὴ λέξη βάρος. Ὑπάρχει μετήχηση λέξεως στὶς φράσεις ὅπως αὐτὴ ἡ ἄτυχη πρόποση: Κύριοι σᾶς καλῶ νὰ πάθετε λόξυγκα (aufzustossen) στὴν ὑγεία τοῦ ἀρχηγοῦ μας, ἀντὶ νὰ τσουγκρίσουμε(anzufstossen).

Αὐτοὶ οἱ τρεῖς τύποι λαθῶν δὲν εἶναι πολὺ κοινοί. Θὰ βρεῖτε τὶς περιπτώσεις αὐτὲς πολὺ πιὸ συχνὰ ἐκεῖ ποὺ τὸ λάθος συμβαίνει ἀπὸ ἕνα συνονθύλευμα ἢ σύμπτυξη· ὅπως ὅταν ἕνας κύριος ζη-

τάει ἀπὸ μιὰ κυρία ἂν μπορεῖ νὰ τὴν Begleit - digen (προσοδεύσει) ἀντὶ Begleiten (συνοδεύσει) γιατὶ ταυτόχρονα σκέφτεται τὸ Beleidigen (προσβάλει).

Ἡ ἐξήγηση ποὺ προσπαθοῦν οἱ δυὸ συγγραφεῖς νὰ διατυπώσουν μὲ βάση τὴ συλλογή τους εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀκατάλληλη. Ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ ἦχοι καὶ οἱ συλλαβὲς μιᾶς λέξης ἔχουν διαφορετικὴ ἀξία καὶ ὅτι ὁ νευρικὸς ἐρεθισμὸς τῶν ἤχων ἀνώτερης ἀξίας μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει τοὺς ἤχους κατώτερης ἀξίας. Εἶναι φανερὸ ὅτι βασίζουν τὸ συμπέρασμα αὐτὸ σὲ περιπτώσεις προηχήσεων καὶ μετηχήσεων, ποὺ δὲν εἶναι καθόλου συχνές. Σὲ ἄλλες μορφὲς παραδρομῶν τῆς γλώσσας, τὸ πρόβλημα τέτιων προτεραιοτήτων τῶν ἤχων, ἀκόμα καὶ ἂν ὑπάρχουν, δὲν παρουσιάζεται καθόλου γιατὶ ὁ πιὸ συχνὸς τύπος παραδρομῆς εἶναι κεῖνος ὅπου ἀντὶ γιὰ ὁρισμένη λέξη λέει κανεὶς μιὰ ἄλλη ποὺ τῆς μοιάζει καὶ αὐτὴ ἡ ὁμοιότητα θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἀρκετὴ ἐξήγηση. Λόγου χάρη ἕνας καθηγητὴς μπορεῖ νὰ πεῖ στὸ ἐναρκτήριο μάθημά του «Δὲν σκοπεύω (Geneigt ἀντὶ Geeignet εἶμαι κατάλληλος) νὰ ἐκτιμήσω τὴν ἀξία τοῦ προκατόχου μου». Ἢ ἕνας ἄλλος καθηγητὴς λέει: «Στὴν περίπτωση τῶν γυναικείων γεννητικῶν μορίων, παρὰ τοὺς π ε ι ρ α σ μ ο ὺ ς..... ἐννοῶ τὰ π ε ι ρ ά μ α τ α...».

Ἡ κοινότερη καὶ ταυτόχρονα ἡ πιὸ εὐκολοπαρατήρητη μορφὴ παραδρομῆς τῆς γλώσσας, ὡστόσο, εἶναι νὰ λέει κανεὶς ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο ἀπὸ κεῖνο ποὺ σκόπευε νὰ πεῖ. Αὐτὲς οἱ περιπτώσεις δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὴν ὁμοιότητα τῶν ἤχων ἢ τῶν λέξεων καὶ γι αὐτὸ μποροῦμε νὰ στραφοῦμε, γιὰ τὴν ἐξήγησή τους, πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀντίθετα συνδέονται στενὰ ἀπὸ τὴ νοηματικὴ τους ἄποψη καὶ συγγενεύουν πολὺ ἀπὸ τὴν ψυχολογική. Ὑπάρχουν πολὺ γνωστὰ παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους: Ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς μας λ.χ. μιὰ φορὰ κήρυξε τὴν ἔναρξη τῆς συνεδρίασης μὲ τὰ λόγια: «Κύριοι, δηλώνω ὅτι ὑπάρχει ἀπαρτία καὶ συνεπῶς κηρύσσω τὴ λ ή ξ η τῆς συνεδρίασης».

Ὁποιαδήποτε κοινὴ ἀλληλουχία μπορεῖ νὰ ἐνεργήσει μὲ τρόπο ἐξίσου ὕπουλο, μὲ τὴν ἀλληλουχία τῶν ἀντιθέσεων καὶ μπορεῖ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις νὰ ὁδηγήσει σὲ ἐξίσου ἄκαιρα ἀποτελέσματα. Ἔτσι ὑπάρχει ἡ σχετικὴ ἱστορία ὅτι σὲ μιὰ γιορτὴ γιὰ τοὺς γάμους ἑνὸς γιοῦ τοῦ Χ. Χέλμχολτς μὲ τὴν κόρη τοῦ γνωστοῦ ἐφευρέτη καὶ βιομηχάνου Β. Ζῆμενς, παρεκάλεσαν τὸ διάσημο φυσιολόγο Ντυμπουὰ - Ρεϋμὸν νὰ μιλήσει. Ἔκλεισε τὸν κατὰ τὰ ἄλλα περίφημον λόγο του μὲ τὴν πρόποση: «Ἐπιτυχία στὴ νέα ἑταιρεία Ζῆμενς καὶ Χάλσκε» ποὺ εἴταν φυσικὰ τὸ ὄνομα τῆς παλιᾶς φίρμας. Ἐδῶ ὑπερίσχυσε ὁ συνειρμὸς τῶν δυὸ ὀνομάτων Ζῆμενς καὶ Χάλσκε, ποὺ εἶναι τόσο οἰκεῖος σ' ἕναν Βερολινέζο.

Ἔτσι λοιπὸν πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπόψη ὁ συνειρμὸς τῶν λέξεων, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ συνειρμὸς τῶν ἤχων καὶ οἱ ὁμοιό-

τητες τῶν λέξεων. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀρκετό. Σ' ἕναν τύπο περιπτώσεων, πρὶν κατορθώσουμε νὰ ἐξηγήσουμε τὸ λάθος, πρέπει ν' ἀνατρέξουμε σὲ κάποια φράση ποὺ εἰπώθηκε προηγούμενα ἢ ποὺ ἔστω τὴ σκέφτηκαν.

Πάλι αὐτὸ εἶναι μιὰ περίπτωση μετήχησης, ὅπως ἐπιμένει ὁ Μέριγγερ, ποὺ γίνεται ὅμως ἀπὸ μιὰ μακρυνὴ πηγή. Πρέπει νὰ ὁμολογήσω πὼς ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι εἴμαστε πιὸ μακριὰ παρὰ ποτὲ ἀπὸ τὴν κατανόηση τῶν παραδρομῶν τῆς γλώσσας.

Ὡστόσο ἐλπίζω πὼς δὲν κάνω λάθος πιστεύοντας ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐξέτασης τῶν πάρα πάνω παραδειγμάτων, μᾶς δημιουργήθηκε μιὰ ἐντύπωση ποὺ εἶναι ἄξια προσοχῆς. Ἐξετάσαμε τοὺς γενικοὺς ὅρους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους συμβαίνουν οἱ παραδρομὲς τῆς γλώσσας καὶ ἔπειτα τὶς ἐπιδράσεις ποὺ καθορίζουν τὸ εἶδος τῆς διαστρέβλωσης ποὺ πραγματοποιεῖται στὸ λάθος. Μέχρι τώρα ὅμως δὲν ἐξετάσαμε καθόλου τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἴδιου τοῦ λάθους, ἄσχετα μὲ τὴν καταγωγή του. Ἂν κάνουμε κάτι τέτιο θὰ μπορέσουμε στὸ τέλος νὰ βεβαιώσουμε μὲ θάρρος ὅτι τὸ λάθος ἔχει κάποιο νόημα. Τὶ ἐννοοῦμε ὅταν λέμε ὅτι ἔχει κάποιο νόημα; Σημαίνει ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ λάθους, μπορεῖ ἴσως νὰ ἔχει κάποιο δικαίωμα νὰ ἐξετασθεῖ καθαυτό, σὰ μιὰ ἔγκυρη νοητικὴ διαδικασία ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ δικό της σκοπὸ καὶ σὰ μιὰ ἔκφραση ποὺ ἔχει περιεχόμενο καὶ σημασία.... Μέχρι τώρα μιλήσαμε μονάχα γιὰ τὰ λάθη, τώρα ὅμως αὐτὰ ἐμφανίζονται σάμπως νἆναι ἡ καθαυτὸ σωστὴ πράξη, μονάχα ποὺ παρεμβάλλεται στὴ θέση μιᾶς ἄλλης, περισσότερο ἀναμενόμενης ἢ ἐπιθυμητῆς. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις τὸ νόημα τῆς παραδρομῆς φαίνεται ξεκάθαρο καὶ δὲν ἐπιδέχεται παρεξήγηση. Ὅταν ὁ Πρόεδρος στὸν ἐναρκτήριο λόγο του τερματίζει τὴ συνεδρίαση τῆς Βουλῆς, μιὰ γνώση τῶν συνθηκῶν κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔγινε τὸ λάθος μᾶς ὑποχρεώνει νὰ δοῦμε ἕνα νόημα σ' αὐτό. Δὲν περιμένει κανένα καλὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὴ συνεδρίαση καὶ θὰ εἴταν εὐχαριστημένος ἂν μποροῦσε νὰ τὴν τερματίσει. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ δυσκολία νὰ καταλάβουμε τὸ νόημα καὶ νὰ ἑρμηνεύσουμε αὐτὸ τὸ λάθος. Κι ὅταν μιὰ κυρία ποὺ φαίνεται νὰ κάνει ἕνα κομπλιμέντο σὲ μιὰ ἄλλη λέει: «Εἶμαι βέβαιη πὼς ρίξατε αὐτὸ τὸ χαριτωμένο καπέλο» ἀντὶ «ράψατε» καμιὰ ἐπιστημονικὴ θεωρία στὸν κόσμο δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς ἐμποδίσει νὰ δοῦμε σ' αὐτὴ τὴν παραδρομὴ τῆς γλώσσας τὴν κρυφὴ σκέψη ὅτι θεωρεῖ τὸ καπέλο ἐρασιτεχνικὸ κατασκεύασμα. Ἢ ὅταν μιὰ κυρία ποὺ εἶναι γνωστὴ γιὰ τὸν ἀποφασιστικὸ της χαραχτήρα λέει: «Ὁ ἄντρας μου ζήτησε ἀπ' τὸ γιατρό του τὶ εἴδους δίαιτα θὰ ἔπρεπε νὰ κάνει. Ὁ γιατρὸς ὅμως εἶπε πὼς δὲ χρειάζεται εἰδικὴ δίαιτα, θὰ μπορεῖ νὰ φάει καὶ νὰ πιεῖ ὅ,τι δ ι α λ έ ξ ω». Τὸ λάθος ἐμφανίζεται καθαρὰ σὰν ἀλάθευτη ἔκφραση μιᾶς συγκεκριμένης κατάστασης.

Τώρα, ἂν ὑποθέσουμε πὼς θ' ἀποκαλυπτόταν ὅτι, ὄχι μόνο

μερικὲς περιπτώσεις παραδρομῆς τῆς γλώσσας καὶ λαθῶν γενικά, ἀλλὰ ἡ μεγάλη τους πλειοψηφία, ἔχουν κάποιο νόημα, τότε τὸ νόημα τοῦ σφάλματος, ποὺ μέχρι τώρα δὲν τὸ προσέξαμε, θὰ γίνει τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον γιὰ μᾶς σημεῖον καὶ θὰ ἀπωθήσει δικαιολογημένα ὅλες τὶς ἄλλες ἀπόψεις σὲ δεύτερη θέση. Ὅλοι οἱ φυσιολογικοὶ καὶ ψυχοφυσιολογικοὶ ὅροι θὰ μπορούσαν τότε νὰ ἀγνοηθοῦν καὶ ἡ προσοχὴ θὰ μποροῦσε τότε νὰ ἀφιερωθεῖ στὴν καθαρὴ ψυχολογικὴ ἔρευνα τοῦ νοήματος, δηλαδὴ τῆς σημασίας, τοῦ σκοποῦ, τῶν σφαλμάτων. Ἔχοντας αὐτὰ ὑπόψη μας, σύντομα θὰ ἐξετάσουμε καὶ ἄλλο ὑλικό. Προτοῦ ὡστόσο τὸ ἐπιχειρήσουμε, θὰ ἤθελα νὰ σᾶς καλέσω νὰ ἀκολουθήσετε μαζί μου ἕνα ἄλλο νῆμα. Συμβαίνει συχνὰ ἕνας ποιητὴς νὰ χρησιμοποιεῖ μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας ἢ κανένα ἄλλο σφάλμα σὰ μέσο καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καθαυτό, ἀποδείχνει ὅτι πιστεύει πὼς τὸ λάθος, λ. χ. μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας, ἔχει κάποιο νόημα, γιατὶ τὸ δημιουργεῖ σκόπιμα. Γιατὶ εἶναι ἀδύνατο ἕνας ποιητὴς νὰ κάνει τυχαῖα μιὰ παραδρομὴ τῆς πέννας κ' ἔπειτα νὰ τὴν ἀφήσει νὰ παραμείνει σὰν παραδρομὴ τῆς γλώσσας τοῦ ἥρωά του. Ἐπιθυμεῖ ν' ἀποκαλύψει κάτι μὲ μέσο τὴν παραδρομὴ καὶ μποροῦμε νὰ ἐξετάσουμε τί μπορεῖ νὰ εἶναι—ἂν ἴσως θέλει νὰ δείξει πὼς ὁ ἥρωάς του εἶναι ἀφηρημένος ἢ πολὺ κουρασμένος ἢ ἀπειλεῖται ἀπὸ ἕναν πονοκέφαλο. Φυσικά, δὲν πρέπει νὰ ὑπερβάλλουμε τὴ σημασία τῆς παραδρομῆς, ἂν οἱ ποιητὲς τὴν χρησιμοποιοῦν γιὰ νὰ ἐκφράσουν δικά τους νοήματα. Οἱ παραδρομὲς μπορεῖ στὴν πραγματικότητα νὰ εἶναι δίχως σημασία τυχαῖα γεγονότα στὸν πνευματικὸ κόσμο, ἢ μποροῦν νὰ ἔχουν μονάχα συμπτωματικὰ μιὰ σημασία, καὶ οἱ ποιητὲς παρ' ὅλα αὐτὰ θὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ τὶς ἐξιδανικεύουν δίνοντάς τους ἔννοια γιὰ τοὺς δικούς τους σκοπούς. Ὡστόσο δὲ θὰ εἴταν ἐκπληκτικὸ ἂν μαθαίναμε περισσότερα ἀπὸ τοὺς ποιητὲς γιὰ τὶς παραδρομὲς τῆς γλώσσας, παρὰ ἀπὸ φιλολόγους καὶ ψυχιάτρους.

Ὑπάρχει ἕνα παράδειγμα μιᾶς τέτιου εἴδους παραδρομῆς στὸν «Βαλενστάϊν» τοῦ Σίλλερ (Πικολομίνι Πράξη 1 σκηνὴ 5). Στὴν προηγουμένη σκηνὴ ὁ νεαρὸς Μὰξ Πικολομίνι εἶχε πάρει φλογερὰ τὸ μέρος τοῦ Δούκα τοῦ Βαλενστάϊν, καὶ εἶχε περιγράψει μὲ πάθος τὰ ἀγαθὰ τῆς Εἰρήνης, ποὺ τἄχε ἀντιληφθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια ἑνὸς ταξιδίου, καθὼς συνόδευε τὴν ὡραία κόρη τοῦ Βαλενστάϊν στὸ στρατόπεδο. Ὅταν βγαίνει στὴ σκηνή, ὁ πατέρας του (Ὀκτάβιος) καὶ ὁ αὐλικὸς Κέστενμπεργκ εἶναι βυθισμένοι στὴν ἀπελπισία. Ἡ πέμπτη σκηνὴ συνεχίζεται:

Κέστενμπεργκ : Ἀλλοίμονο! Κι ἂν εἶναι ἔτσι ;
Φίλε θὰ τὸν ἀφήσουμε νὰ φύγει
μ' αὐτὴ τὴν ψευδαίσθηση; Θὰ τὸν ἀφήσουμε νὰ
(φύγει ἀπὸ κοντά μας ;

Νὰ μὴν τὸν φωνάξουμε πίσω οὔτε μιὰ φορά,
νὰ μὴν τοῦ ἀνοίξουμε τὰ μάτια τώρα ἐδῶ;
Ὀκτάβιος (Βγαίνοντας ἀπὸ βαθειὰ συλλογή).
"Ανοιξαν τώρα τὰ δ ι κ ά μ ο υ
Καὶ βλέπω περισσότερο ἀπ' ὅτι μὲ εὐχαριστεῖ
Κέστενμπεργκ : Τί συμβαίνει;
Ὀκτάβιος: Κατάρα σ' αὐτὸ τὸ ταξίδι!
Κέστενμπεργκ : Μὰ γιατί; Τί συμβαίνει;
Ὀκτάβιος: "Ελα, ἔλα, φίλε! Πρέπει νὰ πάω
καὶ νὰ ἀκολουθήσω τὸν ἀπαίσιο οἰωνὸ
καὶ νὰ δῶ μὲ τὰ μάτια μου—ἔλα μαζί μου τώρα.
Κέστενμπεργκ : Τί θὰ κάνεις; Ποῦ πᾶς λοιπόν;
Ὀκτάβιος : Σ' α ὐ τ ή ν, α ὐ τ ὴ ν τ ὴ ν ἴ δ ι α!
Κέστενμπεργκ : Σ' αὐ......
Ὀκτάβιος : (διορθώνοντας τὸν ἑαυτό του)
Στὸ Δούκα! Ἐμπρός, ἄντε πᾶμε.

Ὁ Ὀκτάβιος ἤθελε νὰ πεῖ «Σ' αὐτὸν, τὸν Δούκα» ἡ γλώσσα του ὅμως λάθεψε καὶ μᾶς ἀποκάλυψε (σὲ μᾶς τουλάχιστο) μὲ τὰ λόγια «σ' α ὐ τ ή ν» πὼς ἀναγνώρισε καθαρὰ ποιὰ εἶταν ἡ ἐπίδραση ποὺ ἐνεργοῦσε πίσω ἀπὸ τὶς ραψωδίες τοῦ νεαροῦ πολεμιστῆ, γιὰ τὴν εἰρήνη.

Ἕνα ἀκόμα πιὸ ἐντυπωσιακὸ παράδειγμα ἀνακαλύφθηκε ἀπὸ τὸν Ο. Ρὰνκ στὸ Σαίξπηρ. Βρίσκεται στὸν «Ἔμπορο τῆς Βενετίας» στὴν περίφημη σκηνὴ ὅπου ὁ τυχερὸς ὑποψήφιος διαλέγει ἀνάμεσα στὶς τρεῖς κασετίνες.

Καλύτερα ὅμως νὰ παραθέσω μιὰ σύντομη περιγραφὴ τοῦ Ρὰνκ: «Μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας ποὺ παρουσιάζεται στὸν «Ἔμπορο τῆς Βενετίας» τοῦ Σαίξπηρ (Πράξη III σκηνὴ 2) εἶναι ἐξαιρετικὰ ὡραία στὸ ποιητικὸ συναίσθημα ποὺ φανερώνει καὶ στὸ λαμπρό του τρόπο ποὺ ἀξιοποιεῖται τεχνικά. Ὅπως κ' ἡ παραδρομὴ τοῦ «Βαλενστάϊν» ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Φρόϋντ στὸ ἔργο του «Ψυχοπαθολογία τῆς Καθημερινῆς Ζωῆς», δείχνει πὼς οἱ ποιητὲς καταλαβαίνουν καλὰ τὸ μηχανισμὸ καὶ τὴ σημασία παρομοίων παραδρομῶν καὶ προεξοφλοῦν ὅτι καὶ τὸ κοινὸ τους θὰ τὶς καταλάβει. Ἡ Πόρτσια, ποὺ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τοῦ πατέρα της εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ διαλέξει ἕνα σύζυγο μὲ κλῆρο, ἔχει μέχρι τὴ στιγμὴ γλυτώσει ἀπ' ὅλους τοὺς ἀνεπιθύμητους ὑποψήφιους, ἀπὸ μιὰ εὐτυχῆ συγκυρία. Ἔχοντας βρεῖ ἐπὶ τέλους τὸν Βασσάνιο, τὸν ὑποψήφιο ποὺ τῆς ἀρέσει, φοβᾶται πὼς κι αὐτὸς θὰ διαλέξει τὴ λαθεμένη κασετίνα. Θὰ ἤθελε νὰ τοῦ πεῖ πὼς ἀκόμη καὶ τότε θὰ πρέπει νὰ εἶναι βέβαιος γιὰ τὴν ἀγάπη της, μὰ ἐμποδίζεται ἀπὸ τὸν ὅρκο της. Σ' αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴ σύγκρουση, ὁ ποιητὴς τὴν κάνει νὰ πεῖ στὸν ἐκλεκτό της ὑποψήφιο:

«Στάσου παρακαλῶ, περίμενε μιὰ μέρα ἢ δυὸ πρὶν δοκιμάσεις, γιατὶ ἂν διαλέξεις λάθος, χάνω ἐγὼ τὴ συντροφιά

σου. Λοιπὸν ἀνάβαλε λιγάκι. Κάτι μοῦ λέει—ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι ἀγάπη—πὼς δὲ θέλω νὰ σὲ χάσω....

...Μποροῦσα νὰ στὸ πῶ, νὰ διαλέξεις δίχως λάθος· ὅμως θὰ παραβῶ τὸν ὅρκο μου, καὶ ψεύδορκη ποτέ μου δὲ θὰ γίνω. Ἔτσι μπορεῖς νὰ μὲ χάσεις· ἀλλὰ τότε ἂν εἶταν μιὰ ἁμαρτία ποὺ θὰ τὴν ἤθελα, αὐτὴ θἆταν νὰ εἶχα ψευδορκήσει. Ἄ, αὐτὰ τὰ μάτια σου πῶς μ' ἔχουν μαγεμένη καὶ μὲ χωρίσανε σὲ δυό· τὸ ἕνα μισό μου εἶναι δικό σου, καὶ τ' ἄλλο μισὸ δικό σου, δικό μου δηλαδὴ· ὅμως ἀφοῦ δικό μου εἶναι καὶ δικό σου κ' ἔτσι δικό σου τ' ὅλο.

(Μετάφραση Α. Πάλλη).

Ἐκεῖνο ἀκριβῶς ποὺ ἤθελε μονάχα νὰ τοῦ ὑποδείξει μὲ λεπτότητα, γιατὶ κατὰ βάθος θὰ ἔπρεπε νὰ τοῦ τὸ κρύψει, δηλαδὴ ὅτι ἀκόμα καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν κλῆρο εἶταν δική του ὁλόκληρη καὶ τὸν ἀγαποῦσε, αὐτὸ ὁ ποιητὴς μὲ θαυμάσια λεπτότητα ψυχολογικοῦ συναισθήματος τὸ ἐκφράζει μὲ τὴν παραδρομὴ τῆς γλώσσας τῆς ἡρωΐδας του καὶ κατορθώνει, μ' αὐτὸ τὸ καλλιτεχνικὸ τέχνασμα, ν' ἀνακουφίσει τὴν ἀβάσταχτη ἀβεβαιότητα τοῦ ἐραστῆ ὅπως καὶ τὴν ἀνησυχία τοῦ κοινοῦ σχετικὰ μὲ τὴν ἔκβαση τῆς ἐκλογῆς».

Καὶ σημειῶστε στὸ τέλος μὲ πόση ἐπιτηδειότητα ἡ Πόρτσια συμβιβάζει τὶς δυὸ δηλώσεις ποὺ περιέχονται στὴν παραδρομή, πῶς κατορθώνει νὰ ἄρει τὴν ἀντίφαση μεταξύ τους καὶ στὸ τέλος μάλιστα δικαιολογεῖ ἀκόμα τὴν παραδρομή.

...ὅμως ἀφοῦ δικό μου καὶ δικό σου κ' ἔτσι δικό σου τ' ὅλο.

Ὑπῆρξαν κι ἄλλοι στοχαστές, ἔξω ἀπ' τὸ πεδίο τῆς ἰατρικῆς, ποὺ ἀπεκάλυψαν μὲ μιὰ παρατήρηση τὴ σημασία κάποιου λάθους κ' ἔτσι πρόλαβαν τὶς προσπάθειές μας πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Γνωρίζετε ὅλοι τὸν πνευματώδη σατιρικὸ Λίχτενμπεργκ (1742 - 1799) ποὺ ἔλεγε γι αὐτὸν ὁ Γκαῖτε «ὅπου κάνει ἕνα ἀστεῖο, βρίσκεται κρυμένο κ' ἕνα πρόβλημα». Καὶ συμπτωματικὰ ἡ λύση τοῦ προβλήματος ἀποκαλύπτεται στ' ἀστεῖα. Ὁ Λίχτενμεργκ γράφει στὶς πνευματώδεις του σημειώσεις: «Πάντα διαβάζει « Agamemnon » ἀντὶ γιὰ τὴ λέξη « Angenommen » (ποὺ σημαίνει δεδομένου) τόσο βαθὺς γνώστης εἶναι τοῦ Ὁμήρου». Αὐτὸ πραγματικὰ περιέχει ὁλόκληρη τὴ θεωρία τῶν παραδρομῶν στὸ διάβασμα.

Στὸ ἑπόμενο κεφάλαιο, θὰ δοῦμε ἂν μποροῦμε νὰ συμφωνήσουμε μὲ τοὺς ποιητές, στὴν ἀντίληψή τους γιὰ τὸ νόημα τῶν ψυχολογικῶν λαθῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΛΑΘΩΝ (ΣΥΝΕΧΕΙΑ)

Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο σκεφτήκαμε νὰ ἐξετάσουμε τὸ λάθος καθαυτό, ἄσχετα ἀπὸ τὴ σχέση του μὲ τὴ σκοπούμενη πράξη ὅπου ἐπενέβη, καὶ διαπιστώσαμε πὼς σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις φαινόταν νὰ παρουσιάζει ἕνα δικό του νόημα. Σκεφτήκαμε ὅτι ἂν αὐτὸ τὸ συμπέρασμα, πὼς τὸ λάθος δηλαδὴ ἔχει τὸ δικό του νόημα, μποροῦσε νὰ διαπιστωθεῖ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα, τὸ νόημα αὐτὸ σύντομα θὰ ἀποδειχνόταν πιὸ ἐνδιαφέρον γιὰ μᾶς ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν συνθηκῶν, κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες γεννιόνται τὰ λάθη.

Ἂς συμφωνήσουμε ἀκόμα μιὰ φορὰ γιὰ τὸ τί ἐννοοῦμε μὲ τὸ «νόημα» μιᾶς νοητικῆς διαδικασίας. Αὐτὸ δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ὁ σκοπὸς ποὺ ἐξυπηρετεῖ καὶ ἡ θέση της σὲ μιὰ νοητικὴ ἀλληλουχία. Στὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ ἐξετάσαμε θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποκαταστήσουμε τὴ λέξη «νόημα» μὲ τὶς λέξεις «πρόθεση» καὶ «τάση». Τώρα, νὰ εἶταν μόνο μιὰ ἀπατηλὴ ἐπίφαση ἢ μιὰ ποιητικὴ ἔξαρση τοῦ λάθους, ποὺ μᾶς ὁδήγησε στὸ νὰ πιστέψουμε ὅτι μπορούσαμε νὰ δοῦμε μιὰ πρόθεση σ' αὐτό;

Ἂς ἐπιμείνουμε, ἀκόμα στὰ παραδείγματα τῶν παραδρομῶν τῆς γλώσσας καὶ ἂς ἐξετάσουμε ἕνα· μεγαλύτερον ἀριθμὸ τέτιων ἐκδηλώσεων. Βρίσκουμε τότε ὁλόκληρες κατηγορίες περιπτώσεων ὅπου ὁ σκοπός, τὸ νόημα τῆς παραδρομῆς εἶναι ὁλοφάνερα, εἰδικὰ στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες ὅπου λέγεται τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ

ὁ λέγων εἶχε σκοπὸ νὰ πεῖ. Ὁ Πρόεδρος λέει στὸν ἐναρκτήριο λόγο του: «Κηρύσσω τὴ λ ή ξ η τῆς συνεδρίασης». Αὐτὸ εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν εἶναι διφορούμενο. Ἡ σημασία καὶ ὁ σκοπὸς τῆς παραδρομῆς αὐτῆς εἶναι ὅτι ὁ Πρόεδρος θέλει νὰ τερματίσει τὴ συνεδρίαση. Θὰ ἔλεγε μάλιστα κανείς: Μὰ «τὸ εἶπε κι ὁ ἴδιος». Παρακαλῶ μὴ διακόψετε μὲ τὴν ἀντίρηση πὼς αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, πὼς γνωρίζουμε ἀπόλυτα ὅτι ἤθελε νὰ κηρύξει τὴν ἔναρξη κι ὄχι τὴ λήξη τῆς συνεδρίασης, καὶ πὼς ὁ ἴδιος ποὺ τὸν θεωροῦμε σὰν τὸ πιὸ ἔγκυρο πρόσωπο τὸ ἐπιβεβαιώνει. Κάνοντας αὐτὸ ξεχνᾶτε ὅτι συμφωνήσαμε νὰ ἐξετάσουμε τὸ λάθος αὐτὸ καθαυτό. Ἡ σχέση του μὲ τὴν πρόθεση ποὺ διαταράσσει θὰ συζητηθεῖ ἀργότερα. Θὰ εἴσαστε ἐ σ ε ῖ ς ὑπεύθυνοι ἑνὸς λάθους λογικῆς, μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἐξαφανίζατε μὲ εὐκολία ὁλόκληρο τὸ συζητούμενο πρόβλημα, πρᾶγμα ποὺ ἀγγλικὰ ἀποκαλεῖται « begging the question » (ὑπεκφυγὴ ἀπ' τὴν ἐρώτηση).

Σὲ ἄλλες περιπτώσεις ὅπου ἡ μορφὴ τοῦ λάθους δὲν εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο ἐκείνου ποὺ σκόπευε νὰ πεῖ κανείς, μπορεῖ καὶ τότε νὰ ἐκφραστεῖ συχνὰ μὲ μιὰ ἀντιφατικὴ ἔννοια. «Δὲν σ κ ο π ε ύ ω (geneigt) νὰ ἐκτιμήσω τὶς ἀρετὲς τοῦ προκατόχου μου». Σκοπεύω δὲν εἶναι τὸ ἀντίθετο τοῦ εἶμαι κατάλληλος (geeignet) ἀλλὰ εἶναι μιὰ ξεκάθαρη ἐξομολόγηση μιᾶς σκέψης ποὺ βρίσκεται σὲ ὀξύτατη ἀντίθεση μὲ τὸ καθῆκον τοῦ ὁμιλητῆ, νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν κατάσταση μὲ εὐγένεια.

Σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ἡ παραδρομὴ προσθέτει μονάχα ἕνα δεύτερο νόημα, σὲ κεῖνο ποὺ εἴχαμε ὑπόψη. Ἡ φράση τότε παρουσιάζεται σὰ μιὰ σύμπτυξη, μιὰ σύντμηση, μιὰ συμπύκνωση πολλῶν φράσεων σὲ μιά. Ἔτσι ἡ δυναμικὴ κυρία εἶπε: «Μπορεῖ νὰ φάει καὶ νὰ πιεῖ ὅ,τι διαλέξω». Δηλαδὴ σὰ νἄλεγε: «Μπορεῖ νὰ φάει καὶ νὰ πιεῖ ὅ,τι διαλέξει, ἀλλὰ τί σημασία ἔχει τί θὰ διαλέξει; Ἐγὼ θὰ κάνω τὴν ἐπιλογή».

Οἱ παραδρομὲς τῆς γλώσσας, συχνὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση τῆς σύντμησης. Λ.χ., ὅταν ἕνας καθηγητὴς τῆς ἀνατομίας, στὸ τέλος τῆς διάλεξής του γιὰ τὶς ρινικὲς κοιλότητες, ρωτάει ἂν ἡ τάξη του κατάλαβε καλὰ καὶ ὕστερα ἀπὸ μιὰ γενικὴ καταφατικὴ ἀπάντηση, συνεχίζει λέγοντας: «Δὲ μπορῶ νὰ πιστέψω πὼς συμβαίνει αὐτό, μιᾶς καὶ τὰ πρόσωπα ποὺ μποροῦν νὰ καταλάβουν ἀπόλυτα τὶς ρινικὲς κοιλότητες μποροῦν νὰ μετρηθοῦν, ἀκόμα καὶ σὲ μιὰ πόλη ἑκατομμυρίων, σ τ ὸ ἕ ν α δ ά χ τ υ λ ο.... Ἐννοῶ στὰ δάχτυλα τοῦ ἑνὸς χεριοῦ». Αὐτὴ ἡ συντομευμένη φράση ἔχει δικό της νόημα: λέει πὼς ὑπάρχει μόνο ἕνα πρόσωπο ποὺ καταλαβαίνει τὸ θέμα.

Ἀντίθετα πρὸς αὐτοὺς τοὺς τύπους; ὅπου ἡ παραδρομὴ ἀποκαλύπτει ξεκάθαρα τὸ νόημά της, ὑπάρχουν ἄλλοι ποὺ ἡ παραδρομὴ τῆς γλώσσας δὲν προσφέρει τίποτα τὸ κατανοητὸ καὶ γι αὐτὸ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς προσδοκίες μας. Ἡ στραβὴ

προφορὰ κατὰ λάθος κυρίων ὀνομάτων, ἢ καὶ ἡ προφορὰ ἤχων δίχως νόημα, συμβαίνει τόσο συχνά, ποὺ αὐτὸ καὶ μόνο θὰ εἶταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ διαψεύσει τὴν ἄποψη ὅτι ὅλα τὰ λάθη ἔχουν νόημα. Ὡστόσο ἡ πιὸ ἐπισταμένη ἐξέταση τέτιων παραδειγμάτων, ἀποκαλύπτει ὅτι εἶναι εὔκολο νὰ καταλάβει κανεὶς τὶς παρόμοιες διαστροφές, καὶ μάλιστα ὅτι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς ἀκατανόητες περιπτώσεις καὶ τὶς προηγούμενες, τὶς πιὸ κατανοητές, δὲν εἶναι τόσο μεγάλη.

Ὁ ἰδιοκτήτης ἑνὸς ἀλόγου, ὅταν τὸν ρώτησαν πῶς εἶναι, ἀπάντησε : «Ὢ μπορεῖ νὰ κ ρ α τ ή ρ ε ι (Braut)—μπορεῖ νὰ κρατήσει (Dauert) κανένα μήνα ἀκόμη». Ὅταν τὸν ρώτησαν τί ἤθελε ἀκριβῶς νὰ πεῖ ἀπάντησε πὼς σκεφτόταν ὅτι εἶναι μιὰ ἱστορία λυπηρὴ (Traurige geschichte) καὶ οἱ λέξεις «λυπηρὴ» (Traurige) καὶ «κρατήσει» (Dauert) μαζὶ εἶχαν γίνει «κρατήρει» (Draut) (Μέριγγερ καὶ Μάγιερ).

Κάποιος ἄλλος διηγόταν μερικὰ σόκιν ἐπεισόδια καὶ συνέχισε: «Κ' ἔπειτα ὁρισμένα γεγονότα ἀπογουρουνοποιήθηκαν» (aber sind tatsachen zum vorschwein gekommen) ἐξήγησε πὼς σκόπευε νὰ πεῖ πὼς τὰ γεγονότα εἶταν «γουρουνιὲς» (Schweinerei). «Ἀποκαλύφτηκαν» (Vorschein). καὶ «γουρουνιὲς» (Schweinerei) μαζὶ συνδυάστηκαν γιὰ νὰ σχηματίσουν τὸ «ἀπογουρουνοποιήθηκαν» (Vorschwein). (Μέριγγερ καὶ Μάγιερ).

Θὰ θυμόσαστε τὴν περίπτωση τοῦ νέου ποὺ προσφέρθηκε νὰ «προσοδεύσει» (begleitdigen) μιὰ ἄγνωστη κυρία. Πήραμε τὸ θάρρος νὰ ἀναλύσουμε τὴ λέξη αὐτὴ σὲ «προσβάλλω» (beleidigen) καὶ «συνοδεύσω» (begleiten) καὶ εἴμαστε ἀπόλυτα πεπεισμένοι γι αὐτὴ τὴν ἐξήγηση, χωρὶς νὰ ζητᾶμε ἀπόδειξή της. Ἀπ' αὐτὰ τὰ παραδείγματα μπορεῖτε νὰ διαπιστώσετε πὼς ἀκόμα καὶ οἱ πιὸ σκοτεινὲς περιπτώσεις μποροῦν νὰ ἑρμηνευτοῦν σὰ συμβολὴ ἢ παρεμβολή, δύο διαφορετικῶν φραστικῶν προθέσεων. Οἱ διαφορὲς προκύπτουν μονάχα στὸ ὅτι στὸν πρῶτο τύπο παραδρομῆς ὁ ἕνας σκοπὸς ἀποκλείει ἐντελῶς τὸν ἄλλο, ὅπως ὅταν λέγεται τὸ ἀντίθετο. Ἐνῶ στὸ δεύτερο τύπο, ὁ ἕνας σκοπὸς καταφέρνει μονάχα νὰ παραποιεῖ ἢ νὰ μεταβάλλει τὸν ἄλλο, ἀπ' ὅπου δημιουργοῦνται συνδυασμοὶ ποὺ λίγο - πολὺ φαίνονται ὅτι δὲν ἔχουν νόημα.

Πιστεύουμε πὼς ἀποκαλύψαμε τώρα, τὸ μυστικὸ ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ παραδρομῶν τῆς γλώσσας. Ἂν τὸ ἔχουμε αὐτὸ σαφῶς ὑπόψη μας θὰ μπορέσουμε νὰ καταλάβουμε καὶ ἄλλες κατηγορίες παραδρομῶν, ποὺ μέχρι τώρα ἔμειναν ἐντελῶς μυστηριώδεις.

Παρ' ὅλο πού, λ. χ. σὲ μιὰ περίπτωση διαστροφῆς ἑνὸς κυρίου ὀνόματος, δὲ μποροῦμε πάντα νὰ ὑποθέσουμε πὼς πρόκειται γιὰ ἀνταγωνισμὸ ἀνάμεσα σὲ δυὸ ὀνόματα ποὺ μοιάζουν, ἀλλὰ εἶναι διαφορετικά, ὡστόσο ἡ δεύτερη πρόθεση διακρίνεται σὲ πολλὲς τέτιες

περιπτώσεις καθαρά. Οἱ διαστροφὲς ὀνομάτων εἶναι ἀρκετὰ κοινές, ξέχωρες ἀπὸ τὶς παραδρομὲς τῆς γλώσσας. Εἶναι ἀπόπειρες νὰ παρομοιάσουν τὸ ὄνομα μὲ κάτι ὑποτιμητικὸ ἢ μειωτικό, μιὰ κοινὴ μορφὴ βρισιᾶς, ποὺ οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι σύντομα μαθαίνουν νὰ ἀποφεύγουν μὰ πού, παρ' ὅλ' αὐτὰ δὲν παραιτοῦνται πρόθυμα ἀπ' αὐτή. Μπορεῖ νὰ τὸ παρουσιάσει κανεὶς σὰν ἀστεῖο μ' ὅλο ποὺ εἶναι πολὺ δεύτερης ποιότητας. Γιὰ ν' ἀναφέρουμε ἕνα χοντροκομμένο καὶ ἄσχημο παράδειγμα διαστροφῆς ἑνὸς ὀνόματος —τὸ ὄνομα τοῦ Προέδρου τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας Πουνκαρὲ μεταβλήθηκε τελευταῖα σὲ «Schweinskarre» (Καρρὲ τῶν Γουρουνιῶν). Δὲν θἆταν πολὺ παράτολμο νὰ ὑποθέσουμε πὼς παρόμοια ὑβριστικὰ κίνητρα κρύβονται πίσω ἀπ' τὶς ἀθέλητες διαστροφὲς ὀνομάτων, ποὺ παράγονται ἀπὸ μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας. Συνεχίζοντας τὴς ἰδέα μας, ὅμοιες ἐξηγήσεις προσφέρονται γιὰ περιπτώσεις παραδρομῶν, ὅπου τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι κωμικὸ ἤ παράλογο.

Εἶναι γνωστὴ ἡ τάση αὐτὴ σὲ ὁρισμένους ἀνθρώπους νὰ μεταβάλλουν ἄκακα λόγια σὲ ἄσεμνα γιὰ διασκέδαση. Περνάει γιὰ ἐξυπνάδα καὶ πραγματικὰ ὅταν κανεὶς ἀκούει κάτι τέτιο ἀμέσως ἀναρωτιέται ἂν εἶταν σκόπιμο ἢ ἂν εἶταν μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας.

Λοιπὸν φαίνεται πὼς λύσαμε τὸ πρόβλημα τῶν λαθῶν, μὲ σχετικὰ μικρὴ δυσκολία. Δὲν εἶναι τυχαῖα συμβάντα, εἶναι σοβαρὲς νοητικὲς πράξεις, ἔχουν τὸ νόημά τους, γεννιοῦνται ἀπὸ τὴ συμβολὴ ἢ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία παρεμβολὴ δυὸ διαφορετικῶν προθέσεων. Τώρα ὅμως καταλαβαίνω καλὰ πὼς θέλετε νὰ μὲ πλημμυρίσετε μὲ ἐρωτήσεις κι ἀμφιβολίες, ποὺ πρέπει νὰ πάρουν ἀπάντηση καὶ νὰ λυθοῦν πρὶν μπορέσουμε ν' ἀπολαύσουμε τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν μας. Βέβαια δὲ θέλω νὰ σᾶς ἐπιβάλω κανένα βιαστικὸ συμπέρασμα. Ἂς ἐξετάσουμε ψύχραιμα τὸ κάθε τὶ μὲ τὴ σειρά του.

Τί θὰ θέλατε νὰ πεῖτε; Ἂν πιστεύω πὼς αὐτὴ ἡ ἐξήγηση ἀναφέρεται σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις παραδρομῆς τῆς γλώσσας ἢ μονάχα σ' ἕνα ὁρισμένο ἀριθμό ; Ἂν αὐτὴ ἡ ἀντίληψη μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ πολλοὺς ἄλλους τύπους λαθῶν, στὸ διάβασμα, στὸ γράψιμο, στὴ λησμοσύνη, στὴ λανθασμένη ἐκτέλεση πράξεων, στὸ παραπέσιμο τῶν ἀντικειμένων καὶ τὰ λοιπά; Τί ρόλο παίζουν οἱ παράγοντες τῆς κούρασης, τῆς διέγερσης, τῆς ἀπροσεξίας ἢ τῆς ἀφηρημάδας, σχετικὰ μὲ τὴ νοητικὴ φύση τῶν λαθῶν ; Δίπλα σ' αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ πὼς ἀπὸ τὶς δυὸ ἀνταγωνιζόμενες σημασίες, στὴν παραδρομή, ἡ μιὰ εἶναι πάντοτε φανερή, ἡ ἄλλη ὅμως δὲν εἶναι πάντα. Πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ φτάσει στὴν τελευταία; Κι ἂν κανεὶς πιστεύει πὼς τὴν μάντεψε, πῶς μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴν ἀπόδειξη ὅτι δὲν εἶναι μονάχα μιὰ πιθανότητα, ἀλλὰ ἡ μοναδικὴ ἀληθινὴ ἑρμηνεία;

Ὑπάρχει τίποτα ἄλλο ποὺ νὰ θέλετε νὰ ρωτήσετε; Ἂν ὄχι, τότε θὰ συνεχίσω. Θὰ σᾶς θυμίσω πὼς στὴν πραγματικότητα δὲ μᾶς ἐνδιαφέρουν πολὺ τὰ λάθη αὐτὰ καθαυτά, ἀλλὰ ὅτι θέλουμε νὰ μάθουμε ἀπὸ τὴ μελέτη τους κάτι ποὺ νὰ ἀξίζει ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς Ψυχανάλυσης. Γι αὐτὸ θέλω νὰ θέσω αὐτὸ τὸ ἐρώτημα: Τί εἴδους προθέσεις ἢ τάσεις εἶναι αὐτὲς ποὺ παρεμβάλλονται ἔτσι σὲ ἄλλες προθέσεις μας καὶ ποιὰ ἡ σχέση ἀνάμεσα σὲ μιὰ τάση παρεμβαλλόμενη καὶ στὴν ἄλλη; Ἔτσι μόλις βρήκαμε τὴν ἀπάντηση στὸ αἴνιγμα, οἱ προσπάθειές μας ξαναρχίζουν.

Πολὺ καλὰ λοιπόν, αὐτὴ εἶναι ἄραγε ἡ ἐξήγηση ὅλων τῶν περιπτώσεων παραδρομῶν τῆς γλώσσας; Τείνω πολὺ νὰ τὸ παραδεχτῶ, καὶ γι αὐτὸ τὸ λόγο ἀκόμα, γιατὶ ὁποτεδήποτε ἐξετάζει κανεὶς μιὰ περίπτωσή τους, μπορεῖ νὰ βρεθεῖ ὁ ἴδιος τύπος λύσης. Ὡστόσο, κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδείξει πὼς μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας δὲν μπορεῖ νὰ συμβεῖ χωρὶς νὰ ὀφείλεται σ' αὐτὸν τὸν μηχανισμό. Μπορεῖ νὰ εἶναι ἔτσι· γιὰ μᾶς, ὅμως, αὐτὸ εἶναι θεωρητικὰ ἀδιάφορο. Γιατὶ τὰ συμπεράσματα ποὺ θέλουμε νὰ βγάλουμε σὰν εἰσαγωγὴ στὴν Ψυχανάλυση παραμένουν ἰσχυρά, ἀκόμα καὶ ἂν μονάχα μιὰ μικρὴ ἀναλογία τοῦ συνόλου τῶν περιπτώσεων τῆς παραδρομῆς τῆς γλώσσας, ὑπαχθοῦν στὴν ἐξήγησή μας, καὶ ἀσφαλῶς δὲ θὰ εἶναι μικρὴ ἡ ἀναλογία. Ἡ ἑπομένη ἐρώτηση ἂν αὐτὴ ἡ ἐξήγηση ἐκτείνεται καὶ σὲ ἄλλες μορφὲς λαθῶν, μπορεῖ νὰ πάρει εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καταφατικὴ ἀπάντηση. Μπορεῖτε νὰ πεισθεῖτε γι αὐτὸ ὅταν στραφοῦμε νὰ ἐξετάσουμε παραδείγματα παραδρομῆς τῆς πέννας, πράξεων ποὺ ἐκτελέστηκαν λανθασμένα καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Προτείνω, ὡστόσο, γιὰ τεχνικοὺς λόγους ν' ἀναβάλουμε αὐτὴ τὴν ἐξέταση μέχρι νὰ ἐρευνήσουμε πληρέστερα τὴν παραδρομὴ τῆς γλώσσας.

Τὸ ἐρώτημα τί σημασία μποροῦν νἄχουν γιὰ μᾶς ἐκεῖνοι οἱ παράγοντες, ποὺ μερικοὶ συγγραφεῖς τοποθετοῦσαν στὸ πρῶτο πλάνο—παράγοντες ὅπως κυκλοφοριακὲς ἀνωμαλίες, κούραση, διέγερση, ἀπροσεξία, ἀφηρημάδα—χρειάζεται μιὰ πιὸ ἐξαντλητικὴ ἀπάντηση, ὅταν δεχτοῦμε τὸν νοητικὸ μηχανισμὸ τῶν παραδρομῶν, ὅπως τὸν ἐκθέσαμε παραπάνω. Σημειῶστε πὼς δὲν ἀρνιόμαστε τὴν ἐπενέργεια αὐτῶν τῶν παραγόντων. Πραγματικά, ἡ Ψυχανάλυση συνήθως, δὲν ἀμφισβητεῖ τίποτα ποὺ ὑποστηρίζεται σὲ ἄλλους τομεῖς. Κατὰ κανόνα ἡ Ψυχανάλυση προσθέτει μονάχα κάτι καινούργιο σ' ὅ,τι ἔχει εἰπωθεῖ. Καὶ συμβαίνει βέβαια κάποτε κάτι ποὺ ἔχει μέχρι τώρα παραβλεφτεῖ καὶ τὸ ἀνακαλύπτει ἡ Ψυχανάλυση νὰ εἶναι τὸ πιὸ οὐσιῶδες μέρος τοῦ θέματος. Ἡ ἐπιροὴ τέτιων φυσιολογικῶν προδιαθέσεων, ὅπως αὐτὲς ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ ἐλαφρὰ ἀσθένεια, κυκλοφοριακὲς ἀνωμαλίες καὶ συνθῆκες κούρασης, κατὰ τὴν ἐπέλευση τῶν παραδρομῶν τῆς γλώσσας, πρέπει νὰ γίνει δεχτὴ χωρὶς πολὺ συζήτηση. Ἡ καθημερινὴ προσωπικὴ πεῖρα μπορεῖ νὰ σᾶς πείσει γι αὐτό. Πόσα λίγα ὅμως ἐξηγοῦνται

ἀπ' αὐτὴ τὴν παραδοχή! Πρῶτα - πρῶτα, αὐτὰ δὲν εἶναι ἀναγκαία προϋπόθεση παραδρομῶν. Οἱ παραδρομὲς τῆς γλώσσας μποροῦν νὰ συμβοῦν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο κάτω ἀπὸ φυσιολογικὲς συνθῆκες ἀπόλυτης ὑγείας. Οἱ σωματικοὶ αὐτοὶ παράγοντες εἶναι γι αὐτὸ ἁπλῶς βοηθητικοί. Εὐνοοῦν μόνον καὶ διευκολύνουν τὸν ἰδιόρυθμο νοητικὸ μηχανισμό, ποὺ προκαλεῖ τὶς παραδρομὲς τῆς γλώσσας.

Χρησιμοποίησα κάποτε ἕνα παράδειγμα γι αὐτὴ τὴν κατάσταση πραγμάτων ποὺ θὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ, μιᾶς καὶ δὲν ξέρω κανένα καλύτερο. Ὑποθέστε ὅτι κάποια σκοτεινὴ νύχτα περπατάω σὲ μιὰ μοναχικὴ γειτονιὰ καὶ δέχομαι ἐπίθεση ἀπὸ ἕναν κακοποιὸ ποὺ μοῦ ἁρπάζει τὸ ρολόϊ καὶ τὰ χρήματά μου. Μιὰ καὶ δὲν μπόρεσα νὰ δῶ τὸ πρόσωπο τοῦ ληστῆ καθαρά, κάνω τὴν καταγγελία μου στὴν Ἀστυνομία μ' αὐτὰ τὰ λόγια: «Ἡ μοναξιὰ καὶ ἡ σκοτεινιὰ μοῦ κλέψαν πρὶν ἀπὸ λίγο τὰ χρήματα καὶ τὸ ρολόϊ μου», Ὁ ἀστυνόμος θὰ μποροῦσε νὰ μοῦ ἀπαντήσει: «Φαίνεστε νὰ προχωρεῖτε στὴν ὑποστήριξη τῆς ἐξαιρετικὰ μηχανιστικῆς ἄποψης, πολὺ πιὸ πέρα ἀπ' τὰ γεγονότα. Ὑποθέστε πὼς τοποθετοῦμε τὴν περίπτωση ἔτσι: Κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς σκοτεινιᾶς καὶ παίρνοντας θάρρος ἀπὸ τὴ μοναξιὰ τοῦ μέρους, κάποιος ἄγνωστος κλέφτης ἅρπαξε τὸ ρολόϊ καὶ τὰ χρήματά σας. Μοῦ φαίνεται πὼς τὸ οὐσιῶδες ποὺ πρέπει νὰ γίνει εἶναι νὰ ψάξουμε γιὰ τὸν κλέφτη. Ἴσως μπορέσουμε νὰ τοῦ πάρουμε πίσω αὐτὰ ποὺ ἔκλεψε».

Οἱ ψυχοφυσιολογικοὶ παράγοντες, ὅπως ἡ διέγερση, ἡ ἀπροσεξία, ἡ ἀφηρημάδα, εἶναι φυσικὸ νὰ μᾶς προσφέρουν ἐλάχιστα γιὰ τὴν ἐξήγηση. Εἶναι ἁπλῶς φράσεις, εἶναι παραπετάσματα, καὶ δὲν πρέπει νὰ φοβόμαστε νὰ δοῦμε πίσω τους. Τὸ πρόβλημα εἶναι μάλλον τί προκάλεσε ἐδῶ τὴν διέγερση ἢ τὴν ἀπροσεξία. Ἡ ἐπιροὴ τῶν ἤχων, τῆς ὁμοιότητας, ἀνάμεσα στὶς λέξεις καθὼς καὶ οἱ κοινοὶ συνειρμοί, ποὺ συνδέουν ὁρισμένες λέξεις, πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναγνωρισθοῦν σὰ σημαντικοί. Διευκολύνουν τὴν παραδρομή, δείχνοντάς της τὸ δρόμο. Ἂν ὑπάρχει ὅμως ἕνα μονοπάτι μπροστά μου, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ τὸ ἀκολουθήσω; Μοῦ χρειάζεται κάποια αἰτία γιὰ νὰ καθορίσω τὴν ἐκλογή μου καὶ ἀκόμα κάποια δύναμη ποὺ νὰ μὲ ὠθήσει. Αὐτὲς οἱ ἀξίες ἤχων καὶ οἱ συνειρμοὶ λέξεων εἶναι γι αὐτὸ ἀκριβῶς ὅπως καὶ οἱ σωματικὲς συνθῆκες, οἱ διευκολυντικὲς αἰτίες μονάχα γιὰ παραδρομὲς τῆς γλώσσας καὶ δὲν μποροῦν νὰ προσφέρουν τὴν πραγματικὴ ἐξήγησή τους. Ἐξετάστε γιὰ ἕνα λεπτὸ τὴν τεράστια πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων, ὅπου τὰ λόγια ποὺ χρησιμοποιῶ στὴν ὁμιλία μου, δὲν διαταράσσονται ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῶν ἤχων μὲ ἄλλες λέξεις, ἐνδόμυχους συνειρμοὺς μὲ ἀντίθετες ἔννοιες, ἢ ἀπὸ κοινὲς ἐκφράσεις. Ὡστόσο παραμένει νὰ ὑποθέσουμε, μαζὶ μὲ τὸν φιλόσοφο Βούντ, πὼς μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας γεννιέται ὅταν ἡ τάση γιὰ συν-

ειρμοὺς κερδίζει μιὰν ὑπεροχὴ πάνω ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ σκοπὸ ἐξ-αιτίας τῆς σωματικῆς κόπωσης. Αὐτὸ θὰ ἦταν ἀπόλυτα εὔλογο ἂν ἡ πείρα δὲν τὸ ἀναιροῦσε μὲ τὸ γεγονὸς πὼς σὲ πολλὲς περιπτώσεις οἱ σωματικὲς καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες οἱ συνειρμικὲς αἰτίες ἀπουσιάζουν.

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα ὅμως γιὰ μένα εἶναι ἡ ἑπομένη ἐρώτησή σας δηλαδὴ μὲ ποιά μέσα μποροῦν νὰ διαπιστωθοῦν οἱ δυὸ ἀμοιβαῖα παραβαλλόμενες τάσεις. Ἴσως δὲν ὑποπτεύεστε πόσο σημαντικὴ εἶναι αὐτὴ ἡ ἐρώτηση. Θὰ παραδεχτεῖτε πὼς μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς τάσεις, ἐκείνη ποὺ δέχεται τὴν παρεμβολή, εἶναι πάντοτε εὐκρινής. Τὸ ἄτομο ποὺ κάνει τὴν παραδρομὴ τὴν ξέρει καὶ τὴν παραδέχεται. Ἀμφιβολία καὶ δισταγμὸς γεννιέται μονάχα σχετικὰ μὲ τὴν ἄλλη ἐκείνη ποὺ ὀνομάσαμε παρεμβαλλόμενη τάση. Τώρα ἔχουμε κιόλας ἀκούσει, καὶ ἀσφαλῶς δὲ θὰ τὸ ξεχάσαμε, πὼς σ' ὁρισμένο ἀριθμὸ περιπτώσεων αὐτὴ ἡ ἄλλη τάση εἶναι ἐξ ἴσου φανερὴ στὸ ἀποτέλεσμα τῆς παραδρομῆς ἂν μόνο ἔχουμε κουράγιο ν' ἀφήσουμε τὴν παραδρομὴ νὰ μιλήσει μονάχη της. Ὁ Πρόεδρος ποὺ εἶπε τὸ ἀντίθετο ἀπ' ὅ,τι ἐννοοῦσε— εἶναι φανερὸ πὼς ἤθελε νὰ κηρύξει τὴν ἔναρξη τῆς συνεδρίασης ἀλλὰ ἐπίσης εἶναι φανερὸ πὼς θὰ προτιμοῦσε νὰ κηρύξει τὴ λήξη της. Αὐτὸ εἶναι τόσο ξεκάθαρο ποὺ δὲ χρειάζεται ἑρμηνεία. Στὶς ἄλλες ὅμως περιπτώσεις, ὅπου ἡ παρεμβαλλόμενη τάση ἁπλῶς παραμορφώνει τὴν ἀρχική, χωρὶς νὰ ἐκφράζεται πλήρως, μποροῦμε νὰ τὴν ἀνακαλύψουμε, μέσα στὴ διαστροφὴ ποὺ προκάλεσε;

Αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνει σὲ πολλὲς περιπτώσεις μὲ τὴν ἀσφαλῆ καὶ ἁπλὴ μέθοδο, μὲ τὴν ἴδια μέθοδο δηλαδή, ποὺ μ' αὐτὴ ἐξακριβώσαμε τὴν τάση ποὺ ὑφίσταται τὴν παρεμβολή. Ρωτᾶμε τὸν ἐνδιαφερόμενο ποὺ μᾶς διαφωτίζει ἀμέσως. Ἀφοῦ κάνει τὴν παραδρομὴ ἀποκαθιστᾶ τὴν λέξη ποὺ εἶχε σκοπὸ νὰ πεῖ στὴν ἀρχή. «Ὤ, μπορεῖ νὰ κ ρ α τ ή ρ ε ι ὄχι, μπορεῖ νὰ κρατήσει κανένα μήνα ἀκόμα» Λοιπὸν ἡ παρεμβαίνουσα τάση μπορεῖ ἐπίσης νὰ δοθεῖ ἀπ' αὐτόν. Τὸν ρωτᾶμε: «Λοιπόν, γιατί εἶπες πρωτύτερα κ ρ α τ ή ρ ε ι»; Ἀπαντάει : «Ἤθελα νὰ πῶ πὼς εἶναι μιὰ θλιβερὴ ὑπόθεση» Καὶ στὴν περίπτωση ποὺ εἰπώθηκε τὸ «ἀπογουρουνοποιήθηκαν» ὁ ἐνδιαφερόμενος μᾶς πληροφορεῖ πὼς στὴν ἀρχὴ σκόπευε νὰ πεῖ πὼς εἶταν γουρουνιές, ἀλλὰ συγκρατήθηκε καὶ ἔβαλε στὴ θέση της μιὰ ἄλλη ἔκφραση. Ἡ ἀνακάλυψη τῆς παρεμβαλλομένης τάσης εἶναι δῶ τὸ ἴδιο ἀσφαλὴς ὅσο καὶ τῆς τάσης ποὺ ὑφίσταται τὴν παρεμβολή. Δὲ διάλεξα χωρὶς λόγο παραδείγματα ποὺ δὲ χρωστοῦν οὔτε τὴν καταγωγὴ οὔτε τὴν ἐξήγησή τους σὲ μένα ἢ σὲ κανένα ὀπαδό μου. Κι ὅμως στὶς δυὸ περιπτώσεις, εἶταν ἀναγκαία μιὰ παρέμβαση γιὰ νὰ βρεθεῖ ἡ ἐξήγηση. Χρειάστηκε νὰ ρωτήσουν τὸν ἐνδιαφερόμενο ποὺ ἔκανε τὴν παραδρομή, ποιά ἐξήγηση θὰ μποροῦσε νὰ δώσει. Ἂν

δὲν τὸν ρωτούσαν, θὰ μποροῦσε νὰ τὴν προσπεράσει, χωρὶς νὰ προσπαθήσει νὰ τὴν ἐξηγήσει. Ὅταν τὸν ρώτησαν ὅμως ἔδωσε γι ἀπάντησή του τὴν πρώτη ἰδέα ποὺ τοῦ ἦρθε. Καὶ νά ποὺ αὐτὴ ἡ μικρὴ παρέμβαση καὶ τὸ ἀποτέλεσμά της ἀποτελοῦν ἤδη μιὰ ψυχανάλυση, ἕνα πρότυπο κάθε ψυχαναλυτικῆς ἔρευνας ποὺ μποροῦμε νὰ ἐπιχειρήσουμε ἀργότερα.

Θὰ εἴμουν λοιπόν, πολὺ καχύποπτος ἂν ὑπέθετα ὅτι τὴν ἴδια στιγμὴ ποὺ ἀρχίζετε νὰ συλλαμβάνετε τὴν ἔννοια τῆς ψυχανάλυσης, γεννιέται μέσα σας μιὰ ἀντίδραση ἐναντίον της; Δὲ νιώθετε τὴν ἀνάγκη νὰ παρατηρήσετε ὅτι, ἡ πληροφορία ποὺ ἔδωσε τὸ πρόσωπο ποὺ ρωτήσατε καὶ ποὺ ἔκανε τὸ λάθος, δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀξιόπιστη ἀπόδειξη; Εἶναι φυσικό, θὰ σκεφτεῖτε, νὰ θέλει νὰ ἀπαντήσει στὴν ἐρώτησή σας γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴν παραδρομή του, κ' ἔτσι λέει τὸ πρῶτο πράμα ποὺ μπορεῖ νὰ σκεφτεῖ, ἂν μπορεῖ νὰ σκεφτεῖ κάτι. Δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξη ὅτι αὐτὸ εἶναι κεῖνο ποὺ προκάλεσε τὴν παραδρομή. Μπορεῖ νάγινε ἔτσι, μπορεῖ νὰ ἔγινε ὅμως κι ἀλλιῶς. Μπορεῖ καὶ νὰ τοὔρχόταν κάτι ἄλλο στὸ μυαλὸ ποὺ θὰ ἀντιμετώπιζε τὴν περίπτωση ὅμοια ἴσως καὶ καλύτερα. Ἔ ! λοιπὸν ἀξιοσημείωτο εἶναι πόσο λίγο σεβασμὸ τρέφετε γιὰ ἕνα νοητικὸ γεγονός! Φανταστεῖτε ὅτι κάποιος ἐπεχείρησε τὴ χημικὴ ἀνάλυση μιᾶς οὐσίας καὶ διεπίστωσε πὼς περιέχει τόσα ἢ τόσα χιλιοστόγραμμα ἑνὸς συστατικοῦ. Ἀπ' αὐτὸ τὸ βάρος ποὺ διαπιστώσαμε ἔτσι, μποροῦμε νὰ βγάλουμε ὁρισμένα συμπεράσματα. Φαντάζεστε τώρα, ὅτι θὰ μποροῦσε ἕνας χημικὸς νὰ σκεφτεῖ ν' ἀναιρέσει αὐτὰ τὰ συμπεράσματα, μὲ τὸ πρόσχημα πὼς ἡ ἀπομονωμένη οὐσία θὰ εἴταν δυνατὸ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο νὰ ἔχει κάποιο ἄλλο βάρος; Ὁ καθένας ἀναγνωρίζει τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχει στὴν πραγματικότητα αὐτὸ τὸ βάρος καὶ ὄχι ἄλλο καὶ βασίζει τὰ συμπεράσματά του πάνω σ' αὐτό. Ὅταν ὅμως πρόκειται γιὰ ἕνα νοητικὸ γεγονός, πὼς εἴταν μιὰ τέτια ἰδέα καὶ ὄχι ἄλλη ποὺ παρουσιάστηκε στὸ ἄτομο ὅταν ἐρωτήθηκε, δὲν τὸ δεχόσαστε σὰν ἔγκυρο, ἀλλὰ λέτε πὼς κάτι ἄλλο θὰ μποροῦσε νὰ σκεφτεῖ! Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἔχετε τὴν ψευδαίσθηση μιᾶς ψυχικῆς ἐλευθερίας μέσα σας, ποὺ δὲ θέλετε νὰ τὴν ἐγκαταλείψετε. Λυπᾶμαι ποὺ σᾶς λέω πὼς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο βρίσκομαι σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὶς ἀπόψεις σας.

Θὰ παραιτηθεῖτε λοιπὸν μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ συνεχίσετε τὴν ἀντίστασή σας σὲ ἄλλο σημεῖο. Θὰ συνεχίσετε: «Καταλαβαίνουμε πὼς ἐνυπάρχει στὴν ἰδιαίτερη τεχνικὴ τῆς ψυχανάλυσης ἡ ἀνάγκη τὸ ἀναλυόμενον πρόσωπο νὰ δώσει τὴ λύση τῶν προβλημάτων του. Ἂς πάρουμε ἕνα ἄλλο παράδειγμα, ἐκεῖνο ποὺ ὁ ὁμιλητὴς μετὰ τὸ γεῦμα καλεῖ τὴ συντροφιὰ νὰ πάθει λόξυγκα στὴν ὑγειὰ τοῦ καλεσμένου. Αὐτὴ ἡ παρεμβαλλόμενη τάση, εἶναι, στὴν περίπτωση αὐτή, μιὰ τάση νὰ γελοιοποιήσει τὸν καλεσμένο. Αὐτὸ εἶναι ποὺ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πρόθεση νὰ τὸν τιμήσει. Αὐτὸ εἶναι ὅμως ἁπλὴ ἑρμηνεία ἀπὸ μέρους σας, ποὺ

βασίζεται σὲ παρατηρήσεις πού ἔγιναν ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν παραδρομή. Ἂν σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ρωτούσατε τὸν δράστη τῆς παραδρομῆς δὲ θὰ σᾶς ἐπιβεβαίωνε τὴν ἄποψή σας πὼς σκόπευε νὰ προσβάλει, ἀντίθετα μάλιστα θὰ σᾶς διέψευδε ἔντονα. Γιατί δὲν ἐγκαταλείπετε τότε τὴν ἀναπόδεικτη ἑρμηνεία σας μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴ ρητὴ διάψευση ;»

Ναὶ αὐτὴ τὴ φορὰ ἀνακινήσατε κάτι τὸ φοβερό. Μπορῶ νὰ φανταστῶ αὐτὸν τὸν ἄγνωστο ὁμιλητή. Εἶταν ἴσως ἕνας βοηθὸς τοῦ τιμωμένου προσκεκλημένου, ἴσως ἕνας νεαρὸς ὑφηγητής, ἕνας νέος μὲ τὸ λαμπρότερο μέλλον. Θὰ τὸν πιέσω καὶ θὰ τὸν ρωτήσω ἂν εἶναι σίγουρος πὼς δὲν ἔνιωσε μέσα του κάποιο συναίσθημα ἀνταγωνιστικὸ στὸ αἴτημα πὼς θἄπρεπε νὰ τιμήσει τὸν προϊστάμενό του. Ὡραῖο μπέρδεμα! Ἀρχίζει ν' ἀνυπομονεῖ καὶ ξαφνικὰ ξεσπάει. «Σᾶς παρακαλῶ ἀρκετὰ κράτησε αὐτὴ ἡ ἀνάκριση, μπορεῖ νὰ γίνω δυσάρεστος! Θὰ καταστρέψετε τὴν καριέρα μου μὲ τὶς ὑποψίες σας. Εἶπα ἁπλῶς «aufstossen» ἀντὶ «anstossen» γιατὶ εἶχα πεῖ ἤδη «auf» δυὸ φορὲς προηγουμένως. Εἶναι κεῖνο ποὺ ὁ Μέριγκερ ὀνομάζει ἐπανάληψη καὶ δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ βγάλει τίποτ' ἄλλο ἀπ' αὐτό. Μὲ καταλάβατε; Ἀρκετά». Χμ, αὐτὴ εἶναι μιὰ ἐκπληκτικὴ ἀντίδραση, μιὰ πραγματικὰ ἐνεργητικὴ ἀποκήρυξη. Βλέπω πὼς δὲ γίνεται τίποτ' ἄλλο μὲ τὸ νέο, πιστεύω ὅμως μέσα μου, πὼς προδίδει ἕνα δυνατὸ προσωπικὸ ἐνδιαφέρον νὰ παρουσιάσει τὴν παραδρομή του σὰν χωρὶς καμιὰ σημασία. Θὰ συμφωνήσετε ἴσως καὶ σεῖς, πὼς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ γίνει τόσο πρόστυχος γιὰ μιὰ καθαρὰ θεωρητικὴ ἔρευνα, στὸ κάτω - κάτω ὅμως θὰ σκεφτεῖτε ὅτι θὰ πρέπει νἄξερε τί ἤθελε νὰ πεῖ καὶ τί δὲν ἤθελε.

Ὤ! ὥστε ἔπρεπε; Αὐτὸ ἴσως εἶναι συζητήσιμο. Τώρα πιστεύετε πὼς ἔπεσα σὲ μιὰ παγίδα. «Ὥστε αὐτὴ εἶναι ἡ τεχνική σας; σᾶς ἀκούω νὰ λέτε. Ὅταν ἕνας ἄνθρωπος ποὺ κάνει μιὰ παραδρομὴ σᾶς δίνει μιὰ ἐξήγηση ποὺ ταιριάζει μὲ τὶς ἀπόψεις σας τότε τὸν χαραχτηρίζετε σὰν τὸν τελικὰ ἁρμόδιο γιὰ τὸ θέμα. Τὸ λέει κι ὁ ἴδιος. Ἂν ὅμως ὅ,τι λέει δὲν ταιριάζει μὲ τὸ βιβλίο σας, τότε ξαφνικὰ βεβαιώνετε πὼς τὰ λεγόμενά του δὲν ἔχουν καμιὰ ἀξία καὶ πὼς δὲν πρέπει νὰ γίνει πιστευτός».

Βέβαια ἔτσι εἶναι. Μπορῶ νὰ σᾶς δώσω ὅμως κι ἄλλο ἕνα παράδειγμα μιᾶς παρόμοιας τερατώδους διαδικασίας. Ὅταν ἕνας κατηγορούμενος ὁμολογεῖ τὴν πράξη του, ὁ δικαστὴς τὸν πιστεύει, ὅταν ὅμως τὴν ἀρνιέται, ὁ δικαστὴς δὲν τὸν πιστεύει. Ἂν εἶταν ἀλλιῶς δὲ θὰ μποροῦσε ν' ἀπονεμηθεῖ δικαιοσύνη, καὶ παρ' ὅλες τὶς συμπτωματικὲς δικαστικὲς πλάνες, θὰ πρέπει νὰ παραδεχτεῖτε ὅτι τὸ σύστημα γενικὰ ἀποδίδει.

«Ναί, ἀλλὰ εἴσαστε ἐσεῖς ὁ δικαστὴς καὶ τὸ πρόσωπο ποὺ κάνει μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας εἶναι ἕνας κατηγορούμενος, μπροστά σας; Μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας εἶναι τάχα ἔγκλημα;»

Ἴσως δὲ θἄπρεπε ν' ἀπορίψουμε κι αὐτὴν ἀκόμα τὴν σύγκριση. Προσέξτε ὅμως τώρα σὲ τί βαθιὰ ριζωμένες διαφορὲς μᾶς ἔφερε ἡ προσπάθειά μας νὰ ἐρευνήσουμε αὐτὰ τά, φαινομενικά, ἀθῶα προβλήματα λαθῶν, διαφορὲς ποὺ σ' αὐτὸ τὸ στάδιο δὲν ξέρουμε καθόλου πῶς νὰ τὶς συμβιβάσουμε. Προτείνω νὰ κάνουμε ἕναν προσωρινὸ συμβιβασμό, μὲ βάση τὴν ἀναλογία μὲ τὸ δικαστὴ καὶ τὸν κατηγορούμενο. Θὰ παραδεχτεῖτε μαζί μου, πώς, τὸ νόημα ἑνὸς λάθους, δὲν ἐπιδέχεται καμιὰ ἀμφιβολία, ὅταν ὁ ἴδιος ὁ ἀναλυόμενος τὸ δέχεται. Ἐγὼ μὲ τὴν σειρά μου, θὰ παραδεχτῶ πὼς μιὰ ἄμεση ἀπόδειξη γιὰ τὸ νόημα ποὺ ὑποπτευόμαστε δὲ μπορεῖ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἂν ὁ ψυχαναλυόμενος ἀρνιέται νὰ μᾶς τὸ ἀποκαλύψει. Τὸ ἴδιο ἰσχύει κι ὅταν τὸ ἄτομο αὐτὸ ἀπουσιάζει καὶ δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς κατατοπίσει. Ὅπως καὶ στὴ δικαστικὴ διαδικασία, τότε πρέπει νὰ βασιστοῦμε σὲ ἐνδείξεις γιὰ νὰ βγάλουμε τὴν ἀπόφασή μας, ποὺ ἡ ὀρθότητά της εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο ἐπισφαλής. Στὴ νομική, γιὰ πρακτικοὺς λόγους, ἡ ἐνοχὴ μπορεῖ μερικὲς φορὲς νὰ διαπιστωθεῖ κι ἀπὸ περιστατικὲς ἐνδείξεις. Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει τέτια ἀνάγκη. Οὔτε ἐμποδιζόμαστε ὅμως νὰ ἐξετάσουμε τὶς ἐνδείξεις αὐτές. Εἶναι λάθος νὰ πιστεύουμε πὼς μιὰ ἐπιστήμη δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ τίποτε ἄλλο παρὰ ἀπὸ ἀποδειγμένες προτάσεις, καὶ εἶναι ἄδικο νὰ ζητήσουμε ἀπ' αὐτὴν κάτι τέτιο. Εἶναι ἕνα αἴτημα ποὺ τὸ προβάλλουν μονάχα ὅσοι νιώθουν μιὰν ἀνάγκη ἐξουσίας κάποιας μορφῆς καὶ θέλουν ν' ἀντικαταστήσουν τὴ θρησκευτικὴ κατήχηση μὲ κάτι ἄλλο, ἔστω καὶ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ κατήχηση. Ἡ ἐπιστήμη στὴν κατήχησή της δὲν ἔχει παρὰ λίγους ἀποδεικτικοὺς κανόνες. Ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ διαπιστώσεις ποὺ τοὺς ἀποδίδει διαφόρους βαθμοὺς πιθανότητας. Ἡ δυνατότητα νὰ ἱκανοποιηθεῖ μ' αὐτὲς τὶς προσεγγίσεις στὴ βεβαιότητα καὶ ἡ ἱκανότητα νὰ πραγματοποιήσει ἐποικοδομητικὴ δουλειά, παρὰ τὴν ἔλλειψη τελικῆς ἐπιβεβαίωσης, εἶναι πραγματικὰ τὸ γνώρισμα τοῦ ἐπιστημονικοῦ νοῦ.

Ποῦ θὰ βροῦμε ὅμως τὴν ἀφετηρία γιὰ τὴν ἑρμηνεία μας, καὶ ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἀπόδειξή μας, σὲ περιπτώσεις ποὺ τὸ ὑποκείμενο ποὺ βρίσκεται ὑπὸ ἀνάλυση δὲν λέει τίποτα γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὸ νόημα τοῦ λάθους του ; Ἀπὸ διάφορες πηγές . Πρῶτα ἀπὸ τὴν ἀναλογία μὲ ὅμοια φαινόμενα ποὺ δὲν παράγονται ἀπὸ λάθος, ὅπως ὅταν ὑποστηρίζουμε πὼς ἡ διαστροφὴ ἑνὸς ὀνόματος κατὰ λάθος ἔχει τὸν ἴδιο κρυφὸ σκοπὸ τῆς γελοιοποίησης ὅπως καὶ ἡ σκόπιμη διαστροφὴ τῶν ὀνομάτων. Κ' ἔπειτα ἀπ' τὴν νοητικὴ κατάσταση ἀπὸ τὴν ὁποία γεννήθηκε τὸ λάθος, ἀπὸ τὴ γνώση μας γιὰ τὸ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔκανε τὸ λάθος, καὶ ἀπὸ τὰ συναισθήματα ποὺ ὑπῆρχαν μέσα του πρὶν ἀπὸ τὸ λάθος, ποὺ αὐτὸ τὸ λάθος, ἀποτελεῖ τὴν ἐκδήλωσή τους. Κατὰ κανόνα ἐκεῖνο ποὺ συμβαίνει εἶναι ὅτι βρίσκουμε τὸ νόημα τοῦ λάθους καθοδηγούμενοι ἀπὸ γενικὲς ἀρχὲς καὶ τὸ νόημα αὐτὸ εἶναι

μονάχα μιὰ εἰκασία, μιὰ ἀπόπειρα ἐξήγησης καὶ ἡ πραγματικὴ ἀπόδειξη ἀνακαλύπτεται ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῆς νοητικῆς κατάστασης τοῦ ψυχαναλυομένου. Μερικὲς φορὲς εἶναι ἀνάγκη νὰ περιμένουμε καὶ ἄλλες ἐξελίξεις πού, ἂς ποῦμε, τὸ λάθος μᾶς ἔδωσε μιὰ νύξη τους πρὶν ἐπιβεβαιώσουμε τὴν εἰκασία μας.

Δὲ μπορῶ νὰ σᾶς δώσω εὔκολα μιὰ ἀπόδειξη αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ἂν πρέπει νὰ περιοριστῶ στὸν τομέα τῶν παραδρομῶν τῆς γλώσσας παρ' ὅλο ποὺ καὶ δῶ ἔχω μερικὰ καλὰ παραδείγματα. Ὁ νέος ποὺ προσφέρθηκε νὰ «προσοδεύσει» τὴν κυρία εἶναι στὴν πραγματικότητα πολὺ δειλός. Ἡ κυρία ποὺ ὁ ἄντρας της μπορεῖ νὰ φάει ὅ,τι αὐτὴ θέλει, ὅπως ξέρω, εἶναι ἀπὸ κεῖνες τὶς αὐταρχικὲς ποὺ κουβερνοῦν τὸ νοικοκυριὸ τους ἀπολυταρχικά. Ἢ πάρτε τὴν ἀκόλουθη κατάλληλη περίπτωση: Στὴ γενικὴ συνέλευση ἑνὸς συλλόγου, ἕνα νεαρὸ μέλος ἔκανε μιὰ βίαιη ἐπίθεση, καὶ στὴ διάρκεια της εἶπε τοὺς ἀξιωματούχους τοῦ Συλλόγου «Δανειστές* τῆς Ἐπιτροπῆς» ποὺ καθὼς φαίνεται μπῆκε στὴ θέση τοῦ «Μέλη»*. Θἄπρεπε νὰ συμπεράνουμε πὼς στὴν ἐπίθεσή του ἀντιδροῦσε κάποια παρεμβαίνουσα τάση, ποὺ κατὰ κάποιον τρόπο συνδεόταν μὲ τὴν ἰδέα τοῦ δανεισμοῦ. Καὶ πραγματικὰ ἕνας πληροφοριοδότης μᾶς λέει πὼς ὁ ὁμιλητὴς βρίσκεται σὲ συνεχεῖς χρηματικὲς δυσκολίες, καὶ κείνη τὴν ἐποχὴ προσπαθοῦσε νὰ βρεῖ χρήματα. Ἔτσι ἡ παρεμβαίνουσα τάση πρέπει νὰ μεταφραστεῖ μὲ τὴ σκέψη: «Νἆσαι πιὸ μετριοπαθὴς στὴν ἀντίθεσή σου, αὐτοὶ εἶναι ἄνθρωποι ποὺ θὰ τοὺς ζητήσεις νὰ σοῦ δανείσουν χρήματα».

Ἂν στραφῶ στὸν τομέα ἄλλου εἴδους λαθῶν, μπορῶ νὰ σᾶς δώσω μιὰ μεγάλη ἐπιλογὴ παραδειγμάτων τέτιας περιστατικῆς ἀπόδειξης.

Ἂν κάποιος ξεχνάει ἕνα κατὰ τ' ἄλλα γνωστὸ κύριο ὄνομα καὶ ἔχει δυσκολία νὰ τὸ συγκρατήσει στὴ μνήμη του — ἀκόμα καὶ μὲ προσπάθεια — δὲν εἶναι δύσκολο νὰ μαντέψουμε πὼς ἔχει κάτι ἐναντίον ἐκείνου ποὔχει τὸ ὄνομα καὶ δὲν τοῦ ἀρέσει νὰ τὸν σκέπτεται. Ἐξετάστε κάτω ἀπ' τὸ φῶς αὐτοῦ τοῦ συλλογισμοῦ τὶς ἀκόλουθες σημειώσεις γιὰ τὴν νοητικὴ κατάσταση, ὅπου ἔγινε ἕνα λάθος αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

Κάποιος κύριος Τ. ἐρωτεύτηκε μιὰ κυρία, ποὺ δὲν τοῦ ἀνταπέδωσε τὸ αἴσθημά του καὶ σὲ λίγο παντρεύτηκε κάποιον κ. Χ. Παρ' ὅλο ποὺ ὁ κύριος Τ. γνώριζε ἤδη τὸν κ. Χ. ἀπὸ καιρὸ καὶ εἶχε ἐμπορικὲς σχέσεις μαζί του, ξεχνάει τὸ ὄνομά του συνεχῶς, ἔτσι ποὺ συχνὰ ὑποχρεώνεται νὰ ρωτήσει ἀπὸ κάποιον τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν εἶναι ἀνάγκη νὰ τοῦ γράψει. Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ κ. Τ. θέλει νὰ σβήσει κάθε ἀνάμνηση τοῦ τυχεροῦ ἀντιζήλου του: «Δὲ θέλω οὔτε νὰ τὸν σκέφτομαι»**

* Vorschussmitglieder ἀντὶ Ausschusmitglieder.

** *Παράδειγμα ἀπ' τὸν Κ. Γ. Γιούγκ.*

Ἄλλο παράδειγμα: Μιὰ κυρία ρωτάει ἕναν γιατρὸ γιὰ μιὰ κοινὴ γνώριμη, ὀνομάζοντάς την μὲ τὸ πατρικό της ὄνομα. Ἔχει ξεχάσει τὸ ἐπίθετο τοῦ συζύγου. Παραδέχεται πὼς ἀντιτάχτηκε μὲ σφοδρότητα στὸ γάμο αὐτὸ καὶ πὼς ἀντιπαθεῖ ἔντονα τὸν σύζυγο*.

Ἀργότερα θὰ ἔχουμε νὰ ποῦμε πολλὰ σὲ ἄλλες περιπτώσεις σχετικὲς μὲ τὸ ξέχασμα τῶν ὀνομάτων. Πρὸς τὸ παρὸν ἐνδιαφερόμαστε κυρίως γιὰ τὴν «νοητικὴ κατάσταση» ὅπου συμβαίνει ἡ ἀπώλεια αὐτὴ τῆς μνήμης.

Τὸ ξέχασμα τῶν ἀποφάσεων μπορεῖ γενικὰ ν' ἀναφερθεῖ σ' ἕνα ἀντιτιθέμενο στὴν ἐκτέλεση τῆς πρόθεσης συναισθηματικὸ ρεῦμα. Ὡστόσο δὲν εἴμαστε μονάχα ἐμεῖς οἱ ψυχαναλυτὲς ποὺ ἔχουμε αὐτὴ ἡ ἄποψη. Εἶναι ἡ συνηθισμένη στάση τοῦ καθενὸς στὶς καθημερινὲς του δουλειές, ποὺ τὴν ἀπαρνιέται μονάχα στὴ θεωρία. Ὁ προστατευόμενος ποὺ ὁ προσπάτης του τοῦ ζητάει συγνώμη γιατὶ ξέχασε τὴν παράκλησή του, δὲν καθησυχάζει μ' αὐτὴν τὴν ἀπάντηση. Σκέπτεται ἀμέσως: «Εἶναι φανερὸ πὼς δὲν ἔχει καμιὰ σημασία γι αὐτόν. Ὑποσχέθηκε, μὰ δὲν σκοπεύει νὰ τηρήσει τὴν ὑπόσχεσή του».

Τὸ ξέχασμα κατὰ συνέπεια καταχρίνεται ἀκόμα καὶ στὴν καθημερινὴ ζωή, σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις, καὶ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ λαϊκὴ καὶ τὴν ψυχαναλυτικὴ ἀντίληψη αὐτῶν τῶν λαθῶν, φαίνεται νὰ ἐξαφανίζεται. Φανταζόσαστε μιὰ οἰκοδέσποινα νὰ δέχεται ἕναν καλεσμένο μὲ τὰ λόγια «Μπά, σήμερα εἴταν νἄρθετε; Τὸ ξέχασα ὁλότελα πὼς σᾶς εἶχα καλέσει», ἢ ἕναν νέο νὰ ἐξομολογεῖται στὴν ἀγαπημένη του πὼς ξέχασε ἐντελῶς τὸ ραντεβοὺ ποὺ εἶχαν κανονίσει στὴν τελευταία τους συνάντηση; Δὲ θὰ τὸ παραδεχτεῖ ποτέ. Θὰ ἐφεύρει μᾶλλον κάτω ἀπὸ τὴν ἔμπνευση τῆς στιγμῆς τὰ πιὸ τρελὰ κι ἀπίθανα ἐμπόδια, ποὺ δὲν τὸν ἄφησαν νὰ ἔρθει καὶ ποὺ ἔκαναν ἀδύνατη κάθε ἐπικοινωνία του μαζί της. Ξέρουμε ὅλοι πὼς στὴ στρατιωτκὴ ὑπηρεσία ἡ δικαιολογία τοῦ ξεχάσματος εἶναι χωρὶς ἀξία καὶ δὲν ἀπαλλάσσει κανέναν ἀπ' τὴν τιμωρία. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἀναγνωρίζεται ὡς δικαιολογημένο. Ἐδῶ ὁ καθένας συμφωνεῖ ὅτι ὁρισμένο λάθος ἔχει κάποιο νόημα καὶ μάλιστα ποιὸ ἀκριβῶς νόημα. Γιατί νὰ μὴν εἶναι ἀρκετὰ συνεπεῖς γιὰ νὰ ἐπεκτείνουν τὴ διορατικότητά τους σὲ ἄλλα λάθη καὶ νὰ παραδεχτοῦν ἀνοιχτὰ ὅτι ἔχουν νόημα; Ὑπάρχει φυσικὰ μιὰ ἀπάντηση καὶ σ' αὐτό.

Ἂν τὸ νόημα τῆς λησμοσύνης τῶν ἀποφάσεων παρουσιάζει τόση λίγη ἀμφιβολία στὸ μυαλὸ τῶν ἀνθρώπων γενικά, θὰ απορήσετε λιγότερο διαπιστώνοντας πὼς οἱ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν παρόμοια λάθη μὲ τὸ ἴδιο νόημα. Ἐκεῖνοι ἀπὸ σᾶς ποὺ εἶδαν ἢ διάβασαν τὸ ἔργο τοῦ Μπέρναρ Σῶ, «Καῖσαρ καὶ Κλεοπάτρα»

---

* *Παράδειγμα ἀπ' τὸν Α. Α. Μπρίλ.*

θὰ θυμοῦνται πὼς ὁ Καῖσαρ φεύγοντας, στὴν τελευταία σκηνή, καταδιώκεται ἀπὸ τὸ συναίσθημα ὅτι ὑπῆρχε κάτι ἄλλο ποὺ σκόπευε νὰ κάνει καὶ ποὺ τὄχε ξεχάσει. Στὸ τέλος ἀποκαλύπτεται τί εἴταν: ν' ἀποχαιρετήσει τὴν Κλεοπάτρα. Μὲ τὸ μικρὸ αὐτὸ τέχνασμα ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδώσει στὸ μεγάλο Καίσαρα ἕνα συναίσθημα ὑπεροχῆς ποὺ δέν εἶχε καὶ ποὺ δὲν τὸ φιλοδοξοῦσε καθόλου. Μπορεῖτε νὰ μάθετε ἀπὸ ἱστορικὲς πηγὲς πὼς ὁ Καῖσαρ κανόνισε νὰ τὸν ἀκολουθήσει ἡ Κλεοπάτρα στὴ Ρώμη καὶ πὼς ἐκείνη ζοῦσε ἐκεῖ μὲ τὸν μικρό της Καισαρίωνα ὅταν δολοφονήθηκε ὁ Καῖσαρ, ὁπότε καὶ ἔφυγε ἀπὸ τὴν Αἰωνία Πόλη.

Οἱ περιπτώσεις τῆς λησμοσύνης τῶν ἀποφάσεων εἶναι κατὰ κανόνα τόσο ξεκάθαρες ποὺ εἶναι ἄχρηστες γιὰ τὸ σκοπό μας, δηλαδὴ ν' ἀνακαλύψουμε στὴ νοητικὴ κατάσταση ἐνδείξεις γιὰ τὸ νόημα τοῦ λάθους. Ἂς στραφοῦμε, γι αὐτό σὲ μιὰ ἰδιαίτερα διφορούμενη καὶ σκοτεινὴ μορφὴ λάθους, τὴ μορφὴ τῆς ἀπώλειας, ποὺ συνίσταται στὸ νὰ χάνουμε καὶ νὰ παραπετᾶμε διάφορα ἀντικείμενα. Εἶναι βέβαιο πὼς θὰ σᾶς φανεῖ ἀπίστευτο ὅτι τὸ ἴδιο πρόσωπο μποροῦσε νἄχει σὰ σκοπὸ νὰ χάνει πράγματα, κάτι ποὺ εἶναι συχνὰ ἕνα τόσο δυσάρεστο ἀτύχημα. Ὑπάρχουν ὅμως ἀναρίθμητες περιπτώσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους: Ἕνας νέος χάνει ἕνα μολύβι ποὺ τὸ ἀγαποῦσε πολύ. Πρὶν λίγες μέρες εἶχε λάβει ἕνα γράμμα ἀπ' τὸ γαμπρό του ποὺ κατέληγε σ' αὐτὰ τὰ λόγια: «Δὲν ἔχω οὔτε καιρὸ οὔτε σκοπὸ σήμερα νὰ σ' ἐνθαρρύνω στὴν ἐπιπολαιότητα καὶ τὴν τεμπελιά σου»*. Τὸ μολύβι λοιπὸν εἴταν δῶρο τοῦ γαμπροῦ του. Ἂν δὲν ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ σύμπτωση δὲ θὰ μπορούσαμε φυσικὰ νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ ἀπώλεια αὐτὴ συνεπαγόταν ὁποιαδήποτε πρόθεση ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ δῶρο. Παρόμοιες περιπτώσεις εἶναι πολυάριθμες. Χάνει κανεὶς πράγματα ὅταν τσακωθεῖ μὲ τὸν δωρητὴ καὶ δὲ θέλει πιὰ νὰ τὸν θυμᾶται, ἢ πάλι ὅταν τὰ βαρεθεῖ καὶ θέλει μιὰ δικαιολογία, γιὰ νὰ πάρει κάτι διαφορετικὸ καὶ καλύτερο. Μὲ τὸ ν' ἀφήσει κανεὶς νὰ τοῦ πέσουν, νὰ σπάσουν καὶ νὰ καταστραφοῦν διάφορα ἀντικείμενα, ἐξυπηρετεῖ φυσικὰ παρόμοιους σκοπούς, σχετικὰ μὲ τὸ ἀντικείμενο. Μπορεῖ ἄραγε νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο ὅταν ἀκριβῶς πρὶν ἀπ' τὰ γενέθλιά του ἕνα παιδὶ χάσει ἢ καταστρέψει τὰ ὑπάρχοντά του, λ.χ. τὸ ρολόϊ του ἢ ἀκόμα καὶ τὴν σάκα του; Ὁ καθένας ποὺ δοκίμασε ἀρκετὰ συχνὰ τὴν ἐνόχληση νὰ μὴν εἶναι σὲ θέση νὰ βρεῖ κάτι ποὺ ἔκρυψε ὁ ἴδιος, δὲ θὰ εἶναι βέβαια πρόθυμος νὰ παραδεχτεῖ ὅτι μποροῦσε νἄχε κανένα σκοπὸ κρύβοντάς το ἔτσι. Κι ὡστόσο δὲν εἶναι καθόλου σπάνιες οἱ περιπτώσεις, ὅπου τὰ περιστατικὰ ποὺ συνοδεύουν αὐτὸ τὸ φαινόμενο, δείχνουν μιὰ τάση ν' ἀφήσει κανεὶς νὰ τοῦ παραπέσει ἕνα ἀντικείμενο προσωρινὰ ἢ ὁριστικά. Ἴσως τὸ καλύτερο παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ εἴδους νἆναι τὸ ἀκόλουθο: Ἕνας νέος

* *Παράδειγμα ἀπὸ τὸν Β. Ντάτνερ.*

μοῦ διηγήθηκε τὴν παρακάτω ἱστορία:«Πρὶν λίγα χρόνια ὑπῆρχαν παρεξηγήσεις ἀνάμεσα στὴ γυναίκα μου καὶ μένα. Τὴ θεωροῦσα πολὺ ψυχρή, καὶ παρ' ὅλο ποὺ ἀναγνώριζα τὰ ἐξαιρετικά της προσόντα, ζούσαμε μαζὶ χωρὶς ἀγάπη. Μιὰ μέρα γυρίζοντας ἀπὸ ἕναν περίπατο, μοῦ ἔφερε ἕνα βιβλίο ποὺ μοῦ εἶχε ἀγοράσει γιατὶ νόμιζε πὼς θὰ μὲ ἐνδιέφερε. Τὴν εὐχαρίστησα γιὰ τὴν εὐγενική της προσφορὰ καὶ τῆς ὑποσχέθηκα πὼς θὰ διάβαζα τὸ βιβλίο, ἀλλὰ τὸ ἔβαλα ἀνάμεσα στ' ἄλλα μου πράγματα καὶ δὲ μπόρεσα νὰ τὸ ξανάβρω. Πέρασαν μῆνες καὶ τυχαῖα θυμήθηκα αὐτὸ τὸ χαμένο βιβλίο, ἀλλὰ μάταια ἔψαξα νὰ τὸ βρῶ. Ἔξη μῆνες ἀργότερα ἡ ἀγαπημένη μου μητέρα, ποὺ ζοῦσε ἀρκετὰ μακριά, ἀρρώστησε. Ἡ γυναίκα μου ἔφυγε ἀπὸ τὸ σπίτι γιὰ νὰ πάει κοντὰ στὴν πεθερά της ποὺ στὸ μεταξὺ ἡ κατάστασή της ἔγινε σοβαρή, δίνοντας στὴ γυναίκα μου μιὰ εὐκαιρία νὰ δείξει τὰ καλύτερά της αἰσθήματα. Ἕνα βράδι γύρισα σπίτι γεμάτος ἐνθουσιασμὸ καὶ εὐγνωμοσύνη γιὰ τὴ γυναίκα μου. Πῆγα στὸ γραφεῖο μου κι ἄνοιξα ἕνα συρτάρι του, χωρὶς συγκεκριμένο σκοπό, ἀλλὰ μ' ἕνα εἶδος ὑπνοβατικῆς σιγουριᾶς, καὶ ἐκεῖ, μπροστά μου, βρισκόταν τὸ χαμένο βιβλίο, ποὺ γι αὐτὸ εἶχα ψάξει τόσες φορές».

Μὲ τὴν ἐξαφάνιση τῆς αἰτίας ἡ ἀνικανότητα νὰ βρεῖ τὸ παραπεταμένο ἀντικείμενο τερματίστηκε κι αὐτή.

Θὰ μποροῦσα νὰ σᾶς φέρω ἕνα σωρὸ ἄλλα τέτια παραδείγματα, ἀλλὰ θὰ σταματήσω ἐδῶ. Στὸ ἔργο μου «Ἡ Ψυχοπαθολογία τῆς Καθημερινῆς Ζωῆς» (πρωτοδημοσιεύτηκε στὰ 1901) θὰ βρεῖτε πλῆθος παραδείγματα γιὰ μελέτη τῶν λαθῶν *. Ὅλα αὐτὰ τὰ παραδείγματα τὸ ἀποδείχνουν.

Σᾶς δείχνουν πὼς εἶναι πιθανὸ τὰ λάθη νἄχουν ἕνα νόημα καὶ σᾶς δείχνουν πῶς τὸ νόημα μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἢ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ τὰ συνοδεύοντα περιστατικά. Περιορίζομαι σ' αὐτὰ μόνο, γιατὶ ὁ σκοπός μας ἐδῶ εἶναι ἡ μελέτη τῶν φαινομένων αὐτῶν μὲ τὴν πρόθεση νὰ ἀποχτήσουμε μιὰ ἰδέα τῆς ψυχανάλυσης. Ὑπάρχουν μονάχα δυὸ ὁμάδες περιπτώσεων, ποὺ πρέπει ἀκόμα νὰ ἐξετάσω, τὰ συσσωρευμένα καὶ τὰ συνδυασμένα λάθη, καὶ ἡ ἐπιβεβαίωση τῶν ἑρμηνειῶν μας ἀπ' τὰ ἐπακόλουθα γεγονότα.

Τὰ συσσωρευμένα καὶ τὰ συνδυασμένα λάθη εἶναι βέβαια τὸ ἀποκορύφωμα τῶν λαθῶν. Ἂν ἐνδιαφερόμαστε μονάχα ν' ἀποδείξουμε ὅτι τὰ λάθη ἔχουν νόημα, θὰ περιοριζόμαστε σ' αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἀρχή, γιατὶ τὸ νόημα σ' αὐτὰ εἶναι τόσο φανερό, ἀκόμα καὶ στὴν πιὸ περιορισμένη νοημοσύνη, καὶ ἀρκετὰ δυνατὸ γιὰ νὰ ἐπηρεάσει καὶ τὸ πιὸ σκεπτικιστικὸ μυαλό. Ἡ ἐπανάλειψη τῶν περιπτώσεων προδίδει μιὰν ἐπιμονή, ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία,

---

* *Καθὼς καὶ στὰ ἔργα τοῦ 'Α· Μεντέρ, γαλλικά, Α. Α. Μπρὶλ καὶ Ἔρνστ Τζώουνς, ἀγγλικά, καὶ 'Ι. Στέρκε, ὀλλανδκά, κ.λ.π.*

ἀλλὰ ταιριάζει μὲ τὴν ἄποψη τοῦ σκοποῦ. Ἀκόμα ἡ ἀνταλλαγὴ ἑνὸς εἴδους λάθους μ' ἕνα ἄλλο, μᾶς δείχνει τί εἶναι τὸ πιὸ σημαντικὸ καὶ οὐσιῶδες στοιχεῖο στὸ λάθος. Κι αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ μορφή του ἢ τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιεῖ, ἀλλὰ ἡ τάση ποὺ τὸ χρησιμοποιεῖ καὶ μπορεῖ νὰ πετύχει τὸ σκοπό της μὲ τοὺς πιὸ διαφορετικοὺς τρόπους. Ἔτσι θὰ σᾶς δώσω μιὰ περίπτωση ἐπαναλαμβανομένου ξεχάσματος.

Ὁ Ἔρνεστ Τζώουνς διηγεῖται πῶς κάποτε ἄφησε ἕνα γράμμα πάνω στὸ γραφεῖο του, ἀρκετὲς μέρες, γιὰ κάποια ἄγνωστη αἰτία. Στὸ τέλος ἀποφάσισε νὰ τὸ ταχυδρομήσει, ἀλλὰ τὸ γράμμα γύρισε πίσω γιατὶ εἶχε ξεχάσει νὰ γράψει τὴ διεύθυνση. Ὅταν ἔγραψε τὴ διεύθυνση τὸ ξανάριξε, αὐτὴ τὴ φορὰ ὅμως χωρὶς γραμματόσημο. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀναγκάστηκε τελικὰ νὰ παραδεχτεῖ μέσα του τὴν ὕπαρξη μιᾶς ἀντίθεσης ἐναντίον τῆς ἀποστολῆς.

Σὲ μιὰ ἄλλη περίπτωση συνδυάζεται ἡ λανθασμένη οἰκειοποίηση ἑνὸς πράγματος μὲ τὸ παραπέταγμά του. Μιὰ κυρία ταξίδευε στὴ Ρώμη μὲ τὸ γαμπρό της, ἕναν διάσημο καλλιτέχνη. Ὁ ἐπισκέπτης ἔγινε δεκτὸς μὲ μεγάλη χαρὰ ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ποὺ ζοῦσαν στὴ Ρώμη καὶ πῆρε ἀνάμεσα σ' ἄλλα πράγματα, σὰ δῶρο, ἕνα ἀρχαῖο χρυσὸ μετάλλιο. Ἡ κυρία στεναχωρήθηκε ἐπειδὴ ὁ γαμπρός της δὲν ἐκτίμησε ἀρκετὰ αὐτὸ τὸ ὡραῖο δῶρο. Ὅταν ἦρθε ἡ ἀδελφή της στὴ Ρώμη, γύρισε αὐτὴ στὴ Γερμανία καὶ ἀνακάλυψε ὅταν ἄνοιξε τὰ μπαοῦλα της, πῶς εἶχε πάρει μαζί της τὸ μετάλλιο, χωρὶς νὰ καταλαβαίνει κ' ἡ ἴδια μὲ ποιόν τρόπο. Ἔγραψε στὸν γαμπρό της, λέγοντάς του πῶς θὰ τοῦ τὸ ἔστελνε τὴν ἑπομένη κιόλας στὴ Ρώμη. Τὴν ἑπομένη ὅμως τὸ μετάλλιο εἶχε παραπέσει, ὥστε στάθηκε ἀδύνατο νὰ τὸ βρεῖ καὶ νὰ τὸ ἐπιστρέψει. Τότε μονάχα ἡ κυρία ἄρχισε νὰ καταλαβαίνει τὶ σήμαινε ἡ «ἀφηρημάδα» της, δηλαδή, πῶς ἤθελε νὰ κρατήσει τὸ μετάλλιο γιὰ λογαριασμό της*.

Σᾶς ἔδωσα ἤδη ἕνα παράδειγμα συνδυασμοῦ λησμοσύνης μὲ λάθος: ἐπρόκειτο γιὰ κάποιον ποὺ ξέχασε ἕνα ραντεβοὺ καὶ ποὺ τὴν δεύτερη φορὰ ἀποφασισμένος νὰ μὴν τὸ ξαναξεχάσει, πῆγε στὸ ραντεβοὺ σὲ μιὰν ὥρα ποὺ δὲν εἶταν ἡ καθορισμένη. Μιὰ ἐντελῶς ἀνάλογη περίπτωση μοῦ διηγήθηκε ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν πείρα, ἕνας φίλος μου μὲ λογοτεχνικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα. Μοῦ εἶπε:

«Πρὶν μερικὰ χρόνια δέχτηκα νὰ ἐκλεγῶ στὸ Συμβούλιο ἑνὸς φιλολογικοῦ Συλλόγου, γιατὶ ἔλπιζα πῶς ὁ σύλλογος θὰ μοῦ εἶταν κάποτε χρήσιμος στὸ ἀνέβασμα ἑνὸς ἔργου μου. Καὶ παρ' ὅλο ποὺ δὲν εἶχα μεγάλο ἐνδιαφέρον παρακολούθησα τακτικὰ τὶς συγκεντρώσεις κάθε Παρασκευή. Πρὶν λίγους μῆνες πῆρα τὴ δια-

---

* *Παράδειγμα ἀπὸ τὸν Ρ. Ράϊτλερ.*

βεβαίωση πὼς τὸ ἔργο μου θ' ἀνεβαζόταν σ' ἕνα θέατρο, στὸ Φ. καὶ ἀπὸ τότε πάντα συμβαίνει νὰ ξεχνάω τὶς συγκεντρώσεις τοῦ συλλόγου. Ὅταν διάβασα αὐτὰ ποὺ γράψατε γι αὐτὸ τὸ θέμα, κατηγόρησα τὸν ἑαυτό μου γιὰ τὴ μικροπρέπεια μου, δηλαδή, ὅτι δὲν πηγαίνω τώρα ποὺ αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι δὲ μποροῦν νὰ μοῦ χρησιμέψουν πιὰ κι ἀποφάσισα νὰ μὴν ξεχάσω, γιὰ κανένα λόγο, τὴν ἑπομένη Παρασκευή. Ἐξακολούθησα νὰ ὑπενθυμίζω στὸν ἑαυτό μου τὴν ἀπόφασή μου αὐτή, μέχρι ποὺ τὴν ἐξετέλεσα καὶ βρέθηκα στὴν πόρτα τῆς αἴθουσας τῶν συγκεντρώσεων. Μὲ κατάπληξή μου ἡ πόρτα εἶταν κλειστή! Εἶχα κάνει λάθος τὴν ἡμέρα— εἶταν Σάββατο!»

Θὰ εἶταν πολὺ δελεαστικὸ νὰ συγκεντρώσω κι ἄλλα τέτια παραδείγματα ἀλλὰ θὰ προχωρήσω κι ἀντὶ γι αὐτὰ θὰ σᾶς ἀφήσω νὰ ρίξετε μιὰ ματιὰ στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες ποὺ ἀνήκουν σὲ μιὰ ἄλλη ὁμάδα, ὅπου ἡ ἑρμηνεία πρέπει νὰ ἐπαληθευτεῖ ἀπ' τὸ μέλλον.

Ὁ κύριος ὅρος στὶς περιπτώσεις αὐτές, εἶναι ὅπως θὰ μπορούσαμε νὰ περιμένουμε, ὅτι ἡ ψυχικὴ κατάσταση τοῦ ἀτόμου ἐκείνη τὴν ἐποχὴ μᾶς εἶταν ἄγνωστη ἢ ἀπρόσιτη στὴν ἐρευνά μας. Γι αὐτὸ ἐκείνη τὴ στιγμή, ἡ ἑρμηνεία μας δὲν εἶναι περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἁπλὴ εἰκασία στὴν ὁποία ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δὲν ἀποδίδουμε μεγάλη σημασία. Ἀργότερα, ὡστόσο συμβαίνει κάτι ποὺ μᾶς δίχνει πόσο δικαιολογημένη εἶταν ἡ προηγουμένη ἑρμηνεία μας. Εἴμουν κάποτε καλεσμένος ἑνὸς νεαροῦ ζευγαριοῦ καὶ ἄκουσα τὴ σύζυγο νὰ μοῦ διηγεῖται γελώντας αὐτὴ τὴν ἱστορία:

Τὴν ἄλλη μέρα τῆς ἐπιστροφῆς τους ἀπὸ τὸ γαμήλιο ταξίδι πέρασε ἀπὸ τὴν ἀδελφή της καὶ βγήκαν ὅπως ἄλλοτε γιὰ μιὰ βόλτα στὰ μαγαζιὰ — ὁ ἄντρας της πῆγε στὴ δουλεά του. Ξαφνικὰ εἶδε ἕναν κύριο στὸ ἀπέναντι πεζοδρόμιο, σκούντησε τὴν ἀδελφή της καὶ εἶπε: «Κοίτα, νά ὁ κ. Κ.» Εἶχε ξεχάσει πὼς αὐτὸς εἶταν σύζυγός της ἐδῶ καὶ μερικὲς βδομάδες.

Ἀνατρίχιασα ἀκούγοντας αὐτὴ τὴν ἱστορία, δὲν τόλμησα ὅμως νὰ παραδεχτῶ τὸ συμπέρασμα ποὺ ἔβγαινε. Μερικὰ χρόνια ἀργότερα τὸ μικρὸ ἐπεισόδιο μοῦ ξανάρθε στὸ μυαλό, ὅταν ὁ γάμος αὐτὸς εἶχε ἕνα πολὺ ἄτυχο τέλος.

Ὁ Μεντὲρ διηγεῖται τὴν ἱστορία μιᾶς κυρίας ποὺ ξέχασε νὰ δοκιμάσει τὸ νυφικό της τὴν παραμονὴ τοῦ γάμου της, πρὸς μεγάλη ἀπελπισία τῆς μοδίστρας καὶ τὸ θυμήθηκε μονάχα ἀργὰ τὸ βράδι. Ὁ Μεντὲρ βρίσκει πὼς αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο ἔχει κάποια σχέση μὲ τὸ ὅτι σύντομα πῆρε διαζύγιο. Ξέρω μιὰ κυρία, τώρα χωρισμένη, ποὺ κανονίζοντας τὶς χρηματικές της ὑποθέσεις, συχνὰ κατὰ λάθος, ὑπέγραφε μὲ τὸ οἰκογενειακό της ὄνομα πολλὰ χρόνια πρὶν χωρίσει. Ξέρω ἄλλες κυρίες ποὺ ἔχασαν τὶς βέρες τους στὸ μήνα τοῦ μέλιτος, καί, ξέρω ἀκόμα, πὼς αὐτὸ τὸ περιστατικὸ ἀπέκτησε σημασία στὴν πιὸ πέρα ἐξέλιξη τοῦ γάμου τους.

Καὶ τώρα ἕνα ἀκόμα χτυπητὸ παράδειγμα μὲ καλύτερο τέλος. Λένε γιὰ ἕνα διάσημο Γερμανὸ χημικὸ πὼς ὁ γάμος του δὲν ἔγινε ποτὲ γιατὶ ξέχασε τὴν ὥρα τῆς τελετῆς καὶ πῆγε στὸ ἐργαστήριό του ἀντὶ γιὰ τὴν ἐκκλησία. Στάθηκε ἀρκετὰ συνετός, μετὰ ἀπὸ τὸ περιστατικὸ αὐτό, γιὰ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ κάθε προσπάθεια παντρειᾶς, καὶ πέθανε ἀνύπαντρος σὲ προχωρημένη ἡλικία.

Ἴσως ἦρθε καὶ σὲ σᾶς ἡ ἰδέα πώς, σ' αὐτὰ τὰ παραδείγματα, τὰ λάθη φαίνονται ν' ἀντικατέστησαν τοὺς ἀρχαίους οἰωνοὺς ἢ τὰ προμηνύματα. Καὶ πραγματικὰ ὁρισμένα εἴδη προμηνυμάτων, δὲν εἶταν τίποτε ἄλλο ἀπὸ λάθη, ὅπως λ.χ. ὅταν κανεὶς σκόνταφτε ἢ ἔπεφτε. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μιὰ ἄλλη ὁμάδα οἰωνῶν εἶχε τὸ χαραχτήρα ἀντικειμενικῶν γεγονότων μᾶλλον, παρὰ ὑποκειμενικῶν πράξεων. Δὲ θὰ πιστέψετε ὅμως ποτὲ πόσο δύσκολο εἶναι μερικὲς φορὲς ν' ἀποφασίσει κανεὶς ἂν μιὰ εἰδικὴ περίπτωση ἀνήκει στὴν πρώτη ἢ στὴ δεύτερη κατηγορία. Ἡ πράξη ξέρει πολὺ καλὰ νὰ μεταμφιέζεται σ' ἕνα παθητικὸ γεγονός.

Ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς, ποὺ ἀπὸ τὴν ἡλικία του ἔχει ἀρκετὴ πείρα ζωῆς, θὰ μποροῦσε ἀσφαλῶς νὰ πεῖ πὼς θἄχε ἴσως γλυτώσει ἀπὸ πολλὲς ἀπογοητεύσεις καὶ ὀδυνηρὲς ἐκπλήξεις, ἂν εἶχε τὸ κουράγιο καὶ τὴν ἀποφασιστικότητα νὰ ἑρμηνεύσει σὰν οἰωνοὺς τὰ μικρὰ λάθη ποὺ παρατηροῦσε στὶς σχέσεις του καὶ νὰ τὰ θεωρήσει σὰν ἐνδείξεις κρυφῶν του τάσεων. Στὶς περισσότερες περιπτώσεις κανεὶς δὲν τολμάει νὰ τὸ ἐπιχειρήσει γιατὶ ἔχει τὴν ἐντύπωση πὼς θὰ ξαναγύριζε στὴ δεισιδαιμονία ἀπὸ ἕνα περιφερειακὸ ἐπιστημονικὸ μονοπάτι. Καὶ ἔπειτα, δὲ βγαίνουν ἀληθινοὶ ὅλοι οἱ οἰωνοὶ καὶ οἱ θεωρίες μας θὰ σᾶς δείξουν γιατὶ συμβαίνει κάτι τέτιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΛΑΘΩΝ (ΤΕΛΟΣ)

Τὸ ὅτι τὰ λάθη ἔχουν κάποιο νόημα μποροῦμε σίγουρα νὰ τὸ θεωρήσουμε ἀποδειγμένο πιὰ ἀπὸ τὶς ὡς ἐδῶ προσπάθειές μας καὶ μποροῦμε νὰ λάβουμε αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ὡς βάση γιὰ τὶς παρακάτω ἔρευνές μας. Ἂς τονίσω ἀκόμα μιὰ φορὰ τὸ γεγονὸς πὼς δὲν ὑποστηρίζουμε — καὶ γιὰ τοὺς σκοπούς μας δὲν ἔχουμε ἀνάγκη νὰ ὑποστηρίξουμε—πὼς τὸ κάθε λάθος ποὺ συμβαίνει ἔχει κάποιο νόημα παρ' ὅλο ποὺ πιστεύω ὅτι αὐτὸ εἶνα πιθανό. Μᾶς εἶναι ἀρκετὸ νὰ ἀποδείξουμε πώς, ἕνα τέτιο νόημα, εἶναι σχετικά συχνό, στὶς διάφορες μορφὲς τῶν σφαλμάτων. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη πρέπει νὰ ποῦμε, πὼς οἱ διάφορες μορφὲς λαθῶν, δείχνουν ὁρισμένες διαφορές.

Μερικὲς περιπτώσεις παραδρομῶν τῆς γλώσσας, τῆς πέννας κ.λ.π. μποροῦν νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς καθαρὰ φυσιολογικῆς αἰτίας, ἂν καὶ δὲ μπορῶ νὰ πιστέψω πὼς αὐτὸ εἶναι δυνατὸ γιὰ κεῖνα τὰ λάθη ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ λησμοσύνη, (τὸ ξέχασμα τῶν ὀνομάτων ἢ τῶν προθέσεων, τὸ παραπέταμα κ.λ.π.) Τὸ χάσιμο τῶν πραγμάτων πρέπει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ν' ἀναγνωριστεῖ πὼς δὲν εἶναι σκόπιμο σὲ μερικὲς περιπτώσεις. Γενικὰ οἱ ἀντιλήψεις μας μποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν μονάχα ἴσαμε ἕνα ὁρισμένο ὅριο, στὰ λάθη, ποὺ συμβαίνουν στὴν καθημερινή μας ζωή. Πρέπει νὰ θυμόσαστε τοὺς περιορισμοὺς αὐτούς, ὅταν ξεκινᾶτε

ἀπὸ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ λάθη εἶναι νοητικὲς πράξεις ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία παρεμβολὴ δυὸ προθέσεων.

Αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο ἀποτέλεσμα τῆς ψυχανάλυσή μας. Μέχρι τώρα ἡ ψυχολογία δὲν ἤξερε τίποτα γιὰ τέτιες παρεμβολὲς ἢ γιὰ τὴ δυνατότητά τους νὰ προκαλέσουν ἐκδηλώσεις τέτιου εἴδους. Ἐπεκτείναμε τὴν περιοχὴ τῶν νοητικῶν φαινομένων σὲ πολὺ σημαντικὴ ἔκταση καὶ κερδίσαμε γιὰ τὴν ψυχολογία φαινόμενα ποὺ ποτὲ δὲν τῆς εἶχαν ἀποδοθεῖ ὥς τώρα.

Ἂς ἀσχοληθοῦμε γιὰ λίγο μὲ τὸν ἰσχυρισμό μας, ὅτι τὰ λάθη εἶναι «νοητικὲς πράξεις». Αὐτὸ σημαίνει ἄραγε κάτι πάρα πάνω ἀπὸ τὴν προηγούμενη διαπίστωσή μας, ὅτι ἔχουν κάποιο νόημα; Δὲν τὸ πιστεύω. Ἀντίθετα, εἶναι μιὰ πιὸ ἀόριστη διαπίστωση καὶ εἶναι πιὸ εὔκολο νὰ παρεξηγηθεῖ. Κάθε τί ποὺ μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ στὴ νοητικὴ ζωή, μπορεῖ καὶ νὰ χαρακτηριστεῖ κάποτε σὰν νοητικὸ φαινόμενο. Ἐξαρτᾶται ὡστόσο ἂν ἕνα συγκεκριμένο νοητικὸ φαινόμενο ὀφείλεται ἄμεσα σὲ σωματικούς, ὀργανικοὺς ἢ ὑλικοὺς παράγοντες, ποὺ στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν ὑπάγεται στὴν ψυχολογικὴ ἔρευνα, ἢ ἂν γεννήθηκε ἄμεσα ἀπὸ ἄλλες νοητικὲς διαδικασίες, ποὺ πίσω ἀπ' αὐτὲς σὲ κάποιο σημεῖο ἀρχίζει ἡ διαδοχὴ τῶν ὀργανικῶν παραγόντων. Τὸ ἔχουμε ὑπόψη μας αὐτὸ ὅταν περιγράφουμε ἕνα φαινόμενο σὰν νοητικὴ διαδικασία, καὶ νομίζουμε πὼς εἶναι προσφορότερο νὰ διατυπώσουμε τὸν ἰσχυρισμό μας μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: Τὸ φαινόμενο ἔχει νόημα, ἐννοοῦμε σημασία, πρόθεση, τάση καὶ θέση στὴ σειρὰ τῶν συναρτήσεων τῶν νοητικῶν φαινομένων. Ὑπάρχει μιὰ ἄλλη ὁμάδα περιπτώσεων ποὺ ἔχει πολὺ στενὴ συγγένεια μὲ τὰ λάθη, μὰ ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ μ' αὐτὸ τὸ ὄνομα. Τὶς ὀνομάζουμε «τυχαῖες» καὶ συμπτωματικὲς πράξεις, ἐμφανίζονται ἀκόμα καὶ σὰ νἆναι χωρὶς ἀφορμή, ἀσήμαντες καὶ χωρὶς ἀξία ἀλλά, καὶ ἐπὶ πλέον, ἔχουν ξεκάθαρο τὸ χαρακτήρα τοῦ περιττοῦ. Διαφέρουν ἀπὸ τὰ σφάλματα μὲ τὴν ἀπουσία κάθε δεύτερης πρόθεσης μὲ τὴν ὁποία νὰ ἔρχονται σὲ ἀντίθεση καὶ ποὺ νὰ τὴ μεταβάλλουν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, συγχέονται χωρὶς καθορισμένη διαχωριστικὴ γραμμὴ μὲ τὶς χειρονομίες καὶ τὶς κινήσεις ποὺ τὶς θεωροῦμε σὰν ἐκδηλώσεις τῶν συγκινήσεων. Σ' αὐτὴ τὴν τάξη τυχαίων ἐκδηλώσεων ἀνήκουν ὅλες ἐκεῖνες οἱ φαινομενικὰ ἄσκοπες πράξεις ποὺ ἐκτελοῦμε παίζοντας ἢ ἀπασχολούμενοι μὲ τὰ ροῦχα μας, τὰ μέλη τοῦ σώματός μας ἢ ὁποιοδήποτε ἄλλο ἀντικείμενο ποὺ θὰ τύχει νὰ βρεθεῖ μπροστά μας. Ἀκόμα καὶ οἱ παραλήψεις παρομοίων πράξεων, καὶ ἀκόμα καὶ οἱ σκοποὶ ποὺ σιγοτραγουδᾶμε μέσα μας. Ὑποστηρίζω πὼς ὅλες οἱ τέτιες ἐνέργειες ἔχουν νόημα καὶ ἐξηγοῦνται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως καὶ τὰ λάθη, πὼς εἶναι μικρὲς ἐνδείξεις ἄλλων πιὸ σημαντικῶν διαδικασιῶν τοῦ νοῦ, καὶ εἶναι γνήσιες νοητικὲς πράξεις. Προτείνω, ὡστόσο, νὰ μὴ καθυστερήσουμε περισσότερο μὲ τὴν ἐπέκταση αὐτὴ τοῦ πεδίου τῶν νοητικῶν φαινομένων, ἀλ-

λὰ νὰ ἐπιστρέψουμε στὰ λάθη. Γιατὶ μὲ τὴν ἐξέτασή τους μποροῦν νὰ ἐρευνηθοῦν σημαντικά, γιὰ τὴν μελέτη τῆς ψυχανάλυσης, προβλήματα μὲ τρόπο πιὸ ξεκάθαρο.

Ἀναμφίβολα, τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα ἐρωτήματα ποὺ διατυπώσαμε ὅταν ἐξετάζαμε τὰ λάθη, καὶ ποὺ δὲν τοὺς δώσαμε ἀκόμα ἀπάντηση εἶναι τὰ ἀκόλουθα: Εἴπαμε ὅτι τὰ λάθη προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία παρεμβολὴ δυὸ διαφορετικῶν προθέσεων, ποὺ ἀπ' αὐτὲς ἡ μιὰ μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ παρεμβαλλομένη καὶ ἡ ἄλλη παρεμβάλλουσα. Οἱ παρεμβαλλόμενες προθέσεις δὲν παρουσιάζουν καινούργια ἐρωτήματα, σχετικὰ ὅμως μὲ τὶς παρεμβαίνουσες θέλουμε νὰ ξέρουμε, πρῶτο, τί προθέσεις εἶναι αὐτὲς ποὺ γεννιοῦνται καὶ διαταράσσουν τὶς ἄλλες καὶ δεύτερο ποιά εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στὶς παρεμβαίνουσες καὶ τὶς παρεμβαλλόμενες.

Ἐπιτρέψτε μου νὰ πάρω τὶς παραδρομὲς τῆς γλώσσας πάλι, σὰν ἀντιπροσωπευτικὲς ὁλόκληρης τῆς σειρᾶς καὶ ν' ἀπαντήσω στὴ δεύτερη ἐρώτηση, πρὶν ἀπ' τὴν πρώτη.

Ἡ παρεμβαίνουσα τάση στὴν παραδρομὴ τῆς γλώσσας, μπορεῖ νὰ συνδέεται νοηματικὰ μὲ τὴν παρεμβαλλομένη, καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀναίρεση, διόρθωση ἢ συμπλήρωμά της. Ἢ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, πιὸ σκοτεινὲς καὶ πιὸ ἐνδιαφέρουσες, ἡ παρεμβάλλουσα τάση μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει καμιὰ ἀπόλυτα σχέση μὲ τὴν πρόθεση ποὺ διαταράσσει.

Ἀπόδειξη γιὰ τὴν πρώτη ἀπ' αὐτὲς τὶς δυὸ σχέσεις, μπορεῖ νὰ βρεθεῖ χωρὶς δυσκολία, στὰ παραδείγματα ποὺ μελετήσαμε ἤδη καὶ σὲ ἄλλα παρόμοια. Σ' ὅλες σχεδὸν τὶς περιπτώσεις τῶν παραδρομῶν τῆς γλώσσας, ὅπου λέγεται τὸ ἀντίθετο ἐκείνου ποὺ ἐννοεῖται, ἡ π α ρ ε μ β α ί ν ο υ σ α τάση ἐκφράζει τὸ ἀντίθετο νόημα ἀπὸ τὴν παρεμβαλλομένη καὶ ἡ παραδρομὴ εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἀσυμβίβαστες παρορμήσεις. «Κηρύσσω τὴν ἔναρξη τῆς συνεδριάσεως, θὰ προτιμοῦσα ὅμως νὰ κηρύξω τὴ λήξη της.» Εἶναι τὸ νόημα τῆς παραδρομῆς τοῦ Προέδρου. Μιὰ πολιτικὴ ἐφημερίδα ποὺ εἶχε κατηγορηθεῖ γιὰ δωροληψία ὑπερασπίζεται τὸν ἑαυτό της σ' ἕνα ἄρθρο ποὺ εἶχε σκοπὸ νὰ καταλήξει ἔτσι: «Μάρτυρες οἱ ἀναγνῶστες μας πὼς ἐργαστήκαμε πάντα γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ μὲ τὸν πιὸ ἀ φ ι λ ο κ ε ρ δ ῆ τρόπο». Ὁ συντάκτης ὅμως ποὺ ἀνέλαβε τὴ σύνταξη ἀνασκευῆς ἔγραψε «με τὸν πιὸ φ ι λ ο κ ε ρ δ ῆ σκοπό.» Δηλαδή, σκεπτόταν «Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ τὰ γράψω ὅλα αὐτά, ἀλλὰ κάτι ξέρω περισσότερο». Ἕνας ἀντιπρόσωπος τοῦ λαοῦ, ζητώντας νὰ ποῦν τὴν ἀλήθεια στὸν Αὐτοκράτορα «rückhaltslos».(ἀπερίφραστα) ἀκούει μιὰ ἐσωτερικὴ φωνὴ τρομοκρατημένη ἀπ' τὸ θάρρος του, καὶ μὲ μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας μεταβάλλει τὸ «rückhaltslos» σὲ «rückgratslos» (χωρὶς ραχοκοκκαλιά, χωρὶς ἀποτέλεσμα).

Στὰ παραδείγματα ποὺ ἔδωσα, ποὺ δημιουργοῦν μιὰν ἐντύπωση σύμπτυξης καὶ σύντμησης, ἡ διαδικασία ἀντιπροσωπεύει μιὰ

διόρθωση, προσθήκη ἢ συνέχιση, ὅπου ἐκδηλώνεται μιὰ δεύτερη τάση, δίπλα στὴν πρώτη. «'Αποκαλύφτηκαν τότε πράγματα, ἀλλὰ καλύτερα νὰ τὰ ποῦμε ξεκάθαρα, εἴταν γουρουνιὲς γι αὐτὸ ἀ π ο γ ο υ ρ ο ν ο π ο ι ή θ η κ α ν.» Οἱ ἄνθρωποι ποὺ καταλαβαίνουν αὐτὸ τὸ θέμα μποροῦν νὰ μετρηθοῦν στὰ δάχτυλα τοῦ ἑνὸς χεριοῦ, ἀλλὰ ὄχι, ὑπάρχει πραγματικὰ μονάχα ἕνα πρόσωπο ποὺ τὸ καταλαβαίνει. Πολὺ καλὰ λοιπὸν—μπορεῖ νὰ μετρηθοῦν στὸ ἕνα δ ά χ τ υ λ ο». «'Ο ἄντρας μου μπορεῖ νὰ φάει καὶ νὰ πιεῖ ὅ,τι τοῦ ἀρέσει ξέρετε ὅμως, ἐ γ ὼ δὲν τοῦ ἐπιτρέπω νὰ προτιμήσει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο· ἔτσι λοιπὸν μπορεῖ νὰ φάει καὶ νὰ πιεῖ ὅ,τι μ ο ῦ ἀρέσει». Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις τὸ λάθος γεννιέται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς πρόθεσης ποὺ δέχεται τὴν παρεμβολή, ἢ εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένο μ' αὐτήν.

Τὸ ἄλλο εἶδος σχέσης ἀνάμεσα σὲ δυὸ παρεμβαίνουσες τάσεις, φαίνεται πιὸ παράδοξο. Ἂν ἡ παρεμβαίνουσα τάση δὲν ἔχει τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὸ περιεχόμενο ἐκείνης ποὺ δέχεται τὴν παρεμβολή, ἀπὸ ποῦ προέρχεται λοιπόν, καὶ πῶς συμβαίνει νὰ ἐκδηλώνεται ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο; 'Η παρατήρηση ποὺ μόνη μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει τὴν ἀπάντηση σ' αὐτό, δείχνει πὼς ἡ παρεμβαίνουσα τάση προέρχεται ἀπὸ μιὰ σειρὰ σκέψεων ποὺ ἀπασχόλησαν τὸ πρόσωπο λίγο πρὶν καὶ ἀποκαλύπτεται μετὰ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, σὰν ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποτέλεσμα, ἄσχετα ἂν ἐκφράστηκε ἤδη, ἢ ὄχι μὲ τὴν ὁμιλία.. Γι αὐτὸ πραγματικὰ πρέπει νὰ περιγραφεῖ σὰ μιὰ ἐπανάληψη, παρ' ὅλο ποὺ δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη ἐπανάληψη, τοῦ προφορικοῦ λόγου. Οὔτε δῶ δὲ λείπει ὁ συνειρμὸς ἀνάμεσα στὴν παρεμβαίνουσα τάση καὶ κείνη ποὺ δέχεται τὴν παρεμβολή, μ' ὅλο ποὺ δὲν βρίσκεται στὸ περιεχόμενο, ἀλλὰ σχηματίζεται τεχνητὰ μερικὲς φορὲς μὲ σημαντικὸ βιασμὸ τοῦ συνειρμοῦ. Νά ἕνα ἁπλὸ παράδειγμα μιᾶς τέτιας περίπτωσης ὅπως τὴν παρατήρησα ὁ ἴδιος. Μιὰ φορὰ στοὺς ὡραίους Δολομίτες συνάντησα δυὸ κυρίες ἀπ' τὴ Βιέννη ποὺ ξεκινούσαν γιὰ ἕναν περίπατο. Τὶς συνόδεψα· γιὰ λίγο καὶ συζητήσαμε γιὰ τὶς ἀπολαύσεις ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς δυσκολίες αὐτοῦ τοῦ τρόπου ζωῆς. 'Η μιὰ ἀπ' τὶς κυρίες παραδέχτηκε πὼς τὸ νὰ περνάει ἔτσι τὴν ἡμέρα του κανεὶς συνεπάγεται πολλὲς ἐλλείψεις ἀνέσεων. «Εἶναι βέβαια πολὺ δυσάρεστο νὰ περπατᾶς ὅλη τὴ μέρα μέχρι ποὺ ἡ μπλοῦζα σου καὶ... τ' ἄλλα πράγματά σου νὰ γίνουν μούσκεμα». Σ' αὐτὴ τὴ φράση ἀναγκάστηκε νὰ ξεπεράσει ἕνα μικρὸ δισταγμὸ σ' ἕνα σημεῖο. Ἔπειτα συνέχισε: «'Αλλά, ὅταν πᾶς nach hose καὶ μπορεῖς ν' ἀλλάξεις...» (hose σημαίνει π α ν τ α λ ό ν ι, ἡ κυρία ἤθελε νὰ πεῖ nach hause ποὺ σημαίνει σ τ ὸ σ π ί τ ι). Δὲν ἀναλύσαμε αὐτὴ τὴν παραδρομή, εἶμαι ὅμως βέβαιος πὼς θὰ τὴν καταλάβετε εὔκολα. 'Η πρόθεση τῆς κυρίας εἴταν ν' ἀπαριθμήσει ἕναν πιὸ πλήρη κατάλογο ρούχων της «μπλοῦζα, πουκάμισο καὶ πανταλόνι». Γιὰ λόγους λεπτότητος παραλείφθηκε ἡ μνεία τοῦ π α ν τ α λ ο ν ι ο ῦ.

Στὴν ἑπομένη ὅμως φράση, ποὺ τὸ περιεχόμενό της εἶταν ἀπόλυτα ἀνεξάρτητο, ἡ λέξη ποὺ δὲν εἶχε προφερθῆ ἦρθε σὲ φῶς σὰν παραμόρφωση τῆς λέξης, ποὺ ἔμοιαζε στὸν ἦχο, σ π ί τ ι (hause).

Τώρα μποροῦμε νὰ στραφοῦμε ἐπιτέλους στὸ κύριο πρόβλημα ποὺ τὸ ἀναβάλαμε τόσον καιρό, δηλαδὴ τί εἴδους τάσεις εἶναι κεῖνες ποὺ παρουσιάζονται μ' αὐτὸν τὸν ἀσυνήθιστο τρόπο, παρεμβαίνοντας στὶς ἄλλες μας προθέσεις. Εἶναι φανερὸ ὅτι εἶναι πολυποίκιλες, ὡστόσο σκοπός μας εἶναι νὰ βροῦμε κάποιο κοινὸ στοιχεῖο σ' ὅλες αὐτές. Ἂν ἐξετάσουμε μιὰ σειρὰ παραδείγματα μ' αὐτὸ τὸ σκοπό, θὰ βροῦμε σύντομα ὅτι μοιράζονται σὲ τρεῖς ὁμάδες. Στὴν π ρ ώ τ η ὁμάδα ἀνήκουν οἱ περιπτώσεις ὅπου ἡ παρεμβαλομένη τάση εἶναι γνωστὴ στὸν ὁμιλητὴ καὶ μάλιστα πρὶν ἀπ' τὴν παραδρομή. Ἔτσι στὴν περίπτωση τῆς παραδρομῆς «ἀ π ο γ ο υ ρ ο υ ν ο π ο ι ή θ η κ α ν» ὁ ὁμιλητὴς ὄχι μόνο παραδέχτηκε πὼς εἶχε κατακρίνει τὰ σχετικὰ γεγονότα σὰν γουρουνιές, ἀλλὰ ἀκόμα πὼς εἶχε σκοπό, νὰ τὸ πεῖ ἀπερίφραστα. Ἀργότερα, ὅμως, παραιτήθηκε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀπόφαση. Μιὰ δ ε ύ τ ε ρ η ὁμάδα σχηματίζεται ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις, ὅπου ἡ παρεμβαίνουσα τάση ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸν ὁμιλητὴ σὰν δική του, ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν ἔχει συνείδησή της πρὶν ἀπὸ τὴν παραδρομή. Γι αὐτὸ δέχεται τὴν ἑρμηνεία μας, ἀλλὰ ἀπορεῖ ὥς ἕνα ὁρισμένο σημεῖο γι αὐτή. Παραδείγματα μιᾶς τέτιας τάσης βρίσκονται ἴσως πιὸ εὔκολα σὲ ἄλλα λάθη παρὰ στὶς παραδρομὲς τῆς γλώσσας. Στὴν τ ρ ί τ η ὁμάδα ἡ ἑρμηνεία τῆς παρεμβαίνουσας τάσης ἀπορρίπτεται ζωηρὰ ἀπὸ τὸν ὁμιλητή. Ὄχι μόνο ἀμφισβητεῖ ὅτι δροῦσε μέσα του πρὶν ἀπὸ τὴν παραδρομὴ ἀλλὰ θὰ ὑποστηρίξει πὼς τοῦ εἶναι ὁλότελα ξένη. Θυμηθεῖτε τὴν περίπτωση τοῦ λόξυγγα καὶ τὴν πραγματικὰ ἀγενῆ προσβολὴ ποὺ προκάλεσα σὲ βάρος μου ἀνακαλύπτωντας τὴν παρεμβαίνουσα τάση. Ξέρετε ὅτι στὴν ἑρμηνεία μας ἀπέναντι σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ἐσεῖς καὶ γὼ κάθε ἄλλο παρὰ συμφωνοῦμε. Δὲ θὰ λάβω καθόλου ὑπόψη μου τὴ διάψευση ποὔκανε ὁ ὁμιλητὴς τῆς πρόποσης, καὶ ἐπιμένω ἀκλόνητα στὴν ἑρμηνεία μου, ἐνῶ ἐσεῖς, καθὼς φαντάζομαι, εἴσαστε ἀκόμα ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ἔντονη ἀντίδραση καὶ ἀναρωτιόσαστε ἂν κανεὶς δὲν θάπρεπε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἑρμηνεία τέτιων λαθῶν καὶ νὰ τ' ἀφήσει νὰ περάσουν γιὰ καθαρὰ φυσιολογικὲς ἐνέργειες, ὅπως γινόταν καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση. Μπορῶ νὰ φανταστῶ τί εἶναι κεῖνο ποὺ σᾶς ἀνησυχεῖ. Ἡ ἑρμηνεία μου περιλαμβάνει τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ τάσεις ποὺ γι αὐτὲς ὁ ὁμιλητὴς δὲν ξέρει τίποτα, μπορεῖ νὰ ἐκφραστοῦν μέσω αὐτοῦ καὶ ὅτι μπορῶ νὰ τὶς ἀνακαλύψω ἀπὸ διάφορες ἐνδείξεις. Διστάζετε μπροστὰ σὲ ἕνα τόσο καινούργιο συμπέρασμα ποὺ ἐπιφυλάσσει τόσα πολλά. Τὸ καταλαβαίνω καὶ παραδέχομαι πὼς μέχρι ἕνα σημεῖο εἴσαστε δικαιολογημένοι. Ἂς ξεκαθαρίσουμε ὅμως ἕνα σημεῖο: Ἂν σκοπεύε-

τε νὰ ἀκολουθήσετε μέχρι τὸ λογικὸ συμπέρασμά της τὴν ἀντίληψη περὶ λαθῶν, ποὺ ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τόσα παραδείγματα, πρέπει ν' ἀποφασίσετε νὰ κάνετε αὐτὴ τὴν καταπληκτικὴ ὑπόθεση. Ἂν δὲν μπορεῖτε νὰ τὸ παραδεχτεῖτε, θὰ πρέπει νὰ ἐγκαταλείψετε πάλι τὴν κατανόηση τῶν λαθῶν, ποὺ ἀρχίσατε μόλις τώρα ν' ἀποκτᾶτε.

Ἂς σταματήσουμε μιὰ στιγμὴ σὲ κεῖνο ποὺ ἑνώνει τὶς τρεῖς ὁμάδες καὶ εἶναι κοινὸ στοὺς τρεῖς μηχανισμοὺς μιᾶς παραδρομῆς τῆς γλώσσας. Εὐτυχῶς αὐτὸ τὸ κοινὸ στοιχεῖο εἶναι ξεκάθαρο. Στὶς δυὸ πρῶτες ὁμάδες ἡ παρεμβαίνουσα τάση γίνεται παραδεχτὴ ἀπὸ τὸν ὁμιλητή. Στὴν πρώτη ὑπάρχει τὸ πρόσθετο γεγονὸς ὅτι ἐμφανίστηκε ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν παραδρομή. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ὅμως ἀπωθήθηκε *. Ὁ ὁμιλητὴς ἀποφάσισε νὰ μὴν μεταβάλει τὴν ἰδέα σὲ λόγο καὶ τότε συνέβη νὰ κάνει μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας· δηλαδὴ ἡ τάση ποὺ ἐμποδίζεται νὰ ἐκφραστεῖ ἐμφανίζεται παρὰ τὴν θέλησή του καὶ ἐκδηλώνεται εἴτε ἀλλάζοντας τὴν ἔκφραση ποὺ εἶχε σκοπὸ νὰ χρησιμοποιήσει αὐτός, εἴτε παίρνοντας τὴ θέση της.

Αὐτὸς λοιπὸν εἶναι ὁ μηχανισμὸς μιᾶς παραδρομῆς τῆς γλώσσας. Ἀπὸ μέρους μου μπορῶ νὰ ἐναρμονίσω τέλεια καὶ τὴ διαδικασία τῆς τρίτης ὁμάδας μὲ τὸ μηχανισμὸ ποὺ περιέγραψα ἐδῶ. Ἀρκεῖ νὰ ὑποθέσω ὅτι αὐτὲς οἱ τρεῖς ὁμάδες διακρίνονται ἀπὸ τὸν διάφορο βαθμὸ συγκράτησης μιᾶς πρόθεσης. Στὴν πρώτη ὁμάδα, ἡ πρόθεση εἶναι παροῦσα καὶ γίνεται ἀντιληπτὴ πρὶν ἀκόμα γίνει λόγος. Μονάχα τότε ὑφίσταται τὴν συγκράτηση γιὰ τὴν ὁποία ἀποζημιώνεται μὲ τὴν παραδρομή.Στὴ δεύτερη ὁμάδα,ἡ συγράτηση γίνεται πιὸ νωρίς, ἡ πρόθεση δὲν εἶναι αἰσθητή. Ἀκόμα καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ὁμιλία. Εἶναι ἀξιοπρόσεχτο πὼς αὐτὸ δὲν τὴν ἐμποδίζει καθόλου νὰ εἶναι ἡ δρῶσα αἰτία τῆς παραδρομῆς! Ἀλλὰ ἁπλοποιεῖ καὶ τὴν ἐξήγηση τῶν παραδρομῶν καὶ τῆς τρίτης ὁμάδας. Θὰ ἔχω ἀρκετὸ θάρρος γιὰ νὰ ὑποστηρίξω ὅτι μιὰ τάση μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ μὲ λάθος, παρ' ὅλο ποὺ ἐμποδίστηκε νὰ ἐκφραστεῖ γιὰ πολὺν καιρό, ἴσως πάρα πολὺν καιρό, δὲν ἔγινε δὲ καθόλου ἀντιληπτὴ καὶ μπορεῖ γι αὐτὸ νὰ τὴν ἀπαρνηθεῖ ὁ ὁμιλητής. Ἀφήνοντας ὅμως κατὰ μέρος τὸ πρόβλημα τῆς τρίτης ὁμάδας, πρέπει

---

* *Γερμανικά:* Zurückdrangen : *σπρώχνω πρὸς τὰ πίσω. Αὐτὴ ἡ λέξη εἶναι ἐντονότερη ἀπὸ τὸ* Unterdrucken ; *καταπιέζω. Τὸ* Zuruckdrangen *περιέχει κιόλας τὸ* Drangen *ἢ* ve.drängen *τὴν τεχνικὴ λέξη ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Φρόϋντ γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὴν δυνατότερη πίεση ἀπ' ὅλες, τὴν ἀπώθηση. Στὰ παραδείγματα ποὺ συζητοῦμε ἐδῶ, ὁ παράγοντας ποὺ ἐμποδίζει τὴν πρόθεση νὰ ἐκφραστεῖ μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε συνειδητὸς εἴτε ἀσύνειδος (ὁμάδες πρώτη, δεύτερη καὶ τριτη σύμφωνα μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ ἀσύνειδου). Ὁ Φρόϋντ δὲν χρησιμοποιεῖ τὸ* Verdrangen : *ἀπώθηση, τὴν τεχνικὴ λέξη γιὰ τὴν ἀσυνείδητη αἰτία· μονάχα ἐδῶ μιὰ ἄλλη ποὺ τὴν πλησιάζει πολὺ στὴν ἔννοια.* *Σ.τ.Μ.*

νὰ συμπεράνετε ἀπὸ τὶς ἄλλες περιπτώσεις ὅτι ἡ ἀπώθηση (Unterdruckung) μιᾶς προηγουμένης πρόθεσης νὰ πεῖ κανεὶς κάτι, εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὅρος γιὰ τὴν ἐμφάνιση μιᾶς παραδρομῆς τῆς γλώσσας.

Μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε τώρα ὅτι προχωρήσαμε περισσότερο στὴν κατανόηση τῶν λαθῶν. Ὄχι μονάχα ξέρουμε ὅτι εἶναι νοητικὰ φαινόμενα, ὅπου μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίζουμε τὸ νόημα καὶ τὴν πρόθεση, ὄχι μονάχα ξέρουμε ὅτι γεννιοῦνται ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία παρεμβολὴ δυὸ διαφορετικῶν προθέσεων, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον, ξέρουμε πὼς γιὰ νὰ μπορεῖ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς προθέσεις νὰ ἐκφρασθεῖ παρεμβαλλόμενη σὲ μιὰ ἄλλη, πρέπει νὰ ἔχει ὑποστεῖ μιὰ πλήρη ἀπώθηση ἐναντίον τῆς ἐκδήλωσής της. Πρέπει νὰ ὑποστεῖ μιὰ ἐπέμβαση πρὶν μπορέσει νὰ ἐπέμβει ἀλλοῦ. Φυσικὰ αὐτὸ δὲ μᾶς δίνει τὴν πλήρη ἐξήγηση τοῦ φαινομένου ποὺ ὀνομάζουμε λάθος. Βλέπουμε ἀμέσως νὰ γεννιοῦνται καινούργια ἐρωτήματα, καὶ γενικά, ὑποπτευόμαστε ὅτι ὅσο προχωροῦμε πρὸς τὴν κατανόηση τόσο πιὸ πολλὰ ἐρωτήματα θὰ μᾶς παρουσιάζονται. Μποροῦμε νὰ ρωτήσουμε, λ. χ. γιατὶ τὰ πράγματα δὲν ἐξελίσσονται πιὸ ἁπλά. Ἂν στὸ μυαλό μας ὑπάρχει ἡ πρόθεση νὰ ἀναχαιτίσουμε μιὰ τάση καὶ νὰ μὴν τὴν ἀφήσουμε νὰ ἐκφραστεῖ, τότε ἡ πρόθεση αὐτὴ πρέπει ἢ νὰ πετυχαίνει, σ' ὅλη της τὴ γραμμὴ κ' ἡ τάση νὰ μένει ἐντελῶς ἀνέκφραστη, ἢ νὰ ἀποτυχαίνει καὶ τότε ἡ τάση θ' ἀποκτήσει πλήρη ἔκφραση. Βλέπουμε ὅμως πὼς τὰ λάθη εἶναι μορφὲς συμβιβασμοῦ· ἐκφράζουν μερικὴ ἐπιτυχία καὶ μερικὴ ἀποτυχία τῆς καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς δυὸ προθέσεις. Ἡ ἀπειλούμενη πρόθεση οὔτε ἀπωθεῖται ἐντελῶς ἐκτὸς ἀπὸ ὁρισμένες περιπτώσεις, ἀλλὰ οὔτε καὶ κατορθώνει νὰ προβάλει ἀκέραια. Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχουν εἰδικὲς συνθῆκες γιὰ νὰ ἐμφανιστοῦν τέτιες μορφὲς παρεμβολῆς (ἢ συμβιβασμοῦ) δὲν μποροῦμε ὅμως οὔτε κἂν νὰ ἔχουμε μιὰ ἀμυδρὴ ἰδέα γιὰ τὸ ποιοῦ εἴδους ὅροι μπορεῖ νἆναι αὐτοί. Οὔτε μπορῶ νὰ πιστέψω ὅτι θὰ μπορούσαμε νὰ ἀνακαλύψουμε τὶς ἄγνωστες αὐτὲς προϋποθέσεις, εἰσδύοντας περισσότερο στὴ μελέτη τῶν λαθῶν. Θὰ εἶναι πρῶτα ἀνάγκη νὰ ἐρευνήσουμε κατὰ βάθος ἄλλα σκοτεινὰ πεδία τῆς νοητικῆς ζωῆς: μονάχα οἱ ἀναλογίες ποὺ θὰ συναντήσουμε ἐκεῖ μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν τὸ θάρρος νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰ πιὸ διαφωτιστικὴ διερεύνηση τῶν λαθῶν. Καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμα: Τὸ νὰ ἐργαζόμαστε μὲ ἀμυδρὲς ἐνδείξεις ὅπως κάνουμε συνεχῶς σ' αὐτὸν τὸν τομέα, δὲν εἶναι χωρὶς κινδύνους. Ὑπάρχει μιὰ νοητικὴ ἀνωμαλία ποὺ ὀνομάζεται συνθετικὴ παράνοια ὅπου ἡ συνήθεια τῆς χρησιμοποίησης τέτιων μικρῶν ἐνδείξεων ξεπερνάει κάθε ὅριο, καὶ φυσικὰ δὲν ὑποστηρίζω ὅτι τὰ συμπεράσματα, ποὺ σχηματίζονται ἀπὸ μιὰ τέτια βάση, εἶναι ἀπόλυτα σωστά. Μονάχα μὲ τὴν εὐρύτητα τῶν

παρατηρήσεών μας, μὲ τὴν συσσώρευση ὁμοίων ἐντυπώσεων ἀπὸ τὶς πιὸ ποικίλες μορφὲς τῆς νοητικῆς ζωῆς, μποροῦμε νὰ προφυλαχτοῦμε ἀπὸ τὸν κίνδυνο αὐτό.

Ἔτσι λοιπὸν τώρα θὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν ἀνάλυση τῶν λαθῶν. Ὑπάρχει ὅμως ἕνα ἀκόμη σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ σᾶς τονίσω: νἄχετε πάντα ὑπόψη, σὰν παράδειγμα, τὴ μέθοδο μὲ τὴν ὁποία μελετήσαμε τὰ φαινόμενα αὐτά. Μπορεῖτε νὰ καταλάβετε ἀπ' αὐτὰ τὰ παραδείγματα ποιός εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ψυχολογίας μας. Ὁ σκοπός μας δὲν εἶναι νὰ περιγράψουμε μονάχα καὶ νὰ ταξινομήσουμε τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ νὰ τὰ συλλάβουμε σὰν προϊόντα ἀλληλεπίδρασης τῶν νοητικῶν δυνάμεων, σὰν ἐκφράσεις τάσεων ποὺ ἀποβλέπουν σὲ κάποιο σκοπό, ποὺ εἴτε συνεργάζονται εἴτε ἀνταγωνίζονται.

Προσπαθοῦμε νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ δ υ ν α μ ι κ ὴ ἀ ν τ ί λ η ψ η τῶν νοητικῶν φαινομένων. Σ' αὐτὴν τὴν ἀντίληψη οἱ τάσεις ποὺ τὶς διαισθανόμαστε μονάχα ἔχουν μεγαλύτερη σημασία ἀπ' τὰ φαινόμενα ποὺ διακρίνουμε. Ἔτσι δὲ θ' ἀσχοληθοῦμε περισσότερο μὲ τὰ λάθη. Μποροῦμε ὅμως νὰ ρίξουμε ἀκόμα μιὰ ματιὰ σ' αὐτὸν τὸν τομέα καὶ θὰ συναντήσουμε πράγματα ποὺ ξέρουμε ἤδη καὶ θὰ ἀνακαλύψουμε ἄλλα ποὺ εἶναι καινούργια. Γιὰ νὰ τὸ πετύχουμε αὐτὸ θὰ διατηρήσουμε τὴ διαίρεση σὲ τρεῖς ὁμάδες ποὺ ἔγινε στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης μας: α) παραδρομὲς στὴν ὁμιλία, στὸ γράψιμο, στὸ διάβασμα καὶ στὴν ἀκρόαση. β) λησμοσύνη, μὲ τὶς ὑποδιαιρέσεις της, σύμφωνα μὲ τὸ ξεχασμένο ἀντικείμενο (κύρια ὀνόματα, ξένες λέξεις, προθέσεις, ἐντυπώσεις) καὶ γ) τὴν ἀπώλεια ἀντικειμένων παραπεταγμένων καὶ τὴν ἀδυναμία ἀνεύρεσής τους.

Τὰ λάθη θὰ μᾶς ἐνδιαφέρουν μονάχα ὅταν συνεπάγονται λησμοσύνη, παραδρομὴ κλπ.

Ἐξετάσαμε ἤδη πολὺ λεπτομερειακὰ τὶς παραδρομὲς τῆς γλώσσας, ὡστόσο ὑπάρχει κάτι ἀκόμα νὰ προσθέσουμε. Ὑπάρχουν ὁρισμένες μικρὲς συναισθηματικὲς ἐκδηλώσεις, ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὶς παραδρομὲς τῆς γλώσσας, ποὺ δὲν στεροῦνται ἀπόλυτα ἐνδιαφέροντος. Κανένας δὲν παραδέχεται πρόθυμα ὅτι ἔκανε μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας. Συχνὰ δὲν τὴν καταλαβαίνει, ὅταν τὴν κάνει ὁ ἴδιος ἀλλὰ πάντοτε τὴ σημειώνει ὅταν τὴν κάνει κάποιος ἄλλος. Οἱ παραδρομὲς τῆς γλώσσας εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο μεταδοτικές. Δὲν εἶναι καθόλου εὔκολο νὰ μιλάει κανεὶς γι αὐτὲς χωρὶς νὰ τὶς κάνει καὶ ὁ ἴδιος. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἀνακαλύψουμε τὴν αἰτία ἀκόμα καὶ στὶς ποιὸ ἀσήμαντης μορφῆς ἀπ' αὐτές, παρ' ὅλο ποὺ δὲν μᾶς μαθαίνουν τίποτα τὸ ἰδιαίτερο, σχετικὰ μὲ τὶς κρυμένες νοητικὲς διαδικασίες. Ἂν λ.χ. κάποιος προφέρει ἕνα μακρὸ φωνῆεν ἀντὶ γιὰ βραχύ, σὰν συνέπεια μιᾶς ὁποιασδήποτε διαταραχῆς τῆς λέξης, ἄσχετα πῶς προκλήθηκε αὐτή, δὲν παραλείπει ποτὲ νὰ ἐπιμείνει στὸ ἀκόλουθο βραχὺ φωνῆεν κάνοντας

ἔτσι μιὰ νέα παραδρομή, ἀναπληρωματικὴ τῆς πρώτης. Τὸ ἴδιο συμβαίνει ὅταν κάποιος προφέρει μιὰ δίφθογγο μπερδεμένα κι ἀπρόσεχτα. Κάποια σχέση σχετικὰ μὲ τὸν ἀκροατὴ φαίνεται νὰ κρύβεται πίσω ἀπ' αὐτὴ τὴ συμπεριφορὰ σάμπως ὁ ὁμιλητὴς νὰ μὴν ἤθελε νὰ τὸν ἀφήσει μὲ τὴν ἐντύπωση πὼς ἀμελεῖ τὴν προφορὰ τῆς μητρικῆς του γλώσσας. Ἡ δεύτερη ἀναπληρωματικὴ παραδρομὴ ἔχει ἀκριβῶς τὸ σκοπὸ νὰ ἐπισύρει τὴν προσοχὴ τοῦ ἀκροατή, στὴν πρώτη, καὶ νὰ τοῦ δείξει πὼς δὲ διέφυγε καὶ τοῦ ὁμιλητῆ. Οἱ πιὸ συχνὲς ἀσήμαντες καὶ ἁπλὲς μορφὲς τῶν παραδρομῶν συνίστανται σὲ συμπτύξεις καὶ προηχήσεις σὲ ἀσήμαντα μέρη τοῦ λόγου. Σὲ μιὰ μακρὰ φράση λ.χ. συχνὰ οἱ παραδρομὲς συνίστανται στὴν προφορά, πρὶν τῆς ὥρας της τῆς τελευταίας λέξης ποὺ θέλαμε νὰ ποῦμε. Αὐτὸ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση μιᾶς ὁρισμένης ἀνυπομονησίας νὰ τελειώσει ἡ φράση, καὶ γενικὰ δείχνει μιὰ ὁρισμένη ἀποστροφὴ στὴν ἀνακοίνωση αὐτῆς τῆς φράσης ἢ γενικὰ στὴν ὁμιλία. Ἔτσι φτάνουμε στὶς ἀκραῖες περιπτώσεις, ὅπου ἐξαφανίζονται οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν ψυχαναλυτικὴ καὶ τὴν συνηθισμένη φυσιολογικὴ ἀντίληψη τῶν παραδρομῶν τῆς γλώσσας. Ὑποθέτουμε ὅτι σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ὑπάρχει μιὰ τάση ποὺ διαταράσσει τὴν πρόθεση ποὺ θέλει νὰ ἐκφραστεῖ μὲ τὴν ὁμιλία, μπορεῖ ὅμως νὰ προδώσει μονάχα τὴν παρουσία της καὶ ὄχι τὸ σκοπὸ ποὺ ἐπιδιώκει. Ἡ διαταραχὴ ποὺ προκαλεῖ ὑπακούει σὲ ἠχητικὲς ἐπιδράσεις ἢ συνειρμοὺς καὶ μπορεῖ νὰ ἑρμηνευτεῖ σὰ μιὰ ἀπόσπαση τῆς προσοχῆς ἀπὸ τὴ φράση ποὺ θέλαμε νὰ ποῦμε. Ἀλλ' οὔτε αὐτὴ ἡ ἀπόσπαση τῆς προσοχῆς οὔτε οἱ συνειρμοὶ δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἐξακριβώσουμε τὴ φύση αὐτῆς τῆς ἐνεργείας. Παρ'ὅλα αὐτὰ ὅμως δείχνουν τὴν ὕπαρξη κάποιου διαταραχτικοῦ σκοποῦ,ποὺ δὲ μποροῦμε νὰ σχηματίσουμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ φύση του ὅπως συμβαίνει στὶς πιὸ ξεκάθαρες περιπτώσεις.Οἱ παραδρομὲς τῆς πέννας, ποὺ σ' αὐτὲς στρέφομαι τώρα, εἶναι τόσο ὅμοιες μὲ τὶς παραδρομὲς τῆς γλώσσας στὸ μηχανισμό τους, ποὺ δὲ μποροῦμε νὰ περιμένουμε ἀπ' αὐτὲς καινούργιες ἀπόψεις.Ἴσως μιὰ μικρὴ προσθήκη στὶς γνώσεις μας ἀπ' αὐτὴ τὴν ὁμάδα νὰ εἶναι ἀρκετή. Αὐτὲς οἱ πολὺ κοινὲς παραδρομὲς τῆς πέννας, συμπτύξεις, πρόωρη ἀναγραφὴ μιᾶς λέξης, ἰδιαίτερα τῶν τελευταίων λέξεων, δείχνουν μιὰ γενικὴ ἀντιπάθεια στὸ γράψιμο καὶ μιὰ ἀνυπομονησία νὰ τελειώσει κανεὶς πιὸ γρήγορα. Πιὸ ξεκάθαρα ἀποτελέσματα στὶς παραδρομὲς τῆς πέννας ἐπιτρέπουν ν' ἀναγνωριστεῖ ἡ φύση καὶ ἡ πρόθεση τῆς διαταραχτικῆς ἐπέμβασης. Γενικά, ἂν κανεὶς βρεῖ μιὰ παραδρομὴ τῆς πέννας σ' ἕνα γράμμα, ξέρει πὼς ὁ νοῦς αὐτοῦ ποὺ τὄγραψε δὲν λειτουργοῦσε κανονικὰ ἐκείνη τὴ στιγμή, ἀλλὰ τὸ τί τοῦ συνέβαινε δὲν μπορεῖ νὰ τὸ διαπιστώσει πάντα. Οἱ παραδρομὲς τῆς πέννας δὲν παρατηροῦναι συχνὰ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὶς κάνουν, ὅπως δὲν παρατηροῦνται καὶ οἱ παραδρομὲς τῆς γλώσσας. Ἡ ἀκόλουθη παρατήρηση εἶναι πολὺ χτυπητή. Ὑπάρχουν μερικὰ

πρόσωπα πού ἔχουν τή συνήθεια νά ξαναδιαβάζουν τά γράμματά τους πρίν τά στείλουν. Ἄλλοι δέν ἔχουν αὐτή τή συνήθεια. Ἄν ὅμως οἱ τελευταῖοι κάνουν κάποτε κάποια ἐξαίρεση καί ξαναδιαβάσουν ἕνα γράμμα τότε θά ἔχουν τήν εὐκαιρία νά βροῦν καί νά διορθώσουν μιά χτυπητή παραδρομή τῆς πέννας. Πῶς μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ τό γεγονός; Θἄλεγε κανείς πώς ἤξεραν ὅτι ἔχουν κάνει μιά παραδρομή. Πρέπει ὅμως νά τό παραδεχτοῦμε αὐτό;

Ἕνα ἐνδιαφέρον πρόβλημα προσδίδει πραχτική σημασία στίς παραδρομές τῆς πέννας. Θά θυμόσαστε, ἀσφαλῶς τήν περίπτωση τοῦ δολοφόνου Χ. πού παριστάνοντας τόν μικροβιολόγο, κατόρθωνε νά προμηθεύεται ἀπό ἐπιστημονικά ἱδρύματα ἐπικίνδυνες καλλιέργειες νοσογόνων μικροβίων καί χρησιμοποιοῦσε τίς καλλιέργειες αὐτές γιά ν' ἀπαλλαγεῖ μέ τήν ὑπερμοντέρνα αὐτή μέθοδο ἀπό τούς συγγενεῖς του.

Μιά μέρα ὁ ἄνθρωπος αὐτός ἔστειλε στή διεύθυνση ἑνός ἀπό τά ἐπιστημονικά αὐτά ἱδρύματα ἕνα γράμμα ὅπου παραπονιόταν γιά τήν κακή ποιότητα τῶν καλλιεργειῶν πού τοῦ εἶχαν στείλει. Στό γράμμα ὅμως αὐτό ἔκανε μιά παραδρομή καί ἀντί νά γράψει «στά πειράματά μου ἐπί ποντικῶν καί ἰνδικῶν χοιριδίων» ἐδιάβαζε κανείς καθαρά «στά πειράματά μου ἐπί ἀνθρώπων». Αὐτή ἡ παραδρομή ἔκανε τότε ἐντύπωση στούς γιατρούς τοῦ ἐν λόγῳ ἰνστιτούτου πού ὅμως ἀπ' ὅσα γνωρίζω, δέν ἔβγαλαν ἀπ' αὐτή κανένα συμπέρασμα. Δέν νομίζετε ὅμως ὅτι θά ἔκαναν καλά ἄν θεωροῦσαν τήν παραδρομή αὐτή σά μιά ὁμολογία καί συνιστοῦσαν νά γίνει μιά ἀνάκριση πού θά ἔβαζε ἔγκαιρα τέρμα στά κατορθώματα αὐτοῦ τοῦ δολοφόνου; Δέ βρίσκετε ὅτι στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἄγνοιά μας σχετικά μέ τίς παραδρομές ὑπῆρξε ἡ αἰτία μιᾶς λυπηρῆς καθυστέρησης; Ἐγώ προσωπικά ἀσφαλῶς θά ὑποψιαζόμουν μιά τέτια παραδρομή· ὑπάρχουν ὅμως πολλά ἐμπόδια γιά τήν εκμετάλλευσή της σάν πειστήριο. Τό πρᾶγμα δέν εἶναι τόσο ἁπλό ὅσο φαίνεται μέ τήν πρώτη ματιά. Ἡ παραδρομή τῆς πέννας ἀποτελεῖ μιά ἀναμφισβήτητη ἔνδειξη, μόνη της ὅμως δέν ἀρκεῖ γιά νά δικαιολογηθεῖ ἡ ἐνέργεια ἀνακρίσεων. Βέβαια ἡ παραδρομή μαρτυρεῖ ὅτι αὐτός πού γράφει ἀπασχολεῖται μέ τήν ἰδέα νά μολύνει μέ τά μικρόβια τούς συνανθρώπους του, δέν μᾶς ἐπιτρέπει ὅμως νά κρίνουμε ἄν πρόκειται στήν περίπτωση αὐτή γιά μιά συγκεκριμένη κακοποιό πρόθεση ἤ γιά μιά ἁπλή φαντασίωση χωρίς πρακτική σημασία. Εἶναι μάλιστα δυνατό ὅτι ὁ γράφων πού διέπραξε αὐτήν τήν παραδρομή νά βρεῖ τά καλύτερα ὑποκειμενικά ἐπιχειρήματα γιά νά ἀναιρέσει μιά παρόμοια ὑποψία σάν ἐντελῶς ξένη γι αὐτόν. Θά καταλάβετε ἀργότερα καλύτερα τίς δυνατότητες πού μᾶς προσφέρει ἡ θεωρία αὐτή, ὅταν θά ἀντιμετωπίσουμε τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ψυχική καί στήν ὑλική πραγματικότητα. Ὅπως καί ἄν εἶναι ὅμως, πρόκειται γιά

μιὰ περίπτωση ὅπου ἡ παραδρομὴ ἀπέκτησε ἐκ τῶν ὑστέρων μιὰ σημασία ποὺ δὲν τὴν εἶχαν ὑποπτευθεῖ.

Στὶς παραδρομὲς τῆς ἀνάγνωσης βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ ψυχικὴ κατάσταση ποὺ διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ κείνη ποὺ ἐπικρατεῖ στὶς παραδρομὲς τῆς γλώσσας καὶ τῆς πέννας. Ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς δυὸ ἀνταγωνιζόμενες τάσεις ἀντικαθίσταται δῶ ἀπὸ μιὰ διέγερση τῶν αἰσθήσεων ποὺ εἶναι ἴσως γι αὐτὸ λιγότερο ἐπίμονη. Αὐτὸ ποὺ διαβάζουμε δὲν πηγάζει ἀπ' τὴν ψυχική μας ζωὴ ὅπως αὐτὸ ποὺ πρόκειται νὰ γράψουμε. Γι αὐτὸ ἀκριβῶς οἱ παραδρομὲς τῆς ἀνάγνωσης παρουσιάζουν τὶς περισσότερες φορὲς πλήρη ὑποκατάσταση.

Ἡ λέξη ποὺ πρέπει νὰ διαβαστεῖ, ἀντικαθίσταται ἀπὸ μιὰ ἄλλη, χωρὶς νὰ ὑπάρχει κατ' ἀνάγκην καμιὰ σχέση ἀνάμεσα στὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου καὶ τῆς παραδρομῆς. Ἡ ὑποκατάσταση γίνεται συνήθως λόγῳ ἁπλῆς ὁμοιότητας τῶν δυὸ λέξεων. Τὸ παράδειγμα τοῦ Λίχτενμπεργκ: «Agamemnon» ἀντὶ τοῦ «Angenommen» εἶναι τὸ καλύτερο αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἂν κανεὶς θέλει ν' ἀνακαλύψει τὴ διαταραχτικὴ τάση ποὺ προκάλεσε τὴν παραδρομὴ πρέπει ν' ἀφήσει ἐντελῶς κατὰ μέρος τὸ κείμενο καὶ ν' ἀρχίσει τὴν ἀναλυτικὴ ἐξέταση μὲ τὶς δυὸ ἐρωτήσεις: Ποιά εἶναι ἡ πρώτη σκέψη ποὺ σᾶς ἔρχεται στὸ μυαλὸ καὶ ποὺ προσεγγίζει περισσότερο στὸ σφάλμα ποὺ διαπράχτηκε, καὶ : κάτω ἀπὸ ποιές συνθῆκες τὸ διαπράξατε; Μερικὲς φορὲς οἱ γνώσεις τῶν συνθηκῶν ἀρκεῖ γιὰ τὴν ἐξήγηση τῆς παραδρομῆς. Παράδειγμα: κάποιος, αἰσθανόμενος κάποια φυσική του ἀνάγκη, περιτριγυρίζει σὲ μιὰ ξένη πόλη καὶ βλέπει στὸν πρῶτο ὄροφο ἑνὸς μεγάλου κτιρίου μιὰ ταμπέλα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Closet haus» ἀπορεῖ ποὺ ἡ ταμπέλα τοποθετήθηκε τόσο ψηλὰ καὶ μονάχα ἀργότερα παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ λέει «Corsethaus» (κατάστημα κορσέδων) Σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἡ παραδρομή, ἐπειδὴ εἶναι ἀκριβῶς ἀνεξάρτητη ἀπ' τὸ κείμενο, ἀπαιτεῖ μιὰ βαθύτερη ἀνάλυση ποὺ δὲν πετυχαίνει παρὰ ἂν εἶναι κανεὶς ἐξασκημένος στὴν ψυχαναλυτικὴ τεχνικὴ καὶ τῆς ἔχει ἐμπιστοσύνη. Στὶς περισσότερες ὅμως περιπτώσεις εἶναι σχετικὰ εὔκολο νὰ ἐξηγήσει κανεὶς μιὰ παραδρομὴ τῆς ἀνάγνωσης, ὅπως τὸ παράδειγμα τοῦ Λίχτενμπεργκ, ὅπου ἡ ὑπεισερχομένη λέξη «Agamemnon» ἀποκαλύπτει εὔκολα τὸν κύκλο τῶν ἰδεῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὴν αἰτίαν τῆς παραδρομῆς. Σὲ καιρὸ πολέμου, λ.χ., τυχαίνει συχνὰ νὰ διαβάζουμε ὀνόματα πόλεων,στρατιωτικῶν ἡγετῶν ἢ στρατιωτικὲς ἐκφράσεις ποὺ τ' ἀκοῦμε συνέχεια κάθε φορὰ ποὺ βλέπουμε λέξεις ποὺ παρουσιάζουν κάποια ὁμοιότητα μ' αὐτὰ τὰ ὀνόματα καὶ μ' αὐτὲς τὶς ἐκφράσεις. Κεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ παίρνει τὴ θέση ἐκείνου ποὺ μᾶς εἶναι ξένο καὶ δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει ἀκόμα. Οἱ σκιὲς τῶν ἰδεῶν μας θολώνουν τὶς καινούργιες μας ἐντυπώσεις.

Οἱ παραδρομὲς στὴν ἀνάγνωση μᾶς προσφέρουν ἐπίσης ἀρ-

κετὰ παραδείγματα ὅπου τὸ ἴδιο τὸ κείμενο ποὺ διαβάζουμε, προκαλεῖ τὴν διαταραχτικὴ τάση, ποὺ τοῦ δίνει συνήθως τὸ ἀντίθετο νόημα. Βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἕνα ἀνεπιθύμητο ἀνάγνωσμα καὶ χάρη στὴν ψυχανάλυση καταλαβαίνουμε ὅτι ἡ ἔντονη ἐπιθυμία μας ν' ἀποφύγουμε αὐτὴ τὴν ἀνάγνωση προκαλεῖ αὐτὴ τὴν διαταραχή.

Στὶς πιὸ συχνὲς παραδρομὲς στὴν ἀνάγνωση, ποὺ τὶς ἐξετάσαμε πρῶτα, οἱ δυὸ παράγοντες ποὺ τοὺς ἀποδίνουμε σημαντικὸ ρόλο γιὰ τὴ δημιουργία παραδρομῶν, δηλαδὴ ἡ σύγκρουση τῶν δυὸ τάσεων καὶ ἡ ἀπώθηση τῆς μιᾶς ἀπ' αὐτές, δὲν παίζουν παρὰ δευτερεύοντα ρόλο. Αὐτὸ δὲ σημαίνει πὼς οἱ παραδρομὲς τῆς ἀνάγνωσης παρουσιάζουν χαρακτηριστικὰ ποὺ τὶς φέρνουν σ' ἀντίθεση μ' αὐτοὺς τοὺς παράγοντες, μονάχα πὼς ἡ ἐπιβολὴ τοῦ κύκλου τῶν ἰδεῶν ποὺ προκαλεῖ τὸ λάθος, εἶναι πολὺ ἰσχυρότερη ἀπὸ τὴν ἀπώθηση ποὖχει προηγούμενα ὑποστεῖ. Οἱ δυὸ νέοι αὐτοὶ παράγοντες προβάλλουν μὲ τὴ μεγαλύτερη καθαρότητα, στὰ διάφορα εἴδη παραδρομῶν, ποὺ προκαλεῖ ἡ λησμοσύνη. .

Ἡ λησμοσύνη τῶν προθέσεων, εἶναι ἕνα φαινόμενο ποὺ ἡ ἑρμηνεία του δὲν παρουσιάζει καμιὰ δυσκολία καί, ὅπως εἴδαμε, δὲν ἀμφισβητεῖται οὔτε καὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀνίδεους. Ἡ τάση ποὺ διαταράσσει τὴν πρόθεση, εἶναι πάντα μιὰ ἀντίθετη πρόθεση, μιὰ κακὴ θέληση καὶ τὸ μόνο πρόβλημα ποὺ μᾶς παρουσιάζει εἶναι νὰ μάθουμε γιατὶ δὲν ἐκφράζεται ἀλλιῶς καὶ μ' ἕναν τρόπο λιγότερο συγκαλυμμένο. Ἡ ὕπαρξη ὅμως αὐτῆς τῆς ἀντιθέλησης εἶναι ἀναμφισβήτητη. Μερικὲς φορὲς κατορθώνει κανεὶς νὰ μάθει κάτι σχετικὸ μὲ τὰ αἴτια ποὺ ὑποχρεώνουν ἕνα ἄτομο ν' ἀποκρύπτει αὐτὴ τὴν ἀντιθέληση: ἔτσι πετυχαίνει πάντα τὸ σκοπό του, ποὺ πραγματοποιεῖται μὲ τὴν παραδρομή, ἐνῶ ἀσφαλῶς ὁ σκοπὸς αὐτὸς θ'ἀποριπτόταν ἂν παρουσιαζόταν σὰ μιὰ ἀπροκάλυπτη ἀντίθεση. Ὅταν παρουσιάζεται στὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ μεσολαβεῖ μεταξὺ τῆς πρόθεσης καὶ τῆς ἐκτέλεσής της μιὰ σημαντικὴ ἀλλαγὴ τῆς ψυχικῆς κατάστασης, ἀλλαγὴ ποὺ εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ἐκτέλεση τῆς πρόθεσης, τὸ ξέχασμα τῆς τελευταίας δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ πιὰ παραδρομή. Αὐτὸ τὸ ξέχασμα δὲν προκαλεῖ πιὰ ἔκπληξη γιατὶ ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ὅτι, ἡ ἐκτέλεση τῆς πρόθεσης κάτω ἀπ' τὶς καινούργιες ψυχικὲς συνθῆκες, θἆταν περιττή. Τὸ ξέχασμα μιᾶς πρόθεσης δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν παραδρομὴ παρὰ μονάχα στὶς περιπτώσεις ποὺ δὲν πιστεύουμε σὲ μιὰν ἀλλαγὴ τῆς ψυχικῆς κατάστασης. Οἱ περιπτώσεις λησμοσύνης τῶν προθέσεων εἶναι συνήθως τόσο ὁμοιόμορφες καὶ σαφεῖς, ποὺ δὲν παρουσιάζουν κανένα ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἔρευνά μας. Δυὸ σημεῖα ὅμως τῆς ἔρευνας αὐτῶν τῶν παραδρομῶν μποροῦν νὰ μᾶς προσφέρουν κάτι καινούργιο. Εἴπαμε ὅτι ἡ λησμοσύνη, καὶ κατὰ συνέπεια ἡ μὴ ἐκτέλεση μιᾶς πρόθεσης ἀποκαλύπτει μιὰν ἀντιθέληση ἐχθρικὴ πρὸς αὐτήν. Αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὶς ἔρευνές μας ἡ ἀντιθέληση αὐτὴ

μπορεῖ νἆναι ἄμεση ἢ ἔμμεση. Γιὰ νὰ σᾶς δείξω τί ἐννοῶ μὲ τὴν ἔμμεση ἀντιθέληση, θὰ σᾶς φέρω ἕνα δυὸ παραδείγματα. Ὅταν ἕνας προστάτης ξεχνάει νὰ συστήσει τὸν προστευόμενό του σ' ἕναν τρίτο, ἡ λησμοσύνη του μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὴν ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν προστατευόμενο. Ἔτσι τουλάχιστο θὰ τὸ ἑρμνεύσει ὁ προστατευόμενος. Ἡ κατάσταση ὅμως μπορεῖ νὰ εἶναι πιὸ πολύπλοκη. Τὸ ὅτι ἀποφεύγει νὰ τὸν συστήσει μπορεῖ νἄχει ἄλλα αἴτια καὶ νὰ ὀφείλεται σ' ἄλλες ἐπιδράσεις. Ὁ προστατευόμενος μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴ λησμοσύνη ποὺ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ αἴτια σχετιζόμενα μὲ τὸ τρίτο πρόσωπο. Βλέπετε, λοιπόν, πόσο δύσκολη εἶναι ἡ πραχτικὴ ἀξιοποίηση τῆς ἑρμηνείας μας. Παρὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς ἑρμηνείας του, ὁ προστατευόμενος κινδυνεύει νὰ γίνει ὑπερβολικὰ καχύποπτος καὶ ἄδικος ἀπέναντι στὸν προστάτη του. Ἤ, ἀκόμα, ὅταν κάποιος ξεχνάει ἕνα ραντεβοὺ ποὺ εἶχε κλείσει καὶ ὅπου εἶχε αποφασίσει νὰ πάει, ὁ πιὸ πιθανὸς λόγος τῆς λησμοσύνης πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στὴν ἔλλειψη συμπαθείας ἀπέναντι στὸ πρόσωπο ποὺ θὰ συναντοῦσε. Κι ὅμως καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ Ψυχανάλυση θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς δείξει ὅτι ἡ ἀνασχετικὴ τάση, ἀναφέρεται ὄχι στὸ πρόσωπο ἀλλὰ στὸν τόπο τοῦ ραντεβοὺ λόγω κάποιας ὀδυνηρῆς ἀνάμνησης. Ἄλλο παράδειγμα: ὅταν ξεχνάει κανεὶς νὰ στείλει ἕνα γράμμα, ἡ διαταραχτικὴ τάση, μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς. Μπορεῖ ὅμως αὐτὸ τὸ περιεχόμενο νἆναι ἐντελῶς ἀνώδυνο κ' ἡ λησμοσύνη νὰ ὀφείλεται στὸ ὅτι τὸ γράμμα θυμίζει κάποιο ἄλλο παλιότερο, ποὺ εἶναι καὶ ἡ ἄμεση αἰτία τῆς διαταραχτικῆς τάσης. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση, μποροῦμε νὰ ποῦμε, πὼς ἡ ἀντιθέληση *μεταβιβάστηκε* ἀπ' τὸ προηγούμενο γράμμα ὅπου εἶταν δικαιολογημένη, στὸ μεταγενέστερο ποὺ καθόλου δὲν τὴν δικαιολογεῖ. Βλέπετε, λοιπόν, πὼς πρέπει κανεὶς νὰ ἐνεργεῖ μὲ σύνεση καὶ προσοχή, ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση ποὺ ἡ ἑρμηνεία εἶναι φαινομενικὰ ἀκριβής. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὴν ἴδια ἀξία ἀπὸ ψυχολογικὴ ἄποψη, μπορεῖ νὰ ἐπιδέχεται διαφορετικὲς ἑρμηνεῖες, ἀπὸ ἄποψη πρακτική. Φαινόμενα σὰν αὐτὰ ποὺ σᾶς ἀνέφερα μπορεῖ νὰ σᾶς φανοῦν ἀσυνήθιστα. Θὰ μπορούσατε νὰ διερωτηθεῖτε μήπως ἡ ἔμμεση ἀντιθέληση προσδίδει στὴ διαδικασία ἕνα χαρακτήρα παθολογικό. Μπορῶ ὅμως νὰ σᾶς διαβεβαιώσω πὼς ἡ διαδικασία αὐτὴ συμβιβάζεται ἀπόλυτα καὶ μὲ τὴν φυσιολογικὴ κατάσταση πλήρους ὑγείας. Καταλάβετέ με ὅμως καλά. Δὲν παραδέχομαι καθόλου ὅτι ἡ ψυχαναλυτικὴ ἑρμηνεία εἶναι ἀβέβαιη. Ἡ δυνατότητα πολλαπλῶν ἑρμηνειῶν, τῆς λησμοσύνης τῶν προθέσεων διατηρεῖται μονάχα ὅσον καιρὸ δὲν ἔχουμε ἐπιληφθεῖ μὲ τὴν πλήρη ἀνάλυση τῆς κάθε περίπτωσης, κι ὅσον καιρὸ ἡ ἑρμηνεία μας βασίζεται μονάχα σὲ γενικὲς ὑποθέσεις. Κάθε φορὰ ποὺ ψυχαναλύουμε τὸ ἐνδιαφερόμενο πρόσωπο μαθαίνουμε μ' ἀρκετὴ ἀκρίβεια ἂν πρόκειται γιὰ ἄμεση

ἀντιθέληση κι ἀπὸ ποῦ πηγάζει αὐτή. Καὶ κάτι ἄλλο: ἡ διαπίστωση πώς, σὲ πολλὲς περιπτώσεις λησμοσύνης προθέσεων πρόκειται γιὰ ἀντιθέληση, μᾶς δίνει τὸ θάρρος νὰ ἐπεκτείνουμε τὸ ἴδιο συμπέρασμα σὲ μιὰ ἄλλη σειρὰ περιπτώσεων, ὅπου τὸ ὑπὸ ἀνάλυση πρόσωπο, ὄχι μονάχα ἀρνεῖται νὰ ἐπιβεβαιώσει τὴν ἀντιθέληση ποὺ ἔχουμε ἀποκαλύψει ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρνεῖται ρητά. Σκεφθεῖτε τὶς πολυάριθμες περιπτώσεις, ὅπου ξεχνάει κανεὶς νὰ ἐπιστρέψει δανεισμένα βιβλία, νὰ ἐξοφλήσει λογαριασμοὺς ἢ νὰ πληρώσει χρέη. Πρέπει νἄχουμε τόλμη νὰ διαβεβαιώσουμε τὸ ἐνδιαφερόμενο πρόσωπο πὼς ἔχει τὴν πρόθεση νὰ κρατήσει τὰ βιβλία, νὰ μὴν πληρώσει τὰ χρέη ἀκόμα κι ἂν αὐτὸ τὸ πρόσωπο ἀρνηθεῖ τὴν πρόθεση ποὺ τοῦ ἀποδίδουμε, χωρὶς ὅμως νὰ ἐξηγήσει τὴν στάση του μ' ἄλλες αἰτίες. Θὰ τοῦ ποῦμε πὼς ἔχει αὐτὴ τὴν πρόθεση ἀλλὰ δὲν τὴν ἀντιλαμβάνεται. Καὶ μᾶς ἀρκεῖ ποὺ ἔχει ἀποκαλυφθεῖ μὲ τὴ λησμοσύνη. Ὁ ἐνδιαφερόμενος ὅμως μπορεῖ ν' ἀπαντήσει πὼς ἁπλούστατα δὲ θυμᾶται. Βλέπετε λοιπόν, πὼς καταλήγουμε σὲ μιὰ κατάσταση, ὅπου ἔχουμε κιόλας ἄλλη μιὰ φορὰ ξαναβρεθεῖ. Θέλοντας ν' ἀναπτύξουμε λογικὰ τὶς ποικίλες ὅσο καὶ δικαιολογημένες ἑρμηνεῖες μας, γιὰ τὶς παραδρομές, καταλήγουμε πάντα στὴν ἀνάγκη νὰ παραδεχτοῦμε πὼς ὑπάρχουν στὸν ἄνθρωπο τάσεις ἱκανὲς νὰ ἐνεργοῦν χωρὶς αὐτὸς νὰ τὸ ἀντιλαμβάνεται. Διατυπώνοντας ὅμως αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἐρχόμαστε σ' ἀντίθεση μ' ὅλες τὶς ἀντιλήψεις ποὺ ἐπικρατοῦν στὴ ζωὴ καὶ τὴν ψυχολογία.

Ἡ λησμοσύνη τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ τῶν ξένων λέξεων, ἐξηγεῖται ἐπίσης μὲ μιὰ ἀντίθετη πρόθεση, ποὺ στρέφεται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐνάντια στὴ λέξη αὐτή. Σᾶς ἀνέφερα προηγούμενα πολλὰ παραδείγματα ἄμεσης ἀποστροφῆς, ἀπέναντι σὲ ὀνόματα καὶ λέξεις. Στὸ εἶδος ὅμως αὐτὸ τῆς λησμοσύνης, ἡ ἔμμεση αἰτία εἶναι πιὸ συχνή. Καὶ δὲ μπορεῖ τὶς περισσότερες φορὲς νὰ ἐξακριβωθεῖ παρὰ μονάχα ὕστερα ἀπὸ λεπτολόγο ἀνάλυση. Ἔτσι ὁ τελευταῖος Παγκόσμιος Πόλεμος, ποὺ μᾶς ἀνάγκασε νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τόσες παλιές μας χαρές, δημιούργησε τοὺς πιὸ παράξενους συνειρμοὺς ποὺ σὰν ἀποτέλεσμά τους εἶχαν νὰ ἐξασθενήσουν στὴ μνήμη μας τὰ κύρια ὀνόματα. Μοῦ ἔτυχε πρόσφατα, νὰ μὴν μπορῶ νὰ θυμηθῶ τὸ ὄνομα τῆς ἀθώας Μοραβικῆς πόλης Μπίζεντς κ' ἡ ἀνάλυση ἔδειξε πὼς αὐτὸ δὲν ὀφειλόταν καθόλου σὲ μιὰ ἀποστροφὴ ἀπὸ μέρος μου, ἐνάντια σ'αὐτὴν τὴν πόλη, ἀλλὰ μάλλον στὴν ὁμοιότητα τοῦ ὀνόματος μὲ τὸ ὄνομα τοῦ μεγάρου Μπιζέντσι στὸ Ὀρβιέτο, ὅπου εἶχα περάσει ἄλλοτε πολὺ εὐχάριστα. Ἐδῶ βρισκόμαστε γιὰ πρώτη φορὰ μπροστὰ σὲ μιὰν ἀρχὴ ποὺ ἀπὸ ἄποψη αἰτιολόγησης τῆς τάσης νὰ ξεχνᾶμε τὰ ὀνόματα θ' ἀποκαλυφθεῖ ἀργότερα πὼς παίζει πρωταρχικὸ ρόλο στὸν καθορισμὸ τῶν νευρωτικῶν συμπτωμάτων. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι ὅτι ἡ μνήμη μας ἀρνεῖται ν' ἀνακαλέσει κάθε ἀνάμνηση ποὺ συν-

δέεται μὲ ὀδυνηρὲς ἐμπειρίες. Στὴν τάση αὐτὴ ν' ἀποφεύγουμε τὶς δυσάρεστες ἀναμνήσεις ἢ τὴν ἀνάμνηση ὁποιασδήποτε δυσάρεστης ψυχικῆς κατάστασης, σ' αὐτὴ τὴν ψυχικὴ μας φυγή, ἀπὸ κάθε τί τὸ ὀδυνηρό, πρέπει νὰ βλέπουμε τὴν πρώτη ἐνεργὸ αἰτία, ὄχι μονάχα τῆς λησμοσύνης τῶν ὀνομάτων ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων παραδρομῶν, παραλείψεων καὶ σφαλμάτων.

Φαίνεται, ὅμως, πώς ἡ λησμοσύνη τῶν ὀνομάτων, εὐνοεῖται ἰδιαίτερα ἀπὸ παράγοντες ψυχοφυσιολογικούς. Γι αὐτὸ μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ καὶ σὲ περιπτώσεις ὅπου δὲν παρουσιάζεται κανένα στοιχεῖο ποὺ νὰ συνεπάγεται δυσάρεστη αἴσθηση. Ὅταν βρίσκεστε μπροστὰ σὲ κάποιον ποὺ ἔχει τὴν τάση νὰ ξεχνάει τὰ ὀνόματα, ἡ ψυχανάλυση θὰ σᾶς ἐπιτρέψει πάντα νὰ διαπιστώσετε πὼς ἂν τοῦ διαφεύγουν ὁρισμένα ὀνόματα, αὐτὸ δὲν συμβαίνει ἐπειδὴ δὲν τοῦ ἀρέσουν ἢ τοῦ φέρνουν δυσάρεστες ἀναμνήσεις, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀνήκουν σὲ ὁρισμένους κύκλους συνειρμῶν, μὲ τοὺς ὁποίους εἶναι συνδεμένα. Θἄλεγε κανεὶς πὼς τὰ ὀνόματα αὐτά, ἀπορίπτονται ἀπὸ τοὺς ἄλλους συνειρμοὺς ποὺ σχηματίζονται ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις. Θυμηθεῖτε τὰ τεχνάσματα τῆς μνημοτεχνικῆς καὶ θὰ διαπιστώσετε μὲ κάποια ἔκπληξη πὼς τὰ ὀνόματα ξεχνιοῦνται ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῶν συνειρμῶν ἐκείνων ποὺ δημιουργοῦμε ἐπίτηδες γιὰ νὰ τὰ θυμόμαστε. Ἕνα τυπικὸ παράδειγμα μᾶς δίνουν τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων ποὺ ἔχουν φυσικὰ διαφορετικὴ ψυχικὴ ἀξία γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο. Πάρτε λ.χ., τὸ ὄνομα Θεόδωρος. Γιὰ μερικοὺς ἀπὸ σᾶς δὲ σημαίνει τίποτα. Γιὰ ἕναν ἄλλο ὅμως εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του, τοῦ ἀδελφοῦ του, τοῦ φίλου του, ἢ καὶ δικό του. Ἡ ψυχαναλυτικὴ πείρα θὰ σᾶς δείξει πώς οἱ πρῶτοι δὲν κινδυνεύουν νὰ ξεχάσουν πώς κάποιο πρόσωπο ἔχει αὐτὸ τὸ ὄνομα, ἐνῶ οἱ τελευταῖοι θἄχουν πάντα τὴν τάση ν' ἀρνοῦνται σ' ἕναν ξένο ἕνα ὄνομα ποὺ τοὺς φαίνεται προορισμένο γιὰ τοὺς οἰκείους τους. Καὶ τώρα ἂς προστεθεῖ σ' αὐτὸ τὸ συνειρμικὸ ἐμπόδιο καὶ ἡ ἐπίδραση τῆς δυσαρέσκειας καὶ τοῦ ἔμμεσου μηχανισμοῦ: τότε μονάχα θὰ σχηματίσετε σωστὴ ἰδέα, γιὰ τὸ πόσο πολύπλοκη εἶναι ἡ αἰτιολογία τῆς στιγμιαίας λησμοσύνης ἑνὸς ὀνόματος. Μιὰ ὅμως διεξοδικὴ ἀνάλυση, μπορεῖ νὰ ξεμπλέξει τὰ νήματα αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης.

Ἡ λησμοσύνη ἐντυπώσεων καὶ γεγονότων ποὺ ζήσαμε μᾶς παρουσιάζει πιὸ καθαρὰ καὶ πιὸ ἀδιάβλητα ἀπ' τὴ λησμοσύνη τῶν ὀνομάτων, τὴν ἐπενέργεια τῆς τάσης ποὺ προσπαθεῖ ν' ἀπομακρύνει ἀπ' τὴ μνήμη κάθε τὶ τὸ δυσάρεστο. Ἡ λησμοσύνη αὐτὴ δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ παραδρομή, ἐκτὸς μονάχα, ἂν στὸ φῶς τῆς καθημερινῆς μας ἐμπειρίας μᾶς φαίνεται καταπληκτικὴ κι ἀδικαιολόγητη. Δηλαδή, ὅταν ἡ λησμοσύνη αὐτὴ ἀφορᾶ λ. χ. ἐντυπώσεις πρόσφατες ἢ πολὺ σημαντικὲς ἢ ποὺ ἡ ἀπουσία τους σχηματίζει ἕνα αἰσθητὸ κενὸ σ' ἕνα σύνολο ἀναμνήσεων ποὺ δὲν ἔχουν ἀπολεσθεῖ. Γιατί καὶ πῶς συμβαίνει γενικὰ νὰ ξεχνᾶμε γεγονότα ποὺ ὅπως ἐκεῖνα τῶν πρώτων παιδικῶν μας χρόνων, ποὺ

ἀσφαλῶς μᾶς ἄφησαν τὴν πιὸ βαθειὰ ἐντύπωση; Εἶναι ἕνα ἐντελῶς διαφορετικὸ πρόβλημα ποὺ γιὰ τὴ λύση του μποροῦμε ν' ἀναγνωρίσουμε κάποιον ρόλο στὴν ἄμυνα ἐνάντια στὶς ὀδυνηρὲς ἐντυπώσεις, προειδοποιώντας ὅμως τὸν ἀναγνώστη πὼς ὁ παράγοντας αὐτὸς κάθε ἄλλο παρὰ ἐξηγεῖ τὸ σύνολο τοῦ φαινομένου. Εἶναι ἀναμφισβήτητο πὼς οἱ δυσάρεστες ἐντυπώσεις ξεχνιοῦνται εὔκολα. Πολλοὶ ψυχολόγοι πρόσεξαν αὐτὸ τὸ γεγονὸς ποὺ ἔκανε τόσο βαθειὰ ἐντύπωση στὸν μεγάλο Ντάρβιν ὥστε νὰ ἐπιβάλει στὸν ἑαυτό του τὸν χρυσὸ κανόνα νὰ σημειώνει μὲ ἰδιαίτερη προσοχὴ τὶς παρατηρήσεις ποὺ φαίνονταν δυσμενεῖς στὴ θεωρία του καὶ πού, ὅπως πρόσεξε, δὲν ἐννοούσαν νὰ διατηρηθοῦν στὴ μνήμη του.

Ὅσοι ἀκοῦν γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἄποψη πὼς ἡ λησμοσύνη εἶναι ἕνα μέσο ἀμύνης ἀνάμεσα στὶς ὀδυνηρὲς ἀναμνήσεις σπάνια παραλείπουν νὰ διατυπώσουν τὴν ἀντίρηση πώς, σύμφωνα μὲ τὴ δική τους πείρα, οἱ δυσάρεστες ἀναμνήσεις εἶναι κεῖνες ποὺ σβήνουν πιὸ δύσκολα, ποὺ ἐπανέρχονται συνεχῶς καὶ ποὺ μᾶς βασανίζουν ἀδιάκοπα, ὅ,τι κι ἂν κάνουμε νὰ τὶς καταπνίξουμε, ὅπως αὐτὸ συμβαίνει λ.χ. μὲ τὶς ἀναμνήσεις προσβολῶν, καὶ ταπεινώσεων. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶναι ἀληθινό, ἡ ἀντίρηση ὅμως ἄστοχη. Πρέπει τώρα νἄχουμε ὑπόψη μας πὼς ἡ ψυχικὴ ζωὴ εἶναι ἕνα πεδίο μάχης κ' ἕνας στίβος, ὅπου ἀγωνίζονται ἀντίθετες τάσεις ἤ, γιὰ νὰ μεταχειριστῶ μιὰ λιγότερο δυναμικὴ γλώσσα, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀντιφάσεις κι ἀπὸ ζεύγη ἀντιθέτων. Ἀποδείχνοντας τὴν ὕπαρξη μιᾶς ὁρισμένης τάσης, δὲν ἀποδείχνουμε τὴν ἀπουσία μιᾶς ἄλλης, ἀντίθετης. Ὑπάρχει θέση καὶ γιὰ τὶς δυό! Πρέπει μονάχα ν' ἀνακαλύψουμε τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς ἀντίθετες τάσεις, τὶς ἐνέργειες ποὺ ἀπορέουν ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ τὴν ἄλλη. Ἡ ἀπώλεια καὶ ἡ ἀδυναμία μας νὰ ξαναβροῦμε τὰ ἀντικείμενα ποὺ ἔχουμε τοποθετήσει κάπου μᾶς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα, ἐξαιτίας τῶν πολλαπλῶν ἑρμηνειῶν ποὺ ἐπιδέχονται τὰ φαινόμενα αὐτὰ καὶ τῶν ποικιλιῶν τῶν τάσεων στὶς ὁποῖες ὑπακοῦνε. Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις τὸ κοινὸ στοιχεῖο εἶναι ἡ θέληση τῆς ἀπώλειας. Κεῖνο ποὺ διαφέρει ἀπ' τὴ μιὰ περίπτωση στὴν ἄλλη εἶναι ἡ αἰτία κι ὁ σκοπὸς τῆς ἀπώλειας. Χάνουμε ἕνα ἀντικείμενο ὅταν ἔχει φθαρεῖ, ὅταν θέλουμε νὰ τὸ ἀντικαταστήσουμε μ' ἕνα ἄλλο καλύτερο, ὅταν ἔπαψε νὰ μᾶς ἀρέσει, ὅταν ἐκεῖνος ποὺ μᾶς τὄδωσε ἔχει ἔρθει σὲ ρήξη μαζί μας, ἢ ὅταν τ' ἀποχτήσουμε κάτω ἀπὸ συνθῆκες ποὺ δὲ θέλουμε πιὰ νὰ σκεφτόμαστε.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἀφήνουμε νὰ μᾶς πέσει ἀπὸ τὰ χέρια, νὰ χαλάσει κι ἀκόμα καὶ νὰ σπάσει ἕνα ἀντικείμενο, ὀφείλεται στοὺς ἴδιους σκοπούς. Ἡ κοινωνικὴ πείρα ἀποδείχνει πὼς τὰ ἀνεπιθύμητα καὶ ἐξώγαμα παιδιά εἶναι πιὸ ἀσθενικὰ ἀπ' τὰ νόμιμα. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν χονδροειδῆ τεχνικὴ τῆς «βιομηχανίας ἀγγέλων». Ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴ σχετικὴ ἀμέλεια στὶς φροντίδες ποὺ τοὺς παρέχουμε. Μπορεῖ ἡ διατήρηση τῶν

ἀντικειμένων νὰ ὑπάγεται στὴν ἴδια ἐξήγηση ὅπως καὶ ἡ διατήρηση τῶν παιδιῶν.

Σ' ἄλλες ὅμως περιπτώσεις χάνει κανεὶς τ' ἀντικείμενα ποὺ δὲν ἔχασαν γι αὐτὸν τὴν ἀξία τους μὲ μόνη τὴν πρόθεση νὰ θυσιάσει κάτι στὴν Μοίρα γιὰ νὰ ἀποφύγει ἔτσι μιὰν ἄλλη ἀπώλεια ποὺ φοβᾶται. Ἡ ψυχανάλυση ἀποδείχνει πὼς αὐτὸς ὁ τρόπος ἐξιλασμοῦ τῆς Μοίρας, εἶναι ἀρκετὰ διαδομένος καὶ πὼς κατὰ συνέπεια οἱ ἀπώλειές μας ἀποτελοῦν πολὺ συχνὰ θελημένες θυσίες. Ἡ ἀπώλεια μπορεῖ νὰ εἶναι συχνὰ ἐπίσης ἔκφραση πρόκλησης ἢ αὐτοτιμωρίας. Μὲ λίγα λόγια, ὑπάρχουν ἄπειρες αἰτίες ποὺ μποροῦν νὰ προκαλέσουν τὴν ἀπώλεια ἑνὸς ἀντικειμένου ἐκτὸς ἀπ' τὴν πρόθεση ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' αὐτό.

Ὅπως καὶ τ' ἄλλα λάθη, ἔτσι καὶ τὰ διάφορα σφάλματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς τὰ χρησιμοποιοῦμε συχνὰ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουμε ὁρισμένους πόθους ποὺ δὲ θἄπρεπε νἄχαμε ὑποκύψει σ' αὐτούς. Στὴν περίπτωση αὐτή, ἡ κρυφή μας πρόθεση μεταμφιέζεται σὲ εὐτυχῆ συγκυρία. Ἕνας φίλος μου, λ.χ. παίρνει τὸ τραῖνο γιὰ νὰ κάνει μιὰ ἐπίσκεψη στὰ περίχωρα τῆς πόλης, μιὰ ἐπίσκεψη ποὺ δὲν τοῦ εἶναι καθόλου εὐχάριστη. Στὸ σταθμό, ὅμως, ὅταν εἶταν ν' ἀλλάξει τραῖνο κάνει λάθος καὶ ἐπιστρέφει στὴν πόλη. Συμβαίνει ἀκόμα ταξιδεύοντας νὰ θέλουμε νὰ μείνουμε γιὰ λίγο διάστημα σὲ κάποιον ἐνδιάμεσο σταθμό. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸ δὲν συμβιβάζεται μ' ὁρισμένες ὑποχρεώσεις μας, χάνουμε, «τυχαῖα» τὸ τραῖνο. Μπορῶ ἀκόμα νὰ σᾶς ἀναφέρω τὴν περίπτωση ἑνὸς ἀσθενοῦς μου, ποὺ τοῦ εἶχα ἀπαγορεύσει νὰ παίρνει στὸ τηλέφωνο τὴν ἐρωμένη του. Αὐτὸς ὁ ἀσθενής, κάθε φορά ποὺ ἤθελε νὰ μοῦ τηλεφωνήσει ζητοῦσε «κατὰ λάθος» ἕναν λανθασμένο ἀριθμὸ ποὺ εἶταν ἀκριβῶς ὁ ἀριθμὸς τῆς ἐρωμένης του. Νά, τέλος καὶ μιὰ παρατήρηση ἀφηρημάδας ποὺ μοῦ ἀνέφερε ἕνας μηχανικός. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ εἶναι πνευματώδης καὶ μεγάλης πραχτικῆς σημασίας, γιατὶ μᾶς δίνει νὰ καταλάβουμε καλὰ ὅλο τὸν μηχανισμὸ ποὺ προκαλεῖ τὴν καταστροφὴ ἑνὸς ἀντικειμένου.

«Ἐδῶ καὶ λίγον καιρό, εἶμουν ἀπασχολημένος, μὲ πολλοὺς συναδέλφους μου μιᾶς ἀνωτέρας σχολῆς, σὲ μιὰ σειρὰ πολύπλοκα πειράματα πάνω στὴν ἐλαστικότητα. Ἡ δουλειὰ αὐτή, ποὺ τὴν εἴχαμε ἀναλάβει ἐθελοντικά, ἄρχισε νὰ μᾶς ἀπορροφάει ὑπερβολικὸν χρόνο. Μιὰ μέρα ποὺ πήγαινα στὸ ἐργαστήριο μὲ τὸν συνάδελφο Φ. αὐτὸς μοῦ εἶπε πὼς λυπόταν νὰ χάσει τόσον καιρό, ἄδικα κείνη τὴ μέρα, μιὰ κ' εἶχε τόσα νὰ κάνει σπίτι του. Συμφώνησα μαζί του καὶ τοῦ εἶπα στ' ἀστεῖα, κάνοντας ὑπαινιγμὸ γιὰ ἕνα περιστατικὸ ποὺ εἶχε συμβεῖ τὴν περασμένη βδομάδα:

—Ἂς ἐλπίσουμε πὼς ἡ μηχανὴ θὰ χαλάσει καὶ σήμερα ὅπως τότε, καὶ θὰ μπορέσουμε νὰ σχολάσουμε νωρίς.

Ὅταν μοιραστήκαμε τὴ δουλειά, ὁ Φ, ἀνέλαβε νὰ ρυθμίζει τὴ βαλβίδα τῆς πρέσας, δηλαδὴ ν' ἀφήνει σιγὰ - σιγὰ τὸ ὑγρὸ νὰ μπαίνει ἀπ' τὸν συσσωρευτὴ στὸν κύλινδρο τοῦ πιεστηρίου, ἀνοί-

γοντας προσεχτικὰ τὴ βαλβίδα. Ἐκεῖνος ποὺ ρύθμιζε τὸ πείραμα, στεκόταν κοντὰ στὸ μανόμετρο κι ὅταν ἡ πίεση θὰ ἔφτανε στὸ βαθμὸ ποὺ ἤθελε, θὰ φώναζε «ἄλτ». Ὁ Φ. ὅταν ἄκουσε τὸ «ἄλτ» ἄρπαξε τὴν στρόφιγγα τῆς βαλβίδας καὶ τὴν γύρισε μ' ὅλη τὴ δύναμή του πρὸς τ' ἀριστερά. (Ὅλες οἱ βαλβίδες, χωρὶς ἐξαίρεση, κλείνουν μὲ δεξιὲς στροφές!). Ἔτσι ὅλη ἡ πίεση τοῦ συσσωρευτῆ μεταδόθηκε στὴν πρέσα οἱ σωληνώσεις δὲν ἄντεξαν κ' ἕνας σωλήνας ἔσκασε. Ἀσήμαντο ἀτύχημα ποὺ ὅμως μᾶς ἀνάγκασε νὰ διακόψουμε τὴν ἐργασία καὶ νὰ γυρίσουμε σπίτια μας. Τὸ περίεργο εἶναι πὼς ὁ φίλος μου ὁ Φ. ὅταν τοῦ μίλησα λίγο ἀργότερα γιὰ τὸ ἀτύχημα, ἔλεγε πὼς δὲν θυμᾶται τίποτα, ἐνῶ ἐγὼ τὸ θυμόμουν πολὺ καλά».

Κάτι τέτιες περιπτώσεις μποροῦν νὰ σᾶς ὑποβάλουν τὴν ὑποψία πὼς ἂν τὰ χέρια τῶν ὑπηρετῶν σας γίνονται τόσο συχνὰ ἄσπονδοι ἐχθροὶ τῶν ἀντικειμένων ποὺ ἔχετε στὸ σπίτι, αὐτὸ δὲ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ μιὰ ἀθώα σύμπτωση. Μπορεῖτε ἐπίσης ν' ἀναρωτηθεῖτε, ἂν πραγματικὰ μονάχα τυχαῖα βλάπτετε τὸν ἑαυτό σας καὶ ἐκθέτετε σὲ κίνδυνο τὴν ἀρτιμελειά σας — τὶς ὑποψίες αὐτὲς καὶ τὶς ἐρωτήσεις θὰ μπορέσετε νὰ τὶς ἐπαληθέψετε, μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν παρατηρήσεων ποὺ ἐνδεχόμενα διαθέτετε.

Ἀπέχω πολὺ ἀπὸ τὸ νάχω ἐξαντλήσει τὸ θέμα τῶν παραδρομῶν. Ἀπομένουν ἀκόμα πολλὰ σημεῖα, ποὺ θάπρεπε νὰ συζητηθοῦν καὶ νὰ ἐξετασθοῦν. Θάμουν ὅμως πολὺ ἱκανοποιημένος ἂν εἶχα κατορθώσει μὲ τὰ λίγα ποὺ σᾶς εἶπα νὰ κλονίσω τὶς παλιές σας ἰδέες πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ καὶ νὰ σᾶς κάνω πρόθυμους νὰ δεχθεῖτε καινούργιες. Κατὰ τ' ἄλλα, δὲ μὲ νοιάζει καθόλου ποὺ ἀφήνω τὰ πράγματα στὸ σημεῖο αὐτὸ χωρὶς νὰ προχωρήσω πιὸ κάτω. Οἱ ἀρχές μας δὲν ἀποδείχνονται μονάχα μὲ τὶς παραδρομές. Κάι τίποτα δὲ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ περιορίσουμε τὶς ἔρευνές μας ἀποκλειστικὰ στὸ ὑλικὸ ποὺ μᾶς προσφέρουν αὐτὲς οἱ ἐνέργειες. Γιὰ μᾶς ἡ μεγάλη ἀξία τῶν παραδρομῶν βρίσκεται στὴ συχνότητα τους, στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ καθένας μπορεῖ νὰ τὶς παρατηρήσει εὔκολα στὸν ἑαυτό του καὶ στὸ ὅτι οἱ παραδρομὲς δὲν προϋποθέτουν κατ' ἀνάγκην μιὰ ὁποιαδήποτε νοσηρὴ κατάσταση. Τελειώνοντας θάθελα μονάχα νὰ σᾶς ὑπενθυμίσω μιὰν ἐρώτησή σας, ποὺ ὥς τώρα τὴν ἔχω ἀφήσει χωρὶς ἀπάντηση: ἀφοῦ ἀπ' τὰ πολλὰ παραδείγματα ποὺ ξέρουμε βγαίνει πὼς οἱ ἄνθρωποι συχνὰ πλησιάζουν πολὺ στὴν κατανόηση τῶν παραδρομῶν καὶ ἐνεργοῦν σὰ νάξεραν τὸ νόημά τους, πῶς συμβαίνει τὰ ἴδια αὐτὰ φαινόμενα νὰ τοὺς φαίνονται τυχαῖα, χωρὶς νόημα καὶ σημασία καὶ πῶς συμβαίνει ἡ ψυχαναλυτικὴ ἐξήγησή τους νὰ συναντάει τόση ἀντίδραση;

Ἔχετε δίκιο: αὐτὸ εἶναι καταπληχτικὸ καὶ πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ. Ἀντὶ ὅμως νὰ σᾶς δώσω τὴν ἐξήγηση αὐτὴ ἕτοιμη, προτιμῶ μὲ διαδοχικοὺς συνειρμοὺς νὰ σᾶς κάνω ἱκανοὺς νὰ τὴν βρεῖτε μόνοι σας, χωρὶς τὴ βοήθειά μου.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΝΕΙΡΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΘΕΜΑ

Μιὰ μέρα ἀποκαλύφτηκε πὼς τὰ συμπτώματα ποὺ παρουσιάζουν ὁρισμένοι νευρωτικοὶ ἔχουν κάποιο νόημα *. Σ' αὐτὴ τὴν ἀνακάλυψη βασίστηκε ἡ ψυχαναλυτικὴ μέθοδος θεραπείας. Σ' αὐτὴ τὴ θεραπεία συνέβη ἀσθενεῖς, μιλώντας γιὰ συμπτώματά τους, ν' ἀναφέρουν καὶ ὄνειρα ὁπότε γενήθηκε ἡ ὑποψία πὼς καὶ τὰ ὄνειρα αὐτὰ ἔχουν κάποιο νόημα. Ὡστόσο δὲ θ' ἀκολουθήσουμε αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ ὁδό, ἀλλὰ θὰ τραβήξουμε πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση. Σκοπός μας εἶναι ν' ἀποδείξουμε τὴ σημασία τῶν ὀνείρων, στὴν προετοιμασία γιὰ τὴν μελέτη τῶν νευρώσεων. Ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι, γι αὐτὴ τὴν ἀνατροπὴ τῆς διαδικασίας, μιᾶς κ' ἡ μελέτη τῶν ὀνείρων δὲν εἶναι μονάχα ἡ καλύτερη προετοιμασία γιὰ τὴ μελέτη τῶν νευρώσεων ἀλλὰ κ' ἕνα ὄνειρο εἶναι τὸ ἴδιο ἕνα νευρωτικὸ σύμπτωμα καὶ ἀκόμα περισσότερο ἕνα σύμπτωμα ποὺ κατέχει γιὰ μᾶς τὸ ἀνυπολόγιστο πλεονέκτημα νὰ παρουσιάζεται σὲ ὅλους τοὺς ὑγιεῖς ἀνθρώπους. Πραγματικὰ ἂν ὅλα τὰ ἀνθρώπινα ὄντα εἶταν ὑγιῆ καὶ ὀνειρεύονταν μονάχα, θὰ μπορούσαμε νὰ συγκεντρώσουμε ἀπὸ τὰ ὄνειρά τους σχεδὸν ὅλες τὶς γνώσεις ποὺ ἀποχτήσαμε ἀπ' τὴ μελέτη τῶν νευρώσεων.

---

* *Ἀπὸ τὸν Γιόζεφ Μπρόϋερ τὸ 1880-82. Παρ. τὶς διαλέξεις μου γιὰ τὴν Ψυχανάλυση ποὺ δόθηκαν στὶς Ἠν. Πολιτεῖες τὸ 1909.*

Ἔτσι τὰ ὄνειρα γίνοναι τὸ ἀντικείμενο ψυχαναλυτικῆς ἔρευνας—γιατὶ κι αὐτὰ εἶναι ἀπὸ τὰ συνήθη καὶ παραγνωρισμένα φαινόμενα ποὺ κατ' ἐπίφαση δὲν ἔχουν πραχτικὴ σημασία, ὅπως τὰ «λάθη» καὶ ποὺ μοιράζονται μ' αὐτὰ τὸ χαραχτηριστικὸ ὅτι συμβαίνουν σὲ ὑγιῆ ἄτομα. Ἀπὸ ἄλλες ὅμως ἀπόψεις οἱ συνθῆκες ἐργασίας εἶναι μᾶλλον λιγότερο εὐνοϊκές. Τὰ λάθη εἶχαν μονάχα παραμεληθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ὁ κόσμος δὲν ἐνδιαφερόταν γι αὐτὰ ὅμως δὲν εἶταν ντροπὴ ν' ἀπασχολεῖται κανεὶς μ' αὐτά. Εἶναι ἀλήθεια, λέει ὁ κόσμος, πὼς ὑπάρχουν πράγματα πιὸ σημαντικὰ ἀπ' τὰ λάθη, ὡστόσο ὅμως κάτι μπορεῖ νὰ βγεῖ κι ἀπ' αὐτά. Τὸ νὰ ἀπασχολεῖται κανείς, ὅμως, μὲ ὄνειρα εἶναι, ὁπωσδήποτε ὄχι μονάχα χωρὶς πραχτικὴ σημασία καὶ περιττό, ἀλλὰ πραγματικὸ σκάνδαλο. Φέρνει τὸ στίγμα τοῦ ἀνεπιστημονικοῦ καὶ δημιουργεῖ τὴν ὑποψία πὼς ὁ ἐρευνητὴς ἔχει προσωπικὴ κλίση πρὸς τὸ μυστικισμό. Τί ἰδέα, ν' ἀσχολεῖται ἕνας σπουδαστὴς τῆς ἰατρικῆς μὲ τὰ ὄνειρα ὅταν ὑπάρχουν στὴν νευροπαθολογία καὶ τὴν ἴδια τὴν ψυχιατρικὴ τόσα πολλὰ ἀντικείμενα ἐρεύνης πιὸ σοβαρὰ ὅπως ὄγκοι μεγάλοι σὰν μῆλο ποὺ συμπιέζουν τὰ ὄργανα τοῦ ἐγκεφάλου, αἱμοραγίες, χρόνιες φλεγμονὲς ὅπου ἡ ἀλλοίωση τῶν ἱστῶν εἶναι ὁρατὴ μὲ τὸ μικροσκόπιο! Ὄχι, τὰ ὄνειρα εἶναι ὑπερβολικὰ ἀνάξια καὶ εὐτελῆ γιὰ νὰ γίνουν ἀντικείμενο τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας.

Ὑπάρχει ἀκόμα κ' ἕνας ἄλλος παράγοντας ποὺ αὐτὸς καθαυτὸν καθιστᾶ ἀδύνατη τὴν ἀκριβῆ ἔρευνα. Στὴν ἔρευνα τῶν ὀνείρων, ἀκόμα καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, τὸ ὄνειρο καθαυτό, εἶναι ἀκαθόριστο. Μιὰ ψευδαίσθηση λ.χ. παρουσιάζει ξεκάθαρη καὶ συγκεκριμένη μορφή: «Εἶμαι Αὐτοκράτορας τῆς Κίνας», λέει μὲ σαφήνεια ὁ ἄρρωστός σας. Ἕνα ὄνειρο ὅμως; Στὸ μεγαλύτερο μέρος του δὲ μπορεῖ κανεὶς οὔτε νὰ τὸ διηγηθεῖ. Ὅταν ἕνας ἄνθρωπος ἀφηγεῖται ἕνα ὄνειρο ὑπάρχει ἄραγε κάποια ἐγγύηση ὅτι τὸ ἀφηγεῖται σωστὰ καὶ δὲν τὸ ἀλλοιώνει ἴσως ἢ ὅτι δέν ἀναγκάστηκε νὰ σοφιστεῖ ἕνα μέρος του ἐπειδὴ τὸ θυμᾶται μονάχα ἀόριστα; Τὰ περισσότερα ὄνειρα δὲν τὰ θυμόμαστε διόλου καὶ ξεχνιοῦνται, ἐχτὸς ἀπὸ μερικὰ ἀποσπάσματα τους. Καὶ μπορεῖ ἄραγε ἡ ἐπιστημονικὴ ψυχολογία ἢ μιὰ μέθοδος θεραπείας τῶν ἀσθενῶν νὰ βασιστεῖ σὲ τέτιο ὑλικό;

Ἕνα ὁρισμένο στοιχεῖο ὑπερβολῆς στὴν κριτικὴ μπορεῖ νὰ προκαλέσει τὶς ὑποψίες μας. Τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ προβλήθηκαν ἐναντίον τοῦ ὀνείρου, σὰν ἀντικειμένου ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, εἶναι ἴσως ὑπερβολικά. Ἀντιμετωπίσαμε κιόλας τὴν ἀντίρηση τῆς ἀσημαντότητας στὰ «λάθη» καὶ εἴπαμε πὼς μεγάλα πράματα μποροῦν ν' ἀποκαλυφθοῦν ἀκόμα καὶ ἀπὸ μικρὲς ἐνδείξεις. Ὅσο γιὰ τὴν ἀοριστία τῶν ὀνείρων αὐτὸ εἶναι μιὰ ἰδιότητα ὅπως καὶ κάθε ἄλλη—δὲ μποροῦμε νὰ ὑπαγορεύσουμε στὰ φαινόμενα τὰ χαρακτηριστικά τους. Ἄλλωστε ὑπάρχουν καὶ ὄνειρα ποὺ εἶναι ξεκάθαρα καὶ καλὰ καθορισμένα. Ἔπειτα ὑπάρχουν ἄλλα

ἀντικείμενα τῆς ψυχιατρικῆς ἔρευνας, ποὺ πάσχουν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀπὸ τὴν ἰδιότητα τῆς ἀοριστίας, λ. χ. οἱ ἔμμονες ἰδέες πολλῶν περιπτώσεων, ποὺ μ' αὐτὲς ὡστόσο ἀπασχολήθηκαν πολλοὶ φημισμένοι καὶ μεγάλης ἀξίας ψυχίατροι. Θὰ ὑπενθυμήσω τὴν τελευταία περίπτωση τοῦ εἴδους ποὺ μοῦ παρουσιάστηκε. Ὁ ἄρρωστος, μιὰ γυναίκα, ἐξέθεσε τὴν περίπτωσή της μ' αὐτὰ τὰ λόγια: «Ἔχω τὴν ἐντύπωση σὰν νὰ εἶχα βλάψει ἢ σκόπευα νὰ βλάψω κάποιο ζωντανό πλάσμα—ἴσως ἕνα παιδί—ὄχι, ὄχι, μᾶλλον ἕνα σκύλο, σὰν νὰ τὸν εἶχα πετάξει ἀπὸ μιὰ γέφυρα, ἢ τοῦ εἶχα κάνει κάτι ἄλλο». Κάθε μειονέκτημα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀβέβαιη ἀνάμνηση τῶν ὀνείρων μπορεῖ ν' ἀποφευχθεῖ ἂν πάρουμε τὴν ἀπόφαση νὰ θεωρήσουμε σὰν ὄνειρο αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ μᾶς ἀφηγεῖται ὁ ἄρρωστος καὶ νὰ ἀγνοήσουμε ὅ,τι μπορεῖ νὰ ξέχασε ἢ ν'ἄλλαξε κατὰ τὴ διαδικασία τῆς ἀνάμνησης. Τελικά, δὲ μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει κανείς, μὲ τόσο γενικὸ τρόπο, πώς τὰ ὄνειρα εἶναι ἀσήμαντη ὑπόθεση. Ξέρουμε ἀπὸ τὴν ἴδια μας τὴν πείρα πὼς ἡ ψυχικὴ διάθεση μὲ τὴν ὁποία ξυπνᾶμε ἀπὸ ἕνα ὄνειρο μπορεῖ νὰ διαρκέσει ὁλόκληρη τὴν ἡμέρα καὶ παρατηρήθηκαν περιπτώσεις ἀπὸ γιατροὺς ὅπου, ἡ πνευματικὴ ἀνωμαλία, ἄρχισε μ' ἕνα ὄνειρο, μὲ τὸ νὰ διατηρηθεῖ ἡ ψευδαίσθηση ποὺ εἶχε τὴν πηγή της σ' αὐτὸ τὸ ὄνειρο. Ἀκόμα διηγοῦνται γιὰ ἱστορικὰ πρόσωπα πώς παρορμήσεις γιὰ σημαντικὲς πράξεις ξεπήδησαν ἀπὸ τὰ ὄνειρα τους. Μποροῦμε γι αὐτὸ νὰ ρωτήσουμε: Ποιά εἶναι ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς περιφρόνησης ποὺ ἐπικρατεῖ γιὰ τὰ ὄνειρα στοὺς ἐπιστημονικοὺς κύκλους. Κατὰ τὴν γνώμη μου εἶναι ἡ ἀντίδραση στὴν ὑπερεκτίμησή τους σὲ παλιότερους καιρούς. Εἶναι πολὺ γνωστὸ πὼς δὲν εἶναι εὔκολο πράμα νὰ ἀποκαταστήσει κανεὶς τὸ παρελθὸν, μποροῦμε ὅμως νὰ ὑποθέσουμε μὲ βεβαιότητα (συγχωρεῖστε μου τὴν παραδοξολογία) πώς καὶ τρεῖς χιλιάδες καὶ πλέον χρόνια πρίν, οἱ πρόγονοί μας ὀνειρεύονταν μὲ τὸν ἴδιο μὲ μᾶς τρόπο. Ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ ἔδιναν μεγάλη σημασία στὰ ὄνειρα καὶ θεωρούσαν ὅτι ἔχουν πρακτικὴ ἀξία. Ἐξασφάλιζαν ἀπ' αὐτὰ ἐνδείξεις γιὰ τὸ μέλλον καὶ ἀναζητούσαν προμηνύματα. Γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς ἄλλους Ἀνατολικοὺς λαοὺς εἶταν σὲ ὁρισμένες ἐποχὲς ἀσύληπτο νὰ ἐπιχειρήσουν μιὰ ἐκστρατεία χωρὶς τὸν ἑρμηνευτὴ τῶν ὀνείρων, ὅπως σήμερα χωρὶς ἀεροπορικὴ ἀναγνώριση. Ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, ξεκίνησε γιὰ τὴν κατακτητική του ἐκστρατεία οἱ πιὸ διάσημοι ἑρμηνευτὲς ὀνείρων βρίσκονταν στὴν ἀκολουθία του. Ἡ πόλη τῆς Τύρου, ποὺ εἶταν ἀκόμα νησὶ ἀντέταξε τόσο σκληρὴ ἄμυνα, ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος σκέφτηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πολιορκία. Ἀλλὰ μιὰ νύχτα, ὀνειρεύτηκε ἕναν σάτυρο ποὺ χόρευε θριαμβευτικὰ καὶ ὅταν τὸ διηγηθήθηκε στοὺς ἑρμηνευτὲς τὸν πληροφόρησαν ὅτι τὸ ὄνειρο προέλεγε τὴν ἅλωση τῆς πόλης. Ἔδωσε διάταγὴ νὰ ἐπιτεθοῦν καὶ κατέλαβε

τὴν Τύρο. Οἱ Ἐτροῦσκοι καὶ Ρωμαῖοι χρησιμοποιούσαν ἄλλες μεθόδους γιὰ νὰ προβλέψουν τὸ μέλλον, στὴ διάρκεια ὅμως ὅλης τῆς Ἑλληνορωμαϊκῆς περιόδου ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων ἐφαρμοζόταν καὶ ἔχαιρε μεγάλης ἐκτίμησης. Ἀπὸ τὴ φιλολογία γύρω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, τὸ κυριότερο ὁπωσδήποτε ἔργο ἔφτασε μέχρι τὰ χρόνια μας, δηλαδὴ τὸ βιβλίο τοῦ Ἀρτεμιδώρου τοῦ Δαλδιανοῦ, ποὺ ὅπως λέγεται, ἔζησε τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐτοκράτορα Ἀδριανοῦ. Δὲ μπορῶ νὰ πῶ πῶς συνέβη ἡ τέχνη τῆς ὀνειροκρισίας νὰ ξεπέσει ἀργότερα καὶ τὰ ὄνειρα ν' ἀποκτήσουν κακὴ φήμη. Ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης δὲ μπορεῖ νἄπαιξε μεγάλο ρόλο, γιατὶ στὸ σκοτάδι τοῦ Μεσαίωνα πράγματα πολὺ πιὸ παράλογα ἀπὸ τὴν ἀρχαία συνήθεια τῆς ὀνειροκρισίας διατηρήθηκαν πιστά. Τὸ γεγονὸς παραμένει ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ὄνειρα βαθμιαῖα ἔπεσε στὸ ἐπίπεδο τῆς δεισιδαιμονίας καὶ μπόρεσε νὰ διατηρηθεῖ μονάχα ἀνάμεσα στοὺς ἀγραμμάτους. Σήμερα ἐπιβιώνουν, σὰν τελικὴ κατάπτωση τῆς τέχνης τῆς ὀνειροκρισίας, οἱ προσπάθειες νὰ βροῦν ἀπὸ τὰ ὄνειρα τοὺς ἀριθμοὺς ποὺ πρόκειται νὰ κερδίσουν λαχνοὺς σὲ τυχερὰ παιχνίδια. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ ἀκριβὴς ἐπιστήμη τοῦ παρόντος, ἐπανειλημμένα ἀπασχολήθηκε μὲ τὸ ὄνειρο, πάντα ὅμως μὲ τὸν ἀποκλειστικὸ σκοπὸ νὰ φωτίσει φ υ σ ι ο λ ο γ ι κ ὲ ς θεωρίες. Ἀπὸ τοὺς γιατρούς, φυσικά, τὸ ὄνειρο δὲ θεωρήθηκε ποτὲ σὰν νοητικὴ διαδικασία ἀλλὰ σὰν νοητικὴ ἔκφραση φυσικῶν παρορμήσεων. Ὁ Μπίντς στὰ 1876, χαρακτήρισε τὸ ὄνειρο ὅτι εἶναι «μιὰ φυσικὴ διαδικασία, πάντοτε ἄχρηστη καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις πραγματικὰ νοσηρή, μιὰ διαδικασία πάνω ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ ἀντίληψη τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀθανασίας στέκει τόσο ψηλὰ ὅσο ὁ γαλανὸς οὐρανὸς πάνω ἀπὸ τὶς πιὸ χαμηλές, χορταριασμένες ἀμμουδιές». Ὁ Μωρὺ συγκρίνει τὰ ὄνειρα μὲ τὰ σπασμωδικὰ τινάγματα τῆς χορείας, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς συντονισμένες κινήσεις ἑνὸς ὑγιοῦς ἀνθρώπου. Σὲ μιὰ παλιὰ σύγκριση παραλληλίζεται τὸ περιεχόμενο ἑνὸς ὀνείρου καὶ οἱ ἦχοι ποὺ θὰ παράγονταν, ἄν, κάποιος ποὺ δὲν ἤξερε ἀπὸ μουσικὴ ἄφηνε τὰ δάχτυλά του νὰ τρέχουν στὰ πλῆκτρα ἑνὸς ὀργάνου. «Ἑρμηνεία» σημαίνει ἡ ἀνακάλυψη ἑνὸς κρυφοῦ νοήματος, δὲ μπορεῖ ὅμως νὰ γίνει λόγος γιὰ μιὰ τέτια ἀπόπειρα ὅσο διατηρεῖται μιὰ τέτια στάση ἀπέναντι στὸ φαινόμενο τοῦ ὀνείρου. Κοιτάξτε τὴν περιγραφὴ τῶν ὀνείρων ποὺ δίνεται στὰ συγγράμματα τῶν Βούντ, Γιόντλ καὶ ἄλλων συγχρόνων φιλοσόφων: ἱκανοποιοῦνται μὲ τὴν ἁπλὴ ἀπαρίθμηση τῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στὴ ζωὴ τοῦ ὀνείρου καὶ τὴν ἐν ἐγρηγόρσει σκέψη μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ὑποτιμήσουν τὰ ὄνειρα: τονίζουν τὴν ἔλλειψη συνάρτησης καὶ συνειρμοῦ, τὴν ἔλλειψη κριτικῆς ἱκανότητας, τὴν ἐξαφάνιση κάθε γνώσης καὶ ἄλλες ἐνδείξεις μειωμένης λειτουργίας. Ἡ μοναδικὴ ἀξιόλογη συνεισφορὰ στὶς γνώσεις μας γιὰ τὰ ὄνειρα, ποὺ χρωστᾶμε στὴν θετικὴ ἐπιστήμη, ἔχει σχέση μὲ τὴν ἐπίδραση ἐπάνω στὸ περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου τῶν φυσικῶν

παρορμήσεων πού λειτουργοῦν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου. Ἔχουμε τὸ ἔργο ἑνὸς Νορβηγοῦ συγγραφέα πού πέθανε πρόσφατα —τοῦ Τζ. Μάρλυ Φόλντ— δυὸ μεγάλους τόμους γιὰ τὴν πειραματικὴ ἔρευνα τῶν ὀνείρων πού ἀναφέρονται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὰ ἀποτελέσματα πού ἐπιτεύχθηκαν μὲ τὴν ἀλλαγὴ στὶς θέσεις τῶν ἄκρων. Οἱ ἔρευνες αὐτὲς μᾶς ἀναφέρθηκαν σὰν ὑποδείγματα ἀκριβοῦς ἐρεύνης, πάνω στὸ θέμα τῶν ὀνείρων.

Τώρα μπορεῖτε νὰ φανταστεῖτε ποιό θὰ εἴταν τὸ σχόλιο τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, ὅταν θὰ μάθαινε πὼς σκοπεύουμε νὰ δοκιμάσουμε νὰ βροῦμε τὸ ν ό η μ α τῶν ὀνείρων; Τὸ σχόλιο ἴσως ἔχει γίνει κιόλας! Ὡστόσο δὲ θὰ φοβηθοῦμε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἰδέα. Ἂν εἴταν δυνατὸ τὰ λάθη νὰ ἔχουν κρυμένη σημασία, εἶναι δυνατὸ καὶ τὰ ὄνειρα νἄχουν. Καὶ τὰ λάθη ἔχουν, σὲ πολλὲς περιπτώσεις, μιὰ σημασία πού διέφυγε ἀπὸ τὶς ἔρευνες τῆς θετικῆς ἐπιστήμης. Ἂς υἱοθετήσουμε τὶς ἀπόψεις τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων καὶ ἂς ἀκολουθήσουμε τὰ ἴχνη τῶν ἑρμηνευτῶν τοῦ παλιοῦ καιροῦ.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ προσανατολισθοῦμε σ' αὐτὴ τὴν προσπάθειά μας καὶ νὰ κάνουμε μιὰ γενικὴ ἐπισκόπηση στὸ πεδίο τῶν ὀνείρων. Τί ἀκριβῶς εἶναι ἕνα ὄνειρο ; Εἶναι δύσκολο νὰ τὸ καθορίσουμε μὲ μιὰ μονάχα φράση. Ὡστόσο δὲν ἔχουμε ἀνάγκη νὰ γυρεύουμε ὁρισμό, ὅταν τὸ μόνο πού ἔχουμε νὰ κάνουμε εἶναι ν' ἀναφερθοῦμε σὲ κάτι πού εἶναι γνωστὸ στὸν καθένα. Ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ καθορίσουμε τὰ οὐσιαστικὰ χαραχτηριστικὰ τῶν ὀνείρων. Πῶς θὰ ἀνακαλύψουμε αὐτὰ τὰ χαραχτηριστικά; Τὰ ὅρια τῆς περιοχῆς ὅπου μπαίνουμε περιλαμβάνουν πολὺ μεγάλες διαφορές, διαφορὲς πρὸς ὅποιαν πλευρὰ κι ἂν στραφοῦμε. Ἐκεῖνο πού μποροῦμε ν' ἀποδείξουμε πὼς εἶναι κοινὸ σὲ ὅλα τὰ ὄνειρα εἶναι ἴσως ἐκεῖνο πού εἶναι οὐσιῶδες.

Λοιπὸν τὸ πρῶτο κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν ὀνείρων εἶναι ὅτι κοιμόμαστε τὴν ὥρα πού τὰ βλέπουμε. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ὄνειρο εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ νοῦ, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου, μιὰ ζωὴ πού ἔχει ὁρισμένες ὁμοιότητες μὲ τὴν ἐν ἐγρηγόρσει ζωὴ καὶ ταυτόχρονα διαφέρει σημαντικὰ ἀπ' αὐτήν. Αὐτὸς εἴταν ἄλλωστε ὁ ὁρισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἴσως τὸ ὄνειρο καὶ ὁ ὕπνος νὰ βρίσκονται σὲ ἀκόμα πιὸ στενὴ σχέση μεταξύ τους. Μπορεῖ νὰ μᾶς ξυπνήσει ἕνα ὄνειρο. Συχνὰ βλέπουμε ἕνα ὄνειρο ὅταν ξυπνᾶμε αὐθόρμητα ἢ ὅταν μᾶς διακόψουν ἀναγκαστικὰ τὸν ὕπνο. Τὰ ὄνειρα φαίνονται ἔτσι ὅτι εἶναι μιὰ ἐνδιάμεση κατάσταση ἀνάμεσα στὸν ὕπνο καὶ στὸ ξύπνημα. Ἀπὸ αὐτὸ ἡ προσοχή μας κατευθύνεται πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ὕπνο. Τί εἶναι λοιπὸν ὁ ὕπνος; Αὐτὸ εἶναι ἕνα φυσιολογικὸ ἢ βιολογικὸ πρόβλημα πού σχετικὰ μ' αὐτὸ ὑπάρχουν ἀκόμα πολλὲς ἀντιγνωμίες. Δὲν μποροῦμε νὰ καταλήξουμε σὲ ἀποφασιστικὴ ἀπάντηση, νομί-

ζω ὅμως πὼς μποροῦμε νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ καθορίσουμε ἕνα ψυχολογικὸ χαραχτηριστικὸ τοῦ ὕπνου. Ὁ ὕπνος εἶναι μιὰ κατάσταση, ὅπου ἀρνοῦμαι νὰ ἔχω μιὰ ὁποιαδήποτε σχέση μὲ τὸν ἔξω κόσμο καὶ ἀπέσυρα τὸ ἐνδιαφέρον μου ἀπ' αὐτόν. Πέφτω νὰ κοιμηθῶ ἀποσυρόμενος ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμο καὶ ἀποκλείοντας τὶς παρορμήσεις ποὺ προέρχονται ἀπ' αὐτόν. Ἀκόμα ὅταν βαρεθῶ αὐτὸν τὸν κόσμο, πέφτω νά κοιμηθῶ καὶ τοῦ λέω καθὼς ἀποκοιμιέμαι: «Ἄφησέ με ἥσυχο, γιατὶ θέλω νὰ κοιμηθῶ». Τὸ παιδὶ λέει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο: «Δὲ θέλω νὰ πάω ἀκόμα γιὰ ὕπνο. Δὲν κουράστηκα, θέλω νὰ μοῦ συμβοῦν κι ἄλλα πράγματα!» Ἔτσι ὁ βιολογικὸς σκοπὸς τοῦ ὕπνου φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἀνάκτηση δυνάμεων καὶ τὸ ψυχολογικὸ χαραχτηριστικό του ἡ διακοπὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν ἔξω κόσμο. Ἡ σχέση μας μὲ τὸν κόσμο ποὺ μπήκαμε τόσο ἄθελα φαίνεται ὅτι εἶναι ἀνεκτὴ μόνο μὲ διακοπές. Γι αὐτὸ πάλι ἀποσυρόμαστε περιοδικὰ στὴν πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδό μας στὸν κόσμο κατάσταση. Δηλαδὴ στὴν ἐνδομήτριο ὕπαρξη.

Πάντως προσπαθοῦμε νὰ προκαλέσουμε ἀπόλυτα ὅμοιες συνθῆκες — ζέστη, σκοτεινιὰ καὶ ἀπουσία παρορμήσεων — χαραχτηριστικὰ αὐτῆς τῆς κατάστασης. Μερικοὶ ἀπὸ μᾶς κουλουριάζονται ἀκόμα σφιχτὰ σὰ μιὰ μπάλα ποὺ μοιάζει μὲ τὴ στάση τοῦ ἐμβρύου. Φαίνεται σὰν ἐμεῖς οἱ ἐνήλικοι νὰ μὴν ἀνήκουμε ὁλοκληρωτικὰ στὸν κόσμο παρὰ κατὰ τὰ δύο τρίτα. Τὸ ἕνα τρίτο μας δὲν γεννήθηκε καθόλου. Κάθε φορὰ ποὺ ξυπνᾶμε τὸ πρωΐ εἶναι σὰ νὰ ξαναγεννηθήκαμε. Μιλᾶμε πραγματικὰ γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ξυπνήματος μ' αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ λόγια. «Νοιώθουμε σὰν νὰ ξαναγεννηθήκαμε» — καὶ σ' αὐτὸ ἴσως κάνουμε ἀπόλυτα λάθος στὴν ἰδέα μας γιὰ τὰ γενικὰ συναισθήματα τοῦ νεογέννητου παιδιοῦ. Μπορεῖ ἀντίθετα νὰ ὑποτεθεῖ πὼς δὲ νιώθει καθόλου ἄνετα. Ἀκόμα μιλώντας γιὰ τὴ γέννηση λέμε πὼς «εἶδε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας».

Ἂν αὐτὴ εἶναι ἡ φύση τοῦ ὕπνου, τότε τὰ ὄνειρα δὲν περιλαμβάνονται καθόλου στὰ πλαίσιά του, ἀλλὰ μάλλον φαίνονται σὰν ἀνεπιθύμητα συμπληρώματά του. Καὶ πραγματικὰ πιστεύουμε πὼς ὁ ὕπνος χωρὶς ὄνειρα εἶναι ὁ καλύτερος, ὁ μόνος πραγματικὸς ὕπνος. Δὲ θάπρεπε νὰ ὑπάρχει καμιὰ νοητικὴ δραστηριότητα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου. Ἂν παρουσιάζεται ὁποιαδήποτε τέτια δραστηριότητα, τότε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀποτύχαμε νὰ πραγματοποιήσουμε τὴν πραγματικὴ προγεννητικὴ κατάσταση γαλήνης. Δὲν ὑπήρξαμε ἱκανοὶ ν' ἀποφύγουμε μερικὰ ὑπολείμματα νοητικῆς δραστηριότητας καὶ ἡ πράξη τοῦ ὀνείρου ἀντιπροσώπευε αὐτὰ τὰ ὑπολείμματα. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση φαίνεται πὼς τὰ ὄνειρα δὲν ἔχουν κανένα νόημα. Στὰ λάθη ἡ κατάσταση εἶταν διαφορετική, γιατὶ αὐτὰ τουλάχιστον εἶταν ἐνέργειες ἐκδηλούμενες κατὰ τὴν ἐγρήγορση. Ἂν ὅμως κοιμᾶμαι καὶ ἀνέστειλα

ἤδη τὴ νοητικὴ δραστηριότητά μου, μὲ τὴν ἐξαίρεση ὁρισμένων ὑπολειμμάτων, ποὺ δὲ στάθηκα ἱκανὸς νὰ ἐξαλείψω, δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀνάγκη νὰ ἔχουν ὁποιοδήποτε νόημα. Πραγματικὰ μάλιστα δὲ μπορῶ νὰ χρησιμοποιήσω κὰν ἕνα τέτιο νόημα, μιᾶς καὶ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ νοῦ μου κοιμᾶται. Κι ἀληθινὰ δὲ μπορεῖ τότε παρὰ νὰ πρόκειται γιὰ σπασμωδικὲς ἀντιδράσεις μονάχα ποὺ ἔχουν τὴν καταγωγή τους στὴ φυσικὴ παρόρμηση. Γι αὐτὸ τὰ ὄνειρα πρέπει νὰ εἶναι ὑπολείμματα τῆς νοητικῆς δραστηριότητας κατὰ τὴν ἐγρήγορση ποὺ ταράζουν τὸν ὕπνο, καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ πάρουμε ἀπὸ τώρα ἀπόφαση νὰ ἐγκαταλείψουμε ἕνα θέμα τόσο ἀκατάλληλο γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ψυχανάλυσης.

Ὅσο ὅμως κι ἂν εἶναι περιττὰ τὰ ὄνειρα, ὡστόσο ὑπάρχουν καὶ μποροῦμε νὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ὕπαρξή τους. Γιατί νὰ μὴ σβήνει ἡ νοητικὴ ζωὴ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου; Ἴσως γιατὶ ὑπάρχει κάτι ποὺ δὲ θέλει ν' ἀφήση ἥσυχο τὸν νοῦ μας. Οἱ παρορμήσεις ἐνεργοῦν ἐπάνω του καὶ ὁ νοῦς εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀντιδράσει σ' αὐτές. Τὰ ὄνειρα κατὰ συνέπεια εἶναι τρόποι ἀντίδρασης τοῦ νοῦ, στὶς παρορμήσεις, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου. Σημειώνουμε ἐδῶ μιὰ δυνατότητα προσέγγισης στὴν κατανόηση τῶν ὀνείρων. Μποροῦμε τώρα νὰ προσπαθήσουμε ν' ἀνακαλύψουμε, στὰ διάφορα ὄνειρα ποιὲς εἶναι οἱ παρορμήσεις ποὺ προσπαθοῦν νὰ ταράξουν τὸν ὕπνο, καὶ ποὺ οἱ ἀντιδράσεις σ' αὐτὲς παίρνουν τὴ μορφὴ τῶν ὀνείρων. Κάνοντας αὐτό, θἄχουμε βρεῖ τὸ πρῶτο κοινὸ χαραχτηριστικὸ ὅλων τῶν ὀνείρων.

Ὑπάρχει ἄραγε κανένα ἄλλο κοινὸ χαραχτηριστικό; Ναὶ ὑπάρχει ἀκόμα ἕνα ἀλάνθαστο καὶ ποὺ ὡστόσο μπορεῖ πολὺ πιὸ δύσκολα νὰ συλληφθεῖ καὶ νὰ περιγραφεῖ. Ὁ χαραχτήρας τῶν νοητικῶν διαδικασιῶν στὴν διάρκεια τοῦ ὕπνου εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸς ἀπὸ τὴν διαδικασία κατὰ τὴν ἐγρήγορση. Στὰ ὄνειρα περνᾶμε ἀπὸ πολλὲς ἐμπειρίες, ποὺ τὶς πιστεύουμε ἀπόλυτα, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα δεχόμαστε μονάχα μιὰ διαταράσσουσα παρόρμηση. Στὸ μεγαλύτερο μέρος τους οἱ ἐμπειρίες μας παίρνουν τὴν μορφὴ ὀπτικῶν εἰκόνων. Μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν ὅμως καὶ αἰσθήσεις καὶ σκέψεις ἀνακατεμένες μ' αὐτὲς καὶ μποροῦν καὶ οἱ ἄλλες αἰσθήσεις νὰ μετέχουν, στὸ μεγαλύτερο μέρος τους ὅμως τὰ ὄνειρα ἀποτελοῦνται ἀπὸ ὀπτικὲς εἰκόνες. Ἕνα μέρος τῆς δυσκολίας νὰ διηγηθοῦμε ἕνα ὄνειρο συνίσταται στὸ γεγονὸς ὅτι πρέπει νὰ μεταφράσουμε τὶς εἰκόνες αὐτὲς σὲ λόγια. «Θὰ μποροῦσα νὰ τὸ σχεδιάσω», λέει συχνὰ αὐτὸς ποὺ ὀνειρεύτηκε, «δὲν ξέρω ὅμως πῶς νὰ τὸ πῶ μὲ λόγια». Αὐτό, ὡστόσο, δὲν εἶναι ἀκριβῶς μιὰ μείωση τῆς νοητικῆς ἱκανότητας, ὅπως ἐμφανίζεται στὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα σ' ἕνα πνευματικὰ ἀδύνατο ἄνθρωπο καὶ ἕνα μεγαλοφυῆ. Ἡ διαφορὰ εἶναι μάλλον ποιοτική, εἶναι ὅμως δύσκολο νὰ ποῦμε σὲ τί ἀκριβῶς ἔγκειται. Ὁ Γκ. Τ. Φέχνερ κάποτε ὑπέβαλε τὴν ἰ-

δέα πώς ή σκηνή όπου παίζεται τὸ δράμα τοῦ ὀνείρου (μέσα στὸ νοῦ) εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν σκηνὴ τῆς ζωῆς τῶν ἰδεῶν, κατὰ τὴν ἐγρήγορση. Αὐτὸ εἶναι μιὰ φράση ποὺ πραγματικὰ δὲν τὴν καταλαβαίνουμε κι οὔτε ξέρουμε τί θέλει νὰ μᾶς πεῖ, ὡστόσο ἀποδίδει καλὰ τὴν ἐντύπωση τοῦ ἀλλόκοτου ποὺ μᾶς δίδουν τὰ περισσότερα ὄνειρα. Ἀκόμα ἡ σύγκριση τῆς πράξης τοῦ ὀνείρου μὲ τοὺς ἤχους ποὺ δημιουργοῦν τὰ χέρια ἑνὸς ὄχι ἐξοικειωμένου στὸ πιάνο δὲν εὐσταθεῖ ἐδῶ γιατὶ τὸ πιάνο θὰ ἀνταποκριθεῖ ἀσφαλῶς μὲ τὶς ἴδιες νότες, χωρὶς βέβαια μελωδία, σὲ ἕνα τυχαῖο ἄγγισμα τῶν πλήκτρων του. Θὰ προσέξουμε νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας τὸ δεύτερο αὐτὸ κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ὀνείρων, ἔστω καὶ ἂν δὲν τὸ καταλαβαίνουμε καλά.

Ὑπάρχουν ἄραγε ἄλλες ἰδιότητες κοινὲς σ' ὅλα τὰ ὄνειρα; Δὲ μπορῶ νὰ σκεφτῶ καμιά, μπορῶ ὅμως νὰ δῶ μόνο διαφορές, πρὸς ὁποιαν κατεύθυνση κι ἂν κοιτάξω. Διαφορὲς ἀκόμα ἀπὸ κάθε ἄποψη — σὲ φαινομενικὴ διάρκεια, σὲ ἀκρίβεια, στὸ ρόλο ποὺ παίζουν οἱ συγκινήσεις, στὴ διατήρησή τους στὸ νοῦ κ.τ.λ. Αὐτὸ δὲν εἶναι πραγματικὰ ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἔπρεπε φυσικὰ νὰ περιμένουμε στὴν περίπτωση μιᾶς καταναγκαστικῆς προσπάθειας, ἀδύνατης καὶ σπασμωδικῆς ταυτόχρονα, νὰ προφυλαχτοῦμε ἀπὸ μιὰ παρόρμηση. Ὅσο γιὰ τὴ διάρκεια τῶν ὀνείρων, σὲ μερικὰ εἶναι πολὺ σύντομη καὶ περιέχει μονάχα μιὰ εἰκόνα, ἢ πολὺ λίγες, ἢ μιὰ μονάχα σκέψη, ἐνδεχόμενα ἀκόμα καὶ μιὰ μονάχα λέξη. Ἄλλα εἶναι ἰδιαίτερα πλούσια σὲ περιεχόμενο, παρουσιάζουν ὁλόκληρα μυθιστορήματα καὶ φαίνονται νὰ κρατοῦν πολλὴν ὥρα. Ὑπάρχουν ὄνειρα τόσο ξεκάθαρα ὅσο καὶ οἱ πραγματικὲς ἐμπειρεῖες, τόσο ξεκάθαρα ποὺ γιὰ λίγην ὥρα ἀφοῦ ξυπνήσουμε δὲν καταλαβαίνουμε κὰν πὼς εἶταν ὄνειρα. Ἄλλα εἶναι πολὺ συχνά, σκιώδη καὶ συγκεχυμένα. Στὸ ἴδιο ὄνειρο ὡστόσο μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν ὁρισμένα τμήματα ἐξαιρετικῆς ζωηρότητας ποὺ νὰ ἐναλάσσονται μὲ ἄλλα τόσο θαμπὰ ποὺ μᾶς διαφεύγουν σχεδόν. Ἀκόμα τὰ ὄνειρα μπορεῖ νὰ ἔχουν ἀπόλυτη ἀλληλουχία ἢ τοὐλάχιστο νὰ ἔχουν κάποια συνοχὴ ἢ νὰ εἶναι ἀκόμα καὶ πνευματώδη ἢ φαντασμαγορικὰ σὲ ὀμορφιά, ἄλλα πάλι εἶναι συγκεχυμένα, φαινομενικὰ ἠλίθια, παράλογα ἢ συχνὰ ἀπόλυτα τρελά. Ὑπάρχουν ὄνειρα ποὺ μᾶς ἀφήνουν ἀπόλυτα ψυχρούς, ἄλλα ὅπου ἡ κάθε συγκίνηση γίνεται αἰσθητὴ — θλίψη μέχρι δακρύων, τρόμος τόσο ἔντονος ὥστε νὰ μᾶς ξυπνάει, κατάπληξη, ἡδονὴ κ.λ.π. Τὰ περισσότερα ὄνειρα ξεχνιοῦνται εὔκολα μετὰ τὸ ξύπνημα, ἢ συγκρατοῦνται ὁλόκληρη τὴ μέρα, καὶ ἡ ἀνάμνησή τους γίνεται πιὸ ἀχνὴ καὶ πιὸ ἀτελὴς μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Ἄλλα παραμένουν τόσο ζωηρὰ (ὅπως λ.χ. τὰ ὄνειρα τῆς παιδικῆς ἡλικίας) ποὺ τριάντα χρόνια ἀργότερα τὰ θυμόμαστε τόσο ξεκάθαρα σὰν νὰ εἶχαν συμβεῖ στὴν πραγματικότητα τώρα τελευταῖα. Τὰ ὄνειρα ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι μπορεῖ νὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους μονά-

χα μιὰ φορὰ καὶ νὰ μὴν ξαναφανοῦν, ἢ μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀνειρευτεῖ ἐπανειλημμένα τὸ ἴδιο ὄνειρο, εἴτε αὐτούσιο εἴτε μὲ μικρὲς παραλαγές. Μὲ λίγα λόγια αὐτὰ τὰ ὑπολείμματα τῆς νοητικῆς δραστηριότητας κατὰ τὴ διάρκεια τῆς νύχτας ἔχουν στὴ διάθεσή τους ἕνα τεράστιο ρεπερτόριο, καὶ μποροῦν πραγματικὰ νὰ δημιουργήσουν κάθε τὶ γιὰ τὸ ὁποῖο εἶναι ἱκανὸς ὁ νοῦς τὴν ἡμέρα — μόνο ποὺ δὲν εἶναι ποτὲ τὸ ἴδιο.

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ προσπαθήσει νὰ ἐξηγήσει αὐτὴ τὴν ποικιλία, τῶν ὀνείρων ὑποθέτοντας πὼς ἀντιστοιχοῦν σὲ διάφορες ἐνδιάμεσες καταστάσεις μεταξὺ ὕπνου καὶ ἐγρήγορσης, σὲ διάφορα ἐπίπεδα ἀτελοῦς ὕπνου. Πολὺ καλά. Ἀλλὰ τότε ὅμως ὅσο ὁ νοῦς θὰ πλησιάζει στὴν κατάσταση τοῦ ξυπνήματος θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει ὄχι μονάχα μιὰ αὔξηση τῆς ἀξίας, τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς διαύγειας τῆς ἐκδήλωσης τοῦ ὀνείρου ἀλλὰ καὶ μιὰ αὐξανόμενη ἀντίληψη ὅτι π ρ ό κ ε ι τ α ι γιὰ ὄνειρο. Καὶ δὲ θἄπρεπε παράλληλα στὸ διαυγὲς καὶ λογικὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου νὰ διατηρεῖται ἕνα παράλογο ἢ συγκεχυμένο, ποὺ νὰ τὸ ἀκολουθεῖ πάλι ἕνα λογικό. Εἶναι βέβαιο πὼς ὁ νοῦς δὲ μπορεῖ νὰ μεταβάλει τὸ βάθος τοῦ ὕπνου τόσο γρήγορα. Γι αὐτὸ ἡ ἐξήγηση αὐτὴ δὲ μᾶς βοηθάει. Δὲν ὑπάρχει πραγματικὰ σύντομος δρόμος γι ἀπάντηση. Πρὸς τὸ παρὸν θ' ἀφήσουμε τὸ «νόημα» τῶν ὀνείρων ἔξω ἀπὸ τὴν συζήτηση, καὶ θὰ δοκιμάσουμε ἀντ' αὐτοῦ, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ κοινὸ στοιχεῖο τῶν ὀνείρων, νὰ ἀνοίξουμε δρόμο γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τῆς φύσης τους. Ἀπὸ τὴ σχέση τῶν ὀνείρων μὲ τὸν ὕπνο βγάλαμε τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ ὄνειρα εἶναι ἡ ἀντίδραση σὲ μιὰ παρόρμηση ποὺ παρενοχλεῖ τὸν ὕπνο. Ὅπως ἀκούσαμε, αὐτὸ εἶναι ἀκόμα τὸ μόνο σημεῖο ὅπου ἡ πειραματικὴ ψυχολογία μπορεῖ νὰ ἔρθει σὲ βοήθειά μας. Προσφέρει ἀπόδειξη τοῦ γεγονότος ὅτι παρορμήσεις ποὺ ἐνεργοῦν στὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στὰ ὄνειρα. Ἔγιναν πολλὲς ἔρευνες πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, ποὺ ἀποκορυφώθηκαν στὶς ἔρευνες τοῦ Μάρλυ Φὸλντ ποὺ ἀνέφερα προηγούμενα. Ὅλοι μας ἐπίσης, εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἐπιβεβαιώσουμε τὰ ἀποτελέχματά τους μὲ ἐνδεχόμενες παρατηρήσεις ποὺ κάναμε οἱ ἴδιοι. Θὰ διαλέξω μερικὰ ἀπὸ τα παλαιότερα πειράματα γιὰ νὰ σᾶς τὰ διηγηθῶ. Ὁ Μωρὺ ἔβαλε νὰ κάνουν στὸν ἑαυτό του πειράματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἐνῶ ὀνειρευόταν τοῦ ἔδωσαν νὰ μυρίσει κολώνια, καὶ τότε ὀνειρεύτηκε πὼς βρισκόταν στὸ Κάϊρο, στὸ μαγαζὶ τοῦ Γίοχαν Μαρία Φαρίνα καὶ ὕστερα ὀνειρεύτηκε μερικὲς παλαβὲς περιπέτειες. Ἀκόμα κάποιος τοῦ τσίμπησε ἐλαφριὰ τὸ σβέρκο, καὶ ὀνειρεύτηκε πὼς τοῦ ἔβαζαν κάποιο ἔμπλαστρο καὶ ἕναν γιατρὸ ποὺ τὸν εἶχε θεραπεύσει ὅταν εἴταν παιδί. Ἄλλη φορὰ τοῦ ἔριξαν μιὰ σταγόνα νερὸ στὸ μέτωπο καὶ βρέθηκε ἀμέσως στὴν Ἰταλία ἱδρώνοντας πολὺ καὶ πίνοντας τὸ ἄσπρο κρασὶ τοῦ Ὀρβιέτο.

Τὸ χτυπητὸ στοιχεῖο σ' αὐτὰ τὰ ὄνειρα ποὺ τὰ προκάλε-

σαν αὐτὰ τὰ πειράματα θὰ γίνει ἴσως ἀκόμα καθαρότερο γιὰ μᾶς σὲ μιὰ ἄλλη σειρὰ «παρορμητικῶν» ὀνείρων. Αὐτὰ εἶναι τρία ὄνειρα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουμε μιὰ περιγραφὴ ἀπὸ ἕναν ἔξυπνο παρατηρητή, τὸν Χίλντεμπραντ, καὶ ὅλα εἶναι ἀντιδράσεις στοὺς ἤχους ἑνὸς ξυπνητηριοῦ: «Βγαίνω περίπατο ἕνα ἀνοιξιάτικο πρωϊνό, καὶ περπατάω χαζεύοντας ἀνάμεσα σὲ χωράφια ποὺ μόλις ἀρχίζουν νὰ πρασινίζουν, ὥσπου φτάνω σ' ἕνα γειτονικὸ χωριό, καὶ βλέπω τοὺς κατοίκους μὲ τὰ κυριακάτικά τους νὰ πηγαίνουν σὲ μεγάλες ὁμάδες πρὸς τὴν ἐκκλησία, κρατώντας τὰ προσευχητάρια στὸ χέρι. Φυσικὰ εἶναι Κυριακὴ καὶ πρόκειται ν' ἀρχίσει ἡ πρωϊνὴ λειτουργία. Ἀποφασίζω νὰ μπῶ στὴν ἐκκλησία, ἀλλὰ πρίν, καθὼς εἶμαι μᾶλλον ξαναμένος, σκέφτομαι νὰ δροσιστῶ στὸ νεκροταφεῖο ποὺ περιζώνει τὴν ἐκκλησία. Ἐνῶ διαβάζω μερικὲς ἐπιτάφιες πλάκες ἀκούω τὸν κωδωνοκρούστη ν' ἀνεβαίνει στὸ καμπαναριό, καὶ παρατηρῶ ψηλὰ τὴ μικρὴ καμπάνα ποὺ θὰ δώσει τὸ σύνθημα γιὰ τὴν ἔναρξη τῆς λειτουργίας. Γιὰ λίγο παραμένει ἀκίνητη κ' ἔπειτα ἀρχίζει νὰ κινεῖται καὶ ξαφνικὰ ἀντηχοῦν τὰ χτυπήματα, καθαρὰ καὶ διαπεραστικὰ — τόσο καθαρὰ καὶ διαπεραστικὰ ποὺ βάζουν τέλος στὸν ὕπνο μου. Ὁ ὀξὺς ἦχος ὅμως τῆς καμπάνας προερχόταν ἀπ' τὸ ξυπνητήρι».

Νὰ καὶ ἕνας ἄλλος συνδυασμὸς εἰκόνων. «Εἶναι μιὰ ὡραία χειμωνιάτικη μέρα καὶ οἱ δρόμοι εἶναι βυθισμένοι στὸ χιόνι. Ἔχω ὑποσχεθεῖ νὰ λάβω μέρος σὲ μιὰ ἐκδρομὴ μὲ ἕλκυθρο, ἀλλὰ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ περιμένω πολλὴν ὥρα πρὶν μοῦ ποῦν πὼς τὸ ἕλκυθρο βρίσκεται στὴν πόρτα. Τώρα ἀκολουθοῦν οἱ προετοιμασίες γιὰ νὰ μπῶ στὸ ἕλκυθρο, ἁπλώνουν τὸ γούνινο σκέπασμα καθὼς καὶ τὸ σκέπασμα τῶν ποδιῶν καὶ ἐπὶ τέλους βρίσκομαι στὴ θέση μου. Ὑπάρχει ὅμως ἀκόμα μιὰ ἀναβολὴ ἐνῶ τὰ ἄλογα περιμένουν τὸ σῆμα νὰ ξεκινήσουν. Ἔπειτα τραβιόνται τὰ γκέμια καὶ τὰ κουδουνάκια ἀρχίζουν τὴ γνωστὴ γεννιτσάρικη μουσική τους, τόσο δυνατὰ ποὺ σὲ μιὰ στιγμὴ τὸ πέπλο τοῦ ὀνείρου σκίζεται. Πάλι δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὸν ὀξὺ ἦχο τοῦ ξυπνητηριοῦ.» Τώρα καὶ τὸ τρίτο παράδειγμα: «Βλέπω μιὰ μαγείρισσα, μὲ μιὰ δωδεκάδα στοιβαγμένα πιάτα, νὰ τὰ πηγαίνει ἀπ' τὸν διάδρομο πρὸς τὴν τραπεζαρία. Μοῦ φαίνεται πὼς ἡ πυραμίδα τῆς πορσελάνης στὰ χέρια της κινδυνεύει ν' ἀναποδογυριστεῖ. Κάνω μιὰ προειδοποίηση : «Πρόσεχε. Θὰ σοῦ πέσουν!» Φυσικὰ παίρνω τὴ γνωστὴ ἀπάντηση πὼς εἶναι συνηθισμένη νὰ μεταφέρει τὰ πιατικὰ μ' αὐτὸν τὸ τρόπο καὶ τὰ λοιπά. Στὸ μεταξὺ τὴν παρακολουθῶ μ' ἀνήσυχα μάτια καθὼς προχωρεῖ. Τὸ εἶχα προβλέψει — τὸ ἑπόμενο βῆμα εἶναι ἕνα σκόνταμα στὸ κατώφλι, τὰ πιατικὰ πέφτουν σπάζοντας μὲ θόρυβο. Ὅμως σύντομα καταλαβαίνω πὼς ὁ ἀτέλειωτα παρατεινόμενος ἦχος δὲν εἶναι πραγματικὸ σπάσιμο ἀλλὰ ἕνα κανονικὸ κουδούνισμα — καὶ τὸ

κουδούνισμα ὀφείλεται στὸ ξυπνητήρι ὅπως διαπιστώνω ξυπνώντας.»

Αὐτὰ τὰ ὄνειρα εἶναι πολὺ ὄμορφα ἀπόλυτα λογικὰ καὶ καθόλου ἀσυνάρτητα, ὅσο εἶναι συνήθως τὰ ὄνειρα. Μᾶς ἱκανοποιοῦν ἀπόλυτα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη. Τὸ κοινὸ σ' ὅλα αὐτὰ εἶναι ὅτι σὲ κάθε περίπτωση ἡ κατάσταση δημιουργεῖται ἀπὸ ἕνα θόρυβο, ποὺ αὐτὸς ποὺ βλέπει τὸ ὄνειρο, τὸν ἀναγνωρίζει σὰν ἦχο τοῦ ξυπνητηριοῦ. Ἀπὸ αὐτὸ βλέπουμε πῶς παράγεται ἕνα ὄνειρο, ἀλλὰ ἀνακαλύπτουμε καὶ κάτι περισσότερο. Στὸ ὄνειρο δὲν ὑπάρχει ἀναγνώριση τοῦ ξυπνητηριοῦ, ποὺ οὔτε κὰν ἐμφανίζεται, ἀλλὰ στὸ θόρυβο τοῦ ξυπνητηριοῦ ὑποκαθίσταται ἕνας ἄλλος θόρυβος. Ἡ παρόρμηση ποὺ ταράζει τὸν ὕπνο ἑρμηνεύεται, ἀλλὰ ἑρμηνεύεται διαφορετικὰ στὴν κάθε περίπτωση. Γιατί λοιπὸν συμβαίνει αὐτό; Δὲν ὑπάρχει ἀπάντηση. Φαίνεται νὰ εἶναι ἁπλῆ ἰδιοτροπία. Γιὰ νὰ καταλάβουμε ὅμως τὸ ὄνειρο, θὰ ἔπρεπε νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἐκλογή του, αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ θορύβου καὶ ὄχι ἑνὸς ἄλλου, γιὰ νὰ ἑρμηνεύσει τὴν παρόρμηση ποὺ δίνει τὸ ξυπνητήρι. Κατ' ἀνάλογο τρόπο πρέπει ν' ἀντιτάξουμε στὰ πειράματα τοῦ Μωρύ, πὼς παρ' ὅλο ποὺ εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ παρόρμηση ποὺ ἐπέδρασε στὸν κοιμώμενο, ἐμφανίζεται στ' ὄνειρο, ὡστόσο τὰ πειράματά του δὲν ἐξηγοῦν γιατὶ ἐμφανίζεται ἀκριβῶς μ' αὐτὴ τὴ μορφή, ποὺ εἶναι μορφὴ ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴ φύση τῆς παρόρμησης ποὺ ταράζει τὸν ὕπνο. Καὶ ἀκόμα, στὰ πειράματα τοῦ Μωρύ, ὑπῆρχε σὲ μεγάλο ποσοστὸ μιὰ μάζα ἄλλου ὑλικοῦ ὀνείρων προσκολλημένη στὸ ἄμεσο ἀποτέλεσμα τῆς παρόρμησης, λ.χ. οἱ τρελὲς περιπέτειες στὸ ὄνειρο τῆς κολώνιας, ποὺ δὲ μποροῦμε νὰ τὶς ἐξηγήσουμε.

Τώρα σκεφτεῖτε ὅτι ἡ κατηγορία τῶν ὀνείρων ποὺ προκαλοῦν τὸ ξύπνημα προσφέρει τὴν καλύτερη εὐκαιρία γιὰ νὰ ἐξετασθεῖ ἡ ἐπίδραση τῶν ἐξωτερικῶν διαταραχτικῶν παρορμήσεων. Στὶς περισσότερες ἄλλες περιπτώσεις αὐτὸ θἆναι πιὸ δύσκολο. Δὲν ξυπνᾶμε ἀπὸ ὅλα τὰ ὄνειρα, καὶ ἂν τὸ πρωῒ θυμόμαστε ἕνα ὄνειρο τῆς προηγούμενης νύχτας, πῶς μποροῦμε νὰ τὸ ἀποδώσουμε σὲ μιὰ διαταραχτικὴ παρόρμηση ποὺ ἐνεργεῖ ἴσως στὴ διάρκεια τῆς νύχτας; Μιὰ φορὰ πέτυχα νὰ ἀποδείξω ἐκ τῶν ὑστέρων μιὰ ἠχητικὴ παρόρμηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἀλλὰ μονάχα φυσικὰ χάρη σὲ εἰδικὲς περιστάσεις. Ξύπνησα ἕνα πρωῒ κάπου στὰ βουνὰ τοῦ Τυρόλου, ξέροντας πὼς εἶχα ὀνειρευτεῖ ὅτι εἶχε πεθάνει ὁ Πάπας. Δὲ μποροῦσα νὰ ἐξηγήσω τὸ ὄνειρο στὸν ἑαυτό μου, ἀργότερα ὅμως ἡ γυναίκα μου μὲ ρώτησε: «Ἄκουσες πολὺ νωρὶς σήμερα τὸ πρωῒ τὸ φοβερὸ ἦχο ποὺ κάνανε οἱ καμπάνες χτυπώντας σ' ὅλες τὶς ἐκκλησίες καὶ τὰ παρεκκλήσια;» Ὄχι δὲν εἶχα ἀκούσει τίποτα, ὁ ὕπνος μου εἶναι πολὺ βαρύς, ἀπ' αὐτὰ ὅμως ποὺ μοῦ εἶπε κατάλαβα τὸ ὄνειρό μου. Πόσο συχνὰ ἄραγε τέτιες

παρορμήσεις μποροῦν νὰ προκαλέσουν ὄνειρα σ' ἕναν κοιμισμένο χωρὶς νὰ μάθει τίποτα γι αὐτὲς ἀργότερα ; Ἴσως πολὺ συχνὰ καὶ ἴσως ὄχι. Ἂν δὲ μποροῦμε νὰ λάβουμε πληροφορίες γιὰ καμιὰ παρόρμηση δὲ μποροῦμε νὰ πεισθοῦμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Καὶ ξέχωρα ἀπ' αὐτὸ παραιτηθήκαμε ἀπὸ τὸ νὰ προσπαθοῦμε νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ ἐκτίμηση τῶν ἐξωτερικῶν παρορμήσεων ποὺ ταράζουν τὸν ὕπνο, ἀφοῦ ξέρουμε πὼς ἐξηγοῦν μονάχα ἕνα μικρὸ μέρος τοῦ ὀνείρου καὶ ὄχι ὁλόκληρη τὴν ἀντίδραση τοῦ ὀνείρου.

Δὲ χρειάζεται γι αὐτὸ τὸ λόγο νὰ ἐγκαταλείψουμε ἐντελῶς αὐτὴ τὴ θεωρία γιατὶ ὑπάρχει κ' ἕνας ἄλλος τρόπος ἐφαρμογῆς της. Εἶναι φανερὸ πὼς εἶναι ἀδιάφορο τὸ τί ταράζει τὸν ὕπνο μας καὶ κάνει τὸ νοῦ νὰ ὀνειρεύεται. Ἂν δὲν εἶναι πάντα κάτι τὸ ἐξωτερικὸ ποὺ ἐνεργεῖ σὰν παρόρμηση σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις εἶναι δυνατό, ἀντ' αὐτοῦ νὰ ἐνεργεῖ μιὰ παρόρμηση ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα μιὰ — ὅπως ἀποκαλεῖται — σωματικὴ παρόρμηση. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση εἶναι πολὺ φυσικὴ καὶ ἐπὶ πλέον ἀνταποκρίνεται στὴ λαϊκὴ ἀντίληψη σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ τῶν ὀνείρων, γιατὶ κοινῶς ὑποστηρίζεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸ στομάχι. Δυστυχῶς καὶ δῶ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς σὲ πάρα πολλὲς περιπτώσεις οἱ πληροφορίες σχετικὰ μὲ μιὰ σωματικὴ παρόρμηση, ποὺ νὰ λειτουργεῖ στὴ διάρκεια τῆς νύχτας, δὲ θὰ ὑπάρχουν μετὰ τὸ ξύπνημα, κ' ἔτσι δὲ θὰ μποροῦν ν' ἀποδειχτοῦν. Δὲν παραγνωρίζουμε ὅμως τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὰ ἀξιόπιστα παραδείγματα ὑποστηρίζουν τὴν ἰδέα πὼς τὰ ὄνειρα μπορεῖ νὰ προέρχονται ἀπὸ σωματικὲς παρορμήσεις. Γενικὰ εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ κατάσταση τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει τὰ ὄνειρα. Ἡ σχέση τοῦ περιεχομένου πολλῶν ὀνείρων μὲ τὴ διόγκωση τῆς οὐροδόχου κύστης ἢ μὲ μιὰ κατάσταση διέγερσης τῶν γεννητικῶν ὀργάνων εἶναι τόσο καταφανὴς ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ παρεξηγηθεῖ. Ἀπὸ αὐτὲς τὶς φανερὲς περιπτώσεις μποροῦμε νὰ περάσουμε σὲ ἄλλες, ὅπου ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου εἴμαστε τουλάχιστο δικαιολογημένοι ἂν ὑποπτευθοῦμε πὼς ἐνήργησε μιὰ παρόμοια σωματικὴ παρόρμηση, ἀφοῦ ὑπάρχει κάτι σ' αὐτὸ τὸ περιεχόμενο ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἀνάπτυξη, παράσταση ἢ ἑρμηνεία αὐτῶν τῶν παρορμήσεων. Ὁ Σέρνερ ὁ ἐρευνητὴς τῶν ὀνείρων (1861), ὑποστηρίζει μὲ ἔμφαση τὴν ἄποψη ποὺ ἀποδίδει τὴν καταγωγὴ τῶν ὀνείρων σὲ ὀργανικὲς παρορμήσεις καὶ συνεισέφερε μερικὰ ἐξαιρετικὰ παραδείγματα πάνω σ' αὐτό. Γιὰ παράδειγμα βλέπει σ' ἕνα ὄνειρο «δυὸ σειρὲς ὄμορφα ἀγόρια, μὲ ξανθὰ μαλλιὰ καὶ λεπτὴ κράση, νὰ ἀντιμετωπίζονται μαχητικά, νὰ συγκρούονται, νὰ ἁρπάζουν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον καὶ πάλι ν' ἀφήνονται μόνο γιὰ νὰ πάρουν τὴν πρώτη στάση καὶ νὰ ξαναρχίσουν τὴ διαδικασία αὐτή, ξανὰ καὶ ξανά». Ἡ ἑρμηνεία του πὼς οἱ δυὸ σειρὲς τῶν ἀγοριῶν ἀντιπροσώπευαν τὰ δόντια εἶναι καθ' ἑαυτὴν εὔλογη

καὶ φαίνεται ὅτι ἐπιβεβαιώνεται ἐντελῶς ὅταν ἔπειτα ἀπ' αὐτὴ τὴ σκηνὴ αὐτὸς ποὺ ὀνειρεύεται «βγάζει ἕνα μακρὺ δόντι ἀπ' τὴ σιαγόνα του». Ἀκόμη καὶ ἡ ἑρμηνεία, πὼς «μακροί, στενοὶ στριφτοὶ διάδρομοι» σημαίνουν ὅτι τὸ ὄνειρο προκαλεῖται ἀπὸ παρόρμηση ποὺ γεννιέται στὰ ἔντερα, φαίνεται σωστὴ καὶ μοιάζει νὰ ἐνισχύει τὴν βεβαίωση τοῦ Σέρνερ ὅτι τὰ ὄνειρα κατ' ἀρχὴν προσπαθοῦν νὰ παρουσιάσουν μὲ ὅμοια ἀντικείμενα, τὸ ὄργανο ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται ἡ παρόρμηση. Γι αὐτὸ πρέπει νὰ εἴμαστε προετοιμασμένοι νὰ δεχτοῦμε ὅτι οἱ ἐσωτερικὲς παρορμήσεις μποροῦν νὰ παίξουν τὸν ἴδιο ρόλο στὰ ὄνειρα μὲ τὶς ἐξωτερικές. Δυστυχῶς ἡ ἐκτίμηση τοῦ παράγοντα αὐτοῦ ὑπόκειται στὶς ἴδιες ἀντιρήσεις. Σὲ μεγάλον ἀριθμὸ περιπτώσεων ἡ ἀπόδοση τῶν ὀνείρων σὲ σωματικὲς παρορμήσεις παραμένει ἀναγκαστικὰ ἀβέβαιη ἢ ἀναπόδεικτη. Ὄχι ὅλα τὰ ὄνειρα, ἀλλὰ μόνον ἕνας ὁρισμένος ἀριθμός τους, δημιουργοῦν τὴν ὑποψία ὅτι οἱ παρορμήσεις τῶν ἐσωτερικῶν ὀργάνων ἔχουν κάποια σχέση μὲ τὴ καταγωγή τους καὶ τελικὰ ἡ ἐσωτερικὴ σωματικὴ παρόρμηση δὲ θ' ἀρκέσει περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ αἰσθητήρια παρόρμηση γιὰ νὰ ἐξηγήσει ὁποιοδήποτε ἄλλο τμῆμα τοῦ ὀνείρου ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἄμεση ἀντίδραση σ' αὐτή. Ἡ καταγωγὴ ὅλου τοῦ ὑπολοίπου ὀνείρου παραμένει σκοτεινή.

Τώρα ὡστόσο ἂς κατευθύνουμε τὴν προσοχή μας σὲ μιὰ ὁρισμένη ἰδιορυθμία τῆς ζωῆς τῶν ὀνείρων ποὺ ἐμφανίζεται ὅταν μελετᾶμε τὴν λειτουργία αὐτῶν τῶν παρορμήσεων. Τὸ ὄνειρο δὲν ἀναπαρασταίνει ἁπλὰ τὴν παρόρμηση, ἀλλὰ τὴν ἐπεξεργάζεται, παίζει μ' αὐτή, τὴν ἐντάσσει σὲ μιὰ πλοκὴ ἢ τὴν ἀντικαθιστᾶ μὲ κάτι ἄλλο. Αὐτὸ εἶναι μιὰ πλευρὰ τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου ποὺ πρέπει νὰ ἔχει κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ μᾶς γιατὶ εἶναι δυνατὸ νὰ μᾶς ὁδηγήσει πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικὴ φύση τῶν ὀνείρων. Ὁ σκοπὸς τῆς δημιουργίας ἑνὸς καλλιτέχνη δὲν περιορίζεται ἀναγκαστικὰ στὸ περιστατικὸ ποὺ ἄμεσα τὴν ἔχει προκαλέσει. Ὁ «Μάκβεθ» τοῦ Σαίξπηρ, λ.χ. γράφτηκε σὰν ἕνα δράμα μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀνάρησης στὸ θρόνο τοῦ βασιλιᾶ ποὺ πρῶτος ἕνωσε στὸ πρόσωπό του τὰ στέμματα τριῶν βασιλείων. Καλύπτει ἄραγε ὅμως αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ εὐκαιρία ὅλο τὸ περιεχόμενο τοῦ δράματος ἢ ἐξηγεῖ τὸ μεγαλεῖο καὶ τὸ μυστήριό του; Ἴσως κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ ἐξωτερικὲς καὶ ἐσωτερικὲς παρορμήσεις ποὺ ἐνεργοῦν πάνω στὸν κοιμώμενο, εἶναι ἁπλῶς ἡ ἀφορμὴ τοῦ ὀνείρου καὶ δὲ μᾶς προσφέρουν καμιὰ γνώση τῆς ἐσωτερικῆς του φύσης.

Τὸ ἄλλο στοιχεῖο ποὺ εἶναι κοινὸ σ' ὅλα τὰ ὄνειρα, ἡ ἰδιορυθμία τους στὴ νοητικὴ ζωή, εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ πολὺ δύσκολο νὰ συλληφθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲ φαίνεται νὰ προσφέρει λαβὴ γιὰ πάρα πέρα ἔρευνα. Οἱ ἐμπειρίες μας στὰ ὄνειρα στὸ μεγαλύτερο μέρος παίρνουν μορφὴ ὀπτικῶν εἰκόνων. Μποροῦν αὐ-

τὲς νὰ ἐξηγηθοῦν μὲ τὶς παρορμήσεις; Καὶ οἱ παρορμήσεις αὐτὲς νἆναι πραγματικὰ ἡ ἐμπειρία ποὺ νοιώθουμε; Ἂν εἶναι ἔτσι γιατὶ ἡ ἐμπειρία νὰ εἶναι ὀπτική, ὅταν μόνο στὶς πολὺ σπάνιες περιπτώσεις κάποια παρόρμηση μπορεῖ νὰ ἐπέδρασε στὴν δρασή μας; Ἢ μπορεῖ ἄραγε νὰ ἀποδειχτεῖ, ὅταν ὀνειρευόμαστε μιὰ ὁμιλία, πὼς κάποια κουβέντα ἢ ἦχοι ποὺ μοιάζουν μὲ κουβέντα, ἔφτασαν στὰ αὐτιά μας τὴν ὥρα τοῦ ὕπνου; Ριψοκινδυνεύω ν' ἀπορίψω μιὰ τέτια δυνατότητα χωρὶς κανένα δισταγμό.

Ἂν δὲ μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε περισσότερο μὲ τὰ κοινὰ χαραχτηριστικὰ τῶν ὀνείρων σὰ σημεῖο ἐκκίνησης, ἂς δοκιμάσουμε νὰ ξεκινήσουμε μὲ τὶς διαφορές τους. Τὰ ὄνειρα πολλὲς φορὲς εἶναι χωρὶς νόημα συγκεχυμένα καὶ παράλογα, ὡστόσο ὑπάρχουν μερικὰ ποὺ ἔχουν νόημα, εἶναι λιτά, καὶ λογικά. Ἂς δοῦμε ἂν αὐτὰ τὰ τελευταῖα, τὰ λογικά, μποροῦν νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ξεκαθαρίσουμε ἐκεῖνα ποὺ εἶναι χωρὶς ἔννοια. Θὰ σᾶς πῶ τὸ τελευταῖο λογικὸ ὄνειρο ποὺ μοῦ διηγήθηκαν, τὸ ὄνειρο ἑνὸς νέου: «Πῆγα περίπατο στὴν ὁδὸ Καρυνθίας καὶ κεῖ συνάντησα τὸν κ. Χ. Ἀφοῦ τὸν συνόδεψα γιὰ λίγο πῆγα σ' ἕνα ἑστιατόριο. Δύο κυρίες κ' ἕνας κύριος ἦρθαν νὰ καθήσουν στὸ τραπέζι μου. Στὴν ἀρχὴ ἐνοχλήθηκα καὶ ἀρνήθηκα νὰ τὶς κοιτάξω, ἔπειτα ὅμως τοὺς ἔριξα μιὰ ματιὰ καὶ διεπίστωσα πὼς εἶταν ἀρκετὰ νόστιμες». Τὸ σχόλιο αὐτοῦ ποὺ ὀνειρεύτηκε εἶταν πὼς τὸ περασμένο βράδι πραγματικὰ εἶχε πάει περίπατο στὴν ὁδὸ Καρυνθίας, ποὺ εἶναι ὁ δρόμος ποὺ παίρνει συνήθως καὶ πὼς εἶχε συναντήσει τὸν κ. Χ. Τὸ ἄλλο κομμάτι τοῦ ὀνείρου δὲν εἶταν μιὰ ἄμεση ἀνάμνηση, ἀλλὰ εἶχε μόνο μιὰ κάποια ὁμοιότητα μὲ κάτι ποὺ εἶχε συμβεῖ λίγο καιρὸ πιὸ πρίν.

Νὰ πάλι ἐδῶ ἕνα ἄλλο πεζὸ ὄνειρο μιᾶς κυρίας. Ὁ σύζυγος τῆς λέει: «Δὲ νομίζεις πὼς θἄπρεπε νὰ κουρδίσουμε τὸ πιάνο;» καὶ τοῦ ἀπαντάει: «Δὲν ἀξίζει τὸν κόπο γιατὶ τὰ πλῆκτρα χρειάζουνται καινούργια δέρματα». Τὸ ὄνειρο αὐτὸ ἐπαναλαμβάνει μιὰ συνομιλία ποὺ συνέβη μὲ τὰ ἴδια σχεδὸν λόγια μεταξύ τους τὴν προηγούμενη ἡμέρα. Τί μαθαίνουμε λοιπὸν ἀπ' αὐτὰ τὰ δυὸ πεζὰ ὄνειρα; Ἁπλῶς ὅτι παρουσιάζονται σ' αὐτὰ ἀναμνήσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἢ πραγμάτων ποὺ ἔχουν σχέση μ' αὐτή. Ἀκόμα κι αὐτὸ θὰ εἶταν κάτι ἂν θὰ μποροῦσε νὰ διαπιστωθεῖ γιὰ ὅλα τὰ ὄνειρα χωρὶς ἐξαίρεση. Γι αὐτὸ ὅμως δὲ μπορεῖ νὰ γίνει λόγος. Κι αὐτὸ τὸ χαραχτηριστικὸ ἀνήκει μόνο σὲ μιὰ μειονότητα ὀνείρων. Στὰ περισσότερα ὄνειρα δὲ βρίσκουμε καμιὰ σχέση μὲ τὰ γεγονότα τῆς προηγουμένης μέρας καὶ δὲν πέφτει κανένα φῶς ἀπὸ αὐτὴ τὴ πλευρὰ στὰ δίχως ἔννοια καὶ ἀνόητα ὄνειρα. Τὸ μόνο ποὺ ξέρουμε εἶναι πὼς συναντήσαμε ἕνα καινούργιο πρόβλημα. Ὄχι μόνο θέλουμε νὰ ξέρουμε τί λέει ἕνα ὄνειρο, ἀλλὰ καὶ ἄν, ὅπως στὰ παραδείγματά μας αὐτὰ εἶναι ὁλότελα ξεκάθαρο, θέλουμε νὰ ξέρουμε ἀκόμα ἀπὸ ποιὰ αἰτία καὶ γιὰ ποιό λόγο ἐπαναλαμβάνουμε

στὰ ὄνειρά μας αὐτὸ ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὸ καὶ ποὺ μᾶς συνέβη τελευταῖα.

Πιστεύω ὅτι θὰ ἔχετε κουραστεῖ ὅσο καὶ γὼ ἀπὸ τὴ συνέχιση τοῦ εἴδους τῶν προσπαθειῶν ποὺ κάναμε μέχρι τώρα. Δείχνει μονάχα πὼς ὅλο τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κόσμου νἄχαμε δὲ θὰ μᾶς βοηθήσει στὴ λύση ἑνὸς προβλήματος ἐκτὸς κι ἂν ἔχουμε ἰδέα ἑνὸς τρόπου ποὺ θὰ χρησιμοποιήσουμε γιὰ νὰ φτάσουμε σὲ κάποια λύση. Μέχρι τώρα δὲ βρήκαμε αὐτὸν τὸν τρόπο. Ἡ πειραματικὴ ψυχολογία δὲν συνεισέφερε τίποτα ἐκτὸς ἀπὸ κάποιες, ἀσφαλῶς πολύτιμες, πληροφορίες γιὰ τὴ σημασία τῶν παρορμήσεων στὴν παραγωγὴ τῶν ὀνείρων. Ἀπὸ τὴν φιλοσοφία δὲν ἔχομε νὰ περιμένουμε τίποτα, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ἀφ' ὑψηλοῦ ἐπανάληψη ὅτι τὸ θέμα μας εἶναι πνευματικὰ περιφρονητέο. Ἐνῶ ἀπὸ τὶς ἀπόκρυφες ἐπιστῆμες ἀσφαλῶς δὲν πρόκειται νὰ δανειστοῦμε τίποτα. Ἡ ἱστορία καὶ ἡ κρίση τοῦ λαοῦ, μᾶς λένε πὼς τὰ ὄνειρα εἶναι γεμάτα νόημα καὶ σημασία καὶ μάλιστα προφητικὴ σημασία. Αὐτὸ ὅμως εἶναι δύσκολο νὰ τὸ παραδεχτοῦμε καὶ εἶναι βέβαιο πὼς δὲν προσφέρεται γι ἀπόδειξη. Ἔτσι λοιπὸν οἱ πρῶτες μας προσπάθειες ἀπέτυχαν ὁλότελα. Ἀναπάντεχα ὅμως μᾶς ἔρχεται μιὰ ἔνδειξη ἀπὸ μιὰ κατεύθυνση πρὸς τὴν ὁποία δὲν κοιτάξαμε μέχρι τώρα. Ἡ καθημερινή μας γλώσσα, ποὺ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι κάτι τὸ τυχαῖο ἀλλὰ τὸ ἀπόθεμα τῆς παλιᾶς γνώσης — ἑνὸς πράγματος ὡστόσο ποὺ δὲν πρέπει νὰ τοῦ δίνουμε καὶ πολὺ μεγάλη σημασία — ἡ ὁμιλία μας λέγω, ἀναγνωρίζει τὴν ὕπαρξη κάποιου πράγματος ποὺ ἀρκετὰ περίεργα τὸ ὀνομάζει «ὀνειροπόληση». Οἱ ὀνειροπολήσεις εἶναι φαντασιώσεις (προϊόντα τῆς φαντασίας), εἶναι πολὺ κοινὰ φαινόμενα, παρατηροῦνται σὲ ὑγιῆ ὅπως καὶ σὲ ἄρρωστα πρόσωπα καὶ μποροῦν ἐπίσης νὰ μελετηθοῦν εὔκολα ἀπὸ κεῖνον ποὺ ὀνειροπολεῖ. Τὸ πιὸ χτυπητὸ πρᾶγμα σ' αὐτὲς τὶς φανταστικὲς δημιουργίες εἶναι πὼς πήρανε τὸ ὄνομα ὀνειροπολήσεις ἐνῶ δὲν ἔχουν τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὰ δυὸ γενικὰ χαραχτηριστικὰ τῶν ὀνείρων. Δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὴν κατάσταση τοῦ ὕπνου καὶ ὅσο γιὰ τὸ δεύτερο γενικὸ χαραχτηριστικό, δὲν παρεμβάλλεται καμιὰ ἐμπειρία ἢ παραίσθηση. Ἁπλῶς φανταζόμαστε κάτι, ἀναγνωρίζουμε πὼς εἶναι ἔργο τῆς φαντασίας καὶ πὼς δὲ βλέπουμε αὐτὸ τὸ κάτι μὰ τὸ σκεφτόμαστε. Αὐτὲς οἱ ὀνειροπολήσεις ἐμφανίζονται πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφηβεία, συχνὰ μάλιστα στὸ τέλος τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ διατηροῦνται μέχρι τὴν ὡριμότητα, ὁπότε εἴτε ἐγκαταλείπονται εἴτε διατηροῦνται σ' ὅλη τὴ ζωή. Τὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν φαντασιώσεων ὑπαγορεύεται ἀπὸ πολὺ διαφανῆ κίνητρα. Εἶναι σκηνὲς καὶ γεγονότα ποὺ ἱκανοποιοῦν εἴτε τὶς ἐγωϊστικὲς ἐπιδιώξεις τῆς φιλοδοξίας εἴτε τὴ δίψα τῆς ἐξουσίας εἴτε τοὺς ἐρωτικοὺς πόθους. Στοὺς νέους κυριαρχοῦν φιλόδοξες φαντασιώσεις, στὶς γυναῖκες, ποὺ ἡ φιλοδοξία τους ἔχει σὰν ἐπίκεντρο τὴν ἐπιτυχία στὸν ἔρωτα, οἱ

ἐρωτικὲς φαντασιώσεις. Ἡ ἐρωτικὴ ὅμως ἀνάγκη μπορεῖ συχνὰ νὰ ἀνακαλυφτεῖ καὶ στοὺς ἄντρες στὸ βάθος, γιατὶ ὅλες οἱ ἡρωϊκὲς πράξεις καὶ ἐπιτυχίες στὴν πραγματικότητα ἔχουν σὰ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ κερδίσουν τὸ θαυμασμὸ καὶ τὴν εὔνοια τῶν γυναικῶν. Ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις αὐτὲς οἱ ὀνειροπολήσεις δείχνουν μεγάλη ποικιλία καὶ ἡ τύχη τους εἶναι διαφορετική. Ὅλες τους εἴτε ἐγκαταλείπονται μετὰ ἀπὸ ἕνα σύντομο χρονικὸ διάστημα καὶ ἀντικαθίστανται ἀπὸ καινούργιες, ἢ διατηροῦνται καὶ ὑφαίνονται σὲ μακρὲς ἱστορίες καὶ προσαρμόζονται στὶς μεταβαλλόμενες περιστάσεις τῆς ζωῆς. Προχωροῦν μὲ τὸν καιρὸ καὶ δέχονται κάτι σὰ «σφραγίδες ἡμερομηνιῶν» ἐπάνω τους ποὺ δείχνουν τὴν ἐπίδραση τῶν νέων καταστάσεων. Σχηματίζουν τὴν πρώτη ὕλη τῶν ποιητικῶν δημιουργημάτων, γιατὶ ὁ συγγραφέας, μεταμφιέζοντας ἢ περικόπτοντας δημιουργεῖ ἀπ' τὶς ὀνειροπολήσεις του, τὶς καταστάσεις ποὺ παρουσιάζει στὶς ἱστορίες, στὶς νουβέλες καὶ στὰ δράματά του. Ὁ ἥρως μιᾶς ὀνειροπόλησης εἶναι ὡστόσο πάντα τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο εἴτε φαντάζεται τὸν ἑαυτό του ἢ τὸν ταυτίζει διάφανα μὲ κάποιον ἄλλο.

Ἴσως οἱ ὀνειροπολήσεις νὰ ὀνομάζονται ἔτσι γιὰ νὰ ὑποδειχτεῖ πὼς τὸ περιεχόμενό τους ὅπως καὶ τοῦ ὀνείρου δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν πραγματικότητα. Εἶναι ὅμως δυνατὸ νὰ πῆραν τὸ ὄνομα τῶν ὀνείρων ἀπὸ κάποιο ἄλλο νοητικὸ χαραχτηριστικὸ τοῦ ὀνείρου ποὺ δὲν τὸ ξέρουμε ἀκόμα καὶ ποὺ τὸ ἀναζητοῦμε. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ εἶναι δυνατὸ νὰ κάνουμε λάθος θεωρώντας αὐτὴ τὴν ὁμοιότητα τοῦ ὀνόματος σὰ σημαντική. Αὐτὸ εἶναι ἕνα πρόβλημα ποὺ μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴν ἀπάντησή του μόνον ἀργότερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΠΡΟΚΑΤΑΡΚΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

Ἔτσι καταλαβαίνουμε τὴν ἀνάγκη ἑνὸς νέου τρόπου προσέγγισης, μιᾶς νέας μεθόδου, ἂν θέλουμε νὰ κάνουμε κάποια πρόοδο στὶς ἔρευνές μας γιὰ τὰ ὄνειρα. Θὰ ὑποβάλλω τώρα μιὰ ξεκάθαρη πρόταση: ἂς παραδεχτοῦμε σὰ βάση τῆς ἔρευνάς μας τὴν ἀκόλουθη ὑπόθεση πὼς τὰ ὄνειρα δὲν εἶναι σωματικό, ἀλλὰ ἕνα νοητικὸ φαινόμενο. Ξέρετε τί σημαίνει αὐτό. Ποιό δικαίωμα ὅμως ἔχουμε νὰ κάνουμε αὐτὴ τὴν ὑπόθεση; Δὲν ἔχουμε κανένα· ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως πλευρὰ δὲν ὑπάρχει τίποτα ποὺ νὰ μᾶς ἐμποδίζει σ' αὐτό. Ἡ θέση τοῦ ζητήματος εἶναι ἡ ἑξῆς: ἂν ἕνα ὄνειρο εἶναι σωματικὸ φαινόμενο δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει. Μπορεῖ νὰ ἔχει κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ μᾶς μόνο ἂν ὑποθέσουμε πὼς εἶναι νοητικὸ φαινόμενο. Ἔτσι θὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ ὑπόθεση αὐτὴ εἶναι ἀληθινὴ γιὰ νὰ δοῦμε τί θὰ συνέβαινε σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας μας θὰ καθορίσει ἂν θὰ μποροῦμε νὰ συμφωνήσουμε μ' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, καὶ νὰ τὴν ὑποστηρίξουμε μὲ τὴ σειρά μας σὰν ἕνα σωστὰ βγαλμένο συμπέρασμα. Λοιπὸν ποιό εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς ἔρευνάς μας ἢ πρὸς τὰ ποῦ κατευθύνουμε τὶς προσπάθειές μας; Σκοπός μας εἶναι ὁ σκοπὸς κάθε ἐπιστημονικῆς προσπάθειας — δηλαδὴ νὰ καταλάβουμε τὰ φαινόμενα, ν' ἀποκαταστήσουμε ἕναν εἱρμὸ μεταξύ τους καὶ τελι-

κά, ὅπου εἶναι δυνατὸν ν' αὐξήσουμε τὴν ἐπίδρασή μας πάνω σ' αὐτά.

Ἔτσι λοιπόν, συνεχίζουμε τὸ ἔργο μας μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι τὰ ὄνειρα εἶναι νοητικὰ φαινόμενα. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση εἶναι μιὰ ἐνέργεια καὶ μιὰ ἐκδήλωση ἐκείνου ποὺ ὀνειρεύεται, ἐνέργεια καὶ ἐκδήλωση ὅμως ποὺ δὲ μᾶς λένε τίποτε, καὶ ποὺ δὲν τὶς καταλαβαίνουμε. Τώρα ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ἐκδηλώνω κάτι ποὺ δὲν καταλαβαίνετε, τί θὰ κάνετε; Θὰ μοῦ ζητήσετε νὰ σᾶς τὸ ἐξηγήσω. Ἔτσι δὲν εἶναι; Γιατί νὰ μὴν κάνουμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὰ ὄνειρα — νὰ ρωτήσουμε αὐτὸν ποὺ ὀνειρεύτηκε γιὰ τὸ νόημα τοῦ ὀνείρου του;

Θυμηθεῖτε ὅτι βρεθήκαμε ἤδη σὲ μιὰ παρόμοια θέση. Εἶταν ὅταν ἐρευνούσαμε ὁρισμένα λάθη καὶ ἡ περίπτωση ποὺ μᾶς ἀπασχόλησε εἶταν μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας. Κάποιος εἶχε πεῖ «τότε ὁρισμένα πράματα απο-γουρουνοποιήθηκαν» καὶ τότε ρωτήσαμε — ὄχι, εὐτυχῶς, ἐμεῖς, ἀλλὰ ἄλλοι, ποὺ δὲν εἶχαν καμιὰ σχέση μὲ τὴν ψυχανάλυση — τὸν ρώτησαν λοιπόν, τί ἐννοοῦσε μ' αὐτὴ τὴν αἰνιγματικὴ ἔκφραση. Ἀπάντησε ἀμέσως πὼς ἐκεῖνο ποὺ σκόπευε νὰ πεῖ εἶταν: «αὐτὸ εἶταν μιὰ γουρουνιά»· ἀλλὰ εἶχε συγκρατηθεῖ· κ' εἶχε πεῖ ἀντὶ αὐτὸ τὴν πιὸ ἤπια ἔκφραση: «Τότε ὁρισμένα πράγματα ἀποκαλύφτηκαν». Σᾶς ἐξήγησα τότε πὼς αὐτὴ ἡ ἔρευνα εἶταν τὸ ὑπόδειγμα γιὰ κάθε ψυχαναλυτικὴ ἐργασία καὶ καταλαβαίνετε τώρα ὅτι ἡ ψυχαναλυτικὴ τεχνικὴ προσπαθεῖ ὅσο εἶναι δυνατὸ ν' ἀφήνει τὰ ἴδια τὰ πρόσωπα ποὺ βρίσκονται ὑπὸ ἀνάλυση νὰ δίνουν τὴν ἀπάντηση στὰ προβλήματά τους. Ὁ ἴδιος ὁ ὀνειρευόμενος λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ μᾶς ἐξηγήσει τὸ ὄνειρό του.

Αὐτὸ δὲν εἶναι ὡστόσο τόσο ἁπλὸ στὰ ὄνειρα, ὅπως ξέρουμε ὅλοι. Ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ τὰ λάθη ἡ μέθοδος αὐτὴ ἀποδείχτηκε πραγματοποιήσιμη σὲ πολλὲς περιπτώσεις. Ὑπῆρχαν ἄλλες ὅπου τὸ ἐρωτώμενο πρόσωπο ἀρνιόταν νὰ πεῖ ὁ,τιδήποτε καὶ ἀκόμα ἀπέριπτε μὲ ἀγανάκτηση τὴν ἀπάντηση ποὺ τοῦ ὑπέβαλλαν. Στὰ ὄνειρα περιπτώσεις τοῦ πρώτου εἴδους λείπουν ἐντελῶς. Αὐτὸς ποὺ βλέπει τὸ ὄνειρο λέει πάντα πὼς δὲν ξέρει τίποτα γι αὐτὸ καὶ δὲ μπορεῖ ν' ἀπορίψει τὴν ἑρμηνεία μας, ἀφοῦ δὲν ἔχουμε καμιὰ νὰ τοῦ προσφέρουμε. Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὴν προσπάθειά μας; Ἀφοῦ αὐτὸς δὲν ξέρει τίποτα καὶ μεῖς δὲν ξέρουμε τίποτα καὶ οὔτε ἕνα τρίτο πρόσωπο δὲ μπορεῖ νὰ ξέρει τίποτα, δὲν ὑπάρχει καμιὰ προοπτικὴ νὰ βροῦμε τὴν ἀπάντηση. Λοιπὸν ἂν θέλετε ἐγκαταλείψτε τὴν προσπάθεια. Ἂν ὅμως δὲν ἔχετε αὐτὴ τὴν πρόθεση, ἐλᾶτε νὰ προχωρήσουμε μαζί. Γιατί, σᾶς βεβαιώνω, πὼς δὲν εἶναι μόνο ἀπόλυτα δυνατὸ ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὰ πιθανό, στὴν πραγματικότητα αὐτὸς ποὺ ὀνειρεύεται νὰ γνωρίζει τὴν σημασία τοῦ ὀνείρου του. Μόνο ποὺ δὲν τὸ

γνωρίζει ὅτι ξέρει καὶ γι αὐτὸ νομίζει ὅτι δὲν ξέρει.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι πιθανὸ νὰ ἐπισύρετε τὴν προσοχή μου στὸ γεγονὸς πὼς εἰσάγω πάλι μιὰ ὑπόθεση, τὴ δεύτερη, σὲ μιὰ σύντομη σειρὰ συλλογισμῶν καὶ πὼς κάνοντας ἔτσι μειώνω πολὺ τὴ δύναμη τῆς ἀξίωσής μου γιὰ μιὰ ἀξιόπιστη μέθοδο διαδικασίας. Ἂν δεχτοῦμε τὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ ὄνειρα εἶναι νοητικὰ φαινόμενα καὶ ἂν δεχτοῦμε ἀκόμα τὴν ὑπόθεση ὅτι ὑπάρχουν στὸ νοῦ τῶν ἀνθρώπων ὁρισμένα πράγματα ποὺ τὰ γνωρίζουν χωρὶς νὰ ξέρουν ὅτι τὰ γνωρίζουν... καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς! Ἀρκεῖ νὰ ἔχετε ὑπόψη σας τὴν ἐνυπάρχουσα ἀπιθανότητα . καὶ τῶν δυὸ αὐτῶν ὑποθέσεων, καὶ θὰ μπορέσετε μὲ ἐλαφριὰ καρδιὰ νὰ ἐγκαταλείψετε κάθε ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ συμπεράσματα, ποὺ μπορεῖ νὰ βγάλει κανεὶς ἀπ' αὐτές. Ἔ! λοιπὸν δὲ σᾶς τὰ εἶπα αὐτὰ γιὰ νὰ σᾶς ἐξαπατήσω ἢ γιὰ νὰ σᾶς κρύψω τίποτα. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἀνάγγειλα ὅτι θὰ δημοσίευα ἕνα βιβλίο μὲ τὸν τίτλο: «Εἰσαγωγικὲς διαλέξεις στὴν Ψυχανάλυση». Δὲν εἶχα ὅμως σκοπὸ νὰ παραστήσω τὸ μάντη, πρεσβεύοντας πὼς θὰ σᾶς δείξω μιὰν εὔκολη σειρὰ γεγονότων, ἐνῶ θὰ ἔκρυβα ὅλες τὶς δυσκολίες, θὰ συμπλήρωνα τὰ κενὰ καὶ θὰ ἀοριστολογοῦσα στὰ ἀμφίβολα σημεῖα, ὥστε νὰ μπορεῖτε ν' ἀπολαύσετε ἄνετα τὴν πεποίθηση ὅτι μάθατε κάτι καινούργιο. Ὄχι, τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς πὼς εἶσθε ἀρχάριοι, μὲ κάνει νὰ θέλω νὰ σᾶς δείξω τὴν ἐπιστήμη μας ὅπως εἶναι, μὲ ὅλα τὰ μπερδέματα καὶ τὴν ὠμότητά της, τὶς ἀξιώσεις ποὺ προβάλλει καὶ τὴν κριτικὴ ποὺ μπορεῖ νὰ προκαλέσει. Ξέρω καλὰ πὼς τὸ ἴδιο συμβαίνει σὲ κάθε ἐπιστήμη καὶ πὼς εἰδικὰ στὶς ἀρχὲς δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀλλιῶς. Ξέρω ἀκόμα πὼς στὴ διδασκαλία τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καταβάλλεται προσπάθεια στὴν ἀρχὴ νὰ κρύψουν αὐτὲς τὶς δυσκολίες καὶ τὶς ἀτέλειες ἀπὸ τὸν σπουδαστή. Αὐτὸ ὅμως δὲ μπορεῖ νὰ γίνει στὴν Ψυχανάλυση. Ἔτσι διετύπωσα πραγματικὰ δυὸ ὑποθέσεις, τὴ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη καὶ ὁποιοσδήποτε βρίσκει τὸ σύνολο πολὺ κοπιαστικὸ ἢ πολὺ ἀβέβαιο ἢ ὅποιος εἶναι συνηθισμένος σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ βεβαιότητος ἢ σὲ πιὸ λεπτολόγα συμπεράσματα, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ προχωρήσει περισσότερο μαζί μου. Θὰ τὸν συμβούλευα ὅμως σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση νὰ ἐγκαταλείψει ἐντελῶς τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα γιατὶ ὑπάρχει κίνδυνος νὰ μὴ βρεῖ σ' αὐτὸ τὸν τομέα μονοπάτια τόσο ἀκριβῆ καὶ ἀσφαλῆ ὅσο αὐτὸς θέλει. Καὶ ἀκόμα εἶναι ὁλότελα περιττὸ γιὰ ὁποιαδήποτε ἐπιστήμη, ποὺ μπορεῖ νὰ προσφέρει μιὰ πραγματικὴ συνεισφορὰ στὴ γνώση, νὰ πασχίζει νὰ γίνει γνωστὴ καὶ νὰ κερδίσει ὀπαδούς. Ἡ ὑποδοχή της πρέπει νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά της, καὶ μπορεῖ νὰ περιμένει μέχρις ὅτου αὐτὰ ὑποχρεώσουν τὸν κόσμο νὰ τὴν προσέξει. Μπορῶ ὅμως νὰ προειδοποιήσω ἐκείνους ποὺ δὲν πρόκειται νὰ ἐμποδιστοῦν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ὅτι οἱ δυὸ ὑποθέσεις μου δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ση-

μασία. Ἡ πρώτη, ὅτι τὰ ὄνειρα εἶναι ἕνα νοητικὸ φαινόμενο, εἶναι ἡ ὑπόθεση ποὺ ἐλπίζουμε νὰ ἀποδείξουμε μὲ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἔργου μας. Ἡ δεύτερη ἀποδείχτηκε ἤδη σὲ διαφορετικὸ τομέα καὶ μόνο ποὺ παίρνω τὸ θάρρος νὰ τὴν μεταφέρω ἀπὸ κεῖ στὰ προβλήματά μας.

Ποῦ καὶ σὲ ποιὰ περίπτωση ἔχει τάχα ἀποδειχτεῖ πὼς ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ κατέχει γνώσεις χωρὶς νὰ ξέρει πὼς τὶς κατέχει, πρᾶγμα ποὺ ἐμεῖς ὑποθέτουμε γι αὐτὸν ποὺ ὀνειρεύεται; Ἀσφαλῶς αὐτὸ θὰ εἶταν ἕνα ἀξιόλογο καὶ καταπληκτικὸ γεγονός, ποὺ θὰ ἄλλαζε τὴν ἀντίληψή μας γιὰ τὴ νοητικὴ ζωὴ καὶ δὲ θὰ ὑπῆρχε ἀνάγκη νὰ τὸ κρύψουμε. Συμπτωματικὰ θὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἕνα γεγονὸς ποὺ θὰ διαψευδόταν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν διατύπωση ποὺ ὡστόσο ὅμως εἶναι κατὰ λέξη ἀκριβὴς—μιὰ ἀντίφαση ὅρων. Δὲν ὑπάρχει ὡστόσο, καμιὰ ἀπόπειρα ἀπόκρυψης. Δὲ μποροῦμε νὰ κατηγορήσουμε τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς ἐπειδὴ ὁ κόσμος δὲν τὸ γνωρίζει ἢ ἀδιαφορεῖ γι αὐτό, ὅπως δὲν πρέπει νὰ κατηγορηθοῦμε ἐμεῖς γιατὶ ὅλα αὐτὰ τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα ἐκρίθηκαν ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ ἀπέσχαν ἀπ' ὅλες τὶς παρατηρήσεις καὶ τὰ πειράματα, ποὺ αὐτὰ μονάχα μπορεῖ νὰ εἶναι πειστικά.

Ἡ ἀπόδειξη στὴν ὁποία ἀναφέρθηκα βρέθηκε στὴ σφαίρα τῶν ὑπνωτικῶν φαινομένων. Τὸ 1889 εἴμουν παρὼν στὶς ἐξαιρετικὰ ἐντυπωσιακὲς ἐπιδείξεις τῶν Λιεμπὼ καὶ Μπερνχάϊμ στὸ Νανσὺ καὶ ἐκεῖ παρακολούθησα τὸ ἀκόλουθο πείραμα. Ἕνας ἄνθρωπος ἐτέθη σὲ κατάσταση ὑπνοβασίας καὶ μετὰ ὑποχρεώθηκε νὰ ὑποστεῖ κάθε εἴδους παραισθητικὰ πειράματα. Ὅταν τὸν ξύπνησαν στὴν ἀρχὴ δὲ φαινόταν νὰ ξέρει τίποτα ἀπὸ ὅ,τι εἶχε συμβεῖ στὴ διάρκεια τῆς ὕπνωσής του. Ὁ Μπερνχάϊμ τότε τοῦ ζήτησε ἁπλὰ νὰ τοῦ πεῖ τί εἶχε συμβεῖ τὴν ὥρα ποὺ βρισκόταν σὲ κατάσταση ὕπνωσης. Ὁ ἄνθρωπος δήλωσε πὼς δὲ μποροῦσε νὰ θυμηθεῖ τίποτα. Ὁ Μπέρνχάϊμ ὡστόσο ἐπέμεινε σ' αὐτό, τὸν ἐπίεσε καὶ τὸν βεβαίωσε πὼς ἤξερε καὶ πὼς θἄπρεπε νὰ θυμᾶται, καὶ νά, ὁ ἄνθρωπος κλονίστηκε, ἄρχισε νὰ στοχάζεται θαμπά, πρῶτα τὸ ἕνα περιστατικὸ ποὺ τοῦ εἶχε ὑποβληθεῖ, ἔπειτα κάτι ἄλλο, καὶ οἱ ἀναμνήσεις του γίνονταν ὅσο πήγαινε καὶ πιὸ καθαρὲς καὶ πλήρεις ὥσπου τελικὰ ἦρθαν στὸ φῶς χωρὶς κανένα χάσμα. Ἀφοῦ λοιπόν, στὸ τέλος ἐξεδήλωσε μιὰ γνώση χωρὶς νὰ τὴν ἀποχτήσει ἀπὸ κανέναν, εἴμαστε δικαιολογημένοι νὰ συμπεράνουμε πὼς αὐτὲς οἱ ἀναμνήσεις ὑπῆρχαν στὸ νοῦ του ἀπὸ τὴν ἀρχή. Μόνο ποὺ εἶταν ἀπρόσιτες γι αὐτόν. Δὲν γνώριζε ὅτι τὶς ἤξερε ἀλλὰ πίστευε πὼς δὲν τὶς ἤξερε. Πραγματικὰ ἡ περίπτωσή του εἶταν ἀκριβῶς ἡ ἴδια μ' ἐκείνη ποὺ ὑποθέτουμε γι αὐτὸν ποὺ ὀνειρεύεται.

Ἐλπίζω πὼς θὰ ἀπορήσατε ὅτι τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἔχει ἤδη ἀποδειχτεῖ καὶ θὰ μὲ ρωτήσετε: «Γιατί δὲν ἀναφερθήκατε σ'

αὐτὴ τὴν ἀπόδειξη πιὸ πρίν, ὅταν ἐξετάζαμε τὰ λάθη καὶ φτάσατε στὸ σημεῖο ν' ἀποδώσετε σ' ἕναν ἄνθρωπο ποὺ εἶχε κάνει μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας σκοποὺς κρυμένους πίσω ἀπὸ τὴν ὁμιλία του, ποὺ δὲν ἐγνώριζε τίποτε γι αὐτοὺς καὶ ποὺ τοὺς διέψευδε; Ἂν εἶναι δυνατὸν γιὰ ἕναν ἄνθρωπο νὰ πιστέψει ὅτι δὲν ξέρει τίποτα γιὰ ἐμπειρίες ποὺ παρ' ὅλα αὐτὰ ἔχει τὴν ἀνάμνησή τους δὲν φαίνεται πιὰ ἀπίθανο ὅτι θὰ ὑπάρχουν ἄλλες νοητικὲς διαδικασίες ποὺ γίνονται μέσα του καὶ ποὺ γι αὐτὲς δὲν ξέρει ἐπίσης τίποτα. Θὰ μᾶς ἔκανε ἀσφαλῶς ἐντύπωση αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα καὶ θὰ εἴμαστε σὲ καλύτερη θέση γιὰ νὰ καταλάβουμε τὰ σφάλματα.».

Βέβαια θὰ μποροῦσα νὰ εἶχα παρουσιάσει τὴν ἀπόδειξη αὐτὴ τότε, ἀλλὰ τὴν κράτησα γιὰ μιὰ μεταγενέστερη εὐκαιρία, ὅταν θὰ χρειαζόταν πιὸ πολύ. Μερικὰ ἀπὸ τὰ λάθη ἐξηγούνταν μόνα τους, ἄλλα μᾶς ὑπέβαλλαν τὴν ἰδέα ὅτι γιὰ νὰ καταλάβουμε τη σχέση μεταξὺ τῶν φαινομένων θὰ εἴταν σκόπιμο νὰ θεωρήσουμε σὰν ἀποδειγμένη τὴν ὕπαρξη νοητικῶν διαδικασιῶν ποὺ νὰ τὶς ἀγνοεῖ ὁλότελα ὁ ἐνδιαφερόμενος. Στὰ ὄνειρα εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀναζητήσουμε τὶς ἐξηγήσεις μας ἀλλοῦ καὶ ἐπιπρόσθετα ὑπολογίζω ὅτι εἴσαστε προθυμότεροι στὴν περίπτωση αὐτὴ νὰ δεχτεῖτε μιὰν ἀπόδειξη ποὺ ἀναφέρεται στὸν τομέα τοῦ ὑπνωτισμοῦ. Ἡ κατάσταση ὅπου διαπράττουμε λάθη θὰ πρέπει νὰ σᾶς φαίνετε φυσιολογικὴ καὶ σὰν τέτια νὰ μὴν ἔχει καμιὰ ὁμοιότητα μὲ τὴν κατάσταση τῆς ὕπνωσης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὑπάρχει μιὰ ξεκάθαρη σχέση ἀνάμεσα στὴν ὑπνωτικὴ κατάσταση καὶ τὸν ὕπνο ποὺ εἶναι ἡ οὐσιώδης προϋπόθεση τοῦ ὀνείρου. Ἡ ὕπνωση μάλιστα λέγεται καὶ τεχνητὸς ὕπνος. Λέμε στοὺς ἀνθρώπους ποὺ θέλουμε νὰ ὑπνωτίσουμε: «Κοιμήσου» καὶ οἱ ὑποβολὲς ποὺ τοὺς κάνουμε μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ ὄνειρα τοῦ φυσικοῦ ὕπνου. Ἡ νοητικὴ κατάσταση εἶναι πραγματικὰ ἀνάλογη καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις. Στὸ φυσιολογικὸ ὕπνο αποσύρουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας ἀπὸ ὁλόκληρο τὸν ἔξω κόσμο. Τὸ ἴδιο συμβαίνει στὴν ὕπνωση, μὲ μοναδικὴ ἐξαίρεση τὸ πρόσωπο ποὺ μᾶς ὑπνώτισε καὶ μὲ τὸ ὁποῖο παραμένουμε σὲ ἐπαφή. Ἀκόμα ὁ καλούμενος «ὕπνος τῆς τροφοῦ» ὅπου ἡ τροφὸς παραμένει σὲ σχέση μὲ τὸ παιδὶ καὶ μόνον αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὴν ξυπνήσει εἶναι τὸ φυσιολογικὸ ἀντίστοιχο τῆς ὕπνωσης. Ἔτσι λοιπὸν δὲ φαίνεται καὶ πολὺ παράτολμο νὰ μεταφέρουμε στὸ φυσικὸ ὕπνο κάτι ποὺ ἀναφέρεται στὸν ὑπνωτισμό. Ἡ ὑπόθεση ὅτι αὐτὸς ποὺ βλέπει τὸ ὄνειρο, κάτι ξέρει γιὰ τὸ νόημά του καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ γνώση εἶναι ἁπλῶς ἀπρόσιτη γι αὐτόν, ἔτσι ποὺ κι ὁ ἴδιος δὲν πιστεύει ὅτι τὴν ἔχει, δὲν εἶναι μιὰ αὐθαίρετη ἐφεύρεση. Συμπτωματικὰ παρατηροῦμε ἐδῶ ὅτι μᾶς ἀνοίγεται ἔτσι ἕνας τρίτος δρόμος γιὰ τὴ μελέτη τῶν ὀνείρων. Μποροῦμε τώρα νὰ ἀκολουθήσουμε τὴ λεωφόρο τῶν παρορμήσεων ποὺ

διαταράσσουν τὸν ὕπνο ἢ τῶν ὀνειροπολήσεων κατὰ τὴν ἐγρήγορση καὶ μᾶς ἀνοίγεται ἡ ὁδὸς τῶν ὀνείρων ποὺ ὑποβάλλονται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὕπνωσης.

Τώρα μποροῦμε ἴσως νὰ ἐπανέλθουμε στὸ ἔργο μας μὲ μεγαλύτερη αὐτοπεποίθηση. Βλέπουμε πὼς εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ ὀνειρευόμενος νὰ γνωρίζει κάτι γιὰ τὸ ὄνειρό του. Τὸ πρόβλημα εἶναι πῶς νὰ τὸν κάνουμε ἱκανὸ νὰ φτάσει στὴ γνώση καὶ νὰ μᾶς τὴν μεταδώσει. Δὲν περιμένουμε ἀπ' αὐτὸν νὰ μᾶς πεῖ ἀμέσως τί σημαίνει τὸ ὄνειρό του, ἀλλὰ πιστεύουμε πὼς θὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀνακαλύψει τὴν πηγή του, ἀπὸ ποιὸν κύκλο ἰδεῶν καὶ ἐνδιαφερόντων παράγεται. Στὰ λάθη, θὰ θυμόσαστε, ὁ ἄνθρωπός μας ρωτήθηκε πῶς ἐμφανίστηκε ἡ παραδρομὴ τῆς γλώσσας «ἀπογουρουνοποιήθηκαν» καὶ ὁ πρῶτος συνειρμός του μᾶς ἔδωσε τὴν ἐξήγηση. Ἡ τεχνικὴ ποὺ χρησιμοποιοῦμε στὴν περίπτωση τῶν ὀνείρων εἶναι πολὺ ἁπλὴ καὶ εἶναι πλασμένη ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα. Ἐδῶ πάλι θὰ ρωτήσουμε αὐτὸν ποὺ ὀνειρεύεται πῶς τοῦ συνέβη νὰ δεῖ αὐτὸ τὸ ὄνειρο καὶ ἡ ἀπάντησή του πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πὼς δίνει τὴν ἐξήγηση καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση. Κατὰ συνέπεια μᾶς εἶναι ἀδιάφορο ἂν αὐτὸς νομίζει πὼς ξέρει ἢ δὲν ξέρει κάτι γιὰ τὸ ὄνειρό του καὶ μεταχειριζόμαστε τὶς δυὸ περιπτώσεις κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο.

Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ εἶναι βέβαια πολὺ ἁπλή, παρ' ὅλα αὐτὰ φοβᾶμαι πὼς θὰ προκαλέσει πολὺ ἔντονη ἀντίδραση ἀπὸ μέρους σας. Θὰ πεῖτε : «Καὶ ἄλλη ὑπόθεση», ἡ τρίτη! Καὶ ἡ πιὸ ἀπίθανη ἀπ' ὅλες! Ὅταν ρωτάω τὸν ὀνειρευόμενο τί ἰδέες τοῦ ἔρχονται γιὰ τὸ ὄνειρο, ἐννοεῖτε ὅτι ὁ πρῶτος του συνειρμὸς θὰ μᾶς δώσει τὴν ποθούμενη ἐξήγηση; Σίγουρα ὅμως μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει κανένα συνειρμὸ ἢ ὁ Θεὸς μονάχα ξέρει τί μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ συνειρμὸς αὐτός. Δὲ μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε σὲ τί λόγους βασίζεται μιὰ τέτια προσδοκία. Πραγματικὰ προϋποθέτει ὑπερβολικὴ ἐμπιστοσύνη στὴ Θεία Πρόνοια κι αὐτὸ σ' ἕνα σημεῖο ὅπου μάλλον περισσότερη ἄσκηση τῆς κριτικῆς ἱκανότητας θ' ἀντιμετώπιζε καλύτερα τὴν περίπτωση. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ἕνα ὄνειρο δὲν εἶναι σὰ μιὰ ἁπλὴ παραδρομὴ τῆς γλώσσας, ἀλλὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ στοιχεῖα. Ἀφοῦ τὰ πράγματα εἶναι ἔτσι σὲ ποιό συνειρμὸ πρέπει νὰ βασιστεῖ κανείς ;

Ἔχετε δίκιο σὲ ὅλα τὰ ἐπουσιώδη. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἕνα ὄνειρο διαφέρει ἀπὸ μιὰ παραδρομὴ τῆς γλώσσας ἐξαιτίας τῶν πολλῶν του στοιχείων ὅπως καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα σημεῖα. Πρέπει νὰ τὸ ἔχουμε ὑπόψη μας στὴν τεχνική μας. Ἔτσι σᾶς προτείνω νὰ κατατμήσουμε τ' ὄνειρο στὰ διάφορά του στοιχεῖα καὶ νὰ ἐξετάσουμε κάθε στοιχεῖο χωριστά. Τότε θὰ ἔχουμε ἀποκαταστήσει τὴν ἀναλογία μὲ τὴν παραδρομὴ τῆς γλώσσας. Ἀκόμα ἔχετε δίκιο λέγοντας πὼς ὁ ὀνειρευόμενος ὅταν ρωτηθεῖ γιὰ μεμονωμένα στοιχεῖα τοῦ ὀνείρου μπορεῖ ν' ἀπαντήσει πὼς δὲν

ἔχει ἰδέα γι αὐτά. Ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου δεχόμαστε αὐτὴ τὴν ἀπάντηση καὶ ἀργότερα θὰ σᾶς πῶ ποιὲς εἶναι αὐτές. Εἶναι ἀρκετὰ περίεργο ὅμως ὅτι ὑπάρχουν περιπτώσεις ποὺ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι μπορεῖ νὰ ἔχουμε ὁρισμένες συγκεκριμένες ἰδέες. Γενικὰ ὅμως ὅταν αὐτὸς ποὺ ὀνειρεύεται δηλώνει πὼς δὲν ἔχει ἰδέα, θὰ τοῦ φέρουμε ἀντιρήσεις, θὰ τὸν πιέσουμε νὰ ἀπαντήσει θὰ τὸν βεβαιώσουμε πὼς πρέπει νὰ ἔχει κάποια ἰδέα καὶ θὰ ἀποδειχτεῖ ὅτι ἔχουμε δίκιο. Θὰ μᾶς ἐμφανίσει ἕνα συνειρμό, ὁποιονδήποτε, δὲν ἔχει σημασία ποιὸς θἆναι. Εἰδικὰ θὰ εἶναι ἕτοιμος νὰ μᾶς δώσει πληροφορίες ποὺ μποροῦμε νὰ τὶς ὀνομάσουμε ἱστορικές. Θὰ πεῖ: «Αὐτὸ εἶναι κάτι ποὺ συνέβη χτὲς (ὅπως στὴν περίπτωση τῶν δύο «πεζῶν» ὀνείρων ποὺ ἀνέφερα πιὸ πάνω) ἢ «αὐτὸ μοῦ θυμίζει κάτι ποὺ συνέβη τελευταῖα» καὶ ἔτσι θὰ καταλήξουμε νὰ προσέξουμε ὅτι τὰ ὄνειρα συνδέονται πολὺ συχνότερα μὲ ἐντυπώσεις τῆς προηγούμενης ἡμέρας ἀπ' ὅσο φανταζόμαστε στὴν ἀρχή. Τελικά, μὲ τὸ ὄνειρο σὰν ἀφετηρία ὁ ὀνειρευόμενος θὰ θυμηθεῖ γεγονότα ποὺ τοῦ συνέβησαν λιγότερο πρόσφατα καὶ στὸ τέλος ἀκόμα καὶ μερικὰ ποὺ βρίσκονται πολὺ μακρυὰ στὸ παρελθόν.

Σχετικὰ ὅμως μὲ τὸ κύριο θέμα κάνετε λάθος. Ὅταν νομίζετε πὼς εἶναι αὐθαίρετο νὰ ὑποθέσουμε πὼς ὁ πρῶτος συνειρμὸς τοῦ ὀνειρευόμενου πρέπει νὰ μᾶς δώσει ἐκεῖνο ἀκριβῶς ποὺ ζητᾶμε ἢ τουλάχιστο νὰ μᾶς ὁδηγήσει σ' αὐτὸ καὶ ἐπὶ πλέον πὼς ὁ συνειρμὸς εἶναι πολὺ πιθανότερο νὰ εἶναι ὁλότελα αὐθαίρετος καὶ νὰ μὴν ἔχει καμιὰ σχέση μ' ἐκεῖνο ποὺ ψάχνουμε καὶ πὼς δείχνει μόνο τὴ τυφλή μου πίστη στὴ Θεία Πρόνοια ἂν περιμένω τίποτα ἄλλο — τότε κάνετε πολὺ μεγάλο λάθος. Πῆρα ἤδη τὸ θάρρος νὰ σᾶς τονίσω πὼς μέσα σας ὑπάρχει μιὰ βαθιὰ ριζωμένη πίστη στὴν ψυχικὴ ἐλευθερία κι ἐκλογή, πὼς αὐτὴ ἡ πίστη εἶναι ὁλότελα ἀντιεπιστημονικὴ καὶ πὼς πρέπει νὰ ὑποχωρήσει μπρὸς στὶς ἀξιώσεις μιᾶς νομοτέλειας ποὺ κυβερνάει ἀκόμα καὶ τὴν νοητικὴ ζωή. Σᾶς ζητῶ νὰ σεβασθεῖτε τὸ γεγονὸς ὅτι ἕνας συνειρμὸς μονάχα καὶ κανένας ἄλλος ἔρχεται στὸ νοῦ ἐκείνου ποὺ ὀνειρεύεται, ὅταν ἐρωτηθεῖ. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση δὲν ἀντικρούω μιὰ πίστη μὲ μιὰν ἄλλη. Μπορεῖ νὰ ἀποδειχτεῖ πὼς ὁ δοσμένος ἔτσι συνειρμὸς δὲν εἶναι θέμα ἐκλογῆς, οὔτε εἶναι ἀκαθόριστος καὶ πὼς δὲν εἶναι χωρὶς σχέση μ' ἐκεῖνο ποὺ ζητᾶμε. Ἔμαθα μάλιστα, τελευταία —ὄχι πὼς δίνω μεγάλη σημασία στὸ γεγονός— πὼς ἡ πειραματικὴ ψυχολογία παρουσίασε τέτιες ἀποδείξεις.

Λόγω τῆς σημασίας τοῦ θέματος σᾶς παρακαλῶ νὰ δώσετε ἰδιαίτερη προσοχὴ σ' αὐτό. Ὅταν ζητῶ ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο νὰ πεῖ τὶ τοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ γιὰ ὁποιοδήποτε δεδομένο στοιχεῖο ἑνὸς ὀνείρου τοῦ ζητῶ νὰ παραδοθεῖ ἀνεμπόδιστα στὴ διαδικασία τοῦ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ συνειρμοῦ ποὺ ἀκολουθεῖ ὅταν διατηρεῖ στὸ νοῦ

του τὴν ἀρχικὴ ἰδέα. Αὐτὸ ἀπαιτεῖ μιὰ ἰδιαίτερη κατάσταση προσοχῆς, κάτι τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ στοχασμό, ποὺ μάλιστα τὸν ἀποκλείει. Πολλοὶ ἄνθρωποι υἱοθετοῦν αὐτὴ τὴν στάση χωρὶς καμιὰ δυσκολία, ἄλλοι ὅμως ὅταν τὸ ἐπιδιώκουν παρουσιάζουν ἀπίστευτη ἀνικανότητα. Ὑπάρχει ἕνας ἀκόμα μεγαλύτερος βαθμὸς ἐλευθερίας στὸ συνειρμὸ ποὺ ἐμφανίζεται ὅταν ἀπαλάσσω τὸν ὀνειρευόμενο ἐντελῶς ἀπὸ κάθε ἰδέα - παρόρμηση καὶ τοῦ περιγράφω μονάχα τὸ εἶδος τοῦ συνειρμοῦ ποὺ ἐπιζητῶ. Παράδειγμα: ὅταν ζητήσω ἀπὸ κάποιον νὰ πεῖ τὸ πρῶτο κύριο ὄνομα ἢ τὸν ἀριθμὸ ποὺ θὰ σκεφτεῖ. Ἕνας συνειρμὸς αὐτοῦ τοῦ εἴδους, θὰ ἔπρεπε, μπορεῖ νὰ πεῖ κανείς, νὰ ὑπόκειται ἀκόμα περισσότερο στὴν ἐλευθέρα ἐκλογὴ παρὰ τὸ εἶδος ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴν τεχνική μας. Παρ' ὅλα αὐτὰ μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ ὅτι σὲ κάθε περίπτωση καθορίζεται αὐστηρὰ ἀπὸ σημαντικὲς ἐσωτερικὲς στάσεις τοῦ νοῦ, ποὺ μᾶς εἶναι ἄγνωστες τὴ στιγμὴ ποὺ ἐνεργοῦν, ἀκριβῶς ὅπως μᾶς εἶναι ἄγνωστες οἱ διαταρακτικὲς τάσεις ποὺ προκαλοῦν τὰ λάθη καὶ οἱ τάσεις ἐκεῖνες ποὺ προκαλοῦν τὶς ὀνομαζόμενες «τυχαῖες» ἐνέργειες.

Ἐγὼ ὁ ἴδιος καὶ πολλοὶ ἔπειτα ἀπὸ μένα ἔκαναν ἐπανειλημμένα ἐξέταση ὀνομάτων καὶ ἀριθμῶν ποὺ προκλήθηκαν χωρὶς καμιὰ συγκεκριμένη ἰδέα σὰν ἀφετηρία. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ πειράματα δημοσιεύτηκαν. Ἡ μέθοδος εἶναι ἡ ἀκόλουθη: μιὰ σειρὰ συνειρμῶν ξεπηδάει ἀπὸ τ' ὄνομα ποὺ ἦρθε στὸ νοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ συνειρμοὶ καθὼς βλέπετε δὲν εἶναι πιὰ ἐλεύθεροι ἀπόλυτα, ἀλλὰ εἶναι συνδεμένοι ἀκριβῶς ὅσο εἶναι συνδεμένοι οἱ συνειρμοὶ τῶν διαφόρων στοιχείων τοῦ ὀνείρου. Αὐτὴ ἡ σειρὰ συνειρμῶν διατηρεῖται μέχρι ποὺ νὰ ἐξαντληθοῦν οἱ σκέψεις ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ τὴν ὤθηση. Μέχρι τότε ὡστόσο θὰ ἔχετε ἐξηγήσει τὴν αἰτιολογία καὶ τὴ σημασία τοῦ ἐλεύθερου συνειρμοῦ μὲ ἕνα ὄνομα. Τὰ πειράματα ἀποδίνουν τὸ ἴδιο πάντα ἀποτέλεσμα. Οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνουν περιέχουν συχνὰ ἕναν πλοῦτο ὑλικοῦ καὶ κάνουν ἀναγκαῖο τὸ νὰ προχωρήσουμε πολὺ στὶς διακλαδώσεις τους. Οἱ συνειρμοὶ ἀπὸ ἀριθμοὺς ποὺ γεννιοῦνται αὐθόρμητα εἶναι ἴσως οἱ πιὸ ἀποκαλυπτικοί. Ἀκολουθεῖ ὁ ἕνας τὸν ἄλλο τόσο γρήγορα καὶ τραβοῦν πρὸς ἕνα μυστικὸ σκοπὸ μὲ τέτια καταπληκτικὴ βεβαιότητα, ὥστε μένει κανεὶς πραγματικὰ κατάπληχτος. Θὰ σᾶς δώσω μόνο ἕνα παράδειγμα μιᾶς ἀνάλυσης ὀνόματος αὐτοῦ τοῦ εἴδους, γιατὶ κατὰ τύχη εἶναι παράδειγμα ποὺ δὲν προϋποθέτει τὴν χρησιμοποίηση μεγάλου ὄγκου ὑλικοῦ.

Κάποτε ποὺ ἐθεράπευα ἕναν νέο, συνέβη νὰ πῶ κάτι γι αὐτὸ τὸ θέμα καὶ νὰ βεβαιώσω ὅτι παρ' ὅλη τὴν φαινομενικὴ μας ἐλευθερία ἐκλογῆς σὲ τέτια θέματα δὲ μποροῦμε πραγματικά, νὰ σκεφτοῦμε κανένα ὄνομα ποὺ νὰ μὴν ἀποδεικνύεται ὅτι σχετίζεται στενὰ ἀπὸ ἄμεσα περιστατικὰ μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία

τοῦ ἐξεταζομένου ἀτόμου καὶ τὴν κατάσταση ποὺ βρίσκεται αὐτὴ τὴ στιγμή. Καθὼς ἐκεῖνος εἶχε τὴν τάση ν' ἀμφιβάλλει τοῦ πρότεινα νὰ κάνω ἀμέσως καὶ ἐπὶ τόπου τὸ πείραμα στὸν ἴδιο. Ἤξερα πὼς εἶχε συνήθως πολλὲς καὶ κάθε εἴδους σχέσεις μὲ γυναῖκες καὶ κορίτσια, ἔτσι τοῦ εἶπα πὼς πίστευα ὅτι θἄχε ἕναν ἐξαιρετικὰ μεγάλον ἀριθμὸν γυναικείων ὀνομάτων γιὰ νὰ διαλέξει ἀπ' αὐτά. Ἐκεῖνος συμφώνησε καὶ πρὸς μεγάλη μου ἔκπληξη ἢ μᾶλλον δική του δὲ μὲ κατέκλυσε μὲ ἕναν καταράκτη γυναικείων ὀνομάτων ἀλλὰ ἔμεινε σιωπηλὸς γιὰ λίγο κ' ἔπειτα ὁμολόγησε πὼς τὸ ὄνομα ποὺ τοὔρχόταν στὸ νοῦ εἶταν «Ἀλμπίν». «Τί περίεργο! Τί συνδέετε μ' αὐτὸ τ' ὄνομα; Πόσες Ἀλμπὶν γνωρίζετε;» Ἀρκετὰ περίεργα δὲ γνώριζε καμμιὰ μὲ τ' ὄνομα Ἀλμπὶν καὶ δὲν εὕρισκε κανένα συνειρμὸ μὲ τ' ὄνομα. Θἄβγαζε τὸ συμπέρασμα κανεὶς πὼς ἡ ἀνάλυση εἶχε ἀποτύχει, ἀλλὰ ὄχι, εἶταν σχεδὸν πλήρης καὶ δὲ χρειαζόταν ἄλλος συνειρμός. Ὁ ἴδιος αὐτὸς εἶταν ἀσυνήθιστα ξανθὸς καὶ ἐνῶ τοῦ μιλοῦσα στὴν ἀνάλυση τὸν εἶχα συχνὰ ἀποκαλέσει στ' ἀστεῖα *Ἀλμπίνο*. Ἀκόμα βρισκόμαστε ἀκριβῶς στὴν ἀναζήτηση τοῦ *γυναικείου* στοιχείου στὴ φύση του. Ἔτσι λοιπὸν ὁ ἴδιος εἶταν αὐτὸς ὁ θηλυκὸς ἀλβίνος ἡ «γυναίκα» ποὺ τὸν ἐνδιέφερε περισσότερο ἀπ' ὅλα ἐκείνη τὴ στιγμή.

Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ μελωδίες ποὺ ἔρχονται ξαφνικὰ στὸ μυαλὸ ἑνὸς ἀνθρώπου μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ ὅτι προκαλοῦνται ἀπὸ κάποια σειρὰ σκέψεων στὴν ὁποία ἀνήκουν καὶ ποὺ γιὰ κάποιο λόγο ἀπασχολεῖ τὸ νοῦ του, χωρὶς αὐτὸς νὰ ξέρει τίποτα γι αὐτό. Εἶναι εὔκολο ν' ἀποδείξουμε πὼς ἡ σχέση μὲ τὴ μελωδία πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ εἴτε στὰ λόγια ποὺ ἀνήκουν σ' αὐτὴ εἴτε στὴν πηγὴ ἀπ' ὅπου προέρχεται: Πρέπει ὡστόσο νὰ διατυπώσω αὐτὴ τὴν ἐπιφύλαξη, πὼς δὲν τὸ ὑποστηρίζω αὐτὸ στὴν περίπτωση πραγματικὰ μουσικῶν ἀνθρώπων, ποὺ γι αὐτοὺς συμβαίνει νὰ μὴν ἔχω πείρα. Σ' αὐτοὺς ἡ μουσικὴ ἀξία τῆς μελωδίας μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν ξαφνική της προβολὴ στὴν συνείδηση. Ἡ πρώτη περίπτωση ὅμως εἶναι βέβαια πολὺ πιὸ κοινή. Γνωρίζω ἕναν νέο ποὺ γιὰ λίγο καιρὸ εἶταν ἀπόλυτα μαγεμένος μὲ τὴ μελωδία (γοητευτική, τὸ παραδέχουμαι) τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Πάρι στὴν «Ἑλένη τῆς Τροίας» ὥσπου τοῦ ἐπέστησα τὴν προσοχή, κατὰ τὴν ἀνάλυση ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ μιὰ «Ἴδα» καὶ μιὰ «Ἑλένη» συναγωνίζονταν γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον του.

Ἂν λοιπὸν οἱ συνειρμοὶ ποὺ γεννιόνται ἀπόλυτα ἐλεύθερα καθορίζονται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο καὶ ἀνήκουν σὲ μιὰ ὁρισμένη σειρὰ παραστάσεων εἴμαστε ἀσφαλῶς δικαιολογημένοι νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ συνειρμοὶ ποὺ συνδέονται μὲ μιὰ μόνο ἰδέα παρόρμηση θὰ καθορίζονται ἐξ ἴσου στενά. Ἡ ἐξέταση δείχνει σὰ γεγονὸς ὅτι δὲν εἶναι μόνο συνδεμένοι κατὰ πρῶτο λόγο μὲ τὴν ἰδέα - παρόρμηση ποὺ τοὺς προσφέραμε ἀλλὰ καὶ πὼς ἐξαρτῶνται κατὰ δεύτερο λόγο ἀπὸ κύκλους σκέψεων καὶ ἐνδιαφερόν-

των μεγάλης θυμικῆς ἀξίας (*συμπλέγματα* καθὼς τὰ ὀνομάζουμε) ποὺ γιὰ τὴν ἐπιροή τους δὲν ξέρουμε ἀκόμα τίποτα, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀσυνείδητη δραστηριότητα.

Οἱ συνειρμοὶ ποὺ εἶναι συνδεμένοι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἔγιναν ἀντικείμενο πολὺ διδακτικῶν πειραμάτων, ποὺ ἔπαιξαν σημαντικὸ ρόλο στὴν Ἱστορία τῆς Ψυχανάλυσης. Ἡ σχολὴ τοῦ Βοὺντ ἐδημιούργησε τὸ ὀνομαζόμενο πείραμα συνειρμοῦ ὅπου τὸ ὑποκείμενο τοῦ πειράματος καλεῖται νὰ ἀπαντήσει σὲ μιὰ δοσμένη «λέξη - παρόρμηση» ὅσο μπορεῖ γρηγορότερα μὲ ὁποιαδήποτε «λέξη - ἀντίδραση» τοῦ ἔρθει στὸ νοῦ. Τὰ ἀκόλουθα σημεῖα πρέπει τότε νὰ σημειώνονται σ' αὐτὰ τὰ πειράματα: τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ περνάει ἀνάμεσα στὴν προφορὰ τῆς λέξης - παρόρμησης καὶ τῆς λέξης - ἀντίδρασης, ἡ φύση τῆς τελευταίας καὶ τὸ ἐνδεχόμενο ὁποιοδήποτε λάθος ποὺ ἐμφανίζεται ὅταν ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἴδιο πείραμα ἀργότερα κ.λ.π. Ἡ Σχολὴ τῆς Ζυρίχης κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεσία τῶν Μπλόϋλερ καὶ Γιοὺνγκ κατόρθωσε νὰ ἐξηγήσει τὶς ἀντιδράσεις κατὰ τὸ πείραμα συνειρμοῦ ζητώντας ἀπ' τὸ πρόσωπο μὲ τὸ ὁποῖο πειραματιζόταν νὰ ρίξει φῶς σὲ ὁποιοδήποτε συνειρμὸ ποὺ θὰ παρουσίαζε ἐνδιαφέρον μὲ τὴ βοήθεια μεταγενεστέρων συνειρμῶν. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἔγινε φανερὸ ὅτι αὐτὲς οἱ ἀσυνήθιστες ἀντιδράσεις καθορίζονταν κατὰ τὸν αὐστηρότερο τρόπο ἀπὸ τὰ συμπλέγματα αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου. Μὲ αὐτὴ τὴν ἀνακάλυψη ὁ Μπλόϋλερ καὶ ὁ Γιοὺνγκ ἔχτισαν τὴν πρώτη γέφυρα ἀνάμεσα στὴν πειραματικὴ ψυχολογία καὶ τὴν ψυχανάλυση.

Ἀφοῦ ἀκούσατε αὐτὰ μπορεῖ ἴσως νὰ πεῖτε: «Παραδεχόμαστε τώρα ὅτι οἱ ἐλεύθεροι συνειρμοὶ ὑπόκεινται σὲ νομοτέλεια καὶ δὲν εἶναι ζήτημα ἐκλογῆς ὅπως νομίσαμε στὴν ἀρχὴ καὶ τὸ παραδεχόμαστε αὐτὸ καὶ στὴν περίπτωση τῶν συνειρμῶν τῶν στοιχείων τοῦ ὀνείρου. Δὲν εἶναι ὅμως αὐτὸ ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Ὑποστηρίζετε σεῖς ὅτι ὁ συνειρμὸς μὲ κάθε στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου καθορίζεται ἀπὸ κάποιο νοητικὸ πλαίσιο σ' αὐτὸ τὸ εἰδικὸ στοιχεῖο, ἕνα πλαίσιο ποὺ γι αὐτὸ δὲν ξέρουμε τίποτα. Ἐμεῖς ὅμως δὲ βλέπουμε καμιὰ ἀπόδειξη γι αὐτό. Φυσικὰ περιμένουμε ὅτι ὁ συνειρμὸς μὲ τὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου θ' ἀποδειχτεῖ πὼς καθορίζεται ἀπὸ ἕνα ἀπὸ τὰ συμπλέγματα τοῦ ὀνειρευομένου, ποιό τ' ὄφελος ὅμως γιὰ μᾶς; Αὐτὸ δὲ μᾶς βοηθάει νὰ καταλάβουμε τὸ ὄνειρο. Μᾶς ὁδηγεῖ μόνο σὲ κάποια γνώση τῶν ὀνομαζομένων συμπλεγμάτων ὅπως ἔκανε τὸ πείραμα συνειρμοῦ. Τί σχέση ὅμως ἔχουν αὐτὰ μὲ τὸ ὄνειρο;» Ἔχετε δίκιο, παραβλέπετε ὅμως ἕνα σημαντικὸ σημεῖο, αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ μὲ ἐμπόδισε νὰ διαλέξω τὸ πείραμα συνειρμοῦ σὰν ἀφετηρία, γι αὐτὴ τὴ συζήτηση. Σ' αὐτὸ τὸ πείραμα ἡ λέξη παρόρμηση, τὸ μοναδικὸ στοιχεῖο ποὺ καθορίζει τὴν ἀντίδραση, διαλέγεται ἀπὸ μᾶς αὐθαίρετα καὶ ἡ ἀντίδραση ἀποτελεῖ ἐνδιάμεσο ἀνάμεσα στὴ λέξη - παρόρμηση καὶ τὸ σύμπλεγμα ποὺ διεγείρεται στὸ ὑπὸ πει-

ραματισμὸ πρόσωπο. Στ' ὄνειρο ἡ λέξη - παρόρμηση ἀντικαθίσταται ἀπὸ κάτι ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὴν νοητικὴ ζωὴ τοῦ ὀνειρευομένου, ἀπὸ πηγὲς ἄγνωστες σ' αὐτὸν καὶ γι αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι πιθανότατα αὐτὴ ἡ ἴδια ἕνα «παράγωγο» ἑνὸς συμπλέγματος. Γι αὐτὸ δὲν εἶναι ἐντελῶς αὐθαίρετο νὰ ὑποθέσουμε πὼς οἱ συνειρμοὶ ποὺ ἀκολουθοῦν, ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ ὀνείρου, καθορίζονται ἀπὸ τὸ ἴδιο κεῖνο σύμπλεγμα ποὺ παρήγαγε αὐτὸ τὸ ἰδιαίτερο στοιχεῖο καὶ πὼς αὐτοὶ οἱ συνειρμοὶ θὰ μᾶς ὁδηγήσουν στὴν ἀνακάλυψη αὐτοῦ τοῦ συμπλέγματος.

Ἐπιτρέψτε μου νὰ σᾶς δώσω ἕνα ἄλλο παράδειγμα ποὺ μπορεῖ νὰ χρησιμέψει στὸ νὰ δείξει πὼς στὴν περίπτωση τῶν ὀνείρων τὰ γεγονότα δικαιολογοῦν τὶς προσδοκίες μας. Τὸ ξέχασμα κυρίων ὀνομάτων εἶναι πραγματικὰ ἕνα ἐξαιρετικὸ πρότυπο τοῦ τὶ συμβαίνει στὴν ἀνάλυση τοῦ ὀνείρου, μόνο ποὺ στὴν πρώτη περίπτωση ἀφορᾶ ἕνα μόνο πρόσωπο, ἐνῶ στὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων ὑπάρχουν δυό. Ὅταν ξεχνάω ἕνα ὄνομα προσωρινά, ἐξακολουθῶ νὰ εἶμαι βέβαιος πὼς τὸ ξέρω, καὶ μὲ ἕνα ἑλιγμὸ μέσω τοῦ πειράματος τοῦ Μπερνχάϊμ, εἴμαστε τώρα σὲ θέση νὰ πετύχουμε μιὰν ὅμοια βεβαιότητα στὴν περίπτωση τοῦ ὀνειρευομένου.

Τὸ ὄνομα λοιπὸν αὐτὸ ποὺ τὸ ξέχασα κι ὡστόσο τὸ γνωρίζω, μοῦ διαφεύγει. Ἡ πείρα γρήγορα μὲ διδάσκει πὼς ὅσο κι ἂν τὸ σκεφτῶ δὲ θὰ καταφέρω νὰ τὸ θυμηθῶ. Μπορῶ ὡστόσο νὰ σκεφτῶ ἕνα ἄλλο ἢ κάμποσα ἄλλα ὀνόματα στὴ θέση τοῦ ξεχασμένου. Ὅταν ἕνα τέτιο ὑποκατάστατο ὄνομα μοῦ ἔρθει στὸ νοῦ αὐθόρμητα, μόνο τότε ἡ ὁμοιότητα ἀνάμεσα σὲ αὐτὴ τὴν κατάσταση καὶ τὴν κατάσταση τῆς ἀνάλυσης τοῦ ὀνείρου εἶναι φανερή. Τὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου ἐπίσης δὲν εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀναζητῶ πραγματικά· εἶναι μονάχα ἕνα ὑποκατάστατο γιὰ κάτι ἄλλο γιὰ τὸ πραγματικὸ στοιχεῖο ποὺ δὲν τὸ ξέρω καὶ ποὺ δοκιμάζω νὰ τὸ ἀνακαλύψω μέσω τῆς ἀνάλυσης τοῦ ὀνείρου. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι, ὅταν ξεχνάω ἕνα ὄνομα ξέρω πολὺ καλὰ πὼς τὸ ὑποκατάστατο δὲν εἶναι τὸ σωστὸ ὄνομα, ἐνῶ σ' αὐτὴ τὴν ἀντίληψη τοῦ στοιχείου τοῦ ὀνείρου φτάσαμε μονάχα ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐπίμονη διαδικασία ἔρευνας. Ὑπάρχει λοιπὸν ἀκόμα ἕνα τρόπος ὅπου ὅταν ξεχνᾶμε ἕνα ὄνομα μποροῦμε ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ὑποκατάστατο νὰ φτάσουμε στὸ πραγματικὸ ποὺ διαφεύγει ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἀπὸ τὴ συνείδησή μας, δηλαδὴ τὸ ξεχασμένο ὄνομα. Ἂν στρέψω τὴν προσοχή μου στὰ ὑποκατάστατα αὐτὰ ὀνόματα καὶ ἀφήσω νἄρθουν στὸ νοῦ μου ἄλλοι συνειρμοὶ μ' αὐτὰ φτάνω μετὰ ἀπὸ ἕναν σύντομο ἢ μακρὺ δρόμο στ' ὄνομα ποὺ εἶχα ξεχάσει, καί, ἐνεργώντας ἔτσι ἀνακαλύπτω ὅτι τὰ ὑποκατάστατα ποὺ εἶχα διαλέξει αὐθόρμητα εἶχαν μιὰ συγκεκριμένη σχέση καὶ καθορίστηκαν ἀπὸ τὸ ξεχασμένο ὄνομα. Θὰ σᾶς δώσω ἕνα παράδειγμα ἀνάλυσης αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Μιὰ μέρα βρῆκα ὅτι δέ μποροῦσα νὰ θυμηθῶ τὸ ὄνομα τῆς μικρῆς χώρας στὴ Ριβιέρα, ποὺ ἔχει πρωτεύουσα τὸ Μόντε Κάρλο. Εἴταν πολὺ ἐνοχλητικὸ ἀλλὰ ἔτσι εἴταν. Ἀνασκάλεψα ὅλες τὶς γνώσεις μου γιὰ τὴ

χώρα. Σκέφτηκα τὸν 'Αλβέρτο τοῦ Οἴκου τῶν Λουζινιάν, τοὺς γάμους του, τὸ πάθος του γιὰ τὴν ὑποβρύχια ἔρευνα, τέλος κάθε τὶ ποὺ θὰ μποροῦσα νὰ ἐπικαλεσθῶ, ἀλλὰ ὅλα χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἔτσι παραιτήθηκα ἀπὸ τὴν σκέψη καὶ ἀντὶ τ' ὄνομα ποὺ εἶχα ξεχάσει ἄφησα νὰ ἔρθουν στὸ νοῦ μου ὑποκατάστατα ὀνόματα. Τὰ ὀνόματα ἦρθαν γρήγορα. Τὸ ἴδιο τὸ ΜόντεΚάρλο, ἔπειτα τὸ Πεδεμόντιο, ἡ 'Αλβανία, τὸ Μοντεβίδεο, τὸ Κόλικο. Ἡ 'Αλβανία εἶταν ἡ πρώτη ποὺ μοῦ τράβηξε τὴν προσοχή. 'Αντικαταστάθηκε ἀμέσως ἀπὸ τὸ Μοντενέγκρο, ἴσως ἀπὸ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ μαῦρο καὶ τὸ ἄσπρο. Ἔπειτα παρατήρησα πὼς τέσσερα ἀπὸ τὰ ὑποκατάστατα ὀνόματα εἶχαν τὴν ἴδια συλλαβὴ «μὸν» καὶ φώναξα «Μονακό». Βλέπετε πὼς τὰ ὑποκατάστατα πραγματικὰ γεννήθηκαν ἀπὸ τὸ ξεχασμένο ὄνομα. Τὰ τέσσερα πρῶτα προέρχονταν ἀπὸ τὴν πρώτη συλλαβὴ καὶ τὸ τελευταῖο ἔδινε τὸν ἀριθμὸ τῶν συλλαβῶν καὶ ὁλόκληρη τὴν τελευταία. Κατὰ σύμπτωση, μπόρεσα ἀπολύτως εὔκολα ν' ἀνακαλύψω τὶ μέ ἔκανε νὰ ξεχάσω τὸ ὄνομα προσωρινά. Μονακὸ λέγεται ἰταλικὰ καὶ τὸ Μόναχο, καὶ ὁρισμένες σκέψεις ποὺ εἶχαν σχέση μ' αὐτὴν τὴν πόλη εἶχαν ἐνεργήσει σὰν ἀπαγόρευση. Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι ἕνα πολὺ ὡραῖο παράδειγμα, ἀλλὰ εἶναι ὑπερβολικὰ ἁπλό. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις μπορεῖ νὰ πάρετε μιὰ μεγαλύτερη διαδοχὴ συνειρμῶν μέχρι τὸ ὑποκατάστατο ὄνομα καὶ τότε ἡ ἀναλογία μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ ὀνείρου θὰ εἶναι πιὸ ξεκάθαρη. Ἔχω καὶ τέτιου εἴδους ἐμπειρίες. Ἕνας ξένος μὲ κάλεσε μιὰ μέρα νὰ πιῶ λίγο ἰταλικὸ κρασί, καὶ στὸ πάνδοχεῖο ἀνακάλυψε πὼς εἶχε ξεχάσει τὸ ὄνομα τοῦ κρασιοῦ ποὺ σκόπευε νὰ παραγγείλει γιατὶ τοῦ εἶχε ἀφήσει πολὺ εὐχάριστες ἀναμνήσεις. Ἕνας ἀριθμὸς ὑποκαταστάτων ὀνομάτων ποὺ δὲν ἔμοιαζαν μεταξύ τους τοῦ ἦρθαν στὸ νοῦ καὶ ἀπ' αὐτὰ μπόρεσα νὰ συμπεράνω πὼς ἡ ἰδέα κάποιας ποὺ ὀνομαζόταν 'Εδβίγη τὸν εἶχε κάνει νὰ ξεχάσει τὸ ὄνομα τοῦ κρασιοῦ. Καὶ πραγματικά, ὄχι μόνο μοῦ εἶπε πὼς κάποια 'Εδβίγη εἶταν μαζί του τὴν φορὰ ποὺ πρωτοδοκίμασε τὸ κρασί, ἀλλὰ ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ τοῦ ξανάφερε τ' ὄνομα ποὺ ἤθελε. Εἶταν τώρα παντρεμένος καὶ ἡ «'Εδβίγη» ἀνῆκε σὲ παλαιότερες μέρες τῆς ζωῆς του, ποὺ δὲν ἤθελε νὰ τὶς θυμᾶται.

'Εκεῖνο ποὺ εἶναι δυνατὸ στὴν περίπτωση τῶν ξεχασμένων ὀνομάτων πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσης δυνατὸ καὶ στὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων: ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ὑποκατάστατο πρέπει νἄμαστε ἱκανοὶ νὰ φτάσουμε στὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο τῆς ἀναζήτησής μας, μέσω μιᾶς σειρᾶς συνδυασμῶν καὶ ἀκόμα ξεκινώντας ἀπὸ τὸ τὶ συμβαίνει μὲ τὰ ξεχασμένα ὀνόματα, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε πὼς οἱ συνειρμοὶ τοῦ στοιχείου τοῦ ὀνείρου θὰ ἔχουν καθορισθεῖ ὄχι μόνο ἀπ' αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πραγματικὴ σκέψη ποὺ δὲν τὴν ἔχουμε συνειδητοποιήσει. Ἂν μπορούσαμε νὰ κάνουμε κάτι τέτιο θὰ εἴχαμε προχωρήσει κάπως πρὸς τὸ δρόμο τῆς δικαίωσης τῆς τεχνικῆς μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΕΚΔΗΛΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΛΑΝΘΑΝΟΥΣΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Βλέπετε πὼς ἡ μελέτη μας γιὰ τὰ λάθη δὲν ἔμεινε ἄκαρπη. Χάρη στὶς προσπάθειές μας πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση πετύχαμε—ξεκινώντας ἀπὸ ὑποθέσεις ποὺ ξέρετε—νὰ ἐξασφαλίσουμε δυὸ ἀποτελέσματα: μιὰ ἀντίληψη τῆς φύσης τοῦ στοιχείου τοῦ ὀνείρου καὶ μιὰ τεχνικὴ τῆς ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων. Ἡ ἀντίληψη τοῦ στοιχείου τοῦ ὀνείρου εἶναι ἡ ἀκόλουθη: δὲν εἶναι κάτι τὸ πρωταρχικὸ καὶ τὸ οὐσιῶδες, μιὰ «καθαυτὸ σκέψη» ἀλλὰ ἕνα ὑποκατάστατο γιὰ κάτι ἄλλο ἄγνωστο στὸ ἐνδιαφερόμενο πρόσωπο ἀκριβῶς ὅπως εἶναι ἡ ὑποκείμενη πρόθεση ἑνὸς σφάλματος, δηλαδὴ ἕνα ὑποκατάστατο γιὰ κάτι ποὺ τὸ γνωρίζει πραγματικὰ ὁ ὀνειρευόμενος ἀλλὰ εἶναι ἀπρόσιτο γι αὐτόν. Ἐλπίζουμε νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ μεταφέρουμε τὴν ἴδια ἀντίληψη στὸ σύνολο τοῦ ὀνείρου, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ παρόμοια στοιχεῖα. Ἡ μέθοδός μας εἶναι νὰ ἐπιτρέψουμε σὲ ἄλλες ἰδέες - ὑποκατάστατα, ποὺ ἀπ' αὐτὲς θὰ μάθουμε αὐτὸ ποὺ εἶναι κρυμμένο, νὰ ἀναδυθοῦν στὴ συνείδηση μέσω τοῦ ἐλεύθερου συνειρμοῦ μὲ τὰ πιὸ πάνω στοιχεῖα. Πρόκειται τώρα νὰ προτείνω τὴν εἰσαγωγὴ μιᾶς μεταβολῆς στὴν ὁρολογία μας γιὰ νὰ τὴν κάνουμε πιὸ εὐλύγιστη. Ἀντὶ νὰ χρησιμοποιοῦμε τὶς λέξεις «κρυμένο», «ἀπρόσιτο», «καθαυτὸ» ἂς δώσουμε μιὰ πιὸ συγκεκριμμένη περιγραφὴ καὶ ἂς ποῦμε «ἀπρόσιτο γιὰ τὴ συνείδηση τοῦ ὀνειρευομένου» ἢ «ἀσυνείδητο». Μ' αὐτὸ δὲν ἐννοοῦμε τίποτα περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι περιλαμβανόταν στὴν περίπτωση μιᾶς ξεχασμένης λέξης, ἢ τῆς ὑποκείμενης πρόθεσης ποὺ προκάλεσε ἕνα σφάλμα δηλαδὴ

«ἀσυνείδητο πρὸς στιγμήν». Ἐπακόλουθο εἶναι ὅτι σὲ ἀντίθεση μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ στοιχεῖα τοῦ ὀνείρου καὶ αὐτὲς τὶς ἰδέες - ὑποκατάστατα ὅπου καταλήξαμε μὲ τὴ διαδικασία τῶν συνειρμῶν *συνειδητά*. Αὐτοὶ οἱ ὅροι δὲν συνεπάγονται καμιὰ θεωρητικὴ ἄποψη καὶ κατὰ συνέπεια δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος νὰ μὴ χρησιμοποιηθεῖ ὁ ὅρος «ἀσυνείδητο» ποὺ ἀποδίδει καλὰ καὶ εὐνόητα αὐτὸ ποὺ θέλει νὰ πεῖ. Τώρα, μεταφέροντας τὴν ἀντίληψή μας ἀπὸ τὸ μεμονωμένο στοιχεῖο στὸ ὄνειρο, σὰ σύνολο, εἶναι ἐπακόλουθο ὅτι τὸ τελευταῖο εἶναι τὸ παραμορφωμένο ὑποκατάστατο γιὰ κάτι ἄλλο, κάτι ἀσυνείδητο καὶ πὼς σκοπὸς τῆς ἑρμηνείας τοῦ ὀνείρου εἶναι ν' ἀνακαλύψει αὐτὲς τὶς ἀσυνείδητες σκέψεις. Ἀπὸ ἐδῶ ἀπορέουν οἱ τρεῖς σημαντικοὶ αὐτοὶ κανόνες ποὺ πρέπει νὰ τηρηθοῦν στὸ ἔργο τῆς ἑρμηνείας τοῦ ὀνείρου:

1.—Δὲν πρέπει νὰ ἀπασχοληθοῦμε μὲ τὸ ἐπιφανειακὸ νόημα τοῦ ὀνείρου εἴτε εἶναι λογικὸ εἴτε παράλογο, καθαρὸ ἢ συγκεχυμένο. Σὲ καμιὰ περίπτωση δὲν ἀποτελεῖ αὐτὸ τὶς ἀσυνείδητες σκέψεις ποὺ ἀναζητοῦμε, (ἕνας φανερὸς περιορισμὸς αὐτοῦ τοῦ κανόνα θὰ μᾶς ἐπιβληθεῖ μόνος του ἀργότερα.)

2.— Πρέπει νὰ περιορίσουμε τὸ ἔργο μας στὴν προβολὴ ἰδεῶν - ὑποκαταστάτων γιὰ κάθε στοιχεῖο καὶ ὄχι νὰ στοχαζόμαστε ἐπάνω τους καὶ νὰ δοκιμάζουμε νὰ δοῦμε ἂν περιέχουν κάτι ποὺ προσαρμόζεται, οὔτε νὰ ἀνησυχοῦμε γιὰ τὸ πόσο μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου.

3.—Πρέπει νὰ περιμένουμε ὥσπου οἱ κρυμένες ἀσυνείδητες σκέψεις ποὺ ἀναζητοῦμε, νὰ ἐμφανιστοῦν μόνες τους, ὅπως ἡ λέξη «Μονακὸ», στὸ πείραμα ποὺ περιέγραψα.

Τώρα, καταλαβαίνουμε ἐπίσης πόσο ἐντελῶς ἀδιάφορο μᾶς εἶναι τὸ ἂν θυμόμαστε πολλὰ ἢ λίγα γιὰ τὰ ὄνειρά μας, καὶ τὸ κυριότερο, ἂν τὰ θυμόμαστε ἀκριβῶς ἢ ὄχι. Τὸ ὄνειρο ὅπως τὸ θυμᾶται κανεὶς δὲν εἶναι καθόλου τὸ πραγματικὸ ἀλλὰ ἕνα *διεστραμένο ὑποκατάστατο* ποὺ προκαλώντας ἄλλες ἰδέες - ὑποκατάστατα, μᾶς παρέχει ἕνα μέσο νὰ πλησιάσουμε στὴν καθαυτὸ σκέψη, νὰ φέρουμε στὴ συνείδηση τὶς ἀσυνείδητες σκέψεις ποὺ κρύβονται πίσω ἀπ' τ' ὄνειρο. Ἂν ἡ ἀνάμνησή μας εἴταν σφαλερή, τὸ μόνο ποὺ συνέβηκε εἴταν ὅτι ἔγινε μιὰ ἀκόμα διαστροφὴ τοῦ ὑποκατάστατου καὶ ἡ διαστροφὴ αὐτὴ ἔχει τὴν αἰτία της.

Μποροῦμε νὰ ἑρμηνεύσουμε τὰ ἴδια τὰ ὄνειρά μας, ὅπως καὶ τὰ ὄνειρα τῶν ἄλλων καὶ μάλιστα περισσότερα διδασκόμεθα ἀπ' τὰ δικά μας τὰ ὄνειρα καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν δικῶν μας παρουσιάζει περισσότερη πειστικότητα. Τώρα ἂν πειραματιστοῦμε πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση θὰ δοῦμε πὼς κάτι μᾶς ἐμποδίζει. Παρουσιάζονται εἶν' ἀλήθεια οἱ συνειρμοί, ἀλλὰ δὲν τοὺς δεχόμαστε ὅλους, ἔχουμε τάση νὰ τοὺς ὑποβάλουμε σὲ κριτικὴ καὶ νὰ τοὺς ἐπιλέξουμε. Σκεπτόμαστε:

«Ὁ συνειρμὸς αὐτὸς δὲν ταιριάζει—εἶναι ἄσχετος» καὶ γιὰ τὸν ἄλλον: «Αὐτὸς παραεῖναι ἀνόητος» καὶ γιὰ ἕναν τρίτο: «αὐτὸς δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ θέμα». Καὶ τότε μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε πὼς διατυπώνοντας τέτιες ἀντιρήσεις καταπνίγουμε καὶ στὴν οὐσία, ἀποκλείουμε τοὺς συνειρμούς, πρὶν ἀκόμα ξεκαθαρίσουν ὁλότελα. Ἔτσι, ἀπὸ τὴ μιὰ τείνουμε νὰ κρατηθοῦμε ὑπερβολικὰ κοντὰ στὴν ἀρχικὴ ἰδέα, δηλαδὴ τὸ ἴδιο στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὸ νὰ διαλέγουμε διαστρέφουμε τὰ ἀποτελέσματα τῆς διεργασίας τοῦ ἐλευθέρου συνειρμοῦ. Ἂν δὲν ἑρμηνεύσουμε τὸ ὄνειρο οἱ ἴδιοι, ἀλλὰ ἀφήσουμε κάποιον ἄλλον νὰ τὸ ἑρμηνεύσει, θὰ ἀντιληφθοῦμε ξεκάθαρα ἕνα ἄλλο κίνητρο ποὺ μᾶς ὑποχρεώνει σ' αὐτὴ τὴν ἐπιλογή, ὅσο καὶ ἂν ξέρουμε ὅτι εἶναι ἀπαγορευμένη. Βλέπουμε πὼς σκεπτόμαστε μερικὲς φορὲς ἔτσι «Ὄχι αὐτὸς ὁ συνειρμὸς παραεῖναι δυσάρεστος. Δὲ μπορῶ ἢ δὲ θέλω νὰ τοῦ τὸν πῶ.»

Εἶναι φανερὸ πὼς αὐτὲς οἱ ἀντιρήσεις ἀπειλοῦν νὰ καταστρέψουν τὴν ἐπιτυχία τῆς ἐργασίας μας. Πρέπει νὰ προφυλαχτοῦμε ἀπ' αὐτὲς ὅταν ἑρμηνεύουμε τὰ ἴδια τὰ ὄνειρά μας, ἀποφασίζοντας σταθερὰ νὰ μὴν ὑποκύψουμε σ' αὐτὰ καὶ ἑρμηνεύοντας τὰ ὄνειρα κάποιου ἄλλου, θέτοντας τὸν ἀπαρέγκλητο κανόνα ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποσιωπήσει κανένα συνειρμὸ ἀκόμα καὶ ἂν παρουσιαστεῖ καμιὰ ἀπὸ τὶς τέσσερις ἀντιρήσεις ποὺ ἀνέφερα, δηλαδὴ ὅτι εἶναι πολὺ ἀσήμαντος, πολὺ παράλογος, πολὺ ἄσχετος ἢ καὶ πολὺ δυσάρεστος γιὰ νὰ μιλήσει κανεὶς γι αὐτόν. Ὁ ὀνειρευόμενος ὑπόσχεται πάντα νὰ τηρήσει τὸν κανόνα, καὶ ὅμως μὲ στεναχώρια διαπιστώνουμε ἀργότερα πόσο ἄσχημα τηρεῖ τὴν ὑπόσχεσή του. Στὴν ἀρχὴ τὸ ἐξηγοῦμε φανταζόμενοι ὅτι παρ' ὅλη τὴν ἔγκυρη διαβεβαίωσή μας δὲν ἔχει πεισθεῖ πὼς ἡ διαδικασία τοῦ ἐλευθέρου συνειρμοῦ θὰ δικαιολογηθεῖ ἀπὸ τ' ἀποτελέσματά της. Καὶ ἡ ἑπόμενη σκέψη μας ἴσως θὰ εἶναι νὰ τὸν προσελκύσουμε πρῶτα στὴ θεωρία μας, δίνοντάς του νὰ διαβάσει βιβλία ἢ στέλνοντάς τον σὲ διαλέξεις ἔτσι ποὺ νὰ προσελκυστεῖ στὶς ἀπόψεις μας πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Ἀλλὰ θὰ ἀποφύγουμε μιὰ τέτια λαθεμένη ἐνέργεια, παρατηρώντας πὼς οἱ ἴδιες ἀντιρρήσεις ἐναντίον ὁρισμένων συνειρμῶν γεννιοῦνται ἀκόμα καὶ σὲ μᾶς τοὺς ἴδιους, ποὺ δὲν μποροῦμε βέβαια νὰ εἴμαστε δύσπιστοι πρὸς τὴ θεωρία καὶ μποροῦν νὰ ὑπερπηδηθοῦν ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅταν δηλαδὴ τὶς ξανασκεφτοῦμε.

Ἀντὶ νὰ στεναχωριόμαστε μὲ τὴν ἀνυπακοὴ τοῦ ὀνειρευόμενου μποροῦμε νὰ τὴν ἐκμεταλλευτοῦμε γιὰ νὰ μάθουμε κάτι καινούργιο ποὺ εἶναι τόσο πιὸ σημαντικὸ ὅσο περισσότερο δὲν τὸ περιμένουμε. Διαπιστώνουμε ὅτι τὸ ἔργο τῆς ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων συναντάει μιὰ ἀντίσταση ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ τὴ μορφὴ τῶν κριτικῶν ἀντιρρήσεων. Αὐτὴ ἡ ἀντίσταση εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὶς θεωρητικὲς πεποιθήσεις τοῦ ὀνειρευομένου. Μαθαίνουμε κάτι πάρα πάνω. Ἡ πεῖρα μᾶς διδάσκει ὅτι μιὰ κριτικὴ ἀντίρηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους, δὲν

εἶναι ποτὲ δικαιολογημένη. Ἀντίθετα οἱ συνειρμοὶ ποὺ οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦν νὰ καταπνίξουν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀποδείχνονται χωρὶς ἐξαίρεση πὼς εἶναι οἱ πιὸ σημαντικοί, πὼς εἶναι ἀποφασιστικοὶ γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀσυνείδητης σκέψης. Ὅταν ἕνας συνειρμὸς συνοδεύεται ἀπὸ μιὰν ἀντίρηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους χρειάζεται ὁπωσδήποτε ἰδιαίτερη προσοχή. Αὐτὴ ἡ ἀντίσταση εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς καινούργιο. Ἕνα φαινόμενο ποὺ βρήκαμε ἀκολουθώντας τὶς ὑποθέσεις μας, μ' ὅλο ποὺ δὲν συμπεριλαμβάνονταν σ' αὐτές. Δὲν εἴταν καθόλου εὐχάριστη ἔκπληξη αὐτὸς ὁ νέος παράγοντας, ποὺ πρέπει νὰ τὸν λάβουμε ὑπόψη μας, γιατὶ ἤδη ὑποπτευόμαστε πὼς δὲ θὰ κάνει τὴ δουλειά μας εὐκολότερη. Θὰ μποροῦσε μάλιστα νὰ μᾶς βάλει στὸν πειρασμὸ νὰ ἐγκαταλείψουμε ἐντελῶς τὴν προσπάθειά μας μὲ τὰ ὄνειρα. Νὰ ἀσχοληθεῖς μ' ἕνα τόσο κοινὸ θέμα κ' ἔπειτα νὰ ἔχεις τόσες δυσκολίες ἀντὶ νὰ προχωρεῖς ἤρεμα μὲ τὴ μέθοδό μας! Μποροῦμε ὅμως ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ νὰ βροῦμε αὐτὲς τὶς δυσκολίες συναρπαστικὲς καὶ νὰ ὑποπτευθοῦμε πὼς ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀξίζει τὸν κόπο. Συναντοῦμε πάντα ἀντιστάσεις ὅταν προσπαθοῦμε νὰ εἰσδύσουμε στὴν κρυμένη ἀσύνειδη σκέψη χρησιμοποιώντας τὸ ὑποκατάστατο ποὺ προσφέρεται ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου. Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε κατὰ συνέπεια, πὼς κάτι τὸ πολὺ σημαντικὸ πρέπει νὰ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ ὑποκατάστατο. Γιατὶ ἂν δὲν εἶναι σημαντικό, γιατὶ νὰ συναντᾶμε τόσες δυσκολίες, ποὺ σκοπός τους εἶναι νὰ τὸ ἀποκρύψουν; Ὅταν ἕνα παιδὶ δὲν θέλει ν' ἀνοίξει τὴ σφιγμένη γροθιά του γιὰ νὰ μᾶς δείξει τί ἔχει μέσα, μποροῦμε νὰ εἴμαστε ἀπόλυτα βέβαιοι πὼς εἶναι κάτι ποὺ δὲ θἄπρεπε νὰ τὄχει.

Μόλις εἰσάγουμε στὸ θέμα μας τὴ δυναμικὴ ἀντίληψη τῆς ἀντίστασης πρέπει νἄχουμε ὑπόψη μας πὼς αὐτὸς ὁ παράγων εἶναι κάτι τὸ ποσοτικὰ μεταβλητό. Ὑπάρχουν μεγαλύτερες καὶ μικρότερες ἀντιστάσεις καὶ εἴμαστε ἕτοιμοι νὰ βροῦμε πὼς αὐτὲς οἱ διαφορὲς θά παρουσιαστοῦν στὴ διάρκεια τοῦ ἔργου μας. Ἴσως μποροῦμε νὰ συνδέσουμε μ' αὐτὸ μιὰν ἄλλη ἐμπειρία ποὺ κι αὐτὴν συναντήσαμε στὴ διαδικασία τῆς ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων. Ἐννοῶ πὼς μερικὲς φορὲς λίγοι συνειρμοὶ—ἴσως ἕνας μονάχα—ἀρκοῦν νὰ μᾶς ὁδηγήσουν ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου στὴν ἀσυνείδητη σκέψη ποὺ κρύβεται πίσω του, ἐνῶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις μακρὲς σειρὲς συνειρμῶν εἶναι ἀναγκαῖες καὶ πρέπει νὰ ὑπερπηδηθοῦν πολλὲς κριτικὲς ἀντιρήσεις. Μποροῦμε ἴσως νὰ φανταστοῦμε πὼς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀναγκαίων συνειρμῶν ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τὴ δύναμη τῶν ἀντιστάσεων, καὶ πολὺ πιθανὸν νὰ ἔχουμε δίκιο. Ἂν ὑπάρχει μόνο μιὰ μικρὴ ἀντίσταση, τὸ ὑποκατάστατο δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν ἀσυνείδητη σκέψη. Μιὰ ἰσχυρὴ ὅμως ἀντίσταση προκαλεῖ μεγάλες διαστρεβλώσεις σ' αὐτὴ τὴν τελευταία, κι' ἔτσι ἀπαιτεῖ ἕνα μακρὺ ταξίδι ἐπιστροφῆς ἀπὸ τὸ ὑποκατάστατο στὴν ἴδια τὴν ἀσυνείδητη σκέψη.

Ἴσως τώρα νἆναι ἡ κατάλληλη στιγμὴ νὰ διαλέξουμε ἕνα ὄνειρο καὶ νὰ δοκιμάσουμε σ' αὐτὸ τὴν τεχνική μας, γιὰ νὰ δοῦμε ἂν αὐτὲς οἱ προσδοκίες μας πραγματοποιοῦνται. Πολὺ καλά,, ἀλλὰ ποιὸ ὄνειρο νὰ διαλέξουμε; Δὲν ξέρετε τὶ δύσκολο εἶναι γιὰ μένα νὰ ἀποφασίσω, οὔτε μπορῶ νὰ σᾶς ἐξηγήσω ἀκόμα ποιὲς δυσκολίες ὑπάρχουν. Εἶναι φανερὸ πὼς πρέπει νὰ ὑπάρχουν ὄνειρα ὅπου γενικὰ ὑπάρχει πολὺ μικρὴ διαστροφὴ καὶ θὰ πίστευε κανεὶς πὼς θἄταν καλύτερα ν' ἀρχίσει ἀπ' αὐτά. Ποιὰ ὅμως εἶναι τὰ ὄνειρα ποὺ ἔπαθαν λιγότερη διαστροφή; Ἐκεῖνα ποὺ εἶναι λογικὰ καὶ δὲν εἶναι συγκεχυμένα, καὶ ποὺ δώσαμε ἤδη δυὸ παραδείγματά τους; Ἂν τὸ παραδεχτοῦμε αὐτὸ κάνουμε ἕνα μεγάλο λάθος γιατὶ ἡ ἐξέταση δείχνει ὅτι τὰ ὄνειρα αὐτὰ ὑπέστησαν ἕναν ἐξαιρετικὰ μεγάλο βαθμὸ διαστροφῆς. Ἂς ὑποθέσουμε ὅμως ὅτ δὲν βάζω κανένα εἰδικὸ ὅρο ἀλλὰ παίρνω ἕνα ὁποιοδήποτε ὄνειρο στὴν τύχη, θ' ἀπογοητευτεῖτε ἴσως πολύ. Θὰ πρέπει ἴσως νὰ παρατηρήσουμε καὶ νὰ σημειώσουμε ἕναν τόσο μεγάλο ἀριθμὸ συνειρμῶν, μὲ τὸ κάθε ξέχωρο στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου, ποὺ θὰ εἶναι ὁλότελα ἀδύνατο ν' ἀποκτήσει κανεὶς ξεκάθαρη ἰδέα τοῦ ἔργου σὰ σύνολο. Ἂν καταγράψουμε τὸ ὄνειρο καὶ τὸ συγκρίνουμε μὲ ὅλους τοὺς συνειρμοὺς ποὺ παράγει, εἶναι πιθανὸ ν' ἀνακαλύψουμε ὅτι αὐτοὶ πολλαπλασίασαν τὸ μῆκος τοῦ κειμένου τοῦ ὀνείρου στὸ πολλαπλάσιο. Ἔτσι ἡ πιὸ πρακτικὴ μέθοδος φαίνεται νὰ εἶναι νὰ διαλέξουμε γιὰ ἀνάλυση ἀρκετὰ σύντομα ὄνειρα, ποὺ τὸ καθένα μπορεῖ τουλάχιστο νὰ μᾶς δώσει κάποια ἰδέα ἢ νὰ ἐπιβεβαιώσει κάποια ὑπόθεση. Αὐτὸς εἶναι ὁ δρόμος ποὺ θὰ ἀποφασίσουμε νὰ ἀκολουθήσουμε, ἐκτὸς ἂν ἡ πείρα μας δώσει μιὰ ἔνδειξη ποῦ νὰ ψάξουμε γιὰ ὄνειρα ποὺ ἔχουν πάθει μικρὴ διαστροφή.

Μπορῶ ὅμως νὰ προτείνω ἕναν ἄλλο τρόπο ν' ἁπλοποιήσω τὰ πράγματα, ἕναν τρόπο ποὺ βρίσκεται μπροστὰ στὰ μάτια μας. Ἀντὶ νὰ δοκιμάσουμε τὴν ἑρμηνεία ὁλόκληρων ὀνείρων, ἃς περιοριστοῦμε σὲ ξέχωρα στοιχεῖα τοῦ ὀνείρου καὶ ἃς βροῦμε, παίρνοντας μιὰ σειρὰ παραδείγματα, πῶς ἐξηγοῦνται μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς τεχνικῆς μας:

(α) Μιὰ κυρία διηγεῖται πὼς ὅταν εἴταν παιδὶ ὀνειρευόταν πολὺ συχνὰ πὼς ὁ Θεὸς εἶχε ἕνα μυτερὸ χάρτινο καπέλλο στὸ κεφάλι. Πῶς μπορεῖτε νὰ τὸ καταλάβετε αὐτὸ χωρὶς τὴ βοήθεια τοῦ ὀνειρευομένου; Φαίνεται ὁλότελα παράλογο. Ὁ παραλογισμὸς ὅμως ἐξαφανίζεται ὅταν ἡ κυρία διηγεῖται πὼς ὅταν εἴταν μικρὴ τῆς ἔβαζαν τακτικὰ ἕνα τέτιο καπέλλο στὸ κεφάλι τὴν ὥρα τοῦ φαγητοῦ, ἐπειδὴ δὲν ἐννοοῦσε νὰ πάψει νὰ κοιτάζει τὰ πιάτα τῶν ἀδελφῶν της γιὰ νὰ δεῖ ἂν τοὺς εἶχαν δώσει περισσότερο φαγητό. Εἶναι φανερὸ πὼς τὸ καπέλλο ἐσκόπευε νὰ χρησιμέψει γιὰ παρωπίδες. Αὐτὴ ἡ πληροφορία ποὺ ἀναφέρεται στὸ ἱστορικὸ τῆς κυρίας, δόθηκε χωρὶς δυσκολία. Ἡ ἑρμηνεία αὐτοῦ τοῦ στοιχείου καὶ μαζὶ του ὁλόκληρου τοῦ σύντο-

μου ὀνείρου γίνεται ἀρκετὰ εὔκολη μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἀκόμα συνειρμοῦ τῆς ὀνειρευομένης: «Μιᾶς καὶ μοῦ εἶπαν πὼς ὁ Θεὸς ἤξερε τὸ κάθε τι καὶ ἔβλεπε τὸ κάθε τὶ τὸ ὄνειρο μποροῦμε νὰ σημαίνει μόνο πὼς ἤξερα καὶ ἔβλεπα κάθε τὶ ὅπως καὶ ὁ Θεός, ἀκόμα καὶ ὅταν δοκίμαζαν νὰ μὲ ἐμποδίσουν.» Τὸ παράδειγμα αὐτὸ εἶναι ἴσως πολὺ ἁπλό.

(β) Μιὰ ἄρρωστη, ποὺ ὅλα τὰ ἔβλεπε μὲ πολὺ σκεπτικισμό, εἶχε ἕνα διαρκέστερο ὄνειρο ὅπου ὁρισμένοι ἄνθρωποι τῆς μιλούσαν γιὰ τὸ βιβλίο μου γιὰ τὸ Ἀστεῖο καὶ τὸ ἐπαινούσαν πάρα πολύ. Ὕστερα ἦρθε κάποιος μὲ κάτι σὰν κανάλι. Μπορεῖ νὰ εἶταν ἕνα ἄλλο βιβλίο ὅπου παρουσιαζόταν ἡ λέξη κανάλι ἢ κάτι ἄλλο ποὺ εἶχε σχέση μ' ἕνα κανάλι... δὲν ἤξερε... εἶταν πολὺ ἀόριστο.

Καὶ τείνετε βέβαια τώρα νὰ ὑποθέσετε πὼς τὸ κανάλι στ' ὄνειρο θὰ ἀντισταθεῖ στὴν ἑρμηνεία ἐξαιτίας τῆς ἀοριστίας του. Ἔχετε δίκιο περιμένοντας νὰ συναντήσετε δυσκολία, ἡ δυσκολία ὅμως δὲν προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀοριστία. Ἀντίθετα ἡ δυσκολία στὴν ἑρμηνεία προκαλεῖται ἀπὸ κάτι ἄλλο, ἀπὸ τὸ ἴδιο πρᾶγμα ποὺ κάνει τὸ στοιχεῖο ἀόριστο. Ἡ ὀνειρευόμενη δὲν εἶχε συνειρμὸ μὲ τὴ λέξη «κανάλι». Φυσικὰ οὔτε καὶ γὼ δὲν ἤξερα τὶ νὰ πῶ. Καὶ γιὰ νὰ εἶμαι ἀκριβής, τὴν ἑπομένη μοῦ εἶπε πὼς τῆς εἶχε ἔρθει στὸ νοῦ ἕνας συνειρμός, ποὺ ἴσως εἶχε κάποια σχέση μὲ τ' ὄνειρο. Εἶταν δηλαδὴ μιὰ πνευματώδης παρατήρηση ποὺ τῆς εἶχε πεῖ κάποιος. Ἐπάνω στὸ καράβι ἀνάμεσα στὸ Ντόβερ καὶ τὸ Καλαὶ ἕνας γνωστὸς συγγραφέας κουβέντιαζε μὲ ἕναν Ἐγγλέζο ποὺ μὲ κάποια εὐκαιρία ἀνέφερε τὰ λόγια: Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas. (Τὸ ὑπέροχο ἀπὸ τὸ γελοῖο δὲν ἀπέχει παρὰ ἕνα βῆμα). Ὁ συγγραφέας ἀπάντησε: Oui, le Pas - de - Calais (Ναί, τὸ βῆμα τοῦ Καλαὶ) Ἐννοώντας τὴ Γαλλία ὑπέροχη καὶ τὴν Ἀγγλία γελοία. Φυσικὰ τὸ πὰ ντὲ Καλαὶ εἶναι κανάλι — δηλαδὴ τὸ Κανάλι τῆς Μάγχης. Λοιπὸν ἀναρωτιέστε ἂν πιστεύω πὼς αὐτὸς ὁ συνειρμὸς ἔχει κάποια σχέση μὲ τ' ὄνειρο; Ἀσφαλῶς τὸ πιστεύω: Δίνει τὸ ἀκριβὲς νόημα τοῦ στοιχείου τοῦ ὀνείρου ποὺ μᾶς μπερδεύει. Ἢ μήπως τείνετε ν' ἀμφιβάλετε πὼς τὸ ἀστεῖο ὑπῆρχε ἤδη πρὶν ἀπ' τὸ ὄνειρο καὶ εἶταν ἡ ἀσυνείδητη σκέψη πίσω ἀπ' τὸ στοιχεῖο κανάλι καὶ νὰ ὑποστηρίξετε ὅτι εἶταν μιὰ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐφεύρεση; Ὁ συνειρμὸς ἀποκαλύπτει τὸ σκεπτικισμὸ μεταμφιεσμένο σὲ θαυμασμὸ καὶ ἀναμφίβολα, ἡ ἀντίσταση εἶταν ἡ αἰτία τόσο τοῦ γεγονότος ποὺ ὁ συνειρμὸς ἄργησε τόσο πολὺ νὰ παρουσιαστεῖ στὴν ὀνειρευομένη, ὅσο καὶ τὸ ἀντίστοιχο στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου εἶταν τόσο ἀόριστο. Παρατηρῆστε ἐδῶ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου καὶ τὴν ἀσυνείδητη σκέψη ποὺ βρίσκεται πίσω του. Εἶναι σὰ νὰ εἶταν ἕνα κομματάκι τῆς σκέψης. Ἕνας ὑπαινιγμὸς γι αὐτή. Μὲ τὸ νὰ ἀπομονωθεῖ μ'

αὐτὸν τὸν τρόπο ἔγινε ὁλότελα ἀκατάληπτο.

(γ) Ἕνας ἐξεταζόμενος εἶχε ἕνα ἀρκετὰ πολύπλοκο ὄνειρο, ποὺ ἕνα μέρος του εἴταν τὸ ἀκόλουθο: Μερικὰ μέλη τῆς οἰκογενίας του κάθονταν γύρω ἀπὸ ἕνα τραπέζι μὲ ἰδιόρρυθμο σχῆμα.... κ.τ.λ. Τὸ τραπέζι αὐτὸ θύμιζε στὸν ὀνειρευόμενο πὼς εἶχε δεῖ ἕνα τραπέζι τοῦ ἴδιου σχήματος ὅταν εἶχε ἐπισκεφτεῖ μιὰν ὁρισμένη οἰκογένεια. Ἀπὸ αὐτὸ οἱ σκέψεις του συνεχίζονταν ἔτσι: σ' αὐτὴ τὴν οἰκογένεια ἡ σχέση ἀνάμεσα σὲ πατέρα καὶ γιὸ εἴταν ἰδιόρυθμη καὶ ὁ ἐξεταζόμενος τώρα πρόσθετε πὼς καὶ οἱ δικές του σχέσεις μὲ τὸν πατέρα του εἴταν πραγματικὰ παρόμοιες. Ἔτσι τὸ τραπέζι μπῆκε στὸ ὄνειρο γιὰ νὰ δείξει τὸν παραλληλισμό.

Ἔτυχε ὁ ὀνειρευόμενος αὐτὸς νὰ γνωρίζει ἀπὸ καιρὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων. Ἀλλιῶς θὰ εἶχε ἀντιρήσεις γιὰ τὴν ἰδέα νὰ ἐρευνήσει μιὰ τόσο ἀσήμαντη λεπτομέρεια σὰν τὸ σχῆμα ἑνὸς τραπεζιοῦ. Ἀρνιόμαστε ρητὰ πὼς ὁ,τιδήποτε στ' ὄνειρο εἶναι ζήτημα τύχης ἢ ἀδιαφορίας καὶ ἀκριβῶς ἐρευνώντας ἀσήμαντες καὶ (φαινομενικὰ) ἀναίτιες λεπτομέρειες περιμένουμε νὰ φτάσουμε στὸ συμπέρασμά μας. Ἴσως νὰ ἀπορήσετε ἀκόμα πὼς ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου ἔτυχε νὰ διαλέξει τὸ τραπέζι γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν σκέψη «οἱ σχέσεις μας εἶναι ὅμοιες μὲ τὶς δικές τους». Ἀκόμα ὅμως καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖται ὅταν μάθετε πὼς ἡ οἰκογένεια αὐτὴ ὀνομαζόταν Tischler (Tisch = τραπέζι). Κάνοντας τοὺς συγγενεῖς του νὰ καθήσουν καὶ αὐτοὶ σὲ τέτιο τραπέζι ἡ σημασία ποὺ ἔδινε ὁ ὀνειρευόμενος εἴταν πὼς κι αὐτοὶ εἴταν Tischler. Καὶ σημειῶστε κ' ἕνα ἄλλο στοιχεῖο: πώς, διηγούμενος ἑρμηνεῖες τοῦ ὀνείρου αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ὑποχρεώνεται κανεὶς νὰ γίνει ἀδιάκριτος.

Ἐδῶ ἔχετε μιὰ ἀπὸ τὶς δυσκολίες ποὺ ἐννοοῦσα στὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς τῶν παραδειγμάτων.. Θὰ μποροῦσα εὔκολα νὰ σᾶς δώσω ἕνα ἄλλο παράδειγμα ἀντὶ γι αὐτὸ ἴσως ὅμως θ' ἀπέφευγα αὐτὴ τὴν ἀδιακρισία μονάχα γιὰ νὰ κάνω μιὰν ἄλλη στὴ θέση της.

Ἐδῶ μοῦ φαίνεται πὼς εἶναι κατάλληλη στιγμὴ νὰ καθορίσουμε δυὸ καινούργιους ὅρους ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ τοὺς εἴχαμε ἤδη χρησιμοποιήσει. Ἂς ὀνομάσουμε τὸ ὄνειρο καθὼς τὸ διηγοῦνται: τὸ ἔκδηλο περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου καὶ τὸ κρυμμένο νόημα, ὅπου πρέπει νὰ φτάσουμε ἀκολουθώντας τοὺς συνειρμούς: οἱ λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὀνείρου. Ἔπειτα πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ ἔκδηλο περιεχόμενο καὶ τὶς λανθάνουσες σκέψεις, ὅπως μᾶς τὶς δείχνουν τὰ πιὸ πάνω παραδείγματα. Ὑπάρχουν πολλὲς ποικιλίες αὐτῶν τῶν σχέσεων. Στὰ παραδείγματα (α) καὶ (β) τὸ ἔκδηλο στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου εἶναι καὶ ἐξ ὁλοκλήρου μέρος τῶν λανθανουσῶν σκέψεων, ἀλλὰ μόνο ἕνα μικρὸ μέρος τους. Ἕνα μικρὸ μέρος μιᾶς μεγάλης, σύνθετης νοητικῆς κατασκευῆς, στὶς ἀσυνείδητες σκέψεις τοῦ ὀνεί-

ρου κατόρθωσε νὰ ἐκδηλωθεῖ στὸ ὄνειρο μὲ τὴ μορφὴ ἑνὸς μικροῦ ἀποσπάσματος ἢ σὲ ἄλλες περιπτώσεις σὰν ἕνας ὑπαινιγμός, σὰν ἕνα σύνθημα ἢ μιὰ συντόμευση σ' ἕναν τηλεγραφικὸ κώδικα. Ἡ ἑρμηνεία πρέπει νὰ ὁλοκληρώσει τὸ σύνολο στὸ ὁποῖο ἀνήκει αὐτὸ τὸ κομμάτι ἢ ἡ ψευδαίσθηση, πράμα ποὺ ἔγινε μὲ μεγάλη ἐπιτυχία στὸ παράδειγμα (β). Μιὰ μέθοδος τῆς διαδικασίας διαστροφῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία συνίσταται ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου εἶναι κατὰ συνέπεια ἡ ὑποκατάσταση ἑνὸς τμήματος ἢ μιᾶς αὐταπάτης γιὰ κάτι τὸ ὁλοκληρωμένο. Στὸ παράδειγμα (γ) σημειώνουμε ἀκόμα μιὰ ἄλλη δυνατὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ ἔκδηλο περιεχόμενο καὶ τὴ λανθάνουσα σκέψη, μιὰ σχέση ποὺ ἐκφράζεται ἀκόμα πιὸ ξεκάθαρα στὰ ἀκόλουθα παραδείγματα:

(δ) Ὁ ὀνειρευόμενος τραβοῦσε μιὰ γνωστή του κυρία πίσω ἀπ' τὸ κρεβάτι. Ὁ ἴδιος ἔδωσε τὴν ἐξήγηση αὐτοῦ τοῦ στοιχείου τοῦ ὀνείρου: ἡ κυρία αὐτὴ τὸν τραβοῦσε.

(ε) Ἕνας ἄλλος ὀνειρευόταν πὼς ὁ ἀδελφός του κλείστηκε σ' ἕνα μπαοῦλο. Ἡ πρώτη ἰδέα ἀντικατέστησε τὸ μπαοῦλο μὲ τὴν ντουλάπα (Schränk) καὶ ἡ ἑπόμενη ἰδέα (ὑποκατάστατο) ἔδωσε τὴν ἑρμηνεία: ὁ ἀδελφός του περιορίζει τὰ ἔξοδά του. (Schränkt sich ein).

(στ) Κάποιος ὀνειρεύτηκε πὼς ἀνεβαίνει σὲ κάποιο βουνὸ ἀπ' ὅπου ἐπιθεωρεῖ ἕναν ἐξαιρετικὰ ἐκτεταμένον ὁρίζοντα. Τὸ ὄνειρο εἶναι πολὺ φυσικὸ καὶ φαίνεται νὰ μὴν ἐπιζητεῖ καμιὰ ἑρμηνεία. Πρέπει μονάχα νὰ μάθουμε μὲ ποιὰ ἀνάμνηση συνδέεται καὶ τί εἶναι κεῖνο ποὺ ἐπανέφερε αὐτὴ τὴν ἀνάμνηση. Πλάνη! Ἀποδείχτηκε πὼς τὸ ὄνειρο αὐτὸ χρειαζόταν μιὰ ἑρμηνεία, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο μπερδεμένο καὶ συγκεχυμένο. Ὁ ὀνειρευόμενος δὲν θυμᾶται νἆχει κάνει καμιὰ ὀρειβατικὴ ἐκδρομή, ἀλλὰ ὁ νοῦς του πηγαίνει σ' ἕνα φίλο του, ἐκδότη μιᾶς «ἐπιθεώρησης» ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὶς σχέσεις μας μὲ τὶς πιὸ μακρυνὲς χῶρες. Ἡ λανθάνουσα σκέψη τοῦ ὀνείρου εἶναι λοιπὸν ταύτιση τοῦ ὀνειρευομένου μὲ «ἐκεῖνον ποὺ ἐπιθεωρεῖ».

Βρίσκουμε ἐδῶ ἕναν καινούργιον τρόπο συσχέτισης, ἀνάμεσα στὸ ἔκδηλο καὶ στὸ λανθάνον στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου. Τὸ τελευταῖο δὲν εἶναι τόσο μιὰ παραμόρφωση ὅσο μιὰ ἀπεικόνιση τοῦ πρώτου, ἀνάγλυφη καὶ συγκεκριμένη ποὺ πηγάζει ἀπ' τὴ ρηματικὴ ἔκφραση. Γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση πρόκειται γιὰ μιὰ παραμόρφωση. Γιατὶ ὅταν προφέρουμε μιὰ λέξη ἔχουμε ἀπό καιρὸ χάσει τὴν ἀνάμνηση τῆς συγκεκριμένης εἰκόνας ποὺ τὴν ἔχει γεννήσει, κ' ἔτσι δὲν τὴν ἀναγνωρίζουμε πιά, ὅταν ἡ λέξη αὐτὴ ἔχει ἀντικατασταθεῖ μὲ τὴν εἰκόνα. Ἂν λάβετε ὑπόψη σας πὼς τὸ ἔκδηλο ὄνειρο ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ ὀπτικὲς εἰκόνες καὶ πιὸ σπάνια ἀπὸ ἰδέες καὶ λέξεις θὰ καταλάβετε τὴν ἰδιαίτερη σημασία ποὺ πρέπει ν' ἀποδίδουμε σ' αὐτὸν

τὸν τρόπο συσχετισμοῦ γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων. Βλέπετε ἐπίσης πῶς ἔτσι μποροῦν νὰ δημιουργηθοῦν στὸ ἔκδηλο ὄνειρο γιὰ τὴν ἀπόδοση ἀφηρημένων σκέψεων εἰκόνες ὑποκατάστατα, ποὺ ἄλλωστε δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν συγκάλυψη τῶν ἰδεῶν. Αὐτὴ εἶναι ἡ τεχνικὴ ποὺ ἀκολουθοῦμε γιὰ τὴ λύση τοῦ αἰνίγματος τῶν εἰκόνων. Ἀπὸ ποῦ ὅμως προέρχεται αὐτὴ ἡ ὁμοιότητα μὲ λογοπαίγνια, ποὺ παρουσιάζουν οἱ παραστάσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους; Αὐτὸ εἶναι ἕνα ἄλλο, ζήτημα ποὺ δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ.

Θὰ ἀποσιωπήσω ἕναν τέταρτο τρόπο συσχετισμοῦ,ἀνάμεσα στὸ λανθάνον καὶ στὸ ἔκδηλο στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου. Θὰ σᾶς μιλήσω γι αὐτὸν ὅταν ἀποκαλυφτεῖ μόνος του μὲ τὴν τεχνική. Χάρη σ' αὐτὴ τὴν παράλειψη ἡ ἀπαρίθμηση μου δὲ θἆναι πλήρης. Ἔτσι ὅπως εἶναι μᾶς ἀρκεῖ πρὸς τὸ παρόν.

Ἔχετε τὸ θάρρος τώρα νὰ ἐπιληφθεῖτε μὲ τὴν ἑρμηνεία ἑνὸς ὀνείρου; Ἂς τὸ δοκιμάσουμε γιὰ νὰ δοῦμε ἂν εἴμαστε ὁπλισμένοι γι αὐτό. Ἐννοεῖται πὼς τὸ ὄνειρο ποὺ θὰ διαλέξω, χωρὶς νἆναι ἀπ' τὰ πιὸ σκοτεινά, θὰ παρουσιάζει ὡστόσο ὅλες τὶς ἰδιότητες ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ ἔντονες ἑνὸς ὀνείρου.

Μιὰ κυρία λοιπόν, νέα ἀκόμα, παντρεμένη, ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ὀνειρεύεται αὐτά:

Βρίσκεται μὲ τὸν ἄντρα της στὸ θέατρο. Ἕνα μέρος τῆς πλατείας εἶναι ἐντελῶς ἄδειο. Ὁ ἄντρας της τῆς διηγεῖται πὼς ἡ Ἐλίζα Λ. κι ὁ ἀρραβωνιαστικός της θἄθελαν κι αὐτοὶ νἄρθουν στὸ θέατρο ἀλλὰ βρῆκαν πολὺ ἀκατάλληλες θέσεις (τρεῖς θέσεις πρὸς μιὰ κορώνα καὶ πενήντα κρώϋτσερ) ποὺ δὲν τοὺς ἔκαναν. Ἐκείνη ὅμως σκέφτεται πὼς αὐτὸ δὲν εἶναι καὶ μεγάλη συμφορά.

Τὸ πρῶτο πρᾶγμα ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτει ἡ ὀνειρευόμενη, σχετικὰ μὲ τὸ ὄνειρό της, δείχνει πὼς ἡ ἀφορμή του βρίσκεται κιόλας στὸ ἔκδηλο περιεχόμενό του. Ὁ ἄντρας της τῆς εἶχε πραγματικὰ ἀφηγηθεῖ πὼς ἡ Ἐλίζα Λ. , μιὰ συνομήλικη φίλη της εἶχε ἀρραβωνιαστεῖ. Τὸ ὄνειρο, εἶναι λοιπόν, μιὰ ἀντίδραση σ' αὐτὴ τὴν εἴδηση. Ξέρουμε κιόλας πὼς εἶναι εὔκολο σὲ πολλὲς περιπτώσεις νὰ βροῦμε τὴν ἀφορμὴ τοῦ ὀνείρου στὰ γεγονότα τῆς προηγουμένης καὶ πὼς οἱ ὀνειρευόμενοι ὑποδείχνουν εὔκολα αὐτὴ τὴν σχέση. Παρόμοιες πληροφορίες μᾶς δίνει ἡ ὀνειρευόμενη καὶ γιὰ ἄλλα ἔκδηλα στοιχεῖα τοῦ ὀνείρου. Ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ λεπτομέρεια ἡ σχετικὴ μὲ τὴν ἀπουσία τῶν θεατῶν σ' ἕνα τμῆμα τῆς πλατείας; Αὐτὴ ἡ λεπτομέρεια εἶναι ἕνας ὑπαινιγμὸς γιὰ ἕνα πραγματικὸ γεγονὸς τῆς προηγουμένης ἑβδομάδας. Θέλοντας νὰ πάει σὲ μιὰ ὁρισμένη παράσταση ἡ ὀνειρευόμενη εἶχε ἀγοράσει εἰσιτήρια προκαταβολικὰ τόσο νωρὶς μάλιστα ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ πληρώσει κάτι παρὰ πάνω. Ὅταν ἦρθε ὅμως στὸ θέατρο μὲ τὸν ἄντρα της εἶδε πὼς ἄδικα εἶχε βιαστεῖ γιατὶ ἕνα μέρος τῆς πλατείας εἶταν σχεδὸν ἄδειο

Δὲ θἄχανε τίποτα ἂν εἶχε ἀγοράσει τὰ εἰσιτήρια τὴν ἡμέρα τῆς παράστασης. Κι ὁ σύζυγός της τὴν εἶχε εἰρωνευτεῖ ποὺ εἴταν τόσο βιαστική. Κι ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ λεπτομέρεια τοῦ ποσοῦ, (μιὰ κορώνα καὶ πενήντα κρώϋτσερ); Πηγάζει ἀπὸ ἕνα ἐντελῶς διαφορετικὸ σύνολο ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὸ προηγούμενο, εἶναι ὅμως κι αὐτὴ ἕνας ὑπαινιγμὸς γιὰ κάτι ποὺ ἡ ὀνειρευομένη ἔμαθε τὴν προηγουμένη ἡμέρα. Ἡ νύφη της πῆρε ἀπ' τὸν ἄντρα της ἕνα δῶρο ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα κορῶνες κι' ἔτρεξε ἀμέσως (τὶ ἀνοησία!) στὸν κοσμηματοπώλη ν' ἀγοράσει κάποιο κόσμημα. Καὶ ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ λεπτομέρεια σχετικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ 3 (τρεῖς θέσεις); Πάνω σ' αὐτὸ ἡ ἴδια δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς πεῖ τίποτα, ἐκτὸς ἐὰν χρησιμοποιήσουμε σὰν ἐξήγηση τὴν πληροφορία πὼς ἡ ἀρραβωνιασμένη Ἐλίζα Λ. εἶναι μονάχα τρεῖς μῆνες μικρότερη ἀπ' αὐτὴν ποὺ ἔχει δέκα χρόνια παντρεμένη. Καὶ πῶς νὰ ἐξηγήσουμε τὸν παραλογισμὸ νὰ ἀγοράσει κανεὶς τρία εἰσιτήρια γιὰ δύο πρόσωπα; Ἡ ὀνειρευομένη δὲν μᾶς τὸ λέει. Ἀρνεῖται νὰ καταβάλει κάθε προσπάθεια τῆς μνήμης, καὶ νὰ μᾶς δώσει κάθε ἄλλη πληροφορία.

Τὰ λίγα ὅμως ποὺ μᾶς εἶπε εἶναι ἀρκετά, γιὰ ν' ἀνακαλύψουμε τὶς λανθάνουσες ἰδέες τῶν ὀνείρων της. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ ἑλκύσει τὴν προσοχή μας εἶναι πὼς οἱ πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνει γιὰ τ' ὄνειρό της, μᾶς παρέχουν ἐπανειλημμένες λεπομέρειες ποὺ συνδέουν τὰ διάφορα τμήματά του. Ὅλες αὐτὲς οἱ λεπτομέρειες ἔχουν χρονικὴ σημασία. Εἶχε σκεφτεῖ ν' ἀγοράσει τὰ εἰσιτήρια π ο λ ὺ ν ω ρ ί ς. Τὰ εἶχε ἀγοράσει π ρ ο κ α τ α β ο λ ι κ ὰ πληρώνοντας ἀκριβότερα. Ἡ νύφη της ε ἶ χ ε β ι α σ τ ε ῖ κι αὐτὴ ν' ἀγοράσει τὸ κόσμημά της, σάμπως, νὰ φοβόταν μήπως τὸ χάσει. Ἂν στὶς ἔννοιες π ο λ ὺ ν ω ρ ί ς, π ρ ο κ α τ α β ο λ ι κ ά, προσθέσουμε τὸ γεγονὸς ποὺ ἔγινε ἀφορμὴ τοῦ ὀνείρου καθὼς καὶ τὴν πληροφορία πὼς ἡ φίλη της τρεῖς μῆνες μονάχα μικρότερη ἀπ' αὐτὴν ἀρραβωνιάστηκε μ' ἕναν καλὸ νέον, καθὼς καὶ τὴν κατάκριση ἐνάντίον τῆς νύφης της πὼς ε ἶ τ α ν ἀ ν ό η τ ο νὰ βιαστεῖ, ἂν τὰ συνενώσουμε ὅλα αὐτά, συγκροτοῦμε στὸ πιὸ κάτω σύνολο, τὶς λανθάνουσες ἰδέες τοῦ ὀνείρου, ποὺ τὸ ἔκδηλο ὄνειρο εἶναι ἕνα παραμορφωμένο κακὸ ὑποκατάστατό τους: «Ε ἶ τ α ν ἀ ν ό η τ ο ἀπὸ μέρους μου νὰ βιαστῶ νὰ παντρευτῶ. Ἀπ' τὸ παράδειγμα τῆς Ἐλίζας βλέπω πὼς δὲ θἄχανα τίποτα νὰ περιμένω (ἡ βιασύνη παρασταίνεται ἐδῶ μὲ τὴ στάση της κατὰ τὴν ἀγορὰ τῶν εἰσιτηρίων καὶ τὴ στάση τῆς νύφης της στὴν ἀγορὰ τοῦ κοσμήματος. Τὸ ὑποκατάστατο τοῦ γάμου εἶναι ἐδῶ ἡ μετάβαση, μὲ τὸ σύζυγο στὸ θέατρο.) Αὐτὴ εἶναι ἡ κυρία ἰδέα. Θὰ μπορούσαμε νὰ συνεχίσουμε, ἀλλὰ μὲ λιγότερη βεβαιότητα, γιατὶ ἡ ἀνάλυση ἐδῶ δὲ θὰ μποροῦσε πιὰ νὰ στηριχτεῖ στὶς ὑποδείξεις τῆς ἴδιας τῆς ὀνειρευομένης: «Καὶ μὲ τὰ ἴδια λεφτὰ θὰ μποροῦσα νὰ βρῶ ἕναν ἑκατὸ φορὲς καλύτερον.» (Τὰ ἑκατὸν πενήντα φλωρίνια εἶναι τὸ ἑκατονταπλάσιο τῆς μιᾶς κορώνας καὶ πενήντα κρώϋτσερ). Ἂν

ἀντικαταστήσουμε τὴ λέξη χ ρ ῆ μ α μὲ τὴ λέξη π ρ ο ί κ α τὸ νόημα τῆς τελευταίας φράσης θἄταν πὼς μὲ τὴν προίκα ἀγοράζει κανεὶς ἕνα σύζυγο, τὸ κόσμημα καὶ τὰ φτηνὰ εἰσιτήρια τοῦ θεάτρου θἄταν τότε ὑποκατάστατα τῆς ἐννοίας σύζυγος. Θἄταν ἀκόμα πιὸ ἐνδιαφέρον νὰ μάθουμε ἂν τὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου «τρία» ἀναφέρεται κι αὐτὸ σὲ πρόσωπα. Μὰ τίποτα δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσουμε τόσο πολύ. Βρήκαμε μονάχα πὼς τὸ ὄνειρο αὐτό, ἐκφράζει τὴν περιφρόνηση τῆς γυναίκας γιὰ τὸν ἄντρα της καὶ τὴν μετάνοια της ποὺ π α ν τ ρ ε ύ τ η κ ε τ ό σ ο ν ω ρ ί ς.

Κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρώτης αὐτῆς ἑρμηνείας ἑνὸς ὀνείρου μᾶς ἐκπλήσσει καὶ μᾶς ταράζει μάλλον παρὰ μᾶς ἱκανοποιεῖ. Πολλὰ πράγματα μᾶς προσφέρονται κι ἔτσι ὁ προσανατολισμός μας γίνεται δύσκολος. Βλέπουμε ἀπὸ τώρα πὼς δὲ θὰ ἐξαντλήσουμε ὅλες τὶς πληροφορίες ποὺ προκύπτουν ἀπ' αὐτὴ τὴν ἑρμηνεία. Ἂς ἀποκαλύψουμε λοιπόν, ἐκεῖνες ποὺ μᾶς φαίνονται σὰν καινούργιες καὶ βέβαιες.

Πρῶτον: εἶναι καταπληκτικὸ ὅτι τὸ στοιχεῖο τῆς βιασύνης εἶναι ἔντονο στὶς λανθάνουσες ἰδέες, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει ἴχνος του στὸ ἔκδηλο ὄνειρο. Χωρὶς τὴν ψυχανάλυση δὲ θάχαμε ποτὲ ὑποπτευθεῖ πὼς αὐτὸ τὸ στοιχεῖο παίζει ἕναν οἱονδήποτε ρόλο. Φαίνεται, λοιπόν, δυνατὸ τὸ κύριο στοιχεῖο, ὁ πυρήνας τῶν ἀσυνείδητων ἰδεῶν, νὰ λείπει ἐντελῶς ἀπ' τὸ ἔκδηλο ὄνειρο, κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ μεταβάλει ριζικὰ τὴν ἐντύπωση ποὺ ἀφήνει τὸ ὄνειρο στὸ σύνολό του.

Δεύτερο: στὸ ὄνειρο βρίσκουμε ἕναν παράλογο παραλληλισμό: τρεῖς θέσεις πρὸς μιὰ κορώνα καὶ πενήντα. Ταυτόχρονα στὶς ἰδέες τοῦ ὀνείρου ἀνακαλύπτουμε αὐτὴ τὴν πρόταση: εἶταν ἀνοησία μου νὰ παντρευτῶ τόσο νωρίς. Μήπως λοιπὸν τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδέα εἶταν ἀνοησία, νὰ παρασταίνεται μὲ τὸ παράλογο στοιχεῖο στὸ ἔκδηλο ὄνειρο; Καὶ τρίτο: Μιὰ γενικὴ συγκριτικὴ ματιὰ ἀποκαλύπτει πὼς οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὰ ἔκδηλα καὶ τὰ λανθάνοντα στοιχεῖα δὲν εἶναι ἁπλές, κι ὅτι δὲν συμβαίνει πάντα, ἕνα ἔκδηλο στοιχεῖο ν' ἀντικαθιστᾶ ἕνα λανθάνον. Πρέπει νὰ ὑπάρχουν μάλλον, ἀνάμεσα στὰ σύνολα γενικότερες σχέσεις ὅπου ἕνα ἔκδηλο στοιχεῖο ἀντικαθιστᾶ πολλὰ λανθάνοντα κ' ἕνα λανθάνον πολλὰ ἔκδηλα.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴ σημασία τοῦ ὀνείρου καὶ τὴν στάση τῆς ὀνειρευόμενης ἀπέναντί του θὰ ὑπῆρχαν ἀκόμα μερικὰ καταπληκτικὰ νὰ ποῦμε. Ἡ ὀνειρευομένη ἀποδέχεται τὴν ἑρμηνεία μας, ἀλλὰ τῆς προκάλεσε μεγάλη ἔκπληξη. Ἀγνοοῦσε πόσο λίγο ἐκτιμοῦσε τὸν ἄνδρα της καὶ δὲν ἤξερε τοὺς λόγους τῆς τόσης περιφρόνισης ποὺ τοῦ εἶχε. Ὑπάρχουν ἀκόμα σ' αὐτὸ τὸ ὄνειρο πολλὰ ἀκατανόητα σημεῖα. Πιστεύω πὼς δὲν εἴμαστε ἀκόμα ἀρκετὰ ἐξοπλισμένοι γιὰ νὰ ἐπιδοθοῦμε στὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων καὶ πὼς ἔχουμε ἀκόμα ἀνάγκη ἀπὸ συμπληρωματικὲς ὑποδείξεις καὶ προετοιμασίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

ΠΑΙΔΙΚΑ ΟΝΕΙΡΑ

Ἔχω τὴν ἐντύπωση πὼς προχωρήσαμε ὑπερβολικὰ γρήγορα. Ἂς γυρίσουμε λίγο πίσω. Πρὶν καταβάλουμε τὴν τελευταία προσπάθεια νὰ ὑπερνικήσουμε χάρη στὴν τεχνική μας τὶς δυσκολίες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν παραμόρφωση τῶν ὀνείρων, εἴχαμε πεῖ πὼς θᾆταν καλύτερα νὰ παρακάμψουμε αὐτὲς τὶς δυσκολίες, ἐκλέγοντας μονάχα κεῖνα τὰ ὄνειρα, (ἂν ὑπάρχουν βέβαια) ὅπου ἡ παραμόρφωση δὲν παρουσιάζεται καθόλου ἢ εἶταν ἀσήμαντη. Ἡ μέθοδος αὐτὴ ἔρχεται βέβαια σ' ἀντίθεση μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀνάπτυξη τῶν γνώσεών μας, γιατὶ στὴν πραγματικότητα μονάχα ὕστερα ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ ἐφαρμογὴ τῆς τεχνικῆς τῆς ἑρμηνείας σὲ παραμορφωμένα ὄνειρα, κ' ὕστερα ἀπ' τὴν πλήρη ἀνάλυσή τους, προσέξαμε πὼς ὑπάρχουν κι ὄνειρα ποὺ δὲν ἔχουν παραμορφωθεῖ.

Τὰ ὄνειρα ποὺ ἀναζητοῦμε παρατηροῦνται στὰ παιδιά. Εἶναι σύντομα, διαυγῆ, συνεπῆ, εὐνόητα, καθόλου διφορούμενα κι ὥστόσο, εἶναι ἀναμφισβήτητα ὄνειρα. Μὴ νομίσετε ὅμως πὼς ὅλα τὰ παιδικὰ ὄνειρα εἶναι αὐτοῦ τοῦ τύπου. Ἡ παραμόρφωση τῶν ὀνείρων παρατηρεῖται ἐπίσης στὰ παιδιὰ ἀπὸ πολὺ νωρὶς μάλιστα. Καὶ ξέρουμε ὄνειρα παιδιῶν πέντε ὥς ὀχτὼ χρονῶ, ποὺ παρουσιάζουν ὅλα τὰ χαραχτηριστικὰ τῶν μεταγενεστέρων ὀνείρων. Ἂν ὅμως περιορίσουμε τὶς παρατηρήσεις μας στὴν ἡλικία ποὺ περιλαμβάνεται ἀνάμεσα στὶς πρῶτες εὐδιάκριτες ἀπαρχὲς τῆς ψυχικῆς δραστηριότητας καὶ τὸ τέταρτο ἢ πέμπτο ἔτος τῆς ἡλικίας, βρίσκουμε μιὰ σειρὰ ὀνείρων ποὺ παρουσιάζουν ἕνα χαραχτήρα ποὺ μπο-

ροῦμε νὰ τὸν ὀνομάσουμε παιδικὸ καὶ ποὺ δείγματά τους ἐμφανίζονται πότε - πότε καὶ σὲ μεγαλύτερα παιδιά. Κάτω ἀπὸ ὁρισμένες συνθῆκες μπορεῖ νὰ παρατηρήσει κανείς, ἀκόμα καὶ σὲ ἐνηλίκους, ὄνειρα ποὺ ἔχουν ἐντελῶς παιδικὸ χαραχτήρα.

Μὲ τὴν ἀνάλυση αὐτῶν τῶν παιδικῶν ὀνείρων, μποροῦμε πολὺ εὔκολα καὶ μὲ μεγάλη βεβαιότητα νὰ συγκεντρώσουμε σχετικὰ μὲ τὴ φύση τοῦ ὀνείρου πληροφορίες πού, μποροῦμε νὰ τὸ ἐλπίζουμε, θἄχουν ἀποφασιστικὸ χαραχτήρα καὶ γενικὴ ἐφαρμογή.

1. Γιὰ νὰ καταλάβουμε αὐτὰ τὰ ὄνειρα, δὲ χρειάζεται οὔτε ἀνάλυση οὔτε ἐφαρμογὴ μιᾶς ὁποιασδήποτε τεχνικῆς. Δὲν πρέπει νὰ θέτουμε ἐρωτήσεις στὸ παιδὶ ποὺ μᾶς ἀφηγεῖται τὸ ὄνειρό του. Πρέπει νὰ συμπληρώνουμε τὴν ἀφήγησή του μὲ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρονται στὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ. Ὑπάρχει πάντα ἕνα γεγονὸς ποὺ συνέβη τὴν προηγουμένη μέρα ἀπὸ τὸ ὄνειρο καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ μᾶς τὸ ἐξηγήσει. Τὸ ὄνειρο εἶναι μιὰ ἀντίδραση, κατὰ τὴν ὥρα τοῦ ὕπνου, σ' αὐτὸ τὸ γεγονὸς ποὺ συνέβη κατὰ τὴν ἐγρήγορση.

Ἂς ἀναφέρουμε μερικὰ παραδείγματα ποὺ θὰ στηρίξουν τὰ μεταγενέστερα συμπεράσματά μας.

α) Ἀναθέτουν σ' ἕνα παιδάκι 22 μηνῶν νὰ προσφέρει σὲ κάποιον σὰ δῶρο ἕνα πανέρι κεράσια. Τὸ ἀγοράκι ἐκτελεῖ, μὲ προφανῆ δυσφορία τὴν ἐντολή, παρ' ὅλο ποὺ τοῦ ὑποσχέθηκαν νὰ τοῦ δώσουν μερικὰ κεράσια γιὰ ἀμοιβή. Τὴν ἄλλη μέρα διηγήθηκε πὼς στὸ ὄνειρό του εἶδε πὼς ὁ Χ έ ρ μ α ν ἔ φ α γ ε ὅ λ α τ ὰ κ ε ρ ά σ ι α.

β) Ἕνα κοριτσάκι τριῶν ἐτῶν καὶ τριῶν μηνῶν ταξιδεύει γιὰ πρώτη φορὰ στὴ θάλασσα. Τὴν ὥρα τῆς ἀποβίβασης δὲ θέλει νὰ ἐγκαταλείψει τὸ καράβι καὶ κλαίει γοερά. Νόμιζε πὼς τὸ ταξίδι κράτησε πολὺ λίγο. Τὸ ἄλλο πρωὶ διηγεῖται: α ὐ τ ὴ τ ὴ ν ύ χ τ α τ α ξ ί δ ε ψ α σ τ ὴ θ ά λ α σ σ α. Πρέπει νὰ συμπληρώσουμε αὐτὴ τὴν ἀφήγηση προσθέτοντας ὅτι ἴσως αὐτὸ τὸ ταξίδι εἶχε κρατήσει περισσότερο.

γ) Ἕνα ἀγοράκι πεντέμισυ ἐτῶν λαμβάνει μέρος σὲ μιὰ ἐκδρομὴ στὸ Ἐσερντάλ, κοντὰ στὸ Χάλστατ. Εἶχε ἀκούσει πὼς τὸ Χάλστατ βρισκόταν στοὺς πρόποδες τοῦ Νταχστάϊν, ἑνὸς βουνοῦ ποὺ τὸ ἐνδιέφερε πολύ. Ἀπὸ τὸ σπίτι του στὸ Ἀουσζέε, μποροῦσε πολὺ καλὰ νὰ δεῖ κανεὶς τὸ Νταχστάϊν, καὶ μὲ τὰ κυάλια νὰ διακρίνει εὔκολα τὴ Σιμονιχύττε στὴν κορυφή του. Τὸ ἀγοράκι εἶχε πολλὲς φορὲς προσπαθήσει νὰ τὴ δεῖ μὲ τὰ κυάλια μὲ ἄγνωστο ἀποτέλεσμα. Ἡ ἐκδρομὴ ἄρχισε μὲ χαρούμενη διάθεση κ' ἡ περιέργεια τοῦ μικροῦ εἶταν πολὺ ζωηρή. Κάθε φορὰ ποὺ ἔβλεπαν ἕνα βουνὸ τὸ παιδὶ ρωτοῦσε: «Αὐτὸ ῖναι τὸ Νταχστάϊν;» Καθὼς ὅμως τοῦ ἀπαντοῦσαν ἀρνητικὰ ὁ μικρὸς γινόταν ὅλο καὶ πιὸ λιγομίλητος. Στὸ τέλος σώπασε ἐντελῶς καὶ ἀρνήθηκε νὰ πάρει μέρος σὲ μιὰ μικρὴ ὀρειβασία γιὰ νὰ δοῦν τὸ χείμαρρο.... Νόμισαν πὼς εἶχε κουραστεῖ. Τὸ ἄλλο πρωΐ ἀφηγήθηκε μὲ χαρα: «Ὀ-

νειρεύτηκα απόψε πώς είχαμε πάει στή Σιμονιχύττε» Ὥστε λοιπὸν πῆρε μέρος στὴν ἐκδρομὴ μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ κάνει αὐτὴ τὴν ἐπίσκεψη. Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὶς λεπτομέρειες δὲν ἀνέφερε παρὰ αὐτὰ ποὺ εἶχε ἀκούσει προηγούμενα, πὼς δηλαδὴ γιὰ νὰ φτάσεις ἐκεῖ πρέπει ν' ἀνέβεις ἐπὶ ἕξη ὧρες τὰ σκαλιά.

Τὰ τρία αὐτὰ ὄνειρα εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ μᾶς δώσουν τὶς πληροφορίες ποὺ θέλουμε.

2. Ὅπως βλέπουμε τὰ παιδικὰ αὐτὰ ὄνειρα δὲν εἶναι χωρὶς νόημα. Εἶναι ψυχικὲς ἐνέργειες κατανοητὲς καὶ ὁλοκληρωμένες. Θυμηθεῖτε αὐτὸ ποὺ σᾶς εἶπα μὲ τὴν ἄποψη τῶν γιατρῶν σχετικὰ μὲ τὰ ὄνειρα, καὶ ἰδιαίτερα τὴ σύγκρισή τους μὲ τὰ δάχτυλα κάποιου ἀνίδεου ποὺ τρέχουν στὰ πλῆκτρα τοῦ πιάνου. Ἡ φανερὴ ἀντίθεση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ ὄνειρα καὶ αὐτὴ τὴ θεωρία, ἀσφαλῶς δὲ θὰ σᾶς διαφεύγει. Τὸ ἴδιο ὅμως καταπληκτικὸ εἶναι πὼς ἕνα παιδὶ εἶναι ἱκανὸ στὸν ὕπνο του νὰ ἐπιτελεῖ ὁλοκληρωμένες ψυχικὲς πράξεις ἐνῶ ἕνας ἐνήλικος κάτω ἀπ' τὶς ἴδιες συνθῆκες, ἀρκεῖται σὲ σπασμωδικὲς ἀντιδράσεις. Ἔχουμε ἄλλωστε πολλοὺς λόγους νὰ ὑποθέτουμε πὼς ὁ ὕπνος τοῦ παιδιοῦ εἶναι καλύτερος καὶ βαθύτερος.

3. Τὰ παιδικὰ αὐτὰ ὄνειρα μιὰ καὶ δὲν ἔχουν ὑποστεῖ καμιὰ παραμόρφωση δὲν ἀπαιτοῦν καμιὰ προσπάθεια ἑρμηνείας. Τὸ ἔκδηλο καὶ τὸ λανθάνον ὄνειρο συμπίπτουν στὴν περίπτωση αὐτή. Ἡ παραμόρφωση δὲν ἀποτελεῖ συνεπῶς φυσικὸ χαραχτῆρα τοῦ ὀνείρου. Ἐλπίζω πὼς αὐτὸ θὰ σᾶς ἀνακουφίσει ἀρκετά. Πρέπει ὡστόσο νὰ σᾶς προειδοποιήσω πὼς ἂν τὸ σκεφτοῦμε καλύτερα, θὰ διαπιστώσουμε, ἀκόμα καὶ σ' αὐτὰ τὰ ὄνειρα, μιὰ μικρὴ παραμόρφωση, μιὰ μικρὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ἔκδηλο περιεχόμενο καὶ στὶς λανθάνουσες σκέψεις.

4. Τὸ παιδικὸ ὄνειρο εἶναι μιὰ ἀντίδραση σ' ἕνα γεγονὸς τῆς προηγουμένης ἡμέρας ποὺ ἀφήνει πίσω του, μιὰ νοσταλγία, μιὰ θλίψη, ἕναν ἀνικανοποίητο πόθο. Τὸ ὄνειρο προσφέρει μιὰ ἄμεση, ἀπροκάλυπτη ἱκανοποίηση αὐτοῦ τοῦ πόθου. Θυμηθεῖτε τώρα αὐτὰ ποὺ εἴπαμε γιὰ τὸ ρόλο ποὺ παίζουν οἱ ἐξωτερικὲς καὶ οἱ ἐσωτερικὲς παρορμήσεις, ποὺ θεωροῦνται πὼς διαταράσσουν τὸν ὕπνο καὶ προκαλοῦν τὰ ὄνειρα. Ἔχουμε μάθει πάνω σ' αὐτὸ ἐξακριβωμένα γεγονότα, ὡστόσο, ἐλάχιστα ἀπ' αὐτὰ ἐπιδέχονταν μιὰ τέτια ἐξήγηση. Στὰ παιδικὰ ὄνειρα τίποτα δὲν μαρτυρεῖ τὴν ἐπενέργεια σωματικῶν διεγέρσεων. Πάνω σ' αὐτὸ κανένα λάθος δὲν εἶναι δυνατὸ γιατὶ τὰ ὄνειρα αὐτὰ εἶναι ἐντελῶς κατανοητὰ καὶ τὸ νόημά τους ἀποκαλύπτεται μὲ τὴν πρώτη ματιά. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι λόγος νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴ θεωρία ποὺ αἰτιολογεῖ τὰ ὄνειρα μὲ διεγέρσεις. Μποροῦμε μονάχα ν' ἀναρωτηθοῦμε πῶς συνέβη νὰ ξεχάσουμε ἀπ' τὴν ἀρχὴ ὅτι ὁ ὕπνος μπορεῖ νὰ διαταραχτεῖ ὄχι μονάχα ἀπ' τὶς

σωματικὲς ἀλλὰ κι ἀπ' τὶς νοητικὲς διεγέρσεις; Ἀφοῦ μάλιστα ξέρουμε πὼς ὁ ὕπνος τῶν ἐνηλίκων ταράζεται τὶς περισσότερς φορὲς ἀπὸ ψυχικὲς διεγέρσεις, ποὺ τὸν ἐμποδίζουν νὰ πραγματοποιήσει τὴν ψυχικὴ προϋπόθεση τοῦ ὕπνου, δηλαδὴ τὴν πλήρη ἀπουσία ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Ὁ ἐνήλικος δὲν ἀποκοιμιέται, γιατὶ διστάζει νὰ διακόψει τὴ δραστήρια ζωή του καὶ τὴν ἐργασία του, πάνω σὲ πράγματα ποὺ τόσο τὸν ἐνδιαφέρουν. Στὸ παιδί, ἡ ψυχικὴ αὐτὴ διέγερση ποὺ διαταράσσει τὸν ὕπνο, εἶναι ὁ ἀνικανοποίητος πόθος, ποὺ σ' αὐτὸν ἀντιδρᾶ μὲ τὸ ὄνειρο.

5. Ξεκινώντας ἀπὸ κεῖ καταλήγουμε, ἀπὸ τὸν πιὸ σύντομο δρόμο, σὲ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὸ λειτούργημα τοῦ ὀνείρου. Σὰν ἀντίδραση στὴν ψυχικὴ διέγερση, τὸ ὄνειρο πρέπει νἄχει γιὰ σκοπό του τὸν παραμερισμὸ αὐτῆς τῆς διέγερσης γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ συνεχιστεῖ ὁ ὕπνος. Μὲ ποιό δυναμικὸ μέσο, τὸ ὄνειρο ἐπιτελεῖ αὐτὸ τὸ λειτούργημα; Αὐτὸ μᾶς εἶναι ἄγνωστο ἀκόμα. Μποροῦμε ὅμως νὰ ποῦμε ἀπὸ τώρα, πὼς δὲν εἶναι καθόλου ὅπως τὸ κατηγοροῦν μιὰ διαταραχὴ τοῦ ὕπνου, ἀλλὰ ἀντίθετα ἕνας φύλακας τοῦ ὕπνου ποὺ τὸν προστατεύει ἀπὸ κάθε τί ποὺ μπορεῖ νὰ τὸν διαταράξει. Ὅταν νομίζουμε πὼς χωρὶς ὄνειρα θἄχαμε κοιμηθεῖ καλύτερα κάνουμε λάθος. Στὴν πραγματικότητα χωρὶς τὴ βοήθεια τοῦ ὀνείρου δὲν θἄχαμε κοιμηθεῖ καθόλου. Στ' ὄνειρο χρωστᾶμε τὸν λίγο ὕπνο ποὺ ἀπολαύσαμε. Τὸ ὄνειρο μᾶς προκάλεσε ὁρισμένες διαταραχές, ἀκριβῶς ὅπως ὁ νυχτοφύλακας εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κάνει κι αὐτὸς θόρυβο, ὅταν καταδιώκει νυκτερινοὺς ταραξίες, ποὺ θὰ μᾶς εἶχαν διαταράξει πολὺ περισσότερο.

6. Τὸ ὄνειρο διεγείρεται ἀπ' τὸν πόθο. Ἡ πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ πόθου ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου: αὐτὸ εἶναι ἕνα ἀπ' τὰ βασικὰ χαραχτηριστικὰ τοῦ ὀνείρου. Ἕνα ἄλλο χαραχτηριστικό, ἐξίσου σταθερό, εἶναι πὼς τὸ ὄνειρο δὲν ἀρκεῖται στὸ νὰ ἐκφράζει μιὰ σκέψη, ἀλλὰ παρασταίνει τὸν πόθο σὰν πραγματοποιημένο μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς ψυχικῆς παραίσθησης. Θ ἄθελα νὰ ταξιδέψω στὴ θάλασσα: Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀφορμὴ τοῦ ὀνείρου. Καὶ τὸ περιεχόμενό του εἶναι: ταξιδεύω στὴ θάλασσα. Διατηρεῖται λοιπὸν, ἀκόμα καὶ στὰ τόσο ἁπλὰ παιδικὰ ὄνειρα, ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ λανθάνον ὄνειρο καὶ τὸ ἔκδηλο, μιὰ παραμόρφωση τῆς λανθάνουσας σκέψης τοῦ ὀνείρου: εἶναι ἡ μεταμόρφωση τῆς σκέψης σὲ βίωμα. Στὴν ἑρμηνεία τοῦ ὀνείρου, πρέπει πρῶτα-πρῶτα ν' ἀνατρέψουμε τὴ διαδικασία τῆς παραμόρφωσης. Ἂν αὐτὸ εἶναι ἕνα ἀπ' τὰ γενικότερα χαραχτηριστικὰ τοῦ ὀνείρου τότε τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ὀνείρου ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω: βλέπω τὸν ἀδελφό μου σὲ μπαοῦλο, θἄπρεπε νὰ μεταφραστεῖ, ὄχι μὲ τό: ὁ ἀδελφός μου

περιορίζει τὸν ἑαυτό του ἀλλὰ μὲ τό: θἄθελα ὁ ἀδελφός μου νὰ περιοριζόταν, πρέπει νὰ περιορισθεῖ. Ἀπ' τὰ δυὸ γενικὰ χαραχτηριστικὰ τοῦ ὀνείρου ποὺ τονίσαμε, τὸ δεύτερο ἔχει τὶς περισσότερες πιθανότητες νὰ γίνει δεχτὸ χωρὶς νὰ προκαλέσει ἀντιρήσεις. Μονάχα ὕστερα ἀπὸ σοβαρὲς μελέτες πάνω σὲ ἄφθονο ὑλικὸ θὰ μπορέσουμε νὰ ἀποδείξουμε πὼς ἡ διέγερση τοῦ ὀνείρου ὀφείλεται πάντα σ' ἕναν πόθο κι ὄχι σὲ μιὰ φροντίδα, ἕνα σχέδιο ἢ ἕνα παράπονο. Αὐτὸ ὅμως δὲ θὰ ἐπηρεάσει τὸ ἄλλο χαραχτηριστικὸ τοῦ ὀνείρου ποὺ ἀντὶ νὰ ἀναπαραγάγει ἁπλὰ τὴ διέγερση, τὴν καταργεῖ, τὴν παραμερίζει καὶ τὴν ἐξαντλεῖ μὲ μιὰ βιωματικὴ ἀφομίωση.

7. Ἔχοντας ὑπόψη αὐτὰ τὰ δυὸ χαραχτηριστικὰ τοῦ ὀνείρου μποροῦμε νὰ τὸ συγκρίνουμε τώρα μὲ τὴν παραδρομή. Σ' αὐτὴν τὴν τελευταία διακρίνουμε μιὰ τάση ποὺ διαταράζει καὶ μιὰ τάση ποὺ διαταράσσεται. Καὶ στὴν ἴδια τὴν παραδρομή βλέπουμε ἕνα συμβιβασμὸ τῶν δυὸ αὐτῶν τάσεων. Τὸ ἴδιο σχῆμα ἔχει τὴν ἐφαρμογή του καὶ στὸ ὄνειρο. Στὸ ὄνειρο ἡ τάση ποὺ διαταράσεται, δὲ μπορεῖ νἆναι ἄλλη ἀπ'.τὴν τάση πρὸς τὸν ὕπνο. Ὅσο γιὰ τὴν τάση, ποὺ διαταράσσει, αὐτὴ εἶναι ἡ ψυχικὴ διέγερση, ὁ πόθος δηλαδή, ποὺ θέλει νὰ ἱκανοποιηθεῖ. Πραγματικά, δὲν ξέρουμε ὥς τώρα ἄλλη ψυχικὴ διέγερση ἱκανὴ νὰ διαταράξει τὸν ὕπνο. Τὸ ὄνειρο, εἶναι κατὰ συνέπεια κι αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἑνὸς συμβιβασμοῦ. Ἐνῶ κοιμόμαστε ἱκανοποιοῦμε ἕναν πόθο. Καὶ ἱκανοποιώντας ἕναν πόθο, ἐξακολουθοῦμε νὰ κοιμόμαστε. Ὑπάρχει μερικὴ ἱκανοποίηση καὶ μερικὴ ἐκμηδένιση τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης τάσης.

8. Θυμηθεῖτε τὴν ἐλπίδα ποὺ εἴχαμε προηγούμενα, πὼς θὰ μπορούσαμε νὰ χρησιμοποιήσουμε γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ προβλήματος τοῦ ὀνείρου, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁρισμένα ξεκάθαρα προϊόντα τῆς φαντασίας ὀνομάζονται ὀνειροπολήσεις. Πραγματικά, αὐτὲς οἱ ὀνειροπολήσεις δὲν εἶναι ἄλλο ἀπ' τὴν ἐκπλήρωση φιλοδόξων ἢ ἐρωτικῶν πόθων ποὺ μᾶς εἶναι πολὺ γνωστοί. Ὅσο ὅμως κι ἂν εἶναι ζωηρὲς οἱ ὀνειροπολήσεις, οἱ ἐκπληρώσεις αὐτὲς τῶν πόθων, μένουν πάντα σκέψεις μονάχα, καὶ δὲν παίρνουν ποτὲ τὴ μορφὴ ψυχικῶν παραισθήσεων. Ἔτσι λοιπόν, ἀπ' τὰ δυὸ κυριότερα χαραχτηριστικὰ τοῦ ὀνείρου, μονάχα τὸ πιὸ ἀβέβαιο διατηρεῖται ἐνῶ τὸ ἄλλο ἐξαφανίζεται γιατὶ ἐξαρτᾶται ἀπ' τὴν κατάσταση τοῦ ὕπνου καὶ δὲ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ κατὰ τὴν ἐγρήγορση. Ἀκόμα κ' ἡ καθημερινὴ γλώσσα φαίνεται νὰ ὑποψιάζεται πὼς τὸ κυριότερο χαραχτηριστικὸ τῶν ὀνείρων εἶναι ἡ πραγματοποίηση τῶν πόθων. Ἂν ποῦμε, ὡστόσο, πὼς ἂν τὰ γεγονότα ποὺ ζοῦμε στὸ ὄνειρο δὲν εἶναι παρὰ παραστάσεις ποὺ μεταμορφώθηκαν καὶ ἔγιναν δυνατὲς ἐξαιτίας τοῦ ὕπνου, δηλαδή, «νυχτερινὰ ὀνειροπολήματα» τότε γίνεται φανερὸ πὼς ἕνα ὄνειρο ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ἐξαφανίζει τὴ νυχτερινὴ διέγερση καὶ νὰ ἱκανοποιεῖ τὸν πόθο, γιατὶ καὶ τὰ ὀνειροπολήματα ποὺ κάνουμε ξύπνοι εἶναι κι

αὐτὰ μιὰ ἱκανοποίηση τῶν πόθων κ' ἔχουν σὰν σκοπὸ τὴν ἱκανοποίηση αὐτή.

Πολλὲς καθημερινὲς ἐκφράσεις ἔχουν τὸ ἴδιο νόημα. Ὅλοι μας ξέρουμε τὴν παροιμία: «Τὸ γουρούνι ὀνειρεύεται βαλανίδια κ' ἡ πάπια ἀραποσίτι». Ἢ τὴν ἐρώτηση : «Τί ὀνειρεύεται ἡ κότα;» καὶ ἡ ἀπάντηση «Τὸ κεχρί». Ἔτσι λοιπὸν κατεβαίνοντας πιὸ κάτω ἀκόμα ἀπ' τὸ παιδὶ ὥς τὸ ζῶο, ἡ παροιμία ὑπονοεῖ πὼς τὸ περιεχόμενο ἑνὸς ὀνείρου, εἶναι ἡ ἱκανοποίηση μιᾶς ἀνάγκης. Ὑπάρχουν καὶ πολλὲς ἐκφράσεις ποὺ ὑποδηλώνουν τὸ ἴδιο νόημα: «Ὡραῖο σὰν ὄνειρο». «Οὔτε τ' ὀνειρεύτηκα ποτέ μου». «Εἶναι μιὰ σκέψη ποὺ δὲ θὰ μοὐρχόταν οὔτε στὰ πιὸ τολμηρά μου ὄνειρα». Ὑπάρχει σ' αὐτὸ μιὰ φανερὴ μεροληψία τῆς καθημερινῆς γλώσσας. Καὶ ὑπάρχουν ὄνειρα ποὺ συνοδεύονται ἀπὸ ἀγωνία, ὄνειρα ποὺ τὸ περιεχόμενό τους εἶναι ὀδυνηρὸ ἢ ἀδιάφορο. Αὐτὰ ὅμως τὰ ὄνειρα δὲν ἔχουν ἐπηρεάσει τὴν καθημερινή μας γλώσσα. Μιλᾶμε βέβαια γιὰ κακὸ ὄνειρο, μὰ τὸ ὄνειρο σκέτο εἶναι γιὰ μᾶς πάντα ἕνα ὄνειρο, ποὺ μᾶς προσφέρει τὴν γλυκειὰ ἱκανοποίηση ἑνὸς πόθου. Δὲν ὑπάρχει παροιμία ποὺ νὰ λέει πὼς τὸ γουρούνι ἢ ἡ πάπια ὀνειρεύεται πὼς θὰ τὰ σφάξουν!

Θἆταν ἀκατανόητο οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ὄνειρο, νὰ μὴν εἶχαν ἀντιληφθεῖ πὼς τὸ κυριότερο λειτούργημά του εἶναι ἡ πραγματοποίηση τῶν πόθων. Καὶ πραγματικά, αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς σημείωσαν συχνὰ αὐτὸ τὸ χαραχτηριστικό. Κανένας ὅμως δὲν ἔκανε τὴ σκέψη νὰ τοῦ ἀποδώσει γενικὴ ἰσχύ, καὶ νὰ τὸ χρησιμοποιήσει σὰν ἀφετηρία γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ ὀνείρου. Ὑποπτευόμαστε (καὶ θὰ ξανάρθουμε σ' αὐτὸ ἀργότερα) τί εἶναι αὐτὸ ποὺ τοὺς ἐμπόδισε.

Σκεφθεῖτε λοιπὸν τί πολύτιμες πληροφορίες συγκεντρώσαμε χωρὶς κόπο, ἀπ' τὴν ἐξέταση τῶν παιδικῶν ὀνείρων. Ξέρουμε, τώρα, πὼς τὸ ὄνειρο ἔχει σκοπὸ τὴν προστασία τοῦ ὕπνου καὶ ὅτι προκύπτει ἀπ' τὴν σύγκρουση δυὸ ἀντιθέτων τάσεων, ποὺ ἡ μιά, ὁ πόθος τοῦ ὕπνου μένει σταθερὴ ἐνῶ ἡ ἄλλη ἐπιζητεῖ νὰ ἱκανοποιήσει μιὰ ψυχικὴ διέγερση. Κατέχουμε ἐπιπλέον τὴν ἀπόδειξη πὼς τὸ ὄνειρο εἶναι μιὰ ψυχικὴ πράξη ποὺ ἔχει νόημα καὶ γνωρίζουμε δυὸ ἀπ' τὰ κυριότερα χαρακτηριστικά του : ἱκανοποίηση τοῦ πόθου καὶ παραισθησιακὴ ψυχικὴ ζωή. Ἀποχτώντας ὅλες αὐτὲς τὶς γνώσεις, πολλὲς φορὲς τείναμε νὰ ξεχάσουμε πὼς ἀπασχολούμαστε μὲ τὴν ψυχανάλυση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν παραλληλισμὸ τῶν ὀνείρων μὲ τὶς παραδρομές, ἡ ἐργασία μας δὲν ἔχει τίποτα τὸ ἰδιαίτερο Ὁποιοσδήποτε ψυχολόγος, ἀκόμα καὶ ἐντελῶς ἀνίδεος τῶν ἀρχῶν τῆς ψυχανάλυσης θὰ μποροῦσε νὰ δώσει αὐτὴ τὴν ἐξήγηση τῶν παιδικῶν ὀνείρων. Γιατὶ λοιπὸν κανένας ψυχολόγος δὲν σκέφτηκε κάτι τέτιο;

Ἂν ὑπῆρχαν μονάχα παιδικὰ ὄνειρα, τὸ πρόβλημα θἆχε λυθεῖ καὶ τὸ ἔργο μας θἆχε τελειώσει χωρὶς νὰ ἔχουμε ἀνάγκη

νὰ ρωτᾶμε τὸν ὀνειρευόμενο, νὰ ἐπικαλούμαστε τὸ ἀσυνείδητο καὶ νὰ καταφεύγουμε στὸν ἐλεύθερο συνειρμό. Εἶναι φανερὸ πὼς πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση πρέπει νὰ συνεχίσουμε τὴν ἐργασία μας. Ἔχουμε κιόλας συχνὰ διαπιστώσει πὼς χαρακτῆρες ποὺ τοὺς εἴχαμε ἀποδώσει στὴν ἀρχὴ γενικὴ ἰσχύ, δὲν ἀνήκουν πραγματικὰ παρὰ σὲ μιὰ ὁρισμένη κατηγορία ὀνείρων. Πρέπει λοιπὸν νὰ δοῦμε ἂν τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν παιδικῶν ὀνείρων, ἀνήκουν ἐπίσης καὶ σὲ λιγότερο διαφανῆ ὄνειρα καὶ μὲ ἔκδηλο περιεχόμενο ποὺ νὰ μὴν παρουσιάζει καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἐπιβίωση οἱουδήποτε ἡμερήσιου πόθου. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψή μας, τὰ ἄλλα αὐτὰ ὄνειρα ἔχουν ὑποστεῖ σημαντικὴ παραμόρφωση, γεγονὸς ποὺ δὲ μᾶς ἐπιτρέπει πιὰ ν' ἀποφανθοῦμε σχετικὰ χωρὶς συζήτηση. Διαβλέπουμε ἐπίσης ὅτι γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε αὐτὴ τὴν παραμόρφωση θὰ μᾶς χρειαστεῖ ἡ ψυχαναλυτικὴ τεχνικὴ ποὺ μᾶς εἶταν περιττὴ ὅταν συγκεντρώναμε τὶς γνώσεις μας σχετικὰ μὲ τὰ παιδικὰ ὄνειρα.

Ὑπάρχει ὅμως μιὰ ὁμάδα ὀνείρων ποὺ δὲν ἔχουν πάθει παραμόρφωση καὶ πού, ὅπως καὶ τὰ παιδικὰ ὄνειρα, ἐμφανίζονται σὰν πραγματοποίηση πόθων. Εἶναι τὰ ὄνειρα ποὺ κατὰ τὴ διάρκεια ὅλης τῆς ζωῆς προκαλοῦνται ἀπ' τὶς ἀδήριτες ὀργανικὲς ἀνάγκες : πείνα, δίψα, σεξουαλικὴ ἀνάγκη. Τὰ ὄνειρα αὐτά, ἀποτελοῦν λοιπὸν πραγματοποίηση πόθων καὶ συντελοῦνται σὰν ἀντίδραση στὶς ἐσωτερικὲς παρορμήσεις. Ἔτσι ἕνα κοριτσάκι δεκαεννιὰ μηνῶν, ὀνειρεύεται ἕνα μενοῦ ὅπου πρόσθεσε τὸ ὄνομά της. (Ἄννα Φ. Φράουλα, φραμπουάζ, ὀμελέτα καὶ χυλός). Τὸ ὄνειρο αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀντίδραση στὴ δίαιτα ποὺ τῆς ἐπέβαλαν μιὰ μέρα, ἐξαιτίας μιᾶς δυσπεψίας, ποὺ τὴν εἶχαν ἀποδώσει στὶς φράουλες καὶ τὶς φραμπουάζ. Ἡ γιαγιὰ τῆς μικρῆς, κάπου ἑξηνταοχτὼ χρονῶ, ἐξαιτίας τῶν πόνων ποὺ τῆς προκαλοῦσε ἡ πτώση τοῦ νεφροῦ της ἀποφάσισε νὰ μὴν φάει μιὰ μέρα ὁλόκληρη : τὴν ἄλλη νύχτα ὀνειρεύεται πὼς τὴν ἔχουν καλέσει σὲ δεῖπνο, σὲ κάποιους φίλους ὅπου τῆς προσφέρουν τὰ καλύτερα φαγητά. Οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ αἰχμαλώτους ποὺ στεροῦνταν τροφή, ἢ σὲ πρόσωπα ποὺ κατὰ τὴ διάρκεια ταξιδιῶν ἢ ἐξερευνητικῶν ἀποστολῶν, περνοῦσαν σκληρὲς στερήσεις, δείχνουν πὼς κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες ὅλα τὰ ὄνειρα ἔχουν ὡς ἀντικειμενικό τους τὴν ἱκανοποίηση πόθων ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἱκανοποιηθοῦν στὴν πραγματικότητα. Στὸ βιβλίο του «Ἀνταρκτίδα» (τόμος Α΄ σελ. 336, 1904) ὁ Ὄττο Νόρντενσελντ, γράφει τὰ ἑξῆς γιὰ τὸ πλήρωμα ποὺ εἶχε διαχειμάσει μαζί του : «Τὰ ὄνειρά μας δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ πιὸ ζωηρὰ καὶ πιὸ πολυάριθμα ἀπὸ τότε. Εἶταν πολὺ χαρακτηριστικά, γιατὶ δείχνανε καθαρὰ γύρω σὲ τί περιστρέφονταν οἱ σκέψεις μας. Ἀκόμα καὶ κεῖνοι ἀπ' τοὺς συντρόφους μας, πού, στὴ συνηθισμένη ζωή, σπάνια ὀνειρευόνταν, εἶχαν νὰ μᾶς ἀφηγηθοῦν ἀτέλειωτες ἱστορίες κάθε πρωΐ, ὅταν μαζευόμαστε γιὰ νὰ ἀνταλλάξουμε τὶς τελευταῖες ἐντυπώσεις μας ἀπ' τὸν κόσμο τῆς φαντα-

σίας. Ὅλα αὐτὰ τὰ ὄνειρα ἀναφέρονταν στὸν κόσμο ἀπ' ὅπου ἀπείχαμε τόσο πολύ, συχνὰ ὅμως καὶ στὴν τωρινὴ κατάστασή μας. Νὰ φᾶμε καὶ νὰ πιοῦμε : Αὐτὸ εἶταν τὸ κέντρο ποὺ γύρω του περιστρέφονταν τὶς πιὸ πολλὲς φορὲς τὰ ὄνειρά μας. Ὁ ἕνας ἀπὸ μᾶς ποὺ εἶχε τὴν ἰδιαίτερη κλίση νὰ ὀνειρεύεται μεγάλα συμπόσια, εἶταν ἐνθουσιασμένος ὅταν μποροῦσε νὰ μᾶς πληροφορήσει τὸ πρωΐ πὼς εἶχε «φάει» τὴ νύχτα τρία διαφορετικὰ φαγητά. Ἕνας ἄλλος ὀνειρευόταν καπνό, βουνὰ ἀπὸ καπνό. Ἄλλος πάλι ἔβλεπε στὰ ὄνειρά του τὸ πλοῖο νὰ προχωρεῖ πλησίστιο στὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα, ποὺ ἐπιτέλους εἶχε ἐλευθερωθεῖ ἀπ' τοὺς πάγους. Ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε κ' ἕνα ἄλλο ὄνειρο : ὁ ταχυδρόμος φέρνει τὸ ταχυδρομεῖο καὶ ἐξηγεῖ γιατὶ ἄργησε τόσο πολύ. Εἶχε κάνει λάθος στὴ διανομὴ καὶ μονάχα ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς κόπους κατάφερε νὰ βρεῖ τὰ γράμματα. Φυσικὰ καὶ στὸ ὄνειρό μας βλέπουμε πράγματα ἀκόμα πιὸ ἀπίθανα, ἀλλὰ σ' ὅλα τὰ ὄνειρα ποὺ εἶδα ἐγὼ ἢ μοῦ διηγήθηκαν ἄλλοι ἡ φτώχεια τῆς φαντασίας εἶταν καταπληχτική. Ἂν ὅλα αὐτὰ τὰ ὄνειρα εἶχαν καταγραφεῖ θ' ἀποχτούσαμε ἕνα ψυχολογικὸ ντοκουμέντο μεγάλου ἐνδιαφέροντος. Θὰ καταλάβει κανεὶς εὔκολα πόσο εὐπρόσδεχτος εἶχε γίνει γιὰ μᾶς ὁ ὕπνος ἀφοῦ μᾶς πρόσφερε κεῖνο ποὺ ποθούσαμε φλογερά». Σᾶς δίνω ἀκόμα μερικὲς πληροφορίες ἀπ' τὸν Ντυπρέλ : «Ὁ Μοῦγκο Πάρκ, ποὺ στὸ διάστημα ἑνὸς ταξιδιοῦ του στὴν Ἀφρικὴ εἶχε περιέλθει σὲ κατάσταση ἐξάντλησης ἀπ' τὴ δίψα, ὀνειρευόταν συνεχῶς τὶς δροσερὲς κοιλάδες καὶ πεδιάδες τῆς πατρίδας του. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Τρένκ, βασανιζόμενος ἀπ' τὴν πείνα σὲ κάποιο ὀχυρὸ τοῦ Μαγδεμβούργου, ἔβλεπε τὸν ἑαυτό του νὰ κάθεται μπροστὰ σ' ἕνα τραπέζι φορτωμένο μὲ τοῦ κόσμου τὰ φαγητά. Καὶ ὁ Τζὼρτζ Μπὰκ ποὺ εἶχε πάρει μέρος στὴν πρώτη ἀποστολὴ τοῦ Φρανκλίνου, ὀνειρευόταν ταχτικὰ πλούσια φαγητά, πρὶν πεθάνει κυριολεχτικὰ ἀπ' τὴν πείνα, ὕστερα ἀπὸ τρομερὲς στερήσεις.

Ὅποιος ἔφαγε τὸ βράδι φαγητὰ μὲ πολλὰ καρυκεύματα, δοκιμάζει τὴ νύχτα τὸ αἴσθημα τῆς δίψας καὶ εὔκολα ὀνειρεύεται πὼς πίνει νερό. Εἶναι φυσικὰ ἀδύνατο νὰ ἐξαλείψει κανεὶς μὲ τὸ ὄνειρο τὴν αἴσθηση τῆς πείνας ἢ τῆς δίψας, ὅταν εἶναι κάπως ἔντονες. Ξυπνάει ἀπ' αὐτὰ τὰ ὄνειρα διψασμένος κ' εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ πιεῖ πραγματικὰ νερό.

Ἀπὸ πραχτικὴ ἄποψη, λοιπόν, ἡ ὑπηρεσία ποὺ προσφέρουν τὰ ὄνειρα στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἀσήμαντη. Παραμένει ὡστόσο προφανὲς πὼς σκοπός τους εἶναι νὰ διατηρήσουν τὸν ὕπνο παρὰ τὴν διέγερση ποὺ μᾶς ἐξωθεῖ στὸ ξύπνημα καὶ τὴ δράση. Ὅταν ἡ ἀνάγκη εἶναι λιγότερο ἔντονη, τὸ ὄνειρο τῆς ἱκανοποίησής της εἶναι συχνὰ ἀποτελεσματικό. Τὸ ἴδιο, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση σεξουαλικῶν διεγέρσεων, τὸ ὄνειρο προσφέρει ἱκανοποιήσεις ποὺ παρουσιάζουν ὡστόσο ἰδιομορφίες ἄξιες προσο-

χῆς. Ἡ σεξουαλικὴ ἀνάγκη ἐξαρτᾶται λιγότερο ἀπ' τὸ ἀντικείμενό της ἀπ' ὅσο ἡ πείνα κ' ἡ δίψα ἀπ' τὰ δικά τους. Καὶ γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιηθεῖ οὐσιαστικὰ μὲ τὴν ἀθέλητη ἐκσπερμάτωση. Ἐξαιτίας ὁρισμένων δυσκολιῶν ποὺ θὰ ἀναφέρουμε ἀργότερα καὶ ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ ἀντικείμενο, συμβαίνει συχνά, τὸ ὄνειρο ποὺ συνοδεύει τὴν οὐσιαστικὴ ἱκανοποίηση, νἄχει ἕνα περιεχόμενο ἀόριστο ἢ παραμορφωμένο. Αὐτὴ ἡ ἰδιομορφία τῶν ἀθέλητων ἐκσπερματώσεων, σύμφωνα μὲ τὴν παρατήρηση τοῦ Ο. Ράνκ εἶναι ἐξαιρετικὰ κατάλληλη γιὰ τὴν μελέτη τῶν παραμορφώσεων τῶν ὀνείρων. Ὅλα τὰ ὄνειρα τῶν ἐνηλίκων ποὺ ἔχουν σὰν ἀντικείμενό τους ἀνάγκες, περιέχουν ἄλλωστε ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἱκανοποίηση κάτι πάρα πάνω, κάτι ποὺ προέρχεται ἀπ' τὴν πηγὴ τῶν ψυχικῶν ἐρεθισμῶν καὶ ἔχει ἀνάγκη ἑρμηνείας γιὰ νὰ γίνει κατανοητό. Δὲν ἰσχυριζόμαστε, φυσικά, πὼς τὰ ὄνειρα τῶν ἐνηλίκων ποὺ ἀκολουθοῦν τὸν τύπο τῶν παιδικῶν ὀνείρων καὶ συνεπάγονται τὴν ἱκανοποίηση πόθων παρουσιάζονται μονάχα σὰν ἀντιδράσεις στὶς ἐπιταχτικὲς ἀνάγκες ποὺ ἀπαριθμήσαμε πιὸ πάνω. Γνωρίζουμε ἐπίσης καὶ ὄνειρα ἐνηλίκων σύντομα καὶ διαυγῆ, ποὺ γεννήθηκαν κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση ὁρισμένων κυριαρχικῶν καταστάσεων καὶ ποὺ προέρχονται ἀπὸ πηγὲς διεγέρσεων ἀναμφισβήτητα ψυχικές. Τέτια εἶναι λόγου χάρη τὰ ὄνειρα ἀδημονίας : ἀφοῦ ἑτοιμαστήκαμε γιὰ κάποιο ταξίδι ἢ γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε ἕνα θέαμα ἢ μιὰ διάλεξη, ἢ νὰ κάνουμε μιὰ ἐπίσκεψη ὀνειρευόμαστε τὴ νύχτα πὼς ὁ σκοπός μας ἔχει πραγματοποιηθεῖ, πὼς βρισκόμαστε στὸ θέατρο ἢ πὼς συνομιλοῦμε μὲ τὸ πρόσωπο ποὺ θέλαμε νὰ ἐπισκεφτοῦμε. Τέτια εἶναι τὰ ὄνειρα ποὺ δίκαια ὀνομάζονται «ὄνειρα ὀκνηρίας». Ἐκεῖνοι ποὺ τοὺς ἀρέσει νὰ παρατείνουν τὸν ὕπνο τους, ὀνειρεύονται πὼς ἔχουν κιόλας σηκωθεῖ πὼς κάνουν τὴν τουαλέτα τους, πὼς πᾶνε στὶς δουλειές τους, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἐξακολουθοῦν νὰ κοιμοῦνται, δείχνοντας ἔτσι πὼς προτιμοῦν νὰ «ξυπνοῦν» στὸν ὕπνο τους παρὰ πραγματικά. Ὁ πόθος τοῦ ὕπνου πού, ὅπως εἴδαμε, συντελεῖ στὴν δημιουργία τῶν ὀνείρων, ἐκδηλώνεται πολὺ καθαρὰ στὰ ὄνειρα αὐτοῦ τοῦ εἴδους καὶ ἀποτελεῖ μάλιστα τὸν βασικότερο παράγοντά τους. Ἡ ἀνάγκη τοῦ ὕπνου παίρνει δικαιωματικὰ τὴ θέση της ἀνάμεσα στὶς μεγάλες ὀργανικὲς ἀνάγκες. Ἐπιτρέψτε μου νὰ σᾶς ἀναφέρω τὸν πίνακα τοῦ Σβίντ, ποὺ βρίσκεται στὴν πινακοθήκη Σὰκ στὸ Μόναχο, ὅπου ὁ ζωγράφος μὲ ἰσχυρὴ διαίσθηση ἀνάγει ἕνα ὄνειρο στὴν ἐπικρατοῦσα κατάσταση τοῦ ὀνειρευομένου. Ὁ πίνακας ὀνομάζεται «Τὸ ὄνειρο τοῦ φυλακισμένου» καὶ φυσικὰ ἔχει σὰν περιεχόμενό του τὴν ἀπόδραση. Ἐκεῖνο ποὺ συνέλαβε πολὺ καλὰ ὁ ζωγράφος, εἶναι πὼς ἡ ἀπόδραση πρέπει νὰ γίνει ἀπ' τὸ παράθυρο, γιατὶ ἀπ' τὸ παράθυρο εἰσχωρεῖ ἡ φωτεινὴ διέγερση ποὺ ξυπνάει τὸν φυλακισμένο. Τὰ στοιχειὰ ποὺ σκαρφαλώνουν τὸ ἕνα πάνω στ' ἄλλο, ἀπεικονίζουν τὶς διαδοχικὲς στάσεις ποὺ θά-

παιρνε ὁ φυλακισμένος ἂν ἀνέβαινε ὥς τὸ παράθυρο καί, ἂν δὲν κάνω λάθος, ἀποδίνοντας στὸ ζωγράφο προθέσεις ποὺ δὲν εἶχε, νομίζω πὼς τὸ στοιχειὸ ποὺ βρίσκεται στὴν κορφὴ τῆς πυραμίδας καὶ πριονίζει τὰ κάγκελα τοῦ παραθύρου, ὅπως ἀσφαλῶς θὰ τὄθελε κι ὁ φυλακισμένος μοιάζει καταπληχτικὰ μὲ τὸν φυλακισμένο.

Σ' ὅλα τ' ἄλλα ὄνειρα, ἐχτὸς ἀπ' τὰ παιδικὰ καὶ τὰ ὄνειρα τοῦ παιδικοῦ τύπου, ἡ παραμόρφωση ὅπως εἴπαμε, ἀποτελεῖ ἕνα ἐμπόδιο στὸ δρόμο μας. Δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἂν καὶ αὐτὰ τὰ ὄνειρα ἀπεικονίζουν ἱκανοποίηση πόθων ὅπως τείνουμε νὰ τὸ πιστέψουμε. Τὸ ἔκδηλο περιεχόμενό τους, δὲ μᾶς ἀποκαλύπτει τίποτα σχετικὰ μὲ τὴν ψυχικὴ διέγερση ποὺ τὰ προκαλεῖ καὶ μᾶς εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποδείξουμε πὼς κι αὐτὰ ἀποβλέπουν στὸ νὰ παραμερίσουν ἢ νὰ ἐκμηδενίσουν αὐτὴ τὴν διέγερση. Αὐτὰ τὰ ὄνειρα πρέπει νὰ ἑρμηνευθοῦν, δηλαδὴ νὰ μεταφραστοῦν, ἡ παραμόρφωση νὰ παραμεριστεῖ καὶ πίσω ἀπ' τὸ ἔκδηλο περιεχόμενό τους ν' ἀποκαλυφθεῖ τὸ λανθάνον περιεχόμενό τους. Τότε μονάχα θὰ μποροῦμε νὰ κρίνουμε ἂν ἐκεῖνο ποὺ ἰσχύει γιὰ τὰ παιδικὰ ὄνειρα, ἰσχύει καὶ γιὰ ὅλα τὰ ὄνειρα χωρὶς ἐξαίρεση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Η ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ ΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ

Ἡ μελέτη τῶν παιδικῶν ὀνείρων μᾶς ἀποκάλυψε τὴν προέλευση, τὴν οὐσία καὶ τὸ λειτούργημα τοῦ ὀνείρου. Τὸ ὄνειρο εἶναι ἕνα μέσο ἐκμηδένισης ψυχικῶν διεγέρσεων, ποὺ διαταράσσουν τὸν ὕπνο. Ἡ ἐκμηδένιση αὐτὴ γίνεται μὲ τὴ βοήθεια τῆς παραισθησιακῆς ἱκανοποίησης. Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὰ ὄνειρα τῶν ἐνηλίκων μπορέσαμε νὰ ἐξηγήσουμε μονάχα μιὰ ὁμάδα τους, ἐκείνη ποὺ χαρακτηρίσαμε σὰν ὄνειρα παιδικοῦ τύπου. Ὅσο γιὰ τ' ἄλλα τὰ ὄνειρα δὲν ξέρουμε ἀκόμα τίποτα σχετικὰ μ' αὐτά. Θᾶλεγα μάλιστα πὼς δὲν τὰ καταλαβαίνουμε. Ἐξασφαλίσαμε ὡστόσο ἕνα προσωρινὸ ἀποτέλεσμα ποὺ δὲν πρέπει νὰ τὸ ὑποτιμᾶμε : κάθε φορὰ ποὺ ἕνα ὄνειρο μᾶς εἶναι ἀπόλυτα κατανοητὸ ἐμφανίζεται σὰ μιὰ παραισθησιακὴ ἱκανοποίηση ἑνὸς πόθου. Πρόκειται γιὰ μιὰ σύμπτωση ποὺ δὲ μπορεῖ νἆναι τυχαία ἢ ἀσήμαντη. Ὅταν βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἕνα ὄνειρο ἄλλου εἴδους, παραδεχόμαστε, ὕστερα ἀπὸ διάφορες σκέψεις καὶ μὲ τὴν ἀναλογία πρὸς τὶς παραδρομὲς πὼς ἀποτελεῖ τὸ παραμορφωμένο ὑποκατάστατο ἑνὸς περιεχομένου ποὺ μᾶς εἶναι ἄγνωστο καὶ ποὺ πρέπει νὰ τὸ ἐξιχνιάσουμε. Ὁ ἄμεσος σκοπός μας εἶναι κατὰ συνέπεια ν' ἀναλύσουμε, νὰ καταλάβουμε, αὐτὴ τὴν παραμόρφωση τοῦ ὀνείρου.

Ἡ παραμόρφωση εἶναι κείνη ποὺ μᾶς κάνει τὸ ὄνειρο νὰ φαίνεται παράξενο κι ἀκατανόητο. Θέλουμε νὰ μάθουμε πολλὰ σχε-

τικὰ μ' αὐτήν. Πρῶτα - πρῶτα, τὴν προέλευση καὶ τὸν δυναμισμό της. Κ' ὕστερα τί ἐπιτελεῖ καὶ μὲ ποιὸν τρόπο. Μποροῦμε ἐπίσης νὰ ποῦμε πὼς ἡ παραμόρφωση τοῦ ὀνείρου εἶναι προϊὸν τῆς διεργασίας ποὺ συντελεῖται μέσα στ' ὄνειρο. Θὰ περιγράψουμε τώρα αὐτὴ τὴ διεργασία, ἀνάγοντάς την στὶς δυνάμεις ποὺ τὴν καθοδηγοῦν.

Ἀκοῦστε λοιπὸν τὸ παρὰ κάτω ὄνειρο ποὺ καταγράφηκε ἀπὸ τὴν κυρία Χοὺγκ - Χέλμουθ κι ἀνήκει, ὅπως λέει, σὲ μιὰ ἡλικιωμένη κυρία πολὺ καλλιεργημένη κι ἀξιοσέβαστη. Δὲν ἔχει γίνει ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ ὀνείρου. Καὶ ἡ κυρία ποὺ τὸ κατέγραψε, ἰσχυρίζεται πώς, γιὰ κείνους ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ψυχανάλυση, αὐτὸ τὸ ὄνειρο, δὲ χρειάζεται καμιὰ ἑρμηνεία. Ἡ ἴδια ἡ ὀνειρευομένη δὲν τὸ ἑρμήνευσε, ἀλλὰ τὸ ἔκρινε καὶ τὸ καταδίκασε, σὰ νὰ μποροῦσε νὰ τὸ ἑρμηνεύσει. Νά πῶς ἐκφράστηκε ἡ ἴδια σχετικά : «Τί φριχτὸ κι ἀνόητο αὐτὸ τὸ ὄνειρο, τὸ ὀνειρεύτηκε μιὰ γυναίκα πενήντα χρονῶ, μιὰ γυναίκα ποὺ νύχτα - μέρα δὲν ἔχει ἄλλη φροντίδα ἀπ' τὸ παιδί της». Θὰ σᾶς ἀφηγηθῶ τώρα αὐτὸ τὸ ὄνειρο ποὺ ἀφορᾶ τὶς «ἐν ὥρα πολέμου» ἐ ρ ω τ ι κ ὲ ς ὑ π η ρ ε σ ί ε ς : «Πηγαίνει στὸ στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο Ν. καὶ λέει στὸν ἀγγελιοφόρο πὼς θέλει νὰ μιλήσει στὸν ἀρχίατρο (ἀναφέρει κάποιο ὄνομα ποὺ τῆς εἶναι ἄγνωστο) γιατὶ θέλει νὰ τοῦ προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες της. Τονίζει τὴ λέξη ὑ π η ρ ε σ ί ε ς ἔτσι ὥστε ὁ ἀξιωματικὸς καταλαβαίνει πὼς πρόκειται γιὰ ἐ ρ ω τ ι κ ὲ ς ὑ π η ρ ε σ ί ε ς. Βλέποντας πὼς πρόκειται γιὰ ἡλικιωμένη κυρία, τὴν ἀφήνει ὕστερα ἀπὸ κάποιον δισταγμὸ νὰ περάσει. Ἐκείνη ὅμως ἀντὶ νὰ πάει στὸν ἀρχίατρο, μπαίνει σὲ μιὰ μεγάλη καὶ σκοτεινὴ αἴθουσα, ὅπου πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ γιατροὶ στέκονται ἢ κάθονται γύρω ἀπὸ ἕνα μακρὺ τραπέζι. Ἀπευθύνει τὴν πρότασή της σ' ἕναν ἐπίατρο ποὺ τὴν καταλαβαίνει ἀπ' τὶς πρῶτες λέξεις. Τὰ λόγια ποὺ πρόφερε στ' ὄνειρό της εἶναι : «Ἐγὼ καὶ πολλὲς ἄλλες γυναῖκες καὶ κοπέλλες τῆς Βιένης εἴμαστε πρόθυμες νὰ προσφέρουμε σ' ὅλους τοὺς στρατιωτικούς, στρατιῶτες κι ἀξιωματικούς, χωρὶς διάκριση τό...». Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀκούει, στ' ὄνειρό της πάντα, ἕνα μουρμουρητό. Ἡ ἄλλοτε ἀμήχανη καὶ ἄλλοτε πονηρὴ ἔκφραση ποὺ ζωγραφίζεται στὸ πρόσωπο τῶν ἀξιωματικῶν, τῆς δείχνει καθαρὰ πὼς καταλαβαίνουν τί θέλει νὰ πεῖ. Ἡ κυρία συνεχίζει : «Ξέρω πὼς ἡ ἀπόφασή μας μπορεῖ νὰ φανεῖ παράξενη. Ἐμεῖς ὅμως τὴν παίρνουμε πολὺ στὰ σοβαρά. Ἄλλωστε τὸν στρατιώτη στὸν πόλεμο ποτὲ δὲν τὸν ρωτοῦν ἂν θέλει νὰ πεθάνει». Ἀκολουθεῖ ἕνα λεπτὸ ἀμήχανης σιωπῆς. Ὕστερα ὁ ἐπίατρος τὴν πιάνει ἀπ' τὴν μέση καὶ τῆς λέει : «Ἀγαπητὴ κυρία, ἂς ὑποθέσουμε πὼς φτάσαμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο» (μουρμουρητά). Ἐκείνη ἀποτραβιέται ἀπὸ τὴν ἀγκαλιά του καὶ σκέφτεται ταυτόχρονα : «Τί αὐτός, τί κάποιος ἄλλος;» Καὶ ἀπαντάει : «Θεέ μου, μὰ εἶμαι μιὰ ἡλικιωμένη γυναίκα, κ' ἴσως

δὲ θὰ βρεθῶ ποτὲ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση. Πάντως πρέπει νὰ τηρηθεῖ ἕνας ὅρος : νὰ ὑπολογίζεται ἡ ἡλικία. Δὲν εἶναι σωστὸ μιὰ ἡλικιωμένη γυναίκα κ' ἕνας νεαρός... (Μουρμουρητά). Θἄταν φριχτὸ αὐτό. Ὁ ἐπίατρος ἀπαντάει : «Σᾶς ἐννοῶ πολὺ καλά». Μερικοὶ ἀξιωματικοὶ κι ἀνάμεσά τους ἕνας ποὺ τῆς εἶχε κάνει κόρτε στὰ νιάτα της, ἀρχίζουν νὰ γελοῦν, ἐνῶ ἡ κυρία ζητάει νὰ τὴν ὁδηγήσουν στὸν ἀρχίατρο, ποὺ εἶναι γνωστός της, γιὰ νὰ ξεκαθαρίσει τὴν ὑπόθεση. Ἐκείνη ὅμως διαπιστώνει, πρὸς μεγάλη της κατάπληξη, πὼς δὲν ξέρει τ' ὄνομα τοῦ ἀρχιάτρου. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ ἐπίατρος τῆς δείχνει εὐγενικὰ καὶ μὲ σεβασμὸ μιὰ σιδερένια στριφογυριστὴ σκάλα ποὺ ὁδηγεῖ στὰ ἐπάνω πατώματα καὶ τῆς λέει ν' ἀνέβει στὸ δεύτερο. Καθὼς ἀνεβαίνει ἀκούει κάποιον ἀξιωματικὸ νὰ λέει : «Ἔχει μεγάλη σημασία ἡ ἀπόφαση αὐτή, εἴτε εἶναι νέα ἢ γριά, αὐτὴ ἡ γυναίκα. Μπράβο της!» Μὲ τὴ συναίσθηση πὼς ἐκτελεῖ ἕνα καθῆκον ἐκείνη ἀνεβαίνει μιὰ ἀτέλειωτη σκάλα».

Τὸ ἴδιο ὄνειρο ἐπαναλαμβάνεται ἀκόμα δυὸ φορὲς στὸ διάστημα μερικῶν ἑβδομάδων, μὲ ἀλλαγές, κατὰ τὴν ἐκτίμηση τῆς κυρίας ἐντελῶς ἀσήμαντες κι ἀνόητες.

Τὸ ὄνειρο αὐτὸ ξετυλίγεται σὰ μιὰ ὀνειροφαντασία στὰ ξύπνια. Παρουσιάζει ἐλάχιστα χάσματα κ' οἱ λεπτομέρειές του θὰ μποροῦσαν νὰ φωτιστοῦν, ἂν εἶχαν φροντίσει νὰ ζητήσουν ὁρισμένες πληροφορίες, πρᾶγμα, ποὺ ὅπως ξέρουμε δὲν ἔγινε. Τὸ πιὸ σημαντικὸ καὶ τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον γιὰ μᾶς εἶναι πὼς τὸ ὄνειρο παρουσιάζει ὁρισμένα κενά, ὄχι στὶς ἀναμνήσεις ἀλλὰ στὸ περιεχόμενό του. Τρεῖς φορὲς τὸ περιεχόμενο αὐτὸ φαίνεται νὰ ἐξαφανίζεται, κ' οἱ ὁμιλίες διακόπτονται ἀπὸ ἕνα μουρμουρητό. Μιὰ καὶ δὲν ἔγινε καμιὰ ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ ὀνείρου, δὲν ἔχουμε οὐσιαστικὰ δικαίωμα ν' ἀποφανθοῦμε σχετικὰ μὲ τὸ νόημά του. Ὑπάρχουν ὡστόσο ὑπαινιγμοὶ ὅπως οἱ λέξεις ἐ ρ ω τ ι κ ὲ ς ὑ π η ρ ε σ ί ε ς ποὺ ἐπιτρέπουν ὁρισμένα συμπεράσματα, καὶ τὰ ἀποσπάσματα τῶν λόγων ποὺ προηγοῦνται ἀπ' τὸ μουρμουρητό, ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ συμπλήρωση ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γίνει παρὰ μὲ ὁρισμένο μονάχα τρόπο. Ὅταν συμπληρώνουμε τοὺς λόγους, διαπιστώνουμε πὼς γιὰ νὰ ἐκπληρώσει ἕνα πατριωτικὸ καθῆκον ἡ ὀνειρευομένη εἶναι πρόθυμη νὰ θέσει τὸν ἑαυτό της στὴ διάθεση τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ἀξιωματικῶν, γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν σεξουαλικῶν ἀναγκῶν τους. Ἡ ἀνήθικη αὐτὴ ἰδέα, ἀποτελεῖ πρότυπο μιᾶς τολμηρῆς καὶ λάγνας φαντασίωσης. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἰδέα, αὐτὴ ἡ φαντασίωση, δὲν ἐκφράζεται ρητὰ μέσα στὸ ὄνειρο. Ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα, περιμένει κανεὶς αὐτὴ τὴν ὁμολογία, αὐτὴ ὑποκατασταίνεται στὸ ἔκδηλο ὄνειρο ἀπὸ ἕνα ἀκαθόριστο μουρμουρητό, κ' ἔτσι σβήνει καὶ καταργεῖται.

Ὑποπτεύεσθε ἀσφαλῶς πὼς ἡ ἀπρέπεια αὐτῶν τῶν περικοπῶν εἶναι ἀκριβῶς ἡ αἰτία τῆς ἀπόσβεσής τους. Ποῦ ὅμως θὰ βροῦμε

κάτι ἀνάλογο μ' αὐτό; Στὶς μέρες μας δὲ χρειάζεται νὰ ψάξει κανεὶς μακριά. Ἀνοῖξτε ὁποιαδήποτε πολιτικὴ ἐφημερίδα καὶ θὰ βρεῖτε δῶ καὶ κεῖ τὸ κείμενο νὰ διακόπτεται, ἀφήνοντας κενὰ διαστήματα. Ξέρετε πὼς αὐτὸ ὀφείλεται στὴ λογοκρισία. Σ' αὐτὰ τὰ λευκὰ διάκενα, θὰ τυπώνονταν περικοπὲς ποὺ δὲν ἄρεσαν στὶς λογοκριτικὲς ἀρχὲς καὶ σβήστηκαν. Λέτε στὸν ἑαυτό σας ὅτι αὐτὸ εἶναι λυπηρό, γιατὶ οἱ σβησμένες περικοπὲς εἶταν οἱ πιὸ ἐνδιαφέρουσες, οἱ «καλύτερες».

Σ' ἄλλες περιπτώσεις ἡ λογοκρισία, δὲν ἀσκεῖται σὲ στοιχειοθετημένες περικοπές. Ὁ συγγραφέας προβλέποντας πὼς ὁρισμένες περικοπὲς θὰ προσκρούσουν στὸ βέτο τῆς λογοκρισίας, τὶς ἔχει προκαταρκτικὰ ἁπαλύνει, μεταβάλει, ἢ ἔχει περιοριστεῖ στὸ νὰ θίγει καὶ νὰ ὑπαινίσσεται αὐτὸ ποὺ ἤθελε νὰ γράψει. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ ἐφημερίδα δὲν ἔχει λευκὰ κενά, ὁρισμένες ὅμως περιφράσεις ἢ ἀοριστολογίες θὰ σᾶς ἀποκαλύψουν εὔκολα, τὶς προσπάθειες τοῦ συγγραφέα νὰ ξεφύγει τὴν λογοκρισία, ἐπιβάλλοντας στὸν ἑαυτό του μιὰ δική του προληπτική.

Ἂς συγκρατήσουμε αὐτὴ τὴν ἀναλογία. Λέμε, λοιπόν, πὼς οἱ περικοπὲς τῶν λόγων τῆς κυρίας, ποὺ ἔχουν παραληφθεῖ ἢ ἔχουν καλυφτεῖ μ' ἕνα μουρμουρητό, εἶταν κι αὐτὲς θύματα μιᾶς λογοκρισίας. Τῆς λ ο γ ο κ ρ ι σ ί α ς τ ο ῦ ὀ ν ε ί ρ ο υ, ποὺ σ' αὐτὴν πρέπει ν' ἀποδώσουμε κάποιο ρόλο στὴν παραμόρφωση τῶν ὀνείρων. Κάθε φορὰ ποὺ τὸ ἔκδηλο ὄνειρο παρουσιάζει κενὰ πρέπει νὰ κατηγορήσουμε τὴν παρέμβαση τῆς λογοκρισίας τοῦ ὀνείρου. Μποροῦμε μάλιστα νὰ προχωρήσουμε περισσότερο καὶ νὰ ποῦμε πὼς κάθε φορὰ ποὺ βρίσκουμε ἕνα στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου, ἰδιαίτερα ἀδύνατο, ἀκαθόριστο καὶ ἀμφίβολο, ἐνῶ ἄλλα στοιχεῖα του ἔχουν ἀφήσει ἀναμνήσεις σαφεῖς καὶ ξεκάθαρες, πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε πὼς αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ἔχει ὑποστεῖ τὴν ἐπίδραση τῆς λογοκρισίας. Ἡ λογοκρισία ὅμως ἐκδηλώνεται σπάνια τόσο ἀπροκάλυπτα, μὲ τόση ἀφέλεια θάλεγε κανείς, ὅπως τὸ ὄνειρο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ. Συνήθως ἀσκεῖται μὲ τὸ δεύτερο τρόπο, ἐπιβάλλοντας ἁπαλύνσεις, ἀοριστολογίες καὶ ὑπαινιγμοὺς γιὰ τὴν πραγματικὴ σκέψη.

Ἡ λογοκρισία τῶν ὀνείρων ἀσκεῖται ἐπίσης καὶ μ' ἕναν τρίτο τρόπο ποὺ δὲν βρίσκω ἀνάλογό του στὸν τομέα τοῦ Τύπου. Μπορῶ νὰ σᾶς περιγράψω τὸν τύπο αὐτὸν μ' ἕνα παράδειγμα, τὸ παράδειγμα τοῦ μόνου ὀνείρου ποὺ ἔχουμε ὡς τώρα ἀναλύσει. Θὰ θυμόσαστε ἀσφαλῶς τὸ ὄνειρο, ὅπου ἀναφέρονται «τρεῖς ἀκατάλληλες θέσεις θεάτρου, γιὰ μιὰ κορώνα καὶ πενήντα». Στὶς λανθάνουσες ἰδέες αὐτοῦ τοῦ ὀνείρου τὸ στοιχεῖο «βιαστικά», «πολὺ νωρὶς» κατεῖχε τὴν πρώτη θέση : Εἶταν ἀνοησία νὰ παντρεφτεῖ τόσο ν ω ρ ί ς. Εἶταν τὸ ἴδιο ἀνοησία ν' ἀγοράσει εἰσιτήρια θεάτρου π ρ ο κ α τ α β ο λ ι κ ά. Εἶταν γελοῖο ἀπὸ μέρους τῆς νύφης νὰ βιαστεῖ τόσο πολὺ νὰ ξοδέψει τὰ λεφτὰ γιὰ ν' ἀγοράσει ἕνα

κόσμημα. Ἀπὸ τὸ κεντρικὸ αὐτὸ στοιχεῖο τῶν ἰδεῶν τοῦ ὀνείρου τίποτα δὲν πέρασε στὸ ἔκδηλο ὄνειρο, ὅπου τὰ πάντα περιστρέφονταν γύρω ἀπ' τὴ μετάβαση στὸ θέατρο καὶ τὴν ἀγορὰ τῶν εἰσιτηρίων. Μὲ τὴν μετακίνηση αὐτὴ τοῦ κέντρου βάρους, μὲ τὴν ἀνακατάταξη αὐτὴ τῶν στοιχείων τοῦ περιεχομένου, τὸ ἔκδηλο ὄνειρο γίνεται τόσο ἀνόμοιο μὲ τὸ λανθάνον, ὥστε εἶναι ἀδύνατο νὰ διακρίνουμε τὸ τελευταῖο πίσω ἀπὸ τὸ πρῶτο. Ἡ μετακίνηση αὐτὴ τοῦ κέντρου τοῦ βάρους εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριότερους τρόπους ποὺ συντελεῖται ἡ παραμόρφωση τῶν ὀνείρων. Αὐτὴ εἶναι ποὺ προσδίδει στὸ ὄνειρο τὸν ἀλλόκοτο αὐτὸν χαραχτῆρα ποὺ τὸν κάνει νὰ φαντάζει στὰ μάτια τοῦ ἴδιου τοῦ ὀνειρευόμενου σὰν κάτι ξένο γι αὐτόν.

Παράλειψη, μεταβολή· ἀνακατάταξη τῶν ὑλικῶν : αὐτὰ εἶναι λοιπόν, τὰ ἀποτελέσματα τῆς λογοκρισίας καὶ τὰ μέσα παραμόρφωσης τῶν ὀνείρων. Ἡ ἴδια ἡ λογοκρισία εἶναι ἡ κυριότερη, ἢ μιὰ ἀπ' τὶς κυριότερες αἰτίες τῆς παραμόρφωσης τῶν ὀνείρων ποὺ ἐξετάζουμε τώρα. Ὅσο γιὰ τὴν μεταβολὴ καὶ τὴν ἀνακατάταξη, συνηθίζουμε νὰ τὶς ὀνομάζουμε μὲ τὸν γενικὸ ὅρο μεταβίβαση.

Ὕστερα ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς γιὰ τ' ἀποτελέσματα τῆς λογοκρισίας τῶν ὀνείρων ἂς ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸν δυναμισμό της. Μὴν πάρετε αὐτὴ τὴν ἔκφραση πολὺ ἀνθρωπομορφικά. Καὶ μὴν φαντασθεῖτε τὸν λογοκριτὴ τοῦ ὀνείρου σὰν ἕναν αὐστηρὸ ἀνθρωπάκο, ἢ σὰν ἕνα πνεῦμα ποὺ ἔχει ἐγκατασταθεῖ σὲ κάποιο διαμέρισμα τοῦ ἐγκεφάλου, ἀπ' ὅπου ἀσκεῖ τὸ λειτούργημά του. Ἐπίσης μὴν προσδίνετε στὴ λέξη λογοκρισία μιὰ ἔννοια ἐξαιρετικὰ ἐντοπιστικὴ φανταζόμενοι πὼς ὑπάρχει ἕνα κέντρο στὸν ἐγκέφαλο ἀπ' ὅπου ἐκπηγάζει ἡ λογοκριτικὴ ἐπίδραση, ἕνα κέντρο ποὺ μιὰ προσβολή του ἢ μιὰ ἐκτομή του θὰ εἴταν δυνατὸ νὰ τὸ ἀχρηστέψει. Ἡ λέξη αὐτὴ εἶναι εὔχρηστος ὅρος γιὰ νὰ ὑποδηλώσουμε μιὰ δυναμικὴ σχέση. Δὲ μᾶς ἐμποδίζει καθόλου ν' ἀναρωτηθοῦμε μὲ ποιὲς τάσεις καὶ πάνω σὲ ποιὲς ἀσκεῖται αὐτὴ ἡ ἐπίδραση. Καὶ δὲ θ' ἀπορήσουμε ἂν μάθουμε πὼς ἔχουμε κιόλας ἀντιμετωπίσει προηγούμενα τὴ λογοκρισία τῶν ὀνείρων χωρὶς ἴσως ν' ἀντιλαμβανόμαστε γιὰ τί πρόκειται.

Καὶ πραγματικὰ αὐτὸ ἔχει συμβεῖ. Θυμηθεῖτε τὴν καταπληχτικὴ διαπίστωση ποὺ ἔχουμε κάνει ὅταν ἀρχίσαμε νὰ ἐφαρμόζουμε τὴν τεχνική μας τοῦ ἐλεύθερου συνειρμοῦ. Εἴχαμε αἰσθανθεῖ τότε πὼς κάποια ἀντίσταση μᾶς ἐμποδίζει στὴν προσπάθειά μας νὰ περάσουμε ἀπὸ ἕνα στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου στὸ ἀσυνείδητο στοιχεῖο ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀποκατάσταση. Ἡ ἀντίσταση αὐτή, εἴχαμε πεῖ τότε μπορεῖ νὰ ποικίλλει σὲ ἔνταση. Πότε εἶναι τεράστια καὶ πότε εἶναι ἐντελῶς ἀσήμαντη. Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση τὸ ἔργο τῆς ἑρμηνείας περνάει ἀπὸ λίγα στάδια. Ὅταν ὅμως ἡ ἀντίσταση εἶναι πολὺ ἰσχυρή, πρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε,

ξεκινώντας ἀπ' τὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου, μιὰ μακρὰ σειρὰ συνειρμῶν καὶ κατὰ τὴν διαδρομὴ νὰ ὑπερνικήσουμε ὅλες τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζονται μὲ τὴ μορφὴ κριτικῶν ἀντιρήσεων, ἐναντίον τῶν συνειρμῶν ποὺ ἐμφανίζονται ἐξαιτίας τῶν ὀνείρων. Βλέπουμε, ἔτσι, πὼς ἡ λογοκρισία δὲν περιορίζεται στὸ νὰ προκαλεῖ παραμόρφωση τοῦ ὀνείρου, ἀλλὰ ἐξασκεῖται συνεχῶς γιὰ νὰ διατηρεῖ αὐτὴ τὴν παραμόρφωση. Ἄλλωστε, ὅπως ἡ ἀντίσταση ποὺ συναντᾶμε κατὰ τὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων ποικίλλει σὲ ἔνταση ἀπὸ τὸ ἕνα στοιχεῖο στὸ ἄλλο, ἔτσι κ' ἡ παραμόρφωση ποὺ προκαλεῖται ἀπ' τὴ λογοκρισία, ποικίλλει κι αὐτὴ στὸ ἴδιο ὄνειρο, ἀπ' τὸ ἕνα στοιχεῖο στὸ ἄλλο. Ἂν συγκρίνουμε τὸ ἔκδηλο ὄνειρο καὶ τὸ λανθάνον, διαπιστώνουμε πὼς ὁρισμένα λανθάνοντα στοιχεῖα, ἔχουν ἀποβληθεῖ ἐντελῶς ἐνῶ ἄλλα ἔχουν ὑποστεῖ λίγο - πολὺ σημαντικὲς μεταβολές, ἐνῶ κι ἄλλα ἀκόμα πέρασαν στὸ ἔκδηλο περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου, χωρὶς νὰ ὑποστοῦν καμιὰ μεταβολή, ἴσως μάλιστα καὶ ἐνισχυμένα.

Θέλαμε ὅμως νὰ μάθουμε, μὲ τὴν βοήθεια καὶ ἐναντίον ποιῶν τάσεων ἀσκεῖται ἡ λογοκρισία. Στὴν ἐρώτηση αὐτή, ποὺ ἔχει βασικὴ σημασία γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ὀνείρου κ' ἴσως μάλιστα κι ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, βρίσκει κανεὶς εὔκολα τὴν ἀπάντηση, ὅταν διατρέξει τὴ σειρὰ τῶν ὀνείρων ποὺ ἔχουν ἑρμηνευτεῖ. Οἱ τάσεις ποὺ ἀσκοῦν τὴ λογοκρισία, εἶναι κεῖνες ποὺ ὁ ὀνειρευόμενος στὴν ἐγρήγορση τὶς ἀναγνωρίζει σὰν δικές του, ποὺ συμφωνεῖ μαζί τους. Νὰ εἶστε βέβαιοι, πὼς ὅταν ἀρνεῖσθε νὰ παραδεχθεῖτε μιὰ σωστὴ ἑρμηνεία ἑνὸς ὀνείρου σας, οἱ λόγοι ποὺ σᾶς ὑπαγορεύουν αὐτὴ τὴν ἄρνηση, εἶναι οἱ ἴδιοι ποὺ προκαλοῦν τὴ λογοκρισία καὶ τὴν παραμόρφωση τοῦ ὀνείρου καὶ καθιστοῦν ἀπαραίτητη τὴν ἑρμηνεία. Σκεφτεῖτε μονάχα τὸ ὄνειρο τῆς κυρίας τῶν πενήντα ἐτῶν. Χωρὶς νἄχει ἑρμηνεύσει τὸ ὄνειρό της τὸ βρίσκει φριχτό. Κι ἀσφαλῶς θὰ στεναχωριόταν περισσότερο ἂν ἡ κ. Χοὺγκ - Χέλμουθ τῆς εἶχε ἀνακοινώσει τ' ἀποτελέσματα τῆς ἑρμηνείας, ποὺ ἐπιβαλόταν σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση. Καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πιὸ ἀπρεπεῖς περικοπὲς τοῦ ὀνείρου ἔχουν ἀντικατασταθεῖ μ' ἕνα μουρμουρητό, δὲ βλέπουμε τάχα κάτι σὰ μιὰ καταδίκη αὐτῶν τῶν λεπτομερειῶν;

Πρέπει ὅμως νὰ περιγράψουμε στὴν ἀρχὴ τὶς τάσεις ποὺ ἐναντίον τους στρέφεται ἡ λογοκρισία, ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς ἴδιας λογοκρισίας. Μποροῦμε τότε νὰ ποῦμε πὼς πρόκειται γιὰ ἄσεμνες τάσεις, καταδικαστέες ἀπὸ ἠθική, αἰσθητικὴ καὶ κοινωνικὴ ἄποψη, γιὰ πράγματα ποὺ δὲν τολμοῦμε νὰ σκεφτοῦμε ἢ τὰ σκεφτόμαστε μὲ φρίκη. Οἱ λογοκριμένοι αὐτοὶ πόθοι, ποὺ ἐκφράζονται παραμορφωμένοι στ' ὄνειρο, εἶναι πρῶτα - πρῶτα ἐκδηλώσεις ἑνὸς ἐγωϊσμοῦ χωρὶς ὅρια καὶ χωρὶς ἐνδοιασμούς. Ἄλλωστε δὲν ὑπάρχει ὄνειρο ποὺ τὸ Ἐ γ ὼ τοῦ ὀνειρευομένου νὰ μὴν παίζει τὸν κύριο ρόλο, ἂν καὶ τὸ Ἐ γ ὼ αὐτὸ ξέρει πολὺ καλὰ νὰ κρύ-

δεται στὸ ἔκδηλό του περιεχόμενο. Αὐτὸς ὁ «ἱερὸς ἐγωϊσμὸς» τοῦ ὀνείρου δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἄσχετος πρὸς τὸν ὕπνο ποὺ εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐξάλειψη κάθε ἐνδιαφέροντός μας γιὰ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο.

Τὸ Ἐ γ ὼ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ κάθε ἠθικὸ φραγμό, ὑποκύπτει σ' ὅλες τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου, ἀκόμα καὶ σὲ κεῖνες ποὺ ἡ αἰσθητική μας ἐκπαίδευση ἔχει καταδικάσει ἀπὸ καιρό, ἀκόμα καὶ σὲ κεῖνες ποὺ βρίσκονται σὲ ἀντίθεση μ' ὅλους τοὺς κανόνες τοῦ ἠθικοῦ περιορισμοῦ. Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀπόλαυσης, αὐτὸ ποὺ ἀποκαλοῦμε λ ί μ π ι ν τ ο, ἐκλέγει τὰ ἀντικείμενά της χωρὶς νὰ συναντάει καμιὰ ἀντίσταση καὶ κατὰ προτίμηση τ' ἀπαγορευμένα. Διαλέγει ὄχι μονάχα τὴ γυναίκα τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ καὶ τὰ πρόσωπα ποὺ ὁλόκληρη ἡ ἀνθρωπότητα τοὺς ἔχει προσδώσει ἱερὸ χαραχτήρα. Ὁ ἄντρας ἐκλέγει τὴ μητέρα καὶ τὴν ἀδελφή του καὶ ἡ γυναίκα τὸν πατέρα καὶ τὸν ἀδελφό. (Τὸ ὄνειρο τῆς ὥριμης κυρίας εἶναι ἐπίσης αἱμομιχτικό, γιατὶ τὸ λίμπιντό της χωρὶς ἀμφιβολία στρεφόταν πρὸς τὸ γιό της). Ὀρέξεις ποὺ μᾶς φαίνονται ξένες πρὸς τὴν ἀνθρώπινη φύση, ἀποδείχνονται ἀρκετὰ ἰσχυρές, γιὰ νὰ προκαλέσουν ὄνειρα. Τὸ μίσος ἀποχαλινώνεται. Πόθοι ἐκδίκησης, εὐχὲς θανάτου, γιὰ πρόσωπα ἀγαπητά, γονεῖς, ἀδελφούς, συζύγους, παιδιά, ἐκδηλώνονται συχνὰ στὰ ὄνειρά μας. Οἱ λογοκριμένοι αὐτοὶ πόθοι μοιάζουν ν' ἀναδύονται ἀπὸ μιὰ πραγματικὴ κόλαση, καὶ ἡ ἑρμηνεία ποὺ γίνεται κατὰ τὴν ἐγρήγορση, ἀποδείχνει πὼς οἱ ὀνειρεύμενοι δὲ σταματοῦν μπροστὰ σὲ καμιὰ λογοκρισία, γιὰ νὰ τοὺς καταπνίξουν.

Αὐτὸ τὸ κακό, ὅμως, περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου, δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδεται στὸ ἴδιο τὸ ὄνειρο. Μὴν ξεχνᾶτε πὼς αὐτὸ τὸ περιεχόμενο ἐκτελεῖ μιὰ ἄκακη, χρήσιμη μάλιστα, λειτουργία, προστατεύοντας τὸν ὕπνο ἐνάντια σὲ κάθε αἰτία διαταραχῆς. Αὐτὴ ἡ κακία δὲν εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴ φύση τοῦ ὀνείρου. Γιατί, ὅπως ξέρετε, ὑπάρχουν ὄνειρα ὅπου μπορεῖ κανεὶς ν' ἀναγνωρίσει τὴν ἱκανοποίηση νομίμων πόθων καὶ ἐπιταχτικῶν ὀργανικῶν ἀναγκῶν. Τὰ τελευταῖα αὐτὰ ὄνειρα δὲν ὑφίστανται ἄλλωστε καμιὰ παραμόρφωση. Δὲν τὴν ἔχουν ἀνάγκη ἀφοῦ μποροῦν νὰ ἐπιτελέσουν τὸ λειτούργημά τους χωρὶς νὰ προσβάλουν τὶς ἠθικὲς καὶ αἰσθητικὲς τάσεις τοῦ Ἐ γ ώ. Μάθετε ἐπίσης πὼς ἡ παραμόρφωση τοῦ ὀνείρου συντελεῖται σὲ συνάρτηση μὲ δυὸ παράγοντες: εἶναι τόσο πιὸ ἔντονη ὅσο ὁ πόθος ποὺ λογοκρίνεται εἶναι πιὸ καταδικαστέος κι ὅσο οἱ ἀπαιτήσεις τῆς λογοκρισίας σὲ μιὰ δεδομένη στιγμὴ εἶναι πιὸ αὐστηρές. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ μιὰ νέα μὲ καλὴ ἀνατροφὴ καὶ πολὺ σεμνὴ θὰ παρμορφώσει, ἐπιβάλλοντας ἀμείλιχτη λογοκρισία, τοὺς πειρασμοὺς ποὺ θὰ δοκιμάσει στὸ ὄνειρό της, ἐνῶ σὲ μᾶς τοὺς γιατροὺς αὐτοὶ οἱ πειρασμοὶ μᾶς ἐμφανίζονται σὰν ἀθῶοι ἐρωτικοὶ πόθοι καὶ ἔτσι θὰ ἐμφανιστοῦν καὶ στὴν ἴδια τὴν ὀνειρευόμενη, δέκα χρόνια ἀργότερα. Ἄλλωστε δὲν ἔχουμε κανένα σοβαρὸ λόγο ν' ἀγαναχτοῦμε μὲ τὸ ἀποτέ-

λεσμα αὐτὸ τῆς ἑρμηνευτικῆς ἐργασίας μας. Νομίζω πὼς δὲν τὴν καταλαβαίνουμε ἀπόλυτα, ἀκόμα ὡστόσο τὸ πρῶτο μας καθῆκον εἶναι νὰ τὴν προστατεύσουμε ἀπὸ ὁρισμένες ἐπιθέσεις. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ βρεῖ κανεὶς σ' αὐτὴν ἀδύνατα σημεῖα. Οἱ ἑρμηνεῖες μας τῶν ὀνείρων ἔγιναν βάσει προηγουμένων ὑποθέσεων καὶ συγκεκριμένα ὅτι τὰ ὄνειρα ἔχουν συνήθως ἕνα νόημα, ὅτι πρέπει ν' ἀποδώσουμε στὸ φυσιολογικὸ ὕπνο ἀσυνείδητες ψυχικὲς διεργασίες, ἀνάλογες μὲ κεῖνες ποὺ ἐκδηλώνονται κατὰ τὴν ὕπνωση καὶ πὼς ὅλοι οἱ συνειρμοὶ εἶναι προκαθορισμένοι. Ἂν, ξεκινώντας ἀπ' αὐτὲς τὶς ὑποθέσεις, εἴχαμε καταλήξει στὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων, σὲ ἀληθοφανῆ ἀποτελέσματα, θἄχαμε τὸ δικαίωμα νὰ συμπεράνουμε πὼς οἱ ὑποθέσεις αὐτὲς ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα. Μπροστὰ ὅμως στ' ἀποτελέσματα ποὺ ἐξασφαλίσαμε πολλοὶ θάνιωθαν τὸν πειρασμὸ νὰ ποῦν: «Μιὰ καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ εἶναι ἀδύνατο νἄναι ἀληθινὰ καὶ ἐπειδὴ εἶναι παράλογα ἢ τοὐλάχιστον ἀπίθανα, οἱ ὑποθέσεις ποὺ τοὺς χρησιμεύουν σὰ βάση δὲ μπορεῖ παρὰ νἄναι λανθασμένες. Ἢ τὸ ὄνειρο δὲν εἶναι νοητικὸ φαινόμενο ἢ ἡ ψυχολογικὴ κατάσταση δὲ συνεπάγεται ἀσυνείδητες διεργασίες ἢ τέλος ἡ τεχνική σας κάπου σκοντάφτει. Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ δὲν εἶναι τάχα πιὸ ἁπλὰ καὶ πιὸ ἱκανοποιητικὰ ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴ φρίκη ποὺ ἀνακαλύψατε ξεκινώντας ἀπ' τὶς ὑποθέσεις σας;

Εἶναι πραγματικά, καὶ πιὸ ἁπλὰ καὶ πιὸ ἱκανοποιητικά, ἀλλὰ αὐτὸ δὲ σημαίνει πὼς εἶναι καὶ πιὸ ἀκριβῆ.

Ἂς κάνουμε ὑπομονή: τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἀκόμα ὥριμο γιὰ συζήτηση. Πρὶν καταπιαστοῦμε μ' αὐτήν, δὲ μποροῦμε παρὰ νὰ ἐνισχύσουμε τὴν κριτικὴ ποὺ στρέφεται ἐνάντια στὴν ἑρμηνεία μας τῶν ὀνείρων. Τὸ ὅτι τ' ἀποτελέσματα αὐτῶν τῶν ἑρμηνειῶν δὲν εἶναι καθόλου εὐχάριστα καὶ γοητευτικά, αὐτὸ δὲν ἔχει καὶ τόση σημασία. ὑπάρχει ὅμως ἐναντίον τους κάτι πολὺ πιὸ βάσιμο: οἱ ὀνειρευόμενοι ποὺ τοὺς ἀποκαλύπτουμε τοὺς πόθους καὶ τὶς τάσεις ποὺ προκύπτουν ἀπ' τὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων τους, ἀποκηρύσσουν αὐτοὺς τοὺς πόθους καὶ τὶς τάσεις μὲ τὴν μεγαλύτερη ἐνεργητικότητα, στηριζόμενοι σὲ βάσιμα ἐπιχειρήματα. «Πῶς»; λέει ὁ ἕνας ἀπ' αὐτούς. «Θέλετε νὰ μοῦ ἀποδείξετε μὲ τὸ ὄνειρό μου ὅτι λυπᾶμαι τὰ ποσὰ ποὺ ἔδωσα γιὰ νὰ προικίσω τὶς ἀδελφές μου, καὶ γιὰ νὰ σπουδάσω τὸν ἀδελφό μου; Αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο γιατὶ ἐργάζομαι μονάχα γιὰ τὴν οἰκογένειά μου καὶ δὲν ἔχω κανένα ἄλλο ἐνδιαφέρον ἀπ' τὴν ἐκτέλεση τοῦ καθήκοντός μου ἀπέναντί της, ὅπως τὸ εἶχα ὑποσχεθεῖ σὰν πρωτότοκος, στὴν καημένη τὴ μητέρα μας». Μιὰ ὀνειρευομένη πάλι μᾶς λέει: «Τολμᾶτε νὰ ἰσχυριστεῖτε πὼς εὔχομαι τὸν θάνατο τοῦ ἄντρα μου; Μὰ αὐτὸ εἶναι ἕνας ἀποκρουστικὸς παραλογισμός. Δὲ σᾶς λέω μονάχα πὼς ἀποτελοῦμε τὸ πιὸ εὐτυχισμένο ζευγάρι στὸν κόσμο, γιατὶ αὐτὸ δὲ θὰ τὸ πιστέψετε ἴσως. Σκεφθεῖτε ὅμως πὼς ὁ θάνατός του θὰ

μὲ στεροῦσε ἀμέσως ἀπ' ὅλα ὅσα ἔχω». Ἕνας ἄλλος πάλι θὰ μᾶς ἔλεγε: «Ἔχετε τὴν ἀναίδεια νὰ μοῦ ἀποδώσετε σεξουαλικὲς ἐπιδιώξεις ἀπέναντι στὴν ἀδελφή μου; Μὰ αὐτὸ εἶναι γελοῖο Ἡ ἀδελφή μου δὲ μὲ ἐνδιαφέρει καθόλου. Εἴμαστε τσακωμένοι καὶ πᾶνε χρόνια ποὺ δὲν ἔχουμε ἀνταλλάξει μιὰ κουβέντα». Καὶ δὲ θἄταν τίποτα ἀκόμα ἂν αὐτοὶ οἱ ὀνειρευόμενοι περιορίζονταν στὸ νὰ μὴν ἐπιβεβαιώσουν ἢ νὰ διαψεύσουν τὶς τάσεις ποὺ τοὺς ἀποδίδουμε. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε τότε πὼς τὶς ἀγνοοῦν. Μὰ τὸ πιὸ καταπληχτικὸ εἶναι πὼς ἰσχυρίζονται ὅτι ἔχουν ἐπιθυμίες ἐντελῶς ἀντίθετες ἀπὸ κεῖνες ποὺ τοὺς ἀποδίδουμε ἑρμηνεύοντας τὰ ὄνειρά τους καὶ πὼς μποροῦν νὰ μᾶς ἀποδείξουν τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀντιθέτων αὐτῶν ἐπιθυμιῶν σ' ὅλη τους τὴ ζωή. Δὲ θἄταν λοιπὸν καιρὸς νὰ παραιτηθοῦμε, μιὰ γιὰ πάντα, ἀπὸ τὴν ἐργασία τῆς ἑρμηνείας, ποὺ τ' ἀποτελέσματά της μᾶς ἔχουν φέρει σ' ἕνα ἀδιέξοδο;

Ὄχι, οὔτε τώρα, κάν. Ἀκόμα καὶ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἐπιχείρημα, παρ' ὅλη τὴ φαινομενικὰ μεγαλύτερη ἰσχύ του, δὲ θ' ἀντισταθεῖ στὴν κριτική μας. Ἂν ὑποθέσουμε πὼς ὑπάρχουν στὴν ψυχικὴ ζωή, ἀσυνείδητες τάσεις, ποιάν ἀπόδειξη τῆς ἀνυπαρξίας τους μποροῦμε νἄχουμε ἀπ' τὴν ὕπαρξη ἐντελῶς ἀντιθέτων τάσεων στὴν ἐνσυνείδητή μας ζωή; Ἴσως ὑπάρχει θέση στὴν ψυχικὴ ζωὴ γι ἀντίθετες τάσεις, γιὰ παράλληλες ἀντιθέσεις. Κ' εἶναι δυνατὸ ἡ ἐπικράτηση τῆς μιᾶς ν' ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς ἀπώθησης τῆς ἄλλης στὸ ὑποσυνείδητο. Μᾶς ἀπομένει ὡστόσο ἡ ἀντίρηση πὼς τ' ἀποτελέσματα τῆς ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων δὲν εἶναι ἁπλά, οὔτε ἐνθαρρυντικά. Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν ἁπλότητα, θὰ σᾶς παρατηρήσω πὼς αὐτὴ δὲ θὰ σᾶς βοηθήσει νὰ λύσετε τὰ σχετικὰ μὲ τὰ ὄνειρα προβλήματα. Γιατὶ τὸ κάθε ἕνα ἀπ' τὰ προβλήματα αὐτά, εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μᾶς θέτει μπροστὰ σὲ πολύπλοκες καταστάσεις. Κι ὅσο γιὰ τὸν ἀποθαρρυντικὸ χαραχτήρα τῶν ἀποτελεσμάτων μας πρέπει νὰ σᾶς πῶ πὼς ἔχετε ἄδικο νὰ καθοδηγεῖστε ἀπὸ τὴν συμπάθεια ἢ τὴν ἀντιπάθεια στὶς ἐπιστημονικές σας κρίσεις. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων σᾶς φαίνονται δυσάρεστα, αἰσχρὰ καὶ ἀποκρουστικά; Τί σημασία ἔχει αὐτό; «Αὐτὸ δὲν τὰ ἐμποδίζει νὰ ὑπάρχουν» ὅπως ἄκουσα νὰ λέη σὲ μιὰ ἀνάλογη περίσταση ὁ δάσκαλός μου Σαρκώ, ὅταν, νεαρὸς γιατρὸς τότε παρακολουθοῦσα μιὰ κλινική του ἐπίδειξη. Πρέπει νὰ ἔχουμε τὴν ταπεινοφροσύνη, νὰ ἀποθοῦμε τὶς συμπάθειες ἢ καὶ τὶς ἀντιπάθειές μας ἂν θέλουμε νὰ γνωρίσουμε τὴν ἀλήθεια γιὰ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου. Ἂν ἕνας φυσικὸς σᾶς ἀπέδειχνε πὼς ἡ ὀργανικὴ ζωὴ πρέπει νὰ σβήση σὲ λίγο καιρὸ πάνω στὴ γῆ, θὰ σκεφτόσαστε ποτὲ νὰ τοῦ ἀπαντήσετε: «Ὄχι, αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατό, γιατὶ αὐτὴ ἡ προοπτικὴ εἶναι ὑπερβολικὰ ἀποθαρρυντική»; Πιστεύω μάλλον πὼς θὰ σωπαίνατε ὥσπου ἕνας ἄλλος φυσικὸς ν' ἀποδείξει πὼς τὰ συμπεράσματα

τοῦ πρώτου βασίζονται σὲ σφαλερὲς ὑποθέσεις ἢ λανθασμένους ὑπολογισμούς. Ἀπωθώντας ὅ,τι σᾶς δυσαρεστεῖ, ἐπαναλαμβάνετε τὸ μηχανισμὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ὀνείρων, ἀντὶ νὰ προσπαθεῖτε νὰ τὸν καταλάβετε καὶ νὰ κυριαρχήσετε πάνω του.

Ἴσως δεχτεῖτε ν' ἀδιαφορήσετε γιὰ τὸν ἀποκρουστικὸ χαραχτήρα τῶν πόθων ποὺ λογοκρίνονται στὰ ὄνειρα, γιὰ νὰ ἐπικαλεῖστε ὅμως τὸ ἐπιχείρημα πὼς εἶναι ἀπίθανο τὸ κακὸ νὰ κατέχει τόσο μεγάλη θέση στὸν ἄνθρωπο. Ἡ ἴδια ὅμως ἡ πεῖρα σας, ἐπιτρέπει τάχα νὰ χρησιμοποιήσετε αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα; Δὲ μιλῶ γιὰ τὴ γνώμη ποὺ μπορεῖ νἄχετε γιὰ τὸν ἑαυτό σας. Ἀλλὰ οἱ ἀνώτεροί σας καὶ οἱ ἀνταγωνιστές σας, σᾶς ἔδειξαν τόση καλὴ θέληση, οἱ ἐχθροί σας εἶταν ἀρκετὰ ἱπποτικοί, καὶ διαπιστώσατε τόσο λίγο φθόνο, ὥστε νὰ νομίζετε καθῆκον σας τὸ νὰ διαμαρτυρηθεῖτε ἐνάντια στὸ μεγάλο ρόλο ποὺ ἀποδίδουμε στὸ ἐγωϊστικὸ κακό, στὴν ἀνθρώπινη φύση; Δὲν ξέρετε, λοιπόν, ὥς ποιό σημεῖο ὁ μέσος ἄνθρωπος εἶναι ἀνίκανος νὰ κυριαρχήσει στὰ πάθη του, ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν σεξουαλικὴ ζωή; Ἢ ἀγνοεῖτε πὼς ὅλες οἱ παρεκτροπὲς κι ὅλες οἱ διεφθαρμένες πράξεις ποὺ ὀνειρευόμαστε τὴ νύχτα, διαπράττονται καθημερινὰ (σὲ ἐγκληματικὸ μάλιστα βαθμὸ) ἀπὸ ἀνθρώπους «ἐν ἐγρηγόρση»; Μήπως ἡ ψυχανάλυση κάνει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιβεβαιώνει τὸ ἀρχαῖο ρητὸ τοῦ Πλάτωνα, πὼς οἱ καλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀρκοῦνται στὸ νὰ ὀνειρεύονται αὐτὰ ποὺ οἱ ἄλλοι, οἱ κακοί, διαπράττουν; Καὶ τώρα, ἀφήνοντας τὶς ἀτομικὲς περιπτώσεις, θυμηθεῖτε τὸν μεγάλο πόλεμο ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐρημώνει τὴν Εὐρώπη. Καὶ σκεφθεῖτε ὅλη τὴ χτηνωδία, ὅλη τὴν ἀγριότητα κι ὅλα τὰ ψεύδη, ποὺ ὁ πόλεμος αὐτὸς ἐξαπέλυσε ἐναντίον τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Πιστεύετε πὼς μιὰ χούφτα φιλοδόξων καὶ ἀδίσταχτων δημαγωγῶν θἄταν ἀρκετοὶ γιὰ νὰ ἐξαπολύσουν ὅλα αὐτὰ τὰ δαιμόνια, χωρὶς τὴν συνενοχὴ ἑκατομμυρίων θυμάτων; Θἄχετε τὸ θάρρος μπροστὰ σ' ὅλα αὐτὰ νὰ ξιφουλκήσετε ὑπὲρ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ κακοῦ ἀπ' τὴν ψυχικὴ συγκρότηση τοῦ ἀνθρώπου; Θὰ μοῦ πεῖτε πὼς κρίνω τὸν πόλεμο μονόπλευρα. Πὼς ὁ πόλεμος ἀναδείχνει ὅ,τι τὸ ὡραιότερο καὶ εὐγενέστερο ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο: τὸν ἡρωϊσμό του, τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, τὸ κοινωνικό του αἴσθημα. Ἀσφαλῶς δὲν πρέπει ὅμως νὰ διαπράττετε ἀπέναντι στὴν ψυχανάλυση τὴν ἀδικία, ποὺ τόσο συχνὰ ἔχουν διαπράξει ἀπέναντί της, κατηγορώντας την πὼς ἀρνεῖται κάτι μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ἰσχυρίζεται κάτι ἄλλο. Δὲν ἔχουμε καμιὰ πρόθεση ν' ἀρνηθοῦμε τὶς εὐγενικὲς τάσεις τῆς ἀνθρώπινης φύσης καὶ δὲν κάναμε τίποτα γιὰ νὰ τὶς ὑποτιμήσουμε. Ἀντίθετα: σᾶς μιλάω ὄχι μονάχα γιὰ τοὺς κακοὺς πόθους ποὺ λογοκρίνονται ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν λογοκρισία ποὺ ἀπωθεῖ αὐτοὺς τοὺς πόθους καὶ τοὺς κάνει ἀγνώριστους. Ἂν ἐπιμένουμε σ' ὅ,τι κακὸ ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο, αὐτὸ γίνεται μόνο

καὶ μόνο ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι τὸ ἀρνοῦνται, γεγονὸς ποὺ δὲ βελτιώνει τὴν ἀνθρώπινη φύση ἀλλὰ μονάχα τὴν κάνει ἀκατανόητη. Μονάχα παραιτούμενοι ἀπ' τὴ μονόπλευρη ἠθικὴ ἐκτίμηση, ἔχουμε πιθανότητες νὰ βροῦμε ἕναν τύπο, ποὺ νὰ ἐκφράζει μὲ ἀκρίβεια τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸ κακὸ καὶ τὸ καλό, μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύση.

Ἂς ἀρκεσθοῦμε σ' αὐτά. Κι ἂν ἀκόμα βρίσκουμε παράξενα τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας μας, τῆς ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων, δὲν πρέπει νὰ τὰ ἐγκαταλείψουμε. Ἴσως ἀργότερα μπορέσουμε νὰ προσεγγίσουμε στὴν κατανόησή τους, ἀκολουθώντας μίαν ἄλλη ὁδό. Γιὰ τὴν ὥρα ὑποστηρίζουμε τὰ ἑξῆς: ἡ παραμόρφωση τοῦ ὀνείρου εἶναι μιὰ συνέπεια τῆς λογοκρισίας ποὺ ἀσκοῦν οἱ ἐνσυνείδητες τάσεις τοῦ Ἐγὼ ἐνάντια στὶς ἄσεμνες τάσεις καὶ πόθους ποὺ προβάλλουν μέσα μας τὴ νύχτα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου. Γιατί αὐτοὶ οἱ πόθοι καὶ τάσεις γεννιοῦνται τὴ νύχτα κι ἀπὸ ποῦ προέρχονται; Ἡ ἐρώτηση αὐτὴ παραμένει ἀνοιχτή, περιμένοντας νέες ἔρευνες. Θἄταν ὅμως ἄδικο ἀπὸ μέρος μας, νὰ μὴν ὑπογραμμίσουμε ἀμέσως ἕνα ἄλλο ἀποτέλεσμα τῶν ἐρευνῶν μας. Οἱ πόθοι ποὺ ἀναδύονται στὰ ὄνειρά μας καὶ μᾶς διαταράσσουν τὸν ὕπνο, μᾶς εἶναι ἄγνωστοι. Δὲν πληροφορούμαστε τὴν ὕπαρξή τους παρὰ μονάχα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ τοὺς χαρακτηρίσουμε προσωρινὰ ἀσυνείδητους μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης. Πρέπει, ὅμως, νὰ ἔχουμε ὑπόψη μας, πὼς εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ προσωρινὰ ἀσυνείδητοι. Ὅπως τὸ διαπιστώσαμε σὲ πολλὲς περιπτώσεις, ὁ ὀνειρευόμενος τοὺς ἀπαρνιέται, ἀκόμα κι ὅταν ἡ ἑρμηνεία τοὺς ἔχει ἀποκαλύψει. Πρόκειται δῶ γιὰ τὴν ἴδια περίπτωση, ὅπως κατὰ τὴν ἑρμηνεία τῆς παραδρομῆς τῆς γλώσσας «νὰ πάθει λόξυγγα» ὅταν ὁ ἀγαναχτησμένος ρήτορας μᾶς διαβεβαίωνε πὼς δὲν ἔτρεφε, οὔτε ποτέ του εἶχε θρέψει, ἀσεβῆ αἰσθήματα ἐνάντια στὸν προϊστάμενό του. Εἴχαμε ἀπὸ τότε ἀμφισβητήσει τὴν ἀξία αὐτῆς τῆς διαβεβαίωσης. Καὶ εἴχαμε μονάχα παραδεχτεῖ, πὼς ὁ ρήτορας δὲν εἶχε ἴσως συνείδηση γιὰ τὴν ὕπαρξη παρομοίου αἰσθήματος. Ἡ ἴδια κατάσταση ἐπαναλαμβάνεται κάθε φορὰ ποὺ ἑρμηνεύουμε ἕνα ἰσχυρὰ παραμορφωμένο ὄνειρο, πρᾶγμα ποὺ δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ αὐξήσει τὴ σημασία του γιὰ μᾶς. Ἔτσι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχτοῦμε πὼς ὑπάρχουν στὴν ψυχικὴ ζωὴ διεργασίες καὶ τάσεις ποὺ δὲν γνωρίζουμε τίποτα γι αὐτὲς ἀπὸ καιρὸ ἢ ἀπὸ ἀνέκαθεν.

Ἔτσι τὸ ὑποσυνείδητο παρουσιάζεται σὲ μᾶς μ' ἕνα καινούργιο νόημα: Τὸ πρόσκαιρο καὶ τὸ στιγμιαῖο παύουν ν' ἀποτελοῦν γι αὐτὸ βασικὸ χαραχτηριστικό. Τὸ ἀσυνείδητο μπορεῖ νἆναι ἀσυνείδητο διαρκῶς κι ὄχι μόνο προσωρινὰ λανθάνον. Ἐννοεῖται πὼς θὰ πρέπει νὰ ἐπανέλθουμε σ' αὐτὸ τὸ θέμα μὲ περισσότερες λεπτομέρειες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Ο ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

Ἀνακαλύψαμε ὅτι ἡ διαστροφὴ στὰ ὄνειρα, ποὺ μᾶς ἐμποδίζει νὰ τὰ κατανοήσουμε, ὀφείλονται στὶς ἐνέργειες μιᾶς λογοκρισίας ποὺ κατευθύνεται ἐνάντια στὶς ἀπαράδεχτες ἀσυνείδητες ἐπιθυμίες - παρορμήσεις. Φυσικὰ ὅμως, δὲν ὑποστηρίξαμε ὅτι ἡ λογοκρισία εἶναι ὁ μόνος ὑπεύθυνος παράγοντας γιὰ τὴν διαστροφὴ καί, πραγματικά, ἡ μελέτη τῶν ὀνείρων ὁδηγεῖ στὴν ἀνακάλυψη ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλες αἰτίες ποὺ συντελοῦν σ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἂν παραμεριζόταν ἡ λογοκρισία θἄμαστε μ' ὅλα ταῦτα ἀνίκανοι νὰ καταλάβουμε τὰ ὄνειρα καὶ οὔτε θὰ εἴταν τὸ ἔκδηλο ὄνερο ἴδιο μὲ τὸ λανθάνον.

Αὐτὴ ἡ ἄλλη αἰτία τῆς σκοτεινότητας τῶν ὀνείρων, αὐτὴ ἡ πρόσθετη συνεισφορὰ στὴ διαστροφή, ἀποκαλύπτεται ὅταν ἀντιληφθοῦμε ἕνα κενὸ στὴν τεχνική μας. Ἤδη παραδέχτηκα, πὼς ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου πρόσωπα ποὺ ψυχαναλύονται δὲν ἔχουν πραγματικὰ συνειρμοὺς μὲ ὁρισμένα μεμονωμένα στοιχεῖα στὰ ὄνειρά τους. Βέβαια αὐτὸ δὲν συμβαίνει τόσο συχνά, ὅσο μᾶς διαβεβαιώνουν. Σὲ πάρα πολλὲς περιπτώσεις ὁ συνειρμὸς μπορεῖ ἀκόμα νὰ φανερωθεῖ μὲ τὴν ἐπιμονή. Παραμένει ὅμως ἕνας ὁρισμένος ἀριθμὸς περιπτώσεων ὅπου ὁ συνειρμὸς λείπει ἐντελῶς ἢ ἂν ἀποσπᾶται κάτι τι στὸ τέλος, δὲν εἶναι κεῖνο ποὺ θέλουμε. Ἂν αὐτὸ συμβεῖ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπείας, ἔχει μιὰ ὁρισμένη σημασία, ποὺ ἐδῶ δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει. Συμβαίνει ὅμως αὐτὸ καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων, στοὺς φυσιολογικοὺς ἀνθρώπους ἢ ὅταν ἑρμηνεύουμε τὰ δικά μας

όνειρα. Όταν πειστοῦμε, σὲ τέτιες περιπτώσεις, πὼς καμιὰ πίεση δὲν χρησίμευε σὲ τίποτα, ἀνακαλύπτουμε τελικὰ πὼς αὐτὸ τὸ ἀνεπιθύμητο περιστατικὸ παρουσιάζεται ταχτικὰ ἐκεῖ ποὺ ἐξετάζονται ὁρισμένα εἰδικὰ στοιχεῖα τοῦ ὀνείρου. Καὶ ἀρχίζουμε νὰ ἀναγνωρίζουμε τὴ λειτουργία κάποιας νέας ἀρχῆς, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ πιστεύαμε ὅτι εἴχαμε συναντήσει μόνο μιὰ ἐξαιρετικὴ περίπτωση, ὅπου εἶχε ἀποτύχει ἡ τεχνική μας.

Ἔτσι διαπιστώνεται ὅτι δοκιμάζουμε νὰ ἑρμηνεύσουμε αὐτὰ τὰ «βουβὰ» στοιχεῖα μεταφράζοντάς τα μὲ τὴ δική μας ἔμπνευση. Δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ μᾶς κάνει ἐντύπωση τὸ γεγονὸς ὅτι πάντα καταλήγουμε σ' ἕνα ἱκανοποιητικὸ νόημα κάθε φορὰ ποὺ ἀποτολμᾶμε μιὰ τέτια μετάφραση, ἐνῶ τὸ ὄνειρο παραμένει δίχως νόημα καὶ ἀσυνάρτητο, ὅσο δὲ χρησιμοποιοῦμε αὐτὴ τὴ μέθοδο. Ἡ συσσώρευση πολλῶν ἀκριβῶς ὅμοιων περιπτώσεων μᾶς προσφέρει τὴν ἀπαιτούμενη βεβαιότητα, ἀφοῦ στὴν ἀρχὴ δοκιμάσαμε αὐτὸ τὸ πείραμα, μὲ σημαντικὴ καχυποψία.

Τὰ παρουσιάζω ὅλα αὐτὰ σὲ κάπως γενικὲς γραμμές, αὐτὸ ὅμως ἐπιτρέπεται γιὰ διδακτικοὺς σκοπούς. Δὲ νοθεύεται μ' αὐτή μου τὴν ἐνέργεια· μονάχα ποὺ γίνεται ἁπλούστερο.

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο φτάνουμε σὲ σταθερὲς μεταφράσεις γιὰ μιὰ σειρὰ στοιχείων τοῦ ὀνείρου, ὅπως στοὺς λαϊκοὺς ὀνειροκρίτες, βρίσκουμε τέτιες μεταφράσεις γιὰ κάθε τὶ ποὺ ἐμφανίζεται στὰ ὄνειρα. Δὲ θὰ ξεχάσετε πὼς ὅταν χρησιμοποιοῦμε τὴ μέθοδο τοῦ ἐλεύθερου συνειρμοῦ, οἱ τέτιες σταθερὲς ὑποκαταστάσεις τῶν στοιχείων τοῦ ὀνείρου δὲν ἐμφανίζονται ποτέ.

Θὰ πεῖτε τώρα ἀμέσως πὼς αὐτὸς ὁ τρόπος ἑρμηνείας σᾶς φαίνεται πολὺ πιὸ ἀβέβαιος καὶ ὑποκείμενος σὲ κριτική, περισσότερο ἀκόμα κι ἀπ' τὴν προηγούμενη μέθοδο ἐλεύθερου συνειρμοῦ. Πρέπει νὰ ποῦμε ὅμως καὶ κάτι ἀκόμα: ὅταν συγκεντρώσαμε ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα πεῖρα μας ἕναν ἐπαρκῆ ἀριθμὸ τέτιων σταθερῶν μεταφράσεων, καταλαβαίνουμε ἴσως ὅτι θὰ μπορούσαμε πραγματικὰ νὰ συμπληρώσουμε αὐτὰ τὰ τμήματα τῆς ἑρμηνείας ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς γνώσεις μας καὶ ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν γίνει κατανοητὰ χωρὶς τὴ χρησιμοποίηση τῶν συνειρμῶν τοῦ ὀνειρευομένου. Τὸ πῶς συμβαίνει νὰ εἴμαστε ἱκανοὶ νὰ γνωρίζουμε τὴ σημασία τους, εἶναι ἕνας θέμα ποὺ θὰ ἐξετασθεῖ στὸ δεύτερο τμῆμα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

Ὀνομάζουμε μιὰ τέτια σταθερὴ σχέση ἀνάμεσα σ' ἕνα στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου καὶ τὴ μετάφρασή του σ υ μ β ο λ ι κ ὴ καὶ τὸ ἴδιο τὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου σύμβολο τῆς ἀσυνείδητης σκέψης τοῦ ὀνείρου. Θὰ θυμηθεῖτε ὅτι πρὶν λίγο καιρό, ὅταν ἐξετάσαμε τὶς διάφορες σχέσεις ποὺ μποροῦν νὰ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα τοῦ ὀνείρου καὶ τὶς καθαυτὸ σκέψεις ποὺ κρύβονται πίσω τους, διέκρινα τριῶν εἰδῶν τέτιες σχέσεις: ὑποκατάσταση τοῦ μέρους γιὰ τὸ ὅλο, ὑπαινιγμὸ καὶ ἀπεικόνιση. Σᾶς εἶπα τότε πὼς ὑ-

πάρχει μιὰ τέταρτη πιθανὴ σχέση. Δὲ σᾶς εἶπα ὅμως ποιά εἶταν αὐτή. Αὐτὴ ἡ τέταρτη σχέση εἶναι ἡ συμβολικὴ ποὺ σᾶς παρουσιάζω τώρα. Μ' αὐτὴ συνδέονται ὁρισμένα πολὺ ἐνδιαφέροντα σημεῖα γιὰ συζήτηση, πρὸς τὰ ὁποῖα θὰ στρέψουμε τὴν προσοχή μας, πρὶν παρουσιάσουμε τὶς εἰδικὲς παρατηρήσεις μας πάνω στὸ θέμα αὐτό. Ὁ συμβολισμὸς εἶναι ἴσως τὸ πιὸ ἀξιοπρόσεχτο μέρος τῆς θεωρίας μας τῶν ὀνείρων.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα: μιᾶς καὶ ἡ σχέση μεταξὺ ἑνὸς συμβόλου καὶ τῆς ἰδέας ποὺ συμβολίζεται εἶναι ἀμετάβλητη σχέση, ὅπου ἡ τελευταία εἶναι μετάφραση τῆς πρώτης, ὁ συμβολισμὸς σὲ κάποιο βαθμὸ πραγματοποιεῖ τὸ ἰδανικὸ τόσο τῆς ἀρχαίας ὅσο καὶ τῆς λαϊκῆς ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων, ποὺ ἀπ' αὐτὴ ἀπομακρυνθήκαμε πολὺ στὴν τεχνική μας. Τὰ σύμβολα μᾶς ἐπιτρέπουν σὲ ὁρισμένες περιστάσεις νὰ ἑρμηνεύσουμε ἕνα ὄνειρο χωρὶς νὰ ρωτᾶμε τὸν ὀνειρευόμενο, ποὺ ἄλλωστε σὲ καμιὰ περίπτωση δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς ἀποκαλύψει τίποτα σχετικὰ μὲ τὰ σύμβολα. Ἂν τὰ σύμβολα ποὺ ἐμφανίζονται συνήθως στὸ ὄνειρα εἶναι γνωστά, καθὼς καὶ ἡ προσωπικότητα τοῦ ὀνειρευομένου, οἱ συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ζεῖ καὶ οἱ ἐντυπώσεις στὸ νοῦ του ποὺ μετὰ ἀπ' αὐτὲς ἐπῆλθε τὸ ὄνειρο, εἴμαστε συχνὰ σὲ θέση νὰ τὸ ἑρμηνεύσουμε ἀμέσως, νὰ τὸ μεταφράσουμε μὲ τὴν πρώτη ματιά. Ἕνα τέτιο κατόρθωμα κολακεύει τὴν ματαιοδοξία τοῦ ἑρμηνευτῆ καὶ ἐντυπωσιάζει τὸν ὀνειρευόμενο. Βρίσκεται σὲ εὐχάριστη ἀντίθεση μὲ τὴν κοπιαστικὴ μέθοδο τῆς διατύπωσης ἐρωτήσεων. Μὴν ἀφήσετε ὅμως νὰ σᾶς παρασύρει αὐτό: δὲν εἶναι μέρος τῆς δουλειᾶς μας νὰ πραγματοποιοῦμε κόλπα οὔτε αὐτὴ ἡ μέθοδος τῆς ἑρμηνείας ποὺ βασίζεται στὴ γνώση τοῦ συμβολισμοῦ εἶναι μέθοδος ποὺ μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσει ἢ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴ μέθοδο τοῦ ἐλεύτερου συνειρμοῦ. Ἀποτελεῖ συμπλήρωμα τῆς τελευταίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἀποδίνει εἶναι χρήσιμα μονάχα ὅταν ἐφαρμόζονται σὲ σχέση μὲ τὴν τελευταία. Ὅσο γιὰ τὴ γνώση μας τῆς νοητικῆς κατάστασης τοῦ ὀνειρευμένου, ἐπὶ πλέον πρέπει νὰ σκεφθεῖτε πὼς δὲν ἔχετε νὰ ἑρμηνεύσετε μόνο ὄνειρα ἀνθρώπων ποὺ γνωρίζετε καλά, πὼς κατὰ κανόνα δὲν ξέρετε τίποτα γιὰ τὰ γεγονότα τῆς προηγουμένης ἡμέρας ποὺ προκάλεσαν τὸ ὄνειρο καὶ ὅτι οἱ συνειρμοὶ τοῦ προσώπου ποὺ ἀναλύεται εἶναι καθαυτὸ πηγὴ ἀπ' ὅπου ἀποχτᾶμε τὴ γνώση μας σχετικὰ μὲ κεῖνο ποὺ ὀνομάζουμε νοητικὴ κατάσταση.

Ἀκόμα, εἶναι ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεχτο, περισσότερο σὲ σχέση μὲ ὁρισμένες παρατηρήσεις ποὺ θὰ θίξουμε ἀργότερα, πὼς ἡ πιὸ ἔντονη ἀντίθεση ἐκδηλώθηκε πάλι ἐδῶ, πάνω σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα τῆς ὕπαρξης μιᾶς συμβολικῆς σχέσης ἀνάμεσα στ' ὄνειρο καὶ τὸ ἀσυνείδητο. Ἀκόμα καὶ πρόσωπα μὲ κρίση καὶ περιωπὴ ποὺ ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις προχώρησαν πολὺ στὴν ψυχανάλυση, ἔπαψαν νὰ συμφωνοῦν σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Αὐτὴ ἡ συμπεριφορὰ εἶναι ἀ-

κόμα πιὸ ἀξιοπόσεχτη ὅταν θυμηθοῦμε δυὸ πράγματα: πρῶτα, ὅτι ὁ συμβολισμὸς δὲν εἶναι ἰδιαίτερος γιὰ τὰ ὄνειρα, οὔτε ἀποκλειστικὰ χαραχτηριστικό τους. Καὶ κατὰ δεύτερο λόγο, ὅτι ἡ χρήση τοῦ συμβολισμοῦ στὰ ὄνειρα δὲν εἶταν μιὰ ἀνακάλυψη τῆς ψυχανάλυσης, παρ' ὅλο ποὺ εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν ἔλειψαν οἱ ἐκπληχτικὲς ἀνακαλύψεις σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστήμη. Ἂν πρέπει ν' ἀναγνωρίσουμε προτεραιότητα σ' αὐτὸν τὸν τομέα, σὲ κάποιον σύγχρονό μας εἶναι ὁ φιλόσοφος Κ. Α. Σέρνερ (1861). Ἡ ψυχανάλυση ἐπεβεβαίωσε τὴν ἀνακάλυψή του, παρ' ὅλο ποὺ τὴν μετέβαλε ἀπὸ ὁρισμένες σημαντικὲς ἀπόψεις.

Τώρα θὰ θέλατε ν' ἀκούσετε κάτι γιὰ τὴ φύση τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ ὀνείρου καὶ νἄχετε μερικὰ παραδείγματα. Θὰ σᾶς πῶ πρόθυμα ὅ,τι ξέρω, ὁμολογῶ ὅμως πὼς οἱ γνώσεις μας εἶναι λιγότερο πλήρεις ἀπ' ὅσο θὰ θέλαμε.

Ἡ συμβολικὴ σχέση εἶναι οὐσιαστικὰ σχέση σύγκρισης, ὄχι ὅμως κάθε εἴδους σύγκρισης. Θὰ πρέπει νὰ ὑποπτευθοῦμε ὅτι αὐτὴ ἡ σύγκριση ὑπόκειται σὲ ὁρισμένους ὅρους, παρ' ὅλο ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ποιοί εἶναι αὐτοὶ οἱ ὅροι. Δὲν ἐμφανίζεται κάθε τὶ ποὺ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μ' ἕνα ἀντικείμενο ἢ μιὰ περίπτωση στὰ ὄνειρα σὰ σύμβολό τους καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὰ ὄνειρα δὲν χρησιμοποιοῦν τὸ συμβολισμὸ γιὰ τὸ κάθε τί, ἀλλὰ μόνο γιὰ ὁρισμένα ἰδιαίτερα στοιχεῖα λανθανουσῶν σκέψεων τοῦ ὀνείρου. Ἔτσι ὑπάρχουν περιορισμοὶ καὶ πρὸς τὶς δυὸ κατευθύνσεις. Πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ἀκόμα ὅτι δὲ μποροῦμε σήμερα νὰ δώσουμε ἀκριβῶς καθορισμένα ὅρια στὴν ἀντίληψή μας τοῦ συμβόλου. Γιατὶ τείνει νὰ συγχωνευτεῖ μὲ τὴν ὑποκατάσταση, ἀναπαράσταση κτλ. καὶ ἀκόμα πλησιάζει πολὺ στὸν ὑπαινιγμό. Σὲ μιὰ ὁμάδα συμβόλων, ἡ ὑποκείμενη σύγκριση μπορεῖ νὰ εἶναι εὔκολα φανερή, ὑπάρχουν ὅμως ἄλλες ὅπου πρέπει νὰ ψάξουμε νὰ βροῦμε τὸν κοινὸ παράγοντα, τὸ tertium comparationis ποὺ περιέχεται τὴν ὑποτιθέμενη σύγκριση. Ἡ περαιτέρω σκέψη μπορεῖ τότε νὰ μᾶς τὸν ἀποκαλύψει, ἢ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ μπορεῖ νὰ μείνει ὁριστικὰ κρυμένος ἀπὸ μᾶς. Ἀκόμα ἂν τὸ σύμβολο εἶναι πραγματικὰ μιὰ σύγκριση εἶναι ἀξιοπρόσεχτο πὼς αὐτὴ ἡ σύγκριση δὲν ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὴν διαδικασία τοῦ ἐλεύθερου συνειρμοῦ καὶ ἐπίσης πὼς ὁ ὀνειρευόμενος δὲν ξέρει τίποτα γι αὐτὴ ἀλλὰ τὴν χρησιμοποιεῖ χωρὶς νὰ τὴν ἔχει ὑπόψη του, κι ἀκόμα περισσότερο ὅτι δὲ θέλει νὰ τὴν ἀναγνωρίσει ὅταν τοῦ τὴν παρουσιάσουμε. Ὥστε βλέπετε ὅτι ἡ συμβολικὴ σχέση εἶναι μιὰ σύγκριση ἐντελῶς ἰδιαίτερου τύπου, ποὺ ἡ φύση της δὲ μᾶς εἶναι ἀκόμα ἀπόλυτα γνωστή. Ἴσως βρεθεῖ ἀργότερα κάποια ἔνδειξη ποὺ θὰ ρίξει κάποιο φῶς σ' αὐτὸ τὸ ἄγνωστο στοιχεῖο.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν πραγμάτων ποὺ ἀντιπροσωπεύονται συμβολικὰ στὰ ὄνειρα δὲν εἶναι μεγάλος: τὸ ἀνθρώπινο σῶμα σὰ σύνολο γονεῖς, παιδιά, ἀδέλφια, γέννηση, θάνατος, γύμνια,—καὶ κάτι

ἀκόμα. Ἡ μόνη τυπική, δηλαδή, ποὺ συμβαίνει τακτικά, παράσταση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς σὰ σύνολο, εἶναι ἡ μορφὴ ἑνὸς σ π ι τ ι ο ῦ, ὅπως ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὸν Σέρνερ, ποὺ μάλιστα θέλησε ν' ἀποδώσει σ' αὐτὸ τὸ σύμβολο μιὰ ὑπερβολικὴ σημασία ποὺ πραγματικὰ δὲν τοῦ ἄξιζε. Οἱ ἄνθρωποι ὀνειρεύονται πὼς κατεβαίνουν ἀπὸ τὴν πρόσοψη ἑνὸς σπιτιοῦ, μὲ συναισθήματα κάποτε χαρᾶς καὶ κάποτε φόβου. Ὅταν οἱ τοῖχοι εἶναι ἀπόλυτα λεῖοι, τὸ σπίτι σημαίνει ἄντρα, ὅταν ὑπάρχουν πρεβάζια καὶ μπαλκόνια, ἀπ' ὅπου μπορεῖ νὰ πιαστεῖ κανείς, γυναίκα. Οἱ γονεῖς ἐμφανίζονται στὰ ὄνειρα σὰν α ὐ τ ο κ ρ ά τ ο ρ α ς καὶ α ὐ τ ο κ ρ ά τ ε ι ρ α, β α σ ι λ ι ὰ ς καὶ β α σ ί λ ι σ σ α ἢ ἄλλα ὑψηλὰ πρόσωπα. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη τὸ ὄνειρο δείχνει ἐξαιρετικὸ σεβασμό. Τὰ παιδιὰ καὶ τὰ ἀδέλφια ἔχουν λιγότερο τρυφερὴ περιποίηση καὶ συμβολίζονται σὰν μ ι κ ρ ὰ ζ ῶ α ἢ ζ ω ΰ φ ι α. Ἡ γέννηση σχεδὸν πάντοτε ἐμφανίζεται μὲ κάποια ἀναφορὰ στὸ ν ε ρ ό. Εἴτε πέφτουμε στὸ νερό, εἴτε βγαίνουμε ἀπ' αὐτό, σώζοντας κάποιον ἢ σωζόμενοι. Ἔτσι συμβολίζεται ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴ μητέρα καὶ τὸ παιδί. Γιὰ τὸ θάνατο ἔχουμε τὸ τ α ξ ί δ ι μὲ τραῖνο ἐνῶ ἡ κατάσταση τοῦ θανάτου ὑποδηλώνεται ἀπὸ διαφόρους σκοτεινοὺς καὶ δειλοὺς ὑπαινιγμούς. Τὰ ρ ο ῦ χ α καὶ οἱ σ τ ο λ ὲ ς μπαίνουν στὴ θέση τῆς γύμνιας. Βλέπετε ἐδῶ πὼς ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὸ σύμβολο καὶ τὸν ὑπαινιγμὸ τείνει νὰ ἐξαφανιστεῖ.

Σὲ σχέση μὲ τὴ φτώχεια αὐτῆς τῆς ἀπαρίθμησης, δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ μᾶς κάνει ἐντύπωση ὅτι πράγματα καὶ θέματα ποὺ ἀνήκουν σὲ μιὰ ἄλλη κατηγορία ἰδεῶν ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ ἕναν ἰδιαίτερα πλούσιο συμβολισμό. Μιλάω γιὰ ὅ,τι ἔχει σχέση μὲ τὴ σεξουαλικὴ ζωὴ — τὰ γεννητικὰ ὄργανα, τὶς σεξουαλικὲς διαδικασίες καὶ σχέσεις. Μιὰ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν συμβόλων στὰ ὄνειρα, εἶναι σεξουαλικὰ σύμβολα. Γεννιέται ἔτσι μιὰ περίεργη δυσαναλογία, γιατὶ τὰ ὑπὸ συζήτηση θέματα εἶναι λίγα, ἐνῶ τὰ σύμβολα γι αὐτὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ πολυάριθμα, ἔτσι ποὺ καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ θέματα μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ ἀπὸ πολλὰ ἰσάξια σύμβολα. Γι αὐτό, στὴν ἑρμηνεία τους, τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἰδιορυμίας προκαλεῖ γενικὴ ἀντίδραση γιατί, ἀντίθετα μὲ τὶς πολυποίκιλες μορφὲς τῆς παρουσίασής τους, στὰ ὄνειρα, ἡ ἑρμηνεία τῶν συμβόλων εἶναι πολὺ μονότονη. Αὐτὸ εἶναι δυσάρεστο γιὰ τὸν καθέναν ποὺ τὸ μαθαίνει. Τί νὰ γίνει ὅμως;

Μιᾶς καὶ εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ἐδῶ ποὺ θίγω τὴ σεξουαλικὴ ζωή, σᾶς χρωστῶ κάποιαν ἐξήγηση γιὰ τὸν τρόπο ποὺ σκοπεύω νὰ χειριστῶ αὐτὸ τὸ θέμα. Ἡ ψυχανάλυση δὲν ἔχει λόγο νὰ ἀποκρύπτει ἢ νὰ κάνει ἔμμεσους ὑπαινιγμούς, καὶ δὲ νομίζει ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ντρέπεται κανεὶς ἐπειδὴ ἀσχολεῖται μὲ τόσο σημαντικὸ ὑλικό. Ἔχω τὴ γνώμη ὅτι εἶναι σωστὸ καὶ πρέπει τὸ κάθε τὶ νὰ ἀναφέρεται μὲ τὸ πραγματικό του ὄνομα, ἐλπίζοντας

μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ν' ἀποφεύγονται πιὸ εὔκολα διαταραχτικὲς ὑποβολές. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπευθύνομαι σὲ μιχτὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ δὲν ἔχει καμιὰ σημασία. Δὲ μπορεῖ νὰ μεταχειριστεῖ κανεὶς καμιὰ ἐπιστήμη ad usum Delphini, ἢ μὲ τρόπο προσαρμοσμένο γιὰ δεσποινίδες. Οἱ κυρίες μὲ τὸ νὰ διαβάσουν αὐτὸ τὸ βιβλίο, ἔχουν ἐκφράσει σιωπηρὰ τὴν ἐπιθυμία τους νὰ μὴν κάνουμε καμιὰ διάκριση.

Τὸ ἀνρδικὸ γεννητικὸ ὄργανο ἀντιπροσωπεύεται συμβολικὰ στὰ ὄνειρα μὲ πολλοὺς καὶ διάφορους τρόπους, ποὺ στοὺς περισσότερους ἡ ἰδέα ποὺ κρύβεται πίσω ἀπ' τὴν σύγκριση εἶναι προφανής. Πρῶτα ἀπ' ὅλα ὁ ἱερὸς ἀριθμὸς τ ρ ί α εἶναι συμβολικὸς τοῦ συνόλου τῶν ἀνδρικῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Τὸ πιὸ ἐμφανές, καὶ γιὰ τὰ δύο φύλα ἐνδιαφέρον τμῆμα, ὁ φαλλός, συμβολίζεται κατ' ἀρχὴν ἀπὸ πράγματα ποὺ τοῦ μοιάζουν στὸ σχῆμα, ὄντας μακριὰ καὶ ὀρθὰ ὅπως μπαστούνια, ὀμπρέλλες, παλούκια, δέντρα καὶ ἄλλα παρόμοια. Ἀκόμα καὶ μὲ ἀντικείμενα πού, σὰν τὸ συμβολιζόμενο, ἔχουν τὴν ἰδιότητα νὰ εἰσχωροῦν καὶ νὰ τραυματίζουν τὸ σῶμα — δηλαδὴ μυτερὰ ὅπλα κάθε λογῆς: μ α χ α ί ρ ι α, ἐ γ χ ε ι ρ ί δ ι α, λ ό γ χ ε ς, σ π α θ ι ά. Χρησιμοποιοῦνται τὸ ἴδιο καὶ πυροβόλα ὅπλα: τ ο υ φ έ κ ι α, π ι σ τ ό λ ι α καὶ π ε ρ ί σ τ ρ ο φ α, τὰ τελευταῖα αὐτὰ εἶναι ἕνα πολὺ κατάλληλο σύμβολο λόγῳ τοῦ σχήματός τους. Στοὺς ἐφιάλτες τῶν νεαρῶν κοριτσιῶν ἡ καταδίωξη ἀπὸ ἕναν ἄντρα ὁπλισμένον μ' ἕνα μαχαίρι ἢ ἕνα τουφέκι παίζει πρωτεύοντα ρόλο. Αὐτὸ εἶναι ἴσως τὸ πιὰ συχνὰ ἐμφανιζόμενο σύμβολο τοῦ ὀνείρου. Μπορεῖτε τώρα εὔκολα νὰ τὸ μεταφράσετε μόνοι σας. Ἡ ὑποκατάσταση τοῦ ἀνδρικοῦ ὀργάνου μὲ ἀντικείμενα ἀπὸ ὅπου τρέχει νερὸ εἶναι ἐπίσης εὔκολα κατανοητή: β ρ ύ σ ε ς, κ α ν ά τ ες ἢ π η γ ὲ ς καὶ ἀπὸ ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ εἶναι ἱκανὰ νὰ μακραίνουν ὅπως οἱ λ ά μ π ε ς μ ὲ β α ρ ύ δ ι α, μ ο λ ύ β ι α π ο ὺ μ π α ι ν ο β γ α ί ν ο υ ν σ τ ὴ θ ή κ η καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Μ ο λ ύ β ι α, κ ο ν δ υ λ ο φ ό ρ ο ι, λ ί μ ε ς γ ι ὰ τ ὰ ν ύ χ ι α, σ φ υ ρ ι ὰ καὶ ἄλλα ἐ ρ γ α λ ε ῖ α εἶναι ἀναμφίβολα ἀρσενικὰ σεξουαλικὰ σύμβολα, βασισμένα σὲ μιὰ ἰδέα τοῦ ἀνδρικοῦ ὀργάνου, ποὺ εἶναι εὔκολα κατανοητή.

Ἡ ἰδιαίτερη ἰδιότητα τοῦ ὀργάνου αὐτοῦ νὰ μπορεῖ νὰ ὑψώνεται παρὰ τὸ νόμο τῆς βαρύτητος, μέρος τοῦ φαινομένου τῆς στύσης, ὁδηγεῖ στὴ συμβολικὴ ἀναπαράσταση του μὲ ἀ ε ρ ό σ τ α τ α ἀ ε ρ ο π λ ά ν α καί, τώρα τελευταῖα μὲ Ζέππελιν. Τὰ ὄνειρα ὅμως ἔχουν ἕναν ἄλλον πολὺ πιὸ ἐντυπωσιακὸ τρόπο νὰ συμβολίζουν τὴ στύση. Μεταβάλλουν τὸ σεξουαλικὸ ὄργανό, στὸ οὐσιῶδες μέρος τοῦ ὅλου προσώπου ἔτσι ποὺ ὁ ἴ δ ι ος ὁ ὀ ν ε ι ρ ε υ ό μ ε ν ο ς νὰ πετάει. Μὴν ἀνησυχήσετε ἀκούγοντας πὼς τὰ ὄνειρα τῆς πτήσης ποὺ τὰ ξέρουμε ὅλοι καὶ ποὺ εἶναι συχνὰ τόσο ὄμορφα πρέπει νὰ ἑρμηνευτοῦν σὰν ὄνειρα γενικῆς σεξουαλικῆς διέγερσης, ὀνει-

ρα στήσης. Ένας ψυχαναλυτής ὁ Π. Φέντερν, διεπίστωσε τὴν ἀλήθεια αὐτῆς τῆς ἑρμηνείας πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία. Δίπλα ὅμως σ' αὐτὸ ὁ Μάρλυ Φόλντ, ἄνθρωπος ποὺ ἐκτιμήθηκε πολὺ γιὰ τὴν ψύχραιμη κρίση του, ποὺ ἔκανε τὰ πειράματα μὲ τὶς τεχνητὲς στάσεις τῶν ἄκρων καὶ ποὺ οἱ θεωρίες του ἀπεῖχαν πραγματικὰ πολὺ ἀπὸ τὶς θεωρίες τῆς ψυχανάλυσης (ἴσως πραγματικὰ νὰ μὴν ἤξερε τίποτα γι αὐτήν) ὁδηγήθηκε ἀπ' τὶς ἴδιες τὶς ἔρευνές του στὰ ἴδια συμπεράσματα. Οὔτε πρέπει νὰ σκεφτεῖτε νὰ προβάλετε τὴν ἀντίρηση ὅτι καὶ οἱ γυναῖκες ὀνειρεύονται ὅτι πετοῦν. Θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ θυμηθεῖτε ὅτι σκοπὸς τῶν ὀνείρων εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὅτι ἡ ἐπιθυμία νὰ εἶναι ἄντρας συναντᾶται συχνὰ στὶς γυναῖκες, εἴτε συνειδητὰ εἴτε ὄχι. Ἀκόμα, ὅποιος ξέρει, ἀνατομία, δὲ θὰ κάνει λάθος ὑποθέτοντας πὼς εἶναι ἀδύνατο γιὰ μιὰ γυναίκα νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἐπιθυμία αὐτὴ μ' αἰσθήσεις ὅμοιες μὲ τοῦ ἄντρα, γιατὶ τὰ σεξουαλικὰ ὄργανα τῆς γυναίκας περιλαμβάνουν ἕνα μικρὸ ὄργανο ποὺ μοιάζει μὲ τὸ φαλλὸ καὶ τὸ μικρὸ αὐτὸ ὄργανο, ἡ κλειτωρίδα, παίζει πραγματικὰ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν σεξουαλικὴ ἐπαφή, τὸν ἴδιο ρόλο μὲ τὸ μεγάλο ἀρσενικὸ ὄργανο.

Ἀρσενικὰ σεξουαλικὰ σύμβολα ποὺ εἶναι λιγότερο εὐκολονόητα εἶναι ὁρισμένα ἑρπετὰ καὶ ψάρια: πάνω ἀπ' ὅλα τὸ φημισμένο σύμβολο τοῦ φιδιοῦ. Γιατὶ τὰ καπέλλα καὶ οἱ μανδύες χρησιμοποιοῦνται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ τὸ μαντέψουμε, ἡ συμβολική τους ὅμως σημασία εἶναι ἀπόλυτα ἀναμφισβήτητη. Τελικὰ μπορεῖ νὰ ρωτήσει κανεὶς ἂν ἡ παράσταση τοῦ ἀρσενικοῦ ὀργάνου ἀπὸ κάποιο ἄλλο μέλος, ὅπως τὸ χέρι ἢ τὸ πόδι μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ συμβολική. Πιστεύω ὅτι οἱ περιστάσεις κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες μᾶς παρουσιάζονται τὰ σύμβολα αὐτά, μᾶς ἐπιβάλλουν αὐτὸ τὸ συμπέρασμα.

Τὰ γυναικεῖα γεννητικὰ ὄργανα παριστάνονται συμβολικὰ μὲ ὅλα τὰ ἀντικείμενα ποὺ ἔχουν τὴν ἰδιότητα νὰ περιβάλουν ἕνα χῶρο ἢ εἶναι ἱκανὰ νὰ λειτουργήσουν σὰ δοχεῖα: ὅπως πηγάδια, κοιλώματα καὶ σπηλιὲς καὶ ἀκόμα λαγήνια καὶ μπουκάλες καὶ κουτιὰ κάθε εἴδους καὶ μεγέθους, κασέλες, μπαοῦλα, τσέπες καὶ οὕτω καθεξῆς. Τὰ πλοῖα ὑπάγονται ἐπίσης σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία. Πολλὰ σύμβολα ἀναφέρονται μᾶλλον πρὸς τὴν μήτρα, παρὰ σὲ ἄλλα γεννητικὰ ὄργανα: ἔτσι εἶναι τὰ ντουλάπια, οἱ σόμπες καὶ πάνω ἀπ' ὅλα τὰ δωμάτια. Ὁ συμβολισμὸς τῶν δωματίων συνδέεται ἐδῶ μὲ τὸ συμβολισμὸ τῶν σπιτιῶν, ἐνῶ οἱ πόρτες καὶ οἱ πύλες παρασταίνουν τὸ γεννητικὸ ἄνοιγμα. Ἀκόμα ὑλικὰ διαφόρων εἰδῶν εἶναι σύμβολα τῆς γυναίκας — ξύλο, χαρτὶ καὶ ἀντικείμενα φτιαγμένα ἀπ' αὐτὰ ὅπως τὰ τραπέζια καὶ τὰ βιβλία. Ἀπὸ τὸν ζωϊκὸ κόσμο οἱ σάλιαγκοι καὶ οἱ ἀχιβάδες πρέπει ἀναμφισβή-

τητα νὰ ἀναφερθοῦν σὰν γυναικεία σύμβολα. Ἀπὸ τὰ μέρη τοῦ σώματος τὸ στόμα σὰν παράσταση τοῦ γεννητικοῦ ἀνοίγματος καὶ ἀνάμεσα στὰ χτίρια ἐ κ κ λ η σ ί ε ς καὶ π α ρ ε κ λ ή σ ι α εἶναι σύμβολα τῆς γυναίκας. Βλέπετε πὼς ὅλα αὐτὰ τὰ σύμβολα δὲν εἶναι τὸ ἴδιο εὔκολα νὰ τὰ καταλάβουμε.

Τὰ στήθη πρέπει νὰ περιληφθοῦν ἀνάμεσα στὰ σεξουαλικὰ ὄργανα. Αὐτὰ καθὼς καὶ τὰ μεγαλύτερα ἡμισφαίρια τοῦ γυναικείου σώματος παρασταίνονται ἀπὸ μ ῆ λ α, ρ ο δ ά κ ι ν α καὶ φ ρ ο ῦ τ α γενικά. Οἱ τρίχες τοῦ ἐφηβαίου, καὶ στὰ δύο φύλα παρασταίνονται μὲ δ ά σ η καὶ λ ό χ μ ε ς. Ἡ περίπλοκη τοπογραφία τῶν γυναικείων σεξουαλικῶν ὀργάνων ἐξηγεῖ γιατὶ συχνὰ παρασταίνεται μὲ ἕνα τ ο π ί ο μὲ βράχους, δάση καὶ νερὰ ἐνῶ ὁ ἐπιβλητικὸς μηχανισμὸς τοῦ ἀρσενικοῦ σεξουαλικοῦ ὀργάνου τὸ κάνει κατάλληλο νὰ συμβολίζεται ἀπὸ κάθε εἴδους περίπλοκη καὶ δυσπερίγραπτη μηχανή.

Ὡστόσο ἕνα ἄλλο ἀξιοσημείωτο σύμβολο τοῦ γυναικείου γεννητικοῦ ὀργάνου εἶναι μιὰ κ ο σ μ η μ α τ ο θ ή κ η ἐνῶ τὸ «κόσμημα» καὶ ὁ «θησαυρὸς» χρησιμοποιοῦνται ἐπίσης στὰ ὄνειρα γιὰ νὰ παραστήσουν τὸ ἀγαπητὸ πρόσωπο. Καὶ τὰ γ λ υ κ ὰ συχνὰ συμβολίζουν τὶς σεξουαλικὲς ἀπολαύσεις. Ἡ ἱκανοποίηση ποὺ προέρχεται ἀπ' τὰ ἴδια τὰ γεννητικὰ ὄργανα ἑνὸς προσώπου παρουσιάζεται μὲ κάθε εἶδος π α ι χ ν ι δ ι ο ῦ, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ παιξίματος πιάνου. Ἡ συμβολικὴ παράσταση αὐνανισμοῦ μὲ τὴν ρ ο ὴ ἢ τ ὸ γ λ ύ σ τ ρ η μ α καθὼς καὶ μὲ τὸ ξ ε ρ ί ζ ω μ α ἑ ν ὸ ς κ λ α δ ι ο ῦ εἶναι ἐξαιρετικὰ τυπική. Ἕνα ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεχτο σύμβολο εἶναι τὸ π έ σ ι μ ο ἢ ἐ ξ α γ ω γ ὴ τ ῶ ν δ ο ν τ ι ῶ ν. Ἡ ἀρχική του σημασία εἶναι σίγουρα ὁ εὐνουχισμὸς σὰν τιμωρία τοῦ αὐνανισμοῦ. Οἱ ἰδικὲς παραστάσεις σεξουαλικῶν σχέσεων εἶναι λιγότερο συχνὲς στὰ ὄνειρα ἀπ' ὅσο θὰ μπορούσαμε νὰ περιμένουμε ἀπ' ὅλα αὐτά. Θὰ μπορούσαμε ὅμως νὰ ἀναφέρουμε σὲ σχέση μ' αὐτὸ τὶς ρυθμικὲς ἐνέργειες, ὅπως τὸ χ ο ρ ό, τ ὴ ν ἱ π π α σ ί α καὶ τὸ σ κ α ρ φ ά λ ω μ α καθὼς καὶ τὴν ὑ π ο β ο λ ὴ σ ὲ κ ά π ο ι α β ί α λ. χ. τὸ πάτημα ἀπὸ ἕνα ὄχημα. Σ' αὐτὰ μποροῦν νὰ προστεθοῦν ὁρισμένες χειρωνακτικὲς ἐργασίες, καθὼς καὶ ἡ ἀπειλὴ μὲ τὰ ὅπλα.

Δὲν πρέπει νὰ φανταστεῖτε πὼς αὐτὰ τὰ σύμβολα χρησιμοποιοῦνται ἢ μεταφράζονται ἐντελῶς ἁπλά: ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς συναντᾶμε αὐτὸ ποὺ δὲν περιμένουμε. Λόγου χάρη φαίνεται σχεδὸν ἀπίστευτο, πὼς συχνὰ δὲν ὑπάρχει σαφὴς διάκριση τῶν δύο φύλων σ' αὐτὲς τὶς συμβολικὲς παραστάσεις. Πολλὰ σύμβολα ὑποδηλώνουν τὰ σεξουαλικὰ ὄργανα γενικά: λ.χ. ἕνα μ ι κ ρ ὸ παιδὶ ἢ ἕνας μ ι κ ρ ὸ ς γιὸς ἢ κόρη. Ἄλλες φορὲς ἕνα σύμβολο ποὺ εἶναι συνήθως ἀρσενικό, μπορεῖ νὰ ὑποδηλώνει τὸ γυναικεῖο σεξουαλικὸ ὄργανο ἢ ἀντίστροφα. Αὐτὸ εἶναι ἀκατανόητο ὥσπου ν' ἀποχτήσουμε κάποια γνώση ἀνάπτυξης ἀντιλήψεων γιὰ τὸ σεξουαλισμὸ

ἀνάμεσα στὰ ἀνθρώπινα ὄντα. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις αὐτὸ τὸ διφορούμενο τῶν συμβόλων μπορεῖ νὰ εἶναι μᾶλλον φαινομενικὸ παρὰ πραγματικό. Καὶ ἐπὶ πλέον τὰ πιὸ ἐντυπωσιακὰ μεταξύ τους ὅπως τὰ ὅπλα, οἱ τσέπες καὶ οἱ κασέλες δὲ χρησιμοποιοῦνται ποτὲ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο γιὰ τὰ δυὸ φύλα.

Θ' ἀπαριθμήσω μὲ συντομία, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ σύμβολα ἀντὶ μὲ τὰ συμβολιζόμενα ἀντικείμενα, γιὰ νὰ σᾶς δείξω ἀπὸ ποιὲς σφαῖρες προῆλθαν στὸ μεγαλύτερο μέρος τους τὰ σεξουαλικὰ σύμβολα, καὶ θὰ προσθέσω καὶ μερικὲς παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ κεῖνα ὅπου ἡ κοινὴ ἰδιότητα μὲ τὸ συμβολιζόμενο ἀντικείμενο ἀνακαλύπτεται δύσκολα. Ἕνα παράδειγμα σκοτεινοῦ συμβόλου αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι τὸ καπέλο καὶ γενικὰ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς. Αὐτὸ ἔχει συνήθως ἀρσενικὴ σημασία, ἂν καί, συμπτωματικὰ καὶ γυναικεία. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἕνας μανδύας ὑποδηλώνει ἕναν ἄντρα, ἂν καὶ ἴσως μερικὲς φορὲς χωρὶς ἀναφορὰ στὰ σεξουαλικὰ ὄργανα. Μπορεῖτε ἐλεύθερα νὰ ρωτήσετε τὸ λόγο, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲ μπορῶ νὰ σᾶς διαφωτίσω. Μιὰ γραβάτα ὄντας κάτι ποὺ κρέμεται καὶ δὲ φοριέται ἀπὸ τὶς γυναῖκες εἶναι καθαρὰ ἀρσενικὸ σύμβολο, ἐνῶ τὰ ἐσώρρουχα καὶ τὰ ἀσπρόρρουχα γενικὰ ἀντιπροσωπεύουν τὸ γυναικεῖο. Τὰ ροῦχα καὶ οἱ στολές, ὅπως εἴπαμε παριστάνουν τὴ γύμνια ἢ γενικὰ τὴν ἀνθρώπινη μορφή. Τὰ παπούτσια καὶ οἱ παντόφλες συμβολίζουν τὰ γυναικεῖα γεννητικὰ ὄργανα. Τὰ τραπέζια καὶ τὸ ξύλο τὰ ἀναφέραμε σὰν αἰνιγματικά, ὡστόσο ὅμως ἀσφαλῶς εἶναι θυλικὰ σύμβολα. Τὸ ἀνέβασμα στὴν ἀνεμόσκαλα, σ' ἀπότομες πλαγιὲς ἢ σκάλες, συμβολίζει ἀναμφισβήτητα τὴ σεξουαλικὴ σχέση. Ὅταν σκεφτοῦμε καλύτερα θὰ παρατηρήσουμε πὼς ὁ ρυθμικὸς χαρακτήρας τῆς ἀναρίχησης εἶναι τὸ κοινὸ σημεῖο ἀνάμεσα στὰ δυὸ καὶ ἴσως καὶ ἡ συνοδεύουσα αὔξηση στὴ διέγερση — τὸ λαχάνιασμα καθὼς ἀνεβαίνουμε.

Ἀναγνωρίσαμε ἤδη ὅτι τὰ τοπεῖα ἀντιπροσωπεύουν τὰ θηλυκὰ σεξουαλικὰ ὄργανα. Τὰ βουνὰ καὶ οἱ βράχοι εἶναι τὰ σύμβολα τοῦ ἀρσενικοῦ ὀργάνου. Οἱ κῆποι εἶναι συχνὰ ἐμφανιζόμενο σύμβολο τῶν θηλυκῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Οἱ καρποί συμβολίζουν τὰ στήθη καὶ ὄχι τὰ παιδιά. Τὰ ἄγρια ζῶα συμβολίζουν ἀνθρώπινα ὄντα ποὺ οἱ αἰσθήσεις τους βρίσκονται σὲ διέγερση καὶ κατὰ συνέπεια, κακὲς παρορμήσεις ἢ πάθη. Μπουμπούκια καὶ λουλούδια συμβολίζουν θηλυκὰ σεξουαλικὰ ὄργανα, εἰδικότερα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς παρθενίας. Σχετικὰ θυμηθεῖτε ὅτι τὰ ἄνθη εἶναι πραγματικὰ τὰ σεξουαλικὰ ὄργανα τῶν φυτῶν.

Ξέρουμε ἤδη πῶς χρησιμοποιοῦνται τὰ δωμάτια συμβολικά. Αὐτὴ ἡ παράσταση μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ, ἔτσι ποὺ τὰ παράθυρα καὶ οἱ πόρτες (εἴσοδοι καὶ ἔξοδοι ἀπὸ τὰ δωμάτια) καταλήγουν νὰ σημαίνουν τὰ ἀνοίγματα τοῦ σώματος. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ

δωμάτια εἶναι ἀνοιχτὰ ἢ κλειστὰ συμφωνεῖ μὲ αὐτὸν τὸ συμβολισμό. Τὸ κ λ ε ι δ ὶ ποὺ τὰ ἀνοίγει εἶναι βέβαια ἀρσενικὸ σύμβολο.

Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ ὑλικὸ γιὰ μιὰ μελέτη τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ ὀνείρου. Δὲν εἶναι πλῆρες καὶ θὰ μποροῦσε τόσο νὰ ἁπλωθεῖ ὅσο καὶ νὰ βαθύνει. Ὡστόσο πιστεύω ὅτι θὰ σᾶς φανεῖ ὑπεραρκετό. Ἴσως ὅμως νὰ μὴ σᾶς ἀρέσει. Θὰ ρωτήσετε: «Ζῶ λοιπὸν πραγματικὰ ἀνάμεσα σὲ σεξουαλικὰ σύμβολα; Εἶναι ὅλα τὰ ἀντικείμενα γύρω μου, ὅλα τὰ ροῦχα ποὺ φοράω, ὅλα ὅσα χρησιμοποιῶ, ὅλα σεξουαλικὰ σύμβολα καὶ τίποτ' ἄλλο;» Ὑπάρχει πραγματικὰ σοβαρὸς λόγος γιὰ ἐρωτήσεις γεμάτες κατάπληξη καὶ ἡ πρώτη ἀπ' αὐτὲς θἆναι: Πῶς πιστεύουμε ν' ἀποκαλύψουμε τὸ νόημα αὐτῶν τῶν συμβόλων τῶν ὀνείρων, ἀφοῦ γι αὐτὰ ὁ ἴδιος ὁ ὀνειρευόμενος δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς παράσχει καμιὰ πληροφορία;

Ἡ ἀπάντησή μου εἶναι ὅτι παίρνουμε τὶς γνώσεις μας ἀπὸ πολὺ διαφορετικὲς πηγές: ἀπὸ παραμύθια καὶ ἱστορίες, ἀπὸ ἀστεῖα καὶ καλαμπούρια, ἀπὸ τὴ λαογραφία, δηλαδὴ ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε γιὰ τὶς συνήθειες καὶ τὰ ἔθιμα, τὰ ρητὰ καὶ τὰ τραγούδια διαφόρων λαῶν καὶ ἀπὸ τὴν ποιητικὴ καὶ καθημερινὴ χρήση τῆς γλώσσας. Παντοῦ στὰ διάφορα αὐτὰ πεδία ἐμφανίζεται ὁ ἴδιος συμβολισμὸς καὶ σὲ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ μποροῦμε νὰ τὸ καταλάβουμε χωρὶς νὰ διδαχτοῦμε τίποτα ἀπὸ κανέναν γι αὐτό. Ἂν ἐξετάσουμε αὐτὲς τὶς διάφορες πηγὲς χωριστὰ θὰ βροῦμε τόσους παραλληλισμοὺς μὲ τὸν συμβολισμὸ τῶν ὀνείρων, ποὺ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχτοῦμε τὴν ὀρθότητα τῶν ἑρμηνειῶν μας.

Τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, εἴπαμε, κατὰ τὸν Σέρνερ, συμβολίζεται συχνὰ στὰ ὄνειρα μὲ ἕνα σπίτι. Κατ' ἐπέκταση αὐτοῦ τοῦ συμβολισμοῦ, τὰ παράθυρα, οἱ πόρτες, καὶ οἱ πῦλες ἀντιπροσωπεύουν τὶς εἰσόδους, στὶς κοιλότητες τοῦ σώματος, καὶ οἱ προσόψεις, μπορεῖ εἴτε νὰ εἶναι λεῖες ἢ νὰ ἔχουν μπαλκόνια ἢ προβάζια, γιὰ νὰ κρατηθεῖ κανείς.

Ὁ ἴδιος συμβολισμὸς συναντᾶται καὶ στὴν καθομιλουμένη γλῶσσα: Ἔτσι προσφωνοῦμε μὲ οἰκειότητα ἕναν παλιό μας φίλο ἀποκαλώντας τον «παλιόσπιτο» (Altes Haus) καὶ λέμε γιὰ κάποιον ποὺ δὲν εἶναι ἐντάξει διανοητικά, πὼς τὸ «πάνω πάτωμά του εἶναι ἄδειο». Θὰ μᾶς φανεῖ ἴσως στὴν ἀρχὴ παράξενο γιατὶ οἱ γονεῖς ἐμφανίζονται στὰ ὄνειρά μας σὰ βασιλιάδες καὶ αὐτοκράτορες μὲ τὶς γυναῖκες τους, ἔχουμε ὅμως κάτι τὸ ἀντίστοιχο στὰ παραμύθια. Μήπως τώρα δὲν ἀρχίζουμε ἄραγε νὰ καταλαβαίνουμε ὅτι πολλὰ παραμύθια ποὺ ἀρχίζουν μὲ τὰ λόγια: «Μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ εἴταν ἕνας βασιλιὰς καὶ μιὰ βασίλισσα» σημαίνουν ἁπλῶς «εἴταν μιὰ φορὰ καὶ ἕναν καιρὸ ἕνας πατέρας καὶ μιὰ μητέρα»;

Στὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ ἀποκαλοῦν μερικὲς φορὲς τὰ παιδιά, στ' ἀστεῖα, «πριγκηπόπουλα» καὶ τὸ μεγαλύτερο γιὸ «διάδοχο».

Ὁ ἴδιος ὁ βασιλιὰς ὀνομάζεται πατέρας τοῦ λαοῦ του. Ἀκόμα σὲ μερικὰ μέρη ὀνομάζουν παιχνιδιάρικα τὰ μικρὰ παιδιά, μικρὰ ζῶα π.χ. στὴν Κορνουάλλη «βατραχάκια», ἢ στὴ Γερμανία «σκουληκάκια». Συμπονώντας ἕνα παιδὶ οἱ Γερμανοὶ λένε «τὸ καημένο τὸ σκουληκάκι ».

Ἂς γυρίσουμε τώρα στὸ συμβολισμὸ τοῦ σπιτιοῦ. Ὅταν στὰ ὄνειρά μας χρησιμοποιοῦμε τὶς προεξοχὲς τῶν σπιτιῶν σὰν ὑποστηρίγματα δὲ μᾶς θυμίζει αὐτὸ μιὰ πολὺ γνωστὴ λαϊκὴ γερμανικὴ ἔκφραση, σχετικὰ μὲ μιὰ γυναίκα μὲ πολὺ ἀνεπτυγμένο στῆθος: «Αὐτὴ ἔχει πιασίματα» ἐνῶ μιὰ ἄλλη σχετικὴ ἔκφραση εἶναι: «Ἔχει μπόλικη ξυλεία μπρὸς ἀπ' τὸ σπίτι της», λὲς καὶ ἡ ἑρμηνεία μας νὰ εἶχε γεννηθεῖ ἀπ' αὐτὴ ὅταν λέμε πὼς τὸ ξύλο εἶναι ἕνα θηλυκὸ μητρικὸ σύμβολο.

Ὑπάρχει ἀκόμα κάτι ποὺ πρέπει νὰ εἰπωθεῖ σχετικὰ μὲ τὸ ξύλο. Δὲν εἶναι εὔκολο νὰ καταλάβουμε γιατὶ τὸ ξύλο κατέληξε νὰ ἀντιπροσωπεύει μιὰ γυναίκα ἢ μητέρα, ἐδῶ ὅμως μιὰ σύγκριση διαφορετικῶν γλωσσῶν μπορεῖ νὰ μᾶς εἶναι χρήσιμη. Ἡ γερμανικὴ λέξη Holz (ξύλο) λένε πὼς προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια ρίζα μὲ τὴν ἑλληνικὴ ὕλη ποὺ σημαίνει ἀκατέργαστο ὑλικό. Αὐτὸ θὰ εἶταν ἕνα παράδειγμα μιᾶς διαδικασίας ποὺ δὲν εἶναι σπάνια, ὅπου τὸ γενικὸ ὄνομα τοῦ ὑλικοῦ καταλήγει τελικὰ νὰ ἐφαρμόζεται σ' ἕνα ἰδιαίτερο ὑλικὸ μονάχα. Λοιπὸν στὸν Ἀτλαντικὸ Ὠκεανό, ὑπάρχει ἕνα νησὶ μὲ τ' ὄνομα Μαδέρα καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ δόθηκε ἀπὸ τοὺς Πορτογάλους ὅταν τὸ ἀνακάλυψαν, γιατὶ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ εἶταν σκεπασμένο μὲ πυκνὰ δάση. Γιατί, οἱ Πορτογάλοι, λένε τὸ ξύλο Madeira. Δὲν μπορεῖτε ὅμως παρὰ νὰ παρατηρήσετε ὅτι αὐτὸ τὸ Madeira εἶναι ἁπλῶς μιὰ τροποποιημένη μορφὴ τοῦ λατινικοῦ materia ποὺ κι αὐτὸ σημαίνει γενικῶς ὕλη. Τὸ Ματέρια ὅμως προέρχεται ἀπὸ τὸ Μάτερ = μητέρα, καὶ τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο γίνεται τὸ κάθετι μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι τὸ γεννάει. Ἔτσι στὴ συμβολικὴ χρήση τοῦ ξύλου γιὰ νὰ παραστήσει τὴ γυναίκα ἢ τὴ μητέρα ἔχουμε μιὰν ἐπιβίωση τῆς παλιᾶς αὐτῆς ἰδέας.

Ἡ γέννηση ἐκφράζεται γενικὰ μὲ κάποια σχέση μὲ τὸ νερό : ἀνάδυση ἢ κατάδυση δηλαδὴ γεννᾶμε ἢ γεννιόμαστε. Ἂς μὴν ξεχάσουμε λοιπὸν ὅτι τὸ σύμβολον αὐτὸ ἔχει μιὰ διπλὴ ἀναφορὰ στὰ πραγματικὰ γεγονότα τῆς ἐξέλιξης. Ὄχι μόνο ὅλα τὰ θηλαστικὰ τῆς ξηρᾶς, ἀπ' ὅπου προῆλθε τὸ ἀνθρώπινο γένος κατάγονται ὑπὸ ὑδρόβια πλάσματα — αὐτὸς εἶναι ὁ πιὸ μακρυνὸς ἀπ' τοὺς δυὸ συλλογισμοὺς — ἀλλὰ καὶ κάθε θηλαστικὸ κάθε ἀνθρώπινο πλάσμα πέρασε τὴν πρώτη φάση τῆς ὕπαρξης στὸ νερὸ — δηλαδὴ σὰν ἔμβρυο στὸ ἐνάμνιον ὑγρὸ τῆς μήτρας — κ' ἔτσι ὅταν γεννήθηκε βγῆκε ἀπ'τὸ νερό. Δὲν ὑποστηρίζω ὅτι ὁ ὀνειρευόμενος τὸ ξέρει. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὑποστηρίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη γι αὐτὸν νὰ τὸ ξέρει. Ἴσως νὰ ξέρει κάτι ἄλλο ἐπειδὴ τοῦ τὄπαν

ὅταν εἶταν παιδί, καὶ αὐτὸ ὅμως, ὑποστηρίζω, δὲ συνετέλεσε στὴ διαμόρφωσή αὐτοῦ τοῦ συμβόλου. Διηγοῦνται στὸ παιδί, πὼς ὁ πελαργὸς φέρνει τὰ μωρά, ἀπὸ ποῦ ὅμως τὰ παίρνει; Ἀπὸ μιὰ λιμνούλα ἢ ἕνα πηγάδι—πάλι μέσα ἀπὸ τὸ νερό. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀσθενεῖς μου, ποὺ τοῦ τὸ εἶχαν διηγηθεῖ ὅταν εἶταν παιδὶ (ἕνας μικρὸς κόμης τότε) ἐξαφανίστηκε μετὰ γιὰ ἕνα ὁλόκληρο ἀπόγευμα καὶ βρέθηκε στὸ τέλος ξαπλωμένος στὴν ὄχθη τῆς μικρῆς λίμνης τοῦ πύργου μὲ τὸ μικρὸ πρόσωπό του σκυμένο πάνω ἀπὸ τὸ καθαρὸ νερό, κοιτάζοντας ἄπληστα νὰ δεῖ ἂν θὰ μποροῦσε νὰ διακρίνει τὰ μωρὰ στὸ βάθος τοῦ νεροῦ. Στοὺς μύθους γιὰ τὴ γέννηση τῶν ἡρώων ποὺ μιὰ συγκριτικὴ μελέτη τους ἔγινε ἀπὸ τὸν Ο. Ράνκ, — ὁ παλαιότερος ἀναφέρεται στὴ γέννηση τοῦ βασιλιᾶ Σαργκὸν τοῦ Ἀκκὰδ — κατὰ τὸν εἰκοστὸ ὄγδοο αἰώνα π. Χ. περίπου — ἡ ἔκθεση στὸ νερὸ καὶ ἡ διάσωση παίζουν κύριο ρόλο. Ὁ Ρὰνκ καταλάβαινε ὅτι αὐτὸ συμβολίζει τὴ γέννηση μὲ τρόπο ἀνάλογο μὲ κεῖνον ποὺ χρησιμοποιεῖται στὰ ὄνειρα. Ὅταν κάποιος στὰ ὄνειρά του σώζει κάποιον ἀπὸ τὸ νερό, κάνει τὸ πρόσωπο αὐτὸ μητέρα του ἢ πάντως μ ι ὰ μητέρα. Καὶ στὴ Μυθολογία, ὅποιος σώζει ἕνα παιδὶ ἀπὸ τὸ νερὸ ὁμολογεῖ ὅτι εἶναι ἡ ἀληθινὴ μητέρα τού. Εἶναι ἕνα πολὺ γνωστὸ ἀστεῖο ὅπου ἕνα ἔξυπνο ἑβραιόπουλο, ὅταν ρωτήθηκε ποιὰ εἶναι ἡ μητέρα τοῦ Μωϋσῆ ἀπάντησε ἀμέσως: «Ἡ πριγκίπισσα». Τοῦ εἶπαν πὼς «ὄχι, αὐτὴ τὸν ἔβγαλε μονάχα ἀπὸ τὸ νερό». Ὁ μικρὸς ὅμως ἀπάντησε : «Μὰ τί θὰ θέλατε νὰ πεῖ;» δείχνοντας πὼς εἶχε πετύχει τὴ σωστὴ ἑρμηνεία τοῦ μύθου.

Ἡ ἀναχώρηση γιὰ ταξίδι συμβολίζει στὰ ὄνειρα τὸ θάνατο. Ἐπίσης συνηθίζεται στὸ δωμάτιο τῶν παιδιῶν, ὅταν ἕνα παιδὶ κάνει ἐρωτήσεις γιὰ τὸ ποῦ βρίσκεται κάποιος ποὺ πέθανε καὶ ποὺ τοῦ λείπει, νὰ τοῦ λέμε πὼς αὐτὸ τὸ πρόσωπο «ἔφυγε». Ἐδῶ πάλι δὲ συμμερίζουμαι τὴν ἰδέα ὅτι τὸ σύμβολο τοῦ ὀνείρου προέρχεται ἀπ' αὐτὴν τὴν ὑπεκφυγὴ στὴν ἀπάντηση ποὺ δίνουν στὸ παιδί. Ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ τὸ ἴδιο σύμβολο ὅταν μιλάει γιὰ τὸν ἄλλο κόσμο σὰν «τὴν ἀνεξερεύνητη χώρα ποὺ ἀπ' τὰ ὅρια της δὲν γύρισε κ α ν έ ν α ς τ α ξ ι δ ι ώ τ η ς». Πάλι στὴν καθημερινὴ ὁμιλία εἶναι πολὺ συνηθισμένο νὰ μιλᾶμε γιὰ τὸ τ ε λ ε υ τ α ῖ ο τ α ξ ί δ ι καὶ ὁ καθένας ποὺ γνωρίζει τὶς ἀρχαῖες ἱεροτελεστίες, ξέρει πόσο σοβαρὰ λαμβάνονταν ὑπόψη ἡ ἰδέα τοῦ ταξιδιοῦ τῶν νεκρῶν, λ.χ. στὴν Αἰγυπτιακὴ πίστη. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἔχει διασωθεῖ τὸ «Βιβλίο τῶν Νεκρῶν», ποὺ δινόταν στὴ μούμια σὰν ἕνας ὁδηγὸς Μπαίντεκερ, γιὰ νὰ τὸ πάρει μαζί της στὸ τελευταῖο ταξίδι. Ἀπὸ τότε ποὺ τὰ νεκροταφεῖα τοποθετήθηκαν σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὰ σπίτια τῶν ζωντανῶν, τὸ τελευταῖο ταξίδι τῶν νεκρῶν ἔγινε πραγματικότητα.

Οὔτε ἀνήκει ὁ σεξουαλικὸς συμβολισμὸς μόνο στὰ ὄνειρα. Θὰ ξέρετε ὅλοι τὴν ἔκφραση «μπαοῦλο» ποὺ ἐφαρμόζεται ὑποτιμη-

τικὰ γιὰ μιὰ γυναίκα, ἴσως ὅμως ὁ κόσμος δὲν ξέρει πὼς ἔτσι χρησιμοποιεῖ ἕνα σεξουαλικὸ σύμβολο. Στὴν Καινὴ Διαθήκη διαβάζουμε : «Ἡ γυναίκα εἶναι τὸ ἀσθενέστερο ἀ γ γ ε ῖ ο». Τὸ ἱερὰ κείμενα τῶν Ἑβραίων, ποὺ τὸ στύλ τους πλησιάζει τόσο πολὺ στὴν ποίηση, εἶναι γεμάτα ἀπὸ συμβολικὲς σεξουαλικὲς ἐκφράσεις, ποὺ δὲν ἑρμηνεύηκαν πάντα σωστὰ καὶ ποὺ ἡ ἐξήγησή τους λ. χ. στὸ Ἆσμα Ἀσμάτων τοῦ Σολομόντα, ὁδήγησε σὲ πολλὲς παρεξηγήσεις. Στὴ νεώτερη Ἑβραϊκὴ λογοτεχνία ἡ γυναίκα συχνὰ παριστάνεται σὰ σπίτι, καὶ ἡ πόρτα ἔχει τὴ θέση τοῦ γεννητικοῦ ἀνοίγματος. Ἔτσι ἕνας ἄντρας παραπονεῖται ὅταν δὲ βρίσκει πιὰ μιὰ γυναίκα παρθένα, πὼς βρῆκε «τὴν πόρτα ἀνοιχτή». Τὸ σύμβολο «τραπέζι» γιὰ μιὰ γυναίκα ἐμφανίζεται κι αὐτὸ στὴν ἑβραϊκὴ λογοτεχνία. Ἡ γυναίκα λέει γιὰ τὸν ἄντρα της. «Τοῦ ἔστρωσα τὸ τραπέζι, αὐτὸς ὅμως τὸ ἀναποδογύρισε». Λένε πὼς τὰ κουτσὰ παιδιὰ ὀφείλουν τὴν ἀναπηρία τους στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄντρας «ἀναποδογύρισε τὸ τραπέζι». Ἀναφέρω ἐδῶ ἀπὸ μιὰ μελέτη τοῦ Λ. Λεβὺ στὸ Μπρὺν (Μπρνό) : Ὁ σ ε ξ ο υ α λ ι κ ὸ ς σ υ μ β ο λ ι σ μ ὸ ς σ τ ὴ Β ί β λ ο κ α ὶ σ τ ὸ Τ α λ μ ο ύ δ.

Τὸ πῶς τὰ πλοῖα στὰ ὄνειρα σημαίνουν γυναῖκες, εἶναι μιὰ πεποίθηση ὅπου ἔχουμε τὴν ὑποστήριξη τῶν ἐτυμολόγων ποὺ βεβαιώνουν ὅτι τὸ πλοῖο (schiff) εἴταν ἀρχικὰ τὸ ὄνομα ἑνὸς πήλινου ἀγγείου καὶ ἡ ἴδια λέξη μὲ τὸ schaff ποὺ σημαίνει σκάφη ἢ ξύλινο δοχεῖο. Τὸ πὼς ἕνας φοῦρνος ἐμφανίζεται ἀντὶ μιᾶς γυναίκας ἢ τοῦ κόλπου τῆς μητέρας εἶναι μιὰ ἑρμηνεία ποὺ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορία τοῦ Περίανδρου τοῦ Κορίνθιου καὶ τῆς γυναίκας του τῆς Μέλισσας. Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τοῦ Ἡροδότου ὁ τύραννος ἐξόρκισε τὴ σκιὰ τῆς γυναίκας του, ποὺ τὴν εἶχε ἀγαπήσει μὲ πάθος ἀλλὰ τὴν εἶχε δολοφονήσει ἀπὸ ζήλεια, νὰ τοῦ πεῖ κάτι γιὰ τὸν ἑαυτό της, ὁπότε ἡ νεκρὴ γυναίκα ἀποκάλυψε τὴν ταυτότητά της λέγοντάς του πὼς αὐτός, ὁ Περίανδρος, «εἶχε βάλει τὸ ψωμί του σ' ἕναν κρύο φοῦρνο» ἐκφράζοντας ἔτσι ἕνα περιστατικὸ ποὺ οἱ ἄλλοι τὸ ἀγνοοῦσαν. Στὴν «Ἀνθρωποφυτεία» ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Φ. Σ. Κράους, ἕνα ἔργο ποὺ εἶναι ἀπαραίτητο ἐγχειρίδιο γιὰ τὸν καθένα ποὺ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν διαφόρων λαῶν, διαβάζουμε ὅτι σ' ἕνα ὁρισμένο μέρος τῆς Γερμανίας ὁ κόσμος λέει γιὰ μιὰ γυναίκα ποὺ γέννησε ἕνα παιδὶ πὼς ὁ «φοῦρνος της γκρεμίστηκε». Τὸ ἄναμα τῆς φωτιᾶς καὶ κάθε τὶ ποὺ ἔχει σχέση μ' αὐτὸ εἶναι διαποτισμένο μὲ σεξουαλικὸ συμβολισμό, ὅπου ἡ φλόγα πάντα ἐκπροσωπεῖ τὸ ἀρσενικὸ ὄργανο καὶ τὸ τζάκι ἢ ἡ πυροστιὰ τὸν κόλπο τῆς γυναίκας. Ἂν ἔτυχε ν' ἀπορήσετε γιὰ τὴν συχνότητα μὲ τὴν ὁποία τὰ τοπεῖα χρησιμοποιοῦνται στὰ ὄνειρα γιὰ νὰ συμβολίσουν τὰ θηλυκὰ σεξουαλικὰ ὄργανα μπορεῖτε νὰ μάθετε ἀπὸ τοὺς ἀσχολούμενους μὲ τὴ Μυθολογία πόσο μεγάλο ρόλο ἔπαιξε στὶς

ιδέες καὶ τὶς λατρεῖες τῶν ἀρχαίων ἡ «Γαῖα Μήτηρ» καὶ πῶς οἱ ἀντιλήψεις τῆς Γεωργίας εἶχαν ἐπηρεαστεῖ ἀπ' αὐτὸν τὸν συμβολισμό. Τὸ γεγονὸς ὅτι στὰ ὄνειρα ἕνα δωμάτιο παρασταίνει μιὰ γυναίκα μπορεῖ νὰ τ' ἀποδώσετε στὸ γερμανικὸ ἰδιωματισμὸ τοῦ Frauenzimmer (κατὰ γράμμα «δωμάτιο γυναίκας») χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τοῦ Frau δηλαδὴ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου διαμένει. Ἐπίσης μιλᾶμε γιὰ τὴν Πύλη, ἐννοώντας τὸν Σουλτάνο καὶ τὴν κυβέρνησή του, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχαίου Αἰγύπτιου βασιλιᾶ Φαραὼ ἁπλῶς σημαίνει «μεγάλη αὐλή». (Στὴν ἀρχαία Ἀνατολὴ οἱ αὐλὲς ἀνάμεσα στὶς στὶς διπλὲς πύλες τῆς πόλης, εἶταν χῶροι συγκέντρωσης ὅπως ἡ ἀγορὰ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς). Πιστεύω ὅμως πὼς αὐτὴ ἡ παραγωγὴ εἶναι πολὺ ἐπιπόλαια καὶ νομίζω πιὸ πιθανὸ πὼς τὸ δωμάτιο κατέληξε νὰ συμβολίζει τὴ γυναίκα γιατὶ ἡ τελευταία περικλείνει στὸ σῶμα της ἕνα ἀνθρώπινο πλάσμα. Συναντήσαμε ἤδη τὸ σπίτι μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια. Ἀπὸ τὴν μυθολογία καὶ τὴν ποίηση μποροῦμε νὰ πάρουμε πόλεις, κάστρα καὶ φρούρια, σὰν ἄλλα σύμβολα τῆς γυναίκας, θὰ εἶταν δὲ εὔκολο ν' ἀποφασίσουμε ἂν εἶναι σωστὸ αὐτὸ ἀναφερόμενοι στὰ ὄνειρα τῶν ἀνθρώπων ποὺ οὔτε μιλοῦν οὔτε καταλαβαίνουν γερμανικά. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἐθεράπευσα ξένους ἀρρώστους καὶ μοῦ φαίνεται πὼς θυμᾶμαι ὅτι στὰ ὄνειρά τους τὰ δωμάτια ἀντιπροσώπευαν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὶς γυναῖκες, παρ' ὅλο ποὺ δὲν ὑπάρχει λέξη ἀνάλογη στὸ Fraüenzimmer στὴ γλῶσσα τους. Ὑπάρχουν κι ἄλλες ἐνδείξεις ὅτι ὁ συμβολισμὸς μπορεῖ νὰ ξεπεράσει τὰ ὅρια τῆς γλώσσας, ἕνα γεγονὸς ποὺ ἤδη ὑποστηρίχτηκε ἀπὸ τὸν παλαιὸ ἐρευνητὴ ὀνείρων, τὸν Σούμπερτ, τὸ 1862. Παρ' ὅλ' αὐτὰ κανένας ἀπ' τοὺς ἀσθενεῖς μου δὲν ἀγνοοῦσε ὁλότελα τὰ γερμανικά, κ' ἔτσι πρέπει νὰ ἐγκαταλείψω αὐτὸ τὸ ἐρώτημα νὰ λυθεῖ ἀπὸ τοὺς ψυχαναλυτὲς ἐκείνους ποὺ μποροῦν νὰ συγκεντρώσουν παραδείγματα σὲ ἄλλες χῶρες, ἀπὸ πρόσωπα ποὺ μιλοῦν μονάχα μιὰ γλῶσσα.

Ἀνάμεσα στὰ σύμβολα γιὰ τὸ ἀρσενικὸ σεξουαλικὸ ὄργανο, σπάνια ὑπάρχει ἕνα ποὺ νὰ μὴν ἐμφανίζεται σὲ ἀστεῖες, χυδαῖες ἢ ποιητικὲς φράσεις, ἰδιαίτερα στοὺς παλιοὺς κλασσικοὺς ποιητές. Ἐδῶ ὡστόσο συναντοῦμε ὄχι μονάχα τέτια σύμβολα ποὺ ἐμφανίζονται στὰ ὄνειρα ἀλλὰ καὶ καινούργια λ. χ. τὰ ἐ ρ γ α λ ε ῖ α ποὺ χρησιμοποιοῦνται σὲ διάφορες δουλειὲς καὶ πρῶτα - πρῶτα τὸ ἀ λ έ τ ρ ι. Ἀκόμα ὅταν φτάνουμε στὰ ἀρσενικὰ σύμβολα, ἐρευνοῦμε ἕνα πολὺ ἐκτεταμένο καὶ ἀμφισβητούμενο ἔδαφος, ποὺ γιὰ νὰ μὴν χάνουμε καιρό, θὰ τὸ ἀποφύγουμε. Θὰ ἤθελα μονάχα ν' ἀφιερώσω μερικὲς παρατηρήσεις στὸ σύμβολο ποὺ ξεχωρίζει ἀπ' τ' ἄλλα. Ἀναφέρουμαι στὸν ἀριθμὸ τ ρ ί α. Ἂν αὐτὸς ὁ ἀριθμὸς ὀφείλει ἢ ὄχι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸν ἱερὸ χαρακτήρα του στὴ συμβολική του σημασία, εἶναι ἕνα πρόβλημα ποὺ πρέπει νὰ τ' ἀφήσουμε ἄλυτο, φαίνεται ὅμως βέβαιο ὅτι πολλὰ

τριμερῆ φυσικὰ ἀντικείμενα ὅπως λ. χ. τὸ τριφύλλι, χρησιμοποιοῦνται στὰ οἰκόσημα καὶ σὰν ἐμβλήματα ἐξαιτίας τοῦ συμβολισμοῦ τους. Ὁ λεγόμενος «Γαλατικὸς κρίνος» μὲ τὰ τρία του πέταλα καὶ ἀκόμα τὸ «τρισκελές» αὐτὸς ὁ περίεργος θυρεὸς δύο τόσο μακρυνῶν μεταξύ τους νησιῶν, ὅπως ἡ Σικελία καὶ τὸ νησὶ τοῦ Μὰν (σχῆμα ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία κεκαμένα σκέλη ποὺ προβάλουν ἀπὸ ἕνα κεντρικὸ σημεῖο) ὑποτίθεται πὼς εἶναι ἁπλῶς μεταμφιεσμένες μορφὲς τοῦ ἀρσενικοῦ σεξουαλικοῦ ὀργάνου εἰκόνες ποὺ γι αὐτὲς πίστευαν στοὺς παλιοὺς καιροὺς πὼς εἶταν τὰ πιὸ ἰσχυρὰ μέσα γιὰ νὰ ἀποτρέψουν τὶς κακὲς ἐπιροὲς (ἀποτρόπαια). Συνδεδεμένο μ' αὐτὰ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ τυχερὰ «φυλαχτὰ» τῆς ἐποχῆς μας μπορεῖ εὔκολα νὰ ἀναγνωριστοῦν σὰ γεννητικὰ ἢ σεξουαλικὰ σύμβολα. Ἂς ἐξετάσουμε μιὰ συλλογὴ ἀπο τέτια φυλαχτὰ μὲ τὴ μορφὴ μικρῶν ἀσημένιων μπρελὸκ : ἕνα τετράφυλλο τριφύλλι, ἕνα γουρουνάκι, ἕνα μανιτάρι, ἕνα πέταλο. μιὰ σκάλα κ' ἕνας καπνοδοχοκαθαριστής. Τὸ τετράφυλλο τριφύλλι πῆρε τὴ θέση τοῦ τριφυλλιοῦ μὲ τὰ τρία φύλλα, ποὺ εἶταν πραγματικὰ πιὸ κατάλληλο γιὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ συμβολισμοῦ. Τὸ γουρούνι εἶναι ἀρχαῖο σύμβολο τῆς γονιμότητας, τὸ μανιτάρι ἀναμφίβολα συμβολίζει τὸ φαλλό. Ὑπάρχουν μανιτάρια ποὺ παίρνουν τ' ὄνομά τους ἀπὸ τὴν ἀλάνθαστη ὁμοιότητα ποὺ ἔχουν μ' αὐτὸ τὸ ὄργανο (Phallus impudicus). Τὸ πέταλο ἀναπαριστᾶ τὸ περίγραμμα τοῦ γυναικείου γεννητικοῦ ἀνοίγματος, ἐνῶ ὁ καπνοδοχοκαθαριστὴς μὲ τὴ σκάλα του ἀνήκει σ' αὐτὴ τὴ συντοοφιά, ἐπειδὴ ἡ ἀπασχόλησή του εἶναι τέτια ποὺ συγκρίνεται χυδαῖα μὲ τὴ σεξουαλικὴ συνάφεια (βλέπε : Ἀνθρωποφυτεία). Μάθαμε ν' ἀναγνωρίζουμε τὴ σκάλα στὰ ὄνειρα σὰν σεξουαλικὸ σύμβολο : οἱ καθημερινὲς ἐκφράσεις δείχνουν ὁλοκληρωτικὰ τὸ σεξουαλικὸ νόημα τῆς λέξης Steigen ἀνεβαίνω, ὅπως οἱ φράσεις : Den Frauennachsteigen (κυνηγάει τὶς γυναῖκες) καὶ ein alter Steiger (ἕνας γεροκολασμένος). Ἔτσι στὰ γαλλικὰ ὅπου ἡ λέξη «σκαλοπάτι» εἶναι la marche βρίσκουμε τὴν ἀκριβῶς ἀνάλογη ἔκφραση γιὰ ἕναν γερογλεντζέ: un vieux marcheur. Ἴσως τὸ γεγονὸς ὅτι σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ζῶα ἡ σεξουαλικὴ συνάφεια ἀπαιτεῖ μιὰν ἀνάβαση ἢ «σκαρφάλωμα» πάνω στὸ θηλυκό, ἔχει σχέση μ' αὐτὸν τὸν συνειρμὸ ἰδεῶν.

Τὸ ξερίζωμα ἑνὸς κλαδιοῦ γιὰ νὰ συμβολίσει τὸν αὐνανισμὸ δὲ συμφωνεῖ μόνο μὲ τὶς χυδαῖες περιγραφὲς τῆς πράξης αὐτῆς, ἀλλὰ ἔχει ἀκόμα καὶ ἐκτεταμένους παραλληλισμοὺς στὴ μυθολογία. Ἰδιαίτερα ὅμως ἀξιοπρόσεχτη εἶναι ἡ ἀναπαράσταση τοῦ αὐνανισμοῦ ἢ μᾶλλον τοῦ εὐνουχισμοῦ, σὰν τιμωρίας γιὰ τὸν αὐνανισμό, μὲ τὸ πέσιμο ἢ τὸ βγάλσιμο τῶν δοντιῶν. Γιατὶ βρίσκουμε στὴ λαογραφία ἕνα ἀντίστοιχο σ' αὐτὸ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι γνωστὸ μόνο σὲ πολὺ λίγους ὀνειρευομένους. Πιστεύω πὼς δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία πὼς ἡ περιτομή, μιὰ συνήθεια

κοινὴ σὲ τόσους λαούς, ἀποτελεῖ ἕνα ἀντίστοιχο καὶ μιὰ ἀντικατάσταση τοῦ εὐνουχισμοῦ. Καὶ τελευταῖα μάθαμε ὅτι ὁρισμένες πρωτόγονες φυλὲς τῆς Αὐστραλίας ἐφαρμόζουν τὴν περιτομὴ σὰν ἱεροτελεστία γιὰ νὰ σημειώσουν τὸ φτάσιμο τῆς ἐφηβίας (στὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐνηλικίωσης τοῦ ἀγοριοῦ) ἐνῶ ἄλλες φυλὲς ποὺ ζοῦν πολὺ κοντὰ στὶς προηγούμενες ἀντικατέστησαν τὴν περιτομὴ μὲ τὸ σπάσιμο ἑνὸς δοντιοῦ.

Θὰ τελειώσω τὴν ἀπαρίθμηση τῶν συμβόλων μὲ αὐτὰ τὰ παραδείγματα. Εἶναι ἐλάχιστα. Ξέρουμε περισσότερα πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα καὶ μπορεῖτε νὰ φανταστεῖτε πόσο πλουσιότερη καὶ πιὸ ἐνδιαφέρουσα μπορεῖ νὰ γίνει μιὰ συλλογὴ αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ὄχι ἀπὸ ἐρασιτέχνες σὰν καὶ μᾶς ἀλλὰ ἀπὸ πραγματικοὺς ἐμπειρογνώμονες στὴ μυθολογία, τὴν ἀνθρωπολογία, τὴ φιλολογία καὶ τὴ λαογραφία. Περιοριζόμαστε σὲ ὁρισμένα συμπεράσματα, ποὺ δὲν ἐξαντλοῦν τὸ θέμα, καὶ ποὺ παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως μᾶς δημιουργοῦν πλῆθος σκέψεις. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα βρισκόμαστε μπροστὰ στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ὀνειρευόμενος ἔχει στὴ διάθεσή του ἕναν συμβολικὸ τρόπο ἔκφρασης ποὺ δὲν ξέρει τίποτα γι αὐτὸν καὶ ποὺ δὲν τὸν ἀναγνωρίζει κὰν στὴν ἐγρήγορσή του. Αὐτὸ εἶναι τόσο καταπληκτικό, ὅσο ἂν κάνατε τὴν ἀνακάλυψη ὅτι ἡ ὑπηρέτριά σας ξέρει σανσκριτικά, παρ' ὅλο ποὺ πολὺ καλὰ ξέρετε ὅτι γεννήθηκε σ' ἕνα χωριὸ τῆς Βοημίας καὶ ποτὲ της δὲ σπούδασε αὐτὴ τὴ γλώσσα. Δὲν εἶναι εὔκολο νὰ ἐντάξουμε αὐτὸ τὸ γεγονὸς στὶς ἀπόψεις μας γιὰ τὴν ψυχολογία. Μποροῦμε μονάχα νὰ ποῦμε ὅτι ἡ γνώση τοῦ ὀνειρευομένου γιὰ τὸ συμβολισμὸ εἶναι ἀσυνείδητη καὶ ἀνήκει στὴν ἀσυνείδητη νοητικὴ ζωή του, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμα ἡ ὑπόθεση δὲ μᾶς βοηθάει πολύ. Μέχρι τώρα εἴχαμε μόνο νὰ ὑποθέσουμε τὴν ὕπαρξη ἀσυνειδήτων τάσεων, ποὺ μᾶς εἶναι προσωρινὰ ἢ διαρκῶς ἄγνωστες. Τώρα ὅμως τὸ πρόβλημα εἶναι μεγαλύτερο καὶ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ πιστέψουμε στὴν ἀσυνείδητη γνώση σὲ σχέση σκέψεων καὶ συγκρίσεων ἀνάμεσα στὰ διάφορα ἀντικείμενα, ποὺ χάρη σ' αὐτὰ μιὰ ἰδέα μπορεῖ συνεχῶς νὰ ὑποκαθιστᾶ μιὰν ἄλλη Οἱ συγκρίσεις αὐτὲς δὲν καθιερώνονται κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀλλὰ εἶναι πάντα πρόχειρες μιὰ γιὰ πάντα. Αὐτὸ τὸ συμπεραίνουμε ἀπὸ τὴν ταυτότητά τους σὲ διάφορα πρόσωπα, ἀκόμα ἴσως καὶ παρὰ τὶς γλωσσικὲς διαφορές. Ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ γνώση μας γιὰ τὸν συμβολισμὸ αὐτό; Οἱ γλωσσικὲς συνήθειες καλύπτουν μονάχα ἕνα μικρὸ μέρος του, ἐνῶ οἱ πολυποίκιλοι παραλληλισμοὶ σὲ ἄλλα πεδία εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἄγνωστοι στὸν ὀνειρευόμενο. Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι ὑποχρεωθήκαμε νὰ τοὺς συγκεντρώσουμε μὲ κόπο στὴν πρώτη περίπτωση.

Δεύτερον, αὐτὲς οἱ συμβολικὲς σχέσεις, δὲν εἶναι ἰδιάζουσες στὸν κάθε ὀνειρευόμενο ἢ στὸ κάθε ὄνειρο ποὺ μ' αὐτὸ ἐκφράζονται. Γιατὶ ἀνακαλύψαμε πὼς ὁ ἴδιος ὁ συμβολισμὸς χρησιμοποιεῖται σὲ μύθους καὶ παραμύθια, σὲ λαϊκὰ ρητὰ καὶ τραγούδια,

στὴν καθημερινὴ ὁμιλία καὶ στὰ ἔργα τῆς ποιητικῆς φαντασίας. Ἡ περιοχὴ τοῦ συμβολισμοῦ εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐκτεταμένη καὶ ὁ συμβολισμὸς τοῦ ὀνείρου εἶναι μονάχα ἕνα μικρὸ μέρος της. Δὲ θὰ εἶταν κὰν πρόσφορο νὰ ἀρχίσει κανεὶς τὴν ἐξέταση ὅλου τοῦ προβλήματος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ὀνείρων. Πολλὰ ἀπὸ τὰ σύμβολα ποὺ ἐμφανίζονται συχνὰ ἀλλοῦ, εἴτε δὲν ἐμφανίζονται στὰ ὄνειρα καθόλου, εἴτε ἐμφανίζονται πολὺ σπάνια. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ σύμβολα τοῦ ὀνείρου δὲν συναντιόνται σὲ κανέναν ἄλλο τομέα ἀλλά, καθὼς εἴδατε μόνον ἐδῶ καὶ κεῖ. Νομίζουμε πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε ἐδῶ μὲ ἕναν ἀρχαῖο ἀλλὰ ξεπερασμένον τρόπο ἔκφρασης,ποὺ διάφορα κομμάτια του ἐπέζησαν σὲ διαφόρους τομεῖς, ἕνα ἐδῶ, ἄλλο ἐκεῖ, τρίτο σὲ διάφορες σφαῖρες, ἴσως μὲ ἐλαφρὰ διαφορετικὲς μορφές.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θυμᾶμαι τὴ φαντασία ἑνὸς πολὺ ἐνδιαφέροντος τρελοῦ ποὺ εἶχε φανταστεῖ μιὰ «πρωτογενῆ γλῶσσα» (Grundsprache) ποὺ ὅλα αὐτὰ τὰ σύμβολα εἶναι ἐπιβιώσεις της.

Τρίτο, θὰ πρέπει νὰ σᾶς κάνει ἐντύπωση ὅτι ὁ συμβολισμὸς ποὺ ἐμφανίζεται σὲ ἄλλα πεδία ποὺ ἀνέφερα δὲν περιορίζεται μὲ κανέναν τρόπο σὲ σεξουαλικὰ θέματα, ἐνῶ στὰ ὄνειρα τὰ σύμβολα χρησιμοποιοῦνται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ γιὰ νὰ παραστήσουν σεξουαλικὰ ἀντικείμενα καὶ σχέσεις. Κι αὐτὸ ἐπίσης ἐξηγεῖται πολὺ δύσκολα. Πρέπει ἄραγε νὰ ὑποθέσουμε πὼς σύμβολα, ἀρχικὰ σεξουαλικῆς σημασίας, χρησιμοποιήθηκαν ἀργότερα διαφορετικὰ καὶ ὅτι ἴσως ἡ κατάπτωση ἀπὸ τὸν συμβολικὸ σὲ ἄλλους τρόπους παράστασης συνδυάζεται μ' αὐτό; Εἶναι ἀσφαλῶς ἀδύνατο νὰ ἀπαντήσει κανεὶς σ' αὐτὲς τὶς ἐρωτήσεις ἀσχολούμενος μόνο μὲ τὸ συμβολισμὸ τῶν ὀνείρων. Τὸ μόνο ποὺ μποροῦμε νὰ κάνουμε εἶναι νὰ ἐπιμένουμε ὑποθέτοντας ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἰδιαίτερα στενὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ πραγματικὰ σύμβολα καὶ τὸ σεξουαλισμό.

Μιὰ σημαντικὴ ἔνδειξη σχετικὰ μ' αὐτό, μᾶς δόθηκε πρόσφατα μὲ τὶς ἀπόψεις ποὺ διατύπωσε ἕνας φιλόλογος (Χ. Σπέρμπερ τῆς Οὐψάλας ποὺ ἐργάζεται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση), ὅτι οἱ σεξουαλικὲς ἀνάγκες ἔπαιξαν σπουδαιότερο ρόλο στὴν γέννηση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ὁμιλίας. Λέει ὅτι οἱ πρῶτοι ἦχοι ποὺ προφέρθηκαν εἶταν ἕνα μέσο ἐπικοινωνίας καὶ πρόσκλησης τοῦ σεξουαλικοῦ συντρόφου καὶ πὼς στὴν ἀκόλουθη ἐξέλιξη τὰ στοιχεῖα τῆς ὁμιλίας χρησιμοποιοῦνταν σὰ συνοδεία σὲ διάφορα εἴδη ἐργασίας ποὺ ἐκτελοῦνταν ἀπ' τὸν πρωτόγονο ἄνθρωπο. Αὐτὸ τὸ ἔργο πραγματοποιόταν ἀπὸ συνδυασμένες προσπάθειες, μὲ τὸν ἦχο ρυθμικὰ ἐπαναλαμβανομένων κραυγῶν, ποὺ εἶχαν σκοπὸ νὰ μεταφέρουν τὸ σεξουαλικὸ ἐνδιαφέρον στὴν ἐργασία. Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἔτσι ἔκανε τὴν ἐργασία του εὐχάριστη, σὰ νὰ ποῦμε μὲ τὸ νὰ τὴν μεταχειρίζεται σὰν τὸ ἰσοδύναμο καὶ τὸ ὑποκατάστατο τῶν σεξουαλικῶν δραστηριοτήτων του. Ἡ λέξη ποὺ

προφερόταν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς κοινῆς ἐργασίας, εἶχε γι αὐτὸ δυὸ σημασίες, ποὺ ἡ μιὰ ἀναφερόταν στὴ σεξουαλικὴ πράξη καὶ ἡ ἄλλη στὴν ἐργασία ποὺ εἶχε καταλήξη νὰ εἶναι τὸ ἰσοδύναμό της. Μὲ τὸν καιρὸ ἡ λέξη ξεχώρησε ἀπὸ τὴ σεξουαλική της σημασία καὶ ἡ ἐφαρμογή της περιορίστηκε στὴν ἐργασία. Γενεὲς ἀργότερα, τὸ ἴδιο συνέβηκε καὶ σὲ μιὰ ἄλλη λέξη, καινούργια, μὲ σεξουαλικὴ σημασία, ποὺ ἐφαρμόστηκε σὲ μιὰ νέα μορφὴ ἐργασίας. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο γεννήθηκε ἕνας ἀριθμὸς λέξεων - ριζῶν ποὺ ὅλες εἶχαν σεξουαλικὴ καταγωγὴ ἀλλὰ εἶχαν χάσει τὴ σεξουαλική τους ἔννοια. Ἂν οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοὶ εἶναι σωστοὶ μᾶς δίνεται μιὰ δυνατότητα τουλάχιστο νὰ καταλάβουμε τὸ συμβολισμὸ τῶν ὀνείρων. Θὰ καταλαβαίναμε τότε γιατὶ συμβαίνει στὰ ὄνειρα, ποὺ διατηροῦν κάτι ἀπὸ αὐτὲς τὶς πρωτόγονες συνθῆκες, νὰ ὑπάρχει ἕνας τόσο μεγάλος ἀριθμὸς σεξουαλικῶν συμβόλων. Καὶ γιατὶ τὰ ὅπλα καὶ τὰ ἐργαλεῖα ἀντιπροσωπεύουν τὸ ἀρσενικό, καὶ τὰ ὑλικά, γενικὰ τὰ πράγματα ποὺ μποροῦν νὰ κατεργαστοῦν, τὸ θηλυκό. Οἱ συμβολικὲς σχέσεις, θὰ εἶταν τότε ἐπιβιώσεις τῆς παλιᾶς ταυτότητας τῶν λέξεων. Πράγματα ποὺ κάποτε εἶχαν τὸ ἴδιο ὄνομα μὲ τὰ γεννητικὰ ὄργανα θὰ μποροῦσαν τώρα νὰ ἐμφανίζονται σὰ σύμβολά τους στὰ ὄνειρα.

Ἐπὶ πλέον οἱ παραλληλισμοί μας μὲ τὸ συμβολισμὸ τῶν ὀνείρων, θὰ μποροῦσαν νὰ σᾶς βοηθήσουν νὰ ἐκτιμήσετε τί εἶναι αὐτὸ ποὺ κάνει τὴν ψυχανάλυση ἀντικείμενο γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, κάτι ποὺ δὲ συμβαίνει μὲ τὴν ψυχολογία καὶ τὴν ψυχιατρική. Ἡ ψυχαναλυτικὴ ἐργασία συνδέεται τόσο στενὰ μὲ τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς ἐπιστήμης, ὥστε ἡ ἔρευνά τους νὰ ὑπόσχεται πολύτιμα συμπεράσματα: μὲ τὴ μυθολογία, τὴ φιλολογία, τὴ λαογραφία, τὴ λαϊκὴ ψυχολογία καὶ τὴ μελέτη τῆς θρησκείας. Δὲ θὰ ἀπορήσετε ἀσφαλῶς γιὰ τὸ πῶς, στὸ ἔδαφος ποὺ καλλιεργεῖ ἡ ψυχανάλυση, ἐβλάστησε ἕνα δημοσίευμα ποὺ ἀποκλειστικό του σκοπὸ ἔχει νὰ καλλιεργήσει αὐτὲς τὶς σχέσεις. Ἀναφέρομαι στὸ IMAGO, ποὺ πρωτοδημοσιεύτηκε στὰ 1912 καὶ ἐκδίδεται ἀπὸ τοὺς Χὰνς Ζὰξ καὶ Ὄττο Ράνκ. Στὴ σχέση της μὲ ὅλα τὰ ἄλλα θέματα ἡ ψυχανάλυση πρόσφερε μᾶλλον παρὰ ἔλαβε. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ ψυχανάλυση ὠφελεῖται κι αὐτὴ μὲ τὸ νὰ ἐπιβεβαιώνει τὰ δικά της φαινομενικὰ παράξενα συμπεράσματα καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς.

Γενικὰ ὅμως ἡ ψυχανάλυση εἶναι κείνη ποὺ παρέχει τεχνικὲς μεθόδους καὶ ἀπόψεις, ποὺ ἡ ἐφαρμογή τους ἀποδείχτηκε γόνιμη καὶ σ' ἄλλους τομεῖς. Ἡ νοητικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἀποδίδει, κάτω ἀπὸ τὴν ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα, ἐξηγήσεις ποὺ λύνουν πολλὰ προβλήματα στὴ ζωὴ τῶν μαζῶν ἢ τουλάχιστο μποροῦν νὰ παρουσιάσουν αὐτὰ τὰ προβλήματα στὸ πραγματικό τους φῶς.

Δὲ σᾶς ἔδωσα ἀκόμα καμιὰ ἰδέα γιὰ τὶς συνθῆκες μὲ τὶς ὁποῖες μποροῦμε νὰ φτάσουμε στὴ βαθύτερη διάγνωση τῆς ὑποθετικῆς ἐκείνης «πρωταρχικῆς γλώσσας» ἢ τῆς περιοχῆς ὅπου διατη-

ρεῖται καλύτερα. Ὅσο δὲν τὸ ξέρετε αὐτό, δὲ μπορεῖτε νὰ ἐκτιμήσετε τὴν πραγματικὴ σημασία τοῦ θέματος. Ἐννοῶ τὴν περιοχὴ τῶν νευρώσεων. Τὸ ὑλικὸ βρίσκεται στὰ συμπτώματα καὶ στὶς ἄλλες ἐκδηλώσεις τῶν νευροπαθῶν, ποὺ στὴν ἐξήγηση καὶ στὴν θεραπεία τους ἀποβλέπει οὐσιαστικὰ ἡ ψυχανάλυση.

Ἡ τετάρτη ἄποψη μου μᾶς ξαναφέρνει ἐκεῖ ἀπ' ὅπου ξεκινήσαμε καὶ μᾶς ὁδηγεῖ στὸ δρόμο ποὺ ἐπισημάναμε ἤδη. Λέγαμε πὼς ἀκόμα καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε λογοκρισία τῶν ὀνείρων, θὰ μᾶς εἶταν πάλι δύσκολο νὰ ἑρμηνεύσουμε τὰ ὄνειρα, γιατὶ τότε θἄπρεπε νὰ μεταφράσουμε τὴ συμβολικὴ γλώσσα τῶν ὀνείρων στὴ γλώσσα τῆς ἐν γρηγόρσει ζωῆς. Ὁ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ λοιπόν, εἶναι ἕνας δεύτερος καὶ ἀνεξάρτητος παράγοντας στὴ διαστροφὴ τοῦ ὀνείρου, ποὺ συμβαδίζει μὲ τὴ λογοκρισία. Τὸ συμπέρασμα ὅμως εἶναι ὅτι ἡ λογοκρισία διευκολύνεται χρησιμοποιώντας τὸ συμβολισμὸ γιατὶ κ' οἱ δυὸ ἐξυπηρετοῦν τὸν ἴδιο σκοπό, νὰ κάνουν, δηλαδή, τὸ ὄνειρο παράξενο καὶ ἀκατάληπτο.

Τὸ ἂν ἡ μελέτη τῶν ὀνείρων θὰ μᾶς ἀποκαλύψει κ' ἕναν ἄλλο παράγοντα διαστροφῆς, αὐτὸ θὰ τὸ δοῦμε σὲ λίγο. Δὲν πρέπει ὅμως ν' ἀφήσω τὸ θέμα τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ ὀνείρου, χωρὶς νὰ θίξω, ἀκόμα μιὰ φορὰ τὸ ἐκπληχτικὸ γεγονὸς ὅτι κατόρθωσε νὰ δημιουργήσει τέτια δυνατὴ ἀντίδραση μεταξὺ τῶν μορφωμένων ἀνθρώπων, παρ'ὅλο ποὺ ἡ ἐπικράτηση τοῦ συμβολισμοῦ στὸ μύθο, στὴ θρησκεία, στὴν τέχνη καὶ στὴν γλώσσα δὲν ἐπιδέχεται καμιὰ ἀμφισβήτηση. Δὲν εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι καὶ δῶ ἀκόμα, ὁ λόγος αὐτῆς τῆς ἀντίδρασης, βρίσκεται στὴ σχέση του μὲ τὸ σεξουαλισμό;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

Η ΔΙΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ

Ὅταν ἔχετε καταλάβει τὴ λογοκρισία τοῦ ὀνείρου καὶ τὸ συμβολισμό του, δὲ θἄχετε κατανοήσει, εἶναι ἀλήθεια, ὁλόκληρη τὴ διαστροφὴ τοῦ ὀνείρου, ἀλλὰ θἄσαστε σὲ θέση νὰ καταλάβετε τὰ περισσότερα ὄνειρα. Γιὰ νὰ τὸ ἐπιτύχετε αὐτό, θὰ χρησιμοποιεῖτε δυὸ ἀλληλοσυμπληρούμενες μεθόδους. Θὰ ἀνακαλέσετε τοὺς συνειρμοὺς τοῦ ὀνειρευομένου μέχρι νὰ εἰσδύσετε μέσω τοῦ ὑποκατάστατου στὴν καθαυτὸ σκέψη ποὺ ἀντικαθιστᾶ καὶ θὰ ἑρμηνεύσετε τὰ σύμβολα μὲ τὶς δικές σας γνώσεις πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Θὰ μιλήσουμε ἀργότερα γιὰ μερικὰ ἀμφίβολα σημεῖα, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐμφανιστοῦν κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς διαδικασίας.

Μποροῦμε τώρα νὰ γυρίσουμε σὲ μιὰ ἐργασία ποὺ δοκιμάσαμε προηγουμένως μὲ ἀνεπαρκῆ ἐφόδια, ὅταν μελετούσαμε τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα τοῦ ὀνείρου καὶ τὶς καθαυτὸ σκέψεις ποὺ κρύβονται πίσω τους. Καθορίσαμε τότε τὴν ὕπαρξη τεσσάρων τέτιων κυρίων σχέσεων: ὑποκατάσταση τοῦ μέρους γιὰ τὸ σύνολο, νίξεις ἢ ὑπαινιγμοί, συμβολικὴ σχέση καὶ πλαστικὴ παράσταση τῶν λόγων μὲ εἰκόνες. Θὰ δοκιμάσουμε τώρα νὰ χειριστοῦμε αὐτὸ τὸ θέμα σὲ μεγαλύτερη κλίμακα συγκρίνοντας τὸ ἔ κ δ η λ ο περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου μὲ τὸ λανθάνον ὄνειρο, ὅπως τὸ ἀποκαλύπτει ἡ ἑρμηνεία μας.

Ἐλπίζω πὼς ποτὲ δὲ θὰ ξαναμπερδέψετε αὐτὰ τὰ δυὸ πράγματα. Ἂν κατορθώσετε νὰ τὰ διακρίνετε μεταξύ τους, θὰ ἔχετε προχωρήσει περισσότερο στὴν κατανόηση τῶν ὀνείρων, ἀπ' ὅσο, κατὰ πᾶσα πιθανότητα οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀναγνῶστες τοῦ

ἔργου μου «Ἑρμηνευτικὴ τῶν Ὀνείρων». Ἐπιτρέψτε μου νὰ σᾶς θυμίσω καὶ πάλι ὅτι ἡ διεργασία ποὺ μ' αὐτὴν τὸ λανθάνον ὄνειρο μεταβάλλεται σὲ ἔκδηλο ὀνομάζεται διεργασία τοῦ ὀνείρου, ἐνῶ ἡ ἀντίστροφη διαδικασία ποὺ προσπαθεῖ νὰ προχωρήσει ἀπὸ τὶς ἔκδηλες στὶς λανθάνουσες σκέψεις, εἶναι τὸ ἔργο τῆς ἑρμηνείας. Τὸ ἔργο τῆς ἑρμηνείας εἶναι νὰ καταστρέψει τὸ ἔργο τοῦ ὀνείρου. Στὰ ὄνειρα τοῦ παιδικοῦ τύπου, ὅπου οἱ ξεκάθαρες ἐκπληρώσεις τῶν ἐπιθυμιῶν ἀναγνωρίζονται εὔκολα, ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου λειτούργησε παρ' ὅλα αὐτὰ ὥς ἕνα σημεῖο, γιατὶ ἡ ἐπιθυμία μεταβλήθηκε σὲ πραγματικότητα καί, συνήθως, καὶ οἱ σκέψεις σὲ ὀπτικὲς εἰκόνες. Ἐδῶ δὲν χρειάζεται καμιὰ ἑρμηνεία. Δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ παρακολουθήσουμε καὶ τὶς δυὸ αὐτὲς μεταβολές. Τὰ παρὰ κάτω ὅμως ἀποτελέσματα τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου, ὅπως ἐμφανίζονται στοὺς ἄλλους τύπους ὀνείρων, τὰ ὀνομάζουμε διαστροφὲς τοῦ ὀνείρου καὶ ἐδῶ οἱ ἀρχικὲς ἰδέες πρέπει νὰ ἀποκατασταθοῦν μὲ τὴν ἑρμηνευτική μας ἐργασία.

Ἔχοντας τὴν εὐκαιρία νὰ συγκρίνω πολλὲς ἑρμηνεῖες ὀνείρων, εἶμαι σὲ θέση νὰ σᾶς δώσω μιὰ περιληπτικὴ ἰδέα τοῦ τρόπου ποὺ ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου χειρίζεται τὸ ὑλικὸ τῶν λανθανουσῶν σκέψεων τοῦ ὀνείρου. Σᾶς παρακαλῶ ὅμως νὰ μὴν περιμένετε νὰ καταλάβετε πάρα πολλά. Πρόκειται γιὰ μιὰ περιγραφὴ ποὺ πρέπει κανεὶς νὰ τὴν παρακολουθήσει ἤρεμα καὶ προσεχτικά.

Ἡ πρώτη πραγματοποίηση τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου εἶναι ἡ ΣΥΜΠΥΚΝΩΣΗ. Μὲ αὐτὸν τὸν ὅρο θέλουμε νὰ δηλώσουμε τὸ γεγονὸς πὼς τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔκδηλου ὀνείρου εἶναι λιγότερο πλούσιο ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν λανθανουσῶν σκέψεων καὶ εἶναι εἶδος συντομευμένης μετάφρασης τῶν τελευταίων. Μερικὲς φορὲς μπορεῖ νὰ λείπει ἡ συμπύκνωση, εἶναι ὅμως κατὰ κανόνα παροῦσα καὶ συχνὰ φτάνει σὲ μεγάλο βαθμό. Δὲν ἐργάζεται ποτὲ μὲ τὸν ἀντίθετο τρόπο, δηλαδὴ δὲ συμβαίνει ποτὲ τὸ ἔκδηλο ὄνειρο νὰ εἶναι ἐκτενέστερο ἢ πλουσιότερο σὲ περιεχόμενο ἀπὸ τὸ λανθάνον. Ἡ συμπύκνωση πραγματοποιεῖται μὲ τοὺς ἀκόλουθους τρόπους:

(Ι) Ὁρισμένα λανθάνοντα στοιχεῖα παραλείπονται ἐντελῶς.

(ΙΙ) Ἀπὸ πολλὰ συμπλέγματα στὸ λανθάνον ὄνειρο μόνο ἕνα τμῆμα περνάει στὸ ἔκδηλο περιεχόμενο.

(ΙΙΙ) Λανθάνοντα στοιχεῖα ποὺ μοιράζονται κάποιο κοινὸ χαραχτηριστικό, τοποθετοῦνται στὸ ἔκδηλο ὄνειρο μαζὶ καὶ συγχέονται σ' ἕνα ἑνιαῖο σύνολο.

Ἂν τὸ προτιμᾶτε μπορεῖτε νὰ διατηρήσετε τὸν ὅρο «συμπύκνωση» γι αὐτὴ τὴν τελευταία διαδικασία, ποὺ τ' ἀποτελέσματά της ἀποδείχνονται ἐξαιρετικὰ εὔκολα. Παίρνοντας τὰ δικά σας ὄνειρα θὰ εἴσαστε σὲ θέση χωρὶς καμιὰ δυσκολία νὰ θυμηθεῖτε τὰ παραδείγματα τῆς συμπύκνωσης διαφόρων προσώπων σ' ἕνα μόνο πρόσωπο. Ἕνα τέτιο σύνθετο πρόσωπο μοιάζει μὲ τὸν Α, εἶναι

ὅμως ντυμένο σὰν τὸν Β, ἔχει κάποια ἀπασχόληση ποὺ θυμίζει τὸν Γ καὶ ὡστόσο ὅλο τὸν καιρὸ ξέρετε πὼς εἶναι πραγματικὰ ὁ Δ. Ἡ σύνθετη εἰκόνα χρησιμεύει φυσικὰ στὸ νὰ τονίσει μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση κάποιο κοινὸ χαραχτηριστικὸ καὶ στὰ τέσσερα πρόσωπα. Καὶ εἶναι ἀκόμα δυνατὸ νὰ σχηματιστεῖ μιὰ σύνθετη εἰκόνα μὲ ἀντικείμενα ἢ τόπους, ὅπως καὶ μὲ πρόσωπα, ἀρκεῖ μόνο τὰ διάφορα ἀντικείμενα ἢ τόποι νὰ ἔχουν κάποιο κοινὸ γνώρισμα ποὺ τὸ λανθάνον ὄνειρο ὑπογραμμίζει. Εἶναι σὰ νὰ εἶχε σχηματιστεῖ μιὰ καινούργια καὶ φευγαλέα ἀντίληψη, ὅπου τὸ κοινό τους στοιχεῖο σχηματίζει τὸν πυρήνα της. Ἀπὸ τὴ συσσώρευση τῶν ξεχωριστῶν μερῶν ποὺ ὑφίστανται τὴν συμπύκνωση, προκύπτει συνήθως μιὰ συγκεχυμένη καὶ ἀσαφὴς εἰκόνα, ὅπως ὅταν διάφορες φωτογραφίες ἀποτυπώνονται στὴν ἴδια πλάκα.

Ὁ σχηματισμὸς τέτιων συνθέτων μορφῶν πρέπει νὰ ἔχει μεγάλη σημασία στὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου γιατὶ μποροῦμε ν' ἀποδείξουμε πὼς οἱ κοινές ἰδιότητες ποὺ εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ τὸ σχηματισμό τους κατασκευάζονται σκόπιμα ἐκεῖ ὅπου ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται νὰ λείπουν λ.χ. μὲ τὴν ἐκλογὴ κάποιας ἰδιαίτερης ρηματικῆς ἔκφρασης, γιὰ μιὰ σκέψη. Συναντήσαμε κιόλας παραδείγματα συμπύκνωσης καὶ συνθέτου σχηματισμοῦ αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἔπαιξαν σημαντικὸ ρόλο στὴ δημιουργία πολλῶν παραδρομῶν τῆς γλώσσας. Θὰ θυμόσαστε τὴν περίπτωση τοῦ νέου ποὺ ἤθελε νὰ προσοδεύσει μιὰ κυρία. Ἐπιπλέον ὑπάρχουν ἀστεῖα ὅπου ἡ τεχνική τους συνίσταται στὴ συμπύκνωση αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ξεχωριστὰ ἀπ' αὐτὸ ὡστόσο, μποροῦμε ν' ἀποτολμήσουμε νὰ βεβαιώσουμε ὅτι ἡ διαδικασία αὐτὴ εἶναι κάτι τὸ ἀσυνήθιστο καὶ τὸ παράξενο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σὲ πολλὰ δημιουργήματα τῆς φαντασίας συναντᾶμε κάτι τὸ ἀντίστοιχο μὲ τὸ σχηματισμὸ συνθέτων προσώπων στὰ ὄνειρά μας, δηλ. σύνθετα τμήματα ποὺ δὲν ἀνήκουν τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο στὴν πραγματικότητα ἀλλὰ ἑνώνονται δίχως δυσκολία σὲ ἕνα σύνολο μὲ τὴ φαντασία ὅπως λ.χ. οἱ Κένταυροι καὶ τὰ μυθικὰ ζῶα τῆς ἀρχαίας Μυθολογίας ἢ ἐκεῖνα ποὺ παριστάνουν οἱ πίνακες τοῦ Μπαίκλιν. Ἡ «δημιουργικὴ» φαντασία δὲ μπορεῖ, στὴν πραγματικότητα, νὰ ἐφεύρει τίποτα τὸ καινούργιο, ἀλλὰ μπορεῖ μονάχα νὰ ἀνασυντάξει στοιχεῖα ἀπὸ διαφορετικὲς πηγές. Ἡ ἰδιομορφία ὅμως τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου εἶναι ἡ ἑξῆς: τὸ ὑλικό της ἀποτελεῖται ἀπὸ σκέψεις, πού, μερικὲς ἀπ' αὐτές, μπορεῖ νὰ εἶναι καταδικαστέες καὶ δυσάρεστες, ποὺ παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως ἔχουν διατυπωθεῖ καὶ ἐκφραστεῖ σωστά. Ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου μεταποιεῖ τὶς σκέψεις αὐτὲς σὲ ἄλλη μορφή, καὶ εἶναι περίεργο καὶ ἀκατανόητο πὼς σ' αὐτὴ τὴν διαδικασία τῆς μετάφρασης—τῆς ἀπόδοσής τους σὲ μιὰ ἄλλη γραφὴ ἢ γλώσσα—χρησιμοποιοῦνται τὰ μέσα τῆς συγχώνευσης καὶ τῆς σύνθεσης. Ἡ προσπάθεια τοῦ μεταφραστῆ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, πρέπει ἀσφαλῶς νὰ σέβεται τὶς διακρίσεις ποὺ τηροῦνται στὸ κείμενο, καὶ εἰ-

δικὰ νὰ κάνει διάκριση ἀνάμεσα στὰ ἀντικείμενα ποὺ εἶναι ὅμοια ἀλλὰ ὄχι καὶ ταυτόσημα. Ἡ διεργασία ὅμως τοῦ ὀνείρου τείνει ἀντίθετα νὰ συμπυκνώσει δυὸ διαφορετικὲς σκέψεις διαλέγοντας, μὲ τὸν τρόπο τοῦ ἀστείου μιὰ διφορούμενη λέξη, ἔτσι ποὺ νὰ μπορέσει νὰ ὑποβάλει καὶ τὶς δύο. Δὲν πρέπει νὰ περιμένουμε νὰ καταλάβουμε αὐτὸ τὸ χαραχτηριστικὸ ἀμέσως, μπορεῖ ὅμως ν' ἀποχτήσει μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἀντίληψή μας τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου.

Παρ' ὅλο ποὺ ἡ συμπύκνωση κάνει τὸ ὄνειρο σκοτεινό, ὡστόσο δὲ μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωση πὼς εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς λογοκρισίας τοῦ ὀνείρου. Μᾶλλον τείνουμε νὰ τὴν ἀποδώσουμε σὲ παράγοντες ἐξοικονόμησης ἢ μηχανικούς. Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ σκοποὶ τῆς λογοκρισίας ἐξυπηρετοῦνται ἀπ' αὐτήν.

Τὸ τί μπορεῖ νὰ πετύχει ἡ συμπύκνωση εἶναι μερικὲς φορὲς καταπληχτικό: μὲ αὐτὸ τὸ τέχνασμα, εἶναι κάποτε δυνατό, δυὸ ὁλότελα διαφορετικὲς σειρὲς λανθανουσῶν σκέψεων νὰ ἑνωθοῦν σὲ ἕνα μονάχα ἔκδηλο ὄνειρο, ἔτσι ποὺ νὰ καταλήξουμε σὲ μιὰ ἐπιφανειακὰ ἐπαρκῆ ἑρμηνεία ἑνὸς ὀνείρου καὶ ὡστόσο νὰ παραβλέψουμε ἕνα δεύτερο πιθανό του νόημα. Ἐπὶ πλέον ἕνα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς συμπύκνωσης στὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ ἔκδηλο καὶ τὸ λανθάνον ὄνειρο, εἶναι ὅτι ἡ σχέση, ἀνάμεσα στὰ στοιχεῖα τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου, ποτὲ δὲν εἶναι ἁπλῆ. Γιατί, μ' ἕνα εἶδος σύμμιξης, ἕνα ἔκδηλο στοιχεῖο ἀντιπροσωπεύει ταυτόχρονα πολλὰ λανθάνοντα καὶ ἀντίστοιχα μιὰ λανθάνουσα σκέψη μπορεῖ νὰ ὑπεισέλθει σὲ πολλὰ ἔκδηλα στοιχεῖα. Ἀκόμα ὅταν ἑρμηνεύουμε ὄνειρα, βλέπουμε πὼς οἱ συνειρμοὶ μ' ἕνα μονάχα ἔκδηλο στοιχεῖο δὲν ἐμφανίζονται σὲ κανονικὴ διαδοχὴ καὶ πὼς συχνὰ πρέπει νὰ περιμένουμε τὴν ἑρμηνεία ὁλοκλήρου τοῦ ὀνείρου.

Ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου, λοιπόν, ἀκολουθεῖ ἕναν ἀσυνήθιστο τρόπο μεταγραφῆς γιὰ τὶς σκέψεις τοῦ ὀνείρου. Ὄχι, μιὰ μετάφραση λέξη πρὸς λέξη ἢ σημεῖο πρὸς σημεῖο, οὔτε κὰν μιὰ διαδικασία ἐπιλογῆς σύμφωνα μὲ κάποιον συγκεκριμένο κανόνα, ὅπως λ.χ. ὅταν ἀναγράφονται τὰ σύμφωνα μόνο τῶν λέξεων καὶ παραλείπονται τὰ φωνήεντα, οὔτε πάλι ἐκεῖνο ποὺ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὀνομάσει διαδικασία ἀντιπροσώπευσης, ὅπου διαλέγεται πάντα ἕνα στοιχεῖο γιὰ νὰ ἀντιπροσωπεύσει πολλὰ ἄλλα. Ἐργάζεται μὲ μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ καὶ πολὺ πιὸ πολύπλοκη μέθοδο.

Ἡ δεύτερη πραγματοποίηση τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου εἶναι ἡ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗ. Εὐτυχῶς ἐδῶ δὲν βρισκόμαστε σὲ ἀπόλυτα παρθένο ἔδαφος. Πραγματικὰ ξέρουμε ὅτι αὐτὴ εἶναι ὁλότελα ἔργο τῆς λογοκρισίας τοῦ ὀνείρου. Ἡ μετατόπιση παίρνει δυὸ μορφές: πρῶτα ἕνα λανθάνον στοιχεῖο μπορεῖ νὰ ἀντικατασταθεῖ ὄχι ἀπὸ ἕνα μέρος τοῦ ἑαυτοῦ του ἀλλὰ ἀπὸ κάτι πιὸ μακρυνό, κάτι ποὺ νἆναι σὰν ὑπαινιγμὸς καὶ δεύτερο ὁ τονισμὸς μπορεῖ νὰ μεταφερθεῖ ἀπὸ ἕνα σημαντικὸ στοιχεῖο σὲ

ἕνα ἄλλο ποὺ εἶναι ἀσήμαντο ἔτσι ποὺ τὸ κέντρο τοῦ ὀνείρου μετατοπίζεται δίνοντας μιὰ ἀλλόκοτη ἐμφάνιση στ' ὄνειρο.

Ἡ ὑποκατάσταση μὲ τὸν ὑπαινιγμὸ μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ στὶς σκέψεις ποὺ κάνουμε «ἐν ἐγρηγόρσει» μὲ μιὰ διαφορὰ ὅμως: πὼς εἶναι ἀναγκαῖο στὶς τελευταῖες ὁ ὑπαινιγμὸς νὰ εἶναι εὔκολα κατανοητὸς καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὑποκατάστατου νὰ συνδυάζεται μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς καθαυτὸ σκέψης. Ὁ ὑπαινιγμὸς χρησιμοποιεῖται συχνὰ καὶ στὸ ἀστεῖο, ὅπου ὅμως παραβλέπεται ὁ ὅρος τῆς ἀντιστοιχίας στὸ περιεχόμενο καὶ ἀντικαθίσταται μὲ ἀσυνήθιστες ἐξωτερικὲς ἀντιστοιχίες, ὅπως εἶναι ἡ ὁμοιότητα τοῦ ἤχου, τὸ διφορούμενο τῆς σημασίας κλπ. Ὁ ὅρος νἆναι κατανοητὸς ὁ ὑπαινιγμὸς ὡστόσο τηρεῖται. Τὸ ἀστεῖο θὰ ἔχανε ὅλο τὸ λεπτό του σημεῖο ἂν δὲ μπορούσαμε ν' ἀναγνωρίσουμε χωρὶς καμιὰ προσπάθεια ποιὸ εἶναι τὸ ἀντικείμενο τοῦ ὑπαινιγμοῦ. Στὰ ὄνειρα ὅμως ὁ ὑπαινιγμὸς μέσω τῆς μετατόπισης δὲν ἔχει κανένα ὅριο. Συνδέεται πολὺ ἐπιφανειακὰ καὶ ἀπὸ πολὺ μακριὰ μὲ τὸ στοιχεῖο ποὺ ὑπαινίσσεται καὶ γι αὐτὸ δὲν εἶναι εὔκολα κατανοητός. Καὶ ὅταν ἀποκαλυφθεῖ ἡ σχέση, ἡ ἑρμηνεία δίνει τὴν ἐντύπωση ἑνὸς ἀποτυχημένου ἀστείου ἢ μιᾶς τραβηγμένης ἀπ' τὰ μαλλιὰ ἐξήγησης. Ὁ σκοπὸς τῆς λογοκρισίας τοῦ ὀνείρου πετυχαίνεται μόνον ὅταν αὐτὴ κατορθώσει νὰ καταστήσει ἀδύνατη τὴν ἀνακάλυψη τῆς σκέψης μέσω τοῦ ὑπαινιγμοῦ.

Ἡ μετατόπιση τοῦ τονισμοῦ δὲν εἶναι νόμιμο μέσο, ἂν ὁ σκοπός μας εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς σκέψης, παρ' ὅλο ποὺ μερικὲς φορὲς τὴ χρησιμοποιοῦμε στὴν «ἐν ἐγρηγόρσει» ζωή μας γιὰ νὰ προκαλέσουμε ἕνα κωμικὸ ἀποτέλεσμα. Μπορῶ ὥς ἕνα σημεῖο νὰ σᾶς προσφέρω τὴν ἐντύπωση σύγχυσης ποὺ προκύπτει τότε, ὑπενθυμίζοντάς σας ἕνα ἀνέκδοτο, ποὺ μᾶς λέει ὅτι ὑπῆρξε σ' ἕνα χωριὸ ἕνας σιδερὰς ποὺ εἶχε διαπράξει ἕνα βαρὺ κακούργημα. Τὸ δικαστήριο ἀποφάνθηκε ὅτι ὁ σιδερὰς εἶταν ἔνοχος, μιᾶς ὅμως κ' εἶταν ὁ μόνος τοῦ ἐπαγγέλματός του στὸ χωριό, καὶ γι αὐτὸ ἀπαραίτητος, ζοῦσαν ὅμως ἐκεῖ τρεῖς ραφτάδες, καὶ κρέμασαν ἕνα ράφτη στὴ θέση του!

Τὸ τρίτο ἐπίτευγμα τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου εἶναι τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ ψυχολογικὴ ἄποψη: Συνίσταται στὴν μεταβολὴ τῶν σκέψεων σὲ ὀ π τ ι κ ὲ ς ε ἰ κ ό ν ε ς. Ἂς τονίσουμε ὅμως πὼς ὅλες οἱ σκέψεις τοῦ ὀνείρου δὲν μεταβάλλονται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Πολλὲς διατηροῦν τὴν ἀρχική τους μορφὴ καὶ ἐμφανίζονται ἔτσι στὸ ἔκδηλο ὄνειρο σὰν σκέψεις ἢ γνώσεις τοῦ ὀνειρευομένου. Ἀκόμα, ἡ μετάφρασή τους σὲ ὀπτικὲς εἰκόνες δὲν εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ μεταβολὴ τῶν σκέψεων. Εἶναι ὅμως παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ οὐσιαστικὸ χαρακτηριστικὸ στὴ διαμόρφωση τῶν ὀνείρων καὶ καθὼς ξέρουμε αὐτὸ τὸ μέρος τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου εἶναι, ἂν ἐξαιρέσουμε μιὰ ἄλλη περίπτωση, ἐκεῖνο ποὺ ὑπόκειται λιγότερο ἀπ' ὅλα σὲ μεταβολή. Γιὰ τὰ μεμονωμένα στοιχεῖα τοῦ ὀνείρου, ἐπὶ πλέον ἡ

ἀνάγλυφη ἀπεικόνιση τῶν λέξεων εἶναι μιὰ ἤδη γνωστὴ μας διαδικασία. Εἶναι φανερὸ πὼς αὐτὸ τὸ ἐπίτευγμα δὲν εἶναι καθόλου εὔκολο. Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἀποχτήσουμε κάποια ἰδέα τῆς δυσκολίας του φαντασθεῖτε πὼς ἀναλάβατε νὰ ἀντικαταστήσετε ἕνα πολιτικὸ κύριο ἄρθρο σὲ μιὰ ἐφημερίδα μὲ μιὰ σειρὰ παραστάσεων. Θὰ πρέπει νὰ ἐγκαταλείψετε τοὺς ἀλφαβητικοὺς χαρακτῆρες καὶ νὰ χρησιμοποιήσετε ἱερογλυφικά. Οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα, ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἄρθρο, θὰ μποροῦσαν εὔκολα νὰ παρασταθοῦν ἴσως καὶ πιὸ ἱκανοποιητικὰ ἀκόμα μὲ ζωγραφικὲς ἀναπαραστάσεις. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ περιμένετε νὰ συναντήσετε δυσκολίες ὅταν θὰ φτάσετε στὴν ἀναπαράσταση τῶν ἀφηρημένων λέξεων καὶ ὅλων ἐκείνων τῶν μερῶν τοῦ λόγου ποὺ δείχνουν σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων λέξεων, ὅπως, λ.χ. μόρια, σύνδεσμοι, κλπ. Στὶς ἀφηρημένες λέξεις θὰ χρησιμοποιούσατε κάθε λογῆς τεχνάσματα: λ.χ. θὰ προσπαθούσατε νὰ ἀποδώσετε τὸ κείμενο μὲ ἄλλα λόγια, λιγότερο γνωστὰ ἴσως, ἀλλὰ ἀποτελούμενα ἀπὸ μέρη πιὸ συγκεκριμένα καὶ συνεπῶς πιὸ κατάλληλα γι' ἀναπαράσταση. Αὐτὸ θὰ σᾶς ὑπενθυμίσει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ περισσότερες λέξεις εἶταν στὴν ἀρχὴ συγκεκριμένες καὶ ἡ ἀρχική τους σημασία ἀτόνισε. Καὶ γι αὐτὸ θὰ ξαναγυρίσετε στὴν ἀρχικὴ συγκεκριμένη σημασία τῶν λέξεων αὐτῶν, ὅπου αὐτὸ εἶναι δυνατό. Ἔτσι θὰ χαρεῖτε ποὺ μπορεῖτε νὰ ἀναπαραστήσετε τὴν «κατοχὴ» ἑνὸς ἀντικειμένου (Besitzen) μὲ τὴν κυριολεκτικὴ σημασία ποὺ σημαίνει κάθομαι ἐπάνω (Daraufsit en). Ἔτσι ἀκριβῶς λειτουργεῖ ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου. Σὲ τέτιες περιπτώσεις δὲ μπορεῖτε νὰ ζητήσετε μεγάλη ἀκρίβεια ἀναπαράστασης, οὔτε καὶ θὰ κατηγορήσετε τὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου, ἐπειδὴ ἀντικατέστησε ἕνα στοιχεῖο ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ ἀποδοθεῖ, μὲ μιὰ εἰκόνα, ὅπως ἡ ἰδέα τῆς διαλύσεως (διαρήξεως) τοῦ δεσμοῦ τοῦ γάμου μὲ κάποιο ἄλλο σπάσιμο λ. χ. ἑνὸς χεριοῦ ἢ ποδιοῦ (*) Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ μπορέσετε νὰ ὑπερ-

---

* *Ἐνῶ διόρθωνα αὐτὲς τὶς σελίδες ἔτυχε νὰ πέσει τὸ μάτι μου σὲ μιὰ παράγραφο ἐφημερίδας ποὺ τὴν ἀναδημοσιεύω ἐπειδὴ προσφέρει ἀναπάντεχη ἐπιβεβαίωση τῶν ὅσων εἶπα πιὸ πάνω.*

Θεϊκὴ ἀνταπόδοση
Ἕνα σπασμένο χέρι ἀντὶ ἑνὸς σπασμένου συζυγικοῦ δεσμοῦ

Ἡ κ. Ἄννα Μ., σύζυγος ἑνὸς ἐφέδρου ὁπλίτου, κατηγόρησε τὴν κ. Κλημεντίνη Κ. γιὰ ἀπιστία πρὸς τὸν σύζυγόν της. Κατηγοροῦσε τὴν κ. Κ. ὅτι εἶχε παρανόμους σχέσεις μὲ τὸν κ. Κὰρλ Μ. κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπουσίας τοῦ συζύγου της στὸ μέτωπο. Ὁ σύζυγος τῆς κ. Κ. τῆς ἔστελνε ὡς 70 κορῶνες τὸν μῆνα καὶ ἐκτὸς αὐτῶν (κατὰ τὴν κ. Μ.) ἡ κ. Κ εἶχε ἤδη λάβει παρὰ τοῦ συζύγου τῆς κ. Μ ἕνα μεγάλο ποσὸν ἐνῶ ἡ σύζυγος καὶ τὰ τέκνα τοῦ κ. Μ. πεινοῦσαν.

Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς συναδέλφους τοῦ συζύγου τῆς κυρίας Μ. τὴν εἶχαν πληροφορήσει ὅτι ὁ σύζυγός της καὶ ἡ κ. Κ. εἶχαν πάει σὲ ταβέρνες μαζὶ καὶ εἶχαν παραμείνει διασκεδάζοντας ἐκεῖ ὡς ἀργὰ τὴν νύχτα. Ἡ κα-

πηδήσετε ὥς ἕναν ὁρισμένο βαθμό, τὴ δυσκολία νὰ ἀποδώσετε χαρακτῆρες τοῦ ἀλφαβήτου μὲ ἱερογλυφικά.

Ὅταν ἔρχεστε νὰ ἀναπαραστήσετε κεῖνα τὰ μέρη τοῦ λόγου ποὺ ὑποδείχνουν σχέσεις σκέψεων π.χ. «ἐπειδή», «γι αὐτό», «ἀλλὰ» καὶ οὕτω καθεξῆς δὲν ἔχετε τέτια μέσα ὅπως ἐκεῖνα ποὺ περιγράψαμε γιὰ νὰ σᾶς βοηθήσουν, ἔτσι πού, αὐτὰ τὰ μέρη τοῦ κειμένου, ἀναγκαστικὰ θὰ χαθοῦν, στὴ μετάφρασή σας μὲ εἰκόνες. Τὸ ἴδιο καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν σκέψεων τῶν ὀνείρων ἀναλύεται ἀπὸ τὴν διεργασία τοῦ ὀνείρου στὴν «πρώτη ὕλη» της, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀντικείμενα καὶ ἐνέργειες. Πρέπει νᾶσαστε ἱκανοποιημένοι ἂν ὑπάρχει καμιὰ δυνατότητα νὰ ὑποδείξετε κατὰ κάποιον τρόπο, μὲ μιὰ πιὸ λεπτομερειακὴ ἀνάλυση τῶν εἰκόνων, ὁρισμένες σχέσεις ποὺ δὲ μποροῦν νὰ ἀναπαρασταθοῦν μ' αὐτές. Κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο, ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου κατορθώνει νὰ ἐκφράσει πολὺ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν λανθανουσῶν σκέψεων μὲ μέσο τὶς ἰδιομορφίες στὴ μ ο ρ φ ὴ τοῦ ἔκδηλου ὀνείρου, μὲ τὴν διαύγεια ἢ τὴ σκοτεινότητά του, μὲ τὴν ὑποδιαίρεσή τουσὲ διάφορα μέρη, κλπ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μερῶν ὅπου διαιρεῖται ἕνα ὄνειρο ἀντιστοιχεῖ κατὰ κανόνα στὸν ἀριθμὸ τῶν κυρίων θεμάτων του, τῶν διαδοχικῶν σκέψεών του στὸ λανθάνον ὄνειρο.

Ἕνα σύντομο προκαταρκτικὸ ὄνειρο συχνὰ ἀποτελεῖ μιὰ εἰσαγωγὴ ἢ μιὰ αἰτιολόγηση τοῦ μεταγενεστέρου λεπτομεροῦς κυρίου ὀνείρου, ἐνῶ μιὰ δευτερεύουσα σκέψη τοῦ ὀνείρου παριστάνεται μὲ παρεμβολὴ στὸ ἔκδηλο ὄνειρο μιᾶς ἀλλαγῆς σκηνῆς καὶ

τηγορουμένη ὄντως εἶχεν ἐρωτήσει τὸν σύζυγο τῆς ἐ ν α γ ο ύ σ η ς ἐνώπιον ἀρκετῶν συναδέλφων του «πότε θὰ ἀφήσει τὴ «γριά» του γιὰ νὰ πάει μαζί της» καὶ ὁ θυρωρὸς τοῦ σπιτιοῦ ὅπου ζοῦσε ἡ κυρία Κ. εἶχε ἐπανειλημένα δεῖ τὸν ἄνδρα τῆς ἐναγούσης στὸ δωμάτιο τῆς ἐν λόγῳ κυρίας μὲ λίαν ἀτιμέλητον περιβολήν.

Χθὲς ἐνώπιον ἑνὸς δικαστοῦ στὸ Λεοπόλντσταντ ἡ κυρία Κ. ἀρνήθηκε ὅτι κὰν ἐγνώριζε τὸν κ. Μ. «Δὲ μποροῦσε, εἶπε, νὰ γίνει καὶ ἁπλῶς συζήτησις ὅτι εἶχε σχέσεις μαζί του».

Ἡ Ἀλβερτίνη Μ. ὡστόσο, μιὰ μάρτυς, κατέθεσε ὅτι κατέλαβεν τὴν κ. Κ. νὰ ἀσπάζεται τὸν σύζυγον τῆς ἐναγούσης.

Ὁ κ. Μ. ποὺ εἶχε κληθεῖ ὡς μάρτυς κατὰ τὴν προανάκρισιν εἶχε ἀρνηθεῖ κάθε σχέσιν μὲ τὴν κατηγορουμένην. Χθὲς ἐπεδόθη ἐπιστολὴ εἰς τὸ δικαστήριον, ὅπου ὁ μάρτυς (κ. Μ.) ἀνακαλοῦσε τὴν προηγουμένην του κατάθεσιν καὶ ὡμολογοῦσε ὅτι μέχρι τὸν περασμένο Ἰούνιο διατηροῦσε παρανόμους σχέσεις μὲ τὴν κ. Κ. Εἰς τὴν προανάκρισιν εἶχε ἀρνηθεῖ τὰς σχέσεις του μετὰ τῆς κατηγορουμένης διότι αὔτη τὸν ἐπεσκέφθη πρὶν ἡ ὑπόθεσις ἔλθη πρὸ τοῦ δικαστηρίου καὶ τὸν παρεκάλεσε γονυκλινῆς τὰ τὴν σώση καὶ τὰ μὴν καταθέση τίποτε «Σήμερα», ἔγραφε ὁ μάρτυς, «νοιώθω ὑποχρεωμένος νὰ κάνω μιὰ πλήρη ὁμολογία, διότι ἔσπασα τὸ χέρι μου καὶ τὸ θεωρῶ σὰν θεϊκὴ τιμωρία γιὰ τὸ παράπτωμά μου».

Ὁ δικαστὴς ἔβγαλε τὴν ἀπόφαση ὅτι ἡ ποινικὴ παράβαση εἶχε διαπραχθεῖ ἀπὸ πολὺν καιρό, ὥστε τὰ μὴν εὐσταθεῖ ἡ ἀγωγὴ ὁπότε ἡ ἐνάγουσα ἀπέσυρε τὴν ἀγωγὴν καὶ ἡ κατηγορουμένη ἀπηλλάγη.

οὕτω καθεξῆς. Ἡ μορφὴ λοιπὸν τῶν ὀνείρων δὲν εἶναι καθόλου ἀσήμαντη, καὶ χρειάζεται ἑρμηνεία. Πολλὰ ὄνειρα τὴν ἴδια νύχτα, ἔχουν συχνὰ τὸ ἴδιο νόημα καὶ ὑποδηλώνουν μιὰ ὅλο καὶ ἐντονότερη προσπάθεια ἐλέγχου μιᾶς παρόρμησης ποὺ ὅλο καὶ δυναμώνει. Σ' ἕνα μόνο ὄνειρο, ἕνα ἐξαιρετικὰ δύσκολο στοιχεῖο, μπορεῖ νὰ παρασταθεῖ μὲ τὸ «διπλασιασμό του» δηλαδὴ μὲ περισσότερα ἀπὸ ἕνα σύμβολα.

Ἂν ἐξακολουθήσουμε τὴ σύγκριση τῶν σκέψεων τῶν ὀνείρων μὲ τὰ ἔκδηλα ὄνειρα ποὺ τὶς παριστάνουν, ἀνακαλύπτουμε πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις κάτι ποὺ δὲ θὰ τὸ περιμέναμε ποτὲ λ.χ., ὅτι ἀκόμα καὶ οἱ ἀνοησίες καὶ οἱ παραλογισμοὶ στὰ ὄνειρα ἔχουν τὸ νόημά τους. Πραγματικὰ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ἰατρικὴ καὶ τὴν ψυχαναλυτικὴ ἄποψη τῶν ὀνείρων γίνεται πιὸ ἔντονη παρὰ ποτέ. Σύμφωνα μὲ τὴν ἰατρικὴ ἄποψη, τὸ ὄνειρο εἶναι παράλογο γιατὶ τὴν ὥρα ποὺ ὀνειρευόμαστε ἡ νοητικὴ ἱκανότητά μας ἔχει πάψει νὰ λειτουργεῖ. Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψή μας, ὅμως, τὸ ὄνειρο γίνεται παράλογο ὅταν θέλει νὰ παραστήσει μιὰ κριτικὴ στὶς λανθάνουσες σκέψεις — τὴ γνώμη: «Εἶναι παράλογο». Τὸ ὄνειρο ποὺ σᾶς διηγήθηκα γιὰ τὴν ἐπίσκεψη στὸ θέατρο («Τρία εἰσιτήρια γιὰ μιάμιση κορώνα») εἶναι ἕνα καλὸ παράδειγμα: ἡ γνώμη ποὺ ἐκφράστηκε: «Εἴταν π α ρ ά λ ο γ ο νὰ παντρευτῶ τόσο νωρίς».

Ἐπίσης ἀνακαλύπτουμε, ὅταν ἑρμηνεύουμε τὰ ὄνειρα, ποιὸ εἶναι τὸ πραγματικὸ νόημα τῶν ἀμφιβολιῶν καὶ τῶν ἀβεβαιοτήτων, ποὺ ἀναφέρονται τόσο συχνὰ ἀπὸ τοὺς ὀνειρευομένους, ἂν ἕνα ὁρισμένο στοιχεῖο ἐμφανίστηκε πραγματικὰ στὸ ὄνειρο, ἂν εἴταν πραγματικὰ αὐτὸ καὶ ὄχι τίποτα ἄλλο. Κατὰ κανόνα δὲν ὑπάρχει τίποτα στὶς λανθάνουσες σκέψεις ποὺ νὰ ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὲς τὶς ἀμφιβολίες καὶ ἀβεβαιότητες. Γεννιοῦνται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ λειτουργία τῆς λογοκρισίας καὶ μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μὲ μιὰ ἀποτυχημένη προσπάθεια νὰ σβήσει κάποιο κείμενο.

Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ καταπληχτικὲς ἀνακαλύψεις μας εἶναι ὁ τρόπος ποὺ ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου ἀντιμετωπίζει τὰ ἀ ν τ ί θ ε τ α. Ξέρουμε ἤδη ὅτι ἀνάλογα σημεῖα στὸ λανθάνον ὑλικὸ ἀντικαθίστανται ἀπὸ μιὰ συμπύκνωση στὸ ἔκδηλο ὄνειρο. Τὰ ἀντίθετα λοιπὸν ὑφίστανται τὴν ἴδια μεταχείριση μὲ τὰ ὅμοια καὶ κατὰ προτίμηση ἐκφράζονται μὲ τὸ ἴ δ ι ο ἔκδηλο στοιχεῖο. Ἕνα στοιχεῖο στὸ ἔκδηλο ὄνειρο ποὺ παραδέχεται ἕνα ἀντίθετο μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μόνο στὴ θέση του ἢ στὴ θέση τοῦ ἀντιθέτου του ἢ στὴ θέση καὶ τῶν δυό. Μονάχα τὸ νόημα μπορεῖ ν' ἀποφασίσει ποιὰ μετάφραση πρέπει νὰ προτιμηθεῖ. Καὶ μὲ τὰ πιὸ πάνω συμφωνεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ὑπάρχει καμιὰ παράσταση τοῦ ΟΧΙ στὸ ὄνειρο ἢ τουλάχιστο καμιὰ ποὺ νὰ μὴν εἶναι διφορούμενη.

Μιὰ εὐπρόσδεκτη ἀναλογία σ' αὐτὴ τὴν περίεργη συμπεριφορὰ τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου, μᾶς τὴν προσφέρει ἡ ἀνάπτυξη

τῆς γλώσσας. Πολλοὶ φιλόλογοι ὑποστήριξαν πὼς στὶς ἀρχαιότερες γλῶσσες ἀντιθέσεις ὅπως: δυνατὸς ἀδύνατος, φωτεινὸς σκοτεινός, μικρὸς μεγάλος, ἐκφράζονταν μὲ τὴν ἴδια λέξη — ρίζα (ἀ ν τ ι θ ε τ ι κ ὴ ἔ ν ν ο ι α τ ῶ ν π ρ ω τ α ρ χ ι κ ῶ ν λ έ ξ ε ω ν). Ἔτσι στὰ ἀρχαῖα Αἰγυπτιακὰ τὸ «ΚΕΝ» χρησιμοποιόταν ἀρχικὰ τόσο γιὰ τὸ δυνατὸς ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἀδύνατος. Στὴν ὁμιλία ἡ παρανόηση ἐμποδιζόταν στὴ χρήση τῶν τέτιων διφορουμένων λέξεων ἀπὸ τὸν τονισμὸ καὶ τὶς συνοδεύουσες χειρονομίες, στὸ γράψιμο μὲ τὴν προσθήκη τοῦ ὀνομαζομένου «καθοριστικοῦ» δηλαδὴ μιᾶς εἰκόνας ποὺ δὲν προοριζόταν νὰ ἐκφραστεῖ προφορικά. Ἔτσι «κὲν» ἴσον δυνατὸς εἶταν γραμμένο κατὰ τέτιον τρόπο ποὺ μετὰ τὰ γράμματα εἶταν ἡ εἰκόνα ἑνὸς ἀνθρωπάκου ποὺ στεκόταν ὄρθιος. Ὅταν τὸ «κὲν» σήμαινε ἀδύνατος πρόσθεταν τὴν εἰκόνα ἑνὸς ἀνθρώπου σὲ μιὰ χαλαρή, μισοκαθισμένη στάση. Μόνο σὲ μιὰ μεταγενέστερη περίοδο οἱ δυὸ ἀντίθετες σημασίες τῆς ἴδιας πρωταρχικῆς λέξης ὑποδείχτηκαν μὲ δυὸ διαφορετικοὺς τρόπους μὲ μικρὲς τροποποιήσεις τοῦ ἀρχικοῦ. Ἔτσι ἀπὸ τὸ «κὲν» ποὺ σημαίνει «δυνατὸς—ἀδύνατος» προῆλθον δύο λέξεις «κὲν» ἴσον δυνατὸς καὶ «κὰν» ἴσον ἀδύνατος. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μονάχα οἱ ἀρχαιότερες γλῶσσες, στὰ τελευταῖα στάδια τῆς ἀνάπτυξής τους, ποὺ διατήρησαν πολλὲς ἐπιβιώσεις τῶν παλιῶν αὐτῶν λέξεων, ποὺ εἶταν ἱκανὲς νὰ σημαίνουν τὸ καθένα ἀπὸ δυὸ ἀντίθετα. Τὸ ἴδιο ἀληθεύει γιὰ πιὸ νεώτερες γλῶσσες, ἀκόμα καὶ κεῖνες ποὺ μιλιοῦνται σήμερα. Θὰ ἀναφέρω μερικὰ σχετικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Κ. Ἄμπελ (1884).

Στὰ Λατινικὰ οἱ παρόμοιες μὲ διπλὴ ἀξία λέξεις εἶναι:
Altus ψηλὸς καὶ βαθύς.

Sacer ἱερὸς καὶ καταραμένος

Σὰν παράδειγμα μεταβολῆς τῆς ἀρχικῆς ρίζας, ἀναφέρω:
clamare φωνάζω clam ἥσυχα σιωπηλά, μυστικά.
siccus ξερὸς succus χυμὸς καὶ στὰ γερμανικά, stimme φωνή, stumm μουγγός.

Μιὰ σύγκριση συγγενικῶν γλωσσῶν ἀποδίδει ἕναν μεγάλο ἀριθμὸ παραδειγμάτων:
Ἀγγλικὰ lock κλείνω, Γερμανικὰ loch τρύπα. lucke κενόν.
Ἀγγλικὰ cleave χωρίζω, Γερμανικὰ kleben κολλάω.

Ἡ ἀγγλικὴ λέξη without ποὺ ἀρχικὰ ἔφερε μέσα της τόσο μιὰ θετικὴ ὅσο καὶ μιὰ ἀρνητικὴ σημασία, χρησιμοποιεῖται σήμερα μόνο μὲ τὴν ἀρνητικὴ ἔννοια, εἶναι ὅμως φανερὸ ὅτι τὸ with ἔχει τὴ σημασία τῆς «προσθήκης», ἀλλὰ καὶ τῆς «στέρησης» ἀπὸ τὰ σύνθετα withdraw, withhold).

Ἀκόμα καὶ μιὰ ἄλλη ἰδιορρυθμία τῆςδιεργασίας τοῦ ὀνείρου, ἔχει τὸ ἀντίστοιχό της στὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας. Στὰ ἀρχαῖα Αἰγυπτιακά, ὅπως καὶ σὲ μεταγενέστερες γλῶσσες, ἡ σειρὰ τῶν ἤχων μετατοπιζόταν ἔτσι ὥστε νὰ καταλήγει σὲ διαφορετικὲς λέξεις, γιὰ

τὴν ἴδια βασικὴ ἰδέα. Μποροῦν νὰ ἀναφερθοῦν παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ εἴδους τοῦ παραλληλισμοῦ μεταξὺ τῶν ἀγγλικῶν καὶ τῶν γερμανικῶν λέξεων:

topf-pot= τσουκάλι, boat-tub= βάρκα , λεκάνη, hurry-ruhe= βιασύνη, ἡσυχία, balken= δοκάρι, Kloben= ρόπαλο, wait-tauwen= περιμένω.

Παραλληλισμοὶ ἀνάμεσα στὰ Λατινικὰ καὶ τὰ Γερμανικά: capere-packen=.ἁρπάζω, ren-niere= νεφρό.

Οἱ παρόμοιες μετατοπίσεις ποὺ ἔγιναν ἐδῶ σὲ μεμονωμένες λέξεις γίνονται ἀπὸ τὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου μὲ πολλοὺς ἄλλους τρόπους Ἡ ἀναστροφὴ τῆς σημασίας, δηλαδὴ ἡ ὑποκατάσταση μὲ τὸ ἀντίθετο, εἶναι ἕνα τέχνασμα ποὺ τὸ μάθαμε ἤδη. Δίπλα ὅμως σ' αὐτὸ βρίσκουμε στὰ ὄνειρα τὴν ἀναστροφὴ καταστάσεων ἢ σχέσεων ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα σὲ δυὸ πρόσωπα, σὰν ἡ σκηνὴ νὰ ἐκτυλίσσεται σ' ἕνα κόσμο «ἀνεστραμμένον».

Στὰ ὄνειρα συχνὰ ὁ λαγὸς κυνηγάει τὸν κυνηγό. Ἀκόμα ἡ ἀναστροφὴ συναντιέται στὴ διαδοχὴ τῶν γεγονότων, ἔτσι ὥστε οἱ αἰτίες ν' ἀκολουθοῦν τ' ἀποτελέσματα, γεγονὸς ποὺ μᾶς θυμίζει ἐκεῖνο ποὺ συμβαίνει μερικὲς φορὲς σὲ τρίτης τάξης θεατρικὲς παραστάσεις, ὅπου πρῶτα πέφτει ὁ ἥρωας κ' ἔπειτα ἀκούγεται στὰ παρασκήνια ὁ πυροβολισμὸς ποὺ τὸν σκότωσε. Ἢ ὑπάρχουν ὄνειρα ὅπου ἀναστρέφεται ἡ ὅλη διάταξη τῶν στοιχείων, ἔτσι πού, στὴν ἑρμηνεία τους, πρέπει νὰ πάρουμε τὸ τελευταῖο γιὰ πρῶτο, καὶ τὸ πρῶτο γιὰ τελευταῖο, γιὰ νὰ βροῦμε κάποια ἔννοια.

Θυμόσαστε πῶς τὸ ἴδιο βρήκαμε στὴ μελέτη τοῦ συμβολισμοῦ τοῦ ὀνείρου, ὅπου ἡ πράξη τῆς κατάδυσης ἢ τῆς ἀνάδυσης ἀπ' τὸ νερὸ ἔχει τὸ ἴδιο νόημα, δηλαδὴ νὰ γεννᾶς καὶ νὰ γεννιέσαι, καὶ τὸ ἀνέβασμα μιᾶς σκάλας ἢ μιᾶς ἀνεμόσκαλας, σημαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὸ κατέβασμα. Δὲ μποροῦμε παρὰ νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸ πλεονέχτημα ποὺ ἀποκομίζει ἡ διαστροφὴ τοῦ ὀνείρου ἀπὸ τὴν ἔλλειψη κάθε περιορισμοῦ στὴν ἀπεικόνιση τῶν σκέψεων τοῦ ὀνείρου.

Αὐτὰ τὰ χαραχτηριστικὰ τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου μποροῦν νὰ ὀνομαστοῦν ἀρχαϊκά. Συνδέονται μὲ τοὺς πρωτόγονους τρόπους ἔκφρασης τῶν γλωσσῶν ἢ κειμένων καὶ παρουσιάζουν τὶς ἴδιες δυσκολίες ποὺ θὰ συναντήσουμε ἀργότερα, κατὰ τὴ διάρκεια ὁρισμένων κριτικῶν παρατηρήσεων, πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα.

Τώρα ἂς ἐξετάσουμε μερικὲς ἄλλες ἀπόψεις τοῦ θέματος. Εἶναι φανερὸ ὅτι κεῖνο ποὺ ἔχει νὰ πραγματοποιήσει ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου, εἶναι ἡ μεταβολὴ τῶν λανθανουσῶν σκέψεων, ὅπως ἐκφράζονται μὲ λόγια, σὲ μορφὲς αἰσθήσεων τὶς περισσότερες φορὲς σὲ ὀπτικὲς εἰκόνες. Ἀλλὰ καὶ οἱ σκέψεις γεννήθηκαν κάτω ἀπὸ παρόμοιες ἐντυπώσεις αἰσθήσεων. Τὸ πρῶτο τους ὑλικὸ καὶ τὰ πρῶτα στάδια στὴν ἀνάπτυξή τους ἀποτελούνταν ἀπὸ ἐντυπώσεις τῶν

αἰσθήσεων, ἢ πιὸ συγκεκριμένα ἀπὸ ἀναμνήσεις τέτιων ἐντυπώσεων. Ἀργότερα μονάχα, οἱ λέξεις συνδέθηκαν μὲ τέτιες ὀπτικὲς ἀναμνήσεις κ' ἔπειτα μεταξύ τους γιὰ νὰ σχηματίσουν σκέψεις. Ἔτσι λοιπόν, ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου ὑποβάλλει τὶς σκέψεις μας σὲ μιὰ ἐ π α ν α σ τ ρ ο φ ι κ ὴ διαδικασία καὶ ξανακάνει ὅλον τὸν ἀντίθετο δρόμο τῆς ἐξέλιξής τους. Στὴ διάρκεια τῆς ἐ π α ν α σ τ ρ ο φ ῆ ς αὐτῆς, ὅλα τὰ καινούργια ἀποχτήματα ποὺ κερδίθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης τῶν εἰκόνων-ἀναμνήσεων, σὲ σκέψεις, πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ ξαναχαθοῦν.

Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι κεῖνο ποὺ ἐννοοῦμε μὲ τὴν διεργασία τοῦ ὀνείρου. Δίπλα σὲ κεῖνα ποὺ μάθαμε γιὰ τὶς διεργασίες του, τὸ ἐνδιαφέρον μας γιὰ τὸ ἔκδηλο ὄνειρο μέλλει νὰ ὑποχωρήσει στὸ δεύτερο πλάνο. Θὰ ἀφιερώσω ὡστόσο, ἀκόμα μερικὲς παρατηρήσεις στὸ ἔκδηλο ὄνειρο, γιατί, στὸ κάτω - κάτω, αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο μέρος τοῦ ὀνείρου ποὺ τὸ γνωρίζουμε ἄμεσα.

Εἶναι φυσικὸ τὸ ἔκδηλο ὄνειρο νὰ χάνει ἕνα μέρος τῆς σημασίας του στὰ μάτια μας, νὰ μᾶς εἶναι ἀδιάφορο ἂν ἔχει συντεθεῖ προσεχτικὰ ἢ εἶναι κομματιασμένο σὲ μιὰ σειρὰ ἀσύνδετες εἰκόνες. Ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ ἐξωτερικὴ μορφὴ τοῦ ὀνείρου εἶναι ἐπιφανειακὰ γεμάτη σημασία, ξέρουμε ὅτι ἡ ἐμφάνιση εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαδικασίας τῆς διαστροφῆς τοῦ ὀνείρου, καὶ μπορεῖ νὰ ἔχει τόσο μικρὴ ὀργανικὴ σχέση μὲ τὸ ἐσωτερικὸ περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου, ὅση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν πρόσοψη μιᾶς ἰταλικῆς ἐκκλησίας, μὲ τὴ γενικὴ κατασκευὴ καὶ τὸ βασικὸ σχέδιό της. Μερικὲς φορές, ὡστόσο, αὐτὴ ἡ πρόσοψη τοῦ ὀνείρου ἔχει τὴ σημασία της, ἀναπαρασταίνοντας ἕνα σημαντικὸ μέρος τῶν λανθανουσῶν σκέψεων μὲ λίγη ἢ καμμιὰ διαστροφή. Δὲ μποροῦμε ὅμως νὰ τὸ ξέρουμε αὐτὸ πρὶν ἑρμηνεύσουμε τὸ ὄνειρο καὶ σχηματίσουμε μιὰ γνώμη σχετικὰ μὲ τὸν ὑπάρχοντα βαθμὸ διαστροφῆς. Μιὰ παρόμοια ἀμφιβολία παραμένει ἐκεῖ ποὺ δυὸ στοιχεῖα φαίνονται στενὰ συνδεδεμένα. Αὐτὸς ὁ σύνδεσμος μπορεῖ νὰ περιέχει μιὰ πολύτιμη νύξη, ὅτι τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα, στὸ λανθάνον ὄνειρο, συνδέονται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἄλλες φορὲς ὅμως μποροῦμε νὰ πειστοῦμε πὼς ἐκεῖνο ποὺ εἶναι συνδεδεμένο στὴ σκέψη εἶναι χωρισμένο στὸ ὄνειρο.

Γενικὰ πρέπει νὰ ἀποφύγουμε τὴν προσπάθεια νὰ ἐξηγήσουμε ἕνα μέρος τοῦ ἔκδηλου ὀνείρου μὲ ἕνα ἄλλο μέρος, σάμπως τὸ ὄνειρο νὰ εἶταν μιὰ συγκροτημένη σύλληψη καὶ μιὰ πραγματικὴ παράσταση. Στὶς περισσότερες περιπτώσεις μπορεῖ μάλλον νὰ συγκριθεῖ μ' ἕνα κροκαλοπαγὲς πέτρωμασυγκολλημένο ἀπὸ κομματάκια διαφόρων εἰδῶν ἔτσι ποὺ τὰ νερὰ του νὰ μὴν εἶναι τὰ νερὰ τῶν ἀρχικῶν κομματιῶν ποὺ περιέχονται σ' αὐτό. Πραγματικά, ὑπάρχει ἕνας μηχανισμὸς στὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου γνωστὸς σὰ δ ε υ τ ε ρ ε ύ ο υ σ α ἐ π ε ξ ε ρ γ α σ ί α ποὺ σκοπός του εἶναι νὰ συνδυάσει τὰ ἄμεσα ἀποτελέσματα τῆς διεργασίας σ' ἕνα ἑνιαῖο

καὶ συγκροτημένο σύνολο. Κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς διαδικασίας τὸ ὑλικὸ τακτοποιεῖται συχνὰ ἔτσι ποὺ νὰ προκαλεῖ ἀπόλυτη παρανόηση, καὶ γι αὐτὸ τὸ σκοπὸ γίνονται ὅλες οἱ ἀναγκαῖες παρεμβολές.

Δὲν πρέπει ἐξάλλου νὰ ὑπερεκτιμᾶμε τὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου ἢ νὰ τῆς ἀποδίνουμε περισότερα ἀπ' ὅσα τῆς ὀφείλουμε. Ἡ δραστηριότητα της, περιορίζεται στὶς πραγματοποιήσεις ποὺ ἀπαριθμήσαμε ἐδῶ: συμπύκνωση, μετατόπιση, πλαστικὴ ἀναπαράσταση καὶ δευτερεύουσα ἐπεξεργασία τοῦ ὅλου ὀνείρου, αὐτὰ εἶναι ὅλα κι ὅλα, ὅσα μπορεῖ νὰ πραγματοποιήσει. Οἱ ἐκδηλώσεις κρίσης, κριτικῆς, ἔκπληξης ἢ ἐπαγωγικοῦ συλλογισμοῦ, ποὺ συναντιόνται στὰ ὄνειρα δὲν προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν διεργασία τοῦ ὀνείρου καὶ εἶναι πολὺ σπάνια ἡ ἔκφραση τῆς μεταγενέστερης σκέψης γιὰ τὸ ὄνειρο, ἀλλὰ εἶναι στὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἀποσπάσματα τῶν λανθανουσῶν σκέψεων ποὺ εἰσάγονται στὸ ἔκδηλο ὄνειρο λίγο - πολὺ μεταλλαγμένες καὶ σὲ μορφὴ ποὺ νὰ ταιριάζει στὴν ὑφή του. Ἀκόμα, ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου, δὲ μπορεῖ νὰ δημιουργήσει συνομιλία στὰ ὄνειρα. Ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς περιπτώσεις εἶναι μίμηση καὶ εἶναι φτιαγμένη ἀπὸ λέξεις ποὺ ἀκούστηκαν ἢ ἀκόμα καὶ ἐλέχθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ὀνειρευόμενο τὴν προηγούμενη μέρα καὶ ποὺ μπήκαν στὶς λανθάνουσες σκέψεις σὰν τὸ ὑλικὸ ἢ τὴν παρόρμηση τοῦ ὀνείρου του. Οὔτε οἱ μαθηματικοὶ ὑπολογισμοὶ μπαίνουν στὴν περιοχὴ τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου. Ὁ,τιδήποτε ἐμφανίζεται στὸ ἔκδηλο ὄνειρο, εἶναι συνήθως ἕνα ἁπλὸ συνονθύλευμα ἀριθμῶν, ἕνας ψευτοϋπολογισμὸς, ἐντελῶς παράλογος, καὶ μονάχα ἕνα ἀντίγραφο κάποιου ὑπολογισμοῦ, ποὺ περιέχεται στὶς λανθάνουσες σκέψεις. Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις δὲν εἶναι ἐκπληχτικὸ πὼς τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ δείξαμε γιὰ τὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου σύντομα κατευθύνεται ὄχι πρὸς αὐτό, ἀλλὰ πρὸς τὶς λανθάνουσες σκέψεις ποὺ ἀποκαλύπτονται σὲ μιὰ περισσότερο ἢ λιγότερο διεστραμένη μορφὴ μέσω τοῦ ἔκδηλου ὀνείρου. Δὲν εἴμαστε, ὡστόσο δικαιολογημένοι, σὲ μιὰ θεωρητικὴ ἐξέταση τοῦ θέματος ν' ἀφήσουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας νὰ παραπλανηθεῖ σὲ σημεῖο ὥστε νὰ ὑποκαταστήσουμε τὶς λανθάνουσες σκέψεις στὸ ὄνειρο σὰ σύνολο, καὶ νὰ ἀποφανθοῦμε γιὰ τὸ τελευταῖο σὲ κάτι ποὺ ἀληθεύει μόνο γιὰ τὸ πρῶτο. Εἶναι περίεργο ὅτι τὰ εὑρήματα τῆς ψυχανάλυσης μποροῦν νὰ ὑποστοῦν τέτια κακομεταχείριση, ὥστε νὰ καταλήξουν σὲ σύγχυση ἀνάμεσα στὰ δυό. Ὁ ὅρος «ὄνειρο» μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ μόνο στὰ *ἀποτελέσματα τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου*, δηλαδὴ στὴ *μορφὴ* ὅπου οἱ λανθάνουσες σκέψεις ἀποδόθηκαν, μὲ τὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου.

Αὐτὴ ἡ διεργασία εἶναι μιὰ διαδικασία πολὺ ἰδιαίτερου τύπου. Τίποτα παρόμοιο δὲν εἶταν ὥς τώρα γνωστὸ στὴ νοητικὴ ζωή. Αὐτὸ τὸ εἶδος συμπύκνωσης, μετατόπισης καὶ ἐπαναστροφικῆς μετάφρασης τῶν σκέψεων σὲ εἰκόνες, εἶναι κάτι τὸ καινούργιο, ποὺ

ἡ ἀναγνώριση του καθαυτὴ ἀνταμείβει πλουσιοπάροχα τὶς προσπάθειές μας στὸν τομέα τῆς ψυχανάλυσης. Θὰ συλλάβετε ἀκόμα, ἀπὸ τοὺς παραλληλισμοὺς τῆς ἐργασίας τοῦ ὀνείρου, τὶς σχέσεις ποὺ ἀποκαλύπτονται ἀνάμεσα στὴν ψυχαναλυτίκὴ καὶ τὶς ἄλλες ἔρευνες, ἰδιαίτερα στοὺς τομεῖς τῆς ἀνάπτυξης τῆς ὁμιλίας καὶ τῆς σκέψης. Θὰ καταλάβετε τὴν παρακάτω σημασία τῆς ἐπίγνωσης ποὺ ἀποχτήσαμε, ὅταν μάθετε πὼς ὁ μηχανισμὸς τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου εἶναι ἕνα εἶδος ὑπόδειγμα γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν νευρωτικῶν συμπτωμάτων.

Ξέρω ἐπίσης πὼς δὲν εἶναι δυνατὸ γιὰ μᾶς ἀκόμα νὰ συλλάβουμε τὴν πλήρη ἔκταση τοῦ κέρδους ποὺ ἀποκόμισε ἡ ψυχολογία ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐργασίες. Θὰ κάνουμε μόνο μιὰ νύξη, γιὰ τὶς καινούργιες ἀποδείξεις, ποὺ παρέχονται ἔτσι γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν ἀσυνείδητων νοητικῶν ἐνεργειῶν —γιατὶ αὐτὴ εἶναι πραγματικὰ ἡ φύση τῶν λανθανουσῶν σκέψεων τῶν ὀνείρων— καὶ γιὰ τὴν ὑπόσχεση ποὺ ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὀνείρου δίνει γιὰ μιὰ προσέγγιση, μεγαλύτερη ἀπ' ὅσο φανταστήκαμε ποτέ, πρὸς τὴ γνώση τῆς ἀσυνείδητης ζωῆς τοῦ νοῦ.

Τώρα, ὡστόσο, πιστεύω ὅτι ἦρθε ἡ στιγμὴ νὰ σᾶς δώσω μεμονωμένα παραδείγματα τῶν διαφόρων συντόμων ὀνείρων, ποὺ θὰ σᾶς ἐπιδείξουν τὰ σημεῖα ποὺ γι αὐτὰ σᾶς προετοίμασα ἤδη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟ

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΟΝΕΙΡΩΝ

Δὲν πρέπει νὰ ἀπογοητευτεῖτε ἂν σᾶς παρουσιάσω καὶ πάλι ἀποσπάσματα ἑρμηνείας ὀνείρων, ἀντὶ νὰ σᾶς προσκαλέσω νὰ πάρετε μέρος στὴν ἑρμηνεία ἑνὸς ὄμορφου μεγάλου ὀνείρου. Θὰ πεῖτε ὅτι μετὰ ἀπὸ τόση προετοιμασία, ἀσφαλῶς ἔχετε τὸ δικαίωμα νὰ τὸ περιμένετε, καὶ θὰ ἐκφράσετε τὴν πεποίθησή σας πὼς μετὰ τὶς τόσες πετυχημένες ἑρμηνεῖες τόσων χιλιάδων ὀνείρων θὰ ἔπρεπε ἀπὸ πολὺν καιρὸ νὰ εἶταν δυνατὸ νὰ συγκεντρώσω ἕναν ἀριθμὸ χτυπητῶν παραδειγμάτων, ποὺ μ' αὐτὰ θὰ μποροῦσε νὰ ἀποδειχτεῖ ἡ ἀλήθεια ὅλων τῶν ἰσχυρισμῶν μας γιὰ τὴ διεργασία καὶ τὶς σκέψεις τῶν ὀνείρων. Ναί, ὑπάρχουν ὅμως τόσες δυσκολίες στὴν ἱκανοποίηση αὐτῆς τῆς ἐπιθυμίας σας.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ ὁμολογήσω πὼς δὲν ὑπάρχει κανεὶς ποὺ νὰ ἔχει κάνει κύρια ἀπασχόληση του τὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων. Σὲ ποιὲς περιπτώσεις λοιπὸν συμβαίνει νὰ τὰ ἑρμηνεύουμε; Μερικὲς φορὲς μπορεῖ νὰ ἀπασχοληθοῦμε, χωρὶς κανέναν ἰδιαίτερο σκοπό, μὲ τὰ ὄνειρα ἑνὸς φίλου, ἢ μποροῦμε νὰ ἐπεξεργαστοῦμε τὰ ὄνειρά μας γιὰ μιὰ χρονικὴ περίοδο μὲ σκοπὸ νὰ ἐξασκηθοῦμε στὴν ψυχαναλυτικὴ ἐργασία. Κυρίως ὅμως ἀσχολούμαστε μὲ τὰ ὄνειρα νευρωτικῶν πελατῶν ποὺ ὑποβάλλονται σὲ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία. Αὐτὰ τὰ τελευταῖα ὄνειρα περιέχουν θαυμάσιο ὑλικὸ καὶ δὲν εἶναι καθόλου κατώτερα ἀπὸ τὰ ὄνειρα τῶν ὑγιῶν ἀτόμων. ἡ τεχνικὴ ὅμως τῆς θεραπείας μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ὑποτάξουμε τὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων σὲ θεραπευτικοὺς σκοποὺς καὶ

νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ ἑρμηνεύσουμε ἕναν μεγάλο ἀριθμὸ ὀνείρων, μόλις βγάλουμε ἀπ' αὐτὰ κάτι ποὺ μᾶς χρησιμεύει γιὰ τὴ θεραπεία. Ἐπίσης πολλὰ ὄνειρα ποὺ συμβαίνουν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θεραπείας, ξεφεύγουν ἀπὸ κάθε ἑρμηνεία. Μιὰ καὶ ἔχουν τὴν καταγωγή τους σ' ὁλόκληρο τὸν ὄγκο τοῦ νοητικοῦ ὑλικοῦ ποὺ μᾶς εἶναι ἀκόμα ἄγνωστο, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὰ καταλάβουμε πρὶν ἀκόμα συμπληρωθεῖ ἡ θεραπεία. Τὸ νὰ διηγηθοῦμε τέτια ὄνειρα ἀναγκαστικὰ θὰ προϋπέθετε τὴν ἀποκάλυψη ὅλων τῶν μυστικῶν μιᾶς νεύρωσης. Αὐτὸ ὅμως δὲ μᾶς ὠφελεῖ, μιᾶς καὶ καταπιαστήκαμε μὲ τὸ πρόβλημα τῶν ὀνείρων, σὰ μιὰ προετοιμασία μας γιὰ τὴ μελέτη τῶν νευρώσεων.

Ἐλπίζω λοιπὸν ὅτι πρόθυμα θὰ παραιτηθεῖτε ἀπ' αὐτὸ τὸ ὑλικὸ καὶ θὰ προτιμήσετε νὰ ἀκούσετε τὴν ἑρμηνεία ὀνείρων ὑγιῶν ἀτόμων ἢ ἀκόμα καὶ τοῦ ἑαυτοῦ σας. Τὸ περιεχόμενο ὅμως αὐτῶν τῶν ὀνείρων δὲν τὸ ἐπιτρέπει. Δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐκθέσει τὸν ἑαυτό του ἢ οἱονδήποτε ποὺ τοῦ ἔδειξε ἐμπιστοσύνη τόσο ἀνελέητα ὅσο χρειάζεται μιὰ ὁλοκληρωμένη ἑρμηνεία ὀνείρου. Γιατί, καθὼς ξέρετε ἤδη, τὰ ὄνειρα ἀναφέρονται στὰ πιὸ ἐνδόμυχα μιᾶς προσωπικότητας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δυσκολία ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ὑλικοῦ ὑπάρχει καὶ μιὰ ἄλλη δυσκολία σχετικὰ μὲ τὰ ὄνειρα. Καθὼς ξέρετε τὸ ὄνειρο φαίνεται ξένο καὶ παράξενο καὶ στὸν ἴδιο τὸν ὀνειρευόμενο. Πόσο περισσότερο θὰ φανεῖ σ' ἕναν ξένο ποὺ τοῦ εἶναι ἄγνωστη ἡ προσωπικότητα τοῦ ὀνειρευόμενου. Ἡ φιλολογία τῆς ψυχανάλυσης δὲν ἔχει ἔλλειψη καλῶν καὶ λεπτομερειακῶν ἀναλύσεων τοῦ ὀνείρου. Ἐγὼ ὁ ἴδιος δημοσίευσα μερικές, ποὺ ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς ἱστορίας ὁρισμένων παθολογικῶν περιπτώσεων. Ἴσως τὸ καλύτερο παράδειγμα ἑρμηνείας ὀνείρου νὰ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δημοσίευσε ὁ Ο. Ρὰνκ καὶ ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν ἀνάλυση δυὸ ἀλληλένδετων ὀνείρων ἑνὸς νεαροῦ κοριτσιοῦ. Αὐτὰ καλύπτουν κάπου δυὸ σελίδες τυπωμένες, ἐνῶ ἡ ἀνάλυσή τους ἁπλώνεται σὲ 76 σελίδες. Θὰ χρειαζόταν ἕνα ὁλόκληρο πολυσέλιδο βιβλίο γιὰ νὰ διατρέξουμε ἕνα ἔργο τέτιου μεγέθους. Ἂν διαλέγαμε κανένα σχετικὰ μεγάλο καὶ σημαντικὰ διεστραμμένο ὄνειρο, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐμπλακοῦμε σὲ τόσες ἐξηγήσεις, νὰ προσθέσουμε τόσο ὑλικὸ μὲ τὴ μορφὴ συνειρμῶν καὶ ἀναμνήσεων, καὶ νὰ διατρέξουμε τόσα πλαϊνὰ μονοπάτια, ποὺ ἕνα μονάχα κεφάλαιο δὲ θὰ ἐπαρκοῦσε καὶ δὲ θάδινε καθαρὴ ἰδέα γι αὐτὸ σὰ σύνολο. Ἔτσι πρέπει νὰ σᾶς ζητήσω νὰ ἀρκεσθεῖτε ἂν ἀκολουθήσω ἕναν λιγότερο δύσκολο δρόμο καὶ διηγηθῶ μερικὰ τμήματα ὀνείρων νευρωτικῶν ἀσθενῶν ὅπου μπορεῖ νὰ ἀναγνωριστεῖ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο: τὰ σύμβολα εἶναι τὰ εὐκολότερα στοιχεῖα γιὰ ἐπίδειξη καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτὰ ὁρισμένες ἰδιομορφίες τοῦ ἐπαναστροφικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀναπαράστασης τοῦ ὀνείρου. Θὰ σᾶς πῶ γιατὶ θεωρῶ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα ὄνειρα σὰν ἄξιο νὰ ἀναφερθεῖ.

1. Ἕνα ὄνειρο ποὺ ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ δυὸ σύντομες εἰκόνες: Ὁ θεῖος τοῦ ὀνειρευομένου, κάπνιζε ἕνα τσιγάρο, παρ' ὅλο ποὺ εἴταν Σάβατο. Μιὰ γυναίκα χάϊδευε τὸν ὀνειρευόμενο, σὰν νὰ εἴταν παιδί της. Σχετικὰ μὲ τὸ πρῶτο ὄνειρο, ὁ ὀνειρευόμενος (ἕνας Ἰσραηλίτης) παρατήρησε πὼς ὁ θεῖος του εἴταν ἕνας πολὺ εὐσεβὴς ἄνθρωπος καὶ ποτὲ δὲν εἶχε κάνει, οὔτε θὰ ἔκανε, μιὰ τόσο ἁμαρτωλὴ πράξη ὅπως εἶναι τὸ κάπνισμα τὸ Σάβατο. Ὁ μόνος συνειρμός, μὲ τὴ γυναίκα, στὴ δεύτερη εἰκόνα, εἴταν μὲ τὴν μητέρα τοῦ ὀνειρευομένου. Αὐτὲς οἱ δυὸ εἰκόνες εἶναι φανερὸ πὼς πρέπει νὰ ἔχουν σχέση ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη. Μὲ ποιὸ τρόπο ὅμως; Μιὰ καὶ ὁ ὀνειρευόμενος ἀρνήθηκε ρητὰ ὅτι ὁ θεῖος του ἐνεργοῦσε ποτὲ ὅπως στὸ ὄνειρο, ἡ παρεμβολὴ τοῦ δυνητικοῦ «ἂν» ὑποβάλλεται ἀμέσως. «Ἂν ὁ θεῖος μου, αὐτὸς ὁ βαθιὰ θρησκευόμενος ἄνθρωπος, εἴταν νὰ καπνίσει ἕνα τσιγάρο τὸ Σάβατο, τότε θὰ ἐπιτρεπόταν καὶ σὲ μένα νὰ ἀφήσω τὴν μητέρα μου νὰ μὲ χαϊδέψει». Εἶναι φανερὸ ὅτι αὐτὸ εἶναι σὰ νὰ λέει, πὼς τὸ νὰ χαϊδεύεται ἀπὸ τὴ μητέρα του, εἶναι κάτι τόσο αὐστηρὰ ἀπαγορευμένο, ὅσο τὸ κάπνισμα τοῦ Σαβάτου γιὰ τὸν εὐσεβῆ Ἰσραηλίτη. Θὰ θυμόσαστε ποὺ σᾶς εἶπα ὅτι στὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου ὅλες οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὶς σκέψεις τοῦ ὀνείρου ἐξαφανίζονταν. Οἱ σκέψεις κατακερματίζονται μεταβαλλόμενες σὲ πρώτη ὕλη σκέψεων καὶ τὸ ἔργο μας στὴν ἑρμηνεία εἶναι νὰ ἀποκαταστήσωμε αὐτὲς τὶς σχέσεις ποὺ παραλείφθηκαν.

2. Τὸ ἔργο μου γύρω ἀπὸ τὸ ὄνειρο, μ' ἔκανε, κατὰ κάποιον τρόπο, δημόσιο σύμβουλο σχετικὰ μ' αὐτὸ καὶ ἀπὸ πολλὰ χρόνια τώρα παίρνω γράμματα ἀπὸ τὰ πιὸ διαφορετικὰ μέρη, ποὺ μοῦ μεταδίδουν ὄνειρα ἢ ζητοῦν τὴ γνώμη μου. Φυσικὰ εὐγνωμονῶ ἐκείνους ποὺ μοῦ ἔδωσαν ἀρκετὸ ὑλικὸ μὲ τὰ ὄνειρά τους γιὰ νὰ κάνω δυνατὴ μιὰ ἑρμηνεία ἢ μοῦ πρόσφεραν οἱ ἴδιοι μιὰ ἑρμηνεία. Τὸ ἀκόλουθο ὄνειρο ἑνὸς σπουδαστῆ τῆς Ἰατρικῆς στὸ Μόναχο ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1910 ἀνήκει σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία. Καὶ τὸ ἀναφέρω γιατὶ μπορεῖ νὰ σᾶς ἀποδείξει πόσο δύσκολο εἶναι μιλώντας γενικὰ νὰ καταλάβει κανεὶς ἕνα ὄνειρο πρὶν ὁ ὀνειρευόμενος δώσει κάθε δυνατὴ πληροφορία γι αὐτό. Γιατὶ ὑποπτεύομαι ὅτι στὸ βάθος τῆς καρδιᾶς σας πιστεύετε πὼς ἡ μετάφραση τῶν συμβόλων εἶναι ἡ ἰδεώδης μέθοδος ἑρμηνείας καὶ πὼς θὰ θέλατε νὰ παραμερίσετε τὴν μέθοδο τοῦ ἐλεύθερου συνειρμοῦ. Γι αὐτὸ θέλω νὰ σᾶς ἀπαλλάξω ἀπὸ ἕνα τόσο ὀλέθριο λάθος.

«13 Ἰουλίου 1910. Κατὰ τὸ πρωῒ εἶδα τὸ πιὸ κάτω ὄνειρο: Κατέβαινα μὲ τὸ ποδήλατο ἕναν δρόμο τῆς Τυβίγγης ὅταν ἕνα καστανὸ σκυλὶ ράτσας ντὰξ μὲ κυνήγησε καὶ ἅρπαξε τὴ φτέρνα μου. Προχώρησα λίγο καὶ

ἔπειτα πήδησα ἀπ' τὸ ποδήλατο, ἔκατσα σ' ἕνα σκαλοπάτι κι ἄρχισα νὰ διώχνω τὸ ζῶο, γιατὶ εἶχε βυθίσει γερὰ τὰ δόντια του στὴ φτέρνα μου (τὸ δάγκωμα τοῦ σκύλου κι ὅλη σκηνὴ δὲν προκαλοῦσε δυσάρεστες αἰσθήσεις). Δυὸ ἡλικιωμένες κυρίες ποὺ κάθονταν ἀπέναντι μὲ παρακολουθούσαν μὲ χαμογελαστὰ πρόσωπα. Τότε ξύπνησα καὶ ὅπως εἶχε συμβεῖ συχνὰ καὶ πρίν, μὲ τὴ μετάβαση στὴν ἐγρήγορση, ὁλόκληρο τὸ ὄνειρο ξεκαθάρισε γιὰ μένα».

Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ συμβολισμὸς δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει καὶ πολύ, ὁ ὀνειρευόμενος ὅμως μᾶς λέει: «Τελευταῖα ἐρωτεύτηκα μιὰ κοπέλα μονάχα μὲ τὸ νὰ τὴν δῶ στὸ δρόμο. Δὲν εἶχα κανένα μέσο νὰ μὲ συστήσουν. Θὰ προτιμοῦσα νὰ γνωριστοῦμε μέσω τοῦ σκύλου της, ράτσας ντάξ, γιατὶ εἶμαι ζωόφιλος καὶ γοητεύτηκα διαπιστώνοντας πὼς καὶ αὐτὴ ἀγαπάει τὰ ζῶα». Προσθέτει πὼς πολλὲς φορὲς εἶχε χωρίσει μ' ἐπιτηδειότητα σκυλιὰ ποὺ τσακώνονταν, συχνὰ πρὸς μεγάλη κατάπληξη τῶν παρευρισκομένων. Τώρα μαθαίνουμε πὼς τὸ κορίτσι ποὺ τοῦ εἶχε ἀρέσει ἐμφανιζόταν πάντα στὸν περίπατο μ' αὐτὸ τὸ συγκεκριμένο σκυλί. Αὐτή, ὡστόσο, παραλείφτηκε ἀπὸ τὸ ἔκδηλο ὄνειρο. Μονάχα ὁ σκύλος παρέμεινε. Ἴσως οἱ ἡλικιωμένες κυρίες ποὺ τοῦ χαμογελούσαν νὰ ἀντιπροσώπευαν τὴν κοπέλα, τὰ ὅσα μᾶς λέει ὅμως δὲ διευκρινίζουν αὐτὸ τὸ σημεῖο. Τὸ γεγονὸς πὼς πήγαινε μὲ ποδήλατο στὸ ὄνειρό του εἶταν μιὰ ἄμεση ἐπανάληψη τῆς κατάστασης, ὅπως τὴν θυμόταν, γιατὶ δὲν εἶχε συναντήσει τὸ κορίτσι μὲ τὸ σκύλο ἄλλοτε παρὰ μονάχα ὅταν ἔκανε ποδήλατο.

3. Ὅταν ἕνα ἄτομο εἶχε χάσει κάποιον ποὺ τοῦ εἶταν πάρα πολὺ ἀγαπητός, γιὰ ἕνα μεγάλο διάστημα ὕστερα παράγει ἕναν εἰδικό τύπο ὀνείρου, ὅπου οἱ πιὸ καταπληχτικοὶ συμβιβασμοὶ πραγματοποιοῦνται ἀνάμεσα στὴ γνώση του, πὼς τὸ πρόσωπο αὐτὸ εἶναι νεκρό, καὶ τὴν ἐπιθυμία του νὰ τὸ ξαναφέρει στὴ ζωή. Μερικὲς φορὲς ὁ νεκρὸς παρουσιάζεται στὸ ὄνειρο σὰ νὰ εἶναι πεθαμένος, κι ὡστόσο σὰν ἀκόμα ζωντανός, γιατὶ δὲν ξέρει πὼς εἶναι νεκρός, σὰν νὰ ἐπρόκειτο νὰ πεθάνει πραγματικὰ μονάχα ἂν τὸ μάθαινε. Ἄλλες φορὲς εἶναι μισοπεθαμένος καὶ μισοζωντανὸς καὶ κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς καταστάσεις ἔχει τὰ διακριτικά της σημάδια. Δὲν πρέπει νὰ ὀνομάζουμε αὐτὰ τὰ ὄνειρα ἁπλῶς παράλογα, γιατὶ ἡ ἐπιστροφὴ στὴ ζωὴ δὲν εἶναι περισσότερο ἀπαράδεχτη στὰ ὄνειρα παρὰ στὰ παραμύθια, ὅπου εἶναι μιὰ πολὺ κοινὴ τύχη. Μέχρι τὸ σημεῖο ποὺ μπόρεσα ν' ἀναλύσω αὐτὰ τὰ ὄνειρα, μοῦ φάνηκε πὼς εἶταν ἱκανὰ γιὰ μιὰ λογικὴ ἐξήγηση, ἀλλὰ πὼς ὁ εὐσεβὴς πόθος νὰ ἀνακαλέσουν ἐκεῖνον ποὺ ἔφυγε τείνει νὰ ἐκδηλωθεῖ μὲ τοὺς πιὸ παράξενους τρόπους. Θὰ σᾶς ἐκθέσω ἕνα ὄνειρο αὐτοῦ

τοῦ εἴδους, ποὺ βέβαια φαίνεται ἀρκετὰ παράξενο καὶ παράλογο καὶ ποὺ ἡ ἀνάλυση του θὰ ἀποδείξει πολλὰ σημεῖα ποὺ ἀναφέρθηκαν ἤδη στὶς θεωρητικὲς μας συζητήσεις. Ὁ ὀνειρευόμενος εἶταν ἕνας ἄνθρωπος ποὺ εἶχε χάσει τὸν πατέρα του μερικὰ χρόνια πρίν.

Ὁ πατέρας μου εἶταν νεκρὸς τὸν εἶχαν ὅμως ξεθάψει καὶ φαινόταν ἄρρωστος. Ἐξακολουθοῦσε νὰ ζεῖ καὶ ἔκανα ὅ,τι μποροῦσα γιὰ νὰ τὸν κάνω, νὰ μὴ τὸ καταλάβει. Ἔπειτα τὸ ὄνειρο μεταπηδάει σὲ ἄλλα πράγματα φαινομενικὰ ἄσχετα.

Τὸ ὅτι ὁ πατέρας του εἶταν νεκρός, τὸ γνωρίζουμε σὰ γεγονός. Ἡ ἐκταφὴ ὅμως δὲν εἶχε γίνει στὴν πραγματικότητα. Κι ὅσα ἀκολουθοῦν δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ πραγματικὰ γεγονότα. Ὁ ὀνειρευόμενος, ὅμως, συνεχίζει λέγοντας πὼς ὅταν γύρισε ἀπ' τὴν κηδεία τοῦ πατέρα του, ἄρχισε νὰ τὸν πονεῖ ἕνα του δόντι. Θέλησε νὰ τὸ μεταχειριστεῖ σύμφωνα μὲ τὸ ἑβραϊκὸ ρητό: «Ἂν τὸ δόντι σου σὲ σκανδαλίζει βγάλ' το» καὶ σύμφωνα μ' αὐτὸ τὸ ρητὸ πῆγε στὸν ὀδοντογιατρό. Ἐκεῖνος ὅμως τοῦ εἶπε πὼς αὐτὸ δὲν εἶταν ὁ σωστὸς τρόπος θεραπείας τοῦ δοντιοῦ, καὶ πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ὑπομονή. «Θὰ τοῦ βάλω κάτι» εἶπε, «γιὰ νὰ νεκρώσω τὸ νεῦρο καὶ πρέπει νὰ γυρίσετε σὲ τρεῖς μέρες, ὁπότε θὰ τὸ ξαναβγάλω». Αὐτὸ τὸ «ξαναβγάλσιμο», εἶπε ξαφνικὰ ὁ ὀνειρευόμενος, «εἶναι ἡ ἐκταφή».

Εἶχε λοιπὸν δίκιο ; Ἀλήθεια, ὁ παραλληλισμὸς δὲν εἶναι ἀκριβής, γιατὶ δὲν εἶναι τὸ δόντι ποὺ βγῆκε, ἀλλὰ μόνο ἕνα νεκρὸ μέρος του. Ἀπὸ τὴν πείρα μας ὅμως ξέρουμε πὼς ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου διαπράττει κάτι τέτιες ἀνακρίβειες. Πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ὀνειρευόμενος εἶχε, μὲ μιὰ διαδικασία συμπύκνωσης, συνδυάσει τὸν νεκρὸ πατέρα μὲ τὸ δόντι, ποὺ εἶταν νεκρὸ καὶ ποὺ ὡστόσο τὸ διατηροῦσε. Δὲν πρέπει λοιπὸν ν' ἀπορεῖ κανεὶς γιὰ τὸ ὅτι ἕνας παραλογισμὸς προέκυψε ἀπ' αὐτὸ στὸ ἔκδηλο ὄνειρο, γιατὶ εἶναι φανερὸ πὼς δὲ μποροῦσαν νὰ ἐφαρμοστοῦν στὸ πατέρα ὅλα ὅσα ταιριάζουν στὸ δόντι. Τί πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρήσουμε σὰν tertium comparationis (τρίτο στοιχεῖο σύγκρισης) ἀνάμεσα στὸν πατέρα καὶ στὸ δόντι — ποιὸς κοινὸς παράγοντας κάνει δυνατὴ τὴ σύγκριση;

Ὁ παράγοντας αὐτὸς πρέπει νὰ ὑπῆρξε, γιατὶ ὁ ὀνειρευόμενος συνέχισε μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι ἤξερε τὸ λεγόμενο ὅτι ἂν κάποιος ὀνειρεύεται πὼς ἔχασε ἕνα δόντι, αὐτὸ σημαίνει ὅτι πρόκειται νὰ χάσει ἕνα μέλος τῆς οἰκογενείας του.

Ξέρουμε ὅτι αὐτὴ ἡ λαϊκὴ ἑρμηνεία δὲν εἶναι σωστὴ ἢ τοὐλάχιστο εἶναι σωστὴ μὲ πολὺ ἀλλοιωμένη ἔννοια. Θὰ ἐκπλαγοῦμε γι αὐτὸ ἀκόμα περισσότερο ἀνακαλύπτοντας ὅτι τὸ θέμα ἐμφανίζε-

ται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, πίσω ἀπὸ τ' ἄλλα στοιχεῖα τοῦ περιεχομένου τοῦ ὀνείρου.

Χωρὶς νὰ πιεστεῖ περισσότερο, ὁ ὀνειρευόμενος ἄρχισε τότε νὰ μιλάει γιὰ τὴν ἀρρώστια καὶ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του καὶ γιὰ τὶς σχέσεις ποὺ ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στὸν πατέρα καὶ στὸ γιό. Ἡ ἀρρώστια εἶχε κρατήσει πολὺ καὶ ἡ περιποίηση καὶ ἡ θεραπεία τοῦ ἀναπήρου εἶχε κοστίσει ἕνα μεγάλο χρηματικὸ ποσό. Ὡστόσο ποτὲ δὲν τοῦ φάνηκαν πολλά, οὔτε ἐξαντλήθηκε ἡ ὑπομονή του ἢ εὐχήθηκε νάρθει τὸ τέλος. Εἴταν περήφανος γιὰ τὴν ἀληθινὴ ἑβραϊκὴ υἱκὴ στοργή του καὶ γιὰ τὴν αὐστηρὴ τήρηση τοῦ Ἑβραϊκοῦ Νόμου. Δὲ σᾶς κάνει ἐδῶ ἐντύπωση κάποια ἀντίφαση στὶς σκέψεις ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸ ὄνειρο; Εἶχε ταυτίσει τὸ δόντι μὲ τὸν πατέρα του. Ἤθελε νὰ μεταχειριστεῖ τὸ πρῶτο σύμφωνα μὲ τὸν Ἑβραϊκὸ Νόμο ποὺ διατάζει πὼς ἕνα δόντι ποὺ προκαλεῖ πόνο καὶ ἐνόχληση πρέπει νὰ βγεῖ. Ἤθελε ἐπίσης νὰ φερθεῖ στὸν πατέρα του σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τοῦ νόμου, ἐδῶ ὅμως ἡ ἐντολὴ εἴταν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ δώσει καμιὰ σημασία στὰ ἔξοδα καὶ στὴν ἐνόχληση ἀλλὰ νὰ πάρει ὅλα τὰ βάρη ἐπάνω του καὶ νὰ ἀναλάβει ὅλο τὸ βάρος καὶ νὰ μὴν ἐπιτρέψει στὸν ἑαυτό του καμιὰ ἀντίθετη σκέψη. Δὲ θὰ εἴταν πολὺ πιὸ πειστικὴ ἡ συμφωνία ἀνάμεσα στὶς δυὸ καταστάσεις, ἂν πραγματικὰ εἶχε καταλήξει νὰ τρέφει τὰ ἴδια αἰσθήματα πρὸς τὸν ἄρρωστο πατέρα του, ὅπως καὶ στὸ χαλασμένο του δόντι, δηλαδὴ ἂν εἶχε ἐπιθυμήσει ὁ θάνατος νὰ βάλει ἕνα γρήγορο τέλος στὴν περιττή, ὀδυνηρὴ καὶ δαπανηρὴ ζωὴ τοῦ πατέρα του;

Δὲν ἀμφιβάλλω πὼς αὐτὴ εἴταν στὴν πραγματικότητα ἡ στάση του ἀπέναντι στὸν πατέρα του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μακρᾶς ἀρρώστιας του καὶ ὅτι οἱ ἐπιδειχτικὲς διαβεβαιώσεις του περὶ υἱκῆς στοργῆς, προορίζονταν νὰ ἀποσπάσουν τὴ σκέψη του ἀπὸ κάθε ἀνάμνηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Κάτω ἀπὸ συνθῆκες ὅπως αὐτὲς δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο νὰ γεννηθεῖ ἡ ἐπιθυμία τοῦ θανάτου ἐνάντια στὸν πατέρα καὶ νὰ μεταμφιέζεται μὲ κάποια ἐπιδειχτικὰ συμπονετικὴ σκέψη, ὅπως λ.χ. «θὰ ἡσύχαζε ὁ ἄνθρωπος». Θέλω ὅμως νὰ σημειώσετε ἰδιαίτερα ὅτι ἐδῶ στὶς ἴδιες τὶς λανθάνουσες σκέψεις γκρεμίστηκε ἕνας φραγμός. Τὸ πρῶτο μέρος τῶν σκέψεων εἴταν (μποροῦμε νἄμαστε βέβαιοι), μόνο πρόσκαιρα ἀσυνείδητο, δηλαδὴ κατὰ τὴ διάρκεια μονάχα τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου. Τὰ ἐχθρικὰ αἰσθήματα ἐναντίον τοῦ πατέρα ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, εἴταν ἴσως διαρκῶς ἀσυνείδητα καὶ ἴσως νὰ χρονολογοῦνταν ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία, ἔχοντας κατὰ καιρούς, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀρρώστιας τοῦ πατέρα, εἰσχωρήσει δειλὰ καὶ μὲ μεταμφιεσμένη μορφὴ στὴ συνείδηση. Μποροῦμε νὰ τὸ ὑποστηρίξουμε αὐτὸ μὲ μεγαλύτερη βεβαιότητα γιὰ τὶς ἄλλες λανθάνουσες σκέψεις ποὺ συνεισέφεραν ἀναμφισβήτητα στὸ περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου. Δὲν ὑπάρχουν — εἶναι ἀλήθεια — ἐνδείξεις σ' αὐτὸ τὸ ὄνειρο γιὰ

ἐχθρικὰ συναισθήματα ἀπέναντι στὸν πατέρα. Ὅταν ὅμως ἐξετάσουμε τὴν καταγωγὴ μιᾶς τέτιας ἐχθρότητας στὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ, θυμόμαστε ὅτι ὁ φόβος τοῦ πατέρα γεννιέται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὰ πρῶτα παιδικὰ χρόνια τῆς ζωῆς αὐτὸς εἶναι ποὺ ἀντιτίθεται στὴ σεξουαλικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀγοριοῦ, ὅπως ἀκριβῶς ἀργότερα ἀντιτίθεται μετὰ τὴν ἐφηβεία, γιὰ λόγους κοινωνικῆς σκοπιμότητας. Αὐτὴ εἶταν ἡ σχέση ὅπου βρισκόταν πρὸς τὸν πατέρα του ὁ ὀνειρευόμενος. Ἡ στοργή του γι αὐτὸν εἶχε χρωματιστεῖ μὲ ἀρκετὸ σεβασμὸ καὶ φόβο, ποὺ πηγή τους εἶταν ὁ πρώϊμος σεξουαλικὸς ἐκφοβισμός.

Μποροῦμε τώρα νὰ ἐξηγήσουσε τὶς παρακάτω φράσεις στὸ ὄνειρο ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα τοῦ αὐνανισμοῦ. Φ α ι ν ό τ α ν   ἄ ρ ρ ω σ τ ο ς εἶταν ἕνας ὑπαινιγμὸς γιὰ μιὰ ἄλλη παρατήρηση τοῦ ὀδοντογιατροῦ — πὼς δὲν φαινόταν ὄμορφο νὰ λείπει ἀκριβῶς ἐκεῖ ἕνα δόντι —ἀναφέρεται ὅμως ταυτόχρονα καὶ στὴν ἄρρωστη ὄψη μὲ τὴν ὁποία ὁ νέος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐφηβείας, προδίνει, ἢ φοβᾶται μήπως προδώσει τὴν ἐξαιρετική του σεξουαλικὴ δραστηριότητα. Μὲ μεγάλη ἀνακούφιση μεταφέρει στὸν πατέρα τὴν ἀρρωστημένη ὄψη του, ἕνα τέχνασμα ποὺ σᾶς εἶναι γνωστὸ σὰν τέχνασμα τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου. «Σ υ ν έ χ ι σ ε   ν ὰ   ζ ε ῖ» συμφωνεῖ τόσο μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἀνακαλέσει τὸν πατέρα του στὴ ζωὴ ὅσο καὶ μὲ τὴν ὑπόσχεση τοῦ ὀδοντογιατροῦ νὰ σώσει τὸ δόντι.... «Ἔ κ α ν α   ὅ, τ ι   μ π ο ρ ο ῦ σ α   γ ι ὰ   ν ὰ   τ ὸ ν   ἐ μ π ο δ ί σ ω   ν ὰ   τ ὸ   κ α τ α λ ά β ε ι εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπιτήδεια σχεδιασμένη γιὰ νὰ μᾶς ὁδηγήσει νὰ τὴν συμπληρώσουμε μὲ τὶς λέξεις «πὼς εἶταν πεκρός». Ἡ μόνη συμπλήρωσή της ὅμως ποὺ ἔχει κάποιο νόημα πρέπει πάλι ν' ἀποδοθεῖ στὸ σύμπλεγμα τοῦ αὐνανισμοῦ, ὅπου φυσικὰ ὁ νέος πρέπει νὰ κάνει ὅτι μπορεῖ γιὰ νὰ κρύψει τὴ σεξουαλική του ζωὴ ἀπὸ τὸν πατέρα του. Τελικά, θὰ ἤθελα νὰ σᾶς θυμίσω ὅτι τὰ ὀνομαζόμενα «ὄνειρα πονόδοντου» πάντα ἀναφέρονται στὸν αὐνανισμὸ καὶ στὴν τιμωρία ποὺ φοβᾶται κανεὶς ὅτι θὰ ὑποστεῖ γι αὐτόν.

Βλέπετε πὼς κατασκευάζεται αὐτὸ τὸ ἀκατάληπτο ὄνειρο ἀπὸ ἕνα τμῆμα ἀξιόλογης καὶ παραπλανητικῆς συμπύκνωσης, παραλείποντας ἀπ' αὐτὴν ὅλες τὶς σκέψεις ποὺ ἀνήκουν στὸν πυρήνα τῆς λανθάνουσας σειρᾶς σκέψεων καὶ μὲ τὴν δημιουργία διφορούμενων ὑποκαταστάτων σχηματισμῶν γιὰ ν' ἀντιπροσωπεύσουν αὐτὲς τὶς σκέψεις, ποὺ εἶταν οἱ πιὸ βαθειὲς καὶ οἱ πιὸ μακρυνὲς στὸ χρόνο.

4. Δοκιμάσαμε ἤδη ἐπανηλειμμένα νὰ φτάσουσε στὸ βυθὸ αὐτῶν τῶν πεζῶν καὶ κοινῶν ὀνείρων, ποὺ δὲν ἔχουν τίποτα τὸ παράλογο ἢ τὸ παράξενο μέσα τους, καὶ ποὺ ὑποβάλλουν ὅμως μιὰ ἐρώτηση: Γιατὶ ἄραγε νὰ ὀνειρευόμαστε κάτι τέτιες κοινοτοπίες; Θὰ ἀναφέρω γι αὐτὸ ἕνα καινούργιο παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ εἴδους,

μὲ τὴ μορφὴ τριῶν ὀνείρων, συνδεμένων μεταξύ τους ποὺ τὰ ὀνειρεύτηκε μιὰ κοπέλα κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς καὶ μόνης νύχτας.

α) *Περνοῦσε ἀπ' τὸ χώλ τοῦ σπιτιοῦ της καὶ χτύπησε τὸ κεφάλι της σ' ἕνα πολύφωτο κρεμασμένο χαμηλά, μὲ τόση δύναμη ὥστε νὰ ματώσει.* Αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο δὲν τῆς θύμισε τίποτα ποὺ νὰ εἶχε συμβεῖ στὴν πραγματικότητα. Οἱ παρατηρήσεις της ὁδήγησαν σὲ ὁλότελα ἄλλη κατεύθυνση: «Ξέρετε τὶ φοβερὰ ποὺ πέφτουν τὰ μαλλιά μου. Λοιπὸν χτὲς ἡ μητέρα μου μοῦ εἶπε: Ἀγαπητό μου παιδὶ ἂν συνεχίσεις ἔτσι, τὸ κεφάλι σου θὰ εἶναι σύντομα τόσο φαλακρό, ὅσο τὰ ὀπίσθιά σου.» Βλέπουμε ἐδῶ πὼς στὸ ὄνειρο τὸ κεφάλι πῆρε τὴ θέση τοῦ ἄλλου ἄκρου τοῦ σώματος. Δὲ χρειάζεται ἄλλη βοήθεια γιὰ νὰ καταλάβουμε τὶ συμβολίζει τὸ πολύφωτο: ὅλα τὰ πράγματα ποὺ μποροῦν νὰ μακρύνουν εἶναι σύμβολα τοῦ ἀντρικοῦ ὀργάνου. Τὸ πραγματικὸ θέμα τοῦ ὀνείρου λοιπὸν εἶναι ἕνα μάτωμα στὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὸν φαλό. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἔχει καὶ ἄλλο νόημα. Οἱ παρὰ πέρα συνειρμοὶ τῆς ὀνειρευομένης δείχνουν ὅτι τὸ ὄνειρο ἔχει κάποια σχέση μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ ἔμμηνος ροὴ προέρχεται ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἄντρα, μιὰ ἀντίληψη γιὰ τὰ σεξουαλικὰ θέματα ποὺ δὲν εἶναι καθόλου σπάνια ἀνάμεσα στὶς ἄγουρες κοπέλες.

β) *Ἡ ὀνειρευομένη εἶδε σ' ἕνα ἀμπέλι μιὰ βαθειὰ τρύπα, ποὺ ἤξερε πὼς προκλήθηκε ἀπὸ τὸ ξερίζωμα ἑνὸς δέντρου.* Ἡ παρατήρησή της σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο εἴταν πὼς τὸ δέντρο «ἔλειπε» ἐννοώντας πὼς δὲν εἶδε τὸ δέντρο στ' ὄνειρό της. Ἡ ἴδια ὅμως φράση χρησιμεύει γιὰ νὰ ἐκφράσει μιὰ ἄλλη σκέψη, ποὺ δὲ μᾶς ἀφήνει ἀμφιβολίες σχετικὰ μὲ τὴν συμβολικὴ ἑρμηνεία. Τὸ ὄνειρο ἀναφέρεται σὲ μιὰ ἄλλη παιδικὴ ἰδέα γιὰ τὸ θέμα τοῦ φύλου, στὴν πεποίθηση πὼς τὰ κορίτσια εἶχαν ἀρχικὰ τὸ ἴδιο γεννητικὸ ὄργανο μὲ τὰ ἀγόρια καὶ πὼς ὁ τελευταῖος σχηματισμὸς αὐτοῦ τοῦ ὀργάνου εἴταν ἀποτέλεσμα τοῦ εὐνουχισμοῦ (ξερίζωμα τοῦ δέντρου).

γ) *Ἡ ὀνειρευομένη στεκόταν μπρὸς στὸ συρτάρι τοῦ γραφείου της ποὺ τὸ ἤξερε τόσο καλὰ ποὺ ἂν κανένας τὸ ἄγγιζε, θὰ τὸ καταλάβαινε ἀμέσως.* Τὸ συρτάρι τοῦ γραφείου, ὅπως ὅλα τὰ συρτάρια, κασέλες καὶ κουτιὰ εἶναι σύμβολο τοῦ θηλυκοῦ γεννητικοῦ ὀργάνου. Ἤξερε ὅτι ὅταν ἡ σεξουαλικὴ ἐπαφὴ (ἤ, ὅπως πίστευε, κάθε ἐπαφὴ) ἔχει λάβει χώρα τὰ γεννητικὰ ὄργανα διατηροῦσαν μερικὲς ἐνδείξεις αὐτῆς τῆς ἐπαφῆς καὶ γιὰ πολὺ καιρὸ εἶχε τὸ φόβο πὼς θὰ τὴν ἀνακάλυπταν. Νομίζω πὼς στὰ τρία ὄνειρα ἡ κυρία ἔμφαση βρίσκεται

στὴν ἰδέα τῆς *γνώσης*. Εἶχε στὸ νοῦ της τὴν ἐποχὴ τῶν παιδικῶν ἐρευνῶν γύρω ἀπὸ τὰ σεξουαλικὰ θέματα ποὺ γιὰ τ' ἀποτελέσματά τους εἴταν πολὺ περήφανη.

5. Νὰ ἕνα ἄλλο παράδειγμα συμβολισμοῦ. Αὐτὴ ὅμως τὴ φορὰ πρέπει νὰ τὸ προλογίσω μὲ μιὰ σύντομη ἔκθεση τῆς νοητικῆς κατάστασης ὅπου συνέβη τὸ ὄνειρο. Ἕνας ἄντρας καὶ μιὰ γυναίκα ποὺ εἴταν ἐρωτευμένοι εἶχαν περάσει μιὰ νύχτα μαζί. Ὁ ἄντρας περιέγραφε τὸν χαραχτήρα της σὰν μητρικό. Εἴταν μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς γυναῖκες ποὺ ὁ πόθος τους ν' ἀποχτήσουν παιδὶ ξεπηδάει ἀκαταμάχητος τὴ στιγμὴ ποὺ τὴ χαϊδεύεις. Οἱ συνθῆκες τῆς συνάντησής τους, ὡστόσο, ἔκαμαν ἀναγκαῖο τὸ νὰ λάβουν ὁρισμένα μέτρα γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὸ σπέρμα νὰ μπεῖ στὸν κόλπο. Ξυπνώντας τὸ ἑπόμενο πρωῒ ἡ γυναίκα διηγήθηκε τὸ ἀκόλουθο ὄνειρο.

Ἕνας ἀξιωματικὸς μὲ κόκκινο πηλήκιο τὴν κυνηγοῦσε στὸ δρόμο. Αὐτὴ τοῦ ξέφευγε καὶ ἀνέβαινε τρέχοντας τὴ σκάλα. Ἔφτασε στὸ δωμάτιό της καὶ κλείδωσε βιαστικὰ τὴν πόρτα. Ὁ ἄντρας ἔμεινε ἔξω, ἀλλὰ κοιτώντας ἀπ' τὴν κλειδαρότρυπα, τὸν εἶδε νὰ κάθεται σ' ἕναν πάγκο καὶ νὰ κλαίει.

Στὴν καταδίωξη ἀπὸ τὸν ἀξιωματικὸ μὲ τὸ κόκκινο πηλήκιο καὶ στὸ λαχανιασμένο ἀνέβασμα τῆς σκάλας θ' ἀναγνωρίσετε τὴν ἀναπαράσταση τῆς σεξουαλικῆς πράξης. Τὸ ὅτι ἡ ὀνειρευομένη ἔκλεισε τὸν διώκτη ἔξω μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει σὰν παράδειγμα τοῦ τεχνάσματος τῆς ἀναστροφῆς ποὺ χρησιμοποιεῖται τόσο συχνὰ στὰ ὄνειρα, γιατὶ στὴν πραγματικότητα ὁ ἄντρας εἴταν ἐκεῖνος ποὺ ἀποσύρθηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς σεξουαλικῆς πράξης. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πρόβαλε τὸ δικό της συναίσθημα λύπης στον σύντροφό της, γιατὶ αὐτὸς εἶναι ποὺ κλαίει στὸ ὄνειρο, καὶ τὰ δάκριά του ταυτόχρονα ὑπονοοῦν τὸ σπερματικὸ ὑγρό.

Θὰ ἀκούσατε βέβαια καμιὰ φορὰ νὰ λένε ὅτι ἡ ψυχανάλυση ὑποστηρίζει πὼς ὅλα τὰ ὄνειρα ἔχουν σεξουαλικὴ σημασία. Εἴσαστε τώρα μόνοι σας σὲ θέση νὰ κρίνετε τὸ σφαλερὸ αὐτῆς τῆς κατηγορίας. Μάθατε γιὰ τὰ ὄνειρα τῆς ἱκανοποίησης ἐπιθυμιῶν ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἱκανοποίηση τῶν πιὸ φανερῶν ἀναγκῶν — τὴν πείνα, τὴ δίψα καὶ τὴν ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας — ὄνειρα ἄνεσης καὶ ὄνειρα ἀδημονίας, ὅπως καὶ κεῖνα ποὺ ἀναφέρονται ξεκάθαρα στὴ φιλαργυρία καὶ τὸν ἐγωϊσμό. Μπορεῖτε ὡστόσο νὰ εἴσαστε βέβαιοι ὅτι σύμφωνα μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχανάλυσης, ὄνειρα ποὺ σ' αὐτὰ ἐμφανίζεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ διαστροφὴ *κυρίως* (ἀλλὰ καὶ δῶ ἀκόμα, ὄχι ἀποκλειστικὰ) ἐκφράζουν σεξουαλικοὺς πόθους.

6. Ἔχω ἰδιαίτερο λόγο νὰ σᾶς δώσω πολλὰ παραδείγματα γιὰ τὴ χρήση τῶν συμβόλων στὰ ὄνειρα. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο

11

παραπονέθηκα γιὰ τὴ δυσκολία ν' ἀποδείξω τοὺς ἰσχυρισμούς μου μὲ τέτιον τρόπο ὥστε νὰ σᾶς πείσω σχετικὰ μὲ τὶς ἀνακαλύψεις τῆς ψυχανάλυσης, καὶ ἀπὸ τότε χωρὶς ἀμφιβολία συμφωνήσατε μαζί μου. Οἱ ξέχωρες ὅμως προτάσεις τῆς ψυχανάλυσης εἶναι τόσο στενὰ δεμένες μεταξύ τους, ὥστε ἡ ἀποδοχὴ ἑνὸς μόνου σημείου νὰ ὁδηγεῖ στὴν ἀποδοχὴ ὁλόκληρης σχεδὸν τῆς θεωρίας. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἂν δώσετε τὸ μικρό σας δάχτυλο στὴν ψυχανάλυση, θὰ σᾶς πάρει ὁλόκληρο τὸ χέρι. Ἂν δεχτεῖτε τὴν ἐξήγηση τῶν λαθῶν σὰν ἱκανοποιητική, δὲ μπορεῖτε λογικὰ ν' ἀπορίψετε ὅλα τ' ἄλλα. Ὁ συμβολισμὸς τῶν ὀνείρων μᾶς προσφέρει τώρα ἕναν ἄλλο ἐξ ἴσου καλὸ δρόμο γιὰ νὰ προσεγγίσουμε μιὰ τέτια ἀποδοχή. Θὰ σᾶς ἀφηγηθῶ ἕνα ὄνειρο, ποὺ ἔχει ἤδη δημοσιευτεῖ γιὰ μιὰ γυναίκα ἀπ' τὶς πιὸ φτωχὲς τάξεις ποὺ ὁ ἄντρας της εἴταν ἀστυφύλακας, καὶ ποὺ γι αὐτὴν μποροῦμε νἆμαστε σίγουροι πὼς ποτέ της δὲν εἶχε ἀκούσει γιὰ τὸν συμβολισμὸ τῶν ὀνείρων καὶ τὴν ψυχανάλυση. Μπορεῖτε τώρα νὰ κρίνετε οἱ ἴδιοι ἂν ἡ ἑρμηνεία ὅπου καταλήξαμε μὲ τὴν βοήθεια τῶν σεξουαλικῶν συμβόλων μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ δίκαια αὐθαίρετη ἢ βιασμένη.

......Ἔπειτα κάποιος μπῆκε μὲ τὴ βία στὸ σπίτι καὶ τρομαγμένη φώναξε γιὰ ἀστυφύλακα. Ὁ ἀστυφύλακας, ὅμως συνοδευόμενος ἀπὸ δυὸ ἀλῆτες εἶχε πάει στὴν ἐκκλησία ὅπου εἶχε ἀρκετὰ σκαλοπάτια. Πίσω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία εἴταν ἕνα βουνὸ καὶ ψηλά, ἐπάνω του, ἕνα πυκνὸ δάσος. Ὁ ἀστυφύλακας φοροῦσε κράνος, περιλαίμιο καὶ μανδύα καὶ εἶχε ἕνα μεγάλο καστανὸ γένι. Οἱ δυὸ ἀλῆτες, ποὺ τὸν ἀκολουθοῦσαν εἰρηνικὰ εἶχαν γύρω ἀπὸ τὴ μέση τους ποδιὲς σὰ σάκκους. Ἕνα μονοπάτι ὁδηγοῦσε ἀπὸ τὴν ἐκκλησία στὸ βουνὸ καὶ εἴταν πυκνοφυτεμένο καὶ στὶς δυὸ πλευρές του μὲ χορτάρια καὶ θάμνους, ποὺ ὅσο πήγαινε καὶ γίνονταν πιὸ πυκνοί, καὶ στὴν κορφὴ τοῦ βουνοῦ εἴταν ἕνα πραγματικὸ δάσος.

Θ' ἀναγνωρίσετε χωρὶς καμιὰ δυσκολία τὰ σύμβολα ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ: τὸ ἀνδρικὸ ὄργανο παριστάνεται ἀπὸ τὰ τρία πρόσωπα ποὺ ἐμφανίζονται, ἐνῶ τὰ γυναικεῖα σεξουαλικὰ ὄργανα συμβολίζονται ἀπὸ ἕνα τοπίο μὲ ἕνα παρεκκλήσι, ἕνα βουνὸ κ' ἕνα δάσος, καὶ γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ ἔχετε τὴν πράξη τοῦ ἀνεβάσματος τῶν σκαλοπατιῶν σὰν σύμβολο τῆς σεξουαλικῆς πρά

ξης. Τὸ μέρος τοῦ σώματος ποὺ ὀνομάζεται στὸ ὄνειρο «βουνό» ὁρίζεται στὴν ἀνατομία «ὄρος τῆς 'Αφροδίτης».

7. Θὰ σᾶς διηγηθῶ ἕνα ἄλλο ὄνειρο, ἐπὶ πλέον, ποὺ εἶναι ἀξιοσημείωτο καὶ πειστικὸ ἀπὸ τὸ γεγονὸς πῶς ὁ ἴδιος ὁ ὀνειρευόμενος μετέφρασε ὅλα τὰ σύμβολα, παρ' ὅλο ποὺ δὲν εἶχε καμιὰ προηγουμένη θεωρητικὴ γνώση τῆς ἑρμηνείας. Αὐτὴ εἶναι μιὰ πολὺ ἀσυνήθιστη περίπτωση καὶ δὲν ἔχουμε ἀκριβῆ ἰδέα τῶν συνθηκῶν ποὺ τὴν δημιούργησαν.

.....'Εβάδιζε μὲ τὸν πατέρα του σ' ἕνα μέρος ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ εἶταν τὸ Πράττερ, γιατὶ ἔβλεπαν τὴ Ροτόντα μ' ἕνα μικρὸ κτίριο μπρὸς της, στὸ ὁποῖο εἶταν δεμένο ἕνα ἀερόστατο ποὺ φαινόταν μάλλον ξεφούσκωτο. 'Ο πατέρας του τὸν ρώτησε γιατὶ εἶταν ὅλα αὐτά. 'Ο γιὸς ἀπόρησε μὲ τὴν ἐρώτηση ὡστόσο ὅμως τοῦ ἐξήγησε. Ἔπειτα ἔφτασαν σὲ μιὰ αὐλή, ὅπου εἶταν ἁπλωμένο ἕνα μεγάλο μετάλλινο φύλλο. 'Ο πατέρας του θέλησε νὰ κόψει ἕνα μεγάλο κομμάτι, κοίταξε ὅμως γύρω του μὴν τὸν δεῖ κανείς. Εἶπε στὸν γιό του πῶς ὁπωσδήποτε δὲν εἶχε παρὰ νὰ τὸ πεῖ στὸν ἐπόπτη καὶ ἔπειτα μποροῦσε νὰ τὸ πάρει ἀμέσως. Μερικὰ σκαλοπάτια ὁδηγοῦσαν πρὸς τὰ κάτω ἀπ' αὐτὴ τὴν αὐλὴ σ' ἕνα ὄρυγμα ποὺ οἱ πλευρές του εἶταν ταπετσαρισμένες μὲ κάποιο μαλακὸ ὑλικό, κάτι, σὰ μιὰ πέτσινη πολυθρόνα. Στὸ βάθος τοῦ ὀρύγματος εἶταν μιὰ μάλλον μακριὰ ἐξέδρα, καὶ πέρα ἀπ' αὐτὴ ἕνα ἄλλο ὄρυγμα.

Νὰ τώρα καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὀνειρευομένου: «'Η Ροτόντα εἶναι στὴ θέση τοῦ γεννητικοῦ μου ὀργάνου καὶ τὸ δεμένο ἀερόστατο μπροστὰ εἶναι ὁ φαλλός, ποὺ παραπονιόμουν γιατὶ εἶναι μαλακός». Μιὰ πιὸ λεπτομερειακὴ μετάφραση θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει τότε ὡς ἑξῆς: ἡ Ροτόντα εἶναι προσφανῶς στὴ θέση τῶν γλουτῶν (ποὺ κανονικὰ περιλαμβάνονται ἀπὸ τὰ παιδιὰ ἀνάμεσα στὰ γεννητικὰ ὄργανα) ἡ μικρότερη κατασκευὴ μπροστὰ εἶναι οἱ ὄρχεις. Στὸ ὄνειρο ὁ πατέρας τὸν ρωτάει τί εἶναι ὅλα αὐτά δηλαδὴ ποιός εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ ἡ λειτουργία τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Τὸ ν' ἀναστρέψουμε αὐτὴ τὴν κατάσταση ἔτσι ποὺ ὁ γιὸς νὰ κάνει τὶς ἐρωτήσεις εἶναι μιὰ ἰδέα ποὺ ἔρχεται ἀμέσως καὶ μιᾶς καὶ αὐτὲς οἱ ἐρωτήσεις δὲν διατυπώθηκαν ποτὲ στὴν πραγματικότητα πρέπει νὰ κατασκευάσουμε τὶς σκέψεις τοῦ ὀνείρου σὰ μιὰ ἐπιθυμία

ἢ νὰ τὶς πάρουμε μὲ τὴν ὑποθετικὴ ἔννοια: «Ἂν εἶχα ρωτήσει τὸν πατέρα μου νὰ μοῦ ἐξηγήσει...» τὴ συνέχεια αὐτῆς τῆς σκέψης θὰ τὴν βροῦμε τώρα.

Ἡ αὐλὴ ὅπου βρίσκεται τὸ μετάλλινο φύλλο δὲν πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ ἐξηγηθεῖ συμβολικά, ἀλλὰ ἀναφέρεται στὸν τόπο ἐργασίας τοῦ πατέρα. Γιὰ λόγους διακριτικότητας ἀντικατέστησα μὲ τὸ «μετάλλινο φύλλο» τὸ πραγματικὸ ὑλικὸ ποὺ χειρίζεται, δὲν ἔκανα ὅμως ἄλλη ἀλλαγὴ στὶς λέξεις τοῦ ὀνείρου. Ὁ ὀνειρευόμενος μπῆκε στὴν δουλειά τοῦ πατέρα του καὶ σκανδαλίστηκε γιὰ τοὺς ἐξαιρετικὰ ἀμφισβητήσιμους τρόπους ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐξαρτιόνταν κατὰ μεγάλο ποσοστὸ τὰ μεγάλα κέρδη. Γιαυτὸ ἡ συνέχεια τῆς σκέψης τοῦ ὀνείρου ποὺ ἀναφέρθηκε παραπάνω θὰ εἶταν: «ἂν τὸν εἶχα ρωτήσει, θὰ μὲ εἶχε ἐξαπατήσει ὅπως ἐξαπατάει τοὺς πελάτες του».

Ὁ ἴδιος ὁ ὀνειρευόμενος δίνει μιὰ δεύτερη ἐξήγηση, γιὰ τὴν ἀπόσπαση τοῦ κομματιοῦ τοῦ μετάλλου, ποὺ χρησιμεύει γιὰ ν' ἀναπαραστήσει τὴν ἔλλειψη ἐμπορικῆς ἐντιμότητας: σημαίνει λέει τὴν πράξη τοῦ αὐνανισμοῦ. Ὄχι μόνον αὐτὸ εἶναι μιὰ ἐξήγηση ποὺ τὴν ξέρουμε ἀπὸ καιρό, ἀλλὰ συμφωνεῖ καλὰ καὶ μὲ τὴν ἑρμηνεία ὅτι ἡ μυστικὴ πράξη τοῦ αὐνανισμοῦ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκφράζεται ἀπὸ τὴν ἀντίθετη ἰδέα («Θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ κάναμε φανερά»). Ἔτσι τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὴ ἡ πράξη ἀποδίδεται στὸν πατέρα ὅπως εἶταν ἡ ἐρώτηση στὴν πρώτη σκηνὴ τοῦ ὀνείρου εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένουμε. Ὁ ὀνειρευόμενος ἀμέσως ἑρμήνευσε τὸ ὄρυγμα, ἐξαιτίας τοῦ μαλακοῦ ταπετσαρίσματος τῶν τοίχων, σὰν μήτρα καὶ ἐγὼ ἀπὸ τὴν πλευρά μου, κάνω τὴν παρατήρηση ὅτι τὸ ἀνέβασμα ὅπως καὶ τὸ κατέβασμα μπαίνει στὴ θέση τῆς σεξουαλικῆς ἐπαφῆς.

Οἱ λεπτομέρειες τῆς μακριᾶς ἐξέδρας στὸ βάθος τοῦ πρώτου ὀρύγματος, καὶ πέρα ἀπ' αὐτὸ τὸ δεύτερο ὄρυγμα ἐξηγήθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ὀνειρευόμενο μὲ τὴν ἱστορία του. Ἐπὶ ἕνα διάστημα εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ συνευρίσκεται μὲ γυναῖκες, ἔπειτα ὅμως ἔχασε αὐτὴν τὴν ἱκανότητα ἐξαιτίας ἀπαγορεύσεων ἔλπιζε ὅμως νὰ τὴν ξαναβρεῖ μὲ τὴ βοήθεια τῆς θεραπείας.

8. Ἀναφέρω τὰ δυὸ ἀκόλουθα ὄνειρα, ποὺ τὰ ὀνειρεύτηκε ἕνας ξένος μὲ τονισμένες πολυγαμικὲς τάσεις, γιατὶ μποροῦν νὰ χρησιμεύουν σὰν παράδειγμα στὴν διαπίστωση ὅτι τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο τοῦ ὀνειρευομένου εἶναι παρὸν σὲ κάθε ὄνειρο, ἀκόμα καὶ ὅταν εἶναι μεταμφιεσμένο στὸ ἔκδηλο περιεχόμενό του. Τὰ μπαοῦλα στὰ ὄνειρα εἶναι θηλυκὰ σύμβολα.

(α) Ὁ ὀνειρευόμενος πήγαινε σ' ἕνα ταξίδι καὶ οἱ ἀποσκευές του μεταφέρονταν στὸν σταθμὸ μ' ἕνα ἁμάξι. Εἶταν ἀρκετὰ μπαοῦλα στοιβαγμένα τὸ ἕνα πάνω

στὸ ἄλλο κι ἀνάμεσά τους δυὸ μεγάλα μαῦρα κουτιὰ σὰν ἐκεῖνα τῶν ἐμπορικῶν ἀντιπροσώπων. Ἔλεγε παρηγορητικὰ σὲ κάποιον: «Βλέπετε αὐτὰ πᾶνε μόνο μέχρι τὸ σταθμό».

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ταξιδεύει μὲ πολλὲς ἀποσκευὲς καὶ ἀναφέρει πολλὲς ἱστορίες γυναικῶν στὴ θεραπεία του. Τὰ δυὸ μαῦρα μπαοῦλα εἶναι στὴ θέση δυὸ μελαχροινῶν γυναικῶν, ποὺ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἔπαιζαν τὸν κυριότερο ρόλο στὴν ζωή του. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἤθελε νὰ τὸν ἀκολουθήσει στὴ Βιέννη, ἀλλά, κατὰ συμβουλή μου, τῆς τηλεγράφησε νὰ μὴν ἔρθει.

(β) Μιὰ σκηνὴ σ' ἕνα τελωνεῖο: — Ἕνας συνταξιδιώτης ἄνοιξε τὸ μπαοῦλο του καὶ εἶπε τεμπέλικα καπνίζοντας ἕνα τσιγάρο: «Δὲν ὑπάρχει τίποτα γιὰ νὰ δηλωθεῖ». Ὁ τελωνειακὸς φάνηκε νὰ τὸν πιστεύει ἀλλὰ ξανακοίταξε στὸ μπαοῦλο καὶ βρῆκε ἕνα ἀπόλυτα ἀπαγορευμένο εἶδος. Ὁ ταξιδιώτης εἶπε τότε μὲ ἐγκαρτέρηση. «Ἔ! Τότε δὲ γίνεται τίποτα.» Ὁ ὀνειρευόμενος εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ταξιδιώτης καὶ ἐγὼ εἶμαι ὁ τελωνειακός. Εἶναι γενικὰ πολὺ εἰλικρινὴς μαζί μου, ἀλλὰ εἶχε ἀποφασίσει νὰ μοῦ κρύψει ἕνα δεσμὸ ποὺ εἶχε τελευταῖα μὲ μιὰ κυρία, γιατὶ ὑπέθετε, πολὺ σωστά, πὼς τὴν ἤξερα. Μετατοπίζει σὲ ἕναν ξένο τὴν ἐνοχλητικὴ κατάσταση τῆς ἀποκάλυψης, ὥστε ὁ ἴδιος νὰ μὴν φαίνεται πὼς ἐμφανίζεται καθόλου στὸ ὄνειρο.

9. Νὰ κ' ἕνα παράδειγμα ἑνὸς συμβόλου, ποὺ δὲν ἀνέφερα μέχρι τώρα: Ὁ ὀνειρευόμενος συνάντησε τὴν ἀδελφή του μὲ δυὸ φίλες της. Εἶταν ἀδελφὲς μεταξύ τους. Χαιρέτησε μὲ χειραψία καὶ τὶς δυὸ ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀδελφή του.

Δὲν ὑπῆρχε στὸ νοῦ του πραγματικὸ ἐπεισόδιο συσχετισμένο μ' αὐτό. Οἱ σκέψεις του ὅμως γύρισαν πίσω στὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ παρατηρήσεις του τὸν ὁδήγησαν νὰ ἀπορεῖ γιατὶ ἀργοῦν τόσο ν' ἀναπτυχθοῦν τὰ στήθη ἑνὸς κορισιοῦ. Οἱ δυὸ ἀδελφὲς λοιπὸν συμβολίζουν τὰ στήθη. Θὰ ἤθελε νὰ τὰ πιάσει μὲ τὸ χέρι του ἂν δὲν εἶταν τῆς ἀδελφῆς του.

10. Νὰ καὶ ἕνα παράδειγμα συμβολισμοῦ τοῦ θανάτου στὰ ὄνειρα: Ὁ ὀνειρευόμενος περνοῦσε μιὰ πολὺ ψηλὴ ἀπότομη, σιδερένια γέφυρα μὲ δυὸ ἀνθρώπους ποὺ ἤξερε τὰ ὀνόματά τους, ἀλλὰ τὰ ξέχασε ὅταν ξύπνησε. Ξαφνικὰ καὶ οἱ δυό τους χάθηκαν καὶ εἶδε ἕναν ἄνθρωπο σὰν φάντασμα μ'

ἕ ν α σ κ ο ῦ φ ο κ α ὶ φ ό ρ μ α. Τ ὸ ν ρ ώ τ η σ ε ἂ ν ε ἶ τ α ν ὁ δ ι α ν ο μ έ α ς τ η λ ε γ ρ α φ η μ ά τ ω ν. «Ὄ χ ι». «Μ ή π ω ς ὁ ἁ μ α ξ ᾶ ς;». «Ὄ χ ι». «Π ρ ο-χ ώ ρ η σ ε τ ό τ ε». Καὶ στὸ ὄνειρο εἶχε ἕνα συναίσθημα μεγάλου φόβου. Ξυπνώντας συνέχισε στὴ φαντασία του πὼς ἡ γέφυρα ἔσπασε ξαφνικὰ καὶ πὼς ἔπεσε στὴν ἄβυσσο.

Ὅταν τονιστεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι σ' ἕνα ὄνειρο τὰ πρόσωπα εἶναι ἄγνωστα στὸν ὀνειρευόμενο ἢ ξέχασε τὰ ὀνόματά τους, εἶναι κατὰ κανόνα πρόσωπα μὲ τὰ ὁποῖα συνδέεται στενά. Ὁ ὀνειρευόμενος ἀνῆκε σὲ μιὰ οἰκογένεια μὲ τρία παιδιὰ κι ἂν εἶχε ποτὲ ἐπιθυμήσει τὸ θάνατο τῶν δύο ἄλλων θὰ εἶταν φυσικὸ νἄχε δοκιμάσει στὸν ὕπνο του τὸ φόβο τοῦ θανάτου. Σχετικὰ μὲ τὸ διανομέα τηλεγραφημάτων παρατήρησε πὼς πάντα φέρνουν κακὲς εἰδήσεις. Ἀπὸ τὴ στολή του στὸ ὄνειρο ὁ ἄνθρωπος μποροῦσε νὰ εἶταν ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἀνάβουν καὶ σβήνουν τὰ φανάρια καθὼς τὸ πνεῦμα τοῦ θανάτου σβήνει τὴ δάδα τῆς ζωῆς. Μὲ τὸν ἁμαξᾶ συνδύαζε τὸ ποίημα τοῦ Οὔλαντ, γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ Βασιλιᾶ Καρόλου καὶ θυμήθηκε μιὰ ἐπικίνδυνη ἱστιοπλοΐα σὲ μιὰ λίμνη μὲ δυὸ συντρόφους, ὅπου ἔπαιξε τὸ ρόλο τοῦ βασιλιᾶ στὸ ποίημα. Ἡ σιδερένια γέφυρα τοὔφερε στὸ νοῦ του ἕνα πρόσφατο ἀτύχημα καθὼς καὶ τὸ ἀνόητο ρητό: «Ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ κρεμαστὴ γέφυρα».

11. Τὸ ἀκόλουθο ὄνειρο μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἕνα ἀκόμα παράδειγμα ὀνείρου ποὺ ἀναφέρεται στὸ θάνατο:

Ἕ ν α ς ἄ γ ν ω σ τ ο ς κ ύ ρ ι ο ς ἀ φ ή ν ε ι ἕ ν α ἐ π ι σ κ ε π τ ή ρ ι ο μ ὲ π έ ν θ ο ς π ά ν ω σ τ ὸ ν ὀ ν ε ι-ρ ε υ ό μ ε ν ο.

12. Θὰ σᾶς ἀναφέρω ἕνα ἀκόμα ὄνειρο ποὺ θὰ σᾶς ἐνδιαφέρει ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις. Πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ, ὡστόσο, ἐν μέρει σὲ μιὰ νευρωτικὴ κατάσταση τοῦ ὀνειρευομένου.

Β ρ ι σ κ ό τ α ν σ' ἕ ν α τ ρ α ῖ ν ο π ο ὺ σ τ α-μ ά τ η σ ε σ τ ὸ ὕ π α ι θ ρ ο. Φ α ν τ ά σ τ η κ ε ὅ τ ι θ ὰ γ ι ν ό τ α ν κ α ν έ ν α ἀ τ ύ χ η μ α κ α ὶ π ὼ ς θ ἄ π ρ ε π ε ν ὰ ξ ε φ ύ γ ε ι. Ἔ τ σ ι π έ ρ α σ ε ἀ π' ὅ-λ α τ ὰ δ ι α μ ε ρ ί σ μ α τ α σ κ ο τ ώ ν ο ν τ α ς ὅ π ο ι ο ν σ υ ν α ν τ ο ῦ σ ε—ὁ δ η γ ό, φ ύ λ α κ α, κ. λ. π.

Τὸ ὄνειρο θυμίζει μιὰ ἱστορία ποὺ τοῦ διηγήθηκε ἕνας φίλος του. Μὲ κάποιο ἰταλικὸ τραῖνο, μεταφερόταν ἕνας τρελὸς κλεισμένος σ' ἕνα μικρὸ διαμέρισμα. Ἀπὸ κάποιο λάθος ὅμως ἄφησαν ἕναν ἐπιβάτη μαζί του. Ὁ τρελὸς τὸν σκότωσε. Ἔτσι ὁ ὀνειρευόμενος ταύτισε τὸν ἑαυτό του μὲ τὸν τρελό, μὲ τὴν δικαιολογία ὅτι κατὰ καιροὺς τὸν βασάνιζε μιὰ ἔμμονη ἰδέα, πὼς πρέπει «νὰ ἐξαφανίσει ὅλους τοὺς μάρτυρες». Ἔπειτα ὁ ἴδιος βρῆκε μιὰ καλύτερη δικαιολογία τοῦ ὀνείρου του. Τὴν περασμένη νύχτα εἶχε δεῖ στὸ θέατρο μιὰ κοπέλα ποὺ σκόπευε κάποτε νὰ τὴν παντρευτεῖ, εἶχε ὅμως παραιτηθεῖ ἀπ' αὐτὸ γιατὶ τοῦ ἔδινε ἀφορμὲς

ζήλειας. Ξέροντας τὴν ἔνταση ποὺ μποροῦσε νὰ πάρει ἡ ζηλοτυπία μέσα του, θὰ εἶταν πραγματικὰ τρελὸς νὰ θέλει νὰ τὴν παντρευτεῖ. Δηλαδὴ τὴ θεωροῦσε τόσο ἀνάξια ἐμπιστοσύνης ποὺ ἡ ζήλεια του θὰ τὸν ὁδηγοῦσε νὰ σκοτώσει ὁποιονδήποτε ἔμπαινε στὸ δρόμο του. Τὸ πέρασμα ἀπὸ μιὰ σειρὰ δωματίων, ἤ, ὅπως ἐδῶ διαμερισμάτων, μάθαμε κιόλας νὰ τὸ θεωροῦμε σὰ σύμβολο γάμου (ἡ ἔκφραση τῆς μονογαμίας σύμφωνα μὲ τὸν κανόνα τῶν ἀντιθέτων.)

Σχετικὰ μὲ τὸ σταμάτημα τοῦ τραίνου στὸ ὕπαιθρο καὶ τὸν φόβο ἑνὸς ἀτυχήματος, διηγήθηκε τὴν ἀκόλουθη ἱστορία: —Μιὰ φορὰ ὅταν συνέβη μιὰ ξαφνικὴ στάση στὴ γραμμὴ ἔξω ἀπὸ ἕναν σταθμό, μιὰ νεαρὴ κυρία ποὺ καθόταν στὸ κουπὲ του εἶπε ὅτι ἴσως θὰ γινόταν καμιὰ σύγκρουση καὶ πὼς τὸ καλύτερο ποὺ εἶχαν νὰ κάνουν εἶταν νὰ σηκώσουν τὰ πόδια ψηλά. Ἡ φράση αὐτὴ «νὰ σηκώσουν τὰ πόδια» εἶχεσυνειρμοὺς μὲ πολλοὺς περιπάτους καὶ ἐκδρομὲς στὸ ὕπαιθρο, ποὺ εἶχε μοιραστεῖ μὲ τὴν κοπέλα, ποὺ ἀναφέραμε πρίν, κατὰ τὶς εὐτυχισμένες παλιὲς μέρες τῆς ἀγάπης τους. Ἐδῶ ἔχουμε ἕνα καινούργιο ἐπιχείρημα γιὰ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι θὰ εἶταν τρελὸς νὰ τὴν παντρευτεῖ τώρα. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ γνώση μου τῆς κατάστασής του μοῦ ἐπιτρέπει νἄμαι βέβαιος πὼς ὑπῆρχε μέσα του ἡ ἐπιθυμία νὰ διαπράξει αὐτὴν τὴν τρέλα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΡΙΤΟ

ΑΡΧΑΪΚΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΑ ΧΑΡΑΧΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΣΤΑ ΟΝΕΙΡΑ

Ἂς ξεκινήσουμε πάλι ἀπὸ τὸ συμπέρασμά μας, πὼς κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς λογοκρισίας, ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου μεταφράζει τὶς λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὀνείρου σὲ μιὰ ἄλλη μορφή. Αὐτὲς οἱ σκέψεις εἶναι τῆς ἴδιας μορφῆς μὲ τὶς γνωστὲς συνειδητὲς σκέψεις τῆς ἐν γρηγόρσει ζωῆς. Ἡ νέα ὅμως μορφὴ ποὺ τὶς ἐκφράζει, χάρη σὲ πολλὰ ἰδιότυπα χαραχτηριστικά της, μᾶς εἶναι ἀκατάληπτη. Εἴπαμε πὼς ἀνατρέχει σὲ φάσεις τῆς διανοητικῆς μας ἀνάπτυξης, ποὺ τὶς ἔχουμε ξεπεράσει ἀπὸ πολὺν καιρὸ—στὴν ἱερογλυφικὴ γραφή, στοὺς συμβολικοὺς συνειρμοὺς σὲ συνθῆκες ποὺ ὑπῆρχαν ἴσως πρὶν ἀναπτυχθεῖ ἡ γλώσσα τῆς σκέψης. Γι αὐτὸ τὸ λόγο, ὀνομάσαμε τὴ μορφὴ ἔκφρασης, ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὴν διεργασία τοῦ ὀνείρου, ἀ ρ χ α ϊ κ ὴ ἢ ἐ π α ν α σ τ ρ ο φ ι κ ή.

Ἀπ' αὐτὸ μπορεῖτε νὰ βγάλετε τὸ συμπέρασμα πὼς μιὰ πιὸ βαθειὰ μελέτη τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου πρέπει νὰ ὁδηγήσει σὲ ἀξιόλογα συμπεράσματα γιὰ τὰ ἀρχικὰ στάδια τῆς διανοητικῆς μας ἀνάπτυξης, γιὰ τὰ ὁποῖα ἐλάχιστα σήμερα εἶναι γνωστά. Ἐλπίζω πὼς αὐτὸ θὰ γίνει, μέχρι τὴ στιγμὴ ὅμως δὲν ἐπιχειρήθηκε αὐτὸ τὸ ἔργο. Ἡ ἐποχὴ ὅπου μᾶς ξαναφέρνει ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου εἶναι «πρωτόγονη» μὲ διπλὴ ἔννοια: πρῶτο σημαίνει τὴν πρώϊμη ἐποχὴ τοῦ ἀ τ ό μ ο υ—τὴν παιδική του ἡλικία—καὶ δεύτερο, στὸ μέτρο ποὺ κάθε ἄτομο ἐπαναλαμβάνει, μὲ κάποιο συντο-

μευμένο τρόπο, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὅλη τὴν πορεία τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ ἀναφορὰ εἶναι φυλογενετική. Πιστεύω ὅτι θὰ μπορέσουμε κάποτε νὰ ξεχωρίσουμε ἀνάμεσα στὸ τμῆμα ἐκεῖνο τῶν λανθανουσῶν νοητικῶν διαδικασιῶν, ποὺ ἀνήκει στὴν παιδικὴ ἡλικία τοῦ ἀτόμου, ἀπὸ τὸ μέρος ἐκεῖνο ποὺ ἔχει τὶς ρίζες του στὴν παιδικὴ ἡλικία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μοῦ φαίνεται λόγου χάρη, ὅτι ὁ συμβολισμός, ἕνας τρόπος ἔκφρασης ποὺ ποτὲ δὲν ἀποχτήθηκε ἀτομικά, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰ φυλετικὴ κληρονομιά.

Αὐτὸ ὡστόσο δὲν εἶναι τὸ μόνο ἀρχαϊκὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ὀνείρων. Ὅλοι γνωρίζετε ἀπὸ προσωπικὴ πεῖρα τὴν ἰδιόρυθμη ἀμνησία τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἐννοῶ μ' αὐτὸ πὼς τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς μέχρι τὴν ἡλικία τῶν πέντε, ἕξη ἢ ὀχτὼ ἐτῶν, δὲν ἄφησαν τὰ ἴδια ἴχνη στὴ μνήμη μας, ὅσο οἱ ἑπόμενες ἐμπειρίες. Εἶναι ἀλήθεια πὼς μποροῦμε νὰ συναντήσουμε ἄτομα, ποὺ μποροῦν νὰ καυχηθοῦν γιὰ τὶς συνεχεῖς ἀναμνήσεις τους ἀπὸ τὴν πρώτη παιδικὴ ἡλικία μέχρι σήμερα, ἀλλὰ εἶναι ἀσύγκριτα πιὸ συνηθισμένο νὰ βρεθεῖ τὸ ἀντίθετο, δηλαδὴ ἕνα μεγάλο κενὸ στὴ μνήμη. Κατὰ τὴ γνώμη μου, αὐτὸ δὲν ἔχει προκαλέσει ἀρκετὴ ἔκπληξη. Σὲ ἡλικία δύο ἐτῶν, τὸ παιδὶ μπορεῖ νὰ μιλήσει καλά, καὶ σύντομα νὰ προσαρμοστεῖ σὲ περίπλοκες νοητικὲς καταστάσεις, καὶ ἀκόμα περισσότερο, λέει πράγματα ποὺ τὸ ἴδιο ἔχει ξεχάσει ὅταν τοῦ τὰ ἐπαναλάβουν χρόνια ἀργότερα. Κι ὡστόσο ἡ μνήμη εἶναι πιὸ ἀποτελεσματικὴ στὰ πρῶτα χρόνια, ὄντας λιγότερο φορτωμένη ἀπὸ ὅσο εἶναι ἀργότερα. Πάλι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ θεωρήσουμε τὴ λειτουργία τῆς μνήμης σὰν ἐξαιρετικὰ ὑψηλὴ ἢ δύσκολη μορφὴ τῆς νοητικῆς δραστηριότητας. Ἀντίθετα, ἐξαιρετικὴ μνήμη μπορεῖ νὰ βρεθεῖ σὲ ἀνθρώπους ποὺ βρίσκονται ἀκόμα σ' ἕνα πολὺ χαμηλὸ διανοητικὸ ἐπίπεδο.

Πρέπει ὅμως νὰ ἐπισύρω τὴν προσοχή σας σὲ μιὰ δεύτερη ἰδιορυθμία ποὺ βασίζεται στὴν πρώτη—δηλαδὴ πὼς ἀπὸ τὴ λησμοσύνη ποὺ εἶναι τυλιγμένα τὰ πρῶτα χρόνια τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ξεπροβάλλουν μερικὲς καθαρὰ διατηρημένες ἀναμνήσεις, οἱ περισσότερες μὲ τὴ μορφὴ ἀναγλύφων εἰκόνων, ποὺ γιὰ τὴν διατήρησή τους δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἀποχρῶν λόγος. Ἡ μνήμη ἀντιμετωπίζει τὴ μάζα τῶν ἐντυπώσεων, ποὺ λαμβάνει στὴν πάρα πέρα ζωή, μὲ μιὰ διαδικασία ἐπιλογῆς, διατηρώντας ὅ,τι εἶναι σημαντικὸ καὶ παραλείποντας ὅ,τι δὲν εἶναι. Δὲ συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο μὲ τὶς ἀναμνήσεις ποὺ διατηρήθηκαν ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία. Δὲν ἀντικατοπτρίζουν κατ' ἀνάγκη σημαντικὲς ἐμπειρίες τῆς παιδικῆς ἡλικίας, οὔτε κὰν ἐμπειρίες ποὺ θὰ φαίνονταν σημαντικὲς ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ παιδιοῦ, ἀλλὰ εἶναι συχνὰ τόσο κοινὲς καὶ χωρὶς νόημα αὐτὲς καθ' ἑαυτές, ποὺ δὲ μποροῦμε παρὰ ν' ἀναρωτηθοῦμε κατάπληχτοι γιατί ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ εἰδικὴ λεπτομέρεια ξέφυγε ἀπὸ τὴ λήθη. Δοκίμασα μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀνάλυσης, νὰ

καταπιαστῶ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς παιδικῆς ἀμνησίας καὶ τῶν θραυσμάτων ἀναμνήσεων ποὺ διατηροῦνται ἀπ'αὐτὴν καὶ κατέληξα στο συμπέρασμα πώς, παρ' ὅλη τὴν ἀντίθετη ἐντύπωση, τὸ παιδὶ ὄχι λιγότερο ἀπὸ τὸν ἐνήλικο διατηρεῖ στὴ μνήμη του μόνο ὅ,τι εἶναι σημαντικό. Ὅ,τι ὅμως εἶναι σημαντικὸ ἀντιπροσωπεύεται (μὲ τὶς διαδικασίες τῆς συμπύκνωσης καί, εἰδικότερα, τῆς μετατώπισης ποὺ σᾶς εἶναι ἤδη γνωστὲς) στὴ μνήμη μὲ κάτι ποὺ εἶναι ἐπιφανειακὰ ἀσήμαντο. Γι αὐτὸ τὸ λόγο ὀνόμασα αὐτὲς τὶς παιδικὲς ἀναμνήσεις, σ υ γ κ α λ υ π τ ι κ ὲ ς ἀ ν α μ ν ή σ ε ι ς. Μιὰ πλήρης ἀνάλυση μπορεῖ νὰ ἀποκαλύψει κάτω ἀπ' αὐτὲς ὅλα ὅσα ξεχάστηκαν.

Εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ καθήκοντα τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπείας νὰ συμπληρώνει τὰ κενὰ στὶς παιδικὲς ἀναμνήσεις καὶ ἂν ἡ θεραπεία σημειώνει μιὰ ὁποιαδήποτε ἐπιτυχία (ὅπως συμβαίνει πολὺ συχνὰ) μποροῦμε νὰ φέρουμε στὸ φῶς τὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν πρώτων χρόνων ποὺ ἀπὸ πολὺ καιρὸ εἶναι θαμένο στὴ λήθη. Οἱ ἐντυπώσεις αὐτὲς ποτὲ δὲν ξεχάστηκαν πραγματικά, εἶταν μόνο ἀπρόσιτες καὶ λανθάνουσες, ἔχοντας γίνει μέρος τοῦ ἀσυνειδήτου. Μερικὲς ὅμως φορὲς συμβαίνει νὰ ξεπροβάλλουν αὐθόρμητα ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο, καὶ αὐτὸ συμβαίνει στὰ ὄνειρα. Εἶναι φανερὸ πὼς ἡ ζωὴ τοῦ ὀνείρου γνωρίζει τὸ δρόμο νὰ ξαναγυρίζει σ' αὐτὲς τὶς λανθάνουσες, παιδικές, ἐμπειρίες. Πολλὰ καλὰ παραδείγματα γι αὐτὸ βρίσκονται στὴν ψυχαναλυτικὴ φιλολογία, καὶ γὼ ὁ ἴδιος μπόρεσα νὰ συνεισφέρω κάμποσα ἀπ' αὐτὸ τὸ εἶδος. Ὀνειρεύτηκα κάποτε μέσα σὲ μιὰ ἰδιαίτερη συνάρτηση, ἕνα πρόσωπο ποὺ προφανῶς μὲ εἶχε ἐξυπηρετήσει καὶ ποὺ τὸ ἔβλεπα καθαρά.Εἶταν ἕνας μονόφθαλμος ἄντρας, κοντός, παχὺς καὶ μὲ σηκωτοὺς ὤμους. Ἀπὸ τὸ ὄνειρο διαπίστωσα πὼς εἶταν γιατρός. Εὐτυχῶς μπόρεσα νὰ ρωτήσω τὴ μητέρα μου, ποὺ ζοῦσε ἀκόμα, ποιά εἶταν ἡ ἐμφάνιση τοῦ γιατροῦ μας στὸ μέρος ποὺ γεννήθηκα, ἀπὸ ὅπου φύγαμε ὅταν εἶμουν τριῶν ἐτῶν. Μοῦ εἶπε πὼς εἶταν μονόφθαλμος κοντὸς καὶ παχὺς καὶ μὲ ψηλοὺς ὤμους. Ἔμαθα ἀκόμα καὶ γιὰ τὸ ἀτύχημα ποὺ εἶταν ἡ ἀφορμὴ τῆς πρόσκλησης τοῦ γιατροῦ καὶ ποὺ τὸ εἶχα ξεχάσει. Αὐτὴ ἡ ἀναδρομὴ στὸ ξεχασμένο ὑλικὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς παιδικῆς ἡλικίας, εἶναι κατὰ συνέπεια ἕνα ἀκόμα «ἀρχαϊκὸ» χαρακτηριστικὸ τῶν ὀνείρων.

Αὐτὴ ἡ γνώση ἔχει σημασία γιὰ ἕνα ἄλλο ἀπὸ τὰ προβλήματα ποὺ μέχρι τὴ στιγμὴ αὐτὴ ἔμεναν ἄλυτα. Θὰ θυμᾶστε τὴν κατάπληξη ποὺ προκάλεσε ἡ ἀνακάλυψή μας, ὅτι τὰ ὄνειρά μας ἔχουν τὴν καταγωγή τους σὲ ἐνεργητικὰ κακὲς παρορμήσεις ἢ σὲ ἐξαιρετικοὺς σεξουαλικοὺς πόθους ποὺ ἔκαναν, τόσο τὴ λογοκρισία τῶν ὀνείρων ὅσο καὶ τὴ διαστροφή τους, ἀναγκαῖες. Ἂς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι ἑρμηνεύσαμε ἕνα ὄνειρο αὐτοῦ τοῦ εἴδους, καὶ οἱ συνθῆκες εἶναι ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκὲς μὲ τὸ ὅτι ὁ ὀνειρευόμενος δὲν ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἴδια τὴν ἑρμηνεία.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ρωτάει πάντα πῶς μποροῦσε ἕνας τέτιος πόθος νἄρθει στὸ μυαλό του, μιᾶς καὶ τοῦ φαίνεται ὁλότελα ξένος καὶ ἔχει τὴ συνείδηση ὅτι θέλει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Δὲν πρέπει νὰ διστάσουμε νὰ τοῦ τονίσουμε τὴν καταγωγὴ τῆς ἐπιθυμίας ποὺ ἀποκηρύσσει. Αὐτὲς οἱ κακὲς παρορμήσεις μποροῦν ν' ἀνακαλυφθοῦν στὸ παρελθόν, συχνὰ μάλιστα σ' ἕνα παρελθὸν ποὺ δὲν εἶναι τόσο μακρυνό. Μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ πὼς τὶς ἤξερε κάποτε καὶ τὶς εἶχε συνειδητοποιήσει ἂν καὶ τώρα δὲ συμβαίνει πιὰ αὐτό. Μιὰ γυναίκα ποὺ εἶδε ἕνα ὄνειρο, ποὺ σήμαινε πὼς ἤθελε νὰ δεῖ τὴν μοναδικὴ θυγατέρα της, (ποὺ εἶταν τότε δεκαεφτὰ χρονῶ) νεκρή, βρῆκε, μὲ τὴ βοήθειά μας, πὼς κάποτε πραγματικὰ εἶχε αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία τοῦ θανάτου. Τὸ παιδὶ εἶταν γέννημα ἑνὸς ἄτυχου γάμου, ποὺ τέλειωσε μὲ τὸ γρήγορο χωρισμὸ τῶν συζύγων. Κάποτε ὅταν τὸ παιδὶ εἶταν ἀκόμα ἀγέννητο, ἡ μητέρα σὲ μιὰ κρίση ὀργῆς, μετὰ ἀπὸ μιὰ βίαιη σκηνὴ μὲ τὸν ἄνδρα της, χτύπησε τὸ σῶμα της μὲ σφιγμένες γροθιὲς γιὰ νὰ σκοτώσει τὸ παιδὶ στὴν κοιλιά της. Πόσες μητέρες ποὺ σήμερα ἀγαποῦν τὰ παιδιά τους τρυφερά, ἴσως ὑπερβολικὰ τρυφερά, δὲ τὰ συνέλαβαν χωρὶς νὰ τὸ θέλουν καὶ δὲν ἐπιθυμούσαν ἡ καινούργια ζωὴ μέσα τους νὰ μὴν ἀναπτυχτεῖ, καὶ μετέβαλαν πραγματικὰ τὴν ἐπιθυμία αὐτὴ σὲ διάφορες ἐνέργειες, εὐτυχῶς ἀβλαβεῖς; Ἡ μεταγενέστερη ἐπιθυμία τοῦ θανάτου ἀγαπητῶν προσώπων, ποὺ φαίνεται τόσο ἐκπληχτική, χρονολογεῖται ἔτσι ἀπὸ τὴν πρώτη ἐποχὴ τῶν σχέσεών μας μ' αὐτά.

Ἕνας πατέρας ποὺ τὸ ὄνειρο του ὅταν ἑρμηνεύτηκε ἀπέδειξε πὼς ἐπιθυμοῦσε τὸ θάνατο τοῦ μεγαλύτερου καὶ πιὸ ἀγαπημένου παιδιοῦ του, ὑποχρεώθηκε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο νὰ θυμηθεῖ πὼς ὑπῆρξε μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ δὲν τοῦ εἶταν ἄγνωστη. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ποὺ ὁ γάμος του εἶχε καταλήξει σὲ ἀπογοήτευση, σκεπτόταν συχνά, ὅταν τὸ παιδὶ εἶταν ἀκόμα μικρό, πὼς ἂν τὸ πλασματάκι, αὐτὸ ποὺ δὲ σήμαινε τίποτα γιὰ κεῖνον, πέθαινε, θὰ εἶταν πάλι ἐλεύθερος καὶ θὰ ἔκανε καλύτερη χρήση τῆς ἐλευθερίας του. Ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς ὅμοιων παρορμήσεων μίσους μπορεῖ ν' ἀποδοθεῖ σὲ παρόμοιες πηγές. Εἶναι ἀναμνήσεις, κάτι ποὺ ἀνήκει στὸ παρελθόν, κάτι ποὺ εἶταν κάποτε στὴ συνείδηση κ' ἔπαιζε τὸ ρόλο του στὴ νοητικὴ ζωή. Ἀπ' αὐτὸ θὰ τείνετε νὰ πιστέψετε πὼς κάτι τέτια ὄνειρα καὶ κάτι τέτιες ἐπιθυμίες δὲ θὰ παρουσιάζονταν σὲ κεῖνες τὶς περιπτώσεις ὅπου δὲν ὑπῆρξαν ἀλλαγὲς αὐτοῦ τοῦ εἴδους στὶς σχέσεις ἀνάμεσα σὲ δυὸ πρόσωπα, δηλαδὴ ἐκεῖ ποὺ οἱ σχέσεις δὲν ἄλλαξαν ἀπὸ τὴν ἀρχή. Εἶμαι ἕτοιμος νὰ δεχτῶ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα, μόνο ποὺ πρέπει νὰ σᾶς προειδοποιήσω, ὅτι πρέπει νὰ μὴν ξεχνᾶτε, ὄχι τὴν κατὰ γράμμα σημασία τοῦ ὀνείρου, ἀλλὰ τί σημαίνει ὅταν ἑρμηνευτεῖ. Μπορεῖ τὸ ἔκδηλο ὄνειρο γιὰ τὸ θάνατο κάποιου ἀγαπημένου προσώπου νὰ χρησιμοποιεῖται σὰ μιὰ φοβερὴ μάσκα, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα νὰ ση-

μαίνει κάτι εντελώς διαφορετικό, ή, είναι δυνατό, τὸ ἀγαπημένο πρόσωπο νὰ εἶναι ἕνα ἀπατηλὸ ὑποκατάστατο γιὰ κάτι ἄλλο.

Αὐτὴ ἡ κατάσταση, ὡστόσο, θὰ σᾶς γεννήσει μιὰ ἄλλη καὶ πολὺ πιὸ σοβαρὴ ἀπορία. Θὰ πεῖτε: «Ἀκόμα καὶ ἂν ὑπῆρξε κάποτε πραγματικὰ αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία τοῦ θανάτου κι ἂν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἀνάμνηση, αὐτὸ δὲν εἶναι πραγματικὴ ἑρμηνεία. Γιατὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ κατανικήθηκε ἀπὸ καιρὸ καὶ ἀσφαλῶς σήμερα μπορεῖ νὰ ὑπάρχει στὸ ἀσυνείδητο μονάχα σὰν ἀνάμνηση, χωρὶς καμιὰ συγκινησιακὴ ἀξία καὶ ὄχι σὰν ἰσχυρὸς παρορμητικὸς παράγοντας. Γι αὐτὸ τὸν τελευταῖο ἰσχυρισμὸ δὲν ἔχουμε ἀπόδειξη. Γιατί λοιπὸν αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία νὰ ἀναδύεται στὸ ὄνειρο;» Αὐτὴ εἶναι μιὰ ἐρώτηση ποὺ θὰ εἴσαστε πραγματικὰ δικαιολογημένοι ἂν τὴν κάνατε. Ἡ προσπάθεια νὰ ἀπαντήσουμε ὅμως σ' αὐτήν, θὰ μᾶς πήγαινε μακριὰ καὶ θὰ μᾶς ὑποχρέωνε νὰ καθορίσουμε τὴ θέση μας σχετικὰ μ' ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα σημεῖα στὴ θεωρία τῶν ὀνείρων. Πρέπει ὅμως νὰ περιοριστῶ μέσα στὰ ὅρια τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ, καὶ πρέπει νὰ παραιτηθῶ ἀπὸ τὸ νὰ ἀπαντήσω σ' αὐτὴν τὴν ἐρώτηση. Γι αὐτὸ θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ τ' ἀφήσω πρὸς τὸ παρὸν κατὰ μέρος. Ἂς ἀρκεστοῦμε στὴ διαπίστωση πὼς αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία, ποὺ ἔχει ἀπὸ καιρὸ καταπνιγεῖ, μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ πὼς γέννησε τ' ὄνειρο, κι ἂς συνεχίσουμε τὴν ἔρευνά μας ἂν κι ἄλλες κακὲς ἐπιθυμίες μποροῦν κι αὐτὲς ν' ἀναζητηθοῦν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο στὸ παρελθόν.

Ἂς μείνουμε στὶς ἐπιθυμίες τοῦ θανάτου, ποὺ θὰ τὶς βροῦμε σίγουρα νὰ προέρχονται στὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ ἄμετρο ἐγωϊσμὸ τοῦ ὀνειρευομένου. Οἱ ἐπιθυμίες αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀποδείχνονται πολὺ συχνὰ πὼς εἶναι οἱ ὑποκείμενοι παράγοντες τῶν ὀνείρων. Ὅταν ἕνας ὁποιοσδήποτε παρεμβαίνει στὸν τρόπο τῆς ζωῆς μας—καὶ πόσο συχνὰ πρέπει νὰ συμβαίνει αὐτὸ μιὰ κ' οἱ κοινωνικὲς σχέσεις μεταξύ μας εἶναι τόσο περίπλοκες!—ἑτοιμάζεται ἀμέσως ἕνα ὄνειρο γιὰ νὰ βγάλει ἀπ'τὴ μέση αὐτὸ τὸ πρόσωπο, ἀκόμα κι ἂν εἶναι ὁ πατέρας, ἡ μητέρα, ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφή, ὁ ἄντρας ἢ ἡ γυναίκα μας. Μᾶς φάνηκε καταπληχτικὸ νὰ εἶναι ἔμφυτη στὴν ἀνθρωπότητα τέτια κακία, καὶ βέβαια δὲ θὰ εἴχαμε τὴ διάθεση νὰ τὸ παραδεχτοῦμε, χωρὶς περισσότερες ἀποδείξεις ὅτι αὐτὴ ἡ ἑρμηνεία μας τῶν ὀνείρων εἶναι σωστή. Μιὰ καὶ εἴδαμε ὅμως ὅτι κ' ἡ καταγωγὴ τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτοῦ τοῦ εἴδους πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στὸ παρελθόν, δὲ μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ βροῦμε ἐκεῖ μιὰ περίοδο ὅπου δὲν εἶναι καθόλου παράξενο νὰ συναντήσουμε ἕναν τέτιο ἐγωϊσμὸ καὶ τέτιες ἐπιθυμίες ἀκόμα καὶ ὅταν στρέφονται ἐναντίον τῶν πιὸ κοντινῶν καὶ τῶν πιὸ ἀγαπητῶν προσώπων. Ἕνα παιδὶ στὰ πρῶτα του χρόνια (ποὺ ἀργότερα σκεπάζονται ἀπὸ τὴ λήθη) εἶναι ἀκριβῶς τὸ πρόσωπο ποὺ ἐπιδείχνει συχνὰ τέτιον ἐγωϊσμό, μὲ τὸν πιὸ ἀνάγλυφο τρόπο. Πάντοτε ἀναμφισβήτητες τάσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἢ ἀκριβέστερα ἴχνη τους,

διακρίνονται καθαρὰ σ' αὐτό. Γιατὶ ἕνα παιδὶ ἀγαπάει πρῶτα τὸν ἑαυτό του καὶ μόνο ἀργότερα μαθαίνει ν' ἀγαπάει τοὺς ἄλλους καὶ νὰ θυσιάζει κάτι ἀπὸ τὸ δικό του ἐγὼ σ' αὐτούς. Ἀκόμα καὶ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ φαντάζεται ὅτι τοὺς ἀγαπάει στὴν ἀρχὴ τοὺς ἀγαπάει γιατὶ τοὺς ἔχει ἀνάγκη καὶ δὲ μπορεῖ νὰ κάνει χωρὶς αὐτοὺς—πάλι κινεῖται ἀπὸ ἐγωϊστικὰ κίνητρα. Μόνο ἀργότερα ἡ παρόρμηση τῆς ἀγάπης ξεκόβει ἀπὸ τὸν ἐγωϊσμό. Εἶναι κατὰ γράμμα ἀληθινό, πὼς τὸ παιδὶ μαθαίνει ν' ἀγαπάει μέσω τοῦ δικοῦ του ἐγωϊσμοῦ.

Σχετικὰ μ' αὐτὸ θὰ εἶναι διδαχτικὸ νὰ συγκρίνουμε τὴ στάση ἑνὸς παιδιοῦ ἀπέναντι στοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὶς ἀδελφές του, μὲ τὴ στάση του ἀπέναντι στοὺς γονεῖς του. Τὸ μικρὸ παιδὶ δὲν ἀγαπάει ἀναγκαῖα τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὶς ἀδελφές του, καὶ συχνὰ τὸ δείχνει μὲ ὅλη του τὴν εἰλικρίνεια. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι σ' αὐτοὺς βλέπει καὶ μισεῖ τοὺς ἀντιζήλους του καὶ εἶναι γνωστό πόσο συχνὰ διατηρεῖται ἡ στάση αὐτὴ χωρὶς διακοπὴ πολλὰ χρόνια, ὥσπου νὰ φτάσει στὴν ὡριμότητα τὸ παιδὶ κι ἀκόμα ἀργότερα. Φυσικὰ αὐτὸ πολλὲς φορὲς παραχωρεῖ τὴ θέση του σ' ἕνα πιὸ τρυφερὸ αἴσθημα ἢ ἴσως θἄπρεπε νὰ ποῦμε πὼς σκεπάζεται ἀπ' αὐτό, ἡ ἐχθρικὴ ὅμως στάση εἶναι ἡ πρωϊμότερη... Μποροῦμε εὐκολότατα νὰ τὸ παρατηρήσουμε στὰ παιδιὰ τῶν δυόμισυ μέχρι τεσσάρων χρονῶ, ὅταν γεννιέται ἕνα καινούργιο μωρό, ποὺ συνήθως συναντάει μιὰ πολὺ ἐχθρικὴ ὑποδοχή. Παρατηρήσεις ὅπως «Δὲν τ' ἀγαπῶ. Νὰ τὸ ξαναπάρει ὁ πελαργός» εἶναι πολὺ συχνές. Ὕστερα ἐπωφελοῦνται ἀπὸ κάθε εὐκαιρία γιὰ νὰ κατηγορήσουν τὸ νεογέννητο. Γίνονται ἀκόμα καὶ ἀπόπειρες νὰ τὸ τραυματίσουν καὶ πραγματικὲς ἀπόπειρες ἐναντίον του, δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀσυνήθιστο. Ἂν ἡ διαφορὰ σὲ ἡλικία εἶναι μικρότερη, ὥσπου νὰ ἀναπτυχθεῖ ἡ νοητικὴ δραστηριότητα τοῦ παιδιοῦ περισσότερο, ὁ ἀντίπαλος ὑπάρχει ἤδη κ' ἔτσι τὸ παιδὶ προσαρμόζεται πρὸς αὐτὴν τὴν κατάσταση.

Ἂν ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὑπάρχει μεγαλύτερη διαφορὰ στὶς ἡλικίες τους, τὸ καινούργιο μωρὸ μπορεῖ νὰ προκαλέσει ὁρισμένα καλὰ αἰσθήματα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σὰν ἕνα ἀντικείμενο ἐνδιαφέροντος, ἕνα εἶδος ζωντανῆς κούκλας. Καὶ ὅταν ἡ διαφορὰ ἡλικίας φτάνει τὰ ὀχτὼ ἢ καὶ περισσότερα χρόνια ἰδιαίτερα ἂν τὸ μεγαλύτερο παιδὶ εἶναι κορίτσι, μπορεῖ ἀμέσως νὰ παίξουν τὸ ρόλο τους μητρικὲς παρορμήσεις. Μιλώντας ὅμως τίμια ὅταν βρίσκουμε μιὰ ἐπιθυμία θανάτου ἑνὸς ἀδελφοῦ ἢ ἀδελφῆς, λανθάνουσα σ' ἕνα ὄνειρο, δὲν πρέπει ν' ἀποροῦμε γιατὶ εὔκολα βρίσκουμε τὴν καταγωγή της στὴν παιδικὴ ἡλικία, καὶ συχνὰ μάλιστα στὰ μεταγενέστερα χρόνια ὅταν τὰ ἀδέλφια ζοῦσαν ἀκόμα μαζί.

Δὲν ὑπάρχει ἴσως παιδικὸ δωμάτιο χωρὶς βίαιες συγκρούσεις μεταξὺ τῶν κατοίκων του ποὺ προκαλοῦνται ἀπ' τὴν ἀντιζηλία γιὰ τὴν ἀγάπη τῶν γονιῶν, γιὰ τὴν κατοχὴ τῶν κοινῶν ἀντικειμένων,

ἀκόμα καὶ γιὰ τὸ χῶρο μέσα στὸ δωμάτιο. Ἡ ἐχθρότητα αὐτὴ στρέφεται ἐνάντια τόσο στοὺς μεγαλύτερους ὅσο καὶ στοὺς μικρότερους ἀδελφούς. Μοῦ φαίνεται πὼς ὁ Μπέρναρ Σῶ εἶναι κεῖνος ποὺ εἶπε: «Ἂν ὑπάρχει κάποιος ποὺ μιὰ νεαρὴ Ἀγγλίδα μισεῖ περισσότερο ἀπὸ τὴ μητέρα της, αὐτὸς εἶναι ἡ μεγαλύτερη της ἀδερφή». Τώρα ὑπάρχει κάτι σ' αὐτὴ τὴ σκέψη ποὺ μᾶς φαίνεται σὰν παραφωνία. Μᾶς εἶναι κιόλας ἀρκετὰ δύσκολο νὰ καταλάβουμε τὸ μίσος καὶ τὴν ἀντιζηλία στοὺς ἀδερφούς, πῶς μποροῦμε λοιπὸν νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι αἰσθήματα μίσους θὰ εἰσχωρήσουν στὶς σχέσεις μεταξὺ μητέρας καὶ κόρης, γονιῶν καὶ παιδιῶν;

Αὐτὴ ἡ σχέση εἶναι ἀναμφίβολα πιὸ εὐνοϊκή, καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν παιδιῶν. Κι αὐτὸ εἶναι κεῖνο ποὺ ἀνταποκρίνεται στὶς προσδοκίες μας. Μᾶς φαίνεται πολὺ πιὸ ἀνάρμοστο νὰ λείπει ἡ ἀγάπη μεταξὺ γονιῶν καὶ παιδιῶν, παρὰ μεταξὺ τῶν ἀδερφῶν. Ἔχουμε κατὰ ἕναν τρόπο ἁγιοποιήσει τὴν πρώτη ἀγάπη ἐνῶ ἀφήσαμε τὴ δεύτερη νὰ παραμείνει στὰ ἐγκόσμια πλαίσιά της. Ὡστόσο ἡ καθημερινὴ παρατήρηση μπορεῖ νὰ μᾶς δείξει πόσο συχνὰ τὰ αἰσθήματα ποὺ τρέφουν μεταξύ τους οἱ γονεῖς καὶ τὰ ἐνήλικα παιδιά, ἀπέχουν ἀπὸ τὸ νἆναι ἰδανικά, καθὼς ὅρισε ἡ κοινωνία καὶ πόση ἐχθρότητα σιγοκαίει, ἕτοιμη νὰ ξεσπάσει σὲ φλόγα, ἂν δὲν καταπνιγοῦν ἀπὸ σκέψεις παιδικοῦ καὶ πατρικοῦ καθήκοντος καὶ ἀπὸ ἄλλες τρυφερὲς παρορμήσεις. Τὰ κίνητρα αὐτῆς τῆς ἐχθρότητας εἶναι πολὺ γνωστὰ κι ἀναγνωρίζουμε μιὰ τάση γιὰ κείνους τοῦ ἴδιου φύλου ν' ἀποξενώνονται, ἡ κόρη ἀπὸ τὴν μητέρα, ὁ γιὸς ἀπὸ τὸν πατέρα. Ἡ κόρη βλέπει στὴ μητέρα της τὴν ἐξουσία ποὺ ἐπιβάλλει περιορισμοὺς στὴ θέλησή της, ποὺ καθῆκον της εἶναι νὰ τὴν κάνει νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴ σεξουαλική της ἐλευθερία ὅπως τὸ ἐπιτάσσει ἡ κοινωνία. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἀκόμα, ἡ μητέρα ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀντίζηλος, ποὺ ἀρνεῖται νὰ ἐξοστρακιστεῖ. Τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνεται ἀκόμα πιὸ ἔκδηλα μεταξὺ πατέρα καὶ γιοῦ. Γιὰ τὸ γιὸ ὁ πατέρας εἶναι ἡ προσωποποίηση τοῦ κοινωνικοῦ καταναγκασμοῦ, στὸν ὁποῖο ὑποτάσσεται τόσο ἀπρόθυμα, τὸ πρόσωπο ποὺ τὸν ἀναγκάζει νὰ μὴν ἀκολουθήσει ἐλεύθερος τὸ δρόμο του καὶ νὰ γευτεῖ τὶς πρώϊμες σεξουαλικὲς ἀπολαύσεις καὶ ἀκόμα ὅταν ὑπάρχει οἰκογενειακὴ περιουσία νὰ τὴν χαρεῖ. Ὅταν περιλαμβάνεται σ' αὐτὸ ἕνας θρόνος, ἡ ἀνυπομονησία γιὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα μπορεῖ νὰ φτάσει σὲ τραγικὴ ἔνταση. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸν πατέρα καὶ τὴν κόρη ἢ τὴν μητέρα καὶ τὸ γιὸ φαίνεται νὰ ὑπόκεινται λιγότερο σὲ καταστροφὲς αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἡ τελευταία σχέση περιέχει τὰ ἁγνότερα παραδείγματα τρυφερότητας ἀδιατάραχτης ἀπὸ ὁποιονδήποτε ἐγωϊστικὸ ὑπολογισμό.

Γιατί θὰ ρωτήσετε μιλάω γιὰ πράγματα τόσο κοινὰ καὶ τόσο γνωστὰ στὸν καθένα; Γιατὶ ὑπάρχει μιὰ ἀναμφισβήτητη τάση στὸν κόσμο νὰ ἀρνεῖται τὴ σημασία τῶν φαινομένων αὐτῶν στὴν

πραγματική ζωή καὶ νὰ ὑποστηρίζει πὼς τὸ κανονικὸ ἰδεῶδες πραγματοποιεῖται πολὺ πιὸ συχνὰ ἀπ' ὅσο γίνεται στὴν πραγματικότητα. Εἶναι ὅμως καλύτερα ἡ ψυχολογικὴ ἐπιστήμη νὰ λέει τὴν ἀλήθεια παρὰ ν' ἀφήνει τοὺς κυνικοὺς νὰ τὴν λένε. Αὐτὴ ἡ γενικὴ ἄρνηση, ὅμως, ἀφορᾶ μονάχα τὴν πραγματικὴ ζωή. Γιατὶ ὁ μύθος καὶ τὸ δράμα εἶναι ἐλεύθερα νὰ χρησιμοποιοῦν αὐτὰ τὰ κίνητρα, ποὺ σκεπάζονται ὅταν τὸ κοινωνικὸ ἰδεῶδες διαταράσσεται.

Γι αὐτὸ δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀπορουμε ἂν τὰ ὄνειρα ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων φέρνουν στὸ φῶς τὴν ἐπιθυμία παραμερισμοῦ τῶν γονέων τους, ειδικὰ ἐκείνων ποὺ ἔχουν τὸ ἴδιο φύλο μὲ τὸν ὀνειρευόμενο. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ἐπιθυμία ὑπάρχει ἐπίσης καὶ στὴν ἐν ἐγρηγόρσει ζωή, ὅτι φτάνει μάλιστα καὶ στὴ συνείδηση, ἂν μπορεῖ νὰ συγκαλυφτεῖ μὲ κάποιο ἄλλο κίνητρο ὅπως ἔγινε μὲ τὸν ὀνειρευόμενο στὸ τρίτο μας παράδειγμα, ποὺ συγκάλυψε τὴν πραγματικὴ σκέψη μὲ τὴν συμπόνια γιὰ τὰ χωρὶς λόγο βάσανα τοῦ πατέρα του. Μονάχα σπάνια βασιλεύει μόνη της ἡ ἐχθρότητα, συχνότερα ὑποχωρεῖ μπρὸς σὲ πολὺ πιὸ τρυφερὰ συναισθήματα ποὺ τελικὰ τὴν καταπνίγουν, καὶ τότε μένει λανθάνουσα ὥσπου νὰ ἐμφανιστεῖ μεμονωμένη σ' ἕνα ὄνειρο.

Αὐτὸ ποὺ δείχνει τ' ὄνειρο, σὲ μεγαλοποιημένη μορφὴ λόγω αὐτῆς τῆς ἀπομόνωσης, ξαναπαίρνει τὶς πραγματικὲς διαστάσεις του ὅταν ἡ ἑρμηνεία μας τοῦ δώσει τὴ σωστὴ θέση, σὲ σχέση μὲ τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ τοῦ ὀνειρευομένου. (Χ. Σάξ). Βρίσκουμε ὅμως ἐπίσης αὐτὴν τὴν ἐπιθυμία τοῦ θανάτου ἐκεῖ ποὺ δὲν ὑπάρχει βάση γι αὐτὴ στὴν πραγματικὴ ζωή. Καὶ ὅπου ὁ ἐνήλικος δὲ θὰ ὁμολογοῦσε ποτὲ πὼς τρέφει τέτια ἐπιθυμία στὴν ἐγρήγορση. Ὁ λόγος γι αὐτὸ εἶναι πὼς τὸ βαθύτερο καὶ κοινότερο κίνητρο γιὰ τὴν ἀποξένωση, ἰδιαίτερα μεταξὺ γονιῶν καὶ παιδιῶν τοῦ ἴδιου φύλου, παρουσιάζεται στὰ πρῶτα χρόνια τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

Ἀναφέρομαι στὴν ἀντιζηλία συναισθημάτων ὅπου τὰ σεξουαλικὰ στοιχεῖα τονίζονται μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση. Ὁ γιός, ὅταν εἶναι πολὺ μικρὸ παιδί, ἀρχίζει κιόλας νὰ ἀναπτύσσει μιὰν ἰδιαίτερη τρυφερότητα γιὰ τὴν μητέρα του ποὺ τὴ θεωρεῖ σὰν ἰδιοκτησία καὶ βλέπει τὸν πατέρα του σὰν ἀντίζηλο ποὺ τοῦ διαφιλονικεῖ αὐτὴ τὴ μοναδική του ἰδιοκτησία. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ μικρὴ κόρη βλέπει στὴ μητέρα της κάποια ποὺ διαταράσσει τὴν τρυφερή της σχέση πρὸς τὸν πατέρα της καὶ κατέχει μιὰ θέση ποὺ αὐτὴ ἡ ἴδια θὰ μποροῦσε πολὺ καλὰ ν' ἀναπληρώσει. Οἱ παρατηρήσεις μας δείχνουν μέχρι ποιὸ σημεῖο πρὸς τὰ πίσω φτάνουν αὐτὰ τὰ αἰσθήματα, αἰσθήματα ποὺ τὰ περιγράφουμε μὲ τὸν ὅρο Ο ἰ δ ι π ό δ ε ι ο σ ύ μ π λ ε γ μ α, γιατὶ στὸ μύθο τοῦ Οἰδίποδα οἱ δυὸ ἀκραῖες μορφὲς τῶν ἐπιθυμιῶν ποὺ γεννιοῦνται στὸ γιό—ἡ ἐπιθυμία νὰ σκοτώσει τὸν πατέρα του καὶ νὰ παντρεφτεῖ τὴν μητέρα— πραγματοποιοῦνται μὲ ἐλάχιστα παραλλαγμένη μορφή. Δὲν ἰσχυρίζομαι πὼς τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα ἐξαντλεῖ ὅλες τὶς μορφὲς σχέσεων

ποὺ μποροῦν νὰ ὑπάρχουν ἀνάμεσα σὲ γονεῖς καὶ παιδιά. Οἱ σχέσεις αὐτὲς μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ περισσότερο πολύπλοκες. Ἐπίσης αὐτὸ τὸ σύμπλεγμα μπορεῖ νὰ εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο ἀνεπτυγμένο, μπορεῖ μάλιστα καὶ ν' ἀναστραφεῖ, εἶναι ὅμως ἕνας κανονικὸς καὶ πολὺ σημαντικὸς παράγων στὴ νοητικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ. Κινδυνεύουμε περισσότερο νὰ ὑποτιμήσουμε παρὰ νὰ ὑπερεκτιμήσουμε τὴν ἐπίδραση του καὶ τὴν ἐπίδραση τῶν ἐξελίξεων ποὺ μποροῦν νὰ προκύψουν ἀπ' αὐτόν. Ἀκόμα περισσότερο οἱ γονεῖς οἱ ἴδιοι ἐξωθοῦν τὰ παιδιὰ νὰ ἀντιδράσουν μ' ἕνα Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα, γιατὶ οἱ γονεῖς καθοδηγοῦνται συχνὰ στὶς προτιμήσεις τους ἀπὸ τὴ διαφορὰ στὸ φύλο τῶν παιδιῶν τους, ἔτσι ποὺ ὁ πατέρας εὐνοεῖ τὴν κόρη καὶ ἡ μητέρα τὸ γιό, ἢ ἄλλοτε ὅταν ὁ συζυγικὸς ἔρωτας εἶναι ψυχραμένος τὸ παιδὶ μπορεῖ νὰ χρησιμέψει σὰν ὑποκατάστατο γιὰ τὸ ἀντικείμενο ἀγάπης ποὺ ἔπαψε νὰ συγκινεῖ.

Δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ κόσμος ἔδειξε μεγάλη εὐγνωμοσύνη στὴν ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα, γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος. Ἀντίθετα ἡ ἰδέα προκάλεσε τὴν πιὸ βίαιη ἀντίδραση στοὺς ἐνηλίκους. Καὶ κεῖνοι ποὺ παρέλειψαν νὰ συμμετάσχουν στὴ διάψευση αἰσθημάτων ποὺ τόσο γενικὰ κατακρίνονται κ' ἔχουν γίνει ταμπού, ἀναπλήρωσαν τὴν παράληψή τους αὐτή, μὲ ἑρμηνεῖες ποὺ ἀπέχουν τόσο ἀπὸ τὴ θεωρία ὥστε τῆς ἀφαιροῦν κάθε ἀξία. Ἡ δική μου ἀμετάβλητη πεποίθηση εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτα σ' αὐτὴ ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἀφαιρεθεῖ ἢ νὰ σχολιαστεῖ. Θὰ πρέπει νὰ συμφιλιωθοῦμε μὲ τὰ γεγονότα ὅπου ὁ Ἑλληνικὸς μύθος ὁ ἴδιος ἔβλεπε τὸ χέρι μιᾶς ἀδυσώπητης Μοίρας. Ἀκόμα εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ διαπίστωση ὅτι τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα, ποὺ τὸ ἀποκηρύσσουν στὴν πραγματικὴ ζωὴ καὶ τὸ περιορίζουν στὸ μύθο, δικαιώθηκε ἐκεῖ. Ὁ Ὀ. Ρὰνκ σὲ μιὰ προσεχτικὴ μελέτη αὐτοῦ τοῦ θέματος, ἀπέδειξε ὅτι αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σύμπλεγμα ἐφοδίασε τὴ δραματικὴ ποίηση μὲ ἕνα πλῆθος θέματα σὲ ἀναρίθμητες ποικιλίες, παραλλαγὲς καὶ μεταμφιέσεις, μὲ λίγα λόγια, ὑποκείμενα στὴν ἴδια ἀκριβῶς διαστροφὴ ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ στὸ ἔργο τῆς λογοκρισίας τῶν ὀνείρων. Ἔτσι μποροῦμε νὰ ἀναζητήσουμε τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα ἀκόμα καὶ σ' αὐτοὺς τοὺς ὀνειρευομένους ποὺ κατόρθωσαν ν' ἀποφύγουν τὶς συγκρούσεις μὲ τοὺς γονεῖς τους κατὰ τὴν ἐνήλική τους ζωὴ καὶ μποροῦμε μάλιστα νὰ βροῦμε τὸ στενὰ συνδεδεμένο μ' αὐτὸ σ ύ μ π λ ε γ μ α τ ο ῦ ε ὐ ν ο υ χ ι σ μ ο ῦ, τὴν ἀντίδραση δηλαδὴ στὸν ἐκφοβισμό, στὸ σεξουαλικὸ τομέα ἢ στὸν περιορισμὸ τῆς πρώϊμης παιδικῆς σεξουαλικῆς δραστηριότητας, ποὺ ἀποδίδεται στὸν πατέρα.

Ὅ,τι διαπιστώσαμε ἤδη μᾶς ὁδήγησε στὴ μελέτη τῆς νοητικῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ καὶ μποροῦμε νὰ ἐλπίζουμε τώρα πὼς θὰ βροῦμε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὴν πηγὴ τῶν ἄλλων ἀπαγορευμένων πόθων στὰ ὄνειρα, δηλαδὴ τῶν ὑπερβολικῶν σεξουαλικῶν ἐπιθυ-

μιῶν. Γι αὐτὸ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ μελετήσουμε τὴν ἀνάπτυξη τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ. Καὶ δῶ, ἀπὸ διάφορες πηγὲς μαθαίνουμε τὰ ἀκόλουθα γεγονότα. Κατὰ πρῶτον λόγο, εἶναι ἀνυπόστατη ἡ ὑπόθεση πὼς τὸ παιδὶ δὲν ἔχει σεξουαλικὴ ζωὴ καὶ ἡ ἄποψη πὼς ὁ σεξουαλισμὸς πρωτοεμφανίζεται στὴν ἐφηβεία, ὅταν ἀναπτυχθοῦν τὰ γεννητικά του ὄργανα. 'Αντίθετα τὸ παιδὶ ἔχει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σεξουαλικὴ ζωὴ πλούσια σὲ περιεχόμενο παρ' ὅλο ποὺ διαφέρει σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ κείνη ποὺ ἀργότερα θεωροῦμε κανονική. 'Εκεῖνα ποὺ στὴν ἐνήλικη ζωὴ χαρακτηρίζονται σὰ «διαστροφές» διαφέρουν ἀπ' τὸ φυσιολογικὸ κανόνα στὰ ἑξῆς: 1) Στὴν περιφρόνηση τῶν φραγμῶν ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὰ ζῶα. 2) Στὴν ἀναισθησία γιὰ τοὺς φραγμοὺς ποὺ ἐπιβάλλονται ἀπ' τὴν ἀηδία. 3) Στὴν παράβαση τοῦ φραγμοῦ τῆς αἱμομιξίας (τῆς ἀπαγόρευσης ἐνάντια στὴν ἀναζήτηση σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης μὲ στενοὺς ἐξ' αἵματος συγγενεῖς) 4) στὴν ὁμοφυλοφυλία καὶ 5) στὴν μεταβίβαση τοῦ ρόλου ποὺ παίζουν τὰ γεννητικὰ ὄργανα σὲ ἄλλα ὄργανα καὶ ἄλλες περιοχὲς τοῦ σώματος. ῞Ολοι αὐτοὶ οἱ φραγμοὶ δὲν ὑπάρχουν εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀλλὰ δημιουργοῦνται βαθμιαῖα κατὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἐκπαίδευση. Τὸ μικρὸ παιδί, εἶναι ἐλεύθερο ἀπ' αὐτοὺς τοὺς φραγμούς. Δὲν ἀντιλαμβάνεται κανένα τεράστιο χάσμα ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ ζῶο, ἡ ἔπαρση μὲ τὴν ὁποία ξεχωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τ' ἄλλα ζῶα γεννιέται μέσα του μόνο σὲ μιὰ πιὸ προχωρημένη περίοδο. Δὲ δείχνει στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς καμμιὰ ἀηδία γιὰ τὰ περιττώματα, ἀλλὰ μαθαίνει αὐτὸ τὸ συναίσθημα ἀργά, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀνατροφῆς. Δὲ δίνει ἰδιαίτερη σημασία στὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δυὸ φῦλα, πιστεύει μάλιστα πὼς καὶ τὰ δυὸ φύλα ἔχουν τὴν ἴδια κατασκευὴ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Κατευθύνει τὶς πρῶτες σεξουαλικὲς του ἐπιθυμίες καὶ τὴν περιέργειά του σὲ κείνους ποὺ εἶναι πιὸ κοντὰ του ἢ σὲ κείνους ποὺ γιὰ ἄλλους λόγους τοῦ εἶναι ἰδιαίτερα ἀγαπημένοι —τοὺς γονεῖς, ἀδερφοὺς καὶ ἀδερφὲς ἢ νταντάδες. Καὶ τελικὰ βλέπουμε σ' αὐτὸ ἕνα χαρακτηριστικὸ ποὺ ἐκδηλώνεται πάλι ἀργότερα, στὸ ἀποκορύφωμα κάποιας ἐρωτικῆς σχέσης— δηλαδὴ δὲν ἀποβλέπει στὸν ἡδονισμὸ του μονάχα, μὲ τὰ σεξουαλικά του ὄργανα, ἀλλὰ ἀνακαλύπτει ὅτι καὶ πολλὰ ἄλλα μέρη τοῦ σώματος διαθέτουν τὸ ἴδιο εἶδος εὐαισθησίας καὶ μποροῦν νὰ δώσουν ἀνάλογες εὐχάριστες συγκινήσεις, παίζοντας ἔτσι τὸ ρόλο τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Τὸ παιδί, μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι π ο λ ύ μ ο ρ φ α δ ι ε σ τ ρ α μ μ έ ν ο καί, ἀκόμα πὼς ἂν βρίσκονται σ' αὐτὸ μονάχα ἴχνη ὅλων αὐτῶν τῶν παρορμήσεων, τοῦτο ὀφείλεται ἀφ' ἑνὸς στὴν μικρότερη τους ἔνταση, σὲ σύγκριση μὲ κεῖνα ποὺ ἀποχτάει ἀργότερα, καὶ ἀφ' ἑτέρου στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνατροφὴ καταπνίγει ἄμεσα καὶ ἐντατικὰ ὅλες τὶς σεξουαλικὲς ἐκδηλώσεις στὸ παιδί. 'Η κατάπνιξη αὐτὴ μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι μορφοποιεῖται σὲ μιὰ θεω-

ρία: γιατὶ οἱ ἐνήλικοι προσπαθοῦν νὰ παραβλέπουν μερικὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐκδηλώσεις καὶ μὲ ἐσφαλμένη ἑρμηνεία νὰ ἀφαιροῦν ἀπ' ἄλλες κάθε σεξουαλικὸ στοιχεῖο, ἔτσι ὥστε στὸ τέλος νὰ μποροῦν νὰ τὸ ἀρνηθοῦν, στὰ παιδιά. Συχνὰ συμβαίνει οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι ποὺ πρῶτα καταφέρονται ἐνάντια στὴ σεξουαλικὴ διαφθορὰ τῶν παιδιῶν, ὅταν τὰ συναναστρέφονται, ἀργότερα, στὰ γραφεῖα τους νὰ ὑπερασπίζουν τὴν σεξουαλικὴ ἀγνότητα τῶν ἴδιων αὐτῶν παιδιῶν. Ὅταν ἐγκαταλείπονται ἀκαθοδήγητα ἢ ὅταν διαφθείρονται, τὰ παιδιὰ συχνὰ δείχνουν διεστραμμένη σεξουαλικὴ δραστηριότητα σὲ πραγματικὰ σημαντικὸ βαθμό. Φυσικὰ οἱ ἐνήλικοι εἶχαν δίκιο νὰ μὴν τὰ παίρνουν αὐτὰ πολὺ σοβαρὰ καὶ νὰ τὰ θεωροῦν, ὅπως λένε, «παιδιάστικα καμώματα» καὶ «παιχνίδια» γιατὶ τὸ παιδὶ δὲ μπορεῖ νὰ κριθεῖ μὲ τὸ ἠθικὸ καὶ νομικὸ μέτρο, σὰν νὰ εἶταν ἕνας ὥριμος ἄνθρωπος καὶ μὲ πλήρεις εὐθύνες. Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ διαστροφὲς αὐτὲς ὑπάρχουν καὶ ἔχουν τὴ σημασία τους τόσο σὰν ἀπόδειξη ἔμφυτων ὀργανικῶν τάσεων ὅσο καὶ σὰν αἴτια τῶν μεταγενεστέρων ἐξελίξεων. Μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν καὶ κατὰ συνέπεια στὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας σὰ σύνολο. Ἂν λοιπὸν βρίσκουμε ὅλες αὐτὲς τὶς διεστραμμένες ἐπιθυμίες πίσω ἀπὸ τὶς διαστροφὲς τῶν ὀνείρων μας, αὐτὸ σημαίνει μονάχα πὼς τὰ ὄνειρα κι ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη ἀποτελοῦν μιὰ ἐπαναστροφὴ στὴν παιδικὴ κατάσταση.

Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς ἀπαγορευμένες ἐπιθυμίες, εἰδική, προέχουσα θέση πρέπει νὰ δοθεῖ πάλι στὶς αἱμομιχτικὲς ἐπιθυμίες, δηλαδὴ σὲ κεῖνες ποὺ κατευθύνονται πρὸς τὴ σεξουαλικὴ ἐπαφὴ μὲ τοὺς γονεῖς, ἢ τοὺς ἀδερφοὺς καὶ τὶς ἀδελφές. Ξέρετε μὲ τὶ φρίκη ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία ἀντιμετωπίζει, ἢ τοὐλάχιστο ἰσχυρίζεται ὅτι ἀντιμετωπίζει μιὰ τέτια ἐπαφὴ καὶ τὶ ἔμφαση δίνεται στὴν ἀπαγόρεψή της. Οἱ πιὸ παράλογες προσπάθειες ἔγιναν γιὰ νὰ ἐξηγήσουν αὐτὴ τὴ φρίκη τῆς αἱμομιξίας: μερικοὶ ὑπέθεσαν πὼς εἶναι ἕνα μέτρο τῆς φύσης γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ εἴδους, ποὺ ἐκδηλώνεται στὸ νοῦ μ' αὐτὲς τὶς ἀπαγορεύσεις, γιατὶ ἡ ἐνδομιξία θὰ προκαλοῦσε φυλετικὸ ἐκφυλισμό. Ἄλλοι ὑποστήριξαν πὼς ὁ συγχρωτισμὸς ἀπὸ τὴν πρώτη παιδικὴ ἡλικία ἀπομάκρυνε τὴ σεξουαλικὴ ἐπιθυμία ἀπὸ τὰ σχετικὰ πρόσωπα. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ὡστόσο, ἡ ἀποφυγὴ τῆς αἱμομιξίας θὰ ἐξασφαλιζόταν αὐτομάτως καὶ τότε δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ καταλάβουμε τὴν ἀνάγκη τῶν αὐστηρῶν ἀπαγορεύσεων, ποὺ μᾶλλον φαίνονται νὰ ὑπαινίσσονται ἰσχυρὴ τάση πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Οἱ ψυχαναλυτικὲς ἔρευνες ἔδειξαν πέρα ἀπὸ κάθε δυνατότητα ἀμφιβολίας, πὼς μιὰ αἱμομικτικὴ ἐρωτικὴ ἐκλογή, εἶναι στὴν πράξη ἡ πρώτη καὶ κανονικὴ ἐκλογή, καὶ ὅτι μόνο ἀργότερα ἐκδηλώνεται ὁποιαδήποτε ἀντίθεση ἐνάντιά της, ποὺ οἱ αἰτίες της δὲν πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν στὴν ψυχολογία τοῦ ἀτόμου.

Ἂς ἀνακεφαλαιώσουμε τὰ ἀποτελέσματα ποὺ πρόσφεραν στὴν κατανόηση τοῦ ὀνείρου οἱ ἀναδρομές μας στὴν παιδικὴ ψυχολογία. Μάθαμε ὄχι μονάχα ὅτι τὸ ὑλικὸ τῶν ξεχασμένων παιδικῶν ἐμπειριῶν εἶναι προσιτὸ στὰ ὄνειρα, ἀλλὰ καὶ πὼς ἀκόμα ἡ νοητικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ μὲ ὅλεςτις ἰδιομορφίες της, ὅλον τὸν ἐγωϊσμό της, τὶς αἱμομικτικές της ἐκλογές, διατηρεῖται στὸ ὄνειρο καὶ κατὰ συνέπεια στὸ ὑποσυνείδητο καὶ πὼς τὰ ὄνειρά μας μᾶς ξαναφέρνουν κάθε βράδι στὸ παιδικὸ στάδιο. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει τὴν πεποίθηση πὼς τὸ ἀσυνείδητο εἶναι ἡ παιδικὴ νοητικὴ ζωὴ καὶ ἔτσι διασκεδάζεται ἡ δυσάρεστη αὐτὴ ἐντύπωση πὼς τόσο πολὺ κακὸ ἐμπεριέχει ἡ ἀνθρώπινη φύση. Γιατὶ αὐτὸ τὸ φοβερὸ κακὸ εἶναι μονάχα τὸ ἀρχικό, τὸ πρωτόγονο καὶ τὸ παιδικό, στὴ νοητική μας ζωή, ἐκεῖνο ποὺ βρίσκουμε στὸ παιδί, ἀλλὰ τὸ παραβλέπουμε, γιατὶ γίνεται σὲ μικρὴ κλίμακα καὶ γιατὶ δὲ μᾶς κάνει ἐντύπωση, ἀφοῦ δὲ ζητᾶμε ὑψηλὴ ἠθικὴ ἀπ' τὸ παιδί. Ἐπιστρέφοντας στὰ ὄνειρα σ' αὐτὸ τὸ παιδικὸ στάδιο, φαίνεται πὼς φέρνουμε στὸ φῶς ὅ,τι κακὸ ὑπάρχει μέσα μας, ἡ ἐντύπωση ὅμως αὐτὴ εἶναι ἀπατηλή, παρ' ὅλο ποὺ μᾶς τρομάζει. Δὲν εἴμαστε τόσο κακοὶ ὅσο ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων μᾶς κάνει νὰ φανταζόμαστε. Ἂν οἱ κακὲς παρορμήσεις τῶν ὀνείρων μας εἶναι μόνο παιδικές, μιὰ ἐπαναστροφὴ στὶς ἀρχὲς τῆς ἠθικῆς μας ἀνάπτυξης, ἂν τὸ ὄνειρο ἁπλῶς μᾶς ξανακάνει παιδιὰ στὴ σκέψη καὶ τὸ αἴσθημα, δὲν εἶναι βέβαια λογικὸ νὰ ντρεπόμαστε γι αὐτὰ τὰ κακὰ ὄνειρα. Ἡ ἰδιότητα τῆς λογικῆς σκέψης ὅμως εἶταν ἕνα μονάχα μέρος τῆς νοητικῆς μας ζωῆς. Ὑπάρχουν πολλὰ σ' αὐτὴ ποὺ δὲν εἶναι λογικὰ κ' ἔτσι συμβαίνει, παρ' ὅλο ποὺ αὐτὸ εἶναι παράλογο νὰ ντρεπόμαστε γιὰ τέτια ὄνειρα. Τὰ ὑποβάλουμε στὴ λογοκρισία τοῦ ὀνείρου καὶ ντρεπόμαστε καὶ ἀγανακτοῦμε ὅταν μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐπιθυμίες κατ' ἐξαίρεση εἰσδύει στὴ συνείδησή μας μὲ μορφὴ τόσο ἀσυγκάλυπτη ὥστε νὰ ἀναγκαστοῦμε νὰ τὴν ἀναγνωρίσουμε. Μερικὲς φορές μάλιστα νιώθουμε τόση ντροπὴ γιὰ ἕνα συγκαλυμμένο μὲ τὴ διαστροφὴ ὄνειρο ὅση θὰ νιώθαμε κι ἂν τὸ καταλαβαίναμε πραγματικά. Θυμηθεῖτε τὸ ἀγαναχτισμένο σχόλιο τῆς ἀξιοσέβαστης ἡλικιωμένης κυρίας γιὰ τὸ ὄνειρό της γιὰ τὴν «ἐρωτικὴ ὑπηρεσία» παρ' ὅλο ποὺ δὲν τῆς τὄχαν ἑρμηνεύσει. Ἔτσι τὸ πρόβλημα δὲ λύθηκε ἀκόμα καὶ εἶναι ἀκόμα δυνατὸ ὅτι ἂν παρακολουθήσουμε αὐτὸ τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ στὰ ὄνειρα, μπορεῖ νὰ φτάσουμε σ' ἕνα ἄλλο συμπέρασμα καὶ σὲ μιὰ ἄλλη ἐκτίμηση τῆς ἀνθρωπίνης φύσης.

Ὅλη μας ἡ ἔρευνα μᾶς ὁδήγησε σὲ δυὸ ἀποτελέσματα, ποὺ ὡστόσο, ἁπλῶς μᾶς δείχνουν τὴν ἀρχὴ καινούργιων προβλημάτων καὶ καινούργιων ἀμφιβολιῶν. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ ἐπαναστροφὴ στὰ ὄνειρα δὲ συμβαίνει μόνο στὴ μορφὴ ἀλλὰ καὶ στὴν οὐσία. Ὄχι μόνο μεταφράζει τὶς σκέψεις μας σὲ πρωτόγονη μορφὴ ἔκφρασης, ἀλλὰ ξαναξυπνάει τὶς ἰδιορυθμίες τῆς πρωτόγονης νοητικῆς μας ζωῆς—τὴν παλιὰ ὑπεροχὴ τοῦ Ἐγώ, τὶς ἀρχικὲς παρορμήσεις τῆς

σεξουαλικῆς μας ζωῆς, ἀκόμα μᾶς ἀποδίδει τὸν παλιὸ μας διανοητικὸ θησαυρό, ἂν μποροῦμε νὰ χαραχτηρίσουμε ἔτσι τὸ συμβολισμό. Καὶ δεύτερο ὅλα αὐτὰ τὰ παλιὰ παιδικὰ χαραχτηριστικά, ποὺ ἄλλοτε εἴταν κυρίαρχα καὶ μοναδικὰ πρέπει σήμερα ν' ἀποδοθοῦν στὸ ὑποσυνείδητο, καὶ πρέπει νὰ μεταβάλουν καὶ νὰ ἐπεκτείνουν τὶς ἀπόψεις μας γι αὐτό. «Ἀσυνείδητο» δὲν εἶναι πιὰ ἕνας ὅρος γιὰ κάτι τὸ προσωρινὰ λανθάνον: τὸ ἀσυνείδητο εἶναι ἕνας εἰδικὸς κόσμος μὲ τοὺς δικούς του πόθους καὶ τρόπους ἔκφρασης καὶ ἰδιόρρυθμους νοητικοὺς μηχανισμοὺς ποὺ δὲν λειτουργοῦν ἀλλοῦ. Ὡστόσο οἱ λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὀνείρου ποὺ ἀποκαλύφτηκαν ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία μας, δὲν ἀνήκουν σ' αὐτὸν τὸν κόσμο. Μᾶλλον ἀντιστοιχοῦν στὸ εἶδος τῶν σκέψεων ποὺ ἔχουμε καὶ στὴν ἐγρήγορση. Καὶ ὡστόσο εἶναι ἀσυνείδητες. Πῶς πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ αὐτὴ ἡ παραδοξολογία; Ἀρχίζουμε νὰ καταλαβαίνουμε πῶς ἐδῶ πρέπει νὰ κάνουμε ἕναν διαχωρισμό. Κάτι ποὺ ἔχει τὴν καταγωγή του στὴν συνειδητή μας ζωὴ καὶ μοιράζεται τὰ χαραχτηριστικά της — τὸ ὀνομάζουμε «ὑπόλειμμα» τῆς προηγουμένης ἡμέρας— συναντᾶται μὲ κάτι ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ ἀσυνειδήτου στὸ σχηματισμὸ ἑνὸς ὀνείρου καὶ ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς περιοχὲς πραγματοποιεῖται ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου. Ἡ ἐπίδραση τοῦ ἀσυνείδητου ἐπηρεάζοντας αὐτὸ τὸ ὑπόλειμμα, ἀποτελεῖ ἴσως τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπαναστροφή. Αὐτὴ εἶναι ἡ βαθύτερη ἀνάλυση ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ κάνουμε στὴ φύση τῶν ὀνείρων, μέχρι νὰ ἐξερευνήσουμε καὶ ἄλλα πεδία τοῦ νοῦ. Σύντομα ὅμως θὰ εἶναι καιρὸς νὰ δώσουμε ἄλλο ὄνομα στὸν ἀσυνείδητο χαρακτήρα τῶν λανθανουσῶν σκέψεων τοῦ ὀνείρου, γιὰ νὰ τὶς διακρίνουμε ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο ἐκεῖνο ὑλικὸ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ παιδικοῦ.

Μποροῦμε φυσικὰ νὰ ρωτήσουμε: Τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὑποχρεώνει τὴ διανοητική μας δραστηριότητα νὰ κάνει μιὰ τέτια ἐπαναστροφὴ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου; Γιατὶ δὲν μποροῦν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν οἱ νοητικὲς παρορμήσεις ποὺ ταράζουν τὸν ὕπνο χωρὶς αὐτή; Καὶ ἂν ἐξαιτίας τῆς λογοκρισίας τοῦ ὀνείρου, ἡ νοητικὴ δραστηριότητα πρέπει νὰ μεταμφιέζεται στὴν παλιὰ καὶ τώρα ἀκατανόητη μορφὴ ἔκφρασης, ποιός εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀναζωογόνησης τῶν παλιῶν πόθων, ἐπιθυμιῶν καὶ χαραχτηριστικῶν, ποὺ ἔχουν τώρα ξεπεραστεῖ; Ποιά, μὲ λίγα λόγια, εἶναι ἡ χρησιμότητα τῆς ἐ π α ν α σ τ ρ ο φ ῆ ς σ τ ὴ ν ο ὐ σ ί α ὅπως καὶ στὴ μ ο ρ φ ή; Ἡ μόνη ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση θὰ εἴταν ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος δυνατὸς τρόπος νὰ μποροῦν νὰ σχηματισθοῦν τὰ ὄνειρα, πὼς ὅταν τὸ ἐξετάσουμε δυναμικά, ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν παρόρμηση ποὺ γεννάει τὸ ὄνειρο δὲ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μὲ ἄλλο τρόπο. Αὐτὸ ὅμως εἶναι μιὰ ἀπάντηση, ποὺ γι αὐτὴν πρὸς τὸ παρὸν δὲν ἔχουμε καμιὰ δικαιολογία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΕΚΠΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΘΥΜΙΑΣ

Πρέπει, ἄραγε, νὰ σᾶς ὑπενθυμίσω τοὺς σταθμοὺς ἀπ' ὅπου περάσαμε γιὰ νὰ φτάσουμε δῶ ποὺ εἴμαστε τώρα; Ὅταν, ἐφαρμόζοντας τὴν τεχνική μας, φτάσαμε στὴ διαστροφὴ ποὺ παρουσιάζεται στὰ ὄνειρα, ἀποφασίσαμε νὰ παρακάμψουμε γιὰ λίγο αὐτὸ τὸ θέμα καὶ στραφήκαμε πρὸς τὴ μελέτη τῶν παιδικῶν ὀνείρων γιὰ νὰ συγκεντρώσουμε μερικὲς συγκεκριμένες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν ἐν γένει φύση τῶν ὀνείρων. Ἔπειτα ὁπλισμένοι μὲ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἔρευνας, καταπιαστήκαμε ἄμεσα μὲ τὸ πρόβλημα τῆς διαστροφῆς ποὺ ἐμφανίζεται στὰ ὄνειρα καὶ ἐλπίζω ὅτι σιγὰ- σιγὰ καταχτήσαμε κι αὐτὸ τὸ θέμα. Τώρα, ὡστόσο, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχτοῦμε πὼς τὰ εὑρήματά μας πρὸς αὐτὲς τὶς δυὸ κατευθύνσεις δὲν συμφωνοῦν ἀπόλυτα καὶ θὰ μᾶς εἶταν χρήσιμο νὰ συνδυάσουμε καὶ νὰ συσχετίσουμε τὰ ἀποτελέσματά μας.

Καὶ οἱ δυὸ ἔρευνές μας ἀπέδειξαν ὅτι τὸ οὐσιαστικὸ γνώρισμα στὴν ἐργασία τοῦ ὀνείρου εἶναι ἡ μεταβολὴ τῶν σκέψεων σὲ ψευδαισθητικὴ ἐμπειρία. Μᾶς μπερδεύει ἀρκετὰ ὅταν βλέπουμε πῶς συντελεῖται αὐτὴ ἡ διεργασία, αὐτὸ ὅμως εἶναι πρόβλημα

γενικῆς ψυχολογίας, καὶ δὲν ἔχουμε ν' ἀπασχοληθοῦμε ἐδῶ μ' αὐτό. Μάθαμε ἀπὸ τὰ παιδικὰ ὄνειρα ὅτι σκοπὸς τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου εἶναι ν' ἀπομακρύνει, μὲ μέσο τὴν ἐκπλήρωση κάποιας ἐπιθυμίας, μιὰ νοητικὴ παρόρμηση ποὺ ταράζει τὸν ὕπνο. Δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο σχετικὰ μὲ τὰ ὄνειρα ποὺ ἔπαθαν διαστροφὴ πρὶν μάθουμε πῶς νὰ τὰ ἑρμηνεύουμε, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅμως περιμέναμε νἄμαστε ἱκανοὶ νὰ εὐθυγραμμίσουμε τὶς ἰδέες μας γι αὐτά, μὲ τὶς ἀπόψεις μας γιὰ τὰ παιδικὰ ὄνειρα. Αὐτὴ ἡ προσμονὴ ἐκπληρώθηκε γιὰ πρώτη φορά, ὅταν ἀναγνωρίσαμε πὼς ὅλα τὰ ὄνειρα εἶναι στὴν πραγματικότητα παιδικὰ ὄνειρα, πὼς χρησιμοποιοῦν παιδικὸ ὑλικὸ καὶ χαραχτηρίζονται ἀπὸ παρορμήσεις καὶ μηχανισμοὺς ποὺ ἀνήκουν στὸ παιδικὸ μυαλό. Ὅταν ἐννοήσαμε τὶς διαστροφὲς τῶν ὀνείρων, πρέπει νὰ προχωρήσουμε γιὰ ν' ἀνακαλύψουμε ἂν ἡ ἄποψη ὅτι τὰ ὄνειρα εἶναι ΕΚΠΛΗΡΩΣΕΙΣ ΕΠΙΘΥΜΙΩΝ ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ ὄνειρα ποὺ ἔπαθαν διαστροφή.

Πρὶν λίγο ὑποβάλαμε μιὰ σειρὰ ὀνείρων σὲ ἑρμηνεία, χωρὶς ὅμως νὰ λάβουμε καθόλου ὑπόψη τὸ πρόβλημα τῆς ἐκπλήρωσης τῆς ἐπιθυμίας. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἐνῶ μιλούσαμε γι αὐτά, συχνὰ σᾶς παρουσιαζόταν τὸ ἐρώτημα: «Τί ἔγινε ἡ ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου;» Τὸ ἐρώτημα ὅμως αὐτὸ εἶναι σημαντικό, γιατὶ εἶναι τὸ ἐρώτημα ποὺ μᾶς ὑποβάλουν συνεχῶς οἱ μὴ εἰδικοὶ κριτικοί μας. Καθὼς ξέρετε ἡ ἀνθρωπότητα ἔχει μιὰ ἐνστιχτώδη ἀντιπάθεια γιὰ τοὺς πνευματικοὺς νεωτερισμούς. Ἕνας ἀπὸ τοὺς τρόπους ποὺ ἐμφανίζεται αὐτὴ ἡ ἀντιπάθεια εἶναι πὼς κάθε τέτιος νεωτερισμὸς περιορίζεται ἀμέσως στὴν πιὸ μικρὴ δυνατὸν ἔκταση καὶ ἂν εἶναι δυνατὸ ἐνσωματώνεται σὲ κάποιο σύντομο σύνθημα. «Ἐκπλήρωση τῶν ἐπιθυμιῶν», ἔγινε τὸ σύνθημα γιὰ τὴ νέα θεωρία τῶν ὀνείρων. Μόλις ἀκούσουν νὰ λένε πὼς τὰ ὄνειρα εἶναι ἐκπληρώσεις ἐπιθυμιῶν, οἱ μὴ εἰδικοὶ ρωτοῦν: «Ποῦ ἐμφανίζεται ἡ ἐκπλήρωση τῶν ἐπιθυμιῶν;» καὶ ἡ ἐρώτησή τους ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀπάρνηση τῆς ἰδέας. Μποροῦν ἀμέσως νὰ σκεφθοῦν ἀναρίθμητα δικά τους ὄνειρα ποὺ συνοδεύονταν ἀπὸ τόσο δυσάρεστα συναισθήματα ποὺ νὰ φτάνουν μερικὲς φορὲς στὸ σημεῖο τοῦ ἀγωνιώδους φόβου, κ' ἔτσι αὐτὴ ἡ διαπίστωση τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας τῶν ὀνείρων τοὺς φαίνεται ἐξαιρετικὰ ἀπίθανη. Εἶναι εὔκολο νὰ ἀπαντήσει κανεὶς ὅτι στὰ ὄνειρα ποὺ ἔχουν πάθει διαστροφὴ ἡ ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας δὲν ἐκφράζεται καθόλου καθαρά, ἀλλὰ πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ, καὶ κατὰ συνέπεια δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιδειχτεῖ, ὥσπου τὰ ὄνειρα νὰ ἑρμηνευτοῦν. Ξέρουμε ἀκόμα πὼς οἱ ἐπιθυμίες ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπ' αὐτὰ τὰ ὄνειρα ποὺ ἔπαθαν διαστροφή, εἶναι ἀπὸ κεῖνες ἀκριβῶς ποὺ ἀπαγορεύονται καὶ ἀπορρίπτονται ἀπὸ τὴ λογοκρισία καὶ ὅτι ἡ ὕπαρξή τους ἀκριβῶς εἶναι ἡ αἰτία τῆς διαστρο-

φῆς καὶ τὸ κίνητρο γιὰ τὴν ἐπέμβαση τῆς λογοκρισίας. Εἶναι δύσκολο ὅμως νὰ κάνουμε τὸν μὴ εἰδικὸ κριτικὸ νὰ καταλάβει πὼς δὲν πρέπει ν' ἀναζητᾶμε αὐτὴ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας σ' ἕνα ὄνειρο πρὶν ἑρμηνευτεῖ. Αὐτὸ τὸ ξεχνάει πάντα. Ἡ ἄρνησή του νὰ δεχτεῖ τὴ θεωρία τῆς ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας, δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα τίποτ' ἄλλο παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς λογοκρισίας τῶν ὀνείρων, ποὺ τὸν ὑποχρεώνει ν' ἀντικαταστήσει τὴν πραγματικὴ σκέψη μὲ ἕνα ὑποκατάστατο καὶ εἶναι ἐπακόλουθο τῆς ἀπάρνησής του αὐτῶν τῶν λογοκριμένων ἐπιθυμιῶν τῶν ὀνείρων.

Φυσικὰ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι πρέπει νὰ αἰσθανθοῦμε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσουμε γιατὶ τόσα ὄνειρα εἶναι ὀδυνηρὰ σὲ περιεχόμενο. Καὶ εἰδικὰ πρέπει νὰ ξέρουμε πῶς συμβαίνει νὰ ἔχουμε «ὄνειρα ἀγωνίας». Ἐδῶ γιὰ πρώτη φορά, ἀντιμετωπίζουμε τὸ πρόβλημα τοῦ πάθους στὰ ὄνειρα. Αὐτὸ εἶναι ἕνα πρόβλημα ποὺ ἀξίζει ἰδιαίτερη μελέτη, ἀλλὰ ποὺ δυστυχῶς δὲ μποροῦμε ν' ἀπασχοληθοῦμε τώρα μ' αὐτό. Ἂν τὸ ὄνειρο εἶναι μιὰ ἐκπλήρωση ἐπιθυμίας, θὰ πρέπει νἆναι ἀδύνατο νὰ μποῦν σ' αὐτὸ ὁποιεσδήποτε ὀδυνηρὲς συγκινήσεις. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ μὴ εἰδικὸς κριτικὸς φαίνεται νὰ ἔχει δίκιο. Τὸ πρόβλημα ὅμως περιπλέκεται ἀπὸ τρεῖς σκέψεις ποὺ τὶς παραβλέψαμε.

Πρῶτο, μπορεῖ νὰ συμβεῖ ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου νὰ μὴν εἶναι ἀπόλυτα ἐπιτυχὴς στὴν ἱκανοποίηση τῆς ἐπιθυμίας, ἔτσι ποὺ ἕνα μέρος τοῦ ὀδυνηροῦ συναισθήματος στὶς λανθάνουσες σκέψεις νὰ μεταφέρεται στὸ ἔκδηλο ὄνειρο. Η ἀνάλυση τότε θὰ ἔπρεπε νὰ δείξει ὅτι αὐτὲς οἱ σκέψεις εἶναι πολὺ πιὸ ὀδυνηρὲς ἀπὸ τὸ ὄνειρο ποὺ προέκυψε ἀπ' αὐτές. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀποδειχτεῖ σὲ κάθε περίπτωση. Παραδεχόμαστε τότε πὼς ἡ ἐργασία τοῦ ὀνείρου ἀπέτυχε στὸ σκοπό της, ἀκριβῶς ὅπως ἕνα ὄνειρο ποὺ δείχνει πὼς πίνουμε—καὶ ποὺ διεγείρεται ἀπὸ τὴν παρόρμηση τῆς δίψας,—δὲν κατορθώνει νὰ σβήσει αὐτὴ τὴ δίψα. Εἶναι κανεὶς διψασμένος καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ ξυπνήσει καὶ νὰ πιεῖ. Παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι ἕνα κανονικὸ ὄνειρο. Δὲν παραιτήθηκε ἀπὸ τίποτα ἀπὸ τὴν οὐσιώδη φύση του. Πρέπει νὰ ποῦμε; « Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas». Ὁ φανερὸς ἐδῶ σκοπὸς παραμένει ὁπωσδήποτε ἀξιέπαινος. Τέτια παραδείγματα ἀποτυχίας τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου δὲν εἶναι καθόλου σπάνια καὶ ἕνας λόγος γι αὐτὰ εἶναι πὼς ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου δυσκολεύεται πολὺ περισσότερο νὰ μεταβάλει τὴ φύση τοῦ συναισθήματος, παρὰ νὰ μεταβάλει τὸ περιεχόμενό του. Τὰ πάθη εἶναι συχνὰ ἀνυπόταχτα. Ἔτσι συμβαίνει στὴν πορεία τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου τὸ ὀδυνηρὸ π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν ο τῶν σκέψεων τοῦ ὀνείρου νὰ μεταβάλλεται σὲ ἐκπλήρωση ἐπιθυμίας ἐνῶ τὸ ὀδυνηρὸ π ά θ ο ς νὰ παραμένει ἀμετάβλητο. Ὅταν συμβαίνει αὐτό, τὸ πάθος βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη δυσαρμονία μὲ τὸ περιεχόμενο, πρᾶγμα ποὺ δίνει τὴν εὐκαιρία στοὺς κριτικούς μας νὰ πα-

ρατηρήσουν ὅτι τὸ ὄνειρο ἀπέχει τόσο ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας, ὥστε ἀκόμα κι ἕνα ἀθῷο περιεχόμενο μπορεῖ νὰ συνοδεύεται μ' ὀδυνηρὰ συναισθήματα. Ἡ ἀπάντησή μας σ' αὐτὸ τὸ μᾶλλον ἀνόητο σχόλιο θὰ εἶναι ὅτι ἀκριβῶς στὰ ὄνειρα αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι πιὸ φανερὴ ἡ βάση ἱκανοποίησης τῆς ἐπιθυμίας τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου, γιατὶ ἐκεῖ τὴ βλέπουμε ἀπομονωμένη. Τὸ λάθος στὴν κριτικὴ αὐτὴ προκύπτει ἀπ' τὸ ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ δὲ γνωρίζουν τίποτα σχετικὰ μὲ τὶς νευρώσεις, φαντάζονται μιὰ πιὸ στενὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ περιεχόμενο καὶ τὸ πάθος, ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα κ' ἔτσι δὲ μποροῦν νὰ καταλάβουν ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρξει μιὰ μεταβολὴ στὸ περιεχόμενο, ἐνῶ τὸ ἀντίστοιχο πάθος παραμένει ἀμετάβλητο.

Μιὰ δεύτερη σκέψη πολὺ πιὸ σημαντικὴ καὶ μὲ πολὺ μεγαλύτερα ἀποτελέσματα ποὺ παραβλέπεται ἐπίσης ἀπὸ τοὺς μὴ εἰδικούς, εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Ἡ ἐκπλήρωση μιᾶς ἐπιθυμίας εἶναι βέβαιο ὅτι πρέπει νὰ προκαλεῖ κάποια εὐχαρίστηση. Συνεχίζοντας, ὅμως, ρωτᾶμε : σὲ ποιόν; Φυσικὰ στὸ πρόσωπο ποὺ ἔχει τὴν ἐπιθυμία. Ξέρουμε ὅμως πὼς ἡ στάση τοῦ ὀνειρευομένου ἀπέναντι στὶς ἐπιθυμίες του εἶναι ἰδιότυπη. Τὶς ἀπορίπτει, τὶς λογοκρίνει, μὲ λίγα λόγια δὲν τὶς θέλει καθόλου. Ἡ ἐκπλήρωσή τους, λοιπόν, δὲ μπορεῖ νὰ τοῦ προσφέρει καμιὰ εὐχαρίστηση, μᾶλλον τὸ ἀντίθετο καὶ ἐδῶ ἡ πεῖρα δείχνει πὼς αὐτὸ τὸ «ἀντίθετο» ποὺ ἀκόμα δὲν ἔχει ἐξηγηθεῖ, παίρνει τὴ μορφὴ τῆς ἀ γ ω ν ί α ς. Ὁ ὀνειρευόμενος, γιὰ ὅ,τι ἀφορᾶ τὶς ἐπιθυμίες του, εἶναι σὰ δυὸ ξέχωρα πρόσωπα, ποὺ συνδέονται στενὰ μεταξύ τους ἀπὸ κάποιο σημαντικὸ στοιχεῖο. Ἀντὶ νὰ ἐπεκταθῶ σ' αὐτὸ θὰ σᾶς θυμίσω ἕνα πολὺ γνωστὸ παραμύθι ὅπου θὰ δεῖτε νὰ ἐπαναλαμβάνονται αὐτὲς οἱ σχέσεις. Μιὰ καλὴ νεράιδα, ὑποσχέθηκε σ' ἕναν φτωχὸ ἄνθρωπο καὶ τὴ γυναίκα του πὼς θὰ ἐκπληρώσει τὶς τρεῖς πρῶτες ἐπιθυμίες τους. Ἐνθουσιάστηκαν καὶ ἀποφάσισαν νὰ διαλέξουν τὶς ἐπιθυμίες τους μὲ προσοχή. Ἡ γυναίκα ὅμως μπῆκε σὲ πειρασμό, καθὼς τῆς μύρισαν τὰ λουκάνικα ποὺ μαγείρευαν στὸ διπλανὸ σπιτάκι, καὶ εὐχήθηκε νἄχε δυό. Καὶ νά! Παρουσιάστηκαν ἀμέσως κ' ἔτσι ἐκπληρώθηκε ἡ πρώτη τους ἐπιθυμία. Τότε ὁ ἄντρας ἔγινε ἔξω φρενῶν καὶ στὸ θυμό του εὐχήθηκε νὰ κρεμαστοῦν τὰ λουκάνικα στὴν ἄκρη τῆς μύτης τῆς γυναίκας του. Ἐκπληρώθηκε κι αὐτὸ καὶ τὰ λουκάνικα στάθηκε ἀδύνατο νὰ ξεκολλήσουν ἀπὸ τὴ θέση τους. Ἔτσι ἐκπληρώθηκε καὶ ἡ δεύτερη ἐπιθυμία, ἀλλὰ εἶταν ἐπιθυμία τοῦ ἄντρα καὶ ἡ ἐκπλήρωσή της εἶταν πολὺ δυσάρεστη γιὰ τὴ γυναίκα. Ξέρετε τὴν ὑπόλοιπη ἱστορία : μιᾶς καὶ εἶταν ἀντρόγυνο ἡ τρίτη ἐπιθυμία εἶταν νὰ ξεκολλήσουν τὰ λουκάνικα ἀπὸ τὴ μύτη τῆς γυναίκας. Μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸ παραμύθι αὐτὸ πολλὲς φορὲς σχετικὰ μὲ ἄλλα πράγματα, ἐδῶ ὅμως χρειάζεται μόνο σὰν παράδειγμα στὸ γεγονὸς πὼς εἶναι δυνατὸ ἡ ἐκπλήρωση τῆς

ἐπιθυμίας ἑνὸς προσώπου, νὰ εἶναι πολὺ δυσάρεστη γιὰ κάποιον ἄλλο, ἐκτὸς ἂν τὰ δυὸ ἄτομα ἀποτελοῦν μιὰν ἑνότητα.

Δὲ θὰ εἶναι δύσκολο τώρα νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ ἀκόμα καλύτερη κατανόηση τῶν ὀνείρων ἀγωνίας. Μιὰ μόνο ἀκόμα παρατήρηση πρέπει νὰ χρησιμοποιηθεῖ κ' ἔπειτα μποροῦμε νὰ κάνουμε μιὰν ὑπόθεση ποὺ στηρίζεται σὲ ἀρκετὲς παρατηρήσεις. Ἡ παρατήρηση εἶναι ὅτι τὰ ὄνειρα ἀγωνίας ἔχουν συχνὰ κάποιο περιεχόμενο ὅπου δὲν ὑπάρχει διαστροφή. Ἔχουν, ἂς ποῦμε, διαφύγει ἀπὸ τὴν λογοκρισία. Ὁ τύπος αὐτὸς τῶν ὀνείρων εἶναι συχνὰ μιὰ ἀμεταμφίεστη ἐκπλήρωση ἐπιθυμίας, ὅπου ἡ ἐπιθυμία φυσικὰ δὲν εἶναι ἀπὸ κεῖνες ποὺ θὰ δεχόταν ὁ ὀνειρευόμενος μὰ ποὺ ἀπέριψε. Ἡ ἀγωνία ἀναπτύχτηκε στὴ θέση τῆς λειτουργίας τῆς λογοκρισίας. Ἐνῶ τὸ παιδικὸ ὄνειρο εἶναι μιὰ ἀπροκάλυπτη ἐκπλήρωση μιᾶς ἐπιθυμίας, ποὺ παραδέχεται ὁ ὀνειρευόμενος, καὶ τὸ συνηθισμένο ὄνειρο, ποὺ ἔπαθε διαστροφή, εἶναι ἡ συγκαλυμμένη ἐκπλήρωση μιᾶς ἀπωθημένης ἐπιθυμίας, ὁ τύπος γιὰ τὸ ὄνειρο ἀγωνίας εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ μιὰ ἀπροκάλυπτη ἐκπλήρωση μιᾶς ἀπωθημένης ἐπιθυμίας. Ἡ ἀγωνία εἶναι μιὰ ἐκδήλωση πὼς ἡ ἀπωθημενη ἐπιθυμία ἀποδείχτηκε πολὺ δυνατὴ γιὰ τὴ λογοκρισία καὶ ἐκπληρώθηκε ἢ πρόκειται νὰ ἐκπληρωθεῖ παρὰ τὴν ἀντίδρασή της. Μποροῦμε νὰ καταλάβουμε ὅτι ἡ ἐκπλήρωση μιᾶς ἀπωθημένης ἐπιθυμίας μπορεῖ νὰ εἶναι γιὰ μᾶς, ποὺ εἴμαστε παρὰ τὸ πλευρὸ τῆς λογοκρισίας, μιὰ αἰτία μονάχα γιὰ ὀδυνηρὲς συγκινήσεις καὶ γιὰ τὴν ὀργάνωση μιᾶς ἄμυνας. Ἡ ἀγωνία τότε, ποὺ ἐκδηλώνεται στὸ ὄνειρά μας, εἶναι, ἂν θέλετε, ἀγωνία ποὺ αἰσθανόμαστε ἐξαιτίας τῆς δύναμης τῶν πόθων ποὺ ἄλλες φορὲς κατορθώνουμε νὰ τοὺς καταπνίξουμε. Μόνη ἡ μελέτη τῶν ὀνείρων δὲ μᾶς ἀποκαλύπτει γιατὶ αὐτὴ ἡ ἄμυνα παίρνει τὴν μορφὴ τῆς ἀγωνίας. Εἶναι φανερὸ πὼς πρέπει νὰ ἐξετάσουμε αὐτὴ τὴν ἀγωνία σὲ ἄλλους συσχετισμούς.

Ἡ ὑπόθεση ποὺ ἰσχύει γιὰ τὰ ὄνειρα ἀγωνίας, χωρὶς καμιὰ διαστροφή, μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ ἐπίσης καὶ γιὰ τὰ ὄνειρα ποὺ ὑποβλήθηκαν σὲ κάποιο βαθμὸ διαστροφῆς καὶ γιὰ ἄλλα εἴδη δυσαρέστων ὀνείρων, ποὺ συνδέονται μὲ δυσάρεστα συναισθήματα, ποὺ ἴσως μοιάζουν μὲ ἀγωνία. Τὰ ὄνειρα ἀγωνίας συνήθως μᾶς ξυπνοῦν. Συνήθως διακόπτουμε τὸν ὕπνο μας πρὶν ἡ ἀπωθημένη ἐπιθυμία ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπ' τὸ ὄνειρο κατανικήσει τὴ λογοκρισία καὶ φτάσει στὴν πλήρη ἐκπλήρωση. Σὲ μιὰ τέτια περίπτωση, τὸ ὄνειρο δὲ κατόρθωσε νὰ πραγματοποιήσει τὸ σκοπό του, ἀλλὰ ὁ βασικός του χαραχτήρας δὲν ἄλλαξε μ' αὐτό. Συγκρίναμε τὸ ὄνειρο μ' ἕνα νυχτοφύλακα, ἕναν φρουρὸ τοῦ ὕπνου, ποὺ εἶχε σὰ σκοπὸ νὰ προστατέψει τὸν ὕπνο ἀπὸ κάθε διακοπή. Κάποτε ὅμως οἱ νυχτοφύλακες, ὅπως καὶ τὰ ὄνειρα ἀναγκάζονται νὰ ξυπνήσουν τοὺς κοιμισμένους, ὅταν δὲν εἶναι ἀρκετὰ δυνατοὶ γιὰ νὰ ἀποκρούσουν τὴν αἰτία τῆς ταραχῆς ἢ τὸν κίνδυνο

μονάχοι τους. Παρ' ὅλα αὐτά, κατορθώνουμε μερικὲς φορὲς νὰ συνεχίσουμε τὸν ὕπνο μας ἀκόμα καὶ ὅταν τὰ ὄνειρα ἀρχίζουν νὰ μᾶς προκαλοῦν κάποια δυσφορία καὶ νὰ στρέφονται πρὸς τὴν ἀγωνία. Λέμε στὸν ἑαυτό μας ἐνῶ κοιμόμαστε: «Δὲν εἶναι στὸ κάτω κάτω παρὰ ἕνα ὄνειρο».—καὶ συνεχίζουμε τὸν ὕπνο.

Ἴσως ρωτήσετε: π ό τ ε συμβαίνει ἡ ἐπιθυμία τοῦ ὀνείρου νὰ εἶναι ἱκανὴ νὰ κατανικήσει τὴ λογοκρισία. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐξαρτηθεῖ εἴτε ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία εἴτε ἀπὸ τὴ λογοκρισία. Μπορεῖ γιὰ ἄγνωστες αἰτίες ἡ δύναμη τῆς ἐπιθυμίας νὰ γίνεται πότε - πότε ὑπερβολική. Ἡ ἐντύπωσή μας ὅμως εἶναι ὅτι τὶς περισσότερες φορὲς ἡ στάση τῆς λογοκρισίας εἶναι κείνη ποὺ εὐθύνεται γι αὐτὴ τὴ μετατόπιση τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων. Ἀκούσαμε κιόλας ὅτι ἡ λογοκρισία ἐργάζεται μὲ ποικίλλουσα ἔνταση σὲ κάθε ἰδιαίτερη περίπτωση, καὶ μεταχειρίζεται τὰ διάφορα στοιχεῖα μὲ διαφορετικοὺς βαθμοὺς αὐστηρότητας. Τώρα μποροῦμε νὰ προσθέσουμε ὅτι εἶναι πολὺ μεταβλητή, στὴ γενικὴ συμπεριφορά της καὶ δὲν δείχνεται τὸ ἴδιο αὐστηρὴ πάντα ἀπέναντι στὸ ἴδιο στοιχεῖο. Ἂν τότε συμβεῖ, κατὰ τύχη, ἡ λογοκρισία νὰ νιώσει πὼς εἶναι καμιὰ φορὰ χωρὶς δύναμη ἀπέναντι σὲ κάποια ὀνειρικὴ ἐπιθυμία ποὺ ἀπειλεῖ νὰ τὴν ὑπερνικήσει, τότε, ἀντὶ γιὰ τὴ διαστροφή, χρησιμοποιεῖ τὸ τελευταῖο ὅπλο ποὺ τῆς ἔμεινε καὶ διακόπτει τὸν ὕπνο προκαλώντας μιὰ κρίση ἀγωνίας.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο μᾶς κάνει ἐντύπωση γιατὶ οἱ κακὲς ἀπορριγμένες ἐπιθυμίες γεννιοῦνται ἀκριβῶς τὴ νύχτα, ἔτσι ποὺ νὰ μᾶς ταράζουν ὅταν κοιμόμαστε. Ἡ ἀπάντηση δὲ μπορεῖ νὰ βρεθεῖ παρὰ μὲ μιὰ ἄλλη ὑπόθεση ποὺ ἀνατρέχει στὴ φύση τοῦ ἴδιου τοῦ ὕπνου. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας ἡ βαρειὰ πίεση μιᾶς λογοκρισίας ἀσκεῖται πάνω σ' αὐτὲς τὶς ἐπιθυμίες καὶ κατὰ κανόνα τοὺς εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνουν καθόλου ἀντιληπτές. Τὴ νύχτα ὅμως εἶναι πιθανὸν αὐτὴ ἡ λογοκρισία, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἐνδιαφέροντα τῆς νοητικῆς ζωῆς, νὰ ἀναστέλλεται, ἢ τουλάχιστο ν' ἀδυνατίζει πολύ, χάρη στὴ μοναδικὴ ἐπιθυμία τοῦ ὕπνου. Ἔτσι, λοιπόν, ἡ δραστηριοποίηση αὐτῶν τῶν ἀπαγορευμένων ἐπιθυμιῶν, κατὰ τὴ νύχτα, θὰ ὀφείλεται στὴ μερικὴ κατάργηση τῆς λογοκρισίας.

Ὑπάρχουν νευρωτικὰ ἄτομα ποὺ ὑποφέρουν ἀπὸ ἀϋπνία καὶ ποὺ παραδέχονται πὼς ἡ ἔλλειψη ὕπνου εἶταν θεληματικὴ στὴν ἀρχή. Γιατὶ δὲν τολμούσαν νὰ κοιμηθοῦν φοβούμενοι τὰ ὄνειρά τους—δηλαδὴ φοβόνταν τὰ ἀποτελέσματα τῆς μειωμένης ἐπαγρύπνησης τῆς λογοκρισίας. Δὲ θὰ δυσκολευτεῖτε νὰ καταλάβετε πὼς αὐτὸς ὁ περιορισμὸς τῆς λογοκρισίας δὲν ἀποδείχνει καμιὰ σημαντικὴ ἀπροσεξία: ὁ ὕπνος ἐξασθενεῖ τὶς κινητικὲς μας λειτουργίες. Ἀκόμα καὶ ἂν οἱ κακές μας προθέσεις ἀρχίσουν νὰ κινοῦνται μέσα μας, τὸ χειρότερο ποὺ μποροῦν νὰ κάνουν εἶναι

νὰ παράγουν ἕνα ὄνειρο, ποὺ ἀπὸ κάθε πραχτικὴ ἄποψη εἶναι ἀβλαβές. Καὶ εἶναι αὐτὸ τὸ παρηγορητικὸ περιστατικὸ ποὺ γεννάει τὴν παρατήρηση τοῦ κοιμωμένου, ποὺ γίνεται, εἶναι ἀλήθεια τὴ νύχτα, ἀλλὰ ὡστόσο δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὀνείρου: «Εἶναι μονάχα ἕνα ὄνειρο». Ἔτσι τὸ ἀφήνουμε νὰ προχωρήσει καὶ ἐξακολουθοῦμε νὰ κοιμόμαστε.

Τρίτο, ἂν θυμηθεῖτε τὴν ἄποψή μας πὼς ὁ ὀνειρευόμενος ποὺ παλέβει ἐνάντια στὶς ἴδιες τὶς ἐπιθυμίες του, εἶναι ἕνας συνδυασμὸς δύο προσώπων, ξεχωριστῶν κι ὡστόσο κάπως στενὰ συνδεμένων, θὰ μπορέσετε νὰ καταλάβετε ἕναν ἄλλο τρόπο, ποὺ μ' αὐτὸν προκύπτει κάτι ἐξαιρετικὰ δυσάρεστο μὲ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας: ἐννοῶ τὴν τιμωρία. Ἐδῶ πάλι τὸ παραμύθι γιὰ τὶς τρεῖς ἐκεῖνες ἐπιθυμίες μπορεῖ νὰ βοηθήσει στὸ ξεκαθάρισμα τῶν πραγμάτων. Τὰ λουκάνικα στὸ πιάτο εἶταν ἡ ἄμεση ἱκανοποίηση τῆς εὐχῆς τοῦ πρώτου προσώπου (τῆς γυναίκας). Τὰ λουκάνικα στὴν ἄκρη τῆς μύτης της εἶταν ἡ ἱκανοποίηση τῆς ἐπιθυμίας τοῦ δευτέρου προσώπου (τοῦ ἄντρα) ἀλλὰ ταυτόχρονα εἶταν καὶ τιμωρία γιὰ τὴν ἀνόητη ἐπιθυμία τῆς γυναίκας. Στὶς νευρώσεις θὰ συναντήσουμε ἐπιθυμίες ποὺ ἡ αἰτιολόγησή τους εἶναι ὅμοια μὲ τῆς τρίτης ἐπιθυμίας τοῦ παραμυθιοῦ — τῆς μόνης ποὺ ἀπόμεινε. Ὑπάρχουν πάρα πολλὲς τέτιες τάσεις τιμωρίας στὴ νοητικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι πολὺ δυνατὲς καὶ μποροῦμε νὰ τὶς θεωρήσουμε σὰν ὑπεύθυνες γιὰ μερικὰ ἀπὸ τὰ ὀδυνηρά μας ὄνειρα. Τώρα ἴσως θὰ σκέπτεσθε ὅτι παρ' ὅλα αὐτά, λίγα πράγματα ἔμειναν ἀπὸ τὴν περίφημη ἐκπλήρωση τῶν ἐπιθυμιῶν. Ὅταν ὅμως ἐξετάσετε καλύτερα θὰ παραδεχτεῖτε ὅτι κάνετε λάθος. Σὲ σύγκριση μὲ τὶς πολλαπλὲς δυνατότητες (ποὺ θὰ ἐξετασθοῦν ἀργότερα) τοῦ τί μπορεῖ νὰ εἶναι τὰ ὄνειρα — καὶ σύμφωνα μὲ ὁρισμένους συγγραφεῖς εἶναι πραγματικὰ — ἡ λύση: ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας, ἐκπλήρωση τῆς ἀγωνίας, ἐκπλήρωση τῆς τιμωρίας, εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ περιορισμένη λύση. Προσθέστε σ' αὐτὸ πὼς ἡ ἀγωνία εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο μιᾶς ἐπιθυμίας καὶ ὅτι τὰ ἀντίθετα συγγενεύουν στὸν συνειρμὸ καὶ ὅπως μάθαμε συμπίπτουν ἀπόλυτα στὸ ἀσυνείδητο. Ἀκόμα ἡ ἴδια τιμωρία εἶναι ἡ ἐκπλήρωση μιᾶς ἐπιθυμίας, δηλαδή, τῆς ἐπιθυμίας τῆς ἄλλης προσωπικότητας ποὺ λογοκρίνει.

Συνολικά, λοιπόν, δὲν ἔκανα καμιὰ παραχώρηση στὶς ἀντιρρήσεις σας στὴ θεωρία τῆς ἐκπλήρωσης τῶν ἐπιθυμιῶν. Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ὡστόσο,ν' ἀποδείξουμε τὴν ἰσχύ της σὲ κάθε ὄνειρο ποὺ ἔπαθε διαστροφὴ καὶ δὲν ἔχουμε βέβαια καμιὰ ἐπιθυμία νὰ ἀποφύγουμε αὐτὸ τὸ καθῆκον. Ἂς ξαναγυρίσουμε στὸ ὄνειρο ποὺ ἑρμηνεύσαμε ἤδη γιὰ τὰ τρία ἀκατάλληλα θεατρικὰ εἰσιτήρια γιὰ μιάμιση κορώνα, ποὺ γι αὐτὸ ἔχουμε μάθει ἤδη ἀρκετά. Ἐλπίζω πὼς τὸ θυμόσαστε ἀκόμα: μιὰ κυρία ποὺ ὁ ἄντρας της τῆς ἀνήγγειλε μιὰ μέρα τοὺς ἀρραβῶνες τῆς φίλης

της Ἐλίζας, ποὺ εἶταν μόνο τρεῖς μῆνες πιὸ νέα ἀπ' αὐτήν, ὀνειρεύτηκε τὴν ἑπομένη νύχτα πὼς κι αὐτὴ κι ὁ ἄντρας της βρίσκονταν στὸ θέατρο καὶ πὼς ἡ μιὰ πλευρὰ τῶν καθισμάτων εἶταν ὁλότελα ἄδεια. Ὁ ἄντρας της τῆς εἶχε πεῖ πὼς ἡ Ἐλίζα καὶ ὁ ἀρραβωνιαστικός της εἶχαν θελήσει κι αὐτοὶ νὰ πᾶνε στὸ θέατρο, δὲ μπορούσαν ὅμως γιατὶ δὲ βρῆκαν παρὰ τρεῖς ἀκατάλληλες θέσεις, μὲ μιάμιση κορώνα. Ἡ γυναίκα του εἶπε πὼς δὲν ἔχασαν πολὺ ἀπ' αὐτό. Ἀνακαλύψαμε πὼς οἱ σκέψεις τοῦ ὀνείρου εἶχαν σχέση μὲ τὴν ἀπογοήτευσή της (ποὺ βιάστηκε νὰ παντρευτεῖ) καὶ τὴ δυσαρέσκειά της ἀπὸ τὸν ἄντρα της. Μπορεῖ νἄχουμε τὴν περιέργεια πῶς αὐτὲς οἱ δυσάρεστες σκέψεις μπορεῖ νὰ μεταβλήθηκαν σὲ μιὰ ἐκπλήρωση ἐπιθυμίας καὶ ποιὰ ἴχνη τους μποροῦν νὰ βρεθοῦν στὸ ἔκδηλο περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου. Τώρα ξέρουμε ὅτι τὸ στοιχεῖο «πολὺ νωρὶς» «πολὺ βιάστηκα» παραμερίστηκε ἀπὸ τὴ λογοκρισία, καὶ τὰ ἄδεια καθίσματα εἶναι ἕνας ὑπαινιγμὸς σ' αὐτό. Ἡ φράση ποὺ μᾶς μπερδεύει τρία γιὰ μιάμιση κορώνα εἶναι τώρα πιὸ κατανοητὴ γιὰ μᾶς παρὰ στὴν ἀρχή, ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ συμβολισμοῦ ποὺ ἀποχτήσαμε ἀπὸ τότε. Ὁ ἀριθμὸς τρία βρίσκεται πραγματικὰ στὴ θέση ἑνὸς ἄντρα καὶ μποροῦμε εὔκολα νὰ μεταφράσουμε τὸ ἔκδηλο στοιχεῖο ὅτι σημαίνει: «ν' ἀγοράσει ἕναν ἄντρα (σύζυγο) μὲ τὴν προίκα» (Μποροῦσα νὰ ἀγοράσω ἕναν δέκα φορὲς καλύτερο μὲ τὴν προίκα μου). Ἡ μετάβαση στὸ θέατρο σημαίνει προφανῶς γάμο. Ἡ ἀγορὰ τῶν εἰσιτηρίων πολὺ νωρὶς ἕνα ἄμεσο ὑποκατάστατο γιὰ τὸ «παντρέφτηκα πολὺ νωρίς». Τώρα ἡ ὑποκατάσταση αὐτὴ εἶναι τὸ ἔργο τῆς ἐκπλήρωσης τῆς ἐπιθυμίας. Ἡ ὀνειρευομένη δὲν ἔνιωθε πάντα τόσο δυσαρεστημένη μὲ τὸν πρώϊμο γάμο της ὅσο τὴ μέρα ποὺ ἄκουσε γιὰ τοὺς ἀρραβῶνες τῆς φίλης της. Εἶταν περήφανη γιὰ τὸ γάμο της τότε καὶ θεωροῦσε τὸν ἑαυτό της πολὺ περισσότερο κερδισμένον ἀπὸ τὴ φίλη της. Ἀκούει κανεὶς ὅτι πολλὰ ἀφελῆ κορίτσια, ὅταν ἀρραβωνιάζονται, συχνὰ ἐκφράζουν τὴ χαρά τους μὲ τὴν ἰδέα πὼς σύντομα θἆναι σὲ θέση νὰ πηγαίνουν σ' ὅλα τὰ θεατρικὰ ἔργα καὶ νὰ δοῦν κάθε τι ποὺ τοὺς εἶταν μέχρι τότε ἀπαγορευμένο. Ἡ ἔνδειξη τῆς περιέργειας καὶ μιὰ ἐπιθυμία νὰ «κοιτάξει» ποὺ παραμερίζεται ἐδῶ, προέρχεται, χωρὶς ἀμφιβολία ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν σεξουαλικὴ παρόρμηση γιὰ ἡδονοπαρατήρηση κυρίως σὲ βάρος τῶν γονέων καὶ αὐτὸ ἔγινε ἕνα δυνατὸ κίνητρο ποὺ ἔσπρωχνε τὴν κοπέλλα νὰ παντρευτεῖ πολὺ νωρίς. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ μετάβαση στὸ θέατρο ἔγινε ἕνας φανερὸς ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴν παντρειά. Ἡ ἀπογοήτευση τῆς παρούσας στιγμῆς γιὰ τὸν πρώϊμο γάμο της, ἐπανεστράφη γι αὐτὸ στὴν ἐποχὴ ὅπου αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ γάμος ἐκπλήρωνε μίαν ἐπιθυμία, ἱκανοποιώντας τὴν ἀγάπη της πρὸς τὴν ἡδονοπαρατήρηση. Κ' ἔτσι, ὁδηγούμενη ἀπὸ αὐτὴ τὴν παλιὰ παρόρμηση ἐπιθυμίας ἀντικατέστησε τὴν ἰδέα τοῦ γάμου μὲ τὴν

ἰδέα τῆς μετάβασής της στὸ θέατρο. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ παράδειγμα ποὺ διαλέξαμε γιὰ νὰ ἀποδείξουμε μιὰ κρυμένη ἐκπλήρωση ἐπιθυμίας δὲν εἶναι τὸ πιὸ κατάλληλο, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλα τὰ ἄλλα ὄνειρα ποὺ ἔπαθαν διαστροφὴ θὰ πρέπει νὰ ἐνεργήσουμε μὲ τρόπο ἀνάλογο μ' αὐτὸν ποὺ χρησιμοποιήσαμε πιὸ πρίν. Ἐπειδὴ μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ κάνω τὸ ἴδιο καὶ τώρα, ἔτσι θὰ περιοριστῶ νὰ ἐκφράσω τὴν πεποίθησή μου πὼς αὐτὴ ἡ διαδικασία πάντα θἄχει ἐπιτυχία. Θέλω ὅμως νὰ ἐπιμείνω περισσότερο στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς θεωρίας μου. Ἡ πείρα μὲ δίδαξε πὼς εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐπικίνδυνα ὅλης τῆς θεωρίας τῶν ὀνείρων, ἐκτεθειμένο σὲ πολλὲς ἀντιρήσεις καὶ παρανοήσεις. Ἐπιπλέον βρίσκεστε ἴσως ἀκόμα κάτω ἀπὸ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔχω ἀνακαλέσει ἕνα μέρος τῶν ἰσχυρισμῶν μου, λέγοντας πὼς τὸ ὄνειρο μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε ἐκπλήρωση ἐπιθυμίας εἴτε τὸ ἀντίθετό του, μιὰ πραγματοποίηση ἀγωνίας ἢ τιμωρίας. Καὶ μπορεῖ νὰ σκεφτεῖτε πὼς αὐτὸ σᾶς δίνει μιὰ ὡραία εὐκαιρία νὰ μὲ ἀναγκάσετε νὰ κάνω καὶ ἄλλες ὑποχωρήσεις. Μὲ κατηγόρησαν ἄλλωστε πὼς παρουσιάζω γεγονότα ποὺ μοῦ φαίνονται προφανῆ μὲ τρόπο ὑπερβολικὰ συνοπτικό, γιὰ νἆναι πειστικά.

Ὅταν κανεὶς ἔχει προχωρήσει τόσο στὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων καὶ δέχτηκε ὅλα τὰ συμπεράσματά μας μέχρι αὐτὸ τὸ σημεῖο, συμβαίνει συχνὰ νὰ σκοντάψει πάνω σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἐκπλήρωσης τῆς ἐπιθυμίας καὶ νὰ ρωτήσει: «Ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι κάθε ὄνειρο σημαίνει κάτι καὶ πὼς αὐτὸ τὸ νόημά του μπορεῖ ν' ἀνακαλυφτεῖ μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς ψυχανάλυσης, γιατὶ πρέπει πάντα, παρὰ κάθε ἀντίθετη μαρτυρία, νὰ συμπιέζεται διὰ τῆς βίας στὰ πλαίσια τῆς συνταγῆς τῆς ἱκανοποίησης τῆς ἐπιθυμίας; Γιατί οἱ σκέψεις μας τὴ νύχτα νὰ εἶναι λιγότερο πολύπλευρες ἀπὸ τὶς σκέψεις μας τὴν ἡμέρα, ἔτσι ὥστε τὴ μιὰ φορὰ ἕνα ὄνειρο νὰ σημαίνει τὴν ἐκπλήρωση κάποιας ἐπιθυμίας, καὶ τὴν ἄλλη φορά, ὅπως λέτε ἐσεῖς ὁ ἴδιος, τὸ ἀντίθετο, τὴν πραγματοποίηση μιᾶς ἀπειλῆς; Ἢ πάλι ἡ ἔκφραση μιᾶς ἀπόφασης, μιὰ προειδοποίηση, ἡ στάθμιση ἑνὸς προβλήματος μὲ τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατά, ἢ μιὰ μομφή, ἢ τύψη τῆς συνείδησης, ἢ μιὰ προσπάθεια νὰ προετοιμαστεῖ κανεὶς γιὰ κάτι ποὺ πρέπει νὰ γίνει καὶ οὕτω καθεξῆς; Γιατί αὐτὴ ἡ αἰώνια ἐπιμονὴ σὲ μιὰ ἐπιθυμία ἢ τὸ πολὺ στὸ ἀντίθετό της;»

Μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι μιὰ διαφορὰ γνώμης σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν ἔχει μεγάλη σημασία, ἂν ὑπάρχει συμφωνία σ' ὅλα τ' ἄλλα. Δὲ μποροῦμε ἄραγε νὰ ἱκανοποιηθοῦμε ποὺ ἀνακαλύψαμε τὸ νόημα τῶν ὀνείρων καὶ τὸν τρόπο ποὺ μποροῦμε νὰ τὸ βροῦμε; Ἀσφαλῶς ὀπισθοδρομοῦμε στὴν πρόοδο ποὺ κάναμε ἂν δοκιμάσουμε νὰ περιορίσουμε τὸ νόημα αὐτὸ ὑπερβολικὰ αὐστηρά. Δὲν συμβαίνει ὅμως ἔτσι. Μιὰ παρανόηση σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο θίγει ὅ τι εἶναι οὐσιαστικὸ σχετικὰ μὲ τὶς γνώσεις μας γιὰ τὰ

ὄνειρα καὶ βάζει σὲ κίνδυνο τὴν ἀξία τους γιὰ τὴν κατανόηση τῶν νευρώσεων. Ἐπιπλέον αὐτὴ ἡ προθυμία νὰ «ὑποχρεώσει κανεὶς τὸν συναλλασσόμενον» ποὺ ἔχει τὴν ἀξία της στὴν ἐμπορικὴ ζωή, δὲν εἶναι μόνο ἄτοπη ἀλλὰ καὶ ἐπιζήμια στὶς ἐπιστημονικὲς ὑποθέσεις.

Ἡ πρώτη μου ἀπάντηση γιατί τὰ ὄνειρα νὰ μὴν εἶναι πολύπλευρα στὸ νόημά τους εἶναι ἡ συνηθισμένη ἀπάντηση σὲ μιὰ τέτια περίπτωση: δὲν ξέρω γιατὶ νὰ μὴν εἶναι ἔτσι, καὶ δὲ θἄχα καμιὰ ἀντίρηση ἂν εἶταν. Ὅσο γιὰ μένα, ἂς εἶταν ὅπως θέλουν! Ὑπάρχει ὅμως ἕνα μικρὸ ἐμπόδιο σ' αὐτὴν τὴν εὐρύτερη καὶ πιὸ βολικὴ μας ἀντίληψη γιὰ τὰ ὄνειρα—ὅτι πραγματικὰ δὲν εἶναι ἔτσι. Ἡ δεύτερη ἀπάντησή μου θὰ τόνιζε τὸ σημεῖο πὼς τὸ νὰ ὑποθέσουμε πὼς τὰ ὄνειρα ἀντιπροσωπεύουν πολύμορφους τρόπους σκέψης καὶ νοητικῶν πράξεων δὲν εἶναι καθόλου μιὰ καινούργια ἰδέα γιὰ μένα: κάποτε στὸ ἱστορικό, μιᾶς παθολογικῆς περίπτωσης, σημείωσα ἕνα ὄνειρο ποὺ συνέβη τρεῖς νύχτες κατὰ σειρά, καὶ ποτὲ πιά. Καὶ ἔδωσα σὰν ἐξήγησή μου πὼς αὐτὸ τὸ ὄνειρο ἀντιστοιχοῦσε σὲ μιὰ ἀπόφαση, ποὺ ἡ ἐπανάληψή της ἔπαυε νὰ εἶναι ἀναγκαία, εὐθὺς μόλις εἶχε ἐκτελεστεῖ αὐτὴ ἡ ἀπόφαση. Ἀργότερα δημοσίευσα ἕνα ὄνειρο ποὺ ἀντιπροσώπευε μιὰ ἐξομολόγηση. Πῶς εἶναι δυνατὸ λοιπὸν γιὰ μένα νὰ ἔρθω σὲ ἀντίφαση μὲ τὸν ἑαυτό μου καὶ νὰ βεβαιώσω πὼς τὰ ὄνειρα εἶναι πάντα καὶ μόνο ἐκπληρώσεις ἐπιθυμιῶν;

Προτιμῶ ὅμως αὐτό, παρὰ νὰ ἐπιτρέψω μιὰ ἀνόητη παρεξήγηση, ποὺ μπορεῖ νὰ μᾶς κοστίσει τὸν καρπὸ ὅλων τῶν ἐργασιῶν μας στὸ θέμα τῶν ὀνείρων. Μιὰ παρεξήγηση ποὺ *συγχέει τὸ ὄνειρο μὲ τὶς λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὀνείρου* καὶ ἰσχυρίζεται σχετικὰ μὲ τὸ πρῶτο, αὐτὸ ποὺ ἰσχύει *μόνο καὶ μόνο γιὰ τὸ δεύτερο*. Γιατὶ εἶναι ἐντελῶς ἀληθινὸ ὅτι τὰ ὄνειρα μποροῦν νὰ ἀντιπροσωπεύουν καὶ νὰ ἀντικαθίστανται ἀπὸ κάθε λογῆς σκέψεις ποὺ ἀπαριθμήσαμε πιὸ πάνω: ἀποφάσεις, προειδοποιήσεις, στοχασμοί, προετοιμασίες ἢ ἀπόπειρες νὰ λύσουν κάποιο πρόβλημα, σχετικὰ μὲ τὴν συμπεριφορὰ καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὅταν ὅμως προσέξετε, θ' ἀναγνωρίσετε ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀληθινὰ μόνο γιὰ τὶς λανθάνουσες σκέψεις ποὺ ἔχουν μεταβληθεῖ σὲ ὄνειρα. Μαθαίνετε ἀπὸ ἑρμηνεῖες τῶν ὀνείρων ὅτι οἱ ἀσυνείδητες νοητικὲς διαδικασίες τῶν ἀνθρώπων, ἀπασχολοῦνται μὲ τέτιες ἀποφάσεις, προετοιμασίες καὶ στοχασμούς, ποὺ ἀπ' αὐτοὺς διαμορφώνονται τὰ ὄνειρα μὲ τὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου. Ἂν τὸ ἐνδιαφέρον σας σὲ μιὰ δοσμένη στιγμὴ δὲν συγκεντρώνεται τόσο στὴν διεργασία τοῦ ὀνείρου, ἀλλὰ ἔχει σὰν ἐπίκεντρο τὴν ἀσυνείδητη νοητικὴ διαδικασία τῶν ἀνθρώπων, θὰ παραμερίσετε τότε τὸ σχηματισμὸ τῶν ὀνείρων, καὶ θὰ πεῖτε γιὰ τὰ ἴδια τὰ ὄνειρα (καὶ μὲ τὸ δίκιο σας) πὼς ἀντιπροσωπεύουν μιὰ προειδοποίηση, μιὰ

ἀπόφαση καὶ οὕτω καθεξῆς. Αὐτὸ γίνεται συχνὰ στὴν ψυχαναλυτικὴ ἐργασία: γενικὰ προσπαθοῦμε μόνο καὶ μόνο νὰ καταστρέψουμε τὴν ἔκδηλη μορφὴ τῶν ὀνείρων καὶ νὰ ὑποκαταστήσουμε σ' αὐτὴ τὶς ἀντίστοιχες λανθάνουσες σκέψεις ποὺ δημιούργησαν τὸ ὄνειρο.

Ἔτσι, μᾶς συμβαίνει νὰ μαθαίνουμε συμπτωματικά, ἀπὸ τὴν προσπάθειά μας νὰ ἐξακριβώσουμε τὶς λανθάνουσε σκέψεις τοῦ ὀνείρου, ὅτι ὅλες οἱ ἐξαιρετικὰ περίπλοκες νοητικὲς πράξεις ποὺ ἀπαριθμήσαμε πιὸ πρὶν μποροῦν νὰ ἐκτελεστοῦν ἀσυνείδητα—ἕνα συμπέρασμα ἀσφαλῶς τόσο σημαντικὸ ὅσο καὶ καταπληχτικό.

Ἂς γυρίσουμε ὅμως λίγο πρὸς τὰ πίσω: ἔχετε ἀπόλυτο δίκιο λέγοντας γιὰ τὰ ὄνειρα ὅτι ἀντιπροσωπεύουν αὐτοὺς τοὺς διαφόρους τρόπους σκέψης, μὲ τὸν ὅρο ὅμως νἄχετε ξεκαθαρίσει ἀπόλυτα στὸ μυαλό σας πὼς χρησιμοποιεῖτε μιὰ συντετμημένη μορφὴ ἔκφρασης καὶ δὲν φαντάζεστε ὅτι ἡ πολύμορφη ποικιλία ποὺ γι αὐτὴ μιλᾶτε ἀποτελεῖ οὐσιῶδες γνώρισμα τῶν ὀ ν ε ί ρ ω ν. Ὅταν μιλᾶτε γιὰ ἕνα ὄ ν ε ι ρ ο πρέπει νὰ ἐννοεῖτε εἴτε τὸ ἔκδηλο ὄνειρο δηλαδὴ τὸ προϊὸν τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου ἢ τὸ πολὺ τὴν ἴδια τὴ διεργασία, δηλαδὴ τὴ νοητικὴ διαδικασία ποὺ διαμορφώνει τὶς λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὀνείρου σὲ ἔκδηλο ὄνειρο. Τὸ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ λέξη ὄνειρο μὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἔννοια εἶναι μιὰ σύγχυση ἰδεῶν ποὺ προορίζεται νὰ γίνει βλαβερή. Ἂν ὅ,τι λέτε ἔχει σκοπὸ νὰ ἐφαρμοστεῖ στὶς λανθάνουσες σκέψεις πίσω ἀπ' τὸ ὄνειρο, τότε πέστε το ξεκάθαρα, καὶ μὴν προσθέτετε στὴν ἀσάφεια τοῦ προβλήματος και κείνη ποὺ προέρχεται ἀπ' τὸν ἀπρόσεχτο τρόπο τῆς ἔκφρασής σας. Οἱ λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὀνείρου εἶναι τὸ ὑλικὸ ποὺ διαμορφώνεται ἀπὸ τὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου στὸ ἔκδηλο ὄνειρο. Τί σᾶς κάνει νὰ συγχέετε συνεχῶς τὸ ὑλικὸ μὲ τὴ διεργασία ποὺ τὸ κατεργάζεται; Ἂν ἐνεργήσετε ἔτσι σὲ τί εἴσαστε ἀνώτεροι ἀπὸ κείνους ποὺ γνωρίζουν μόνο τὸ ἕτοιμο προϊὸν χωρὶς νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξηγήσουν ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἢ πῶς εἶναι κατασκευασμένο ;

Τὸ μόνο πρᾶγμα ποὺ εἶναι οὐσιῶδες γιὰ τὸ ἴδιο τὸ ὄνειρο εἶναι ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου ποὺ ἔχει κατεργαστεῖ τὸ ὑλικὸ τῶν σκέψεων. Καὶ ὅταν φτάνουμε στὴ θεωρία δὲν ἔχουμε δικαίωμα νὰ τὸ παραβλέψουμε ἀκόμα καὶ ἂν σὲ ὁρισμένες καταστάσεις στὴν πράξη μπορεῖ νὰ παραληφθεῖ. Ἐπίσης ἡ ἀναλυτικὴ παρατήρηση δείχνει ὅτι ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου δὲ συνίσταται ποτὲ μονάχα στὴ μετάφραση τῶν λανθανουσῶν σκέψεων στὶς ἀρχαϊκὲς ἢ ἐπαναστροφικὲς μορφὲς ἔκφρασης ποὺ περιγράψαμε. Ἀντίθετα κάτι προστίθεται πάντα ποὺ δὲν ἀνήκει στὶς λανθάνουσες σκέψεις τῆς ἡμέρας, ποὺ εἶναι ὅμως ἡ πραγματικὴ κινητήρια δύναμη στὸ σχηματισμὸ τοῦ ὀνείρου. Αὐτὸ τὸ ἀπαραίτητο συστατικὸ εἶναι ἡ ἐπί-

σης ἀσυνείδητη ἐπιθυμία ποὺ γιὰ τὴν ἐκπλήρωσή της μεταμορφώνεται τὸ περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου. Ὅσο ἐξετάζουμε μονάχα τὶς σκέψεις ποὺ ἀντιπροσωπεύει ἕνα ὄνειρο, μπορεῖ νὰ εἶναι ὅ,τι φανταστεῖτε — προειδοποίηση, ἀπόφαση, προετοιμασία κ.λ.π. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτό, τὸ ἴδιο τὸ ὄνειρο εἶναι ἡ ἐκπλήρωση μιᾶς ἀσυνείδητης ἐπιθυμίας καὶ ὅταν τὸ βλέπουμε σὰν ἀποτέλεσμα τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου εἶναι αὐτὸ καὶ μόνο. Ἕνα ὄνειρο, λοιπόν, δὲν εἶναι μόνο καὶ μόνο ἡ ἔκφραση μιᾶς ἀπόφασης ἢ μιᾶς προειδοποίησης καὶ τίποτ' ἄλλο: σ' αὐτὸ ἡ ἀπόφαση ἢ ὅ,τιδήποτε ἄλλο, μεταφράζεται στὴν ἀρχαϊκή της μορφὴ μὲ τὴν βοήθεια μιᾶς ἀσυνείδητης ἐπιθυμίας καὶ τὸ ὄνειρο μεταμορφώνεται ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι ἡ ἐκπλήρωση αὐτῆς τῆς ἐπιθυμίας. Αὐτὸ τὸ μοναδικὸ χαρακτηριστικό, τῆς ἐκπλήρωσης μιᾶς ἐπιθυμίας εἶναι τὸ σταθερὸ χαραχτηριστικό: τὰ ἄλλα συστατικὰ μεταβάλλονται. Μπορεῖ νὰ εἶναι κι αὐτὰ μιὰ ἐπιθυμία. Ὁπότε τὸ ὄνειρο ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐκπλήρωση μιᾶς λανθάνουσας ἐπιθυμίας, ἀπὸ τὶς ὧρες τῆς ἐγρήγορσής μας ποὺ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς ἄλλης ἀσυνείδητης ἐπιθυμίας.

Ὅλα αὐτὰ λοιπὸν εἶναι ξεκάθαρα γιὰ μένα, δὲν ξέρω ὅμως ἂν κατόρθωσα νὰ τὰ ξεκαθαρίσω ἐπίσης καὶ σὲ σᾶς. Καὶ μοῦ εἶναι δύσκολο νὰ σᾶς τὸ ἀποδείξω. Γιατὶ ἀπ' τὴ μιά, ἡ ἀπόδειξη ἀπαιτεῖ τὴ μαρτυρία πολλῶν ἀναλύσεων πολλῶν ὀνείρων καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη αὐτὸ τὸ ἀποφασιστικὸ καὶ πιὸ σημαντικὸ σημεῖο στὴν ἀντίληψή μας γιὰ τὰ ὄνειρα δὲ μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ πειστικὰ χωρὶς ν' ἀναφερθοῦμε σὲ συμπεράσματα ποὺ δὲν τὰ θίξαμε ἀκόμα. Μιὰ καὶ εἶναι τόσο στενὰ συνδεμένα ὅλα τὰ φαινόμενα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ φαντασθεῖτε ὅτι μποροῦμε νὰ εἰσδύσουμε βαθιὰ στὴ μελέτη ὁποιουδήποτε ἀπ' αὐτὰ χωρὶς νὰ σκοτιστοῦμε καθόλου γιὰ τὰ φαινόμενα παρόμοιας φύσεως. Ἀφοῦ μέχρι τώρα δὲν ξέρουμε τίποτα γι αὐτὰ τὰ φαινόμενα ποὺ συγγενεύουν τόσο μὲ τὰ ὄνειρα — τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα — πρέπει γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ — ν' ἀρκεστοῦμε σ' ὅ,τι ἔχουμε πετύχει μέχρι τώρα. Θὰ σᾶς δώσω μόνο τὴν ἐξήγηση ἑνὸς ἀκόμα παραδείγματος καὶ θὰ προσθέσω μιὰ καινούργια παρατήρηση.

Ἂς ξαναπάρουμε κεῖνο τὸ ὄνειρο ποὺ σ' αὐτὸ ἔχουμε ἤδη ἐπιστρέψει ἀρκετὲς φορές, τὸ ὄνειρο δηλαδὴ μὲ τὰ τρία εἰσιτήρια τοῦ θεάτρου γιὰ μιάμιση κορώνα. Μπορῶ νὰ σᾶς βεβαιώσω πὼς δὲν εἶχα κανένα ἀπώτερο κίνητρο διαλέγοντας το πρῶτο - πρῶτο αὐτὸ σὰν παράδειγμα. Ξέρετε ποιὲς εἶταν οἱ λανθάνουσες σκέψεις: ἡ στενοχώρια, ἀφοῦ ἄκουσε πὼς μόλις εἶχε ἀρραβωνιαστεῖ ἡ φιλενάδα της, ἐνῶ αὐτὴ ἡ ἴδια παντρεύτηκε τόσο βιαστικά. Ὑποτίμηση τοῦ συζύγου της καὶ ἡ ἰδέα ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ βρεῖ καλύτερον, ἂν περίμενε. Ξέρουμε κιόλας πὼς ἡ ἐπιθυμία ποὺ κατασκεύασε ἕνα ὄνειρο ἀπὸ αὐτὲς τὶς σκέψεις εἶταν ἡ ἐπιθυμία νὰ «δεῖ» νὰ μπορεῖ νὰ πάει στὸ θέατρο — πιθανότατα ἕνα παρακλάδι τῆς παλιᾶς ἐκείνης ἐπιθυμίας νὰ ἀνακαλύψει ἐπὶ τέλους τί συμ-

βαίνει πραγματικὰ μετὰ τὸ γάμο. Εἶναι πολὺ γνωστὸ ὅτι στὰ παιδιὰ αὐτὴ ἡ περιέργεια κατευθύνεται συνήθως πρὸς τὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν γονέων τους, δηλαδὴ εἶναι μιὰ παιδικὴ παρόρμηση καὶ ὅταν διατηρεῖται στὴ μεταγενέστερη ζωὴ ἔχει τὶς ρίζες της στὴν παιδικὴ ἡλικία. Τὰ νέα ὅμως ποὺ ἔμαθε τὴν προηγουμένη ἀπὸ τὸ ὄνειρο ἡμέρα, δὲν τῆς ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία νὰ ξυπνήσει αὐτὴ τὴν ἡδονοπαρατήρηση. Προκάλεσαν μονάχα στεναχώρια καὶ λύπη. Ἡ παρόρμηση τῆς ἐπιθυμίας (τῆς ἡδονοπαρατήρησης) δὲν συνδεόταν στὴν ἀρχὴ μὲ τὶς λανθάνουσες σκέψεις, καὶ τ' ἀποτελέσματα τῆς ἑρμηνείας τοῦ ὀνείρου θὰ μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση χωρὶς νὰ λάβουν καθόλου ὑπόψη τους αὐτὴ τὴν παρόρμηση. Πάλι ὅμως ἡ στεναχώρια δὲ θἆταν αὐτὴ καθαυτὴ ἱκανὴ νὰ προκαλέσει ἕνα ὄνειρο. Κανένα ὄνειρο δὲ μπορεῖ νὰ σχηματιστεῖ ἀπὸ τὴ σκέψη: «Εἶταν ἀνοησία νὰ βιαστῶ τόσο νὰ παντρευτῶ» ὥσπου ἡ σκέψη αὐτὴ νὰ ξυπνήσει τὴν παλια ἐπιθυμία νὰ δεῖ ἐπιτέλους τί συνέβαινε μετὰ τὸ γάμο. Ἔπειτα ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ σχημάτισε τὸ περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου, ὑποκαθιστώντας τὸ γάμο μὲ τὴ μετάβαση στὸ θέατρο, καὶ ἡ μορφὴ ποὺ πῆρε τ' ὄνειρο εἶταν ἡ ἐκπλήρωση τῆς παλιᾶς ἐπιθυμίας. «Τώρα μπορῶ νὰ πάω στὸ θέατρο καὶ νὰ δῶ ὅλα ὅσα δὲ μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ δῶ ἄλλοτε κ' ἐσὺ δὲν μπορεῖς. Εἶμαι παντρεμένη ἐνῶ ἐσὺ πρέπει νὰ περιμένεις». Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ πραγματικὴ κατάσταση μεταβλήθηκε στὸ ἀντίθετό της κ' ἕνας παλιὸς θρίαμβος ὑποκατέστησε τὴν πρόσφατη ἀποτυχία. Καὶ συμπτωματικὰ προκάλεσε τὴν ἱκανοποίηση τόσο τῆς παρόρμησης τοῦ «κοιτάγματος» ὅσο καὶ τῆς παρόρμησης τῆς ἐγωϊστικῆς ἀντιζηλίας. Αὐτὴ ἡ τελευταία ἱκανοποίηση εἶναι ποὺ καθορίζει τὸ ἔκδηλο περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου.Γιατὶ σ' αὐτὸ ἡ ὀνειρευομένη κάθεται πραγματικὰ στὸ θέατρο, ἐνῶ ἡ φιλενάδα της δὲ μπορεῖ νὰ μπεῖ. Αὐτὲς οἱ περικοπὲς τοῦ περιεχομένου τοῦ ὀνείρου ποὺ πίσω τους ἐξακολουθοῦν νὰ κρύβονται οἱ λανθάνουσες σκέψεις, μποροῦν νὰ βρεθοῦν μὲ τὴ μορφὴ ἀκατάλληλων ἢ ἀκατάληπτων τροποποιήσεων τῆς κατάστασης ποὺ στὸ σύνολό της ἱκανοποιεῖ τὴν ὀνειρευόμενη. Ἡ δουλειὰ τῆς ἑ ρ μ η ν ε ί α ς εἶναι νὰ παραμερίσει συνολικὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα ποὺ ἁπλῶς ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας καὶ νὰ ἀποκαταστήσει τὶς λανθάνουσες ὀδυνηρὲς σκέψεις τοῦ ὀνείρου ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐνδείξεις.

Ἡ σκέψη ποὺ σᾶς ἀνέπτυξα, ἔχει σὰ σκοπὸ νὰ στρέψει τὴν προσοχή σας σ' αὐτὲς τὶς λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὀνείρου ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν τώρα. Θέλω νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ μὴν ξεχάσετε πρῶτα - πρῶτα πὼς ὁ ὀνειρευόμενος δὲν ἔχει συνείδηση αὐτῶν τῶν σκέψεων καὶ δεύτερο, πὼς εἶναι ἀπόλυτα λογικὲς καὶ συνεπεῖς ὥστε νὰ μποροῦμε νὰ τὶς καταλάβουμε σὰν εὐνόητες ἀντιδράσεις στὴν παρόρμηση ποὺ δημιούργησε τὸ ὄνειρο, καὶ τρίτο ὅτι μποροῦν νὰ ἔχουν τὴν ἀξία ὁποιασδήποτε νοητικῆς παρόρμη-

σης ἢ νοητικῆς λειτουργίας. Θὰ κατονομάσω αὐτὲς τὶς σκέψεις πιὸ συγκεκριμένα τώρα ἀπὸ πρὶν σὰν ὑ π ό λ ε ι μ μ α τ ῆ ς π ρ ο η γ ο ύ μ ε ν η ς ἡ μ έ ρ α ς. Ὁ ὀνειρευόμενος μπορεῖ νὰ τὶς παραδεχτεῖ ἢ ὄχι. Κατὰ συνέπεια κάνω μιὰ διάκριση ἀνάμεσα σ' αὐτὸ τὸ «ὑπόλειμμα» καὶ τὶς «λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὀνείρου», ἔτσι ποὺ καθὼς συνηθίσαμε νὰ κάνουμε πάντα, θὰ ὀνομάσω τὸ κάθε τί ποὺ μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία τοῦ ὀνείρου «λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὀνείρου» ἐνῶ τὸ «ὑπόλειμμα τῆς προηγούμενης ἡμέρας» δὲν εἶναι παρὰ ἕνα μέρος τῶν λανθανουσῶν σκέψεων τοῦ ὀνείρου. Τότε ἡ ἀντίληψή μας γι αὐτὸ ποὺ συμβαίνει εἶναι ἡ ἑξῆς: κάτι προστέθηκε στὸ ὑπόλειμμα τῆς προηγούμενης ἡμέρας, κάτι ποὺ κι αὐτὸ ἀνήκει στὸ ἀσυνείδητο, μιὰ ἰσχυρὴ ἀλλὰ ἀπωθημένη παρόρμηση ἐπιθυμίας, κι αὐτὸ εἶναι ποὺ κάνει τὸ ὄνειρο ἐφικτό. Ἡ παρόρμηση τῆς ἐπιθυμίας ἐνεργώντας πάνω στὸ ὑπόλειμμα, δημιουργεῖ τὶς ὑπόλοιπες λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὀνείρου, ἐκεῖνες ποὺ δὲ μᾶς φαίνονται πιὰ λογικὲς καὶ κατανοητὲς στὴν ἐγρήγορση.

Γιὰ νὰ δώσω ἕνα παράδειγμα τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὸ ὑπόλειμμα καὶ τὴν ὑποσυνείδητη ἐπιθυμία χρησιμοποίησα ἀλλοῦ μιὰ σύγκριση ποὺ δὲ μπορῶ παρὰ νὰ τὴν ἐπαναλάβω καὶ δῶ. Κάθε ἐπιχείρηση χρειάζεται καὶ ἕναν κεφαλαιοῦχο γιὰ νὰ καταβάλει τὰ ἔξοδα κ' ἕναν ἐπιχειρηματία ποὺ ἔχει τὴν ἰδέα καὶ ξέρει πῶς νὰ τὴν ἐκτελέσει. Τὸ ρόλο λοιπὸν τοῦ κεφαλαιούχου στὸ σχηματισμὸ τοῦ ὀνείρου τὸν παίζει πάντα καὶ ἀποκλειστικὰ ἡ ἀσυνείδητη ἐπιθυμία· παρέχει τὴν ἀναγκαία νοητικὴ ἐνέργεια γι αὐτό. Ὁ ἐπιχειρηματίας εἶναι τὸ ὑπόλειμμα τῆς προηγούμενης ἡμέρας, ποὺ καθορίζει τὸν τρόπο ποὺ θὰ ξοδευτεῖ αὐτὸ τὸ κεφάλαιο. Εἶναι φυσικὰ ἀπόλυτα δυνατὸ ὁ ἴδιος ὁ κεφαλαιοῦχος νὰ ἔχει τὴν ἰδέα καὶ τὶς ἀναγκαῖες εἰδικὲς γνώσεις ἢ ὁ ἴδιος ὁ ἐπιχειρηματίας νὰ ἔχει τὸ κεφάλαιο. Αὐτὸ ἁπλοποιεῖ πρακτικῶς τὴν κατάσταση, κάνει ὅμως πιὸ δύσκολη τὴν θεωρία. Στὴν οἰκονομικὴ ἐπιστήμη κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο σὰν κεφαλαιοῦχο καὶ τὸν ἴδιο ἄνθρωπο σὰν ἐπιχειρηματία. Καὶ αὐτὴ ἡ διάκριση ἀποκαθιστᾶ τὴν βασικὴ κατάσταση ποὺ σ' αὐτὴ βασίζεται ἡ σύγκρισή μας. Οἱ ἴδιες παραλλαγὲς μποροῦν νὰ βρεθοῦν στὸ σχηματισμὸ τῶν ὀνείρων. Σᾶς ἀφήνω νὰ τὶς παρακολουθήσετε μόνοι σας.

Δὲ μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε πάρα πέρα σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Γιατὶ νομίζω πὼς σᾶς ἦρθε τώρα μιὰ ἀνησυχητικὴ σκέψη καὶ ἀξίζει νὰ τὴν ἐξετάσουμε. Μπορεῖ νὰ ρωτήσετε :«Εἶναι τὸ ὀνομαζόμενο ὑπόλειμμα πραγματικὰ ἀσυνείδητο, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ εἶναι ἀσυνείδητη καὶ ἡ ἐπιθυμία ποὺ σχηματίζει τὸ ὄνειρο;»

Ἡ ὑποψία σας θὰ εἶναι δικαιολογημένη. Αὐτὸ εἶναι τὸ κύριο σημεῖο ὅλης τῆς ὑπόθεσης. Δὲν εἶναι καὶ τὰ δυὸ ἀσυνείδητα μὲ τὴν ἴδια ἔννοια. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ ὀνείρου ἀνήκει σ' ἕναν διαφορετικὸ τύπο «ἀσυνειδήτου» ποὺ καθὼς εἴδαμε ἔχει τὶς ρίζες

του στὴν παιδικὴ ἡλικία καὶ ὑπόκειται σὲ εἰδικοὺς μηχανισμούς. Εἶναι πολὺ ἀποτελεσματικὸ νὰ διακρίνει κανεὶς τοὺς δυὸ τύπους τοῦ ἀσυνείδητου μεταξύ τους, ἀναφέροντάς τους μὲ διάφορα ὀνόματα. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως θὰ περιμένουμε ὥσπου νὰ ἐξοικειωθοῦμε μὲ τὰ φαινόμενα τῶν νευρώσεων. Ἂν ἡ ἀντίληψη μας γιὰ τὴν ὕπαρξη κάθε λογῆς ἀσυνείδητου θεωρηθεῖ ἤδη σὰν φανταστική, τί θὰ πεῖ ὁ κόσμος ἂν παραδεχτοῦμε πὼς γιὰ νὰ φτάσουμε στὴ λύση μας πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς ὑπάρχουν δυὸ εἰδῶν ἀσυνείδητα;

Ἂς διακόψουμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ διαβάσατε μιὰν ἀτελῆ διαπίστωση. Δὲν εἶναι ὅμως ἐλπιδοφόρα ἡ σκέψη, ὅτι αὐτὴ ἡ γνώση θ' ἀναπτυχθεῖ, εἴτε ἀπὸ μᾶς, εἴτε ἀπὸ κείνους ποὺ θὰ ἔρθουν ὕστερα ἀπὸ μᾶς; Καὶ μήπως ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δὲ μάθαμε ἀρκετὰ ποὺ εἶταν καινούργια καὶ καταπληχτικά;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΑΜΦΙΒΟΛΑ ΣΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Δὲ θὰ ἐγκαταλείψουμε τὸ θέμα τῶν ὀνείρων, χωρὶς νὰ ἐξετάσουμε τὶς πιὸ κοινὲς ἀμφιβολίες καὶ ἀβεβαιότητες ποὺ γεννιοῦνται σχετικὰ μὲ τὶς καινούργιες ἰδέες καὶ ἀντιλήψεις, ποὺ ἔχουμε συζητήσει: ἐκεῖνοι ἀπὸ σᾶς ποὺ διάβασαν προσεχτικὰ τὸ βιβλίο μου θὰ συγκέντρωσαν ἀρκετὸ ὑλικὸ αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

1.—Μπορεῖ νὰ ἀποχτήσατε τὴν ἐντύπωση πὼς ἀκόμα κι ἂν ἀκολουθήσει κανεὶς αὐστηρὰ τὴν τεχνική μας τῆς ἑρμηνείας τοῦ ὀνείρου, ἡ ἑρμηνεία αὐτὴ ἀφήνει πολὺ χῶρο στὴν ἀβεβαιότητα, ἔτσι ποὺ νὰ ματαιώνεται κάθε ἀξιόπιστη μετάφραση τῶν ἔκδηλων ὀνείρων, στὶς λανθάνουσες σκέψεις τους. Πρῶτα - πρῶτα θὰ ὑποστηρίξετε ὅτι δὲν ξέρει κανεὶς ποτὲ ἂν ἕνα εἰδικὸ στοιχεῖο σ' ἕνα ὄνειρο πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ κατὰ γράμμα ἢ συμβολικά, μιὰ καὶ τὸ κάθε τί ποὺ χρησιμοποιεῖται σὰ σύμβολο δὲν παύει νἆναι αὐτὸ ποὺ εἶναι. Ἐκεῖ ποὺ δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ ἀπόδειξη ἡ ἐκλογὴ στὴν ἑρμηνεία αὐτοῦ τοῦ στοιχείου πρέπει νὰ ἀφεθεῖ στὴν αὐθαίρετη κρίση τοῦ ἑρμηνευτῆ. Ἀκόμα μιᾶς καὶ στὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου τὰ ἀντίθετα συμπίπτουν, εἶναι σὲ κάθε πε-

ρίπτωση ἀβέβαιο ἂν ἕνα εἰδικὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ μὲ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ ἔννοια, σὰν αὐτὸ τὸ ἴδιο ἢ σὰν τὸ ἀντίθετό του — μιὰ ἀκόμα εὐκαιρία γιὰ τὸν ἑρμηνευτὴ νὰ ἀσκήσει μιὰν ἐπιλογή. Τρίτο, λόγῳ τῆς συχνότητος ποὺ χρησιμοποιεῖται κάθε εἴδους ἀναστροφὴ στὰ ὄνειρα, ὁ ἑρμηνευτὴς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ὑποθέσει ὅποτε τοῦ ἀρέσει πὼς ἔγινε μιὰ τέτια ἀναστροφή. Τέλος, θὰ τονίσετε ὅτι ἔχετε ἀκούσει πὼς σπάνια μιὰ ἑρμηνεία τοῦ ὀνείρου εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ καὶ πὼς ὑπάρχει πάντα κίνδυνος νὰ ἔχουμε παραβλέψει μιὰν ἄλλη ἀπόλυτα παραδεχτὴ ἑρμηνεία τοῦ ἴδιου ὀνείρου. Σ' αὐτὲς τὶς περιστάσεις, θὰ συμπεράνετε πὼς ἡ αὐθαιρεσία τοῦ ἑρμηνευτῆ, ἔχει τόσες δυνατότητες ὥστε νὰ φαίνεται ἀδύνατη κάθε ἀντικειμενικὴ βεβαιότητα στο ἀποτέλεσμα. Ἢ μπορεῖ ἀκόμα νὰ ὑποθέσετε πὼς τὸ λάθος δὲν βρίσκεται στὰ ἴδια τὰ ὄνειρα, ἀλλὰ πὼς κάτι τὸ λανθασμένο στὶς ἀντιλήψεις καὶ τὶς προϋποθέσεις μας εὐθύνεται γιὰ τὸν ὄχι ἱκανοποιητικὸ χαραχτήρια τῶν ἑρμηνειῶν μας.

Ὅλα ὅσα λέτε εἶναι ἀναμφισβήτητα σωστά, ὡστόσο ὅμως δὲ πιστεύω νὰ δικαιολογοῦν τὰ συμπεράσματά σας: τὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων, ὅπως ἐφαρμόζεται ἀπὸ μᾶς, εἶναι στὴ διάθεση τῶν αὐθαιρέτων ἀποφάσεων τοῦ ἑρμηνευτῆ ἢ ὅτι ἡ ἀκαταλληλότητα τῶν ἀποτελεσμάτων θέτει σὲ ἀμφισβήτηση τὴν ὀρθότητα τῆς μεθόδου μας. Ἂν στὴν «αὐθαίρετη ἀπόφαση» τοῦ ἑρμηνευτῆ ὑποκαταστήσετε τὴν ἱκανότητά του, τὴν πεῖρα του καὶ τὴν κατανόησή του, τότε συμφωνῶ μαζί σας. Αὐτὸς ὁ προσωπικὸς παράγοντας παίζει φυσικὰ σημαντικὸ ρόλο ὅταν ἡ ἑρμηνεία εἶναι δύσκολη. Ὡστόσο τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλες ἐπιστημονικὲς ἐργασίες. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀποτρέψουμε ἕναν ἄνθρωπο νὰ ἐφαρμόζει μιὰ ὁποιαδήποτε τεχνικὴ ἢ νὰ τὴν χρησιμοποιεῖ καλύτερα ἀπὸ ἕναν ἄλλο. Ἡ ἐντύπωση αὐθαιρεσίας ποὺ προκαλεῖται λόγου χάρη ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία τῶν συμβόλων διασκεδάζεται ἀπὸ τὴ σκέψη ὅτι κατὰ κανόνα ἡ σχέση τῶν σκέψεων τοῦ ὀνείρου μεταξύ τους καὶ τοῦ ὀνείρου μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ὀνειρευομένου καὶ ἡ ὅλη νοητικὴ κατάσταση κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ὀνείρου, ὑποδείχνουν κατ' εὐθεῖαν μιὰν ἀπ' ὅλες τὶς δυνατὲς ἑρμηνεῖες καὶ ἀχρηστεύουν ὅλες τὶς ἄλλες. Τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἀτελὴς χαραχτήρας τῶν ἑρμηνειῶν προέρχεται ἀπὸ τὶς λανθασμένες μας ὑποθέσεις, ἀνατρέπεται μὲ τὴ σκέψη πὼς ἀντίθετα ἡ ἀσάφεια ἢ τὸ ἀκαθόριστο τῶν ὀνείρων εἶναι μιὰ ἰδιότητα ποὺ θὰ πρέπει κατ' ἀνάγκη νὰ τὴν περιμένουμε σ' αὐτά.

Ἂς θυμηθοῦμε τὴ διαπίστωση μας ὅτι ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου μεταφράζει τὶς σκέψεις τοῦ ὀνείρου σ' ἕναν πρωτόγονο τρόπο ἔκφρασης, ἀνάλογα μὲ τὰ ἱερογλυφικά. Ὅλα ὅμως αὐτὰ τὰ πρωτόγονα συστήματα ἔκφρασης εἶναι ἀναγκαστικὰ διφορούμενα καὶ ἀκαθόριστα. Δὲ θὰ ἔπρεπε ὅμως γι αὐτὸ τὸ λόγο νὰ ἀμφιβάλλουμε γιὰ τὴν πρακτικότητά τους. Ξέρετε πὼς ἡ σύμπτωση τῶν

ἀντιθέτων στὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου εἶναι ἀνάλογη μὲ κεῖνο ποὺ ὀνομάζεται ἀντιθετικὴ ἔννοια τῶν πρωτογόνων λέξεων στὶς ἀρχαιότερες γλῶσσες. Ὁ φιλόλογος Ρ. Ἄμπελ, ποὺ τοῦ ὀφείλουμε αὐτὴ τὴν πληροφορία, γράφοντας τὸ 1884 μᾶς παρακαλεῖ νὰ μὴν φανταστοῦμε πὼς ὑπῆρχε ὁποιαδήποτε ἀσάφεια ὅταν ἕνα πρόσωπο ἔλεγε κάτι χρησιμοποιώντας αὐτὲς τὶς διφορούμενες λέξεις. Ἀντίθετα, ὁ τονισμός, οἱ χειρονομίες καὶ ὅλα τὰ συμφραζόμενα δὲν ἄφηναν καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ κεῖνο ποὺ εἶχε ὑπόψη του ὁ ὁμιλητής. Στὸ γράψιμο ὅπου λείπουν οἱ χειρονομίες, ἡ προσθήκη μικρῶν ζωγραφικῶν σημείων, ποὺ δὲν ἀντιστοιχοῦσαν σὲ καμιὰ προφορικὴ ἔκφραση, τὶς ἀντικαθιστοῦσε, λ.χ., τὸ σχέδιο ἑνὸς ἀνθρώπου εἴτε καθισμένου εἴτε ὄρθιου, ἀνάλογα μὲ τὸ διφορούμενο «κὲν» τῶν ἱερογλυφικῶν ποὺ σημαίνει ἢ «ἀδύνατος» ἢ «δυνατός». Ἔτσι ἀποφεύγανε τὴ σύγχυση παρ' ὅλο τὸ διφορούμενο τῶν ἤχων καὶ τῶν σημείων.

Στὰ παλιὰ συστήματα ἔκφρασης, λ.χ. στὰ γραφτὰ τῶν ἀρχαιοτέρων γλωσσῶν, ἡ διαφόρων εἰδῶν ἀοριστία βρίσκεται πολὺ συχνότερα ἀπ' ὅσο θὰ τὸ ἀνεχόμαστε σήμερα. Ἔτσι σὲ πολλὰ σημιτικὰ γραπτὰ ἐμφανίζονται μόνο τὰ σύμφωνα τῶν λέξεων: ὁ ἀναγνώστης εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ συμπληρώνει τὰ παραλειπόμενα φωνήεντα σύμφωνα μὲ τὶς γνώσεις του καὶ τὰ συμφραζόμενα. Ἡ ἱερογλυφικὴ γραφὴ ἀκολουθεῖ μιὰ παρόμοια ἀρχὴ παρ' ὅλο ποὺ δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια. Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ δὲν ξέρουμε τίποτα γιὰ τὴν προφορὰ τῆς ἀρχαίας Αἰγυπτιακῆς γλώσσας. Ὑπῆρχαν ἐπιπλέον καὶ ἄλλων εἰδῶν ἀοριστίες στὶς ἱερὲς γραφὲς τῶν Ἀρχαίων Αἰγυπτίων. Λ.χ. ὁ γράφων εἶταν ἐλεύθερος νὰ χαράξει τὰ ἱερογλυφικὰ σημεῖα ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἢ ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιά. Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ τὰ διαβάσουμε πρέπει νὰ καθοδηγούμαστε ἀπὸ τὴν κατεύθυνση ποὺ ἔχουν οἱ μορφὲς τῶν προσώπων, πουλιῶν κλπ. Εἶταν ὅμως ἐλεύθερος ὁ γράφων νὰ βάλει τὶς εἰκόνες σὲ κάθετες στῆλες καὶ στὴν περίπτωση ἐπιγραφῶν σὲ μικρότερα ἀντικείμενα, λάβαινε ὑπόψη του τὴν αἰσθητικὴ ἐντύπωση καὶ τὸ χῶρο ποὺ εἶχε στὴ διάθεσή του, γιὰ νὰ μεταβάλει ἀκόμα περισσότερο τὴ διάταξη τῶν σημείων. Τὸ χαρακτηριστικὸ ποὺ ἔφερε τὴ μεγαλύτερη σύγχυση εἶταν ἡ μὴ ὕπαρξη κενῶν ἀνάμεσα στὶς λέξεις. Τὰ ἱερογλυφικὰ σημεῖα εἶταν τοποθετημένα σὲ ἴση ἀπόσταση, καὶ εἶναι συνήθως ἀδύνατο νὰ ἐξακριβώσουμε ἂν ἕνα σημεῖο πηγαίνει μὲ τὸ προηγούμενο ἢ σχηματίζει τὴν ἀρχὴ μιᾶς νέας λέξης. Στὴν περσικὴ σφηνοειδῆ γραφή, ἐξάλλου, μιὰ λοξὴ γραμμὴ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ χωρίζει τὶς λέξεις.

Ἡ Κινέζικη γλώσσα τόσο ἡ ὁμιλουμένη ὅσο καὶ ἡ γραπτή, εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀρχαία, χρησιμοποιεῖται ὅμως ἀκόμα καὶ σήμερα ἀπὸ τετρακόσα ἑκατομμύρια ἀνθρώπους. Μὴν νομίσετε ὅμως πὼς τὴν καταλαβαίνω καθόλου. Πῆρα μόνο μερικὲς πληροφορίες γι

αὐτήν, γιατὶ ἔλπιζα ν' ἀνακαλύψω ἀναλογίες μὲ τὰ εἴδη ἀοριστίας ποὺ παρουσιάζονται στὰ ὄνειρα. Καὶ δὲν ἀπογοητεύτηκα σ' αὐτὴ τὴν προσδοκία μου, γιατὶ τὰ κινέζικα εἶναι τόσο γεμάτα ἀοριστίες, ὥστε πραγματικὰ εἶναι νὰ τρομάζει κανείς. Ὅπως εἶναι πολὺ γνωστό, ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἕναν ἀριθμὸ συλλαβικῶν ἤχων ποὺ προφέρονται χωριστὰ ἢ κατὰ διπλοὺς συνδυασμούς. Μιὰ ἀπὸ τὶς κυριότερες διαλέκτους ἔχει κάπου τετρακόσους ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἤχους καὶ μιᾶς καὶ τὸ λεξιλόγιο αὐτῆς τῆς διαλέκτου ὑπολογίζεται σὲ τέσσερις χιλιάδες λέξεις περίπου, εἶναι φανερὸ πὼς κάθε ἦχος ἔχει κατὰ μέσον ὅρο δέκα διαφορετικὲς σημασίες —μερικοὶ ἦχοι λιγότερες, ἄλλοι ὅμως περισσότερες. Γι αὐτὸ τὸ λόγο ὑπάρχουν ὁλάκερες σειρὲς τεχνασμάτων γιὰ νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἀοριστία, γιατὶ τὰ συμφραζόμενα μονάχα δὲν ἐπαρκοῦν νὰ δείξουν ποιὰ ἀπ' τὶς δέκα πιθανὲς σημασίες τοῦ λεξιλόγιου ἔχει ὑπόψη του ὁ ὁμιλητής. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ τεχνάσματα εἶναι ὁ συνδυασμὸς δυὸ ἤχων σὲ μιὰ μόνο λέξη καὶ ἡ χρησιμοποίηση τεσσάρων διαφορετικῶν τόνων μὲ τοὺς ὁποίους μποροῦν νὰ προφερθοῦν αὐτὲς οἱ συλλαβές. Γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς σύγκρισης, μᾶς εἶναι ἀκόμα πιὸ ἐνδιαφέρον ὅτι αὐτὴ ἡ γλώσσα οὐσιαστικὰ δὲν ἔχει γραμματική: εἶναι ἀδύνατο νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ καμιὰ ἀπὸ τὶς μονοσύλλαβες λέξεις, ἂν εἶναι οὐσιαστικό, ρῆμα ἢ ἐπίθετο, καὶ ἀκόμα δὲν ὑπάρχουν κλήσεις καὶ πτώσεις ποὺ νὰ δείχνουν τὸ γένος, τὸν ἀριθμό, τὸ χρόνο ἢ τὴν ἔγκλιση. Ἡ γλώσσα ἀποτελεῖται ὅπως θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε μόνο ἀπὸ τὴν πρώτη ὕλη, ἀκριβῶς ὅπως ἡ γλώσσα τῶν σκέψεών μας ἀναλύεται στὴν πρώτη ὕλη μὲ τὸ νὰ παραλείπει ἡ διεργασία τοῦ ὀνείρου νὰ ἐκφράσει τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς διάφορες σκέψεις. Ὁπουδήποτε ὑπάρχει καμιὰ ἀβεβαιότητα στὰ Κινέζικα, ἡ διασάφισή της ἐγκαταλείπεται στὴ νοημοσύνη τοῦ ἀκροατῆ, ποὺ καθοδηγεῖται ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα. Σημείωσα ἕνα Κινέζικο ρητό, ποὺ ἡ κατὰ λέξη μετάφρασή του λέει: «Λίγα αὐτὸ βλέπει, πολλὰ αὐτὸ θαυμάζει». Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὰ ἁπλὸ γιὰ νὰ τὸ καταλάβει κανείς. Μπορεῖ νὰ σημαίνει «Ὅσα λιγότερα εἶδε ὁ ἄνθρωπος, τόσα περισσότερα βρίσκει νὰ θαυμάσει» ἢ «ὑπάρχουν πολλὰ νὰ θαυμάσει ἕνας ἄνθρωπος ποὺ εἶδε λίγα». Φυσικὰ δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ ἐκλέξεις ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δύο μεταφράσεις, ποὺ διαφέρουν μονάχα σὲ γραμματικὴ κατασκευή. Μᾶς διαβεβαιώνουν ὅτι παρ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἀσάφειες ἡ Κινέζικη γλώσσα εἶναι ἕνα πολὺ καλὸ μέσο ἔκφρασης. Ἔτσι εἶναι φανερὸ πὼς ἡ ἀοριστία δὲν ὁδηγεῖ ἀναγκαία στὸ διφορούμενο.

Τώρα πρέπει βέβαια νὰ παραδεχτοῦμε πὼς ἡ κατάσταση τῶν πραγμάτων εἶναι πολὺ λιγότερο εὐχάριστη σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο ἔκφρασης στὰ ὄνειρα ἀπὸ ὅσο εἶναι σ' αὐτὲς τὶς ἀρχαῖες γλῶσσες καὶ γραφές. Γιατὶ αὐτὲς οἱ τελευταῖες προορίζονταν στὴν ἀρχὴ σὰν μέσο ἐπικοινωνίας, δηλαδή, εἶχαν σὰ σκοπὸ νὰ γίνουν κατανοητὲς ἄσχετα μὲ τὰ μέσα ἢ τοὺς τρόπους ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ χρη-

σιμοποιήσουν γι αὐτό. Ἀκριβῶς ὅμως τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ λείπει ἀπὸ τὰ ὄνειρα. Ὁ σκοπός τους δὲν εἶναι νὰ ποῦν σὲ ὁποιονδήποτε ὁ,τιδήποτε. Δὲν εἶναι μέσο ἐπικοινωνίας. Ἀντίθετα τὸ σημαντικὸ σ' αὐτὰ εἶναι νὰ μὴν εἶναι κατανοητά. Ἔτσι δὲν πρέπει ν' ἀπορήσουμε ἢ νὰ παραπλανηθοῦμε ἂν τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ὁρισμένος ἀριθμὸς διφορουμένων ἐννοιῶν καὶ ἀβεβαιοτήτων στὰ ὄνειρα δὲν μπορεῖ ν' ἀποσαφηνιστεῖ. Τὸ μόνο βέβαιο στοιχεῖο γνώσης ποὺ κερδίζουμε ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύγκριση εἶναι ὅτι ἡ ἀοριστία (ποὺ ὁρισμένοι θὰ ἤθελαν νὰ τὴν χρησιμοποιήσουν σὰν ἐπιχείρημα ἐνάντια στὴν ἀκρίβεια τῶν ἑρμηνειῶν μας τῶν ὀνείρων) πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθεῖ σὰν κανονικὸ χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν πρωτόγονων συστημάτων ἔκφρασης.

Ἡ πράξη καὶ ἡ πεῖρα μόνο μποροῦν νὰ καθορίσουν ὡς ποιό σημεῖο τὰ ὄνειρα μποροῦν νὰ γίνουν πραγματικὰ κατανοητά. Ἡ δική μου γνώμη εἶναι πὼς αὐτὸ εἶναι δυνατὸ σὲ πολὺ μεγάλη ἔκταση καὶ μιὰ σύγκριση τῶν ἀποτελεσμάτων ποὺ πέτυχαν κατάλληλα ἐκπαιδευμένοι ψυχαναλυτὲς ἐπιβεβαιώνει τὴν ἄποψή μου. Εἶναι πολὺ γνωστὸ ὅτι τὸ μὴ εἰδικευμένο κοινὸ ἀκόμα καὶ σὲ ἐπιστημονικοὺς κύκλους εὐχαριστεῖται νὰ δείχνει ἀνώτερο σκεπτικισμὸ ἀπέναντι στὶς δυσκολίες καὶ τὶς ἀβεβαιότητες ποὺ περιβάλλουν μιὰ ἐπιστημονικὴ πραγματοποίηση. Νομίζω πὼς ἔχουν ἄδικο. Ἴσως νὰ μὴν ξέρετε ὅλοι σας πὼς τὸ ἴδιο συνέβαινε ὅταν ἀποκρυπτογραφοῦσαν τὶς Βαβυλωνιακὲς καὶ Ἀσυριακὲς ἐπιγραφές. Ὑπῆρχε μιὰ ἐποχὴ ὅπου ἡ κοινὴ γνώμη ἐπέμενε νὰ δηλώνει πὼς οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀποκρυπτογραφοῦσαν τὴ σφηνοειδῆ γραφὴ εἶταν θύματα μιᾶς χίμαιρας καὶ πὼς ὅλη ἡ ὑπόθεση τῆς ἔρευνας εἶταν μιὰ ἀπάτη. Τὸ 1857 ὅμως ἡ Βασιλικὴ Ἀσιατικὴ Ἑταιρία, ἔκανε μιὰν ἀποφασιστικὴ δοκιμή. Κάλεσε τέσσερις ἀπὸ τοὺς πιὸ διακεκριμένους ἐπιστήμονες ποὺ ἀσχολοῦνταν μ' αὐτὸ τὸν κλάδο ἐρεύνης — τοὺς Ρώουλινσον, Χίνκς, Φὸξ Τάλμποτ καὶ Ὄππερτ — νὰ στείλουν στὴν Ἑταιρία σὲ σφραγισμένους φακέλλους ἀνεξάρτητες μεταφράσεις μιᾶς ἐπιγραφῆς ποὺ μόλις εἶχε ἀνακαλυφθεῖ, καὶ ἀφοῦ συνέκριναν τὰ τέσσερα κείμενα μπόρεσαν νὰ ἀναγγείλουν ὅτι ὑπῆρχε ἀρκετὴ συμφωνία ἀνάμεσα στοὺς τέσσερις ποὺ νὰ δικαιολογεῖ τὴν πίστη σὲ κεῖνο ποὺ εἶχε πραγματοποιηθεῖ καὶ δημιουργήσει τὴν πεποίθηση τῆς παραπέρα προόδου. Ἡ εἰρωνικὴ στάση τῶν μορφωμένων μὴ εἰδικῶν κατέπαυσε βαθμιαῖα καὶ ἡ βεβαιότητα στὴν ἀνάγνωση τῶν σφηνοειδῶν στοιχείων προόδεψε πολὺ ἀπὸ τότε.

2. Μιὰ δεύτερη σειρὰ ἀντιρήσεων ἔχει στενὴ σχέση μὲ μιὰν ἐντύπωση ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ σεῖς ἴσως νὰ μὴν ξεφύγατε, δηλαδὴ πὼς μερικὲς ἀπὸ τὶς λύσεις ποὺ ἔχει πετύχει ἡ μέθοδός μας ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων, φαίνονται σὰν παρατραβηγμένες, ἰδιότυπες, μ' ἄλλες λέξεις βιασμένες ἢ ἀκόμα κωμικὲς καὶ ἀστεῖες. Οἱ κριτικὲς αὐτὲς εἶναι τόσο συχνές, ποὺ θὰ πάρω στὴν τύχη τὴν τελευ-

ταία πού ἔτυχε νὰ ἀκούσω. Εἶναι ἡ ἑξῆς : Ἕνας διευθυντὴς σχολείου στὴν Ἑλβετία — σ' αὐτὴ τὴ χώρα τῆς Ἐλευθερίας — προσκλήθηκε τελευταία νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴ θέση του ἐξαιτίας τοῦ ἐνδιαφέροντός του γιὰ τὴν ψυχανάλυση. Διαμαρτυρήθηκε καὶ μιὰ ἐφημερίδα τῆς Βέρνης δημοσίευσε τὴν ἀπόφαση τῶν σχολικῶν ἀρχῶν γιὰ τὴν περίπτωσή του. Θὰ ἀναφέρω μερικὲς φράσεις ἀπὸ τὸ ἄρθρο πού ἀναφέρονται στὴν ψυχανάλυση : «Ἀκόμα μένουμε κατάπληκτοι μὲ τὸν ἐξεζητημένο καὶ τεχνητὸ χαραχτήρα πολλῶν ἀπ' τὰ παραδείγματα πού δίδονται στὸ πιὸ πάνω βιβλίο τοῦ Δόκτορος Πφίστερ στὴ Ζυρίχη... Εἶναι πράγματι ἐκπληκτικὸ ὅτι διευθυντὴς Διδασκαλείου δέχεται τόσον εὔπιστα ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἰσχυρισμοὺς καὶ μὲ τέτιες ἀόριστες ἀποδείξεις». Αὐτὲς οἱ φράσεις ἔχουν τὸ σκοπὸ νὰ εἶναι ἡ τελικὴ κρίση «ἑνὸς πού κρίνει ἤρεμα». Εἶμαι τῆς γνώμης πὼς αὐτὴ ἡ «ἠρεμία» εἶναι ἐπίπλαστη. Ἂς ἐξετάσουμε αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις ἀπὸ πιὸ κοντά, μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς λίγος στοχασμὸς καὶ ἡ γνώση τοῦ θέματος δὲ θὰ βλάψουν ἀκόμα καὶ μιὰ «ἤρεμη κρίση».

Εἶναι πραγματικὰ πολὺ εὐχάριστο νὰ δεῖ κανεὶς πόσο γρήγορα καὶ ἀλάνθαστα κάποιος πού στηρίζεται μονάχα στὶς πρῶτες ἐντυπώσεις του, μπορεῖ νὰ καταλήξει σὲ μιὰ γνώμη σχετικὰ μὲ ἕνα κρίσιμο θέμα ψυχολογίας στὶς πιὸ ἀφηρημένες του ἀπόψεις. Οἱ ἑρμηνεῖες τοῦ φαίνονται ἐξεζητημένες καὶ τραβηγμένες ἀπ' τὰ μαλλιὰ καὶ δὲν τοῦ ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη. Κατὰ συνέπεια εἶναι λαθεμένες καὶ ὅλη ἡ ὑπόθεση εἶναι μιὰ ἀνοησία. Κάτι τέτιοι κριτικοὶ δὲ σκέφτονται καθόλου τὴ δυνατότητα πὼς μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι, πού οἱ ἑρμηνεῖες αὐτὲς προορίζονται νὰ προκαλέσουν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐντύπωση — μιὰ σκέψη πού θὰ ὁδηγοῦσε στὸ ἐρώτημα ποιοὶ εἶναι δηλαδὴ αὐτοὶ οἱ σοβαροὶ λόγοι.

Ἡ περίπτωση πού προκάλεσε αὐτὴν τὴν κριτικὴ ἔχει οὐσιαστικὴ σχέση μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μετατόπισης πού καθὼς μάθατε εἶναι τὸ πιὸ ἰσχυρὸ ὄργανο στὴν ὑπηρεσία τῆς λογοκρισίας τοῦ ὀνείρου. Μὲ τὴ βοήθειά της δημιουργοῦνται οἱ σχηματισμοὶ ὑποκατάστασης πού ὀνομάζουμε ὑπαινιγμούς. Οἱ ὑπαινιγμοὶ ὅμως αὐτοὶ εἶναι τέτιου εἴδους πού δὲν ἀναγνωρίζονται εὔκολα ἀπ' τὸν ψυχαναλυτή. Οὔτε καὶ εἶναι εὔκολο ν' ἀνακαλύψουμε τὴν καθαυτὸ σκέψη ξεκινώντας ἀπ' αὐτούς, γιατὶ συνδέονται μὲ τοὺς πιὸ ἀλλόκοτους καὶ ἀσυνήθιστους ἐξωτερικοὺς συνειρμούς. Ὅλο ὅμως τὸ θέμα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος, ἀφορᾶ πράγματα πού πρέπει νὰ παραμείνουν μυστικά : αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς λογοκρισίας τοῦ ὀνείρου. Γι αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ περιμένουμε κάτι πού μᾶς ἔχουν κρύψει στὴ θέση πού τοῦ ἀνήκει. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς τελωνοφύλακες πού, ἐξυπνότεροι σ' αὐτὸ ἀπ' τὶς σχολικὲς ἀρχὲς τῆς Ἑλβετίας δὲν ψάχνουν νὰ βροῦν μυστικὰ ἔγγραφα στοὺς χαρτοφύλακες τῶν ὑπόπτων, ἀλλὰ σὲ μέρη ὅπου κανονικὰ δὲ θἄπρεπε νὰ ἔχουν τὴ θέση τους, λ. χ. στὶς

σόλες τῶν παπουτσιῶν. Ἂν τὰ κρυμένα εἴδη ἀνακαλυφτοῦν ἐκεῖ αὐτὸ σημαίνει ὅτι «ἀνασύρθηκαν» μὲ τὴ βία ἀπ' τὸν κρυψώνα τους, αὐτὸ ὅμως δὲ σημαίνει πὼς δὲν ἀποτελοῦν εὕρημα. Ὅταν παραδεχτοῦμε τὴ δυνατότητα πὼς ἡ σχέση ἀνάμεσα σὲ ἕνα λανθάνον στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου καὶ στὸ ἔκδηλο ὑποκατάστατό του μπορεῖ νὰ μᾶς φαίνεται σὰν πολὺ μακρυνὴ καὶ ἀπίθανη, μερικὲς φορὲς μάλιστα κωμικὴ ἢ καὶ ἀστεία, ὁδηγούμαστε ἀπὸ τὴ μεγάλη μας πείρα παραδειγμάτων, ὅπου κατὰ κανόνα δὲν εἴμαστε μεῖς ποὺ βρήκαμε τὴ σημασία τοῦ ὀνείρου. Εἶναι συχνὰ ἀδύνατο νὰ φτάσουμε σὲ τέτιες ἑρμηνεῖες μὲ μόνες τὶς προσπάθειές μας: κανένας ὑγιὴς ἄνθρωπος δὲ θὰ μποροῦσε ν' ἀνακαλύψει τὴ γέφυρα ποὺ συνδέει αὐτὰ τὰ δυό. Ὁ ὀνειρευόμενος εἴτε λύνει τὸ αἴνιγμα ἀπ' εὐθείας μ' ἕναν ἄμεσο συνειρμὸ (α ὐ τ ὸ ς μπορεῖ νὰ τὸ πετύχει γιατὶ ἡ ὑποκατάστατη μορφὴ γεννήθηκε στὸ δικό του μυαλὸ) ἢ ἀλλιῶς παρέχει τόσο ὑλικὸ ποὺ δὲν ὑπάρχει πιὰ ἀνάγκη εἰδικῆς διορατικότητας γιὰ νὰ βρεῖς τὸ μυστικὸ — ἡ λύση προβάλλει μπροστά μας σὰν κάτι τὸ ἀναπόφευχτο.

Ἂν ὁ ὀνειρευόμενος δὲ μᾶς βοηθήσει μὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς δυὸ αὐτοὺς τρόπους, τὸ ἔκδηλο στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου θὰ παραμείνει γιὰ πάντα ἀνεξήγητο. Ἐπιτρέψτε μου νὰ σᾶς δώσω ἀκόμα ἕνα παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ εἴδους ποὺ συνέβη τελευταῖα. Μιὰ πελάτισσά μου ἔχασε τὸν πατέρα της κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θεραπείας, καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὸ δὲν ἄφηνε εὐκαιρία νὰ τὸν ξαναφέρει στὴ ζωή, στὰ ὄνειρά της. Σ' ἕνα ἀπ' αὐτὰ ὁ πατέρας της ἐμφανίστηκε σὲ ὁρισμένη σχέση ἀνεφάρμοστη ἀλλιῶς καὶ εἶπε: «ε ἶ ν α ι ἕ ν τ ε κ α κ α ὶ τ έ τ α ρ τ ο, ε ἶ ν α ι ἕ ν τ ε κ ά μ ι σ υ, ε ἶ ν α ι δ ώ δ ε κ α π α ρ ὰ τ έ τ α ρ τ ο». Γιὰ τὴν ἑρμηνεία αὐτῆς τῆς περίεργης λεπτομέρειας δὲ μποροῦσε παρὰ νὰ προσφέρει τὸν συνειρμὸ ὅτι ὁ πατέρας της εἶταν εὐχαριστημένος ὅταν τὰ μεγαλύτερα παιδιά του εἶταν στὴν ὥρα τους στὸ μεσημεριανὸ φαγητό. Αὐτὸ βέβαια ταίριαζε στὸ στοιχεῖο τοῦ ὀνείρου, ἀλλὰ δὲ φώτιζε τὴν προέλευσή του. Ἡ κατάσταση ὅπου εἴχαμε φτάσει κατὰ τὴ θεραπεία, πρόσφερε σοβαροὺς λόγους νὰ ὑποπτευθοῦμε ὅτι ἕνας προσεχτικὰ καταπνιγμένος κριτικὸς ἀνταγωνισμὸς μὲ τὸν πολυαγαπημένο καὶ πολυτιμημένο πατέρα της εἶχε παίξει ἕναν ρόλο σ' αὐτὸ τὸ ὄνειρο. Συνεχίζοντας τοὺς παρακάτω συνειρμούς της, ποὺ φαίνονταν ἐντελῶς ἄσχετοι μὲ τὸ ὄνειρο, εἶπε πὼς εἶχε ἀκούσει μιὰ μεγάλη συζήτηση ψυχολογικῶν προβλημάτων τὴν προηγούμενη μέρα καὶ ἕνας συγγενής της εἶχε πεῖ: «Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος (Urmensch) ἐπιζεῖ μέσα σ' ὅλους μας». Αὐτὸ μᾶς φώτισε κάπως. Νά πάλι μιὰ λαμπρὴ εὐκαιρία γι αὐτήν, νὰ φανταστεῖ ὅτι ἐπιζοῦσε ὁ νεκρὸς πατέρας της, κ' ἔτσι στ' ὄνειρό της τὸν ἔκανε «ρολογάνθρωπο» (Uhrmensch) ποὺ λέει τὴν ὥρα κάθε τέταρτο μέχρι τὴν ὥρα τοῦ μεσημεριανοῦ φαγητοῦ.

Ἡ ὁμοιότητα μ' ἕνα λογοπαίγνιο δὲ μπορεῖ νὰ παραγνωριστεῖ ἐδῶ καὶ πραγματικὰ συνέβη συχνὰ τὸ λογοπαίγνιο ἑνὸς ὀνει-

ρευομένου νὰ ἀποδοθεῖ στὸν ἑρμηνευτή. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα παραδείγματα ὅπου δὲν εἶναι εὔκολο νὰ καθορίσει κανεὶς ἂν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἀστεῖο ἢ μὲ ὄνειρο. Θυμηθεῖτε ὅμως ὅτι τὸ ἴδιο εἶδος ἀμφιβολίας γεννήθηκε καὶ μὲ ὁρισμένες παραδρομὲς τῆς γλώσσας. Ἕνας ἄνθρωπος διηγήθηκε πὼς σ' ἕνα ὄνειρο αὐτὸς καὶ ὁ θεῖος του κάθονταν στὸ αὐτὸ — (κίνητο) τοῦ τελευταίου καὶ ὅτι ὁ θεῖος του τὸν φίλησε. Ὁ ὀνειρευόμενος ὁ ἴδιος ἀμέσως πρόσφερε τὴν ἑρμηνεία : σήμαινε ὅπως εἶπε αὐτοερωτισμὸς — ἕνας ὅρος ποὺ χρησιμοποιεῖται στὴ θεωρία μας τοῦ λίμπιντο καὶ ποὺ σημαίνει ἐρωτικὴ ἱκανοποίηση χωρὶς ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν αὐτὸς μᾶς κορόϊδευε ἄραγε καὶ ὑποστήριζε πὼς ἕνα λογοπαίγνιο ποὺ τοῦ ἦρθε στὸ νοῦ, εἴταν μέρος ἑνὸς ὀνείρου; Ἐγὼ δὲν τὸ πιστεύω. Τὸ ὀνειρεύτηκε πραγματικά. Ἀπὸ ποῦ ὅμως προέρχεται αὐτὴ ἡ καταπληχτικὴ ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὰ ὄνειρα καὶ τὰ ἀστεῖα; Κάποια ἐποχὴ τὸ πρόβλημα αὐτὸ μὲ παρέσυρε κάπως ἀπὸ τὸ δρόμο μου, γιατὶ εἴταν ἀνάγκη νὰ κάνω μιὰ ὁλοκληρωμένη ἔρευνα τοῦ ἴδιου τοῦ προβλήματος τοῦ ἀστείου. Αὐτὴ μὲ ὁδήγησε στὸ συμπέρασμα πὼς τὸ ἀστεῖο γεννιέται ὡς ἑξῆς : μιὰ προσυνείδητη σειρὰ σκέψεων ἀφήνεται γιὰ μιὰ στιγμὴ σὲ μιὰ διαδικασία ἀσυνείδητης ἐπεξεργασίας, ἀπ' ὅπου προβάλλει μὲ τὴ μορφὴ ἑνὸς ἀστείου.

Ἐνῶ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἀσυνείδητου ὑπόκειται στὸ μηχανισμὸ ποὺ λειτουργεῖ ἐκεῖ — στὴν συμπύκνωση καὶ τὴ μετατόπιση, δηλαδὴ στὶς ἴδιες διαδικασίες ποὺ βρίσκουμε νὰ δροῦν στὴ διεργασία τοῦ ὀνείρου. Καὶ ἡ ὁμοιότητα ποὺ βρίσκουμε μερικὲς φορὲς ἀνάμεσα στὰ ὄνειρα καὶ τὸ ἀστεῖο, πρέπει ν' ἀποδοθεῖ σ' αὐτὸν τὸ χαραχτήρα ποὺ εἶναι κοινὸς καὶ στὰ δυό. Τὸ ἀθέλητο ὅμως «ἀστεῖο τοῦ ὀνείρου» δὲ μᾶς διασκεδάζει ὅπως γίνεται μ' ἕνα συνηθισμένο ἀστεῖο. Μιὰ βαθύτερη μελέτη τοῦ ἀστείου μπορεῖ νὰ σᾶς δείξει γιατὶ συμβαίνει αὐτό. Τὸ «ἀστεῖο τοῦ ὀνείρου» μᾶς παρουσιάζεται σὰν πολὺ φτωχὴ μορφὴ πνεύματος. Δὲ μᾶς κάνει νὰ γελᾶμε, μᾶς ἀφήνει ψυχρούς.

Σ' αὐτὸ ὅμως ἀκολουθοῦμε τὸ μονοπάτι τῆς ἀρχαίας μεθόδου τῆς ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων, ποὺ μᾶς ἔδωσε, κοντὰ σὲ πολλὰ ποὺ εἶναι ἄχρηστα καὶ πολλὰ ἀξιόλογα παραδείγματα ἑρμηνείας, ποὺ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ τὰ βελτιώσουμε. Θὰ σᾶς διηγηθῶ ἕνα ὄνειρο ἱστορικῆς σημασίας ποὺ τὸ διηγοῦνται μὲ ἐλαφρῶς διαφορετικὲς ἐκδοχὲς ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Ἀρτεμίδωρος ὁ Δαλδιανός, κι ὅπου ὁ ὀνειρευόμενος εἶναι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος. Ὅταν πολιορκοῦσε τὴν Τύρο, ποὺ πρόβαλλε ἐπίμονη ἀντίσταση (322 π. Χ.) ὀνειρεύτηκε μιὰ νύχτα πὼς εἶδε ἕναν σάτυρο ποὺ χόρευε. Ὁ ἑρμηνευτὴς τῶν ὀνείρων Ἀρίστανδρος, ποὺ συνόδευε τὸ στρατὸ στὶς ἐκστρατεῖες του, ἑρμήνευσε αὐτὸ τὸ ὄνειρο διαιρώντας τὴ λέξη «σάτυρος» σὲ σά - Τύρος («ἡ Τύρος εἶναι δική σου») καὶ προφήτεψε τὴν ἅλωση τῆς πόλης ἀπὸ τὸν βασιλιά.

Αὐτὴ ἡ ἑρμηνεία ἔκανε τὸν Ἀλέξανδρο νὰ ἀποφασίσει τὴ συνέχιση τῆς πολιορκίας καὶ ἡ πόλη ἔπεσε. Ἡ ἑρμηνεία ὅσο καὶ νὰ φαίνεται τεχνητή, εἶταν ἀναμφισβήτητα ἡ σωστή.

3. Μπορῶ βέβαια νὰ φανταστῶ ὅτι θὰ σᾶς κάνει ἰδιαίτερη ἐντύπωση ὅταν σᾶς ποῦν ὅτι ἀκόμα καὶ πρόσωπα ποὺ σπούδασαν γιὰ πολὺν καιρὸ τὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας τους σὰν ψυχαναλυτὲς ἔφεραν ἀντιρρήσεις στὴ δική μας ἀντίληψη γιὰ τὰ ὄνειρα. Θὰ εἶταν πραγματικὰ κάτι τὸ ἐξαιρετικὸ ἂν ἀφηνόταν νὰ ξεφύγει μιὰ τέτια εὐκαιρία γιὰ νέα λάθη. Κ' ἔτσι διατυπώθηκαν ἰσχυρισμοὶ ποὺ ὀφείλονταν σὲ σύγχυση ἰδεῶν καὶ βασίζονταν σὲ ἀδικαιολόγητες γενικεύσεις, καὶ ποὺ εἶταν σχεδὸν τὸν ἴδιο σφαλερὲς ὅσο καὶ ἡ ἰατρικὴ ἀντίληψη τῶν ὀνείρων. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς διατυπώσεις τὴν ξέρετε ἤδη : τὰ ὄνειρα ἀπασχολοῦνται μὲ ἀπόπειρες προσαρμογῆς στὴν τρέχουσα κατάσταση καὶ μὲ τὴ λύση μελλοντικῶν προβλημάτων. Μὲ ἄλλα λόγια ἐπιδιώκουν μιὰ «τάση μὲ προοπτική» ἢ σκοπὸ (Α. Μαιντέρ). Ἀποδείξαμε ἤδη πὼς αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς βασίζεται σὲ μιὰ σύγχυση ἀνάμεσα στὰ ὄνειρα καὶ τὶς λανθάνουσες σκέψεις τοῦ ὀνείρου καὶ ἀγνοεῖ τὴν διαδικασία τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου. Ἂν ἐκεῖνοι ποὺ μιλοῦν γι αὐτὴ τὴν «τάση μὲ προοπτική» θέλουν μονάχα νὰ ὑποδηλώσουν τὴν ἀσυνείδητη νοητικὴ δραστηριότητα ὅπου ἀνήκουν οἱ λανθάνουσες σκέψεις, τότε ἀπὸ τὴ μιὰ δὲ μᾶς λένε τίποτα καινούργιο καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ περιγραφὴ δὲν εἶναι ἐξαντλητική, γιατὶ ἡ ἀσυνείδητη νοητικὴ δραστηριότητα ἀπασχολεῖται μὲ πολλὰ ἄλλα πράγματα ἐκτὸς ἀπ' τὴν προετοιμασία τοῦ μέλλοντος. Φαίνεται πὼς ὑπάρχει ἀκόμα μεγαλύτερη σύγχυση πίσω ἀπ' τὴ διαβεβαίωση ὅτι ἡ «ρήτρα τοῦ θανάτου» μπορεῖ νὰ βρεθεῖ κάτω ἀπὸ κάθε ὄνειρο. Δὲν ἔχω ἐξετάσει τί ὑποτίθεται πὼς σημαίνει αὐτὴ ἡ ρήτρα, ὑποπτεύομαι ὅμως ὅτι αὐτὴ κρύβει τὴν πλήρη σύγχυση τοῦ ὀνείρου μὲ τὴν ὅλη προσωπικότητα τοῦ ὀνειρευομένου.

Μιὰ ἀδικαιολόγητη γενίκευση ποὺ βασίζεται σὲ λίγα χτυπητὰ παραδείγματα περιέχεται στὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι τὸ κάθε ὄνειρο ἐπιδέχεται δυὸ ἑρμηνεῖες : μιὰ τοῦ εἴδους ποὺ περιγράψαμε, τὴν ὀνομαζομένη «ψυχαναλυτική» ἑρμηνεία καὶ τὴν ἄλλη τὴν ὀνομαζομένη «ἀναγωγική», ποὺ παραβλέπει τὶς ἐνστικτώδεις τάσεις καὶ ἀποβλέπει σὲ μιὰ παράσταση ἀνώτερων νοητικῶν λειτουργιῶν (Χ. Σίλμπερερ). Ὑπάρχουν ὄνειρα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, μάταια ὅμως θὰ ἀναζητήσετε νὰ ἐπεκτείνετε αὐτὴν τὴν ἀντίληψη ὥστε νὰ συμπεριλάβει ἔστω καὶ τὴν πλειοψηφία τῶν ὀνείρων. Μετὰ ἀπὸ ὅλα ὅσα σᾶς ἀνέφερα, ὁ ἰσχυρισμὸς πὼς ὅλα τὰ ὄνειρα πρέπει νὰ ἑρμηνεύονται ἀμφισεξουαλικά, σὰν ἕνας συνδυασμὸς δυὸ τάσεων ποὺ μποροῦν νὰ ὀνομαστοῦν ἀρσενικὴ καὶ θηλυκὴ (Α. Ἄντλερ) θὰ σᾶς φανεῖ ἐντελῶς ἀκατανόητος. Καὶ δῶ πάλι μπορεῖ φυσικὰ νὰ παρουσιάζονται μεμονωμένα ὄνειρα αὐτοῦ τοῦ εἴδους καὶ ἀργότερα μπορεῖ νὰ μάθετε πὼς ἡ διάρθρωσή τους εἶναι ὅμοια μὲ ὁρισμένα

ὑστερικὰ συμπτώματα. Ἀναφέρω ὅλες αὐτὲς τὶς ἀνακαλύψεις νέων γενικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ὀνείρων γιὰ νὰ σᾶς προειδοποιήσω ἐναντίον τους, ἢ τουλάχιστον νὰ μὴ σᾶς ἀφήσω νὰ ἀμφιβάλλετε γιὰ τὴ γνώμη μου γι αὐτές.

4. Μιὰ ἐποχή, ἡ ἀντικειμενικὴ ἀξία τῆς ἔρευνας στὰ ὄνειρα, φαινόταν νἄχει πέσει σὲ ἀνυποληψία, ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀσθενεῖς ποὺ θεραπεύονταν ἀπ' τὴν ψυχανάλυση φαίνονταν νὰ προσαρμόζουν τὸ περιεχόμενο τῶν ὀνείρων τους σύμφωνα μὲ τὶς εὐνοούμενες θεωρίες τῶν γιατρῶν τους, μὲ τὴ μιά τους κατηγορία νὰ ὀνειρεύεται κυρίως σεξουαλικὲς παρορμήσεις καὶ μιὰ ἄλλη παρορμήσεις κυριαρχίας καὶ ἄλλοι πάλι νὰ ὀνειρεύονται τὴν ξαναγέννησή τους (Β. Στέκελ). Ἡ ἀξία τῆς παρατήρησης αὐτῆς μειώνεται μὲ τὴ σκέψη πὼς ὁ κόσμος ἔβλεπε ὄνειρα πρὶν ἀκόμα ὑπάρξει ἡ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία, γιὰ νὰ τὰ ἐπηρεάσει καὶ πὼς οἱ ἀσθενεῖς ποὺ ὑποβάλλονται σὲ θεραπεία σήμερα συνήθιζαν ἐπίσης νὰ ὀνειρεύονται πρὶν ἀρχίσουν τὴν θεραπεία αὐτή. Τὸ πραγματικὸ γεγονὸς σ' αὐτὴν τὴν ὑποτιθέμενη νέα παρατήρηση ἀποδείχνεται γρήγορα αὐταπόδειχτο καὶ χωρὶς καμιὰ σημασία γιὰ τὴ θεωρία τῶν ὀνείρων. Τὸ ὑπόλειμμα τῆς προηγούμενης ἡμέρας, ποὺ δημιουργεῖ τὰ ὄνειρα, εἶναι ἕνα κατάλοιπο ἀπὸ τὰ μεγάλα ἐνδιαφέροντα τῆς ἐν ἐγρηγόρσει ζωῆς. Ἂν τὰ λόγια τοῦ γιατροῦ καὶ οἱ παρορμήσεις ποὺ δίνει, ἀπέκτησαν σημασία γιὰ τὸν ἄρρωστο μποροῦν τότε νὰ εἰσχωρήσουν στὸ ὑπόλειμμα καὶ νὰ ἐνεργήσουν σὰν νοητικὲς παρορμήσεις γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν ὀνείρων ἀκριβῶς ὅπως ἄλλα ἐνδιαφέροντα συναισθηματικῆς ἀξίας ποὺ δημιουργήθηκαν τὴν περασμένη μέρα καὶ ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα ὑποχωρήσει. Ἐνεργοῦν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὶς σωματικὲς παρορμήσεις ποὺ ἐπηρεάζουν τὸν κοιμώμενο κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ὕπνου του. Ὅπως αὐτοὶ οἱ ἄλλοι παράγοντες ποὺ προκαλοῦν τὰ ὄνειρα, οἱ σειρὲς τῶν σκέψεων ποὺ ὑποβάλει ὁ γιατρὸς μποροῦν νὰ ἐμφανιστοῦν στὸ ἔκδηλο περιεχόμενο τοῦ ὀνείρου ἢ ν' ἀποκαλυφτοῦν στὶς λανθάνουσες σκέψεις του. Ξέρουμε πραγματικὰ πὼς τὰ ὄνειρα μποροῦν νὰ παραχθοῦν πειραματικὰ ἢ γιὰ νὰ μιλήσουμε μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια, ἕνα μέρος τοῦ ὑλικοῦ τοῦ ὀνείρου μπορεῖ ἔτσι νὰ εἰσαχθεῖ στὸ ὄνειρο. Ἐπηρεάζοντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τοὺς ἀσθενεῖς του ὁ ψυχαναλυτής, δὲν παίζει διαφορετικὸ ρόλο ἀπὸ ἕναν πειραματιστή, σὰν τὸν Μάρλυ Φόλντ, ποὺ τοποθετοῦσε σὲ ὁρισμένη στάση τὰ ἄκρα τοῦ ἀτόμου, πάνω στὸ ὁποῖο πειραματιζόταν.

Μποροῦμε συχνὰ νὰ ἐπηρεάσουμε ἕναν ἄνθρωπο σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τοῦ ὀνείρου, ποτὲ ὅμως μὲ τὸ τί θὰ ὀνειρευτεῖ πάνω στὸ θέμα αὐτό. Γιατί, ὁ μηχανισμὸς τῆς διεργασίας τοῦ ὀνείρου καὶ ἡ ἀσυνείδητη ἐπιθυμία τοῦ ὀνείρου, εἶναι ἀπρόσιτα στὶς ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις κάθε λογῆς. Μάθαμε ὅταν ἐξετάζαμε τὰ ὄνειρα ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ τὶς σωματικὲς παρορμήσεις, πὼς στὶς ἀντιδρά-

σεις γιὰ τὶς σωματικὲς ἢ πνευματικὲς παρορμήσεις ποὺ ἔρχονται νὰ ἐπηρεάσουν τὸν ὀνειρευόμενο, ἡ ἰδιορυθμία καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς ζωῆς τοῦ ὀνείρου φαίνεται καθαρά. Ἡ κριτικὴ ποὺ μόλις ἐξέτασα καὶ ποὺ τείνει νὰ δημιουργήσει μιὰν ἀμφιβολία στὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἔρευνας τοῦ ὀνείρου, εἶναι πάλι ἕνας ἰσχυρισμὸς ποὺ βασίζεται στὴ σύγχυση αὐτὴ τὴν φορὰ μεταξὺ τοῦ ὀνείρου καὶ τοῦ ὑλικοῦ του.

Αὐτὰ εἶναι ὅσα ἤθελα νὰ σᾶς πῶ σχετικὰ μὲ τὰ προβλήματα τῶν ὀνείρων. Θὰ μαντέψατε πὼς παρέλειψα πολλὰ καὶ θὰ ἀνακαλύψατε μόνοι σας πὼς στὴν ἐξέτασή μου σχεδὸν κάθε σημεῖο εἶταν κατ' ἀνάγκη ἐλλειπές. Αὐτὸ ὅμως ὀφείλεται στὸ ὅτι τὰ φαινόμενα τῶν ὀνείρων ἔχουν τόσο στενὴ συγγένεια μὲ τὰ φαινόμενα τῶν νευρώσεων. Τὸ σχέδιό μας εἶταν νὰ μελετήσουμε τὰ ὄνειρα σὰ μιὰ εἰσαγωγὴ στὴ μελέτη τῶν νευρώσεων κι αὐτὸ εἶταν ἀσφαλῶς ἕνα καλύτερο σχέδιο παρὰ ν' ἀρχίσουμε ἀντίστροφα. Ὅπως ὅμως καὶ τὰ ὄνειρα μᾶς προετοιμάζουν γιὰ τὴν κατανόηση τῶν νευρώσεων, ἔτσι ἐπίσης μιὰ σωστὰ σχηματισμένη ἐκτίμηση τῶν ὀνείρων μπορεῖ ν' ἀποκτηθεῖ μόνο ἀφοῦ ἔχουμε ἐξασφαλίσει κάποια γνώση τῶν νευρωτικῶν ἐκδηλώσεων.

Δὲν ξέρω πῶς μπορεῖ νὰ σκέφτεστε γι αὐτά, μπορῶ ὅμως νὰ σᾶς βεβαιώσω ὅτι δὲ λυπᾶμαι ποὺ σᾶς ἔκανα νὰ ξοδέψετε τόσο τὸ ἐνδιαφέρον σας ὅσον καὶ τὸ χρόνο σας μὲ τὴν ἐξέταση τῶν προβλημάτων ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὰ ὄνειρα. Δὲν ξέρω ἄλλον τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ φτάσει κανεὶς τόσο γρήγορα στὴν πεποίθηση ὅτι οἱ διαπιστώσεις αὐτές, ποὺ πάνω τους στηρίζεται ἡ ψυχανάλυση, εἶναι ὀρθές.

Χρειάζεται κουραστικὴ δουλειά, πολλῶν μηνῶν, ἀκόμα καὶ ἐτῶν, γιὰ ν' ἀποδείξει κανεὶς ὅτι τὰ συμπτώματα σὲ μιὰ περίπτωση νευρωτικῆς ἀρρώστιας ἔχουν νόημα καὶ σκοπό, καὶ προκύπτουν ἀπ' τὶς ἐμπειρίες τῆς ζωῆς τοῦ ἀσθενοῦς. Ἐξάλλου λίγες ὧρες προσπάθειας, εἶναι ἀρκετὲς γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξει κανεὶς αὐτό, σὲ κάποιο ὄνειρο, ποὺ στὴν ἀρχὴ φαινόταν ἐντελῶς συγκεχυμένο κι ἀκατανόητο, καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσει ἔτσι ὅλες τὶς προϋποθέσεις ποὺ στηρίζουν τὴν ψυχανάλυση, γιὰ ν' ἀποδείξει δηλαδὴ τὴν ὕπαρξη ἀσυνείδητων νοητικῶν διαδικασιῶν, τὸν εἰδικὸ μηχανισμὸ ὅπου αὐτὲς ὑπακούουν, καὶ τῶν ἐνστίκτων δυνάμεων ποὺ ἐκφράζονται μ' αὐτές. Καὶ ὅταν θυμηθοῦμε πόσο μεγάλη εἶναι ἡ ἀναλογία τῆς ὑφῆς τῶν ὀνείρων καὶ τῶν νευρωτικῶν συμπτωμάτων, καὶ κοντὰ σ' αὐτό, ὅταν σκεφτοῦμε, πόσο γρήγορη εἶναι ἡ μετάσταση ἑνὸς ὀνειρευομένου στὴν ἐν ἐγρηγόρσει ζωή, σ' ἕνα λογικὸ ἀνθρώπινο πλάσμα, ἀποκτᾶμε μιὰ βεβαιότητα πὼς καὶ οἱ νευρώσεις ἐξαρτῶνται ἐπίσης ἀπὸ μιὰ ἀλλοίωση τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων, ποὺ ἐργάζονται στὴ νοητικὴ ζωή.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΣΕΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΚΤΟ

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ

Στὰ προηγούμενα κεφάλαια μιλήσαμε γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ψυχανάλυσης στὰ λάθη καὶ στὰ ὄνειρα. Ἐλπίζω τώρα νὰ σᾶς ὁδηγήσω σὲ κάποια κατανόηση τῶν νευρωτικῶν φαινομένων πού, καθὼς θὰ ἀνακαλύψετε σύντομα, ἔχουν πολλὰ κοινὰ μὲ τὰ δυὸ προηγούμενα θέματά μας. Πρέπει νὰ σᾶς πῶ, ὡστόσο, πρὶν ἀρχίσω, πὼς δὲν μπορῶ νὰ δεχθῶ τὴν ἴδια στάση σας ἀπέναντί μου ὅπως πρίν. Τότε προσπαθοῦσα νὰ μὴν κάνω βῆμα χωρὶς νὰ συμφωνῶ μὲ τὴν κρίση σας. Συζητοῦσα πολὺ μαζί σας, ὑποβαλλόμουν στὶς ἀντιρήσεις σας, πραγματικὰ ἀνεγνώριζα ἐσᾶς καὶ τὸν «ὑγιᾶ κοινὸ νοῦ» σας σὰν τὸν ἀποφασιστικὸ παράγοντα. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι πιὰ δυνατὸ καὶ γιὰ ἕναν πολὺ ἁπλὸ λόγο. Τὰ λάθη καὶ τὰ ὄνειρα εἶταν φαινόμενα ποὺ σᾶς εἶταν γνωστά. Θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι εἴχατε τόση πεῖρα γι αὐτὰ ὅση καὶ γώ, ἤ, τουλάχιστον θὰ μπορούσατε νὰ τὴν ἀποχτήσετε εὔκολα. Οἱ ἐκδηλώσεις τῶν νευρώσεων ὡστόσο εἶναι μιὰ ἄγνωστη περιοχὴ γιὰ σᾶς. Σ' ἐκείνους ἀπὸ σᾶς ποὺ δὲν εἶναι οἱ ἴδιοι γιατροί, δὲν τοὺς εἶναι προσιτὲς παρὰ μονάχα ἀπ' ὅσα ἐγὼ θὰ ἀναφέρω. Καὶ σὲ τί μπορεῖ νὰ χρησιμέψει καὶ ἡ πιὸ ἐξαιρετικὴ κρίση ὅταν δὲν ὑπάρχει ἡ γνώση τοῦ ὑπὸ συζήτηση θέματος.

Ὡστόσο μὴ νομίσετε πὼς ἡ ἀναγγελία αὐτὴ εἶναι μιὰ δήλωση ὅτι θέλω νὰ γίνω δογματικὸς στὴν ἔκθεσή μου καὶ ζητῶ ἀπὸ σᾶς τὴν ἄνευ ὅρων ἀποδοχὴ τῶν ἀπόψεών μου. Κάθε τέτια παρεξήγηση θὰ μὲ ἀδικοῦσε πολύ. Δὲν ἔχω σὰ σκοπό μου τὴ δημιουργία πεποιθήσεων, ἀλλὰ νὰ παροτρύνω τὴν ἔρευνα καὶ νὰ καταστρέψω τὶς

προκαταλήψεις. Ἂν, ἐξαιτίας τῆς ἀγνοίας τοῦ θέματος, δὲ μπορεῖτε νὰ πάρετε θέση, τότε δὲν πρέπει οὔτε νὰ πιστεύετε οὔτε νὰ ἀπορίπτετε. Δὲν ἔχετε παρὰ νὰ προσέχετε μονάχα καὶ νὰ ἀφήνετε αὐτὸ ποὺ σᾶς λέω νὰ ἐπενεργεῖ μόνο του σὲ σᾶς. Οἱ πεποιθήσεις δὲν ἀποκτῶνται τόσο εὔκολα, ἢ ὅταν ἀποκτῶνται ἔτσι, ἀποδείχνονται ἀνάξιες καὶ ἀσταθεῖς. Κανένας δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀποχτήσει πεποιθήσεις πάνω σ' αὐτὰ τὰ ζητήματα ἂν δὲν ἔχει καταπιαστεῖ ὅπως ἐγὼ ἐπὶ χρόνια μ' αὐτὸ τὸ θέμα καὶ δὲν πειραματίσθηκε μ' αὐτὲς τὶς καινούργιες καταπληχτικὲς ἀνακαλύψεις. Γιατί τότε νὰ ὑπάρχουν αὐτὲς οἱ ξαφνικὲς προσχωρήσεις σὲ πνευματικὰ ζητήματα, αὐτοὶ οἱ αἰφνίδιοι προσυλητισμοὶ καὶ οἱ ἀκαριαῖες ἀποκηρύξεις; Δὲν νομίζετε ὅτι αὐτοὶ οἱ κεραυνοβόλοι ἔρωτες προέρχονται ἀπὸ μιὰ ὁλότελα διαφορετικὴ νοητικὴ σφαίρα, τὴ συναισθηματική; Δὲ ζητᾶμε οὔτε κὰν ἀπὸ τοὺς ἀσθενεῖς μας νὰ δείχνουν ὁποιαδήποτε πεποίθηση ὑπὲρ τῆς ψυχανάλυσης ἢ ὁποιασδήποτε ἀφοσίωση σ' αὐτή. Αὐτὸ θὰ μᾶς ἔκανε ὑπόπτους. Ὁ καλοπροαίρετος σκεπτικισμὸς εἶναι ἡ στάση ποὺ προτιμᾶμε, σ' αὐτούς. Γι αὐτὸ καὶ σεῖς δοκιμάστε ν' ἀφήσετε τὶς ψυχαναλυτικὲς ἀντιλήψεις ν' ἀναπτυχθοῦν ἤρεμα στὸ νοῦ σας, μαζὶ μὲ τὴν κοινὴ ἢ ψυχιατρικὴ ἄποψη, ὥσπου νὰ παρουσιαστεῖ σ' αὐτὲς μιὰ εὐκαιρία νὰ ἐπηρεάσουν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη καὶ νὰ ἑνωθοῦν σὲ μιὰν ὁριστικὴ γνώμη.

Ἐξάλλου δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσετε πὼς ἡ ψυχαναλυτικὴ ἄποψη ποὺ θὰ σᾶς ἐκθέσω εἶναι ἕνα θεωρητικὸ σύστημα ἰδεῶν. Ἀντίθετα, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα πείρας, ποὺ βασίζεται εἴτε στὶς ἄμεσες παρατηρήσεις εἴτε σὲ συμπεράσματα ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὴν παρατήρηση. Ἂν αὐτὰ διατυπώθηκαν μὲ σωστὸ ἢ μὲ δικαιολογημένο τρόπο θὰ τὸ ἀποδείξουν οἱ μελλοντικὲς πρόοδοι τῆς ἐπιστήμης. Μετὰ δυόμιση δεκαετίες καὶ τώρα ποὺ εἶμαι ἀρκετὰ προχωρημένος στὴν ἡλικία, μπορῶ νὰ πῶ χωρὶς νὰ καυχιέμαι πὼς εἶταν μιὰ ἰδιαίτερα δύσκολη, ἔντονη καὶ ἀπορροφητικὴ ἐργασία, ποὺ ἀπέδωσε αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις. Εἶχα συχνὰ τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ ἀντίπαλοί μας δὲ θέλανε νὰ λάβουν ὑπόψη τους αὐτὴ τὴν πηγὴ τῶν ἰσχυρισμῶν μας, σὰν νὰ τοὺς θεωροῦσαν ἰδέες ἀποχτημένες μ' ἐντελῶς ὑποκειμενικὸ τρόπο καὶ ποὺ μποροῦσαν νὰ ἀμφισβητηθοῦν ἀπὸ τὸν καθένα ὅσο τοῦ ἄρεσε. Αὐτὴ ἡ στάση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀντιπάλων μας δὲ μοῦ εἶναι καθόλου κατανοητή. Ἴσως νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ γιατροὶ δίνουν λίγη προσοχὴ στοὺς νευρωτικοὺς καὶ ἀκοῦνε τόσο ἀπρόσεχτα ὅ,τι τοὺς λένε κεῖνοι ὥστε τοὺς εἶναι ἀδύνατον νὰ διακρίνουν ὅ,τιδήποτε στὶς ἐκδηλώσεις τῶν ἀσθενῶν τους ἢ νὰ κάνουν λεπτομερειακὲς παρατηρήσεις. Θὰ ἐπωφεληθῶ ἀπὸ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ γιὰ νὰ σᾶς βεβαιώσω πὼς στὸ βιβλίο μου δὲ θ' ἀναφέρομαι συχνὰ σὲ ἀντιθέσεις καὶ μάλιστα ἀτομικές. Δὲν κατόρθωσα ποτὲ νὰ πεισθῶ γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ ρητοῦ «πατὴρ πάντων πόλεμος».

Πιστεύω πὼς εἶναι προϊὸν τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων σοφιστῶν κι ὅτι εἶναι ἐσφαλμένο ὅπως σφάλλει ὅλη ἡ φιλοσοφία τους μὲ τὴν ὑπερεκτίμηση τῆς διαλεκτικῆς. Μοῦ φαίνεται ἀντίθετα πὼς ἡ ὀνομαζομένη ἐπιστημονικὴ συζήτηση εἶναι στὸ σύνολό της ἄκαρπη, ἀφήνω δὲ ὅτι διεξάγεται κιόλας κατὰ ἕνα τρόπο ἐντελῶς προσωπικό. Μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια μποροῦσα νὰ καυχηθῶ πὼς μιὰ φορὰ μονάχα εἶχα παρασυρθεῖ σὲ κανονικὴ ἐπιστημονικὴ διένεξη, κι αὐτὸ μονάχα μ' ἕναν ἐρευνητή, τὸν Λέβενφελντ, τοῦ Μονάχου. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι πὼς γίναμε καὶ παραμείναμε μέχρι σήμερα φίλοι. Δὲν ἐπανέλαβα ὅμως τὸ πείραμα γιὰ πολὺν καιρό, γιατὶ δὲν εἶμουν βέβαιος ὅτι ἡ ἔκβασή του θὰ εἶταν ἡ ἴδια.

Τώρα θὰ κρίνετε ἀσφαλῶς πὼς μιὰ ἄρνηση τέτιου εἴδους, νὰ συζητήσει δηλαδὴ κανεὶς δημόσια τὴν ὑπόθεση, δείχνει σὲ μεγάλο βαθμὸ ἄρνηση τῆς κριτικῆς, πείσμα ἢ γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε κοινὴ ἔκφραση τῶν ἐπιστημόνων «ξεροκεφαλιά». Ἡ ἀπάντησή μου θὰ εἶταν πὼς ἂν εἴχατε φτάσει σὲ μιὰ τέτια πεποίθηση μὲ τόσο σκληρὴ δουλειὰ θὰ ἀποχτούσατε κάποιο δικαίωμα νὰ τὴν ὑποστηρίξετε μὲ ἐπιμονή. Ἀκόμα γιὰ λογαριασμό μου μπορῶ νὰ πῶ ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας μου μετέβαλα τὶς ἀπόψεις μου σὲ σημαντικὰ σημεῖα, τὶς ἄλλαξα ἢ τὶς ἀντικατέστησα μὲ ἄλλες καὶ κάθε φορὰ ἀνακοίνωσα αὐτὸ τὸ γεγονός. Ποιό εἶταν τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς εἰλικρίνειας; Μερικοὶ ἀγνόησαν ἐντελῶς τὶς διορθώσεις ποὺ ἔκανα καὶ ἀκόμα καὶ σήμερα μὲ κατηγοροῦν γιὰ ἀπόψεις ποὺ δὲν ἔχουν πιὰ σημασία, γιὰ μένα. Ἄλλοι μὲ κατηγοροῦν συγκεκριμένα γι αὐτὲς τὶς ἀλλαγὲς καὶ μὲ χαραχτηρίζουν ἀνάξιο ἐμπιστοσύνης γι αὐτό. Κανένας ποὺ ἀλλάζει τὶς ἀπόψεις του μιὰ καὶ δυὸ φορὲς δὲν εἶναι ἀξιόπιστος, γιατὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ πὼς μπορεῖ νὰ σφάλλει κι αὐτὴ τὴ φορὰ στοὺς τελευταίους του ἰσχυρισμούς. Ὅταν ὅμως κάποιος ἐπιμένει σὲ κάτι ποὺ εἶπε μιὰ φορά, ἢ ἀρνιέται νὰ ὑποχωρήσει εὔκολα, εἶναι πείσμων ἢ ξεροκέφαλος. Δὲν εἶναι ἔτσι; Τί ἄλλο μπορεῖ νὰ κάνει κανεὶς μπροστὰ σ' αὐτὲς τὶς ἀντιφατικὲς ἐπικρίσεις, παρὰ νὰ μείνει ὅπως εἶναι καὶ νὰ φερθεῖ ὅπως νομίζει καλύτερα; Αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποφάσισα νὰ κάνω. Καὶ δὲ διστάζω νὰ ἀναπλάσω καὶ νὰ βελτιώσω τὶς θεωρίες μου σύμφωνα μὲ τὶς τελευταῖες μου ἐμπειρίες. Δὲ βρῆκα μέχρι τώρα τίποτα ποὺ νὰ μὲ κάνει νὰ ἀλλάξω τὶς βασικές μου ἀπόψεις καὶ ἐλπίζω πὼς αὐτὸ δὲ θὰ χρειαστεῖ ποτέ.

Ἔτσι, λοιπόν, πρόκειται νὰ σᾶς ἐκθέσω τὴν ψυχαναλυτικὴ θεωρία μου γιὰ τὶς νευρωτικὲς ἐκδηλώσεις. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, τὸ ἁπλούστερο θὰ εἶταν νὰ πάρουμε ἕνα παράδειγμα πού, ἀπ' τὴν ἀναλογία του ὅσο κι ἀπ' τὴν ἀντίθεσή του, συνδυάζεται μὲ τὰ φαινόμενα ποὺ ἐξετάσαμε ἤδη. Θὰ πάρω μιὰ «συμπωματικὴ πράξη» ποὺ συμβαίνει συχνὰ στὸ ἰατρεῖο μου.

Ὁ ψυχαναλυτὴς ἔχει λίγα νὰ προσφέρει στοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους ποὺ πηγαίνουν στὸ ἰατρεῖο ἑνὸς γιατροῦ γιὰ μισὴ ὥρα, γιὰ νὰ τοῦ διηγηθοῦν τὴν ἀθλιότητα ὁλάκερης τῆς ζωῆς τους. Ἡ βαθύτερη κατανόησή του τὸν δυσκολεύει νὰ τοὺς πεῖ, ὅπως ἴσως θὰ μποροῦσε ἕνας ἄλλος, ὅτι δὲν τοὺς συμβαίνει τίποτα τὸ κακὸ καὶ πὼς καλύτερα θὰ εἶταν νὰ κάνουν μιὰ ἐλαφρὰ κούρα ὑδροθεραπείας. Ἕνας ἀπὸ τοὺς συναδέλφους μου ἀπάντησε κάποτε ἀνασηκώνοντας τοὺς ὤμους, ὅταν τὸν ρώτησαν πὼς φερνόταν σὲ κάτι τέτιους ἀσθενεῖς, ποὺ ἔρχονταν νὰ τὸν συμβουλευτοῦν, ὅ,τι «τοὺς τιμωροῦσε μὲ τόσες κορῶνες πρόστιμο γιὰ τὴν χωρὶς λόγο ἀπασχόληση τοῦ δικαστηρίου»! Γι αὐτὸ δὲ θὰ σᾶς φανεῖ παράξενο ὅταν ἀκούσετε πὼς ἀκόμα καὶ οἱ πολυάσχολοι ψυχαναλυτὲς δὲν ἔχουν μεγάλη κίνηση σὲ συμβουλευτικὲς ἐπισκέψεις. Στὴ συνηθισμένη πόρτα τοῦ ἰατρείου μου καὶ στὸ χῶρο ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴν αἴθουσα ἀναμονῆς, πρόσθεσα μιὰ ἄλλη πόρτα σκεπασμένη μὲ τσόχα. Ὁ λόγος εἶναι προφανής. Συμβαίνει, λοιπόν, συχνά, ὅταν δέχομαι τὸν κόσμο ἀπὸ τὴν αἴθουσα ἀναμονῆς, νὰ ξεχνοῦν νὰ κλείσουν αὐτὲς τὶς πόρτες, ἀφήνοντας μάλιστα καὶ τὶς δυὸ πόρτες ἀνοιχτὲς πίσω τους. Ὅταν βλέπω ὅτι συμβαίνει κάτι τέτιο, μὲ κάποια αὐστηρότητα, τοὺς παρακαλῶ νὰ γυρίσουν καὶ νὰ κλείσουν τὴν πόρτα, ὅσο κομψὸς κύριος καὶ ἂν εἶναι, ἢ ὅσες ὧρες κι ἂν ξόδεψε ἡ κυρία γιὰ νὰ κάνει τὴν τουαλέτα της. Ἡ ἐνέργειά μου, δίνει τὴν ἐντύπωση πὼς εἶναι ἄκαιρη καὶ σχολαστική. Μερικὲς φορὲς διεπίστωσα πὼς ἔκανα λάθος ὅταν τὸ πρόσωπο ἔτυχε νὰ εἶναι ἀπὸ κεῖνα ποὺ δὲν συνήθισαν νὰ ἐγγίζουν τὰ πόμολα καὶ μὲ εὐχαρίστησή τους ἀφήνουν τὸ ἔργο αὐτὸ σὲ ἄλλους. Στὶς περισσότερες περιπτώσεις ὅμως εἶχα δίκιο γιατὶ ὁποιοσδήποτε φέρεται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο κι ἀφήνει ἀνοιχτὴ τὴν πόρτα τοῦ ἰατρείου, εἶναι κακοαναθρεμένος καὶ δὲν τοῦ ἀξίζει φιλικὴ ὑποδοχή. Τώρα λοιπὸν μὴ βγάλετε συμπεράσματα, πρὶν ἀκούσετε τὴ συνέχεια. Αὐτὴ ἡ παράλειψη ἀπὸ μέρους τοῦ ἀσθενοῦς συνέβαινε μονάχα ὅταν περίμενε μόνος του στὴν αἴθουσαν ἀναμονῆς καὶ ποτὲ ὅταν περίμεγαν ἄλλοι, ξένοι γι αὐτόν, μαζί του.Στὴν τελευταία περίπτωση ξαίρει πολὺ καλὰ ὅτι εἶναι γιὰ τὸ δικό του συμφέρον νὰ μὴν τὸν ἀκούσουν τὴν ὥρα ποὺ μιλάει μὲ τὸ γιατρὸ καὶ ποτὲ δὲν παραλείπει νὰ κλείσει καὶ τὶς δυὸ πόρτες μὲ προσοχή. Ἔτσι ὅπως συμβαίνει λοιπὸν ἡ παράλειψη τοῦ ἀσθενοῦς δὲν εἶναι οὔτε τυχαία οὔτε δίχως σημασία, γιατὶ προδίνει τὴ στάση τοῦ ἐπισκέπτη ἀπέναντι στὸ γιατρό. Ἀνήκει σὲ κείνη τὴ μεγάλη τάξη τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ σχετισθοῦν μὲ κείνους ποὺ βρίσκονται ψηλὰ καὶ ἐπιδιώκουν νὰ ἐντυπωσιάζονται καὶ νὰ ταπεινώνονται. Ἴσως ἕνας τέτιος ἀσθενὴς νὰ ρώτησε ἀπὸ τὸ τηλέφωνο ποιὰ ὥρα θὰ μποροῦσε νὰ γίνει δεχτὸς καὶ θὰ περίμενε νὰ βρεθεῖ πλῆθος ὑποψηφίων στὴν οὐρά, ὅπως στὸ μπακάλη, τὸν καιρὸ τοῦ πολέμου. Καὶ νὰ ποὺ τὸν ὁδήγησαν σ' ἕνα ἄδειο δωμάτιο, ποὺ ἐπὶ

πλέον είναι πολὺ μέτρια ἐπιπλωμένο καὶ μένει κατάπληχτος. Πρέπει μὲ κάποιον τρόπο νὰ κάνει τὸ γιατρὸ νὰ πληρώσει γι αὐτὸν τὸν ὑπερβολικὸ σεβασμό, ποὺ εἶταν ἕτοιμος νὰ τοῦ δείξει, κ' ἔτσι παραλείπει νὰ κλείσει τὶς πόρτες ἀνάμεσα στὴν αἴθουσα ἀναμονῆς καὶ στὸ ἰατρεῖο. Μ' αὐτὸ θέλει νὰ πεῖ: «Μπά! δὲν εἶναι κανένας ἐδῶ καὶ ἀσφαλῶς δὲν θάρθει κανένας ὥσπου νὰ φύγω». Θὰ συμπεριφερθεῖ ἀκόμα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπίσκεψης μὲ ἀγενῆ καὶ ὑπεροπτικὸ τρόπο ἂν ἡ ἔπαρσή του δὲν κοπεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ μιὰ αὐστηρὴ ὑπόμνηση.

Μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς μικρῆς αὐτῆς συμπτωματικῆς πράξης δὲ βρίσκετε τίποτα ποὺ νὰ μὴ μὴ σᾶς εἶναι ἤδη γνωστό. Δηλαδὴ τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν εἶναι τυχαία ἀλλὰ πὼς ἔχει κίνητρο,νόημα καὶ πρόθεση. Ὅτι ἀνήκει σ' ἕνα νοητικὸ σύνολο ποὺ μπορεῖ νὰ καθοριστεῖ καὶ ὅτι παρέχει μιὰ μικρὴ ἔνδειξη μιᾶς πιὸ σημαντικῆς πνευματικῆς διαδικασίας. Πάνω ἀπ' ὅλα ὅμως ὑποδηλώνει πὼς ἡ διαδικασία ποὺ ἀποκαλύπτει δὲν εἶναι γνωστὴ στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὴν ἐκτελεῖ. Γιατὶ κανένας ἀπὸ τοὺς ἀσθενεῖς ποὺ ἄφησαν τὶς πόρτες ἀνοιχτὲς δὲ θὰ παραδεχόταν ὅτι μ' αὐτὸ ἤθελε νὰ δείξει πὼς μὲ ὑποτιμάει. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς θὰ μποροῦσαν ἴσως νὰ θυμηθοῦν ὅτι δοκίμασαν μιὰν ἀπογοήτευση μπαίνοντας στὴν ἄδεια αἴθουσα ἀναμονῆς, ὁ συσχετισμὸς ὅμως ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν ἐντύπωση καὶ τὴν συμπτωματικὴ πράξη ποὺ ἐπακολούθησε ἔμενε ἔξω ἀπὸ τὴ συνείδησή τους.

Τώρα ἂς τοποθετήσουμε αὐτὴ τὴ μικρὴ ἀνάλυση μιᾶς συμπτωματικῆς πράξης δίπλα σὲ μιὰ παρατήρηση ποὺ ἔκανα πάνω σ' ἕναν ἀσθενῆ. Θὰ ἐκλέξω μιὰ ποὺ εἶναι νωπὴ στὴ μνήμη μου, ἀλλὰ καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ σχετικὰ σύντομα. Μερικὲς λεπτομέρειες εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ κάθε τέτια ἔκθεση.

Ἕνας νεαρὸς ἀξιωματικὸς ποὺ εἶχε γυρίσει σπίτι του μὲ σύντομη ἄδεια, μοῦ ζήτησε νὰ θεραπεύσω τὴν πεθερά του ποὺ ζοῦσε στὸ πιὸ εὐτυχισμένο περιβάλλον κι ὡστόσο πίκραινε τὴ ζωή της καὶ τὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειάς της μὲ μιὰ παράλογη ἰδέα. Εἶδα πὼς εἶταν μιὰ καλοδιατηρημένη κυρία, ἡλικίας πενηντατριῶν ἐτῶν, μὲ φιλικὴ ἁπλὴ διάθεση ποὺ ἔδωσε χωρὶς δισταγμὸ τὴν ἀκόλουθη περιγραφὴ τῆς περίπτωσής της. Ὁ γάμος της εἶταν ἐξαιρετικὰ εὐτυχισμένος, καὶ ζεῖ στὴν ἐξοχὴ μὲ τὸν ἄντρα της ποὺ διευθύνει ἕνα μεγάλο ἐργοστάσιο. Δὲν ἔβρισκε λέξεις γιὰ νὰ περιγράψει τὴν καλοσύνη καὶ τὴ στοργὴ τοῦ ἄντρα της. Εἶχαν παντρευτεῖ πρὶν τριάντα χρόνια ἀπὸ ἔρωτα κι ἀπὸ τότε οὔτ' ἕνα σύννεφο οὔτ' ἕνας καυγὰς οὔτε μιὰ στιγμὴ ζήλειας, δὲν εἶχαν σκιάσει τὴν εὐτυχία τους. Τὰ δυό της παιδιὰ καλοπαντρεύτηκαν. Ἀπὸ ἕνα αἴσθημα καθήκοντος, ὅμως; ὁ ἄντρας της ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐργάζεται.

Πρὶν ἕνα χρόνο συνέβη ἕνα ἀπίστευτο καὶ γι αὐτὴν ἀκατανόητο γεγονός. Πῆρε ἕνα ἀνώνυμο γράμμα ποὺ τῆς ἔλεγε πὼς ὁ

ἐξαίρετος σύζυγός της εἶχε ἕνα δεσμὸ μὲ μιὰ νεαρὴ κοπέλα. Τὸ πίστεψε ἀμέσως καὶ ἀπὸ τότε ἡ εὐτυχία της καταστράφηκε. Οἱ λεπτομέρειες εἶταν περίπου οἱ ἀκόλουθες : εἶχε μιὰν ὑπηρέτρια μὲ τὴν ὁποία συζητοῦσε ἐμπιστευτικὰ θέματα, κάπως ὑπερβολικὰ ἐλεύθερα. Ἡ νεαρὴ αὐτὴ γυναίκα διατηροῦσε ἕνα πραγματικὰ φαρμακερὸ μίσος γιὰ μιὰ ἄλλη κοπέλα ποὺ εἶχε πετύχει καλύτερα στὴ ζωὴ ἀπ' αὐτήν, παρ' ὅλο ποὺ δὲν εἶταν ἀπὸ καλύτερη καταγωγή. Ἀντὶ νὰ γίνει ὑπηρέτρια ἡ ἄλλη κοπέλα εἶχε σπουδάσει ἐμπορικά, εἶχε προσληφθεῖ στὸ ἐργοστάσιο καὶ ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης τοῦ προσωπικοῦ, ποὺ εἶχε ἐπιστρατευθεῖ, προβιβάστηκε σὲ καλὴ θέση. Ζοῦσε στὸ ἐργοστάσιο, γνώριζε ὅλους τοὺς κυρίους καὶ τὴν προσφωνούσαν μάλιστα : «Δεσποινίς». Ἡ ἄλλη, ποὺ εἶχε μείνει πίσω στὴ ζωή, εἶταν ὑπερβολικὰ πρόθυμη νὰ κατηγορήσει τὴν πρώην συμμαθήτριά της γιὰ κάθε τι κακό. Μιὰ μέρα ἡ ἀσθενής μας καὶ ἡ ὑπηρέτριά της συζητούσαν γιὰ ἕναν ἡλικιωμένο κύριο ποὺ εἶχε ἐπισκεφτεῖ τὸ σπίτι καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο λεγόταν ὅτι δὲ ζοῦσε μὲ τὴ γυναίκα του ἀλλὰ πὼς συντηροῦσε μιὰ ἐρωμένη. Καὶ χωρὶς νὰ ξέρει γιατὶ εἶπε ξαφνικά : «Δὲ μπορῶ νὰ φανταστῶ τίποτα τὸ πιὸ φριχτὸ ἀπὸ τὸ νὰ ἀκούσω πὼς ὁ ἄντρας μου ἔχει ἐρωμένη». Τὴν ἄλλη μέρα ἔλαβε μὲ τὸ ταχυδρομεῖο ἕνα ἀνώνυμο γράμμα μὲ παραποιημένο γραφικὸ χαραχτῆρα, ποὺ τὴν πληροφοροῦσε γι αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ μόλις εἶχε φανταστεῖ. Συμπαίρανε — ἀσφαλῶς σωστὰ — πὼς τὸ γράμμα εἶταν ἔργο τῆς ὕπουλης ὑπηρέτριάς της, γιατὶ ἡ γυναίκα ποὺ ἀναφερόταν σὰν ἐρωμένη τοῦ συζύγου της εἶταν ἀκριβῶς ἡ κοπέλα ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ ἀντικείμενο μίσους αὐτῆς τῆς ὑπηρέτριας. Παρ' ὅλο ποὺ διέκρινε ἀμέσως τὴ σκευωρία καὶ εἶχε συναντήσει ἀρκετὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς ὕπουλες κατηγορίες στὸ ἴδιο της τὸ περιβάλλον, ὥστε νὰ μὴν τοὺς δίνει σημασία, ἡ ἀσθενὴς μας παρ' ὅλα αὐτὰ κεραυνοβολήθηκε ἀπ' αὐτὸ τὸ γράμμα. Ταράχτηκε φοβερὰ καὶ ἀμέσως ἔστειλε νὰ φωνάξουν τὸν ἄντρα της γιὰ νὰ τοῦ παραπονεθεῖ ζωηρά. Ὁ ἄντρας της γελώντας διέψευσε τὴν κατηγορία κ' ἔκανε τὸ καλύτερο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ κάνει. Ἔστειλε νὰ φέρουν τὸν οἰκογενειακὸ γιατρὸ (ποὺ εἶταν καὶ γιατρὸς τοῦ ἐργοστασίου) καὶ ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ τὴν καθησυχάσει. Ἡ ἑπομένη πράξη τους εἶταν ἐπίσης πολὺ λογική. Ἡ ὑπηρέτρια ἀπολύθηκε, ὄχι ὅμως καὶ ἡ ὑποτιθέμενη ἐρωμένη. Ἀπὸ κείνη τὴν ἐποχή, ἡ ἀσθενής, ἰσχυρίζεται πὼς ἐπανειλημμένα ἔπεισε τὸν ἑαυτό της νὰ ἀντιμετωπίσει ἠρεμότερα τὸ θέμα, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν πιστεύει πιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ γράμματος, αὐτὴ ὅμως ἡ ψυχραιμία της εἶταν ἐπιφανειακὴ καὶ δὲν κρατοῦσε πολύ. Ἀρκοῦσε νὰ ἀναφέρουν τ' ὄνομα τῆς νεαρῆς γυναίκας, ἢ νὰ τὴν συναντήσει στὸ δρόμο, γιὰ νὰ πάθει μιὰ καινούργια κρίση ὑποψίας, ἀγωνίας καὶ παραπόνων.

Αὐτὴ εἶναι ἡ κλινικὴ εἰκόνα τῆς περίπτωσης αὐτῆς τῆς καλῆς κυρίας. Δὲν χρειαζόταν πολλὴ ψυχιατρικὴ πείρα γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ κανεὶς πὼς ἀντίθετα μὲ τοὺς ἄλλους νευρωτικοὺς περιέγρα-

ψε τὰ συμπτώματά της πολὺ ἤπια — τὰ ἀπέκρυβε καθὼς λέμε — καὶ πὼς ποτὲ δὲν εἶχε πάψει νὰ πιστεύει στὸ ἀνώνυμο γράμμα.

Ποιὰ στάση λοιπὸν τηρεῖ ὁ ψυχίατρος σὲ μιὰ τέτια περίπτωση; Ξέρουμε ἤδη τί θἄλεγε γιὰ τὴ συμπτωματικὴ πράξη ἑνὸς ἀσθενοῦς ποὺ δὲν κλείνει τὶς πόρτες τῆς αἴθουσας ἀναμονῆς. Τὴν ἐξηγεῖ σὰν τυχαῖο γεγονός, χωρὶς ψυχολογικὸ ἐνδιαφέρον, που δὲν τὸν ἀφορᾶ. Δὲ μπορεῖ ὅμως νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ τηρεῖ αὐτὴ τὴ στάση σχετικὰ μὲ τὴν περίπτωση τῆς ζηλότυπης κυρίας. Ἡ συμπτωματικὴ πράξη φαίνεται σὰν ἀσήμαντη. Τὸ σύμπτωμα ὅμως ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ σὰ σοβαρό. Ὑποκειμενικὰ συνεπάγεται ἔντονη ὀδύνη καὶ ἀντικειμενικὰ ἀπειλεῖ νὰ διαλύσει μιὰ οἰκογένεια. Τὸ ψυχιατρικὸ ἐνδιαφέρον γι αὐτὸ εἶναι κατὰ συνέπεια δικαιολογημένο. Στὴν ἀρχὴ ὁ ψυχίατρος προσπαθεῖ νὰ χαραχτηρίσει τὸ σύμπτωμα μ' ἕνα οὐσιῶδες χαραχτηριστικό. Ἡ ἰδέα μὲ τὴν ὁποία αὐτὴ ἡ κυρία βασανίζει τὸν ἑαυτό της, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ παράλογη αὐτὴ καθ' ἑαυτή. Συμβαίνει συχνὰ ἡλικιωμένοι σύζυγοι νὰ δημιουργοῦν δεσμοὺς μὲ νεαρὲς γυναῖκες. Ὑπάρχει ὅμως κάτι ἄλλο ποὺ εἶναι παράλογο καὶ ἀκατανόητο. Ἡ ἀσθενής μας δὲν ἔχει ἀπόλυτα κανένα λόγο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀνώνυμο γράμμα, νὰ ὑποθέτει ὅτι ὁ γεμάτος ἀγάπη καὶ πιστὸς σύζυγός της ἀνήκει στὴν κατηγορία αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, ποὺ κατὰ τ' ἄλλα δὲν εἶναι τόσο σπάνιοι. Ξέρει ὅτι αὐτὴ ἡ πληροφορία δὲν ἔχει ἀποδείξεις καὶ μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει ἱκανοποιητικὰ τὴν προέλευσή της. Θὰ ἔπρεπε κατὰ συνέπεια νὰ πεῖ στὸν ἑαυτό της πὼς ἡ ζηλοτυπία της εἶναι ἀβάσιμη· τὸ εἶπε μάλιστα στὸν ἑαυτό της, ὑπέφερε ὡστόσο σὰ νὰ θεωροῦσε τὴ ζηλοτυπία της βάσιμη. Ἰδέες αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι ἀπρόσιτες στὴ λογικὴ καὶ στὰ ἐπιχειρήματα τῆς πραγματικότητας, καὶ περιγράφονται σὰν π α ρ α ι σ θ ή σ ε ι ς. Ἡ καλή μας κυρία λοιπὸν ὑποφέρει γι αὐτὸ ἀπὸ π α ρ α ι σ θ ή σ ε ι ς ζ ή λ ε ι α ς. Αὐτὸ εἶναι φανερὸ πὼς ἀποτελεῖ τὸ κύριο χαραχτηριστικὸ τῆς περίπτωσης.

Ἀφοῦ διαπιστώσαμε τὸ πρῶτο σημεῖο, τὸ ψυχιατρικό μας ἐνδιαφέρον αὐξάνει. Ὅταν μιὰ παραίσθηση δὲ μπορεῖ νὰ διαλυθεῖ ἀπὸ τὰ πραγματικὰ γεγονότα, εἶναι πιθανὸ ὅτι δὲν ξεπηδάει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἀπὸ ποῦ ἀλλοῦ λοιπὸν ξεπηδάει; Οἱ παραισθήσεις μποροῦν νὰ ἔχουν τὰ πιὸ ποικίλα περιεχόμενα. Γιατὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση τὸ περιεχόμενό της εἶναι ἡ ζήλεια; Τί είδους ἄνθρωποι ἔχουν παραισθήσεις καὶ ἰδιαίτερα παραισθήσεις ζήλειας; Θὰ θέλαμε τώρα νὰ ἀκούσουμε τὸν ψυχίατρο, αὐτὸς ὅμως μᾶς ἐγκαταλείπει ἐδῶ. Ἐνδιαφέρεται μονάχα γιὰ ἕνα ἀπὸ τὰ ἐρωτήματά μας. Θὰ ἐξετάσει τὸ ἱστορικὸ τῆς οἰκογενείας τῆς κυρίας καὶ ἴ σ ω ς μᾶς δώσει τὴν ἀπάντηση πὼς τὸ εἶδος τῶν ἀνθρώπων ποὺ ὑποφέρουν ἀπὸ παραισθήσεις εἶναι κεῖνοι ποὺ συνέβη στὶς οἰκογένειές τους νὰ ἐμφανιστοῦν παρόμοιες ἢ διαφορετικὲς ἀνωμαλίες. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ κυρία αὐτὴ ἀνέπτυξε μιὰ πα-

ραίσθηση γιατὶ εἶχε κληρονομικὴ προδιάθεση γι αὐτό. Αὐτὸ βέβαια εἶναι κάτι. Εἶναι ὅμως ὅλο κι ὅλο αὐτὸ ποὺ θέλουμε νὰ μαθουμε; Εἶναι ἡ μοναδικὴ αἰτία τῆς ἀσθένειάς της; Μᾶς ἱκανοποιεῖ τάχα νὰ ὑποθέσουμε πὼς εἶναι ἀσήμαντο, αὐθαίρετο ἢ ἀνεξήγητο ποὺ ἕνα εἶδος παραίσθησης ἀναπτύχθηκε κι ὄχι ἕνα ἄλλο; Καὶ πρέπει νὰ δεχτοῦμε τὴν πρόταση — πὼς ἡ κληρονομικὴ προδιάθεση εἶναι ἀποφασιστικὴ — καὶ μὲ τὴν ἀρνητική της ἔννοια; Δηλαδὴ πὼς ἄσχετα ποιὲς ἐμπειρίες καὶ συγκινήσεις τῆς ἔδωσε ἡ ζωή, εἴταν προορισμένη κάποτε νὰ δημιουργήσει μιὰ παραίσθηση; Θὰ θέλατε νὰ μάθετε γιατὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ψυχιατρικὴ δὲ δίνει ἄλλες ἐξηγήσεις. Καὶ σᾶς ἀπαντῶ: «Μόνο ἕνας ἀπατεώνας δίνει περισσότερα ἀπ' ὅσα ἔχει». Ὁ ψυχίατρος δὲν ξέρει κανένα δρόμο ποὺ νὰ ὁδηγεῖ σὲ καμιὰ παρακάτω ἐξήγηση μιᾶς τέτιας περίπτωσης. Πρέπει νὰ ἀρκεστεῖ σὲ μιὰ διάγνωση καὶ παρ' ὅλη τὴ μεγάλη του πείρα, σὲ μιὰ πολὺ ἀβέβαιη πρόγνωση τῆς μελλοντικῆς ἐξέλιξής της.

Μπορεῖ, λοιπόν, ἡ ψυχανάλυση νὰ πετύχει τίποτα καλύτερο ἀπ' αὐτό; Ναί, ἀσφαλῶς, κ' ἐλπίζω νὰ σᾶς δείξω πὼς ἀκόμα καὶ σὲ μιὰ τέτια σκοτεινὴ περίπτωση, ὅπως αὐτή, εἶναι δυνατὸ νὰ ἀνακαλύψει κανεὶς κάτι ποὺ κάνει δυνατὴ μιὰ καλύτερη κατανόηση. Πρῶτα - πρῶτα θὰ σᾶς ζητήσω νὰ σημειώσετε αὐτὴ τὴν λεπτομέρεια, ὅτι τὸ ἀνώνυμο γράμμα, ποὺ ἐπάνω του βασίζεται ἡ παραίσθηση, προεκλήθη ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀσθενῆ μὲ τὸ νὰ πεῖ στὴν πονηρὴ ὑπηρέτριά της τὴν προηγούμενη μέρα πὼς τίποτε δὲ θὰ μποροῦσε νἆναι πιὸ φριχτὸ γι αὐτὴν ἀπὸ τὸ νὰ ἀκούσει πὼς ὁ ἄντρας της εἶχε μιὰ περιπέτεια μὲ μιὰ νέα γυναίκα. Ἔτσι αὐτὴ εἶναι κείνη ποὺ ἔβαλε πρώτη τὴν ἰδέα τῆς ἀποστολῆς τοῦ γράμματος στὸ μυαλὸ τῆς ὑπηρέτριας. Κατὰ συνέπεια αὐτὴ ἡ ἰδέα προϋπῆρχε στὴν ἀσθενῆ — σὰν φόβος ἢ εὐχή; — καὶ φυσικὰ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπ' τὸ γράμμα. Παράλληλα μ' αὐτὸ οἱ παρακάτω μικρὲς ἐνδείξεις ποὺ ἀποκαλύφτηκαν στὶς δυὸ μονάχα ὧρες τῆς ἀνάλυσης εἶναι ἀξιοσημείωτες. Ἡ ἀσθενὴς ἀπαντοῦσε πολὺ ψυχρά, εἶναι ἀλήθεια, στὴν αἴτησή μου νὰ μοῦ πεῖ τὶς παρακάτω σκέψεις, ἰδέες καὶ ἀναμνήσεις της, ἀφοῦ τέλειωσε τὴν ἱστορία της. Δήλωσε πὼς τίποτα δὲν τῆς ἐρχόταν στὸ νοῦ, πὼς μοῦ τἄχε πεῖ ὅλα. Καὶ μετὰ ἀπὸ δυὸ ὧρες ἀναγκάστηκα νὰ παραιτηθῶ ἀπὸ τὴν προσπάθεια, γιατὶ μοῦ εἶπε πὼς ἔνιωθε πιὰ ἀρκετὰ καλὰ καὶ εἴταν βέβαιη πὼς ἡ νοσηρὴ ἰδέα δὲ θὰ τῆς ξαναρχόταν. Τὸ ὅτι τὸ εἶπε αὐτὸ εἴταν φυσικὰ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀντίστασης κ' ἑνὸς φόβου, μιᾶς πάρα πέρα ἀνάλυσης. Σ' αὐτὲς τὶς ὧρες εἶχε ἀφήσει νὰ τῆς ξεφύγουν παρ' ὅλα αὐτὰ μερικὲς παρατηρήσεις ποὺ κατέστησαν μιὰ ὁρισμένη ἑρμηνεία, ὄχι μόνο δυνατὴ ἀλλὰ καὶ ἀναπόφευχτη καὶ ἡ ἑρμηνεία αὐτὴ ἔριξε ἕνα ζωηρο φῶς στὴν καταγωγὴ τῆς παραίσθησης τῆς ζήλειας. Ὑπῆρχε στὴν πραγματικότητα μέσα της ἕνας ἔρωτας γιὰ ἕναν νέο ἄντρα, γι

αὐτὸν τὸν ἴδιο τὸ γαμπρό της, ποὺ τῆς εἶχε συστήσει νὰ ζητήσει τὴ βοήθειά μου. Γι αὐτὸν τὸν ἔρωτα ἡ ἴδια δὲν ἤξερε τίποτα ἢ ἴσως μονάχα ἐλάχιστα. Στὶς περιπτώσεις τῶν σχέσεών τους εἶταν εὔκολο νὰ ὑποδυθεῖ μιὰ ἀθώα τρυφερότητα ἀπὸ μέρους της. Μετὰ ἀπὸ ὅσα μάθαμε δὲ μᾶς εἶναι δύσκολο νὰ δοῦμε καθαρὰ τί συμβαίνει στὸ νοῦ αὐτῆς τῆς καλῆς κυρίας καὶ ἐξαιρετικῆς μητέρας. Ἕνας τέτιος ἔρωτας, ἕνα τέτιο τερατῶδες αἴσθημα, δὲ μποροῦσε νὰ φτάσει στὴ συνείδησή της. Διετηρεῖτο ὡστόσο καὶ ὑποσυνείδητα ἀσκοῦσε μιὰ ἰσχυρὴ πίεση. Κάτι ἔπρεπε νὰ συμβεῖ, γιὰ νὰ βρεθεῖ ἕνας τρόπος ἀνακούφισης. Καὶ ὁ ἁπλούστερος μηχανισμὸς γι αὐτὸ εἶναι ἡ μετατόπιση ποὺ τόσο συχνὰ παίζει τὸ ρόλο του στὴ διαμόρφωση τῆς παραισθητικῆς ζήλειας. Ἂν δὲν εἶταν μονάχα αὐτὴ μιὰ γριὰ γυναίκα κ' ἐρωτευμένη μ' ἕναν νεαρό, ἀλλὰ ὁ γερο - σύζυγός της, μὲ μιὰ νεαρὴ ἐρωμένη του, τότε ἡ βασανιστική της συνείδηση θὰ τὴν ἀθώωνε γιὰ τὴν ἀπιστία της αὐτή. Ἡ φαντασίωση τῆς ἀπιστίας τοῦ ἄντρα της εἶταν ἕνα καταπραϋντικὸ βάλσαμο στὴν καφτερὴ πληγή της. Δὲ συνειδητοποίησε ποτὲ τὸ δικό της ἔρωτα. Ἡ ἀντανάκλασή του ὅμως σ' αὐτὴ τὴν παραίσθηση ποὺ παρουσίαζε τόσα πλεονεχτήματα, ἔγινε ἔτσι ἐπιταχτική, παραισθητικὴ καὶ συνειδητή. Ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον της δὲ μποροῦσαν φυσικὰ νὰ ἔχουν κανένα ἀποτέλεσμα γιατὶ κατευθύνονταν μόνον ἐνάντια στὴν ἀντανάκλαση καὶ ὄχι ἐνάντια στὸ πρωτότυπο, ὅπου ὄφειλε τὴ δύναμή της καὶ ποὺ βρισκόταν θαμένο καὶ ἄπιαστο στὸ ὑποσυνείδητο.

Ἂς συναρμολογήσουμε, λοιπόν, τὰ ἀποτελέσματα τῆς σύντομης καὶ δύσκολης αὐτῆς ψυχαναλυτικῆς προσπάθειας, γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν περίπτωση. Ὑποτίθεται, φυσικά, πὼς ἡ πληροφορία ποὺ ἀποχτήσαμε εἶναι σωστή, ἕνα σημεῖο ποὺ δὲ μπορῶ νὰ ὑποβάλλω στὴν κρίση σας.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ παραίσθηση δὲν εἶναι πιὰ δίχως νόημα καὶ ἀκατάληπτη. Ἔχει καὶ νόημα καὶ λογικὴ αἰτία καὶ ἔχει τὴ θέση της, σὲ σχέση μὲ μιὰ συναισθηματικὴ ἐμπειρία τῆς ἀσθενοῦς. Δεύτερο, γεννήθηκε σὰ μιὰ ἀναγκαία ἀντίδραση σὲ μιὰ ἄλλη νοητικὴ διαδικασία, ποὺ ἀποκαλύφθηκε ἀπὸ ἄλλες ἐνδείξεις. Καὶ ὀφείλει τὸν παραισθητικό της χαραχτήρα, τὴν ἱκανότητά της νὰ ἀντιστέκεται στὶς πραγματικὲς καὶ λογικὲς ἀντιρήσεις σ' αὐτὴ τὴ σχέση της μὲ αὐτὴ τὴν ἄλλη νοητικὴ διαδικασία. Εἶναι κάτι τὸ ἐπιθυμητὸ αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἕνα εἶδος παρηγοριᾶς. Τρίτο, τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι παραίσθηση ζήλειας καὶ ὄχι ἄλλης μορφῆς, ὀφείλεται ἀσφαλῶς στὴν ἐμπειρία ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴν ἀσθένεια. Θὰ ἀναγνωρίσετε ἀκόμα τὶς δυὸ σημαντικὲς ἀναλογίες μὲ τὴν συμπτωματικὴ πράξη ποὺ ἀναλύσαμε πρίν. Δηλαδὴ τὴν ἀνακάλυψη ἑνὸς νοήματος ἢ μιᾶς πρόθεσης πίσω ἀπὸ τὸ σύμπτωμα καὶ τὴ σχέση του πρὸς κάτι ποὺ στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἀσυνείδητο. Αὐτὸ φυσικὰ δὲ δίνει ἀπάντηση σ' ὅλα τὰ ἐρωτήματα

ποὺ γεννιοῦνται ἀπ' αὐτὴ τὴν περίπτωση. Ἀντίθετα, εἶναι γεμάτη μὲ καινούργια προβλήματα, ποὺ μερικὰ εἶναι ἀκόμα ἐντελῶς ἄλυτα, ἐνῶ ἄλλα δὲ βρῆκαν τὴ λύση τους ἐξαιτίας δυσμενῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦν σ' αὐτὴ τὴν περίπωση. Λόγου χάρη, γιατὶ αὐτὴ ἡ εὐτυχισμένη παντρεμένη κυρία ἐρωτεύεται τὸν γαμπρό της, καὶ γιατὶ βρίσκει ἀνακούφιση σ' αὐτὴ τὴν ἀντανάκλαση, σ' αὐτὴν τὴν προβολὴ τῆς δικῆς της νοητικῆς κατάστασης στὸν ἄντρα της, ὅταν μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν κι ἄλλες μορφὲς ἀνακούφισης; Μὴ νομίζετε πὼς εἶναι ἄσκοπο καὶ παράταιρο νὰ προβάλει κανεὶς αὐτὲς τὶς ἐρωτήσεις. Ἔχουμε ἤδη ἀρκετὸ ὑλικὸ στὰ χέρια μας γιὰ νὰ δώσουμε πιθανὲς ἀπαντήσεις. Ἡ ἀσθενὴς εἶχε φτάσει σ' αὐτὴ τὴν κρίσιμη περίοδο τῆς ζωῆς της ποὺ φέρνει μιὰ ξαφνικὴ καὶ δυσάρεστη αὔξηση τῶν σεξουαλικῶν ἐπιθυμιῶν σὲ μιὰ γυναίκα. Αὐτὸ καὶ μόνο θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἀρκετό. Ἢ μπορεῖ νὰ βρίσκει μιὰ πρόσθετη αἰτία στὸ ὅτι ἡ σεξουαλικὴ ἱκανότητα τοῦ ἐξαιρετικοῦ καὶ πιστοῦ της συζύγου μπορεῖ νὰ ὑπῆρξε γιὰ μερικὰ χρόνια ἀνεπαρκὴς γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἀκόμα ρωμαλέας κυρίας. Ἡ παρατήρηση μᾶς δίδαξε πὼς ἀκριβῶς τέτιοι ἄντρες, ποὺ ἡ πίστη τους εἶναι κάτι τὸ αὐτονόητο, εἶναι κεῖνοι ποὺ φέρονται στὶς γυναῖκες τους μὲ ἰδιαίτερη τρυφερότητα καὶ προσέχουν πολὺ τὶς νευρικές τους παθήσεις. Οὔτε εἶναι ἐπὶ πλέον χωρὶς σημασία ὅτι ὁ ἀνώμαλος αὐτὸς ἔρωτας στράφηκε πρὸς τὸν νεαρὸ σύζυγο τῆς κόρης της. Ἕνας δυνατὸς ἐρωτικὸς δεσμὸς μὲ τὴν κόρη, ποὺ ἔχει τὶς ρίζες του στὴν ἀτομικὴ σεξουαλικὴ κράση τῆς μητέρας, συχνὰ κατορθώνει νὰ ἐπιζήσει μιᾶς τέτιας μεταβολῆς. Μπορῶ νὰ σᾶς θυμίσω σχετικὰ πὼς οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴν πεθερὰ καὶ τὸ γαμπρὸ θεωρήθηκαν ἀπὸ ἀμνημόνευτα χρόνια ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους σὰν ἰδιαίτερα εὐαίσθητες κι ἀνάμεσα στὶς πρωτόγονες φυλὲς δημιούργησε πολὺ δυνατὰ ταμποῦ καὶ προφυλάξεις. (*) Τόσο ἀπὸ τὴν θετικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ πλευρὰ συχνὰ ξεπερνοῦν τὰ ὅρια ποὺ θεωροῦνται ἀνεκτὰ στὴν πολιτισμένη κοινωνία. Ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς πιθανοὺς παράγοντες δὲ μπορῶ νὰ σᾶς πῶ ἂν ὁ ἕνας τους ἐλειτούργησε στὴν περίπτωση ποὺ ἐξετάζουμε, εἴτε οἱ δυό τους εἴτε καὶ οἱ τρεῖς μαζί. Κι αὐτὸ μόνο γιατὶ ἡ ἀνάλυση τῆς περίπτωσης δὲν συνεχίστηκε περισσότερο ἀπὸ δυὸ ὧρες. Βλέπω τώρα πὼς σᾶς ἀνέφερα ὅλη αὐτὴ τὴν ὥρα πράγματα ποὺ δὲν εἴσαστε ἀκόμα προετοιμασμένοι νὰ τὰ καταλάβετε. Ἤθελα νὰ κάνω μιὰ σύγκριση ἀνάμεσα στὴν ψυχιατρικὴ καὶ τὴν ψυχανάλυση. Μπορῶ ὅμως νὰ σᾶς ρωτήσω κάτι : Παρατηρήσατε ἄραγε καμιὰ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὶς δυό; Ἡ ψυχιατρικὴ δὲ χρησιμοποιεῖ τὶς τεχνικὲς μεθόδους τῆς ψυχανάλυσης, παραμελεῖ κάθε ἐξέταση τοῦ περιεχομένου τῆς πα-

* *Βλέπε Τοτὲμ καὶ Ταμπού.*

ραίσθησης καὶ παραπέμπτοντας στὴν κληρονομικότητα, δὲ μᾶς δίνει παρὰ μιὰ γενικὴ καὶ ἀπομακρυσμένη αἰτιολογία, ἀντὶ νὰ ξεσκεπάζει πρῶτα τὴν πιὸ ἐπιστημονικὴ καὶ πιὸ κοντινὴ δικαιολογία. Περιέχεται ὅμως ἄραγε καμιὰ ἀντίθεση ἢ ἀντίφαση σ' αὐτό; Μήπως ἡ μιὰ συμπληρώσει τὴν ἄλλη; Μήπως εἶναι ὁ κληρονομικὸς παράγοντας ἀσυμβίβαστος μὲ τὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ ἐμπειρία καὶ δὲ μποροῦν αὐτοὶ οἱ δυὸ παράγοντες νὰ συνεργάζονται ἀποτελεσματικά; Θὰ παραδεχτεῖτε πὼς δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ οὐσιῶδες στὸ ἔργο τῆς ψυχιατρικῆς, ποὺ νὰ ἀντιτίθεται στὶς ψυχαναλυτικὲς ἔρευνες. Γι αὐτὸ οἱ ψυχίατροι ἀντιτίθενται στὴν ψυχανάλυση καὶ ὄχι ἡ ἴδια ἡ ψυχιατρική. Ἡ ψυχανάλυση ἔχει λίγο πολὺ μὲ τὴν ψυχιατρικὴ τὴν ἴδια σχέση ποὺ ἔχει ἡ ἱστολογία μὲ τὴν ἀνατομία. Στὴ μιὰ ἐξετάζονται οἱ ἐξωτερικὲς μορφὲς τῶν ὀργάνων καὶ στὴν ἄλλη ἡ δομὴ αὐτῶν τῶν ὀργάνων ἀπὸ τοὺς ἱστοὺς καὶ τὰ συστατικὰ στοιχεῖα. Δὲ μποροῦμε νὰ συλλάβουμε καμιὰ ἀντίφαση ἀνάμεσα στοὺς δυὸ τομεῖς τῆς ἐπιστήμης ποὺ ὁ ἕνας τους συνεχίζει τὸ ἔργο τοῦ ἄλλου. Ξέρετε σήμερα πὼς ἡ ἀνατομία εἶναι ἡ βάση τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῆς ἰατρικῆς. Ὑπῆρξε ὅμως μιὰ ἐποχὴ ὅπου ἡ ἔρευνα πάνω στὰ ἀνθρώπινα πτώματα, γιὰ νὰ ἀνακαλυφτεῖ ἡ ἐσωτερικὴ κατασκευὴ τοῦ σώματος, ἀπαγορευόταν αὐστηρά, ὅπως καταδικάζεται ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ψυχανάλυσης γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἐσωτερικῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ. Καὶ μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε πώς, σὲ ὄχι πολὺ μακρυνὸ μέλλον, θὰ ἀντιληφτοῦμε πὼς δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ψυχιατρικὴ ποὺ νὰ εἶναι ἐπιστημονικὰ ριζοσπαστικὴ χωρὶς μιὰ πλήρη γνώση τῶν βαθιὰ ριζωμένων ἀσυνείδητων διαδικασιῶν τῆς νοητικῆς ζωῆς.

Μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν μερικοὶ ἀπὸ σᾶς ποὺ νὰ εἶναι ἴσως φιλικὰ διατεθειμένοι πρὸς τὴν ψυχανάλυση, ὅσες συχνὲς ἐπιθέσεις κι ἂν δέχεται γιὰ νὰ θέλουν νὰ μάθουν ἂν θὰ μποροῦσε νὰ δικαιωθεῖ καὶ πρὸς μιὰν ἄλλη κατεύθυνση τὴ θεραπευτική. Ξέρετε ὅτι ἡ ψυχιατρικὴ θεραπεία δὲν ὑπῆρξε ἱκανὴ μέχρι τὴν στιγμὴ νὰ ἐπηρεάσει τὶς παραισθήσεις. Μπορεῖ ἄραγε νὰ τὸ πετύχει αὐτὸ ἡ ψυχανάλυση ποὺ ἔχει διακρίνει τὸ μηχανισμὸ αὐτῶν τῶν συμπτωμάτων; Ὄχι, πρέπει νὰ σᾶς πῶ ὅτι δὲ μπορεῖ. Πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστο, εἶναι τόσο ἀνίσχυρη ὅσο καὶ ὁποιαδήποτε ἄλλη θεραπεία γιὰ νὰ θεραπεύσει αὐτοὺς τοὺς ἀσθενεῖς. Εἶναι ἀλήθεια πὼς μποροῦμε νὰ καταλάβουμε τί συνέβη στὸν ἀσθενῆ, δὲν ἔχουμε ὅμως τὰ μέσα νὰ τὸν κάνουμε νὰ τὸ καταλάβει ὁ ἴδιος. Ἀκούσατε ὅτι δὲ μπόρεσα νὰ ἐξακολουθήσω τὴν ἀνάλυση τῆς παραίσθησης αὐτῆς πέρα ἀπὸ τὶς πρῶτες προκαταρκτικὲς ἐνέργειες. Θὰ ὑποστηρίξετε λοιπὸν πὼς ἡ ἀνάλυση τέτιων περιπτώσεων εἶναι ἀνεπιθύμητη γιατὶ παραμένει ἄκαρπη; Δὲν τὸ πιστεύω. Εἶναι δικαίωμά μας, ναὶ καὶ καθῆκον μας, νὰ συνεχίσουμε τὶς ἔρευνές μας χωρὶς νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη τὰ ἄμεσα κέρδη ποὺ πραγματοποιήσαμε. Θάρθει μιὰ μέρα, ποὺ

καὶ πότε δὲν ξέρουμε, ποὺ κάθε γνώση μας θὰ μεταβληθεῖ σὲ δύναμη καὶ μάλιστα σὲ θεραπευτικὴ δύναμη. Ἀκόμα καὶ ἂν ἡ ψυχανάλυση ἀποδειχνόταν τὸ ἴδιο ἀνίκανη νὰ θεραπεύσει ἄλλες μορφὲς νευρικῶν καὶ νοητικῶν ἀσθενειῶν, ὅσο καὶ τὶς παραισθήσεις, πάλι θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένει ἀναντικατάστατο ὄργανο ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲ θὰ μπορούσαμε τότε νὰ τὴν ἀσκήσουμε γιατὶ τὸ ἀνθρώπινο ὑλικό, ἀπὸ τὸ ὁποῖο διδασκόμαστε ζεῖ καὶ ἔχει δική του θέληση καὶ πρέπει νὰ ἔχει κάποιο λόγο γιὰ νὰ συνεργαστεῖ μαζί μας. Κι αὐτὸ θὰ μᾶς τὸ ἀρνηθεῖ τότε. Θὰ κλείσω τὸ κεφάλαιο αὐτὸ λέγοντάς σας ὅτι ὑπάρχουν μεγάλες ὁμάδες νευρικῶν διαταραχῶν ποὺ γι αὐτὲς ἡ πρόοδος τῆς γνώσης μας ἔχει ἀποχτήσει θεραπευτικὴ ἀξία. Καὶ σ' αὐτὲς τὶς ἀσθένειες, τὶς κατὰ τὰ ἄλλα τόσο δυσθεράπευτες, ἡ θεραπεία μας ἀποδίδει, κάτω ἀπὸ ὁρισμένους ὅρους, ἀποτελέσματα ποὺ δὲν ὑστεροῦν σὲ τίποτα ἀπὸ θεραπευτικὴ ἄποψη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΩΝ

Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο σᾶς ἐξήγησα ὅτι ἡ κλινικὴ ψυχιατρικὴ ἐνδιαφέρεται ἐλάχιστα γιὰ τὴ μορφὴ ποὺ παίρνει ἕνα μεμονωμένο σύμπτωμα ἢ τὸ περιεχόμενό του, ἀλλὰ ὅτι ἡ ψυχανάλυση ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ξεκινάει καὶ ἔχει διαπιστώσει πὼς τὸ ἴδιο τὸ σύμπτωμα ἔχει ἕνα νόημα καὶ εἶναι συνδεδεμένο μὲ ἐμπειρίες ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ ἀσθενοῦς. Τὸ νόημα τῶν νευρωτικῶν συμπτωμάτων ἀνακαλύφθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ι. Μπρόϋερ στὴ μελέτη καὶ τὴν πετυχημένη θεραπεία μιᾶς περίπτωσης ὑστερίας (1880 - 82) ποὺ ἔγινε ἀπὸ τότε διάσημη. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ Π. Ζαννὲ ἔφτασε, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν προηγούμενο στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Στὴν πραγματικότητα ἡ προτεραιότητα στὴ δημοσίευση πρέπει νὰ ἀναγνωριστεῖ στὸ Γάλλο ἐρευνητή, γιατὶ ὁ Μπρόϋερ δὲ δημοσίευσε τὶς παρατηρήσεις του παρὰ μιὰ δεκαετία ἀργότερα (1893 - 95) κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συνεργασίας μας. Ὡστόσο δὲν ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ μᾶς ποιὸς ἔκανε τὴν ἀνακάλυψη, γιατὶ ξέρετε πὼς κάθε ἀνακάλυψη δὲ γίνεται μιὰ φορὰ καὶ καμιὰ μονομιᾶς, οὔτε καὶ ἡ δόξα ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀξία. Ἡ Ἀμερικὴ δὲν πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τὸν Κολόμβο. Πρὶν ἀπὸ τὸν Μπρόϋερ καὶ τὸν Ζαννέ, ὁ μεγάλος ψυχίατρος Λερέ, ἐξέφρασε τὴ γνώμη πὼς ἀκόμα καὶ οἱ παραισθήσεις τῶν τρελῶν θ' ἀποδείχνονταν ὅτι ἔχουν κάποιο νόημα, ἂν μόνο ξέραμε νὰ

τις μεταφράσουμε. Ὁμολογῶ ὅτι γιὰ πολὺν καιρὸ εἴμουν πρόθυμος νὰ ἀναγνωρίσω μεγάλη ἀξία στὴν ἑρμηνεία τοῦ Ζαννὲ γιὰ τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα, γιατὶ τὰ θεωροῦσε σὰν ἐκφράσεις τῶν «idées inconscientes» (ἀσυνειδήτων ἰδεῶν) ποὺ βασάνιζαν τὸ νοῦ τοῦ ἀρρώστου. Ἀπὸ τότε ὡστόσο ὁ Ζαννὲ πῆρε στάση ἄδικης ἐπιφυλαχτικότητας σὰ νἄθελε νὰ ἀφήσει νὰ ὑποπτευθεῖ πὼς τὸ Ἀσυνείδητο δὲν εἴταν τίποτα ἄλλο γι αὐτὸν παρὰ ἕνας τρόπος τοῦ λέγειν, ἕνα πλάσμα καὶ πὼς δὲν εἶχε τίποτα τὸ «πραγματικὸ» κατὰ νοῦ ὅταν χρησιμοποιοῦσε αὐτὸ τὸν ὅρο. Ἀπὸ τότε δὲν κατάλαβα τὶς ἀπόψεις τοῦ Ζαννέ, πιστεύω ὅμως πὼς στέρησε χωρὶς λόγο τὸν ἑαυτό του ἀπὸ μιὰ μεγάλη δόξα.

Τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα, λοιπόν, ἀκριβῶς ὅπως τὰ λάθη καὶ τὰ ὄνειρα, ἔχουν τὴ σημασία τους καί, ὅπως αὐτά, ἔχουν σχέση μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου, στὸ ὁποῖο ἐμφανίζονται. Αὐτὸ εἶναι σημαντικὸ θέμα ποὺ θὰ ἤθελα νὰ σᾶς τὸ ἀποδείξω μὲ μερικὰ παραδείγματα. Μπορῶ μόνο νὰ βεβαιώσω, δὲ μπορῶ νὰ ἀποδείξω πὼς ἔτσι συμβαίνει σὲ κάθε περίπτωση. Ὁποιοσδήποτε κάνει ὁ ἴδιος παρατηρήσεις θὰ πεισθεῖ γι αὐτό. Ὡστόσο γιὰ ὁρισμένους λόγους δὲ θὰ πάρω τὰ παραδείγματα αὐτὰ ἀπὸ περιπτώσεις ὑστερίας, ἀλλὰ ἀπὸ κάποιαν ἄλλη ἀξιοπρόσεχτη μορφὴ νεύρωσης, ποὺ ἔχει στενὴ συγγένεια στὴν καταγωγὴ μὲ τὴν τελευταία καὶ ποὺ γι αὐτὴ πρέπει νὰ σᾶς πῶ μερικὰ προκαταρκτικὰ λόγια. Αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε ν ε υ ρ ω τ ι κ ὴ μ ο ν ο μ α ν ί α δὲν εἶναι τόσο γνωστὸ ὅσο ἡ πασίγνωστη ὑ σ τ ε ρ ί α. Δὲν εἶναι, ἂν μπορῶ νὰ ἐκφραστῶ ἔτσι, τόσο θορυβωδῶς ἐπιδειχτική, συμπεριφέρεται περισσότερο σὰ νὰ εἴταν ἰδιωτικὴ ὑπόθεση τοῦ ἀσθενοῦς, δὲν ἔχει σχεδὸν καθόλου σωματικὲς ἐκδηλώσεις καὶ ὅλα της τὰ συμπτώματα περιορίζονται στὴ νοητικὴ σφαίρα. Ἡ ν ε υ ρ ω τ ι κ ὴ μ ο ν ο μ α ν ί α καὶ ἡ ὑστερία εἶναι οἱ δυὸ μορφὲς τῆς νευρωτικῆς ἀσθένειας ποὺ πάνω τους στηρίχτηκε ἡ ψυχανάλυση, καὶ ποὺ στὴ θεραπεία τους, αὐτὴ ἀπέσπασε τοὺς μεγαλύτερους θριάμβους. Στὴ νευρωτικὴ μονομανία ὡστόσο, αὐτὸ τὸ μυστηριῶδες πήδημα ἀπὸ τὸ νοητικὸ στὸ σωματικὸ ἀπουσιάζει καὶ ἔγινε πραγματικὰ πιὸ βαθιὰ κατανοητὴ καὶ διαυγὴς σὲ μᾶς ἀπ' ὅσο ἡ ὑστερία. Φτάσαμε νὰ καταλάβουμε ὅτι παρουσιάζει πιὸ ἔντονα ὁρισμένα χαραχτηριστικὰ τῆς νευρωτικῆς κράσης.

Ἡ νευρωτικὴ μονομανία παίρνει τὴν ἀκόλουθη μορφή. Ὁ νοῦς τοῦ ἀσθενοῦς ἀπασχολεῖται μὲ σκέψεις ποὺ στὴν πραγματικότητα δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν καὶ νιώθει παρορμήσεις ποὺ τοῦ φαίνονται ξένες, καὶ ὑποχρεώνεται νὰ ἐκτελεῖ πράξεις ποὺ ὄχι μόνο δὲν τοῦ παρέχουν καμιὰ εὐχαρίστηση ἀλλὰ καὶ ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ τὶς ἀποφύγει. Οἱ σκέψεις (μονομανίες) μπορεῖ νὰ μὴν ἔχουν καμιὰ σημασία αὐτὲς καθαυτὲς ἢ νὰ μὴν ἔχουν ἐνδιαφέρον μονάχα γιὰ τὸν ἄρρωστο. Εἶναι συχνὰ ἐντελῶς ἀνόητες καὶ πάντα

εἶναι ἀφετηρία μιᾶς τεταμένης συγκέντρωσης τῆς σκέψης ποὺ ἐξαντλεῖ τὸν ἀσθενῆ καὶ ποὺ σ' αὐτὴν ἐνδίδει πολὺ ἀπρόθυμα. Παρὰ τὴ θέλησή του εἶναι ἀναγκασμένος νὰ στενοχωρεῖται καὶ νὰ σκέφτεται σὰν νἆταν ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου γι αὐτόν. Οἱ παρορμήσεις ποὺ αἰσθάνεται μέσα του μπορεῖ νὰ φαίνονται πὼς ἔχουν ἕναν παιδικὸ καὶ χωρὶς νόημα χαραχτήρα. Στὶς περισσότερες ὅμως περιπτώσεις συνίστανται σὲ κάτι τὸ τρομαχτικό, ὅπως πειρασμοὶ νὰ διαπράξει σοβαρὰ ἐγκλήματα, ἔτσι ποὺ ὁ ἄρρωστος ὄχι μόνο τοὺς ἀποκηρύσσει σὰν ξένους ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀποφεύγει μὲ φρίκη καὶ προφυλάσσεται μὲ ἕνα σωρὸ ἀπαγορεύσεις, προφυλάξεις καὶ περιορισμούς, ἐνάντια σὲ κάθε πιθανότητα νὰ ὑποκύψει σ' αὐτούς. Καὶ πραγματικὰ ποτὲ δὲν ἐκτελεῖ αὐτὲς τὶς σκέψεις του, γιατὶ πάντα ἐπικρατοῦν ἡ φυγὴ καὶ οἱ προφυλάξεις. Ἐκεῖνα ποὺ διαπράττει στὴν πραγματικότητα εἶναι πολὺ ἀκίνδυνες ἀσφαλῶς κοινὲς πράξεις — ποὺ χαραχτηρίζονται σὰν μανιακὲς ἐνέργειες — καὶ ποὺ οἱ περισσότερες εἶναι ἐπαναλήψεις καὶ τελετουργικὲς ἐπεξεργασίες τῶν καθημερινῶν ἐνεργειῶν, ποὺ καθιστοῦν αὐτὲς τὶς ἁπλὲς ἀναγκαῖες πράξεις — τὴν κατάκλιση, τὸ πλύσιμο, τὸ ντύσιμο, τὸν περίπατο κλπ. — ἐξαιρετικὰ κουραστικὰ καθήκοντα μὲ ἀξεπέραστες δυσκολίες. Οἱ ἀρρωστημένες ἰδέες, παρορμήσεις, ἐνέργειες, δὲ συνδυάζονται μὲ κανέναν τρόπο στὶς ἴδιες ἀναλογίες στοὺς ἀτομικοὺς τύπους καὶ περιπτώσεις τῆς νευρωτικῆς μονομανίας. Ἀντίθετα ὁ κανόνας εἶναι ὅτι ἡ μιὰ ἢ ἡ ἄλλη ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐκδηλώσεις κυριαρχεῖ στὴν εἰκόνα καὶ δίνει στὴν ἀσθένεια τ' ὄνομά της. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ εἶναι κοινὸ σὲ ὅλες τὶς μορφές της, διακρίνεται ἀρκετὰ εὔκολα χωρὶς λάθος.

Αὐτὴ εἶναι βέβαια μιὰ παράφρων κατάσταση. Δὲν πιστεύω πὼς καὶ ἡ πιὸ ξέφρενη ψυχιατρικὴ φαντασία θὰ μποροῦσε νὰ ἐφεύρει τίποτα παρόμοιο καὶ ἂν δὲν τὸ βλέπαμε κάθε μέρα μὲ τὰ ἴδια τὰ μάτια μας δὲ θὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ τὸ πιστέψουμε. Λοιπὸν μὴ φαντασθεῖτε πὼς μπορεῖτε νὰ κάνετε τίποτα γιὰ ἕναν παρόμοιο ἀσθενῆ, συμβουλεύοντάς τον νὰ ξεσκάσει, νὰ μὴν δίνει σημασία σ' αὐτὲς τὶς ἀνόητες ἰδέες, καὶ νὰ κάνει κάτι τὸ λογικό, ἀντὶ τὶς παράλογες πράξεις του. Αὐτὸ εἶναι κεῖνο ποὺ θἄθελε κι ὁ ἴδιος, γιατὶ ἀντιλαμβάνεται ἀπόλυτα τὴν κατάστασή του, συμμερίζεται τὴ γνώμη σας γιὰ τὰ μανιακά του συμπτώματα καὶ εἶναι μάλιστα ἀπόλυτα πρόθυμος νὰ σᾶς βοηθήσει. Μόνο ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ βοηθήσει τὸν ἑαυτό του. Οἱ πράξεις ποὺ ἐκτελοῦνται σὲ μιὰ μανιακὴ κατάσταση, ὑποστηρίζονται ἀπὸ ἕνα εἶδος ἐνεργητικότητας ποὺ ἴσως δὲν ἔχει τὸ ἀντίστοιχό της στὴ φυσιολογικὴ νοητικὴ ζωή. Μόνο ἕνα μπορεῖ νὰ κάνει — ἀντὶ γιὰ μιὰ ἀνόητη ἰδέα μπορεῖ νὰ υἱοθετήσει μιὰ ἐλαφρὰ ἠπιότερη — ἀπὸ μιὰ προφύλαξη ἢ ἀπαγόρευση, μπορεῖ νὰ προχωρήσει σὲ μιὰν ἄλλη, ἀντὶ γιὰ ἕναν τελετουργικὸ τύπο, μπορεῖ νὰ ἐκτελέσει ἄλλον. Μπορεῖ νὰ μετατοπίσει τὴν αἴσθηση καταναγκασμοῦ του,

δὲ μπορεῖ ὅμως νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπ' αὐτήν. Αὐτὴ ἡ ἱκανότητα νὰ μετατοπίζει ὅλα τὰ συμπτώματα, ποὺ προϋποθέτει ριζικὲς μεταβολὲς στὴν ἀρχική της μορφή, ἀποτελεῖ τὸ κύριο χαραχτηριστικὸ τῆς ἀσθενείας. Εἶναι ἐπίσης ἐντυπωσιακὸ πὼς σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση οἱ «ἀντίθετες ἀξίες» (πολώσεις) ποὺ ἐπικρατοῦν στὴ νοητικὴ ζωή, φαίνονται νὰ εἶναι πάντοτε διαφοροποιημένες μὲ ἐξαιρετικὴ ὀξύτητα. Ἐχτὸς τῶν καταναγκασμῶν τόσο θετικοῦ ὅσο καὶ ἀρνητικοῦ χαραχτήρα, ἡ ἀμφιβολία ἐμφανίζεται στὴ διανοητικὴ σφαίρα, καὶ ἁπλώνεται σιγὰ - σιγὰ ὥσπου κατατρώει τὸ κάθε τι ποὺ θεωρεῖται συνήθως βέβαιο. Ὅλα αὐτὰ συνδυάζονται γιὰ νὰ προκαλέσουν μιὰ συνεχῶς αὐξανομένη ἀναποφαστικότητα, ἀπώλεια ἐνεργητικότητας καὶ περιορισμὸ τῆς ἐλευθερίας. Κι αὐτὸ παρ' ὅλο ποὺ ὁ νευρωτικὰ μονομανὴς εἶναι στὴν ἀρχὴ ἕνα πρόσωπο μὲ πολὺ δραστήρια διάθεση, συχνὰ μὲ μεγάλη ἐπιμονή, καὶ πνευματικὰ προικισμένος, πάνω ἀπὸ τὸ μέσον ὅρο. Ἔχει συνήθως φτάσει σ' ἕνα εὐχάριστα ὑψηλὸ ἐπίπεδο ἠθικῆς ἀνάπτυξης, εἶναι ὑπερσυνειδητὸς καὶ περισσότερο ἀπὸ τὸ συνηθισμένο ἀξιοπρεπής. Μπορεῖτε νὰ φανταστεῖτε πὼς εἶναι ἀρκετὰ δύσκολο καθῆκον νὰ προσανατολιστεῖ κανεὶς σ' αὐτὸν τὸν κυκεώνα τῶν ἀντιφατικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ νοσηρῶν ἐκδηλώσεων. Αὐτὴ τὴ στιγμὴ σκοπός μας εἶναι μόνο καὶ μόνο νὰ ἑρμηνεύσουμε μερικὰ συμπτώματα αὐτῆς τῆς ἀσθενείας.

Ἔχοντας ὑπόψη τὶς προηγούμενες συζητήσεις μας, θὰ θέλατε νὰ ξέρετε τί ἔχει νὰ προσφέρει ἡ σύγχρονη ψυχιατρική, σχετικὰ μὲ τὴ νευρωτικὴ μονομανία. Δὲν εἶναι ὡστόσο παρὰ μιὰ πενιχρὴ συνεισφορά.

Ἡ ψυχιατρικὴ ἔδωσε ὀνόματα στοὺς διάφορους καταναγκασμούς, καὶ δὲν ἔχει νὰ πεῖ τίποτα ἄλλο γι αὐτούς. Βεβαιώνει ἀντὶ γι αὐτὸ πὼς τὰ ἄτομα ποὺ παρουσιάζουν αὐτὰ τὰ συμπτώματα εἶναι «ἐκφυλισμένα». Αὐτὸ δὲ μᾶς ἱκανοποιεῖ πολύ, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἐκτίμηση τῆς ἀξίας τους, μιὰ καταδίκη ἀντὶ γιὰ μιὰ ἐξήγηση. Ἔχει σὰν σκοπὸ ὑποθέτω, νὰ συμπεράνουμε πὼς ἡ χειροτέρευση ἀπὸ τὸν φυσιολογικὸ τύπο εἶναι φυσικὸ νὰ παράγει κάθε εἴδους παραξενιὲς στοὺς ἀνθρώπους. Πιστεύουμε λοιπὸν πὼς οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀναπτύσσουν τέτια συμπτώματα, πρέπει νὰ εἶναι κάπως διαφορετικοὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀνθρώπινα πλάσματα.

Θέλουμε ὅμως νὰ μάθουμε γιατὶ νὰ εἶναι πιὸ «ἐκφυλισμένοι» ἀπὸ ἄλλους νευροπαθεῖς, ἀπὸ τοὺς ὑστερικοὺς ἢ τοὺς παράφρονες. Ὁ χαραχτηρισμὸς εἶναι φανερὸ ὅτι παρὰ εἶναι γενικός. Μπορεῖ μάλιστα νὰ ἀμφιβάλλει κανεὶς ἂν εἶναι κὰν δικαιολογημένος ὅταν μαθαίνει ὅτι τέτια συμπτώματα παρουσιάζονται σὲ ἄντρες. καὶ γυναῖκες ἐξαιρετικῆς ἱκανότητας ποὺ ἄφησαν τὴ σφραγίδα τους στὴ γενιά τους. Χάρη στὴ διακριτικότητά τους καὶ στὴν ἀνακρίβεια τῶν βιογράφων τους μαθαίνουμε συνήθως ἐλάχιστα γιὰ τὸν ἐνδόμυχο χαραχτήρα τῶν ὑποδειγματικῶν μεγάλων μας

ἀντρῶν. Συμβαίνει ὅμως μερικὲς φορὲς νὰ τύχει ἕνας ἀπ' αὐτοὺς νἄναι φανατικὸς τῆς ἀλήθειας σὰν τὸ Ἐμὶλ Ζολὰ καὶ τότε μαθαίνουμε πὼς εἶχαν ἀλλόκοτες μανιακὲς συνήθειες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὑπέφεραν σ' ὅλη τους τὴ ζωή.

Ἡ ψυχιατρικὴ ξέφυγε ἀπ' αὐτὴν τὴ δυσκολία χαραχτηρίζοντας αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους *ἀνώτερους ἐκφυλισμένους*. Πολὺ καλά, ἀλλὰ ἡ ψυχανάλυση ἔδειξε πὼς αὐτὰ τὰ ἐξαιρετικὰ συμπτώματα μονομανίας μποροῦν νὰ ἐξαλειφθοῦν ὁριστικά, ὅπως τὰ συμπτώματα τῶν ἄλλων ἀσθενειῶν καὶ ὅπως σὲ ἄλλα ἄτομα ποὺ δὲν εἶναι ἐκφυλισμένα. Ἐγὼ ὁ ἴδιος συχνὰ κατόρθωσα νὰ τὸ πετύχω.

Θὰ σᾶς δώσω μόνο δυὸ παραδείγματα ἀνάλυσης τῶν συμπτωμάτων μονομανίας. Τὸ ἕνα εἶναι παλιό, (ποτὲ ὅμως δὲν βρῆκα καλύτερο) καὶ τὸ ἄλλο εἶναι πρόσφατο. Θὰ περιοριστῶ σ' αὐτὰ τὰ δυὸ γιατὶ μιὰ περιγραφὴ αὐτοῦ τοῦ εἴδους πρέπει νὰ εἶναι πολὺ ἀνεπτυγμένη καὶ νὰ ἀναλύεται μὲ μεγάλες λεπτομέρειες.

Μιὰ κυρία κάπου τριάντα ἐτῶν ὑπέφερε ἀπὸ πολὺ σοβαρὰ συμπτώματα μονομανίας. Θὰ μποροῦσα ἴσως νὰ τὴν βοηθήσω, ἂν ἡ ἐργασία μου δὲν εἶχε καταστραφεῖ ἀπὸ μιὰ ἰδιοτροπία τῆς τύχης —ἴσως σᾶς πῶ γι αὐτὸ ἀργότερα. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας ἐκτελοῦσε ἐπανειλημμένα τὴν ἀκόλουθη ἰδιόρυθμη μανιακὴ πράξη ἀνάμεσα σ' ἄλλες. Ἔτρεχε ἀπὸ τὸ δωμάτιό της στὸ διπλανό, ἐκεῖ ἔπαιρνε μιὰ ὁρισμένη θέση στὸ τραπέζι, στὸ κέντρο τοῦ δωματίου, χτυποῦσε τὸ κουδούνι γιὰ τὴν ὑπηρέτρια, τῆς ἔδινε μιὰ ἀσήμαντη ἐντολὴ ἢ τὴν ἔδιωχνε χωρὶς λόγο κ' ἔπειτα ἔτρεχε πάλι στὸ δωμάτιό της. Δὲν ὑπῆρχε ἀσφαλῶς τίποτα τὸ φοβερὸ σ' αὐτό, ἀλλὰ θὰ μποροῦσε νὰ προκαλέσει τὴν περιέργεια. Ἡ ἐξήγηση παρουσιάστηκε μὲ τὸν ἁπλούστερο καὶ τὸν πιὸ ἀναμφισβήτητο τρόπο, χωρὶς καμιὰ βοήθεια ἀπὸ μέρους τοῦ ψυχαναλυτῆ. Δὲ μπορῶ νὰ φανταστῶ πῶς θὰ μποροῦσα κὰν νὰ ὑποπτευθῶ τὸ νόημα αὐτῆς τῆς μανίας ἢ νὰ βρῶ μιὰ ἑρμηνεία της. Κάθε φορὰ ποὺ ρωτοῦσα τὴν ἀσθενῆ: «Γιατί τὸ κάνετε αὐτό; Ποιό εἶναι τὸ νόημά του;» ἀπαντοῦσε: «Δὲν ξέρω». Μιὰ μέρα, ὅμως, ἀφοῦ κατόρθωσα νὰ ὑπερνικήσω ἕναν μεγάλο δισταγμὸ ἀπὸ μέρους της, σχετικὰ μὲ ἕνα ζήτημα ἀρχῆς, μοῦ διηγήθηκε τὸ ἱστορικὸ τῆς μανίας της. Πάνω ἀπὸ δέκα χρόνια νωρίτερα εἶχε παντρεφτεῖ ἕναν ἄντρα πολὺ πιὸ μεγάλον ἀπ' αὐτὴν ποὺ εἶχε ἀποδειχτεῖ ἀνίκανος τὴ νύχτα τοῦ γάμου. Ἀναρίθμητες φορὲς ἐκεῖνο τὸ βράδι εἶχε τρέξει ἀπὸ τὸ δωμάτιό του στὸ δικό της γιὰ νὰ κάνει τὴν ἀπόπειρα, εἶχε ὅμως ἀποτύχει κάθε φορά. Τὸ πρωῒ εἶχε πεῖ θυμωμένα: «Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ γίνει κανεὶς ρεζίλι στὰ μάτια τῆς ὑπηρέτριας ποὺ φτιάχνει τὰ κρεβάτια», καὶ ἁρπάζοντας μιὰ μποτίλια κόκκινο μελάνι ποὺ ἔτυχε νὰ βρίσκεται πρόχειρη, τὴν εἶχε ἀδειάσει στὰ σεντόνια ὄχι ἀκριβῶς στὸ μέρος ποὺ θἄπρεπε νὰ βρίσκεται ἕνα τέτιο σημάδι. Στὴν ἀρχὴ δὲν κατάλαβα ποιὰ σχέση μπορεῖ νἄχει αὐτὸ μὲ τὴ μανία.

Γιατὶ δὲ μποροῦσα νὰ ἀνακαλύψω καμιὰ ὁμοιότητα ἀνάμεσα στὶς δυὸ καταστάσεις, ἐκτὸς ἀπ' τὸ τρέξιμο ἀπὸ τὸ ἕνα δωμάτιο στ' ἄλλο, κ' ἴσως καὶ στὴν ἐμφάνιση τῆς ὑπηρέτριας ἐπὶ σκηνῆς. Ἡ ἀσθενὴς τότε μὲ ὁδήγησε στὸ τραπέζι, στὸ διπλανὸ δωμάτιο, ὅπου βρῆκα μιὰ μεγάλη κηλίδα στὸ τραπεζομάντηλο. Μοῦ ἐξήγησε ἀκόμα πὼς ἔστεκε δίπλα στὸ τραπέζι μὲ τέτιο τρόπο ποὺ ὅταν ἔμπαινε ἡ ὑπηρέτρια δὲ μποροῦσε παρὰ νὰ δεῖ αὐτὴ τὴν κηλίδα. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ δὲ μποροῦσε πιὰ νὰ ὑπάρξει καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ μιὰ σχέση ἀνάμεσα στὴ μανιακὴ πράξη καὶ τὴ σκηνὴ τῆς νύχτας τοῦ γάμου, παρ' ὅλο ποὺ ὑπῆρχαν ἀκόμα πολλὰ πράγματα ποὺ ἔπρεπε νὰ μάθω.

Εἴταν φανερὸ πρωτ' ἀπ' ὅλα πὼς ἡ ἀσθενὴς ταύτιζε τὸν ἑαυτό της μὲ τὸν ἄντρα της. Μιμούμενη τὸ τρέξιμό του ἀπὸ τὸ ἕνα δωμάτιο στ' ἄλλο ἔπαιζε τὸ ρόλο του. Γιὰ νὰ διατηρήσουμε τὴν ὁμοιότητα πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς εἶχε ὑποκαταστήσει τὸ κρεβάτι καὶ τὸ σεντόνι, μὲ τὸ τραπέζι καὶ τὸ τραπεζομάντηλο. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ φαίνεται πολὺ αὐθαίρετο ἀλλὰ ὅμως δὲν μελετήσαμε μάταια τὸν συμβολισμὸ τῶν ὀνείρων. Στὰ ὄνειρα βρίσκουμε ἕνα τραπέζι πολὺ συχνὰ νὰ ἀντιπροσωπεύει ἕνα κρεβάτι. «Τράπεζα καὶ κοίτη» μαζί, σημαίνουν τὸ γάμο, ἔτσι ποὺ εὔκολα τὸ ἕνα παίρνει τὴ θέση τοῦ ἄλλου.

Ὅλα αὐτὰ θὰ εἴταν ἀρκετὴ ἀπόδειξη ὅτι ἡ μανιακὴ πράξη εἶναι γεμάτη νόημα. Φ α ί ν ε τ α ι ὅτι εἶναι μιὰ ἀναπαράσταση, μιὰ ἐπανάληψη τῆς σημαντικότατης ἐκείνης σκηνῆς! Ἀλλὰ δὲν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ σταθοῦμε σ' αὐτὴν τὴν ὁμοιότητα. Ἂν ἐρευνήσουμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὶς δυὸ καταστάσεις, εἶναι πιθανὸ νὰ βροῦμε κάτι περισσότερο: τὸ σκοπὸ τῆς μανιακῆς πράξης. Ὁ πυρήνας της εἶναι φανερὸ ὅτι βρίσκεται στὴν πρόσκληση τῆς ὑπηρέτριας, στὴν ὁποία παρουσιάζει τὴν κηλίδα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ λόγια τοῦ ἄντρα της: «Αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ρεζιλευτεῖ κανεὶς μπρὸς στὴν ὑπηρέτρια». Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο αὐτός, ποὺ ἐκείνη παίζει τὸ ρόλο του, δ ὲ ν ντροπιάζεται στὰ μάτια τῆς ὑπηρέτριας, ἡ κηλίδα εἶναι ἐκεῖ ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι. Βλέπουμε γι αὐτὸ πὼς ὄχι μόνο ἐπανάλαβε τὴ σκηνὴ ἀλλὰ καὶ τὴ συνέχισε, τὴ διόρθωσε καὶ τὴ μετέβαλε σ' αὐτὸ ποὺ ἔπρεπε νἆναι. Αὐτὸ προϋποθέτει κάτι ἄλλο, ἐπίσης, μιὰ διόρθωση τῆς περίπτωσης ποὺ ἔκανε κείνη τὴ νύχτα τόσο τραγικὴ καὶ ποὺ ἔκανε ἀναγκαῖο τὸ κόκκινο μελάνι: δηλαδὴ τῆς ἀνικανότητας τοῦ συζύγου. Ἡ μανιακὴ πράξη θέλει λοιπὸν νὰ πεῖ: «Ὄχι δὲν εἶναι ἀλήθεια, δὲ ρεζιλεύτηκε μπρὸς στὴν ὑπηρέτρια, δὲν εἴταν ἀνίκανος». Σὰ σὲ ὄνειρο παρασταίνει αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία σὰ γεγονός, σὲ μιὰ τρέχουσα μανιακὴ πράξη, ποὺ ἐξυπηρετεῖ τὸ σκοπὸ νὰ ἀποκαταστήσει τὸ κῦρος τοῦ ἄντρα της, ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄτυχο ἐπεισόδιο.

Κάθε τί ἄλλο ποὺ θὰ μποροῦσα νὰ σᾶς πῶ γι αὐτὴν τὴν

κυρία, ταιριάζει σ' αὐτό, ἢ γιὰ νὰ τὸ διατυπώσουμε πιὸ σωστά, κάθε τί ποὺ ξέρουμε γι' αὐτή, μᾶς ὑποδείχνει αὐτὴ τὴν ἑρμηνεία τῆς μανιακῆς πράξης, ποὺ αὐτὴ καθαυτὴ εἶναι τόσο ἀκατανόητη. Εἴταν χωρισμένη ἀπ' τὸν ἄντρα της ἀπὸ χρόνια καὶ προσπαθοῦσε ν' ἀποφασίσει νὰ τὸν διαζευχθεῖ. Δὲν ὑπῆρχε ὅμως προοπτικὴ ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' αὐτὸν πνευματικά, καὶ ὑποχρέωνε τὸν ἑαυτό της νὰ τοῦ μείνει πιστή. Ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὸν κόσμο καὶ ἀπὸ τὸν καθένα, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν μπαίνει σὲ πειρασμὸ καὶ στὴν φαντασία της τὸν συγχωροῦσε καὶ τὸν ἐξιδανίκευε. Τὸ βαθύτερο μυστικὸ τῆς ἀσθενείας της εἴταν ὅτι τῆς ἐπέτρεπε νὰ τὸν ὑπερασπίζεται ἀπὸ κακόβουλες φλυαρίες, νὰ δικαιολογεῖ τὸ χωρισμό της ἀπ' αὐτὸν καὶ νὰ κάνει δυνατὴ μιὰν ἄνετη ζωὴ γι αὐτὸν μακριά της. Ἡ ἀνάλυση μιᾶς ἀθώας μανιακῆς πράξης μᾶς ὁδηγεῖ ἔτσι κατ' εὐθείαν στὸν πυρήνα τῆς ἀσθένειας καὶ ταυτόχρονα προδίδει πολλὰ μυστικὰ τῆς νευρωτικῆς μονομανίας γενικά. Εἶμαι σύμφωνος ν' ἀπασχοληθεῖτε λίγο καιρὸ μ' αὐτὸ τὸ παράδειγμα, γιατὶ συγκεντρώνει στοιχεῖα ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ τὰ περιμένει κανεὶς σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ συμπτώματος ἀνακαλύφτηκε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἄρρωστη, σὲ μιὰ στιγμὴ ἔμπνευσης, χωρὶς τὴν καθοδήγηση ἢ τὴν παρέμβαση τοῦ ψυχαναλυτῆ καὶ γεννήθηκε σὲ σχέση μ' ἕνα γεγονὸς ποὺ δὲν ἀνῆκε ὅπως συμβαίνει συνήθως, σὲ μιὰ ξεχασμένη περίοδο τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἀλλὰ ποὺ συνέβη στὴν ἐνήλικη ζωὴ τῆς ἀσθενοῦς καὶ εἴταν ξεκάθαρο στὴ μνήμη της. Ὅλες ἐκεῖνες οἱ ἀντιρήσεις ποὺ διατυπώνουν συνήθως οἱ κριτικοὶ ἐνάντια στὴν ἑρμηνεία μας τῶν συμπτωμάτων, δὲν ἔχουν καμιὰ θέση ἐδῶ. Βέβαια δὲ μποροῦμε νὰ εἴμαστε πάντα τόσο τυχεροί.

Κι ἀκόμα κάτι! Δὲν σᾶς ἔκανε ἐντύπωση ὅτι αὐτὴ ἡ ἀθώα μανιακὴ πράξη ὁδηγεῖ κατ' εὐθείαν στὶς πιὸ ἐνδόμυχες ὑποθέσεις αὐτῆς τῆς κυρίας; Μιὰ γυναίκα δὲ μπορεῖ νὰ ἔχει νὰ διηγηθεῖ τίποτα πιὸ ἐνδόμυχο ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς πρώτης νύχτας τοῦ γάμου της. Καὶ ἄραγε κατὰ τύχη ὁδηγούμαστε κατ' εὐθείαν στὰ πιὸ ἐνδόμυχα μυστικὰ τῆς σεξουαλικῆς της ζωῆς; Θὰ μπορεῖ βέβαια νὰ ὀφείλεται στὴν ἐκλογὴ ποὺ ἔκανα αὐτοῦ τοῦ παραδείγματος. Ἂς μὴν καταλήξουμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο πολὺ γρήγορα, ἀλλὰ ἂς στραφοῦμε σ' ἕνα δεύτερο παράδειγμα, ποὺ εἶναι τελείως διαφορετικῆς φύσης καὶ ἀνήκει σ' ἕναν πολὺ κοινὸ τύπο, στὶς διατυπώσεις τῆς προετοιμασίας γιὰ τὸν ὕπνο.

Μιὰ ἀνεπτυγμένη ἔξυπνη κοπέλα 19 ἐτῶν, μοναχοκόρη, ἀνώτερη ἀπ' τοὺς γονεῖς της σὲ μόρφωση καὶ σὲ διανοητικὸ ἐπίπεδο, εἴταν ἕνα ζωηρὸ κεφάτο παιδί, τὰ τελευταῖα ὅμως χρόνια εἶχε γίνει πολὺ νευρικὴ χωρὶς φανερὴ αἰτία. Εἴταν πολὺ εὐερέθιστη, ἰδιαίτερα μὲ τὴν μητέρα της, εἴταν δυσαρεστημένη καὶ ἄκεφη, ἔκλινε πρὸς τὴν ἀβεβαιότητα καὶ τὴν ἀμφιβολία, τελικὰ ὁμολόγησε πὼς δὲ μποροῦσε πιὰ νὰ διασχίσει μόνη της πλατεῖες

καὶ φαρδεῖς δρόμους. Δὲ θὰ ὑπεισέλθουμε σὲ λεπτομέρειες τῆς περίπλοκης κατάστασής της, ποὺ ἐπιδέχεται τουλάχιστο δυὸ διαγνώσεις: ἀγοραφοβία καὶ νευρωτικὴ μονομανία. Θὰ στρέψουμε ὅμως τὴν προσοχή μας πρὸς τοὺς τύπους ποὺ εἶχε δημιουργήσει αὐτὴ ἡ νεαρὴ κοπέλα πρὶν πέσει στὸ κρεβάτι, ποὺ προκαλοῦσαν στοὺς γονεῖς της μεγάλη ἀνησυχία. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει πὼς ἀπὸ μιὰ ἄποψη συμβαίνει κάθε φυσιολογικὸς ἄνθρωπος πρὶν πάει νὰ κοιμηθεῖ ἀκολουθεῖ ὁρισμένους τύπους ἢ τουλάχιστο ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ὁρισμένες συνθῆκες ποὺ χωρὶς αὐτὲς δὲ μπορεῖ ν' ἀποκοιμηθεῖ. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἐγρήγορση στὸν ὕπνο, ἔχει μεταβληθεῖ σὲ μιὰ κανονικὴ τελετὴ ποὺ ἐπαναλαμβάνεται κάθε νύχτα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Κάθε τί ὅμως ποὺ ἔχει ἀνάγκη ἕνα φυσιολογικὸ ἄτομο σὰν προϋπόθεση τοῦ ὕπνου, μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ὀρθολογιστικά, καὶ ἂν οἱ ἐξωτερικὲς συνθῆκες κάνουν ἀναγκαία καμιὰ ἀλλαγὴ προσαρμόζεται εὔκολα σ' αὐτό, χωρὶς νὰ χάνει καιρό. Τὸ νοσηρὸ ὅμως τυπικὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ εἶναι ἀνένδοτο καὶ τηρεῖται μὲ τὶς μεγαλύτερες θυσίες. Μεταμφιέζεται ἐπίσης κάτω ἀπὸ ὀρθολογιστικὰ κίνητρα καὶ φαίνεται ἐπιφανειακὰ νὰ διαφέρει ἀπὸ τὸ κανονικὸ μόνο σὲ κάποια ὑπερβολικὴ προσοχὴ στὴν ἐκτέλεση. Σὲ λεπτομερέστερη παρατήρηση, ὡστόσο, εἶναι φανερὸ πὼς ἡ μεταμφίεση εἶναι ἀνεπαρκής, ὅτι τὸ τυπικὸ περικλείνει ἐνέργειες ποὺ φτάνουν πολὺ μακρύτερα ἀπ' ὅσο μπορεῖ νὰ δικαιολογήσει ἡ λογικὴ καὶ μερικὲς ἀπ' αὐτὲς ἀντιτίθενται ριζικὰ σ' αὐτήν. Σὰν κίνητρο τῶν νυχτερινῶν προφυλάξεών της ἡ ἄρρωστη μᾶς ἐξηγεῖ ὅτι πρέπει νὰ ἐπικρατεῖ ἀπόλυτη σιγὴ τὴ νύχτα καὶ πρέπει νὰ ἀποκλείσει κάθε δυνατότητα θορύβου. Παίρνει δυὸ μέτρα γι αὐτὸ τὸ σκοπό: σταματάει τὸ μεγάλο ρολόϊ τοῦ δωματίου της καὶ βγάζει ὅλα τὰ ἄλλα ρολόγια ἀπ' τὴν κάμαρά της, ἀκόμα καὶ τὸ μικρὸ ρολογάκι τοῦ χεριοῦ. Οἱ γλάστρες τῶν λουλουδιῶν καὶ τὰ βάζα τοποθετοῦνται μὲ προσοχὴ στὸ γραφεῖο, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν μποροῦν νὰ πέσουν τὴ νύχτα καὶ νὰ σπάσουν, ταράζοντας τὸν ὕπνο της. Ξέρει πὼς αὐτὲς οἱ προφυλάξεις μποροῦν νὰ ἔχουν μόνο μιὰν ἀπατηλὴ δικαιολογία στὴν ἀναζήτηση τῆς ἡσυχίας. Τὸ χτύπημα τοῦ μικροῦ ρολογιοῦ δὲ θὰ μποροῦσε ν' ἀκουστεῖ ἀκόμα καὶ ἂν εἴταν στὸ κομοδίνο δίπλα στὸ κρεβάτι της καὶ ὅλοι ξέρουμε πὼς τὸ κανονικὸ χτύπημα τοῦ ἐκρεμοῦς δὲν ταράζει τὸν ὕπνο ἀλλὰ μᾶλλον τὸν προκαλεῖ. Παραδέχεται ἐπίσης πὼς ὁ φόβος της, ὅτι οἱ γλάστρες τῶν λουλουδιῶν καὶ τὰ βάζα, ἂν ἀφεθοῦν στὴ θέση τους τὴ νύχτα, μπορεῖ νὰ πέσουν μόνα τους καὶ νὰ σπάσουν, εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανος. Γιὰ ὁρισμένες ἄλλες πράξεις στὸ τυπικό της, αὐτὴ ἡ ἐπιμονή, γιὰ τὴ σιωπὴ σὰν κίνητρο, ἐγκαταλείπεται. Πραγματικὰ παρακαλώντας νὰ μένει ἡ πόρτα ἀνάμεσα στὴν κρεβατοκάμαρα τῶν γονιῶν της καὶ τὴ δική της μισάνοιχτη (μιὰ προϋπόθεση ποὺ τὴν ἐξασφαλίζει βάζοντας διάφορα ἀντικείμενα στὸ ἄνοιγμα) φαίνεται ἀντί-

θετα ν' ἀνοίγει τὸ δρόμο σὲ ἑστίες θορύβου. Ὡστόσο τὰ πιὸ σημαντικὰ μέτρα ἀφοροῦν τὸ ἴδιο τὸ κρεβάτι. Τὸ προσκέφαλο δὲν πρέπει νὰ ἐγγίζει τὴν ξύλινη ράχη τοῦ κρεβατιοῦ. Τὸ μαξιλάρι πρέπει νὰ εἶναι βαλμένο ἐπάνω στὸ προσκέφαλο ἀκριβῶς σὲ διάγώνια θέση καὶ ὄχι σὲ διαφορετική. Τότε βάζει τὸ κεφάλι της ἀκριβῶς στὴ μέση αὐτοῦ τοῦ ρόμβου κατὰ μῆκος. Τὸ γεμάτο πούπουλα πάπλωμα πρέπει νὰ τιναχτεῖ πρὶν τὸ ρίξει πάνω της, ἔτσι ποὺ ὅλα τὰ πούπουλα νὰ κατέβουν στὰ πόδια. Δὲν παραλείπει ὡστόσο νὰ τὰ χτυπήσει γιὰ νὰ ξαναμοιραστοῦν σ' ὅλο τὸ πάπλωμα.

Θὰ παραλείψω ἄλλες μικρολεπτομέρειες τοῦ τυπικοῦ της. Δὲ θὰ μᾶς μάθαιναν τίποτα τὸ καινούργιο καὶ θὰ μᾶς ὁδηγοῦσαν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ σκοπό μας. Μὴν ὑποθέσετε ὡστόσο, πὼς ὅλα αὐτὰ ἐκτελοῦνται μὲ ἀπόλυτη ἠρεμία. Κάθε τί συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀνησυχία πὼς δὲν ἔγινε καλά. Πρέπει νὰ δοκιμαστεῖ καὶ νὰ ἐπαναληφθεῖ. Οἱ ἀμφιβολίες της συγκεντρώνονται πρῶτα στὴ μιὰ κ' ἔπειτα στὴν ἄλλη ἀπὸ τὶς προφυλάξεις, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι περνοῦν μιὰ ἢ δυὸ ὧρες πρὶν ἡ ἴδια κοπέλα μπορέσει νὰ κοιμηθεῖ ἢ ν' ἀφήσει τοὺς φοβισμένους γονεῖς της νὰ κοιμηθοῦν.

Ἡ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων δὲν προχώρησε τόσο ἁπλὰ ὅσο ἡ ἀνάλυση τῆς μανιακῆς ἐνέργειας τῆς προηγούμενης περίπτωσης. Ὑποχρεώθηκα νὰ κάνω νύξεις καὶ εἰκασίες γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῶν μανιακῶν αὐτῶν ἐκδηλώσεων ποὺ πάντα γίνονταν δεχτὲς μὲ ἀπόλυτη ἄρνηση ἢ περιφρονητικὴ ἀμφισβήτηση. Μετὰ τὴν πρώτη ἀντίδραση τῆς ἀπόριψης, ὡστόσο, ἀκολουθοῦσε μιὰ περίοδος ποὺ ἡ ἴδια ἐξέταζε τὶς δυνατότητες ποὺ τῆς εἶχα ὑποβάλει, σημείωνε τοὺς συνειρμοὺς ποὺ γεννοῦσαν, παρουσίαζε ἀναμνήσεις καὶ διετύπωνε σχέσεις ὥσπου καὶ ἡ ἴδια δέχτηκε ὅλες τὶς ἑρμηνεῖες, ἀφοῦ τὶς ἐπεξεργάστηκε μόνη της. Καθὼς προχωροῦσε σ' αὐτὴ τὴν ἐργασία της, ἄρχισε νὰ χαλαρώνει τὶς μανιακές της προφυλάξεις καὶ πρὶν τελειώσει ἡ θεραπεία εἶχε κιόλας ἐγκαταλείψει ὅλο αὐτὸ τὸ τυπικό. Πρέπει ἀκόμα νὰ σᾶς πῶ ὅτι ἡ αναλυτικὴ ἐργασία ὅπως τὴν ἐκτελοῦμε σήμερα, ἀποκλείει ὁριστικὰ κάθε ἀδιάκοπη συγκέντρωση σ' ἕνα μόνο σύμπτωμα ὥσπου νὰ ἐξακριβωθεῖ ἐντελῶς τὸ νόημά του. Εἶναι ἀνάγκη ἀντίθετα νὰ ἐγκαταλείπει κανεὶς ἕνα δεδομένο θέμα πάλι καὶ πάλι μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι θὰ τὸ συναντήσει ἀργότερα σὲ ἄλλη περίπτωση. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ συμπτώματος, ποὺ θὰ σᾶς πῶ τώρα, εἶναι κατὰ συνέπεια μιὰ σύνθεση ἀποτελεσμάτων ποὺ ἀνάμεσα στὶς διακοπὲς τῆς ἐργασίας σὲ ἄλλα σημεῖα, χρειάστηκε ἑβδομάδες καὶ μῆνες γιὰ νὰ συγκεντρωθοῦν.

Ἡ ἄρρωστη ἔμαθε βαθμιαῖα νὰ καταλαβαίνει πὼς ἀφαιροῦσε τὰ ἐκρεμῆ καὶ τὰ ρολόγια ἀπ' τὸ δωμάτιό της κάθε νύχτα γιατὶ εἶταν σύμβολα τῶν γυναικείων γεννητικῶν ὀργάνων. Τὰ ρολόγια ποὺ ξέρουμε ὅτι μποροῦν νὰ ἔχουν καὶ ἄλλες συμβολικὲς σημασίες, ἐχτὸς ἀπ' αὐτή, ἀποχτοῦν τὴ σημασία ἑνὸς γεννητικοῦ ὀρ-

γάνου, ἀπὸ τὴ σχέση τους μὲ περιοδικὲς διαδικασίες καὶ κανονικὰ χρονικὰ διαστήματα. Ἀκοῦμε συχνὰ μιὰ γυναίκα νὰ καυχιέται πὼς τὰ ἔμμηνα της παρουσιάζονται μὲ ὡρολογιακὴ ἀκρίβεια. Τώρα ὁ ειδικὸς φόβος τῆς ἄρρωστης εἶταν πὼς τὸ τίκ - τὰκ τῶν ρολογιῶν θὰ τὴν τάραζε κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ὕπνου της. Τὸ τίκ - τὰκ τοῦ ρολογιοῦ ὅμως συγκρίνεται μὲ τὸν παλμὸ τῆς κλειτορίδας στὴ σεξουαλικὴ διέγερση. Αὐτὴ ἡ αἴσθηση ποὺ τὴν ἀνησυχοῦσε τὴν εἶχε πραγματικὰ ἀρκετὲς φορὲς ξυπνήσει ἀπὸ τὸν ὕπνο της, καὶ τώρα ὁ φόβος της γιὰ μιὰ στύση τῆς κλειτορίδας ἐκφραζόταν μὲ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ κανόνα νὰ ἀπομακρυνθοῦν ὅλα τὰ ἐκρεμῆ καὶ τὰ ρολόγια μακριά της, τὴ νύχτα. Οἱ γλάστρες τῶν λουλουδιῶν καὶ τὰ βάζα εἶναι ὅπως ὅλα τὰ δοχεῖα ἐπίσης σύμβολα τῶν γυναικείων γεννητικῶν ὀργάνων. Οἱ προφυλάξεις γιὰ νὰ παρεμποδιστεῖ ἡ πτώση καὶ τὸ σπάσιμό τους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς νύχτας δὲ στεροῦνται λοιπὸν νοήματος. Ξέρουμε τὴν πολὺ διαδεδομένη συνήθεια τοῦ σπασίματος ἑνὸς δοχείου ἢ πιάτου μὲ τὴν εὐκαιρία ἑνὸς ἀρραβώνα. Ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι παίρνουν ἕνα κομμάτι σὲ συμβολικὴ ἀποδοχὴ τοῦ γεγονότος ὅτι δὲ μποροῦν πιὰ νὰ διατυπώσουν καμιὰ ἀξίωση πάνω στὴ νύφη, ἕνα ἔθιμο ποὺ ἴσως γεννήθηκε μαζὶ μὲ τὴν μονογαμία. Ἡ ἀσθενὴς συνεισέφερε ἀκόμα μιὰ ἀνάμνηση καὶ πολλοὺς συνειρμοὺς σ' αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ τυπικοῦ της. Κάποτε ὅταν εἶταν παιδὶ εἶχε πέσει ἐνῶ κρατοῦσε ἕνα δοχεῖο ἀπὸ γυαλὶ ἢ πορσελάνη καὶ εἶχε κόψει τὸ δάχτυλό της ποὺ μάτωσε πολύ. Ὅσο μεγάλωνε καὶ μάθαινε τὰ γεγονότα γιὰ τὴ σεξουαλικὴ ἐπαφή, τῆς γεννήθηκε ὁ φόβος ὅτι κατὰ τὴ νύχτα τοῦ γάμου της δὲ θὰ μάτωνε καὶ ἔτσι θ' ἀπέδειχνε πὼς δὲν εἶταν παρθένα. Οἱ προφυλάξεις της ἐνάντια στὸ σπάσιμο τοῦ δοχείου σήμαινε μιὰ ἀπόριψη ὅλου τοῦ συμπλέγματος ποὺ ἀφοροῦσε τὴν παρθενία της καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ματώματος στὴν πρώτη πράξη τῆς συνεύρεσης: μιὰ ἀπόριψη τοῦ φόβου τόσο ὅτι θὰ μάτωνε, ὅσο κι ὅτι δὲ θὰ μάτωνε. Αὐτὲς οἱ προφυλάξεις δὲν εἶχαν πραγματικὰ παρὰ μακρυνὴ σχέση μὲ τὴν πρόληψη τοῦ θορύβου.

Μιὰ μέρα μάντεψε τὴν κεντρικὴ ἰδέα τοῦ τυπικοῦ της, ὅτον ξαφνικὰ κατάλαβε γιατί δὲν ἤθελε ν' ἀφήσει τὸ προσκεφάλι νὰ ἐγγίσει τὴν πλάτη τοῦ κρεβατιοῦ. Τὸ προσκεφάλι πάντα τῆς φαινόταν σὰ γυναίκα καὶ ἡ ὄρθια πλάτη τοῦ κρεβατιοῦ σὰν ἄντρας. Ἤθελε λοιπὸν μ' αὐτὴ τὴν μαγικὴ τελετή, νὰ κρατήσει μακριὰ τὸν ἄντρα καὶ τὴν γυναίκα, δηλαδὴ νὰ χωρίσει τοὺς γονεῖς καὶ νὰ ἐμποδίσει τὴ συνεύρεσή τους. Χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἑδραίωση τοῦ τυπικοῦ της, εἶχε δοκιμάσει νὰ πραγματοποιήσει αὐτὸ τὸ σκοπὸ μὲ μιὰ πιὸ ἄμεση μέθοδο. Εἶχε ἀρχίσει νὰ προσποιεῖται φόβο, ἢ εἶχε ἐκμεταλλευτεῖ μιὰ τάση γιὰ φόβο, ἔτσι ποὺ ἡ πόρτα ἀνάμεσα στὴν κρεβατοκάμαρά της καὶ τὴν κάμαρα τῶν γονέων της δὲν ἔπρεπε νὰ κλείνει. Αὐτὸς ὁ κανόνας περιλαμβανόταν ἀκόμα στὸ

τωρινὸ τυπικό της. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο κατόρθωνε νὰ μπορεῖ νὰ κρυφακούει τοὺς γονεῖς της. Κι αὐτὸ εἶταν μιὰ ἐνέργεια ποὺ κάποτε τῆς εἶχε προκαλέσει μῆνες ἀϋπνίας. Ἐπειδὴ δὲν τῆς ἔφτανε ποὺ παρενοχλοῦσε τοὺς γονεῖς της μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, κατάφερε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἀκόμα καὶ νὰ κοιμᾶται ἀνάμεσα στὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα της. Τὸ «προσκεφάλι» καὶ τὸ «κρεβάτι» τότε ἐμποδίζονταν πραγματικὰ νὰ ἔρθουν σὲ ἐπαφή. Ὅταν τελικὰ μεγάλωσε πολὺ γιὰ νὰ νιώθει ἄνετα στὸ ἴδιο κρεβάτι μὲ τοὺς γονεῖς της κατάφερε τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα προσποιούμενη ὅτι φοβᾶται καὶ πείθοντας τὴν μητέρα της ν' ἀλλάξει θέση μαζί της καὶ νὰ τῆς παραχωρήσει τὴν θέση της κοντὰ στὸν πατέρα της. Αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο εἶταν χωρὶς ἀμφιβολία ἡ ἀφετηρία τῶν φαντασιώσεων, ποὺ τὸ ἀποτέλεσμά τους εἶταν φανερὸ στὸ τυπικό.

Ἂν τὸ προσκεφάλι εἶταν γυναίκα, τότε τὸ τίναγμα τοῦ παπλώματος ὥσπου ὅλα τὰ φτερὰ νὰ κατέβουν, κάνοντας ἐκεῖ μιὰ προεξοχή, εἶχε κι' αὐτὸ ἕνα νόημα. Σήμαινε τὴ γονιμοποίηση μιᾶς γυναίκας. Δὲν παρέλειπε πάλι ἡ ἀσθενὴς νὰ ἐξαφανίσει τὴν ἐγκυμοσύνη γιατὶ χρόνια φοβόταν πὼς ἡ συνουσία ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς της θὰ μποροῦσε νὰ καταλήξει σ' ἕνα ἄλλο παιδὶ ποὺ θᾶταν γι αὐτὴν ἀντίζηλος. Ἐξάλλου ἂν τὸ μεγάλο προσκεφάλι σημαίνει τὴ μητέρα, τότε τὸ μικρὸ μαξιλάρι δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ παρασταίνει τὴν κόρη. Γιατί αὐτὸ τὸ μαξιλάρι θὰ πρέπει νὰ τοποθετεῖται σὰ ρόμβος στὸ προσκεφάλι καὶ τὸ κεφάλι της νὰ μπαίνει ἀκριβῶς στὴ μέση του κατὰ μῆκος; Τῆς θύμισα εὔκολα ὅτι ὁ ρόμβος χρησιμοποιεῖται συχνὰ σὲ σχέδια πάνω σὲ τοίχους γιὰ νὰ σημάνει τὰ ἀνοιχτὰ γυναικεῖα ὄργανα. Τὸ ρόλο τοῦ ἄντρα (τοῦ πατέρα) τὸν ἔπαιζε ἡ ἴδια καὶ ἀντικαθιστοῦσε τὸ ἀντρικὸ ὄργανο μὲ τὸ δικό της κεφάλι (πρβλ. τὸ συμβολισμὸ τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ γιὰ τὸν εὐνουχισμό).

Φριχτὲς σκέψεις, θὰ πεῖτε, ἔρχονται στὸ νοῦ μιᾶς παρθένας. Τὸ παραδέχομαι. Μὴν ξεχνᾶτε ὅμως πὼς δὲν ἐφεύρα αὐτὲς τὶς ἰδέες, μόνο τὶς ἐξέθεσα. Ἕνα τυπικὸ αὐτοῦ τοῦ εἴδους πρὶν ἀπὸ τὸν ὕπνο εἶναι ἐπίσης ἀρκετὰ ἰδιότυπο, καὶ δὲ μπορεῖτε νὰ ἀρνηθεῖτε τὴν ἀντιστοιχία ποὺ ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία μεταξὺ τῶν τελετῶν καὶ τῶν φαντασιώσεων. Βρίσκω ὡστόσο πὼς εἶναι πιὸ σημαντικὸ νὰ σημειώσετε ὅτι τὸ τυπικὸ εἶταν ἀποτέλεσμα, ὄχι μιᾶς μόνης φαντασίωσης, ἀλλὰ πολλῶν μαζὶ ποὺ φυσικὰ θὰ πρέπει νὰ εἶχαν ἕνα κοινὸ σημεῖο συνάντησης. Σημειῶστε ἀκόμα ὅτι οἱ λεπτομέρειες τοῦ τυπικοῦ ἀντικατοπτρίζουν τὶς σεξουαλικὲς ἐπιθυμίες τόσο τὶς θετικὲς ὅσο καὶ τὶς ἀρνητικές, καὶ χρησιμεύουν ἐν μέρει σὰν ἐκφράσεις τους καὶ ἐν μέρει σὰν ἄμυνα ἐναντίον τους.

Θὰ εἶταν δυνατὸ νὰ πετύχει κανεὶς πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ τυπικοῦ βάζοντάς το στὴ θέση του, σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα συμπτώματα τῆς ἄρρωστης. Αὐτὸς ὅμως δὲν

είναι ο σκοπός μας προς το παρόν. Θα πρέπει να ικανοποιηθείτε με μια παραπομπή σ' έναν ερωτικό δεσμό προς τον πατέρα πού ε'χε γεννηθεί πολύ νωρίς στην παιδική ηλικία και πού είχε σκλαβώσει αυτό το κορίτσι. Ίσως γι αυτό το λόγο ή στάση της να είταν τόσο εχθρική προς τη μητέρα της. Ακόμα δε μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός πως ή ανάλυση αυτού του συμπτώματος μας οδήγησε πάλι προς την σεξουαλική ζωή της ασθενούς. Όσο περισσότερα μαθαίνουμε για το νόημα και το σκοπό των νευρωτικών συμπτωμάτων, τόσο λιγότερο θα μας φαίνεται αυτό εκπληχτικό!

Από δυο διαλεγμένα παραδείγματα σας έδειξα τώρα ότι τα νευρωτικά συμπτώματα έχουν νόημα όπως τα λάθη και τα όνειρα και ότι έχουν στενή συγγένεια με τα γεγονότα της ζωής του ασθενούς. Μπορώ να περιμένω πως θα πιστέψετε τον σημαντικότατο αυτόν ισχυρισμό με δυο μονάχα παραδείγματα; Όχι, βέβαια. Αλλά μπορείτε να περιμένετε να συνεχίσω να σας αναφέρω παραδείγματα ώσπου να δηλώσετε ότι πεισθήκατε; Πάλι όχι, γιατί λόγῳ της εξαντλητικής έκθεσης πού δόθηκε σε κάθε ατομική περίπτωση θα έπρεπε να αφιερώσω πέντε ώρες τη βδομάδα για μια ολόκληρη διδακτική περίοδο, για την εξέταση μόνο του σημείου αυτού της θεωρίας των νευρώσεων. Θα σας παραπέμψω όμως για περισσότερα, στη φιλολογία πάνω σ' αυτό το θέμα, στην κλασσική ερμηνεία των συμπτωμάτων στην πρώτη περίπτωση του Μπρόϋερ (υστερία), στις χτυπητές διευκρινίσεις των πολύ σκοτεινών συμπτωμάτων, στην λεγομένη πρώϊμη άνοια πού έκανε ο Κ. Γιούνγκ, μια εποχή πού ο ερευνητής αυτός δεν είταν παρά ένας ψυχαναλυτής και δε φιλοδοξούσε να γίνει προφήτης, και σ' όλες τις ακόλουθες συνεισφορές με τις οποίες γέμισαν από τότε τα περιοδικά μας. Αυτός ο τύπος της έρευνας είναι πλούσιος σε παραδείγματα. Ή ανάλυση, ή ερμηνεία και ή μετάφραση των νευρωτικών συμπτωμάτων, αποδείχτηκε τότε ελκυστική στους ψυχαναλυτές πού παρέλειψαν προσωρινά τα άλλα προβλήματα των νευρώσεων.

Οποιοσδήποτε από σας κάνει την αναγκαία προσπάθεια να μελετήσει αυτό το πρόβλημα, είναι βέβαιο ότι θα απορήσει πολύ από τον πλούτο του αποδειχτικού υλικού. Θα συναντήσει όμως και μια δυσκολία. Ή σημασία ενός συμπτώματος βρίσκεται όπως είδαμε στη σχέση του με τη ζωή του ασθενούς. Όσο πιο ατομικά σχηματίστηκε το σύμπτωμα τόσο πιο φανερά πρέπει να περιμένουμε ότι θα διαπιστώσουμε αυτή τη σχέση. Τότε το έργο μας περιορίζεται στην ανακάλυψη, για κάθε παράλογη ιδέα και άχρηστη πράξη, μιας προηγούμενης κατάστασης πραγμάτων, όπου ή ιδέα είταν δικαιολογημένη και ή πράξη σκόπιμη. Ή μανιακή ενέργεια της ασθενούς πού έτρεχε στο τραπέζι και χτυπούσε το κουδούνι για την υπηρέτρια, είναι ένα τέλειο υπόδειγμα αυτού του είδους των συμπτωμάτων. Βλέπει, όμως, κανείς συχνά συμ-

πτώματα ἐντελῶς διαφορετικοῦ τύπου. Εἶναι κεῖνα ποὺ ὀνομάζουμε τυπικὰ συμπτώματα μιᾶς ἀσθένειας καὶ σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις, εἶναι οὐσιαστικὰ τὰ ἴδια· οἱ ἀτομικὲς διαφορὲς ἐξαφανίζονται σ' αὐτὰ ἢ τουλάχιστο ἐξασθενοῦν, ἔτσι ποὺ νἆναι δύσκολο νὰ τὶς συνδέσει κανεὶς μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ἀσθενοῦς ἢ νὰ τὶς συσχετίσει μὲ εἰδικὲς καταστάσεις στὸ παρελθόν του. Ἂς ἐξετάσουμε πάλι τὴ νευρωτικὴ μονομανία. Οἱ προετοιμαστικὲς τελετὲς γιὰ τὸν ὕπνο τῆς δεύτερης περίπτωσης εἶναι ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις ἐντελῶς τυπικές, παρ' ὅλο ποὺ δείχνουν ἀρκετὰ ἀτομικὰ χαρακτηριστικά, ὥστε νὰ κάνουν δυνατὴ μιά, σὰ νὰ λέμε, «ἱστορικὴ» ἑρμηνεία. Ὅλοι ὅμως οἱ μονομανεῖς ἀσθενεῖς ὑπόκεινται σὲ ἐπαναλήψεις, σὲ ἀπομόνωση ὁρισμένων ἐνεργειῶν τους καὶ σὲ ρυθμικὲς ἐνέργειες. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς πλένονται ὑπερβολικά. Οἱ ἀσθενεῖς ἐκεῖνοι ποὺ ὑποφέρουν ἀπὸ ἀγοραφοβία (τοποφοβία, φόβο τοῦ χώρου) ποὺ δὲ θεωρεῖται πιὰ σὰν μανιακὴ νεύρωση ἀλλὰ κατατάσσεται τώρα στὴν ἀγωνιώδη ὑστερία, ἐπαναλαμβάνουν τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ τῆς παθολογικῆς εἰκόνας συχνὰ μὲ κουραστικὴ μονοτονία. Φοβοῦνται τοὺς κλειστοὺς χώρους, τὶς μεγάλες ἀνοιχτὲς πλατεῖες, τὶς μεγάλες ἀνοιχτὲς ἐκτάσεις δρόμων καὶ λεωφόρων. Νιώθουν προστατευμένοι ἂν τοὺς συνοδεύουν ἢ ἂν τοὺς ἀκολουθεῖ κανένα ὄχημα. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἐπάνω σ' αὐτὰ τὰ κοινὰ βασικὰ στοιχεῖα οἱ διάφοροι ἀσθενεῖς κατασκευάζουν ἀτομικὲς συνθῆκες δικές τους, ψυχικὲς διαθέσεις θὰ μποροῦσε νὰ τὶς πεῖ κανείς, ποὺ ἔρχονται σ' ἄμεση ἀντίθεση μὲ ἄλλες περιπτώσεις. Ὁ ἕνας φοβᾶται μόνο τοὺς στενοὺς δρόμους, ὁ ἄλλος μόνο τοὺς φαρδεῖς, ὁ ἕνας μπορεῖ νὰ περπατήσει μόνον ὅταν εἶναι λίγος κόσμος γύρω του, ὁ ἄλλος μόνο ὅταν εἶναι πολυκοσμία. Τὸ ἴδιο στὴν ὑστερία, ἐκτὸς ἀπ' τὸν πλοῦτο ἀτομικῶν χαρακτηριστικῶν ὑπάρχουν πάντα πολλὰ κοινὰ τυπικὰ συμπτώματα ποὺ φαίνονται νὰ μὴν ἐπιδέχονται εὔκολη ἱστορικὴ ἑρμηνεία. Ἂς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι εἶναι αὐτὰ τὰ τυπικὰ συμπτώματα ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προσανατολιστοῦμε γιὰ νὰ διατυπώσουμε μιὰ διάγνωση. Ἂν ὑποθέσουμε πὼς σὲ μιὰ περίπτωση ὑστερίας κατορθώσαμε νὰ ἀποδώσουμε ἕνα τυπικὸ σύμπτωμα σὲ μιὰ ἢ πολλὲς ὅμοιες ἐμπειρίες (λ.χ. ἕναν ὑστερικὸ ἐμετό, σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀηδιαστικὲς ἐντυπώσεις) θὰ προκαλέσει σύγχυση ν' ἀνακαλύψουμε πὼς μιὰ ἄλλη περίπτωση ἐμετοῦ προκλήθηκε ἀπὸ μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ σειρὰ φαινομενικῶν αἰτίων. Θἄλεγε κανεὶς πὼς οἱ ὑστερικοὶ ἀσθενεῖς εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ κάνουν ἐμετὸ γιὰ κάποια ἄγνωστη αἰτία καὶ πὼς οἱ ἱστορικοὶ παράγοντες ποὺ ἀποκαλύφτηκαν ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση εἶναι μονάχα προσχήματα, ποὺ τὰ ἐκμεταλλεύτηκε μιὰ ἐσωτερικὴ ἀναγκαιότητα ὅταν τῆς δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπιτελέσει τὸ σκοπό της.

Αὐτὸ μᾶς ὁδηγεῖ στὸ ἀπογοητευτικὸ συμπέρασμα ὅτι παρ' ὅλο ποὺ οἱ ἀτομικὲς μορφὲς τῶν νευρωτικῶν συμπτωμάτων μποροῦν βέβαια νὰ ἐξηγηθοῦν ἱκανοποιητικὰ ἀπὸ τὶς σχέσεις τους

μὲ τὶς ἐμπειρίες τοῦ ἀσθενοῦς, ὡστόσο ἡ ἐπιστήμη μας δὲ μᾶς βοηθάει πολὺ στὶς πιὸ συχνὲς περιπτώσεις τῶν τυπικῶν συμπτωμάτων. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, δὲ σᾶς ἐξήγησα ὅλες τὶς δυσκολίες ποὺ γεννιοῦνται κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ἀποφασιστικῆς ἔρευνας τῆς ἱστορικῆς σημασίας ἑνὸς συμπτώματος. Οὔτε καὶ τὸ μπορῶ γιατὶ παρ' ὅλο ποὺ ὁ σκοπός μου εἶναι νὰ μὴν κρύψω τίποτα ἀπὸ σᾶς καὶ νὰ μὴν ἐξωραΐσω τίποτα, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ σᾶς συγχύσω καὶ νὰ σᾶς καταπλήξω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν κοινῶν μας ἐρευνῶν. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ κατανόησή μας τῆς ἑρμηνείας τῶν συμπτωμάτων ἔχει μόλις ἀρχίσει, ὡστόσο θὰ μείνουμε σταθεροὶ στὶς γνώσεις ποὺ ἀποχτήσαμε καὶ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ξεπεράσουμε βῆμα πρὸς βῆμα τὶς δυσκολίες ποὺ μᾶς παρουσιάζει τὸ ἄγνωστο. Θὰ δοκιμάσω νὰ σᾶς ἐνθαρρύνω μὲ τὴ σκέψη πὼς εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὑπάρχει βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ἕνα εἶδος συμπτωμάτων καὶ στὸ ἄλλο. Ἂν ἡ ἀτομικὴ μορφὴ ἑνὸς συμπτώματος συνδέεται τόσο ἀλάνθαστα μὲ τὶς ἐμπειρίες τοῦ ἀσθενοῦς εἶναι δυνατὸν τὸ τυπικὸ σύμπτωμα νὰ ἔχει σχέση μὲ μιὰν ἐμπειρία ποὺ εἶναι ἡ ἴδια τυπικὴ καὶ κοινὴ σὲ ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Ἄλλα χαρακτηριστικὰ μιᾶς νεύρωσης ποὺ ἐπαναλαμβάνονται τυπικά, ὅπως ἡ ἐπανάληψη καὶ ἡ ἀμφιβολία τῆς μανιακῆς νεύρωσης, μπορεῖ νὰ εἶναι γενικὲς ἀντιδράσεις ποὺ ὁ ἀσθενὴς ὑποχρεώνεται νὰ τὶς ὑπερβάλει λόγῳ τῆς νοσηρῆς του κατάστασης. Μὲ λίγα λόγια δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀπελπιστοῦμε καὶ νὰ παραιτηθοῦμε. Ἂς δοῦμε τί ἄλλο μποροῦμε νὰ ἀνακαλύψουμε ἀκόμα.

Ὑπάρχει μιὰ παρόμοια δυσκολία στὴ θεωρία τῶν ὀνείρων, μιὰ δυσκολία ποὺ δὲ μπόρεσα νὰ τὴν ἐξετάσω κατὰ τὴ διάρκεια τῶν προηγούμενων συζητήσεών μας γιὰ τὰ ὄνειρα. Τὸ ἔκδηλο περιεχόμενο τῶν ὀνείρων εἶναι ποικίλο καὶ ἐξαιρετικὰ διαφοροποιημένο ἀτομικά, καὶ δείξαμε ἐξαντλητικὰ τί μποροῦμε νὰ πετύχουμε μὲ τὴν ἀνάλυση αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου. Ὑπάρχουν ὅμως ὄνειρα ποὺ μποροῦν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο νὰ ὀνομαστοῦν τ υ π ι κ ὰ καὶ ἐμφανίζονται στὸν καθένα, ὄνειρα μὲ ὅμοιο περιεχόμενο, ποὺ παρουσιάζουν τὶς ἴδιες δυσκολίες στὴν ἀνάλυση. Αὐτὰ εἶναι τὰ ὄνειρα πτώσης, πτήσης, κολύμβησης, πλεύσης ὅπως καὶ τὰ ὄνειρα στὰ ὁποῖα ἐμποδίζεται κανεὶς σὲ κάτι ἢ εἶναι γυμνὸς καὶ ὁρισμένοι ἄλλοι ἐφιάλτες ποὺ ἐπιδέχονται τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ἑρμηνεία, ἀνάλογα μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ ὀνειρευομένου, χωρὶς νὰ ὑπάρχει καμιὰ ἐξήγηση τῆς μονότονης ἐπανάληψής τους. Σημειώνουμε ὅμως ὅτι σ' αὐτὰ τὰ ὄνειρα τὸ κοινὸ θέμα εἶναι διαφοροποιημένο μὲ προσθῆκες ποὺ παραλάσσουν ἀπὸ ἄτομο σὲ ἄτομο. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι κι αὐτὰ θὰ ἀποδειχτοῦν ὅτι συμφωνοῦν μὲ τὶς ἄλλες γνώσεις μας γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ὀνείρων, ποὺ τὶς ἀποχτήσαμε μὲ ἄλλου εἴδους ὄνειρα — ὄχι ὕστερα ἀπὸ κάποια βιασμένη ἑρμηνεία, ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ μιὰ βαθμιαία ἐπέκταση τῶν γνώσεών μας πάνω σ' αὐτὰ τὰ θέματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΟΓΔΟΟ

ΚΑΘΗΛΩΣΗ ΣΤΑ ΤΡΑΥΜΑΤΑ. ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ

Εἶπα στὸ προηγούμενο κεφάλαιο πὼς θὰ παίρναμε σὰν ἀφετηρία γιὰ τὴν παρὰ κάτω ἐργασία μας τὴ γνώση ποὺ ἀποχτήσαμε ἤδη, καὶ ὄχι τὶς ἀμφιβολίες ποὺ γέννησε μέσα μας αὐτή. Δὲν ἀρχίσαμε ἀκόμα οὔτε νὰ συζητᾶμε δυὸ ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν δύο παραδειγμάτων μου.

Πρῶτο: καὶ οἱ δυὸ ἀσθενεῖς δίνουν τὴν ἐντύπωση πὼς εἶναι «καθηλωμένες» σὲ ἕνα εἰδικὸ σημεῖο τοῦ παρελθόντος τους καὶ δὲν ξέρουν πῶς νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπ' αὐτὸ καὶ εἶναι κατὰ συνέπεια ἀποξενωμένες τόσο ἀπὸ τὸ παρὸν ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ μέλλον. Εἶναι φυλακισμένες ἂς ποῦμε μέσα στὴν ἀρρώστια τους, ἀκριβῶς ὅπως παλιότερα οἱ ἄνθρωποι συνήθιζαν νὰ ἀποσύρονται στὸ μοναστήρι γιὰ νὰ ζήσουν ἐκεῖ τὴν ἄτυχη μοίρα τους. Στὴν περίπτωση τῆς πρώτης ἀσθενοῦς εἶταν ὁ γάμος, ποὺ στὴν πραγματικότητα εἶχε τελειώσει πολὺν καιρό, ποὺ εἶχε φέρει αὐτὴ τὴν καταστροφή. Τὰ συμπτώματά της τὴν ἔκαναν ἱκανὴ νὰ συνεχίσει τὶς σχέσεις μὲ τὸ σύζυγό της. Θὰ μπορούσαμε νὰ διακρίνουμε σ'αὐτὰ τὶς φωνὲς ποὺ

συνηγορούσαν γι αὐτόν, τὸν δικαιολογούσαν, τὸν ἐξεθείαζαν καὶ θρηνούσαν τὴν ἀπώλειά του. Παρ'ὅλο ποὺ εἶναι νέα καὶ θὰ μποροῦσε νὰ προσελκύσει ἄλλους ἄντρες, εἶχε ἐφεύρει κάθε δυνατὴ πραγματικὴ καὶ φανταστικὴ (μαγικὴ) προφύλαξη γιὰ νὰ μείνει πιστὴ σ' αὐτόν. Δὲ θέλει νὰ συναντήσει ξένους, παραμελεῖ τὴν ἐμφάνισή της, ἀκόμα δὲ μπορεῖ νὰ σηκωθεῖ πρόθυμα ἀπὸ κάθε καρέκλα ποὺ κάθεται καὶ ἀρνεῖται νὰ ὑπογράψει καὶ δὲ μπορεῖ νὰ προσφέρει δῶρα, γιατὶ κανεὶς δὲν πρέπει νὰ ἔχει κάτι ποὺ νὰ εἶναι δικό της.

Στὴ δεύτερη ἄρρωστη, τὴ νέα κοπέλα, εἶναι ἡ ἐρωτικὴ προσήλωση στὸν πατέρα, ποὺ διαμορφώθηκε στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφηβεία, ποὺ παίζει αὐτὸ τὸ ρόλο στὴ ζωή της. Ἔχει ἀκόμα πείσει τὸν ἑαυτό της πὼς δὲ μπορεῖ νὰ παντρευτεῖ ὅσο εἶναι ἔτσι ἄρρωστη. Μποροῦμε νὰ ὑποπτευθοῦμε πὼς ἀρρώστησε ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι ἀνίκανη νὰ παντρευτεῖ καὶ ἔτσι νὰ μείνει μὲ τὸν πατέρα της.

Δὲ μποροῦμε νὰ ἀποφύγουμε νὰ κάνουμε τὴν ἐρώτηση πῶς, μὲ ποιά μέσα, καὶ ἀπὸ ποιά κίνητρα κινούμενος κανεὶς μπορεῖ νὰ πάρει μιὰ τέτια ἀλλόκοτη καὶ ἐπιζήμια στάση ἀπέναντι στὴ ζωή, ἂν φυσικὰ αὐτὴ ἡ στάση ἀποτελεῖ γενικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς νεύρωσης καὶ ὄχι μιὰ εἰδικὴ ἰδιομορφία αὐτῶν τῶν δυὸ ἀσθενῶν. Καὶ πραγματικὰ ἔτσι εἶναι. Πρόκειται γιὰ ἕνα γενικὸ χαρακτηριστικό, κοινὸ σὲ κάθε νεύρωση καὶ μὲ μεγάλη πραχτικὴ σημασία. Ἡ πρώτη ὑστερικὴ ἀσθενὴς τοῦ Μπρόϋερ εἶταν *καθηλωμένη* κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο στὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ πατέρας της εἶχε ἀρρωστήσει βαριὰ καὶ τὸν περιποιόταν αὐτή. Παρ' ὅλη τὴ θεραπεία της, ἔμεινε, ὥς ἕνα σημεῖο, ἀποκομένη ἀπὸ τὴ ζωή, ἀπὸ κείνη τὴν ἐποχή. Γιατὶ παρ' ὅλο ποὺ παρέμεινε γερὴ καὶ δραστήρια, δὲν ἀκολούθησε τὴ φυσιολογικὴ σταδιοδρομία μιᾶς γυναίκας. Σὲ καθέναν ἀπ' τοὺς ἀσθενεῖς μας μαθαίνουμε μὲ τὴν ψυχανάλυση πὼς τὰ συμπτώματα καὶ τὰ ἀποτελέσματά τους ξανάφεραν τὸν πάσχοντα σὲ κάποια παλιὰ περίοδο τῆς ζωῆς του. Κατὰ μεγάλο ποσοστὸ ὁ ἀσθενὴς εἶναι καθηλωμένος σὲ μιὰ πολὺ παλιὰ περίοδο τῆς ζωῆς του παιδική, ἢ — ὅσο κι ἂν αὐτὸ φαίνεται περίεργο— βρεφική.

Τὴ μεγαλύτερη ἀναλογία πρὸς τὴ συμπεριφορὰ τῶν νευρωτικῶν μας ἀσθενῶν τὴν παρουσιάζουν μορφὲς τῆς ἀσθενείας ποὺ ἔγινε τελευταῖα τόσο κοινὴ μὲ τὸν πόλεμο —τὶς ὀνομαζόμενες *τραυματικὲς νευρώσεις*. Φυσικὰ παρόμοιες περιπτώσεις ἔχουν παρουσιαστεῖ καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, ὕστερα ἀπὸ σιδηροδρομικὰ ἀτυχήματα καὶ ἄλλες τρομακτικὲς ἐμπειρίες ποὺ συνεπάγονται κίνδυνο γιὰ τὴ ζωή. Αὐτὲς οἱ τραυματικὲς νευρώσεις δὲν εἶναι βασικὰ οἱ ἴδιες μὲ κεῖνες ποὺ συμβαίνουν αὐθόρμητα καὶ ποὺ τὶς ἐρευνοῦμε ἀναλυτικὰ καὶ εἴμαστε συνηθισμένοι νὰ τὶς θεραπεύουμε. Οὔτε εἴχαμε καμιὰ ἐπιτυχία μέχρι τώρα στὸ

συσχετισμό τους μὲ τὶς ἀπόψεις μας σὲ ἄλλα θέματα. Ἀργότερα ἐλπίζω νὰ σᾶς δείξω σὲ τί ὀφείλεται αὐτὸς ὁ περιορισμός. Ὡστόσο ὑπάρχει μιὰ ἀπόλυτη σύμφωνία ἀνάμεσά τους, σ' ἕνα σημεῖο ποὺ μπορεῖ νὰ τονιστεῖ. Οἱ τραυματικὲς νευρώσεις δείχνουν πολὺ καθαρὰ πὼς μιὰ καθήλωση στὴ στιγμὴ ποὺ συνέβη τὸ τραῦμα βρίσκεται στὴ ρίζα τους. Αὐτοὶ οἱ ἀσθενεῖς ταχτικὰ ἀναπλάθουν καταστάσεις ὅπου συνέβη τὸ τραῦμα, στὰ ὄνειρά τους.Ὅταν παρουσιάζουν προσβολὲς ὑστερικοῦ τύπου ὅπου ἡ ἀνάλυση εἶναι δυνατή, φαίνεται πὼς ἡ προσβολὴ ἀποτελεῖ μιὰ πλήρη ἀναπαράσταση τῆς τότε κατάστασης. Εἶναι σάμπως αὐτὰ τὰ πρόσωπα νὰ μὴν εἶχαν κατορθώσει ἀκόμα νὰ ξεπεράσουν αὐτὴ τὴν κατάσταση, σάμπως νὰ ἀντιμετώπιζαν ἀκόμα αὐτὸ τὸ ἔργο μπροστά τους. Δεχόμαστε αὐτὴ τὴν στάση τους μὲ ὅλη τὴ σοβαρότητα, γιατὶ μᾶς δείχνει ἕνα δρόμο πρὸς ἐκεῖνο ποὺ μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε οἰκονομικὴ ἀντίληψη τῆς νοητικῆς διαδικασίας. Ὁ ὅρος «τραυματικὸς» δὲν ἔχει στὴν πραγματικότητα ἄλλη σημασία παρὰ αὐτὴ τὴν «οἰκονομική». Μιὰ ἐμπειρία ποὺ τὴν ὀνομάζουμε τραυματική, εἶναι μιὰ ἐμπειρία ὅπου ὁ νοῦς ὑποβάλλεται σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα σὲ τόσο ἰσχυρὲς παρορμήσεις ὥστε ἡ ἀφομοίωση ἢ ἡ κατεργασία τους δὲ μπορεῖ πιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ μὲ φυσιολογικὰ μέσα καὶ προκύπτουν μόνιμες διαταραχὲς στὴν κατανομὴ τῆς διαθέσιμης ἐνεργητικότητας στὸ νοῦ.

Αὐτὴ ἡ ἀναλογία μᾶς βάζει στὸν πειρασμὸ νὰ κατατάξουμε σὰν τραυματικὲς καὶ ἐκεῖνες τὶς ἐμπειρίες ὅπου οἱ νευρωτικοί μας ἀσθενεῖς φαίνονται νὰ εἶναι καθηλωμένοι. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀποχτᾶμε μιὰ ἑνιαία αἰτία ὅλων τῶν νευρωτικῶν ἀσθενειῶν, ποὺ θὰ ὀφείλονταν σὲ τραυματικὲς ἐμπειρίες καὶ θἆταν συνέπεια τῆς ἀνικανότητας τοῦ νοῦ νὰ ἐπεξεργαστεῖ μιὰ ἐξαιρετικὰ ἰσχυρὴ συναισθηματικὴ ἐμπειρία. Πραγματικὰ ἡ πρώτη διατύπωση πού, ἐγὼ καὶ ὁ Μπρόϊερ στὰ 1893 — 95, μ' αὐτὴν περιγράψαμε τὶς νέες μας παρατηρήσεις ὑπὸ μορφὴ θεωρίας. εἶχε γίνει κατὰ τρόπο πολὺ παρόμοιο. Μιὰ περίπτωση σὰν κι αὐτὴ τῆς πρώτης ἀσθενοῦς ποὺ περιγράψαμε, τῆς νέας γυναίκας ποὺ χώρισε ἀπὸ τὸν ἄντρα της, προσαρμόζεται πολὺ καλὰ σ' αὐτὴ τὴν περιγραφή. Δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ «ξεπεράσει» τὸ ἀνέφικτο τοῦ γάμου της καὶ εἶταν ἀκόμα καθηλωμένη στὸ τραῦμα της. Ἡ δεύτερη ὅμως περίπτωση τῆς νεαρῆς κοπέλας ποὺ εἶταν καθηλωμένη στὸν πατέρα της μᾶς δείχνει ἀμέσως ὅτι ἡ διατύπωση αὐτὴ δὲν εἶναι ἀρκετὰ περιεκτική. Γιατὶ μιὰ παιδικὴ λατρεία τοῦ πατέρα ἀπὸ ἕνα μικρὸ κορίτσι εἶναι μιὰ τόσο κοινὴ ἐμπειρία καὶ τόσο συχνὰ δημιουργημένη ποὺ ὁ ὅρος «τραυματική», θὰ ἔχανε ὅλη του τὴ σημασία ἂν ἐφαρμοζόταν σ' αὐτή. Ἐξ ἄλλου τὸ ἱστορικὸ τῆς περίπτωσης δείχνει ὅτι ἡ πρώτη ἐρωτικὴ καθήλωση ξεπεράστηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν ἄρρωστη ἀνώδυνα, καθὼς φαίνεται καὶ μονάχα ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα ἐκφράστηκε στὴν νευρωτικὴ μονομανία. Ἔτσι λοιπὸν βλέπουμε

ὅτι θ' ἀντιμετωπίσουμε περιπλοκὲς μεγάλης ποικιλίας καὶ πολλοὺς καθοριστικοὺς παράγοντες στὶς νευρώσεις. Μαντεύουμε ὅμως, πὼς ἡ τραυματικὴ ἄποψη δὲ θὰ ἐγκαταλειφθεῖ ἀναγκαστικὰ σὰ σφαλερὴ ἀλλὰ ὅτι θὰ προσαρμοστεῖ καὶ θὰ πρέπει νὰ συντονιστεῖ κατάλληλα ἀλλοῦ.

Ἐδῶ πάλι πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὸ δρόμο ποὺ ἀκολουθούσαμε ὥς τώρα. Πρὸς τὸ παρὸν δὲ μᾶς ὁδηγεῖ πιὸ κάτω καὶ πρέπει νὰ μάθουμε πολλὰ ἀκόμα πρὶν μπορέσουμε νὰ τὸν συνεχίσουμε. Πρὶν ὅμως ἐγκαταλείψουμε τὸ θέμα τῆς καθήλωσης στὰ τραύματα θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι εἶναι ἕνα φαινόμενο ποὺ ἐκδηλώνεται σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ ἔξω ἀπὸ τὶς νευρώσεις. Κάθε νεύρωση περιέχει μιὰ τέτια καθήλωση, κάθε καθήλωση ὅμως δὲν ὁδηγεῖ σὲ μιὰ νεύρωση καὶ δὲ συνδέεται ἀναγκαστικὰ μὲ μιὰ νεύρωση οὔτε καὶ προκύπτει στὴν πορεία μιᾶς νεύρωσης. Ἡ λύπη εἶναι ἕνα πρότυπο καὶ τέλειο παράδειγμα μιᾶς συναισθηματικῆς καθήλωσης σὲ κάτι περασμένο καί, σὰν τὶς νευρώσεις, συνεπάγεται μιὰ κατάσταση ἀπόλυτης ἀποξένωσης ἀπὸ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον. Ὡστόσο ὅμως καὶ οἱ μὴ εἰδικοὶ διακρίνουν καθαρὰ τὴν λύπη ἀπὸ τὴ νεύρωση. Ἐξάλλου ὑπάρχουν νευρώσεις ποὺ μποροῦν νὰ περιγραφοῦν σὰν νοσηρὲς μορφὲς λύπης.

Συμβαίνει ἐπίσης μερικὰ ἄτομα νὰ καθηλωθοῦν ἐντελῶς σὲ μιὰ στιγμὴ τῆς ζωῆς τους ἀπὸ μιὰ τραυματικὴ ἐμπειρία ποὺ διατάραξε ὥς τὰ θεμέλια τὸ οἰκοδόμημα τῆς ζωῆς τους, ἔτσι ποὺ χάνουν κάθε ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ παρὸν καὶ γιὰ τὸ μέλλον καὶ ζοῦν διαρκῶς ἀπορροφημένα στὴν ἀναπόληση τοῦ παρελθόντος. Αὐτὰ ὅμως τὰ δυστυχισμένα πρόσωπα δὲ γίνονται ἀναγκαῖα νευρωτικά. Τὸ ἰδιαίτερο αὐτὸ χαραχτηριστικὸ δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται χαραχτηριστικὸ γνώρισμα μιᾶς νεύρωσης, ὅσο ἀμετάβλητο καὶ σημαντικὸ κι ἂν εἶναι κατὰ τὰ ἄλλα.

Τώρα ἂς στραφοῦμε στὸ δεύτερο συμπέρασμα ποὺ πρέπει νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὶς ἀναλύσεις μας. Εἶναι ἕνα συμπέρασμα στὸ ὁποῖο δὲν ἔχουμε ἀνάγκη νὰ ἐπιβάλουμε κανένα μεταγενέστερο περιορισμό. Στὴν πρώτη ἀσθενῆ μάθαμε γιὰ τὴν παράλογη μανιακὴ ἐνέργεια ποὺ ἐκτελοῦσε καὶ γιὰ τὶς ἐνδόμυχες ἀναμνήσεις ποὺ συνδέονταν μ' αὐτήν. Λάβαμε ἀκόμα ὑπόψη τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ δυὸ καὶ ἐξακριβώσαμε τὸ σκοπὸ τῆς μανιακῆς ἐνέργειας ἀπὸ τὴ σχέση της μὲ τὴν ἀνάμνηση. Ὑπάρχει ὅμως ἕνας παράγοντας ποὺ τὸν παραλείψαμε ἐντελῶς κι ὡστόσο εἶναι παράγοντας ποὺ ἀξίζει ὅλη τὴν προσοχή μας. Ὅσον καιρὸ ἡ ἀσθενὴς συνέχιζε νὰ ἐκτελεῖ αὐτὴ τὴν πράξη δὲν ἤξερε πὼς αὐτὴ συνδεόταν κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὴν προηγούμενη ἐμπειρία της. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὰ δυὸ αὐτὰ πράγματα εἴταν κρυμένη. Μποροῦσε νὰ ἀπαντήσει ἀπόλυτα εἰλικρινὰ πὼς δὲν ἤξερε ποιὰ παρόρμηση τὴν ὁδηγοῦσε σ' αὐτὴ τὴν μανία της. Τότε συνέβη ξαφνικὰ νὰ βρεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς θεραπείας, αὐτὴ τὴν σχέση καὶ νὰ τὴν ἀναφέρει. Ἀκόμα ὅμως καὶ τότε δὲν ἤξερε τίποτα γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς μανιακῆς

ἐνέργειας — δηλαδὴ νὰ διορθώσει ἕνα ὀδυνηρὸ γεγονὸς τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ ἀνεβάσει τὸν ἄντρα ποὺ ἀγαποῦσε στὴν ἴδια τὴν ἐκτίμησή της. Τῆς χρειάστηκε πολὺς καιρὸς καὶ πολλὴ προσπάθεια γιὰ νὰ συλλάβει καὶ νὰ παραδεχτεῖ πὼς μονάχα ἕνα τέτιο κίνητρο μποροῦσε νὰ ἀποτελέσει τὴν αἰτία τῆς μανιακῆς της ἐνέργειας.

Ἡ σχέση μὲ τὴ σκηνὴ ποὺ ἔγινε μετὰ τὴν ἄτυχη γαμήλια νύχτα καὶ τὸ ἴδιο τρυφερὸ αἴσθημα τῆς ἄρρωστης γιὰ τὸν ἄντρα της, αὐτὰ τὰ δυὸ μαζὶ ἀποτελοῦν ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάσαμε «νόημα» τῆς μανιακῆς πράξης. Καὶ οἱ δυὸ ὅμως πλευρὲς τοῦ νοήματος εἶταν κρυμένες ἀπ' αὐτή. Δὲν καταλάβαινε οὔτε τὸ «πόθεν» οὔτε τὸ «πρὸς τί» τῆς πράξης της ὅσο τὴν ἐχτελοῦσε. Συντελούνταν λοιπὸν μέσα της νοητικὲς διαδικασίες ποὺ ἡ μανιακὴ ἐνέργεια εἶταν τὸ ἀποτέλεσμά τους. Ἡ ἀσθενὴς ἀντιλαμβανόταν φυσιολογικὰ αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα ἀλλά, δὲ συνειδητοποιοῦσε τὰ νοητικὰ προηγούμενα ποὺ τὸ προκαλούσαν. Συμπεριφερόταν ἀκριβῶς ὅπως ἕνας ὑπνωτισμένος ποὺ ὁ Μπερνχάϊμ τὸν εἶχε διατάξει νὰ ἀνοίξει μιὰ ὀμπρέλα μέσα στὸ δωμάτιο πέντε λεφτὰ ἀφοῦ ξυπνοῦσε καὶ ποὺ δὲν εἶχε ἰδέα γιατὶ τὸ ἔκανε. Αὐτὸ εἶναι τὸ εἶδος τῆς περίπτωσης ποὺ ἔχουμε στὸ νοῦ μας ὅταν μιλᾶμε γιὰ τὴν ὕπαρξη ἀσυνειδήτων ν ο η τ ι κ ῶ ν δ ι α δ ι κ α σ ι ῶ ν. Μποροῦμε νὰ προκαλέσουμε ὁποιονδήποτε στὸν κόσμο νὰ δώσει μία πιὸ σωστὴ ἐπιστημονικὴ ἐξήγηση αὐτοῦ τοῦ θέματος καὶ τότε εὐχαρίστως θὰ ἀποσύρουμε τὸ συμπέρασμά μας ὅτι ὑπάρχουν ἀσυνείδητες νοητικὲς διαδικασίες. Ὥσπου ὅμως νὰ γίνει κάτι τέτιο, θὰ ἐπιμείνουμε σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα καὶ ἂν κανεὶς φέρει τὴν ἀντίρηση πὼς μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔννοια τὸ ἀσυνείδητο στερεῖται πραγματικότητας, πὼς εἶναι ἕνα ἁπλὸ νοητικὸ δημιούργημα, une façn de parler, πρέπει νὰ ἀρκεστοῦμε στὸ νὰ σηκώσουμε τοὺς ὤμους μας καὶ νὰ ἀπορίψουμε τὸν ἰσχυρισμό του σὰν ἀκατανόητο. Κάτι ὄχι πραγματικό, ποὺ ὡστόσο μπορεῖ νὰ δημιουργήσει κάτι τὸ τόσο πραγματικὸ καὶ ἁπτὸ ὅπως εἶναι μιὰ μανιακὴ ἐνέργεια.

Στὴν δεύτερη ἀσθενῆ βρίσκουμε βασικὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Εἶχε δημιουργήσει ἕναν κανόνα πὼς τὸ προσκεφάλι δὲν πρέπει νὰ ἐγγίζει στὴν πλάτη τοῦ κρεβατιοῦ, καὶ ἔπρεπε νὰ τηρήσει αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ κανόνα, δὲν ξέρει ὅμως ἀπὸ ποῦ προέρχεται, τί σημαίνει καὶ σὲ τί ὀφείλει τὴ δύναμή του. Δὲν εἶχε σημασία ἂν τὸν δέχεται ἀδιάφορα ἢ τὸν μάχεται ἢ ἐξοργίζεται ἐναντίον του ἢ ἀποφασίζει νὰ τὸν ἀνατρέψει. Θὰ τὸν τηρήσει. Πρέπει νὰ τηρηθεῖ, μάταια ἀναρωτιέται γιατί. Εἶναι ἀναμφισβήτητο πὼς αὐτὰ τὰ συμπτώματα, τῆς μανιακῆς νεύρωσης, αὐτὲς οἱ ἰδέες, αὐτὲς οἱ παρορμήσεις ποὺ κανεὶς δὲν ξέρει ποῦ γεννιοῦνται καὶ ποὺ προβάλλουν τέτια ἰσχυρὴ ἀντίδραση ἐνάντια σὲ κάθε προσπάθεια νὰ ἐπηρεαστεῖ ὅπως ἐπηρεάζεται ἕνας φυσιολογικὸς νοῦς, δίνουν τὴν ἐντύπωση ἀκόμα καὶ στοὺς ἴδιους τοὺς ἀρρώστους πὼς εἶναι

παντοδύναμοι ἐπισκέπτες ἀπὸ ἕναν ἄλλο κόσμο, ἀθάνατα πλάσματα ποὺ ἀνακατεύονται στὴ δίνη τῶν θνητῶν. Σ' αὐτὰ τὰ συμπτώματα βρίσκεται ἡ καθαρότερη ἔνδειξη μιᾶς ἰδιαίτερης σφαίρας νοητικῆς δραστηριότητας ἀποκομένης ἀπὸ κάθε τί ἄλλο. Δείχνουν ἀλάνθαστα τὸ δρόμο πρὸς τὴν πεποίθηση γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀσυνειδήτου στὸ νοῦ καὶ γι αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο ἡ κλινικὴ ψυχιατρικὴ ποὺ ἀναγνωρίζει μονάχα μιὰ ψυχολογία τοῦ συνειδητοῦ, δὲ μπορεῖ νὰ κάνει τίποτα μ' αὐτὰ τὰ συμπτώματα παρὰ νὰ τὰ στιγματίσει σὰ σημάδια ἑνὸς ἰδιαίτερου εἴδους ἐκφυλισμοῦ. Φυσικὰ οἱ μανιακὲς ἰδέες καὶ παρορμήσεις δὲν εἶναι οἱ ἴδιες ἀσυνείδητες ὅπως δὲν εἶναι ἡ ἐκτέλεση τῶν μανιακῶν πράξεων. Δὲ θὰ εἶχαν γίνει συμπτώματα ἂν δὲν εἶχαν εἰσδύσει στὸ συνειδητό. Τὰ νοητικὰ ὅμως προηγούμενά τους ποὺ ἀποκαλύφτηκαν ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση, οἱ σχέσεις στὶς ὁποῖες προσαρμόζονται μετὰ τὴν ἑρμηνεία εἶναι ἀσυνείδητες, τουλάχιστο μέχρι τὸν καιρὸ ποὺ κάνουμε τὸν ἄρρωστο νὰ τὶς συνειδητοποιήσει μὲ τὴν ἐργασία τῆς ἀνάλυσης.

Ἐπιπλέον λάβετε ὑπόψη σας πὼς τὰ γεγονότα ποὺ διαπιστώθηκαν σ' αὐτὲς τὶς δυὸ περιπτώσεις ἐπιβεβαιώνονται σὲ κάθε σύμπτωμα κάθε νευρωτικῆς ἀρρώστιας, πὼς πάντοτε καὶ παντοῦ ἡ σημασία τῶν συμπτωμάτων εἶναι ἄγνωστη στὸν ἄρρωστο, πὼς ἡ ἀνάλυση δείχνει πάντα πὼς αὐτὰ τὰ συμπτώματα προέρχονται ἀπὸ ἀσυνείδητες νοητικὲς διαδικασίες ποὺ μποροῦν ὡστόσο κάτω ἀπὸ διάφορες εὐνοϊκὲς συνθῆκες νὰ γίνουν συνειδητές. Θὰ καταλάβετε τότε πὼς δὲ μποροῦμε νὰ παραβλέψουμε τὸ ἀσυνείδητο τμῆμα τοῦ νοῦ στὴν ψυχανάλυση καὶ πὼς εἴμαστε συνηθισμένοι νὰ τὸ θεωροῦμε σὰν κάτι τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ χειροπιαστό. Ἴσως μπορέσετε ἀκόμα νὰ ἀντιληφθεῖτε πόσο ἀκατάλληλοι νὰ σχηματίσουν γνώμη γιὰ τὸ θέμα εἶναι ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ ξέρουν μόνο τὸ ἀσυνείδητο σὰν ἔκφραση ποὺ δὲν ἀναλύσανε ποτέ, δὲν ἑρμήνεψαν ποτὲ ὄνειρα ἢ δὲν μετέφρασαν νευρωτικὰ συμπτώματα ἀποκαλύπτοντας τὸ νόημα καὶ τὸ σκοπό τους. Θὰ σᾶς τὰ ἐπαναλάβω ὅλα γιὰ νὰ τὰ ἐντυπωθεῖτε. Τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ βρεῖ κανεὶς νόημα στὰ νευρωτικὰ συμπτώματα μὲ μέσο τὴν ἀναλυτικὴ ἑρμηνεία εἶναι ἀκαταμάχητη ἀπόδειξη τῆς ὕπαρξης — ἢ ἂν προτιμᾶτε τῆς ἀνάγκης νὰ παραδεχτοῦμε τὴν ὕπαρξη — ἀσυνείδητων νοητικῶν διαδικασιῶν.

Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ὅλο. Χάρη σὲ μιὰ δεύτερη ἀνακάλυψη τοῦ Μπρόϋερ ποὺ ὀφείλεται μονάχα σ' αὐτὸν καὶ ποὺ μοῦ φαίνεται ἀκόμα πιὸ μεγάλης σημασίας ἀπὸ τὴν πρώτη, ἀκόμα περισσότερα ἔχουν γίνει γνωστὰ γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ ἀσυνείδητο καὶ τὰ συμπτώματα τῶν νευρωτικῶν. Ὄχι μόνο εἶναι τὸ νόημα τοῦ συμπτώματος πάντοτε ἀσυνείδητο ἀλλὰ καὶ ὑπάρχει μιὰ σχέση ὑποκαταστατικῆς φύσης ἀνάμεσα στὰ δυό. Ἡ ὕπαρξη τοῦ συμπτώματος εἶναι δυνατὴ μονάχα λόγω αὐτῆς τῆς ἀσυνείδητης δραστηριότητας. Θὰ καταλάβετε σύντομα τί θέλω νὰ πῶ. Μὲ τὸν

Μπρόϋερ ὑποστηρίζω τὰ ἀκόλουθα: κάθε φορὰ ποὺ συναντᾶμε ἕνα σύμπτωμα μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι εἶναι παροῦσες στὸ νοῦ τοῦ ἀσθενοῦς συγκεκριμένες ἀσυνείδητες δραστηριότητες ποὺ περιέχουν τὸ νόημα τοῦ συμπτώματος. Ἀντίστροφα αὐτὸ τὸ νόημα πρέπει νἆναι ἀσυνείδητο γιὰ νὰ μπορέσει νὰ προκύψει ἕνα σύμπτωμα ἀπ' αὐτό. Τὰ συμπτώματα δὲν παράγονται ἀπὸ συνειδητὲς διαδικασίες. Μόλις οἱ σχετικὲς ἀσυνείδητες διαδικασίες γίνουν συνειδητὲς τὸ σύμπτωμα πρέπει νὰ ἐξαφανιστεῖ. Θὰ καταλάβετε ἀμέσως πὼς ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ δυνατότητα γιὰ θεραπεία, ἕνας τρόπος ποὺ μ' αὐτὸν τὰ συμπτώματα μποροῦν νὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ ἐξαφανιστοῦν. Μ' αὐτὸ τὸ μέσο ὁ Μπρόϋερ κατάφερε στὴν πράξη τὴν θεραπεία τῆς ἀσθενοῦς του, δηλαδὴ τὴν ἀπήλλαξε ἀπὸ τὰ συμπτώματά της, βρῆκε μιὰ μέθοδο νὰ φέρει στὴν συνειδητότητά της τὶς ἀσυνείδητες διαδικασίες ποὺ περιεῖχαν τὸ νόημα τῶν συμπτωμάτων της κ' ἔτσι τὰ συμπτώματα ἐξαφανίστηκαν.

Αὐτὴ ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Μπρόϋερ δὲν εἶταν τὸ ἀποτέλεσμα σειρᾶς σκέψεων ἀλλὰ μιὰ ἐπιτυχὴς παρατήρηση ποὺ ἔγινε δυνατὴ μὲ τὴ συνεργασία τῆς ἀσθενοῦς. Τώρα μὴν προσπαθήσετε νὰ βρεῖτε κάτι γνωστό σας παρόμοιο καὶ νὰ τὸ συγκρίνετε μ' αὐτὸ ποὺ σᾶς λέω. Πρέπει ν' ἀναγνωρίσετε σ' αὐτὸ ἕνα βασικὰ καινούργιο γεγονὸς ποὺ μὲ τὴ βοήθειά του πολλὰ ἄλλα μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν. Ἐπιτρέψατέ μου νὰ σᾶς τὸ ἐξηγήσω καὶ πάλι μὲ καινούργιο τρόπο.

Τὸ σύμπτωμα σχηματίζεται σὰν ἕνα ὑποκατάστατο γιὰ κάτι ἄλλο ποὺ παραμένει κρυμένο. Ὁρισμένες νοητικὲς διαδικασίες θὰ ἀναπτύσσονταν κάτω ἀπὸ κανονικὲς συνθῆκες, ὥσπου τὸ ἄτομο νὰ τὶς ἀντιληφτεῖ συνειδητά. Αὐτὸ δὲ συνέβη καὶ ἀντὶ γι αὐτὸ δημιουργήθηκε τὸ σύμπτωμα ἀπ' αὐτὲς τὶς διαδικασίες ποὺ διακόπηκαν καὶ παρεμποδίστηκαν μὲ κάποιο τρόπο καὶ ὑποχρεώθηκαν νὰ μείνουν ἀσυνείδητες. Ἔτσι συνέβη κάτι ποὺ εἶχε τὴ μορφὴ μιᾶς ἀνταλλαγῆς. Ἂν κατορθώσουμε νὰ ἀντιστρέψουμε αὐτὴ τὴ διαδικασία μὲ τὴ θεραπεία μας, θὰ ἔχουμε ἐκτελέσει τὸ καθῆκον μας τῆς ἐξαφάνισης τοῦ συμπτώματος.

Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Μπρόϋερ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἡ βάση τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπείας. Ἡ πρόταση πὼς τὰ συμπτώματα ἐξαφανίζονται ὅταν τὰ ἀσυνείδητα προηγούμενά τους γίνουν συνειδητά, ἀποδείχτηκε ἀπ' ὅλες τὶς ἀκόλουθες ἔρευνες, παρ' ὅλο ποὺ συναντῶνται μερικὲς φορὲς ἐξαιρετικὲς καὶ ἀναπάντεχες περιπλοκὲς κατὰ τὴν προσπάθεια νὰ ἐφαρμοστεῖ αὐτὴ ἡ ἀνακάλυψη. Ἡ θεραπεία μας κάνει τὴ δουλειά της μεταβάλλοντας κάτι τὸ ἀσυνείδητο σὲ συνειδητὸ καὶ πετυχαίνει στὴν ἐργασία της μόνο στὴν ἔκταση ποὺ εἶναι ἱκανὴ νὰ πραγματοποιήσει αὐτὴ τὴ μεταβολή.

Καὶ τώρα μιὰ σύντομη παρέκβαση γιατὶ ἀλλιῶς ὑπάρχει κίνδυνος νὰ νομίσετε πὼς ἡ θεραπεία εἶναι ἀρκετὰ εὔκολη. Σύμφω-

να μὲ τὰ συμπεράσματα ποὺ φτάσαμε μέχρις ἐδῶ, ἡ νεύρωση πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα κάποιου εἴδους ἄγνοιας τῶν νοητικῶν διαδικασιῶν ποὺ θἄπρεπε νὰ εἶναι γνωστές. Αὐτὸ θὰ πλησίαζε πολὺ στὸ πολὺ γνωστὸ σωκρατικὸ δόγμα ποὺ σύμφωνα μ' αὐτὸ ἀκόμα καὶ ἡ κακία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀγνοίας. Τώρα συμβαίνει στὴν ἀνάλυση ἕνας θεραπευτὴς μὲ πείρα νὰ μπορέσει νὰ ὑποψιαστεῖ συνήθως πολὺ εὔκολα ποιά εἶναι κεῖνα τὰ συναισθήματα ποὺ παρέμειναν ἀσυνείδητα σὲ κάθε ἰδιαίτερη περίπτωση ἀσθενοῦς. Δὲ θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νὰ εἶναι δύσκολη ὑπόθεση νὰ θεραπεύσει ἕνα ἀσθενῆ προσφέροντάς του τὴ γνώση καὶ ἀπαλάσσοντάς τον ἀπὸ τὴν ἄγνοιά του. Τουλάχιστο ἡ μιὰ πλευρὰ τοῦ ἀσυνείδητου νοήματος τοῦ συμπτώματος θὰ ἀντιμετωπιζόταν εὔκολα μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, παρ' ὅλο ποὺ εἶναι ἀλήθεια πὼς ἡ ἄλλη πλευρά του, ἡ σχέση δηλαδὴ ἀνάμεσα στὸ σύμπτωμα καὶ τὶς προηγούμενες ἐμπειρίες στὴν ζωὴ τοῦ ἀσθενοῦς, δύσκολα μποροῦν νὰ μαντευθοῦν ἀπὸ μᾶς. Γιατὶ ὁ ψυχαναλυτὴς δὲν ξέρει ποιές ὑπῆρξαν οἱ ἐμπειρίες καὶ πρέπει νὰ περιμένει ὥσπου ὁ ἀσθενὴς νὰ τὶς θυμηθεῖ καὶ νὰ τοῦ τὶς πεῖ. Μπορεῖ ὅμως νὰ βρεῖ κανεὶς ἕνα ὑποκατάστατο ἀκόμα καὶ γι αὐτό, σὲ πολλὲς περιπτώσεις. Μπορεῖ νὰ ζητήσει κανεὶς πληροφορίες γιὰ τὴν προηγούμενη ζωή του ἀπὸ φίλους καὶ συγγενεῖς. Εἶναι συχνὰ σὲ θέση νὰ ξέρουν ποιά γεγονότα εἴταν τραυματικῆς φύσης, ἴσως καὶ νὰ μποροῦν ἀκόμα νὰ συσχετίσουν μερικὰ ποὺ τὰ ἀγνοεῖ ὁ ἀσθενὴς γιατὶ συνέβησαν σὲ κάποια πρώϊμη περίοδο τῆς παιδικῆς του ἡλικίας. Μὲ ἕνα συνδυασμὸ τῶν δύο αὐτῶν μέσων θὰ φαινόταν πὼς ἡ νοσογόνος ἄγνοια τοῦ ἀσθενοῦς, μπορεῖ γρήγορα νὰ ξεπεραστεῖ χωρὶς πολλὴ δυσκολία.

Ἂν εἴταν ἔτσι! Κάναμε ὅμως ἀνακαλύψεις ποὺ γι αὐτὲς εἴμαστε ἐντελῶς ἀπροετοίμαστοι. Ὑπάρχει γνώση καὶ γνώση ποὺ δὲν εἶναι πάντα τὸ ἴδιο πράμα. Ὑπάρχουν διαφόρων εἰδῶν γνώσεις ποὺ ψυχολογικὰ δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἀξία. «Il y a fagots et fagots», καθὼς λέει ὁ Μολιέρος. Ἡ γνώση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ γιατροῦ δὲν εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴ γνώση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἀσθενοῦς καὶ δὲν ἔχει τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα. Ὅταν ὁ γιατρὸς μεταδίδει τὴ γνώση του στὸν ἀσθενῆ λέγοντάς του ὅ,τι ξέρει, ἔχει ἀποτέλεσμα. Ὄχι, δὲ θἄταν σωστὸ νὰ τὸ ποῦμε αὐτό. Δὲν ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα νὰ διαλύσει τὰ συμπτώματα, ἔχει ὅμως ἕνα ἄλλο ἀποτέλεσμα, κινητοποιεῖ τὴν ἀνάλυση καὶ τὸ πρῶτο ποὺ πετυχαίνει εἶναι συχνὰ μιὰ ἐνεργητικὴ διάψευση. Ὁ ἀσθενὴς ἔμαθε κάτι ποὺ δὲν ἤξερε πρὶν — τὸ νόημα τοῦ συμπτώματός του — καὶ ὅμως ξέρει τόσο λίγα γι αὐτὸ ὅσο καὶ πρίν. Ἔτσι ἀνακαλύπτουμε πὼς ὑπάρχουν πολλῶν εἰδῶν ἄγνοιες. Χρειάζεται σημαντικὸς βαθμὸς ἐνόρασης καὶ κατανόησης τῶν ψυχολογικῶν θεμάτων γιὰ νὰ δοῦμε σὲ τί συνίσταται αὐτὴ ἡ διαφορά. Ἡ πρόταση ὅμως ὅτι τὰ συμπτώματα ἐξαφανίζονται μὲ τὴν ἀπόχτηση τῆς γνώσης τοῦ νοή-

ματός τους παραμένει παρ' ὅλα αὐτὰ ἀληθινή. Ἀναγκαῖος ὅρος εἶναι ὅτι ἡ γνώση πρέπει νὰ βασίζεται σὲ μιὰ ἐσωτερικὴ ἀλλαγὴ τοῦ ἀσθενοῦς, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπέλθει μόνο ἀπὸ μιὰ νοητικὴ ἐνέργεια ποὺ ἔχει αὐτὸ τὰ σκοπό. Ἀντιμετωπίζουμε ἐδῶ προβλήματα ποὺ γιὰ μᾶς θὰ ἀναπτυχθοῦν σύντομα στὴ δ υ ν α μ ι κ ὴ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν συμπτωμάτων.

Τώρα ὅμως πρέπει πραγματικὰ νὰ σταματήσω καὶ νὰ σᾶς ρωτήσω ἂν ὅλα ὅσα σᾶς εἶπα δὲν εἶναι σκοτεινὰ καὶ περίπλοκα. Μήπως σᾶς μπερδεύω διαλέγοντας καὶ περιορίζοντας τόσο συχνά, κλώθοντας σειρὲς σκέψεων καὶ ὕστερα ἐγκαταλείποντάς τες; Θὰ λυπόμουν πολὺ ἂν συνέβαινε κάτι τέτιο. Ἀλλὰ δὲ μοῦ ἀρέσει καὶ ἡ ἁπλοποίηση σὲ βάρος τῆς ἀλήθειας. Δὲ διστάζω νὰ σᾶς δώσω μιὰ πλήρη εἰκόνα τοῦ πολύπλευρου καὶ τοῦ πολύπλοκου τοῦ θέματος καὶ πιστεύω ἀκόμα πὼς δὲν κάνει κακὸ νὰ ποῦμε περισσότερα γιὰ κάθε σημεῖο ἀπ' ὅσο μπορεῖτε νὰ ἀφομοιώσετε αὐτὴ τὴ στιγμή. Ξέρω πὼς κάθε ἀναγνώστης τακτοποιεῖ ὅ,τι τοῦ προσφέρεται ὅπως τὸν βολεύει στὸ μυαλό του, τὸ συντομεύει τὸ ἁπλοποιεῖ καὶ συλλέγει ὅ,τι θέλει νὰ συγκρατήσει. Ὑπὸ ὁρισμένους περιορισμοὺς εἶναι ἀλήθεια πὼς μ' ὅσο περισσότερα καταπιανόμαστε στὴν ἀρχή, τόσο περισσότερα θὰ μᾶς μένουν στὸ τέλος. Ἔτσι ἐπιτρέψτε μου νὰ ἐλπίζω πὼς παρ' ὅλη τὴν ἐπέκταση, θὰ συλλάβετε τὴν σημασία τῶν παρατηρήσεών μου γιὰ τὸ νόημα τῶν συμπτωμάτων, τὸ ἀσυνείδητο καὶ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο. Καταλάβατε ἴσως ἀκόμα πὼς οἱ παρακάτω προσπάθειές μας θὰ συνεχιστοῦν πρὸς δυὸ κατευθύνσεις, πρῶτα πρὸς τὴν ἀνακάλυψη τοῦ πῶς ἀρρωσταίνουν οἱ ἄνθρωποι, πῶς καταλήγουν νὰ πάρουν τὴ χαρακτηριστικὴ νευρωτικὴ στάση ἀπέναντι στὴ ζωὴ κι αὐτὸ εἶναι ἕνα κλινικὸ πρόβλημα, καὶ δεύτερο πῶς ἀναπτύσσουν τὰ νοσηρὰ συμπτώματα ἀπὸ τὶς συνθῆκες μιᾶς νεύρωσης κι αὐτὸ παραμένει ἕνα πρόβλημα τῆς νοητικῆς δυναμικῆς. Τὰ δυὸ αὐτὰ προβλήματα πρέπει κάπου νὰ ἐφάπτονται. Δὲ θὰ προχωρήσω περισσότερο, θέλω ὅμως νὰ ἑλκύσω τὴν προσοχή σας σὲ ἕνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ τῶν δύο αναλύσεών μας. Δηλαδή, στὰ κενὰ τῆς μνήμης, στὶς ἀ μ ν η σ ί ε ς— πάλι ἕνα σημεῖο ποὺ μόνο ἀργότερα θὰ φανεῖ ὅλη του ἡ σημασία. Ἀκούσατε πὼς τὸ καθῆκον τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπείας μπορεῖ νὰ συγκεντρωθεῖ σ' αὐτὴ τὴ συνταγή: κάθε τὶ τὸ νοσογόνο στὸ ἀσυνείδητο πρέπει νὰ μεταφερθεῖ στὸ συνειδητό. Τώρα ἴσως θ' ἀπορήσετε ἀκούγοντας πὼς μιὰ ἄλλη συνταγὴ μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσει τὴν προηγούμενη: ὅλα τὰ κενὰ στὴ μνήμη τοῦ ἀσθενοῦς πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν, νὰ ἐκλείψουν οἱ ἀμνησίες του. Πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα ποὺ σημαίνει πὼς πρέπει νὰ ἀναγνωριστεῖ μιὰ κεφαλαιώδης σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀνάπτυξη τῶν συμπτωμάτων καὶ τὶς ἀμνησίες. Ἂν ἐξετάσετε τὴν περίπτωση τῆς πρώτης ἀσθενοῦς, ποὺ ἀναλύσαμε, δὲ θὰ βρεῖτε νὰ δικαιολογεῖται ἡ ἄποψη αὐτὴ τῆς ἀμνησίας. Ἡ ἀσθενὴς δὲν εἶχε ξεχάσει τὴ σκηνὴ

ἀπὸ τὴν ὁποία προερχόταν ἡ μανιακὴ πράξη. Ἀντίθετα εἶταν ζωηρὴ στὴν μνήμη της, οὔτε ὑπῆρχε κανένας ἄλλος ξεχασμένος παράγοντας ποὺ νὰ μετέχει στὴ διαμόρφωση τοῦ συμπτώματός της. Ἡ κατάσταση εἶναι ἀπόλυτα ἀνάλογη, ἂν καὶ λιγότερο σαφῆς καί, στὴ δεύτερη περίπτωση, τῆς κοπέλλας μὲ τὶς μανιακὲς τελετουργίες. Κι αὐτὴ δὲν εἶχε πραγματικὰ ξεχάσει τὴν συμπεριφορά της σὲ περασμένα χρόνια δηλαδὴ τὸ γεγονὸς πὼς εἶχε ἐπιμείνει νἆναι ἀνοιχτὴ ἡ πόρτα ἀνάμεσα στὴν κρεβατοκάμαρα τῶν γονιῶν της καὶ τὴ δική της καὶ πὼς εἶχε διώξει τὴ μητέρα της ἀπ' τὸ κρεβάτι τοῦ πατέρα της. Τὸ θυμόταν πολὺ ξεκάθαρα, ἂν καὶ τὸ ὁμολογοῦσε διστακτικὰ καὶ ἀπρόθυμα. Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἀξιοπαρατήρητο εἶναι πὼς ἡ πρώτη ἀσθενής, παρ' ὅλο ποὺ εἶχε ἐκτελέσει τὴ μανιακή της πράξη ἀναρίθμητες φορές, ο ὔ τ ε μ ι ὰ φ ο ρ ὰ δὲν εἶχε προσέξει τὴν ὁμοιότητά της μὲ τὴ σκηνὴ τῆς νύχτας τοῦ γάμου, οὔτε αὐτὴ ἡ ἀνάμνηση δὲν τῆς ἦρθε ποτέ, ὅταν τῆς ζητήθηκε ἀπ' εὐθείας νὰ ψάξει γιὰ τὴ καταγωγὴ τῆς μανιακῆς της πράξης. Τὸ ἴδιο ἀληθεύει καὶ στὴν περίπτωση τοῦ κοριτσιοῦ ὅπου ὄχι μόνο τὸ τυπικό, ἀλλὰ καὶ ἡ κατάσταση ποὺ τὸ δημιούργησε ἐπαναλαμβανόταν ὅμοια κάθε βράδι. Σὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς περιπτώσεις δὲν ὑπῆρχε πραγματικὴ ἀμνησία, μιὰ ἔλλειψη μνήμης, ἀλλὰ εἶχε σπάσει ὁ δεσμός, ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχε ἀκέραιος καὶ νὰ εἶχε ὁδηγήσει στὴν ἀνάκληση ἐκείνης τῆς ἀνάμνησης. Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς διαταραχῆς τῆς μνήμης ἀρκεῖ γιὰ τὴν μανιακὴ νεύρωση. Στὴν ὑστερία ὅμως τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Αὐτὴ ἡ νεύρωση χαρακτηρίζεται συνήθως ἀπὸ ἀμνησίες σὲ μεγάλη κλίμακα. Κατὰ κανόνα ἡ ἀνάλυση κάθε ὑστερικοῦ συμπτώματος, ὁδηγεῖ σὲ μιὰ ὁλόκληρη ἁλυσίδα παλιοτέρων ἐντυπώσεων, ποὺ ὅταν ἀνακαλοῦνται μποροῦν κυριολεκτικὰ νὰ περιγραφοῦν σὰν πραγματικὰ ξεχασμένες. Ἡ ἁλυσίδα αὐτὴ φτάνει, ἀπὸ τὴ μιὰ ὥς τὰ πρῶτα χρόνια τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἔτσι ποὺ ὑστερικὴ ἀμνησία φαίνεται νὰ εἶναι μιὰ ἄμεση συνέχιση τῆς παιδικῆς ἀμνησίας ποὺ κρύβει τὶς πρῶτες ἐντυπώσεις τῆς νοητικῆς μας ζωῆς σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀποροῦμε βρίσκοντας ὅτι οἱ πιὸ πρόσφατες ἐμπειρίες τοῦ ἀσθενοῦς ὑπόκεινται κι αὐτὲς στὴν ἀμνησία καὶ πὼς εἰδικὰ οἱ ἀφορμὲς ποὺ ἔφεραν τὴν ἐκδήλωση τῆς ἀσθένειας ἢ τὴν χειροτέρεψαν ἔχουν τουλάχιστον ἐν μέρει σβηστεῖ, ἂν δὲν ἔχουν ἐξαφανιστεῖ ἐντελῶς λόγῳ τῆς ἀμνησίας. Ἀπὸ τὴν πλήρη εἰκόνα ὁποιασδήποτε τέτιας πρόσφατης ἀνάμνησης ἔχουν ἐξαφανιστεῖ πάντα σημαντικὲς λεπτομέρειες ἢ ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ πλαστογραφήσεις. Συμβαίνει ἐπανειλημμένα, σχεδὸν πάντα, νὰ μὴν ἔρχονται μερικὲς ἀναμνήσεις προσφάτων ἐμπειριῶν παρὰ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ συμπλήρωση τῆς ἀνάλυσης, ἀναμνήσεις ποὺ εἶχαν κατορθώσει νὰ κρυφτοῦν καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς θεραπείας καὶ εἶχαν ἀφήσει εὐδιάκριτα κενὰ στὴν πλοκή.

Αὐτὲς οἱ διαταραχὲς στὴν ἱκανότητα νὰ θυμηθεῖ κανεὶς εἶναι

καθὼς εἶπα, χαρακτηριστικὲς τῆς ὑστερίας, ποὺ σ' αὐτὴν τὴν ἀσθένεια συμβαίνει νὰ ἐμφανίζονται καταστάσεις σὰ συμπτώματα (οἱ ὑστερικὲς κρίσεις) χωρὶς νὰ ἀφήνουν ἀναγκαία ἴχνη ἀνάμνησης πίσω τους. Ἀφοῦ τὰ πράγματα συμβαίνουν ἀλλιῶς, στὴ μανιακὴ νεύρωση μπορεῖτε νὰ συμπεράνετε πὼς αὐτὲς οἱ ἀμνησίες εἶναι ἕνα μέρος τοῦ ψυχολογικοῦ χαρακτήρα τῆς ὑστερικῆς ἀλλαγῆς καὶ δὲν εἶναι γενικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν νευρώσεων στὸ σύνολό τους. Ἡ σημασία αὐτῆς τῆς διαφορᾶς θὰ μειωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη σκέψη: δυὸ πράγματα συνδυάζονται γιὰ ν' ἀποτελέσουν τὴ σημασία ἑνὸς συμπτώματος τὸ π ό θ ε ν του καὶ τὸ π ρ ὸ ς τ ὶ ἢ γ ι ὰ τ ί, δηλαδὴ οἱ ἐντυπώσεις ἀπ' ὅπου ξεπήδησε καὶ ὁ σκοπὸς ποὺ ἐξυπηρετοῦν. Τὸ π ό θ ε ν ἑνὸς συμπτώματος, ἀναλύεται σὲ ἐντυπώσεις ποὺ ἔγιναν δεχτὲς ἀπὸ ἔξω, ποὺ εἶταν ἀναγκαστικὰ κάποτε συνειδητὲς καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ ἔγιναν ἀσυνείδητες ἐπειδὴ ξεχάστηκαν. Τὸ γ ι α τ ὶ τοῦ συμπτώματος, ὅμως, ἡ τάση του, εἶναι μιὰ ἐνδοψυχικὴ διαδικασία, ποὺ μπορεῖ ἴσως νὰ εἶταν συνειδητὴ στὴν ἀρχὴ ἀλλὰ ποὺ ἐπίσης εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν ὑπῆρξε ποτὲ συνειδητὴ καὶ νὰ παρέμεινε στὸ ἀσυνείδητο ἀπὸ τὴν ἀρχή της. Γι αὐτὸ δὲν εἶναι πολὺ σημαντικὸ ἂν ἡ ἀμνησία πέρασε καὶ τὰ ὅρια τοῦ π ό θ ε ν, τὶς ἐντυπώσεις ἐπάνω στὶς ὁποῖες στηρίζεται τὸ σύμπτωμα, ὅπως συμβαίνει στὴν ὑστερία. Τὸ π ρ ὸ ς τ ί, ἡ τάση τοῦ συμπτώματος, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶταν ἀσυνείδητη ἀπὸ τὴν ἀρχή, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ διατηρεῖ τὴν ἐξάρτηση τοῦ συμπτώματος ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο στὴ μανιακὴ νεύρωση, ἀκριβῶς ὅπως καὶ στὴν ὑστερία.

Δίνοντας ἔτσι ἔμφαση στὸ ἀσυνείδητο τμῆμα τῆς νοητικῆς ζωῆς προκαλέσαμε ὅλη τὴν ἔχθρα τῆς ἀνθρωπότητας ἐνάντια στὴν ψυχανάλυση. Μὴν ἀπορήσετε γι αὐτὸ καὶ μὴν ὑποθέσετε πὼς αὐτὴ ἡ ἀντίθεση ἔχει σχέση μὲ τὴ φανερὴ δυσκολία τῆς σύλληψης τοῦ ἀσυνειδήτου ἢ τὸ σχετικὰ ἀπρόσιτο τῶν ἀποδείξεων ποὺ ὑποστηρίζουν τὴν ὕπαρξή του. Πιστεύω ὅτι ἔχει βαθύτερη αἰτία. Ἡ ἀνθρωπότητα ὑποχρεώθηκε κατὰ τὴ διάρκεια αἰώνων νὰ ὑποστεῖ ἀπὸ τὰ χέρια τῆς ἐπιστήμης δυὸ μεγάλες προσβολὲς στὸν ἀφελῆ ἐγωϊσμό της. Ἡ πρώτη εἶταν ὅταν κατάλαβε ὅτι ἡ γῆ μας δὲν εἶταν τὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος, ἀλλὰ μόνο ἕνα μικρὸ σημαδάκι σὲ ἕνα παγκόσμιο σύστημα τόσο μεγάλο ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ συλληφθεῖ. Αὐτὸ συνδέεται στὸ νοῦ μας μὲ τ' ὄνομα τοῦ Κοπερνίκου παρ' ὅλο ποὺ οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐδίδασκαν κάτι τὸ παρόμοιο. Τὸ δεύτερο εἶταν ὅταν οἱ βιολογικὲς ἔρευνες ἔκλεψαν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τὸ ἰδιόρυθμο προνόμιό του νἄχει δημιουργηθεῖ εἰδικά, καὶ τὸν ἐμείωσαν καθιστώντας τον ἀπόγονο ζώων, προϋποθέτοντας μιὰ ἀκατάλυτη ζωϊκὴ φύση μέσα του. Αὐτὸς ὁ ἐξευτελισμὸς τῆς ἀξίας του καταφέρθηκε στὶς ἡμέρες μας ἀπὸ τὸν Κάρολο Ντάρβιν, τὸν Οὐάλλας καὶ τοὺς προκατόχους τους, παρ' ὅλη τὴν βίαιη ἀντίδραση τῶν συγχρόνων τους. Ἀλλὰ ὁ πόθος τοῦ ἀνθρώπου γιὰ μεγα-

λεῖο, δέχεται τώρα τὸ τρίτο καὶ σκληρότερο χτύπημα ἀπὸ τὴ σημερινὴ ψυχολογικὴ ἔρευνα, ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξει στὸ «ἐγώ» τοῦ καθενὸς ἀπὸ μᾶς πὼς δὲν εἶναι κὰν ἀφέντης στὸ σπίτι του, ἀλλὰ πὼς πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖται μὲ ἐλάχιστα μόρια πληροφοριῶν γιὰ τὸ τί συμβαίνει ἀσυνείδητα στὸν ἴδιο τὸ νοῦ του. Ἐμεῖς οἱ ψυχαναλυτὲς δὲν εἴμαστε οὔτε οἱ πρῶτοι οὔτε οἱ μόνοι ποὺ προτείνουμε πρὸς τοὺς ἀνθρώπους νὰ κοιτάξουν πρὸς τὰ μέσα, φαίνεται ὅμως πὼς εἶναι ἡ μοίρα μας νὰ ἐπιμένουμε σ' αὐτὸ καὶ νὰ ὑποστηρίζουμε τὴν ἄποψή μας μὲ ἀποδείξεις ποὺ θίγουν τὸν καθένα. Αὐτὸς εἶναι ὁ πυρήνας τῆς γενικῆς κατακραυγῆς ἐνάντια στὴν ἐπιστήμη μας, τῆς ἀδιαφορίας πρὸς κάθε ἀκαδημαϊκὴ εὐγένεια στὴ συζήτηση, καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς ὅλων τῶν ἀντιπάλων μας ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἀμερόληπτης λογικῆς. Καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ὑποχρεωθήκαμε νὰ διαταράξουμε τὴν εἰρήνη τοῦ κόσμου καὶ μ' ἕναν ἄλλο ἀκόμα τρόπο ὅπως σὲ λίγο θ' ἀκούσετε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ ΕΝΑΤΟ

ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΠΩΘΗΣΗ

Χρειαζόμαστε τώρα περισσότερα στοιχεῖα πρὶν μπορέσουμε νὰ προχωρήσουμε στὴν κατανόηση τῶν νευρώσεων. Δυὸ παρατηρήσεις ὑπάρχουν στὴ διάθεσή μας. Κ' οἱ δυὸ εἶναι πολὺ ἀξιόλογες καὶ στὴν ἀρχὴ εἴταν καταπληχτικές. Εἴσαστε φυσικὰ προετοιμασμένοι καὶ γιὰ τὶς δυό, ἀπὸ τὶς προηγούμενες μελέτες μας.

Πρῶτο : ὅταν ἐπιχειροῦμε νὰ θεραπεύσουμε ἕναν ἄρρωστο, ἀπὸ τὰ συμπτώματά του, προβάλλει ἐνάντιά μας μιὰ ρωμαλέα καὶ ἐπίμονη ἀ ν τ ί σ τ α σ η καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς θεραπείας. Αὐτὸ εἶναι τόσο ἀλλόκοτο ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ περιμένουμε πὼς θὰ γίνει εὔκολα πιστευτό. Εἶναι προτιμότερο νὰ μὴν ποῦμε τίποτα γι αὐτὸ στοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀσθενοῦς, γιατὶ τὸ θεωροῦν πάντα σὰ μιὰ πρόφασή μας γιὰ νὰ δικαιολογήσουμε τὴ μεγάλη διάρκεια ἢ καὶ τὴν ἀποτυχία τῆς θεραπείας. Ὁ ἀσθενής, ἐπίσης παρουσιάζει ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις αὐτῆς τῆς ἀντίστασης, χωρὶς νὰ τὴν ἀντιλαμβάνεται κι ὁ ἴδιος, καὶ εἶναι ἕνα μεγάλο βῆμα πρὸς τὰ μπρὸς ὅταν τὸν κάνουμε νὰ καταλάβει τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ νὰ τὸ ὑπολογίζει. Σκεφτεῖτε ὅτι ὁ ἀσθενὴς ποὺ τὰ συμπτώματά του προκαλοῦν σ' αὐτὸν καὶ στοὺς γύρω του τόσα βάσανα, ποὺ εἶναι πρόθυμος νὰ κάνει τέτιες θυσίες σὲ χρόνο, χρῆμα, προσπάθεια καὶ αὐτοκατάχτηση, μὲ σκοπὸ νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' αὐτὰ — ὅτι αὐτός, πρὸς ὄφελος τῆς ἀρρώστιας του ἀντιστέκεται στὴ βοήθεια ποὺ τοῦ προ-

σφέρεται. Πόσο ἀπίθανα ἠχεῖ αὐτὴ ἡ διαπίστωση! Κι ὡστόσο ἔτσι εἶναι καὶ ἂν μᾶς κατηγορήσουν γιὰ τὴν ἀπιθανότητα αὐτῆς τῆς διαπίστωσης, δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ ἀπαντήσουμε, πὼς δὲν στερεῖται ἄλλων ἀναλόγων περιπτώσεων· γιατὶ ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἔτρεξε στὸν ὀδοντογιατρὸ μὲ φοβερὸ πονόδοντο μπορεῖ πολὺ καλὰ νὰ τὸν ἀπωθήσει ὅταν βάζει τὴν λαβίδα του στὸ χαλασμένο δόντι.

Ἡ ἀντίσταση ποὺ φέρνουν οἱ ἀσθενεῖς, ποικίλλει πολὺ καὶ εἶναι ἐξαιρετικὰ λεπτή, ἀναγνωρίζεται συχνὰ δύσκολα καὶ εἶναι πρωτεϊκή, στὶς μορφὲς ποὺ παίρνει. Ὁ ψυχαναλυτὴς πρέπει νὰ εἶναι συνεχῶς καχύποπτος καὶ νὰ ἀγρυπνᾶ συνεχῶς. Στὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπεία χρησιμοποιοῦμε τὴν τεχνικὴ ποὺ σᾶς εἶναι ἤδη γνωστὴ ἀπὸ τὴν ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων : ζητᾶμε ἀπὸ τὸν ἀσθενῆ νὰ βάλει τὸν ἑαυτό του σὲ μιὰ κατάσταση ἤρεμης αὐτοπαρατήρησης, χωρὶς νὰ προσπαθεῖ νὰ σκέπτεται τίποτα, κ' ἔπειτα νὰ μᾶς λέει τὸ κάθε τὶ ποὺ ἀντιλαμβάνεται μέσα του, συναισθήματα, σκέψεις, ἀναμνήσεις, στὴ σειρὰ ποὺ γεννιοῦνται στὸ νοῦ του. Τὸν προειδοποιοῦμε ρητὰ νὰ μὴν ὑποχωρήσει σὲ κανενὸς εἴδους κίνητρο ποὺ θὰ τὸν ἔκανε νὰ διαλέξει ἢ νὰ ἀποκλείσει καμιὰ ἀπὸ τὶς ἰδέες (συνειρμοὺς) εἴτε ἐπειδὴ εἶναι πολὺ «δυσάρεστες» εἴτε ἐπειδὴ εἶναι πολὺ «ἀδιάκριτες» γιὰ νὰ ἀναφερθοῦν ἢ πολὺ «ἀσήμαντες» ἢ «ἄσχετες» ἢ «παράλογες» γιὰ νἆναι ἄξιες νὰ εἰπωθοῦν. Τοῦ ὑποβάλουμε ὅτι δὲν ἔχει παρὰ νὰ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ ὅ,τι βρίσκεται συνειδητὰ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ νοῦ του καὶ νὰ ἐγκαταλείψει κάθε ἀντίρηση γιὰ ὅ,τι βρεῖ, ἄσχετο ποιὰ μορφὴ μπορεῖ νὰ πάρει. Καὶ τὸν πληροφοροῦμε ὅτι ἡ ἐπιτυχία τῆς θεραπείας καὶ πρὸ παντὸς ἡ διάρκειά της θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὴν συνειδητή του προσκόλληση σ' αὐτὸ τὸν τεχνικὸ κανόνα. Ξέρουμε ἀπὸ τὴν τεχνικὴ τῆς ἑρμηνείας τῶν ὀνείρων ὅτι οἱ συνειρμοὶ ἐκεῖνοι ἀκριβῶς ποὺ προκαλοῦν ἀναρίθμητες ἀμφιβολίες καὶ ἀντιρήσεις, εἶναι αὐτοὶ ποὺ περιέχουν τὸ ὑλικὸ ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἀσυνειδήτου.

Τὸ πρῶτο ποὺ συμβαίνει σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιβολῆς αὐτοῦ τοῦ τεχνικοῦ κανόνα, εἶναι ὅτι γίνεται ὁ πρῶτος στόχος τῆς ἀντίστασης. Ὁ ἀσθενὴς ἐπιχειρεῖ νὰ τοῦ ξεφύγει μὲ κάθε δυνατὸ μέσο. Πρῶτα λέει ὅτι τίποτα δὲν τοὔρχεται στὸ νοῦ κ' ἔπειτα πὼς ἔρχονται τόσα πολλὰ στὸ μυαλό του ποὺ δὲν προλαβαίνει νὰ τὰ συγκρατήσει. Ἔπειτα παρατηροῦμε μὲ δυσαρέσκεια καὶ κατάπληξη ὅτι ὑποχωρεῖ στὶς κριτικές του ἀντιρήσεις, πρῶτα σὲ τοῦτο, ἔπειτα σὲ κεῖνο. Τὸ προδίδει μὲ μεγάλες διακοπὲς ποὺ ἐμφανίζονται στὴν ὁμιλία του. Στὸ τέλος παραδέχεται ὅτι δὲ μπορεῖ πραγματικὰ νὰ πεῖ κάτι, ντρέπεται καὶ ἀφήνει αὐτὸ τὸ συναίσθημα νὰ ὑπερισχύσει πάνω στὴν ὑπόσχεσή του. Ἢ πάλι λέει ὅτι σκέφτηκε κάτι ἀλλὰ ἀφορᾶ κάποιον ἄλλο καὶ ὄχι αὐτὸν τὸν ἴδιο καὶ γι αὐτὸ πρέπει νὰ κάνει ἐξαίρεση στὸν κανόνα. Ἢ ἄλλοτε κεῖνο ποὺ μόλις σκέφτηκε εἶναι πραγματικὰ πολὺ ἀσήμαντο, πολὺ ἀνόητο καὶ πολὺ

παράλογο καὶ γὼ δὲ θἄπρεπε νὰ λάβω ὑπ' ὄψη μου τέτιες σκέψεις. Κ' ἔτσι συνεχίζεται ἡ ἀνάλυση μὲ ἀναρίθμητες παραλλαγὲς κι ὁ ἀναλυτὴς ὑπενθυμίζει στὸν ἀσθενῆ πὼς τὸ νὰ τὰ λέει ὅλα, σημαίνει πὼς πρέπει πραγματικὰ νὰ τὰ λέει ὅλα.

Σχεδὸν ποτὲ κανεὶς δὲν συναντᾶ ἀσθενῆ ποὺ νὰ μὴν προσπαθεῖ νὰ προβάλει κάποια ἐπιφύλαξη, σχετικὰ μὲ κάποιον τομέα σκέψεών του ἔτσι ποὺ νὰ τὸν προφυλάξει ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τῆς ἀνάλυσης. Ἕνας ἀσθενὴς ποὺ στὴν καθημερινή του ζωὴ εἶταν ἐξαιρετικὰ ἔξυπνος, μοῦ ἔκρυψε ἑβδομάδες ὁλόκληρες μιὰ πολὺ μυστικὴ ἐρωτικὴ ὑπόθεσή του μ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Ὅταν τὸν κατηγόρησα γι αὐτὴ τὴν παράβαση τοῦ ἱεροῦ κανόνα, ὑπεράσπισε τὸν ἑαυτό του μὲ τὸ ἐπιχείρημα πὼς θεωροῦσε αὐτὴν εἰδικὰ τὴν ἱστορία σὰν ἰδική του ὑπόθεση. Φυσικὰ ἡ ἀναλυτικὴ θεραπεία δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει ἕνα δικαίωμα ἀσύλου σὰν κι αὐτό. Θὰ μποροῦσε κανεὶς μὲ τὸν ἴδιο τρόπο νὰ ἐπιτρέψει μιὰν ἐξαίρεση σὲ ὁρισμένα μέρη μιᾶς πόλης σὰν τὴν Βιέννη καὶ νὰ ἀπαγορεύσει νὰ γίνονται συλλήψεις στὴν πλατεία τῆς ἀγορᾶς ἢ στὴν πλατεία δίπλα στὴν ἐκκλησία τοῦ 'Αγίου Στεφάνου κ' ἔπειτα νὰ προσπαθήσει νὰ συλλάβει κάποιον «καταζητούμενο». Φυσικὰ δὲ θὰ βρίσκεται ποτὲ ἀλλοῦ παρὰ σ' αὐτὲς τὶς ἀσφαλεῖς τοποθεσίες. Κάποτε ἀποφάσισα νὰ ἐπιτρέψω σ' ἕναν ἄνθρωπο νὰ κάνει μιὰν ἐξαίρεση αὐτοῦ τοῦ εἴδους, γιατὶ πολλὰ ἐξαρτιόνταν ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἱκανότητάς του γιὰ ἐργασία καὶ εἶταν δεμένος μὲ τὸν ὅρκο του σὰν δημόσιος ὑπάλληλος νὰ μὴν ἀποκαλύψει ὁρισμένα θέματα σὲ κανένα. Ἱκανοποιήθηκε μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς θεραπείας, ἐγὼ ὅμως ὄχι. Κι' ἀποφάσισα ποτὲ πιὰ νὰ μὴν ἐπαναλάβω τὴν ἀπόπειρα, κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες.

Οἱ μονομανεῖς ἀσθενεῖς εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπιδέξιοι στὸ νὰ κάνουν αὐτὸν τὸν τεχνικὸ κανόνα σχεδὸν ἄχρηστο, ἐκμηδενίζοντάς τον μὲ τὴν ὑπερσυνειδητότητα καὶ τὶς ἀμφιβολίες τους. 'Ασθενεῖς ποὺ πάσχουν ἀπὸ ἀγωνιώδη ὑστερία, πετυχαίνουν τὴν εἰς ἄτοπο ἀπαγωγὴ τοῦ κανόνα αὐτοῦ, δημιουργώντας συνειρμοὺς ποὺ ἀπέχουν τόσο πολὺ ἀπ' αὐτὸ ποὺ ζητᾶμε ὥστε νὰ μὴν προσφέρουν τίποτα στὴν ἀνάλυση. 'Ωστόσο δὲ σκοπεύω νὰ σᾶς εἰσαγάγω σ' αὐτὲς τὶς τεχνικὲς δυσκολίες τῆς θεραπείας. 'Αρκεῖ νὰ ξέρει κανεὶς πὼς τελικά, μὲ ἀποφασιστικότητα καὶ ἐπιμονή, καταφέρνουμε νὰ ἐπιβάλουμε στὸν ἀσθενῆ κάποια ὑπακοὴ στὸν κανόνα τῆς τεχνικῆς μας. Καὶ τότε ἡ ἀντίσταση παίρνει ἐντελῶς ἄλλη μορφή. 'Εμφανίζεται σὰν διανοητικὴ ἀντίθεση, χρησιμοποιεῖ ἐπιχειρήματα σὰν ὅπλα καὶ ἐκμεταλλεύεται ὅλες τὶς δυσκολίες καὶ ἀπιθανότητες ποὺ διαβλέπει ἕνα κανονικὸ ἀλλὰ ἀπληροφόρητο πνεῦμα στὶς ψυχαναλυτικὲς θεωρίες. Εἴμαστε τότε ὑποχρεωμένοι νὰ ἀκούσουμε ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἀσθενοῦς ὅλες τὶς κριτικὲς καὶ τὶς ἀντιρήσεις ποὺ ἐκτοξεύει ἐναντίον μας ἡ ἐπιστημονικὴ φιλολογία. Γι αὐτὸ ὅ,τι φωνάζουν ἔξω οἱ κριτικοὶ ἐναντίον μας, δὲν εἶναι τίποτα τὸ και-

νούργιο γιὰ μᾶς· εἶναι στὴν πραγματικότητα μιὰ τρικυμία σ' ἕνα ποτήρι νερό. Ὡστόσο ὅμως μπορεῖ νὰ συζητήσει κανεὶς μὲ τὸν ἀσθενῆ. Χαίρεται πολὺ νὰ τὸν διδάσκουμε, νὰ τὸν κατατοπίζουμε, νὰ τὸν νικᾶμε, νὰ τοῦ ὑποδείχνουμε τὴν βιβλιογραφία γιὰ νὰ μάθει περισσότερα. Εἶναι ἀπόλυτα ἕτοιμος νὰ γίνει ὑποστηριχτὴς τῆς ψυχανάλυσης ὑπὸ τὸν ὅρο ἡ ἀνάλυση νὰ μὴν τὸν θίξει προσωπικά. Ὡστόσο ἀναγνωρίζουμε ἀντίσταση καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἐπιθυμία γιὰ γνώση· εἶναι μιὰ παρέκβαση ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερο καθῆκον ποὺ ἔχουμε ἀπέναντί του καὶ γι αὐτὸ ἀρνούμαστε νὰ τοῦ τὸ ἐπιτρέψουμε. Στὴν μανιακὴ νεύρωση ἡ ἀντίδραση χρησιμοποιεῖ εἰδικὴ ταχτικὴ γιὰ τὴν ὁποία εἴμαστε προετοιμασμένοι. Ἐπιτρέπει στὴν ἀνάλυση νὰ προχωρήσει στὸ δρόμο της χωρὶς διακοπή, ἔτσι ποὺ νὰ ρίχνεται ὅσο πηγαίνει καὶ περισσότερο φῶς στὰ προβλήματα τῆς περίπτωσης, ὥσπου ἀρχίζουμε νὰ ἀναρωτιόμαστε στὸ τέλος γιατὶ αὐτὲς οἱ ἐξηγήσεις νὰ μὴν ἔχουν πραχτικὸ ἀποτέλεσμα καὶ νὰ μὴν ἐπιφέρουν βελτίωση στὰ συμπτώματα. Καὶ τότε ἀνακαλύπτουμε πὼς ἡ ἀντίσταση περιχαρακώθηκε στὴν ἀμφιβολία ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς μανιακῆς νεύρωσης καὶ μᾶς ἀντιμετωπίζει μ' ἐπιτυχία ἀπ' αὐτὸ τὸ ὀχυρὸ σημεῖο. Ὁ ἀσθενὴς εἶπε στὸν ἑαυτό του κάτι σὰν κι αὐτό : «Ὅλα αὐτὰ εἶναι πολὺ ὄμορφα καὶ πολὺ ἐνδιαφέροντα. Θὰ ἤθελα νὰ τὰ συνεχίσω. Εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ μοῦ ἔκαναν πολὺ καλὸ ἂν εἶταν ἀλήθεια. Ἀλλὰ δὲν τὰ πιστεύω οὔτε στὸ παραμικρὸ καὶ ἐφ' ὅσον δὲν τὰ πιστεύω, δὲν πρόκειται νὰ ἐπηρεάσουν τὴν ἀσθένειά μου.» Αὐτὸ συνεχίζεται γιὰ πολὺν καιρὸ ὥσπου στὸ τέλος προσβάλλεται κι αὐτὸ τὸ χαράκωμα κι ἀρχίζει ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη.

Οἱ διανοητικὲς ἀντιστάσεις δὲν εἶναι οἱ χειρότερες. Μπορεῖ κανεὶς πάντα νὰ τὶς ὑπερνικήσει. Ὁ ἀσθενὴς ὅμως ξέρει νὰ προβάλλει ἀντιστάσεις μέσα στὰ πλαίσια τῆς καθαυτὸ ἀνάλυσης καὶ ἡ ὑπερνίκηση αὐτῶν τῶν ἀντιστάσεων εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ δύσκολες ἐπιχειρήσεις τῆς τεχνικῆς. Ἀντὶ νὰ θυμηθεῖ ὁρισμένα ἀπὸ τὰ συναισθήματα καὶ τὶς πνευματικὲς καταστάσεις τῆς προηγούμενης ζωῆς του, τὰ ἀναπαράγει, ξαναζεῖ μερικὰ ἀπ' αὐτά, μὲ μέσο ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζεται «μεταβίβαση», ὥστε νὰ μποροῦν νὰ γίνουν ἀποτελεσματικὰ στὴν ἀντίθεση ἐνάντια στὸν γιατρὸ καὶ τὴ θεραπεία. Ἂν ὁ ἀσθενὴς εἶναι ἄντρας, παίρνει συνήθως τὸ ὑλικὸ αὐτὸ ἀπὸ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν πατέρα του, ποὺ στὴν θέση του τώρα ἔβαλε τὸ γιατρό. Καὶ ἐνεργώντας ἔτσι δημιουργεῖ ἀντιστάσεις ἀπὸ τοὺς παλιοὺς του ἀγῶνες νὰ φτάσει σὲ προσωπικὴ ἀνεξαρτησία καὶ ἀνεξαρτησία κρίσης ἀπὸ τὴν φιλοδοξία του, ποὺ ὁ πρῶτος της σκοπὸς εἶταν νὰ φτάσει ἢ νὰ ξεπεράσει τὸν πατέρα του, ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ τάση του νὰ ἐπωμισθεῖ τὸ βάρος τῆς εὐγνωμοσύνης γιὰ δεύτερη φορὰ στὴ ζωή του. Ὑπάρχουν περίοδοι ὅπου νιώθει κανεὶς ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀσθενοῦς νὰ διαψεύσει τὸν ψυχαναλυτή, νὰ τὸν κάνει νὰ νιώσει τὴν ἀνικανότητά του, νὰ θριαμβεύσει ἐπά-

νω του, ἔδιωξε ἐντελῶς τὴν πιὸ σωστὴ ἐπιθυμία νὰ θεραπεύσει τὴν ἀρρώστια του. Οἱ γυναῖκες ἔχουν μιὰ μεγαλοφυΐα νὰ ἐκμεταλλεύονται γιὰ τὸ συμφέρον τῆς ἀντίστασης, μιὰ ἐρωτικὰ χρωματισμένη τρυφερὴ μεταβίβαση στὸν ψυχαναλυτή. Ὅταν αὐτὴ ἡ ἕλξη φτάσει σὲ μιὰ ὁρισμένη ἔνταση, ὅλο τὸ ἐνδιαφέρον στὴν πραγματικὴ κατάσταση τῆς θεραπείας σβήνει, μαζί μὲ κάθε ὑποχρέωση ποὺ ἀνέλαβε ὅταν ἐπιχείρησε τὴν θεραπεία. Ἡ ἀναπόφευχτη ζήλεια καὶ ἡ πίκρα ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν μοιραία ἀπόκρουση ὅσο καὶ ἂν τὴν χειριστεῖ κανεὶς μὲ προσοχὴ κατ' ἀνάγκη βλάπτουν τὶς προσωπικὲς σχέσεις μὲ τὸ γιατρὸ καὶ ἔτσι θέτουν ἐκτὸς μάχης μιὰ ἀπ' τὶς ἰσχυρότερες δυνάμεις τῆς ἀνάλυσης.

Οἱ ἀντιστάσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲν πρέπει νὰ καταδικάζονται μὲ στενοκεφαλιά. Περιέχουν τόσο πολὺ σημαντικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὴν προηγούμενη ζωὴ τοῦ ἀσθενοῦς καὶ τὴν ξαναφέρνουν πίσω μὲ τόσο πειστικὸ τρόπο, ὥστε καταφέρνουν νὰ προσφέρουν πολὺ μεγάλη βοήθεια στὴν ἀνάλυση,ἂν χρησιμοποιεῖται σωστὰ μιὰ ἐπιτήδεια τεχνικὴ πρὸς ἐκμετάλλευσή τους. Τὸ ἀξιοπρόσεχτο εἶναι πὼς τὸ ὑλικὸ αὐτὸ πάντα χρησιμεύει στὴν ἀρχὴ σὰ μιὰ ἀντίσταση καὶ προβάλλεται μὲ τρόπο ποὺ εἶναι ἐχθρικὸς πρὸς τὴν θεραπεία. Πάλι μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ πὼς ὑπάρχουν χαραχτηριστικὰ ἀτομικὲς στάσεις τοῦ ἐγὼ ποὺ κινητοποιοῦνται ἔτσι γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς μεταβολὲς ποὺ προσπαθοῦμε νὰ ἐπιφέρουμε σ' αὐτό. Μαθαίνει κανεὶς τότε πὼς αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ ἀναπτύχτηκαν σὲ σχέση μὲ τὶς συνθῆκες τῆς νεύρωσης καὶ σὲ ἀντίδραση ἐνάντια στὶς ἀπαιτήσεις της, καὶ παρατηρεῖ ὁρισμένα γνωρίσματα σ' αὐτὸ τὸ χαραχτῆρα ποὺ ἀλλιῶς δὲ θὰ ἐμφανίζονταν, τουλάχιστον ὄχι τόσο καθαρά, δηλαδὴ θὰ μποροῦσε νὰ τὰ χαραχτηρίσει κανεὶς ὡς λανθάνοντα. Ἀκόμα δὲν πρέπει νὰ μείνετε μὲ τὴν ἐντύπωση πὼς θεωροῦμε τὴν ἐμφάνιση αὐτὴ τῶν ἀντιστάσεων σὰν ἀπρόβλεπτο κίνδυνο ποὺ ἀπειλεῖ τὴν ψυχαναλυτική μας ἐπιροή. Ὄχι. Ξέρουμε πὼς αὐτὲς οἱ ἀντιστάσεις ἐμφανίζονται ὑποχρεωτικά. Εἴμαστε δυσαρεστημένοι μόνον ὅταν δὲν μποροῦμε νὰ τὶς διεγείρουμε ἀρκετὰ ὥστε νὰ τὶς ἀντιληφθεῖ ὁ ἴδιος ὁ ἀσθενὴς σὰν ἀντιστάσεις. Πραγματικὰ καταλαβαίνουμε ἐπὶ τέλους πὼς τὸ ξεπέρασμα αὐτῶν τῶν ἀντιστάσεων εἶναι οὐσιώδης ἐργασία τῆς ἀνάλυσης, ἐκεῖνο τὸ μέρος ἐργασίας ποὺ μόνο αὐτὸ μᾶς ἐξασφαλίζει ὅτι πραγματοποιήσαμε κάτι γιὰ τὸν ἀσθενῆ.

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ πρέπει νὰ ἔχετε ὑπόψη σας πὼς ὅλα τὰ τυχαῖα συμβάντα ποὺ ἐμφανίζονται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θεραπείας χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν ἀσθενῆ γιὰ νὰ τὴν παρεμποδίσουν, γιὰ νὰ τὸν ἀποσπάσουν ἀπ' αὐτήν. Ἐκμεταλλεύεται κάθε ἐχθρικὴ ἔκφραση ἀπὸ κάποιον τοῦ κύκλου του ποὺ μπορεῖ νὰ τὸν θεωρήσει σὰν αὐθεντία, κάθε τυχαία ὀργανικὴ ἀσθένεια ἢ περιπλοκὴ τῆς νεύρωσής του. Στὴν πράξη μάλιστα μεταβάλλει ἀκόμα καὶ κάθε βελτίωση τῆς κατάστασής του σὲ μιὰ ἀφορμὴ νὰ χαλαρώσει τὶς προ-

σπάθειές του. Τότε θὰ ἔχετε ἀποχτήσει μιὰ κατὰ προσέγγιση ἂν καὶ ἀτελῆ εἰκόνα τῶν μορφῶν καὶ τῶν μέτρων ποὺ παίρνουν οἱ ἀντιστάσεις καὶ ποὺ πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθοῦν καὶ νὰ ξεπεραστοῦν κατὰ τὴ διάρκεια κάθε ἀνάλυσης. Σᾶς ἐξέθεσα μὲ τόση λεπτομέρεια αὐτὸ τὸ σημεῖο γιατὶ πρόκειται νὰ σᾶς πληροφορήσω ὅτι ἡ δυναμική μας ἀντίληψη τῶν νευρώσεων βασίζεται σ' αὐτὴ τὴν ἐμπειρία μας τῶν ἀντιστάσεων ποὺ προβάλλουν οἱ νευρωτικοὶ ἀσθενεῖς ἐνάντια στὴ θεραπεία τῶν συμπτωμάτων τους. Ὁ Μπρόϋερ καὶ γὼ στὴν ἀρχὴ ἀσκούσαμε τὴν ψυχοθεραπεία μὲ τὴν ὑπνωτιστικὴ μέθοδο. Ὁ πρῶτος ἀσθενὴς τοῦ Μπρόϋερ θεραπεύτηκε βρισκόμενος σὲ μιὰ κατάσταση ὑπνωτιστικῆς ὑποβολῆς. Στὴν ἀρχὴ ἀκολούθησα τὸ παράδειγμά του. Παραδέχομαι πὼς αὐτὴν τὴν ἐποχὴ ἡ δουλειά μου προχωροῦσε πιὸ ἄνετα καὶ πιὸ εὐχάριστα καὶ πῶς ἀπαιτοῦσε πολὺ λιγότερο χρόνο, τὰ ἀποτελέσματα ὅμως εἶταν ἰδιότροπα καὶ ὄχι μεγάλης διαρκείας. Γι αὐτὸ στὸ τέλος ἐγκατέλειψα τὸν ὑπνωτισμό. Καὶ τότε κατάλαβα πὼς δὲν εἶταν δυνατὴ καμιὰ κατανόηση τῆς δυναμικῆς αὐτῶν τῶν παθήσεων, ὅσο χρησιμοποιοῦσα τὴν ὕπνωση. Μ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους καὶ αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ὕπαρξη τῶν ἀντιστάσεων κρύβεται ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ γιατροῦ. Ἡ ὕπνωση ἀπωθεῖ τὶς ἀντιστάσεις καὶ ἀπελευθερώνει ἕναν ὁρισμένο τομέα γιὰ τὴν ἐργασία τῆς ἀνάλυσης, ἀλλὰ βάζει τέτοιο φράγμα στὰ ὅρια αὐτοῦ τοῦ τομέα ὥστε νὰ εἶναι ἀξεπέραστα. Εἶναι ὅμοια σὲ ἀποτελέσματα μὲ τὴν ἀμφιβολία τῆς μανιακῆς νεύρωσης. Γι αὐτὸ μπορῶ νὰ πῶ πὼς ἡ πραγματικὴ ψυχανάλυση ἄρχισε μονάχα τότε ὅταν ἐγκατελείφθη ἡ βοήθεια τῆς ὕπνωσης.

Ἂν ἡ διαπίστωση μιᾶς τέτιας ἀντίστασης ἔχει τόση σημασία, τότε θὰ πρέπει νἄμαστε πολὺ προσεχτικοὶ στὶς περιπτώσεις ποὺ εἴμαστε ὑπερβολικὰ πρόθυμοι νὰ προϋποθέσουμε τὴν ὕπαρξή της. Ἴσως μπορεῖ νὰ βρεθοῦν περιπτώσεις νεύρωσης ὅπου οἱ συνειρμοὶ πραγματικὰ ἀποτυχαίνουν γιὰ ἄλλους λόγους, ἴσως τὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν θεωριῶν μας πραγματικὰ νὰ ἀξίζουν περισσότερη προσοχὴ καὶ μπορεῖ νὰ κάνουμε λάθος ἀπορίπτοντας μὲ τόση εὐκολία τὶς διανοητικὲς ἀντιρήσεις τοῦ ἀσθενοῦς στιγματίζοντάς τες σὰν ἀντίσταση. Λοιπὸν μπορῶ μόνο νὰ σᾶς βεβαιώσω πὼς ἡ κρίση μας γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ θέμα δὲ σχηματίστηκε βιαστικά. Εἴχαμε τὴν εὐκαιρία νὰ παρατηρήσουμε αὐτοὺς τοὺς κριτικοὺς ἀσθενεῖς, τόσο πρὶν ἔρθει στὴν ἐπιφάνεια ἡ ἀντίσταση, ὅσο καὶ μετὰ τὴν ἐξαφάνισή της. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θεραπείας ἡ ἀντίσταση ποικίλλει συνεχῶς σὲ ἔνταση. Αὐξαίνει πάντα μόλις πλησιάσουμε σὲ καινούργιο ἀντικείμενο, βρίσκεται στὸ ἀνώτερό της σημεῖο ὅσο ἐργαζόμαστε πάνω σ' αὐτὸ καὶ ἐξαφανίζεται ὅταν αὐτὸ τὸ θέμα ἤδη ἐξετάστηκε. Ἂν δὲν διαπραχτοῦν τεχνικὰ λάθη δὲν ἔχουμε ν' ἀντιμετωπίσουμε ποτὲ τὸ ὅλο μέτρο τῆς ἀντίστασης, ποὺ εἶναι ἱκανὸς νὰ προβάλει ἕνας ἀσθενὴς ταυτόχρονα. Ἔτσι θὰ

μπορούσαμε νὰ βεβαιώσουμε ρητὰ πὼς ὁ ἴδιος ἄνθρωπος, προβάλλει καὶ ἐγκαταλείπει ὕστερα ξανὰ καὶ ξανὰ τὶς κριτικές του ἀντιρρήσεις κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνάλυσης. Κάθε φορὰ ποὺ φέρνουμε στὴ συνείδησή του ἕνα τμῆμα τοῦ ἀσυνείδητου ποὺ γι αὐτὸν εἶναι ἰδιαίτερα ὀδυνηρό, ἡ κριτικὴ διάθεση τοῦ ἀσθενοῦς δυναμώνει πολύ. Ἀκόμα καὶ ἂν ἔχει προηγούμενα καταλάβει καὶ ἀποδεχτεῖ πολλά, τώρα ὅλα αὐτὰ σβήνουν γι αὐτόν. Στὶς προσπάθειές του νὰ ἀντιταχτεῖ μὲ κάθε μέσο μπορεῖ νὰ φερθεῖ ἀκριβῶς σὰ νὰ ὑπέφερε ἀπὸ «αἰσθηματικὴ ἠλιθιότητα». Ἂν μπορεῖ νὰ βοηθηθεῖ μὲ ἐπιτυχία νὰ ξεπεράσει αὐτὴ τὴν νέα ἀντίσταση, ξανακερδίζει τὴν ἐνόραση καὶ τὴν κατανόησή του. Ἡ κριτική ἱκανότητά του δὲ λειτουργεῖ ἀνεξάρτητα, καὶ γι αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ τὴ σέβεται κανείς. Εἶναι μόνο μιὰ ὑπηρέτρια τῶν συναισθηματικῶν του τάσεων καὶ κατευθύνεται ἀπὸ τὴν ἀντίστασή του.

Ὅταν δὲν τοῦ ἀρέσει κάτι μπορεῖ νὰ ὑπερασπίσει τὸν ἑαυτό του πολὺ ἔξυπνα ἐνάντιά του, ὅταν ὅμως κάτι συμφωνεῖ μὲ τὶς ἀπόψεις του μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρκετὰ εὔπιστος. Εἴμαστε ἴσως ὅλοι ἔτσι σὲ μεγάλο βαθμό. Ἕνα πρόσωπο ποὺ ἀναλύεται δείχνει αὐτὴν τὴν ἐξάρτηση τῆς διανόησης ἀπὸ τὴν συναισθηματικὴ ζωὴ τόσο καθαρὰ γιατὶ στὴν ἀνάλυση πιέζεται σκληρά.

Μὲ ποιὸ τρόπο μποροῦμε τώρα νὰ ἐξηγήσουμε τὸ γεγονὸς αὐτό, ποὺ παρατηρήθηκε ὅτι ὁ ἀσθενὴς ἀγωνίζεται τόσο δραστήρια ἐνάντια στὴ βελτίωση τῶν συμπτωμάτων του καὶ στὴ φυσιολογικὴ ἀποκατάσταση τῶν διανοητικῶν του λειτουργιῶν; Λέμε ὅτι βρήκαμε τὰ ἴχνη ἰσχυρῶν δυνάμεων ποὺ ἐργάζονται ἐδῶ καὶ ἀντιστέκονται σὲ κάθε ἀλλαγὴ τῆς κατάστασης. Θὰ πρέπει νὰ εἶναι οἱ ἴδιες δυνάμεις πού, στὴν ἀρχή, προκάλεσαν τὴν κατάσταση αὐτή. Στὴ διαμόρφωση τῶν συμπτωμάτων θὰ ἔπρεπε ὁ ἀσθενὴς νὰ πέρασε ἀπὸ κάποιες διαδικασίες, ποὺ ἐμεῖς χάρη στὴν πείρα ποὺ ἀποχτήσαμε διαλύοντάς τα, μποροῦμε ν' ἀποκαταστήσουμε. Ὅπως ξέρουμε, ἀπ' τὶς παρατηρήσεις τοῦ Μπρόϋερ, ἡ ὕπαρξη ἑνὸς συμπτώματος σημαίνει πὼς κάποια διανοητικὴ διαδικασία δὲν ὁλοκληρώθηκε φυσιολογικά, σὲ τρόπο ποὺ νὰ γίνει συνειδητή. Τὸ σύμπτωμα εἶναι ἕνα ὑποκατάστατο γιὰ κεῖνο ποὺ δὲν ὁλοκληρώθηκε. Τώρα ξέρουμε ποῦ νὰ τοποθετοῦμε τὶς δυνάμεις ποὺ ὑποπτευόμαστε ὅτι ἔχουν ἐνεργήσει. Μιὰ ἔντονη προσπάθεια θὰ πρέπει νὰ ἀσκήθηκε γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴν ἐν λόγω νοητικὴ διαδικασία ἀπὸ τὸ νὰ εἰσδύσει στὴν συνειδητότητα καὶ σὰν ἀποτέλεσμα ἔμεινε ἀσυνείδητη. Ὄντας ἀσυνείδητη εἶχε τὴ δύναμη νὰ διαμορφώσει ἕνα σύμπτωμα. Ἡ ἴδια ἔντονη προσπάθεια δρᾶ πάλι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀναλυτικῆς θεραπείας, ἀντιδρώντας στὴν προσπάθεια νὰ φέρουμε τὸ ἀσυνείδητο στὴ συνειδητότητα. Αὐτὴν τὴν ἀντιλαμβανόμαστε μὲ τὴ μορφὴ τῶν ἀντιστάσεων. Τὴ νοσογόνο διαδικασία ποὺ ἐκδηλώνεται ἔτσι μὲ ἀντιστάσεις τὴν ἀποκαλοῦμε ἀ π ώ θ η σ η.

Τώρα εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχουμε μιὰ πιὸ συγκεκριμένη ἀντίληψη γι αὐτὴ τὴ διαδικασία τῆς ἀ π ώ θ η σ η ς. Εἶναι ὁ οὐσιαστικὸς προκαταρκτικὸς ὅρος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν συμπτωμάτων, εἶναι ὅμως καὶ κάτι ἄλλο, κάτι ποὺ γι αὐτὸ δὲν ἔχουμε τίποτε τὸ ἀνάλογο. Ἂς πάρουμε σὰν ὑπόδειγμα μιὰ παρόρμηση, μιὰ νοητικὴ διαδικασία ποὺ θέλει νὰ μετατραπεῖ σὲ δράση: ξέρουμε πῶς μπορεῖ νὰ ἀπορριφτεῖ, χάρη σὲ κεῖνο ποὺ ὀνομάζουμε «ἀποποίηση» ἢ «καταδίκη», ὁπότε ἡ ἐνέργεια ποὺ εἶναι στὴ διάθεσή της, ἀποσύρεται, γίνεται ἀνίσχυρη, μπορεῖ ὅμως νὰ ἐξακολουθήσει νὰ ὑπάρχει σὰν ἀνάμνηση. Ὅλη ἡ διαδικασία τῆς σχετικῆς ἀπόφασης γίνεται μὲ πλήρη γνώση τοῦ ἐγώ. Εἶναι πολὺ διαφορετικὸ ὅταν φανταστοῦμε τὴν ἴδια παρόρμηση ὑποκείμενη σὲ ἀπώθηση: θὰ διατηροῦσε τότε τὴν ἐνεργητικότητά της καὶ δὲ θ' ἄφηνε καμιὰ ἀνάμνηση. Καὶ ὅλη ἡ διαδικασία τῆς ἀπώθησης θὰ πραγματοποιόταν χωρὶς τὴν ἐπίγνωση τοῦ ἐγώ. Γι αὐτὸ αὐτὴ ἡ σύγκριση δὲ μᾶς φέρνει κοντὰ στὴ φύση τῆς ἀπώθησης.

Θὰ σᾶς ἀναπτύξω τὶς θεωρητικὲς ἐκεῖνες ἀντιλήψεις ποὺ μόνες ἀποδείχτηκαν χρήσιμες στὸ νὰ δώσουν μεγαλύτερη ἀκρίβεια στὸν ὅρο ἀπώθηση. Γι αὐτὸν τὸ σκοπὸ εἶναι πρῶτα ἀνάγκη νὰ προχωρήσουμε ἀπὸ τὴν καθαρὰ περιγραφικὴ ἔννοια τῆς λέξης «ἀσυνείδητο» στὴ συστηματική της ἔννοια, δηλαδὴ ἀποφασίζουμε νὰ σκεφτοῦμε γιὰ τὴ συνειδητότητα ἢ τὴν ἀσυνειδητότητα μιᾶς νοητικῆς διαδικασίας, σὰ μιὰ ἀπὸ τὶς ἰδιότητές της μονάχα καὶ ὄχι τὶς ἀναγκαστικὰ ὁριστικές. Ὑποθέστε πῶς μιὰ διαδικασία αὐτοῦ τοῦ εἴδους παρέμεινε ἀσυνείδητη. Τὸ ὅτι ἀποκλείστηκε ἀπ' τὴ συνειδητότητα μπορεῖ νὰ εἶναι μονάχα μιὰ ἔνδειξη τῆς μοίρας ποὺ ὑπέστη κι ὄχι ἀναγκαία ἡ ἴδια της ἡ μοίρα. Ἂς ὑποθέσουμε, γιὰ νὰ ἀποχτήσουμε μιὰ πιὸ συγκεκριμένη ἀντίληψη αὐτῆς τῆς μοίρας, πῶς κάθε νοητικὴ διαδικασία —ὑπάρχει μιὰ ἐξαίρεση ποὺ θ' ἀναφέρω ἀργότερα— ὑπάρχει πρῶτα σὲ μιὰ ἀσυνείδητη κατάσταση ἢ φάση, καὶ μονάχα μέσω αὐτῆς ἀναπτύσσεται σὲ μιὰ συνειδητὴ φάση, ὅπως μιὰ φωτογραφία εἶναι ἕνα ἀρνητικὸ κ' ἔπειτα γίνεται εἰκόνα μὲ τὴν ἐκτύπωση τοῦ θετικοῦ. Κάθε ἀρνητικὸ ὅμως δὲν γίνεται θετικό, καὶ δὲν εἶναι ἐξ ἴσου ἀναγκαῖο κάθε ἀσυνείδητη νοητικὴ διαδικασία νὰ μεταβληθεῖ σὲ συνειδητή. Θὰ μπορούσε νὰ τὸ ἐκφράσουμε καλύτερα ἔτσι: Κάθε χωριστὴ διαδικασία ἀνῆκε ἀρχικὰ στὸ ἀσυνείδητο ψυχικὸ σύστημα κι ἀπ' αὐτὸ τὸ σύστημα μπορεῖ κάτω ἀπὸ ὁρισμένες συνθῆκες νὰ προχωρήσει στὸ συνειδητό.

Ἡ πιὸ χοντροκομένη ἀντίληψη αὐτῶν τῶν συστημάτων ποὺ μᾶς εἶναι ὡστόσο καὶ πιὸ βολικὴ εἶναι μιὰ χ ω ρ ι κ ὴ ἀντίληψη. Τὸ ἀσυνείδητο σύστημα μπορεῖ τότε νὰ συγκριθεῖ μὲ ἕναν μεγάλο προθάλαμο, ὅπου οἱ διάφορες νοητικὲς διεγέρσεις συνωστίζονται ἡ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη, σὰν ξεχωριστὰ ὄντα. Δίπλα σ' αὐτὸ ὑπάρχει ἕνα δεύτερο μικρότερο διαμέρισμα, ἕνα εἶδος δωματίου ὑπο-

δοχῆς, ὅπου παραμένει ἡ συνειδητότητα. Στὸ κατώφλι ὅμως ἀνάμεσα στὰ δυὸ στέκει ἕνα πρόσωπο, μὲ τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ θυρωροῦ, ποὺ ἐξετάζει τὶς διάφορες νοητικὲς διεγέρσεις, τὶς λογοκρίνει καὶ τοὺς ἀρνιέται τὴν εἴσοδο στὸ δωμάτιο ὑποδοχῆς ὅταν δὲν τὶς ἐγκρίνει. Θὰ δεῖτε ἀμέσως ὅτι δὲν ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ ἂν ὁ θυρωρὸς διώξει μιὰ παρόρμηση στὴν εἴσοδο ἢ ἂν τὴν βγάλει ἔξω πάλι, ἀφοῦ ἤδη μπῆκε στὸ δωμάτιο ὑποδοχῆς. Αὐτὸ εἶναι ἁπλῶς ζήτημα βαθμοῦ τῆς ἐπαγρύπνησης καὶ τῆς ταχύτητας ἀναγνώρισης. Ἡ παράσταση αὐτὴ τώρα μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ εὐρύνουμε τὴν ὁρολογία μας. Οἱ διεγέρσεις στὸ ἀσυνείδητο, στὸν προθάλαμο, δὲν εἶναι ὁρατὲς στὴν συνειδητότητα, ποὺ βρίσκεται φυσικὰ στὸ ἄλλο δωμάτιο. καὶ ἔτσι κατ' ἀρχὴν παραμένουν ἀσυνείδητες. Ὅταν συνωστίζονται στὸ κατώφλι καὶ ὁ θυρωρὸς τὶς διώχνει, εἶναι «ἀνίκανες νὰ γίνουν συνειδητὲς» καὶ τὶς καλοῦμε τότε *ἀπωθημένες*. Ἀκόμα ὅμως καὶ αὐτὲς οἱ διεγέρσεις, ποὺ τοὺς ἐπιτρέπουν νὰ περάσουν τὸ κατώφλι δὲ γίνονται ἀναγκαῖα συνειδητές. Μποροῦν μόνο νὰ γίνουν τέτιες ἂν καταφέρουν νὰ προσελκύσουν τὴν προσοχὴ τῆς συνειδητότητας. Τὸ δεύτερο δωμάτιο γι αὐτὸ μπορεῖ κατάλληλα νὰ ὀνομαστεῖ τὸ *προσυνειδητὸ σύστημα*. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ διαδικασία τῆς συνειδητοποίησης διατηρεῖ τὴν καθαρὰ περιγραφική της ἔννοια. Τὸ νὰ εἶναι ἀπωθημένη, ὅταν ἐφαρμόζεται σὲ ὁποιαδήποτε ξέχωρη παρόρμηση, σημαίνει πὼς εἶναι ἀνίκανη νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο σύστημα, ἐξαιτίας τοῦ θυρωροῦ, ποὺ ἀρνεῖται νὰ τὴ δεχτεῖ στὸ προσυνειδητό. Ὁ θυρωρὸς αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ μάθαμε νὰ ὀνομάζουμε ἀντίσταση στὶς προσπάθειές μας, στὴν ἀναλυτικὴ θεραπεία, νὰ λύσουμε τὶς ἀπωθήσεις.

Ξέρω βέβαια πὼς θὰ πεῖτε ὅτι αὐτὲς οἱ παραστάσεις εἶναι τόσο ὠμές, ὅσο εἶναι φανταστικὲς καὶ δὲν ἐπιτρέπονται καθόλου σὲ μιὰ ἐπιστημονικὴ ἔκθεση. Ξέρω ὅτι εἶναι ὠμές, ἀκόμα μάλιστα ξέρουμε πὼς δὲν εἶναι σωστές, καί, ἐχτὸς ἂν κάνω λάθος, ἔχουμε κάτι καλύτερο σὰν ὑποκατάστατό τους. Ἂν θὰ ἐξακολουθήσετε τότε νὰ τὶς θεωρεῖτε σὰν φανταστικές, δὲν τὸ ξέρω, τὴ στιγμὴ ὅμως ποὺ μᾶς βοηθοῦν στὴν κατανόηση ὅπως ὁ ἀνθρωπάκος τοῦ Ἀμπέρ, ποὺ κολυμπάει στὸ ἠλεκτρικὸ ρεῦμα, δὲν πρέπει νὰ τὶς περιφρονοῦμε. Ὡστόσο ἤθελα νὰ σᾶς βεβαιώσω πὼς αὐτὲς οἱ ὠμὲς ὑποθέσεις, τὰ δυὸ δωμάτια, ὁ θυρωρὸς στὸ κατώφλι ἀνάμεσά τους καὶ ἡ συνειδητότητα σὰ θεατής, στὸ βάθος τοῦ δευτέρου δωματίου, πρέπει νὰ ἀποτελοῦν μιὰ ἐκτεταμένη προσέγγιση τῆς οὐσιαστικῆς πραγματικότητας. Θὰ ἤθελα ἐπίσης νὰ παραδεχτεῖτε πὼς οἱ ὅροι μου ἀσυνείδητο, προσυνειδητὸ καὶ συνειδητὸ εἶναι λιγότερο βλαβεροὶ καὶ πιὸ λογικοὶ ἀπὸ κείνους ποὺ πρότειναν ἄλλοι ὅπως λ.χ. ὑποσυνείδητο, διασυνείδητο, συνσυνείδητο κ.τ.λ.

Ἂν εἶναι ἔτσι τότε θὰ προτιμοῦσα νὰ σημειώσετε πὼς κάθε τέτια διαμόρφωση τοῦ νοητικοῦ μηχανισμοῦ, ποὺ ὑπέθεσα γιὰ νὰ ἐ-

ξηγήσω τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα, δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει γενικὴ ἰσχὺ καὶ πρέπει νὰ ρίχνει φῶς στὴν κανονικὴ λειτουργία. Σ' αὐτό, φυσικὰ θὰ εἴχατε ἀπόλυτα δίκιο. Δὲ μποροῦμε ὅμως νὰ ὁλοκληρώσουμε αὐτὸ τὸ συμπέρασμα τώρα, ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον μας στὴν ψυχολογία τῆς ἀνάπτυξης τῶν συμπτωμάτων θὰ αὐξανόταν ἀσφαλῶς πολὺ ἂν μπορούσαμε νὰ δοῦμε κάποια δυνατότητα μὲ τὴν μελέτη τῶν παθολογικῶν συνθηκῶν νὰ ἐξακριβώσουμε τὴ φυσιολογικὴ νοητικὴ λειτουργία τὴν τόσο μυστηριώδη ὥς τώρα.

Δὲν ἀναγνωρίζετε ἀκόμα τί εἶναι κεῖνο ποὺ ὑποστηρίζει αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις τῶν δύο συστημάτων καὶ τὶς σχέσεις ἀνάμεσα σ' αὐτὲς καὶ τὴν συνειδητότητα; Ὁ θυρωρὸς ἀνάμεσα στὸ ἀσυνείδητο καὶ τὸ προσυνειδητὸ δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ λογοκρισία ποὺ βρήκαμε νὰ ἐλέγχει τὴ μορφὴ τοῦ ἔκδηλου ὀνείρου. Τὸ κατάλοιπο τῶν ἐμπειριῶν τῆς ἡμέρας ποὺ βρήκαμε πὼς εἶναι οἱ παρορμήσεις ποὺ διεγείρουν τὸ ὄνειρο, εἶταν προσυνειδητὸ ὑλικὸ ποὺ τὴ νύχτα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο καὶ τὶς ἀπωθημένες ἐπιθυμίες καὶ διεγέρσεις καὶ κατόρθωσε ἔτσι μὲ τὸν συνδυασμὸ νὰ διαμορφώσει τὸ λανθάνον ὄνειρο, ἐκμεταλευόμενο τὴν ἐνεργητικότητά τους. Κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ ἀσυνειδήτου συστήματος, αὐτὸ τὸ ὑλικὸ ἀναπτύχτηκε (ἐπεξεργάστηκε) μὲ συμπύκνωση καὶ μετατόπιση —μὲ τρόπο ποὺ στὴν κανονικὴ νοητικὴ ζωή, δηλαδὴ στὸ προσυνειδητὸ σύστημα, εἶναι ἄγνωστο ἢ γίνεται ἀποδεχτὸ πολὺ σπάνια. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ στὸν τρόπο λειτουργίας τους εἶναι κεῖνο ποὺ διακρίνει τὰ δυὸ συστήματα γιὰ μᾶς. Ἡ σχέση μὲ τὴ συνειδητότητα, ποὺ εἶναι ἕνα διαρκὲς χαρακτηριστικὸ τοῦ προσυνειδητοῦ δείχνει σὲ ποιὸ ἀπὸ τὰ δυὸ συστήματα ἀνήκει κάθε δοσμένη διαδικασία. Οὔτε εἶναι τὸ ὄνειρο παθολογικὸ φαινόμενο. Κάθε ὑγιὲς πρόσωπο μπορεῖ νὰ ὀνειρεύεται ὅταν κοιμᾶται. Κάθε συμπέρασμα ποὺ ἀφορᾶ τὴ συγκρότηση τοῦ νοητικοῦ μηχανισμοῦ καὶ ποὺ περιλαμβάνει μιὰ κατανόηση τόσο τῶν ὀνείρων ὅσο καὶ τῶν νευρωτικῶν συμπτωμάτων, μπορεῖ νὰ προβάλει τὴν ἀναντίρρητη ἀπαίτηση νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἐφαρμοζόμενο καὶ στὴν κανονικὴ νοητικὴ ζωή.

Αὐτὰ εἶναι ὅλα ποὺ θὰ ποῦμε πρὸς τὸ παρὸν γιὰ τὴν ἀπώθηση. Ἀκόμα δὲν εἶναι παρὰ ἕνας ἀναγκαῖος προκαταρκτικὸς ὅρος, μιὰ προϋπόθεση τοῦ σχηματισμοῦ τῶν συμπτωμάτων. Ξέρουμε πὼς τὸ σύμπτωμα εἶναι ἕνα ὑποκατάστατο γιὰ κάποια ἄλλη διαδικασία ποὺ συγκρατήθηκε ἀπὸ τὴν ἀπώθηση, ἀκόμα ὅμως καὶ μὲ δεδομένη τὴν ἀπώθηση, πρέπει νὰ προχωρήσουμε πολὺ γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὸ μηχανισμὸ τῆς διαμόρφωσης τῶν ὑποκαταστάτων. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες πλευρὲς τοῦ προβλήματος τῆς ἀπώθησης ποὺ μᾶς δημιουργοῦν ἀπορίες: Τί εἴδους νοητικὲς διεγέρσεις ὑφίστανται ἀπώθηση; Ποιὲς δυνάμεις τὴν πραγματοποιοῦν; Καὶ ποιά εἶναι τὰ κίνητρα; Σ' ἕνα μόνο σημεῖο μέχρι τώρα πετύχαμε κάποια γνώση ἀναφερόμενη σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτή-

ματα. Ἐνῶ ἐρευνούσαμε τὸ πρόβλημα τῆς ἀντίστασης, μάθαμε πὼς οἱ δυνάμεις πίσω ἀπ' αὐτὴν ἐκπηγάζανε ἀπὸ τὸ ἐγώ, ἀπὸ τὰ χαραχτηριστικά του, ἔκδηλα ἢ λανθάνοντα: γι αὐτό, αὐτὲς εἶναι οἱ δυνάμεις ποὺ πραγματοποίησαν καὶ τὴν ἀπώθηση ἢ τουλάχιστο πῆραν μέρος σ' αὐτή. Δὲν ξέρουμε τίποτα περισσότερο πρὸς τὸ παρόν.

Ἡ δεύτερη παρατήρηση γιὰ τὴν ὁποία σᾶς ἑτοίμασα θὰ μᾶς βοηθήσει τώρα. Μὲ μέσο τὴν ἀνάλυση μποροῦμε πάντα νὰ ἀνακαλύψουμε τὸ σκοπὸ πίσω ἀπὸ ἕνα νευρωτικὸ σύμπτωμα. Αὐτὸ φυσικὰ δὲν εἶναι κάτι καινούργιο γιὰ σᾶς: σᾶς τὸ ἔδειξα ἤδη σὲ δυὸ περιπτώσεις νεύρωσης. Ἀλλὰ γιὰ νἄμαστε δίκαιοι, τί σημαίνουν δυὸ περιπτώσεις; Ἔχετε δικαίωμα νὰ ζητήσετε διακόσιες περιπτώσεις, ἀναρίθμητες περιπτώσεις γιὰ τὴν ἀπόδειξή του. Τότε ὅμως δὲ μπορῶ νὰ συμμορφωθῶ μ' αὐτὴ τὴν ἀπαίτησή σας. Θὰ πρέπει νὰ περιοριστεῖτε στὴν προσωπικὴ πεῖρα ἢ στὴν πίστη, ποὺ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση μπορεῖ νὰ βασιστεῖ στὴν ὁμόθυμη μαρτυρία ὅλων τῶν ψυχαναλυτῶν.

Θὰ θυμόσαστε πὼς στὶς δυὸ περιπτώσεις ποὺ ὑποβάλαμε τὰ συμπτώματα σὲ λεπτομερειακὴ ἔρευνα ἢ ἀνάλυση ὁδήγησε στὰ πιὸ ἐνδόμυχα μυστικὰ τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς τοῦ ἀσθενοῦς. Στὴν πρώτη περίπτωση ἀκόμα ὁ σκοπὸς ἢ ἡ τάση τοῦ ὑπὸ ἐξέταση συμπτώματος εἶταν ἰδιαίτερα ἔκδηλη, στὴν δεύτερη περίπτωση εἶταν ἴσως σὲ κάποιο βαθμὸ συγκαλυμένη ἀπὸ ἕναν ἄλλο παράγοντα ποὺ θὰ ἀναφέρουμε ἀργότερα. Λοιπὸν αὐτὰ ποὺ βρήκαμε σ' αὐτὰ τὰ δυὸ παραδείγματα θὰ τὰ βρίσκουμε σὲ κάθε περίπτωση ποὺ θὰ ὑποβάλουμε σὲ ἀνάλυση. Κάθε φορὰ θὰ ὁδηγούμαστε ἀπὸ τὴν ἀνάλυση στὶς σεξουαλικὲς ἐμπειρίες καὶ ἐπιθυμίες τοῦ ἀσθενοῦς καὶ κάθε φορὰ θὰ πρέπει νὰ βεβαιώσουμε πὼς τὸ σύμπτωμα χρησίμεψε γιὰ τὸν ἴδιο σκοπό. Αὐτὸς ὁ σκοπὸς ἀποδείχνεται πὼς εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῶν σεξουαλικῶν ἐπιθυμιῶν. Τὰ συμπτώματα ἐξυπηρετοῦν τὸ σκοπὸ τῆς σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης γιὰ τὸν ἀσθενῆ. Εἶναι ἕνα ὑποκατάστατο τῶν ἱκανοποιήσεων ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν πραγματικότητα.

Θυμηθεῖτε τὴν μανιακὴ πράξη τῆς πρώτης μας ἀσθενοῦς. Ἡ γυναίκα αὐτὴ εἶταν ἀναγκασμένη νὰ ζεῖ χωρὶς τὸ σύζυγο ποὺ ἀγαποῦσε τόσο δυνατά. Ἐξαιτίας ὁρισμένων ἀδυναμιῶν καὶ ἐλαττωμάτων του δὲ μποροῦσε νὰ μοιράζεται τὴ ζωή του. Ἔπρεπε νὰ τοῦ εἶναι πιστή. Δὲ μποροῦσε νὰ βάλει κανέναν ἄλλο στὴ θέση του. Τὸ μανιακὸ σύμπτωμα τῆς δίνει ἐκεῖνο ποὺ ἐπιθυμεῖ τόσο πολύ, ἐξυψώνει τὸν ἄντρα της, ἀρνεῖται καὶ διορθώνει τὶς ἐλλείψεις του, πρὶν ἀπ' ὅλα τὴν ἀνικανότητά του. Αὐτὸ τὸ σύμπτωμα εἶναι βασικὰ ἡ ἐκπλήρωση μιᾶς ἐπιθυμίας κι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἀκριβῶς μοιάζει μ' ἕνα ὄνειρο. Εἶναι ἀκόμα κεῖνο ποὺ δὲν εἶναι πάντα ὄνειρο, μιὰ ἱκανοποίηση ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας. Στὴν περίπτωση τῆς δεύτερης ἀσθενοῦς μπορεῖτε νὰ δεῖτε πὼς τὸ τυπικό της ἀποβλέπει στὸ

νὰ ἐμποδίσει τὴ συνάφεια ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς ἢ νὰ ἐμποδίσει τὴ γέννηση ἑνὸς ἄλλου παιδιοῦ. Ἴσως νὰ μαντέψατε ἀκόμα πῶς τὸ τυπικὸ ζητάει νὰ τὴν τοποθετήσει στὴ θέση τῆς μητέρας της. Κι αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπομάκρυνση ἐμποδίων γιὰ τὴ σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση καὶ τὴν ἐκπλήρωση τῶν ἴδιων τῶν σεξουαλικῶν ἐπιθυμιῶν τῆς ἀσθενοῦς. Γιὰ τὶς περιπλοκὲς ποὺ ἀναφέρθηκαν στὴν δεύτερη περίπτωση θὰ μιλήσω παρακάτω.

Θέλω ν' ἀποφύγω νὰ διατυπώσω ἐπιφυλάξεις ἀργότερα γιὰ τὴν γενικὴ ἰσχὺ αὐτῶν τῶν διαπιστώσεων καὶ γι αὐτὸ θὰ σᾶς ζητήσω νὰ σημειώσετε πῶς ὅλα ὅσα ἀνέφερα πιὸ πρίν, γιὰ τὴν ἀπώθηση, τὴ διαμόρφωση τῶν συμπτωμάτων καὶ τὴν ἑρμηνεία τους, τὰ διάλεξα ἀπὸ τὴν μελέτη τριῶν τύπων νεύρωσης καὶ πρὸς τὸ παρὸν ἐφαρμόζονται μόνο σ' αὐτοὺς τοὺς τρεῖς τύπους: τὴν ἀγωνιώδη ὑστερία, τὴ μεταστατικὴ ὑστερία καὶ τὴν μανιακὴ νεύρωση. Αὐτὲς οἱ τρεῖς ἀνωμαλίες, ποὺ εἴμαστε συνηθισμένοι νὰ συνδυάζουμε σὲ μιὰ ὁμάδα σὰ νευρώσεις μεταβίβασης, ἀποτελοῦν τὸ ἀνοιχτὸ πεδίο γιὰ τὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπεία. Οἱ ἄλλες νευρώσεις μελετήθηκαν πολὺ λιγώτερο ἀπὸ κοντά, ψυχαναλυτικά. Σὲ μιὰ ὁμάδα τους, ἡ ἀδυναμία τῆς θεραπευτικῆς ἐπίδρασης, ὑπῆρξε ἀναμφισβήτητα ἕνας λόγος αὐτῆς τῆς παραμέλησης. Δὲν πρέπει νὰ ξεχάσετε πῶς ἡ ψυχανάλυση εἶναι ἀκόμα μιὰ πολὺ νέα ἐπιστήμη, πῶς χρειάζεται πολὺς χρόνος καὶ κόπος γιὰ τὴ μελέτη της καὶ πῶς δὲν πέρασε πολὺς καιρὸς ποὺ δὲν ὑπῆρχε παρὰ ἕνας ἄνθρωπος μονάχα ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ τὴν ἐφαρμόσει. Ὡστόσο πλησιάζουμε ἀπ' ὅλες τὶς κατευθύνσεις σὲ μιὰ καλύτερη κατανόηση αὐτῶν τῶν ἄλλων καταστάσεων ποὺ δὲν εἶναι νευρώσεις μεταβίβασης. Ἐλπίζω πῶς θὰ εἶμαι ἀκόμα ἱκανὸς νὰ σᾶς πῶ τὶς ἐξελίξεις στὶς ὁποῖες ὑποβλήθηκαν οἱ ὑποθέσεις καὶ τὰ συμπεράσματά μας κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προσαρμογῆς τους σ' αὐτὸ τὸ καινούργιο ὑλικό, καὶ νὰ σᾶς δείξω πῶς αὐτὲς οἱ παρακάτω μελέτες δὲν παρουσίασαν ἀντιφάσεις, ἀλλὰ ἀπεναντίας ὁδήγησαν σὲ μιὰ ὑψηλότερη ἑνοποίηση τῶν γνώσεών μας. Κάθε τί ποὺ εἰπώθηκε, λοιπόν, ἐφαρμόζεται στὶς τρεῖς νευρώσεις μεταβίβασης καὶ θὰ προσθέσω τώρα ἀκόμα μιὰ πληροφορία ποὺ ρίχνει κι ἄλλο φῶς στὴ σημασία τῶν συμπτωμάτων. Μιὰ συγκριτικὴ ἐξέταση τῶν καταστάσεων ἀπὸ τὶς ὁποῖες γεννήθηκε ἡ ἀσθένεια, δίνει τὸ ἀκόλουθο ἀποτέλεσμα, ποὺ μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ σὲ μιὰ συνταγὴ —δηλαδὴ πῶς αὐτὰ τὰ πρόσωπα ἀρρώστησαν ἀπὸ τὴν ἀποστέρηση ποὺ ὑφίστανται ὅταν ἡ πραγματικότητα ἀρνεῖται σ' αὐτοὺς τὴν ἱκανοποίηση τῶν σεξουαλικῶν τους ἐπιθυμιῶν. Θὰ ἀντιληφτεῖτε πόσο ὡραῖα αὐτὰ τὰ δυὸ συμπεράσματα ἀλληλοσυμπληρώνονται. Τὰ συμπτώματα ἐξηγοῦνται τώρα σὰν ὑποκατάστατα γιὰ ἱκανοποιήσεις ἐπιθυμιῶν ποὺ δὲν ἔχουν ἱκανοποιηθεῖ στὴ ζωή.

Εἶναι, βέβαια, δυνατὸ νὰ προβάλει κανεὶς κάθε λογῆς ἀντι-

ρήσεις στὴν πρόταση ὅτι τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα εἶναι ὑποκατάστατα τῶν σεξουαλικῶν ἱκανοποιήσεων. Θὰ συζητήσω δυὸ ἀπ' αὐτὰ τώρα. Ἂν κανεὶς ἀπὸ σᾶς εἶχε ἀναλάβει ὁ ἴδιος τὴν ψυχανάλυση ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ νευρωτικῶν θὰ κουνοῦσε ἴσως τὸ κεφάλι του δύσπιστα καὶ θὰ ἔλεγε: «Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις, αὐτὸ δὲν εἶναι καθόλου ἐφαρμόσιμο, γιατί, σ' αὐτές, τὰ συμπτώματα φαίνονται μᾶλλον νὰ περιέχουν τὸν ἀντίθετο σκοπό, νὰ ἀποκλείσουν ἢ νὰ διακόψουν τὴ σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση». Δὲ θὰ ἀμφισβητήσω τὴν ἑρμηνεία σας. Στὴν ψυχανάλυση τὰ πράγματα εἶναι συχνὰ πολὺ πιὸ περίπλοκα ἀπ' ὅσο θὰ τὸ θέλαμε: ἂν εἶταν ἁπλούστερα ἡ ψυχανάλυση δὲ θὰ χρειαζόταν ἴσως γιὰ νὰ τὰ φέρετε στὸ φῶς. Ὁρισμένα χαραχτηριστικὰ τοῦ τυπικοῦ τῆς δεύτερας ἀσθενοῦς μας διακρίνονται καθαρὰ πὼς εἶναι αὐτοῦ τοῦ ἀσκητικοῦ χαραχτήρα, ἐχθρικοῦ πρὸς τὴν σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση, π.χ. ἡ ἀπομάκρυνση τῶν ρολογιῶν μὲ τὸν μαγικὸ σκοπὸ νὰ ἀποτρέψει τὶς στήσεις κατὰ τὴ νύχτα, ἢ ἡ προσπάθειά της νὰ ἐμποδίσει τὸ πέσιμο καὶ τὸ σπάσιμο τῶν δοχείων, ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ μιὰ προστασία τῆς παρθενίας της. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις τελετουργίας, ὅπως τὸ ξάπλωμα στὸ κρεβάτι ποὺ ἀνέλυσα, ὁ ἀρνητικὸς αὐτὸς χαραχτήρας εἶταν πολὺ πιὸ ἐμφανής. Ὅλο τὸ τυπικὸ δὲ μποροῦσε παρὰ νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀμυντικοὺς κανόνες ἐνάντια σὲ σεξουαλικὲς ἀναμνήσεις καὶ πειρασμούς. Μάθαμε ὅμως ἀπὸ πολὺν καιρὸ ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση πὼς τὰ ἀντίθετα δὲν ἀποτελοῦν μιὰν ἀντίφαση. Μποροῦμε νὰ ἐπεκτείνουμε τὴν πρότασή μας καὶ νὰ ποῦμε πὼς ὁ σκοπὸς τοῦ συμπτώματος εἶναι εἴτε μιὰ σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση εἴτε μιὰ ἄμυνα ἐναντίον της. Στὴν ὑστερία, ὁ θετικὸς χαραχτήρας ποὺ ἱκανοποιεῖ τὴν ἐπιθυμία, ἐπικρατεῖ στὸ σύνολό του, ἐνῶ στὴ μανιακὴ νεύρωση ἐπικρατεῖ ὁ ἀρνητικός, ἀσκητικὸς χαραχτήρας. Τὰ συμπτώματα μποροῦν νὰ ἐξυπηρετήσουν τὸ σκοπὸ τόσο τῆς σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης ὅσο καὶ τοῦ ἀντιθέτου της τόσο περισσότερο γιατὶ αὐτὴ ἡ δίπλευρη ἰδιότητα ἢ π ό λ ω σ η ἔχει, ἕνα πολὺ κατάλληλο θεμέλιο σὲ ἕνα στοιχεῖο τοῦ μηχανισμοῦ της ποὺ δὲν εἴχαμε ἀκόμα τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ ἀναφέρουμε. Εἶναι πραγματικά, καθὼς θὰ δοῦμε, τὰ ἀποτελέσματα σ υ μ β ι β α σ μ ῶ ν ἀνάμεσα σὲ δυὸ ἀντιτιθέμενες τάσεις, τόσο ἐκείνης ποὺ ἀπωθεῖται ὅσο καὶ ἐκείνης ποὺ πραγματοποιεῖ τὴν ἀπώθηση καὶ συνεργάστηκε στὴν πρόκλησή της. Ἡ ἀντιπροσώπευση εἴτε τοῦ ἑνὸς εἴτε τοῦ ἄλλου ἀπ' αὐτοὺς τοὺς δυὸ παράγοντες μπορεῖ νὰ ἐπικρατήσει στὸ σύμπτωμα ἀλλὰ πολὺ σπάνια συμβαίνει ἕνας ἀπ' αὐτοὺς νὰ ἀπουσιάζει ἐντελῶς. Στὴν ὑστερία πραγματοποιεῖται συνήθως μιὰ συνεργασία τῶν δυὸ τάσεων σὲ ἕνα σύμπτωμα. Στὴν μανιακὴ νεύρωση συχνὰ τὰ δυὸ μέρη διακρίνονται καθαρά: τὸ σύμπτωμα τότε εἶναι διπλὸ καὶ συνίσταται ἀπὸ δυὸ διαδοχικὲς πράξεις ποὺ ἡ μιὰ αναιρεῖ τὴν ἄλλη.

Δὲ θὰ εἶναι τόσο εὔκολο νὰ παρακάμψουμε μιὰ δεύτερη δυσκολία. Ὅταν ἐξετάσετε μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ ἑρμηνειῶν συμπτωμάτων ἡ πρώτη σας γνώμη θὰ εἶναι ὅτι ἡ ἀντίληψη πὼς πρόκειται γιὰ ὑποκατάστατα σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης θὰ πρέπει νὰ ἐπεκταθεῖ ὥς τὰ ἀκραῖα της ὅρια γιὰ νὰ τὰ περιλάβει. Δὲ θὰ παραλείψετε νὰ τονίσετε ὅτι τὰ συμπτώματα αὐτὰ δὲν προσφέρουν τίποτα τὸ πραγματικὸ σὲ ἱκανοποίηση, πὼς ἀρκετὰ συχνὰ περιορίζονται στὸ νὰ ξαναζωογονήσουν μιὰ αἴσθηση ἢ νὰ ἀνακαλέσουν μιὰ φαντασίωση ποὺ γεννιέται ἀπὸ κάποιο σεξουαλικὸ σύμπλεγμα. Ἀκόμα ὅτι ἡ δῆθεν σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση εἶναι συχνὰ παιδικοῦ καὶ ἀνάξιου χαραχτήρα, ποὺ πλησιάζει πρὸς μιὰν αὐναvιστικὴ πράξη ἢ θυμίζει βρώμικες συνήθειες ποὺ πρὶν πολὺ καιρὸ στὴν παιδικὴ ἡλικία ἀπαγορεύτηκαν καὶ ἐγκαταλείφτηκαν. Καὶ ἀκόμα θὰ ἐκφράσετε τὴν κατάπληξή σας γιατὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ κατατάξει ἀνάμεσα στὶς σεξουαλικὲς ἱκανοποιήσεις ἐκεῖνες ποὺ μποροῦν νὰ περιγραφοῦν μόνο σὰν ἱκανοποιήσεις σκληρῶν ἢ φριχτῶν ὀρέξεων ἢ ποὺ μποροῦν νὰ χαραχτηριστοῦν ἀ φ ύ σ ι κ ε ς. Πραγματικὰ δὲ θὰ καταλήξουμε σὲ καμιὰ συμφωνία σ' αὐτὰ τὰ τελευταῖα σημεῖα πρὶν ὑποβάλουμε σὲ μιὰ λεπτομερῆ ἔρευνα τὴν ἀνθρώπινη σεξουαλικότητα καὶ ἐξακριβώσουμε ἔτσι τί μποροῦμε νὰ ἀποκαλοῦμε σεξουαλικό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ

Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ πιστέψει πὼς δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφισβήτηση στὴν ἔννοια τοῦ ὅρου «σεξουαλικός». Πρῶτα ἀπ' ὅλα σημαίνει τὸ «ἄπρεπο», ποὺ δὲν πρέπει ν' ἀναφέρεται. Ἄκουσα κάποτε μιὰ ἱστορία, γιὰ τοὺς μαθητὲς ἑνὸς διάσημου ψυχίατρου, ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ πείσουν τὸ δάσκαλό τους πὼς τὰ συμπτώματα ἑνὸς ὑστερικοῦ, ἀναφέρονται συχνὰ στὰ σεξουαλικὰ ζητήματα. Μ' αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὸν πήγαν σὲ μιὰ ὑστερικὴ γυναίκα, ποὺ στὶς κρίσεις της, ἐμιμεῖτο ἀναμφισβήτητα τὸν τοκετό. Ὁ ψυχίατρος ὅμως, τοὺς ἀπάντησε:

— Μὰ ὁ τοκετὸς δὲν εἶναι σεξουαλικὸ φαινόμενο.

Καὶ πραγματικά, ὁ τοκετός, δὲν εἶναι πάντοτε κάτι τὸ «ἄπρεπο». Νομίζω πὼς δὲν ἐγκρίνετε ν' ἀστειεύομαι μὲ τέτια σοβαρὰ ζητήματα. Ἐδῶ ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ ἕνα ἀστεῖο. Γιατὶ πραγματικὰ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ καθορίσουμε τί ἐννοεῖ ὁ ὅρος «σεξουαλικό». Ἴσως ὁ μόνος τρόπος γι αὐτὸ εἶναι νὰ ποῦμε πὼς ἀναφέρεται στὸ κάθε τί ποὺ ἔχει σχέση μὲ τὴ διαφορὰ τῶν δύο φύλων. Αὐτὸ ἴσως σᾶς φανεῖ πολὺ γενικὸ κι ἀόριστο. Ἂν πάρετε τὴ σεξουαλικὴ πράξη σὰν κεντρικὸ σημεῖο, θὰ πεῖτε ἴσως πὼς τὸ σεξουαλικὸ ἀναφέρεται στὸ κάθε τί ποὺ ἀφορᾶ στὴν ἀπόλαυση ποὺ ἀποκομίζει κανεὶς ἀπὸ τὸ σῶμα (κ' ἰδιαίτερα ἀπ' τὰ σεξουαλικὰ ὄργανα) τοῦ ἀντίθετου φύλου. Καί, μὲ στενότερη ἔν-

νοια, τὸ κάθε τί ποὺ τείνει στὴν ἕνωση τῶν γεννητικῶν ὀργάνων καὶ τὴν ἐκτέλεση τῆς σεξουαλικῆς πράξης. Ἂν, ὅμως, εἶναι ἔτσι, τότε δὲν εἴσαστε μακριὰ ἀπὸ τὸ ν' ἀναγνωρίσετε πὼς τὸ σεξουαλικὸ καὶ τὸ ἄπρεπο, εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ καὶ πὼς ὁ τοκετὸς δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὸν σεξουαλισμό. Ἂν, πάλι, θεωρήσετε πὼς ἡ λειτουργία τῆς ἀναπαραγωγῆς εἶναι ὁ πυρήνας τοῦ σεξουαλισμοῦ, τότε κινδυνεύετε ν' ἀποκλείσετε ἀπ' αὐτὸν ἕνα σωρὸ ἐνέργειες ὅπως ὁ αὐνανισμὸς καὶ τὸ φιλί, ποὺ δὲν ἀποβλέπουν στὴν ἀναπαραγωγή, μὰ ποὺ ὡστόσο εἶναι ἀναμφισβήτητα σεξουαλικές. Ἄλλωστε ἔχουμε κιόλας διαπιστώσει πὼς κάθε προσπάθεια καθορισμοῦ ὁδηγεῖ πάντοτε σὲ δυσκολίες. Ἂς παραιτηθοῦμε, λοιπόν, ἐδῶ ἀπ' τὴν προσπάθεια νὰ βροῦμε κάτι καλύτερο. Μποροῦμε νὰ ὑποψιαστοῦμε πὼς στὴν ἐξέλιξη τῆς ἔννοιας «σεξουαλισμός», συνέβη κάτι ποὺ δημιούργησε κεῖνο ποὺ ὁ Χ. Σύλμπερερ, ἀποκαλοῦσε πολὺ σωστὰ «συγκαλυπτικὸ λάθος». Γενικά, ὅμως, ξέρουμε πολὺ καλὰ τί ἐννοοῦμε μὲ τὴ λέξη «σεξουαλικός».

Κατὰ τὴ λαϊκὴ ἄποψη ποὺ εἶναι ἀρκετὴ γιὰ κάθε πραχτικὸ σκοπὸ τῆς συνηθισμένης ζωῆς, σεξουαλικὸ εἶναι κάτι ποὺ ἀναφέρεται στὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο φύλων, τὴν εὐχάριστη διέγερση καὶ τὴν ἡδονή, τὴν ἀναπαραγωγικὴ λειτουργία, τὴν ἰδέα τῆς ἀπρέπειας καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς συγκάλυψης. Αὐτό, βέβαια, δὲν ἀρκεῖ γιὰ τὴν ἐπιστήμη. Γιατὶ ἐπίπονες ἔρευνες, (ποὺ ἔγιναν χάρη σ' ἕνα πνεῦμα αὐτοελέγχου, ποὺ γεννήθηκε μὲ τὴ συνεχῆ αὐτοθυσία), ἀποκάλυψαν πὼς ὑπάρχουν ὁλόκληρες κατηγορίες ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων, ποὺ ἡ ζωή τους παρεκκλίνει ἀπὸ τὴ συνηθισμένη σεξουαλικὴ ζωὴ κατὰ τὸν πιὸ χτυπητὸ τρόπο. Μιὰ ὁμάδα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς «διεστραμμένους» ἔχει ἐξοστρακίσει τὴ διαφορὰ τῶν φύλων ἀπ' τὴ ζωή τους.

Σ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους μονάχα τὸ δικό τους φύλο προκαλεῖ σεξουαλικὸ πόθο, ἐνῶ τὸ ἀντίθετο φύλο (καὶ ἰδιαίτερα τὰ σεξουαλικά του ὄργανα) δὲν ἀσκοῦν σ' αὐτοὺς καμιὰ σεξουαλικὴ ἕλξη, καὶ στὶς πιὸ ἔκδηλες περιπτώσεις, ἀποτελεῖ γι αὐτοὺς ἀντικείμενο ἀποστροφῆς. Τὰ πρόσωπα αὐτά, παραιτοῦνται φυσικὰ ἔτσι ἀπὸ κάθε συμμετοχὴ στὴν ἀναπαραγωγή. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ λέγονται ὁμοφυλόφιλοι. Πολὺ συχνά, ἂν καὶ ὄχι πάντα, αὐτοὶ οἱ ἄντρες κ' οἱ γυναῖκες ἔχουν φτάσει σ' ἀνώτερο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς καὶ ὑποφέρουν μονάχα ἀπ' αὐτὴ τὴ μοιραία γι αὐτοὺς ἰδιομορφία.

Οἱ ἐπιστήμονες ἐκπρόσωποί τους, ὑποστηρίζουν πὼς ἀνήκουν σὲ μιὰ ἰδιαίτερη ποικιλία τοῦ ἀνθρώπινου γένους, τὸ «τρίτο φύλο» ὅπως τὸ λένε, ἰσάξιο τῶν δύο ἄλλων. Θὰ μᾶς δοθεῖ ἴσως ἡ εὐκαιρία νὰ ἐξετάσουμε κριτικὰ αὐτοὺς τοὺς ἰσχυρισμούς τους. Φυσικά, αὐτοὶ δὲν ἀποτελοῦν ὅπως εὐχάριστα τὸ ὑποστηρίζουν, τοὺς «ἐκλεχτοὺς» τῆς ἀνθρωπότητας, γιατὶ στὶς τάξεις

τους ὑπάρχουν τόσα τουλάχιστον κατώτερα κι ἀνάξια ὑποκείμενα, ὅσα βρίσκονται κι ἀνάμεσα στοὺς ὁμαλοὺς ἀνθρώπους.

Οἱ διεστραμμένοι αὐτοί, προσπαθοῦν νὰ πετύχουν τοὺς ἴδιους σκοπούς, τουλάχιστον, μὲ τ' ἀντικείμενα τῶν πόθων τους, ποὺ οἱ ὁμαλοὶ ἄνθρωποι ἐπιζητοῦν μὲ τὰ δικά τους. Ὕστερα ἀπ' αὐτοὺς ὅμως ἔρχεται μιὰ μακρὰ σειρὰ ἀνωμάλων τύπων, ποὺ ἡ σεξουαλική τους δραστηριότητα ἀπομακρύνεται προοδευτικὰ ἀπὸ κάθε τί ποὺ φαίνεται ἑλκυστικὸ σ' ἕναν λογικὸ ἄνθρωπο. Στὴν ποικιλία τους καὶ στὴν παραξενιά τους, οἱ τύποι αὐτοὶ μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μονάχα μὲ τὰ κωμικὰ τέρατα ποὺ ζωγράφισε ὁ Π. Μπρέγκελ, ὅταν ἀπεικόνιζε τοὺς πειρασμοὺς τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου ἢ τὴ μακρὰ παρέλαση ξεχασμένων θεῶν καὶ πιστῶν ποὺ μᾶς δείχνει ὁ Γ. Φλωμπὲρ νὰ περνοῦν μπρὸς ἀπ' τὸν εὐσεβῆ του μετανοοῦντα. Αὐτὸ τὸ χαωτικὸ συνονθύλευμα πρέπει νὰ ταξινομηθεῖ γιὰ νὰ μὴ μᾶς καταβάλει ἐντελῶς. Τοὺς ξεχωρίζουμε σὲ κείνους ποὺ μετέβαλαν τὸ σ ε ξ ο υ α λ ι κ ό τ ο υ ς ἀ ν τ ι κ ε ί μ ε ν ο, ὅπως οἱ ὁμοφυλόφιλοι καὶ σὲ κείνους ποὺ μετέβαλαν τὸ σ ε ξ ο υ α λ ι κ ὁ τους σ κ ο π ό. Στὴν πρώτη ὁμάδα ἀνήκουν ἐκεῖνοι ποὺ παραιτήθηκαν ἀπ' τὴν ἕνωση τῶν σεξουαλικῶν ὀργάνων καὶ ὑποκαταστήσανε σ' αὐτά, ἄλλα ὄργανα ἢ μέρη τοῦ σώματος, (στόμα ἢ πρωκτὸ) ξεπερνώντας τὶς ἀνατομικὲς δυσκολίες καὶ κατανικώντας τὴ σχετικὴ ἀποστροφή. Αὐτοὺς ἀκολουθοῦν ἐκεῖνοι ποὺ διατηροῦν σὰν ἀντικείμενό τους τὰ σεξουαλικὰ ὄργανα, ὄχι ὅμως γιὰ τὴ σεξουαλική τους λειτουργία, ἀλλὰ γιὰ τὶς ἄλλες λειτουργίες ποὺ ἐκτελοῦν. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, ἀποδείχνουν πὼς ἡ λειτουργία τῶν ἐκκρίσεων, ποὺ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνατροφῆς τοῦ παιδιοῦ, ἀπωθοῦνται σὰν ἀπρεπεῖς, διατηροῦν τὴν ἱκανότητα νὰ προσελκύουν ὁλόκληρο τὸ σεξουαλικὸ ἐνδιαφέρον. Ὑπάρχουν ἀκόμα καὶ ἄλλοι ποὺ παραιτήθηκαν ἐντελῶς ἀπ' τὰ σεξουαλικὰ ὄργανα σὰν ἀντικείμενό τους, κι ἀντὶ γι αὐτὰ διάλεξαν ἕνα ἄλλο τμῆμα τοῦ σώματος, ὅπως τὰ γυναικεῖα στήθη, τὰ πόδια ἢ μιὰ τούφα μαλλιά. Κι ἄλλοι, ποὺ παραιτοῦνται ἐντελῶς ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ἱκανοποιοῦν τὶς ἐπιθυμίες τους μ' ἕνα μέρος τῆς ἐνδυμασίας, μ' ἕνα παπούτσι ἢ ἕνα ἐσώρουχο. Αὐτοὶ εἶναι οἱ φετιχιστές. Ἀκόμα, πιὸ πέρα βρίσκουμε κείνους ποὺ ἀποζητοῦν ὁλόκληρο τὸ σῶμα, μὰ προβάλλουν εἰδικὲς ἀπαιτήσεις, ἀλλόκοτες καὶ φριχτές, μέχρι σημείου νὰ τ' ἀποζητοῦν σὰν πτῶμα καὶ κινούμενοι ἀπ' τὴν ἐγκληματική τους μανία, νὰ τὸ μεταβάλλουν σὲ πτῶμα γιὰ νὰ τὸ ἀπολαύσουν. Ἀρκετά, ὅμως, ἀσχοληθήκαμε μ' αὐτὴν τὴ φρίκη.

Στὴ δεύτερη ὁμάδα ἀνήκουν πρῶτα - πρῶτα κεῖνοι ποὺ ὁ σεξουαλικὸς πόθος τους ἐπιζητεῖ τὴν ἐκτέλεση μιᾶς πράξης ποὺ συνήθως ἀποτελεῖ τὴν προετοιμασία μονάχα τῆς ὁμαλῆς σεξουαλικῆς πράξης. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀπολαμβάνουν βλέποντας κι ἀγγίζοντας, ἢ παρακολουθώντας τοὺς χαριεντισμοὺς τῶν ἄλ-

λων καθὼς καὶ κεῖνοι ποὺ ἀποκαλύπτουν τὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ σώματος ποὺ πρέπει νὰ μένουν κρυμένα μὲ τὴν ἀόριστη ἐλπίδα πὼς θ' ἀμειφθοῦν μὲ μιὰ παρόμοια πράξη.

Ὕστερα ἔρχονται οἱ ἀκατανόητοι σαδιστές, ποὺ σκοπό τους ἔχουν νὰ προκαλέσουν πόνο στὸ ἀντικείμενο τοῦ πάθους τους, ἀρχίζοντας ἀπὸ μιὰ ἁπλὴ τάση νὰ τὸ ταπεινώσουν καὶ τελειώνοντας μὲ τὴν πρόκληση σοβαρῶν τραυμάτων. Σὰν ἀντιστάθμισμα σ' αὐτοὺς παρουσιάζονται κεῖνοι ποὺ λέγονται μαζοχιστὲς ποὺ λαχταροῦν νὰ ὑποφέρουν πραγματικὰ ἢ συμβολικά, βασανιστήρια καὶ ταπεινώσεις, ἀπ' τὰ πρόσωπα ποὺ ἀγαποῦν. Ὑπάρχουν κι ἄλλοι, ἀπ' τοὺς ὁποίους πολλὰ ἀνώμαλα χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ τοῦ εἴδους συνδυάζονται καὶ περιπλέκονται μεταξύ τους. Τέλος, τ' ἄτομα κάθε μιᾶς ἀπ' αὐτὲς τὶς κατηγορίες, μποροῦν νὰ διαιρεθοῦν σὲ κεῖνα ποὺ ἐπιζητοῦν τὴν ἰδιαίτερη ἡδονή τους στὴν πραγματικότητα, καὶ σὲ κεῖνα ποὺ ἱκανοποιοῦνται μονάχα στὴ φαντασία τους καὶ δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο.

Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία πὼς οἱ ἐξωφρενικές, ἀλλόκοτες καὶ φριχτὲς αὐτὲς πράξεις, ἀποτελοῦν πραγματικὰ τὴ σεξουαλικὴ δραστηριότητα αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων. Ὄχι μονάχα οἱ ἴδιοι τὶς ἀναγνωρίζουν σὰν τέτιες, ἀλλὰ εἶναι καὶ φανερὸ πὼς οἱ πράξεις αὐτὲς παίζουν στὴ δική τους ζωὴ τὸν ἴδιο ρόλο, ποὺ παίζει ἡ ὁμαλὴ σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση στὴ δική μας, ἀπαιτώντας τὶς ἴδιες, συχνὰ ὑπερβολικὲς θυσίες. Εἶναι εὔκολο νὰ διαπιστώσουμε μὲ μεγάλη ἀκρίβεια τὸ σημεῖο ὅπου αὐτὲς οἱ ἀνωμαλίες συγχωνεύονται μὲ τὴν ὁμαλὴ σεξουαλικὴ ζωὴ καὶ θὰ προσέξατε ἀσφαλῶς πὼς τὸ γνώρισμα τῆς ἀπρέπειας, ποὺ συνοδεύει πάντοτε τὴ σεξουαλικὴ δραστηριότητα, δὲν ἀπουσιάζει ἀπ' τὶς ἀνωμαλίες αὐτὲς καὶ μάλιστα ἐντείνεται στὸ ἔπακρο.

Τώρα, λοιπόν, ποιά πρέπει νἆναι ἡ στάση μας ἀπέναντι σ' αὐτὲς τὶς ἀσυνήθεις μορφὲς τῆς σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης; Ἡ ἀγανάχτηση κ' ἡ ἔκφραση τῆς προσωπικῆς μας ἀποστροφῆς, μαζὶ μὲ τὴ διαβεβαίωση πὼς ἐμεῖς δὲν τρέφουμε τέτιες ὀρέξεις, δὲ θὰ μᾶς ὁδηγήσει πολὺ μακριά. Δὲν πρόκειται ἐδῶ γι αὐτό. Στὸ κάτω κάτω οἱ ἀνωμαλίες αὐτὲς συγκροτοῦν ἕνα πεδίον φαινομένων ὅπως κάθε ἄλλο. Ἡ προσπάθειά μας νὰ τὸ ἀποφύγουμε, μὲ τὸ πρόσχημα πὼς πρόκειται γιὰ σπάνιες περιπτώσεις, εἶναι πολὺ εὔκολο ν' ἀνατραπεῖ μὲ τὸ ἐπιχείρημα πώς, ἀντίθετα, τὰ φαινόμενα αὐτά, εἶναι ἀρκετὰ συνήθη καὶ εὐρύτατα διαδεδομένα. Ἂν, ὅμως, μᾶς προβάλουν τὴν ἀντίρηση πὼς οἱ ἀπόψεις μας γιὰ τὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας δὲν πρέπει νὰ ἀναθεωρηθοῦν ἐξαιτίας τῶν ἀνωμαλιῶν αὐτῶν, γιατὶ ὅλες τους δὲν εἶναι παρὰ παρεκκλίσεις τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίχτου, θὰ πρέπει νὰ δώσουμε σοβαρὴ ἀπάντηση. Ἂν δὲν κατανοήσουμε τὶς νοσηρὲς αὐτὲς μορφὲς τοῦ σεξουαλισμοῦ κι ἂν δὲν τὶς συσχετίσουμε μὲ τὴν ὁμαλὴ σεξουαλικὴ ζωή, τότε δὲ μποροῦμε νὰ κα-

τανοήσουμε οὔτε καὶ τὴν τελευταία. Μὲ λίγα λόγια, παραμένει ἀναμφισβήτητο καθῆκον μας νὰ ἐξηγήσουμε θεωρητικὰ τὴν ὕπαρξη ὅλων τῶν διαστροφῶν ποὺ περιγράψαμε, καὶ νὰ τὶς συσχετίσουμε μὲ τὴν καλούμενη ὁμαλὴ σεξουαλικότητα.

Στὸ ἔργο αὐτό, θὰ μᾶς βοηθήσουν μιὰ ἄποψη καὶ δυὸ νέες διαπιστώσεις. Τὴν πρώτη τὴν ὀφείλουμε στὸν Ἰβὰν Μπλόχ, ποὺ σύμφωνα μ' αὐτόν, ἡ ἄποψη πὼς ὅλες οἱ διαστροφὲς εἶναι «σημεῖα ἐκφυλισμοῦ» εἶναι λανθασμένη. Γιατὶ ὑπάρχουν ἀποδείξεις πὼς τέτιες ἐκτροπὲς τοῦ σεξουαλικοῦ σκοποῦ, τέτιες ἀλλόκοτες σχέσεις μὲ τὸ σεξουαλικὸ ἀντικείμενο ὑπῆρχαν ἀπὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου, ἀπὸ τότε ποὺ ὑπάρχουν πληροφορίες, σὲ κάθε φυλή, ἀπ' τὶς πιὸ πρωτόγονες ὣς τὶς πιὸ πολιτισμένες καὶ σ' ὁρισμένες ἐποχὲς εἶταν γενικὰ ἀνεχτές. Ὅσον ἀφορᾶ στὶς δυὸ διαπιστώσεις, αὐτὲς ἔγιναν στὴ διάρκεια ψυχαναλυτικῶν ἐρευνῶν, ἐπὶ νευρωτικῶν ἀσθενῶν καὶ θὰ ἐπηρεάσουν ἀσφαλῶς τὴν ἀντίληψή μας, γιὰ τὶς σεξουαλικὲς διαστροφὲς κατὰ τρόπο ἀποφασιστικό.

Εἴπαμε πὼς τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα ἀποτελοῦν ὑποκατάστατα τῶν σεξουαλικῶν ἱκανοποιήσεων, κι ἀνέφερα ἤδη πὼς ἀπ' τὴν ἀνάλυση τῶν συμπτωμάτων εἶναι πολὺ δύσκολο ν' ἀποδείξει κανεὶς αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμό. Καὶ πραγματικὰ ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ἀληθεύει μονάχα ἂν συμπεριλάβουμε στὶς σεξουαλικὲς ἱκανοποιήσεις, τίς, ὅπως τὶς ἀποκαλοῦμε, διεστραμμένες σεξουαλικὲς ἀνάγκες. Μιὰ τέτια ἑρμηνεία τῶν συμπτωμάτων μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπ' τὰ γεγονότα μὲ καταπληκτικὴ συχνότητα. Ὁ ἰσχυρισμός, ὅμως, τῶν ὁμοφυλοφίλων ὅτι ἀποτελοῦν μιὰ ἐκλεκτὴ τάξη τῆς ἀνθρωπότητας, πέφτει ἀμέσως ὅταν ἀνακαλύπτουμε πὼς κάθε νευρωτικὸ σύμπτωμα παρουσιάζει τάσεις ὁμοφυλοφιλίας καὶ πὼς μεγάλη ἀναλογία τῶν συμπτωμάτων ἐκφράζει τὴ λανθάνουσα αὐτὴ τάση. Κεῖνοι ποὺ ἀναγνωρίζουν πὼς εἶναι ὁμοφυλόφιλοι εἶναι μονάχα ἐκεῖνοι ποὺ ἡ διαστροφὴ τοὺς εἶναι συνειδητὴ καὶ ἔκδηλη. Καὶ ὁ ἀριθμός τους εἶναι ἀσήμαντος σὲ σύγκριση μὲ κείνους ὅπου ἡ διαστροφὴ εἶναι λανθάνουσα. Εἴμαστε, πραγματικά, ἀναγκασμένοι νὰ παραδεχτοῦμε πὼς ἡ ἐκλογὴ ἑνὸς ὁμοφύλου σὰν ἐρωτικοῦ ἀντικειμένου, εἶναι ἕνας κανονικὸς τύπος τοῦ ἐρωτισμοῦ, ποὺ τὴ σημασία του, τὴν ἀναγνωρίζουμε ὅλο καὶ περισσότερο. Μ' αὐτὸ βέβαια δὲν καταργεῖται ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἔκδηλης ὁμοφυλοφιλίας καὶ τῆς ὁμαλῆς ἐρωτικῆς ζωῆς. Ἡ πραχτικὴ σημασία αὐτῆς τῆς διαφορᾶς παραμένει. Ἡ θεωρητική της ὅμως ἀξία περιορίζεται σημαντικά. Ἔχουμε, μάλιστα, καταλήξει στὸ συμπέρασμα, πὼς μιὰ νευρικὴ διαταραχή, ἡ παράνοια, ποὺ δὲ συγκαταλέγεται στὶς νευρώσεις μεταβίβασης, δημιουργεῖται πάντοτε ἀπ' τὴν προσπάθεια κατάπνιξης ἐξαιρετικὰ ἰσχυρῶν τάσεων πρὸς ὁμοφυλοφιλία. Ἴσως νὰ θυμόσαστε πὼς μιὰ ἀσθενής μας, στὴ μανιακή της πράξη ἔπαιζε τὸ ρόλο ἑνὸς ἀντρός, τοῦ συζύγου της ποὺ εἶχε ἐγκαταλείψει. Τέτια συμπτώματα, ὅπου

μιὰ γυναίκα ὑποδύεται τὸ ρόλο ἑνὸς ἀντρός, παρουσιάζονται πολὺ συχνὰ στὶς νευρωτικὲς γυναῖκες. Κι ἂν αὐτὰ δὲν εἶναι δυνατὸ ν' ἀποδοθοῦν στὴν ὁμοφυλοφιλία, πάντως συνδέονται στενὰ μαζί της, ὡς πρὸς τὴν καταγωγή.

Ὅπως ἴσως θὰ γνωρίζετε ἡ νεύρωση τῆς ὑστερίας, μπορεῖ νὰ δημιουργήσει συμπτώματα, σ' ὅλα τὰ συστήματα τοῦ ὀργανισμοῦ, (κυκλοφοριακό, ἀναπνευστικό, κ. λ. π.) καὶ μπορεῖ κατὰ συνέπεια νὰ διαταράξει ὅλες τὶς λειτουργίες. Ἡ ψυχανάλυση δείχνει πὼς ὅλες αὐτὲς οἱ παρορμήσεις, ποὺ χαραχτηρίζονται σὰν διεστραμένες καὶ ποὺ ἀποβλέπουν στὴν ἀντικατάσταση τοῦ γεννητικοῦ ὀργάνου ἀπὸ κάτι ἄλλο, ἐκφράζονται μ' αὐτὰ τὰ συμπτώματα. Τὰ ὄργανα, λοιπόν, αὐτά, ἀντικαθιστοῦν τὰ γεννητικὰ ὄργανα. Κι ἀπ' τὴ μελέτη, ἀκριβῶς, τῶν ὑστερικῶν συμπτωμάτων, φτάσαμε στὸ συμπέρασμα πὼς ἐχτὸς ἀπ' τὸ λειτουργικό τους ρόλο, τὰ ὄργανα τοῦ σώματος, ἔχουν καὶ μιὰ σεξουαλικὴ — ἐ ρ ω τ ο γ ό ν ο — σημασία. Κι ὅτι ἡ ὁμαλὴ λειτουργία τους μπορεῖ νὰ ἐμποδιστεῖ ἂν οἱ ἐρωτικὲς ἀπαιτήσεις ἀπ' αὐτά, εἶναι ὑπερβολικές. Ἀναρίθμητα συμπτώματα, αἰσθαντικῆς φύσης, ποὺ συναντᾶμε στὴν ὑστερία, σὲ ὄργανα ποὺ φαινομενικὰ δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὴ σεξουαλικότητα, ἀποκαλύπτονται ἔτσι πὼς ἀποτελοῦν τὴν ἱκανοποίηση διεστραμμένων σεξουαλικῶν πόθων, ἀπὸ ὄργανα ποὺ ἔχουν σφετεριστεῖ τὴ λειτουργία τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Ἔτσι μποροῦμε νὰ ἐννοήσουμε μέχρι ποιά μεγάλη ἔκταση τὰ ὄργανα διατροφῆς καὶ ἐκκρίσεως, ἰδίως, μποροῦν νὰ προσφέρουν σεξουαλικὴ διέγερση. Πρόκειται, πραγματικά, γιὰ τὸ ἴδιο φαινόμενο ποὺ ἐκδηλώνεται στὶς διαστροφές. Μονάχα ποὺ στὶς τελευταῖες, εἶναι φανερὸ κι ἀναγνωρίζεται χωρὶς καμιὰ δυσκολία, ἐνῶ στὴν ὑστερία, πρέπει, πρῶτα νὰ ἑρμηνεύσουμε τὸ σύμπτωμα, κ' ἔπειτα νὰ μὴν ἀποδώσουμε τὴ διεστραμμένη σεξουαλικὴ παρόρμηση στὴ συνειδητὴ προσωπικότητα τοῦ ἀσθενοῦς, ἀλλὰ στὸ ὑποσυνείδητό του.

Ἀπ' τοὺς πολλοὺς τύπους τῶν συμπτωμάτων στὶς μανιακὲς νευρώσεις, ὁ σημαντικότερος, ὀφείλεται στὴν ὑπερβολικὴ δύναμη τῶν διεστραμμένων σεξουαλικῶν τάσεων, τῆς σαδιστικῆς ὁμάδας. Τὰ συμπτώματα αὐτά, σύμφωνα μὲ τὸν τύπο τῆς μανιακῆς νεύρωσης, χρησιμεύουν κυρίως σὰν ἄμυνα ἐναντίον τῶν σαδιστικῶν ἐπιθυμιῶν ἢ ἐκφράζουν τὸν ἀνταγωνισμὸ μεταξὺ τῆς ἱκανοποίησης καὶ τῆς ἀπόριψής τους. Ἡ ἱκανοποίησή τους ὅμως δὲν ἐμποδίζεται ριζικά. Ξέρει νὰ βρίσκει ἕναν πλάγιο δρόμο, στὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀσθενοῦς, στρέφοντας κατὰ προτίμηση τὶς σαδιστικὲς τάσεις ἐναντίον τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἄλλες μορφὲς νεύρωσης ἐκδηλώνονται μὲ ὑπερβολικὴ ἀνησυχία, κι αὐτὸ ἐκφράζεται μὲ τὴν ἀπόδοση ἐξαιρετικῆς σεξουαλικῆς σημασίας σὲ πράξεις ποὺ συνήθως ἀποτελοῦν τὴν προετοιμασία μονάχα τῆς σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης, ὅπως εἶναι ἡ ἐπιθυμία νὰ δοῦν, νὰ

ἐγγίσουν καὶ νὰ ἐρευνήσουν. Ἔτσι ἐξηγεῖται κ' ἡ πολὺ μεγάλη σημασία ποὺ ἔχει σ' αὐτὲς τὶς ἀρρώστιες ὁ φόβος τῆς ἐπαφῆς καὶ τὸ μανιακὸ πλύσιμο. Ἐξαιρετικὰ μεγάλη ἀναλογία μανιακῶν πράξεων, ἀποκαλύπτονται σὰ συγκαλυμένες ἐπαναλήψεις καὶ παραλλαγὲς τοῦ αὐνανισμοῦ, τῆς μόνης πράξης ποὺ συνοδεύει ὅλες τὶς ποικίλες πτήσεις τῆς σεξουαλικῆς φαντασίας.

Δὲ θἆταν δύσκολο νὰ σᾶς δείξω, μὲ πολὺ πιὸ λεπτομερῆ τρόπο, τοὺς δεσμοὺς μεταξὺ τῆς διαστροφῆς καὶ τῆς νεύρωσης, νομίζω ὅμως πὼς εἶπα ἀρκετὰ γιὰ τὸ σκοπό μας. Πρέπει ὡστόσο νὰ προσέχουμε νὰ μὴν ὑπερεκτιμήσουμε τὴ συχνότητα καὶ τὴν ἔνταση τῶν διεστραμμένων τάσεων στὴν ἀνθρωπότητα ὕστερα ἀπ' τὴν ἀποκάλυψη τῆς σημασίας τους στὴν ἑρμηνεία τῶν συμπτωμάτων. Σᾶς εἶπα κιόλας, πὼς ἡ στέρηση ὁμαλῶν σεξουαλικῶν ἱκανοποιήσεων συντελεῖ στὴν ἀνάπτυξη τῆς νεύρωσης. Κατὰ συνέπεια ἡ στέρηση στὴν πραγματικότητα ὁδηγεῖ τὴ σεξουαλικὴ ἀνάγκη στὸν ἀνώμαλο τρόπο διέγερσης. Ἀργότερα θὰ καταλάβετε πῶς συμβαίνει αὐτό, ἤ, τουλάχιστο, πῶς ἕνας πλάγιος ἀποκλεισμὸς τέτιου εἴδους μπορεῖ νὰ ἐντείνει τὶς διεστραμμένες παρορμήσεις καὶ νὰ τὶς κάνει ἰσχυρότερες ἀπ' ὅσο θὰ εἶταν, ἂν ἡ πραγματικότητα δὲν παρεμπόδιζε τὴν ὁμαλὴ σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση. Στὸ μεταξύ, ἕνας παρόμοιος παράγων μπορεῖ ν' ἀποκαλυφθεῖ καὶ στὶς ἔκδηλες διαστροφές. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις αὐτὲς προκαλοῦνται ἢ ἐντείνονται ἀπ' τὶς ὑπερβολικὲς δυσκολίες ποὺ συναντάει ἡ ὁμαλὴ ἱκανοποίηση τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου, ἐξαιτίας προσωρινῶν συνθηκῶν ἢ μονίμων κοινωνικῶν θεσμῶν. Σ' ἄλλες περιπτώσεις οἱ διεστραμμένες τάσεις εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητες ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες καὶ ἀποτελοῦν τὸ φυσικὸ εἶδος τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς γιὰ τὰ ἐνδιαφερόμενα πρόσωπα.

Ἴσως τώρα νἄχετε τὴν ἐντύπωση πὼς ὅλ' αὐτὰ τείνουν νὰ δημιουργήσουν μᾶλλον σύγχυση παρὰ νὰ ἐξηγήσουν τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν ὁμαλὴ καὶ στὴ διεστραμμένη σεξουαλικότητα.

Νἄχετε, ὅμως, ὑπόψη σας πὼς ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὰ πραγματικὰ ἐμπόδια στὴ σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση, ἢ ἡ στέρησή της, φέρνουν στὴν ἐπιφάνεια διεστραμμένες τάσεις σ' ἀνθρώπους ποὺ ἀλλιῶς δὲ θὰ τὶς εἶχαν παρουσιάσει, πρέπει νὰ συμπεράνουμε πὼς κάτι σ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους εἶταν ἕτοιμο νὰ οἰκειοποιηθεῖ αὐτὲς τὶς διαστροφὲς ἢ ἂν προτιμᾶτε, οἱ τάσεις αὐτὲς θἄπρεπε νὰ ὑπάρχουν στὰ πρόσωπα αὐτὰ σὲ λανθάνουσα μορφή. Ἔτσι φτάνουμε στὴ δεύτερη ἀποδειχτικὴ παρατήρηση ποὺ ἀνέφερα παραπάνω. Ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα θεωρεῖ ἀπαραίτητο νὰ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ τὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν γιατὶ ἡ ἀνάλυση τῶν συμπτωμάτων μέσω τῶν ἀναμνήσεων καὶ τῶν συνειρμῶν, μᾶς ὁδηγεῖ πάντοτε πίσω, στὰ πρῶτα χρόνια τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Αὐτὸ ποὺ ἀνακαλύψαμε ἔτσι, ἐπιβεβαιώθηκε ἀργότερα κατὰ γράμμα, ἀπ' τὴν ἄμεση παρατήρηση τῶν παιδιῶν. Ἔτσι

βρήκαμε πὼς ὅλες οἱ διεστραμμένες τάσεις ἔχουν τὶς ρίζες τους στὴν παιδικὴ ἡλικία, πὼς τὰ παιδιὰ ἔχουν προδιάθεση γι αὐτές, καὶ τὶς ἀσκοῦν ἀνάλογα μὲ τὴν ἀνωριμότητά τους. Μὲ μιὰ λέξη, πὼς ἡ διεστραμμένη σεξουαλικότητα δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ παιδικὴ σεξουαλικότητα, ἐπαυξημένη καὶ χωρισμένη στὰ συστατικά της στοιχεῖα.

Τώρα θὰ βλέπετε τὶς διαστροφὲς κάτω ἀπὸ διαφορετικὸ πρίσμα καὶ δὲ θ' ἀγνοεῖτε τὴ σχέση τους μὲ τὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητας. Τί καταθλιπτικὴ ὅμως συγκίνηση θὰ σᾶς προκαλέσουν οἱ καταπληχτικὲς κι ἀλλόκοτες αὐτὲς ἀποκαλύψεις! Στὴν ἀρχὴ ἀσφαλῶς θὰ δοκιμάσετε τὸν πειρασμὸ νὰ τ' ἀρνηθεῖτε ὅλα : τὸ γεγονὸς ὅτι στὰ παιδιὰ ὑπάρχει σεξουαλικὴ ζωή, τὴν ἀκρίβεια τῶν παρατηρήσεών μας καὶ τὴ δικαίωση τοῦ ἰσχυρισμοῦ μας πὼς ἡ συμπεριφορὰ τῶν παιδιῶν ἔχει κάποια σχέση μὲ κεῖνο ποὺ ἀργότερα καταδικάζεται σὰν διεστραμμένο.

Ἐπιτρέψτε μου πρῶτα νὰ σᾶς ἐξηγήσω τὶς αἰτίες τῆς ἀντίδρασής σας κ' ὕστερα νὰ σᾶς παραθέσω μιὰν ἀνακεφαλαίωση τῶν παρατηρήσεών μας. Ὁ ἰσχυρισμὸς πὼς τὰ παιδιὰ δὲν πρέπει νἄχουν σεξουαλικὴ ζωὴ — πὼς δὲ δοκιμάζουν σεξουαλικὴ διέγερση, ἀνάγκη καὶ ἱκανοποίηση — καὶ πὼς τὰ ἀποχτοῦν ὅλ' αὐτὰ στὰ δώδεκα ὡς δεκατέσσερά τους χρόνια, θἆταν ἐχτὸς ἀπὸ κάθε παρατήρηση, βιολογικῶς τὸ ἴδιο ἀπίθανος καὶ μάλιστα ἀνόητος, ὅσο κ' ἡ ὑπόθεση πὼς γεννιοῦνται χωρὶς σεξουαλικὰ ὄργανα καὶ πὼς αὐτὰ ἀρχίζουν νὰ ξεφυτρώνουν κατὰ τὴν ἐφηβία. Κεῖνο ποὺ ξυπνάει στὴν ἡλικία αὐτή, εἶναι ἡ λειτουργία τῆς ἀναπαραγωγῆς ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ τοὺς σκοπούς της τὸ ὑλικὸ ποὺ βρίσκει πρόχειρο στὸ σῶμα καὶ στὸ πνεῦμα. Κάνετε τὸ σφάλμα, νὰ συγχέετε τὴ σεξουαλικότητα μὲ τὴν ἀναπαραγωγή, ἐμποδίζοντας ἔτσι τὸν ἑαυτό σας νὰ κατανοήσει τὴ σεξουαλικότητα, τὶς διαστροφὲς καὶ τὶς νευρώσεις. Καὶ τὸ σφάλμα αὐτὸ περικλείνει ἕνα νόημα. Ὅσο κι ἂν εἶναι παράξενο, ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι καὶ σεῖς ὑπήρξατε παιδιά, καὶ ὑποβληθήκατε στὴν ἐπίδραση τῆς ἀγωγῆς. Γιατί, πραγματικά, ἕνας ἀπ' τοὺς σημαντικότερους κοινωνικοὺς σκοποὺς τῆς ἀγωγῆς εἶναι νὰ συγκρατήσει, νὰ περιορίσει καὶ νὰ ὑποτάξει στὸν ἀτομικὸ ἔλεγχο (ποὺ ταυτίζεται μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας) τὸ σεξουαλικὸ ἔνστιχτο ὅταν ξεσπάει μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἀναπαραγωγικῆς λειτουργίας. Γιὰ τὸ δικό της, λοιπόν, συμφέρον, ἡ κοινωνία προσπαθεῖ νὰ ἀργοπορήσει τὴν πλήρη ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ, ὥσπου νὰ φτάσει σ' ἕνα ὁρισμένο βαθμὸ διανοητικῆς ὡριμότητας, δεδομένου ὅτι ἡ ἐπίδραση τῆς ἀγωγῆς, πραγματικὰ σταματάει ὅταν ἀναπτυχθεῖ ἐντελῶς τὸ σεξουαλικὸ ἔνστιχτο. Χωρὶς αὐτὴ τὴν προφύλαξη τὸ ἔνστιχτο θὰ ἔριχνε ὅλα τὰ ἐμπόδια, καὶ θὰ σάρωνε ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ στοίχισε τόσον κόπο. Τὸ ἔργο αὐτό, τῆς χαλιναγώγησης δὲν εἶναι εὔκολο.

Μερικὲς φορὲς ἡ ἐπιτυχία του εἶναι ἀσήμαντη. Κι ἄλλες, ὑπερβολικὰ μεγάλη. Κατὰ βάθος, τὰ κίνητρα τῆς κοινωνίας, εἶναι οἰκονομικά. Ἀφοῦ δὲν ἔχει ἀρκετὰ μέσα γιὰ νὰ συντηρήσει χωρὶς ἐργασία ἀπὸ μέρους τους ὅλα της τὰ μέλη, πρέπει νὰ φροντίζει ὥστε ἡ ἐνεργητικότητά τους νὰ ἐκτρέπεται ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ δραστηριότητα καὶ νὰ ἀφιερώνεται στὴν ἐργασία. Πρόκειται γιὰ τὸν αἰώνιο πρωτόγονο ἀγώνα γιὰ τὴν ὕπαρξη ποὺ συνεχίζεται ὥς τὰ σήμερα. Ἡ πείρα θὰ δίδαξε τοὺς παιδαγωγοὺς ὅτι τὸ ἔργο τῆς διαμόρφωσης τῆς σεξουαλικῆς θέλησης τῆς νέας γενεᾶς μπορεῖ νὰ ἐπιτελεστεῖ μονάχα ἂν ἡ ἐπίδρασή τους ἀρχίσει πολὺ νωρίς, ἂν ἐπέμβουν στὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ πρὶν ἀπ' τὴν ἐφηβία, πρὶν ἀπ' τὴν καταιγίδα. Γι αὐτὸ ὅλη σχεδὸν ἡ σεξουαλικὴ δραστηριότητα τῶν παιδιῶν ἀπαγορεύεται ἢ γίνεται δυσάρεστη γιὰ τὸ παιδί. Τὸ ἰδεῶδες θὰ εἶταν νὰ κάναμε τὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ ἀσεξουαλικὴ καὶ μὲ τὸν καιρὸ φτάσαμε νὰ πιστεύουμε πὼς εἶναι πραγματικὰ ἀσεξουαλική, καὶ νὰ τὸ ἰσχυρίζεται αὐτὸ ἀκόμα κ' ἡ ἐπιστήμη. Μὲ τὸ σκοπό, λοιπόν, ν' ἀποφευχθεῖ κάθε ἀντίφαση μὲ τὶς ἀπόψεις ποὺ ἔχουν γίνει ἀποδεχτὲς καὶ τοὺς σκοπούς, παρέβλεπαν τὴ σεξουαλικὴ δραστηριότητα τῶν παιδιῶν (σημαντικὸ κατόρθωμα ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε) καὶ ἡ ἐπιστήμη περιοριζόταν στὴν ἐξήγηση αὐτῆς τῆς ἀνακρίβειας. Τὸ μικρὸ παιδί, ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἁγνὸ κι ἀθῶο. Κι ὅσοι τὸ ἀμφισβητοῦν, καταδικάζονται σὰν βλάσφημοι ποὺ προσβάλλουν τὰ τρυφερότερα καὶ ἱερότερα αἰσθήματα τοῦ ἀνθρώπου.

Μονάχα τὰ παιδιὰ δὲ συμμερίζονται αὐτὴ τὴ συμβατικότητα. Ἐπιδείχνουν μὲ ἀρκετὴ ἀφέλεια τὴν ζωώδη τους φύση, ἀποδείχνοντας ἐπίμονα πὼς πρέπει ἀκόμα νὰ διδαχτοῦν τὴν «ἁγνότητά» τους. Κι ὅσο κι ἂν εἶναι περίεργο, ἐκεῖνοι ἀκριβῶς ποὺ ἀρνοῦνται κάθε σεξουαλικότητα στὰ παιδιὰ εἶναι οἱ τελευταῖοι ποὺ δέχονται νὰ χαλαρώσουν τὰ παιδαγωγικὰ μέτρα ἐναντίον τους καὶ καταδιώκουν μὲ τὴ μεγαλύτερη αὐστηρότητα κάθε ἐκδήλωση ἀπ' αὐτὰ τὰ «παιδικὰ καμώματα», ποὺ τὴν ὕπαρξή τους ἀρνοῦνται. Ἐπιπλέον ἔχει μεγάλο θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον, πὼς ἐκείνη ἀκριβῶς ἡ περίοδος τῆς ζωῆς ποὺ διαψεύδει μὲ τὸν πιὸ ἐναργῆ τρόπο τὴν προκατάληψη γιὰ τὴν ἁγνότητα τοῦ παιδιοῦ, τὰ χρόνια τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας, ὥς τὰ πέντε ἢ ἕξη, εἶναι ἀκριβῶς κ' ἡ περίοδος ποὺ δὲν ἀφήνει ἀναμνήσεις στοὺς περισσότερους ἀνθρώπους. Ἡ λήθη αὐτή, μπορεῖ νὰ ἀνατραπεῖ μονάχα μὲ τὴν ψυχανάλυση. Ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀπ' αὐτὴν δὲν εἶταν τόσο πλήρης ὥστε νὰ μὴν ἀφήνει τὴ μνήμη νὰ διατηρεῖ κάποια ἀνάμνηση τῶν ὀνείρων τῆς παιδικῆς ἡλικίας.

Θὰ σᾶς ἀναφέρω τώρα τὶς πιὸ σαφεῖς ἐκδηλώσεις τῆς παιδικῆς σεξουαλικότητας. Πρέπει ὅμως προηγούμενα, νὰ σᾶς κάνω γνωστὸν τὸν ὅρον «λίμπιντο». Ὁ ὅρος αὐτὸς εἶναι ἀπὸ κάθε ἄποψη ἀνάλογος μὲ τὴν π ε ί ν α κ' εἶναι ἡ δύναμη ποὺ μ' αὐτὴν

τὸ ἔνστιχτο, καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ σεξουαλικὸ ἔνστιχτο, ὅπως στὴν πείνα τὸ ἔνστιχτο τῆς διατροφῆς, πετυχαίνει νὰ ἐκδηλωθεῖ. Οἱ ἄλλοι ὅροι, ὅπως ἡ σεξουαλικὴ διέγερση καὶ ἱκανοποίηση δὲν ἀπαιτοῦν ὁρισμό. Ἡ ἑρμηνεία, βρίσκει εὐρὺ πεδίο γιὰ νὰ ἀσκηθεῖ, σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴ σεξουαλικὴ δραστηριότητα τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, ὅπως εὔκολα τὸ ἀντιλαμβάνεστε. Κι ἀσφαλῶς θὰ σᾶς δοθεῖ εὐκαιρία νὰ διατυπώσετε πολλὲς ἀντιρρήσεις. Αὐτὴ ἡ ἑρμηνεία βασίζεται στὴν ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα, ποὺ προχωρεῖ ἀναδρομικὰ ἀπὸ ἕνα δοσμένο σύμπτωμα. Οἱ πρῶτες σεξουαλικὲς διεγέρσεις ἑνὸς μωροῦ, ἐμφανίζονται σὲ συνάρτηση μὲ ἄλλες σημαντικές του ζωϊκὲς λειτουργίες Τὸ κυριότερο ἐνδιαφέρον του καθὼς ξέρετε εἶναι ἡ λήψη τροφῆς. Ὅταν ἀποκοιμιέται στὸ στῆθος τῆς μητέρας του, ἔχει μιὰν ἔκφραση πλήρους ἱκανοποίησης ποὺ πολλὰ χρόνια ἀργότερα, ἐμφανίζεται, μετὰ τὸ σεξουαλικὸ ὀργασμό. Αὐτὸ βέβαια δὲ θἄταν ἀκόμα ἀρκετὸ γιὰ νὰ βγάλουμε ἕνα συμπέρασμα. Ξέρουμε, ὡστόσο, πὼς τὰ μωρὰ θέλουν νὰ ἐπαναλαμβάνουν χωρὶς νὰ παίρνουν πιὰ καμιὰ τροφή, τὴν πράξη ποὺ τοὺς τὴν ἐξασφαλίζει. Δὲν εἶναι, λοιπόν, ἡ πείνα ποὺ τὰ παρακινεῖ σ' αὐτό. Ἀποκαλοῦμε αὐτὴ τὴν πράξη «ἡδονοθηλασμό». Κι ἀφοῦ τὸ μωρὸ ὅταν ἐκτελέσει αὐτὴ τὴν πράξη ἀποκοιμιέται μακάρια, βλέπουμε πὼς ὁ θηλασμὸς αὐτὸς καθαυτὸν τοῦ προσφέρει ἱκανοποίηση. Πολὺ γρήγορα τὸ μωρὸ συνηθίζει νὰ μὴν ἀποκοιμιέται πρὶν ἐκτελέσει αὐτὴ τὴν πράξη. Ἕνας παλαιὸς παιδίατρος, στὴ Βουδαπέστη, ὁ δόκτωρ Λίντνερ, εἶταν ὁ πρῶτος ποὺ ὑποστήριξε πὼς ἡ ἐνέργεια αὐτὴ εἶταν σεξουαλικῆς φύσης. Οἱ νοσοκόμες κι ὅσοι φροντίζουν τὰ παιδιά, φ ίνεται νὰ συμμερίζονται αὐτὴ τὴν ἄποψη γιὰ τὸν «ἡδονοθηλασμό», ἂν καὶ δὲν τὴν ἐξετάζουν ἀπὸ θεωρητικὴ ἄποψη. Δὲν ἀμφιβάλλουν καθόλου πὼς ὁ μόνος του σκοπὸς εἶναι ἡ ἀπόλαυση ποὺ προσφέρει. Τὴν θεωροῦν σὰ μιὰ «ἀταξία» τοῦ παιδιοῦ καὶ παίρνουν αὐστηρὰ μέτρα γιὰ νὰ τὸ ἀναγκάσουν νὰ τὴν ἐγκαταλείψει. Ἔτσι μαθαίνουμε πὼς ἕνα μωρὸ ἐκτελεῖ πράξεις ποὺ δὲν ἔχουν ἄλλον σκοπὸ ἀπ' τὴν ἀπόλαυση. Πιστεύουμε πὼς αὐτὴ ἡ ἀπόλαυση δοκιμάζεται στὴν ἀρχὴ κατὰ τὴν λήψη τῆς τροφῆς. Γρήγορα, ὅμως, τὸ μωρὸ μαθαίνει νὰ τὴν ἀπολαμβάνει ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν τροφή. Ἡ ἀπόλαυση ἀναφέρεται στὴν περιοχὴ τοῦ στόματος καὶ τῶν χειλιῶν. Γι αὐτὸ ἀποκαλοῦμε τὰ σημεῖα αὐτὰ τοῦ σώματος ἐ ρ ω τ ο γ ό ν ε ς ζ ῶ ν ε ς καὶ περιγράφουμε τὶς ἀπολαύσεις ποὺ προκαλοῦνται ἔτσι σ ε ξ ο υ α λ ι κ έ ς. Μᾶς μένει, ὅμως τώρα νὰ δικαιολογήσουμε τὴ χρήση αὐτοῦ τοῦ ὅρου.

Ἂν τὸ μωρὸ μποροῦσε νὰ ἐκφραστεῖ, ἀσφαλῶς θὰ παραδεχόταν πὼς ἡ πράξη τοῦ θηλασμοῦ εἶναι ἡ κατὰ πολὺ σημαντικότερη στὴ ζωή του. Καὶ δὲ θἄχε ἄδικο σ' αὐτό, γιατὶ μ' αὐτὴ τὴν πράξη ἱκανοποιεῖ ταυτόχρονα τὶς δυὸ μεγαλύτερες ἀνάγκες του. Μὲ κατάπληξη μαθαίνουμε ἀπ' τὴν ψυχανάλυση πόση σημασία

διατηρεῖ ἡ πράξη αὐτὴ σ' ὅλη τὴ ζωή. Ὁ θηλασμὸς ἀποτελεῖ τὸ σημεῖο ἐκκίνησης, ἀπ' ὅπου ἀναπτύσσεται ὅλη ἡ σεξουαλικὴ ζωή, τὸ ἄφθαστο πρότυπο κάθε μεταγενέστερης σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης, ὅπου ἐπιστρέφει συχνὰ ἡ φαντασία, σὲ καιρὸ ἀνάγκης. Ὁ πόθος τοῦ θηλασμοῦ περιλαμβάνει καὶ τὸν πόθο γιὰ τὸ μητρικὸ στῆθος, ποὺ ἔτσι γίνεται τὸ πρῶτο ἀντικείμενο τοῦ σεξουαλικοῦ πόθου. Δὲ μπορῶ νὰ σᾶς τονίσω ἀρκετὰ πόση σημασία ἔχει τὸ πρῶτο αὐτὸ ἀντικείμενο στὸν καθορισμὸ ὅλων τῶν μεταγενέστερων ἐρωτικῶν ἀντικειμένων καὶ πόση βαθειὰ ἐπιροὴ ἀσκεῖ, μὲ τὴ μεταβολὴ καὶ τὴν ὑποκατάσταση στοὺς ἀπώτερους τομεῖς τῆς νοητικῆς ζωῆς. Στὴν ἀρχὴ ὡστόσο, τὸ μωρὸ ἐγκαταλείπει αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο καὶ τὸ ἀντικαθιστᾶ μ' ἕνα μέρος τοῦ σώματός του. Βυζαίνει τὸ δάχτυλό του ἢ τὴν ἴδια του τὴ γλώσσα. Ἔτσι στὴν ἀπόλαυσή του γίνεται ἀνεξάρτητος ἀπ' τὸν ἔξω κόσμο κ' ἐπιπλέον ἐπεκτείνει τὴν περιοχὴ τοῦ ἐρωτισμοῦ, σ' ἕνα δεύτερο σημεῖο τοῦ σώματός του, ἐντείνοντάς τον ἔτσι. Οἱ ἐρωτογόνες περιοχὲς δὲν εἶναι ὅλες τὸ ἴδιο ἱκανὲς νὰ προσφέρουν ἀπόλαυση. Εἶναι, λοιπόν, σημαντικὸς ὁ σταθμός, ὅταν, ὅπως λέει ὁ δόκτωρ Λίντνερ, τὸ μωρὸ ψαχουλεύοντας στὸ σῶμα του, ἀνακαλύπτει τὴν ἐξαιρετικὰ εὐερέθιστη περιοχὴ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων κ' ἔτσι μεταπηδάει ἀπ' τὸν ἡ δ ο ν ο θ η λ α σ μ ὸ στὸν α ὐ ν α ν ι σ μ ό. Αὐτὴ ἡ διαπίστωση τῆς φύσης τοῦ ἡδονοθηλασμοῦ μᾶς ἀποκαλύπτει δυὸ σημαντικὰ χαραχτηριστικὰ τῆς παιδικῆς σεξουαλικότητας. Συνδυάζεται μὲ τὴν ἱκανοποίηση μεγάλων ὀργανικῶν ἀναγκῶν καὶ συμπεριφέρεται α ὐ τ ο ε ρ ω τ ι κ ά, δηλαδὴ ἀποζητάει καὶ βρίσκει τὸ ἀντικείμενό του στὸ ἴδιο του τὸ ἄτομο. Κεῖνο ποὺ φαίνεται καθαρὰ στὴ λήψη τροφῆς, ἐπαναλαμβάνεται, ὡς ἕνα σημεῖο καὶ μὲ τὶς ἐκκρίσεις. Ἀπ' αὐτὸ συμπεραίνουμε πὼς τὰ μωρὰ αἰστάνονται ἀπόλαυση μὲ τὴν οὔρηση καὶ τὴν ἀφόδευση καὶ πὼ· ἀπὸ πολὺ νωρὶς προσπαθοῦν νὰ ἐκτελέσουν αὐτὲς τὶς πράξεις ἔτσι ποὺ ὁ ἐρεθισμὸς τῶν βλεννογόνων ποὺ τὶς συνοδεύει σ' αὐτὲς τὶς ἐρωτογόνες ζῶνες νὰ τοὺς προκαλεῖ τὴ μεγαλύτερη εὐχαρίστηση. Ὅπως ἐτόνισε ἔξυπνα ὁ Λοὺ Ἀντρέα, ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος παρεμβάλλεται σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο σὰν ἐχθρικὴ δύναμη ποὺ ἀντιτίθεται στὴν ἐπιθυμία τοῦ παιδιοῦ γιὰ ἀπόλαυση. Κι αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη περίπτωση ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν συγκρούσεων ποὺ θὰ δοκιμάσει ἀργότερα τὸ παιδί. Δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ κάνει κενώσεις ὅποτε τοῦ ἀρέσει, ἀλλὰ μονάχα ὅταν τὸ ἐγκρίνουν ἄλλοι. Γιὰ νὰ τὸ ἀναγκάσουν νὰ παραιτηθεῖ ἀπ' αὐτὲς τὶς πηγὲς τῆς ἀπόλαυσης τοῦ λένε πὼς κάθε τί ποὺ συνδέεται μ' αὐτὲς τὶς λειτουργίες εἶναι «ἄπρεπο» καὶ πρέπει νὰ ἀποκρύβεται. Ἔτσι, γιὰ πρώτη φορά, ὑποχρεώνεται τὸ παιδί, ν' ἀνταλλάξει τὴ δική του εὐχαρίστηση μὲ κάτι ποὺ ἀξίζει στὰ μάτια τῶν ἄλλων. Ἡ δική τού στάση ἀπέναντι στὰ περιττώματά του, εἶναι ἐντελῶς διαφορετική. Δὲν αἰστάνεται κα-

μιὰ ἀπέχθεια, τὰ θεωρεῖ σὰν τμῆμα τοῦ σώματός του, δὲ θέλει νὰ τ' ἀποχωριστεῖ καὶ τὰ χρησιμοποιεῖ σὰ «δῶρο» ποὺ μ' αὐτὸ ξεχωρίζει τὰ πρόσωπα ποὺ ἐκτιμάει ἰδιαίτερα. Ἀκόμα κι ὅταν ἡ ἀγωγὴ τοῦ ἔχει ἀφαιρέσει αὐτὲς τὶς τάσεις, ἐξακολουθεῖ νὰ ἐκτιμάει τὰ «δῶρα» αὐτὰ κ' εἶναι ἰδιαίτερα περήφανο γιὰ τὰ οὐρητικὰ κατορθώματά του.

Ξέρω πὼς ἐδῶ καὶ λίγον καιρό, θέλετε νὰ μὲ διακόψετε φωνάζοντας: «Ἀρκεῖ μ' αὐτὰ τὰ τερατώδη πράγματα! Οἱ κινήσεις τῶν ἐντέρων σὰν πηγὴ σεξουαλικῆς ἀπόλαυσης ποὺ τὴν ἐκμεταλλεύονται ἀκόμα καὶ τὰ μωρά. Τὰ περιττώματα, οὐσίες μεγάλης ἀξίας! Κι ὁ πρωκτὸς ἕνα εἶδος γεννητικοῦ ὀργάνου! Δὲν τὰ πιστεύουμε ὅλ' αὐτά. Καὶ καταλαβαίνουμε γιατὶ οἱ παιδίατροι καὶ οἱ παιδαγωγοὶ ἔχουν ἀπορίψει ἐμφαντικὰ τὴν ψυχανάλυση καὶ τὰ συμπεράσματά της». Ἔ! λοιπὸν τίποτα ἀπ' ὅλ' αὐτά. Ἁπλῶς ξεχάσατε πρὸς στιγμὴ πὼς προσπαθοῦσα νὰ σᾶς δείξω τὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ φαινόμενα τῆς παιδικῆς σεξουαλικῆς ζωῆς καὶ τὰ φαινόμενα τῶν σεξουαλικῶν διαστροφῶν. Μήπως δὲν ξέρετε πὼς σὲ πολλοὺς ἐνηλίκους, τόσο ὁμοφυλόφιλους ὅσο καὶ ἑτεροφυλόφιλους, ὁ πρωκτὸς παίζει ρόλο κόλπου στὶς σεξουαλικὲς σχέσεις; Καὶ πὼς πολλοὶ διατηροῦν τὴν ἀπόλαυση τῆς ἀφοδεύσεως σ' ὅλη τους τὴ ζωὴ καὶ τὴν περιγράφουν σὰν κάθε ἄλλο παρὰ ἀσήμαντη; Ἀπ' τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ μπορεῖτε ν' ἀκούσετε, ὅταν μεγαλώσουν ἀρκετά, καὶ μιλοῦν γι αὐτὰ τὰ πράγματα, πόσο τὰ ἐνδιαφέρει ἡ πράξη τῆς ἀφόδευσης καὶ πόσο ἀπολαμβάνουν νὰ παρακολουθοῦν τοὺς ἄλλους ὅταν τὴν ἐκτελοῦν. Φυσικά, ἂν τὰ τρομοκρατήσετε, εἶναι βέβαιο πὼς δὲ θὰ σᾶς μιλήσουν γιὰ τέτια πράγματα. Κι ὅσο γιὰ ὅλα τ' ἄλλα ποὺ ἀρνεῖστε νὰ πιστέψετε, σᾶς παραπέμπω στὶς ἀποδείξεις ποὺ συγκέντρωσε ἡ ψυχανάλυση καὶ στὴν ἄμεση παρατήρηση τῶν παιδιῶν καὶ σᾶς προειδοποιῶ πὼς θὰ χρειαστεῖ μεγάλη ἐπιδεξιότητα ἀπὸ μέρους σας, γιὰ νὰ μὴ τὰ δεῖτε ὅλα αὐτὰ καὶ μόνοι σας ἢ νὰ τὰ δεῖτε κάτω ἀπὸ διαφορετικὸ φῶς. Εἶμαι μάλιστα βέβαιος πὼς ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴν παιδικὴ σεξουαλικὴ δραστηριότητα καὶ στὶς σεξουαλικὲς διαστροφὲς εἶναι πολὺ στενή. Καὶ εἶναι φυσικὸ αὐτό. Γιατὶ ἂν τὸ παιδὶ ἔχει σεξουαλικὴ ζωή, αὐτὴ πρέπει νἆναι διεστραμμένη, ἀφοῦ ἐκτὸς ἀπὸ λίγες σκοτεινὲς ἐνδείξεις, τοῦ λείπουν ὅλα κεῖνα ποὺ μεταμορφώνουν τὴ σεξουαλικότητα σὲ λειτουργία ἀναπαραγωγῆς. Εἶναι καὶ τὸ χαραχτηριστικὸ ὅλων τῶν διαστροφῶν, ὅτι παραμερίζουν αὐτὴ τὴ λειτουργία ἀπ' τοὺς σκοπούς τους. Ἄλλωστ' αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ κριτήριο τῆς διαστροφῆς. Δηλαδή, νὰ ἐπιζητεῖ ἀνεξάρτητη ἀπόλαυση ἄσχετη ἀπ' τὴν ἀναπαραγωγή. Καταλαβαίνετε, λοιπόν, πὼς τὸ κρίσιμο σημεῖο στὴν ἀνάπτυξη τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς, εἶναι ἡ ὑποταγή της στοὺς σκοποὺς τῆς ἀναπαραγωγῆς. Ὅ,τι συμβαίνει, πρὶν ἀπ' αὐτὴ τὴν ὑποταγή, κι ὅ,τι ἀρνεῖται νὰ ὑποταχθεῖ σ' αὐτοὺς ἀργότερα, κ' ἐπιδιώκει μονάχα τὴν ἀπό-

λαυση, στιγματίζεται μὲ τὸ ὄνομα «διαστροφὴ» καὶ περιφρονεῖται.

Ἂς συνεχίσω τώρα τὴ σύντομη ἀνασκόπησή μου τῆς παιδικῆς σεξουαλικότητας. Θὰ μποροῦσα νὰ προσθέσω σ' αὐτὰ ποὺ σᾶς εἶπα, γιὰ τὰ δυὸ ὀργανικὰ συστήματα, ἐπεκτείνοντας τὴν ἔρευνά μου καὶ στ' ἄλλα. Ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ ἑνὸς παιδιοῦ, ἀποτελεῖται ὁλόκληρη ἀπὸ τὴ δραστηριότητα συνθετικῶν ἐνστίκτων ποὺ ἐπιδιώκουν τὴν ἱκανοποίησή τους, ἀνεξάρτητα τὸ ἕνα ἀπ' τ' ἄλλο, μερικὰ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ σῶμα τοῦ παιδιοῦ, καὶ ἄλλα ἀπὸ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Ἀνάμεσα στὰ ὄργανα τοῦ σώματος, τὰ γεννητικὰ παίρνουν γρήγορα τὴν πρώτη θέση. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ποὺ ἀπολαμβάνουν τὰ δικά τους γεννητικὰ ὄργανα, χωρὶς τὴ βοήθεια κανενὸς ἄλλου ὀργάνου ἢ ἀντικειμένου σ' ὅλη τους τὴ ζωή, ἀρχίζοντας μὲ τὸν αὐνανισμὸ τοῦ μωροῦ, περνώντας στὸν κατ' ἀνάγκη αὐνανισμὸ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας καὶ διατηρώντας τον ἐπ' ἄπειρον. Ὡστόσο, τὸ θέμα τοῦ αὐνανισμοῦ δὲν ἐξαντλεῖται τόσο εὔκολα. Περιέχει ὑλικό, ποὺ πρέπει νὰ ἐρευνηθεῖ ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις. Παρ' ὅλη τὴν ἐπιθυμία μου, νὰ περιορίσω τὴν ἔκταση αὐτῆς τῆς συζήτησης, πρέπει νὰ πῶ κάτι ἀκόμα, γιὰ τὴ σεξουαλικὴ περιέργεια στὰ παιδιά. Εἶναι τόσο χαραχτηριστικὴ τῆς παιδικῆς σεξουαλικότητας καὶ τόσο σημαντικὴ γιὰ τὴ διαμόρφωση συμπτωμάτων στὶς νευρώσεις ποὺ δὲ μπορῶ νὰ τὴν παραλείψω. Ἡ περιέργεια αὐτή, ἀρχίζει πολὺ νωρίς. Μερικὲς φορὲς πρὶν ἀπ' τὸ τρίτο ἔτος τῆς ἡλικίας. Δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴ διαφορὰ τῶν δύο φύλων, ποὺ γιὰ τὰ παιδιὰ δὲ λέει τίποτα, ἀφοῦ αὐτά,— τουλάχιστον τ' ἀγόρια — ἀποδίδουν τὸ ἴδιο ἀρσενικὸ γεννητικὸ ὄργανο καὶ στὰ δύο φύλα. Ὅταν, λοιπόν, ἕνα ἀγόρι ἀνακαλύπτει τὸν κόλπο τῆς μικρῆς του ἀδελφῆς, ἢ κάποιας μικρῆς ποὺ παίζει μαζί του, προσπαθεῖ στὴν ἀρχὴ ν' ἀρνηθεῖ τὴ μαρτυρία τῶν αἰσθήσεών του, γιατὶ δὲ μπορεῖ νὰ φανταστεῖ ἀνθρώπινο πλάσμα σὰν αὐτό, νὰ στερεῖται τοῦ σημαντικότατου αὐτοῦ ἐξαρτήματος. Ἀργότερα, ἡ ἀνακάλυψη αὐτή, τοῦ προκαλεῖ φρίκη, μὲ τὶς δυνατότητες ποὺ τοῦ ἀποκαλύπτει. Τότε ἀρχίζει νὰ ἐπηρεάζεται ἀπ' τὶς ἀπειλὲς ποὺ τοῦ ἔχουν ἀπευθύνει ἐξαιτίας τῆς ὑπερβολικῆς ἀπασχόλησής του μὲ τὰ γεννητικά του ὄργανα. Ἔτσι ὑποπίπτει στὴν ἐπίδραση τοῦ συμπλέγματος τοῦ εὐνουχισμοῦ, ποὺ θὰ παίξει τόσο σημαντικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τοῦ χαραχτήρα του, ἂν μείνει ὑγιὴς ἄνθρωπος, τῆς νεύρωσής του, ἂν ἀρρωστήσει, καὶ τῶν ἀντιστάσεών του ἂν ὑποβληθεῖ σὲ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία. Γιὰ τὰ μικρὰ κορίτσια, ξέρουμε πὼς νιώθουν πολὺ μειωμένα, ἀπ' τὴν ἀπουσία ἑνὸς μεγάλου ἀρσενικοῦ γεννητικοῦ ὀργάνου καὶ πὼς ζηλεύουν τ' ἀγόρια ποὺ τὸ κατέχουν. Ἀπ' αὐτὸ προέρχεται ἡ ἐπιθυμία νἆναι ἄντρες, ποὺ ἐμφανίζεται ἀργότερα στὶς νευρώσεις ἐξαιτίας κάποιας κακῆς προσαρμογῆς τους στὴ γυναικεία τους ἀνάπτυξη.

Ἡ κλειτωρίδα τῶν κοριτσιῶν, ἀντιστοιχεῖ, στὰ παιδικὰ χρόνια, ἀπὸ κάθε ἄποψη, στὸ πέος. Εἶναι μιὰ περιοχὴ ἐξαιρετικὰ εὐερέθιστη, ὅπου σ' αὐτὴν ἱκανοποιεῖται ὁ αὐτοερωτισμός. Κατὰ τὴ μεταβατικὴ ἐφηβικὴ ἡλικία πολλὰ ἐξαρτιόνται ἀπ' τὴν πρώϊμη καὶ πλήρη μεταβίβαση τῆς εὐαισθησίας ἀπὸ τὴν κλειτωρίδα στὸ ἄνοιγμα τοῦ κόλπου. Στὶς γυναῖκες ποὺ εἶναι σεξουαλικὰ ἀναίσθητες, ὅπως τὶς λένε, ἡ κλειτωρίδα διατηρεῖ ἐπίμονα τὴν εὐαισθησία της.

Τὸ σεξουαλικὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδιῶν, στρέφεται πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς γέννησης, τὸ ἴδιο ἐκεῖνο πρόβλημα ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπ' τὸ αἴνιγμα τῆς Σφίγγας. Ἡ περιέργεια αὐτή, συνήθως, ξυπνάει ἀπ' τὸν ἐγωϊστικὸ φόβο τῆς γέννησης ἄλλου παιδιοῦ. Ἡ ἀπάντηση ποὺ ἔχουν ἕτοιμη γιὰ τὰ παιδιά, πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, πώς, δηλαδή, τὰ φέρνει ὁ πελαργός, γίνεται δεχτὴ μὲ δυσπιστία, ἀκόμα κι ἀπ' τὰ μικρὰ παιδιά, πολὺ συχνότερα ἀπ' ὅσο τὸ φανταζόμαστε. Τὸ αἴσθημα πὼς οἱ μεγάλοι τὰ ξεγελοῦν καὶ τὰ ξεφορτώνονται μὲ ψευτιὲς συντελεῖ πολὺ στὸ συναίσθημα τῆς ἀπομόνωσης καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀνεξαρτησίας. Τὸ παιδί, ὅμως, εἶναι ἀνίκανο νὰ λύσει αὐτὸ τὸ πρόβλημα μονάχο του. Ἡ μὴ ἀνεπτυγμένη σεξουαλική του κράση, θέτει ὁρισμένα ὅρια γιὰ νὰ τὸ κατανοήσει. Στὴν ἀρχὴ πιστεύει πὼς τὰ παιδιὰ γίνονται μὲ τὴν προσθήκη εἰδικοῦ συστατικοῦ στὸ φαγητὸ καὶ δὲν ξέρει ἀκόμα πὼς μονάχα οἱ γυναῖκες μποροῦν νὰ κάνουν παιδιά. Ἀργόιερα τὸ μαθαίνει αὐτὸ καὶ ἐγκαταλείπει τὴν ἄποψη πὼς τὰ παιδιὰ γεννιοῦνται μὲ τὸ φαγητὸ ἂν κι αὐτὴ διατηρεῖται στὰ παραμύθια. Ἀργότερα ἀντιλαμβάνεται πὼς ὁ πατέρας παίζει κάποιο ρόλο στὴ δημιουργία τῶν παιδιῶν, δὲ μπορεῖ νὰ καταλάβει ὅμως ποιὸς εἶναι αὐτός. Ἂν τυχαῖα παραστεῖ μάρτυρας σὲ μιὰ σεξουαλικὴ πράξη, τὴν ἑρμηνεύει σὰν ἕναν ἀγώνα ἐναντίον τῆς γυναίκας, καὶ στὴν ἀρχή, δὲ συνδυάζει αὐτὴ τὴ σαδιστικὴ παρερμηνεία τῆς συνουσίας μὲ τὴ δημιουργία τῶν παιδιῶν. Ἂν μάλιστα ἀνακαλύψει αἵματα στὸ κρεβάτι ἢ στὰ ἐσώρουχα τῆς μητέρας του, τ' ἀποδίδει στὸν τραυματισμό της ἀπὸ τὸν πατέρα. Ἀργότερα, μαντεύει, ἴσως, πὼς τὸ ἀντρικὸ γεννητικὸ ὄργανο παίζει οὐσιαστικὸ ρόλο στὴ δημιουργία τῶν παιδιῶν, δὲ μπορεῖ, ὅμως, νὰ βρεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ σώματος καμιὰ ἄλλη λειτουργία, ἐχτὸς ἀπὸ κείνη τῆς οὔρησης.

Ὅλα τὰ παιδιά, στὴν ἀρχή, πιστεύουν πὼς ἡ γέννησή τους συντελεῖται ἀπ' τὸν πρωκτό, ὅτι ἔρχονται στὸν κόσμο ὅπως καὶ τὰ περιττώματα... Μονάχα ὅταν τὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὸν πρωκτὸ ἐξασθενήσει, ἐγκαταλείπεται κι αὐτὴ ἡ θεωρία κι ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν ὑπόθεση ὅτι ἀνοίγει ὁ ὀμφαλὸς ἢ ὅτι τὸ παιδὶ βγαίνει ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς δύο μαστούς. Κατὰ τέτιον περίπου τρόπο τὸ ἐρευνητικὸ παιδί, ἀποχτάει κάποια γνώση τῶν

στοιχείων τοῦ σεξουαλισμοῦ, ἐκτὸς ἄν, παρασυρμένο ἀπ' τὴν ἄγνοιά του, δὲν ἀσχολεῖται καθόλου μ' αὐτὸν ὡς τὴ στιγμὴ ποὺ τοῦ παρέχουν συνήθως λίγο πρὶν ἀπ' τὴν ἐφηβεία, τὶς ἀτελεῖς καὶ ἐξευτελιστικὲς ἐκεῖνες γνώσεις ποὺ συχνὰ τὸ ἐπηρεάζουν τραυματικά.

Ἀσφαλῶς θἄχετε ἀκούσει πὼς ὁ ὅρος «σεξουαλικό», ἔχει ὑποστεῖ ἀδικαιολόγητη ἐπέκταση στὰ χέρια τῶν ψυχαναλυτῶν, γιὰ νὰ μποροῦν αὐτοὶ ἔτσι νὰ στηρίξουν τοὺς ἰσχυρισμούς τους, σχετικὰ μὲ τὴ σεξουαλικὴ προέλευση τῶν νευρώσεων καὶ τὴ σεξουαλικὴ σημασία τῶν συμπτωμάτων τους. Μπορεῖτε τώρα νὰ κρίνετε ἂν αὐτὴ ἡ ἐπέκταση εἶναι δικαιολογημένη ἢ ὄχι. Ἐπεκτείναμε τὴν ἔννοια τοῦ ὅρου «σεξουαλικὸ» μόνον ὅσο χρειάζεται διὰ νὰ συμπεριλάβει τὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν διεστραμμένων ἀτόμων καὶ τῶν παιδιῶν. Τοῦ ἀποδώσαμε, λοιπόν, μονάχα τὴ γνήσια ἔκτασή του. Κεῖνο ποὺ ἀποκαλοῦν «σεξουαλικὸ» ἔξω ἀπ' τὴν ψυχανάλυση, ἐφαρμόζεται μονάχα στὴν περιορισμένη σεξουαλικὴ ζωὴ ποὺ εἶναι ὑποταγμένη στὴ λειτουργία τῆς ἀναπαπαραγωγῆς καὶ χαρακτηρίζεται σὰν κανονική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΠΡΩΤΟ

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΛΙΜΠΙΝΤΟ ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ

Ἔχω τὴν ἐντύπωση πὼς δὲν κατόρθωσα νὰ σᾶς πείσω ἐντελῶς γιὰ τὴν σημασία τῶν διαστροφῶν στὴν ἀντίληψή μας τοῦ σεξουαλισμοῦ. Θὰ ἤθελα γι αὐτὸ ὅσο μπορῶ νὰ ἀνακεφαλαιώσω καὶ νὰ βελτιώσω αὐτὰ ποὺ σᾶς εἶπα ἤδη πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα.

Δὲ θὰ ἤθελα ὅμως νὰ πιστέψετε ὅτι οἱ διαστροφὲς εἶταν μονάχα ἐκεῖνες ποὺ ἀπαιτούσαν ἀπὸ μᾶς νὰ ἀλλοιώσουμε τὸ νόημα τοῦ ὅρου σεξουαλισμός, κάτι ποὺ προκάλεσε τόσο ἔντονη ἀντίδραση. Ἡ μελέτη τοῦ παιδικοῦ σεξουαλισμοῦ βοήθησε ἀκόμα περισσότερο σ' αὐτὸ καὶ ἡ ὁμοφωνία της ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δυὸ ἔρευνες εἶταν ἀποφασιστική. Ὅσο ὅμως ἔκδηλες κι ἂν εἶναι στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς παιδικῆς ἡλικίας, οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ παιδικοῦ σεξουαλισμοῦ στὶς πρῶτες μορφὲς φαίνονται νὰ σβήνουν ἀκαθόριστα. Ἐκεῖνοι ποὺ δὲ θέλουν νὰ δώσουν σημασία στὴν ἐξέλιξη καὶ τοὺς συσχετισμοὺς ποὺ ἀποκαλύφτηκαν ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση θὰ ἀμφισβητήσουν τὸ σεξουαλικό τους χαραχτήρα καὶ θὰ τοὺς ἀποδώσουν κάποιον ἄλλον μὴ διαφοροποιημένο χαραχτήρα. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶτε ὅτι μέχρι τώρα δὲν ἔχουμε ἕνα γενικῶς παραδεγμένο κριτήριο γιὰ τὸ σεξουαλικὸ χαραχτήρα ἑνὸς φαινομένου, ἐκτὸς ἂν θεωρήσουμε ὡς τέτιο κριτήριο τὴν ἀναπαραγωγικὴ λειτουργία — ἕναν ὁρισμὸ ποὺ ἀναγκαστήκαμε νὰ τὸν ἀπορρίψουμε σὰν πολὺ περιορισμένον. Τὰ βιολογικὰ κριτήρια

ὅπως οἱ περίοδοι τῶν εἰκοσιτριῶν καὶ εἰκοσιοχτὼ ἡμερῶν ποὺ πρότεινε ὁ Β. Φλὴς εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀμφισβητήσιμα, ἐνῶ τὰ εἰδικὰ χημικὰ χαραχτηριστικὰ ποὺ ἴσως μπορέσουμε νὰ ἀποδώσουμε στὴ σεξουαλικὴ διαδικασία δὲν ἀνακαλύφτηκαν ἀκόμα. Οἱ σεξουαλικὲς διαστροφὲς στοὺς ἐνηλίκους ἐξάλλου εἶναι κάτι τὸ συγκεκριμένο καὶ τὸ ξεκάθαρο.

Καθὼς ἐννοεῖται ἀπὸ τὴν γενικὴ περιγραφή τους εἶναι ἀναμφισβήτητα σεξουαλικῆς φύσεως. Εἴτε τὶς ὀνομάζετε σημεῖα ἐκφυλισμοῦ εἴτε ὁπωσδήποτε ἀλλιῶς, κανένας μέχρι σήμερα δὲν εἶταν τόσο τολμηρὸς ὥστε νὰ τὶς χαραχτηρίσει τίποτα ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ φαινόμενα τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς. Ἔχοντας ὑπόψη μόνο αὐτὲς εἴμαστε δικαιολογημένοι νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς ὁ σεξουαλισμὸς καὶ ἡ ἀναπαραγωγικὴ λειτουργία δὲν εἶναι ταυτόσημα γιατὶ ὅλες οἱ διαστροφὲς ἀπορίπτουν τὸ σκοπὸ τῆς ἀναπαραγωγῆς.

Σημειώνω ἐδῶ ἕναν ἐνδιαφέροντα παραλληλισμό. Ἐνῶ γιὰ τοὺς περισσότερους ἀνθρώπους ἡ λέξη «νοητικός», σημαίνει «συνειδητὸς» ἐμεῖς εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπεκτείνουμε τὴν ἐφαρμογὴ τῆς λέξης «νοητικὸς» ἔτσι ποὺ νὰ περιλάβει ἕνα μέρος τοῦ νοῦ ποὺ δὲν εἶναι συνειδητό. Μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο, οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι δηλώνουν ὅτι τὸ «σεξουαλικὸ» εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ «ἀναφερόμενο στὴν παραγωγὴ» ἂν θέλετε νὰ τὸ ἐκφράσουμε πιὸ συγκεκριμμένα μὲ τὸ «γεννητικό», ἐνῶ δὲ μποροῦμε νὰ ἀποφύγουμε νὰ παραδεχτοῦμε πράματα σὰν σεξουαλικὰ ἐνῶ δὲν εἶναι «γεννητικὰ» καὶ δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὴν ἀναπαραγωγή.

Εἶναι μονάχα μιὰ τυπικὴ ἀναλογία, δὲν εἶναι ὅμως χωρὶς βαθύτερη σημασία.

Ὡστόσο ἂν ἡ ὕπαρξη τῶν σεξουαλικῶν διαστροφῶν εἶναι ἕνα τόσο ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, γιατί νὰ μὴν τὸ ἔχουν ἀπὸ καιρὸ ἐπικαλεσθεῖ γιὰ νὰ ἐξαντλήσουν τὸ θέμα; Δὲ μπορῶ νὰ σᾶς πῶ. Μοῦ φαίνεται πὼς οἱ σεξουαλικὲς διαστροφὲς ἔχουν ὑποταχθεῖ κάτω ἀπὸ μιὰν ἰδιαίτερη ἀπαγόρευση, ποὺ ὑπεισέρχεται στὴν θεωρία καὶ ἐμποδίζει ἀκόμα καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ κρίση πάνω στὸ θέμα. Μοῦ φαίνεται σὰ νὰ μὴ μποροῦσε κανεὶς νὰ ξεχάσει, ὄχι ἁπλῶς πὼς εἶναι μισητές, ἀλλὰ πὼς εἶναι καὶ κάτι τὸ φριχτὸ καὶ τὸ τερατῶδες σάμπως νὰ ἀσκούσαν κάποια γοητευτικὴ ἐπίδραση, σάμπως νἄπρεπε νὰ καταπνίξει μέσα του κανεὶς ἕναν κρυφὸ φθόνο γιὰ κείνους ποὺ τὶς χαίρονται— τὸ ἴδιο ἐκεῖνο συναίσθημα ποὺ ὁμολογεῖ ὁ κόμης στὴ διάσημη παρωδία τοῦ Τανχώϋζερ:

«Ἔτσι στὸ ὅρος τῆς Ἀφροδίτης ἡ συνείδηση καὶ τὸ καθῆκον λησμονιοῦνται!»

Παράξενο ποὺ δὲν μοὔτυχε ποτὲ κάτι τέτιο.

Στὴν πραγματικότητα οἱ διεστραμμένοι εἶναι μάλλον φτωχοὶ

διάβολοι πού πληρώνουν ἀκριβὰ τὶς ἀπολαύσεις πού κατωρθώνουν μὲ τόση δυσκολία νὰ ἐξασφαλίσουν. Ἐκεῖνο πού κάνει τὶς διεστραμμένες ἐνέργειες τόσο φανερὰ σεξουαλικές, παρ' ὅλα ὅσα φαίνονται ἀφύσικα στὰ ἀντικείμενα ἢ στοὺς σκοπούς τους, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διεστραμμένη ἱκανοποίηση καταλήγει καὶ πάλι σὲ πλήρη ὀργασμὸ μὲ ἐκκένωση τοῦ γεννητικοῦ προϊόντος. Αὐτὸ φυσικὰ εἶναι μόνο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνήλικης ἀνάπτυξης στὰ ἐνδιαφερόμενα ἄτομα. Στὰ παιδιὰ ὁ ὀργασμὸς καὶ ἡ γεννητικὴ ἔκκριση δὲν εἶναι ἐφικτοί. Σὰν ὑποκατάστατα ἔχουν τέλειες προσεγγίσεις πού πάλι δὲν ἀναγνωρίζονται ὁριστικὰ σὰν σεξουαλικές.

Θὰ πρέπει νὰ προσθέσω ἀκόμα κάτι γιὰ νὰ συμπληρώσω τὶς διαπιστώσεις μας γιὰ τὶς σεξουαλικὲς διαστροφές.

Ὅσο κι ἂν τὶς μισοῦν, ὅσο κι ἂν διακρίνονται ἔντονα ἀπὸ τὴν κανονικὴ σεξουαλικὴ δραστηριότητα, ἡ ἁπλὴ παρατήρηση θὰ δείξει πὼς πολὺ σπάνια λείπει τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο χαραχτηριστικό τους ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ ζωὴ ἑνὸς ὁμαλοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ ν' ἀρχίσουμε, καὶ τὸ φιλὶ ἔχει κάποιο δικαίωμα νὰ ὀνομαστεῖ διεστραμμένη πράξη, γιατὶ ἀποτελεῖ τὴν ἕνωση τῶν δυὸ ἐρωτογόνων ζωνῶν τοῦ στόματος ἀντὶ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Κανένας ὅμως δὲ τὸ καταδικάζει γιὰ διεστραμμένο. Ἀντίθετα ἐπιτρέπεται τὸ θέατρο σὰν ἕνας λεπτὸς ὑπαινιγμὸς τῆς σεξουαλικῆς πράξης. Παρ' ὅλ' αὐτὰ τὸ φίλημα εὔκολα μπορεῖ νὰ γίνει ἐντελῶς διεστραμμένη πράξη — δηλαδὴ ὅταν ἐμφανίζεται μὲ τέτιαν ένταση πού τὸ συνοδεύουν ἄμεσος ὀργασμὸς καὶ ἐκσπερμάτωση, πρᾶγμα πού δὲ συμβαίνει καθόλου σπάνια. Ἐπὶ πλέον μπορεῖ νὰ διαπιστώσει κανεὶς πὼς τὸ κοίταγμα καὶ ἡ ψαύση ἑνὸς ἀντικειμένου σ' ὁρισμένα ἄτομα εἶναι ἀπαραίτητος ὅρος σεξουαλικῆς ἀπόλαυσης, ἐνῶ ἄλλα ἄτομα στὸ ἀποκορύφωμα τῆς σεξουαλικῆς τους διέγερσης τσιμπᾶνε ἢ δαγκάνουν. Σ' ἕναν ἄλλον ἐραστὴ δὲν εἶναι ἡ γεννητικὴ περιοχὴ πού προκαλεῖ διέγερση, ἀλλὰ κάποια ἄλλη περιοχὴ τοῦ σώματος καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς σὲ ἀνεξάντλητη ποικιλία. Θὰ εἴταν παράλογο νὰ ἀποκλείσουμε ἀνθρώπους μὲ τέτιες ἰδιοσυγκρασίες ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν ὁμαλῶν καὶ νὰ τοὺς κατατάξουμε ἀνάμεσα στοὺς διεστραμμένους.

Μᾶλλον μᾶς γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ οὐσία τῶν διαστροφῶν δὲν ἔγκειται στὴν προέκταση τοῦ σεξουαλικοῦ σκοποῦ ἢ στὴν ἀντικατάσταση τῶν γεννητικῶν ὀργάνων μὲ ἄλλα ἀλλὰ στὴν ἀ π ο κ λ ε ι σ τ ι κ ό τ η τ α μὲ τὴν ὁποία διατηροῦνται αὐτὲς οἱ παρεκκλίσεις ἔτσι ὥστε ἡ σεξουαλικὴ πράξη πού ἐξυπηρετεῖ τὴ διαδικασία τῆς ἀναπαραγωγῆς νὰ ἀπορίπτεται ἐντελῶς. Στὸ μέτρο πού οἱ διεστραμμένες ἐκδηλώσεις χρησιμεύουν γιὰ νὰ καταστήσουν ἐντονότερη τὴ φυσιολογικὴ σεξουαλικὴ πράξη πού καθοδηγοῦν δὲν εἶναι οὐσιαστικὰ διεστραμμένες. Γεγονότα σὰν αὐτὰ πού περιγράφηκαν πιὸ πάνω τείνουν νὰ μικρύνουν σημαντικὰ τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὸ ὁμαλὸ καὶ τὸν διεστραμμένο σεξου-

αλισμό. Τὸ φανερὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ ὁμαλὸς σεξουαλισμὸς γεννήθηκε, ἀπὸ κάτι ποὺ ὑπῆρχε πρὶν ἀπ' αὐτὸν μὲ μιὰ διαδικασία ἀπαλλαγῆς ἀπὸ ὁρισμένα συστατικὰ τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ σὰν ἄχρηστα, καὶ μὲ τὸ συνδυασμὸ τῶν ἄλλων ὥστε νὰ τὰ ὑποτάξει σ' ἕνα νέο σκοπό, τὸ σκοπὸ τῆς ἀναπαραγωγῆς.

Τὴν ἄποψη ποὺ ἀποχτᾶμε ἔτσι σχετικὰ μὲ τὶς διαστροφὲς μποροῦμε νὰ τὴν χρησιμοποιήσουμε τώρα γιὰ νὰ εἰσχωρήσουμε πιὸ βαθιά, μὲ περισσότερη διαύγεια στὸ πρόβλημα τοῦ παιδικοῦ σεξουαλισμοῦ. Πρὶν ὅμως κάνουμε αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχή σας σὲ μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δυό. Ὁ διεστραμμένος σεξουαλισμὸς εἶναι κατὰ κανόνα ὑπερβολικὰ συγκεντρωμένος, ὅλη ἡ δραστηριότητά του κατευθύνεται πρὸς ἕνα καὶ τὶς περισσότερες φορὲς τὸν μοναδικὸ σκοπό. Μιὰ εἰδικὴ παρόρμηση κυριαρχεῖ ἀπόλυτα. Εἶναι εἴτε ἡ μόνη ποὺ διακρίνεται, εἴτε ὑπέταξε τὶς ἄλλες στοὺς δικούς της σκοπούς. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη δὲν ὑπάρχει διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ διεστραμμένο καὶ τὸν ὁμαλὸ σεξουαλισμό, ἐχτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ κυρίαρχη παρόρμηση, (καὶ γι αὐτὸ καὶ ὁ σεξουαλικὸς σκοπός), εἶναι διαφορετικός. Καὶ οἱ δυό τους ἀποτελοῦν μιὰ καλὰ ὀργανωμένη τυραννία μόνο ποὺ στὴ μιὰ περίπτωση ἡ μιὰ οἰκογένεια ἔχει σφετεριστεῖ ὅλη τὴν ἐξουσία ἐνῶ στὴν ἄλλη μιὰ ἄλλη.

Αὐτὴ ἡ συγκέντρωση καὶ ἡ ὀργάνωση ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἀπουσιάζει γενικὰ ἀπὸ τὸν παιδικὸ σεξουαλισμό. Οἱ συστατικές του παρορμήσεις εἶναι ὅλες τὸ ἴδιο ἰσχυρὲς καὶ ἡ κάθε μιά τους ἐπιζητεῖ τὴν ἱκανοποίησή της. Τόσο ἡ ἔλλειψη αὐτῆς τῆς συγκέντρωσης (στὴν παιδικὴ ἡλικία) ὅσο καὶ ἡ παρουσία της στὸν ἐνήλικο ἀνταποκρίνεται στὸ γεγονὸς ὅτι τόσο ὁ ὁμαλὸς ὅσο καὶ ὁ διεστραμμένος σεξουαλισμὸς ἀπορέουν ἀπὸ τὴν ἴδια πηγή, δηλαδὴ τὸν παιδικὸ σεξουαλισμό. Ὑπάρχουν πραγματικὰ ἀκόμα καὶ περιπτώσεις διαστροφῶν ποὺ ἀνταποκρίνονται πιὸ στενὰ στὸν παιδικὸ σεξουαλισμὸ μὲ τ' ὅτι πολλὰ συστατικὰ ἔνστιχτα ἀνεξάρτητα τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, μὲ τοὺς δικούς τους σκοποὺς ἀναπτύσσονται, ἢ μάλλον διατηροῦνται σ' αὐτές. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς εἶναι πιὸ σωστὸ νὰ μιλᾶμε γιὰ παιδισμὸ παρὰ γιὰ διαστροφὴ τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς.

Ἔτσι προετοιμασμένοι μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε καὶ νὰ ἐξετάσουμε μιὰ νύξη ποὺ ἀσφαλῶς δὲν πρόκειται νὰ τὴν ἀποφύγουμε. Θὰ μᾶς ποῦν: «Γιατὶ ἐπιμένετε τόσο νὰ χαραχτηρίζετε ὡς ἤδη ἀνήκουσες στὸν σεξουαλισμὸ αὐτὲς τὶς ἀόριστες ἐκδηλώσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναπτύσσεται ἀργότερα ὁ σεξουαλισμός, ποὺ καὶ σεῖς ὁ ἴδιος παραδέχεσθε ὅτι εἶναι ἀόριστες ; Γιατί δὲν ἀρκεῖσθε μάλλον νὰ τὶς περιγράψετε ἁπλὰ καὶ φυσιολογικὰ λέγοντας πὼς ἐνέργειες σὰν τὸ πιπίλισμα καὶ τὴν συγκράτηση τῶν περιττωμάτων ποὺ παρατηροῦνται στὰ μικρὰ παιδιά, δείχνουν πὼς αὐτὰ ἐπιζητοῦν εὐχαρίστηση ἀπ' τὰ ὀρ-

γανά τους ; Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο θὰ ἀποφεύγατε τὴν ἀντίληψη μιᾶς σεξουαλικῆς ζωῆς ἀκόμα καὶ στὰ μωρὰ ποὺ εἶναι τόσο ἀποκρουστικὴ στὰ συναισθήματά μας». Λοιπὸν μπορῶ νὰ ἀπαντήσω πὼς δὲν ἔχω καμιὰ ἀντίρρηση νὰ παραδεχτῶ τὴν εὐχαρίστηση ποὺ ἀπορέει ἀπὸ τὰ ὄργανα τοῦ σώματος. Ξέρω πραγματικὰ πὼς ἡ ὑπέρτατη εὐχαρίστηση τῆς σεξουαλικῆς ἕνωσης εἶναι ἐπίσης μόνο μιὰ σωματικὴ εὐχαρίστηση, ποὺ ἀπορέει ἀπὸ τὴν δραστηριότητα τοῦ γεννητικοῦ ὀργάνου. Μπορεῖτε ὅμως νὰ μοῦ πεῖτε πότε αὐτὴ ἡ ἀρχικὰ ἀδιάφορη σωματικὴ εὐχαρίστηση ἀποχτάει τὸ σεξουαλικὸ χαραχτηριστικὸ ποὺ ἀναμφισβήτητα κατέχει στὶς μεταγενέστερες φάσεις τῆς ἀνάπτυξης ; Ξέρουμε τίποτα περισσότερο γι αὐτὴν τὴν «εὐχαρίστηση» τῶν ὀργάνων ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε γιὰ τὸν σεξουαλισμό ; Θὰ μοῦ ἀπαντήσετε πὼς ὁ σεξουαλικὸς χαραχτήρας προστίθεται σ' αὐτὴ ὅταν τὰ γεννητικὰ ὄργανα ἀρχίζουν νὰ παίζουν τὸ ρόλο τους. Σεξουαλισμὸς σημαίνει ἁπλὰ κάθε τὶ τὸ γενετήσιο. Θὰ ἀποφεύγετε μάλιστα τὸ ἐμπόδιο τῶν διαστροφῶν σημειώνοντας πὼς στὸ κάτω - κάτω στὶς περισσότερες ἀπ' αὐτὲς παρουσιάζεται γενετήσιος ὀργασμὸς παρ' ὅλο ποὺ προκαλεῖται μὲ ἄλλα μέσα καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ἕνωση τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Ἂν εἶταν νὰ ἀφαιρέσετε τὴ σχέση πρὸς τὴν ἀναπαραγωγή, ἀπὸ τὰ οὐσιαστικὰ χαραχτηριστικὰ τοῦ σεξουαλισμοῦ, μιᾶς καὶ ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν ὑποστηρίζεται λόγῳ τῆς ὕπαρξης τῶν διαστροφῶν καὶ ἂν εἶταν νὰ ὑπογραμμίσετε τὴ δραστηριότητα τῶν σεξουαλικῶν ὀργάνων, θὰ παίρνατε στὴν πραγματικότητα πολὺ καλύτερη θέση. Τότε ὅμως δὲ θὰ διαφωνούσαμε πιὰ πολύ, θὰ εἶταν μιὰ περίπτωση τῶν γεννητικῶν ὀργάνων κατὰ τῶν ἄλλων ὀργάνων. Τί κάνετε τώρα τὶς ἄφθονες ἀποδείξεις ὅτι τὰ γεννητικὰ ὄργανα μποροῦν νὰ ἀντικατασταθοῦν μὲ ἄλλα ὄργανα μὲ σκοπὸ τὴν ἱκανοποίηση, ὅπως στὸ κανονικὸ φιλί, ἢ τὶς διεστραμμένες πράξεις τῆς ἄσωτης ζωῆς ἢ τὴν συμπτωματολογία τῆς ὑστερίας ; Σ' αὐτὴ τὴ νεύρωση εἶναι πολὺ συνηθισμένα τὰ φαινόμενα τῆς παρόρμησης, τὰ συναισθήματα, οἱ νευρώσεις, ἀκόμα καὶ ἡ διαδικασία τῆς στύσης ποὺ ἀνήκει κανονικὰ στὰ γεννητικὰ ὄργανα νὰ μετατίθενται σὲ ἄλλες μακρυνὲς περιοχὲς τοῦ σωματος (π.χ. ἡ μετατόπιση στὸ κεφάλι καὶ στὸ πρόσωπο). Ἔτσι θὰ βρεῖτε πὼς δὲ μένει τίποτα ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα ποὺ θεωρεῖτε σὰ βασικὰ χαραχτηριστικὰ τοῦ σεξουαλισμοῦ, καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀποφασίσετε νὰ ἀκολουθήσετε τὸ παραδειγμά μου καὶ νὰ ἐπεκτείνετε τὸ χαραχτηριστικὸ «σεξουαλικὸ» ὥσπου νὰ περιλάβει αὐτὲς τὶς δραστηριότητες τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας ποὺ ἀποσκοποῦν στὴν «εὐχαρίστηση ἀπὸ τὰ ὄργανα».

Καὶ τώρα ἐπιτρέψτε μου νὰ προβάλω δυὸ ἀκόμα συλλογισμοὺς γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῶν ἀπόψεών μου. Καθὼς ξέρετε ὀνομάζουμε τὶς ἀμφίβολες καὶ ἀκαθόριστες δραστηριότητες τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας μὲ σκοπὸ τὴν εὐχαρίστηση «σεξουαλικές»,

γιατὶ κατὰ τὴν ἀνάλυση τῶν συμπτωμάτων φτάνουμε σ' αὐτὲς μέσω ὑλικοῦ ποὺ εἶναι ἀναμφισβήτητα σεξουαλικό. Ἂς παραδεχτοῦμε πὼς δὲν εἶναι αὐτὲς οἱ ἴδιες ἀναγκαστικὰ σεξουαλικές, ἀλλὰ ἂς πάρουμε μιὰ ἀνάλογη περίπτωση. Ὑποθέστε πὼς δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ παρατηρήσετε τὴν ἀνάπτυξη ἀπὸ τὸ σπόρο δύο δικοτυληδόνων φυτῶν — τῆς μηλιᾶς καὶ τῆς φασολιᾶς, φανταστεῖτε ὅμως ὅτι καὶ στὰ δυὸ εἶταν δυνατὸ νὰ ἀκολουθήσετε πρὸς τὰ πίσω τὴν ἐξέλιξή τους ἀπὸ τὸ ἐντελῶς ἀνεπτυγμένο φυτὸ στὸ πρῶτο φυντάνι μὲ δυὸ κοτυληδόνες.

Οἱ δυὸ κοτυληδόνες δὲν διακρίνονται καθόλου μεταξύ τους εἶναι ἀκριβῶς ἴδιοι καὶ στὰ δυὸ φυτά. Πρέπει ἄραγε νὰ συμπεράνω ὅτι εἶναι ἀκριβῶς ἴδιες κι ὅτι οἱ εἰδολογικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὴ μηλιὰ καὶ τὴ φασολιὰ γεννιόνται ἀ ρ γ ό τ ε ρ α στὴν ἀνάπτυξη τοῦ φυτοῦ; Ἢ εἶναι πιὸ σωστὸ βιολογικὰ νὰ πιστέψουμε ὅτι αὐτὴ ἡ διαφορὰ ὑπάρχει ἤ δ η στὰ φυντάνια, παρ' ὅλο ποὺ δὲ μποροῦμε νὰ τὴ διακρίνουμε στὶς κοτυληδόνες; Αὐτὸ κάνουμε ὅταν ὀνομάζουμε τὶς παιδικὲς ἐνέργειες ποὺ προκαλοῦν εὐχαρίστηση, σεξουαλικές. Ἂν κάθε εὐχαρίστηση τῶν ὀργάνων μπορεῖ νὰ ὀνομάζεται σεξουαλικὴ ἢ ἂν ὑπάρχει ἐχτὸς ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ καὶ ἄλλου εἴδους εὐχαρίστηση ποὺ δὲν τῆς ἁρμόζει αὐτὴ ἡ ὀνομασία, εἶναι ἕνα θέμα ποὺ δὲ μπορῶ νὰ τὸ συζητήσω ἐδῶ. Ξέρω πολὺ λίγα σχετικὰ μὲ τὴν εὐχαρίστηση τῶν ὀργάνων καὶ τὶς συνθῆκες τους, καὶ δὲν ἀπορῶ καθόλου ὅτι σὰ συνέπεια τοῦ ἀναδρομικοῦ χαραχτήρα τῆς ἀνάλυσης θὰ φτάσω τελικὰ σὲ παράγοντες ποὺ σήμερα δὲ μοῦ ἐπιτρέπουν τὴν τελικὴ κατάταξη.

Καὶ κάτι ἀκόμα. Γενικὰ κερδίσατε λίγα πράγματα σχετικὰ μὲ κεῖνο ποὺ εἴσαστε τόσο πρόθυμοι νὰ ὑποστηρίξετε, δηλαδὴ τὴ σεξουαλικὴ ἀγνότητα τῶν παιδιῶν, ἀκόμα καὶ ἂν μπορέσετε νὰ μὲ πείσετε ὅτι οἱ δραστηριότητες τοῦ παιδιοῦ θὰ εἶταν καλύτερα νὰ μὴ θεωρηθοῦν σὰ σεξουαλικές. Γιατὶ ἀπὸ τὸ τρίτο ἔτος τῆς ἡλικίας του κ' ἔπειτα δὲν ὑπάρχει πιὰ καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ. Σ' αὐτὴν τὴν περίοδο τὰ γεννητικὰ ὄργανα ἀρχίζουν ἤδη νὰ δείχνουν ἴχνη διέγερσης. Ὑπάρχει ἴσως μιὰ κανονικὴ περίοδος παιδικοῦ αὐνανισμοῦ δηλαδὴ ἱκανοποίησης μέσω τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Οἱ νοητικὲς καὶ κοινωνικὲς πλευρὲς τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς δὲν εἶναι ἀνάγκη πιὰ νὰ παραβλέπονται: ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀντικειμένου, ἡ ἐπιλογὴ ὁρισμένων προσώπων ὡς ἀντικειμένων στοργῆς, ἀκόμα κ' ἡ κλίση πρὸς τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο φύλο, καὶ ἡ ζήλεια, ἔχουν διαπιστωθεῖ ἀπὸ ἀμερόληπτους παρατηρητὲς πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση. Μποροῦν νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν ἀπὸ κάθε παρατηρητὴ ποὺ πραγματικὰ θέλει νὰ δεῖ.

Θὰ διατυπώσετε τὴν ἀντίρηση πὼς ποτὲ δὲν ἀμφιβάλατε γιὰ τὴν πρώϊμη ἀφύπνιση τῆς στοργῆς ἀλλὰ μονάχα γιὰ τὸ σεξουαλικὸ χαραχτήρα της. Τὰ παιδιὰ ἡλικίας τριῶν ἐτῶν ὡς ὀχτὼ εἶναι

βέβαιο πῶς ἔμαθαν νὰ συγκαλύπτουν αὐτὸ τὸ στοιχεῖο τῆς στοργῆς τους. Παρ᾽ ὅλα αὐτὰ ἂν κοιτάξετε προσεχτικὰ θὰ συγκεντρώσετε ἀρκετὲς ἀποδείξεις γιὰ τὴν «αἰσθησιακὴ» φύση αὐτῆς τῆς στοργῆς καὶ ὅ,τιδήποτε ξεφεύγει ἀπ᾽ τὴν παρατήρησή σας θὰ σᾶς τὸ προσφέρει ἄφθονα καὶ πρόθυμα ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα. Οἱ σεξουαλικοὶ σκοποὶ σ᾽ αὐτὴν τὴν περίοδο τῆς ζωῆς ἔχουν στενὴ συνάφεια μὲ τὴ σεξουαλικὴ περιέργεια ποὺ γεννιέται ταυτόχρονα καὶ ποὺ σᾶς τὴν περιέγραψα κιόλας. Ὁ διεστραμμένος χαραχτήρας μερικῶν ἀπ᾽ αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς εἶναι ἕνα φυσικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνώριμης κατασκευῆς τοῦ παιδιοῦ, ποὺ δὲν ἀνεκάλυψε ἀκόμα τὸ σκοπὸ τῆς πράξης τῆς συνουσίας.

Ἀπὸ τὸ ἕχτο ἢ ὄγδοο χρόνο καὶ πέρα παρατηρεῖται μιὰ στασιμότητα ἢ ὑποχώρηση στὴ σεξουαλικὴ ἀνάπτυξη καὶ στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες ποὺ παρατηρεῖται ὑψηλὸ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο, ἀξίζει νὰ ὀνομαστεῖ λανθάνουσα περίοδος. Αὐτὴ ἡ λανθάνουσα περίοδος ὡστόσο μπορεῖ νὰ ἀπουσιάζει, καὶ δὲν προϋποθέτει ἀναγκαστικὰ μιὰ διακοπὴ σεξουαλικῆς δραστηριότητας καὶ σεξουαλικῶν ἐνδιαφερόντων σὲ ὅλο τὸ πεδίο. Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς νοητικὲς ἐμπειρίες καὶ διεγέρσεις ποὺ παρουσιάζονται πρὶν ἀπ᾽ τὴν λανθάνουσα περίοδο ὑποκύπτουν στὴν παιδικὴ ἀμνησία ποὺ ἔχουμε κιόλας συζητήσει καὶ ποὺ συγκαλύπτει τὴν πιὸ πρώϊμη παιδική μας ἡλικία καὶ μᾶς ἀποξενώνει ἀπ᾽ αὐτή. Εἶναι καθῆκον κάθε ψυχανάλυσης νὰ ξαναφέρει στὴν ἀνάμνηση τὴν ξεχασμένη αὐτὴ περίοδο τῆς ζωῆς, δὲ μπορεῖ ὅμως νὰ ἀντισταθεῖ κανεὶς στὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ ἀρχὲς τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς ποὺ ἀνήκουν σ᾽ αὐτὴ τὴν περίοδο εἶναι τὸ κίνητρο γιὰ τὴν ἀμνησία αὐτή, δηλαδὴ ἡ ἀμνησία εἶναι ἕνα ἀποτέλεσμα τῆς ἀπώθησης.

Ἀπὸ τὸν τρίτο χρόνο καὶ πέρα ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν δείχνει πολλὰ κοινὰ μὲ τὴ ζωὴ τῶν ἐνηλίκων. Διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν τελευταία καθὼς ξέρουμε ἤδη, μὲ τὴν ἀπουσία μιᾶς σταθερῆς ὀργάνωσης κάτω ἀπὸ τὴν πρωτοκαθεδρία τῶν γεννητικῶν ὀργάνων ἀπὸ τὰ ἀναπόφευχτα χαραχτηριστικὰ διαστροφῆς καὶ φυσικὰ ἀπὸ τὴ μικρότερη ἔνταση τῆς ὅλης παρόρμησης. Οἱ φάσεις ὅμως αὐτὲς τῆς σεξουαλικῆς ἀνάπτυξης, ἢ ὅπως θὰ τὶς ὀνομάσουμε τῆς ἀνάπτυξης τοῦ λίμπιντο ποὺ ἔχουν μεγάλο ἐνδιαφέρον, θεωρητικὰ βρίσκονται πρὶν ἀπ᾽ αὐτὴ τὴν περίοδο. Αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη ἐξελίσσεται τόσο γρήγορα ποὺ μονάχα ἡ ἄμεση παρατήρηση θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ καθορίσουμε τὶς φευγαλέες της μορφές. Μόνο μὲ τὴ βοήθεια τῆς ψυχαναλυτικῆς ἔρευνας τῶν νευρώσεων κατορθώσαμε νὰ εἰσχωρήσουμε τόσο μακριὰ στὸ παρελθὸν καὶ νὰ ἀνακαλύψουμε αὐτὲς τὶς ἀκόμα πιὸ πρώϊμες φάσεις τῆς ἀνάπτυξης τοῦ λίμπιντο. Οἱ φάσεις αὐτὲς βέβαια εἶναι μόνο θεωρητικὲς κατασκευές, στὴν ἐφαρμογὴ ὅμως τῆς ψυχανάλυσης θὰ τὶς βρεῖτε ἀναγκαῖες καὶ πολύτιμες. Θὰ καταλάβετε σύντομα πῶς συμβαίνει μιὰ παθολο-

γικὴ κατάσταση νὰ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀνακαλύπτουμε φαινόμενα ποὺ ἀσφαλῶς θὰ παραβλέπαμε σὲ ὁμαλὲς συνθῆκες.

Ἔτσι μποροῦμε τώρα νὰ καθορίσουμε τὶς μορφὲς ποὺ παίρνει ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ πρὶν φτάσει στὴν πρωτοκαθεδρία τῆς γενετήσιας περιοχῆς. Ἡ πρωτοκαθεδρία αὐτὴ προετοιμάζεται στὴν πρώϊμη παιδικὴ περίοδο, πρὶν ἀπ' τὴν λανθάνουσα περίοδο, καὶ ὀργανώνεται μόνιμα κατὰ τὴν ἐφηβία. Σ' αὐτὴ τὴν πρώϊμη περίοδο ὑπάρχει ἕνα χαλαρὸ εἶδος ὀργάνωσης ποὺ θὰ τὸ ὀνομάσουμε π ρ ο γ ε ν ε τ ή σ ι ο γιατὶ κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς φάσης δὲν προέχουν τὰ γεννητικὰ συστατικὰ ἕνστιχτα ἀλλὰ τὰ σ α δ ι σ τ ι κ ὰ καὶ τὰ π ρ ω κ τ ι κ ά Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ ἀ ρ σ ε ν ι κ ὸ καὶ στὸ θ η λ υ κ ὸ δὲν παίζει ἀκόμα κανένα ρόλο. Ὅμως ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ ἐ ν ε ρ γ η τ ι κ ὸ καὶ τὸ π α θ η τι κ ὸ ποὺ μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ σὰν ὁ πρωτοπόρος τῆς σεξουαλικῆς πόλωσης μὲ τὴν ὁποία καὶ συνδέεται ἀργότερα. Αὐτὸ ποὺ σ' αὐτὴ τὴν περίοδο μᾶς φαίνεται ἀρσενικὸ ὅταν τὸ δοῦμε ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς γενετήσιας φάσης ἀποδείχνεται ὅτι εἶναι ἡ ἔκφραση μιᾶς παρόρμησης γιὰ κυριαρχία, ποὺ γρήγορα μεταβάλλεται σὲ σκληρότητα. Παρορμήσεις μὲ παθητικὸ σκοπὸ συνδέονται μὲ τὴν ἐρωτογόνο ζώνη τοῦ πρωκτικοῦ ἀνοίγματος, ποὺ εἶναι σ' αὐτὴ τὴν περίοδο πολὺ σημαντική. Οἱ παρορμήσεις τῆς ἡδονοπαρατήρησης καὶ τῆς περιέργειας εἶναι πολὺ δραστήριες. Οἱ λειτουργίες τῆς ἔκκρισης τῶν οὔρων εἶναι ὁ μόνος ρόλος ποὺ παίζουν σ' αὐτὴ τὴν περίοδο τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς τὰ γεννητικὰ ὄργανα. Δὲ λείπουν ἐρωτικὰ ἀντικείμενα γιὰ τὰ συστατικὰ ἕνστιχτα αὐτῆς τῆς περιόδου, ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ δὲν περιλαμβάνονται ἀναγκαῖα σ' ἕνα μόνο ἀντικείμενο. Ἡ σαδιστικοπρωκτικὴ ὀργάνωση εἶναι τὸ στάδιο ποὺ προηγεῖται ἄμεσα ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς πρωτοκαθεδρίας τῆς γενετήσιας περιοχῆς. Ἡ πιὸ ἐπισταμένη μελέτη ἀποκαλύπτει πόσο μεγάλο τμῆμα ἀπ' αὐτὴ τὴν ὀργάνωση διατηρεῖται στὶς μεταγενέστερες ὀργανώσεις καὶ ποιά εἶναι τὰ μονοπάτια ποὺ ἀκολουθοῦν τὰ συστατικὰ ἕνστιχτα μέχρι νὰ μποῦν στὴν ὑπηρεσία τῆς νέας γενετήσιας ὀργάνωσης. Πίσω ἀπὸ τὴν σαδιστικοπρωκτικὴ φάση τῆς ἀνάπτυξης τοῦ λίμπιντο, μποροῦμε νὰ διαβλέψουμε ἕνα ἀκόμα πιὸ πρωτόγονο στάδιο ἀνάπτυξης, ὅπου ἡ ἐρωτογόνος περιοχὴ τοῦ στόματος παίζει τὸν κύριο ρόλο. Μπορεῖτε νὰ μαντέψετε πὼς ἡ σεξουαλικὴ ἐνέργεια τοῦ πιπιλίσματος ἀνήκει σ' αὐτὸ τὸ στάδιο, καὶ μπορεῖτε νὰ θαυμάσετε τὴν ἐξυπνάδα τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων ποὺ παρίσταναν στὴν Τέχνη τους, τὰ παιδιά, ἀκόμα καὶ τὸν Θεὸ Ὥρο, μὲ τὸ δάχτυλο στὸ στόμα. Ὁ Ἀμπραχὰμ δημοσίεψε τελευταῖα ἕνα ἔργο ποὺ δείχνει ὅτι ἴχνη αὐτῆς τῆς πρώτης σ τ ο μ α τ ι κ ῆ ς φάσης τῆς ἀνάπτυξης, ἐπιζοῦν στὴ σεξουαλικὴ ζωὴ τῶν ἑπομένων ἐτῶν.

Φαντάζομαι πὼς αὐτὴ τὴν τελευταία μου πληροφορία τὴ δεχτήκατε λιγότερο σὰ διαφώτιση καὶ περισσότερο σὰν τιμωρία.

Ἴσως προχώρησα ὑπερβολικὰ σὲ λεπτομέρειες. Κάνετε ὅμως ὑπομονή! Αὐτὰ ποὺ ἀκούσατε μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο θὰ σᾶς εἶναι πολὺ πιὸ χρήσιμα ἀργότερα. Ἔχετε ὑπόψη σας πρὸς τὸ παρὸν ὅτι ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ — ἡ λειτουργία τοῦ λίμπιντο ὅπως τὴν ἀποκαλοῦμε — δὲν ξεπηδάει ἀπ' τὴν ἀρχὴ μὲ τὴν τελειωτικὴ της μορφή, οὔτε καὶ ἁπλώνεται στὶς γραμμὲς τῶν προηγουμένων μορφῶν της ἀλλὰ περνάει ἀπὸ μιὰ σειρὰ διαδοχικῶν φάσεων ποὺ δὲν μοιάζουν μεταξύ τους. Μὲ λίγα λόγια, ὅτι παρουσιάζει πολλὲς μεταμορφώσεις, ὅπως ἐκεῖνες ποὺ συμβαίνουν στὴν ἀνάπτυξη τῆς κάμπιας σὲ πεταλούδα. Τὸ κρίσιμο σ' αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξη εἶναι ἡ ὑποταγὴ ὅλων τῶν σεξουαλικῶν συστατικῶν στοιχείων κάτω ἀπὸ τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς γενετήσιας περιοχῆς καὶ μαζὶ μ' αὐτὸ ἡ ἐπιστράτευση τοῦ σεξουαλισμοῦ στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀναπαραγωγικῆς τῆς λειτουργίας. Πρὶν συμβεῖ αὐτὸ ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ εἶναι ἂς ποῦμε διεσπαρμένη καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνεξάρτητες δραστηριότητες μεμονωμένων συνθετικῶν παρορμήσεων ποὺ ἡ κάθε μιὰ ἀναζητεῖ εὐχαρίστηση στὰ ὄργανα τοῦ σώματος. Αὐτὴ ἡ ἀναρχία μεταβάλλεται μὲ ἀπόπειρες γιὰ προγενετήσιες «ὀργανώσεις» ποὺ ἡ κυριότερη ἀπ' αὐτὲς εἶναι ἡ σαδιστικοπρωκτικὴ φάση, ἀπ' ὅπου προηγεῖται ἡ στοματικὴ ποὺ εἶναι ἴσως ἡ πιὸ πρωτόγονη. Ἐπὶ πλέον εἶναι διάφορες διαδικασίες (γιὰ τὶς ὁποῖες λίγα πράγματα εἶναι γνωστὰ μέχρι σήμερα) ποὺ πραγματοποιοῦν τὸ πέρασμα ἀπὸ ἕνα στάδιο ὀργάνωσης στὸ ἑπόμενο ἀνώτερο στάδιο. Τί σημασία ἔχει αὐτὴ ἡ μακρὰ ἐξέλιξη μέσω τόσων σταδίων τοῦ λίμπιντο γιὰ τὴν κατανόηση τῶν νευρώσεων, θὰ τὸ δοῦμε ἀργότερα.

Τώρα θὰ παρακολουθήσουμε μιὰν ἄλλη ἄποψη αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης — δηλαδὴ τὴ σχέση τῶν σεξουαλικῶν συστατικῶν παρορμήσεων πρὸς ἕνα ἀντικείμενο ἢ μάλλον θὰ ρίξουμε μιὰ φευγαλέα ματιὰ σ' αὐτὴ τὴν ἀνάπτυξη ἔτσι ποὺ νὰ μπορέσουμε νὰ ἀπασχοληθοῦμε περισσότερο μ' ἕνα σχετικὰ τελευταῖο ἀποτέλεσμά της. Μερικὲς ἀπὸ τὶς συστατικὲς παρορμήσεις τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίχτου ἔχουν ἕνα ἀντικείμενο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ εἶναι προσηλωμένες σ' αὐτό: τέτιες εἶναι οἱ παρορμήσεις τῆς κυριαρχίας (σαδισμός), τοῦ κοιτάγματος (ἡδονοπαρατήρηση) καὶ τῆς περιέργειας. Ἄλλες, ποὺ ἔχουν πιὸ ξεκάθαρο σύνδεσμο μὲ εἰδικὲς ἐρωτογόνες περιοχὲς τοῦ σώματος, ἔχουν μόνο ἕνα ἀντικείμενο στὴν ἀρχή, ὅσον καιρὸ ἐξαρτῶνται ἀκόμα ἀπὸ τὶς μὴ σεξουαλικὲς λειτουργίες καὶ τὸ ἐγκαταλείπουν ὅταν ἀποχωρίζονται ἀπὸ αὐτές, ἀργότερα. Ἔτσι τὸ πρῶτο ἀντικείμενο τοῦ στοματικοῦ συστατικοῦ τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίχτου εἶναι τὸ στῆθος τῆς μητέρας ποὺ ἱκανοποιεῖ τὴν ἀνάγκη τοῦ παιδιοῦ γιὰ διατροφή. Στὴν πράξη τοῦ πιπιλίσματος, τὸ ἐρωτικὸ συστατικὸ ποὺ ἱκανοποιεῖται ἀρχικὰ μὲ τὸν θηλασμό, γίνεται ἀνεξάρτητο, ἐγκαταλείπει

τὸ ἀντικείμενο σὲ ἕνα ἐξωτερικὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἀντικαθιστᾶ μὲ ἕνα μέρος τοῦ ἴδιου τοῦ σώματος τοῦ παιδιοῦ. Ἡ στοματικὴ παρόρμηση γίνεται αὐτοερωτική, ὅπως ἡ πρωκτικὴ καὶ ἄλλες ἐρωτογόνες παρορμήσεις εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἡ πάρα κάτω ἀνάπτυξη ἔχει, γιὰ νὰ τὸ διατυπώσουμε ὅσο εἶναι δυνατὸ πιὸ συγκεκριμένα, δύο σκοπούς: πρῶτα νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸν αὐτοερωτισμὸ νὰ ἐγκαταλείψει πάλι τὸ ἀντικείμενο ποὺ βρίσκεται στὸ ἴδιο τὸ σῶμα τοῦ παιδιοῦ ἀνταλλάσσοντάς το ξανὰ μὲ ἕνα ἐξωτερικό. Καὶ δεύτερο νὰ συνδυάσει τὰ διάφορα ἀντικείμενα τῶν ξέχωρων παρορμήσεων καὶ νὰ τὰ ἀντικαταστήσει μονάχα μ' ἕνα. Αὐτὸ φυσικὰ μπορεῖ νὰ γίνει μόνο ἂν τὸ ἕνα ἀντικείμενο εἶναι πάλι τὸ ἴδιο πλῆρες, μὲ σῶμα σὰν ἐκεῖνο τοῦ ὑποκειμένου. Οὔτε μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ χωρὶς νὰ ἐγκαταλειφθοῦν σὰν ἄχρηστες ἕνα μέρος τῶν αὐτοερωτικῶν παρορμήσεων — διεγέρσεων.

Οἱ διαδικασίες μὲ τὶς ὁποῖες ἀνακαλύπτεται ἕνα ἀντικείμενο εἶναι μᾶλλον μπερδεμένες καὶ δὲν τοὺς ἔγινε μέχρι σήμερα μιὰ γενικὴ περιγραφή. Μποροῦμε νὰ σημειώσουμε ὅτι ὅταν ἡ διαδικασία ἔχει φτάσει σ' ἕνα ὁρισμένο σημεῖο στὰ παιδικὰ χρόνια πρὶν ἀπ' τὴν λανθάνουσα περίοδο, τὸ υἱοθετούμενο ἀντικείμενο ἀποδείχνεται ὅμοιο μὲ τὸ πρῶτο ἀντικείμενο τῆς παρόρμησης τῆς στοματικῆς εὐχαρίστησης, ποὺ υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὸ παιδὶ ἐξαιτίας τῆς ἐξαρτημένης του σχέσης ἀπ' αὐτό. Εἶναι δηλαδὴ ἡ μητέρα, ἂν καὶ ὄχι τὸ στῆθος τῆς μητέρας. Ὀνομάζουμε τὴν μητέρα πρῶτο ἐρωτικὸ ἀντικείμενο. Μιλᾶμε γιὰ «ἔρωτα» ὅταν τονίζουμε τὴ νοητικὴ πλευρὰ τῶν σεξουαλικῶν παρορμήσεων καὶ παραβλέπουμε ἢ ἐπιθυμοῦμε νὰ ξεχάσουμε γιὰ μιὰ στιγμὴ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς βασικῆς σωματικῆς ἢ αἰσθησιακῆς πλευρᾶς τῶν παρορμήσεων. Τὴν ἐποχὴ περίπου ποὺ ἡ μητέρα γίνεται τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἔρωτα, ἡ νοητικὴ λειτουργία τῆς ἀπώθησης ἔχει ἤδη ἀρχίσει στὸ παιδὶ καὶ τοῦ ἔχει ἀφαιρέσει τὴ γνώση ὁρισμένου μέρους τῶν σεξουαλικῶν του σκοπῶν. Μ' αὐτὴ λοιπὸν τὴν ἐκλογὴ τῆς μητέρας σὰν ἀντικείμενο ἔρωτος εἶναι συνδεδεμένα ὅλα ἐκεῖνα ποὺ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπωνυμία «οἰδιπόδειο σύμπλεγμα» ἀπέχτησαν τόσο μεγάλη σημασία στὴν ψυχαναλυτικὴ ἐξήγηση τῶν νευρώσεων καὶ ποὺ εἶχαν ἴσως ἕνα ἐξ ἴσου σημαντικὸ μέρος στὴν πρόκληση τῆς ἀντίδρασης ἐνάντια στὴν ψυχανάλυση.

Νά ἕνα μικρὸ ἐπεισόδιο ποὺ συνέβη κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐξέχοντες ὀπαδοὺς τῆς ψυχανάλυσης ὑπηρετοῦσε ὡς γιατρὸς στὸ γερμανικὸ μέτωπο στὴν Πολωνία. Προεκάλεσε τὴν προσοχὴ τῶν συναδέλφων του ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μερικὲς φορὲς εἶχε μιὰν ἀναπάντεχη ἐπίδραση σ' ἕναν ἄρρωστο. Ὅταν ρωτήθηκε παραδέχτηκε ὅτι δούλευε μὲ ψυχαναλυτικὲς μεθόδους καὶ πρόθυμα συμφώνησε νὰ μεταδώσει τὶς γνώσεις

του στοὺς συναδέλφους του. Ἔτσι κάθε βράδι οἱ ἄλλοι γιατροὶ συνάδελφοι καὶ ἀνώτεροί του, συγκεντρώνονταν γιὰ νὰ μυηθοῦν στὰ μυστήρια τῆς ψυχανάλυσης. Γιὰ λίγο ὅλα πήγαιναν καλά, ὅταν ὅμως μίλησε στὸ ἀκροατήριό του γιὰ τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα, ἕνας ἀνώτερος ἀξιωματικὸς σηκώθηκε καὶ ἀνήγγειλε πὼς δὲν τὸ πιστεύει, πὼς εἶταν παλιανθρωπιὰ ἕνας ὁμιλητὴς νὰ διηγεῖται τέτια πράματα σὲ τίμιους ἀνθρώπους, οἰκογενειάρχες, ποὺ πολεμούσαν γιὰ τὴν πατρίδα τους καὶ ἀπαγόρεψε τὴ συνέχιση τῶν διαλέξεων. Αὐτὸ εἶταν τὸ τέλος. Ὁ ψυχαναλυτὴς ζήτησε καὶ μετατέθηκε σὲ ἕνα ἄλλο σημεῖο τοῦ μετώπου. Κατὰ τὴ γνώμη μου, ὡστόσο, εἶναι κακὴ προοπτικὴ ἂν ἡ νίκη τῶν γερμανικῶν ὅπλων ἐξαρτᾶται ἀπὸ μιὰν «ὀργάνωση» τῆς ἐπιστήμης σὰν κι αὐτή, καὶ ἡ γερμανικὴ ἐπιστήμη δὲ θὰ προκόψει κάτω ἀπὸ καμιὰ τέτια ὀργάνωση.

Τώρα θὰ περιμένετε ἀνυπόμονα ν' ἀκούσετε τί περιλαμβάνει αὐτὸ τὸ φοβερὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα. Τὸ ὄνομα σᾶς τὸ λέει: ὅλοι γνωρίζετε τὸν Ἑλληνικὸ μῦθο τοῦ βασιλιᾶ Οἰδίποδα, ποὺ μοίρα του εἶταν νὰ σκοτώσει τὸν πατέρα του καὶ νὰ παντρευτεῖ τὴ μητέρα του, καὶ ποὺ ἔκανε ὅ,τι εἶταν στὸ χέρι του γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴ μοίρα ποὺ προφήτευε ὁ χρησμὸς καὶ ποὺ σὰν αὐτοτιμωρία τύφλωσε τὸν ἑαυτό του ὅταν ἀνακάλυψε ὅτι ἀπὸ ἄγνοια εἶχε διαπράξει καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἐγκλήματα. Πιστεύω ὅτι πολλοὶ ἀπὸ σᾶς δοκιμάσατε οἱ ἴδιοι τὴ βαθειὰ ἐντύπωση τοῦ τραγικοῦ δράματος ποὺ γράφτηκε ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Τὸ ἔργο τοῦ Ἀθηναίου ποιητὴ εἰκονίζει τὴν βαθμιαία ἀνακάλυψη τῆς πράξης τοῦ Οἰδίποδα, ποὺ ἔχει πραγματοποιηθεῖ ἀπὸ πολὺ καιρό, καὶ τὴ φέρνει ἀργὰ μὲ τέχνη στὸ φῶς μὲ ἐπιδέξια παρατεινόμενη ἔρευνα, ποὺ προσκομίζει συνεχῶς καινούργιες ἀποδείξεις. Ἔχει ἔτσι μιὰν ὁρισμένη ὁμοιότητα μὲ τὴν πορεία μιᾶς ψυχανάλυσης. Στὸ διάλογο ἡ ἀπατημένη μητέρα - σύζυγος, ὁ Ἰοκάστη, ἀντιτίθεται στὴ συνέχιση τῆς ἔρευνας. Τονίζει ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι στὰ ὄνειρά τους ζευγαρώθηκαν μὲ τὶς μητέρες τους, ἀλλὰ πὼς τὰ ὄνειρα δὲν ἔχουν σημασία. Γιὰ μᾶς τὰ ὄνειρα ἔχουν μεγάλη σημασία, ἰδιαίτερα τὰ τυπικὰ ὄνειρα ποὺ παρουσιάζονται σὲ πολλοὺς ἀνθρώπους. Δὲν ἔχουμε καμιὰ ἀμφιβολία πὼς τ' ὄνειρο γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάει ἡ Ἰοκάστη ἔχει στενὴ σχέση μὲ τὴ συνταραχτικὴ καὶ φριχτὴ ἱστορία τοῦ μύθου.

Εἶναι ἐκπληκτικὸ ὅτι ἡ τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ δὲν προκαλεῖ ἀγανακτισμένη διαμαρτυρία στὸ ἀκροατήριό του, παρ' ὅλο ποὺ μιὰ τέτια ἀντίδραση θὰ εἶταν πολὺ πιὸ δικαιολογημένη σ' αὐτὸ ἀπὸ ὅσο εἶταν στὸν στενοκέφαλο στρατιωτικὸ γιατρό. Γιατὶ κατὰ βάθος εἶναι ἀνήθικο ἔργο. Παραμερίζει τὴν ἀτομικὴ εὐθύνη ἀπέναντι στὴν κοινωνία καὶ παρουσιάζει θεῖες δυνάμεις νὰ προστάζουν τὸ ἔγκλημα καὶ νὰ ἐξουδετερώνουν τὰ ἠθικὰ ἔνστικτα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ θὰ τὸν προφύλαγαν ἀπὸ ἕνα τέτιο ἔγ-

κλημα. Θὰ εἶταν εὔκολο νὰ πιστέψουμε ὅτι μιὰ κατηγόρια ἐναντίον τῆς Μοίρας καὶ τῶν Θεῶν εἶταν ὁ σκοπὸς τοῦ μύθου. Στὰ χέρια τοῦ Εὐρυπίδη, ποὺ βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Θεούς, τὸ θέμα θὰ μεταβαλλόταν ἴσως σὲ μιὰ τέτια κατηγόρια. Ἀλλὰ μὲ τὸν θεοφοβούμενο Σοφοκλῆ δὲ γίνεται συζήτηση γιὰ τέτιο σκοπό. Ἡ εὐσεβὴς λεπτότητα ποὺ δηλώνει πὼς ἡ μεγαλύτερη ἠθικὴ εἶναι νὰ ὑποτάσσεται κανεὶς στὴ θέληση τῶν Θεῶν, ἀκόμα καὶ ὅταν διατάζουν ἕνα ἔγκλημα, τὸν βοηθάει νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴ δυσκολία. Δὲν πιστεύω πὼς αὐτὴ ἡ ἠθικὴ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀρετὲς τοῦ δράματος, οὔτε ὅμως καταστρέφει τὴν ἐντύπωση ποὺ προκαλεῖ. Ἀφήνει τὸν ἀκροατὴ ἀδιάφορο. Δὲν ἀντιδρᾶ σ' αὐτό, ἀλλὰ στὴν κρυφὴ σημασία καὶ στὸ περιεχόμενο τοῦ ἴδιου τοῦ μύθου. Ἀντιδρᾶ σάμπως μὲ τὴν αὐτοανάλυση νὰ εἶχε ἀνακαλύψει τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα στὸν ἑαυτό του καὶ νὰ εἶχε ἀναγνωρίσει τὴ θέληση τῶν Θεῶν καὶ τὸ χρήσιμο σὰν ἐξωραϊσμένη μεταμφίεση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀσυνειδήτου, σάμπως νὰ θυμόταν στὸν ἑαυτό του τὴν ἐπιθυμία νὰ σκοτώσει τὸν πατέρα του καὶ νὰ παντρευτεῖ τὴ μητέρα του, καὶ αἰστάνεται φρίκη μ' αὐτὴ τὴ σκέψη. Τὰ λόγια τοῦ ποιητῆ τοῦ φαίνονται σὰν νὰ σημαίνουν: Μάταια ἀρνιέσαι πὼς ἔχεις νὰ δώσεις λόγο, μάταια διακηρύττεις πόσο πάλεψες ἐνάντια σ' αὐτοὺς τοὺς κακοὺς σκοπούς. Παρ' ὅλα αὐτὰ εἶσαι ἔνοχος. Γιατὶ δὲν μπόρεσες νὰ τοὺς καταπνίξεις. Ἐπιζοῦν ἀσυνείδητα μέσα σου». Καὶ αὐτὸ κλείνει μιὰ ψυχολογικὴ ἀλήθεια. Ἀκόμα καὶ ἂν ὁ ἄνθρωπος κατέπνιξε τὶς κακὲς ἐπιθυμίες του στὸ συνείδητό του καὶ θὰ ἤθελε εὐχαρίστως νὰ πεῖ στὸν ἑαυτό του πὼς δὲν εἶναι πιὰ ὑπόλογος γι αὐτές, εἶναι ὡστόσο ὑποχρεωμένος νὰ νιώσει τὴν εὐθύνη του μὲ τὴν μορφὴ ἑνὸς αἰσθήματος ἐνοχῆς γιὰ τὸ ὁποῖο δὲ μπορεῖ νὰ διακρίνει βάσεις.

Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες πηγὲς τοῦ συναισθήματος ἐνοχῆς ποὺ τόσο συχνὰ βασανίζει τοὺς νευρωτικοὺς βρίσκεται στὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα. Περισσότερο ἀκόμα: τὸ 1913, μὲ τὸν τίτλο Τοτὲμ καὶ Ταμποῦ δημοσίεψα μιὰ μελέτη τῶν ἀρχικῶν μορφῶν τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς ὅπου ἐξέφραζα μιὰν ὑποψία πὼς ἴσως τὸ συναίσθημα τῆς εὐθύνης τῆς ἀνθρωπότητας σὰν σύνολο, ποὺ εἶναι ἡ ὕστατη πηγὴ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς ἀποχτήθηκε στὶς ἀρχὲς τῆς Ἱστορίας μὲ τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα. Θάθελα πολὺ νὰ σᾶς πῶ περισσότερα γι αὐτό. Δὲ μπορῶ ὅμως γιατὶ εἶναι δύσκολο ν' ἀφήσει κανεὶς αὐτὸ τὸ θέμα ὅταν καταπιαστεῖ μ' αὐτό, ἐνῶ ἐμεῖς πρέπει νὰ ἐπιστρέψουμε στὴν ἀτομικὴ ψυχολογία.

Τί μᾶς δείχνει λοιπὸν ἡ ἄμεση παρατήρηση τῶν παιδιῶν, κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀντικειμένου πρὶν ἀπὸ τὴ λανθάνουσα περίοδο σχετικὰ μὲ τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα; Εἶναι εὔκολο νὰ δοῦμε ὅτι ὁ ἀνθρωπάκος μας θέλει τὴ μητέρα του ἐν-

τελῶς δική του, βρίσκει τὸν πατέρα του στὸ δρόμο του, γίνεται ἀνήσυχος ὅταν ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἀποφασίζει νὰ τὴ χαϊδέψει καὶ δείχνει τὴν ἱκανοποίησή του ὅταν ὁ πατέρας φεύγει ἢ ἀπουσιάζει. Συχνὰ ἐκφράζει τὰ συναισθήματά του ἄμεσα μὲ λόγια καὶ ὑπόσχεται στὴ μητέρα του πὼς θὰ τὴν παντρευτεῖ. Αὐτὰ μπορεῖ νὰ μὴ φαίνονται πολλὰ ὅταν τὰ συγκρίνει κανεὶς μὲ τὶς πράξεις τοῦ Οἰδίποδα, ἀλλὰ εἶναι, πραγματικά, ἀρκετά. Ὁ πυρήνας τοῦ καθενὸς εἶναι ὁ ἴδιος. Ἡ παρατήρηση συχνὰ μπερδεύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς τὸ ἴδιο παιδὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις σ' αὐτὴ τὴν περίοδο θὰ δείξει μεγάλη ἀγάπη πρὸς τὸν πατέρα του. Τέτιες ὅμως ἀντιτιθέμενες — ἢ καλλίτερα δ ι φ ο ρ ο ύ μ ε ν ε ς — συναισθηματικὲς καταστάσεις, ποὺ σὲ ἐνήλικους θὰ ὁδηγούσαν σὲ συγκρούσεις, μποροῦν νὰ γίνουν ἀνεκτὲς πλάϊ - πλάϊ στὸ παιδὶ γιὰ πολὺν καιρό, ἀκριβῶς ὅπως ἀργότερα παραμένουν μαζὶ διαρκῶς στὸ ἀσυνείδητο. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ δοκιμάσει νὰ φέρει τὴν ἀντίρηση ὅτι ἡ συμπεριφορὰ τοῦ μικροῦ παιδιοῦ ὀφείλεται σὲ ἐγωϊστικὰ κίνητρα καὶ δὲ δικαιολογεῖ τὴν ἄποψη ἑνὸς ἐρωτικοῦ συμπλέγματος. Ἡ μητέρα φροντίζει γιὰ ὅλες τὶς ἀνάγκες τοῦ παιδιοῦ καὶ κατὰ συνέπεια συμφέρον τοῦ παιδιοῦ εἶναι νὰ μὴν ἐνδιαφέρεται γιὰ κανέναν ἄλλον. Κι αὐτὸ ἐπίσης εἶναι ἀπόλυτα σωστό. Σύντομα ὅμως ξεκαθαρίζει πὼς σ' αὐτό, ὅπως καὶ σὲ ὅμοιες ἐξαρτημένες καταστάσεις, τὰ ἐγωϊστικὰ συμφέροντα ἁπλῶς παρέχουν τὴν εὐκαιρία ἀπὸ τὴν ὁποία ἁρπάζονται οἱ ἐρωτικὲς παρορμήσεις. Ὅταν τὸ ἀγοράκι δείχνει τὴν πιὸ ἀνοιχτὴ σεξουαλικὴ περιέργεια γιὰ τὴ μητέρα του, θέλει νὰ κοιμηθεῖ μαζί της τὴν νύχτα, ἐπιμένει νὰ μείνει στὸ δωμάτιο ὅταν αὐτὴ ντύνεται ἢ ἀκόμα ἀποπειρᾶται φυσικὲς πράξεις ἀποπλάνησης, καθὼς τόσο συχνὰ παρατηρεῖ καὶ διηγεῖται γελώντας ἡ μητέρα, ἡ ἐρωτικὴ φύση αὐτῆς τῆς ἀφοσίωσης πρὸς αὐτὴν διαπιστώνεται χωρὶς ἀμφιβολία. Ἀκόμα, δὲν πρέπει νὰ ξεχαστεῖ πὼς μιὰ μητέρα φροντίζει γιὰ τὶς ἀνάγκες μιᾶς μικρῆς κόρης μὲ τὸν ἴδιο τρόπο χωρὶς νὰ προκαλεῖ τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα, καὶ πὼς ἀρκετὰ συχνὰ ἕνας πατέρας τὴ συναγωνίζεται σὲ φροντίδες γιὰ τὸ γιὸ χωρὶς νὰ κατορθώσει νὰ κερδίσει τὴν ἴδια σημασία στὰ μάτια τοῦ σὰν τὴ μητέρα. Μὲ λίγα λόγια ὁ παράγοντας τῆς σεξουαλικῆς προτίμησης δὲ μπορεῖ νὰ παραμεριστεῖ ἀπὸ αὐτὴν τὴν κατάσταση μὲ καμιὰ κριτική. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν ἐγωϊστικῶν συμφερόντων τῶν ἀγοριῶν θὰ εἶταν τελείως ἀνόητο ἂν δὲν ἀνεχόταν δύο ἀνθρώπους στὴν ὑπηρεσία του μᾶλλον, παρὰ μόνο ἕναν.

Καθὼς βλέπετε περιέγραψα μόνο τὴ σχέση ἑνὸς ἀγοριοῦ πρὸς τὸν πατέρα καὶ τὴ μητέρα του. Τὰ πράγματα συμβαίνουν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὴν ἀναγκαία ἀναστροφή, στὰ μικρὰ κορίτσια. Ἡ ἐρωτικὴ ἀφοσίωση πρὸς τὸν πατέρα, ἡ ἀνάγκη νὰ παραμερισει τὴ περιττὴ μητέρα καὶ νὰ πάρει τὴν θέση της, ἡ πρώϊμη ἐπίδειξη τῆς κοκεταρίας καὶ τῶν σαγηνευτικῶν τρόπων τῆς μεταγε-

νεότερης γυναικείας ἡλικίας, δημιουργοῦν μιὰν ἰδιαίτερα γοητευτικὴ εἰκόνα σ' ἕνα μικρὸ κορίτσι καὶ μποροῦν νὰ μᾶς κάνουν νὰ ξεχάσουμε τὴ σοβαρότητα καὶ τὶς συνέπειες ποὺ μποροῦν νὰ προκύψουν ἀργότερα ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση. Ἂς μὴν παραλείψουμε νὰ προσθέσουμε πὼς συχνὰ οἱ ἴδιοι οἱ γονεῖς ἀσκοῦν ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση στὸ ξύπνημα τοῦ Οἰδιποδείου συμπλέγματος σ' ἕνα παιδί, ἀκολουθώντας οἱ ἴδιοι τὴν ἕλξη τοῦ φύλου ὅταν ὑπάρχουν περισσότερα ἀπὸ ἕνα παιδιά. Ὁ πατέρας μὲ ἀλάνθαστο τρόπο προτιμάει τὴ μικρή του κόρη δείχνοντάς της ἀρκετὴ τρυφερότητα καὶ ἡ μητέρα τὸ γιό, ἀκόμα ὅμως καὶ ὁ παράγοντας αὐτὸς δὲν ἀντικρούει τὴν αὐθόρμητη φύση τοῦ παιδικοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος. Ὅταν ἐμφανίζονται ἄλλα παιδιά, τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα ἐπεκτείνεται καὶ γίνεται οἰκογενειακὸ σύμπλεγμα. Ἐνισχυμένο ἀπὸ τὴν προσβολὴ ποὺ γίνεται στὰ ἐγωϊστικὰ συμφέροντα, δημιουργεῖ ἕνα συναίσθημα ἀποστροφῆς πρὸς τὶς καινούργιες αὐτὲς ὑπάρξεις καὶ μιὰν ἀδίσταχτη ἐπιθυμία νὰ ἀπαλλαγεῖ πάλι ἀπ' αὐτές. Αὐτὰ τὰ συναισθήματα μίσους ἐκφράζονται κατὰ κανόνα πολὺ πιὸ ἀνοιχτὰ ἀπὸ κεῖνα ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸ σύμπλεγμα τῶν γονέων. Ἂν ἐκπληρωθεῖ μιὰ τέτια ἐπιθυμία καὶ μετὰ ἀπὸ λίγο καιρὸ ὁ θάνατος παραμερίσει τὴν ἀνεπιθύμητη προσθήκη στὴν οἰκογένεια, ἡ μεταγενέστερη ἀνάλυση μπορεῖ νὰ δείξει τί σημαντικὸ γεγονὸς εἶναι ὁ θάνατος αὐτὸς γιὰ τὸ παιδί, παρ' ὅλο ποὺ δὲν παραμένει ἀναγκαστικὰ στὴ μνήμη. Ἀπωθημένο σὲ δεύτερη θέση ἀπὸ τὴ γέννηση ἑνὸς ἄλλου παιδιοῦ καὶ γιὰ πρώτη φορὰ ἐντελῶς χωρισμένο ἀπὸ τὴ μητέρα, τὸ παιδὶ τὸ βρίσκει πολὺ δύσκολο νὰ τὴ συγχωρήσει γι αὐτὸ τὸν παραμερισμό του. Συναισθήματα, ποὺ στοὺς ἐνηλίκους θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ περιγράψουμε σὰν βαθειὰ πικρία, γεννιοῦνται μέσα του καὶ ἀργότερα θὰ γίνουν οἱ βάσεις γιὰ μιὰ διαρκὴ ἀποξένωση. Τὸ ὅτι ἡ σεξουαλικὴ περιέργεια ἔχει σχέση μ' αὐτὲς τὶς ἐμπειρίες ἀναφέρθηκε ἤδη. Καθὼς μεγαλώνουν αὐτοὶ οἱ καινούργιοι ἀδερφοὶ καὶ οἱ ἀδερφὲς ἡ στάση τοῦ παιδιοῦ πρὸς αὐτοὺς ὑφίσταται τὶς πιὸ σημαντικὲς ἀλλαγές. Ἕνα ἀγόρι μπορεῖ νὰ διαλέξει τὴν ἀδελφή του σὰν ἀντικείμενο ἔρωτος στὴ θέση τῆς ἄπιστης μητέρας του. Ἐκεῖ ποὺ ὑπάρχουν πολλοὶ ἀδερφοὶ γιὰ νὰ κερδίσουν τὴν εὔνοια μιᾶς μικρῆς ἀδερφῆς ἐμφανίζεται ἤδη στὸ δωμάτιο τῶν παιδιῶν ἐχθρικὴ ἀντιζηλία, μεγάλης σημασίας γιὰ ὁλόκληρη τὴ ζωή τους. Ἕνα μικρὸ κορίτσι διαλέγει ἕναν μεγαλύτερο ἀδερφὸ σὰν ὑποκατάστατο τοῦ πατέρα ποὺ δὲν τῆς συμπεριφέρεται πιὰ μὲ τὴν ἴδια τρυφερότητα καθὼς στὰ πρῶτα της χρόνια ἢ διαλέγει μιὰ μικρότερη ἀδερφὴ σὰν ὑποκατάστατο τοῦ παιδιοῦ ποὺ μάταια ἐπιθυμοῦσε ν' ἀποχτήσει ἀπὸ τὸν πατέρα της.

Ὅλα αὐτὰ καὶ ἕνα πλῆθος ἄλλα ὅμοιου εἴδους διαπιστώνονται ἀπὸ τὴν ἄμεση παρατήρηση τῶν παιδιῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν καθαρῶν ἀναμνήσεων τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ποὺ εἶναι

ἀνεπηρέαστες ἀπὸ κάθε ἀνάλυση. Μεταξὺ τῶν ἄλλων θὰ συμπεράνετε ἀπ' αὐτὸ ὅτι ἡ θέση ἑνὸς παιδιοῦ στὴ σειρὰ τῶν ἀδερφῶν (ἀρσενικῶν καὶ θηλυκῶν) ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς κατοπινῆς ζωῆς του, ἕνας παράγοντας ποὺ πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπόψη σὲ κάθε βιογραφία. Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἀκόμα πιὸ σημαντικό, ὡστόσο, εἶναι ὅτι ἐμπρὸς σ' αὐτὲς τὶς διαφωτιστικὲς κρίσεις, ποὺ τόσο εὔκολα μποροῦν νὰ ἑδραιωθοῦν, θὰ θυμηθεῖτε μ' ἕνα χαμόγελο μονάχα τὶς ἐπιστημονικὲς θεωρίες ποὺ ἐξηγοῦν τὴν ἀπαγόρευση τῆς αἱμομιξίας. Καὶ τί δὲν ἐφευρέθηκε γι αὐτὸ τὸν σκοπό! Μᾶς λένε ὅτι ἡ σεξουαλικὴ ἕλξη ἐκτρέπεται ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ ἀντίθετου φύλου στὴν ἴδια οἰκογένεια ἐπειδὴ συγκατοικοῦν· ἀπὸ τὰ πρῶτα παιδικὰ χρόνια, ἢ ὅτι μιὰ βιολογικὴ τάση ἐναντίον τῆς ἐνδομιξίας ἐκδηλοῦται νοητικὰ μὲ τὴ φρίκη τῆς αἱμομιξίας. Ἐκεῖνο ποὺ παραβλέφτηκε ἐντελῶς εἶναι πὼς δὲ θὰ ὑπῆρχαν τόσο αὐστηρὲς ἀπαγορεύσεις τοῦ νόμου καὶ τῶν ἐθίμων ἂν ὑπῆρχαν ἀποτελεσματικὰ φυσικὰ ἐμπόδια ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ πειρασμοῦ. Τὸ ἀντίθετο ὅμως εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ἡ πρώτη ἐκλογὴ τοῦ ἐρωτικοῦ ἀντικειμένου στοὺς ἀνθρώπους εἶναι πάντοτε αἱμομικτική, καὶ στρέφεται πρὸς τὴν μητέρα καὶ τὴν ἀδερφή, καὶ οἱ πιὸ αὐστηρὲς ἀπαγορεύσεις ἀπαιτοῦνται γιὰ νὰ ἐμποδιστεῖ αὐτὴ ἡ συνεχὴς παιδικὴ τάση νὰ πραγματοποιηθεῖ. Στοὺς ἀγρίους καὶ πρωτογόνους λαοὺς ποὺ ἐπιζοῦν σήμερα οἱ ἀπαγορεύσεις τῆς αἱμομιξίας εἶναι πολὺ αὐστηρότερες παρὰ σὲ μᾶς. Ὁ Τέοντορ Ράϊκ ἀπέδειξε πρόσφατα σ' ἕνα λαμπρὸ ἔργο του πὼς τὸ νόημα τῶν ἀγρίων τελετῶν τῆς ἐφηβείας ποὺ παρασταίνουν τὸ ξαναγέννημα εἶναι ἡ λύση τοῦ αἱμομικτικοῦ δεσμοῦ τοῦ ἀγοριοῦ πρὸς τὴ μητέρα καὶ ἡ συμφιλίωσή του μὲ τὸν πατέρα.

Ἡ μυθολογία θὰ σᾶς δείξει πὼς ἡ αἱμομιξία, ποὺ μισεῖται τόσο ἐπιδειχτικὰ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἐπιτρέπεται στοὺς Θεούς τους χωρὶς κανένα δισταγμό. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἱστορία μπορεῖτε νὰ μάθετε ὅτι ὁ αἱμομικτικὸς γάμος μὲ μιὰ ἀδερφὴ ἐπιτασσόταν σὰν ἱερὸ καθῆκον γιὰ τοὺς βασιλιάδες. (Οἱ Φαραὼ τῆς Αἰγύπτου καὶ οἱ Ἴνκας τοῦ Περοῦ). Εἶταν κι αὐτὸ ἕνα εἶδος προνομίου ποὺ τὸ στερούνταν ἡ κοινὴ ἀγέλη.

Αἱμομιξία μὲ τὴ μητέρα εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ἐγκλήματα τοῦ Οἰδίποδα καὶ πατροκτονία τὸ ἄλλο. Κατὰ σύμπτωση, αὐτὰ εἶναι τὰ δύο μεγάλα ἀδικήματα ποὺ καταδικάζονται ἀπὸ τὸν τοτεμισμό, τὸν πρῶτο κοινωνικο-θρησκευτικὸ θεσμὸ τῆς ἀνθρωπότητας. Τώρα ἂς στραφοῦμε ἀπὸ τὴν ἄμεση παρατήρηση τῶν παιδιῶν στὴν ἀναλυτικὴ ἐξέταση τῶν ἐνηλίκων ποὺ ἔγιναν νευρωτικοί. Τί ἀποδίδει ἡ ψυχανάλυση γιὰ τὴν πάρα πέρα γνώση τοῦ Οἰδιποδείου συμπλέγματος; Δὲ χρειάζονται πολλὰ γιὰ νὰ σᾶς τὸ πῶ. Τὸ σύμπλεγμα ἀποκαλύπτεται ἀκριβῶς ὅπως τὸ διηγεῖται ὁ μῦθος. Διαπιστώνουμε ὅτι ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς νευρωτικοὺς ὑπῆρξε Οἰδίπους ἤ, πρᾶγμα ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο, κατέληξε

νἆναι Ἄμλετ, ἀντιδρῶντας σ' αὐτὸ τὸ σύμπλεγμα. Βέβαια ἡ ἀναλυτικὴ εἰκόνα τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος εἶναι μιὰ μεγεθυμένη καὶ τονισμένη εἰκόνα τοῦ παιδικοῦ προσχεδίου. Τὸ μίσος ἐναντίον τοῦ πατέρα καὶ οἱ ἐπιθυμίες τοῦ θανάτου του δὲν εἶναι πιὰ ἀόριστες νύξεις, ἡ στοργὴ γιὰ τὴ μητέρα ἐκδηλώνεται μὲ σκοπὸ τὴν κατοχή της, σὰ γυναίκας. Πρέπει πραγματικὰ νὰ ἀποδώσουμε τέτια τραχιὰ καὶ ἔντονα συναισθήματα στὴν τρυφερὴ παιδικὴ ἡλικία ἢ ἄραγε ἡ ψυχανάλυση μᾶς ἐξαπατᾶ εἰσάγοντας ἕναν ἄλλο παράγοντα; Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ βροῦμε ἕναν τέτιον παράγοντα. Κάθε φορὰ ποὺ κανεὶς περιγράφει κάτι ἀπ' τὰ περασμένα, ἀκόμα καὶ ἂν εἶναι ἱστορικός, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας ὅλα ὅσα ἄθελα εἰσάγει στὴν ἱστορούμενη περίοδο ἀπ' τὶς σύγχρονες καὶ ἐνδιάμεσες ἐποχές, νοθεύοντας την ἔτσι. Στὸν νευρωτικὸ εἶναι μάλιστα ἀμφίβολο ἄν αὐτὴ ἡ ἐπαναστροφὴ εἶναι ὁλότελα ἀθέλητη. Θὰ μάθουμε ἀργότερα ὅτι ὑπάρχουν κίνητρα γι αὐτὴ καὶ πρέπει νὰ ἐξερευνήσουμε τὸ ὅλο θέμα τῆς «ἀναδρομικῆς φαντασιώσεως», ποὺ ἀνατρέχει σὲ ἀπώτερο παρελθόν. Σύντομα ἀνακαλύπτουμε ἀκόμα πὼς τὸ μίσος ἐναντίον τοῦ πατέρα ἐνισχύθηκε ἀπὸ πολλὰ κίνητρα ποὺ ἀνέκυψαν σὲ μεταγενέστερες περιόδους καὶ ἄλλες σχέσεις στὴ ζωή, καὶ πὼς οἱ σεξουαλικοὶ πόθοι πρὸς τὴ μητέρα πῆραν σχήματα ποὺ μέχρι τώρα εἶταν ξένα πρὸς τὸ παιδί. Θὰ εἶταν μάταιο ὅμως ἂν προσπαθούσαμε νὰ ἐξηγήσουμε ὁλόκληρο τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα μὲ τὴν ἀναδρομικὴ φαντασίωση καὶ μὲ τὰ αἴτια ποὺ παρουσιάστηκαν σὲ μεταγενέστερες περιόδους τῆς ζωῆς. Ὁ παιδικὸς πυρήνας μὲ λιγότερες ἢ περισσότερες ἀπὸ τὶς προσθῆκες παραμένει ἄθικτος, ὅπως ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἄμεση παρατήρηση τῶν παιδιῶν.

Τὸ κλινικὸ στοιχεῖο ποὺ βλέπουμε μὲ τὴν μορφὴ τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴ ψυχανάλυση, ἀποχτάει τεράστια πραχτικὴ σημασία. Μαθαίνουμε ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐφηβείας, ὅταν τὸ σεξουαλικὸ ἔνστιχτο γιὰ πρώτη φορὰ προβάλλει τὶς ἀπαιτήσεις του μ' ὅλη του τὴ δύναμη, τὰ παλιὰ γνωστὰ αἱμομιχτικὰ ἀντικείμενα γίνονται ξανὰ καὶ ξανὰ στόχος τοῦ λίμπιντο. Ἡ παιδικὴ ἐκλογὴ ἐρωτικοῦ ἀντικειμένου δὲν εἶταν παρὰ ἕνα ἀδύνατο παιγνίδισμα. Ἔδωσε ὅμως τὴν κατεύθυνση στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἐρωτικοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐφηβείας. Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ δραστηριοποιεῖται μιὰ πολὺ ἔντονη ροπὴ πρὸς τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα ἢ τὴν ἀντίδραση σ' αὐτό. Μιᾶς ὅμως καὶ τὰ νοητικά του προηγούμενα ἔγιναν ἀνυπόφορα, ὥστόσο τὰ συναισθήματα αὐτὰ πρέπει νὰ παραμείνουν στὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἔξω ἀπὸ τὴ συνείδηση τοῦ ἐφήβου. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐφηβείας κ' ἔπειτα τὸ ἀνθρώπινο ἄτομο πρέπει ν' ἀφιερωθεῖ στὸ μεγάλο καθῆκον *νὰ ἀπελευθερώσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τοὺς γονεῖς του* καὶ μονάχα ἀφοῦ πραγματοποιήσει αὐτὴ τὴν ἀπελευθέρωση, παύει νἆναι παιδὶ καὶ γίνεται ἔτσι μέ-

λος τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας. Γιὰ ἕνα γιὸ τὸ καθῆκον συνίσταται στὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ λίμπιντο ἀπὸ τὴ μητέρα του γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τὶς στρέψει στὴν ἀναζήτηση ἑνὸς ἐξωτερικοῦ ἐρωτικοῦ ἀντικειμένου στὴν πραγματικότητα καὶ στὴ συμφιλίωσή του μὲ τὸν πατέρα του ἂν τοῦ παρέμεινε ἀνταγωνιστικὸς ἢ μὲ τὴν ἀπελευθέρωσή του ἀπὸ τὴν κυριαρχία του, ἂν στὴν ἀντίδρασή του στὴν παιδικὴ ἐξέγερση, περιέπεσε στὴν ὑποταγή του πρὸς αὐτόν. Αὐτὰ τὰ καθήκοντα προβάλλουν σὲ κάθε ἄντρα. Καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτο πόσο σπάνια πραγματοποιοῦνται στὴν ἐντέλεια, δηλαδὴ πόσο σπάνια γίνονται μὲ τρόπο ἱκανοποιητικὸ τόσο ψυχολογικὰ ὅσο καὶ κοινωνικά. Στοὺς νευρωτικούς, ὡστόσο, αὐτὴ ἡ ἀπόσπαση ἀπὸ τοὺς γονεῖς δὲν πραγματοποιεῖται καθόλου, ὁ γιὸς παραμένει σ' ὅλη του τὴ ζωὴ ἐξαρτημένος ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ ἀνίκανος νὰ μεταβιβάσει τὸ λίμπιντό του σὲ ἕνα καινούργιο σεξουαλικὸ ἀντικείμενο. Στὴν ἀντιστραμένη σχέση ἡ τύχη ἑνὸς κοριτσιοῦ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἴδια. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα μπορεῖ δικαίως νὰ θεωρηθεῖ πὼς εἶναι ὁ πυρήνας τῶν νευρώσεων.

Μπορεῖτε νὰ φανταστεῖτε μὲ πόση ἀτέλεια σᾶς παρουσίασα πολλὰ σχετικὰ μὲ τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα, ποὺ πραχτικὰ καὶ θεωρητικὰ ἔχουν μεγάλη σημασία. Δὲ θὰ μπῶ καθόλου στὶς ποικιλίες του καὶ στὶς ἐνδεχόμενες ἀναστροφές του. Γιὰ τὰ λιγότερο ἄμεσα ἀποτελέσματά του θὰ ἤθελα νὰ ἀναφερθῶ σ' ἕνα μόνο ποὺ ἀποδείχνει πόσο ἐπηρέασε τὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ σὲ μεγάλο βαθμό. Ὁ Ὄττο Ρὰνκ ἔδειξε σ' ἕνα πολὺ ἀξιόλογο ἔργο του ὅτι οἱ δραματικοὶ συγγραφεῖς σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς πήρανε τὸ ὑλικό τους κυρίως ἀπὸ τὸ Οἰδιπόδειο καὶ αἱμομικτικὸ σύμπλεγμα καὶ τὶς παραλλαγμένες καὶ συγκαλυμένες μορφές του. Θὰ πρέπει ἀκόμα νὰ παρατηρηθεῖ πὼς πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ψυχανάλυσης τὰ δυὸ ἐγκλήματα τοῦ Οἰδίποδα ἀναγνωρίζονταν σὰν οἱ πραγματικὲς ἐκφράσεις τοῦ ἀχαλίνωτου ἐνστίκτου. Ἀνάμεσα στὰ ἔργα τοῦ Ἐγκυκλοπαιδιστῆ Ντιντερὸ θὰ βρεῖτε τὸν διάσημο διάλογο Le neveu de Rameau ποὺ μεταφράστηκε στὰ γερμανικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Γκαῖτε. Μπορεῖτε ἐκεῖ νὰ διαβάσετε αὐτὰ τὰ ἀξιόλογα λόγια: Si le petit sauvage était abandonné à lui-même, qu'il conserva toute son imbecilité et qu'il réunit au peu de raison de l'enfant au berceau la violence des passions de l'homme de trente ans, il tordrait le cou à son père et coucherait avec sa mère.[1]

Ὑπάρχει ἀκόμα κάτι ποὺ δὲ μπορῶ νὰ παραλείψω. Ἡ μητέρα - σύζυγος τοῦ Οἰδίποδα δὲν πρέπει νὰ μᾶς θυμίζει μάταια

1. Ἂν ὁ μικρὸς ἄγριος ἐγκαταλειπόταν στὸν ἑαυτό του, ἂν διατηροῦσε ὅλη τὴ βλακεία του καὶ πρόσθετε στὴν λίγη λογικὴ τοῦ μωροῦ τὴν βιαιότητα τῶν παθῶν ἑνὸς τριαντάχρονου ἄντρα, θὰ στραγγάλιζε τὸν πατέρα του καὶ θὰ πλάγιαζε μὲ τὴ μητέρα του.

τὰ ὄνειρά μας. Θὰ θυμόσαστε βέβαια τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀναλύσεών μας τῶν ὀνείρων, καὶ πόσο συχνὰ οἱ σχηματίζουσες τὸ ὄνειρο ἐπιθυμίες ἀποδείχτηκαν διεστραμμένες καὶ αἱμομιχτικὲς στὴ φύση τους, ἢ πρόδωσαν μιὰν ἐχθρότητα γιὰ κοντινοὺς καὶ ἀγαπημένους συγγενεῖς ποὺ δὲν τὴν ὑποπτευόμαστε ; 'Αφήσαμε τότε ἀνεξήγητη τὴν πηγὴ τῶν κακῶν αὐτῶν προσπαθειῶν τοῦ συναισθήματος. Τώρα μπορεῖτε ν' ἀπαντήσετε σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα ἐσεῖς οἱ ἴδιοι. Εἶναι διαθέσεις τοῦ λίμπιντο, καὶ τοποθετήσεις ἀντικειμένων τοῦ λίμπιντο, ποὺ ἀνήκουν στὴν πρώϊμη νεότητα καὶ ἔχουν ἐγκαταλειφθεῖ ἀπὸ πολὺν καιρὸ στὴ συνειδητὴ ζωή, ποὺ τὴ νύχτα ὅμως ἀποδείχνονται ὅτι ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν κι ὡς ἕνα σημεῖο νὰ δροῦν. Μιᾶς ὅμως καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι καὶ ὄχι μόνο τὰ νευρωτικὰ πρόσωπα ἔχουν διεστραμμένα, αἱμομιχτικὰ καὶ δολοφονικὰ ὄνειρα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὅσοι εἶναι φυσιολογικοὶ σήμερα πέρασαν κι αὐτοὶ ἀπ' τὶς διαστροφὲς καὶ τὶς τάσεις τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος καὶ πὼς αὐτὸς εἶναι ὁ δρόμος τῆς φυσιολογικῆς ἀνάπτυξης. Μόνο ποὺ οἱ νευρωτικοὶ δείχνουν σὲ μιὰ μεγαλοποιημένη καὶ ὑπερβολικὴ μορφὴ ἐκεῖνο ποὺ βρίσκουμε ἐπίσης στὶς ἀναλύσεις τῶν ὀνείρων τῶν ὁμαλῶν ἀνθρώπων. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ διαλέξαμε τὴ μελέτη τῶν ὀνείρων γιὰ νὰ μᾶς ὁδηγήσει στὴ μελέτη τῶν νευρωτικῶν συμπτωμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΡΟΦΗΣ. - ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ

Ὅπως εἴδαμε, ἡ λειτουργία τοῦ λίμπιντο περνάει ἀπὸ μιὰ ἐκτεταμένη ἀνάπτυξη πρὶν μπορέσει νὰ μπεῖ στὴν ὑπηρεσία τῆς ἀναπαραγωγῆς κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ὀνομάζεται φυσιολογικός. Τώρα θέλω νὰ σᾶς δείξω τὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ στοιχείου γιὰ τὴν αἰτιολογία τῶν νευρώσεων.

Πιστεύω ὅτι θὰ συμφωνεῖ μὲ τὰ δόγματα τῆς γενικῆς παθολογίας νὰ δεχτοῦμε ὅτι μιὰ τέτια ἀνάπτυξη συνεπάγεται δύο κινδύνους τῆς ἀνακοπῆς (inhibition) καὶ τῆς ἐπαναστροφῆς. Δηλαδή, ἐξαιτίας τῆς γενικῆς τάσης γιὰ παραλαγὲς ποὺ παρουσιάζει κάθε βιολογικὴ ἐξέλιξη, πρέπει νὰ συμβαίνει πότε - πότε ἕνα ἄτομο νὰ μὴν περνάει μ' ἐπιτυχία ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς φάσεις τῆς ἐξέλιξης. Μερικὰ τμήματα τῆς λειτουργίας θὰ ἀνακόπτονται σὲ πρώϊμα στάδια, μὲ ἀποτέλεσμα στὴ γενικὴ ἀνάπτυξη νὰ παρουσιάζεται ἕνα ὁρισμένο ποσοστὸ ἀνάπτυξης ποὺ ἔχει ἀνακοπεῖ.

Ἂς ἀναζητήσουμε ἀναλογίες αὐτῶν τῶν διαδικασιῶν σὲ ἄλλα ἐπιστημονικὰ πεδία. Ὅταν ἕνας ὁλόκληρος λαὸς ἀφήνει τὶς ἑστίες του γιὰ ν' ἀναζητήσει μιὰ καινούργια χώρα, ὅπως συχνὰ συνέβη σὲ παλαιότερες περιόδους τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, ὅλα τὰ μέλη αὐτοῦ τοῦ λαοῦ, ἀσφαλῶς δὲν ἔφτασαν στὸν καινούργιο τους προορισμό. Ξέχωρα ἀπὸ ἀπώλειες ποὺ ὀφείλονταν σὲ ἄλλες

αἰτίες, θὰ πρέπει πάντα νὰ συνέβη μικρὲς ὁμάδες ἢ πατριὲς μεταναστῶν νὰ σταμάτησαν στὸ δρόμο καὶ νὰ ἐγκαταστάθηκαν σ' αὐτοὺς τοὺς σταθμούς, ἐνῶ τὸ κύριο σῶμα προχωροῦσε πάρα κάτω. Ἢ γιὰ νὰ πάρουμε ἕνα πλησιέστερο παράδειγμα ξέρετε πὼς στὰ ἀνώτερα θηλαστικὰ οἱ σπερματικοὶ ἀδένες, ποὺ ἀρχικὰ βρίσκονται βαθιὰ στὴν ὑπογάστριο κοιλότητα, ἀρχίζουν μιὰ κίνηση σὲ ὁρισμένη περίοδο ἐσωμήτριας ἀνάπτυξης ποὺ τὰ φέρνει σχεδὸν κάτω ἀπὸ τὸ δέρμα τῆς πυέλου. Σ' ἕναν ἀριθμὸ ἀρσενικῶν διαπιστώνεται πὼς τὸ ἕνα ἀπ' τὰ δυὸ αὐτὰ ὄργανα παρέμεινε στὴν πυελικὴ κοιλότητα ἢ ἄλλοτε ὅτι πῆρε μιὰ μόνιμη θέση στὸ βουβωνικὸ πόρο ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔπρεπε νὰ περάσουν καὶ τὰ δυό τους ἢ τέλος πὼς ὁ πόρος αὐτὸς δὲν ἔκλεισε ὅπως ἔπρεπε νὰ γίνει φυσιολογικὰ ὕστερα ἀπ' τὸ πέρασμα τῶν σπερματικῶν ἀδένων. Ὅταν νεαρὸς φοιτητὴς ἔκανα τὴν πρώτη μου ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ὑπὸ τὸν φὸν Μπρύκε, ἐργαζόμουν στὴν καταγωγὴ τῶν ραχιαίων νευρικῶν ριζῶν τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἑνὸς μικροῦ ψαριοῦ, πολὺ ἀρχαϊκῆς μορφῆς. Βρῆκα πὼς οἱ νευρικὲς ἶνες αὐτῶν τῶν ριζῶν ἐκφύονται ἀπὸ μεγάλα κύτταρα τῶν ὀπισθίων κεράτων τῆς φαιᾶς οὐσίας, μιὰ κατάσταση ποὺ δὲν βρίσκεται πιὰ σὲ ἄλλα σπονδυλωτά. Σύντομα ὅμως ἀνεκάλυψα ὅτι παρόμοια νευρικὰ κύτταρα μποροῦσαν νὰ βρεθοῦν ἔξω ἀπὸ τὴ φαιὰ οὐσία καθ' ὅλο τὸ μῆκος τοῦ ὀνομαζομένου νωτιαίου γαγγλίου τῶν ὀπισθίων ριζῶν, ἀπ' ὅπου συνεπέρανα πὼς τὰ κύτταρα αὐτοῦ τοῦ γαγγλίου μετακινήθηκαν ἀπὸ τὸ νωτιαῖο μυελὸ κατὰ μῆκος τῶν ριζῶν τῶν νεύρων. Ἡ ἐξελικτικὴ πορεία τὸ ἀποδείχνει ἐπίσης. Στὸ μικρὸ αὐτὸ ψάρι ὅμως ὅλη ἡ πορεία αὐτῶν τῶν κυττάρων σημειώνεται ἀπὸ κύτταρα ποὺ εἶχαν σταματήσει καθ' ὁδόν. Μιὰ πιὸ προσεκτικὴ ἐξέταση θὰ σᾶς δείξει γρήγορα τὰ ἀδύνατα σημεῖα αὐτῶν τῶν συγκρίσεων. Γι αὐτὸ ἐπιτρέψτε μου νὰ πῶ μόνο πὼς νομίζω ὅτι εἶναι δυνατὸ μεμονωμένα τμήματα κάθε σεξουαλικῆς παρόρμησης νὰ παραμείνουν σ' ἕνα πρώϊμο στάδιο ἀνάπτυξης, ἐνῶ ἄλλα μπορεῖ νἄχουν ἤδη φτάσει στὸν τελικό τους προορισμό. Θὰ δεῖτε ἀπ' αὐτὸ ὅτι θεωροῦμε κάθε τέτια παρόρμηση σὰν ἕνα συνεχὲς ρεῦμα ποὺ κυλάει ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ ποὺ τὸ διαιρέσαμε κάπως αὐθαίρετα σὲ χωριστὲς διαδοχικὲς μετακινήσεις. Ἡ ἐντύπωσή σας ὅτι αὐτὲς οἱ ἀντιλήψεις χρειάζονται περισσότερη διευκρίνηση εἶναι σωστή, ἡ ἀπόπειρα ὅμως αὐτὴ θὰ μᾶς πήγαινε πολὺ μακριά. Ὡστόσο θὰ ἀποφασίσουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ὀνομάσουμε αὐτὸ τὸ σ τ α μ ά τ η μ α μιᾶς συστατικῆς παρόρμησης, σὲ ἕνα πρώϊμο στάδιο, ΚΑΘΗΛΩΣΗ αὐτῆς τῆς παρόρμησης.

Τὸν δεύτερο κίνδυνο, σὲ μιὰ ἀνάπτυξη κατὰ στάδια ὅπως αὐτή, τὸν ὀνομάζουμε ΕΠΑΝΑΣΤΡΟΦΗ. Συμβαίνει, πραγματικά, ἐκεῖνα τὰ τμήματα ποὺ ἔχουν ἐξελιχθεῖ πάρα πέρα νὰ ἐπαναστρέφουν σ' αὐτὰ τὰ πρώϊμα στάδια. Ἡ παρόρμηση θὰ βρεῖ

εὐκαιρία νὰ ἐ π α ν α σ τ ρ έ ψ ε ι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὅταν ἡ ἄσκηση τῆς λειτουργίας της σὲ μιὰ μεταγενέστερη καὶ πιὸ ἀνεπτυγμένη μορφὴ συναντήσει ἰσχυρὰ ἐξωτερικὰ ἐμπόδια, ποὺ τὴν ἐμποδίζουν νὰ φτάσει στὸ σκοπὸ τῆς ἱκανοποίησης. Εἶναι ἕνα μικρὸ βῆμα νὰ δεχτοῦμε πὼς ἡ καθήλωση καὶ ἡ ἐπαναστροφὴ δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὅσο πιὸ δυνατὲς εἶναι οἱ καθηλώσεις στὸ δρόμο τῆς ἀνάπτυξης, τόσο πιὸ εὔκολα θὰ ὑπαναχωρήσει ἡ λειτουργία μπρὸς στὰ ἐξωτερικὰ ἐμπόδια καὶ θὰ ἐπιστρέψει σ' αὐτὲς τὶς καθηλώσεις, δηλαδὴ τόσο λιγότερο ἱκανὴ θὰ εἶναι ν' ἀντισταθεῖ σ' αὐτὲς τὶς ἐξωτερικὲς δυσκολίες. Ἂν σκεφθεῖτε τὸ μεταναστεύοντα λαὸ ποὺ ἔχει ἀφήσει πολλὰ μέλη του στοὺς σταθμοὺς καθὼς προχωροῦσε, θὰ δεῖτε πὼς οἱ πιὸ μπροστινοὶ φυσικὰ ἐπιστρέφουν σ' αὐτοὺς τοὺς σταθμοὺς ὅταν νικηθοῦν ἢ ὅταν συναντήσουν ἕναν ὑπερβολικὰ γι αὐτοὺς ἰσχυρὸ ἐχθρό. Καὶ πάλι ὅσο περισσότερους ἀπὸ τοὺς δικούς τους ἀφήνουν προχωρώντας, τόσο νωρίτερα θὰ κινδυνέψουν νὰ νικηθοῦν.

Εἶναι σημαντικὸ γιὰ τὴν κατανόηση τῶν νευρώσεων νὰ θυμᾶστε πάντα αὐτὴ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν καθήλωση καὶ τὴν ἐπαναστροφή. Ἔτσι θὰ ἀποχτήσετε ἕνα ἰσχυρὸ βάθρο γιὰ νὰ ἐρευνήσετε τὴν αἰτιολογία τῶν νευρώσεων, ποὺ θὰ τὴν ἐπιχειρήσουμε προσεχῶς.

Πρὸς τὸ παρὸν θὰ σταματήσουμε στὸ πρόβλημα τῆς ἐπαναστροφῆς. Μετὰ ἀπὸ ὅσα ἀκούσατε γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ λίμπιντο μπορεῖτε νὰ περιμένετε δυὸ εἰδῶν ἐπαναστροφές. Μιὰ ἐπαναστροφὴ στὰ πρῶτα ἀντικείμενα τοῦ λίμπιντο, ποὺ ξέρουμε πὼς εἶναι αἱμομιχτικοῦ χαραχτήρα καὶ μιὰ ἐπαναστροφὴ ὅλης τῆς σεξουαλικῆς ὀργάνωσης σὲ παλαιότερα στάδια. Καὶ τὰ δυὸ εἴδη παρουσιάζονται στὶς νευρώσεις μεταβίβασης καὶ παίζουν μεγάλο ρόλο στὸ μηχανισμό τους. Εἰδικά, ἡ ἐπαναστροφὴ στὰ πρῶτα αἱμομιχτικὰ ἀντικείμενα τοῦ λίμπιντο εἶναι ἕνα χαραχτηριστικὸ ποὺ ἐπαναλαμβάνεται μὲ κουραστικὴ κανονικότητα στοὺς νευρωτικούς. Μποροῦν νὰ λεχθοῦν πολλὰ ἀκόμα γιὰ τὶς ἐπαναστροφὲς τοῦ λίμπιντο ἂν μιὰ ἄλλη ὁμάδα νευρώσεων, ὀνομαζομένη ναρκισσιστική, ληφθεῖ ὑπόψη, πρᾶγμα ποὺ δὲν εἶναι τώρα ὁ σκοπός μας. Αὐτὲς οἱ παθήσεις προσφέρουν συμπεράσματα γιὰ ἄλλες διαδικασίες ἀνάπτυξης τῆς λειτουργίας τοῦ λίμπιντο, ποὺ δὲν ἔχουμε ἀκόμα ἀναφέρει, καὶ μᾶς δείχνουν ἐπίσης νέους τύπους ἐπαναστροφῆς ποὺ ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτές. Νομίζω, ὡστόσο, ὅτι θἄκανα καλὰ νὰ σᾶς προειδοποιήσω τώρα, πάνω ἀπ' ὅλα, νὰ μὴ συγχέετε τὴν ἐ π α ν α σ τ ρ ο φ ὴ μὲ τὴν ἀ π ώ θ η σ η καὶ νὰ σᾶς βοηθήσω νὰ ξεκαθαρίσετε τὴ σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ δυό. Ἡ ἀ π ώ θ η σ η, καθὼς θὰ θυμόσαστε, εἶναι ἡ διαδικασία μὲ τὴν ὁποία μιὰ νοητικὴ πράξη ἱκανὴ νὰ γίνει συνειδητὴ (δηλαδή, ποὺ ἀνήκει στὸ προσυνειδητὸ σύστημα) γίνεται ἀσυ-

νείδητη καὶ ἀπωθεῖται στὸ ἀσυνείδητο σύστημα. Καὶ ὀνομάζουμε ἐπίσης ἀ π ώ θ η σ η ὅταν δὲν ἐπιτρέπεται στὴν ἀσυνείδητη νοητικὴ πράξη νὰ μπεῖ καθόλου στὸ διπλανὸ προσυνειδητὸ σύστημα, ἀλλὰ ἀπωθεῖτε ἀπὸ τὴ λογοκρισία. Γι αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καμιὰ σχέση μὲ τὸ σεξουαλισμὸ στὴν ἔννοια ἀ π ώ θ η σ η καὶ παρακαλῶ νὰ τὸ σημειώσετε μὲ μεγάλη προσοχή. Δείχνει μιὰ καθαρὰ ψυχολογικὴ διαδικασία καὶ θὰ περιγραφόταν ἀκόμα καλύτερα σὰν τ ο π ο γ ρ α φ ι κ ή, δηλαδὴ σχετιζόμενη μὲ τὶς χωρικὲς σχέσεις ποὺ προϋποθέτουμε στὸ νοῦ ἤ, ἂν πάλι παραιτηθοῦμε ἀπ' αὐτὲς τὶς χονδροειδεῖς διατυπώσεις τῆς θεωρίας μας μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ νοητικοῦ μηχανισμοῦ ἀπὸ ξέχωρα ψυχικὰ συστήματα.

Οἱ συγκρίσεις ποὺ μόλις διατυπώσαμε μᾶς ἔδειξαν ὅτι μέχρι τώρα δὲ χρησιμοποιήσαμε τὴ λέξη «ἐπαναστροφὴ» μὲ τὴν γενική της ἔννοια ἀλλὰ μὲ μιὰ πολὺ εἰδική. Ἂν τῆς ἀποδώσετε τὴν γενική της ἔννοια, δηλαδὴ τῆς ἐπιστροφῆς ἀπὸ ἕνα ἀνώτερο σ' ἕνα κατώτερο στάδιο ἀνάπτυξης γενικά, τότε καὶ ἡ ἀπώθηση κατατάσσεται στὴν ἐπαναστροφή. Γιατὶ ἡ ἀπώθηση μπορεῖ ἐπίσης νὰ περιγραφεῖ σὰν ἐπαναστροφὴ σ' ἕνα παλαιότερο καὶ χαμηλότερο στάδιο στὴν ἀνάπτυξη τῆς νοητικῆς πράξης. Μόνο ποὺ στὴν ἀπώθηση αὐτὴ ἡ ἐπαναστροφὴ δὲν ἔχει σημασία γιὰ μᾶς. Γιατὶ χρησιμοποιοῦμε ἐπίσης αὐτὴ τὴ λέξη μὲ τὴ δυναμική της ἔννοια, ὅταν θέλουμε νὰ περιγράψουμε μιὰ νοητικὴ διαδικασία ποὺ σταματάει πρὶν ἐγκαταλείψει τὸ ἀσυνείδητο. Ἡ ἀπώθηση εἶναι ἔτσι μιὰ τοπογραφικο - δυναμικὴ ἔννοια, ἐνῶ ἡ ἐπαναστροφὴ εἶναι καθαρὰ περιγραφική. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ μέχρι τώρα ὀνομάζαμε ἐπαναστροφὴ καὶ ἐξετάσαμε τὴ σχέση του μὲ τὴν καθήλωση σήμαινε ἀποκλειστικὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ λ ί μ π ι ν τ ο στοὺς προηγούμενους σταθμοὺς τῆς ἀνάπτυξής του, δηλαδὴ κάτι ποὺ διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν ἀπώθηση καὶ εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτή. Οὔτε μποροῦμε νὰ ὀνομάσουμε τὴν ἐπαναστροφὴ τοῦ λίμπιντο καθαρὰ ψυχικὴ διαδικασία, οὔτε ξέρουμε ποῦ νὰ τὴν ἐντοπίσουμε στὸ νοητικὸ μηχανισμό. Γιατὶ παρ' ὅλο ποὺ μπορεῖ νὰ ἀσκεῖ τὴν πιὸ δυνατὴ ἐπίδραση στὴ νοητικὴ ζωή, ὁ ὀργανικὸς παράγοντας εἶναι ὁ σημαντικότερος.

Οἱ συζητήσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους τείνουν νὰ εἶναι μᾶλλον ἀνιαρές. Γι αὐτὸ ἂς στραφοῦμε πρὸς τὰ κλινικὰ παραδείγματά τους ἔτσι ποὺ νὰ ἀποχτήσουμε μιὰ πιὸ ζωηρὴ εἰκόνα τους. Ξέρετε πὼς ἡ ὁμάδα τῶν νευρώσεων μεταβίβασης συνίσταται κυρίως ἀπὸ τὴν ὑστερία καὶ τὴ μανιακὴ νεύρωση. Στὴν ὑστερία λοιπὸν μιὰ ἐπαναστροφὴ τοῦ λίμπιντο στὰ πρωτόγονα αἱμομικτικὰ σεξουαλικὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀναμφισβήτητα ἀπόλυτα κανονική, δὲν ὑπάρχει ὅμως παρὰ λίγη ἢ καθόλου ἐπαναστροφὴ σ' ἕνα πρώϊμο στάδιο τῆς σεξουαλικῆς ὀργάνωσης. Κατὰ συνέπεια ὁ κύριος ρόλος στὸ μηχανισμὸ τῆς ὑστερίας ἀνήκει στὴν

ἀπώθηση. Ἂν μοῦ ἐπιτρέπετε νὰ συμπληρώσω μὲ μιὰ θεωρία τὶς ἀσφαλεῖς γνώσεις ποὺ ἀπέκτησα ὣς τώρα πάνω σ' αὐτὴ τὴ νεύρωση, θὰ μποροῦσα νὰ περιγράψω τὴν κατάσταση ὣς ἑξῆς: Ἡ συγχώνευση τῶν συστατικῶν παρορμήσεων κάτω ἀπὸ τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς γενετήσιας περιοχῆς ἔχει συντελεσθεῖ. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως τῆς ἕνωσης αὐτῆς ἀντιμετωπίζουν ἀντίσταση ἀπὸ τὴν κατεύθυνση τοῦ προσυνειδητοῦ συστήματος μὲ τὸ ὁποῖο συνδέεται ἡ συνειδητότητα. Ἡ γενετήσια ὀργάνωση γι αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὸ ἀσυνείδητο, ὄχι ὅμως καὶ γιὰ τὸ προσυνειδητό, καὶ αὐτὴ ἡ ἀπόριψη ἀπὸ μέρους τοῦ προσυνειδητοῦ καταλήγει σὲ μιὰ εἰκόνα ποὺ ἔχει κάποια ὁμοιότητα μὲ τὴν κατάσταση πρὶν ἀπὸ τὴν πρωτοκαθεδρία τῆς γενετήσιας ζώνης. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως εἶναι τελείως διαφορετική. Ἀπὸ τὰ δύο εἴδη ἐπαναστροφῆς τοῦ λίμπιντο, ἐκεῖνο ποὺ ἀναφέρεται σὲ μιὰ πιὸ πρώϊμη φάση τῆς σεξουαλικῆς ὀργάνωσης εἶναι τὸ πιὸ χτυπητό. Μιᾶς καὶ ἀπουσιάζει στὴν ὑστερία, καὶ ἡ ὅλη ἀντίληψή μας τῶν νευρώσεων κυριαρχεῖται ἀκόμα ὑπερβολικὰ ἀπὸ τὴν μελέτη τῆς ὑστερίας ποὺ προηγήθηκε χρονικά, ἡ σημασία τῆς ἐπαναστροφῆς τοῦ λίμπιντο ἀναγνωρίστηκε πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὴ σημασία τῆς ἀπώθησης. Μποροῦμε νἆμαστε σίγουροι πὼς ἡ ἄποψη μας θὰ ὑποστεῖ καὶ πάρα πέρα ἐπεκτάσεις καὶ ἀλλοιώσεις ὅταν θὰ περιλάβουμε τὴ μελέτη καὶ ἄλλων ἀκόμα νευρώσεων (τῆς ναρκισσιστικῆς) ἐκτὸς τῆς ὑστερίας καὶ τῆς μανιακῆς νεύρωσης.

Στὴ μανιακὴ νεύρωση ἐξάλλου, ἡ ἐπαναστροφὴ τοῦ λίμπιντο στὸ προηγούμενο στάδιο τῆς σαδιστικο-πρωκτικῆς ὀργάνωσης εἶναι ὁ πιὸ ἐμφανὴς παράγοντας καὶ καθορίζει τὴ μορφὴ ποὺ παίρνουν τὰ συμπτώματα. Ἡ παρόρμηση γιὰ ἔρωτα πρέπει τότε νὰ μεταμφιεστεῖ κάτω ἀπὸ τὴ σαδιστικὴ παρόρμηση. Ἡ μανιακὴ σκέψη «θἄθελα νὰ σὲ σκοτώσω» δὲ σημαίνει τίποτα ἄλλο (ὅταν ἀποσπασθεῖ ἀπὸ ὁρισμένα ὑπερτιθέμενα στοιχεῖα ποὺ δὲν εἶναι, ὡστόσο, τυχαῖα ἀλλὰ ἀπαραίτητα σ' αὐτὴ) παρὰ «θὰ μοῦ ἄρεσε ν' ἀπολάψω τὸν ἔρωτα μαζί σου». Ὅταν λάβετε ὑπόψη σας ὅτι συμβαίνει ταυτόχρονα καὶ μιὰ ἐπαναστροφὴ στὰ ἀρχικὰ ἀντικείμενα καὶ πὼς αὐτὴ ἡ παρόρμηση ἀφορᾶ τὰ πλησιέστερα καὶ τὰ πιὸ ἀγαπητὰ πρόσωπα, μπορεῖτε νὰ ἀποχτήσετε κάποια ἰδέα τῆς φρίκης ποὺ προκαλεῖται στὸν ἀσθενῆ ἀπ' αὐτὲς τὶς μανιακὲς ἰδέες καὶ ταυτόχρονα πόσο ἀνεξήγητες φαίνονται στὴ συνειδητή του ἀντίληψη. Ἡ ἀπώθηση παίζει κι αὐτὴ τὸ ρόλο της, σημαντικὸ μάλιστα, στὸ μηχανισμὸ αὐτῆς τῆς νεύρωσης, ἕνα ρόλο ὅμως ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ τὸν ἐξηγήσουμε σὲ μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση σὰν κι αὐτή. Ἡ ἐπαναστροφὴ τοῦ λίμπιντο χωρὶς ἀπώθηση δὲ θὰ γεννοῦσε ποτὲ μιὰ νεύρωση ἀλλὰ θὰ κατέληγε σὲ μιὰ διαστροφή. Θὰ δεῖτε ἀπ' αὐτὸ πὼς ἡ ἀπώθηση εἶναι ἡ διαδικασία ποὺ διακρίνει τὶς νευρώσεις ἰδιαίτερα καὶ ποὺ τὶς χαραχτηρίζει. Ἴσως, ὡστόσο, θὰ ἔχω μιὰ εὐκαιρία κάποτε νὰ σᾶς

ἐκθέσω τί ξέρουμε γιὰ τὸ μηχανισμὸ τῶν διαστροφῶν καὶ τότε θὰ δεῖτε πῶς καὶ κεῖ ἀκόμα τίποτα δὲ γίνεται τόσο ἁπλά, ὅσο θὰ θέλαμε νὰ φανταζόμαστε στὶς θεωρίες μας.

Πιστεύω πὼς σύντομα θὰ συμφιλιωθεῖτε μὲ αὐτὴ τὴν ἔκθεση τῆς καθήλωσης καὶ τῆς ἐπαναστροφῆς τοῦ λίμπιντο ἂν τὴν θεωρήσετε σὰν προετοιμαστικὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς αἰτιολογίας τῶν νευρώσεων. Ὡς ἐδῶ σᾶς ἔδωσα μόνο μιὰ πληροφορία πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, δηλαδή, πὼς οἱ ἄνθρωποι παθαίνουν μιὰ νεύρωση ὅταν τοὺς ἀφαιρεῖται ἡ δυνατότητα ἱκανοποίησης τοῦ λίμπιντο. Εἶναι δηλαδὴ ἀποτέλεσμα «ἀποστέρησης» ὅπως τὸ ἀποκάλεσα. Καὶ τὰ συμπτώματά τους εἶναι στὴν πραγματικότητα ὑποκατάστατα τῆς ἱκανοποίησης ποὺ λείπει. Αὐτὸ φυσικὰ δὲ σημαίνει ὅτι κάθε στέρηση σχετικὰ μὲ τὴν ἱκανοποίηση τοῦ λίμπιντο κάνει τὸν καθένα νευρωτικό, ἀλλὰ μόνο πὼς σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις τῆς νεύρωσης ποὺ συναντήσαμε μποροῦσε νὰ ἀποδειχτεῖ ἡ ὕπαρξη αὐτῆς τῆς στέρησης. Ἡ διαπίστωση, κατὰ συνέπεια δὲ μπορεῖ νὰ ἀντιστραφεῖ. Χωρὶς ἀμφιβολία θὰ καταλάβατε ὅτι αὐτὴ ἡ διαπίστωση δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ ἀποκαλύψει ὅλο τὸ μυστικὸ τῆς αἰτιολογίας τῶν νευρώσεων, ἀλλὰ ὅτι ἁπλῶς ὑπογράμμιζε μιὰ σημαντικὴ καὶ ἀπαραίτητη προϋπόθεση.

Γιὰ νὰ συνεχίσουμε λοιπὸν τὴν ἐξέταση αὐτῆς τῆς πρότασης δὲν ξέρουμε ἂν πρέπει νὰ ἀρχίσουμε πρῶτα μὲ τὴ φύση τῆς ἀποστέρησης ἢ τὸν ἰδιαίτερο χαραχτήρα τοῦ προσώπου ποὺ τὴν ὑφίσταται. Ἡ ἀποστέρηση εἶναι πολὺ σπάνια ὁλοκληρωτικὴ καὶ ἀπόλυτη. Γιὰ νὰ ἔχει νοσηρὸ ἀποτέλεσμα θὰ πρέπει ἴσως νὰ πλήξει τὴ μοναδικὴ μορφὴ ἱκανοποίησης ποὺ ἐπιθυμεῖ αὐτὸ τὸ πρόσωπο, τὴ μόνη μορφὴ γιὰ τὴν ὁποῖα εἶναι ἱκανό. Γενικὰ ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι μὲ τοὺς ὁποίους εἶναι δυνατὸ νὰ ὑποστεῖ τὴν ἔλλειψη τῆς ἱκανοποίησης τοῦ λίμπιντο χωρὶς νὰ ἀρρωστήσει. Πάνω ἀπ' ὅλα γνωρίζουμε ἀνθρώπους ποὺ εἶναι ἱκανοὶ νὰ ὑποστοῦν τέτια ἐγκράτεια χωρὶς βλάβη. Δὲν εἶναι εὐτυχισμένοι, ὑποφέρουν ἀπὸ ἀνικανοποίητους πόθους, ἀλλὰ δὲν ἀρρωσταίνουν. Γι αὐτὸ πρέπει νὰ συμπεράνουμε πὼς οἱ σεξουαλικὲς παρορμήσεις - διεγέρσεις εἶναι ἐξαιρετικὰ «πλαστικές», ἂν μπορῶ νὰ χρησιμοποιήσω αὐτὴ τὴ λέξη. Ἡ μία μπορεῖ νὰ πάρει τὴ θέση μιᾶς ἄλλης. Ἂν ἡ ἱκανοποίηση τῆς μιᾶς συναντάει ἄρνηση στὴν πραγματικότητα, ἡ ἱκανοποίηση μιᾶς ἄλλης μπορεῖ νὰ προσφέρει πλήρη ἀνταπόδοση. Ἔχουν σχέση ἡ μία μὲ τὴν ἄλλη σὰν ἕνα δίχτυ συγκοινωνοῦνταν ἀγωγῶν ποὺ εἶναι γεμάτοι μὲ ὑγρὸ κι αὐτὸ παρὰ τὴν ὑποταγή τους σὲ μιὰ γενετήσια πρωτοκαθεδρία, μιὰ κατάσταση ποὺ δὲν εἶναι καθόλου εὔκολο νὰ ἀποδοθεῖ μὲ μιὰ εἰκόνα. Ἀκόμα τὰ συστατικὰ ἔνστικτα τοῦ σεξουαλισμοῦ, ὅπως καὶ ἡ ἑνωμένη σεξουαλικὴ παρόρμηση ποὺ τὰ περιλαμβάνει δείχνουν μιὰ μεγάλη ἱκανότητα νὰ ἀλλάζουν τὸ ἀντικείμενο τους, νὰ τὸ ἀνταλλάζουν μὲ ἕνα ἄλλο — δηλαδὴ μ' ἕνα πιὸ προσιτό.

Αὐτὴ ἡ ἱκανότητα γιὰ μετατόπιση καὶ ἑτοιμότητα νὰ δεχτοῦν ὑποκατάστατα πρέπει νὰ παράγει μιὰ ἰσχυρὴ ἀντίδραση στὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς στέρησης. Μιὰ ἀνάμεσα ἀπ' αὐτὲς τὶς διαδικασίες ποὺ χρησιμεύουν σὰν προστασία ἐνάντια στὴν ἀρρώστια ποὺ γεννιέται ἀπὸ ἔλλειψη ἔφτασε σὲ ἰδιαίτερη σημασία στὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ. Ἔγκειται στὴν ἐγκατάλειψη, ἀπὸ τὴ πλευρὰ τῆς σεξουαλικῆς παρόρμησης, ἑνὸς σκοποῦ ποὺ βρισκόταν προηγούμενα εἴτε στὴν ἱκανοποίηση μιᾶς συστατικῆς παρόρμησης εἴτε στὴν ἱκανοποίηση ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ καὶ τὴν υἱοθεσία ἑνὸς καινούργιου σκοποῦ· ὁ ὁποῖος καινούργιος σκοπός, ἂν καὶ κατάγεται ἀπὸ τὸν πρῶτο, δὲ μπορεῖ πιὰ νὰ θεωρηθεῖ σὰ σεξουαλικός, ἀλλὰ σὰν κοινωνικός. Ὀνομάζουμε αὐτὴ τὴ διαδικασία ΕΞΙΔΑΝΙΚΕΥΣΗ, συμμεριζόμενοι ἔτσι τὴ γενικὴ ἀξιολόγηση ποὺ τοποθετεῖ τοὺς κοινωνικοὺς πάνω ἀπὸ τοὺς σεξουαλικοὺς (κατὰ βάση ἐγωϊστικοὺς) σκοπούς. Συμπτωματικά, ἡ ἐξιδανίκευση εἶναι μόνο καὶ μόνο μία εἰδικὴ περίπτωση τῶν σχέσεων ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὶς σεξουαλικὲς παρορμήσεις καὶ σὲ ἄλλες μὴ σεξουαλικές. Θὰ ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ ξανασυζητήσουμε σὲ μιὰ ἄλλη περίπτωση.

Θὰ νομίζετε τώρα ὅτι περιορίσαμε τὴν ἔλλειψη τῆς ἱκανοποίησης σὲ ἕναν παράγοντα ἀμελητέας ποσότητας μὲ τὴν ἀναγνώριση τόσων πολλῶν μέσων νὰ τὸ ὑποστεῖ κανεὶς ἀτιμώρητα.

Ὄχι, ὅμως, δὲν εἶναι ἔτσι. Διατηρεῖ τὴ νοσογόνο ἰσχύ του. Τὰ μέσα ἀντιμετώπισής της δὲν εἶναι πάντα ἀρκετά. Τὸ ποσοστὸ ἀνικανοποίητου λίμπιντο ποὺ μπορεῖ νὰ ἀντέξει τὸ μέσο ἀνθρώπινο πλάσμα εἶναι περιορισμένο. Ἡ πλαστικότητα καὶ ἡ εὐκινησία τοῦ λίμπιντο δὲ διατηρεῖται ὁπωσδήποτε ὁλόκληρη σ' ὅλους μας, καὶ ἡ ἐξιδανίκευση δὲ μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀναλάβει περισσότερο ἀπὸ ἕνα ὁρισμένο ποσοστὸ λίμπιντο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι ἔχουν τὴν ἱκανότητα γιὰ ἐξιδανίκευση μόνο σὲ μικρὸ βαθμό. Ὁ πιὸ σημαντικὸς ἀπ' αὐτοὺς τοὺς περιορισμοὺς εἶναι φανερὸ πὼς εἶναι κεῖνος ποὺ ἀναφέρεται στὴν εὐκινησία τοῦ λίμπιντο, μιᾶς καὶ περιορίζει τὸ ἄτομο στὴν ἐπίτευξη σκοπῶν καὶ ἀντικειμένων ποὺ εἶναι πολὺ λίγα σὲ ἀριθμό. Θυμηθεῖτε μόνο πὼς ἡ ἀτελὴς ἀνάπτυξη τοῦ λίμπιντο ἀφήνει πίσω της πολὺ ἐκτεταμένες (καὶ μερικὲς φορὲς καὶ πολυάριθμες) καθηλώσεις τοῦ λίμπιντο σὲ πρώϊμες φάσεις ὀργάνωσης καὶ τύπους ἐκλογῆς ἀντικειμένου, ποὺ οἱ περισσότερες εἶναι ἀδύνατο νὰ ἱκανοποιηθοῦν στὴν πραγματικότητα. Θὰ ἀναγνωρίσετε τότε τὴν καθήλωση τοῦ λίμπιντο σὰν δεύτερο ἰσχυρὸ παράγοντα ποὺ συνεργάζεται μὲ τὴ στέρηση στὴν πρόκληση τῆς ἀσθενείας. Αὐτὸ μποροῦμε νὰ τὸ συμπυκνώσουμε σχηματικὰ καὶ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ καθήλωση τοῦ λίμπιντο ἀντιπροσωπεύει τὸν ἐσωτερικὸ προδιαθέτοντα παράγοντα, ἐνῶ ἡ στέρηση ἀντιπροσωπεύει τὸν ἐξωτερικὸ παράγοντα στὴν αἰτιολογία τῶν νευρώσεων.

Ἐπωφελοῦμαι τῆς εὐκαιρίας νὰ σᾶς προειδοποιήσω νὰ μὴ λάβετε θέση σ' αὐτὴ τὴν περιττὴ ἐπιστημονικὴ διαμάχη.

Εἶναι πολὺ διαδομένη συνήθεια στὰ ἐπιστημονικὰ ζητήματα νὰ ἁρπάζεται κανεὶς ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ τῆς ἀλήθειας καὶ νὰ τὴν παρουσιάζει σὰν ὁλόκληρη τὴν ἀλήθεια καὶ ἔπειτα πρὸς χάρη αὐτῆς τῆς πλευρᾶς ν' ἀμφισβητεῖ ὅλες τὶς ἄλλες ποὺ εἶναι ἐξ ἴσου ἀληθινές. Πολλὲς ὁμάδες ἔχουν κιόλας ἔτσι ἀποσπασθεῖ ἀπ' τὸ ψυχαναλυτικὸ κίνημα.

Μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἀναγνωρίζει μόνο τὶς ἐγωϊστικὲς παρορμήσεις· καὶ ἀρνεῖται τὶς σεξουαλικές, μιὰ ἄλλη ἀντιλαμβάνεται μόνο τὴν ἐπίδραση πραγματικῶν καθηκόντων στὴ ζωή, καὶ παραβλέπει τὴν περασμένη ζωὴ τοῦ ἀτόμου, καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ἐδῶ λοιπὸν ἔχουμε τὴν εὐκαιρία νὰ μιλήσουμε γιὰ μιὰν ἄλλη ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀντιθέσεις καὶ τὰ ἀμφισβητούμενα σημεῖα. Εἶναι οἱ νευρώσεις ἐξωγενεῖς ἢ ἐνδογενεῖς ἀσθένειες—δηλαδὴ τὸ ἀναπόφευκτο ἀποτέλεσμα ἑνὸς ὁρισμένου τύπου κράσης ἢ τὸ προϊὸν ὁρισμένων τραυματικῶν γεγονότων στὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου; Καὶ ἰδιαίτερα προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν καθήλωση τοῦ λίμπιντο κι ὅλης τῆς σεξουαλικῆς κράσης τοῦ ἀτόμου ἢ ἀπ' τὴν πίεση τῆς στέρησης; Τὸ δίλημμα αὐτὸ μοῦ φαίνεται ἐξ ἴσου περίπου λογικὸ ὅσο ἕνα ἄλλο ποὺ θὰ μποροῦσα νὰ τὸ διατυπώσω ὡς ἑξῆς: Τὸ παιδὶ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν γενετήσια πράξη τοῦ πατέρα ἢ ὕστερα ἀπὸ σύλληψή του ἀπὸ τὴ μητέρα; Θὰ ἀπαντήσετε σωστὰ πὼς καὶ οἱ δυὸ προϋποθέσεις εἶναι ἀπαραίτητες. Οἱ προϋποθέσεις ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴ νεύρωση μοιάζουν πολύ, ἂν δὲν εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἴδιες. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς αἰτιολογίας οἱ περιπτώσεις τῆς νευρωτικῆς ἀσθενείας κατανέμονται σὲ σ ε ι ρ έ ς, μέσα στὶς ὁποῖες οἱ δύο παράγοντες — σεξουαλικὴ κράση καὶ ἐμπειρία ἢ ἂν προτιμᾶτε καθήλωση τοῦ λίμπιντο καὶ στέρηση — ἀντιπροσωπεύονται μὲ τέτιο τρόπο ποὺ ἐκεῖ ποὺ κυριαρχεῖ τὸ ἕνα, τὸ ἄλλο εἶναι ἀντίστοιχα λιγότερο τονισμένο. Στὴ μιὰ ἄκρη τῶν σειρῶν στέκουν αὐτὲς οἱ ἀκραῖες περιπτώσεις γιὰ τὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ πεῖ κανείς: αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι θὰ ἀρρώσταιναν ὅ,τιδήποτε κι ἂν τοὺς συνέβαινε, ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν δοκίμαζαν, ὅσο καὶ ἂν εἶταν σπλαχνικὴ ἡ ζωὴ γι αὐτούς, γιατὶ ἔχουν ἀνώμαλη ἀνάπτυξη τοῦ λίμπιντό τους. Στὴν ἄλλη ἄκρη στέκουν περιπτώσεις, ποὺ προκαλοῦν τὴν ἀντίθετη ἑτυμηγορία: αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι θὰ ξέφευγαν ἀπὸ τὴν ἀρρώστια ἂν ἡ ζωὴ δὲν εἶχε σωρεύσει τόσα καὶ τόσα βάρη ἐπάνω τους. Στὶς ἐνδιάμεσες περιπτώσεις τῶν σειρῶν, λίγο πολὺ ὁ παράγων τῆς προδιάθεσης (σεξουαλικὴ κράση) συνδυάζεται μὲ τὶς τραυματικὲς ἐπιδράσεις τῆς ζωῆς.

Ἡ σεξουαλική τους κράση δὲ θὰ εἶχε προκαλέσει τὴν νεύρωσή τους, ἂν δὲν εἶχαν περάσει τόσες καὶ τόσες δοκιμασίες, καὶ οἱ ἀναποδιὲς τῆς ζωῆς δὲ θὰ εἶχαν προκαλέσει τραύματα ἂν τὸ λίμπιντο εἶταν διαμορφωμένο ἀλλιῶς. Σ' αὐτὴ τὴ σειρὰ μπορῶ

ἴσως νὰ παραδεχτῶ μιὰν ὁρισμένη ὑπεροχὴ στὸ ἀποτέλεσμα τοῦ προδιαθετικοῦ παράγοντα, ἡ παραδοχὴ ὅμως αὐτὴ πάλι ἐξαρτᾶται ἀπὸ ποῦ χαράζει κανεὶς τὴ γραμμὴ ποὺ σημειώνει τὰ ὅρια τῆς νευρικότητας.

Θὰ σᾶς προτείνω τώρα νὰ ὀνομάσουμε τὶς σειρὲς αὐτοῦ τοῦ εἴδους σ υ μ π λ η ρ ω μ α τ ι κ ὲ ς καὶ σᾶς πληροφορῶ ἀπὸ τώρα ὅτι θὰ μᾶς δοθεῖ εὐκαιρία νὰ καταστρώσουμε καὶ ἄλλες παρόμοιες.

Ἡ ἐπιμονὴ μὲ τὴν ὁποία τὸ λίμπιντο ἀκολουθεῖ ὁρισμένους ἀγωγοὺς καὶ προσκολλᾶται σὲ ὁρισμένα ἀντικείμενα ἢ «π ρ ο σ κ ο λ λ η τ ι κ ό τ η τ α» τοῦ λίμπιντο, φαίνεται πὼς εἶναι ἕνας ἀνεξάρτητος παράγοντας, ποὺ κυμαίνεται στὰ ἄτομα καὶ ποὺ οἱ καθοριστικοί της ὅροι μᾶς εἶναι ἄγνωστοι, ἀλλὰ ποὺ τὴ σημασία της στὴν αἰτιολογία τῶν νευρώσεων δὲν πρέπει, ἀσφαλῶς, νὰ τὴν ὑποτιμᾶμε. Ταυτόχρονα δὲν πρέπει νὰ ὑπερεκτιμήσουμε τὴ στενὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ δυὸ ἀντικείμενα. Μιὰ ὅμοια «προσκολλητικότητα» τοῦ λίμπιντο ἐμφανίζεται — γιὰ ἄγνωστες αἰτίες — σὲ ὁμαλοὺς ἀνθρώπους κάτω ἀπὸ πολυάριθμες συνθῆκες καὶ διαπιστώνεται σὰν ἀποφασιστικὸς παράγοντας στὰ πρόσωπα ποὺ μὲ κάποιο τρόπο εἶναι τὸ ἄκρο ἀντίθετο τῶν νευρωτικῶν — δηλαδὴ στὰ διεστραμμένα πρόσωπα. Εἶναι γνωστὸ πρὶν ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς ψυχανάλυσης, ὅτι στὴν ἀνάμνηση τῶν τέτιων προσώπων μιὰ πολὺ πρώϊμη ἐντύπωση, ποὺ ἔχει σχέση μὲ μιὰ ἀνώμαλη τάση τῶν ἐνστίκτων ἢ ἐκλογὴ τοῦ ἀντικειμένου, ἀνακαλύπτεται συχνά, καὶ τὸ λίμπιντο αὐτοῦ τοῦ προσώπου ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα παραμένει προσκολλημένο γιὰ ὅλη τὴ ζωὴ (Binet). Εἶναι συχνὰ δύσκολο νὰ πεῖ κανεὶς τί εἶναι κεῖνο ποὺ ἔκανε αὐτὴ τὴν ἐντύπωση ἱκανὴ νὰ ἐξασκήσει μιὰ τόσο ἔντονη ἑλκτικὴ δύναμη στὸ λίμπιντο. Θὰ περιγράψω μιὰ περίπτωση αὐτοῦ τοῦ εἴδους ποὺ παρετήρησα ὁ ἴδιος. Ἕνας ἄντρας γιὰ τὸν ὁποῖο τὰ γεννητικὰ ὄργανα καὶ ὅλα τὰ ἄλλα θέλγητρα μιᾶς γυναίκας δὲ σημαίνουν τώρα τίποτα, μπορεῖ νὰ ὑποστεῖ μιὰ ἀσυγκράτητη σεξουαλικὴ διέγερση μόνο ἀπὸ ἕνα γυναικεῖο πόδι ὁρισμένου σχήματος ποὺ φοράει γόβα. Μπορεῖ νὰ θυμηθεῖ ἕνα γεγονὸς ποὺ τοῦ συνέβηκε στὰ ἔξη του χρόνια καὶ ποὺ τοῦ προκάλεσε αὐτὴ τὴν καθήλωση τοῦ λίμπιντο. Καθόταν σὲ ἕνα σκαμνὶ δίπλα στὴ γκουβερνάντα του, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ τοῦ κάνει μάθημα ἀγγλικῶν. Εἴταν μιὰ ἄσχημη, γερασμένη, ζαρωμένη γεροντοκόρη μὲ θολὰ γαλανὰ μάτια καὶ κουτσομύτα, καὶ κείνη τὴν ἡμέρα εἶχε χτυπήσει τὸ πόδι της καὶ τὸ εἶχε γι αὐτὸ ἁπλωμένο σ' ἕνα μαξιλάρι, φορώντας μιὰ μεταξωτὴ παντόφλα καὶ σεμνὰ σκεπασμένο. Ἀργότερα, ἔπειτα ἀπὸ μιὰ δειλὴ προσπάθεια γιὰ ὁμαλὴ σεξουαλικὴ δραστηριότητα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐφηβείας, ἕνα ἀδύνατο νευρῶδες πόδι σὰν ἐκεῖνο τῆς γκουβερνάντας ἔγινε τὸ μόνο σεξουαλικό του ἀντικείμενο, καὶ ἂν καὶ ἄλλα χαραχτηριστικὰ στὸ πρόσωπο τοῦ θύμιζαν τὸν τύπο

τῆς γυναίκας ποὺ ἀντιπροσώπευε ἡ Ἀγγλίδα γκουβερνάντα, ὁ ἄντρας αὐτὸς ἔνιωθε μιὰ ἀκατανίκητη ἕλξη. Ἡ καθήλωση αὐτὴ τοῦ λίμπιντο, ὡστόσο, δὲν τὸν ἔκανε νευρωτικὸ ἀλλὰ διεστραμμένο. Ἔγινε ὅπως λέμε φετιχιστὴς τῶν ποδιῶν. Ἔτσι βλέπετε πὼς παρ' ὅλο ποὺ μιὰ ὑπερβολική, καὶ ἐπιπρόσθετα πρώϊμη καθήλωση τοῦ λίμπιντο εἶναι ἕνας ἀπαραίτητος ὅρος στὴν πρόκληση τῆς νεύρωσης, ἡ ἔκταση τῆς ἐπίδρασής της ξεπερνάει κατὰ πολὺ τὰ ὅρια τῶν νευρώσεων. Αὐτὸς ὁ ὅρος καθ' ἑαυτὸν εἶναι τόσο λίγο ἀποφασιστικὸς ὅσο ἡ στέρηση ποὺ ἀναφέραμε πρίν.

Ἔτσι τὸ πρόβλημα τῶν αἰτίων τῶν νευρώσεων φαίνεται νὰ γίνεται πιὸ περίπλοκο. Πραγματικά, ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα μᾶς γνωρίζει ἕναν ἀκόμα καινούργιο παράγοντα, ποὺ δὲν ἐξετάστηκε στὶς αἰτιολογικές μας σειρὲς καὶ ποὺ παρατηρεῖται καλύτερα σὲ κάποιον ποὺ ἡ προηγούμενη καλὴ ὑγεία διαταράσσεται ἀπὸ μιὰ νεύρωση. Σ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους βρίσκονται ταχτικὰ δείγματα ἀντιφατικῶν καὶ ἀντιθέτων ἐπιθυμιῶν ἢ ὅπως λέμε ν ο η τ ι κ ῆ ς σ ύ γ κ ρ ο υ σ η ς. Ἡ μιὰ πλευρὰ τῆς προσωπικότητας ὑποστηρίζει ὁρισμένες ἐπιθυμίες, ἐνῶ ἡ ἄλλη πλευρὰ παλεύει ἐναντίον τους καὶ τὶς ἀποκρούει. Δὲν ὑπάρχει νεύρωση χωρὶς τέτια ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ. Μπορεῖ νὰ μὴ μᾶς φαίνεται πὼς ὑπάρχει τίποτε τὸ ἰδιαίτερο σ' αὐτό. Ξέρετε ὅτι στὴ νοητικὴ ζωὴ ὅλοι μας ἀντιμετωπίζουμε συνεχῶς συγκρούσεις στὶς ὁποῖες πρέπει νὰ πάρουμε μιὰ θέση. Γι αὐτὸ φαίνεται πὼς πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν εἰδικὲς συνθῆκες πρὶν μιὰ τέτια σύγκρουση γίνει νοσογόνος. Μποροῦμε νὰ ρωτήσουμε ποιές εἶναι αὐτὲς οἱ συνθῆκες, ποιές νοητικὲς δυνάμεις παίρνουν μέρος στὴ νοσογόνο αὐτὴ σύγκρουση καὶ τί σχέση ἔχει ἡ σύγκρουση αὐτὴ μὲ τοὺς ἄλλους αἰτιολογικοὺς παράγοντες.

Ἐλπίζω νὰ μπορέσω νὰ σᾶς δώσω ἀπαντήσεις σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα ποὺ νὰ εἶναι ἱκανοποιητικὲς ἂν καὶ ἴσως σχηματοποιημένες καὶ συμπυκνωμένες. Ἡ σύγκρουση παράγεται ἀπὸ τὴν στέρηση, ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ λίμπιντο ποὺ δὲν ἱκανοποιεῖται ἀναγκάζεται ν' ἀναζητήσει ἄλλους δρόμους καὶ ἄλλα ἀντικείμενα. Ἕνας ὅρος γι αὐτὸ λοιπὸν εἶναι πὼς αὐτοὶ οἱ ἄλλοι δρόμοι καὶ ἀντικείμενα προκαλοῦν δυσαρέσκεια σὲ μιὰ πλευρὰ τῆς προσωπικότητας ποὺ προβάλλει ἕνα βέτο καὶ ποὺ καθιστᾶ ἀνέφιχτη τὴν ἱκανοποίηση. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀφετηρία γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων, ποὺ θὰ τὰ παρακολουθήσουμε ἀργότερα. Οἱ ἐπιθυμίες τοῦ λίμπιντο ποὺ ἔχουν ἀποριφθεῖ καταφέρνουν νὰ συνεχίσουν τὸ δρόμο τους μὲ πλάγια μονοπάτια, ὄχι ὅμως χωρὶς νὰ λάβουν ὑπόψη τους τὴν ἀπαγόρευση καὶ νὰ ὑποστοῦν ὁρισμένες μεταμφιέσεις καὶ μετατροπές. Τὰ πλάγια μονοπάτια ὁδηγοῦν στὸ σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων. Τὰ συμπτώματα εἶναι οἱ καινούργιες ἱκανοποιήσεις — ὑποκατάστατα, ποὺ ἔγιναν ἀπαραίτητες λόγω τῆς στέρησης.

Ἡ σημασία τῆς νοητικῆς σύγκρουσης μπορεῖ νὰ καθορισθεῖ μὲ ἄλλον τρόπο ἔτσι: γιὰ νὰ γίνει νοσογόνος ἡ ἐ ξ ω τ ε ρ ι κ ὴ στέρηση πρέπει νὰ βοηθηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ὴ στέρηση. Ὅταν συμβαίνει κάτι τέτιο ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ στέρηση ἀναφέρονται φυσικὰ σὲ διαφορετικοὺς τρόπους καὶ διαφορετικὰ ἀντικείμενα. Ἡ ἐξωτερικὴ στέρηση παραμερίζει μιὰ δυνατότητα ἱκανοποίησης, ἡ ἐσωτερικὴ στέρηση προσπαθεῖ νὰ ἀποκλείσει μιὰ ἄλλη δυνατότητα καὶ αὐτὴ ἡ δεύτερη δυνατότητα εἶναι ποὺ γίνεται πεδίο μάχης τῆς σύγκρουσης. Διάλεξα αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ σᾶς τὶς ἐκθέσω γιατὶ περιέχει μιὰ ὁρισμένη προϋπόθεση. Προϋποθέτει ὅτι τὸ ἐσωτερικὸ ἐμπόδιο γεννήθηκε ἀρχικὰ σὲ πρωτόγονες φάσεις τῆς ἀνθρώπινης ἀνάπτυξης, ἀπὸ πραγματικὰ ἐξωτερικὰ ἐμπόδια.

Ποιές ὅμως εἶναι αὐτὲς οἱ δυνάμεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες ξεκινάει ἡ ἀπαγόρευση ἐνάντια στὶς ἐπιθυμίες τοῦ λίμπιντο, τὰ ἄλλα μέρη τῆς νοσογόνου σύγκρουσης; Μιλώντας πολὺ πλατιὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς εἶναι τὰ μὴ - σεξουαλικὰ ἔνστικτα. Τὰ αναφέρουμε ὅλα μὲ τὸ ὄνομα «ἔ ν σ τ ι κ τ α τοῦ ἐ γ ώ».

Ἡ ἀνάλυση τῶν νευρώσεων μεταβίβασης δὲν προσφέρει κατάλληλη εὐκαιρία γιὰ τὴν πάρα κάτω ἔρευνά τους. Τὸ πολὺ - πολὺ νὰ μάθουμε κάτι γι αὐτὰ ἀπὸ τὴ μορφὴ τῶν ἀντιστάσεων ποὺ προβάλλονται στὴν ἀνάλυση. Ἡ νοσογόνος σύγκρουση εἶναι, γι αὐτό, μιὰ σύγκρουση ἀνάμεσα στὰ ἔνστικτα τοῦ ἐγὼ καὶ τὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα. Σὲ μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ περιπτώσεων φαίνεται σὰ νὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει καὶ σύγκρουση ἀνάμεσα στὶς διάφορες καθαρὰ σεξουαλικὲς παρορμήσεις. Κατὰ βάθος, ὡστόσο, αὐτὸ εἶναι τὸ ἴδιο, γιατὶ ἀπὸ τὶς δύο σεξουαλικὲς παρορμήσεις ποὺ μετέχουν σὲ μιὰ σύγκρουση, ἡ μιὰ θὰ διαπιστωθεῖ πάντα πὼς «συμβιβάζεται μὲ τὸ ἐγὼ» (ἐγω - συντονικὴ) ἐνῶ ἡ ἄλλη προκαλεῖ τὶς διαμαρτυρίες του. Γι αὐτὸ παραμένει μιὰ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ στὸν σεξουαλισμό.

Ἐπανειλημμένα, ὅταν ἡ ψυχανάλυση θεώρησε κάτι ποὺ συνέβαινε στὸ νοῦ σὰν ἔκφραση τῶν σεξουαλικῶν ἐνστίκτων, ξεσηκώθηκαν ἀγανακτισμένες διαμαρτυρίες ὅτι ὑπάρχουν ἄλλα ἔνστικτα καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα στὴ νοητικὴ ζωὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σεξουαλικά, καὶ πὼς δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδίδουμε «τὰ πάντα» στὸ σεξουαλισμὸ καὶ οὕτω καθεξῆς. Λοιπὸν εἶναι πραγματικὴ εὐχαρίστηση γιὰ μιὰ φορὰ νὰ συμφωνεῖ κανεὶς μὲ τὸν ἀντίπαλό του. Ἡ ψυχανάλυση δὲν ξέχασε ποτὲ πὼς ὑπάρχουν μὴ σεξουαλικὰ ἔνστικτα. Ἑδραιώθηκε σὲ μιὰ αὐστηρὴ διάκριση ἀνάμεσα στὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα καὶ τὰ ἔνστικτα τοῦ ἐγώ. Καὶ ἀντιμετωπίζοντας κάθε ἀντίδραση ἐπέμεινε ὄ χ ι πὼς γεννιοῦνται οἱ νευρώσεις ἀπὸ τὸν σεξουαλισμό, ἀλλὰ πὼς οἱ νευρώσεις χρωστοῦν τὴ καταγωγή τους σὲ μία σύγκρουση ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ τὸν σεξουαλισμό. Δὲν ὑπάρχει κανένα λογικὸ κίνητρο νὰ ἀρνιέται τὴν

ύπαρξη ἢ τὴ σημασία τῶν ἐνστίκτων τοῦ ἐγώ, ἐνῶ ἐρευνᾶ τὸ ρόλο ποὺ παίζουν τὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα στὴν ἀσθένεια καὶ τὴ ζωὴ γενικά. Μόνον ποὺ ἡ ψυχανάλυση ἀναγκάστηκε νὰ ἀσχοληθεῖ πρῶτα καὶ κυρίως μὲ τὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα, γιατὶ στὶς νευρώσεις τῶν μεταβιβάσεων αὐτὰ εἶναι τὰ πιὸ προσιτὰ γιὰ ἔρευνα καὶ γιατὶ ὑποχρεώθηκε νὰ μελετάει ἐκεῖνο ποὺ οἱ ἄλλοι εἶχαν παραμελήσει.

Δὲν εἶναι περισσότερο ἀκριβὲς ὅταν λέμε πὼς ἡ ψυχανάλυση δὲν ἀπασχολήθηκε καθόλου μὲ τὴ μὴ σεξουαλικὴ πλευρὰ τῆς προσωπικότητας. Ἡ ἴδια ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ τὸν σεξουαλισμὸ μᾶς ἔδειξε μὲ ἰδιαίτερη καθαρότητα ὅτι καὶ τὰ ἔνστικτα τοῦ ἐγὼ ὑφίστανται μιὰ σημαντικὴ ἀνάπτυξη ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ἀπόλυτα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ λίμπιντο οὔτε χωρὶς ἐπίδραση ἐπάνω στὸ τελευταῖο. Καταλαβαίνουμε βέβαια τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐγὼ πολὺ λιγότερο καλὰ ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ λίμπιντο γιατὶ μόνο μὲ τὴ μελέτη τῶν ναρκισσιστικῶν νευρώσεων ἀποχτήσαμε κάποια ἐλπίδα νὰ δοῦμε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐγώ. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἔχουμε ἤδη μιὰ ἀξιόλογη προσπάθεια ἀπὸ μέρους τοῦ Φερέντζι [1] νὰ ἀποκαταστήσει θεωρητικὰ τὰ στάδια ἀνάπτυξης τοῦ ἐγώ. Καὶ ὑπάρχουν τουλάχιστον δυὸ σημεῖα, στὰ ὁποῖα ἔχουμε ἕνα γερὸ βάθρο ἀπ' ὅπου νὰ ἐξετάσουμε πάρα κάτω αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξη. Δὲν ἔχουμε καμιὰ διάθεση νὰ πιστέψουμε ὅτι τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ λίμπιντο ἑνὸς ἀνθρώπου ἔρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ συμφέροντα τῆς αὐτοσυντήρησης. Τὸ Ἐγὼ μάλλον ὑποχρεώνεται σὲ κάθε στάδιο νὰ προσπαθεῖ νὰ παραμένει σὲ ἁρμονία μὲ τὸ ἀντίστοιχο στάδιο τῆς σεξουαλικῆς ὀργάνωσης καὶ νὰ προσαρμόζεται σ' αὐτό. Ἡ διαδοχὴ ξέχωρων φάσεων στὴν ἀνάπτυξη τοῦ λίμπιντο ἴσως ἀκολουθεῖ μιὰ καθορισμένη γραμμή. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὡστόσο, ὅτι αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη μπορεῖ νὰ ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸ Ἐγώ. Ἕνας ὁρισμένος παραλληλισμός, μιὰ συγκεκριμένη ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὶς φάσεις τῶν δύο ἀναπτύξεων (τοῦ Ἐγὼ καὶ τοῦ λίμπιντο) μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰ δεδομένος. Πραγματικὰ μιὰ ἀναταραχὴ σ' αὐτὴ τὴν ἀντιστοιχία μπορεῖ νὰ γίνει νοσογόνος παράγοντας. Πιὸ σημαντικὸ γιὰ μᾶς εἶναι τὸ πρόβλημα πῶς συμπεριφέρεται τὸ Ἐγὼ ὅταν τὸ λίμπιντο ὑπέστη μιὰ ἰσχυρὴ καθήλωση σὲ ἕνα πρώϊμο σημεῖο τῆς ἀνάπτυξής του. Τὸ Ἐγὼ τότε θ' ἀνταποκριθεῖ στὴν καθήλωση καὶ θἆναι, διεστραμμένο ἤ, πρᾶγμα ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο, παιδικό. Μπορεῖ ὡστόσο νὰ διατηρηθεῖ ἐχθρικὸ πρὸς αὐτὸν τὸ δεσμὸ τοῦ λίμπιντο, ποὺ ἀποτέλεσμά του εἶναι ὅτι ὅπου τὸ λίμπιντο ὑποβάλεται σὲ μιὰ κ α θ ή λ ω σ η τὸ Ἐγὼ ἐπιβάλλει μιὰ ἀπώθηση.

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο φθάνουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τρίτος

1. Ferenczi : Συνεισφορὲς στὴν ψυχανάλυση.

παράγοντας στὴν αἰτιολογία τῶν νευρώσεων, ἡ δυνατότητα μιᾶς σύγκρουσης, συνδέεται τόσο μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ Ἐγὼ ὅσο καὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ λίμπιντο. Ἡ ἐνόρασή μας στὴν αἰτιολογία τῶν νευρώσεων πλαταίνει ἔτσι. Πρῶτα, ὑπάρχει ἡ γενικὴ προϋπόθεση τῆς στέρησης, ἔπειτα τῆς καθήλωσης τοῦ λίμπιντο (ποὺ τὸ ὠθεῖ ν' ἀκολουθήσει ὁρισμένη ὁδὸ) καὶ τρίτο ἡ δυνατότητα μιᾶς σύγκρουσης ποὺ παράγεται ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ Ἐγὼ ποὺ ἀποκηρύσσει τὶς διεγέρσεις τοῦ λίμπιντο αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἡ ὑπόθεση, λοιπόν, δὲν εἶναι τόσο σκοτεινὴ καὶ μπερδεμένη ὅπως ἴσως τὴν φαντασθήκατε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἔκθεσής μου. Ὡστόσο, ὅμως, δὲν τὴν ἔχουμε διερευνήσει ἐντελῶς. Ὑπάρχει ἀκόμα κάτι τὸ καινούργιο ποὺ πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ κάτι ποὺ ξέρουμε ἤδη νὰ τὸ ἐξερευνήσουμε πιὸ βαθιά.

Γιὰ νὰ ἀποδείξουμε τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ ἔχει ἡ ἀνάπτυξη τοῦ Ἐγὼ πάνω στὴν τάση γιὰ σύγκρουση καὶ κατὰ συνέπεια στὴν πρόκληση τῶν νευρώσεων θὰ σᾶς ἀναφέρω ἕνα παράδειγμα, ποὺ παρ' ὅλο ποὺ εἶναι ἐντελῶς φανταστικό, ὡστόσο δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανο. Θὰ τοῦ δώσω τὸν τίτλο τῆς φάρσας τοῦ Nestroy: Στὸ ἰσόγειο καὶ στὸ ἀνώγειο. Ὑποθέστε ὅτι ἕνας θυρωρὸς ζεῖ στὸ ἰσόγειο, ἐνῶ ὁ ἰδιοχτήτης, ἕνας ἄνθρωπος πλούσιος καὶ μὲ πολὺ καλὲς σχέσεις ζεῖ ἐπάνω. Ἔχουν καὶ οἱ δυὸ παιδιά, καὶ ἂς ὑποθέσουμε πὼς ἐπιτρέπεται στὸ κοριτσάκι τοῦ ἰδιοκτήτη νὰ παίζει ἐλεύθερα χωρὶς ἐποπτεία μὲ τὸ κοριτσάκι τῆς κατώτερης κοινωνικῆς τάξης. Μπορεῖ τότε νὰ συμβεῖ πολὺ εὔκολα τὰ παιχνίδια τους νὰ γίνουν «κακά», δηλαδὴ νὰ πάρουν σεξουαλικὸ χαραχτήρα καὶ νὰ παίξουν «τὸν μπαμπὰ καὶ τὴ μαμά», νὰ ἀλλήλοκοιτάζονται καθὼς ἐκτελοῦν κρυφὲς πράξεις καὶ νὰ διεγείρουν τὰ γεννητικὰ ὄργανα τὸ ἕνα τοῦ ἄλλου. Ἡ κόρη τοῦ θυρωροῦ μπορεῖ νὰ ἔπαιζε τὸν ρόλο τοῦ πειρασμοῦ σ' αὐτό, μιᾶς καὶ παρὰ τὰ πέντε ἢ ἕξη χρόνια της μπόρεσε νὰ μάθει πολὺ περισσότερα σχετικὰ μὲ τὰ σεξουαλικὰ ζητήματα. Αὐτὰ τὰ παιχνίδια ἂν καὶ δὲ διαρκοῦν πολὺ εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ προκαλέσουν ὁρισμένες σεξουαλικὲς διεγέρσεις καὶ στὰ δυὸ παιδιά, ποὺ θὰ ἐκδηλωθοῦν μὲ τὴ συνήθεια τοῦ αὐνανισμοῦ ὕστερα ἀπὸ λίγα χρόνια, ἀφοῦ σταματήσουν τὰ παιχνίδια αὐτά. Ὡς ἐδῶ ὑπάρχει κοινὸ ἔδαφος, τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα ὅμως θὰ εἶναι πολὺ διαφορετικὸ γιὰ τὰ δυὸ παιδιά. Ἡ κόρη τοῦ θυρωροῦ θὰ συνεχίσει τὸν αὐνανισμό, ἴσως μέχρι τὴν ἔναρξη τῆς ἐμμήνου ροῆς κ' ἔπειτα θὰ τὸν ἐγκαταλείψει χωρὶς δυσκολία. Λίγα χρόνια ἀργότερα θὰ βρεῖ ἕναν ἐραστή, ἴσως νὰ γεννήσει καὶ ἕνα παιδί, θὰ διαλέξει τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸ δρόμο στὴ ζωή, καὶ θὰ γίνει ἴσως μιὰ λαοφιλὴς ἠθοποιὸς καὶ θὰ καταλήξει ἀριστοκράτισα. Ἴσως ἡ καριέρα της νὰ εἶναι λιγότερο λαμπρή, πάντως ὅμως δὲ θὰ ὑποστεῖ βλάβη ἀπὸ τὴν πρώϊμη σεξουαλική της ζωή, θὰ μείνει ἐλεύθερη ἀπὸ νευρώσεις καὶ ἱκανὴ νὰ ζήσει τὴ ζωή της. Πολὺ διαφο-

ρετικὸ θὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα στὸ ἄλλο παιδί. Πολὺ σύντομα, ἐνῶ εἶναι ἀκόμη παιδί, θὰ ἀποχτήσει μιὰν αἴσθηση πὼς ἔκανε κάτι κακό. Σὲ λίγο ἴσως θὰ ἐγκαταλείψει τὴν αὐνανιστικὴ ἱκανοποίηση, ἂν καὶ ὕστερα ἀπὸ φοβερὸ ἀγώνα, παρ' ὅλα αὐτὰ θὰ διατηρήσει ἕνα ἐσωτερικὸ συναίσθημα δαμασμένης ταπείνωσης. Ὅταν ἀργότερα σὰν κοπέλα θὰ μάθει κάτι γιὰ τὴ σεξουαλικὴ συνάφεια, θὰ ἀποστραφεῖ ἀπ' αὐτὴ μὲ ἀνεξήγητη φρίκη καὶ θὰ θελήσει νὰ διατηρήσει τὴν ἄγνοιά της. Ἴσως τότε θὰ ὑποφέρει καὶ πάλι ἀπὸ μιὰ καινούργια ἀκατανίκητη παρόρμηση γιὰ αὐνανισμό, τὴν ὁποία δὲ θὰ τολμήσει νὰ ἐξομολογηθεῖ σὲ κανέναν. Ὅταν θάρθεῖ ὁ καιρὸς ἕνας ἄντρας νὰ τὴ διαλέξει γιὰ γυναίκα του ἡ νεύρωση θὰ ξεσπάσει καὶ θὰ τὴ στερήσει ἀπὸ τὸ γάμο καὶ τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς. Ἂν ἡ ψυχανάλυση κατορθώσει νὰ ἐξιχνιάσει αὐτὴ τὴ νεύρωση θ' ἀνακαλυφτεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ καλοαναθρεμένη, ἔξυπνη καὶ ἰδεαλίστρια κοπέλα ἀπώθησε ἐντελῶς τὶς σεξουαλικές της ἐπιθυμίες, ποὺ ὅμως εἶναι, ἀσυνείδητα, προσκολλημένες στὶς λίγες μικρὲς ἐμπειρίες ποὺ εἶχε μὲ τὴ μικρὴ συμπαίκτριά της.

Οἱ διαφορὲς ποὺ προκύπτουν στὴ ζωὴ αὐτῶν τῶν δυὸ κοριτσιῶν παρ' ὅλο ποὺ ἔχουν κοινὴ ἐμπειρία ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκίνησαν, γεννιοῦνται γιατὶ στὸ ἕνα κορίτσι τὸ Ἐγὼ ὑπέστη μιὰ ἀνάπτυξη ποὺ ἀπουσίασε στὸ ἄλλο. Στὴν κόρη τοῦ θυρωροῦ ἡ σεξουαλικὴ δραστηριότητα φαινόταν τόσο φυσικὴ καὶ ἀβλαβὴς στὰ ἑπόμενά της χρόνια ὅσο καὶ στὴν παιδική της ἡλικία. Ἡ κόρη τοῦ ἰδιοχτήτη πῆρε «καλὴ ἀνατροφὴ» καὶ υἱοθέτησε τὰ κριτήρια τῆς ἀνατροφῆς της. Μὲ τέτια παρόρμηση, τὸ Ἐγώ της εἶχε σχηματίσει ἰδανικὰ γυναικείας ἁγνότητας καὶ ἀπουσίας πόθου, ποὺ δὲ συμβιβάζονταν μὲ σεξουαλικὲς πράξεις. Ἡ διανοητική της ἐκπαίδευση τὴν εἶχε κάνει νὰ ὑποτιμήσει τὸ γυναικεῖο ρόλο γιὰ τὸν ὁποῖο εἶταν προορισμένη. Αὐτὴ ἡ ἀνώτερη ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Ἐγώ της τὴν εἶχε φέρει σὲ σύγκρουση μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ σεξουαλισμοῦ της.

Θὰ ἐξερευνήσω ἀκόμα μιὰ ὄψη τῆς ἀνάπτυξης τοῦ λίμπιντο τώρα, τόσο γιατὶ ὁδηγεῖ σὲ ὁρισμένες πλατειὲς προοπτικές, ὅσο καὶ γιατὶ εἶναι κατάλληλη νὰ δικαιολογήσει τὴν ἀπότομη κι ὄχι ἐντελῶς ἐμφανῆ γραμμὴ διαχωρισμοῦ ποὺ θέλουμε νὰ τραβήξουμε ἀνάμεσα στὰ ἔνστιχτα τοῦ Ἐγὼ καὶ τὰ σεξουαλικὰ ἔνστιχτα. Ἐξετάζοντας τὶς δυὸ ἀναπτύξεις ποὺ ὑπέστησαν τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ λίμπιντο πρέπει νὰ τονίσουμε μιὰ ἄποψη ποὺ μέχρι τώρα δὲν προσέξαμε. Καὶ τὰ δυὸ εἶναι κατὰ βάθος κληρονομίες, συντμήμενες ἐπαναλήψεις τῆς ἐξέλιξης ἀπὸ τὴν ὁποία πέρασε ὁλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο γένος κατὰ τὴ διάρκεια τῶν προϊστορικῶν περιόδων. Στὴν ἀνάπτυξη τοῦ λίμπιντο αὐτὴ ἡ φυλογενετικὴ καταγωγή, ὑποθέτω ὅτι διακρίνεται εὔκολα. Γιὰ σκεφθεῖτε ὅτι σὲ μιὰ τάξη ζώων τὸ γεννητικὸ σύστημα ἔχει στενότατη σχέση μὲ τὸ στόμα,

ἐνῶ σὲ μιὰν ἄλλη δὲ διακρίνεται ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν ἐκκρίσεων καὶ σὲ μιὰν ἄλλη ἀποτελεῖ μέρος τῶν ὀργάνων τῆς κίνησης. Θὰ βρεῖτε μιὰ ἀπολαυστικὴ περιγραφὴ αὐτῶν τῶν στοιχείων στὸ ἀξιόλογο βιβλίο τοῦ κ. Β. Μπαῖλσε. Βλέπει κανεὶς στὰ ζῶα, λοιπόν, ὅλων τῶν εἰδῶν τὶς διαστροφὲς ποὺ ὀφείλονται στὴ διαμόρφωση τῶν σεξουαλικῶν τους ὀργάνων. Τώρα ἡ φυλογενετικὴ ἄποψη εἶναι ὡς ἕνα ὁρισμένο σημεῖο συσκοτισμένη στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκεῖνο ποὺ εἶναι βασικὰ κληρονομημένο σ' αὐτόν, ἀποκτᾶται στὸ κάθε ἄτομο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἴσως γιατὶ οἱ ἴδιες συνθῆκες, ποὺ ἀρχικὰ προκάλεσαν τὴν ἀπόχτησή του, ἐπικρατοῦν ἀκόμα καὶ ἀσκοῦν τὴν ἐπίδρασή τους σὲ κάθε ἄτομο. Θὰ ἔλεγα πὼς ἐκεῖ ποὺ ἀρχικὰ δημιουργοῦσαν μιὰ καινούργια ἀνταπόκριση, τώρα προκαλοῦν μιὰ προδιάθεση. 'Εκτὸς ἀπ' αὐτό, εἶναι ἀναμφισβήτητο πὼς ἡ σειρὰ τῆς προδιαγραμμένης ἀνάπτυξης σὲ κάθε ἄτομο μπορεῖ νὰ διαταραχθεῖ καὶ νὰ ἀλλοιωθεῖ ἀπὸ τὶς τρέχουσες ἐξωτερικὲς ἐντυπώσεις. Ἡ δύναμη ὅμως ποὺ ἐπέβαλε αὐτὴ τὴν ἀνάπτυξη στὴν ἀνθρωπότητα, καὶ ἀκόμα καὶ σήμερα διατηρεῖ τὴν πίεσή της στὸν ἴδιο δρόμο μᾶς εἶναι γνωστή. Εἶναι πάλι ἡ στέρηση ποὺ ὀφείλεται στὴν πραγματικότητα. Ἢ ἂν τῆς δώσουμε τὸ μεγάλο πραγματικό της ὄνομα εἶναι ἡ ἀ ν ά γ κ η [1], ὁ ἀγώνας γιὰ τὴ ζωή. Ἡ ἀνάγκη ὑπῆρξε σκληρὴ διδασκάλισα, αὐστηρή, καὶ μᾶς δίδαξε πολλά. Οἱ νευρωτικοὶ εἶναι κεῖνοι ποὺ ἡ αὐστηρότητα τῆς ἀνάγκης τοὺς ἔβλαψε, αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀναπόφευχτο σὲ κάθε ἐκπαίδευση. Αὐτὴ ἡ ἄποψη ὅμως, τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν ὕπαρξη, σὰν κινητήριας δύναμης στὴν ἐξέλιξη δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀποσπάει ἀπὸ τὴ σημασία τῶν «ἐσωτερικῶν ἐξελικτικῶν τάσεων» ἂν ἀποδειχτεῖ πὼς ὑπάρχουν τέτιες.

Τώρα ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἰδιαίτερα πὼς τὰ σεξουαλικὰ ἔνστιχτα καὶ τὰ ἔνστιχτα αὐτοσυντήρησης δὲ συμπεριφέρονται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅταν ἀντιμετωπίζουν τὶς ἀνάγκες τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Τὰ ἔνστιχτα αὐτοσυντήρησης καὶ ὅ,τι ἔχει σχέση μ' αὐτὰ πλάθονται εὐκολότερα. Μαθαίνουν ἀπὸ νωρὶς νὰ συμμορφώνονται μὲ τὴν ἀνάγκη καὶ νὰ προσαρμόζουν τὴν ἀνάπτυξή τους σύμφωνα μὲ τὶς ἐντολὲς τῆς πραγματικότητας. Αὐτὸ εἶναι κατανοητό, γιατὶ δὲ μποροῦν ν' ἀποχτήσουν τὰ ἀντικείμενα ποὺ ζητοῦν μὲ κανένα ἄλλο μέσο, καὶ χωρὶς αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα τὸ ἄτομο πρέπει νὰ καταστραφεῖ. Τὰ σεξουαλικὰ ὅμως ἔνστικτα δὲν εἶναι τόσο εὔπλαστα, γιατὶ στὴν ἀρχὴ δὲν τοὺς λείπουν ποτὲ τὰ ἀντικείμενα. Μιᾶς καὶ συνδέονται παρασιτικά, στὴν πράξη, μὲ τὶς ἄλλες σωματικὲς λειτουργίες καὶ ταυτόχρονα μποροῦν νὰ ἱκανοποιηθοῦν αὐτοερωτικὰ στὸ ἴδιο τὸ σῶμα τοῦ ἀτόμου, εἶναι στὴν ἀρχὴ ἀπομονωμένες ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἐπίδραση τῆς πραγματικῆς ἀνάγκης, καὶ στοὺς περισσότερους ἀνθρώπους διατηροῦν σ' ὅλη τὴ

1. Ἑλληνικὰ στὸ κείμενο.

ζωή, ἀπὸ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ἄποψη, τὸ χαραχτήρα αὐτῆς τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς ἀπροσιτότητας σὲ ἐπιροή, κάτι ποὺ τὸ ὀνομάζουμε «παραλογισμό». Ἀκόμα ἡ ἱκανότητα γιὰ ἐκπαίδευση ἑνὸς νεαροῦ ἀτόμου κατὰ κανόνα τελειώνει ὅταν ὁ σεξουαλικὸς πόθος ξεσπάσει μὲ τὴν ὁριστική του δύναμη. Οἱ ἐκπαιδευτὲς τὸ ξέρουν αὐτὸ καὶ ἐνεργοῦν ἀνάλογα. Ἴσως ὅμως θὰ ἐπιτρέψουν στὴν ψυχανάλυση νὰ τοὺς ἐπηρεάσει ἔτσι ὥστε νὰ συγκεντρώσουν τὴν κύρια ἐκπαιδευτική τους προσπάθεια στὰ πρῶτα χρόνια τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ θηλασμοῦ κ' ἔπειτα.

Τὸ μωρὸ εἶναι συχνὰ ἕνα ὁλοκληρωμένο ἄτομο ὅταν φτάσει στὸν τέταρτο ἢ πέμπτο χρόνο τῆς ἡλικίας του κι ἀργότερα ἀποκαλύπτει ἁπλῶς αὐτὰ ποὺ προϋπῆρχαν μέσα του.

Γιὰ νὰ ἐκτιμήσουμε τὴν πλήρη σημασία αὐτῆς τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὶς δυὸ ὁμάδες τῶν ἐνστίκτων πρέπει νὰ ἀπομακρυνθοῦμε λίγο καὶ νὰ περιλάβουμε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀπόψεις ποὺ ἀξίζει νὰ ὀνομαστοῦν οἰκονομικές. Μπαίνουμε ἐδῶ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικές, ἀλλὰ δυστυχῶς σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ σκοτεινὲς περιοχὲς τῆς ψυχανάλυσης. Μποροῦμε ν' ἀναρωτηθοῦμε ἂν διακρίνεται ἕνας κύριος σκοπὸς στὴ λειτουργία τοῦ νοητικοῦ μηχανισμοῦ καὶ ἡ πρώτη μας προσέγγιση σὲ μιὰ ἀπάντηση εἶναι πὼς αὐτὸς ὁ σκοπὸς κατευθύνεται στὴν ἐξασφάλιση μιᾶς ἀπόλαυσης. Φαίνεται πὼς ὁλόκληρη ἡ ψυχική μας δραστηριότητα ἀποβλέπει στὸ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν ἀπόλαυση καὶ ν' ἀποφεύγει τὴν ὀδύνη, καὶ πὼς αὐτὸ ρυθμίζεται αὐτόματα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόλαυσης. Τώρα ὅμως θὰ θέλαμε πολὺ νὰ μάθουμε ποιές εἶναι οἱ συνθῆκες ποὺ προκαλοῦν ἀπόλαυση καὶ ὀδύνη. Ἐδῶ ὅμως ἔχουμε ὁλοκληρωτικὴ ἄγνοια. Μποροῦμε μόνο νὰ διακινδυνέψουμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ εὐχαρίστηση συνδέεται μὲ κάποιον τρόπο μὲ τὴ χαλάρωση, τὴ μείωση ἢ τὴν ἐξάλειψη τῶν διεγέρσεων ποὺ ὑπάρχουν στὸ νοητικὸ μηχανισμὸ καὶ πὼς ἡ ὀδύνη προϋποθέτει μιὰ αὔξηση αὐτῶν τῶν διεγέρσεων. Ἡ ἐξέταση τῆς πιὸ ἔντονης ἀπόλαυσης ποὺ γι αὐτὴν εἶναι ἱκανὸς ὁ ἄνθρωπος, τῆς ἀπόλαυσης στὴν ἐκτέλεση τῆς σεξουαλικῆς πράξης δὲν ἀφήνει καμιὰ ἀμφιβολία σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Μιᾶς καὶ οἱ διαδικασίες εὐχαρίστησης αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι δεμένες μὲ τὴ διανομὴ ποσοτήτων νοητικῆς διέγερσης καὶ ἐνέργειας, χαρακτηρίζουμε τὶς σκέψεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἰκονομικές. Φαίνεται πὼς μποροῦμε νὰ περιγράψουμε τὰ ἔργα καὶ τὶς πραγματοποιήσεις τοῦ νοητικοῦ μηχανισμοῦ μὲ ἄλλο τρόπο καὶ πιὸ γενικὰ δίνοντας ἔμφαση στὴν ἀπόκτηση τῆς ἀπόλαυσης. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ νοητικὸς μηχανισμὸς ἐξυπηρετεῖ τὸ σκοπὸ τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὶς μάζες τῶν ἐπερχομένων παρορμήσεων, τῶν ποσοτήτων ἐνεργείας. Εἶναι ὁλοκάθαρο πὼς τὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα ἐπιδιώκουν τὸ σκοπὸ τῆς ἱκανοποίησης ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος τῆς ἀνάπτυξής τους. Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ

διάστημα διατηροῦν αὐτὴ τὴ βασικὴ λειτουργία χωρὶς ἀλλαγή. Στὴν ἀρχὴ ἡ ἄλλη ὁμάδα, τῶν ἐνστίκτων τοῦ ἐγώ, κάνει τὸ ἴδιο. Κάτω ὅμως ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀνάγκης, τῆς διδασκάλισάς τους, σύντομα μαθαίνουν ν' ἀντικαθιστοῦν τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόλαυσης μὲ μιὰ παραλλαγή της. Τὸ ἔργο τῆς ἀποφυγῆς τῆς ὀδύνης γίνεται γι αὐτὰ σχεδὸν ἴσο σὲ σημασία μὲ κεῖνο ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἐξασφάλιση τῆς ἀπόλαυσης. Τὸ Ἐγὼ μαθαίνει ὅτι πρέπει ἀναπόφευχτα νὰ παραιτεῖται ἀπὸ τὴν ἄμεση ἱκανοποίηση, νὰ τὴν ἀναβάλλει, νὰ μάθει νὰ ὑπομένει τὴν ὀδύνη καὶ νὰ παραιτεῖται ἐντελῶς ἀπὸ ὁρισμένες πηγὲς ἀπολαύσεων. Ἔτσι γυμνασμένο τὸ ἐγὼ γίνεται «λογικό», καὶ δὲν ἐλέγχεται πιὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόλαυσης, ἀλλὰ ἀκολουθεῖ τὴν ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ, ποὺ κατὰ βάθος κι αὐτὴ ἐπιδιώκει τὴν ἀπόλαυση παρ' ὅλο ποὺ αὐτὴ ἡ ἀπόλαυση ἀναβάλλεται καὶ περιορίζεται, πραγματοποιεῖται ὅμως σὰ γεγονὸς τῆς πραγματικότητας.

Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόλαυσης, στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς προόδους στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐγώ. Ξέρουμε ἤδη ὅτι τὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα ἀκολουθοῦν ἀργὰ καὶ ἀπρόθυμα αὐτὴ τὴν ὁδό. Τώρα θὰ μάθουμε ποιὲς εἶναι οἱ συνέπειες γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ ὁ σεξουαλισμός του ἱκανοποιεῖται μὲ τόσο ἀσθενῆ ἐπαφὴ μὲ τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα. Καὶ τώρα, συμπεραίνοντας, μιὰ ἀκόμα παρατήρηση, ἀναφορικὰ μ' αὐτὴ τὴ σχέση: ἂν τὸ ἐγὼ στοὺς ἀνθρώπους ἐξελίχθηκε ὅπως καὶ τὸ λίμπιντο, δὲ θὰ ἐκπλαγεῖτε ἀκούγοντας πὼς ὑπάρχουν καὶ ἐπαναστροφὲς τοῦ ἐγὼ καὶ θὰ θελήσετε νὰ μάθετε τὸ ρόλο ποὺ παίζουν αὐτὲς οἱ ἐπαναστροφὲς τοῦ ἐγώ, στὴν ἀνάπτυξη τῶν νευρωτικῶν ἀσθενειῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΡΟΠΟΙ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΩΝ

Στὰ μάτια τοῦ μεγάλου κοινοῦ, τὰ συμπτώματα ἀποτελοῦν τὴν οὐσία μιᾶς ἀσθενείας, καὶ γι αὐτὸ τὸ κοινό, θεραπεία σημαίνει ἀπάλειψη τῶν συμπτωμάτων. Στὴν ἰατρική, ὡστόσο, θεωροῦμε πὼς εἶναι σημαντικὸ νὰ κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στὰ συμπτώματα καὶ τὴν ἀσθένεια καὶ νὰ μὴ θεωροῦμε πὼς ἡ ἐξαφάνιση τῶν συμπτωμάτων ταυτίζεται μὲ τὴ θεραπεία τῆς ἀσθενείας. Τὸ μόνο χειροπιαστὸ ὅμως στοιχεῖο τῆς ἀσθενείας ποὺ παραμένει μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν συμπτωμάτων, εἶναι ἡ ἱκανότητα νὰ σχηματίζει νέα συμπτώματα. Γι αὐτὸ πρὸς τὸ παρὸν ἂς υἱοθετήσουμε τὴν λαϊκὴ ἄποψη καὶ ἂς θεωρήσουμε τὴ γνώση τῶν θεμελίων τῶν συμπτωμάτων σὰν ταυτόσημη μὲ τὴ γνώση τῆς ἀσθενείας.

Τὰ συμπτώματα — φυσικὰ ἀπασχολούμαστε ἐδῶ μὲ νοητικὰ (ἢ ψυχογενῆ) συμπτώματα καὶ ἀσθένειες τοῦ νοῦ — εἶναι ἐνέργειες βλαβερὲς ἢ τουλάχιστον ἄχρηστες στὴ ζωὴ σὰν σύνολο. Ὁ ἀσθενὴς συχνὰ παραπονεῖται ὅτι τὸν ἐνοχλοῦν ἢ ὅτι συνεπάγονται ὀδύνη καὶ ἀπόγνωση. Ἡ κυρία βλάβη ποὺ προκαλοῦν βρίσχεται στὴ σπατάλη νοητικῆς ἐνέργειας ποὺ συνεπάγονται καὶ ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ στὴν ἐνέργεια ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ τὰ καταπολεμήσει. Ἐκεῖ ποὺ τὰ συμπτώματα ἔχουν ἀναπτυχθεῖ σὲ μεγάλο βαθμό, αὐτὰ τὰ δυὸ εἴδη προσπάθειας μποροῦν νὰ ἀπαιτήσουν

τέτια δαπάνη ἐνέργειας ὥστε ὁ ἀσθενὴς νὰ ἐξαντλεῖται τόσο πολὺ σὲ νοητικὴ ἐνέργεια ὥστε νὰ μὴ τοῦ ἀπομένει ἀρκετὴ γιὰ τοὺς σημαντικοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς του. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὸ ποσοστὸ τῆς ἐνέργειας ποὺ ἀφαιρεῖται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, γι αὐτὸ θὰ δεῖτε πὼς ἡ «ἀρρώστια» εἶναι κατ' οὐσίαν μιὰ πρακτικὴ ὑπόθεση. Ἂν ὅμως τὴν ἐξετάσετε ἀπὸ θεωρητικὴ ἄποψη καὶ ἀγνοήσετε αὐτὸ τὸ πρόβλημα βαθμοῦ μπορεῖτε νὰ πεῖτε πολὺ καλὰ πὼς εἴμαστε ὅλοι ἄρρωστοι, δηλαδὴ νευρωτικοί. Γιατὶ οἱ προϋποθέσεις ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων μποροῦν νὰ ἀνακαλυφθοῦν καὶ σὲ φυσιολογικοὺς ἀνθρώπους.

Γιὰ τὰ νευρικὰ συμπτώματα ξέρουμε ἤδη πὼς εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς σύγκρουσης ποὺ γεννιέται ἅμα ἀναζητεῖται μιὰ καινούργια μορφὴ ἱκανοποίησης τοῦ λίμπιντο. Οἱ δυὸ δυνάμεις ποὺ ἦρθαν σὲ ἀντίθεση ξανασυναντῶνται στὸ σύμπτωμα καὶ συνταυτίζονται μ' ἕναν σ υ μ β ι β α σ μ ὸ ποὺ περιέχεται στὸ σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ τὸ σύμπτωμα δείχνει μιὰ τέτια ἀντοχή. Ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρές. Ξέρουμε ἀκόμα πὼς ἕνας ἀπὸ τοὺς δυὸ ἀντιπάλους στὴ σύγκρουση εἶναι τὸ ἀνικανοποίητο λίμπιντο, ποὺ ἡ πραγματικότητα τὸ ἔχει ἀποστερήσει καὶ τώρα ὑποχρεώνεται νὰ ἀναζητήσει ἄλλο δρόμο ἱκανοποίησης. Ἂν ἡ πραγματικότητα παραμένει ἀνένδοτη, ἀκόμα καὶ ὅταν τὸ λίμπιντο εἶναι προετοιμασμένο νὰ δεχτεῖ ἄλλο ἀντικείμενο στὴ θέση ἐκείνου ποὺ τοῦ ἀρνήθηκαν, τότε τὸ λίμπιντο καταφεύγει στὴν ἐπαναστροφὴ καὶ ἀποζητάει τὴν ἱκανοποίηση σὲ μιὰ ἀπ' τὶς ὀργανώσεις ποὺ ἔχει ἤδη ξεπεράσει ἢ σ' ἕνα ἀπ' τὰ ἀντικείμενα ποὺ ἔχει ἐγκαταλείψει προηγουμένως. Τὸ λίμπιντο προσελκύεται στὸ δρόμο τῆς ἐπαναστροφῆς ἀπὸ τὶς καθηλώσεις ποὺ ἄφησε πίσω του σ' αὐτὲς τὶς θέσεις στὴν ἀνάπτυξή του.

Τώρα ὁ δρόμος τῆς διαστροφῆς διακλαδίζεται ἀπότομα ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς νεύρωσης. Ἐὰν αὐτὲς οἱ ἐπαναστροφὲς δὲν προκαλέσουν μιὰν ἀπαγόρευση ἀπὸ μέρους τοῦ ἐγὼ δὲν ἐπακολουθεῖ καμιὰ νεύρωση. Τὸ λίμπιντο θὰ πετύχει νὰ ἐξασφαλίσει μιὰ πραγματική, ἂν καὶ ὄχι ὁμαλὴ ἱκανοποίηση. Ἂν ὅμως τὸ ἐγώ, ποὺ ἐλέγχει ὄχι μόνο τὴ συνειδητότητα ἀλλὰ καὶ τὸ κινητικὸ νευρικὸ σύστημα καὶ κατὰ συνέπεια καὶ τὴν οὐσιαστικὴ πραγματοποίηση τῶν νοητικῶν παρορμήσεων, δὲν συμφωνεῖ μ' αὐτὲς τὶς ἐπαναστροφές, ἐπακολουθεῖ σύγκρουση. Τὸ λίμπιντο ἀποκλείεται, οὐσιαστικά, καὶ πρέπει νὰ ἀναζητήσει μιὰ διέξοδο ἀπὸ τὴν ὁποία νὰ μπορεῖ ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ φόρτισή του σύμφωνα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόλαυσης. Πρέπει νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ ἐγώ. Οἱ καθηλώσεις στὸ δρόμο τῆς ἀνάπτυξης ποὺ τώρα τὸν διατρέχει ἀναδρομικὰ — καθηλώσεις ἐναντίον τῶν ὁποίων τὸ ἐγὼ εἶχε προφυλαχθεῖ μὲ ἀπωθήσεις — προσφέρουν ἀκριβῶς μιὰ τέτια διέξοδο. Τρέχοντας πρὸς τὰ πίσω καὶ ανα-«κατέχοντας» τὶς

καταπνιγμένες αὐτὲς θέσεις, τὸ λίμπιντο ἀποσύρεται ἀπὸ τὸ ἐγὼ καὶ τοὺς νόμους του, ἐγκαταλείπει ὅμως ἐπίσης καὶ ὅλη τὴν ἐξάσκηση ποὺ ἀπέκτησε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἐγώ. Εἴταν ὑπάκουο ὅσον καιρὸ μποροῦσε νὰ ἐλπίζει σὲ μιὰ ἱκανοποίηση. Κάτω ἀπὸ τὴν διπλὴ πίεση τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς στέρησης γίνεται ἀνυπότακτο καὶ ἀναπολεῖ παλαιότερες εὐτυχισμένες μέρες. Αὐτὸ εἶναι ἕνα ἀναλλοίωτο βασικὸ χαραχτηριστικό του. Οἱ ἰδέες πρὸς τὶς ὁποῖες τώρα τὸ λίμπιντο μεταφέρεται ἀνήκουν στὸ ἀσυνείδητο σύστημα καὶ ὑπόκεινται σὲ εἰδικὲς διαδικασίες ποὺ χαραχτηρίζουν αὐτὸ τὸ σύστημα — δηλαδή, συμπύκνωση καὶ μετατόπιση. Δημιουργοῦνται ἔτσι συνθῆκες ποὺ ἀνταποκρίνονται ἀκριβῶς στὶς συνθῆκες τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ὀνείρων. Ἀκριβῶς ὅπως τὸ λανθάνον ὄνειρο, ποὺ πρωτοσχηματίστηκε στὸ ἀσυνείδητο ἀπὸ τὶς καθαυτὸ σκέψεις, καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἐκπλήρωση μιᾶς ἀσυνείδητης φαντασίωσης - ἐπιθυμίας, συναντάει κάποια (πρό) συνειδητὴ δραστηριότητα ποὺ ἀσκεῖ μιὰ λογοκρισία πάνω του, καὶ ἐπιτρέπει, σύμφωνα μὲ τὴν ἐτυμηγορία της, τὸ σχηματισμὸ ἑνὸς συμβιβασμοῦ στὸ ἔκδηλο ὄνειρο, ἔτσι καὶ οἱ ἰδέες πρὸς τὶς ὁποῖες εἶναι προσκολλημένο τὸ λίμπιντο («ἀντιπροσωπευτικὲς τοῦ λίμπιντο») στὸ ἀσυνείδητο εἶναι ἀκόμα ὑποχρεωμένες νὰ λάβουν ὑπόψη τους τὴ δύναμη τοῦ προσυνειδητοῦ ἐγώ. Ἡ ἀντίθεση ἐναντίον του ποὺ ἀσκεῖ τὸ ἐγὼ ἐπακολουθεῖ σὰ μιὰ ἀντι-κάθεξη καὶ τὸ ὑποχρεώνει νὰ προσλάβει μιὰ μορφὴ ἔκφρασης μὲ τὴν ὁποία οἱ ἀντιτιθέμενες δυνάμεις μποροῦν ἐπίσης ταυτόχρονα νὰ βροῦν κάποια ἔκφραση. Μ᾿ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ σύμπτωμα τότε ἐμφανίζεται σὰ μιὰ ἐκπροσώπιση, διεστραμμένη μὲ πολλοὺς τρόπους τῆς ἀσυνείδητης ἐκπλήρωσης τῆς ἐπιθυμίας τοῦ λίμπιντο, σὰν μιὰ ἔξυπνα διαλεγμένη πράξη μὲ δυὸ ἀπόλυτα ἀντιφατικὰ νοήματα. Μόνο σ᾿ αὐτὸ τὸ τελευταῖο σημεῖο ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ σχηματισμὸ τοῦ ὀνείρου καὶ τὸ σχηματισμὸ τοῦ συμπτώματος. Γιατὶ ὁ προσυνειδητὸς σκοπὸς στὸ σχηματισμὸ τοῦ ὀνείρου εἶναι μόνο νὰ προστατέψει τὸν ὕπνο καὶ νὰ μὴν ἐπιτρέψει τίποτε ποὺ θὰ τὸ ἐμπόδιζε νὰ εἰσδύσει στὴ συνειδητότητα. Δὲν ἐπιμένει στὸ νὰ φέρει ἀντιμέτωπους τὴν ἀσυνείδητη παρόρμηση ἐπιθυμίας μὲ ἕνα ἀπότομο ἀπαγορευτικὸ «Ὄχι».

Μπορεῖ νὰ εἶναι πιὸ ἀνεκτικὸ γιατὶ ἕνα κοιμώμενο πρόσωπο εἶναι σὲ λιγότερο ἐπικίνδυνη θέση. Ἡ κατάσταση τοῦ ὕπνου εἶναι ἀρκετή, καθ᾿ ἑαυτὴ νὰ ἐμποδίσει τὴν ἐπιθυμία νὰ γίνει πραγματικότητα.

Βλέπετε πῶς αὐτὴ ἡ διαφυγὴ τοῦ λίμπιντο κάτω ἀπὸ συνθῆκες σύγκρουσης γίνεται ἐφικτὴ ἀπὸ τὴν ὕπαρξη τῶν καθηλώσεων. Ἡ ἀναδρομικὴ ἐπαναφορὰ τοῦ λίμπιντο σ᾿ αὐτὲς τὶς καθηλώσεις ἐπιτρέπει νὰ παρακάμπτονται οἱ ἀπωθήσεις καὶ τὸ λίμπιντο νὰ ἀποφορτίζεται, δηλαδὴ νὰ ἱκανοποιεῖται, ὑπὸ τὸν ὅρο νὰ διατηροῦνται ὡστόσο οἱ προϋποθέσεις τοῦ συμβιβασμοῦ. Μ᾿ αὐ-

τὸν τὸν ἑλιγμὸ μέσα ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο καὶ τὶς παλιὲς καθηλώσεις τὸ λίμπιντο τελικὰ πετυχαίνει μιὰ πραγματικὴ ἱκανοποίηση, ἂν καὶ ἡ ἱκανοποίηση αὐτὴ εἶναι πολὺ περιορισμένη καὶ μόλις ἀναγνωρίζεται σὰν τέτια. Ἐπιτρέψτε μου νὰ προσθέσω δυὸ παρατηρήσεις, σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα. Πρῶτα θὰ σημειώσετε πόσο στενὰ συνδεμένα δείχνονται τὸ λίμπιντο καὶ τὸ ἀσυνείδητο ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τὸ ἐγώ, ἡ συνειδητότητα καὶ ἡ πραγματικότητα ἀπὸ τὴν ἄλλη, παρ' ὅλο πoὺ δὲν ὑπῆρχαν τέτιοι δεσμοί, στὴν ἀρχή, μεταξύ τους. Καὶ δεύτερο, ἐπιτρέψε μου νὰ σᾶς πῶ πὼς ὅλα ὅσα εἶπα καὶ ἔχω ἀκόμα νὰ πῶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀφοροῦν μόνο τὴ νεύρωση τῆς ὑστερίας.

Ποῦ βρίσκει τὸ λίμπιντο τὶς καθηλώσεις ποὺ χρειάζεται γιὰ νὰ ξεπεράσει τὶς ἀπωθήσεις; Στὶς δραστηριότητες καὶ τὶς ἐμπειρίες τοῦ παιδικοῦ σεξουαλισμοῦ, στὶς συστατικὲς τάσεις καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς παιδικῆς ἡλικίας ποὺ ἔχουν ἀποριφθεῖ καὶ ἐγκαταληφθεῖ. Σ' αὐτά, λοιπόν, ἐπιστρέφει τὸ λίμπιντο. Ἡ σημασία τῆς παιδικῆς ἡλικίας εἶναι διπλή. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ οἱ συγγενεῖς ἐνστιχτώδεις διαθέσεις ἐμφανίζονται τότε ἀκριβῶς κι ἀπ' τὴν ἄλλη τ' ἄλλα ἔνστιχτα ξυπνοῦν τότε ἐπίσης γιὰ πρώτη φορὰ καὶ δραστηριοποιοῦνται ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις καὶ τυχαῖα γεγονότα. Κατὰ τὴν ἄποψή μου εἴμαστε ἀπόλυτα δικαιολογημένοι διατυπώνοντας αὐτὴ τὴ διχοτόμηση. Κανένας δὲ θὰ ἀμφισβητήσει βέβαια ὅτι ἡ ἔμφυτη προδιάθεση κατορθώνει νὰ ἐκφραστεῖ, ἀλλὰ ἡ ψυχανάλυση μᾶς ἀναγκάζει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι καὶ ἐντελῶς τυχαῖες ἐμπειρίες στὴν παιδικὴ ἡλικία, μποροῦν νὰ προκαλέσουν καθηλώσεις τοῦ λίμπιντο. Οὔτε βλέπω καμιὰ θεωρητικὴ δυσκολία σ' αὐτό. Οἱ ὀργανικὲς προϋποθέσεις εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία τὰ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποτελέσματα τῶν ἐμπειριῶν παλαιοτέρων προγόνων. Κι αὐτὲς κάποτε ἔχουν ἀποχτηθεῖ. Χωρὶς τέτια απόχτηση χαραχτηριστικῶν δὲ θὰ ὑπῆρχε κληρονομικότητα. Καὶ μπορεῖ νὰ παραδεχτεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἀπόχτηση χαραχτηριστικῶν ποὺ θὰ μεταδοθοῦν στὶς ἀκόλουθες γενεὲς θὰ σταματοῦσε ξαφνικὰ στὴ γενεὰ ποὺ παρατηροῦμε σήμερα; Ἡ σημασία τῶν παιδικῶν ἐμπειριῶν δὲν πρέπει, ὡστόσο, νὰ παραβλεφτεῖ ἐντελῶς, ὅπως τόσο συχνὰ συμβαίνει ὑπὲρ τῶν προγονικῶν ἐμπειριῶν ἢ τῶν ἐμπειριῶν στὴν ἐνήλικη ζωή, ἀλλὰ ἀντίθετα θὰ πρέπει νὰ ἐκτιμηθεῖ ἰδιαίτερα.

Οἱ συνέπειές τους μάλιστα εἶναι μεγαλύτερες γιατὶ συμβαίνουν σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀτελοῦς ἀνάπτυξης καὶ γι αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο εἶναι πιθανὸ νὰ ἔχουν τραυματικὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ἐργασία ποὺ ἔκανε ὁ Ροὺ καὶ ἄλλοι γιὰ τὸ μηχανισμὸ τῆς ἀνάπτυξης ἔδειξε πὼς μιὰ βελόνα ποὺ τρυπάει μιὰ ἐμβρυϊκὴ μάζα κυττάρων τὴν ὥρα ποὺ πολλαπλασιάζονται μπορεῖ νὰ προκαλέσει σοβαρὲς διαταραχὲς τῆς ἀνάπτυξης. Ἡ ἴδια ἐνέργεια σὲ μιὰ νύμφη ἢ ἕνα ἐντελῶς ἀναπτυγμένο ζῶο, θὰ εἶταν ἀβλαβής.

Ἡ καθήλωση τοῦ λίμπιντο σ' ἕναν ἐνήλικον ποὺ τὴν ἀναφέραμε σὰν ἕναν παράγοντα στὴν αἰτιολογία τῶν νευρώσεων, μπορεῖ νὰ διαιρεθεῖ τώρα σὲ δυὸ ἀκόμα στοιχεῖα: τὴν κληρονομημένη προδιάθεση καὶ τὴν προδιάθεση ποὺ ἀποκτᾶται στὴν πρώϊμη παιδικὴ ἡλικία. Μιᾶς κ' ἕνας σχηματικὸς τρόπος παρουσίασης εἶναι πάντα εὐπρόσδεχτος ἀπὸ ἕνα σπουδαστὴ ἂς διατυπώσουμε αὐτὲς τὶς σχέσεις ὡς ἑξῆς:

ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΝΕΥΡΩΣΗΣ = | Προδιάθεση ποὺ προκύπτει ἀπ' τὴν καθήλωση τοῦ Λίμπιντο | + | Τυχαῖες τραυματικὲς ἐμπειρίες |

Σεξουαλικὴ κράση (Προγονικὲς ἐμπειρίες) — Παιδικὲς ἐμπειρίες

Ἡ κληρονομικὴ σεξουαλικὴ κράση προσφέρει μεγάλη ποικιλία προδιαθέσεων, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἡ συνθετικὴ παρόρμηση μόνη σὲ συνδυασμὸ μὲ ἄλλες, ἔχει ἰδιαίτερα τονισθεῖ. Μαζὶ μὲ τὶς παιδικὲς ἐμπειρίες, ἡ σεξουαλικὴ κράση ἀποτελεῖ μιὰ ἀκόμα «συμπληρωματικὴ σειρὰ» ἐντελῶς ὅμοια μ' ἐκείνη ποὺ περιγράψαμε ἤδη ὅτι σχηματίζεται ἀπὸ τὴν προδιάθεση καὶ τὶς τυχαῖες ἐμπειρίες ἑνὸς ἐνηλίκου. Σὲ κάθε σειρὰ συναντιόνται ὅμοιες ἀκραῖες περιπτώσεις καὶ ὅμοιοι βαθμοὶ καὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν σχετικῶν παραγόντων. Θὰ εἴταν σωστὸ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ ἐξετάσουμε ἂν τὸ πιὸ χτυπητὸ ἀπὸ τὰ δυὸ εἴδη τῆς ἐπαναστροφῆς τοῦ λίμπιντο (ἐκείνης ποὺ ἐπιστρέφει στὰ πιὸ πρώϊμα στάδια τῆς σεξουαλικῆς ὀργάνωσης) δὲν καθορίζεται πρωταρχικὰ ἀπὸ τοὺς κληρονομικοὺς παράγοντες, ἡ ἀπάντηση ὅμως σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα καλύτερα ν' ἀναβληθεῖ ὥσπου νὰ ἐξετάσουμε μεγαλύτερη ποικιλία νευρωτικῶν ἀσθενειῶν.

Τώρα ἂς ἀφιερώσουμε τὴν προσοχή μας στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀναλυτικὴ ἔρευνα δείχνει πὼς τὸ λίμπιντο τῶν νευρωτικῶν εἶναι προσκολλημένο στὶς παιδικὲς σεξουαλικές τους ἐμπειρίες. Κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ φῶς οἱ ἐμπειρίες αὐτὲς φαίνονται νὰ ἔχουν τεράστια σημασία στὴ ζωὴ καὶ τὶς ἀσθένειες τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ ἡ σημασία παραμένει ἀμείωτη ὅσον ἀφορᾶ τὸ θεραπευτικὸ ἔργο τῆς ψυχανάλυσης. Ὅταν ὅμως ἐξεταστοῦν ἀπὸ ἄλλη ἄποψη εἶναι εὔκολο νὰ δοῦμε πὼς ὑπάρχει ἐδῶ ἕνας κίνδυνος παρεξήγησης, κίνδυνος ποὺ μπορεῖ νὰ μᾶς παρασύρει νὰ ἀτενίζουμε τὴ

ζωὴ ὑπερβολικὰ ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ πρῖσμα τῶν νευρωτικῶν. Ἡ σημασία τῶν παιδικῶν ἐμπειριῶν μειώνεται στὸ κάτω - κάτω ἀπὸ τὴ σκέψη πὼς τὸ λίμπιντο ἐπαναστρέφει σ' αὐτὲς ἀφοῦ διωχτεῖ ἀπὸ τὶς μεταγενέστερές του θέσεις. Αὐτὸ θὰ μᾶς ὁδηγοῦσε στὸ ἀντίθετο συμπέρασμα, ὅτι οἱ ἐμπειρίες τοῦ λίμπιντο δὲν ἔχουν σημασία τὴν ἐποχὴ ποὺ συμβαίνουν, ἀλλὰ τὴν ἀποχτοῦν μόνο ἀργότερα μὲ τὴν ἐπαναστροφή. Θὰ θυμηθεῖτε πὼς συζητήσαμε ἕνα ὅμοιο ἐνδεχόμενο νωρίτερα, ὅταν ἐξετάζαμε τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα.

Δὲν εἶναι πάλι δύσκολο ν' ἀποφανθοῦμε γι αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἡ διαπίστωση εἶναι ἀναμφισβήτητα σωστὴ ὅτι ἡ ἐπαναστροφὴ αὐξάνει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ φόρτιση τῶν παιδικῶν ἐμπειριῶν μὲ λίμπιντο καὶ συνεπῶς καὶ τὴν νοσογόνο τους σημασία. Θὰ εἶταν ὅμως λάθος νὰ θεωρήσουμε πὼς αὐτὸ μονάχα εἶναι τὸ ἀποφασιστικό. Πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπόψη καὶ ἄλλες σκέψεις. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἡ παρατήρηση δείχνει μὲ τρόπο ποὺ ἀποκλείει κάθε ἀμφιβολία ὅτι οἱ παιδικὲς ἐμπειρίες ἔχουν τὴν σημασία τους ποὺ ἀποδείχνεται ἤδη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ὑπάρχουν, πραγματικά, νευρώσεις καὶ στὰ παιδιά. Στὶς νευρώσεις τους ὁ παράγοντας τῆς μετατόπισης πρὸς τὰ πίσω στὸ χρόνο εἶναι ἀναγκαστικὰ περιορισμένος ἢ καὶ ἀπουσιάζει ἐντελῶς καὶ ἡ ἐμφάνιση τῆς ἀρρώστιας ἀκολουθεῖ ἀμέσως τὴν τραυματικὴ ἐμπειρία. Ἡ μελέτη τῶν παιδικῶν νευρώσεων μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ πολλοὺς κινδύνους νὰ παρεξηγήσουμε τὶς νευρώσεις τῶν ἐνηλίκων, ὅπως καὶ τὰ ὄνειρα τῶν παιδιῶν μᾶς ἔδωσαν τὸ κλειδὶ γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ὀνείρων τῶν ἐνηλίκων. Ἡ νεύρωση στὰ παιδιὰ εἶναι πολὺ συχνή, πολὺ πιὸ συχνὴ ἀπὸ ὅσο τὸ ὑποθέτουν συνήθως. Πολλὲς φορὲς παραβλέπεται, θεωρεῖται σὰ μιὰ ἐκδήλωση κακῆς συμπεριφορᾶς ἢ ἀταξίας, καὶ συχνὰ περιορίζεται ἀπὸ τὸν παιδαγωγό. Ὅταν ὅμως τὴ δοῦμε ἀναδρομικὰ μποροῦμε νὰ τὴν ἀναγνωρίσουμε πολὺ εὔκολα. Ἐμφανίζεται πολὺ συχνὰ μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἀγχώδους ὑστερίας. Θὰ μάθουμε τί σημαίνει αὐτὸ σὲ μιὰ ἄλλη εὐκαιρία. Ὅταν ἐκδηλωθεῖ μιὰ νεύρωση ἀργότερα στὴ ζωή, ἡ ἀνάλυση ἀποκαλύπτει πάντα πὼς εἶναι ἄμεση συνέχεια τῆς παιδικῆς ἐκείνης νεύρωσης, ποὺ ἴσως εἶχε ἐκφραστεῖ μόνο σὲ μιὰ συγκαλυμένη καὶ ἐμβρυώδη μορφή. Ὅπως ἐλέχθη, ὡστόσο, ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου ἡ παιδικὴ νευρικότητα μεταμορφώνεται σὲ ἰσόβια ἀσθένεια χωρὶς διακοπή. Σὲ λίγες περιπτώσεις μπορέσαμε ν' ἀναλύσουμε ἕνα παιδὶ ποὺ βρισκόταν πραγματικὰ σὲ κατάσταση νεύρωσης. Πολὺ πιὸ συχνὰ ἀναγκαστήκαμε νὰ ἱκανοποιηθοῦμε μὲ τὴν ἀναδρομικὴ διαπίστωση μιᾶς παιδικῆς νεύρωσης ἀπὸ ἀσθενεῖς ποὺ ἀρρώστησαν σὲ ὥριμη ἡλικία, ὁπότε πρέπει νὰ φροντίσει κανεὶς γιὰ ὅλες τὶς σχετικὲς διορθώσεις καὶ προφυλάξεις. Κατὰ δεύτερο λόγο, θὰ εἶταν βέβαια ἀνεξήγητο τὸ λίμπιντο νὰ ἐπαναστρέφει τόσο ταχτικὰ στὴν παιδικὴ ἡλικία, ἂν

δὲν ὑπῆρχε ἐκεῖ κάτι ποὺ νὰ τὸ ἑλκύει. Ἡ καθήλωση σὲ ὁρισμένα στάδια τῆς ἀνάπτυξης, ποὺ ὑποθέτουμε, ἔχει κάποιο νόημα μονάχα ἂν συνδέεται μὲ ἕνα συγκεκριμένο ποσὸ ἐνεργείας τοῦ λίμπιντο. Τελικὰ μπορῶ νὰ τονίσω πὼς ὑπάρχει ἐδῶ μιὰ συμπληρωματικὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἔνταση καὶ τὴ νοσογόνο σημασία τῶν παιδικῶν καὶ τῶν νεωτέρων ἐμπειριῶν, πάλι ὅμοια σχέση μ' ἐκείνη ποὺ ἀνακαλύψαμε στὶς ἄλλες δυὸ σειρὲς ποὺ μελετήσαμε ἤδη. Ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου ὅλα τὰ αἴτια ἀνάγονται στὶς σεξουαλικὲς ἐμπειρίες τῆς παιδικῆς ἡλικίας, περιπτώσεις, ὅπου αὐτὲς οἱ ἐντυπώσεις εἶχαν ἀναμφίβολα τραυματικὸ ἀποτέλεσμα ποὺ γιὰ νὰ προκύψει δὲ χρειαζόταν παρὰ μιὰ μέση σεξουαλικὴ κράση καὶ ἡ ἀνωριμότητα τοῦ παιδιοῦ. Ὑπάρχουν ὅμως κι ἄλλες ὅπου ἡ αἰτία βρίσκεται σὲ μεταγενέστερες συγκρούσεις καὶ ἡ ἀναλυτικὴ ἔμφαση στὶς ἐντυπώσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας φαίνεται νὰ εἶναι μόνο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπαναστροφῆς. Ὑπάρχουν, γι αὐτό, τὰ δυὸ ἄκρα — «ἀνάπτυξη ποὺ ἀνακόπηκε» καὶ «ἐπαναστροφὴ» — καὶ ἀνάμεσά τους κάθε βαθμὸς συνδυασμοῦ τῶν δυὸ παραγόντων.

Αὐτὸ ἔχει κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ κείνους ποὺ προσβλέπουν στὴν παιδαγωγικὴ γιὰ τὴν παρεμπόδιση τῶν νευρώσεων μὲ ἔγκαιρη ἐπέμβαση στὴν πορεία τῆς σεξουαλικῆς ἀνάπτυξης τοῦ παιδιοῦ. Ὅσο ἡ προσοχὴ κατευθύνεται κυρίως στὶς παιδικὲς σεξουαλικὲς ἐμπειρίες θὰ πίστευε κανεὶς ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ γίνει τὸ κάθε τί γιὰ τὴν προφύλαξή του ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες νευρώσεις ἐξασφαλίζοντας στὸ παιδὶ καθυστερημένη σεξουαλικὴ ἀνάπτυξη καὶ προφυλάσσοντάς το ἀπὸ κάθε τέτια ἐμπειρία. Ξέρουμε ὅμως ὅτι οἱ συνθῆκες ποὺ προκαλοῦν τὴ νεύρωση εἶναι πιὸ περίπλοκες ἀπ' αὐτὸ καὶ ὅτι δὲ μποροῦν νὰ ἐπηρεαστοῦν γενικὰ μὲ τὸ νὰ προσέχουμε τὸν ἕνα παράγοντα μονάχα. Ἡ αὐστηρὴ ἐπιτήρηση τοῦ παιδιοῦ χάνει τὴν ἀξία της γιατὶ εἶναι ἀνίσχυρη ἀπέναντι στὸν κληρονομικὸ παράγοντα. Καὶ κάτι παραπάνω: εἶναι πιὸ δύσκολο νὰ ἐπιτευχθεῖ ἀπ' ὅσο τὸ φαντάζονται οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν παιδαγωγική. Καὶ περιέχει δυὸ κινδύνους ποὺ δὲν πρέπει νὰ παραβλεφθοῦν ἐπιπόλαια. Μπορεῖ νἆναι βλαβερή, γιατὶ εὐνοεῖ ἕναν ὑπερβολικὸ βαθμὸ σεξουαλικῆς ἀπώθησης, καὶ εἶναι ἐπιζήμια, γιατὶ παραδίδει τὸ παιδὶ στὴ ζωὴ χωρὶς δύναμη νὰ ἀντισταθεῖ στὶς ἔντονες ἀξιώσεις τοῦ σεξουαλισμοῦ του ποὺ θὰ ἐμφανιστοῦν ἀσφαλῶς στὴν ἐφηβεία.

Γι αὐτὸ εἶναι ἀμφίβολο ἂν ἡ προφύλαξη στὴν παιδικὴ ἡλικία μπορεῖ νὰ ἔχει ὠφέλιμα ἀποτελέσματα κι ἂν δὲ θἄταν προτιμότερο ν' ἀλλάξουμε τὴ στάση μας ἀπέναντι στὴν πραγματικότητα κι ἀπ' αὐτὴ νὰ ξεκινήσουμε στὶς προσπάθειές μας νὰ προλάβουμε τὶς νευρώσεις.

Ἂς γυρίσουμε στὴν ἐξέταση τῶν συμπτωμάτων. Δίνουν μίαν ἱκανοποίηση στὴ θέση ἐκείνης ποὺ στερούμαστε στὴν πρα-

γματικότητα. Τὸ πραγματοποιοῦν μὲ μέσο τὴν ἐπαναστροφὴ τοῦ λίμπιντο σὲ μιὰ προηγούμενη ἐποχὴ τῆς ζωῆς, μὲ τὴν ὁποία ἡ ἐπαναστροφὴ εἶναι ἄρηχτα συνδεδεμένη, μιὰ ἐπαναστροφὴ σὲ παλιότερες φάσεις τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀντικειμένου ἢ τῆς ὀργάνωσης. Μάθαμε πρὶν λίγο ὅτι ὁ νευρωτικὸς εἶναι δ ε μ έ ν ο ς κατὰ κάποιο τρόπο μὲ μιὰ παλιὰ περίοδο τῆς ζωῆς του. Ξέρουμε τώρα ὅτι ἡ περίοδος αὐτὴ στὸ παρελθὸν εἶναι μιὰ περίοδος ὅπου τὸ λίμπιντό του μποροῦσε ν' ἀπολαύσει τὴν ἱκανοποίηση, κ' εἴταν κατὰ συνέπεια εὐτυχισμένο. Ἀτενίζει τὸ παρελθόν του ἀναζητώντας κάποια τέτια περίοδο, καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ τὴν ἀναζητεῖ ἀκόμα καὶ ἂν πρέπει νὰ γυρίσει στὴν ἐποχὴ ποὺ θήλαζε γιὰ νὰ τὴν βρεῖ σύμφωνα μὲ τὶς ἀναμνήσεις του ἢ τὴ φαντασία του ὅπως τὴ διαμορφώσανε οἱ μεταγενέστερες ἐπιδράσεις. Κατὰ κάποιο τρόπο τὸ σύμπτωμα ἀναπαράγει αὐτὸν τὸν παλιὸ παιδικὸ τρόπο ἱκανοποίησης, ὅσο καὶ ἂν εἶναι μεταμφιεσμένος ἀπὸ τὴ λογοκρισία ποὺ συνεπάγεται ἡ σύγκρουση, καὶ ἔχει μεταβληθεῖ συνήθως σὲ αἴσθημα ὀδύνης καὶ ἔχει ἀνακατευτεῖ μὲ στοιχεῖα παρμένα ἀπὸ τὶς ἐμπειρίες ποὺ ἔχουν ὁδηγήσει στὸ ξέσπασμα τῆς ἀρρώστιας. Τὸ εἶδος τῆς ἱκανοποίησης ποὺ προκαλεῖ τὸ σύμπωμα ἔχει πολλὰ γνωρίσματα ποὺ μᾶς ξενίζουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐνδιαφερόμενο ἄτομο δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν ἱκανοποίηση καὶ τὴ νιώθει σὰν πόνο ἢ ὀδύνη καὶ παραπονεῖται γι αὐτήν.

Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ὀφείλεται στὴ νοητικὴ σύγκρουση, ποὺ κάτω ἀπὸ τὴν πίεσή της διαμορφώθηκε τὸ σύμπτωμα. Ἐκεῖνο ποὺ εἴταν κάποτε μιὰ ἱκανοποίηση πρέπει τώρα νὰ προκαλεῖ ἀντίσταση ἢ φρίκη στὸν ἀσθενῆ. Μᾶς εἶναι πολὺ γνωστὸ ἕνα ἁπλὸ ἀλλὰ διδακτικὸ παράδειγμα μιᾶς τέτιας ἀλλαγῆς συναισθήματος: τὸ ἴδιο τὸ παιδὶ ποὺ βύζαινε γάλα μὲ λαιμαργία ἀπὸ τὸ στῆθος τῆς μητέρας του δείχνει συχνὰ μερικὰ χρόνια ἀργότερα, μία ἰσχυρὴ ἀποστροφὴ γιὰ τὸ γάλα ποὺ δύσκολα μπορεῖ νὰ ξεπεραστεῖ μονάχα μὲ τὴν ἀνατροφή. Αὐτὴ ἡ ἀπέχθεια ἐντείνεται ὡς τὸ σημεῖο τῆς φρίκης ἂν τὸ γάλα ἢ ὁποιοδήποτε ἄλλο ὑγρό, ποὺ τὸ περιέχει, ἔχει σχηματίσει ἀπὸ πάνω μιὰ πέτσα. Εἶναι δυνατὸ αὐτὴ ἡ πέτσα νὰ φέρνει στὴ μνήμη τὸ στῆθος τῆς μητέρας ποὺ ἄλλοτε τὸ ποθοῦσε τόσο φλογερά. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἐπενέβη στὸ μεταξὺ ἡ τραυματικὴ ἐμπειρία τῆς ἀπογαλάχτισης.

Ὑπάρχει ἀκόμα κάτι ἄλλο ποὺ κάνει τὰ συμπτώματα νὰ φαίνονται ἀλλόκοτα καὶ ἀνεξήγητα σὰν μέσα ἱκανοποίησης τοῦ λίμπιντο. Δὲ μᾶς θυμίζουν καθόλου αὐτὰ ποὺ ἔχουμε συνηθίσει νὰ συνδέουμε κανονικὰ μὲ τὴν ἱκανοποίηση. Εἶναι τὰ περισσότερα ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε ἀντικείμενο καὶ ἔτσι παραιτοῦνται ἀπὸ κάθε σχέση μὲ τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα. Καταλαβαίνουμε ὅτι αὐτὸ ὀφείλεται σιὸ ὅτι ἀπορίφτηκε ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας καὶ ἔγινε μιὰ ἐπιστροφὴ στὴν ἀρχὴ τῆς

ἀπόλαυσης. Εἶναι ἀκόμα, ὡστόσο, μιὰ ἐπαναστροφὴ σ' ἕνα εἶδος ἐνισχυμένου αὐτοερωτισμοῦ, τοῦ εἴδους ποὺ πρόσφερε τὶς πρῶτες ἀπολαύσεις στὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο. Στὴ θέση τῆς πραγματοποίησης μιᾶς ἀλλαγῆς στὸν ἔξω κόσμο δημιουργοῦν μιὰν ἀλλαγὴ στὸ ἴδιο τὸ σῶμα. Δηλαδή, μιὰ ἐσωτερικὴ ἀντὶ μία ἐξωτερικὴ ἐνέργεια, μιὰ προσαρμογὴ ἀντὶ μιὰ δραστηριότητα ποὺ ἀπὸ φυλογενετικὴ ἄποψη εἶναι ἐξίσου μιὰ σοβαρὴ ἐπαναστροφή. Θὰ τὸ καταλάβουμε αὐτὸ καλύτερα ἂν τὸ ἐξετάσουμε σὲ σχέση μὲ ἕναν καινούργιο παράγοντα, ποὺ δὲν τὸν ἔχουμε μάθει ἀκόμα ἀνάμεσα σὲ κείνους ποὺ παρουσίασε ἡ ψυχαναλυτικὴ ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὸ σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων. Ἀκόμα θυμόμαστε πῶς στὸ σχηματισμὸ τοῦ συμπτώματος λειτουργοῦν οἱ ἴδιες ἀσυνείδητες διαδικασίες ὅπως στὸ σχηματισμὸ τῶν ὀνείρων, δηλαδή, συμπύκνωση καὶ μετατόπιση. Ὅπως τὸ ὄνειρο, τὸ σύμπτωμα παριστάνει κάτι σὰν ἐκπληρωμένο, μιὰ παιδικοῦ χαραχτήρα ἱκανοποίηση. Μὲ τὴν μεγίστη ὅμως συμπύκνωση αὐτὴ ἡ ἱκανοποίηση μπορεῖ νὰ συμπιεσθεῖ σὲ ἕνα μονάχα συναίσθημα ἢ ἕνα νευρικὸ κέντρο, ἢ μὲ μιὰ πιὸ πέρα μετατόπιση μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ σὲ μιὰ μηδαμινὴ λεπτομέρεια τοῦ ὅλου συμπλέγματος τοῦ λίμπιντο. Δὲν εἶναι λοιπὸν περίεργο ὅτι συχνὰ δυσκολευόμαστε ν' ἀναγνωρίσουμε στὸ σύμπτωμα τὴν ἱκανοποίηση τοῦ λίμπιντο ποὺ ὑποπτευόμαστε καὶ ποὺ μποροῦμε πάντα νὰ ἀναναλύψουμε σ' αὐτό.

Εἶπα πῶς ἔχουμε νὰ μάθουμε ἀκόμα γιὰ ἕνα καινούργιο στοιχεῖο. Εἶναι πραγματικὰ κάτι καταπληκτικὸ καὶ ἀλλόκοτο.

Ξέρετε πῶς ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν συμπτωμάτων φθάνουμε στὴ γνώση τῶν παιδικῶν ἐμπειριῶν ὅπου εἶναι καθηλωμένο τὸ λίμπιντο καὶ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν πρώτη ὕλη τῶν συμπτωμάτων. Τώρα τὸ καταπληκτικὸ εἶναι ὅτι αὐτὲς οἱ σκηνὲς τῆς παιδικῆς ἡλικίας δὲν εἶναι πάντοτε ἀληθινές. Πραγματικά, στὴν πλειονότητα τῶν περιπτώσεων εἶταν ψεύτικες καὶ σὲ μερικὲς περιπτώσεις βρίσκονται σὲ ἀπόλυτη ἀντίθεση μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια. Θὰ καταλάβετε πῶς ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ ἔχει περισσότερες πιθανότητες ἀπὸ κάθε ἄλλη νὰ φέρει σὲ ἀνυποληψία εἴτε τὴν ψυχανάλυση ποὺ ὁδηγεῖ σὲ τέτια ἀποτελέσματα εἴτε τὸν ἀσθενῆ ποὺ στὴ μαρτυρία του βασίζονται ἡ ἀνάλυση καὶ ἡ κατανόηση τῶν νευρώσεων. Ὑπάρχει ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ καὶ κάτι ἄλλο ποὺ μᾶς προκαλεῖ ἀκόμα μεγαλύτερη σύγχυση. Ἂν οἱ παιδικὲς ἐμπειρίες ποὺ ἦρθαν στὴν ἐπιφάνεια ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση εἶταν σὲ κάθε περίπτωση ἀληθινὲς θὰ εἴχαμε τὸ συναίσθημα πῶς βρισκόμαστε σὲ στερεὸ ἔδαφος. Ἂν εἶταν πάντα πλαστογραφημένες καὶ διαπιστωνόταν πῶς εἶναι ἐφευρέσεις καὶ φαντασιώσεις τοῦ ἀσθενοῦς ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψουμε τὸ ἀβέβαιο αὐτὸ ἔδαφος καὶ νὰ βροῦμε κάποιον ἄλλο δρόμο. Ἀλλὰ δὲ συμβαίνει οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο. Γιατὶ αὐτὸ ποὺ βρίσκουμε εἶναι πῶς οἱ ἐμπειρίες τῆς παι-

δικῆς ἡλικίας ποὺ φέρνει στὴ μνήμη ἡ ψυχανάλυση εἶναι σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἀναμφισβήτητα ἀνυπόστατες, ἐνῶ σὲ ἄλλες εἶναι ἐξίσου βέβαιο ὅτι εἶναι ἀληθινὲς καὶ ὅτι στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ψέμα εἶναι ἀνακατωμένα. Ἔτσι τὰ συμπτώματα εἶναι τὴ μιὰ στιγμὴ παραστάσεις ἐμπειριῶν ποὺ ἔλαβαν χώραν πραγματικὰ καὶ στὶς ὁποῖες πρέπει ν' ἀποδώσουμε μιὰ ἐπίδραση στὴν καθήλωση τοῦ λίμπιντο, καὶ τὴν ἄλλη στιγμὴ μιὰ ἀναπαράσταση φαντασιώσεων τοῦ ἀσθενοῦς, στὶς ὁποῖες, φυσικά, εἶναι δύσκολο ν' ἀποδώσουμε ὁποιαδήποτε αἰτιολογικὴ σημασία. Εἶναι δύσκολο νὰ βρεῖ κανεὶς τὸ δρόμο του σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση. Ἴσως βροῦμε τὴν πρώτη μας ἔνδειξη σὲ μιὰ ἀνακάλυψη παρόμοιου εἴδους, δηλαδή, ὅτι οἱ πενιχρὲς παιδικὲς ἀναμνήσεις ποὺ ἔχουν διατηρήσει πάντοτε οἱ ἄνθρωποι, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση, μποροῦν νὰ πλαστογραφηθοῦν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἢ τουλάχιστον μποροῦν νὰ περιέχουν ἕνα πλούσιο μίγμα ἀλήθειας καὶ ψέματος. Ἡ ἀπόδειξη πὼς εἶναι λανθασμένες εἶναι σχεδὸν πάντα φανερὴ κ' ἔτσι ἔχουμε τουλάχιστο τὴν ἐπιβεβαίωση πὼς ὄχι ἡ ἀνάλυση ἀλλὰ ὁ ἀσθενὴς κατὰ κάποιο τρόπο πρέπει νὰ εἶναι ὑπεύθυνος γι αὐτὴ τὴν ἀναπάντεχη ἀπογοήτευση. Μποροῦμε νὰ καταλάβουμε μὲ μικρὴ σκέψη ποιό εἶναι κεῖνο ποὺ μᾶς μπερδεύει τόσο σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα. Εἶναι ἡ ὑποτίμηση τῆς πραγματικότητας, ἡ παραμέληση τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα σὲ πραγματικότητα καὶ φαντασία. Μᾶς ἔρχεται νὰ θυμώσουμε μὲ τὸν ἀσθενῆ ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ μὲ τὶς φανταστικές του ἐφευρέσεις. Σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο ποὺ σκεπτόμαστε ὁ μύθος καὶ ἡ πραγματικότητα ἀπέχουν ὅσο ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὴ γῆ καὶ ἀξιολογοῦμε αὐτὰ τὰ δυὸ ἐντελῶς διαφορετικά. Ὁ ἴδιος ὁ ἀσθενής, ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε, παίρνει τὴν ἴδια στάση ὅταν σκέπτεται ὁμαλά. Ὅταν προβάλλει τὸ ὑλικὸ ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ στὶς ἐπιθυμητὲς καταστάσεις (ποὺ βρίσκονται πίσω ἀπὸ τὰ συμπτώματα καὶ σχηματίζονται ἐπάνω στὶς ἐμπειρίες τῆς παιδικῆς ἡλικίας), ἀμφιβάλλουμε βέβαια στὴν ἀρχὴ ἂν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὴν πραγματικότητα ἢ μὲ φαντασιώσεις. Ἡ λύση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος δίνεται ἀργότερα μέσω ὁρισμένων ἐνδείξεων καὶ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ γνωρίσουμε αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα στὸν ἀσθενῆ. Αὐτὸ δὲν πραγματοποιεῖται ποτὲ χωρὶς δυσκολία. Ἂν τοῦ ποῦμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πὼς πρόκειται τώρα νὰ φέρει στὸ φῶς φαντασιώσεις ποὺ μ' αὐτὲς περιέβαλε τὴν παιδική του ἱστορία ἀκριβῶς ὅπως κάθε φυλὴ δημιουργεῖ μύθους γύρω ἀπὸ τὴν ξεχασμένη παλιὰ ἱστορία της, παρατηροῦμε μὲ δυσαρέσκεια πὼς τὸ ἐνδιαφέρον του νὰ συνεχίσει τὴν ἀνάλυση γύρω ἀπ' τὸ θέμα ἐξασθενεῖ, γιατὶ κι αὐτὸς ἐπιθυμεῖ νὰ ἀνακαλύψει γεγονότα καὶ περιφρονεῖ ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζεται «φαντασία». Ἂν ὅμως τὸν ἀφήσουμε νὰ πιστεύει, ὥσπου νὰ τελειώσει αὐτὸ τὸ μέρος τῆς ἐργασίας, πὼς ἐρευνᾶμε τὰ πραγματικὰ γεγονότα τῶν πρώτων του χρόνων, δια-

τρέχουμε τὸν κίνδυνο νὰ κατηγορηθοῦμε ἀργότερα πὼς κάναμε λάθος καὶ νὰ γίνουμε γελοῖοι λόγω τῆς φαινομενικῆς εὐπιστίας ... Τοῦ χρειάζεται πολὺς καιρὸς γιὰ νὰ καταλάβει πὼς ἡ φαντασία καὶ ἡ πραγματικότητα πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθοῦν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ πὼς δὲν ἔχει σημασία κατ' ἀρχὴν ἂν οἱ ἐξεταζόμενες παιδικὲς ἐμπειρίες ἀνήκουν στὴ μιὰ κατηγορία ἢ τὴν ἄλλη. Καὶ ὡστόσο εἶναι φανερὸ πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη σωστὴ στάση ἀπέναντι σ' αὐτὰ τὰ δημιουργήματα τοῦ νοῦ του. Γιατὶ καὶ οἱ φαντασιώσεις ἔχουν ἕνα εἶδος πραγματικότητας. Εἶναι γεγονὸς πὼς ὁ ἀσθενὴς τὶς δημιούργησε, καὶ γιὰ τὶς νευρώσεις αὐτὸ τὸ γεγονὸς ἔχει τὴν ἴδια σημασία σὰ νἄχουν συμβεῖ πραγματικά. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ὑ λ ι κ ὴ πραγματικότητα, οἱ φαντασιώσεις αὐτὲς ἔχουν ψ υ χ ι κ ὴ πραγματικότητα, καὶ βαθμιαῖα φθάνουμε νὰ καταλάβουμε πὼς σ τ ὸ ν κ ό σ μ ο τ ῆ ς ν ε ύ ρ ω σ η ς ἡ ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ε ἶ ν α ι ὁ κ α θ ο ρ ι σ τ ι κ ὸ ς παράγοντας.

Ἀνάμεσα στὶς περιπτώσεις ποὺ ἐμφανίζονται συνεχῶς στὴν ἱστορία τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἑνὸς νευρωτικοῦ καὶ ποὺ φαίνονται πὼς δὲν ἀπουσιάζουν ποτέ, ὑπάρχουν μερικὲς εἰδικῆς σημασίας ποὺ θεωρῶ πὼς πρέπει νὰ τὶς ἀναφέρω ἰδιαίτερα. Σὰν ὑποδείγματα αὐτοῦ τοῦ τύπου θὰ ἀπαριθμήσω : τὴν παρατήρηση τῆς συνουσίας τῶν γονέων, τὴν ἀποπλάνηση ἀπὸ ἕναν ἐνήλικο καὶ τὴν ἀπειλὴ τοῦ εὐνουχισμοῦ. Θὰ εἴταν μεγάλο λάθος νὰ ὑποθέσουμε ὅτι δὲ συμβαίνουν ποτὲ στὴν πραγματικότητα. Ἀντίθετα ἐπιβεβαιώνονται συχνὰ πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία ἀπὸ τὴν μαρτυρία πιὸ ἡλικιωμένων συγγενῶν. Ἔτσι λ.χ. δὲν εἶναι διόλου ἀπίθανο γιὰ ἕνα ἀγοράκι, ποὺ ἀρχίζει νὰ παίξει μὲ τὸν φαλλό του, καὶ ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμα μάθει πὼς πρέπει νὰ κρύβει αὐτὲς τὶς ἐνέργειες, νὰ τὸν φοβερίσουν οἱ γονεῖς ἢ ἡ νταντά του πὼς θὰ τοῦ κοπεῖ αὐτὸ τὸ μέλος ἢ τὸ χέρι του. Οἱ γονεῖς συχνὰ παραδέχονται τὸ γεγονὸς αὐτό, γιατὶ νομίζουν πὼς αὐτὸ εἴταν τὸ σωστό. Πολλοὶ ἄνθρωποι ἔχουν μιὰ καθαρὴ συνειδητὴ ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς ἀπειλῆς, ἰδιαίτερα ἂν συνέβει στὴν προχωρημένη παιδικὴ ἡλικία. Ἂν ἡ μητέρα ἢ καμιὰ ἄλλη γυναίκα κάνει αὐτὴ τὴν ἀπειλὴ συνήθως μεταφέρει τὴν ἐκτέλεσή της σὲ κάποιον ἄλλον, λέγοντας πὼς ὁ πατέρας ἢ ὁ γιατρὸς θὰ ἐκτελέσουν τὴν πράξη αὐτή.

Στὸ διάσημο Struwelpeter τοῦ παιδίατρου τῆς Φραγκφούρτης Χόφφμαν, ποὺ χρωστάει τὴ δημοτικότητά του ἀκριβῶς στὴν κατανόηση τοῦ σεξουαλικοῦ καὶ τῶν ἄλλων συμπλεγμάτων τῶν παιδιῶν, θὰ βρεῖτε τὴν ἰδέα τοῦ εὐνουχισμοῦ ἀλλαγμένη σὲ κόψιμο τοῦ ἀντίχειρα σὰν τιμωρία γιὰ τὸ ἐπίμονο πιπίλισμά του. Εἶναι ὡστόσο, ἐξαιρετικὰ ἀπίθανο ἡ ἀπειλὴ τοῦ εὐνουχισμοῦ νὰ ἐκτοξεύτηκε τόσο συχνὰ ὅσο φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν νευρωτικῶν. Θέλουμε νὰ πιστεύουμε πὼς τὸ παιδὶ κατα-

σκευάζει μιὰ ἀπειλὴ αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ ὅτι οἱ αὐτοερωτικὲς ἱκανοποιήσεις ἀπαγορεύονται μὲ βάση τοὺς ὑπαινιγμοὺς καὶ τὰ ὑπονοούμενα, καὶ ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὴν ἐντύπωση ποὺ εἶχε ἀνακαλύπτοντας τὸ γυναικεῖο γεννητικὸ ὄργανο. Ἐπίσης δὲν εἶναι καθόλου ἀδύνατο ἕνα μικρὸ παιδί, ποὺ τὸ θεωροῦν ὅτι δὲν ἔχει μνήμη καὶ κατανόηση, νὰ παρευρεθεῖ στὴ σεξουαλικὴ πράξη τῶν γονέων του ἢ ἄλλων ἐνηλίκων, ἀκόμα καὶ σὲ οἰκογένειες ποὺ δὲν ἀνήκουν στὸ προλεταριάτο. Καὶ ὑπάρχει λόγος νὰ πιστεύουμε πὼς τὸ παιδὶ μπορεῖ *ἐκ τῶν ὑστέρων* νὰ καταλάβει αὐτὸ ποὺ εἶδε καὶ νὰ ἀντιδράσει.

Ὅταν ὅμως αὐτὴ ἡ πράξη τῆς συνουσίας περιγράφεται μὲ μεγάλες λεπτομέρειες ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ ἔχουν παρατηρηθεῖ ἢ ὅταν φαίνεται, ὅπως συμβαίνει πολὺ συχνά, νὰ ἔχει ἐκτελεστεῖ μὲ τὴν ὀπίσθια στάση more ferarum, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς αὐτὴ ἡ φαντασίωση γεννήθηκε ἀπὸ τὴν παρατήρηση συνουσιαζομένων ζώων (σκύλων) καὶ πὼς ἡ κινητήρια δύναμή τους βρίσκεται στὴν ἀνικανοποίητη ἡδονοπαρατήρηση τοῦ παιδιοῦ κατὰ τὴν ἐφηβεία του. Τὸ μεγαλύτερο κατόρθωμα ποὺ πραγματοποιήθηκε ἀπ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς φαντασίωσης εἶναι ἡ παρατήρηση τῆς συνουσίας τῶν γονέων ἐνῶ εἴταν ἀκόμα ἀγέννητος ὁ ἀσθενής, στὸν μητρικὸ κόλπο.

Ἡ φαντασίωση τῆς ἀποπλάνησης ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατὶ πάρα πολὺ συχνὰ δὲν εἶναι φαντασίωση ἀλλὰ πραγματικὴ ἀνάμνηση. Εὐτυχῶς, ὡστόσο, δὲν εἶναι παρ' ὅλα αὐτὰ τόσο συχνὰ πραγματικὴ ὅσο φαινόταν στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχανάλυσης. Ἡ ἀποπλάνηση ἀπὸ παιδιὰ τῆς ἴδιας ἡλικίας ἢ μεγαλύτερα εἶναι πιὸ συχνὴ παρὰ ἀπὸ ἐνήλικους. Καὶ ὅταν κορίτσια ποὺ παρουσιάζουν τὸ γεγονὸς αὐτὸ στὴν ἱστορία τῆς παιδικῆς τους ἡλικίας σχεδὸν πάντοτε προβάλλουν τὸν πατέρα ὡς ἀποπλανητή, δὲ μπορεῖ νὰ ἀμφιβάλλει κανεὶς οὔτε γιὰ τὸ φανταστικὸ χαραχτήρα αὐτῆς τῆς κατηγορίας, οὔτε καὶ γιὰ τὸ κίνητρο ποὺ τὴν προκαλεῖ. Ὅταν δὲν ἔχει συμβεῖ ἀποπλάνηση, ἡ φαντασία χρησιμοποιεῖται συνήθως γιὰ νὰ καλύψει τὴν παιδικὴ περίοδο τῆς αὐτοερωτικῆς σεξουαλικῆς δραστηριότητας. Τὸ παιδὶ ξεφεύγει ἀπὸ συναισθήματα ντροπῆς γιὰ τὸν αὐνανισμὸ ἀποδίδοντας ἀναδρομικὰ μὲ τὴ φαντασία του ἕνα ἀντικείμενο ἐπιθυμίας στὴν πιὸ παλιὰ περίοδο. Μὴν ὑποθέσετε, ὡστόσο, ὅτι ἡ σεξουαλικὴ κακομεταχείριση τῶν παιδιῶν ἀπὸ τοὺς πλησιέστερους ἄρρενες συγγενεῖς ἀνάγεται ἐντελῶς στὸν κόσμο τῆς φαντασίας. Οἱ περισσότεροι ψυχαναλυτὲς ἔχουν θεραπεύσει περιπτώσεις ὅπου ἔγινε κάτι τέτιο, ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ χωρὶς ἀμφιβολία. Μόνο ποὺ καὶ τότε ἀνήκαν στὰ πιὸ ὄψιμα χρόνια τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ εἶχαν μεταφερθεῖ σὲ παλαιότερα.

Ὅλα αὐτὰ δὲ φαίνονται νὰ ὁδηγοῦν παρὰ σὲ μιὰ ἐντύπωση, ὅτι οἱ ἐμπειρίες τῆς παιδικῆς ἡλικίας αὐτοῦ τοῦ εἴδους εἶναι μὲ

κάποιο τρόπο ἀναγκαῖες στὴ νεύρωση καὶ ὅτι πάντοτε ἀνήκουν στὸ ἀπόθεμά της. Ἂν μποροῦν ν' ἀνευρεθοῦν σὲ πραγματικὰ γεγονότα, ἔχει καλῶς. Ἂν ὅμως δὲν τὰ ἔχει προμηθεύσει ἡ πραγματικότητα θὰ ἀναπτυχτοῦν ἀπὸ νύξεις καὶ θὰ ἐξελιχτοῦν ἀπὸ τὴν φαντασία. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ ἴδιο καὶ ἀκόμα καὶ σήμερα δὲν κατορθώσαμε νὰ διακρίνουμε καμιὰ ποικιλία στὰ ἀποτελέσματα ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἡ φαντασία ἢ ἡ πραγματικότητα παίζει τὸ μεγαλύτερο ρόλο σ' αὐτὲς τὶς ἐμπειρίες. Ἐδῶ πάλι ἔχουμε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς συμπληρωματικὲς σειρὲς ποὺ ἀναφέραμε κ' εἶναι ἀσφαλῶς οἱ πιὸ παράξενες ἀπ' ὅσες συναντήσαμε. Ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ ἀνάγκη γι αὐτὲς τὶς φαντασιώσεις καὶ τὸ ὑλικό τους; Δὲ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία γιὰ τὶς ἐνστικτώδεις πηγές. Πῶς ὅμως θὰ ἐξηγηθεῖ ὅτι οἱ ἴδιες φαντασιώσεις σχηματίζονται πάντα μὲ τὸ ἴδιο περιεχόμενο; Ἔχω μιὰ ἀπάντηση σ' αὐτό, καὶ ξέρω πὼς θὰ σᾶς φανεῖ πολὺ παρακινδυνευμένη. Πιστεύω πὼς αὐτὲς οἱ π ρ ω τ ο γ ε ν ε ῖ ς φ α ν τ α σ ι ώ σ ε ι ς (ὅπως θὰ ἤθελα νὰ τὶς ὀνομάσω καὶ ἀσφαλῶς καὶ μερικὲς ἄλλες) εἶναι ἕνα φιλογενετικὸ κτῆμα. Σ' αὐτὲς τὸ ἄτομο, ὁπουδήποτε ἡ προσωπική του ἐμπειρία ἔγινε ἀνεπαρκής, ἐπεκτείνεται στὴν ἐμπειρία τῶν περασμένων ἐποχῶν. Μοῦ φαίνεται δυνατὸ ὅτι ὅλα ἐκεῖνα ποὺ σήμερα τὰ διηγοῦνται στὴν ἀνάλυση μὲ τὴ μορφὴ τῆς φαντασίωσης, — ἀποπλάνηση σὲ παιδικὴ ἡλικία, παρόρμηση σὲ σεξουαλικὴ διέγερση ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῆς συνουσίας τῶν γονέων, ἡ ἀπειλὴ τοῦ εὐνουχισμοῦ ἢ μάλλον ὁ ἴδιος ὁ εὐνουχισμὸς — εἶταν σὲ προϊστορικὲς περιόδους τῆς ἀνθρώπινης οἰκογένειας μιὰ πραγματικότητα. Καὶ ὅτι τὸ παιδὶ στὴ φαντασία του ἁπλῶς συμπληρώνει τὰ κενὰ στὶς ἀληθινὲς ἀτομικές του ἐμπειρίες μὲ ἀληθινὲς προϊστορικὲς ἐμπειρίες. Πολλὲς φορὲς ὑποπτευθήκαμε ὅτι περισσότερη γνώση τῶν πρωταρχικῶν μορφῶν τῆς ἀνθρώπινης ἀνάπτυξης εἶναι ἀποθηκευμένη γιὰ μᾶς στὴν ψυχολογία τῶν νευρώσεων, παρὰ σὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο πεδίο ποὺ μποροῦμε νὰ ἐρευνήσουμε.

Αὐτὰ τὰ πράματα λοιπὸν ποὺ συζητήσαμε μᾶς καλοῦν νὰ ἐξετάσουμε ἀπὸ πιὸ κοντὰ τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν σημασία αὐτῆς τῆς νοητικῆς δραστηριότητας ποὺ ὀνομάζεται «δημιουργία φαντασιώσεων». Γενικά, καθὼς ξέρετε, ἐκτιμᾶται πολὺ παρ' ὅλο ποὺ ἡ θέση της στὴ νοητικὴ ζωὴ δὲν ἔχει γίνει καθαρὰ κατανοητή. Μπορῶ νὰ σᾶς πῶ μονάχα αὐτό:

Ξέρετε ὅτι τὸ ἐγὼ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπαιδεύεται βαθμιαῖα ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐξωτερικῆς ἀναγκαιότητας νὰ ἐκτιμάει τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, καὶ ὅτι ἐνεργώντας ἔτσι νὰ παραιτεῖται προσωρινὰ ἢ ὁριστικὰ ἀπὸ διάφορα ἀντικείμενα καὶ σκοποὺς - ὄχι μόνο σεξουαλικοὺς - τῆς ἐπιθυμίας του γιὰ ἀπόλαυση. Ἡ παραίτηση ὅμως ἀπ' τὴν ἀπόλαυση ὑπῆρξε πάντα κάτι τὸ πολὺ σκληρὸ γιὰ τὸν ἄν-

θρωπο. Δὲ μπορεῖ νὰ τὴν πραγματοποιήσει χωρὶς κάποιο εἶδος ἀντισταθμίσματος. Σύμφωνα μ' αὐτὸ ἔχει ἀναπτύξει γιὰ τὸν ἑαυτό του μιὰ νοητικὴ δραστηριότητα ὅπου, ὅλες αὐτὲς οἱ ἐγκαταλειμμένες πηγὲς ἀπόλαυσης καὶ τὰ ἐγκαταλειμμένα μονοπάτια τῆς ἱκανοποίησης ἐπιτρέπεται νὰ συνεχίσουν τὴν ὕπαρξή τους, — μιὰ μορφὴ ὕπαρξης ὅπου εἶναι ἐλεύθερα ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς πραγματικότητας καὶ ἀπὸ κεῖνο ποὺ ὀνομάζουμε «δοκιμασία πραγματικότητας». Κάθε ἐπιθυμία σύντομα μεταβάλλεται στὴν ἰδέα τῆς ἐκπλήρωσής της. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐπιμονὴ στὴν ἐκπλήρωση τῆς ἐπιθυμίας στὴ φαντασία φέρνει ἱκανοποίηση, παρ' ὅλο ποὺ ἡ γνώση ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸ ἡ πραγματικότητα, δὲν ἐξαφανίζεται. Μὲ τὴ φαντασία του, ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπολαμβάνει μιὰ ἐλευθερία ἔξω ἀπὸ κάθε παρέμβαση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀπὸ τὴν ὁποία ἔχει παραιτηθεῖ ἀπὸ πολὺν καιρὸ στὴν πραγματικότητα. Κατάφερε νὰ εἶναι πότε ἕνα ζῶο ποὺ ἀναζητεῖ τὴν ἀπόλαυση, καὶ πότε ἕνα λογικὸ πλάσμα. Γιατὶ ἡ μικρὴ ἱκανοποίηση ποὺ μπορεῖ ν' ἀπολαύσει στὴν πραγματικότητα τὸν ἀφήνει ἀνικανοποίητο. «Δὲν γίνεται τίποτε χωρὶς βοηθητικὲς κατασκευές», εἶπε ὁ Φοντάνε. Ἡ δημιουργία τῆς νοητικῆς περιοχῆς τῆς φαντασίας μοιάζει μὲ τὴ δημιουργία τῶν ἐθνικῶν δρυμῶν ἢ φυσικῶν πάρκων ἐκεῖ ὅπου ἡ γεωργία, ἡ κίνηση καὶ ἡ βιομηχανία ἀπειλοῦν ν' ἀλλάξουν τὴν ἀρχικὴ μορφὴ τῆς γῆς σὲ κάτι ποὺ νὰ μὴν ἀναγνωρίζεται. Οἱ ἐθνικοὶ δρυμοὶ προορίζονται νὰ διατηρήσουν τὴν παλιὰ κατάσταση πραγμάτων ποὺ θυσιάστηκαν ἀπρόθυμα στὴν ἀνάγκη, παντοῦ ἀλλοῦ. Ἐκεῖ τὸ κάθε τι μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ καὶ νὰ ἁπλωθεῖ ὅπως τοῦ ἀρέσει συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀχρήστων, ἀκόμα καὶ τῶν βλαβερῶν. Τὸ νοητικὸ βασίλειο τῆς φαντασίας εἶναι κι αὐτὸ μιὰ ἀπαγορευμένη περιοχὴ διατηρημένη ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας.

Συναντήσαμε ἤδη τὰ πιὸ γνωστὰ προϊόντα τῆς φαντασίας. Ὀνομάζονται ὀνειροπολήσεις καὶ εἶναι φανταστικὲς ἱκανοποιήσεις φιλοδόξων, μεγαλοπρεπῶν, ἐρωτικῶν ἐπιθυμιῶν, ποὺ διαστέλλονται τόσο παράλογα ὅσο περισσότερο ἡ πραγματικότητα ἐπιβάλλει ταπεινοφροσύνη καὶ ὑπομονή. Σ' αὐτὰ παρουσιάζεται καθαρὰ ἡ οὐσία τῆς φανταστικῆς εὐτυχίας, ἡ ἐπιστροφὴ τῆς ἱκανοποίησης σὲ μιὰ κατάσταση ὅπου εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς πραγματικότητας. Ξέρουμε ὅτι αὐτὲς οἱ ὀνειροπολήσεις εἶναι οἱ πυρῆνες καὶ τὰ πρότυπα τῶν ὀνείρων. Βασικὰ τὸ ὄνειρο δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ ὀνειροπόληση ποὺ ἔχει διαστραφεῖ ἀπὸ τὴ νυχτερινὴ μορφὴ τῆς νοητικῆς δραστηριότητας καὶ ποὺ γίνεται δυνατὸ ἀπὸ τὴ νυχτερινὴ ἐλευθερία τῶν ἐνστικτωδῶν διεγέρσεων. Γνωρίζουμε ἤδη καλὰ ὅτι μιὰ ὀνειροπόληση δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ συνειδητὴ καὶ πὼς ὑπάρχουν καὶ ἀσυνείδητες ὀνειροπολήσεις. Αὐτὲς οἱ ἀσυνείδητες ὀνειροπολήσεις

εἶναι ἐξίσου πηγὴ καὶ τῶν ὀνείρων καὶ τῶν νευρωτικῶν συμπτωμάτων.

Τὴ σημασία τῆς φαντασίας στὴ διαμόρφωση τῶν συμπτωμάτων θὰ σᾶς τὴ διασαφήσω μὲ τὰ ἑξῆς: Εἴπαμε ὅτι ἡ στέρηση κάνει τὸ λίμπιντο νὰ ἐπαναστρέφει στὶς θέσεις ποὺ εἶχε ἐγκαταλείψει καὶ ὅπου ὅμως ἔχει μείνει προσηλωμένο ἕνα μέρος τῆς ἐνεργητικότητάς του. Δὲ θ' ἀνακαλέσουμε οὔτε θὰ διορθώσουτε αὐτὴ τὴ διαπίστωση, ἀλλὰ θὰ παρεμβάλουμε σ' αὐτὴν ἕνα συνδετικὸ κρίκο. Πῶς βρίσκει τὸ λίμπιντο τὸ δρόμο νὰ γυρίσει πρὸς αὐτὰ τὰ σημεῖα τῆς καθήλωσης; Τὰ ἀντικείμενα λοιπὸν καὶ οἱ ἀγωγοὶ ποὺ ἐγκαταλείφθηκαν ἀπὸ τὸ λίμπιντο δὲν ἐγκαταλείφθηκαν ἐντελῶς. Αὐτὰ ἢ τὰ παράγωγα τους, διατηροῦνται ἀκόμα σὲ κάποιο βαθμὸ ἔντασης στὶς συλλήψεις τῆς φαντασίας. Τὸ λίμπιντο δὲν ἔχει παρὰ νὰ ἀποσυρθεῖ στὶς φαντασίες γιὰ νὰ βρεῖ τὸ δρόμο ἀνοιχτὸ πρὸς ὅλες τὶς ἀπωθημένες καθηλώσεις του. Αὐτὲς οἱ φαντασιώσεις εἶταν ἀνεκτὲς ἀπὸ τὸ ἐγὼ καὶ δὲν εἶχαν ἔρθει σὲ σύγκρουση μαζί τους ὅσο ἔντονη καὶ ἂν εἶταν ἡ ἀντίθεση μεταξύ τους, ὅσον καιρὸ τηρήθηκε ἕνας ὅρος — ποσοτικῆς φύσης, ποὺ διαταράχτηκε τώρα ἀπὸ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ λίμπιντο σ' αὐτὲς τὶς φαντασιώσεις. Μὲ αὐτὴ τὴν ἐπιστροφὴ οἱ φαντασιώσεις φορτίστηκαν μὲ ἐνέργεια καὶ ἔγιναν τόσο ἐπιταχτικὲς ὥστε νὰ ζητοῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν, ὁπότε ἡ σύγκρουση ἀνάμεσά τους καὶ στὸ ἐγὼ γίνεται ἀναπόφευχτη. Παρ' ὅλο ποὺ προηγούμενα εἶταν προσυνειδητὲς ἢ συνειδητές, τώρα ὑπόκεινται σὲ ἀπώθηση ἀπὸ τὸ ἐγὼ καὶ ὑπόκεινται στὴν ἕλξη ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ὑποσυνείδητου. Τὸ λίμπιντο ταξιδεύει ἀπὸ τὶς φαντασιώσεις ποὺ ἔγιναν τώρα ἀσυνείδητες στὶς πηγές τους στὸ ἀσυνείδητο—πίσω, στὰ δικά του σημεῖα καθήλωσης.

Ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ λίμπιντο στὴ φαντασία εἶναι ἕνα ἐνδιάμεσο βῆμα στὸ δρόμο γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων ποὺ τοῦ χρειάζεται εἰδικὴ ὀνομασία.

Ὁ Κ. Γκ. Γιοὺγκ ἐπενόησε ἕνα κατάλληλο ὄνομα, τὴν ΕΝΔΟΣΤΡΟΦΗ, ἀλλὰ δυστυχῶς τὴ χρησιμοποιεῖ ἐπίσης καὶ μὲ ἄλλη ἔννοια. Θὰ ἐπιμένουμε στὴν ἄποψη πὼς ἡ ἐνδοστροφὴ περιγράφει τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ λίμπιντο ἀπὸ τὶς δυνατότητες πραγματικῆς ἱκανοποίησης καὶ τὴν ὑπερβολική του συσσώρευση σὲ φαντασιώσεις ποὺ προηγούμενα εἶταν ἀνεκτὲς σὰν ἀβλαβεῖς. Ἕνας ἐνδοστροφικὸς δὲν εἶναι ἀκόμα νευρωτικός, ἀλλὰ βρίσκεται σὲ ἀσταθῆ κατάσταση. Ἡ ἑπόμενη ἀναταραχὴ τῶν μετακινούμενων δυνάμεων θὰ προκαλέσει τὴν ἀνάπτυξη τῶν συμπτωμάτων, ἐκτὸς ἂν μπορέσει νὰ βρεῖ ἄλλες διεξόδους γιὰ τὸ συσσωρευμένο του λίμπιντο. Ὁ μὴ πραγματικὸς χαραχτήρας τῆς νευρωτικῆς ἱκανοποίησης καὶ ἡ περιφρόνηση τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴ φαντασία καὶ τὴν πραγματικότητα ἔχουν ἤδη καθορισθεῖ ἀπὸ τὴν καθήλωση σ' αὐτὸ τὸ στάδιο τῆς ἐνδοστροφῆς.

Θὰ παρατηρήσατε, βέβαια, ὅτι σ' αὐτὲς τὶς τελευταῖες παρατηρήσεις πρόσθεσα ἕνα νέον παράγοντα στὴν αἰτιολογικὴ σειρὰ τῶν νευρώσεων, δηλαδὴ τὴν π ο σ ό τ η τ α, τὸ μέγεθος τῶν σχετικῶν ἐνεργειῶν. Καὶ πρέπει πάντοτε νὰ ὑπολογίζουμε αὐτὸν τὸν παράγοντα. Μία καθαρὰ ποιοτικὴ ἀνάλυση τῶν αἰτιολογικῶν συνθηκῶν δὲν ἀρκεῖ, ἢ γιὰ νὰ τὸ τοποθετήσουμε ἀλλιῶς, μία καθαρὰ δ υ ν α μ ι κ ὴ ἀντίληψη τῶν διαδικασιῶν αὐτῶν δὲν ἀρκεῖ· ἀπαιτεῖται καὶ ἡ ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ ὴ ἄποψη. Πρέπει νὰ καταλάβουμε πῶς ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἀντιμέτωπες δυνάμεις δὲν ξεσπάει πρὶν φτάσουν οἱ δυνάμεις αὐτὲς σὲ μία ὁρισμένη ἔνταση τοῦ λίμπιντο ἔστω καὶ ἂν οἱ ἄλλοι, οἱ ἀφαιρετικοὶ ὅροι, ὑπῆρχαν ἀπὸ καιρό. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ἡ νοσογόνος σημασία ἑνὸς συστατικοῦ παράγοντος καθορίζεται ἀπὸ τὴν ὑπεροχὴ ἑνὸς ἀπὸ τὰ συστατικὰ ἔνστικτα ποὺ π λ ε ο ν ά ζ ε ι ἀπέναντι σ' ἕνα ἄλλο. Εἶναι ἀκόμα δυνατὸ νὰ συλλάβουμε τὴν προδιάθεση, σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ποιοτικὰ ἴδια καὶ διαφοροποιημένα μονάχα ποσοτικά.

Ὄχι λιγότερο σημαντικὸς εἶναι ὁ ποσοτικὸς παράγοντας γιὰ τὴν ἱκανότητα ἀντοχῆς σὲ νευρωτικὴ ἀρρώστια. Αὐτὴ ἡ ἱκανότητα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ π ο σ ὸ τοῦ συσσωρευμένου λίμπιντο ποὺ ἕνας ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ κρατήσει σὲ ἐκκρεμότητα καὶ ἀπὸ τὸ π ό σ ο μ ε γ ά λ ο μερίδιό του μπορεῖ νὰ ἐκτρέψει ἀπὸ ἕνα σεξουαλικὸ σὲ ἕνα μὴ σεξουαλικὸ ἐξιδανικευμένο σκοπό. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς νοητικῆς δραστηριότητας, ποὺ μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ποιοτικὰ σὰν μιὰ τάση πρὸς τὴν ἀπόλαυση καὶ τὴν ἀποφυγὴ τῆς ὀδύνης, ἀντιπροσωπεύεται οἰκονομικὰ στὸ καθῆκον νὰ κυριαρχήσει ἐπάνω στὴν κατανομὴ τῶν ποσοτήτων διέγερσης (μάζες παρόρμησης) ποὺ ὑπάρχουν στὸ νοητικὸ σύστημα καὶ στὴν ἀποτροπὴ τῆς συσσώρευσής τους, ποὺ θὰ προκαλοῦσε τὴν ὀδύνη.

Αὐτὰ ξεκίνησα νὰ σᾶς πῶ γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων στὶς νευρώσεις. Ναί, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παραμελήσω ν' ἀναφέρω γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμα· πῶς κάθε τὶ ποὺ εἰπώθηκε τώρα ἔχει μόνο σχέση μὲ τὸ σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων στὴν ὑστερία. Ἀκόμα καὶ ἡ μανιακὴ νεύρωση παρουσιάζει μεγάλες διαφορὲς ἐνῶ τὰ οὐσιαστικά της στοιχεῖα εἶναι τὰ ἴδια. Οἱ «ἀντιφορτίσεις» τοῦ ἐγὼ ἐναντίον τῶν ἀπαιτήσεων ποὺ προβάλλουν τὰ ἔνστικτα γιὰ ἱκανοποίηση, ποὺ ἀναφέρθηκαν ἤδη σὲ σχέση μὲ τὴν ὑστερία, εἶναι πιὸ δυνατὰ τονισμένα στὴ μανιακὴ νεύρωση καὶ διαμορφώνουν τὴν κλινικὴ εἰκόνα μὲ κεῖνο ποὺ ὀνομάζουμε «σχηματισμοὶ ἀντίδρασης». Ὅμοιες καὶ πιὸ ἐκτεταμένες παρεκκλίσεις βρίσκονται ἀκόμα σὲ ἄλλες νευρώσεις, ποὺ στὸν τομέα τους οἱ ἔρευνες τῶν μηχανισμῶν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν συμπτωμάτων δὲν ἔχουν ἀκόμα ὁλοκληρωθεῖ πρὸς καμιὰ κατεύθυνση.

Πρὶν τελειώσω αὐτὸ τὸ κεφάλαιο θὰ ἤθελα νὰ ἐπιστήσω

τὴν προσοχή σας σὲ μιὰ πλευρὰ τῆς ζωῆς τῆς φαντασίας πολὺ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὑπάρχει, πραγματικά, ἕνας δρόμος ἀπὸ τὴ φαντασία πίσω πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ αὐτὸς εἶναι ἡ τέχνη. Ὁ καλλιτέχνης ἔχει κι αὐτὸς μιὰ ἐσωστρεφῆ διάθεση καὶ δὲν ἀπέχει πολὺ γιὰ νὰ γίνει νευρωτικός. Εἶναι κάποιος ποὺ ἐξωθεῖται ἀπὸ ἐνστιχτώδεις ἀνάγκες ποὺ εἶναι ὑπερβολικὰ ἰσχυρές. Ποθεῖ νὰ ἀποχτήσει τιμές, δύναμη, πλούτη, φήμη καὶ τὴν ἀγάπη τῶν γυναικῶν. Στερεῖται ὅμως τῶν μέσων νὰ πετύχει αὐτὲς τὶς ἱκανοποιήσεις. Ἔτσι ὅπως κάθε ἄλλος μὲ ἀνικανοποίητο πόθο, ἀποστρέφεται ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ μεταβιβάζει ὅλο τὸ ἐνδιαφέρον του, ὅπως καὶ ὅλο του τὸ λίμπιντο στὴν πραγματοποίηση τῶν ἐπιθυμιῶν του στὴ ζωὴ τῆς φαντασίας, πρᾶγμα ποὺ θὰ μποροῦσε εὔκολα νὰ τὸν ὁδηγήσει στὴ νεύρωση. Πρέπει νὰ ὑπάρχουν πολλοὶ συνδυασμένοι παράγοντες γιὰ νὰ ἐμποδίσουν ὥστε αὐτὸ νἆναι τὸ μόνο ἀποτέλεσμα τῆς ἐξέλιξής του. Εἶναι πολὺ γνωστὸ πόσο οἱ καλλιτέχνες ἰδιαίτερα ὑποφέρουν ἀπὸ μερικὴ ἀπαγόρευση τῶν ἱκανοτήτων τους λόγω τῆς νεύρωσης. Ἴσως ὁ ὀργανισμός τους νὰ εἶναι προικισμένος μὲ μιὰ ἰσχυρὴ ἱκανότητα ἐξιδανίκευσης καὶ μὲ μιὰ ὁρισμένη εὐλυγισία στὶς ἀπωθήσεις ποὺ προκαλοῦν τὴ σύγκρουση. Ὡστόσο ὁ καλλιτέχνης βρίσκει αὐτὸ τὸ δρόμο πίσω πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Δὲν εἶναι ὁ μόνος ποὺ ἔχει μιὰ ζωὴ φαντασίας. Ὁ ἐνδιάμεσος κόσμος τῆς φαντασίας ἐπικυρώνεται μὲ τὴ γενικὴ ἀνθρώπινη συμφωνία καὶ κάθε διψασμένη ψυχὴ προσβλέπει πρὸς αὐτὸν νὰ βρεῖ ἀνακούφιση καὶ παρηγοριά. Γιὰ κείνους ὅμως ποὺ δὲν εἶναι καλλιτέχνες, ἡ ἱκανοποίηση ποὺ μπορεῖ νὰ ἀντληθεῖ ἀπὸ τὶς πηγὲς τῆς φαντασίας, εἶναι πολὺ περιορισμένες. Οἱ ἀδυσώπητες ἀπωθήσεις τους τοὺς ἐμποδίζουν νὰ ἀπολαύσουν ὁ,τιδήποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πενιχρὲς ὀνειροπολήσεις τους ποὺ μποροῦν νὰ γίνουν συνειδητές. Ἕνας πραγματικὸς καλλιτέχνης ἔχει περισσότερα στὴ διάθεση του: Πρῶτα ξέρει πῶς νὰ ἐπεξεργαστεῖ τὶς ὀνειροπολήσεις του, ἔτσι ποὺ νὰ χάσουν ἐκείνη τὴν προσωπικὴ νότα ποὺ ἐνοχλεῖ τὴν ξένη ἀκοὴ καὶ νὰ γίνουν εὐχάριστες στοὺς ἄλλους. Ξέρει ἐπίσης πῶς νὰ τὶς μεταβάλει ἀρκετὰ ἔτσι ποὺ ἡ καταγωγή τους ἀπὸ ἀπαγορευμένες πηγὲς νὰ μὴν ἀνακαλύπτεται εὔκολα. Ἀκόμα κατέχει τὴ μυστηριώδη ἱκανότητα νὰ διαπλάθει τὸ ἰδιαίτερο ὑλικό του ὥσπου νὰ ἐκφράσει πιστὰ τὶς ἰδέες τῆς φαντασίας του. Καὶ ἔπειτα ξέρει πῶς νὰ προσδώσει σ' αὐτὴ τὴν ἀντανάκλαση τῆς ζωῆς τῆς φαντασίας του τόσο δυνατὸ τόνο ἀπόλαυσης, προσωρινῆς τουλάχιστον, ὥστε οἱ ἀπωθήσεις νὰ νικηθοῦν καὶ τὰ διαλυθοῦν ἔτσι. Ὅταν τὸ ἐπιτύχει αὐτὸ προσφέρει στοὺς ἄλλους τὶς δυνατότητες ν' ἀντλήσουν ἀνακούφιση καὶ παρηγοριὰ ἀπὸ τὶς δικές του ἀσυνείδητες πηγὲς ἀπόλαυσης καὶ ἔτσι ἀποκομίζει τὴν εὐγνωμοσύνη καὶ τὸ θαυμασμό τους. Τότε ἔχει κερδίσει - μὲ τὴ φαντασία του - ὅ,τι πρὶν μποροῦσε νὰ κερδίσει μόνο φανταστικά : τὶς τιμές, τὴ δύναμη καὶ τὸν ἔρωτα τῶν γυναικῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΣΥΝΗΘΙΣΜΕΝΗ ΝΕΥΡΙΚΟΤΗΤΑ

Ὕστερα ἀπὸ μιὰ τόσο δύσκολη ἐργασία σὰν κι αὐτὴ ποὺ ἐπιτελέσαμε στὸ τελευταῖο μας κεφάλαιο, θ' ἀφήσω αὐτὸ τὸ θέμα καὶ θὰ στραφῶ πρὸς τοὺς ἀναγνῶστες μου.

Γιατὶ ξέρω πὼς εἴσαστε δυσαρεστημένοι. Φανταστήκατε ὅτι μιὰ Γενικὴ Εἰσαγωγὴ στὴν Ψυχανάλυση θὰ εἶταν κάτι τὸ ἐντελῶς διαφορετικό. Περιμένατε παραδείγματα ἀπὸ τὴ ζωὴ ἀντὶ γιὰ θεωρίες. Θὰ μοῦ πεῖτε πὼς ἡ ἱστορία τῶν δυὸ παιδιῶν στὸ ἰσόγειο καὶ τὸ ἀνώγειο σᾶς ἀποκάλυψε κάτι σχετικὸ μὲ τὴν αἰτιολογία τῆς νεύρωσης. Μονάχα ποὺ θὰ ἔπρεπε αὐτὴ ἡ ἱστορία νὰ εἶναι ἕνα πραγματικὸ γεγονὸς κι ὄχι μιὰ ἐφεύρεσή μου. Ἢ θὰ πεῖτε πὼς ὅταν στὴν ἀρχὴ σᾶς περιέγραψα δυὸ συμπτώματα (ἃς ἐλπίσουμε ὄχι κι αὐτὰ φανταστικὰ) καὶ σᾶς παρουσίασα τὴ λύση τους καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὴ ζωὴ τῶν ἀσθενῶν αὐτὸ φώτισε κάπως τὸ νόημα τῶν συμπτωμάτων καὶ ἐλπίσατε πὼς θὰ συνεχίσω κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἀντὶ ὅμως νὰ κάνω αὐτό, σᾶς ἔδωσα παρατραβηγμένες καὶ πολὺ σκοτεινὲς θεωρίες, ποὺ δὲν εἶταν ποτὲ πλήρεις, καὶ στὶς ὁποῖες συνεχῶς πρόσθετα κάτι. Ἀσχολήθηκα μὲ ἔννοιες ποὺ δὲ σᾶς τὶς εἶχα ἀκόμα ἐξηγήσει. Ἐγκατέλειψα τὴν περιγραφικὴ ἐξήγηση καὶ ἀπασχολήθηκα μὲ τὴ δυναμικὴ ἄποψη, ἀλλὰ κι αὐτὴν τὴν ἐγκατάλειψα γιὰ νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὴν ὀνομαζομένη οἰκονομικὴ ἄποψη. Σᾶς δυσκόλεψα τὴν κατανόηση

μ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς τεχνικοὺς ὅρους ποὺ πολλοὶ σᾶς φαίνονται νὰ σημαίνουν τὸ ἴδιο πρᾶγμα καὶ ν' ἀντικαθίστανται μεταξύ τους μόνο γιὰ λόγους εὐφωνίας. Σᾶς παρουσίασα πλατειὲς συλλήψεις, ὅπως γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόλαυσης καὶ τῆς πραγματικότητας ἢ τὸ κληρονομικὸ ὑπόλειμμα τῆς φυλογενετικῆς ἀνάπτυξης, καὶ ὕστερα τὶς ἄφησα νὰ σβήσουν ἀπὸ μπροστά σας.

Γιατί νὰ μὴν ἀρχίσω τὴν εἰσαγωγὴ στὴ μελέτη τῶν νευρώσεων μὲ ὅσα ξέρετε γιὰ τὴ νευρικότητα, μὲ κάτι ποὺ ἀπὸ καιρὸ προκάλεσε τὸ ἐνδιαφέρον σας, ἢ μὲ τὴν ἰδιόρυθμη φύση τῶν νευρικῶν προσώπων, τὶς ἀνεξήγητες ἀντιδράσεις τους στὶς ἀνθρώπινες σχέσεις καὶ τὶς ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις, τὸ εὐερέθιστο τους, τὴν ἀσυνέπεια τους καὶ τὴν ἀνικανότητά τους νὰ πετύχουν ὁπουδήποτε; Γιατί νὰ μὴ σᾶς ὁδηγήσω βῆμα πρὸς βῆμα ἀπὸ μιὰ ἐξήγηση τῶν ἁπλῶν καθημερινῶν μορφῶν τῆς νευρικότητας, στὰ προβλήματα τῶν σφοδρῶν αἰνιγματικῶν ἐκδηλώσεων;

Πραγματικὰ δὲ μπορῶ νὰ τὸ διαψεύσω αὐτὸ ἢ νὰ πῶ ὅτι ἔχετε ἄδικο. Δὲν ἔχω τόσο μεγάλη ἰδέα γιὰ τὶς διδαχτικές μου ἱκανότητες ὥστε νὰ θεωρῶ κάθε ἐλάττωμα τῆς διδασκαλίας μου σὰν ἰδιαίτερο προσόν. Ἐγὼ ὁ ἴδιος πιστεύω πὼς θὰ μποροῦσα ἐπωφελῶς γιὰ σᾶς νὰ εἶχα ἐνεργήσει διαφορετικά, καὶ πραγματικὰ αὐτὸς εἶταν ὁ σκοπός μου. Δὲ μπορεῖ ὅμως κανεὶς νὰ ἐφαρμόσει ἀπόλυτα ἕνα ἀπὸ τὰ πρὶν καταστρωμένο σχέδιο. Κάτι στὸ ἴδιο τὸ ὑλικὸ ἐπεμβαίνει συχνά, ἐπιβάλλεται καὶ μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ τὶς πρῶτες μας προθέσεις. Ἀκόμα καὶ μιὰ τόσο ἁπλὴ ἐργασία ὅπως ἡ κατάταξη γνωστοῦ ὑλικοῦ δὲν ὑπόκειται πάντα στὴ θέληση τοῦ συγγραφέα. Συντελεῖται μὲ τὸ δικό της τρόπο κι ἀναρωτιέσαι ὕστερα πῶς συνέβη νὰ γίνει ἔτσι καὶ ὄχι ἀλλιῶς.

Ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους εἶναι ἴσως ὅτι τὸ θέμα μου, μιὰ εἰσαγωγὴ στὴν ψυχανάλυση, δὲν καλύπτει πιὰ τὸ τμῆμα ἐκεῖνο ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὸ θέμα τῶν νευρώσεων. Ἡ εἰσαγωγὴ στὴν ψυχανάλυση βρίσκεται στὴ μελέτη τῶν σφαλμάτων καὶ τῶν ὀνείρων. Ἡ θεωρία τῶν νευρώσεων ἀποτελεῖ τὴν ἴδια τὴν ψυχανάλυση. Δὲν πιστεύω ὅτι σὲ τόσο σύντομο χρονικὸ διάστημα θὰ μποροῦσα νὰ σᾶς εἶχα δώσει καμιὰ γνώση τοῦ ὑλικοῦ ποὺ περιέχεται στὴ θεωρία τῶν νευρώσεων ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴ τὴν πολὺ συμπυκνωμένη μορφή. Τὸ θέμα μας εἶταν νὰ σᾶς παρουσιάσω μὲς στὸν κατάλληλό τους συνειρμό, τὸ νόημα καὶ τὴ σημασία τῶν συμπτωμάτων, μαζὶ μὲ τὶς ἐξωτερικὲς καὶ ἐσωτερικὲς συνθῆκες καὶ τοὺς μηχανισμοὺς τῆς διαμόρφωσής τους. Αὐτὸ δοκίμασα νὰ κάνω. Εἶναι λίγο-πολὺ ὁ πυρήνας ἐκείνου ποὺ εἶναι ἱκανὴ νὰ προσφέρει ἡ ψυχανάλυση σήμερα. Σὲ συσχετισμὸ μ' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἰπωθοῦνε πολλὰ γιὰ τὸ λίμπιντο καὶ τὴν ἀνάπτυξή του καὶ κάτι γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐγώ. Εἴχατε ἤδη προετοιμαστεῖ ἀπὸ τὰ προηγούμενα κεφάλαια γιὰ τὶς βασικὲς ἀρχὲς τῆς μεθόδου μας καὶ γιὰ τὶς πλατειὲς ἀπόψεις ποὺ συνεπάγονται οἱ ἀντιλήψεις μας γιὰ

τὸ ἀσυνείδητο καὶ τὴν ἀπώθηση (ἀντίσταση). Σ' ἕνα ἀπ' τ' ἀκόλουθα κεφάλαια θὰ μάθετε σὲ ποιό σημεῖο τὸ ἔργο τῆς ψυχανάλυσης βρίσκει τὴν ὀργανική του συνέχιση. Ὡς ἐδῶ δὲ σᾶς ἔκρυψα ὅτι ὅλα τὰ ἀποτελέσματά μας προέρχονται ἀπὸ τὴ μελέτη μιᾶς μονάχα ὁμάδας νευρικῶν διαταραχῶν — δηλαδὴ τῶν νευρώσεων μεταβίβασης, καὶ γι αὐτὸ ἔκανα ἕνα σχέδιο μονάχα τοῦ μηχανισμοῦ δημιουργίας τῶν συμπτωμάτων στὴν ὑστερία. Ἂν καὶ ἴσως δὲν θ' ἀποχτήσατε μιὰ πλήρη γνώση καὶ δὲ θὰ συγκρατήσατε κάθε λεπτομέρεια, ὥστόσο ἐλπίζω ὅτι ἀποχτήσατε μιὰ γενικὴ ἰδέα τῶν μέσων μὲ τὰ ὁποῖα ἐργάζεται ἡ ψυχανάλυση, τὰ προβλήματα ποὺ ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει καὶ τ' ἀποτελέσματα ποὺ ἔχει νὰ προσφέρει.

Σᾶς εἶπα πρὶν ἀπὸ λίγο ὅτι ἀσφαλῶς θὰ θέλατε νἄχα ἀρχίσει τὸ θέμα τῶν νευρώσεων μὲ μιὰ περιγραφὴ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ νευρωτικοῦ, καὶ τῶν τρόπων μὲ τοὺς ὁποίους ὑποφέρει ἀπὸ τὴν ἀσθένειά του ποὺ προστατεύεται ἀπ' αὐτὴν καὶ προσαρμόζεται σ' αὐτή. Αὐτὸ βέβαια εἶναι ἕνα πολὺ ἐνδιαφέρον θέμα, ἄξιο νὰ μελετηθεῖ καὶ ὄχι δύσκολο στὴν ἐξέταση. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν λόγοι νὰ μὴν ἀρχίσουμε ἀπ' αὐτό. Ὁ κίνδυνος εἶναι ὅτι θὰ παραβλέπαμε τὸ ἀσυνείδητο, θὰ παραγνωρίζαμε τὴ μεγάλη σημασία τοῦ λίμπιντο, καὶ θὰ κρίναμε τὰ πάντα ἀπὸ τὴ σκοπιά τοῦ ἐγὼ τοῦ ἀσθενοῦς. Τώρα εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ἐγώ του δὲν εἶναι ἀξιόπιστη οὔτε ἀμερόληπτη αὐθεντία. Τὸ ἐγὼ εἶναι στὸ κάτω - κάτω ἡ δύναμη ποὺ ἀρνιέται τὴν ὕπαρξη τοῦ ἀσυνείδητου καὶ τὸ ὑπέβαλε σὲ ἀπωθήσεις. Πῶς λοιπὸν μποροῦμε νὰ ἐμπιστευτοῦμε στὴν καλὴ πίστη τοῦ ἐγὼ ὅσον ἀφορᾶ τὸ ἀσυνείδητο; Ἐκεῖνο ποὺ ἀπωθήθηκε ἀποτελεῖται πρῶτα - πρῶτα ἀπὸ τὶς ἀποκηρυγμένες ἀπαιτήσεις τοῦ σεξουαλισμοῦ. Εἶναι ὁλοφάνερο πὼς δὲ θὰ μάθουμε ποτὲ τὴν ἔκταση καὶ τὴ σημασία τους ἂν ξεκινήσουμε ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ἐγὼ πάνω στὸ θέμα. Μόλις ἀντιληφθοῦμε τί θὰ πεῖ ἀπώθηση, δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέπουμε στὶς δυὸ ἀντιμαχόμενες μερίδες, καὶ ἰδιαίτερα στὴ νικήτρια νὰ γίνεται κριτὴς στὴ διένεξη. Εἴμαστε προειδοποιημένοι νὰ μὴν παρασυρθοῦμε ἀπ' ὅσα λέει τὸ ἐγώ. Σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρία του θὰ παρουσιαζόταν αὐτὸ σὰν κινητήρια δύναμη σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις, ἔτσι ποὺ τὰ συμπτώματα νὰ ἐμφανίζονται μὲ τὴ θέληση καὶ τὴν ἐνέργειά του. Ξέρουμε ὅτι κατὰ μεγάλο ποσοστὸ ἔπαιξε παθητικὸ ρόλο, γεγονὸς ποὺ τὸ ἐγὼ τώρα προσπαθεῖ νὰ τὸ κρύψει καὶ νὰ τὸ συσκοτίσει. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲ μπορεῖ πάντα νὰ διατηρήσει αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμό: στὰ συμπτώματα τῆς μανιακῆς νεύρωσης πρέπει νὰ ὁμολογήσει ὅτι ἀντιμετωπίζει κάτι τὸ ξένο, ἐναντίον τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ἀντισταθεῖ σφοδρά.

Εἶναι βέβαια εὔκολο γιὰ ὅποιον ἀδιαφορεῖ γι αὐτὲς τὶς προειδοποιήσεις ἐναντίον τῆς παραδοχῆς τῶν πλαστογραφιῶν τοῦ ἐγώ, ὅπως ἐμφανίζονται. Θὰ ἀποφύγει ὅλη τὴν ἀντίδραση ποὺ

ἔχει νὰ συναντήσει ἡ ψυχανάλυση, τονίζοντας τὴ σημασία τοῦ ἀσυνείδητου, τοῦ σεξουαλισμοῦ καὶ τῆς παθητικότητας τοῦ ἐγώ. Τότε μπορεῖ νὰ συμφωνήσει μὲ τὸν Ἄντλερ πὼς ὁ «νευρικὸς χαρακτήρας» εἶναι ἡ αἰτία τῆς νεύρωσης, ἀντὶ τὸ ἀποτέλεσμα. Δὲ θὰ εἶναι ὅμως σὲ θέση νὰ ἐξηγήσει οὔτε τὴν παραμικρὴ λεπτομέρεια γιὰ τὸ σχηματισμὸ ἑνὸς συμπτώματος ἢ καὶ ἑνὸς μόνο ὀνείρου.

Θὰ ρωτήσετε: Δὲ θὰ εἴταν δυνατὸ νὰ ἀποδώσουμε δικαιοσύνη στὸ ρόλο ποὺ παίζει τὸ ἐγὼ στὴ νευρικότηκα καὶ στὸ σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων, χωρὶς ὑπερβολικὴ παραμέληση τῶν ἄλλων παραγόντων ποὺ ἀνακαλύφτηκαν ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση; Ἀπαντῶ: Βέβαια θὰ πρέπει νὰ εἶναι δυνατό καὶ κάποτε θὰ γίνει, ἀλλὰ τὸ ἔργο ποὺ ἔχει νὰ ἐπιτελέσει ἡ ψυχανάλυση δὲν εἶναι κατάλληλο γιὰ ν' ἀρχίσουμε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄκρη.

Μπορεῖ κανείς, ἀναμφίβολα, νὰ προβλέψει τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο θὰ περιληφθεῖ καὶ αὐτὸ τὸ καθῆκον. Ὑπάρχουν νευρώσεις ποὺ τὶς ὀνομάζουμε ναρκισσιστικὲς νευρώσεις ὅπου τὸ ἐγὼ παίζει ἕναν πολὺ σημαντικότερο ρόλο ἀπὸ ὅσο σὲ κεῖνες ποὺ ὡς τώρα μελετήσαμε. Ἡ ἀναλυτικὴ ἔρευνα αὐτῶν τῶν ἀνωμαλιῶν θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ ἐκτιμήσουμε ἀμερόληπτα καὶ θετικὰ τὸ ρόλο τοῦ ἐγὼ στὶς νευρώσεις.

Μιὰ ὅμως ἀπὸ τὶς σχέσεις ποὺ ἔχει τὸ ἐγὼ πρὸς τὴ νεύρωση εἶναι τόσο φανερὴ ποὺ μποροῦσε νὰ ἐκτιμηθεῖ ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν ἀρχή. Δὲ φαίνεται ν' ἀπουσιάζει ποτέ, διακρίνεται ὡστόσο πιὸ καθαρὰ σὲ μιὰ μορφὴ διαταραχῆς ποὺ ἀπέχουμε πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ τὴν καταλάβουμε, τὴν τραυματικὴ νεύρωση. Πρέπει νὰ ξέρετε πὼς στὴν αἰτιολογία καὶ τὸ μηχανισμὸ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς νεύρωσης ἀνακαλύπτεται συνεχῶς νὰ ἐνεργοῦν οἱ ἴδιοι οἱ παράγοντες, μόνο ποὺ στὸν ἕναν τύπο ἔχει τὴ μεγαλύτερη σημασία στὸ σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων τοῦτος ὁ παράγοντας ἐνῶ σ' ἕναν ἄλλον ἐκεῖνος. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τὸ προσωπικὸ ἑνὸς θεατρικοῦ θιάσου, ὅπου κάθε μέλος παίζει ἕναν ἰδιαίτερο τύπο: τὸν ἥρωα, τὸν ἔμπιστο, τὸν κακοῦργο, κτλ. Ὁ καθένας τους θὰ διαλέξει διαφορετικὸ ἔργο γιὰ τὴν εὐεργετική του παράσταση. Γι αὐτὸ καὶ οἱ φαντασιώσεις ποὺ μεταμορφώνονται σὲ συμπτώματα δὲν εἶναι πουθενὰ τόσο ἔκδηλες ὅσο στὴν ὑστερία. Οἱ ἀντι-φορτίσεις (ἀντικαθέξεις) ἢ σχηματισμοὶ ἀντιδράσεων τοῦ ἐγὼ κυριαρχοῦν στὴν εἰκόνα τῆς μανιακῆς νεύρωσης. Ὁ μηχανισμὸς ποὺ ὀνομάζουμε στὰ ὄνειρα «δευτερογενὴ ἐπεξεργασία» εἶναι τὸ κυρίαρχο χαρακτηριστικὸ στὶς παραισθήσεις παράνοιας καὶ καθεξῆς.

Στὶς τραυματικὲς νευρώσεις, εἰδικὰ σὲ κεῖνες ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ τὴ φρίκη τοῦ πολέμου, μᾶς κάνει ἰδιαίτερη ἐντύπωση ἕνα ἐγωϊστικὸ κίνητρο, ποὺ τείνει στὴν αὐτοπροστασία καὶ τὸ ἐγωϊστικὸ συμφέρον. Αὐτὸ μόνο ἴσως νὰ μὴ μποροῦσε νὰ προ-

καλέσει τὴ ἀρρώστια, τὴν ὑποστηρίζει ὅμως καὶ τὴν διατηρεῖ ὅταν ξεσπάσει. Ἡ τάση αὐτὴ ἔχει σκοπὸ νὰ προστατέψει τὸ ἐγὼ ἀπὸ τοὺς κινδύνους ποὺ συντελέσανε στὴν ἐμφάνιση τῆς ἀσθενείας. Οὔτε τοῦ ἐπιτρέπει τὴν ἀνάρρωση ὥσπου νὰ φανεῖ πὼς δὲν εἶναι πιὰ δυνατὴ μιὰ ἐπανάληψη τῶν κινδύνων, ἢ μέχρις ὅτου ληφθεῖ κάποιο ἀντιστάθμισμα γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ πέρασε.

Τὸ ἐγὼ δείχνει παρόμοιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ δημιουργία καὶ τὴ διατήρηση ὅλων τῶν ἄλλων μορφῶν τῆς νεύρωσης. Εἴπαμε ἤδη ὅτι τὸ σύμπτωμα ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸ ἐγὼ γιατὶ ἡ μιὰ πλευρά του προσφέρει μιὰν ἱκανοποίηση στὴν ἀπωθητικὴ τάση τοῦ ἐγώ. Ἀκόμα περισσότερο, μιὰ λύση τῆς σύγκρουσης μὲ τὸ σχηματισμὸ συμπτωμάτων εἶναι ἡ πιὸ βολική, ἡ πιὸ σύμφωνη μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόλαυσης, γιατὶ βέβαια, ἀπαλλάσσει τὸ ἐγὼ ἀπὸ ἕνα δύσκολο καὶ ὀδυνηρὸ μέρος ἐσωτερικῆς ἐργασίας. Ὑπάρχουν πραγματικὰ περιπτώσεις ὅπου ὁ ἴδιος ὁ γιατρὸς πρέπει νὰ παραδεχτεῖ ὅτι ἡ λύση ποὺ προσφέρει μιὰ νεύρωση εἶναι μιὰ λύση πολὺ ἀβλαβὴς καὶ πολὺ ἀνεκτὴ κοίνωνικά. Μὴν ἀπορήσετε ἂν ἀκούσετε λοιπὸν πὼς ὁ ἴδιος ὁ γιατρὸς μερικὲς φορὲς συμμαχεῖ μὲ τὴν ἀσθένεια ποὺ πολεμάει. Δὲν εἶναι σωστὸ νὰ περιοριστεῖ σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις τῆς ζωῆς στὸ ρόλο τοῦ φανατικοῦ προστάτη τῆς ὑγείας. Ξέρει ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄ λ λ η δυστυχία στὸν κόσμο ἐκτὸς ἀπ᾽ τὴ δυστυχία τῶν νευρωτικῶν - πραγματική, ἀναπόφευχτη δυστυχία - πὼς ἡ ἀνάγκη μπορεῖ ἀκόμα νὰ ζητήσει ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο νὰ θυσιάσει τὴν ὑγεία του σ᾽ αὐτή, καὶ μαθαίνει ὅτι πάλι τέτιες ἀρρώστιες μποροῦν συχνὰ νὰ ἀποτρέψουν ἀνυπολόγιστες ταλαιπωρίες, γιὰ πολλοὺς ἄλλους. Γι αὐτὸ παρ᾽ ὅλο ποὺ μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ γιὰ κάθε νευρωτικὸ ὅτι ἔχει προσφύγει σ τ ὴ ν ἀ ρ ρ ώ σ τ ι α, πρέπει νὰ παραδεχτεῖ κανεὶς πὼς σὲ πολλὲς περιπτώσεις αὐτὴ ἡ προσφυγὴ εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη καὶ ὁ γιατρὸς ποὺ διέκρινε αὐτὴ τὴν κατάσταση πρέπει ν᾽ ἀποσυρθεῖ σιωπηλὰ καὶ διακριτικά.

Ἂς συνεχίσουμε ὅμως τὴ συζήτηση χωρὶς νὰ λάβουμε ὑπ᾽ ὄψη μας αὐτὲς τὶς ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις. Στὶς συνηθισμένες περιπτώσεις εἶναι φανερὸ πὼς μὲ τὴν προσφυγὴ στὴ νεύρωση τὸ ἐγὼ κερδίζει ἕνα ὁρισμένο «π λ ε ο ν έ κ τ η μ α μ ὲ τ ὴ ν ἀ ρ ρ ώ σ τ ι α» ὅπως τὸ ὀνομάζουμε. Κάτω ἀπὸ ὁρισμένες συνθῆκες ἕνα χειροπιαστὸ ἐξωτερικὸ πλεονέκτημα, μεγαλύτερης ἢ μικρότερης ἀξίας στὴν πραγματικότητα μπορεῖ νὰ συνδυασθεῖ μ᾽ αὐτό. Γιὰ νὰ πάρουμε τὴν πιὸ κοινὴ περίπτωση αὐτοῦ τοῦ εἴδους: μιὰ γυναίκα ποὺ τὴν κακομεταχειρίζεται βάναυσα καὶ τὴν ἐκμεταλλεύεται ἀλύπητα ὁ ἄντρας της, πολὺ ταχτικὰ καταφεύγει σὲ μιὰ νεύρωση, ἂν τὸ ἐπιτρέπει ὁ ὀργανισμός της. Αὐτὸ θὰ συμβεῖ ἂν εἶναι πολὺ δειλὴ ἢ σέβεται πολὺ τὶς κοινωνικὲς συμβατικότητες ὥστε νὰ μὴ μπορεῖ νὰ παρηγορηθεῖ μ᾽ ἕναν ἄλλον

ἄντρα, ἢ ἂν δὲν εἶναι ἀρκετὰ δυνατὴ γιὰ νὰ περιφρονήσει ὅλους τοὺς ἐξωτερικοὺς λόγους καὶ νὰ πάρει τὸ διαζύγιο, ἢ ὅταν δὲν ὑπάρχει προοπτικὴ ὅτι θὰ μπορέσει νὰ συντηρηθεῖ μόνη της ἢ νὰ βρεῖ ἕναν καλύτερο σύζυγο καὶ τέλος ἂν εἶναι ἀκόμα στερεὰ δεμένη σεξουαλικὰ μὲ τὸ βάναυσο σύζυγο. Ἡ ἀρρώστια γίνεται τὸ ὅπλο στὸν ἀγώνα της ἐναντίον τοῦ συζύγου. Ἕνα ὅπλο ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ χρησιμοποιήσει γιὰ τὴν προστασία της ἢ καὶ νὰ κάνει κατάχρησή του γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ. Μπορεῖ νὰ παραπονεθεῖ γιὰ τὴν ἀρρώστια της ἂν καὶ ἴσως δὲ θὰ τολμήσει νὰ παραπονεθεῖ γιὰ τὸ γάμο της. Ὁ γιατρὸς τῆς εἶναι σύμμαχος. Ὁ σύζυγος, ποὺ εἶναι κατὰ τ' ἄλλα τόσο βάναυσος, καλεῖται τώρα νὰ δέχεται τὴν ἀπουσία της ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ νὰ δίνει ἔτσι κάποια ἐλευθερία ἀπὸ τὴν συζυγικὴ καταπίεση. Ὁποτεδήποτε ἐκδηλωθεῖ αὐτὸ τὸ ἐξωτερικὸ ἢ «τυχαῖο» πλεονέκτημα ἀπὸ ἀρρώστια, καὶ δὲ βρίσκεται ἕνα ὑποκατάστατό του στὴν πραγματικότητα, δὲ μπορεῖτε νὰ ἐλπίζετε πὼς ὁ ἀσθενὴς σας θὰ θεραπευθεῖ.

Θὰ πεῖτε τώρα ὅτι ὅσα σᾶς εἶπα γιὰ τὸ «πλεονέκτημα μέσω τῆς ἀρρώστιας» ὑποστηρίζουν τὴν ἄποψη ποὺ ἀπέριψα, δηλαδή, ὅτι τὸ ἴδιο τὸ ἐγὼ ἐπιζητεῖ τὴ νεύρωση καὶ τὴ δημιουργεῖ. Μιὰ στιγμὴ ὅμως. Ἴσως νὰ σημαίνει μονάχα αὐτό: Πὼς τὸ ἐγὼ ἀποδέχεται τὴ νεύρωση, ποὺ ἔτσι ἢ ἀλλιῶς εἶναι ἀνίκανο νὰ προλάβει, καὶ πὼς ἂν μπορεῖ νὰ βγάλει κάτι ἀπ' αὐτὸ ἐπωφελεῖται ὅσο μπορεῖ. Αὐτὴ εἶναι μόνο ἡ μιὰ πλευρὰ τοῦ θέματος. Ὅσο ὑπάρχει πλεονέκτημα στὴ νεύρωση, τὸ ἐγὼ εἶναι ἀπόλυτα εὐτυχισμένο τὰ τάχει καλὰ μαζί της, πρέπει ὅμως νὰ ληφθοῦν ὑπόψη καὶ τὰ μειονεκτήματα. Κατὰ κανόνα σύντομα γίνεται φανερὸ πὼς ἀποδεχόμενο τὴ νεύρωση τὸ ἐγὼ ἔκανε κακὴ συναλλαγή. Πλήρωσε πολὺ ἀκριβὰ γιὰ τὴ λύση τῆς σύγκρουσης. Τὰ βάσανα ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ τὰ συμπτώτατα εἶναι σχεδὸν ἐξίσου κακὰ μὲ κεῖνα τῆς σύγκρουσης ποὺ ἀναπληρώνουν καὶ μποροῦν ἴσως νὰ εἶναι καὶ πολὺ χειρότερα. Τὸ ἐγὼ ἐπιθυμεῖ ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν ὀδύνη ποὺ τοῦ προκαλοῦν τὰ συμπτώματα, ὄχι ὅμως κι ἀπὸ τὴν ἀρρώστια. Κι αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἀνέφικτο. Φαίνεται, λοιπὸν, πὼς στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ ἐγὼ δὲν ἐνδιαφέρεται τόσο πολὺ γιὰ τὴ θεραπεία ὅσο ἀρχικὰ τὸ ὑπέθεσε καὶ πρέπει νὰ τὸ λάβουμε σοβαρὰ ὑπόψη μας αὐτό.

Ἂν, σὰν γιατροί, ἔχετε πολλὲς ἐργασίες μὲ νευρωτικούς, θὰ πάψετε σύντομα νὰ περιμένετε πὼς ἐκεῖνοι ποὺ παραπονοῦνται περισσότερο γιὰ τὴν ἀρρώστια τους θὰ εἶναι κεῖνοι ποὺ θὰ δεχτοῦν πιὸ πρόθυμα τὴ βοήθειά σας καὶ θὰ τὴ διευκολύνουν περισσότερο. Κάθε ἄλλο, μάλιστα. Σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις θὰ διαπιστώσετε εὔκολα πὼς κάθε τί ποὺ συνεισφέρει στὸ πλεονέκτημα μέσω τῆς ἀρρώστιας, ἐνισχύει τὴν ἀντίσταση ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὶς ἀπωθήσεις καὶ αὐξάνει τὶς θεραπευτικὲς δυσκολίες. Καὶ ὑπάρχει ἀκόμα ἕνα ἄλλο εἶδος πλεονεκτήματος μέσω τῆς

ἀρρώστιας, ἕνα πού ἐπέρχεται ἀργότερα ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ γεννιέται μαζὶ μὲ τὸ σύμπτωμα. Ὅταν μιὰ τέτια νοητικὴ ὀργάνωση ὅπως ἡ ἀρρώστια διατηρήθηκε γιὰ σημαντικὸ χρόνο, φαίνεται τελικὰ νὰ ἀποχτᾶ τὸ χαρακτήρα μιᾶς ἀνεξάρτητης ὀντότητας καὶ παρουσιάζει κάτι σὰν ἔνστιχτο αὐτοσυντήρησης. Ἔρχεται σὲ συμφωνία σ' ἕνα modus vivendi, μὲ ἄλλες δυνάμεις τῆς νοητικῆς ζωῆς, ἀκόμα καὶ μὲ κεῖνες ποὺ τῆς εἶναι βασικὰ ἐχθρικές. Καὶ δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ παρουσιαστοῦν εὐκαιρίες ὅπου θὰ ἐμφανιστεῖ σὰ χρήσιμη καὶ ἐπίκαιρη, ἀποχτώντας ἔτσι ἕνα δεύτερο λειτούργημα ποὺ κι αὐτὸ θὰ ἐνισχύσει τὴ θέση της. Ἀντὶ νὰ πάρουμε ἕνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν παθολογία ἂς ἐξετάσουμε ἕνα χτυπητὸ παράδειγμα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἕνας ἱκανὸς ἐργάτης, ποὺ κερδίζει τὴν ζωή του, γίνεται ἀνάπηρος ἀπὸ ἕνα δυστύχημα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας του. Δὲ μπορεῖ πιὰ νὰ δουλέψει, παίρνει ὅμως ἕνα μικρὸ ἐπίδομα σὰν ἀποζημίωση καὶ μαθαίνει πῶς νὰ ἐκμεταλλεύεται τὴν ἀναπηρία του σὰ ζητιάνος. Ἡ καινούργια ζωή του, ἂν καὶ τόσο κατώτερη, παρ' ὅλα αὐτὰ συντηρεῖται ἀκριβῶς ἀπὸ κεῖνο ποὺ τοῦ ἔχει καταστρέψει τὴν παλιά του ζωή. Ἂν τώρα τοῦ ἀφαιρούσατε τὴν ἀναπηρία του θὰ τὸν στερούσατε γιὰ ἕνα ὁρισμένο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὰ μέσα συντήρησής του, γιατὶ θἄταν ἀμφίβολο ἂν θὰ εἶταν ἀκόμα ἱκανὸς νὰ ξαναρχίσει τὴν παλιὰ ἐργασία του. Ὅταν παρουσιάζεται σὲ μιὰ νεύρωση μιὰ δευτερεύουσα ἐκμετάλλευση τῆς ἀσθενείας σὰν καὶ αὐτή, μποροῦμε νὰ τὴν κατατάξουμε δίπλα στὴν πρώτη καὶ νὰ τὴν ὀνομάσουμε «δευτερεῦον πλεονέκτημα μὲ τὴν ἀρρώστια».

Θὰ ἤθελα νὰ σᾶς συμβουλέψω γενικὰ νὰ μὴν ὑποτιμᾶτε τὴν πρακτικὴ σημασία τοῦ πλεονεκτήματος μὲ τὴν ἀρρώστια καὶ ὡστόσο νὰ μὴν ἐντυπωσιάζεστε πολὺ ἀπὸ τὴ θεωρητική του σημασία. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐξαιρέσεις ποὺ ἀναγνωρίσαμε προηγούμενα, ὁ παράγοντας αὐτὸς μοῦ θυμίζει πάντα ἕνα ἀπὸ τὰ σκίτσα γιὰ τὴν «Ἐξυπνάδα στὰ Ζῶα» τοῦ Ὀμπερλαίντερ στὰ Fliegende Blätter. Ἕνας Ἄραβας πηγαίνει μὲ μιὰ γκαμήλα ἀκολουθώντας ἕνα στενὸ μονοπάτι κομμένο στὴν πλαγιὰ ἑνὸς ἀπότομου βουνοῦ. Σὲ μιὰ στροφή, στὸ μονοπάτι, βρίσκεται ξαφνικὰ ἀντιμέτωπος μὲ ἕνα λιοντάρι ἕτοιμο νὰ χυμήξει ἐπάνω του. Δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ ξεφύγει. Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ ἡ ἄβυσσσος, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ μονοκόμματος βράχος. Ἡ ὑποχώρηση καὶ ἡ φυγὴ εἶναι ἀδύνατη. Θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του χαμένο. Ὄχι ὅμως καὶ ἡ γκαμήλα. Κάνει ἕνα πήδημα μὲ τὸν καβαλλάρη της στὴν ἄβυσσο καὶ τὸ λεοντάρι μένει μὲ τὸ στόμα ἀνοιχτό. Τὰ γιατρικὰ ποὺ προσφέρει ἡ νεύρωση δὲ δίνουν κατὰ κανόνα τίποτα καλύτερο στὸν ἀσθενῆ. Ἴσως ἐπειδὴ ἡ λύση τῆς σύγκρουσης μὲ τὸ σχηματισμὸ τοῦ συμπτώματος εἶναι σιὸ κάτω - κάτω μιὰ αὐτόματη διαδικασία ποὺ μπορεῖ ν' ἀποδειχτεῖ ἀκατάλληλη νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς ἀνάγκες τῆς ζωῆς καὶ παρασύρει τὸν ἄνθρωπο στὴν ἀπάρνηση τῶν

καλύτερων καὶ ὑψηλοτέρων ἱκανοτήτων του. Ἡ τιμιότερη διέξοδος, ἂν ὑπάρχει διέξοδος, εἶναι νὰ πέσει κανεὶς σὲ τίμιο ἀγώνα μὲ τὴ μοίρα.

Σᾶς χρωστῶ ἀκόμα μιὰν ἐξήγηση γιὰ τὸ κίνητρο ποὺ μ' ἔκανε νὰ μὴν πάρω τὴν συνηθισμένη νευρικότητα σὰν ἀφετηρία μου. Ἴσως νὰ νομίζετε ὅτι ἀπόφυγα νὰ τὸ κάνω αὐτὸ γιατὶ θὰ εἴταν πιὸ δύσκολο νὰ ἀποδείξω τὴ σεξουαλικὴ προέλευση τῶν νευρώσεων μ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Σ' αὐτὸ ὅμως κάνατε λάθος. Στὶς νευρώσεις μεταβίβασης τὰ συμπτώματα πρέπει νὰ ὑποβληθοῦν σὲ ἑρμηνεία πρὶν φτάσουμε σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα. Στὶς συνηθισμένες ὅμως μορφὲς ἐκείνων ποὺ καλοῦνται ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΕΣ ΝΕΥΡΩΣΕΙΣ ἡ αἰτιολογικὴ σημασία τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς εἶναι ὠμότατα ἔκδηλη καὶ δὲ μπορεῖ νὰ μὴν τὴν προσέξει κανείς. Τὸ ἀντελήφθηκα ἐδῶ καὶ εἴκοσι χρόνια πρίν, ὅταν μιὰ μέρα ἄρχισα νὰ ἀπορῶ γιατί, ὅταν ἐξετάζουμε τοὺς νευρικούς, ἀποκλείουμε πάντοτε ἀπὸ τὴν ἐξέταση κάθε θέμα ποὺ ἀφορᾶ τὴ σεξουαλική τους ζωή. Οἱ ἔρευνες σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο μὲ ὁδήγησαν στὴν ἀπώλεια τῆς συμπάθειας ἀπὸ μέρους τῶν ἀσθενῶν μου ἀλλὰ σὲ πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα οἱ προσπάθειές μου μὲ ὁδήγησαν σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα: ὅτι δὲν ὑπάρχει νεύρωση — κλινικὴ νεύρωση ἐννοῶ — ὅπου ἡ σεξουαλικὴ ζωὴ νἆναι ὁμαλή. Εἶναι ἀλήθεια πὼς αὐτὴ ἡ διαπίστωση ἀγνοεῖ μάλλον ὑπερβολικὰ τὶς ἀτομικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι ὑποφέρει ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀοριστία ποὺ συνεπάγεται ἡ λέξη «ὁμαλή» Σὲ γενικὲς γραμμὲς ὅμως διετήρησε τὴν ἀξία της μέχρι σήμερα. Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἔφτασα μέχρι τὸ σημεῖο νὰ εἶμαι ἱκανὸς νὰ διαπιστώσω ἰδιαίτερες σχέσεις ἀνάμεσα σὲ ὁρισμένες μορφὲς νευρικότητας καὶ ὁρισμένες βλαβερὲς σεξουαλικὲς συνθῆκες. Δὲν ἀμφιβάλλω πὼς θὰ μποροῦσα νὰ ἐπαναλάβω αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις σήμερα ἂν εἶχα ὅμοιο ὑλικὸ γιὰ ἔρευνα. Παρατήρησα ἀρκετὰ συχνὰ πὼς ἕνας ἄνθρωπος ποὺ περιοριζόταν σὲ κάποιο εἶδος ἀτελοῦς σεξουαλικῆς ἱκανοποίησης π.χ. τὸν αὐνανισμὸ μὲ τὸ χέρι, θὰ ὑπέφερε ἀπὸ ἕνα συγκεκριμένο τύπο πραγματικῆς νεύρωσης καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ νεύρωση σύντομα θὰ παραχωροῦσε τὴ θέση της σὲ μίαν ἄλλη μορφὴ ἂν ὁ ἀσθενὴς υἱοθετοῦσε κάποια ἄλλη ἐξίσου μὴ ἱκανοποιητικὴ μορφὴ σεξουαλικῆς ζωῆς. Εἴμουν τότε σὲ θέση νὰ συμπεράνω τὴν ἀλλαγὴ στὸν τρόπο τῆς σεξουαλικῆς του ζωῆς ἀπὸ τὴ μεταβολὴ τῆς κατάστασης τοῦ ἀσθενοῦς. Καὶ ἔμαθα νὰ ἐπιμένω στὰ συμπεράσματά μου ὥσπου ὑπερνίκησα τοὺς δισταγμοὺς τῶν ἀσθενῶν μου καὶ τοὺς ὑποχρέωσα νὰ τὰ ἐπιβεβαιώσουν. Εἶναι ἀλήθεια πὼς τότε σκέφτονταν νὰ ζητήσουν ἄλλους γιατρούς, ποὺ δὲ θὰ ἔδειχναν τόσο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ σεξουαλική τους ζωή.

Οὔτε μοῦ διέφυγε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ πὼς δὲν ἀναφερόταν πάντα ὁ σεξουαλισμὸς σὰν αἰτία τῶν νευρώσεων. Ἕνα πρόσωπο βέβαια θ' ἀρρώσταινε ἐξαιτίας κάποιας βλαβερῆς σεξουαλικῆς

κατάστασης, ἄλλοι ὅμως θὰ ἀρρώσταιναν γιατὶ εἶχαν χάσει τὴν περιουσία τους ἢ εἶχαν ὑποστεῖ τελευταῖα μιὰ σοβαρὴ ὀργανικὴ ἀρρώστια. Ἡ ἐξήγηση αὐτῶν τῶν μεταβολῶν ἀποκαλύφθηκε ἀργότερα, ὅταν μπορέσαμε νὰ δοῦμε στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων ποὺ ὑποπτευόμαστε ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ τὸ λίμπιντο. Καὶ ὅσο περισσότερο ἐξερευνούσαμε τὸ θέμα αὐτὸ τόσο πιὸ ἱκανοποιητικὴ γινόταν ἡ ἐνόρασή μας. Ἕνα πρόσωπο ἀρρωσταίνει ἀπὸ νεύρωση μόνον ὅταν τὸ ἐγὼ χάνει τὴν ἱκανότητά του νὰ ἀντιμετωπίσει κατὰ κάποιο τρόπο τὸ λίμπιντο. Ὅσο πιὸ δυνατὸ εἶναι τὸ ἐγὼ τόσο πιὸ εὔκολα μπορεῖ νὰ ἐκτελέσει αὐτὸ τὸ καθῆκον. Κάθε ἐξασθένιση τοῦ ἐγώ, ἀπὸ ὁποιαδήποτε αἰτία πρέπει νὰ ἔχει τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα, ὅπως μιὰ αὔξηση τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ λίμπιντο, δηλαδὴ νὰ κάνει δυνατὴ μιὰ νεύρωση. Ὑπάρχουν ὡστόσο ἄλλες καὶ πιὸ ἐνδόμυχες σχέσεις ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ στὸ λίμπιντο, μὲ τὶς ὁποῖες δὲ θὰ ἀσχοληθῶ τώρα γιατὶ δὲ φτάσαμε ἀκόμα σ' αὐτές. Τὸ πιὸ οὐσιῶδες καὶ πιὸ διαφωτιστικὸ σημεῖο γιὰ μᾶς εἶναι πὼς τὸ ἀπόθεμα ἐνεργητικότητας ποὺ ὑποστηρίζει τὰ συμπώτατα μιᾶς νεύρωσης, σὲ κάθε περίπτωση καὶ ἄσχετα ἀπὸ τὶς περιστάσεις ποὺ προκάλεσαν τὴν ἐκδήλωσή τους παρέχεται ἀπὸ τὸ λίμπιντο, ποὺ χρησιμοποιεῖται ἔτσι γιὰ ἀσυνήθιστο σκοπό.

Τώρα πρέπει νὰ σημειώσω τὴν ἀποφασιστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ συμπτώματα τῶν κλινικῶν νευρώσεων καὶ τὰ συμπτώματα τῶν ψυχονευρώσεων ποὺ μὲ τὴν πρώτη τους ὁμάδα (τὶς νευρώσεις μεταβίβασης) ἀπασχοληθήκαμε μέχρι τώρα τόσο πολύ. Καὶ στὶς δυό, στὶς κλινικὲς νευρώσεις καὶ στὶς ψυχονευρώσεις τὰ συμπτώματα προέρχονται ἀπὸ τὸ λίμπιντο, δηλαδὴ εἶναι ἀνώμαλος τρόπος χρήσης του, ὑποκατάστατα γιὰ τὴν ἱκανοποίησή του. Τὰ συμπτώματα ὅμως μιᾶς κλινικῆς νεύρωσης - πονοκέφαλος, αἴσθηση πόνου, κατάσταση ἐρεθισμοῦ κάποιου ὀργάνου, ἐξασθένηση ἢ καὶ ἐξάλειψη κάποιας λειτουργίας — δὲν ἔχουν «νόημα» οὔτε σημασία γιὰ τὸ νοῦ. Ὄχι μόνο ἐκδηλώνονται κυρίως στὸ σῶμα, ὅπως συμβαίνει ἐπίσης, λ.χ. στὰ ὑστερικὰ συμπτώματα, ἀλλὰ εἶναι καθ' ἑαυτὰ καθαρὰ ἁπλὲς σωματικὲς διαδικασίες. Γεννιοῦνται χωρὶς κανέναν ἀπὸ τοὺς περίπλοκους νοητικοὺς μηχανισμοὺς ποὺ μάθαμε. Γι αὐτὸ ἀκριβῶς τόσον καιρὸ θεωροῦσαν τὰ ψυχονευρωτικὰ συμπτώματα σὰν ἁπλὲς σωματικὲς διαδικασίες. Τότε λοιπὸν πῶς μπορεῖ νὰ εἶναι ἔκφραση τοῦ λίμπιντο ποὺ εἶναι μιὰ δύναμη τοῦ νοῦ; Λοιπόν, ἀλήθεια, ἡ ἀπάντηση σ' αὐτὸ εἶναι πολὺ ἁπλή. Ἐπιτρέψτε μου νὰ σᾶς ὑπενθυμίσω μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες - πρῶτες ἀντιρήσεις ποὺ διατυπώθηκαν ποτὲ ἐνάντια στὴν ψυχανάλυση. Ἐλέχθη τότε ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ εἶταν μιὰ ἀπόπειρα νὰ ἐξηγήσει κανεὶς τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα μονάχα μὲ τὴν ψυχολογία, πρᾶγμα ποὺ εἶταν ἐντελῶς ἀδύνατο ἀφοῦ καμιὰ ἀρρώστια δὲ μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ ψυ-

χολογικὲς θεωρίες. Οἱ κριτικοὶ αὐτοὶ ἤθελαν νὰ ξεχνοῦν πὼς ἡ σεξουαλικὴ λειτουργία δὲν εἶναι κάτι τὸ καθαρὰ νοητικὸ ὅπως δὲν εἶναι μονάχα κάτι τὸ σωματικό. Ἐπηρεάζει τὴ σωματικὴ ζωὴ ὅπως καὶ τὴ νοητικὴ ζωή. Ἔχοντας μάθει πὼς τὰ συμπτώματα τῶν ψυχονευρώσεων ἐκφράζουν τὶς νοητικὲς συνέπειες κάποιας ἀναταραχῆς σ' αὐτὴ τὴ λειτουργία, δὲ θὰ ἀπορήσουμε ὅταν διαπιστώσουμε πὼς οἱ κλινικὲς νευρώσεις ἀντιπροσωπεύουν τὶς ἄμεσες σωματικὲς συνέπειες τῶν σεξουαλικῶν διαταραχῶν.

Ἡ κλινικὴ ἰατρικὴ μᾶς δίνει μιὰ χρήσιμη νύξη (ποὺ ἀναγνωρίζεται ἀπὸ πολλοὺς διαφορετικοὺς ἐρευνητὲς) γιὰ τὴν κατανόηση τῶν πραγματικῶν νευρώσεων. Στὶς λεπτομέρειες τῆς συμπτωματολογίας τους καὶ ἀκόμα στὴν ἰδιομορφία μὲ τὴν ὁποία ἐπηρεάζονται μαζὶ ὅλα τὰ συστήματα τοῦ σώματος καὶ οἱ λειτουργίες του ἐπιδείχνουν μιὰν ἀλάνθαστη ὁμοιότητα μὲ παθολογικὲς καταστάσεις ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὸ χρόνιο ἀποτέλεσμα ἢ τὴν ξαφνικὴ ἀφαίρεση τῶν ξένων τοξινῶν — δηλαδὴ μὲ καταστάσεις δηλητηριάσεων ἢ ἀποχῆς. Οἱ δυὸ ὁμάδες βλαβῶν πλησιάζονται ἀκόμα περισσότερο σὲ σύγκριση μὲ συνθῆκες ὅπως ἡ ἀρρώστια τοῦ Μπάζεντοβ, ποὺ διαπιστώθηκαν κι αὐτὲς πὼς προκύπτουν ἀπὸ δηλητηρίαση, ὄχι ὡστόσο ἀπὸ δηλητήρια ποὺ προέρχονται ἀπ' τὸ ἐξωτερικό, ἀλλὰ ἀπὸ κεῖνα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ μεταβολισμό. Κατὰ τὴ γνώμη μου οἱ ἀναλογίες αὐτὲς μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ θεωρήσουμε τὶς νευρώσεις σὰν τὰ ἀποτελέσματα ἀναταραχῶν στὸ σεξουαλικὸ μεταβολισμό, ποὺ ὀφείλονται εἴτε στ' ὅτι παράγονται περισσότερες ἀπ' αὐτὲς τὶς σεξουαλικὲς τοξίνες ἀπὸ κεῖνες ποὺ μπορεῖ νὰ διαθέσει ὁ ἀσθενής, εἴτε ἀλλιῶς σὲ ἐσωτερικὲς ἢ καὶ ἀκόμα σὲ νοητικὲς συνθῆκες ποὺ παρεμποδίζουν τὴν κατάλληλη διάθεση τῶν οὐσιῶν αὐτῶν. Ὑποθέσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους γιὰ τὴ φύση τῆς σεξουαλικῆς ἐπιθυμίας ἔγιναν δεκτὲς στὸ νοῦ τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Ὁ ἔρως ὀνομάζεται «δηλητηρίαση», μπορεῖ νὰ προκληθεῖ μὲ «φίλτρα» — σ' αὐτὲς τὶς ἰδέες ὁ παράγοντας ποὺ ἐνεργεῖ προβάλλετε κατὰ κάποιο τρόπο στὸν ἔξω κόσμο. Βρίσκουμε εὐκαιρία σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ θυμηθοῦμε τὶς ἐρωτογόνες ζῶνες καὶ νὰ σκεφτοῦμε τὴν πρόταση ὅτι ἡ σεξουαλικὴ διέγερση μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ στὰ πιὸ διαφορετικὰ ὄργανα. Πέρα ἀπ' αὐτὸ τὸ θέμα τοῦ «σεξουαλικοῦ μεταβολισμοῦ» ἢ «χημεία τοῦ σεξουαλισμοῦ» εἶναι ἕνα κενὸ κεφάλαιο: δὲν ξέρουμε τίποτε γι αὐτὸ καὶ δὲ μποροῦμε κἂν νὰ καθορίσουμε ἂν πρέπει νὰ ὑποθέσουμε πὼς ὑπάρχουν δυὸ εἰδῶν σεξουαλικὲς οὐσίες ποὺ θὰ ὀνομαστοῦν· «ἀρσενικὴ» καὶ «θηλυκὴ» ἢ νὰ ἀρκεστοῦμε σὲ μιὰ σεξουαλικὴ τοξίνη σὰν παράγοντα ὅλων τῶν παρορμήσεων ποὺ πραγματοποιοῦνται ἀπὸ τὸ λίμπιντο. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦ ψυχαναλυτικοῦ δόγματος ποὺ ἀνεγείραμε δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα παρὰ ἕνα ἐποικοδό-

μημα, ποὺ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ κάποτε στὴν ὀργανική του βάση. Τὴ βάση ὅμως αὐτὴ δὲν τὴν γνωρίζουμε ἀκόμα.

Σὰν ἐπιστήμη ἡ ψυχανάλυση χαραχτηρίζεται ἀπὸ τὶς μεθόδους μὲ τὶς ὁποῖες ἐργάζεται κι ὄχι μὲ τὸ περιεχόμενο μὲ τὸ ὁποῖο ἀπασχολεῖται. Οἱ μέθοδες αὐτὲς μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν χωρὶς νὰ μεταβληθοῦν οὐσιαστικὰ στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, στὴν ἱστορία τῆς θρησκείας καὶ στὴ μυθολογία, ὅπως καὶ στὴ μελέτη τῶν νευρώσεων. Ἡ ψυχανάλυση ἀποσκοπεῖ στὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἀσυνείδητου στὴ νοητικὴ ζωή, καὶ δὲν πραγματοποιεῖ παρὰ μονάχα αὐτό. Τὰ προβλήματα τῶν κλινικῶν νευρώσεων ὅπου τὰ συμπτώματα ἴσως νὰ γεννιοῦνται ἀπὸ ἄμεση τοξικὴ ἐνέργεια δὲν προσφέρονται στὴν ψυχανάλυση. Γιατὶ δὲ μπορεῖ νὰ δώσει παρὰ ἐλάχιστα γιὰ τὴ διασάφισή τους καὶ πρέπει αὐτὸ τὸ ἔργο νὰ τὸ ἀφήσει στὴ βιολογικὴ καὶ τὴν ἰατρικὴ ἔρευνα. Τώρα ἴσως καταλαβαίνετε καλύτερα γιατὶ διάλεξα αὐτὴ τὴν κατάταξη γιὰ τὸ ὑλικό μου. Ἂν ἐσκόπευα νὰ γράψω μιὰ εἰσαγωγὴ στὴ Μελέτη τῶν Νευρώσεων χωρὶς ἀμφιβολία θὰ ἄρχιζα σωστὰ μὲ τὶς ἁπλὲς μορφὲς τῶν (κλινικῶν) νευρώσεων καὶ θὰ προχωροῦσα ἀπ᾿ αὐτὲς στὶς πιὸ περίπλοκες ψυχικὲς ἀνωμαλίες ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς διαταραχὲς τοῦ λίμπιντο. Θὰ εἶχα νὰ συγκεντρώσω ἀπὸ διάφορα σημεῖα ὅ,τι ξέρουμε ἢ νομίζουμε ὅτι ξέρουμε γιὰ τὶς πρῶτες. Γιὰ τὶς τελευταῖες ὅμως ἡ ψυχανάλυση θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσαχθεῖ σὰν τὸ πιὸ σημαντικὸ τεχνικὸ μέσο γιὰ νὰ δοῦμε στὸ ἐσωτερικὸ αὐτῶν τῶν καταστάσεων. Ἐγὼ ὅμως εἶχα ἐπιχειρήσει καὶ ἀνήγγειλα ὅτι θὰ γράψω μιὰ εἰσαγωγὴ στὴ ψυχανάλυση κι ὄχι τῶν νευρώσεων. Τὸ θεωροῦσα πιὸ σημαντικὸ νὰ σᾶς δώσω μιὰ ἰδέα τῆς ψυχανάλυσης παρὰ νὰ σᾶς διδάξω κάτι γιὰ τὶς νευρώσεις. Καὶ γι αὐτὸ οἱ κλινικὲς νευρώσεις ποὺ δὲν προσφέρουν τίποτα στὴ μελέτη τῆς ψυχανάλυσης δὲν εἶταν δυνατὸν νὰ τεθοῦν στὴν πρώτη σειρά. Πιστεύω ἀκόμα ὅτι ἡ ἐκλογή μου εἶταν ἡ πιὸ συνετὴ γιὰ σᾶς, μιᾶς καὶ τὰ ριζοσπαστικὰ ἀξιώματα καὶ τὰ ἐκτεταμένα ἐνδιαφέροντα τῆς ψυχανάλυσης τὴν κάνουν ἄξια τοῦ ἐνδιαφέροντος κάθε μορφωμένου προσώπου. Ἐνῶ ἡ θεωρία τῶν νευρώσεων εἶναι ἕνα κεφάλαιο τῆς ἰατρικῆς ὅπως κάθε ἄλλο.

Ὡστόσο, εἴσαστε δικαιολογημένοι νὰ περιμένετε νὰ δείξουμε κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς κλινικὲς νευρώσεις. Ἡ στενὴ κλινικὴ σχέση τους μὲ τὶς ψυχονευρώσεις μάλιστα ἀπαιτεῖ κάτι τέτιο. Θὰ σᾶς πῶ λοιπὸν ὅτι διακρίνουμε τρεῖς καθαρὲς μορφὲς κλινικῆς νεύρωσης: νευρασθένεια, ἀγχώδη νεύρωση καὶ ὑποχονδρία. Ἀκόμα καὶ αὐτὴ ἡ κατάταξη ἀμφισβητήθηκε. Οἱ ὅροι εἶναι βέβαια ὅλοι ἐν χρήσει, ἡ σημασία τους ὅμως εἶναι ἀόριστη. Ὑπάρχουν μερικοὶ γιατροὶ ποὺ ἀντιτίθενται σὲ κάθε διαχωρισμὸ τοῦ συγκεχυμένου κόσμου τῶν νευρωτικῶν ἐκδηλώσεων, καὶ ἔχουν ἀντίρηση σὲ κάθε διάκριση κλινικῶν ὀντοτήτων ἢ τύπων ἀ-

σθενείας καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν κὰν τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς πραγματικὲς νευρώσεις καὶ τὶς ψυχονευρώσεις. Κατὰ τὴ γνώμη μου προχωροῦν ὑπερβολικὰ καὶ σὲ μιὰ κατεύθυνση ποὺ δὲν ὁδηγεῖ στὴν πρόοδο. Τὰ τρία εἴδη τῶν νευρώσεων ποὺ ὀνομάσαμε πάρα πάνω βρίσκονται μερικὲς φορὲς σὲ καθαρὴ μορφή· Πιὸ συχνά, εἶναι ἀλήθεια, συνδυάζονται μεταξύ τους καὶ μὲ ψυχονευρωτικὴ ἀσθένεια. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάνει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴ διάκριση μεταξύ τους. Γιὰ σκεφτεῖτε τὴ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ ὀρυκτῶν καὶ πετρωμάτων στὴν ὀρυκτολογία : τὰ ὀρυκτὰ ταξινομοῦνται ἀτομικά, ἐν μέρει ἀσφαλῶς, γιατὶ συχνὰ βρίσκονται σὰν κρύσταλλα καὶ ξεχωρίζουν καθαρὰ ἀπὸ τὸ περιβάλλον τους. Τὰ πετρώματα ὅμως ἀποτελοῦνται ἀπὸ μίγματα ὀρυκτῶν ποὺ πραγματικὰ ἑνώθηκαν, ὄχι τυχαῖα, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὶς συνθῆκες τοῦ σχηματισμοῦ τους. Στὴ θεωρία τῶν νευρώσεων καταλαβαίνουμε ἀκόμα πολὺ λίγα γιὰ τὴ διαδικασία τῆς ἀνάπτυξής τους γιὰ νὰ διατυπώσουμε κάτι παρόμοιο μὲ τὴ γνώση μας τῶν πετρωμάτων. Δουλεύουμε ὅμως ἀσφαλῶς πρὸς τὴ σωστὴ κατεύθυνση, ἀπομονώνοντας πρῶτα ἀπὸ τὴ μάζα τὰ ἀναγνωρίσιμα κλινικὰ στοιχεῖα, ποὺ μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ μεμονωμένα ὀρυκτά.

Μιὰ ἀξιοσημείωτη σχέση ἀνάμεσα στὰ συμπτώματα τῶν κλινικῶν νευρώσεων καὶ τὴν ψυχονευρώσεων προσθέτει μιὰ ἀξιόλογη συνεισφορὰ στὴ γνώση μας τοῦ σχηματισμοῦ τῶν συμπτωμάτων στὶς τελευταῖες. Τὸ σύμπτωμα τῆς κλινικῆς νεύρωσης εἶναι συχνὰ ὁ πυρήνας καὶ τὸ ἐναρκτήριο στάδιο τοῦ ψυχονευρωτικοῦ συμπτώματος. Μιὰ σχέση αὐτοῦ τοῦ εἴδους παρατηρεῖται πολὺ καθαρὰ ἀνάμεσα στὴ νευρασθένεια καὶ τὴ νεύρωση τῆς μεταβίβασης ποὺ εἶναι γνωστὴ σὰν ὑστερία τῆς μετατροπῆς, ἀνάμεσα στὴν ἀγχώδη νεύρωση καὶ τὴν ἀγχώδη ὑστερία, ἀλλὰ καὶ ἀνάμεσα στὴν ὑποχονδρία καὶ στὶς μορφὲς τῆς νεύρωσης ποὺ θὰ ἐξετάσουμε ἀργότερα, δηλαδὴ τὴν παραφρενία (πρώϊμος ἄνοια καὶ παράνοια). Σὰν παράδειγμα ἂς πάρουμε ἕναν ὑστερικὸ πονοκέφαλο ἢ πόνο τῆς πλάτης. Ἡ ψυχανάλυση μᾶς δείχνει πῶς μὲ μέσο τὴν συμπύκνωση καὶ τὴν μετατόπιση ἔγινε μιὰ ὑποκατάσταση ἱκανοποίησης γιὰ μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ φαντασιώσεων ἢ ἀναμνήσεων ἐρωτικοῦ χαραχτήρα. Κάποτε, ὡστόσο, ὁ πόνος αὐτὸς εἶταν πραγματικός, ἕνα ἄμεσο σύμπτωμα μιᾶς σεξουαλικῆς τοξίνης, σωματικὴ ἔκφραση μιᾶς σεξουαλικῆς διέγερσης. Δὲν ὑποστηρίζουμε πάντως πὼς ὅλα τὰ ὑστερικὰ συμπτώματα ἔχουν ἕναν πυρήνα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, παραμένει ὅμως ἀλήθεια πὼς αὐτὸ συμβαίνει πολὺ συχνά, καὶ πὼς ὅλα τὰ ἀποτελέσματα (εἴτε ὁμαλά, εἴτε παθολογικὰ) τῆς ἐρωτικῆς διέγερσης εἶναι ἰδιαίτερα προσαρμοσμένα γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τοὺς σκοποὺς τοῦ ὑστερικοῦ σχηματισμοῦ τῶν συμπτωμάτων. Παίζουν τὸ ρόλο τοῦ κόκκου τῆς ἄμμου ποὺ τὸ στρείδι τὸν περιβάλλει μὲ μάργαρο. Τὰ προ-

σωρινὰ σημάδια τῆς σεξουαλικῆς διέγερσης ποὺ συνοδεύουν τὴ σεξουαλικὴ πράξη, χρησιμεύουν στὴν ψυχονεύρωση μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, σὰν τὸ πιὸ κατάλληλο καὶ βολικὸ ὑλικὸ γιὰ τὸν σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων.

Ὑπάρχει μιὰ ὅμοια διαδικασία εἰδικοῦ διαγνωστικοῦ καὶ θεραπευτικοῦ ἐνδιαφέροντος. Σὲ πρόσωπα ποὺ εἶναι διατεθειμένα νὰ εἶναι νευρωτικὰ χωρὶς νὰ ἔχουν ἀκόμα ἀναπτύξει νεύρωση σὲ μεγάλη κλίμακα, κάποια ἀρρωστημένη ὀργανικὴ κατάσταση — ἴσως μιὰ φλόγωση ἢ ἕνα τραῦμα — πολὺ συχνὰ βάζει σὲ κίνηση τὴν ἐργασία τοῦ σχηματισμοῦ τῶν συμπτωμάτων. Ἔτσι ποὺ ἡ τελευταία διαδικασία πιάνεται ἀπὸ τὸ σύμπτωμα ποὺ προσφέρει ἡ πραγματικότητα καὶ τὸ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ παραστήσει ἐκεῖνες τὶς ἀσυνείδητες φαντασιώσεις ποὺ παρέμεναν ὥς τώρα ἀδρανεῖς περιμένοντας ἕναν τρόπο ἔκφρασης. Σὲ μιὰ τέτια περίπτωση ὁ γιατρὸς θὰ δοκιμάσει πρῶτα τὴ μιὰ θεραπεία κ' ἔπειτα τὴν ἄλλη. Ἔτσι θὰ προσπαθήσει νὰ καταργήσει τὴν ὀργανικὴ βάση στὴν ὁποία στηρίζεται τὸ σύμπτωμα, χωρὶς νὰ ἀνησυχήσει γιὰ τὴ θορυβώδη νευρωτικὴ ἐπεξεργασία του, ἢ θὰ ἐπιτεθεῖ ἐνάντια στὴ νεύρωση ποὺ τὴ γέννησή της προκάλεσε αὐτὴ ἡ εὐκαιρία, ἐνῶ θ' ἀφήσει κατὰ μέρος τὴν ὀργανικὴ παρόρμηση ποὺ τὴν προκάλεσε. Κάποτε ἡ μιὰ καὶ κάποτε ἡ ἄλλη διαδικασία θὰ δικαιωθοῦν ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία. Δὲ μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν γενικοὶ κανόνες γιὰ τὶς μικτὲς περιπτώσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΑΓΧΟΣ

Θὰ κρίνατε ἀσφαλῶς τὶς πληροφορίες ποὺ σᾶς ἔδωσα στὸ προηγούμενο κεφάλαιο γιὰ τὴ συνηθισμένη νευρικότητα, σὰν τὴν πιὸ ἀποσπασματικὴ καὶ τὴν πιὸ ἀκατάλληλη ἀπὸ ὅλες τὶς περιγραφές μου. Ξέρω πὼς ἔτσι εἶταν. Καὶ πιστεύω ὅτι τίποτα δὲ σᾶς ἐξέπληξε περισσότερο ἀπὸ τ' ὅτι δὲν ἀνέφερα τὸ «ἄγχος» γιὰ τὸ ὁποῖο παραπονοῦνται οἱ περισσότερο νευρικοὶ ἄνθρωποι καὶ ποὺ οἱ ἴδιοι τὸ περιγράφουν σὰν τὸ φοβερότερο μαρτύριό τους. Τὸ ἄγχος ἢ ὁ φόβος μπορεῖ πραγματικὰ νὰ ἀναπτύξει τεράστια ἔνταση καὶ κατὰ συνέπεια νὰ εἶναι ἡ αἰτία τῶν πιὸ ἀνοήτων προφυλάξεων. Αὐτὸ τὸ θέμα ὅμως δὲν ἤθελα νὰ τὸ παρακάμψω. Ἀντίθετα εἶχα ἀποφασίσει νὰ σᾶς θέσω τὸ πρόβλημα τοῦ νευρικοῦ ἄγχους ὅσο εἶταν δυνατὸ πιὸ καθαρὰ καὶ νὰ τὸ συζητήσω σὲ κάποια ἔκταση.

Τὸ ἄγχος (ἢ φόβος) καθ' ἑαυτὸ δὲν ἔχει ἀνάγκη περιγραφῆς. Ὁ καθένας δοκίμασε προσωπικὰ αὐτὴ τὴν αἴσθηση ἢ γιὰ νὰ μιλήσουμε πιὸ σωστὰ αὐτὴ τὴ συναισθηματικὴ κατάσταση, κάποτε. Κατὰ τὴ γνώμη μου ὅμως δὲν ἐξετάσαμε μὲ ἀρκετὴ προσοχὴ τὸ ἐρώτημα γιατί τὰ νευρικὰ πρόσωπα εἰδικὰ ὑποφέρουν ἀπὸ ἄγχος τόσο πιὸ ἔντονα καὶ τόσο πιὸ συχνὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἴσως νὰ τὸ θεωροῦν αὐτὸ σὰν δεδομένο. Οἱ λέξεις μάλιστα «νευρικὸς» καὶ «ἀγχώδης» χρησιμοποιοῦνται ἐναλλὰξ σὰ νὰ σήμαι-

ναν τὸ ἴδιο. Αὐτό, ὡστόσο, δὲν εἶναι δικαιολογημένο. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι ἀγχώδεις ποὺ δὲν εἶναι κατὰ τ' ἄλλα νευρικοί. Καὶ ὑπάρχουν νευρωτικοὶ μὲ πολυάριθμα συμπτώματα ποὺ δὲν παρουσιάζουν τάση πρὸς τὸ ἄγχος.

Ὅπως κι ἂν ἔχει τὸ ζήτημα, ἕνα πρᾶγμα εἶναι βέβαιο, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ ἄγχους εἶναι ἕνας κόμβος ὅπου συμπλέκονται τὰ πιὸ σημαντικὰ προβλήματα. Ἕνα αἴνιγμα ποὺ ἡ λύση του θὰ πρέπει νὰ ρίξει ἄπλετο φῶς πάνω σὲ ὅλη τὴ νοητική μας ζωή. Δὲν ὑποστηρίζω πὼς μπορῶ νὰ σᾶς δώσω μιὰ πλήρη λύση. Ἀλλὰ ἀσφαλῶς θὰ περιμένετε ὅτι ἡ ψυχανάλυση καταπιάστηκε καὶ μὲ αὐτὸ τὸ πρόβλημα μὲ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ υἱοθέτησε ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἰατρική. Τὸ ἐνδιαφέρον ἐκεῖ συγκεντρώνεται στὶς ἀνατομικὲς διαδικασίες ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκαλεῖται ἡ κατάσταση τοῦ ἄγχους. Μαθαίνουμε ὅτι ὁ προμήκης μυελὸς δέχεται παρορμήσεις καὶ λέμε στὸν ἀσθενῆ πὼς ὑποφέρει ἀπὸ μιὰ νεύρωση τοῦ παρασυμπαθητικοῦ νεύρου. Ὁ προμήκης μυελὸς εἶναι ἕνα θαυμάσιο καὶ ὄμορφο θέμα. Θυμᾶμαι καλὰ πόσο χρόνο καὶ κόπους ἀφιέρωσα στὴ μελέτη του πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια. Σήμερα ὅμως πρέπει νὰ πῶ πὼς δὲν ξέρω τίποτε λιγότερο σημαντικὸ γιὰ τὴν ψυχολογικὴ κατανόηση τοῦ ἄγχους ἀπὸ μιὰ γνώση τῶν νευρικῶν ὁδῶν ἀπὸ ὅπου διέρχονται οἱ διεγέρσεις.

Θὰ μποροῦσε νὰ ἐξετάζει κανεὶς γιὰ πολὺ καιρὸ τὸ ἄγχος χωρὶς νὰ σκέπτεται καθόλου τὴ νευρικότητα. Θὰ μὲ καταλάβετε ἀμέσως ὅταν περιγράψω αὐτὴ τὴ μορφὴ τοῦ ἄγχους σὰν ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΑΓΧΟΣ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ νευρωτικὸ ἄγχος. Τὸ π ρ α γ μ α τ ι κ ὸ ἄγχος ἢ φόβος λοιπὸν μᾶς ἐμφανίζεται σὰν ἕνα πολὺ φυσικὸ καὶ λογικὸ πρᾶγμα. Θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ὀνομάσουμε ἀντίδραση στὴν ἀντίληψη ἑνὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου, μιᾶς προσβολῆς ποὺ ἀναμένεται καὶ περιμένει κανεὶς καὶ προβλέπει. Εἶναι συνδεμένο μὲ τὸ ἀντανακλαστικὸ τῆς φυγῆς καὶ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰ μιὰ ἔκφραση τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντήρησης. Οἱ εὐκαιρίες γι αὐτὸ, δηλαδὴ τὰ ἀντικείμενα καὶ οἱ καταστάσεις γιὰ τὶς ὁποῖες αἰσθάνεται κανεὶς ἄγχος εἶναι φανερὸ ὅτι θὰ ἐξαρτηθοῦν σὲ μεγάλη ἔκταση ἀπὸ τὶς γνώσεις καὶ τοῦ συναισθήματος ἰσχύος ποὺ ἔχει αὐτὸ τὸ ἄτομο, σχετικὰ μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο.

Μᾶς φαίνεται ὁλότελα φυσικὸ ἕνας ἄγριος νὰ φοβᾶται ἕνα κανόνι ἢ μιὰ ἔκλειψη τοῦ ἡλίου, ἐνῶ ἕνας λευκὸς ποὺ μπορεῖ νὰ χειριστεῖ τὸ ὅπλο καὶ νὰ προβλέψει τὸ φαινόμενο δὲ θὰ φοβηθεῖ στὸν ἴδιο βαθμό. Ἄλλες φορὲς εἶναι ἡ ἴδια ἡ γνώση ποὺ προκαλεῖ φόβο, γιατὶ ἀποκαλύπτει γρηγορότερα τὸν κίνδυνο. Ἔτσι ἕνας ἄγριος θὰ ὀπισθοδρομήσει μὲ τρόμο μόλις δεῖ ἕνα ἴχνος στὴ ζούγκλα ποὺ δὲ λέει τίποτε στὸν ἀμάθητο λευκό, ἀλλὰ ποὺ σημαίνει πὼς ἐκεῖ κοντὰ ὑπάρχει κάποιο ἄγριο θηρίο. Καὶ ἕνας ναυτικὸς μὲ πείρα θ' ἀντιληφθεῖ μὲ φόβο ἕνα μικρὸ συννεφάκι

στὸν ὁρίζοντα γιατὶ σημαίνει πὼς πλησιάζει θύελλα, ἐνῶ σ' ἕναν ἐπιβάτη θὰ φανεῖ ἐντελῶς ἀσήμαντο.

Ἡ ἄποψη πὼς τὸ ἀντικειμενικὸ ἄγχος εἶναι ὀρθολογιστικὸ καὶ ἀποτελεσματικό, ὡστόσο θὰ πρέπει ὅταν ἐξεταστεῖ καλύτερα νὰ ἀπαιτήσει μιὰ βασικὴ ἀναθεώρηση. Ἀπέναντι στὸν ἄμεσο κίνδυνο ἡ μόνη ἀποτελεσματικὴ συμπεριφορά, στὴν πραγματικότητα, θὰ εἶταν πρῶτα μιὰ ψύχραιμη ἐκτίμηση τῶν δυνάμεων ποὺ εἶναι στὴ διάθεσή μας σὲ σύγκριση μὲ τὸ μέγεθος τοῦ παρόντος κινδύνου κ' ἔπειτα μιὰ ἀπόφαση ἂν εἴτε ἡ φυγὴ εἴτε ἡ ἄμυνα ἢ ἴσως ἡ ἐπίθεση, προσφέρουν τὴν καλύτερη προοπτικὴ ἐπιτυχημένης ἔκβασης. Ὁ φόβος, ὡστόσο, δὲν ἔχει θέση σ' αὐτὸ τὸ σχέδιο. Κάθε τι ποὺ εἶναι νὰ γίνει θὰ πραγματοποιηθεῖ ἐξ ἴσου καλὰ ἂν ὄχι καλύτερα ἂν δὲν ἀναπτυχθεῖ ὁ φόβος. Θὰ δεῖτε ἀκόμα πὼς ὅταν ὁ φόβος εἶναι ὑπερβολικὸς γίνεται στὸ μέγιστο βαθμὸ ἀντιαποτελεσματικός. Παραλύει κάθε δράση, ἀκόμα καὶ τὴ φυγή. Ἡ ἀντίδραση στὸν κίνδυνο συνήθως συνίσταται σὲ ἕναν συνδυασμὸ δύο πραγμάτων, τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου καὶ τὴν ἀμυντικὴ ἐνέργεια. Τὸ φοβισμένο ζῶο τρομάζει κ α ὶ τρέπεται σὲ φυγή, τὸ ἀποτελεσματικὸ στοιχεῖο σ' αὐτὸ ὅμως εἶναι ἡ «φυγὴ» ὄχι τὸ πῶς« εἶναι τρομαγμένο».

Νοιώθει γι αὐτὸ κανεὶς τὸν πειρασμὸ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἄγχους δὲν εἶναι ποτὲ ἀποτελεσματική. Ἴσως μιὰ πιὸ λεπτὴ μελέτη τῆς κατάστασης τοῦ φόβου θὰ μᾶς δώσει μιὰ καλύτερη κατανόησή του. Τὸ πρῶτο σχετικὸ στοιχεῖο εἶναι ἡ «ἑτοιμότητά» του γιὰ τὸν κίνδυνο, ποὺ ἐκφράζεται μὲ μιὰ αὐξημένη διορατικότητα τῶν αἰσθήσεων καὶ μὲ μεγαλύτερη κινητήρια τάση. Αὐτὴ ἡ ἑτοιμότητα εἶναι προφανῶς πλεονεκτική. Πραγματικὰ ἡ ἀπουσία της μπορεῖ νὰ ἐπιφέρει σοβαρὰ ἀποτελέσματα. Ἀκολουθεῖται τότε, ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά, μὲ κινητήρια δράση ποὺ πρωταρχικὰ παίρνει τὴ μορφὴ τῆς φυγῆς καί, σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο, τῆς ἀμυντικῆς δράσης. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, μὲ τὴν κατάσταση ποὺ ὀνομάζουμε συναίσθημα «ἄγχους» ἢ φόβου. Ὅσο περισσότερο ἡ ἀνάπτυξη τοῦ φόβου περιορίζεται σὲ μιὰ ἀστραπή, σ' ἕνα ἁπλὸ σύνθημα, τόσο λιγότερο ἐμποδίζει τὴν μετάβαση ἀπὸ τὴν κατάσταση ἀγχώδους ἑτοιμότητας στὴν κατάσταση δράσης καὶ τόσο πιὸ ἀποτελεσματικὰ προχωρεῖ ἡ ὅλη σειρὰ τῶν γεγονότων. Ἡ ἀ γ χ ώ δ η ς ἑ τ ο ι μ ό τ η τ α γι αὐτὸ μοῦ φαίνεται ἀποτελεσματικὸ στοιχεῖο καὶ ἡ ἀ ν ά π τ υ ξ η τοῦ ἄγχους τὸ μὴ ἀποτελεσματικὸ στοιχεῖο σὲ κεῖνο ποὺ καλοῦμε ἄγχος ἢ φόβο.

Δὲ θὰ συζητήσω ἂν οἱ λέξεις ἄγχος, φόβος, τρόμος, σημαίνουν τὸ ἴδιο ἢ διαφορετικὰ πράματα στὴν καθημερινὴ χρήση. Κατὰ τὴ γνώμη μου τὸ ἄ γ χ ο ς ἔχει σχέσει μὲ τὴν κατάσταση καὶ ἀγνοεῖ τὸ ἀντικείμενο, ἐνῶ στὴ λέξη φ ό β ο ς ἡ προσοχὴ κατευθύνεται στὸ ἀντικείμενο. Ὁ τ ρ ό μ ο ς φαίνεται νὰ κατέχει στὴν πράξη μιὰ ἰδιαίτερη σημασία - δηλαδὴ ἀναφέρεται εἰδικὰ

στὴν κατάσταση ποὺ προκαλεῖται ὅταν ἀντιμετωπίζεται ἀναπάντεχα κίνδυνος χωρὶς προηγούμενη ἀγχώδη ἑτοιμότητα. Θὰ μποροῦσε νὰ λεχθεῖ τότε ὅτι τὸ ἄγχος εἶναι μιὰ προστασία ἐνάντια στὸν τρόμο.

Δὲ θὰ σᾶς διέφυγε ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ διφορούμενο καὶ τὸ ἀόριστο στὴ χρήση τῆς λέξης «ἄγχος». Γενικὰ θεωρεῖται πὼς σημαίνει τὴν ὑποκειμενικὴ κατάσταση ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ἐκείνου ποὺ καλέσαμε ἀνεπτυγμένο ἄγχος. Μιὰ τέτια κατάσταση ὀνομάζεται πάθος. Τί εἶναι λοιπὸν τὸ πάθος μὲ τὴ δυναμική του ἔννοια ; Εἶναι ἀσφαλῶς κάτι τὸ πολὺ περίπλοκο. Ἕνα πάθος περιλαμβάνει πρῶτ᾽ ἀπ᾽ ὅλα ὁρισμένες κινητήριες νευρώσεις ἢ ἐκκενώσεις καὶ δεύτερον ὁρισμένες αἰσθήσεις ποὺ ἐπιπλέον εἶναι δυὸ εἰδῶν - δηλαδὴ ἡ ἀντίληψη τῶν κινητηρίων ἐνεργειῶν ποὺ πραγματοποιήθηκαν καὶ τὰ ἄμεσα εὐχάριστα ἢ ὀδυνηρὰ συναισθήματα ποὺ δίνουν στὸ πάθος ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζουμε κυρίαρχη νότα του. Δὲν πιστεύω ὅμως πὼς αὐτὴ ἡ περιγραφὴ εἰσδύει στὴν οὐσία ἑνὸς πάθους. Σὲ ὁρισμένα πάθη μποροῦμε νὰ δοῦμε βαθύτερα καὶ ν᾽ ἀναγνωρίσουμε ὅτι ὁ πυρήνας τους, ποὺ συνδέει ὅλη τὴν περίπλοκη κατασκευή τους, ἔχει τὴ φύση μιᾶς ἐ π α ν ά λ η ψ η ς κάποιας ἰδιαίτερης πολὺ σημαντικῆς προηγούμενης ἐμπειρίας. Αὐτὴ ἡ ἐμπειρία θὰ μποροῦσε μόνο νὰ εἶναι μιὰ ἐξαιρετικὰ πρώϊμη ἐντύπωση ἑνὸς γενικοῦ τύπου, ποὺ μπορεῖ νὰ βρεθεῖ στὴν προηγούμενη ἱστορία τοῦ εἴδους μάλλον παρὰ στὴν ἱστορία τοῦ ἀτόμου. Γιὰ νὰ γίνω καλύτερα κατανοητὸς θὰ μποροῦσα νὰ πῶ ὅτι ἡ παθιασμένη κατάσταση εἶναι κατασκευασμένη σὰν μιὰ ὑστερικὴ κρίση, δηλαδὴ εἶναι τὸ κατακάθισμα μιᾶς ἀνάμνησης. Μιὰ ὑστερικὴ κρίση μπορεῖ γι αὐτὸ νὰ συγκριθεῖ μὲ ἕνα νεοδημιουργημένο ἀτομικὸ πάθος, ἐνῶ τὸ φυσιολογικὸ πάθος εἶναι μιὰ γενικὴ ὑστερία ποὺ ἔγινε κοινὴ κληρονομιά.

Μὴ φανταστεῖτε ὅτι αὐτὰ ποὺ σᾶς λέω τώρα γιὰ τὰ πάθη εἶναι τὸ κοινὸ κτῆμα τῆς ἀκαδημαϊκῆς ψυχολογίας. Ἀντίθετα, αὐτὲς οἱ ἀντιλήψεις ἀναπτύχθηκαν στὸ ἔδαφος τῆς ψυχανάλυσης καὶ μονάχα ἐκεῖ προοδεύουν. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει νὰ πεῖ ἡ ψυχολογία γιὰ τὰ πάθη (ἡ θεωρία τοῦ Τζέημς - Λάγκε, λ. χ.) εἶναι ἀπόλυτα ἀκατάληπτο γιὰ μᾶς τοὺς ψυχαναλυτὲς καὶ μᾶς εἶναι ἀδύνατο νὰ τὸ συζητήσουμε. Δὲ θεωροῦμε, ὡστόσο, ὅτι ὅσα ξέρουμε γιὰ τὰ πάθη εἶναι ὁριστικά. Εἶναι μιὰ πρώτη προσπάθεια νὰ προσανατολιστοῦμε σ᾽ αὐτὴ τὴ σκοτεινὴ περιοχή. Ἂς συνεχίσουμε λοιπόν. Πιστεύουμε ὅτι ξέρουμε ποιά εἶναι κείνη ἡ πρώϊμη ἐντύπωση ποὺ ἀναπαρασταίνεται σὰ μιὰ ἐπανάληψη στὸ πάθος τοῦ ἄγχους. Πιστεύουμε πὼς εἶναι ἡ ἐμπειρία τῆς γ έ ν ν η σ η ς - μιὰ ἐμπειρία ποὺ περιλαμβάνει μιὰ τέτια συνέχεια ὀδυνηρῶν συναισθημάτων, ἐκκενώσεων διέγερσης καὶ σωματικῶν αἰσθήσεων, ὥστε νὰ γίνει ἕνα πρότυπο γιὰ ὅλες τὶς περι-

πτώσεις πού κινδυνεύει ἡ ζωή, γιὰ νὰ ἀναπαράγεται μ ε τ ὰ π ά λ ι μ έ σ α μ α ς, σὰν κατάσταση φόβου ἢ «ἄγχους». Ἡ τεράστια αὔξηση σὲ παρόρμηση πού πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὴ διακοπὴ τῆς ἀνανέωσης τοῦ αἵματος (μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἀναπνοὴ) εἶταν ἡ αἰτία τῆς ἀγχώδους ἐμπειρίας στὴ γέννηση — τὸ πρῶτο ἄγχος προκλήθηκε λοιπὸν μὲ τοξίνωση. Τὸ ὄνομα Angst (ἄγχος) - angustiae Enge, ἕνα στενὸ μέρος, ἕνα στενὸ πέρασμα - ἐντείνει τὸ χαρακτηριστικὸ σφίξιμο στὴν ἀναπνοὴ πού εἶταν τότε τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς πραγματικῆς κατάστασης καὶ ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν πάντοτε μὲ ἕνα πάθος. Εἶναι ἐπίσης πολὺ ἐντυπωσιακὸ ὅτι ἡ πρώτη ἀγχώδης κατάσταση γεννιέται μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἀποχωρισμοῦ ἀπὸ τὴ μητέρα. Πιστεύουμε φυσικὰ πὼς ἡ διάθεση ἀναπαραγωγῆς αὐτῆς τῆς πρώτης ἀγχώδους κατάστασης ἐρίζωσε τόσο βαθιὰ στὸν ὀργανισμὸ, σὲ ἀναρίθμητες γενιές, πού οὔτε ἕνα ἄτομο δὲ μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ ἄγχους. Ἀκόμα καὶ ἄν, σὰν τὸ θρυλικὸ Μακντάφ, «ξεκολλήθηκε παράκαιρα ἀπὸ τὴ μήτρα τῆς μάνας του», καὶ ἔτσι δὲ δοκίμασε ὁ ἴδιος τὴν πράξη τῆς γέννησης. Ποιό μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ πρότυπο τῆς ἀγχώδους κατάστασης γιὰ τὰ ἄλλα ζῶα, τὰ μὴ θηλαστικά, δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε. Οὔτε ξέρουμε ποιό εἶναι τὸ σύμπλεγμα τῶν αἰσθήσεων μέσα τους πού ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ φόβο, σὲ μᾶς.

Θὰ σᾶς ἐνδιέφερε ἴσως νὰ μάθετε πῶς συνέβη νὰ καταλήξει κανεὶς σὲ μιὰ ἰδέα σὰν κι αὐτὴ - ὅτι δηλαδὴ ἡ γέννηση εἶναι ἡ πηγὴ καὶ τὸ πρότυπο τοῦ πάθους τοῦ ἄγχους. Ὁ ἀφηρημένος στοχασμὸς δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μ' αὐτό. Ἀντίθετα δανείστηκα αὐτὴ τὴν ἰδέα, ἀπὸ τὴν ἀφελῆ διαίσθηση τοῦ λαοῦ. Πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια μερικοὶ ἐσωτερικοὶ γιατροὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ ἐγώ, καθόμαστε γύρω ἀπὸ ἕνα τραπέζι φαγητοῦ καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς βοηθοὺς τῆς μαιευτικῆς κλινικῆς μᾶς διηγόταν ἀστεῖες ἱστορίες ἀπὸ τὶς τελευταῖες ἐξετάσεις τῶν μαιῶν. Μιὰ ἀπὸ τὶς ὑποψήφιες ρωτήθηκε τί σήμαινε ὅταν τὸ μηκώνιο (τὰ περιττώματα τοῦ νεογέννητου) ὑπήρχαν στὰ ὑγρὰ τοῦ τοκετοῦ καὶ κείνη ἀπάντησε ὅτι «τὸ παιδὶ θὰ εἶταν φοβισμένο». Γελοιοποιήθηκε καὶ ἀπέτυχε στὶς ἐξετάσεις της. Ἐγὼ ὅμως πῆρα σιωπηρὰ τὸ μέρος της καὶ ἄρχισα νὰ ὑποπτεύομαι πὼς ἡ ἀλάθευτη διαίσθηση τῆς καημένης τῆς ἀπονήρευτης γυναίκας εἶχε ἀποκαλύψει μιὰ πολὺ σοβαρὴ σχέση.

Τώρα ἂς στραφοῦμε πρὸς τὸ νευρωτικὸ ἄγχος. Ποιές εἶναι οἱ ἰδιαίτερες ἐκδηλώσεις καὶ συνθῆκες πού βρίσκονται στὸ ἄγχος τῶν νευρωτικῶν προσώπων ; Ὑπάρχουν πολλὰ πού μποροῦν νὰ περιγραφοῦν ἐδῶ. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα βρίσκουμε μιὰ γενικὴ φοβία σ' αὐτά, ἕνα «διάχυτο» ἄγχος, ὅπως τὸ ὀνομάζουμε, πού εἶναι ἕτοιμο νὰ προσκολληθεῖ σὲ ὁποιαδήποτε σκέψη πού εἶναι κατάλληλη, ἐπηρεάζοντας κρίσεις, προκαλώντας ἀνησυχίες, παραμονεύοντας μιὰ ὁποιαδήποτε εὐκαιρία νὰ βρεῖ μιὰ δικαίωση. Ὀνομά-

ζουμε αὐτὴ τὴν κατάσταση «π α ρ α μ ο ν ε ύ ο ν τ α φ ό β ο» «ἀγχώδη ἀνησυχία». Οἱ ἄνθρωποι ποὺ βασανίζονται μ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὸ ἄγχος πάντα περιμένουν τὸ χειρότερο, ἑρμηνεύουν κάθε τυχαῖο γεγονὸς σὰν κακὸ οἰωνὸ καὶ ἐκμεταλλεύονται κάθε ἀβεβαιότητα γιὰ νὰ περιμένουν καὶ περιμένουν τὴ χειρότερη ἐκδοχὴ στὴν κάθε ἀβεβαιότητα. Ἡ τάση πρὸς αὐτὴ τὴ προσμονὴ τοῦ κακοῦ βρίσκεται σὰν χαραχτηριστικὸ γνώρισμα σὲ πολλοὺς ἀνθρώπους ποὺ δὲ μποροῦν νὰ περιγραφοῦν σὰν ἀσθενεῖς ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἄποψη καὶ ποὺ τοὺς ὀνομάζουμε «ὑπεραγχώδεις» ἢ ἀπαισιόδοξους. Ἀλλὰ ἕνας σημαντικὸς βαθμὸς παραμονεύοντος φόβου συνοδεύει συχνὰ τὶς νευρικὲς ἀνωμαλίες ποὺ ὀνόμασα ἀγχώδεις νευρώσεις καὶ ποὺ συγκαταλέγονται στὶς κλινικὲς νευρώσεις.

Σὲ ἀντίθεση μ' αὐτὸ τὸν τύπο τοῦ ἄγχους, ἕνας δεύτερος τύπος του βρίσκεται πολὺ πιὸ περιορισμένος στὸ νοῦ καὶ προσκολλημένος σὲ συγκεκριμένα ἀντικείμενα καὶ καταστάσεις. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἄγχος τῶν ἐξαιρετικὰ ποικίλων καὶ συχνὰ πολὺ ἰδιορύθμων μορφῶν φοβίας. Ὁ διακεκριμένος Ἀμερικανὸς ψυχολόγος Στάνλεϋ Χώλ, ἔκανε τελευταῖα τὸν κόπο νὰ ὀνομάσει μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ ἀπὸ τέτιες φοβίες μὲ φανταχτεροὺς Ἑλληνικοὺς τίτλους. Ἠχοῦν σὰν τὶς δέκα πληγὲς τοῦ Φαραώ, εἶναι ὅμως πολὺ περισσότερες. Ἀκοῦστε τί μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀντικείμενο ἢ τὸ περιεχόμενο μιᾶς φοβίας : σκοτάδι, ὕπαιθρο, ἀνοιχτὲς ἐκτάσεις, γάτες, ἀράχνες, κάμπιες, φίδια, ποντίκια, κεραυνοί, αἰχμές, αἷμα, κλειστοὶ χῶροι, πλήθη, μοναξιά, τὸ πέρασμα γεφυρῶν, ταξίδι στὴν ξηρὰ ἢ τὴ θάλασσα, καὶ πολλὰ ἄλλα. Σὰν πρώτη προσπάθεια νὰ προσανατολισθεῖ κανεὶς σ' αὐτὸ τὸ χάος μποροῦμε νὰ τὶς διαιρέσουμε σὲ τρεῖς ὁμάδες. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα καὶ τὶς καταστάσεις ποὺ προκαλοῦν τὸ φόβο εἶναι μάλλον ἀπαίσια, ἀκόμα καὶ σὲ μᾶς τοὺς ὁμαλοὺς ἀνθρώπους καὶ ἔχουν κάποια σχέση μὲ τὸν κίνδυνο. Καὶ αὐτὲς οἱ φοβίες δὲ μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητες, ἂν καὶ ἡ ἔντασή τους φαίνεται ὅτι ὑπερβάλλεται πολύ. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ μᾶς λ. χ. ἀποστρέφονται νὰ συναντηθοῦν μ' ἕνα φίδι. Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς ἡ φοβία τῶν φιδιῶν εἶναι γενικὴ στὴν ἀνθρωπότητα. Ὁ Κάρολος Ντάρβιν περιέγραψε πολὺ ζωηρὰ πῶς δὲ μποροῦσε νὰ συγκρατήσει τὸ φόβο του ἀπὸ ἕνα φίδι ποὺ ὅρμησε ἐναντίον του, παρ' ὅλο ποὺ ἤξερε ὅτι προστατεύεται ἀπὸ ἕνα παχὺ γυαλί. Ἡ δεύτερη ὁμάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ καταστάσεις ποὺ ἔχουν ἀκόμα κάποια σχέση μὲ τὸν κίνδυνο, ἀλλὰ μὲ κίνδυνο ποὺ συνήθως ὑποτιμᾶται ἢ δὲν τονίζεται ἀπὸ μᾶς. Οἱ περισσότερες φοβίες καταστάσεων ἀνήκουν σ' αὐτὴ τὴν ὁμάδα. Ξέρουμε πὼς ὑπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα νὰ συναντήσει κανεὶς τὴν καταστροφὴ σ' ἕνα τραῖνο παρὰ στὸ σπίτι του, λ. χ. μὲ μιὰ σύγκρουση. Ξέρουμε ἀκόμα πὼς ἕνα πλοῖο μπορεῖ νὰ βυθιστεῖ, ὁπότε συνήθως πνίγεται κανείς.

Ἀλλὰ δὲ σκεφτόμαστε πολὺ αὐτοὺς τοὺς κινδύνους καὶ ταξιδεύουμε δίχως φόβο μὲ τὸ τραῖνο ἢ τὸ πλοῖο. Οὔτε μπορεῖ ν' ἀρνηθεῖ κανεὶς πὼς ἂν εἶταν νὰ πέσει μιὰ γέφυρα τὴν ὥρα ποὺ περνᾶμε πάνω της, θὰ πέφταμε στὸ ρέμα, αὐτὸ ὅμως συμβαίνει μόνο πολὺ σπάνια καὶ δὲν εἶναι κίνδυνος ἄξιος λόγου. Ἡ μοναξιὰ ἔχει καὶ αὐτὴ τοὺς κινδύνους της, ποὺ τοὺς ἀποφεύγουμε σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις, δὲ ὑπάρχει ὅμως ζήτημα νὰ μὴν εἴμαστε ἱκανοὶ νὰ τὴν ἀνεχθοῦμε οὔτε γιὰ μιὰ στιγμή, μὲ κανέναν τρόπο. Τὸ ἴδιο ἐφαρμόζεται στὰ πλήθη, στοὺς κλειστοὺς χώρους, στὶς καταιγίδες, κλπ. Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ξένο γιὰ μᾶς σ' αὐτὲς τὶς φοβίες δὲν εἶναι τόσο τὸ περιεχόμενό τους ὅσο ἡ ἔντασή τους. Τὸ ἄγχος ποὺ συνοδεύει μιὰ φοβία εἶναι πραγματικὰ ἀπερίγραπτο! Καὶ μερικὲς φορὲς ἔχουμε τὴν ἐντύπωση πὼς οἱ νευρωτικοὶ δὲ φοβοῦνται καθόλου αὐτὰ τὰ πράματα ποὺ μποροῦν, ὑπὸ ὁρισμένους ὅρους, νὰ προκαλέσουν ἄγχος καὶ σὲ μᾶς καὶ ποὺ τὰ ἀποκαλοῦν κι αὐτοὶ μὲ τὰ ἴδια ὀνόματα.

Μένει μιὰ τρίτη ὁμάδα ποὺ μᾶς εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητη. Ὅταν ἕνας δυνατὸς ἐνήλικος ἄντρας φοβᾶται νὰ διασχίσει ἕνα δρόμο ἢ μιὰ πλατεία μιᾶς τόσο γνωστῆς του πόλης ἢ ὅταν μιὰ ὑγιής, καλὰ ἀνεπτυγμένη γυναίκα, χάνει σχεδὸν τὶς αἰσθήσεις της ἀπὸ τὸ φόβο γιατὶ μιὰ γάτα τρίφτηκε στὸ φόρεμά της ἢ ἕνα ποντίκι διέσχισε τὸ δωμάτιο, πῶς μποροῦμε νὰ ἀνακαλύψουμε μιὰ σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καὶ τὸν κίνδυνο ποὺ προφανῶς φοβοῦνται αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι;

Σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ζωοφοβίας δὲ μπορεῖ νὰ γίνει λόγος γιὰ μιὰ αὐξημένη ἔνταση κοινῶν ἀνθρώπινων ἀντιπαθειῶν. Ἀπόδειξη τοῦ ἐναντίου εἶναι ὅτι ἕνα πλῆθος ἀνθρώπων, δὲ μποροῦν νὰ περάσουν δίπλα ἀπὸ μιὰ γάτα χωρὶς νὰ τὴ χαϊδέψουν. Τὸ ποντίκι εἶναι τὸ ζῶο ποὺ τόσο φοβοῦνται οἱ γυναῖκες κι ὡστόσο εἶναι ταυτόχρονα ἕνα πολὺ ἀγαπητὸ χαϊδευτικό. Πολλὲς κοπέλες ποὺ εἶναι ἐνθουσιασμένες ὅταν τὶς φωνάξει ἔτσι ὁ ἀγαπημένος τους, θὰ ξεφώνιζαν τρομαγμένες βλέποντας τὸ ἴδιο αὐτὸ μικρὸ ζῶο. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου ποὺ φοβᾶται νὰ διασχίσει δρόμους καὶ πλατεῖες μᾶς φέρνει στὸ νοῦ μιὰ μόνο ἰδέα, πὼς δηλαδὴ φέρεται σὰν μικρὸ παιδί. Ἕνα παιδὶ διδάσκεται πὼς οἱ τέτιες καταστάσεις εἶναι ἐπικίνδυνες, καὶ τὸ ἄγχος τοῦ ἐνηλίκου ὅπως καὶ στὰ παιδιὰ ἐλαττώνεται ὅταν κάποιος τὸν βοηθάει νὰ περάσει τὸν ἀνοιχτὸ χῶρο.

Οἱ δυὸ μορφὲς ἄγχους ποὺ περιγράψαμε, ὁ «διάχυτος» παραμονεύων φόβος καὶ τὸ ἄγχος ποὺ συνοδεύει τὶς φοβίες, εἶναι ἀνεξάρτητες μεταξύ τους. Τὸ ἕνα δὲν εἶναι τὸ ἑπόμενο στάδιο τοῦ ἄλλου. Σπάνια μόνο συνδυάζονται καὶ τότε ἐντελῶς τυχαῖα. Ἡ πιὸ ἔντονη γενικὴ ἀνησυχία δὲν ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκην σὲ μιὰ φοβία. Ἄνθρωποι ποὺ τυραννήθηκαν σ' ὅλη τους τὴ ζωὴ ἀπὸ ἀγοραφοβία μπορεῖ νὰ εἶναι ἐντελῶς ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ κάθε

ἀπαισιόδοξο παραμονεύοντα φόβο. Πολλὲς φοβίες, λ.χ. ὁ φόβος τῶν ἀνοιχτῶν χώρων, τῶν σιδηροδρομικῶν ταξιδιῶν, εἶναι ἀποδειγμένο πὼς ἀποχτῶνται ἀργὰ στὴ ζωή. Ἄλλες, ὅπως ὁ φόβος τοῦ σκότους, τοῦ κεραυνοῦ, τῶν ζώων, φαίνεται νὰ ὑπῆρχαν εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχή. Οἱ πρῶτες φοβίες σημαίνουν σοβαρὴ ἀσθένεια, ἐνῶ οἱ τελευταῖες ἔχουν περισσότερο τὴ μορφὴ ἰδιοσυγκρασιῶν, ἢ ἰδιομορφιῶν. Ὁποιοσδήποτε παρουσιάζει καμιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς τελευταῖες πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὕποπτος ὅτι πάσχει κι ἀπὸ ἄλλες ὅμοιες πρὸς αὐτή. Πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι συγκεντρώνουμε ὅλες αὐτὲς τὶς φοβίες στὴν κατηγορία τῆς ἀγχώδους ὑ σ τ ε ρ ί α ς, δηλαδή, τὶς θεωροῦμε συγγενικὲς μὲ τὴν γνωστὴ ἀνωμαλία ποὺ ὀνομάζεται ὑστερία μετατροπῆς.

Ἡ τρίτη μορφὴ ποὺ παίρνει τὸ νευρωτικὸ ἄγχος μᾶς φέρνει σ' ἕνα αἴνιγμα. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ὁρατὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ ἄγχος καὶ τὸν κίνδυνο ποὺ ἀπειλεῖται. Τὸ ἄγχος αὐτὸ παρουσιάζεται στὴν ὑστερία, λ. χ., συνοδεύοντας τὰ ὑστερικὰ συμπτώματα. Ἢ κάτω ἀπὸ διάφορες συνθῆκες διέγερσης, στὶς ὁποῖες εἶναι ἀλήθεια, θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένουμε νὰ ἐπιδείχνεται κάποιο πάθος, λιγότερο ὅμως ἀπ' ὅλα τὸ πάθος τοῦ ἄγχους. Ἢ ἄσχετα ἀπὸ κάθε προϋπόθεση, ἐμφανίζεται σὰ μιὰ κρίση ἄγχους ἀκατανόητη καὶ σὲ μᾶς καὶ στὸν ἀσθενῆ. Μποροῦμε νὰ κοιτάξουμε γύρω μας χωρὶς ν' ἀνακαλύψουμε ἕναν κίνδυνο ἢ μιὰν ἀφορμὴ ποὺ, μεγαλοποιημένη ἔστω, θὰ μποροῦσε νὰ παρουσιαστεῖ σὰν κίνδυνος. Αὐτὲς οἱ αὐθόρμητες προσβολὲς δείχνουν πὼς ἡ περίπλοκη κατάσταση ποὺ περιγράφουμε σὰν ἄγχος μπορεῖ νὰ διασπαστεῖ στὰ συστατικά της στοιχεῖα. Ἡ ὅλη προσβολὴ μπορεῖ νὰ ἀντιπροσωπευθεῖ (σὰν ἕνα ὑποκατάστατο) ἀπὸ ἕνα μόνο ἔντονα ἀνεπτυγμένο σύμπτωμα — ἀνατρίχιασμα, ἀδυναμία, ταχυπαλμία, δύσπνοια — καὶ τὸ γενικὸ συναίσθημα ποὺ ἀναγνωρίζουμε σὰν ἄγχος μπορεῖ ν' ἀπουσιάζει ἢ μπορεῖ νὰ ἔχει γίνει ἀνεπαίσθητο. Κι ὡστόσο αὐτὲς οἱ καταστάσεις ποὺ ὀνομάζονται «ἰσοδύναμα τοῦ ἄγχους» ἔχουν τὴν ἴδια κλινικὴ καὶ αἰτιολογικὴ ἰσχὺ ὅπως καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἄγχος.

Δυὸ ἐρωτήματα γεννιόνται τώρα: Εἶναι δυνατὸ νὰ συσχετίσουμε τὸ νευρωτικὸ ἄγχος, ὅπου ὁ κίνδυνος παίζει τόσο μικρὸ ἢ καὶ κανένα ρόλο μὲ τὸ «ἀντικειμενικὸ ἄγχος» ποὺ εἶναι οὐσιαστικὰ μιὰ ἀντίδραση κατὰ τοῦ κινδύνου; Καὶ πῶς πρέπει νὰ ἀντιλαμβανόμαστε τὸ νευρωτικὸ ἄγχος; Θ' ἀκολουθήσουμε σταθερὰ πρὸς τὸ παρόν, τὴν ἄποψη ὅτι ὅπου ὑπάρχει ἄγχος πρέπει νὰ ὑπάρχει κάποιος κίνδυνος ποὺ τὸ προκαλεῖ.

Οἱ κλινικὲς παρατηρήσεις παρέχουν διάφορες ἐνδείξεις γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ νευρικοῦ ἄγχους καὶ θὰ συζητήσουμε τώρα τὴ σημασία τους.

α) Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ δεῖ κανεὶς ὅτι ὁ παραμονεύων φόβος ἢ ἡ γενικὴ δειλία βρίσκεται σὲ στενὴ σχέση μὲ ὁρισμένες

διαδικασίες τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς — ἂς ποῦμε μὲ ὁρισμένους τρόπους χρησιμοποίησης τοῦ λίμπιντο. Ἡ ἁπλούστερη καὶ πιὸ διδαχτικὴ περίπτωση αὐτοῦ τοῦ εἴδους γεννιέται στοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἐκτίθενται στὴ διακοπείσα διέγερση, ὅπως τὴν ὀνομάζουμε, δηλαδή, ὅταν μιὰ ἰσχυρὴ σεξουαλικὴ διέγερση δοκιμάζει ἀνεπαρκῆ ἐκκένωση καὶ δὲ συνεχίζεται ὣς τὸν ἱκανοποιητικό της τερματισμό. Αὐτὸ συμβαίνει, λ.χ. στοὺς ἄντρες κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀρραβώνων τους καὶ στὶς γυναῖκες ποὺ οἱ ἄντρες τους δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἱκανοὶ ἢ ἐκτελοῦν τὴ σεξουαλικὴ πράξη πολὺ γρήγορα ἢ ἀτελῶς μὲ σκοπὸ νὰ ἀποφύγουν τὴν τεκνοποίηση. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες ἡ διέγερση τοῦ λίμπιντο ἐξαφανίζεται κ᾿ ἐμφανίζεται στὴ θέση της τὸ ἄγχος μὲ τὴ μορφὴ τοῦ παραμονεύοντος φόβου καὶ τῶν κρίσεων «ἰσοδυνάμων τοῦ ἄγχους». Τὰ προληπτικὰ μέτρα τοῦ Coitus interruptus, ὅταν ἐφαρμόζεται σὰν συνηθισμένη σεξουαλικὴ δίαιτα, εἶναι τόσο συχνὰ αἰτία τῆς ἀγχώδους νεύρωσης στοὺς ἄνδρες, καὶ ἀκόμα περισσότερο στὶς γυναῖκες, ποὺ οἱ ἀσκοῦντες τὴν ἰατρικὴ καλὰ θὰ ἔκαναν ν᾿ ἀναζητήσουν μιὰ τέτια αἰτιολογία σ᾿ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις. Ἀναρίθμητα παραδείγματα δείχνουν πῶς ἡ ἀγχώδης νεύρωση ἐξαφανίζεται ὅταν ἐγκαταλείπεται αὐτὴ ἡ σεξουαλικὴ κακὴ συνήθεια.

Ἀπ᾿ ὅ,τι ξέρω, τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει μιὰ σχέση ἀνάμεσα στὴ σεξουαλικὴ περιστολὴ καὶ τὶς συνθῆκες τοῦ ἄγχους δὲν ἀμφισβητεῖται πιὰ οὔτε ἀπὸ τοὺς γιατροὺς ποὺ ἀγνοοῦν τὴν ψυχανάλυση. Παρ᾿ ὅλα αὐτὰ μπορῶ εὔκολα νὰ φαντασθῶ ὅτι δὲν παραλείπουν νὰ ἀναστρέψουν τὴ σχέση, καὶ νὰ προβάλουν τὴν ἄποψη ὅτι αὐτὰ τὰ πρόσωπα ἔχουν προδιάθεση γιὰ τὴ δισταχτικότητα καὶ κατὰ συνέπεια τὴν ἐφαρμόζουν στὰ σεξουαλικὰ ζητήματα. Ἐνάντια σ᾿ αὐτό, ὡστόσο, βρίσκονται ἀποφασιστικὲς ἀποδείξεις στὶς ἀντιδράσεις τῶν γυναικῶν, ὅπου ἡ σεξουαλικὴ λειτουργία εἶναι οὐσιαστικὰ παθητικὴ ἔτσι ποὺ ἡ ἐξέλιξή της καθορίζεται ἀπὸ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ἄντρα. Ὅσο περισσότερο «ταμπεραμέντο» δηλαδὴ περισσότερη κλίση γιὰ σεξουαλικὴ συνάφεια καὶ ἱκανότητα γιὰ ἱκανοποίηση ἔχει μιὰ γυναίκα, τόσο πιὸ συχνὰ θ᾿ ἀντιδράσει μὲ ἐκδηλώσεις ἄγχους στὴν ἀνικανότητα τοῦ συζύγου της ἢ στὸ Coitus interruptus. Ἐνῶ μιὰ τέτια κακομεταχείριση προκαλεῖ λιγότερο σοβαρὰ ἀποτελέσματα στὶς ψυχρὲς γυναῖκες ἢ σὲ κεῖνες ποὺ ἡ σεξουαλικὴ πείνα εἶναι λιγότερη ἔντονη.

Ἡ σεξουαλικὴ ἀποχή, ποὺ σήμερα τόσο θερμὰ τὴ συνιστοῦν οἱ γιατροί, φυσικά, ἔχει τὴν ἴδια σημασία γιὰ τὶς συνθῆκες τοῦ ἄγχους, μόνον ὅταν τὸ λίμπιντο ποὺ τοῦ ἀρνιόμαστε μιὰ ἱκανοποιητικὴ διέξοδο εἶναι τὸ ἴδιο ἐπίμονο καὶ δὲ χρησιμοποιεῖται σὲ μεγάλη ἔκταση γιὰ ἐξιδανικεύσεις. Ἂν θὰ ἐπακολουθήσει ἢ ὄχι ἀρρώστια εἶναι, πραγματικά, πάντα θέμα ποσοτικοῦ παράγοντα. Ἀκόμα καὶ ξέχωρα ἀπὸ τὴν ἀρρώστια, εἶναι εὔκολο νὰ δεῖ κα-

νεὶς στὴ σφαίρα τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ χαραχτήρα ὅτι ὁ σεξουαλικὸς περιορισμὸς συμβαδίζει μὲ μιὰ ὁρισμένη ἀνησυχία καὶ δισταχτικότητα, ἐνῶ ἡ ἀποκοτιὰ καὶ ἕνα θαρραλέο ριψοκίνδυνο πνεῦμα συνεπάγεται μιὰ ἐλεύθερη ἀνεκτικότητα ἀπέναντι στὶς σεξουαλικὲς ἀνάγκες. Ὅσο κι ἂν αὐτὲς οἱ σχέσεις μποροῦν νὰ ἀλλοιωθοῦν καὶ νὰ περιπλακοῦν ἀπὸ τὶς πολλαπλὲς ἐπιδράσεις τοῦ πολιτισμοῦ, παραμένει ἀναμφισβήτητο ὅτι γιὰ τὸ μέσον ἄνθρωπο τὸ ἄγχος συνδέεται στενὰ μὲ τὸν σεξουαλικὸ περιορισμό.

Δὲ σᾶς εἶπα ὁπωσδήποτε ὅλες τὶς παρατηρήσεις ποὺ δείχνουν αὐτὴ τὴ γενεσιουργὸ σχέση ἀνάμεσα στὸ λίμπιντο καὶ τὸ ἄγχος. Ὑπάρχει λ.χ. σχέση μερικῶν περιόδων τῆς ζωῆς, ὅπου αὐξάνεται τὸ λίμπιντο, ὅπως ἡ ἐφηβία καὶ ἡ ἐμμηνόπαυση μὲ τὸ ἄγχος. Σὲ πολλὲς καταστάσεις διέγερσης ἐπίσης, ἡ ἀνάμιξη τῆς σεξουαλικῆς διέγερσης μὲ τὸ ἄγχος, μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ ἄμεσα, ὅπως καὶ ἡ τελικὴ ἀντικατάσταση τῆς διέγερσης τοῦ λίμπιντο μὲ τὸ ἄγχος. Ἡ ἐντύπωση ποὺ δέχεται κανεὶς ἀπ' ὅλα αὐτὰ εἶναι διπλή. Πρῶτον, ὅτι εἶναι θέμα συσσώρευσης τοῦ λίμπιντο ποὺ παρεκκλίνει ἀπ' τὴν κανονική του χρησιμοποίηση καὶ δεύτερον ὅτι τὸ πρόβλημα εἶναι ζήτημα σωματικῶν διαδικασιῶν μονάχα. Πῶς ἀναπτύσσεται τὸ ἄγχος ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ ἐπιθυμία, εἶναι πρὸς τὸ παρὸν σκοτεινό. Μποροῦμε μονάχα νὰ βεβαιώσουμε ὅτι ὅπου λείπει ὁ πόθος, ἐμφανίζεται στὴ θέση του τὸ ἄγχος.

β) Μιὰ δεύτερη ἔνδειξη μᾶς παρέχεται ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν ψυχονευρώσεων καὶ ἰδιαίτερα τῆς ὑστερίας. Ἀκούσαμε πὼς τὸ ἄγχος συχνὰ συνοδεύει τὰ συμπτώματα σ' αὐτὴ τὴν ἀρρώστια καὶ πὼς τὸ ἀναίτιο ἄγχος μπορεῖ ἐπίσης νὰ εἶναι παρὸν συνεχῶς ἢ νὰ ἐμφανίζεται κατὰ τὶς κρίσεις. Οἱ ἀσθενεῖς δὲ μποροῦν νὰ ποῦν τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ φοβοῦνται. Τὸ συνδέουν μὲ φανερὴ δευτερεύουσα ἐπεξεργασία μὲ τὴν πιὸ κατάλληλη φοβία: τοῦ θανάτου, τῆς τρέλας, τῆς ἀποπληξίας κτλ. Ὅταν ὑποβάλουμε σὲ ψυχανάλυση τὴν κατάσταση ἀπ' ὅπου γεννήθηκε τὸ ἄγχος ἢ τὸ σύμπτωμα ποὺ τὸ συνοδεύει, μποροῦμε κατὰ κανόνα ν' ἀνακαλύψουμε ποιὰ ὁμαλὴ νοητικὴ διαδικασία παρεμποδίστηκε στὴν ἐξέλιξή της καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ μιὰν ἐκδήλωση ἄγχους. Γιὰ νὰ τὸ ἐκφράσουμε διαφορετικά: ἀντικαθιστοῦμε τὴν ἀσυνείδητη διαδικασία σὰν νὰ μὴν εἶχε ὑποστεῖ κατάπνιξη καὶ εἶχε περάσει ἀνεμπόδιστη στὴ συνειδητότητα. Αὐτὴ ἡ διαδικασία θὰ συνοδευόταν ἀπὸ ἕνα ἰδιαίτερο πάθος, καὶ τώρα ἀνακαλύπτουμε μὲ μεγάλη μας κατάπληξη, πὼς αὐτὸ τὸ πάθος ποὺ θὰ συνόδευε κανονικὰ τὴ νοητικὴ διαδικασία ὥς τὴ συνειδητότητα, ἀντικαθίσταται σὲ κάθε περίπτωση μὲ τὸ ἄγχος, ἄσχετα τί εἴδους πάθος εἶταν προηγούμενα. Ἔτσι ποὺ ὅταν ἔχουμε μιὰ κατάσταση ὑστερικοῦ ἄγχους, τὸ ἀσυνείδητο ἀντίστοιχό του μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ διέγερση ὅμοιου χαραχτήρα, ὅπως δειλία, ντροπή, ἀμηχανία, ἢ ἀντίθετα μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ «θετικὴ» διέγερση τοῦ λίμπιντο ἢ καὶ

μιὰ ἀνταγωνιστική, ἐπιθετικὴ διέγερση ὅπως ἡ μανία ἢ ὁ θυμός. Τὸ ἄγχος εἶναι ἔτσι ἕνα ἀνταλλαχτικὸ νόμισμα μὲ τὸ ὁποῖο ἀνταλλάσσονται ἢ μποροῦν ν' ἀνταλλαγοῦν ὅλα τὰ πάθη, ὅταν τὸ ἀντίστοιχο ἰδεατὸ περιεχόμενο βρίσκεται κάτω ἀπὸ ἀπώθηση.

γ) Μιὰ τρίτη παρατήρηση παρέχεται ἀπὸ τοὺς ἀσθενεῖς ποὺ τὰ συμπτώματά τους παίρνουν τὴ μορφὴ μανιακῶν πράξεων καὶ ποὺ φαίνονται νὰ εἶναι καταπληχτικὰ ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὸ ἄγχος. Ὅταν τοὺς ἐμποδίζουμε νὰ ἐκτελέσουν τὶς μανιακές τους ἐνέργειες, τὰ πλυσίματά τους, τὶς τελετουργίες τους κλπ. ἢ ὅταν οἱ ἴδιοι κάνουν μιὰν ἀπόπειραν νὰ ἐγκαταλείψουν μόνοι τους μιὰ ἀπ' αὐτές, ἕνας τρομερὸς φόβος τοὺς καταναγκάζει νὰ ὑποκύψουν καὶ νὰ τὶς συνεχίσουν. Ἀντιλαμβανόμαστε λοιπὸν ὅτι τὸ ἄγχος κρυβόταν κάτω ἀπὸ τὴ μανιακὴ πράξη καὶ πὼς αὐτὴ ἐκτελεῖται μονάχα γιὰ νὰ τὸ ἀποφύγει ὁ ἀσθενής. Στὴ μανιακὴ νεύρωση λοιπὸν τὸ ἄγχος ποὺ θὰ παρουσιαζόταν ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸ σχηματισμὸ συμπτωμάτων, καὶ ὅταν στραφοῦμε στὴν ὑστερία βρίσκουμε νὰ ὑπάρχει μιὰ ὅμοια σχέση — σὰν συνέπεια τῆς διαδικασίας τῆς ἀπώθησης εἴτε ἕνα καθαρὰ σχηματισμένο ἄγχος, εἴτε ἄγχος μὲ συμπτώματα, εἴτε συμπτώματα χωρὶς ἄγχος. Γι αὐτὸ σὲ ἀφηρημένη ἔννοια φαίνεται σωστὸ νὰ λέμε ὅτι τὰ συμπτώματα γενικὰ σχηματίζονται μόνο καὶ μόνο γιὰ τὸ σκοπὸ διαφυγῆς ἀπὸ τὴν ἀλλιῶς ἀναπόφευκτη ἀνάπτυξη τοῦ ἄγχους. Ἔτσι τὸ ἄγχος ἔρχεται στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ ἐνδιαφέροντός μας, στὰ προβλήματα τῶν νευρώσεων.

Συμπεράναμε ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις μας γιὰ τὴν ἀγχώδη νεύρωση ὅτι ἡ παρέκκλιση τοῦ λίμπιντο ἀπὸ τὴν ὁμαλή του μορφὴ χρησιμοποίησης, μιὰ παρέκκλιση ποὺ ἀποδεσμεύει τὸ ἄγχος, πραγματοποιήθηκε μὲ βάση σωματικὲς διαδικασίες. Οἱ ἀναλύσεις ὑστερικῶν καὶ μανιακῶν νευρώσεων παρέχουν τὸ πρόσθετο συμπέρασμα πὼς μιὰ παρόμοια παρέκκλιση μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀντίθεση ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὰ νοητικὰ θέσμια. Ξέρουμε, λοιπὸν ὡς ἐδῶ τὴν προέλευση τοῦ νευρωτικοῦ ἄγχους. Αὐτὸ ὅμως εἶναι μάλλον ἀόριστο. Ὡς τώρα δὲ βρῆκα μιὰ μέθοδο νὰ προχωρήσω πάρα πέρα. Τὸ δεύτερο καθῆκον ποὺ ἀναλάβαμε, νὰ ἀνακαλύψουμε ἕναν δεσμὸ ἀνάμεσα στὸ νευρωτικὸ ἄγχος (ἀνώμαλα χρησιμοποιημένο λίμπιντο) καὶ στὸ ἀντικειμενικὸ ἄγχος (ποὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν ἀντίδραση στὸν κίνδυνο) φαίνεται ἀκόμα πιὸ δυσκολοπραγματοποίητο. Θὰ νόμιζε κανεὶς ὅτι δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει σύγκριση ἀνάμεσα στὰ δυό, κι ὡστόσο δὲν ὑπάρχουν μέσα γιὰ νὰ διαχωρίσει κανεὶς τὰ συναισθήματα τοῦ νευρωτικοῦ ἄγχους ἀπὸ τὰ συναισθήματα τοῦ πραγματικοῦ.

Ὁ ἀναζητούμενος δεσμὸς μπορεῖ ν' ἀνακαλυφθεῖ μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀντίθεσης, ποὺ τόσο συχνὰ προβάλλεται ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ τὸ λίμπιντο. Καθὼς ξέρουμε ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἄγχους εἶναι ἡ ἀντίδραση τοῦ ἐγὼ στὸν κίνδυνο καὶ τὸ σύνθημα γιὰ τὴ

φυγή. Δὲν εἶναι λοιπὸν μεγάλη ἡ ἀπόσταση νὰ φαντασθοῦμε πὼς καὶ στὸ νευρωτικὸ ἄγχος τὸ ἐγὼ προετοιμάζεται γιὰ κάποια φυγή, ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ λίμπιντου, καὶ ἀντιμετωπίζει αὐτὸν τὸν ἐσωτερικὸ κίνδυνο σὰν νὰ εἶταν ἐξωτερικός. Τότε ἡ προσδοκία μας, ὅτι ὅπου ὑπάρχει τὸ ἄγχος ἐκεῖ θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει καὶ κάτι ποὺ νὰ τὸ φοβᾶται κανείς, θὰ ἐκπληρωθεῖ. Ἡ ἀναλογία προχωρεῖ ἀκόμα περισσότερο. Ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ ἔνταση ποὺ ὠθεῖ στὴ φυγὴ καταλήγει νὰ δημιουργήσει μιὰ ἀντίσταση καὶ τὴ λήψη κατάλληλων ἀμυντικῶν μέτρων, ἔτσι καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ νευρωτικοῦ ἄγχους καταλήγει στὴν ἀνάπτυξη συμπτωμάτων ποὺ ἐπιτρέπουν τὴ δέσμευση τοῦ ἄγχους.

Τώρα ἡ δυσκολία μας νὰ καταλάβουμε βρίσκεται ἀλλοῦ. Τὸ ἄγχος ποὺ σημαίνει φυγὴ τοῦ ἐγὼ ἀπὸ τὸ λίμπιντό του, ὑποτίθεται παρ' ὅλα αὐτὰ ὅτι ἔχει τὴν πηγή του σ' αὐτὸ τὸ λίμπιντο. Αὐτὸ εἶναι σκοτεινό, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς τὸ λίμπιντο ἑνὸς ἀτόμου, ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς προσωπικότητάς του, καὶ δὲ μπορεῖ νὰ ἔρθει σ' ἀντιπαράθεσή του σὰν κάτι τὸ ἐξωτερικό. Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς εἶναι ἀκόμα σκοτεινό, εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ τοπογραφικοῦ δυναμικοῦ τῆς ἀνάπτυξης ἑνὸς ἄγχους, δηλαδή, τί εἴδους νοητικὲς ἐνέργειες χρησιμοποιοῦνται καὶ σὲ ποιά συστήματα ἀνήκουν. Δὲ μπορῶ νὰ σᾶς ὑποσχεθῶ πὼς θ' ἀπαντήσω καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἐρώτηση. Δὲ θὰ παραλείψουμε ὅμως νὰ παρακολουθήσουμε δυὸ ἄλλες ἐνδείξεις καὶ γι αὐτὸ θὰ ἐπικαλεσθοῦμε καὶ πάλι τὴ βοήθεια τῆς ἄμεσης παρατήρησης καὶ τῆς ἀναλυτικῆς ἔρευνας. Θὰ στραφοῦμε στὶς πηγὲς τοῦ ἄγχους στὰ παιδιὰ καὶ στὴν γένεση τοῦ νευρωτικοῦ ἄγχους ποὺ συνδέεται μὲ τὶς φοβίες.

Ἡ δειλία εἶναι πολὺ συχνὴ στὰ παιδιὰ καὶ εἶναι ἀρκετὰ δύσκολο νὰ ἀποφασίσουμε ἂν πρόκειται γιὰ ἀντικειμενικὸ ἢ νευρωτικὸ ἄγχος. Πραγματικὰ καὶ ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς διάκρισης γίνεται ἀμφίβολη μὲ τὴ στάση τῶν ἴδιων τῶν παιδιῶν. Γιατὶ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ δὲ μᾶς ἐκπλήσσει ποὺ τὰ παιδιὰ φοβοῦνται τοὺς ξένους, τὰ παράξενα ἀντικείμενα καὶ καταστάσεις, καὶ ἐξηγοῦμε αὐτὴ τὴ στάση τους πολὺ εὔκολα ἀναλογιζόμενοι τὴν ἀδυναμία καὶ τὴν ἄγνοια τους. Ἔτσι ἀποδίδουμε στὸ παιδὶ μιὰν ἰσχυρὴ τάση πρὸς τὸ ἀντικειμενικὸ ἄγχος καὶ θεωροῦμε πὼς αὐτὸ εἶναι σωστὸ ἂν αὐτὴ ἡ δειλία μεταβιβάστηκε μὲ τὴν κληρονομικότητα. Τὸ παιδὶ θὰ ἐπανελάμβανε μόνο τὴ συμπεριφορὰ τοῦ προϊστορικοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σημερινοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου ποὺ ἐξαιτίας τῆς ἄγνοιας καὶ τῆς ἀδυναμίας του, φοβᾶται κάθε τὶ καινούργιο καὶ παράξενο καὶ πολλὰ ποὺ τοῦ εἶναι γνωστά, καὶ ποὺ ἐμεῖς πιὰ δὲν τὰ φοβόμαστε. Θὰ ἀντιστοιχοῦσε ἐπίσης στὶς προσδοκίες μας ἂν οἱ φοβίες τὴν παιδιῶν εἶταν τουλάχιστον ἐν μέρει τέτιες ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν στὶς πρωτόγονες περιόδους τῆς ἀνθρώπινης ἀνάπτυξης.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ δὲ μποροῦμε νὰ παραβλέψουμε ὅτι τὰ παιδιὰ δὲν εἶναι ὅλα ἐξίσου δειλὰ καὶ ὅτι ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ παιδιὰ ποὺ εἶναι περισσότερο ἀπὸ συνήθως δειλὰ ἀπέναντι σὲ κάθε εἴδους ἀντικείμενα καὶ καταστάσεις εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνα ποὺ ἀργότερα γίνονται νευρωτικά. Ἡ νευρωτικὴ διάθεση προδίνεται ἔτσι, ἀνάμεσα στ' ἄλλα σημάδια καὶ ἀπὸ μιὰν ἔντονη τάση πρὸς τὸ ἀντικειμενικὸ ἄγχος. Ἡ δειλία μάλλον παρὰ ἡ νευρικότητα φαίνεται νὰ εἶναι πρωταρχική. Καὶ καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα πὼς τὸ παιδί, καὶ ἀργότερα ὁ ἐνήλικος, νιώθει ἕναν φόβο ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ λίμπιντό του μόνο καὶ μόνο γιατὶ φοβᾶται τὸ κάθε τί. Ἡ προέλευση τοῦ ἄγχους ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ λίμπιντο θ' ἀποριπτόταν ἔτσι. Καὶ ἡ ἔρευνα τῶν συνθηκῶν τοῦ πραγματικοῦ ἄγχους θὰ ὁδηγοῦσε λογικὰ στὴν ἄποψη ὅτι ἡ συνείδηση τῆς προσωπικῆς ἀδυναμίας καὶ ἀνικανότητας - κατωτερότητας, ὅπως τὸ ἀποκαλεῖ ὁ Ἀ. Ἄντλερ — ὅταν εἶναι σὲ θέση νὰ διατηρηθεῖ ἀργότερα στὴ ζωή, εἶναι ἡ τελικὴ αἰτία τῆς νεύρωσης.

Αὐτὸ φαίνεται τόσο ἁπλὸ καὶ πιθανὸ ὥστε πρέπει νὰ ἐπισύρει τὴν προσοχή μας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτὸ θὰ προϋπέθετε μιὰν ἀλλαγὴ τῆς προοπτικῆς ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξετάζουμε τὸ πρόβλημα τῆς νευρικότητας. Τὸ ὅτι τέτια συναισθήματα κατωτερότητας διατηροῦνται ἀργότερα στὴ ζωὴ μαζὶ μὲ μιὰ διάθεση γιὰ ἄγχος καὶ σχηματισμὸ συμπτωμάτων — φαίνεται τόσο διαπιστωμένο, ποὺ χρειάζονται πολὺ περισσότερες ἐξηγήσεις ὅταν σὲ μιὰ ἐξαιρετικὴ περίπτωση, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐκεῖνο ποὺ καλοῦμε «ὑγεία». Τί μποροῦμε ὅμως νὰ μάθουμε ἀπὸ τὴν προσεχτικὴ παρατήρηση τῆς δειλίας στὰ παιδιά ; Τὸ μικρὸ παιδὶ φοβᾶται πρωτ' ἀπ' ὅλα τοὺς ξένους ἀνθρώπους. Οἱ καταστάσεις ἀποκτοῦν σημασία μόνο σχετικὰ μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἀφοροῦν, ἐνῶ τὰ ἀντικείμενα ἀποχτοῦν σημασία πολὺ ἀργότερα. Τὸ παιδὶ ὅμως δὲ φοβᾶται αὐτοὺς τοὺς ξένους ἀνθρώπους ἐπειδὴ τοὺς ἀποδίδει κακὲς προθέσεις, συγκρίνοντας τὴ δύναμη τους μὲ τὴν ἀδυναμία του, καὶ ἀναγνωρίζοντας ἔτσι σ' αὐτοὺς ἕναν κίνδυνο γιὰ τὴν ὕπαρξή του, τὴν ἀσφάλεια του, καὶ τὴν ἐλευθερία του ἀπὸ τὴν ὀδύνη. Μιὰ τέτια ἀντίληψη ἑνὸς παιδιοῦ, ποὺ ὑποπτεύεται καὶ τρομοκρατεῖται ἀπὸ μιὰ συντριπτικὴ ἐπιθετικότητα τοῦ κόσμου εἶναι μιὰ πολὺ πενιχρὴ θεωρητικὴ κατασκευή. Ἀντίθετα, τὸ παιδὶ ὑποχωρεῖ τρομαγμένο μπρὸς σ' ἕνα ξένο πρόσωπο, γιατὶ εἶναι συνηθισμένο — καὶ γι αὐτὸ περιμένει — νὰ βλέπει ἕνα ἀγαπητὸ καὶ γνωστὸ πρόσωπο, καὶ πρῶτα - πρῶτα τὴ μητέρα του. Ἡ ἀπογοήτευση καὶ ἡ λαχτάρα του μεταβάλλονται σὲ ἄγχος γιατὶ τὸ λίμπιντό του, δὲ μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ καὶ ταυτόχρονα δὲ μπορεῖ νὰ μείνει ἐκκρεμὲς κ' ἔτσι ἐκκενώνεται μὲ τὴ μεταμορφωσή του σὲ ἄγχος. Δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι σύμπτωση ἐπίσης ὅτι σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση ποὺ εἶναι τὸ πρότυπο τοῦ παιδικοῦ ἄγχους

οἱ συνθῆκες τοῦ πρωταρχικοῦ ἄγχους κατὰ τὴ γέννηση, ὁ χωρισμός, δηλαδή, ἀπὸ τὴ μητέρα του, ἐπαναλαμβάνεται καὶ δῶ.

Οἱ πρῶτες φοβίες καταστάσεων στὰ παιδιὰ ἀφοροῦν τὸ σκοτάδι καὶ τὴ μοναξιά. Ἡ πρώτη διατηρεῖται συχνὰ σ' ὅλη τὴ ζωή. Κοινὴ καὶ στὶς δυὸ εἶναι ἡ λαχτάρα γιὰ τὸν ἀπόντα προστάτη, δηλαδὴ τὴ μητέρα του. Ἄκουσα κάποτε ἕνα παιδὶ ποὺ εἶταν φοβισμένο ἀπὸ τὸ σκοτάδι νὰ φωνάζει: «Θείτσα, πές μου κάτι, φοβᾶμαι». «Τί θὰ σ' ὠφελήσει ; Δὲ μπορεῖς νὰ μὲ δεῖς». Καὶ τὸ παιδὶ ἀπάντησε: «Ἅμα μιλάει κάποιος, γίνονται ὅλα πιὸ φωτεινά». Ἡ λαχτάρα ποὺ νιώθει μ έ σ α στὸ σκοτάδι μεταβάλλεται ἔτσι σὲ φόβο ἀ π ὸ τὸ σκοτάδι. Διαπιστώνοντας πὼς τὸ νευρωτικὸ ἄγχος εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ δευτερεύουσα καὶ εἰδικὴ περίπτωση ἀντικειμενικοῦ ἄγχους, βλέπουμε ἀντίθετα ὅτι ὑπάρχει κάτι στὸ μικρὸ παιδὶ ποὺ συμπεριφέρεται σὰν πραγματικὸ ἄγχος καὶ ἔχει ἕνα συστατικὸ χαρακτηριστικό, κοινὸ μὲ τὸ νευρωτικὸ ἄγχος - δηλαδὴ γεννιέται ἀπὸ ἕνα φορτισμένο λίμπιντο ποὺ δὲν ἔχει ἐκκενωθεῖ. Φαίνεται πὼς τὸ παιδὶ φέρνει στὸν κόσμο ἐλάχιστο ἀντικειμενικὸ ἄγχος.

Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς καταστάσεις, ποὺ μποροῦν νὰ γίνουν ἀργότερα οἱ προϋποθέσεις τῆς φοβίας, στὰ ὑψώματα, στὰ στενὰ γεφύρια, πάνω ἀπὸ τὸ νερό, στὰ τραῖνα καὶ τὰ βαπόρια, τὸ μικρὸ παιδὶ δὲ δείχνει φόβο — ὅσο λιγότερο ξέρει τόσο λιγότερο φοβᾶται. Θὰ εἶταν πολὺ ἐπιθυμητὸ νὰ εἶχε κληρονομήσει περισσότερα ἀπὸ τὰ ἔνστικτα ἐκεῖνα ποὺ προστατεύουν τὴ ζωή. Γιατὶ τότε θἄταν πολὺ πιὸ εὔκολο νὰ τὸ παρακολουθεῖ κανεὶς καὶ νὰ φροντίζει νὰ μὴ ἐκτίθεται στὸν κίνδυνο. Καὶ πραγματικὰ τὸ παιδὶ ὑπερεκτιμάει τὶς δυνάμεις του, καὶ συμπεριφέρεται χωρὶς φόβο ἐπειδὴ δὲν ἀναγνωρίζει τὸν κίνδυνο. Θὰ τρέξει στὴν ὄχθη τοῦ νεροῦ, θὰ σκαρφαλώσει στὸ περβάζι τοῦ παραθύρου, θὰ παίξει μὲ αἰχμηρὰ ἀντικείμενα καὶ μὲ τὴ φωτιά, μὲ λίγα λόγια θὰ κάνει τὸ καθετὶ ποὺ τὸ βλάπτει καὶ ποὺ ἀνησυχεῖ αὐτοὺς ποὺ τὸ φροντίζουν. Μιᾶς καὶ δὲν ἐπιτρέπεται τὸ παιδὶ νὰ μαθαίνει τοὺς κινδύνους μὲ τὴ δική του πείρα, ὁ πραγματικὸς φόβος ξυπνάει μέσα του, χάρη στὴν ἐκπαίδευση. Τώρα ἂν μερικὰ παιδιὰ μαθαίνουν πολὺ πρόθυμα αὐτὴ τὴ δειλία καὶ ὕστερα ἐφευρίσκουν κινδύνους γιὰ τοὺς ὁποίους ἀκόμα δὲν τὰ ἔχουν προειδοποιήσει, αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὸ ὅτι αὐτὰ τὰ παιδιὰ ἔχουν μεγαλύτερες ἀνάγκες τοῦ λίμπιντο ἀπὸ ἄλλα ἢ πὼς τἄχουν κακομάθει ἀπὸ μικρὰ μὲ ἱκανοποιήσεις τοῦ λίμπιντο. Δὲν εἶναι ν' ἀπορεῖ κανεὶς ἂν τὰ παιδιὰ ποὺ γίνονται ἀργότερα νευρικὰ ἀνήκουν καὶ αὐτὰ σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο τύπο. Ξέρουμε ὅτι ἡ πιὸ εὐνοϊκὴ περίσταση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς νεύρωσης βρίσκεται στὴν ἀνικανότητα νὰ ὑπομείνει κανεὶς μεγάλο βαθμὸ συσσώρευσης τοῦ λίμπιντο ἐπὶ πολὺ χρόνο.

Θὰ παρατηρήσετε τώρα πὼς ἐδῶ ὁ παράγοντας κράσης ποὺ

δὲν τὸν ἀρνηθήκαμε ποτέ, παίζει σημαντικὸ ρόλο. Διαμαρτυρόμαστε μόνον ὅταν ἄλλοι τὸν τονίζουν ἀποκλείοντας ὅλες τὶς ἄλλες ἀπόψεις καὶ ὅταν εἰσάγουν τὸν παράγοντα κράσης ἀκόμα καὶ κεῖ ὅπου σύμφωνα μὲ τὶς ὁμόθυμες διαπιστώσεις τόσο τῆς παρατήρησης ὅσο καὶ τῆς ἀνάλυσης δὲν παρουσιάζεται ἢ παίζει μονάχα ἕναν δευτερεύοντα ρόλο.

Ἂς ἀνακεφαλαιώσουμε τὰ συμπεράσματα ποὺ βγάλαμε ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῆς δειλίας στὰ παιδιά. Ὁ παιδικὸς φόβος ἔχει πολὺ μικρὴ σχέση μὲ τὸ ἀντικειμενικὸ ἄγχος (φόβο πραγματικοῦ κινδύνου) εἶναι ὅμως, στενὰ συνδεδεμένος μὲ τὸ νευρωτικὸ ἄγχος τῶν ἐνηλίκων. Προέρχεται ὅπως τὸ τελευταῖο ἀπὸ συσσωρευμένο λίμπιντο καὶ ὑποκαθιστᾶ κάποιο ἄλλο ἐξωτερικὸ ἀντικείμενο ἢ κάποια κατάσταση γιὰ τὸ ἐρωτικὸ ἀντικείμενο ποὺ τοῦ λείπει.

Τώρα θὰ χαρεῖτε μαθαίνοντας ὅτι ἡ ἀνάλυση τῶν φοβιῶν ἔχει λίγα πράγματα νὰ μᾶς μάθει ἀκόμα, ἀπ' ὅσα μάθαμε ἤδη. Συμβαίνουν τὰ ἴδια σ' αὐτὲς ὅπως καὶ στὸ ἄγχος τῶν παιδιῶν. Τὸ λίμπιντο ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ ἐκκενωθεῖ μετατρέπεται συνεχῶς σὲ φαινομενικὰ «ἀντικειμενικὸ» ἄγχος κ' ἔτσι ἕνας ἀσήμαντος ἐξωτερικὸς κίνδυνος χρησιμοποιεῖται σὰν ὑποκατάστατο ἐκείνου ποὺ ἐπιθυμεῖ τὸ λίμπιντο. Ἡ συμφωνία ἀνάμεσα στὶς δύο μορφὲς τοῦ ἄγχους δὲν εἶναι ἐκπληχτική. Γιατὶ οἱ παιδικὲς φοβίες δὲν εἶναι ἁπλῶς πρότυπα ἐκείνων ποὺ ἐμφανίζονται ἀργότερα στὴν ἀγχώδη ὑστερία, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἄμεσοι προκαταρκτικοὶ ὅροι καὶ ἕνα προανάκρουσμά τους. Κάθε ὑστερικὴ φοβία μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ ἕναν παιδικὸ φόβο, ποὺ εἶναι ἡ συνέχεια του, ἀκόμα καὶ ἂν ὁ φόβος αὐτὸς εἶχε ἕνα διαφορετικὸ περιεχόμενο καὶ ἔπρεπε νὰ ὀνομάζεται ἀλλιῶς. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς δυὸ καταστάσεις βρίσκεται στὸ μηχανισμό τους. Γιὰ νὰ μετατραπεῖ τὸ λίμπιντο σὲ ἄγχος στὸν ἐνήλικο δὲν ἀρκεῖ πιὰ νὰ εἶναι προσωρινὰ ἀνίκανο τὸ λίμπιντο νὰ χρησιμοποιηθεῖ. Ὁ ἐνήλικος ἔμαθε ἀπὸ καιρὸ νὰ διατηρεῖ ἕνα τέτιο λίμπιντο σὲ ἐκκρεμότητα ἢ νὰ τὸ χρησιμοποιεῖ μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Ὅταν ὅμως τὸ λίμπιντο εἶναι συνδεμένο μὲ μιὰ νοητικὴ διέγερση ποὺ ὑπέστη ἀπώθηση, ἀποκαθίστανται συνθῆκες ὅμοιες μὲ κεῖνες ποὺ ὑπάρχουν στὸ παιδί, ὅπου δὲν ὑπάρχει ἀκόμα καμιὰ διάκριση ἀνάμεσα στὸ συνειδητὸ καὶ τὸ ἀσυνείδητο. Καὶ μὲ μιὰ ἐπαναστροφὴ στὴν παιδικὴ φοβία προσφέρεται, σὰ νὰ λέμε, μιὰ γέφυρα ἀπὸ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἄνετα ἡ μετατροπὴ τοῦ λίμπιντο σὲ ἄγχος. Ὅπως θὰ θυμόσαστε, ἐξετάσαμε τὴν ἀπώθηση σὲ ἀρκετὴ ἔκταση, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐξέταση αὐτὴ ἐνδιαφερθήκαμε μονάχα γιὰ τὸ τί γίνεται ἡ ἰ δ έ α ποὺ ἀπωθεῖται. Γιατὶ ἔτσι, φυσικά, μᾶς εἶταν εὐκολότερο νὰ ἀναγνωρίσουμε καὶ νὰ παρουσιάσουμε τὸ θέμα. Μέχρι τώρα ὅμως ἀγνοήσαμε τὸ πρόβλημα τί ἀπέγινε τὸ πάθος ποὺ εἶταν προσκολλημένο σ' αὐτὴ τὴν ἰδέα. Τώρα μαθαίνομε γιὰ πρώτη φορὰ πὼς ἡ μοίρα του εἶναι νὰ με-

τατρέπεται σὲ ἄγχος, ἄσχετα ποιό θὰ εἶταν τὸ πάθος ἂν ἐξελισσόταν ὁμαλά. Αὐτὴ ἡ μεταβολὴ τοῦ πάθους εἶναι ἐπὶ πλέον τὸ κατὰ πολὺ σημαντικότερο ἀποτέλεσμα τῆς διαδικασίας τῆς ἀπώθησης. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι εὔκολο νὰ σᾶς τὸ ἐξηγήσω πῶς συμβαίνει γιατὶ δὲ μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε τὴν ὕπαρξη ἀσυνείδητων παθῶν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ὑποστηρίζουμε τὴν ὕπαρξη τῶν ἀσυνείδητων ἰδεῶν. Μιὰ ἰδέα παραμένει ὣς ἕνα σημεῖο ἡ ἴδια ἄσχετα ἂν εἶναι συνειδητὴ ἢ ἀσυνείδητη. Μποροῦμε νὰ ὑποδείξουμε κάτι ποὺ ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ ἀσυνείδητη ἰδέα. Ἕνα πάθος ὅμως εἶναι μιὰ διαδικασία ποὺ προϋποθέτει μιὰ ἐκκένωση ἐνεργείας καὶ πρέπει νὰ τὸ ἐξετάζουμε ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπὸ μιὰν ἰδέα. Χωρὶς λεπτομερῆ ἐξέταση καὶ διευκρίνηση τῶν ὑποθέσεων μας, σχετικὰ μὲ τὶς νοητικὲς διαδικασίες δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε τί ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ πάθος στὸ ἀσυνείδητο — καὶ αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ἐπιχειρήσουμε ἐδῶ. Ὡστόσο θὰ διατηρήσουμε τὴν ἐντύπωση ποὺ ἀποχτήσαμε ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἄγχους εἶναι στενὰ συνδεμένη μὲ τὸ ἀσυνείδητο σύστημα.

Εἶπα ὅτι ἡ μετατροπὴ σὲ ἄγχος ἢ καλύτερα ἡ ἐκκένωση μὲ τὴ μορφὴ τοῦ ἄγχους εἶταν ἡ ἄμεση κατάληξη τοῦ λίμπινιο ποὺ συναντάει ἀπώθηση. Πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι δὲν εἶναι ἡ μόνη ἢ ἡ τελική της κατάληξη. Στὶς νευρώσεις, συμβαίνουν διαδικασίες ποὺ σκοπός τους εἶναι νὰ προλάβουν τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἄγχους καὶ ποὺ ἐπιτυγχάνουν σ' αὐτὸ μὲ ποικίλους τρόπους. Στὶς φοβίες, λ.χ. διακρίνονται καθαρὰ δυὸ στάδια νευρωτικῆς διαδικασίας. Τὸ πρῶτο πραγματοποιεῖ τὶς ἀπωθήσεις καὶ τὴ μετατροπὴ τοῦ λίμπιντο σὲ ἄγχος ποὺ ὕστερα προσδένεται σὲ κάποιο ἐξωτερικὸ κίνδυνο. Τὸ δεύτερο ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴ δημιουργία ὅλων αὐτῶν τῶν προφυλάξεων καὶ ἐξασφαλίσεων μὲ τὶς ὁποῖες θὰ ἀποφύγουμε κάθε ἐπαφὴ μ' αὐτὸν τὸν ἐξωτερικευμένο κίνδυνο. Ἡ ἀπώθηση εἶναι μιὰ προσπάθεια φυγῆς τοῦ ἐγὼ ἀπὸ τὸ λίμπιντο ποὺ τοῦ εἶναι ἐπικίνδυνο. Ἡ φοβία μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ ἕνα ὀχυρὸ ἐνάντια στὸν ἐξωτερικὸ κίνδυνο ποὺ τώρα βρίσκεται στὴ θέση τοῦ φοβεροῦ λίμπιντο. Ἡ ἀδυναμία αὐτοῦ τοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος στὶς φοβίες εἶναι ὅτι τὸ φρούριο ποὺ φυλάγεται τόσο καλὰ ἀπὸ ἔξω παραμένει ἐκτεθειμένο στὸν κίνδυνο ἀπὸ μέσα. Ἡ προβολὴ πρὸς τὰ ἔξω τοῦ κινδύνου ἀπὸ τὸ λίμπιντο δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι ἐντελῶς ἐπιτυχής.

Γι αὐτὸ στὶς ἄλλες νευρώσεις χρησιμοποιοῦνται ἄλλα ἀμυντικὰ συστήματα ἐνάντια στὴ δυνατότητα τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἄγχους. Αὐτὸ εἶναι ἕνα πολὺ ἐνδιαφέρον μέρος τῆς ψυχολογίας τῶν νευρώσεων. Δυστυχῶς αὐτὸ θὰ μᾶς πήγαινε πολὺ μακριὰ καὶ θὰ ἀπαιτοῦσε εἰδικὲς γνώσεις πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Θὰ προσθέσω μονάχα τοῦτο: Μίλησα ἤδη γιὰ «ἀντιφορτίσεις» ποὺ δημιουργεῖ τὸ ἐγὼ κατὰ τὴν ἀπώθηση καὶ ποὺ πρέπει νὰ διατηροῦνται γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἀπώθηση. Ἔργο αὐτῶν τῶν ἀντι-

φορτίσεων εἶναι νὰ δημιουργήσουν τὶς διάφορες μορφὲς ἄμυνας ἐνάντια στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἄγχους μετὰ τὴν ἀπώθηση.

Ἂς γυρίσουμε στὶς φοβίες: Μπορῶ τώρα νὰ ἐλπίζω ὅτι καταλάβατε πόσο ἀκατάλληλη εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ἐξηγήσουμε τὸ περιεχόμενό τους μονάχα, χωρὶς νὰ λάβουμε ὑπόψη μας τὴν προέλευσή τους, δηλαδὴ τὸ ἀντικείμενο ἢ τὴν κατάσταση ποὺ μεταβλήθηκε σὲ φοβία. Τὸ περιεχόμενο τῆς φοβίας ἔχει μιὰ σημασία ποὺ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴ σημασία τοῦ ἔκδηλου ὀνείρου — εἶναι μιὰ πρόσοψη. Μὲ ὅλες τὶς μεταβολὲς πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἀνάμεσα στὰ περιεχόμενα τῶν διαφόρων φοβιῶν βρίσκονται πολλὲς πού, ὅπως τονίζει ὁ Στάνλεϋ Χὼλ εἶναι ἰδιαίτερα κατάλληλες, λόγω φυλογενετικῆς κληρονομικότητας, νὰ γίνουν ἀντικείμενα φόβου. Συμφωνεῖ μάλιστα μ' αὐτὴ τὴν ἄποψη τὸ ὅτι πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ φοβερὰ ἀντικείμενα δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μὲ τὸν κίνδυνο, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ σ υ μ β ο λ ι κ ή.

Ἔτσι πειστήκαμε γιὰ τὴν ἀπόλυτα κεντρικὴ θέση ποὺ κατέχει τὸ πρόβλημα τοῦ ἄγχους στὴν ψυχολογία τῶν νευρώσεων. Ἀποχτήσαμε μιὰ ἔντονη ἐντύπωση γιὰ τὸ πῶς ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἄγχους εἶναι δεμένη μὲ τὴ μοίρα τοῦ λίμπιντο καὶ τὸ ἀσυνείδητο. Ὑπάρχει μόνο ἕνας ἀσύνδετος μίτος, ἕνα κενὸ μονάχα, στὴ θεωρία μας κι αὐτὸ εἶναι τὸ γεγονός, ποὺ στὸ κάτω-κάτω δύσκολα μπορεῖ ν' ἀμφισβητηθεῖ ὅτι τὸ «ἀντικειμενικὸ ἄγχος» πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν μιὰ ἔκφραση τοῦ ἐνστίκτου τοῦ ἐγὼ γιὰ αὐτοσυντήρηση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΕΚΤΟ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΛΙΜΠΙΝΤΟ: ΝΑΡΚΙΣΣΙΣΜΟΣ

᾽Επανειλημμένα καὶ τώρα τελευταῖα ἀναφερθήκαμε στὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα καὶ τὰ ἔνστικτα τοῦ ἐγώ. Πρῶτα ἀπ᾽ ὅλα ἡ ἀπώθηση ἔδειξε πῶς μποροῦν νὰ ἔρθουν σ᾽ ἀντίθεση μεταξύ τους, πῶς τὰ σεξουαλικὰ ἔνστιχτα ὑποτάσσονται φαινομενικὰ καὶ ἀναγκάζονται νὰ βρίσκουν τὴν ἱκανοποίησή τους μέσω τῶν παρακαμπτηρίων ὁδῶν ἐπαναστροφῆς ὅπου στὸ ἀπόρθητο ἄσυλό τους ἀποζημιώνονται γιὰ τὴν ἧττα τους. Ἔπειτα ἔγινε φανερὸ πὼς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κάθε ἕνα ἀπ᾽ αὐτὰ ἔχει διαφορετικὴ σχέση μὲ τὴ σκληρὴ ᾽Ανάγκη, ἔτσι ποὺ οἱ ἐξελίξεις τους νὰ εἶναι διαφορετικὲς καὶ ἀποχτοῦν διαφορετικὲς στάσεις ἀπέναντι στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Τελικὰ πιστεύουμε πὼς μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα εἶναι συνδεμένα πολὺ στενότερα μὲ τὸ πάθος τοῦ ἄγχους ἀπ᾽ ὅσο εἶναι τὰ ἔνστικτα τοῦ ἐγὼ — ἕνα συμπέρασμα ποὺ μονάχα σ᾽ ἕνα σημαντικὸ σημεῖο φαίνεται ἀκόμα ἀτελές. Σὲ ὑποστήριξή του μποροῦμε νὰ προβάλουμε τὸ παρακάτω ἀξιοπρόσεχτο γεγονὸς ὅτι ἔλλειψη ἱκανοποίησης τῆς πείνας καὶ τῆς δίψας, τῶν δυὸ πιὸ βασικῶν ἐνστίχτων αὐτοσυντήρησης, ποτὲ δὲν καταλήγει νὰ μετατραπεῖ σὲ ἄγχος, ἐνῶ ἡ μετατροπὴ τοῦ ἀνικανοποίητου λίμπιντο σὲ ἄγχος εἶναι ὅπως μάθαμε, ἕνα πολὺ γνωστὸ καὶ συχνὰ παρατηρούμενο φαινόμενο.

Τὸ δικαίωμά μας νὰ διακρίνουμε ἀνάμεσα στὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα καὶ τὰ ἔνστικτα τοῦ ἐγὼ δὲ μπορεῖ βέβαια νὰ ἀμφισβητηθεῖ. Ἡ ὕπαρξη τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστίκτου σὰ μιὰ εἰδικὴ δραστηριότητα στὸ ἄτομο προϋποθέτει αὐτὸ τὸ δικαίωμα. Τὸ μόνο πρόβλημα εἶναι τί σημασία πρέπει νὰ δοθεῖ σ' αὐτὴ τὴ διάκριση, καὶ πόσο ριζικὴ καὶ ἀποφασιστικὴ σκοπεύουμε νὰ τὴ θεωρήσουμε. Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πόση διαφορὰ μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε στὴ συμπεριφορὰ τῶν σεξουαλικῶν ἐνστίκτων τόσο στὶς σωματικὲς ὅσο καὶ στὶς νοητικές τους ἐκδηλώσεις, ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἄλλων ἐνστίκτων ποὺ τοὺς ἀντιπαρατίθενται καὶ πόσο σημαντικὰ διαπιστώνεται ὅτι εἶναι τὰ ἀποτελέσματα ποὺ προκύπτουν ἀπ' αὐτὲς τὶς διαφορές. Δὲν ἔχουμε φυσικὰ κανένα κίνητρο γιὰ νὰ ὑποστηρίξουμε καμιὰ διαφορὰ στὴ βασικὴ φύση τῶν δυὸ ὁμάδων τῶν ἐνστίκτων, καὶ θὰ εἶταν δύσκολο νὰ διαπιστώσουμε καμιά. Καὶ οἱ δυὸ μᾶς παρουσιάζονται μονάχα σὰν περιγραφὲς τῶν πηγῶν τῆς ἐνέργειας σ' ἕνα ἄτομο, καὶ ἡ συζήτηση ἂν βασικὰ εἶναι ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ ἢ διαφέρουν οὐσιαστικά, κι ἂν εἶναι ἕνα πότε ξεχωρίστηκαν μεταξύ τους, δὲ μπορεῖ νὰ γίνει μὲ βάση αὐτὲς μονάχα τὶς ἔννοιες, ἀλλὰ πρέπει νὰ βασίζεται στὰ βιολογικὰ γεγονότα ποὺ κρύβονται πίσω τους. Σήμερα ξέρουμε πολὺ λίγα πράγματα γι' αὐτὰ καὶ ἀκόμα ἂν ξέραμε περισσότερα δὲ θἄχαν σημασία γιὰ τὸ ἔργο τῆς ψυχανάλυσης.

Εἶναι φανερὸ πὼς λίγο θὰ μᾶς ὠφελοῦσε ἂν τονίζαμε τὴν πρωταρχικὴ ἑνότητα ὅλων τῶν ἐνστίκτων, ὅπως ἔκανε ὁ Γιοὺγκ καὶ περιγράφαμε ὅλες τὶς ἐνέργειες ποὺ ἀπορέουν ἀπ' αὐτὰ σὰν «λίμπιντο». Θὰ ὑποχρεωνόμαστε τότε νὰ μιλήσουμε γιὰ σεξουαλικὸ καὶ μὴ σεξουαλικὸ λίμπιντο, μιᾶς καὶ ἡ σεξουαλικὴ λειτουργία δὲν πρόκειται νὰ παραμεριστεῖ ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς νοητικῆς ζωῆς μὲ κανένα τέτιο τέχνασμα. Ὁ ὅρος λίμπιντο, ὡστόσο, σωστὰ διατηρεῖται γιὰ τὶς ἐνστικτώδικες δυνάμεις τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς, ὅπως κάναμε ὥς τώρα.

Γι αὐτὸ κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ ἐρώτημα μέχρι ποῦ μπορεῖ νὰ φτάσει ἡ ἀπόλυτα δικαιολογημένη διάκριση μεταξὺ σεξουλικῶν ἐνστίκτων καὶ ἐνστίκτων αὐτοσυντήρησης, δὲν ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ψυχανάλυση, οὔτε εἶναι ἁρμόδια ἡ ψυχανάλυση ν' ἀσχοληθεῖ μ' αὐτό. Ἀπὸ τὴ βιολογικὴ ἄποψη ὑπάρχουν βέβαια διάφορες ἐνδείξεις ὅτι ἡ διάκριση εἶναι σημαντική. Γιατὶ ἡ σεξουαλικὴ λειτουργία εἶναι ἡ μόνη λειτουργία ἑνὸς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ ποὺ ἁπλώνεται πέρα ἀπὸ τὸ ἄτομο καὶ ἐξασφαλίζει τὸ σύνδεσμό του μὲ τὸ εἶδος του. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ἡ ἄσκηση αὐτῆς τῆς λειτουργίας δὲν προσφέρει πάντα πλεονεκτήματα στὸ ἄτομο, ὅπως κάνουν οἱ ἄλλες δραστηριότητές του, ἀλλὰ πὼς γιὰ χάρη μιᾶς ἐξαιρετικὰ μεγάλης εὐχαρίστησης ποὺ συνεπάγεται, μπλέκει πρὸς χάρη αὐτῆς τῆς λειτουργίας σὲ κινδύνους ποὺ ἀπειλοῦν τὴ ζωή του καὶ ἀρκετὰ συχνὰ τὴν ἀφαιροῦν. Ἐντελῶς ἰδιό-

ρυθμες διαδικασίες μεταβολισμοῦ, διαφορετικὲς ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες, ἀπαιτοῦνται ἴσως γιὰ νὰ διατηρήσουν ἕνα μέρος τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου σὰ μιὰ παρακαταθήκη γιὰ τοὺς ἀπογόνους. Καὶ τελικὰ ὁ ἀτομικὸς ὀργανισμὸς ποὺ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του σὰν τὸ σπουδαιότερο καὶ τὸν σεξουαλισμό του σὰν ἕνα μέσο ὅπως ὅλα τ' ἄλλα γιὰ τὴν ἀτομική του ἱκανοποίηση, εἶναι ἀπὸ βιολογικὴ ἄποψη μόνο ἕνα ἐπεισόδιο σὲ μιὰ σειρὰ γενεῶν, μιὰ βραχύβια ἀπόφυση ἑνὸς σπερμοπλάσματος ποὺ εἶναι προικισμένο μὲ οὐσιαστικὴ ἀθανασία, ποὺ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸν προσωρινὸ κάτοχο ἑνὸς κληροδοτήματος ποὺ θὰ ἐπιβιώσει ἀπὸ τὸν θάνατό του.

Δὲν ἐνδιαφέρουν, ὡστόσο, οἱ ἐκτεταμένες αὐτὲς σκέψεις τὴν ψυχαναλυτικὴ διευκρίνηση τῶν νευρώσεων. Ἀκολουθώντας τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα καὶ τὰ ἔνστικτα τοῦ ἐγὼ βρήκαμε τὸ κλειδὶ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ὁμάδας τῶν νευρώσεων μεταβίβασης. Μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε ἀναδρομικὰ τὴν καταγωγή τους σὲ μιὰ βασικὴ κατάσταση ὅπου τὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα ἦρθαν σὲ σύγκρουση μὲ τὰ ἔνστικτα αὐτοσυντήρησης ἢ — γιὰ νὰ τὸ ἐκφράσουμε βιολογικὰ ἂν καὶ μὲ λιγότερη ἀκρίβεια — ὅπου τὸ ἐγὼ ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀνεξάρτητου ἀτομικοῦ ὀργανισμοῦ ἦρθε σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ἑαυτό του ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ μέλους μιᾶς σειρᾶς γενεῶν. Ἕνας τέτιος διαχωρισμὸς ὑπάρχει ἴσως μονάχα στὸν ἄνθρωπο, ἔτσι πού, ἂν τὸ πάρουμε γενικά, ἡ ἀνωτερότητά του ἀπέναντι στ' ἄλλα ζῶα μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἱκανότητα νὰ παθαίνει νευρώσεις. Ἡ ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξη τοῦ λίμπιντο τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ πλούσια ἐπεξεργασία τῆς νοητικῆς του ζωῆς (ποὺ ἴσως εἶναι ἄμεσο ἐπακόλουθό της) φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν τὶς προϋποθέσεις ποὺ δημιουργοῦν τὶς συγκρούσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Πάντως εἶναι φανερὸ ὅτι αὐτοὶ εἶναι οἱ ὅροι κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἄνθρωπος προόδεψε τόσο πολὺ πέρα ἀπὸ κεῖνο ποὺ ἔχει κοινὸ μὲ τὰ ζῶα, ἔτσι ποὺ ἡ ἱκανότητά του γιὰ νεύρωση θὰ εἶναι ἁπλῶς ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος γιὰ τὴν ἱκανότητά του γιὰ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη. Ὡστόσο, καὶ αὐτὰ πάλι δὲν εἶναι παρὰ σκέψεις ποὺ μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ ἔργο μας.

Ἡ ἐργασία μας ὡς ἐδῶ διεξήχθη μὲ βάση τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ ἐκδηλώσεις τῶν σεξουαλικῶν ἐνστίκτων καὶ τῶν ἐνστίκτων τοῦ ἐγὼ μποροῦν νὰ διακριθοῦν μεταξύ τους. Στὶς νευρώσεις μεταβίβασης αὐτὸ δὲν παρουσιάζει καμιὰ δυσκολία. Ὀνομάσαμε τὶς ἐπενδύσεις ἐνεργείας ποὺ κατευθύνονται ἀπὸ τὸ ἐγὼ πρὸς τὸ ἀντικείμενο τῶν σεξουαλικῶν του ἐπιθυμιῶν «λίμπιντο» καὶ ὅλες τὶς ἄλλες ἐπενδύσεις ποὺ περιέρχονταν ἀπὸ τὰ ἔνστικτα αὐτοσυντήρησής του, «συμφέροντά» του. Καὶ παρακολουθώντας τὶς ἐπενδύσεις στὸ λίμπιντο, τὶς μεταβολές τους, καὶ τὴν τελική τους κατάληξη μπορέσαμε νὰ δοῦμε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἐσωτερικὸ τῶν λειτουργιῶν τῶν δυνάμεων τῆς νοητικῆς ζωῆς. Οἱ νευρώσεις μεταβίβασης

προσέφεραν τὸ καλύτερο ὑλικὸ γι αὐτὴ τὴν ἐξερεύνηση. Τὸ ἐγώ, ὡστόσο — ἡ σύνθεσή του ἀπὸ διάφορες ὀργανώσεις μὲ τὴν κατασκευή τους καὶ τὸν τρόπο λειτουργίας — δὲν ἔχει διαλευκανθεῖ ἀκόμα. Ὁδηγηθήκαμε νὰ πιστέψουμε πὼς θ' ἀπαιτηθεῖ ἡ ἀνάλυση ἄλλων νευρωτικῶν ἀνωμαλιῶν πρὶν ξεκαθαρίσουμε αὐτὰ τὰ θέματα.

Ἡ ἐπέκταση τῶν ψυχαναλυτικῶν ἀντιλήψεων σ' αὐτὲς τὶς ἄλλες παθήσεις ἄρχισε ἀπὸ πολὺ νωρίς. Ἤδη τὸ 1908 ὁ Κ. Ἄμπραχαμ, ἐξέφραζε τὴν ἄποψη, ὕστερα ἀπὸ μιὰ συζήτηση μαζί μου, πὼς τὸ κύριο χαραχτηριστικὸ τῆς πρώϊμης ἄνοιας (ποὺ ἀναγνωρίζεται σὰν μιὰ ἀπὸ τῆς ψυχώσεις) εἶναι ὅτι σ' αὐτὴ τὴν ἀρρώστια λείπουν οἱ ἐπενδύσεις τῶν ἀντικειμένων μὲ λίμπιντο (ψυχοσεξουαλικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν ὑστερία καὶ τὴν πρώϊμη ἄνοια). Τότε ὅμως γεννήθηκε ἡ ἀπορία: Τί συμβαίνει στὸ λίμπιντο τῶν ἀρρώστων ἀπὸ ἄνοια ὅταν ἀποστρέφεται ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα του; Ὁ Ἄμπραχαμ δὲ δίστασε νὰ ἀπαντήσει πὼς στρέφεται πίσω στὸ ἐγὼ καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντανακλαστικὴ ἐπαναστροφή του εἶναι ἡ πηγὴ τῶν παραισθήσεων μεγαλείου στὴν πρώϊμη ἄνοια. Ἡ παραίσθηση τοῦ μεγαλείου μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ σὲ κάθε σημεῖο μὲ τὴν πολὺ γνωστὴ ὑπερεκτίμηση τοῦ ἀντικειμένου σὲ μιὰ ἐρωτικὴ σχέση. Ἔτσι κατορθώσαμε γιὰ πρώτη φορὰ νὰ καταλάβουμε ἕνα χαραχτηριστικὸ μιᾶς ψυχοπάθειας φέρνοντας την σὲ παραλληλισμὸ μὲ τὸ φυσιολογικὸ ἔρωτα.

Θὰ σᾶς πῶ ἀμέσως πὼς αὐτὲς οἱ παλιὲς ἀπόψεις τοῦ Ἄμπραχαμ διατηρήθηκαν στὴν ψυχανάλυση καὶ ἔγιναν ἡ βάση τῶν ἀπόψεών μας σχετικὰ μὲ τὶς ψυχώσεις. Συνηθίσαμε σιγὰ-σιγὰ στὴν ἀντίληψη ὅτι τὸ λίμπιντο, ποὺ τὸ βρίσκουμε προσκολλημένο σὲ ὁρισμένα ἀντικείμενα καὶ ποὺ εἶναι ἡ ἔκφραση μιᾶς ἐπιθυμίας νὰ ἀποκτήσει κάποια ἱκανοποίηση ἀπ' αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα μπορεῖ ἐπίσης νὰ τὰ ἐγκαταλείψει καὶ νὰ βάλει τὸ ἴδιο τὸ ἐγὼ στὴ θέση τους. Βαθμιαῖα αὐτὴ ἡ ἄποψη ἀναπτύχθηκε ὅλο καὶ πιὸ πολύ.

Τὸ ὄνομα γι' αὐτὴ τὴν χρησιμοποίηση τοῦ λίμπιντο — ΝΑΡΚΙΣΣΙΣΜΟΣ — τὸ δανιστήκαμε ἀπὸ μιὰ διαστροφὴ ποὺ περιγράφτηκε ἀπὸ τὸν Π. Ναΐκε, ὅπου ἕνα ἐνήλικο ἄτομο ξοδεύει στὸ ἴδιο του τὸ σῶμα ὅλα τὰ χάδια ποὺ συνήθως προσφέρονται μόνο σ' ἕνα σεξουαλικὸ ἀντικείμενο ξένο ἀπ' αὐτόν.

Ὁ στοχασμὸς τότε μᾶς ἀπεκάλυψε ἀμέσως ὅτι ἂν μιὰ τέτια καθήλωση στὸ ἴδιο τὸ σῶμα ἑνὸς ἀτόμου μπορεῖ νὰ συμβεῖ, αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποτελεῖ σπάνια ἐξαίρεση καὶ νὰ στερεῖται σημασίας.

Ἀντίθετα, εἶναι δυνατὸ αὐτὸς ὁ ναρκισσισμὸς νὰ εἶναι ἡ γενικὴ ἀρχικὴ κατάσταση, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀναπτύσσεται

ἀργότερα ἡ *ἀγάπη τοῦ ἀντικειμένου*, χωρὶς μ' αὐτὸ ἀναγκαστικὰ νὰ πραγματοποιεῖ μιὰν ἐξαφάνιση τοῦ ναρκισσισμοῦ. Θὰ πρέπει νὰ θυμηθεῖ κανεὶς ἀκόμα τὴν ἐξέλιξη τοῦ λίμπιντο τοῦ ἀντικειμένου, ὅπου κατ' ἀρχὴ πολλὲς ἀπὸ τὶς σεξουαλικὲς παρορμήσεις ἱκανοποιοῦνται στὸ ἴδιο τὸ σῶμα τοῦ παιδιοῦ— ὅπως λέμε αὐτοερωτικὰ — καὶ πὼς αὐτὴ ἡ ἱκανότητα γιὰ αὐτοερωτισμὸ ἐξηγεῖ τὴν καθυστέρηση τοῦ σεξουαλισμοῦ νὰ μάθει νὰ συμμορφώνεται μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Ἔτσι φάνηκε ὅτι ὁ αὐτοερωτισμὸς εἶναι ἡ σεξουαλικὴ δραστηριότητα τῆς ναρκισσιστικῆς φάσης τοῦ λίμπιντο.

Μὲ λίγα λόγια, σχηματίσαμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ λίμπιντο τοῦ ἐγὼ καὶ τὸ λίμπιντο τοῦ ἀντικειμένου, ποὺ μπορῶ νὰ σᾶς τὴν παρουσιάσω μὲ μιὰ σύγκριση παρμένη ἀπὸ τὴν ζωολογία. Σκεφθεῖτε τὶς ἁπλούστερες μορφὲς τὶς ζωῆς ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ μιὰ μικρὴ μάζα ἀπὸ ἐλάχιστα διαφοροποιημένες πρωτοπλασματικὲς οὐσίες. Ἁπλώνουν προεξοχὲς ποὺ ὀνομάζονται ψευδοπόδια καὶ ὅπου ξεχειλίζει τὸ πρωτόπλασμα. Μποροῦν ὡστόσο, πάλι νὰ συμμαζέψουν αὐτὲς τὶς προεξοχές τους καὶ νὰ ξανασχηματιστοῦν σὲ μάζα. Συγκρίνουμε αὐτὴ τὴν ἐπέκταση τῶν προεξοχῶν μὲ τὴν ἀκτινοβολία τοῦ λίμπιντο σ' ἄλλα ἀντικείμενα, ἐνῶ ὁ μεγαλύτερος ὄγκος τοῦ λίμπιντο μπορεῖ ἀκόμα νὰ παραμένει μέσα στὸ ἐγώ. Συμπεραίνουμε ὅτι κάτω ἀπὸ ὁμαλὲς συνθῆκες τὸ λίμπιντο τοῦ ἐγὼ μπορεῖ νὰ μεταβληθεῖ σὲ λίμπιντο τοῦ ἀντικειμένου χωρὶς δυσκολία καὶ αὐτὸ πάλι μπορεῖ ἀργότερα νὰ ἀπορροφηθεῖ μέσα στὸ ἐγώ.

Μὲ τὴ βοήθεια αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων εἶναι τώρα δυνατὸ νὰ ἐξηγήσουμε μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ νοητικῶν καταστάσεων, ἢ γιὰ νὰ ἐκφρασθοῦμε πιὸ μετριόφρονα, νὰ περιγράψουμε χρησιμοποιώντας ὅρους τῆς θεωρίας τοῦ λίμπιντο, καταστάσεις ποὺ ἀνήκουν στὴ φυσιολογικὴ ζωή· λ.χ. τὴν κατάσταση τοῦ νοῦ ποὺ ἀναφέρεται στὶς συνθῆκες τοῦ «νὰ εἶναι ἐρωτευμένος» κανείς, τὴν κατάσταση τῆς ὀργανικῆς ἀρώστιας ἢ τοῦ ὕπνου. Γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ὕπνου δεχθήκαμε ὅτι βασίζεται σὲ μιὰ ἀποχώρηση ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμο καὶ μιὰ συγκέντρωση στὴν ἐπιθυμία γιὰ ὕπνο. Βρήκαμε ὅτι ἡ νυχτερινὴ νοητικὴ δραστηριότητα ποὺ ἐκφράζεται στὰ ὄνειρα ὑπηρετοῦσε τὸ σκοπὸ τῆς ἐπιθυμίας γιὰ ὕπνο καὶ ἀκόμα ὅτι τὴν κυβερνοῦσαν ἀποκλειστικὰ ἐγωϊστικὰ κίνητρα. Στὸ φῶς τὶς θεωρίας τοῦ λίμπιντο μποροῦμε νὰ τὸ ἐπεκτείνουμε αὐτὸ καὶ νὰ ποῦμε ὅτι ὁ ὕπνος εἶναι μιὰ κατάσταση ὅπου ὅλες οἱ ἐπενδύσεις τῶν ἀντικειμένων, τόσο τοῦ λίμπιντο ὅσο καὶ οἱ ἐγωϊστικὲς ἐγκαταλείπονται καὶ ἀποσύρονται πάλι στὸ ἐγώ. Μήπως αὐτὸ δὲ ρίχνει καινούργιο φῶς στὴν ἀνάκτηση δυνάμεων ποὺ παρέχει ὁ ὕπνος καὶ στὴ φύση τῆς κόπωσης γενικά ; Ἡ ὁμοιότητα ποὺ βλέπουμε στὴν κατάσταση ποὺ ἀνακτᾶ κάθε νύχτα ὁ κοιμώμενος μὲ τὴν εὐτυχισμένη ἀπομόνωση τῆς ἐσωμήτριας ὕπαρξης ἐπιβεβαιώ-

νεται ἔτσι καὶ ἐπεκτείνεται καὶ στὸ νοητικὸ τομέα. Στὸν κοιμώμενο ἐπανεμφανίζεται ἡ πρωταρχικὴ κατάσταση τῆς κατανομῆς τοῦ λίμπιντο, ἡ κατάσταση τοῦ ἀπόλυτου ναρκισσισμοῦ, ὅπου τὸ λίμπιντο καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ ἐγὼ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἑνωμένα καὶ ἀξεχώριστα στὸν αὐτάρκη ἑαυτό μας.

Δύο παρατηρήσεις ἔχουν τὴ θέση τους ἐδῶ. Πῶς διακρίνεται ἡ ἔννοια «ναρκισσισμὸς» ἀπὸ τὸν «ἐγωϊσμό» ; Κατὰ τὴ γνώμη μου ὁ ναρκισσισμὸς εἶναι τὸ σὲ λίμπιντο συμπλήρωμα τοῦ ἐγωϊσμοῦ. Ὅταν μιλάει κανεὶς γιὰ ἐγωϊσμὸ μιλάει μόνο γιὰ τὰ συμφέροντα τοῦ ἐνδιαφερομένου, ἐνῶ ὁ ναρκισσισμὸς ἔχει σχέση καὶ μὲ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τοῦ λίμπιντό του. Εἶναι δυνατὸ νὰ παρακολουθήσουμε καὶ τὰ δυὸ χωριστὰ σὰν πρακτικὰ κίνητρα στὴ ζωή. Ἕνας ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπόλυτα ἐγωϊστὴς καὶ ὡστόσο νὰ ἔχει δυνατοὺς δεσμοὺς τοῦ λίμπιντο μὲ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα τόσο ὅσο ἡ ἱκανοποίηση τοῦ λίμπιντο σ' ἕνα ἀντικείμενο εἶναι μιὰ ἀνάγκη τοῦ ἐγώ του: Ὁ ἐγωϊσμός του, τότε, θὰ φροντίσει οἱ ἐπιθυμίες του πρὸς τὸ ἀντικείμενο νὰ μὴν συνεπάγονται ζημία τοῦ ἐγώ του. Ἕνας ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ εἶναι ἐγωϊστὴς καὶ ταυτόχρονα ἔντονα ναρκισσιστὴς (δηλ. νὰ νιώθει πολὺ μικρὴ ἀνάγκη γιὰ τὰ ἀντικείμενα) κι αὐτὸ πάλι εἴτε μὲ τὴ μορφὴ ποὺ παίρνει ἡ ἀνάγκη γιὰ ἄμεση σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση, εἴτε μὲ τὶς ἀνώτερες ἐκεῖνες μορφὲς συναισθήματος ποὺ ἀπορέουν ἀπὸ τὶς σεξουαλικὲς ἀνάγκες, ποὺ ὀνομάζονται συνήθως «ἔρως» καὶ σὰν τέτιες ἀντιπαρατάσσονται στὸν «αἰσθησιασμό». Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς καταστάσεις ὁ ἐγωϊσμὸς εἶναι τὸ αὐταπόδειχτο, τὸ σταθερὸ στοιχεῖο καὶ ὁ ναρκισσισμὸς τὸ μεταβαλλόμενο. Ἡ ἀντίθεση τοῦ ἐγωϊσμοῦ ὁ «ἀλτρουϊσμὸς» δὲν εἶναι ἀντίστοιχος ὅρος γιὰ τὴν ἐπένδυση ἑνὸς ἀντικειμένου μὲ τὸ λίμπιντο. Ξεχωρίζει ἀπὸ τὴν τελευταία μὲ τὴν ἀπουσία τοῦ πόθου γιὰ σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση στὸ ἀντικείμενο. Ὅταν ὅμως ἀναπτύσσεται ἡ κατάσταση τοῦ ἔρωτα μὲ τὴν πληρέστερη της ἔνταση ὁ ἀλτρουϊσμὸς συμπίπτει μὲ τὴν ἐπένδυση ἑνὸς ἀντικειμένου μὲ λίμπιντο. Κατὰ κανόνα τὸ σεξουαλικὸ ἀντικείμενο προσελκύει ἕνα μέρος τοῦ ναρκισσισμοῦ τοῦ ἐγώ, ποὺ γίνεται φανερὸ σὲ κεῖνο ποὺ ὀνομάζεται «σεξουαλικὴ ὑπερεκτίμηση» τοῦ ἀντικειμένου. Ἂν σ' αὐτὸ προστεθεῖ ἕνας ἀλτρουϊσμὸς ποὺ κατευθύνεται πρὸς τὸ ἀντικείμενο καὶ ἀπορέει ἀπὸ τὸν ἐγωϊσμὸ τοῦ ἐραστή, τὸ σεξουαλικὸ ἀντικείμενο γίνεται κυρίαρχο, ἀπορροφώντας ἐντελῶς τὸ ἐγώ.

Νομίζω πὼς θὰ σᾶς ξεκουράσει ἂν ὕστερα ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐπιστημονικὲς φαντασίες, ποὺ εἶναι στὸ κάτω-κάτω πολὺ ξερές, σᾶς ὑποβάλω μιὰ ποιητικὴ περιγραφὴ τῆς «οἰκονομικῆς» ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὴν κατάσταση ναρκισσισμοῦ καὶ τὴν ἐρωτικὴ κατάσταση σὲ πλήρη ἔνταση. Τὴν παίρνω ἀπὸ ἕναν διάλογο ἀνά-

μεσα στὴ Ζουλέϊκα καὶ τὸν ἐραστή της στὸ Westöstliche Divan τοῦ Γκαῖτε:

ΖΟΥΛΕΪΚΑ

Ὁ σκλάβος κι ὁ ἄρχοντας τῆς νίκης
κι αὐτὸ τὸ πλῆθος, μὲ μιὰ φωνὴ ὁμολογοῦν
πὼς ἡ γνήσια εὐτυχία τοῦ θνητοῦ
εἶναι νὰ νιώθει τὴν προσωπική του ὕπαρξη·

Δὲν ὑπάρχει ζωή, ποὺ νὰ τὴν ἀρνηθεῖ,
ἂν δὲν ἀπαρνηθεῖ τὸν ἑαυτό του
καὶ τίποτα γι αὐτὸν δὲ θὰ χαθεῖ,
ἂν μείνει αὐτὸς ποὺ εἶναι.

ΧΑΤΕΜ

Ἔτσι λένε κ' ἔτσι ἴσως νἆναι!
Μὰ ἐγὼ τραβῶ ἕναν ἄλλο δρόμο.
Γιὰ ὅλα τ' ἀγαθὰ τῆς γῆς γιὰ μένα
ἡ Ζουλέϊκα εἶναι ἡ πηγή.

Ὅταν μὲ φωτίζει μὲ τὸ εἶναι της
γίνομαι πολύτιμος γιὰ τὸν ἑαυτό μου
κι ὅταν μ' ἀποστρέφεται τότε ἀμέσως
ὁ ἑαυτός μου χάνεται γιὰ μένα
κι ὅλα πιὰ τελειώνουν γιὰ τὸν Χάτεμ.

Ὅμως ἀμέσως θ' ἄλλαζα τὸ εἶναι μου
ἂν ἡ χάρη της φώτιζε ἕναν ἄλλον ἐραστή.
Γιατὶ τότε θὰ ἐνσαρκωνόμουνα σ' αὐτόν.

Ἡ δεύτερη παρατήρηση εἶναι μιὰ ἐπέκταση τῆς θεωρίας τῶν ὀνείρων. Ὁ τρόπος ποὺ γεννιέται τὸ ὄνειρο δὲν ἐξηγεῖται, ἐκτὸς ἂν δεχτοῦμε πὼς ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἀπωθημένο στὸ ἀσυνείδητο, ἀπέκτησε μίαν ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὸ ἐγὼ ὥστε νὰ μὴν ὑποτάσσεται στὴν ἐπιθυμία του γιὰ ὕπνο καὶ διατηρεῖ τὶς ἐπενδύσεις του, μ' ὅλο ποὺ ὅλες οἱ ἐπενδύσεις ἀντικειμένων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἐγὼ ἔχουν ἀποσυρθεῖ μὲ σκοπὸ τὸν ὕπνο. Μόνο αὐτὸ μᾶς κάνει νὰ καταλάβουμε πῶς συμβαίνει ὥστε αὐτὸ τὸ ἀσυνείδητο ὑλικὸ νὰ μπορεῖ νὰ ἐκμεταλλεύεται τὴν κατάπαυση ἢ τὴν μείωση τῆς δραστηριότητας τῆς λογοκρισίας ποὺ λαβαίνει χώραν τὴ νύχτα, καὶ ξέρει πῶς νὰ πλάθει τὸ ὑπόλειμμα τῆς ἡμέρας γιὰ

νὰ σχηματίζει ἀπαγορευμένες ἐπιθυμίες ὀνείρου ἀπὸ τὸ διαθέσιμο ὑλικὸ αὐτοῦ τοῦ ὑπολείμματος. Ἐξάλλου, ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς ἀντίστασης ἐνάντια στὴν ἐπιθυμία γιὰ ὕπνο καὶ τὴν ἀποχώρηση τοῦ λίμπιντο ποὺ προκαλεῖται ἔτσι, μπορεῖ νἄχει τὴν καταγωγή του σὲ ἕναν συνειρμὸ ποὺ ὑπάρχει ἤδη μεταξὺ τοῦ ὑπολείμματος αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀπωθημένου ἀσυνείδητου ὑλικοῦ. Αὐτὸς ὁ σημαντικὸς δυναμικὸς παράγοντας πρέπει λοιπὸν νὰ ἐνταχθεῖ στὴν ἀντίληψή μας γιὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ ὀνείρου ποὺ σχηματίσαμε στὰ προηγούμενα κεφάλαια.

Ὁρισμένες συνθῆκες — ὀργανικὴ ἀσθένεια, ὀδυνηρὲς κρίσεις παρορμήσεων καὶ μιὰ φλόγωση ἑνὸς ὀργάνου — μποροῦν νὰ ἀποσπάσουν τὸ λίμπιντο ἀπὸ τὶς καθηλώσεις του στὰ ἀντικείμενά του. Τὸ λίμπιντο ποὺ ἀποτραβήχθηκε ἔτσι προσκολλᾶται πάλι στὸ ἐγὼ μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς ἰσχυρότερης ἐπένδυσης τοῦ ἄρρωστου τμήματος τοῦ σώματος. Πραγματικὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ διακινδυνεύσει τὴ βεβαίωση ὅτι κάτω ἀπὸ τέτιες συνθῆκες ἡ ἀπόσπαση τοῦ λίμπιντο ἀπὸ τὰ ἀντικείμενά του εἶναι πιὸ ἐντυπωσιακὴ παρὰ ἡ ἀπόσπαση τῶν ἐγωϊστικῶν ἐνδιαφερόνταν ἀπὸ τὰ συμφέροντά του στὸν ἔξω κόσμο. Αὐτὸ φαίνεται νὰ ὁδηγεῖ σὲ μιὰ δυνατότητα κατανόησης τῆς ὑποχονδρίας, ὅπου κάποιο ὄργανο, χωρὶς νὰ φαίνεται ἄρρωστο, γίνεται κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ ἀντικείμενο περιποίησης ἀπὸ μέρους τοῦ ἐγώ. Θὰ ἀντισταθῶ ὡστόσο στὸν πειρασμὸ νὰ συνεχίσω αὐτὴ τὴν ἐξέταση ἢ νὰ συζητήσω ἄλλες καταστάσεις ποὺ μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν ἢ νὰ ἐκτεθοῦν μὲ αὐτὴ τὴν ὑπόθεση μιᾶς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀντικειμενικοῦ λίμπιντο στὸ ἐγώ. Γιατὶ αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσή μου ν' ἀντικρούσω δυὸ ἀντιρήσεις ποὺ καθὼς ξέρω προσελκύουν ὅλο τὸ ἐνδιαφέρον σας αὐτὴ τὴ στιγμή. Πρωτ' ἀπ' ὅλα, θέλετε νὰ ξέρετε γιατί ὅταν συζητῶ γιὰ τὸν ὕπνο, τὴν ἀρρώστια καὶ παρόμοιες καταστάσεις, ἐπιμένω νὰ διαχωρίζω τὸ λίμπιντο ἀπὸ τὰ «συμφέροντα», τὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα ἀπὸ τὰ ἔνστικτα τοῦ ἐγώ, ἐνῶ οἱ παρατηρήσεις ἐξηγοῦνται ἱκανοποιητικὰ ὅταν ὑποθέσουμε ὅτι μιὰ μόνη ὁμοιόμορφη ἐνέργεια, ποὺ κινεῖται ἐλεύθερα, μπορεῖ νὰ ἐπενδύσει εἴτε τὸ ἀντικείμενο, εἴτε τὸ ἐγὼ καὶ μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετήσει τόσο τοὺς σκοποὺς τοῦ ἑνὸς ὅσο καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἄλλου. Δεύτερον θὰ θέλατε νὰ ξέρετε πῶς μπορῶ νὰ ἔχω τὴν τόλμη νὰ θεωρῶ τὴν ἀπόσπαση τοῦ λίμπιντο ἀπὸ τὰ ἀντικείμενά του σὰν τὴ γενεσιουργὸ αἰτία τῶν παθολογικῶν καταστάσεων ἀφοῦ μιὰ τέτια μεταβολὴ τοῦ ἀντικειμενικοῦ λίμπιντο σὲ ἐγωϊστικὸ λίμπιντο — εἴτε σὲ ἐνέργεια τοῦ ἐγὼ γενικὰ— εἶναι κανονικὴ νοητικὴ διαδικασία ποὺ ἐπαναλαμβάνεται κάθε μέρα καὶ κάθε νύχτα.

Ἡ ἀπάντηση εἶναι: Ἡ πρώτη σας ἀντίρηση φαίνεται σωστή. Ἡ ἐξέταση τῶν συνθηκῶν τοῦ ὕπνου τῆς ἀρρώστιας, τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους εἶναι πιθανὸ νὰ μὴ ὁδηγήσει ποτὲ σὲ μιὰ διάκριση ἀνάμεσα στὸ ἐγωϊστικὸ λίμπιντο καὶ τὸ ἀντικειμενικὸ ἢ

ἀνάμεσα στὸ ἀντικειμενικὸ λίμπιντο καὶ τὰ συμφέροντα. Ἀλλὰ ἔτσι παραλείπετε νὰ λάβετε ὑπόψη σας τὶς ἔρευνες μὲ τὶς ὁποῖες ἀρχίσαμε, κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῶν ὁποίων ἐξετάζουμε τώρα τὶς ὑπὸ συζήτηση νοητικὲς καταστάσεις. Ἡ ἀνάγκη νὰ διακρίνουμε ἀνάμεσα στὸ λίμπιντο καὶ τὰ «συμφέροντα», ἀνάμεσα στὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο καὶ τὸ ἔνστικτο αὐτοσυντήρησης, μᾶς ἐπιβλήθηκε μὲ τὴ γνώση ποὺ ἀποκτήσαμε τῶν συγκρούσεων ἀπὸ τὶς ὁποῖες γεννιόνται οἱ νευρώσεις μεταβίβασης. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα πρέπει νὰ λαβαίνουμε ὑπόψη μας αὐτὴ τὴ διάκριση. Ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ ἀντικειμενικὸ λίμπιντο μπορεῖ νὰ μεταβληθεῖ σὲ ἐγωϊστικὸ λίμπιντο, μ' ἄλλες λέξεις ὅτι πρέπει νὰ λαβαίνουμε ὑπόψη μας κ' ἕνα ἐγωϊστικὸ λίμπιντο, φαίνεται ἡ μόνη ἱκανὴ νὰ λύσει τὸ αἴνιγμα αὐτῶν ποὺ ὀνομάσαμε ναρκισσιστικὲς νευρώσεις λ.χ. πρώϊμη ἄνοια ἢ νὰ δώσει ὁποιαδήποτε ἱκανοποιητικὴ ἐξήγηση τῶν ὁμοιοτήτων τους μὲ τὴν ὑστερία καὶ τὶς μανίες καὶ τῶν διαφορῶν ποὺ παρουσιάζουν. Ἐφαρμόζουμε τότε αὐτὸ ποὺ ἀποδείξαμε στὶς περιπτώσεις αὐτές, στὶς ἀσθένειες, στὸν ὕπνο καὶ στὴν κατάσταση ἐντόνου ἔρωτα. Εἴμαστε ἐλεύθεροι νὰ τὶς ἐφαρμόσουμε πρὸς ὁποιαδήποτε κατεύθυνση καὶ νὰ δοῦμε ποῦ θὰ μᾶς ὁδηγήσουν. Τὸ μόνο συμπέρασμα ποὺ δὲ βασίζεται ἄμεσα στὴν ψυχαναλυτικὴ πείρα εἶναι πὼς τὸ λίμπιντο εἶναι λίμπιντο καὶ παραμένει λίμπιντο, εἴτε εἶναι προσκολλημένο σὲ ἀντικείμενα εἴτε στὸ ἴδιο ἐγώ, καὶ δὲ μεταβάλλεται ποτὲ σὲ ἐγωϊστικὰ «συμφέροντα» ἢ καὶ ἀντίστροφα. Αὐτὴ ἡ διαπίστωση, ὅμως, εἶναι ἕνας ἄλλος τρόπος νὰ ἐκφράσει τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ σεξουαλικὰ ἔνστικτα καὶ τὰ ἔνστικτα τοῦ ἐγὼ ποὺ τὴν ἐξετάσαμε ἤδη κριτικὰ καὶ ποὺ θὰ τὴ διατηρήσουμε γιὰ λόγους σκοπιμότητας ὥσπου ἴσως ν' ἀποδειχτεῖ ἀνακριβής.

Ἡ δεύτερή σας ἀντίρηση ἐπίσης δημιουργεῖ ἕνα δικαιολογημένο ἐρώτημα ἀλλὰ ὁδηγεῖ ὡστόσο σὲ μιὰ λαθεμένη κατάληξη. Ἡ ἀποχώρηση τοῦ ἀντικειμενικοῦ λίμπιντο στὸ ἐγὼ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι νοσογόνα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι συμβαίνει κάθε νύχτα προτοῦ μπορέσει νὰ ἐπέλθει ὁ ὕπνος, καὶ ὅτι ἡ διαδικασία αὐτὴ ἐπαναλαμβάνεται ἀντίστροφα κατὰ τὸ ξύπνημα. Τὸ πρωτοπλασματικὸ ζωάριο ἀποσύρει τὶς προεξοχές του γιὰ νὰ τὶς ξαναπροβάλει στὴν ἑπόμενη εὐκαιρία. Εἶναι ὅμως ἐντελῶς διαφορετικὴ ὑπόθεση ὅταν μιὰ συγκεκριμένη καταναγκαστικὴ διαδικασία ἐπιβάλλει στὸ λίμπιντο ν' ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενά του. Τὸ λίμπιντο ποὺ τότε ἔχει γίνει ναρκισσιστικὸ δὲ μπορεῖ πλέον νὰ ἐπιστρέψει στὰ ἀντικείμενά του, καὶ αὐτὴ ἡ παρεμπόδιση τῆς ἐλεύθερης κίνησης τοῦ λίμπιντο ἀσφαλῶς εἶναι παθογόνα. Φαίνεται πὼς μιὰ συσσώρευση τοῦ ναρκισσιστικοῦ λίμπιντο πάνω ἀπὸ ὁρισμένη στάθμη γίνεται ἀφόρητη. Μποροῦμε μάλιστα νὰ φανταστοῦμε ὅτι αὐτὸ εἶταν ἡ αἰτία ποὺ τὸ λίμπιντο ἔκανε ἐπενδύσεις στὰ ἀντικείμενα, γιατὶ τὸ ἐγὼ ὑποχρεώθηκε νὰ τὸ στρέψει

πρὸς τὰ ἔξω γιὰ νὰ μὴν ἀρρωστήσει ἀπὸ ὑπερβολικὴ συσσώρευσή του. Ἂν εἴταν στὸ πρόγραμμά μας νὰ ἐξετάσουμε εἰδικότερα τὴν ἀνωμαλία τῆς πρώϊμης ἄνοιας θὰ σᾶς ἔδειχνα ὅτι ἡ διαδικασία ποὺ ἀποσπάει τὸ λίμπιντο ἀπὸ τὰ ἀντικείμενά του καὶ τοῦ φράζει τὸ δρόμο σ' αὐτά, ἔχει στενὴ συγγένεια μὲ τὴ διαδικασία ἀπώθησης καὶ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἀντίστοιχό της. Πάντως θ' ἀναγνωρίζατε γνωστὸ ἔδαφος κάτω ἀπὸ τὰ πόδια σας ὅταν ἀνακαλύπτατε πὼς οἱ προκαταρκτικοὶ ὅροι ποὺ δημιουργοῦν αὐτὲς τὶς διαδικασίες εἶναι σχεδὸν ὅμοιοι, μὲ κείνους ποὺ προκαλοῦν τὴν ἀπώθηση. Ἡ σύγκρουση φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἴδια καὶ νὰ διεξάγεται ἀνάμεσα στὶς ἴδιες δυνάμεις. Μιᾶς καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τόσο διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ὑστερία, λ.χ., ἡ αἰτία μπορεῖ μόνο νὰ βρίσκεται σὲ κάποια διαφορὰ στὴ διάθεση. Τὸ ἀσθενὲς σημεῖο τῆς ἀνάπτυξης τοῦ λίμπιντο σ' αὐτοὺς τοὺς ἀσθενεῖς βρίσκεται σὲ μιὰ διαφορετικὴ φάση τῆς ἀνάπτυξής του. Ἡ ἀποφασιστικὴ καθήλωση πού, καθὼς θὰ θυμόσαστε, ἐπιτρέπει στὴ διαδικασία τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ συμπτώματος νὰ ἐκδηλωθεῖ, βρίσκεται σ' ἕνα ἄλλο σημεῖο, ἴσως στὸ στάδιο τοῦ πρωταρχικοῦ ναρκισσισμοῦ, ὅπου ἐπιστρέφει τελικὰ ἡ πρώϊμη ἄνοια

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι σ' ὅλες τὶς ναρκισσιστικὲς νευρώσεις πρέπει νὰ ὑποθέσουμε σημεῖα καθήλωσης τοῦ λίμπιντο σὲ πολὺ πιὸ πρώϊμες φάσεις τῆς ἀνάπτυξης ἀπὸ κεῖνα ποὺ βρίσκουμε στὴν ὑστερία ἢ τὴ μανιακὴ νεύρωση. Ἀκούσατε, ὡστόσο, ὅτι οἱ ἔννοιες ποὺ φέραμε σὲ φῶς ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν νευρώσεων μεταβίβασης ἐπίσης ἀρκοῦν γιὰ νὰ μᾶς προσανατολίσουν σχετικὰ μὲ τὶς ναρκισσιστικὲς νευρώσεις, ποὺ εἶναι στὴν πράξη τόσο βαρειᾶς μορφῆς. Ὑπάρχει μιὰ μεγάλη κοινότητα μεταξύ τους, γιατὶ βασικὰ εἶναι φαινόμενα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κατηγορίας. Μπορεῖτε νὰ φανταστεῖτε πόσο ἀπελπισμένη εἶναι ἡ προσπάθεια ἐκείνου ποὺ ἐπιδιώκει νὰ ἐξηγήσει αὐτὲς τὶς ἀνωμαλίες (ποὺ κανονικὰ ἀνήκουν στὴ ψυχιατρική) χωρὶς νὰ εἶναι ἀπὸ πρὶν ἐφοδιασμένος μὲ τὴν ἀναλυτικὴ γνώση τῶν νευρώσεων μεταβίβασης.

Ἡ εἰκόνα ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὰ συμπτώματα τῆς πρώϊμης ἄνοιας, ποὺ συμπτωματικὰ ποικίλλει πολύ, δὲν καθορίζεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὰ συμπτώματα ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ τὸν καταναγκασμὸ τοῦ λίμπιντο ν' ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενά του καὶ τὴ συσσώρευσή του ὑπὸ μορφὴ ναρκισσισμοῦ στὸ ἐγώ. Ἄλλα φαινόμενα κατέχουν μεγάλο μέρος τοῦ πεδίου, καὶ μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν στὴν προσπάθεια ποὺ κάνει τὸ λίμπιντο νὰ ξαναφτάσει στὰ ἀντικείμενά του καὶ ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ προσπάθειες ἀποκατάστασης καὶ θεραπείας. Αὐτὰ εἶναι πραγματικὰ τὰ ἔκδηλα, τὰ θορυβώδη συμπτώματα. Παρουσιάζουν μιὰ ἔντονη ὁμοιότητα μὲ τὰ συμπτώματα τῆς ὑστερίας, ἢ πιὸ σπάνια τῆς μανιακῆς νεύρωσης. Παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι διαφορετικὰ ἀπὸ κάθε ἄποψη.

Φαίνεται ὅτι στὴν πρώϊμη ἄνοια οἱ προσπάθειες τοῦ λίμπιντο νὰ ἐπιστρέψει στ' ἀντικείμενά του, δηλαδὴ στὴ νοητικὴ ἰδέα τῶν

ἀντικειμένων του, πετυχαίνει πραγματικὰ νὰ ξαναφέρει κάτι ἀπ' αὐτά, κάτι ποὺ ταυτόχρονα εἶναι μόνο ἡ σκιά τους — δηλαδὴ τὶς ρηματικὲς εἰκόνες τους, τὶς λέξεις, ποὺ συνδέονται μ' αὐτά. Δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ θέση νὰ συζητήσουμε αὐτὸ τὸ θέμα εὐρύτερα, κατὰ τὴν γνώμη μου ὅμως αὐτὴ ἡ ἀνεστραμμένη διαδικασία ἀπὸ μέρους τοῦ λίμπιντο μᾶς κάνει νὰ δοῦμε τὸ ἐσωτερικὸ ἐκείνου ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ μιὰ συνειδητὴ καὶ μιὰ ἀσυνείδητη ἰδέα.

Αὐτὸ μᾶς ἔφερε σ' ἕναν τομέα ὅπου ἴσως θὰ σημειωθοῦν πρόοδοι στὴν ψυχαναλυτικὴ ἐργασία. Ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ διατυπώσαμε τὴν ἀντίληψή μας γιὰ τὸ ἐγωϊστικὸ λίμπιντο οἱ ναρκισσιστικὲς νευρώσεις μᾶς ἔγιναν προσιτές. Τὸ ἔργο μας εἶταν νὰ βρεῦμε τοὺς δυναμικοὺς παράγοντες σ' αὐτὲς τὶς ἀνωμαλίες καὶ ταυτόχρονα νὰ ἐπεκτείνουμε τὴ γνώση μας γιὰ τὴν νοητικὴ ζωὴ μὲ μιὰ κατανόηση τοῦ ἐγώ. Ἡ ψυχολογία τοῦ ἐγὼ στὴν ὁποία ἀποβλέπουμε, δὲ μπορεῖ νὰ στηριχτεῖ σὲ στοιχεῖα ποὺ μᾶς παρέχουν οἱ δικές μας αὐτοαντιλήψεις. Πρέπει νὰ βασίζεται, ὅπως βασίζεται ἡ ψυχολογία τοῦ λίμπιντο, στὴν ἀνάλυση τῶν διαταραχῶν καὶ τῶν ἀποσυνθέσεων τοῦ ἐγώ. Θὰ ἔχουμε ἴσως πολὺ μέτρια γνώμη γιὰ τὴν παρούσα γνώση μας γιὰ τὸ λίμπιντο ποὺ ἀποχτήθηκε μὲ τὴν μελέτη τῶν νευρώσεων μεταβίβασης, ὅταν τελειώσει τὸ ἑπόμενο σπουδαιότερο ἔργο, τῆς μελέτης τοῦ ἐγώ. Μέχρι τώρα ὅμως δὲν προχωρήσαμε πολὺ μακριὰ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Τὶς ναρκισσιστικὲς νευρώσεις δὲ μποροῦμε νὰ τὶς προσεγγίσουμε καθόλου μὲ τὴ μέθοδο ποὺ χρησιμοποιήσαμε γιὰ τὶς νευρώσεις μεταβίβασης. Θὰ μάθετε σύντομα γιατὶ συμβαίνει αὐτό. Σ' αὐτοὺς τοὺς ἀσθενεῖς μόλις εἰσδύσεις κάπως, προσκρούεις πάνω σ' ἕνα πέτρινο τεῖχος ποὺ δὲ μπορεῖς νὰ τὸ ὑπερπηδήσεις. Ξέρετε ὅτι στὶς νευρώσεις μεταβίβασης, ἐπίσης, συναντιόνται φράγματα — ἀντιστάσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους, εἶναι ὅμως δυνατὸ νὰ τὶς γκρεμίσει κανεὶς λίγο - λίγο. Στὶς ναρκισσιστικὲς νευρώσεις αὐτὴ ἡ ἀντίσταση εἶναι ἀξεπέραστη. Τὸ πολὺ μποροῦμε νὰ ἱκανοποιήσουμε τὴν περιέργειά μας ρίχνοντας μιὰ - δυὸ ματιὲς σ' αὐτὰ ποὺ συμβαίνουν πίσω ἀπὸ τὸ τεῖχος. Ἡ τεχνική μας θὰ πρέπει γι αὐτὸ ν' ἀντικατασταθεῖ μὲ ἄλλες μεθόδους. Σήμερα δὲν ξέρουμε ἂν θὰ πετύχουμε νὰ βροῦμε ἕνα ὑποκατάστατο. Δὲν ὑπάρχει ἔλλειψη ὑλικοῦ σ' αὐτοὺς τοὺς ἀρρώστους. Μᾶς προσφέρουν πολλά, ποὺ ὅμως δὲν ἀποτελοῦν ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματά μας. Σήμερα τὸ μόνο ποὺ μποροῦμε νὰ κάνουμε εἶναι νὰ ἑρμηνεύουμε ἐκεῖνα ποὺ μᾶς λένε οἱ ἄρρωστοι αὐτοὶ κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς κατανόησης ποὺ ἀποχτήθηκε ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν νευρώσεων μεταβίβασης. Ἡ συμφωνία ἀνάμεσα στὶς δυὸ μορφὲς ἀρρώστιας φτάνει ἀρκετὰ μακριὰ γιὰ νὰ μᾶς ἐξασφαλίσει ἕνα ἱκανοποιητικὸ ξεκίνημα σ' αὐτές. Μένει νὰ δοῦμε πόσα θὰ μπορέσουμε νὰ πραγματοποιήσουμε μ' αὐτὴ τὴ μέθοδο.

Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες δυσκολίες, δίπλα σ' αὐτές, στὸ δρόμο τῆς προόδου μας. Οἱ ναρκισσιστικὲς ἀνωμαλίες καὶ οἱ ψυχώσεις ποὺ ἔχουν σχέση μ' αὐτὲς μποροῦν ν' ἀποκρυπτογραφηθοῦν μόνον ἀπὸ παρατηρητὲς γυμνασμένους στὴν ψυχαναλυτικὴ μελέτη τῶν νευρώσεων μεταβίβασης. Οἱ ψυχίατροί μας ὅμως δὲ μελετοῦν τὴν ψυχανάλυση καὶ μεῖς οἱ ψυχαναλυτὲς βλέπουμε πολὺ λίγες ψυχιατρικὲς περιπτώσεις. Θὰ πρέπει νὰ ἐκπαιδεύσουμε μιὰ γενιὰ ψυχιάτρων ποὺ νὰ ἔχουν ἐξασκηθεῖ στὴν ψυχανάλυση σὰν προκαταρκτικὴ ἐπιστήμη. Μιὰ ἀρχὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση γίνεται στὴν Ἀμερική, ὅπου πολλοὶ ἐξέχοντες ψυχίατροι διδάσκουν τὰ ψυχαναλυτικὰ δόγματα στοὺς σπουδαστές τους καὶ ὅπου οἱ ἰατροὶ προϊστάμενοι ἱδρυμάτων καὶ ἀσύλων προσπαθοῦν νὰ παρακολουθήσουν τοὺς ἀσθενεῖς κάτω ἀπὸ τὸ φῶς αὐτῆς τῆς θεωρίας. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως μερικὲς φορὲς μπορέσαμε νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ πάνω ἀπὸ τὸ τεῖχος τοῦ ναρκισσισμοῦ, κ' ἔτσι θὰ μπορέσω νὰ σᾶς ἀναφέρω τί νομίζω πὼς ἀνακαλύψαμε μὲ τὸν τρόπο αὐτό.

Ἡ ἀρρώστια τῆς παράνοιας, μιὰ χρόνια μορφὴ συστηματικῆς παραφροσύνης, ἔχει μιὰ πολὺ ἀβέβαιη θέση στὶς ἀπόπειρες κατάταξης ποὺ ἔκανε ἡ σημερινὴ ψυχιατρική. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὡστόσο, ὅτι ἔχει στενὴ συγγένεια μὲ τὴν πρώϊμη ἄνοια. Πρότεινα πραγματικὰ πὼς θὰ ἔπρεπε καὶ οἱ δυὸ νὰ περιληφθοῦν κάτω ἀπὸ τὴν κοινὴ ὀνομασία π α ρ α φ ρ ε ν ί α. Οἱ μορφὲς ποὺ παίρνει ἡ παράνοια περιγράφονται ἀνάλογα μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς παραίσθησης λ.χ. μεγαλομανία, μανία καταδιώξεως, μανία ζηλοτυπίας, ἐρωτομανία κ.λ.π. Δὲν περιμένουμε καμιὰ ἀπόπειρα ἑρμηνείας ἀπὸ τὴν ψυχιατρική. Σὰν ἕνα παράδειγμα, θὰ σᾶς ἀναφέρω, μιὰ κάπως ξεπερασμένη κ' ἴσως ἀπαρχαιωμένη ἀπόπειρα ποὺ ἔγινε ἀπὸ μερικοὺς γιατροὺς νὰ ἐξηγήσουν ἕνα σύμπτωμα ἀπὸ ἕνα ἄλλο, κάνοντας ἕναν ὀρθολογιστικὸ συλλογισμό : ὁ ἀσθενὴς ποὺ ἀρχικὰ εἶχε μιὰ τάση νὰ πιστεύει πὼς καταδιώκεται βγάζει ἀπ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα πὼς πρέπει ἀναγκαστικὰ νἆναι πολὺ σημαντικὸ πρόσωπο καὶ γι αὐτὸ ἀναπτύσσει μιὰ μεγαλομανία. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀναλυτική μας ἀντίληψη ἡ μεγαλομανία εἶναι ἡ ἄμεση συνέπεια τῆς ἐξόγκωσης τοῦ ἐγὼ ἀπὸ τὸ λίμπιντο ποὺ ἔχει ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπένδυση τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, ἕνας δευτερεύων ναρκισσισμὸς ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιστροφὴ στὴν πρώϊμη παιδικὴ μορφή. Στὴν περίπτωση τῶν παραισθήσεων καταδίωξης, ὡστόσο, παρατηρήσαμε κάτι ποὺ μᾶς ὑποχρέωσε νὰ ἀκολουθήσουμε ὁρισμένες ἐνδείξεις. Πρῶτα - πρῶτα παρατηρήσαμε ὅτι σὲ μιὰ μεγάλη πλειοψηφία περιπτώσεων τὸ καταδιώκων πρόσωπο εἶταν τοῦ ἴδιου φύλου μὲ τὸν ἀσθενῆ. Αὐτὸ ἐπιδεχόταν, εἶναι ἀλήθεια, μιὰν ἀθώα ἐξήγηση, σὲ μερικὲς ὅμως περιπτώσεις, ποὺ μελετήθηκαν προσεχτικά, φάνηκε ὅτι τὸ πρόσωπο τοῦ ἴδιου φύλου ποὺ εἶταν τὸ πιὸ ἀγαπημένο ὅσο ὁ ἀσθενὴς εἶταν ὁμαλός,

γινόταν ὁ διώκτης του ὅταν ξεσποῦσε ἡ ἀρρώστια. Μιὰ παρακάτω ἀνάπτυξή του γίνεται δυνατὴ μὲ μέσο τοὺς γνωστότατους δρόμους τοῦ συνειρμοῦ μὲ τὸν ὁποῖο ἕνα ἀγαπημένο πρόσωπο μπορεῖ ν' ἀντικατασταθεῖ μὲ κάποιο ἄλλο λ.χ. ὁ πατέρας μὲ δασκάλους ἢ μὲ ἐξουσιάζοντα πρόσωπα. Ἀπ' αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις, ποὺ ἐπιβεβαιώνονταν πάντα βγάλαμε τὸ συμπέρασμα πὼς ἡ παράνοια καταδίωξης εἶναι τὸ μέσο μὲ τὸ ὁποῖο ἕνα πρόσωπο ὑπερασπίζει τὸν ἑαυτό του ἐνάντια σὲ μιὰ ὁμοφυλόφιλη παρόρμηση ποὺ δυνάμωσε πολύ. Ἡ μετάτροπὴ τοῦ στοργικοῦ συναισθήματος σὲ μίσος πού, ὅπως εἶναι πολὺ γνωστό, μπορεῖ νὰ βάλει σοβαρὰ σὲ κίνδυνο τὴ ζωὴ τοῦ ἀγαπημένου καὶ μισουμένου ἀντικειμένου, τότε ἀντιστοιχεῖ στὴ μετατροπὴ τῶν παρορμήσεων τοῦ λίμπιντο σὲ ἄγχος, ποὺ εἶναι ἕνα κανονικὸ ἀποτέλεσμα τῆς διαδικασίας τῆς ἀπώθησης. Σὰν παράδειγμα θὰ ἀναφέρω τὴν τελευταία περίπτωση ποὺ εἶχα αὐτοῦ τοῦ τύπου. Ἀναγκάστηκαν νὰ διώξουν ἕναν νεαρὸ γιατρὸ ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου ζοῦσε γιατὶ ἀπείλησε τὴ ζωὴ τοῦ γιοῦ ἑνὸς καθηγητῆ τοῦ ἐκεῖ Πανεπιστημίου ποὺ προηγούμενα εἶταν ὁ καλύτερος φίλος του. Ἀπέδιδε σ' αὐτὸν τὸ φίλο του μιὰ ὑπεράνθρωπη δύναμη καὶ τοὺς πιὸ διαβολικοὺς σκοπούς. Αὐτὸς ἔφταιγε γιὰ ὅλες τὶς δυστυχίες ποὺ εἶχαν συμβεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν οἰκογένεια τοῦ ἀσθενοῦς καὶ γιὰ ὅλη του τὴν κακοτυχία στὴ δημόσια καὶ ἰδιωτική του ζωή. Αὐτὸ δὲν ἀρκοῦσε, ὡστόσο. Ὁ κακὸς φίλος καὶ ὁ πατέρας του, ὁ καθηγητής, εἶχαν προκαλέσει τὸν πόλεμο καὶ εἶχαν φέρει τοὺς Ρώσους στὴν Αὐστρία. Τοῦ εἶχαν καταστρέψει τὴ ζωὴ μὲ χίλιους τρόπους. Ὁ ἀσθενής μας εἶταν πεπεισμένος πὼς ὁ θάνατος αὐτοῦ τοῦ ἐγκληματία θὰ εἶταν τὸ τέλος ὅλου τοῦ κακοῦ στὸν κόσμο. Κι ὡστόσο ἡ παλιά του ἀγάπη γι αὐτὸν εἶταν τόσο ἰσχυρὴ ποὺ τὸ χέρι του παρέλυσε ὅταν εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ πυροβολήσει τὸν ἐχθρό του. Σὲ μιὰ σύντομη συνομιλία ποὺ εἶχα μὲ τὸν ἀσθενῆ ἦρθε στὸ φῶς ὅτι αὐτὴ ἡ στενὴ φιλία μεταξὺ τῶν δυὸ ἀνδρῶν ἀναγόταν στὰ σχολικά τους χρόνια. Τουλάχιστον σὲ μιὰ εὐκαιρία, εἶχαν ξεπεράσει τὰ ὅρια τῆς ἁπλῆς φιλίας, μιὰ νύχτα ποὺ εἶχαν περάσει μαζὶ καὶ δόθηκε ἡ εὐκαιρία μιᾶς πλήρους σεξουαλικῆς συνάφειας. Ὁ ἀσθενὴς δὲν εἶχε ἀναπτύξει ποτὲ κανένα ἀπὸ τὰ συναισθήματα πρὸς τὶς γυναῖκες ποὺ θὰ εἶταν φυσικὰ στὴν ἡλικία του, μὲ τὴν ἑλκυστική του προσωπικότητα. Εἶχε ἀρραβωνιαστεῖ μὲ μιὰ νόστιμη κοπέλα ἀπὸ καλὴ οἰκογένεια, ἐκείνη ὅμως εἶχε διαλύσει τὸν ἀρραβώνα γιατὶ ὁ μνηστήρας της εἶταν ψυχρός. Χρόνια ἀργότερα, ἡ ἀρρώστια του ἐκδηλώθηκε τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ εἶχε κατορθώσει νὰ δώσει πλήρη σεξουαλικὴ ἱκανοποίηση σὲ μιὰ γυναίκα. Καθὼς τὸν ἀγκάλιαζε μὲ εὐχαρίστηση καὶ ἀφοσίωση ἔνιωσε ξαφνικὰ ἕνα μυστηριῶδες σούβλισμα πόνου ποὺ πέρασε σὰν ἕνα κοφτερὸ μαχαίρι γύρω ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλιοῦ του. Ἀργότερα περιέγραψε τὸ

συναίσθημα αὐτὸ σὰν μιὰ τομὴ ποὺ γίνεται κατὰ τὴ νεκροψία γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἐγκεφάλου. Καὶ καθὼς ὁ φίλος του εἶταν ἕνας μανιακὸς ἀνατόμος κατέληξε στὸ συμπέρασμα πὼς αὐτὸς μόνο μποροῦσε νὰ τοῦ στείλει αὐτὴ τὴ γυναίκα σὰν πειρασμό. Αὐτὸ τοῦ ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ ὑποπτευθεῖ καὶ ἄλλες διώξεις ποὺ εἶχε ὑποστεῖ ἀπὸ τὸ μηχανοράφο πρώην φίλο του.

Τί γίνεται ὅμως στὶς περιπτώσεις ὅπου ὁ διώκτης εἶναι διαφορετικοῦ φύλου ἀπὸ τὸν διωκόμενο, καὶ ποὺ φαίνονται γι αὐτὸ νὰ ἀντιφάσκουν στὴν ἐξήγησή μας αὐτῆς τῆς ἀρρώστιας σὰν ἄμυνας ἐνάντια στὸ ὁμοφυλόφιλο λίμπιντο; Πρὶν λίγο καιρὸ εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξετάσω μιὰ περίπτωση αὐτοῦ τοῦ εἴδους καὶ πίσω ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ ἀντιλογία κατόρθωσα νὰ διευκρινίσω μιὰ ἐπιβεβαίωση. Μιὰ νεαρὴ κοπέλα φαντάσθηκε πὼς τὴν καταδιώκει ἕνας ἄντρας μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε δυὸ φορὲς στενὲς σχέσεις. Στὴν πραγματικότητα πρὶν ἀπ᾽ ὅλα εἶχε διατηρήσει τὶς παραισθήσεις ἐνάντια σὲ μιὰ γυναίκα ποὺ μποροῦσε ν᾽ ἀναγνωριστεῖ σὰν ἕνα ὑποκατάστατο τῆς μητέρας της. Μόνο μετὰ τὴ δεύτερη συνάντηση μαζί του προχώρησε στὴ μεταφορὰ τῆς παραισθητικῆς ἰδέας ἀπὸ τὴν γυναίκα στὸν ἄντρα. Ἔτσι ποὺ καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ὁ ὅρος ὅτι τὸ φύλο τοῦ διώχτη εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τοῦ διωκόμενου εἶχε στὴν ἀρχὴ ἐκπληρωθεῖ. Στὰ παράπονα της στὸ δικηγόρο καὶ στὸ γιατρὸ ἡ ἄρρωστη δὲν εἶχε ἀναφέρει τὴν προηγούμενη φάση τῆς παραίσθησής της καὶ αὐτὸ δημιούργησε μιὰν ἐπιφανειακὴ ἀντίφαση στὴ θεωρία μας τῆς παρανοίας.

Ἡ ὁμοφυλόφιλη ἐκλογὴ τοῦ ἀντικειμένου εἶναι ἀρχικὰ πιὸ στενὰ συνδεμένη μὲ τὸν ναρκισσισμὸ παρὰ ἡ ἑτεροφυλόφιλη. Γι αὐτὸ ὅταν μιὰ δυνατὴ δυσάρεστη ὁμοφυλόφιλη διέγερση ὑφίσταται ἀποκήρυξη, εἶναι ἰδιαίτερα εὔκολο νὰ βρεθεῖ ὁ δρόμος πίσω πρὸς τὸ ναρκισσισμό. Μέχρι τώρα εἶχα πολὺ λίγες εὐκαιρίες νὰ μιλήσω γιὰ τὸ βασικὸ σχέδιο ποὺ ἀκολουθεῖ ἡ ἐρωτικὴ παρόρμηση κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς, ἀπ᾽ ὅσο τὸ ξέρουμε. Οὔτε μπορῶ τώρα νὰ συμπληρώσω τὸ θέμα. Θὰ σᾶς πῶ μονάχα αὐτό. Ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἀντικειμένου, τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν ἀνάπτυξη τοῦ λίμπιντο ποὺ ἔρχεται μετὰ τὸ ναρκισσιστικὸ στάδιο, μπορεῖ νὰ προχωρήσει σύμφωνα μὲ δύο τύπους. Αὐτὰ εἶναι: εἴτε ὁ ναρκισσιστικὸς τύπος, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο, στὴ θέση τοῦ ἴδιου τοῦ ἐγώ, κάποιος ποὺ μοιάζει ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο μ᾽ αὐτὸ τοποθετεῖται σὰν ἀντικείμενο, εἴτε ὁ ἀνακλητικὸς τύπος (Anlehnungstypus) ὅπου τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα ποὺ ἐκτιμήθηκαν ἐξαιτίας τῶν ἱκανοποιήσεων ποὺ πρόσφεραν στὶς πρωταρχικὲς ἀνάγκες τῆς ζωῆς διαλέγονται σὰν ἀντικείμενα κι αὐτὰ ἀπὸ τὸ λίμπιντο. Μιὰ ἰσχυρὴ καθήλωση τοῦ λίμπιντο σὲ ἀντικείμενο ναρκισσιστικοῦ τύπου βρίσκεται ἐπίσης σὰ χαρακτηριστικὸ στὴν προδιάθεση τῶν ἐκδήλων ὁμοφυλοφίλων.

Θὰ θυμηθεῖτε ὅτι σὲ προηγούμενο κεφάλαιο σᾶς περιέγραψα

μιὰ περίπτωση παραισθητικῆς ζήλειας σὲ μιὰ γυναίκα. Τώρα ποὺ ἔχουμε πλησιάσει τόσο κοντὰ πρὸς τὸ τέλος θὰ θέλετε ἀσφαλῶς νὰ γνωρίζετε πῶς ἐξηγοῦμε ψυχαναλυτικὰ μιὰ παραίσθηση. Ἔχω λιγότερα νὰ πῶ γι αὐτό, ἀπ' ὅσα θὰ περιμένατε. Τὸ ἀπροσπέλαστο τῶν παραισθήσεων ἀπὸ λογικὰ ἐπιχειρήματα καὶ ἀπὸ πραγματικὴ ἐμπειρία, πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς μανίας μὲ τὴ σχέση ποὺ ἔχουν μὲ τὸ ἀσυνείδητο ὑλικὸ ποὺ ἐκφράζεται καὶ συγκρατεῖται ἀπὸ τὴν παραίσθηση ἢ τὴ μανία. Οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὶς δύο βασίζονται στὶς τοπογραφικὲς καὶ δυναμικὲς διαφορὲς τῶν δύο παθήσεων.

Ὅπως μὲ τὴν παράνοια, ἔτσι καὶ μὲ τὴ μελαγχολία (στὴν ὁποία κατατάσσονται πολὺ διαφορετικοὶ κλινικοὶ τύποι) ἔγινε δυνατὸ νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὴν ἐσωτερικὴ ὑφὴ αὐτῆς τῆς ἀνωμαλίας. Ἀντιληφθήκαμε πὼς οἱ αὐτοκατηγορίες μὲ τὶς ὁποῖες αὐτοὶ οἱ δυστυχισμένοι παιδεύουν τόσο ἄσπλαχνα τοὺς ἑαυτούς τους, στὴν πραγματικότητα ἀναφέρονται σ' ἕνα ἄλλο πρόσωπο· στὸ σεξουαλικὸ ἀντικείμενο ποὺ ἔχασαν ἢ ποὺ ἔπαψαν νὰ ἐκτιμοῦν ἐξαιτίας κάποιου σφάλματος. Ἀπ' αὐτὸ συμπεραίνουμε πὼς ὁ μελαγχολικὸς πραγματικὰ ἀπέσυρε τὸ λίμπιντό του ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, ἀλλὰ πὼς μὲ μιὰ διαδικασία ποὺ πρέπει νὰ τὴν ὀνομάσουμε «ναρκισσιστικὴ ταύτιση» τοποθέτησε τὸ ἀντικείμενο μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἐγώ,—τὸ πρόβαλε ἐπάνω στὸ ἐγώ του. Μπορῶ μόνο νὰ σᾶς δώσω μιὰ περιγραφικὴ παράσταση αὐτῆς τῆς διαδικασίας, καὶ ὄχι μὲ ὅρους τοπογραφίας καὶ δυναμικῆς. Τὸ ἐγὼ τότε, τὸ ἴδιο, τὸ μεταχειρίζεται σὰν νὰ εἶταν τὸ ἐγκαταλειμένο ἀντικείμενο. Δέχεται ὅλη τὴν ἐκδικητικὴ καὶ ἐπιθετικὴ μεταχείριση ποὺ προορίζεται γιὰ τὸ ἀντικείμενο. Οἱ αὐτοκτονικὲς παρορμήσεις τῶν μελαγχολικῶν γίνονται ἐπίσης πιὸ κατανοητὲς μὲ τὴν ὑπόθεση πὼς ἡ πικρία ποὺ νιώθει ὁ ἄρρωστος νοῦς ἀφορᾶ τὸ ἴδιο τὸ ἐγὼ ταυτόχρονα καὶ ἐξίσου μὲ τὰ ἀγαπημένα καὶ μισούμενα ἀντικείμενα. Στὴ μελαγχολία, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες ναρκισσιστικὲς ἀνωμαλίες, προβάλλεται ἔντονα ἕνα χαραχτηριστικὸ τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς πού, σύμφωνα, μὲ τὸν Μπλόϋλερ συνηθίσαμε νὰ τὸ ὀνομάζουμε ἀμφισθένεια (συνύπαρξη ἀντιθέτων συναισθημάτων). Μ' αὐτὸ ἐννοοῦμε μιὰ κατεύθυνση ἀντιθετικῶν συναισθημάτων (ἀγάπης καὶ ἐχθρότητας) πρὸς τὸ ἴδιο πρόσωπο. Λυπᾶμαι ποὺ δὲ μπόρεσα νὰ σᾶς πῶ περισσότερα γιὰ τὴν συνύπαρξη τῶν ἀντιθέτων συναισθημάτων.

Ὑπάρχει ἀκόμα ἐκτὸς ἀπ' τὴ ναρκισσιστικὴ καὶ μιὰ ὑστερικὴ μορφὴ ταύτισης ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ πολὺν καιρό. Θὰ ἤθελα νὰ εἶταν δυνατὸ νὰ σᾶς ξεκαθαρίσω τὶς διαφορὲς μὲ λίγες συγκεκριμένες διαπιστώσεις. Μπορῶ νὰ σᾶς πῶ κάτι γιὰ τὶς περιοδικὲς καὶ κυκλικὲς μορφὲς τῆς μελαγχολίας ποὺ θὰ σᾶς ἐνδιαφέρουν. Εἶναι δυνατὸ κάτω ἀπὸ εὐνοϊκὲς συνθῆκες — τὸ κατόρθωσα δυὸ φορὲς — νὰ ἐμποδίσει κανεὶς τὴν ἐπανεμφάνιση

αὐτῆς τῆς κατάστασης, ἢ τῆς ἀντίθετής της μὲ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία κατὰ τὴ διάρκεια τῶν φωτεινῶν διαλειμμάτων μεταξὺ τῶν κρίσεων. Ἀπ᾿ αὐτὸ διδάσκεται κανεὶς πὼς στὴ μελαγχολία καὶ στὴ μανία ὅπως καὶ σὲ ἄλλες καταστάσεις παρουσιάζεται ἕνα εἰδικὸ εἶδος λύσης μιᾶς σύγκρουσης, ποὺ σὲ ὅλες της τὶς προϋποθέσεις συμφωνεῖ μὲ τὶς προϋποθέσεις τῶν ἄλλων νευρώσεων. Φαντάζεστε πόσα ἀκόμα μένουν νὰ ἐπιτελέσει ἡ ψυχανάλυση σ᾿ αὐτὸν τὸν τομέα.

Σᾶς εἶπα ἐπίσης ὅτι μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν ναρκισσιστικῶν ἀνωμαλιῶν ἐλπίζαμε ν᾿ ἀποχτήσουμε ὁρισμένες γνώσεις γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ ἐγὼ καὶ γιὰ τὴ συγκρότησή του ἀπὸ διάφορες ἰδιότητες καὶ στοιχεῖα. Κάναμε μιὰ ἀρχὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση σὲ ἕνα σημεῖο. Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τ ῆ ς π α ρ α ί σ θ η σ η ς τῆς παρακολούθησης φτάσαμε στὸ συμπέρασμα πὼς στὸ ἐγὼ ὑπάρχει μιὰ ἰδιότητα ποὺ ἀδιάκοπα παρακολουθεῖ, ἐλέγχει καὶ συγκρίνει καὶ μ᾿ αὐτὸ τὸν τρόπο ἔρχεται ἀντιμέτωπη μὲ τὸ ἄλλο μέρος τοῦ ἐγώ. Κατὰ τὴ γνώμη μας, λοιπόν, ὁ ἄρρωστος ἀποκαλύπτει μιὰν ἀλήθεια ποὺ δὲν ἐκτιμήθηκε σὰν τέτια ὅταν παραπονιέται πὼς σὲ κάθε βῆμα τὸν κατασκοπεύουν καὶ τὸν παρακολουθοῦν, πὼς τὴν ἴδια του τὴ σκέψη ἕνας τρίτος τὴ γνωρίζει καὶ τὴν ἐξετάζει. Ἔκανε λάθος μόνον ἀποδίδοντας αὐτὴ τὴν δυσάρεστη δύναμη σὲ κάποιον ἔξω ἀπ᾿ αὐτὸν καὶ ξένον πρὸς αὐτόν. Καταλαβαίνει μέσα στὸ ἐγώ του τὴν κυριαρχία μιᾶς ἱκανότητας ποὺ μετράει τὸ πραγματικό του ἐγὼ καὶ ὅλες τὶς δραστηριότητες του μὲ τὸν κανόνα ἑνὸς ἰ δ α ν ι κ ο ῦ ἐ γ ὼ ποὺ δημιούργησε γιὰ τὸν ἑαυτό του κατὰ τὴν ἀνάπτυξή του. Συμπεραίνουμε ἀκόμα πὼς δημιούργησε αὐτὸ τὸ ἰδανικὸ μὲ σκοπὸ νὰ ξανακερδίσει τὴν αὐτοϊκανοποίηση ποὺ εἶναι συνδεμένη μὲ τὸν ἀρχικὸ παιδικὸ ναρκισσισμό, ποὺ ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δέχθηκε τόσα χτυπήματα καὶ ταπεινώσεις. Ἀναγνωρίζουμε σ᾿ αὐτὴ τὴν αὐτοκριτικὴ ἰδιότητα τὴν λογοκρισία τοῦ ἐγώ, τὴ «συνείδηση». Εἶναι ἡ ἴδια λογοκρισία σὰν ἐκείνη ποὺ ἀσκεῖται τὴ νύχτα στὰ ὄνειρα, ἀπ᾿ ὅπου ξεκινοῦν οἱ ἀπωθήσεις ἐνάντια σὲ ἀπαράδεκτες διεγέρσεις ἐπιθυμιῶν. Ὅταν αὐτὴ ἡ ἰδιότητα ἀποσυντίθεται στὴν παραίσθηση τοῦ ἀσθενοῦς ὅτι τὸν παρακολουθοῦν, μποροῦμε νὰ ἀνακαλύψουμε τὴ γέννησή της καὶ ὅτι προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν γονέων καὶ ἐκείνων ποὺ τὸν ἀνέθρεψαν μαζὶ μὲ τὸ κοινωνικό του περιβάλλον, μὲ μιὰ διαδικασία ταύτισης μὲ ὁρισμένα ἀπ᾿ αὐτὰ τὰ πρόσωπα ποὺ πάρθηκαν σὰν ὑποδείγματα.

Αὐτὰ εἶναι μερικὰ ἀπ᾿ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἔδωσε ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ψυχανάλυσης στὶς ναρκισσιστικὲς ἀνωμαλίες. Δὲν εἶναι ἀκόμα πολλὰ καὶ τὰ περισσότερα ἀπ᾿ αὐτὰ στεροῦνται κείνη τὴ σαφήνεια ποὺ δὲ μποροῦμε νὰ τὴν ἐπιτύχουμε σ᾿ ἕνα νέο τομέα πρὶν τὸν γνωρίσουμε ἀκόμα καλά.

Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα τὰ ἐπιτύχαμε χρησιμοποιών-

τας τὴν ἔννοια τοῦ ἐγωϊστικοῦ ἢ ναρκισσιστικοῦ λίμπιντο ποὺ μὲ τὴ βοήθεια του μποροῦμε νὰ ἐπεκτείνουμε τὰ συμπεράσματα ὅπου φτάσαμε μελετώντας τὶς νευρώσεις μεταβίβασης, στὶς ναρκισσιστικὲς νευρώσεις. Τώρα ὅμως θὰ θέσετε τὸ ἐρώτημα ἂν εἶναι δυνατὸ γιὰ μᾶς νὰ φέρουμε ὅλες τὶς ἀνωμαλίες τῶν ναρκισσιστικῶν νευρώσεων καὶ τῶν ψυχώσεων μέσα στὰ πλαίσια τῆς θεωρίας τοῦ λίμπιντο, ἂν μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι ὁ παράγοντας λίμπιντο τῆς νοητικῆς ζωῆς παντοῦ καὶ πάντα εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀρρώστιας, ἐνῶ ὁ παράγοντας τῶν ἐνστίκτων αὐτοσυντήρησης δὲν παίζει κανένα ρόλο ποτὲ στὴν πρόκληση αὐτῶν τῶν διαταραχῶν. Μοῦ φαίνεται λοιπὸν πὼς μιὰ ἀπόφαση πάνω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν ἐπείγει, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα πὼς δὲν εἶναι ὁ καιρὸς γιὰ νὰ πάρουμε μιὰ τέτια ἀπόφαση. Μποροῦμε ν' ἀφήσουμε τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης, ν' ἀποφανθεῖ σχετικά. Δὲ θ' ἀποροῦσα ἂν ἀποδειχνόταν πὼς ἡ παθογόνα ἱκανότητα ἀποτελεῖ προνόμιο τῶν παρορμήσεων τοῦ λίμπιντο, ἔτσι ὥστε ἡ θεωρία τοῦ λίμπιντο νὰ θριαμβεύσει καθ' ὅλη τὴ γραμμὴ ἀπὸ τὶς κλινικὲς νευρώσεις ὥς τὶς βαρύτερες μορφὲς ψυχώσεων.

Γιατὶ ξέρουμε πὼς εἶναι χαραχτηριστικὸ τοῦ λίμπιντο νὰ ἀρνεῖται νὰ ὑποτάσσεται στὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς, στὴν ἀνάγκη. Τὸ θεωρῶ ὅμως ἐξαιρετικὰ πιθανὸ ὅτι τὰ ἔνστικτα τοῦ ἐγὼ μετέχουν κι αὐτὰ κατὰ τρόπο δευτερεύοντα καὶ ὅτι οἱ λειτουργικές τους ἀνωμαλίες μπορεῖ νὰ προέρχονται ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὶς παθογόνες διαταραχὲς τοῦ λίμπιντο. Οὔτε μπορῶ νὰ πιστέψω πὼς ἡ κατεύθυνση ποὺ πῆραν οἱ ἔρευνές μας θὰ χάσουν τὸ κῦρος τους ἂν θὰ ἔπρεπε ν' ἀναγνωρίσουμε πὼς στὶς σοβαρὲς ψυχώσεις πρωταρχικὰ ταράσσονται τὰ ἴδια τὰ ἔνστικτα τοῦ ἐγώ. Τὸ μέλλον θ' ἀποφασίσει — γιὰ σᾶς τουλάχιστον τοὺς νεώτερους.

Ἐπιτρέψτε μου νὰ ἐπιστρέψω γιὰ μιὰ στιγμὴ στὸ ἄγχος, γιὰ νὰ ρίξω φῶς σ' ἕνα σκοτεινὸ σημεῖο ποὺ ἀφήσαμε ἐκεῖ. Εἴπαμε πὼς ἡ σχέση μεταξὺ ἄγχους καὶ λίμπιντο, ποὺ κατὰ τὰ ἄλλα καθορίζεται τόσο καλά, ἐναρμονίζεται μὲ δυσκολία μὲ τὴν σχεδὸν ἀναμφισβήτητη ὑπόθεση πὼς τὸ ἀντικεμενικὸ ἄγχος μπρὸς στὸν κίνδυνο εἶναι ἡ ἔκφραση τῶν ἐνστίκτων αὐτοσυντήρησης. Τί γίνεται ὅμως ἂν τὸ πάθος τοῦ ἄγχους προέρχεται, ὄχι ἀπὸ τὸ συμφέρον τῶν ἐνστίκτων τοῦ ἐγὼ ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἐγωϊστικὸ λίμπιντο; Ἡ κατάσταση τοῦ ἄγχους εἶναι στὸ κάτω - κάτω πάντοτε βλαβερή. Τὰ μειονεκτήματά του γίνονται ἔκδηλα, ὅταν φτάσει σὲ ἔντονο βαθμό. Ἐπεμβαίνει τότε στὴν ἐνέργεια ποὺ μόνη θὰ εἴταν ἀποτελεσματικὴ καὶ θὰ ἐξυπηρετοῦσε τοὺς σκοποὺς τῆς αὐτοσυντήρησης εἴτε μὲ τὴ φυγή, εἴτε μὲ τὴν ἄμυνα. Γι αὐτὸ ἂν ἀποδώσουμε τὸ πάθος τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἄγχους στὸ ἐγωϊστικὸ λίμπιντο καὶ τὴν ἐνέργεια ποὺ ἀναλαμβάνουμε στὰ ἔνστιχτα αὐτοσυντήρησης, κάθε θεωρητικὴ δυσκολία ξεπερνιέται.

Δὲ θὰ ὑποστηρίξετε σοβαρὰ πὼς τρεπόμαστε σὲ φυγὴ

γιατὶ νιώθουμε φόβο; Ὄχι· νιώθουμε φόβο καὶ τρεπόμαστε σὲ φυγή, ἀπὸ τὴν κοινὴ παρόρμηση ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τοῦ κινδύνου. Ἄνθρωποι ποὺ ἐπέζησαν ἀπὸ τὶς ἐμπειρίες τοῦ ἀμέσου κινδύνου μᾶς λένε πὼς δὲν ἔνιωσαν κανένα φόβο, πὼς μονάχα ἐνέργησαν — ὅτι λ.χ., σκόπευσαν μὲ τὸ ὅπλο τους τὸ ἐπιτιθέμενο ζῶο — πράμα ποὺ εἴταν ἀναμφίβολα τὸ καλύτερο ποὺ εἶχαν νὰ κάνουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ

Τώρα πού φθάνουμε στό τέλος τοῦ βιβλίου μας θά νιώθετε μιά ὁρισμένη προσμονή καί δέν πρέπει νά σᾶς ἀφήσω νά σᾶς παραπλανήσει. Ἴσως νά πιστεύετε πώς δέ σᾶς ὁδήγησα ἀσφαλῶς μέσα ἀπ' αὐτόν τό λαβύρινθο τῆς ψυχανάλυσης γιά νά σᾶς ἀφήσω στό τέλος χωρίς νά πῶ μιά λέξη γιά τή θεραπεία πού στό κάτω - κάτω ἀπ' αὐτήν ἐξαρτᾶται ἡ δυνατότητα τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐργασίας. Εἶναι γεγονός πώς δέ θά μποροῦσα ν' ἀφήσω ἔξω αὐτή τήν ἄποψή της. Γιατί ὁρισμένα ἀπό τά φαινόμενα πού ἀνήκουν σ' αὐτή θά σᾶς διδάξουν ἕνα νέο γεγονός, πού χωρίς τή γνώση του θά εἴσαστε ἀπόλυτα ἀνίκανοι νά ἀφομοιώσετε καλά τήν κατανόηση τῶν ἀσθενειῶν πού σπουδάσαμε.

Ξέρω ὅτι δέν περιμένετε ὁδηγίες γιά τήν τέχνική τῆς ἄσκησης τῆς ψυχανάλυσης γιά θεραπευτικούς σκοπούς. Θέλετε μόνο νά μάθετε μέ κάπως γενικό τρόπο μέ ποιά μέσα ἐργάζεται ἡ ψυχαναλυτική θεραπεία καί ν' ἀποχτήσετε μιά γενική ἰδέα γιά τίς δυνατότητές της. Καί ἔχετε ἕνα ἀναμφισβήτητο δικαίωμα νά τό μά-

θετε. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν πρόκειται νὰ σᾶς τὸ πῶ, — θὰ ἐπιμείνω νὰ τὸ βρεῖτε μόνοι σας.

Γιὰ σκεφθεῖτε λίγο! Μάθατε ἤδη κάθε τὶ τὸ οὐσιαστικό, ἀπὸ τὶς συνθῆκες ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκαλεῖται μιὰ ἀρρώστια κι ὅλους τοὺς παράγοντες ποὺ ἐπηρεάζουν ἕναν ἀρρωστημένο νοῦ. Ποῦ βρίσκεται ὁ δρόμος σ' ὅλα αὐτὰ γιὰ μιὰ θεραπευτικὴ ἐπίδραση; Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ὑπάρχει ἡ κληρονομικὴ προδιάθεση, — δὲν τὴν ἀναφέρουμε συχνὰ γιατὶ τονίζεται τόσο πολὺ ἀπὸ ἄλλους καὶ δὲν ἔχουμε νὰ ποῦμε τίποτε τὸ καινούργιο γι αὐτή. Μὴν ὑποθέσετε ὅμως πὼς τὴν ὑποτιμᾶμε. Σὰ θεράποντες γιατροὶ ἀντιλαμβανόμαστε ἀπόλυτα τὴν δύναμή της. Πάντως δὲ μποροῦμε νὰ κάνουμε τίποτε γιὰ νὰ τὴ μεταβάλουμε. Καὶ γιὰ μᾶς ἀποτελεῖ ἕνα σταθερὸ δεδομένο τοῦ προβλήματος ποὺ θέτει ὅρια στὶς προσπάθειές μας. Ἔπειτα εἶναι ἡ ἐπίδραση τῶν ἐμπειριῶν τῆς πρώϊμης παιδικῆς ἡλικίας, ποὺ ἔχουμε συνηθίσει ἀπὸ τὴν ἀνάλυση νὰ τοὺς ἀποδίδουμε πολὺ μεγάλη σημασία. Ἀνήκουν ὅμως κι αὐτὲς στὸ παρελθὸν καὶ δὲ μποροῦμε νὰ τὶς καταργήσουμε. Ἔπειτα ὑπάρχει ὅλη αὐτὴ ἡ δυστυχία στὴ ζωὴ ποὺ τὴν περιλάβαμε κάτω ἀπὸ τὸν ὅρο «στερήσεις μέσα στὴν πραγματικότητα», ἀπὸ ὅπου προέρχεται ὅλη ἡ ἀπουσία τῆς ἀγάπης στὴ ζωὴ—δηλαδὴ φτώχεια, οἰκογενειακοὶ καυγάδες, λανθασμένη ἐκλογὴ στὸ γάμο, δυσμενεῖς κοινωνικὲς συνθῆκες καὶ ἡ αὐστηρότητα τῶν ἀπαιτήσεων μὲ τὶς ὁποῖες ἡ ἠθικὴ συμβατικότητα καταπιέζει τὸ ἄτομο. Ὑπάρχει πραγματικὰ μιὰ μεγάλη ὁδὸς γιὰ μιὰ πολὺ ἀποτελεσματικὴ θεραπεία σ' ὅλα αὐτά. Θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ ἀκολουθήσουμε τὸ δρόμο τῶν δωρεῶν τοῦ Αὐτοκράτορα Ἰωσὴφ κατὰ τὸ βιενέζικο θρῦλο — τὸ δρόμο ἑνὸς φιλάνθρωπου δεσποτισμοῦ ποὺ μπροστά του ὅλοι ὑποκλίνονται κι ὅλες οἱ δυσκολίες ἐξαφανίζονται! Ποιοί ὅμως εἴμαστε μεῖς ποὺ μποροῦμε ν' ἀσκήσουμε μιὰ τέτια ἀγαθοεργία σὰν θεραπευτικὸ μέσο; Φτωχοὶ καθὼς εἴμαστε καὶ χωρὶς κοινωνικὴ ἐπιρροή, κερδίζοντας τὴ ζωή μας μὲ τὴν ἰατρική μας δουλειὰ δὲν εἴμαστε κὰν σὲ θέση νὰ ἐπεκτείνουμε τὶς προσπάθειές μας σὲ ἀπόρους ἀνθρώπους, ὅπως μποροῦν νὰ κάνουν ἄλλοι γιατροὶ μὲ ἄλλες μεθόδους. Ἡ θεραπεία μᾶς ἀφαιρεῖ παρὰ πολὺ χρόνο καὶ χρειάζεται κόπος γιὰ νὰ τὴν ἀσκήσουμε δωρεάν. Ἴσως ὅμως εἴσαστε προσκολημένοι σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς παράγοντες ποὺ προβάλαμε καὶ νομίζετε πὼς βλέπετε σ' αὐτὸν ἕνα δρόμο γιὰ μιὰ θεραπευτικὴ ἐπίδραση. Ἂν οἱ συμβατικοὶ περιορισμοὶ ποὺ ἐπιβάλλει ἡ κοινωνία ἔπαιζαν ἕναν ρόλο στὶς στερήσεις ποὺ ἐπιβλήθηκαν στὸν ἄρρωστο, ἡ θεραπεία θὰ μποροῦσε νὰ τοῦ δώσει θάρρος καὶ ἀκόμη νὰ τὸν συμβουλέψει ἄμεσα νὰ ἀψηφίσει αὐτὰ τὰ ἐμπόδια καὶ νὰ ἐξασφαλίσει ἱκανοποιήσεις καὶ ὑγεία γιὰ τὸν ἑαυτό του σὲ βάρος τῆς πραγματοποίησης ἑνὸς ἰδανικοῦ, ποὺ ἂν καὶ ἐκτιμᾶται πολύ, ἐκμηδενίζεται στὸ κάτω - κάτω

ἀπὸ τὸν κόσμο συχνά. Ἡ ὑγεία λοιπὸν πρέπει νὰ κερδηθεῖ μὲ τὴν «ἐλεύθερη ζωή». Θὰ ὑπῆρχε βέβαια τότε αὐτὴ ἡ κηλίδα στὴν ψυχανάλυση πὼς δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴν γενικὴ ἠθικὴ καὶ πὼς ὅ,τι δίνει στὸ ἄτομο τὸ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο.

Ποιὸς ὅμως σᾶς ἔδωσε μιὰν τέτια λανθασμένη ἀντίληψη τῆς ψυχανάλυσης; Δὲ μπορεῖ νὰ γίνει λόγος ἡ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία νὰ συμβουλεύει τὴν «ἐλεύθερη ζωὴ» — ἂν ὄχι γιὰ ἄλλο λόγο, ἐπειδὴ ἐμεῖς οἱ ἴδιοι σᾶς λέμε πὼς μιὰ ἐπίμονη σύγκρουση διεξάγεται μέσα στὸν ἄρρωστο ἀνάμεσα στὶς ἐπιθυμίες τοῦ λίμπιντο καὶ τὴ σεξουαλικὴ ἀπώθηση, ἀνάμεσα σὲ αἰσθησιακὲς καὶ ἀσκητικὲς τάσεις. Ἡ σύγκρουση δὲν παύει βοηθώντας τὴν μιὰ πλευρὰ νὰ κερδίσει σὲ βάρος τῆς ἄλλης. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι βλέπουμε στοὺς νευρωτικοὺς ὅτι ἐπεκράτησε ὁ ἀσκητισμός, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ ἀπωθημένες σεξουαλικὲς παρορμήσεις νὰ βροῦν μιὰ διέξοδο στὰ συμπτώματα. Ἂν εἴταν νὰ κάνουμε δυνατὴ τὴ νίκη τῆς αἰσθησιακῆς πλευρᾶς, τότε οἱ παραγνωρισμένες δυνάμεις ποὺ ἀπωθοῦν τὸ σεξουαλισμό, θ' ἀποζημιώνονταν κι αὐτὲς μὲ τὰ συμπτώματα. Κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ μέτρα δὲ θὰ πετύχει νὰ δώσει τέλος στὴν ἐσωτερικὴ σύγκρουση. Γιατὶ ἡ μιὰ πλευρὰ θἄμενε πάντοτε ἀνικανοποίητη. Εἶναι ἐλάχιστες οἱ περιπτώσεις ὅπου ἡ σύγκρουση εἶναι τόσο ἀσταθής, ποὺ ἕνας παράγοντας σὰν τὴν ἰατρικὴ συμβουλὴ μπορεῖ νἄχει κάποια ἐπίδραση ἐπάνω τους, κι αὐτὲς οἱ περιπτώσεις δὲ χρειάζονται ψυχαναλυτικὴ θεραπεία. Ἄνθρωποι ποὺ μποροῦν τόσο εὔκολα νὰ ἐπηρεαστοῦν ἀπὸ τοὺς γιατροὺς τους θὰ ἔβρισκαν δική τους λύση χωρὶς τὴν ἐπίδρασή τους. Στὸ κάτω - κάτω ξέρετε ὅτι ἕνας νέος ποὺ ζεῖ ἀσκητικὰ κι ἀποφασίζει νὰ συνάψει μιὰ ἀθέμιτη σεξουαλικὴ ἐπαφή, ἢ μιὰ ἀνικανοποίητη σύζυγος, ποὺ ἀναζητεῖ ν' ἀποζημιωθεῖ μ' ἕναν ἐραστὴ δὲν περιμένουν κατὰ κανόνα τὴν ἄδεια ἑνὸς γιατροῦ, κι ἀκόμα λιγότερο ἑνὸς ψυχαναλυτῆ.

Ἐξετάζοντας τὸ πρόβλημα οἱ ἄνθρωποι παραβλέπουν συνήθως τὸ οὐσιαστικὸ σημεῖο ὅλης τῆς δυσκολίας — δηλαδή, ὅτι ἡ παθογόνα σύγκρουση στὸν νευρωτικὸ δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ μιὰ ὁμαλὴ πάλη ἀνάμεσα στὶς συγκρουόμενες παρορμήσεις ποὺ ὅλες τους βρίσκονται στὸ ἴδιο νοητικὸ πεδίο. Εἶναι μιὰ μάχη ἀνάμεσα σὲ δυὸ δυνάμεις ποὺ ἡ μιὰ ἀπ' αὐτὲς κατόρθωσε νὰ ἔρθει στὸ ἐπίπεδο τοῦ προσυνειδητοῦ καὶ τοῦ συνειδητοῦ μέρους τοῦ νοῦ, ἐνῶ ἡ ἄλλη περιορίστηκε στὸ ἀσυνείδητο. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἡ σύγκρουση δὲ μπορεῖ ποτὲ νὰ ἔχει τελικὴ ἔκβαση πρὸς τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση. Οἱ ἀνταγωνιστὲς συναντῶνται μεταξύ τους τόσο λίγο ὅσο μιὰ φάλαινα καὶ μιὰ λευκὴ ἄρκτος, στὴ γνωστὴ ἱστορία. Μιὰ ἀποτελεσματικὴ ἔκβαση μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μόνο ὅταν ἀντιμετωπίζονται μεταξύ τους στὸ αὐτὸ ἔδαφος. Καί, σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη μου, αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο ἔργο τῆς θεραπείας.

Ἐξάλλου, μπορῶ νὰ σᾶς βεβαιώσω, ὅτι εἴσαστε πολὺ κακὰ πληροφορημένοι ἂν φαντάζεστε ὅτι οἱ συμβουλὲς καὶ ἡ καθοδήγηση σχετικὰ μὲ τὴν συμπεριφορὰ στὴ ζωὴ ἀποτελοῦν ἕνα ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ψυχαναλυτικῆς μεθόδου. Ἀντίθετα, ὅσο εἶναι δυνατὸ ἀποφεύγουμε νὰ παίξουμε τὸ ρόλο τοῦ Μέντορα. Τὸ μόνο ποὺ θέλουμε εἶναι νὰ βρεῖ ὁ ἄρρωστος μόνος του τὶς δικές του λύσεις γιὰ τὰ προβλήματά του. Γι αὐτὸ τὸ σκοπὸ περιμένουμε ἀπ' αὐτὸν ν' ἀναβάλει ὅλες τὶς ζωτικὲς ἀποφάσεις ποὺ ἐπηρεάζουν τὴν ζωή του ὅπως τὴν ἐκλογὴ τῆς καριέρας, τὶς ἐπιχειρήσεις, τὸ γάμο ἢ τὸ διαζύγιο στὴ διάρκεια τῆς θεραπείας καὶ νὰ τὶς ἐκτελέσει μόνον ὅταν ἡ θεραπεία τελειώσει. Τώρα ὁμολογῆστε πὼς εἴχατε φαντασθεῖ κάτι τὸ ἐντελῶς διαφορετικό. Μόνο μὲ πολὺ νέα ἢ ἐντελῶς ἀβοήθητα ἢ ἀπροστάτευτα πρόσωπα εἶναι ἀδύνατο νὰ κρατηθοῦμε μέσα στὰ περιορισμένα αὐτὰ πλαίσια ὅπως θὰ τὸ θέλαμε. Μ' αὐτὰ τὰ πρόσωπα πρέπει νὰ συνδυάσουμε τὴν ἰδιότητα τοῦ γιατροῦ καὶ τοῦ ἐκπαιδευτῆ. Ἀντιλαμβανόμαστε τότε τὴν εὐθύνη μας καὶ ἐνεργοῦμε μὲ τὴν ἀναγκαία προφύλαξη.

Δὲν πρέπει νὰ παρασυρθεῖτε ἀπὸ τὴν προθυμία μου νὰ ὑπερασπίσω τὸν ἑαυτό μου ἐνάντια στὴν κατηγορία ὅτι στὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπεία οἱ νευρωτικοὶ ἐνθαρρύνονται νὰ «ζήσουν μία ἐλεύθερη ζωὴ» καὶ νὰ συμπεράνετε ἀπ' αὐτὸ πὼς τοὺς ἐπηρεάζω ὑπὲρ μιᾶς συμβατικῆς ἠθικῆς. Αὐτὸ εἶναι τόσο μακριὰ ἀπὸ τὸ σκοπό μας ὅσο τουλάχιστον καὶ τὸ ἀντίθετο. Δὲν εἴμαστε μεταρρυθμιστὲς εἶναι ἀλήθεια. Εἴμαστε μόνο παρατηρητές. Δὲ μποροῦμε ὅμως νὰ μὴν ἀτενίζουμε μὲ κριτικὴ ματιά, καὶ βρήκαμε ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ συμφωνήσουμε μὲ τὴ συμβατικὴ ἠθικὴ ἢ νὰ ἐγκρίνουμε μ' ἐνθουσιασμὸ τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ἡ κοινωνία προσπαθεῖ νὰ ρυθμίσει τὰ πρακτικὰ προβλήματα τοῦ σεξουαλισμοῦ στὴ ζωή. Μποροῦμε εὔκολα ν' ἀποδείξουμε ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ὁ κόσμος ὀνομάζει κώδικα ἠθικῆς ἀπαιτεῖ περισσότερες θυσίες ἀπ' ὅσο ἀξίζει καὶ πὼς ἡ συμπεριφορὰ ποὺ ἐπιβάλλει οὔτε ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν τιμιότητα οὔτε διατυπώνεται μὲ σοφία. Δὲν ἀπαλάσσουμε τοὺς ἀρρώστους μας ἀπὸ τὸ ν' ἀκούσουν αὐτὲς τὶς κριτικές. Τοὺς συνηθίζουμε σὲ μιὰ ἀπροκατάλυπτη ἐξέταση τῶν σεξουαλικῶν ζητημάτων ὅπως καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ζητημάτων. Καὶ ἄν, ἀφοῦ γίνουν ἀνεξάρτητοι, σὰν ἀποτέλεσμα τῆς θεραπείας, διαλέξουν κάποιον ἐνδιάμεσο δρόμο ἀνάμεσα στὴν ἀνεξάρτητη σεξουαλικὴ ἀκολασία καὶ τὸν χωρὶς ὅρους ἀσκητισμό, ἡ συνείδησή μας δὲ μᾶς βασανίζει ὅποιο κι ἂν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα. Λέμε τότε στὸν ἑαυτό μας πὼς ὅποιος ἔχει μ' ἐπιτυχία ἐξασκηθεῖ ν' ἀναγνωρίζει καὶ νὰ μαθαίνει τὴν ἀλήθεια σ' ὅ,τι τὸν ἀφορᾶ εἶναι ἐξασφαλισμένος ἐναντίον τῆς ἀνηθικότητας ἀκόμα καὶ ἂν τὸ μέτρο του γιὰ τὴν ἠθικὴ ξεφεύγει κάπως ἀπὸ τὸ κοινὸ μέτρο. Μὲ τὴν εὐκαιρία θὰ πρέπει νὰ ἀποφύγουμε νὰ ὑπερεκτιμᾶμε τὴ σημασία τῆς ἐγκράτειας στὴν ἐπίδραση ἐπὶ τῶν νευρώσεων. Ἐλάχιστες μονάχα ἀπ'

τὶς παθογόνες καταστάσεις ποὺ ὀφείλονται στὴ στέρηση καὶ στὴν προκαλούμενη ἀπ' αὐτὴ ἐπακόλουθη συσσώρευση τοῦ λίμπιντο μποροῦν ν' ἀνακουφισθοῦν ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς σεξουαλικῆς συνάφειας ποὺ μπορεῖ νὰ τὴν προμηθευτεῖ κανεὶς χωρὶς καμιὰ δυσκολία.

Ἔτσι δὲ μπορεῖτε νὰ ἐξηγήσετε τὸ θεραπευτικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψυχανάλυσης ὑποθέτοντας ὅτι ἐπιτρέπει στοὺς ἀσθενεῖς ἐλευθερία στὶς σεξουαλικὲς ἐπαφές. Πρέπει νὰ ψάξετε γιὰ κάτι ἄλλο. Νομίζω, πὼς μιὰ ἀπ' τὶς παρατηρήσεις μου ὅταν ἀπέριπτα μιὰ παρόμοια ὑπόθεση ἀπὸ μέρους σας, θὰ σᾶς ἔβαζε στὸ σωστὸ δρόμο. Ἴσως ἡ ὑποκατάσταση κάποιου συνειδητοῦ στὴ θέση τοῦ ἀσυνείδητου, ἡ μεταμόρφωση τῶν ἀσυνειδήτων σκέψεων σὲ συνειδητὲς σκέψεις, καθιστᾶ τὴν ἐργασία μας ἀποτελεσματική. Ἔχετε δίκιο, ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι. Ἐπεκτείνοντας τὸ ἀσυνείδητο στὴ συνειδητότητα ἐξαφανίζουμε τὶς ἀπωθήσεις, καταργοῦμε τοὺς ὅρους τῶν σχηματισμῶν τῶν συμπτωμάτων καὶ ἡ παθογόνα σύγκρουση ἀντικαθίσταται ἀπὸ μιὰ ὁμαλὴ σύγκρουση ποὺ πάνω σ' αὐτὴν πρέπει κανεὶς νὰ πάρει τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ἀπόφαση. Δὲν κάνουμε τίποτε γιὰ τοὺς ἀσθενεῖς μας ἀλλὰ ἐπιτρέπουμε νὰ συντελεσθεῖ μέσα τους αὐτὴ ἡ νοητικὴ ἀλλαγή, ἡ ἔκταση τῆς ὁποίας ταυτίζεται μὲ τὴν ἔκταση τῆς βοήθειας ποὺ τοὺς παρέχουμε. Ἐκεῖ ποὺ δὲν ὑπάρχει ἀπώθηση ἢ ἀνάλογη νοητικὴ διαδικασία, ἡ θεραπεία μας δὲν ἔχει καμιὰ δουλειά.

Ὁ σκοπὸς τῶν προσπαθειῶν μας μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ μὲ διάφορες διατυπώσεις — συνειδητοποίηση τοῦ ἀσυνειδήτου, ἀφαίρεση τῶν ἀπωθήσεων, συμπλήρωση τῶν κενῶν στὴ μνήμη. Ὅλα αὐτὰ καταλήγουν στὸ ἴδιο πρᾶγμα. Ἴσως ὅμως αὐτὴ ἡ δήλωση νὰ μὴ σᾶς ἱκανοποιεῖ. Φαντασθήκατε τὴ θεραπεία ἑνὸς νευρωτικοῦ προσώπου μᾶλλον διαφορετικά, δηλαδὴ πὼς ὅταν θὰ ὑποβαλόταν στὴν ἐπίπονη διαδικασία τῆς ψυχανάλυσης θὰ ξεπρόβαλε σὰ μιὰ διαφορετικὴ προσωπικότητα καὶ ἔπειτα μαθαίνετε πὼς ὅλη ἡ ὑπόθεση καταλήγει στὸ νὰ ἔχει αὐτὸς κάπως λιγότερο ἀσυνείδητο καὶ κάπως περισσότερο ποὺ νὰ εἶναι συνειδητὸ μέσα του ἀπὸ πρίν. Λοιπόν, ἴσως νὰ μὴν ἐκτιμᾶτε τὴ σημασία μιᾶς ἐσωτερικῆς ἀλλαγῆς αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Ἕνας νευρωτικὸς ποὺ θεραπεύθηκε ἔγινε πραγματικὰ διαφορετικὸ πρόσωπο — παρ' ὅλο ποὺ κατὰ βάθος παραμένει ὁ ἴδιος, δηλαδή, ἔγινε ὁ καλύτερος ἑαυτός του κεῖνος ποὺ εἶταν κάτω ἀπὸ τὶς πιὸ εὐνοϊκὲς συνθῆκες. Αὐτό, βέβαια, εἶναι σημαντικό. Τότε, ὅταν ἀκούσετε γιὰ ὅλα ὅσα πρέπει νὰ γίνουν, γιὰ τὴν φοβερὴ προσπάθεια ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ νὰ ἐκτελεσθεῖ αὐτὴ ἡ ἐπιφανειακὰ ἀσήμαντη ἀλλαγὴ στὴ νοητική του ζωή, ἡ σημασία ποὺ ἀποδίδεται σ' αὐτὲς τὶς διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ διάφορα νοητικὰ ἐπίπεδα θὰ σᾶς φανεῖ πιὸ κατανοητή.

Θὰ ξεφύγω μιὰ στιγμὴ ἀπὸ τὸ θέμα γιὰ νὰ σᾶς ρωτήσω ἂν ξέρετε τί σημαίνει αἰτιώδης θεραπευτική. Αὐτὸ τὸ ὄνομα δίνεται σὲ μιὰ διαδικασία ποὺ παραμερίζει τὶς ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀρρώστιας

καὶ ἀναζητεῖ νὰ βρεῖ ἕνα σημεῖο ἐπίθεσης μὲ σκοπὸ νὰ ἐξαλείψει τὴν αἰτία τῆς ἀρρώστιας. Τώρα εἶναι ἄραγε ἡ ψυχανάλυση αἰτιώδης θεραπευτικὴ ἢ ὄχι; Ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι ἁπλή, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ μᾶς δώσει μιὰ εὐκαιρία νὰ πεισθοῦμε γιὰ τὴ ματαιότητα τέτιων ἐρωτήσεων. Ὅσο ἡ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία δὲν ἀποβλέπει στὴν κατάργηση τῶν συμπτωμάτων, διεξάγεται σὰν αἰτιώδης θεραπευτική. Ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις μπορεῖτε νὰ πεῖτε ὅτι δὲν εἶναι γιατὶ ἀκολουθήσαμε τὴν ἁλυσίδα τῶν αἰτιῶν ἀναδρομικὰ πολὺ πέρα ἀπὸ τὶς ἀπωθήσεις ὥς τὶς ἐνστικτώδεις προδιαθέσεις, τὴν σχετικὴ ἔντασή της στὴν κράση τοῦ ἀσθενοῦς καὶ τὶς παρεκκλίσεις τους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνάπτυξής τους. Τώρα ὑποθέστε πὼς εἶταν δυνατὸ μὲ κάποιο χημικὸ μέσο νὰ ἐπηρεάσετε αὐτὸ τὸ νοητικὸ μηχανισμό, ν' αὐξήσετε ἢ νὰ ἐλατώσετε τὸ διαθέσιμο ποσοστὸ τοῦ λίμπιντο σὲ ὁποιαδήποτε ορισμένη στιγμή, ἢ νὰ ἐνισχύσετε μιὰ παρόρμηση σὲ βάρος μιᾶς ἄλλης — αὐτὸ θὰ εἶταν μιὰ αἰτιώδης θεραπευτικὴ μὲ τὴν κατὰ γράμμα ἔννοιά της καὶ ἡ ψυχανάλυσή μας θὰ εἶταν τὸ ἀπαραίτητο προκαταρκτικὸ ἔργο ἀναγνώρισης τοῦ ἐδάφους. Ὅπως ξέρετε, δὲν ὑπάρχει σήμερα περίπτωση μιᾶς τέτιας ἐπίδρασης ἐπάνω στὶς διαδικασίες τοῦ λίμπιντο. Ἡ ψυχοθεραπευτική μας κάνει τὴν ἐπίθεσή της σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἁλυσίδας,ὄχι ἀκριβῶς στὸ σημεῖο ὅπου ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι εἶναι ριζωμένες οἱ ἐκδηλώσεις, ὡστόσο ὅμως συγκριτικὰ πολὺ πίσω ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ συμπτώματα, σὲ ἕνα σημεῖο στὸ ὁποῖο μποροῦμε νὰ φτάσουμε χάρη σ' ἐντελῶς ἰδιαίτερες περιστάσεις.

Τί πρέπει λοιπὸν νὰ κάνουμε γιὰ νὰ φέρουμε στὴ συνειδητότητα ὅ,τι ὑπάρχει ἀσυνείδητο στὸν ἄρρωστο; Κάποτε πιστεύαμε ὅτι θὰ εἶταν πολὺ ἁπλό. Τὸ μόνο ποὺ θὰ εἴχαμε νὰ κάνουμε εἶναι νὰ ἐξακριβώσουμε τὸ ἀσυνείδητο αὐτὸ ὑλικὸ καὶ ἔπειτα νὰ τὸ ἀνακοινώσουμε στὸν ἄρρωστο. Ὡστόσο ξέρουμε ἤδη ὅτι αὐτὸ εἶταν ἕνα μυωπικὸ σφάλμα. Τὸ νὰ ξέρουμε ἐμεῖς τί τὸ ἀσυνείδητο ἔχει μέσα του δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ τὸ ξέρει αὐτός. Ὅταν τοῦ λέμε ὅ,τι ξέρουμε δὲν τὸ ἀφομοιώνει σ τ ὴ θ έ σ η τῶν δικῶν του ἀσυνείδητων σκέψεων, ἀλλὰ παράλληλα μ' αὐτές, καὶ ἔτσι τίποτα σχεδὸν δὲν ἀλλάζει. Πρέπει μάλλον νὰ κοιτάζουμε τὸ ἀσυνείδητο ὑλικὸ τοπογραφικά. Πρέπει νὰ ψάξουμε στὴ μνήμη του νὰ βροῦμε τὸ πραγματικὸ σημεῖο ὅπου ἔγινε ἡ ἀπώθηση ἀρχικά. Αὐτὴ ἡ ἀπώθηση πρέπει νὰ ἐξαλειφθεῖ καὶ τότε, φυσικά, ἡ ὑποκατάσταση τῆς συνειδητῆς σκέψης στὴν ἀσυνείδητη σκέψη μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἀμέσως. Πῶς μπορεῖ νὰ παραμεριστεῖ μιὰ ἀπώθηση σὰν κι αὐτή; Ἡ ἐργασία μας μπαίνει ἐδῶ σὲ μιὰ δεύτερη φάση. Πρῶτα ἡ ἀνακάλυψη τῆς ἀπώθησης κ' ἔπειτα ἡ ἀφαίρεση τῆς ἀντίστασης ποὺ τὴν διατηρεῖ.

Πῶς μποροῦμε ν' ἀπαλλαγοῦμε ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀντίσταση; Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἀνακαλύπτωντας καὶ κάνοντάς την γνωστὴ στὸν ἄρρωστο. Καὶ ἡ ἀντίσταση γίνεται σὰ μιὰ ἀπώθηση εἴτε ἀπὸ

αὐτὴν τὴν ἴδια ποὺ προσπαθοῦμε νὰ διαλύσουμε, ἢ ἀπὸ μιὰ ἄλλη ποὺ συνέβη νωρίτερα. Δημιουργεῖται ἀπὸ τὸ ἀντίβαρο ποὺ γεννιέται γιὰ νὰ καταπνίξει τὴν ἀποκρουστικὴ παρόρμηση. Ἔτσι λοιπόν, τώρα κάνουμε ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ποὺ προσπαθούσαμε νὰ κάνουμε πρίν. Ἑρμηνεύουμε, διαπιστώνουμε καὶ πληροφοροῦμε τὸν ἀσθενῆ. Τώρα ὅμως αὐτὸ γίνεται στὸ σωστὸ σημεῖο. Τὸ ἀντίβαρο ἢ ἡ ἀντίσταση δὲν εἶναι μέρος τοῦ ἀσυνείδητου, ἀλλὰ τοῦ ἐγὼ ποὺ συνεργάζεται μὲ μᾶς, καὶ αὐτὸ εἶναι ἔτσι, ἀκόμα καὶ ἂν δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα συνειδητό. Ξέρουμε ὅτι ἐδῶ γεννιέται μιὰ δυσκολία ἀπὸ τὸ διφορούμενο τῆς λέξης «ἀσυνείδητο» ἀπὸ τὴ μιὰ σὰν φαινόμενο καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σὰν σύστημα. Αὐτὸ φαίνεται πολὺ σκοτεινὸ καὶ δύσκολο. Στὸ κάτω - κάτω ὅμως εἶναι μόνο μιὰ ἐπανάληψη ἐκείνου ποὺ εἴπαμε προηγούμενα, δὲν εἶναι ἔτσι; Φτάσαμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἤδη ἀπὸ πολὺ καιρό. Λοιπὸν τώρα περιμένουμε πὼς θὰ ἐγκαταλειφθεῖ αὐτὴ ἡ ἀντίσταση καὶ θὰ ἀποσυρθεῖ τὸ ἀντίβαρο ὅταν κάνουμε τὴν ἀναγνώρισή τους ἐφικτὴ μὲ τὴν ἑρμηνευτική μας ἐργασία. Ποιὲς εἶναι οἱ ἐνστικτώδεις προωθητικὲς δυνάμεις ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας γι αὐτό; Πρῶτον ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀσθενοῦς, νὰ θεραπευθεῖ, ποὺ τὸν ὑποχρέωσε νὰ συνεργασθεῖ μὲ μᾶς καὶ δεύτερον ἡ βοήθεια τῆς νοημοσύνης του ποὺ τὴν ἐνισχύουμε μὲ τὴν ἑρμηνεία μας. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἶναι εὐκολότερα γιὰ τὸν ἀσθενῆ νὰ ἀναγνωρίζει τὴν ἀντίσταση μὲ τὴν νοημοσύνη του, καὶ νὰ διαπιστώνει τὴν ἰδέα στὸ ἀσυνείδητό του ποὺ ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτή, ὅταν τοῦ ἔχουμε δώσει προηγούμενα μιὰ ἰδέα ποὺ νὰ τὸν ἐνθαρρύνει σχετικὰ μ' αὐτὴ τὴ δυνατότητα. Ἂν σᾶς πῶ : «Κοιτάξτε ψηλὰ στὸν οὐρανὸ καὶ θὰ δεῖτε ἕνα μπαλόνι» θὰ τὸ βρεῖτε πολὺ πιὸ γρήγορα παρὰ ἂν σᾶς πῶ μόνο νὰ κοιτάξτε ψηλὰ καὶ νὰ ψάξετε ἂν μπορεῖτε νὰ δεῖτε κάτι. Ἕνας σπουδαστὴς ποὺ κοιτάζει μέσα ἀπὸ τὸ μικροσκόπιο γιὰ πρώτη φορὰ πληροφορεῖται ἀπὸ τὸν ἐκπαιδευτή του τί πρόκειται νὰ δεῖ. Ἀλλιῶς δὲν βλέπει τίποτε, παρ' ὅλο ποὺ τὸ ἀντικείμενο εἶναι ἐκεῖ καὶ ἀπόλυτα ὁρατό.

Καὶ τώρα στὰ στοιχεῖα! Σ' ἕναν ἀρκετὰ μεγάλο ἀριθμὸ διαφόρων μορφῶν νευρικῶν νόσων στὶς ὑστερίες, στὶς καταστάσεις ἄγχους, στὶς μανιακὲς νευρώσεις, ἡ ὑπόθεσή μας ἀποδείχνεται ὀρθή. Ἀναζητώντας τὴν ἀπώθηση μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἀνακαλύπτοντας τὶς ἀντιστάσεις, δείχνοντας στὸν ἀσθενῆ τί ἔχει απωθήσει εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιτελέσουμε τὸ ἔργο μας νὰ ξεπεράσουμε τὶς ἀντιστάσεις, νὰ διασπάσουμε τὴν ἀπώθηση καὶ ν' ἀλλάξουμε κάτι τὸ ἀσυνείδητο σὲ κάτι τὸ συνειδητό. Καθὼς τὸ ἐπιτελοῦμε ἀποχτοῦμε μιὰ ζωηρὴ ἐντύπωση τοῦ πῶς, καθὼς δαμάζεται κάθε ἀτομικὴ ἀντίσταση, διεξάγεται μιὰ βίαιη μάχη στὴν ψυχὴ τοῦ ἀσθενοῦς — μιὰ ὁμαλὴ νοητικὴ πάλη ἀνάμεσα σὲ δυὸ τάσεις στὸ ἴδιο ἔδαφος, ἀνάμεσα στὰ κίνητρα ποὺ τείνουν νὰ διατηρήσουν τὸ ἀντίβαρο καὶ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ἕτοιμα νὰ τὸ καταργή-

σουν. Τὰ πρῶτα ἀπ' αὐτὰ εἶναι τὰ παλιὰ κίνητρα ποὺ ἀρχικὰ δημιούργησαν τὴν ἀπώθηση. Ἀνάμεσα στὰ δεύτερα βρίσκονται καινούργια κίνητρα ποὺ ἀποχτήθηκαν πρόσφατα ποὺ καθὼς ἐλπίζεται θὰ κρίνουν τὴν σύγκρουση πρὸς ὄφελός μας. Πετύχαμε ν' ἀναζωογονήσουμε πάλι τὴν παλιὰ μάχη τῆς ἀπώθησης καὶ νὰ ἐπαναφέρουμε τὸ ἀποτέλεσμα, ποὺ πρὶν ἀπὸ τόσο καιρὸ εἶχε κριθεῖ σὲ μιὰ ἀναθεώρηση. Ἡ πρώτη συνεισφορὰ ποὺ κάνουμε σ' αὐτὸ βρίσκεται, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, στὸ νὰ ἀποδείξει κανεὶς πὼς ἡ ἀρχικὴ λύση ὁδήγησε στὴν ἀρρώστια καὶ στὸ νὰ ὑποσχεθεῖ πὼς μιὰ διαφορετικὴ λύση θ' ἄνοιγε τὸ δρόμο τῆς ὑγείας, καὶ δεύτερο στὸ νὰ τονίσει πὼς οἱ περιστάσεις ἄλλαξαν ὅλες πολὺ ἀπὸ τότε ποὺ ἀρχικὰ ἀποκηρύχτηκαν αὐτὲς οἱ παρορμήσεις. Ἔπειτα, τότε, τὸ ἐγὼ εἶταν ἀδύνατο, παιδικὸ καὶ ἴσως εἶχε δίκιο νὰ ὑποχωρεῖ μὲ φρίκη μπρὸς στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ λίμπιντο γιατὶ τοῦ εἶταν ἐπικίνδυνες. Σήμερα ὅμως εἶναι ἰσχυρὸ καὶ πεπειραμένο καὶ ἐπὶ πλέον ἔχει ἕναν πρόχειρο βοηθό, στὸ πρόσωπο τοῦ γιατροῦ. Ἔτσι μποροῦμε νὰ περιμένουμε ὅτι θὰ ὁδηγήσουμε τὴν ἀναζωογονημένη σύγκρουση σὲ μιὰ καλύτερη ἔκβαση ἀπὸ τὴν ἀπώθηση. Καὶ ὅπως ἐλέχθη στὴν ὑστερία, τὶς ἀγχώδεις νευρώσεις καὶ τὴ μανιακὴ νεύρωση, ἡ ἐπιτυχία συνήθως δικαιολογεῖ τοὺς ἰσχυρισμούς μας.

Ὑπάρχουν ἄλλες μορφὲς ἀρρώστιας ὡστόσο, στὶς ὁποῖες ἡ θεραπευτική μας ἀγωγὴ δὲν σημειώνει ποτὲ ἐπιτυχία, παρ' ὅλη τὴν ὁμοιότητα τῶν συνθηκῶν. Καὶ σ' αὐτὲς ὑπῆρχε στὴν ἀρχὴ μιὰ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ τὸ λίμπιντο, ποὺ ὁδήγησε στὴν ἀπώθηση — παρ' ὅλο ποὺ ἡ σύγκρουση αὐτὴ μπορεῖ νὰ χαραχτηρίζεται ἀπὸ τοπογραφικὲς διαφορές, ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν νευρώσεων μεταβίβασης. Καὶ σ' αὐτὲς εἶναι δυνατὸ ν' ἀνακαλύψει κανεὶς τὸ σημεῖο στὴ ζωὴ τοῦ ἀρρώστου ὅπου συνέβησαν οἱ ἀπωθήσεις. Ἐφαρμόζουμε τὴν ἴδια μέθοδο, εἴμαστε ἕτοιμοι νὰ δώσουμε τὶς ἴδιες διαβεβαιώσεις, προσφέρουμε τὴν ἴδια βοήθεια λέγοντας στὸν ἀσθενῆ τί πρέπει νὰ ψάξει νὰ βρεῖ, καὶ ἐδῶ πάλι τὸ χρονικὸ διάστημα ἀνάμεσα στὸ παρὸν καὶ τὸ σημεῖο ποὺ δημιουργήθηκαν οἱ ἀπωθήσεις εὐνοεῖ ἐντελῶς μιὰ καλύτερη ἔκβαση τῆς σύγκρουσης. Κι ὡστόσο δὲ μποροῦμε νὰ κατορθώσουμε νὰ ὑπερνικήσουμε μιὰ ἀντίσταση ἢ νὰ ἐξαλείψουμε μιὰ ἀπώθηση. Αὐτοὶ οἱ ἄρρωστοι, οἱ παρανοϊκοί, οἱ μελαγχολικοὶ καὶ κεῖνοι ποὺ ὑποφέρουν ἀπὸ πρώϊμη ἄνοια, παραμένουν στὸ σύνολό τους ἀνεπηρέαστοι, ἄτρωτοι ἀπὸ τὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπεία. Ποιὰ μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ αἰτία γι αὐτό; Δὲν ὀφείλεται σὲ ἔλλειψη νοημοσύνης. Ἕνας ὁρισμένος βαθμὸς νοητικῆς ἱκανότητας πρέπει φυσικὰ νὰ προϋποτίθεται γιὰ τὴν ψυχανάλυση, δὲν ὑπάρχει ὅμως ἔλλειψή της σ' ἕναν λ.χ. ἀγχοίνουν ἀπαγωγικὸ παρανοιακό. Οὔτε ἀπουσιάζει συνήθως καμιὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες προωθητικὲς δυνάμεις: οἱ μελαγχολικοὶ λ.χ. σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς παρανοιακούς, νιώθουν πολὺ ἔντονα ὅτι εἶναι ἀσθενεῖς καὶ ὅτι τὰ βάσανά τους ὀφείλονται

σ' αὐτό. 'Αλλὰ αὐτὸ δὲν τοὺς κάνει πιὸ προσιτοὺς στὴν θεραπευτική μας ἐπίδραση. 'Εδῶ ἀντιμετωπίζουμε ἕνα γεγονὸς ποὺ δὲν τὸ καταλαβαίνουμε, καὶ γι αὐτὸ καλούμεθα νὰ ἀμφιβάλουμε ἂν καταλάβαμε καλὰ τὶς συνθῆκες ἐπιτυχίας ποὺ εἴχαμε στὶς ἄλλες νευρώσεις.

῞Οταν συνεχίζουμε τὴν ἐξέταση ὑστερικῶν καὶ μανιακῶν νευρωτικῶν σύντομα ἀντιμετωπίζουμε ἕνα δεύτερο γεγονός, γιὰ τὸ ὁποῖο εἴμαστε ὁλότελα ἀπροετοίμαστοι. 'Αφοῦ προχωρήσει ἡ θεραπεία γιὰ λίγο παρατηροῦμε πὼς αὐτοὶ οἱ ἀσθενεῖς συμπεριφέρονται κατὰ πολὺ ἰδιόρυθμο τρόπο ἀπέναντί μας. Πιστεύαμε πραγματικὰ πὼς εἴχαμε λάβει ὑπόψη μας ὅλες τὶς κινητήριες δυνάμεις ποὺ ἐπηρεάζουν τὴ θεραπεία καὶ εἴχαμε σταθμίσει καλὰ τὶς σχέσεις μας μὲ τοὺς ἀσθενεῖς ἔτσι ποὺ ὅλοι οἱ σχετικοὶ παράγοντες εἶταν ἰσοζυγισμένοι σὰν ἀριθμητικὸς λογαριασμός. Κι ὅμως κάτι δὲν πάει καλὰ σὰ νἆχε διαφύγει ἐντελῶς ἀπ' τοὺς λογαριασμούς μας. Αὐτὸ τὸ καινούργιο καὶ ἀναπάντεχο στοιχεῖο εἶναι καθεαυτὸ πολύπλευρο καὶ περίπλοκο. Θὰ σᾶς περιγράψω πρῶτ' ἀπ' ὅλα μερικὲς ἀπὸ τὶς πιὸ συχνὲς καὶ ἁπλές του μορφές.

Παρατηροῦμε τότε πὼς ὁ ἀσθενὴς ποὺ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ σκέπτεται τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν λύση τῶν δικῶν του ἀνησυχητικῶν συγκρούσεων, ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσει ἕνα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ γιατροῦ. Κάθε τί ποὺ ἔχει σχέση μ' αὐτὸ τὸ πρόσωπο τοῦ φαίνεται πιὸ σημαντικὸ ἀπὸ τὶς δικές του ὑποθέσεις καὶ τὸν ἀποσπᾶ ἀπὸ τὴν ἀρρώστια του. Οἱ σχέσεις τότε μὲ τὸν ἀσθενῆ, γίνονται γιὰ ἕναν καιρὸ πολὺ εὐχάριστες, εἶναι ἰδιαίτερα ὑπάκουος, προσπαθεῖ νὰ δείξει τὴν εὐγνωμοσύνη του ὁποτεδήποτε μπορεῖ, ἐπιδεικνύει μιὰ λεπτότητα χαραχτήρα καὶ ἄλλες καλὲς ἰδιότητες ποὺ ἴσως δὲν τὶς περιμέναμε ἀπ' αὐτόν. 'Ο ψυχαναλυτὴς σχηματίζει ἔτσι μιὰ πολὺ καλὴ γνώμη γιὰ τὸν ἀσθενῆ καὶ μακαρίζει τὴν τύχη του ποὺ εὐτύχησε νὰ προσφέρει βοήθεια σὲ μιὰ τέτια θαυμάσια προσωπικότητα. ῎Αν ὁ γιατρὸς ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ συναντήσει τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀσθενοῦς, ἀκούει μὲ ἱκανοποίηση πὼς ἡ ἐκτίμησή του εἶναι ἀμοιβαία. 'Ο ἀσθενὴς στὸ σπίτι του δὲν κουράζεται νὰ ἐπαινεῖ τὸν ψυχαναλυτὴ καὶ νὰ τοῦ ἀποδίδει ὅλο καὶ νέες ἀρετές. «῎Εχει χάσει ἐντελῶς τὸ μυαλό του μὲ σᾶς. Σᾶς ἔχει ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη. ῞Ο,τι κι ἂν πεῖτε εἶναι σὰν ἀποκάλυψη γι αὐτόν», λένε οἱ συγγενεῖς. 'Εδῶ καὶ κεῖ κάποιος ἀνάμεσα στὸ χορὸ ποὺ ἔχει ὀξύτερη ματιὰ θὰ πεῖ: «Εἶναι πραγματικὰ κουραστικὸ ποὺ δὲν μιλάει γιὰ τίποτε ἄλλο παρὰ γιὰ σᾶς. Σᾶς ἀναφέρει συνεχῶς».

'Ελπίζουμε ὅτι ὁ γιατρὸς εἶναι ἀρκετὰ μετριόφρων γιὰ ν' ἀποδώσει τὴν ἐκτίμηση τῆς ἀξίας του ἀπὸ τὸν ἀσθενῆ, στὶς ἐλπίδες θεραπείας ποὺ στάθηκε ἱκανὸς νὰ τοῦ προσφέρει, καὶ στὴν ἐπέκταση τοῦ διανοητικοῦ ὁρίζοντα τοῦ ἀσθενοῦς ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἐκπληκτικῶν ἀποκαλύψεων ποὺ προῆλθαν ἀπὸ τὴ θε-

ραπεία καὶ τὴν ἀπελευθερωτική της ἐπίδραση. Ἡ ψυχανάλυση κάνει ἐπίσης θαυμάσιες προόδους κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες. ὁ ἀσθενὴς καταλαβαίνει, συγκεντρώνεται στὰ καθήκοντα ποὺ τοῦ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴ θεραπεία. καὶ προσφέρει ἄφθονα τὸ ἀπαραίτητο ὑλικὸ — ἀναμνήσεις καὶ συνειρμούς. Καταπλήσσει τὸν ψυχαναλυτὴ μὲ τὴ βεβαιότητα καὶ τὴν ἀκρίβεια τῶν ἑρμηνειῶν του, καὶ ὁ τελευταῖος δὲν ἔχει παρὰ νὰ παρατηρήσει μὲ ἱκανοποίηση, μὲ πόση ἑτοιμότητα καὶ προθυμία ὁ ἀσθενὴς ἀποδέχεται ὅλες τὶς νέες ψυχολογικὲς ἰδέες ποὺ ἀμφισβητοῦνται τόσο ζωηρὰ ἀπὸ τοὺς ὑγιεῖς στὸν ἔξω κόσμο. Μιὰ γενικὴ βελτίωση στὴν κατάσταση τοῦ ἀσθενοῦς ποὺ ἐπιβεβαιώνεται ἀντικειμενικὰ ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές, συνοδεύει ἐπίσης τὴν ἁρμονικὴ αὐτὴ σχέση στὴν ψυχανάλυση.

Τέτια ὅμως καλοκαιρία δὲν μπορεῖ νὰ κρατήσει ἐπ' ἄπειρον. Ἔρχεται μιὰ μέρα ποὺ συννεφιάζει. Ἀρχίζουν νὰ παρουσιάζονται δυσκολίες στὴν ψυχανάλυση. Ὁ ἀσθενὴς λέει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ σκεφτεῖ τίποτε γιὰ νὰ τὸ ἀναφέρει στὸ γιατρό.

Ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση πὼς ἀσφαλῶς δὲν ἐνδιαφέρεται πιὰ γιὰ τὸ ἔργο τῆς ψυχανάλυσης καὶ πὼς σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἀγνοεῖ τὶς προτροπὲς ποὺ τοῦ γίνονται νὰ πεῖ κάθε τί ποὺ τοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ καὶ νὰ μὴν ὑποκύψει σὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς κριτικὲς ἀντιρήσεις ποὺ μπορεῖ νὰ διατυπώσει μέσα του. Ἡ συμπεριφορά του δὲν ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς θεραπείας. Εἶναι σὰ νὰ μὴν εἶχε κάνει καμιὰ συμφωνία γι αὐτὸ τὸ σκοπὸ μὲ τὸ γιατρό. Εἶναι φανερὸ ὅτι εἶναι ἀπασχολημένος μὲ κάτι ποὺ ταυτόχρονα ἐπιθυμεῖ νὰ τὸ κρατήσει γιὰ τὸν ἑαυτό του. Αὐτὴ εἶναι μιὰ κατάσταση ὅπου ἡ θεραπεία βρίσκεται σὲ κίνδυνο. Εἶναι φανερὸ πὼς δημιουργήθηκε μιὰ πολὺ ἰσχυρὴ ἀντίσταση. Τί νὰ συνέβη;

Ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ ξεκαθαρίσουμε αὐτὴ τὴν κατάσταση, ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς διαταραχῆς ἀνακαλύπτεται ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ ὁρισμένα ἔντονα συναισθήματα στοργῆς, ποὺ ὁ ἀσθενὴς μεταβίβασε στὸν γιατρὸ καὶ ποὺ δὲν δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ τελευταίου οὔτε ἀπὸ τὴ σχέση ποὺ προϋποθέτει αὐτὴ ἡ θεραπεία. Ἡ μορφὴ ποὺ ἐκφράζεται αὐτὸ τὸ στοργικὸ συναίσθημα καὶ ὁ σκοπὸς ποὺ ἐπιδιώκει ἐξαρτῶνται φυσικὰ ἀπὸ τὶς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦν ἀνάμεσα στὰ δύο πρόσωπα. Ἂν ἕνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι μιὰ νεαρὴ κοπέλα καὶ τὸ ἄλλο ἕνας σχετικὰ νέος ἄντρας ἡ ἐντύπωση ποὺ δημιουργεῖται εἶναι ἐντύπωση φυσιολογικοῦ ἔρωτα. Φαίνεται φυσικὸ μιὰ κοπέλα νὰ ἐρωτευτεῖ ἕναν ἄντρα μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι πολὺ ὥρα μόνη καὶ μπορεῖ νὰ μιλάει μ' αὐτὸν γιὰ πολὺ ἐνδόμυχα πράματα καὶ ποὺ βρίσκεται σὲ θέση συμβούλου μὲ κῦρος — παραβλέποντας ἴσως τὸ γεγονὸς ὅτι σὲ μιὰ νευρωτικὴ κοπέλα μᾶλλον πρέπει νὰ περιμένει κανεὶς κάποια διαταραχὴ τῆς ἱκανότητάς της γιὰ ἔρωτα. Ὅσο πιὸ μακρυνὴ εἶ-

ναι ἡ κατάσταση ἀνάμεσα στὰ δυὸ πρόσωπα ἀπὸ τὸ πιὸ πάνω ὑποτιθέμενο παράδειγμα, τόσο πιὸ ἀνεξήγητο εἶναι νὰ διαπιστώσουμε ὅτι παρ' ὅλα αὐτὰ τὸ ἴδιο εἶδος συναισθήματος ἔρχεται σὲ φῶς σὲ ἄλλες περιπτώσεις. Φαίνεται ἀκόμα κατανοητὸ ὅταν μιὰ νέα γυναίκα ποὺ εἶναι δυστυχισμένη στὸ γάμο της παρασύρεται ἀπὸ ἕνα σοβαρὸ πάθος γιὰ τὸ γιατρό της, ἂν εἶναι ἀκόμα ἀδέσμευτος, καὶ εἶναι ἕτοιμη νὰ ζητήσει διαζύγιο καὶ νὰ τοῦ δοθεῖ, ἢ ὅπου οἱ περιστάσεις θὰ τὸ ἐμπόδιζαν νὰ ἀρχίσει μιὰ κρυφὴ ἐρωτικὴ ἱστορία μαζί του. Αὐτό, πραγματικά, εἶναι γνωστὸ ὅτι συμβαίνει καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση. Σ' αὐτὴ ὅμως τὴν κατάσταση οἱ κοπέλες καὶ οἱ γυναῖκες κάνουν τὶς πιὸ καταπληκτικὲς ἐξομολογήσεις ποὺ ἀποκαλύπτουν μιὰ ἀπόλυτα ἰδιόμορφη στάση ἀπὸ μέρους τους ἀπέναντι στὸ θεραπευτικὸ πρόβλημα: Γνώριζαν πάντοτε ὅτι τίποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἔρωτα δὲ θὰ μποροῦσε νὰ τὶς θεραπεύσει καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς θεραπείας περίμεναν αὐτὴ ἡ σχέση νὰ τοὺς δώσει ἐπιτέλους ἐκεῖνο ποὺ ἡ ζωὴ τοὺς εἶχε ἀρνηθεῖ μέχρι τώρα. Μόνο μ' αὐτὴ τὴν ἐλπίδα εἶχαν καταβάλει τόσους κόπους γιὰ τὴν ψυχανάλυση καὶ εἶχαν νικήσει ὅλες τὶς δυσκολίες τους, ἀποκαλύπτοντας τὶς σκέψεις τους. Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε : «καὶ εἶχαν καταλάβει τόσο εὔκολα ὅσα εἶναι συνήθως τόσο δύσκολα νὰ τὰ δεχτεῖ κανείς». Μιὰ ὅμως ἐξομολόγηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους μᾶς καταπλήσσει. Ὅλοι οἱ ὑπολογισμοί μας τινάζονται στὸν ἀέρα. Εἶταν ἄραγε δυνατὸ νὰ ἔχουμε παραλείψει τὸ πιὸ σημαντικὸ στοιχεῖο στὸ ὅλο πρόβλημα ;

Καὶ πραγματικὰ ἔτσι εἶναι. Ὅσο περισσότερη πείρα ἀποχτᾶμε τόσο πιὸ δύσκολο γίνεται γιὰ μᾶς ν' ἀμφισβητήσουμε τὸν καινούργιο αὐτὸ παράγοντα ποὺ μεταβάλλει τὸ ὅλο πρόβλημα καὶ ἐξευτελίζει τοὺς ἐπιστημονικούς μας ὑπολογισμούς. Τὶς λίγες πρῶτες φορὲς θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ φαντασθεῖ ὅτι ἡ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία ἐσκόνταψε ἐδῶ σὲ ἕνα ἐμπόδιο ποὺ ἔχει τὴ μορφὴ ἑνὸς τυχαίου περιστατικοῦ, ξένου πρὸς τὸν σκοπό της καὶ ἄσχετου μ' αὐτὴ στὴν καταγωγή. Ὅταν ὅμως συμβαίνει αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ δεσμοῦ πρὸς τὸν γιατρὸ νὰ ἐμφανίζεται ταχτικὰ σὲ κάθε νέα περίπτωση, κάτω ἀπὸ τὶς πιὸ δυσμενεῖς συνθῆκες καὶ νὰ ἐμφανίζεται πάντα, ἀκόμα καὶ σὲ περιπτώσεις πραγματικὰ κωμικὲς— μεταξὺ ἡλικιωμένων κυριῶν καὶ ἀσπρομάλληδων γιατρῶν, ἀκόμα καὶ σὲ περιπτώσεις ποὺ ἡ κρίση μας μᾶς βεβαιώνει ὅτι δὲν ὑπάρχει περίπτωση πειρασμοῦ—τότε εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ τὴν ἰδέα ἑνὸς διαταραχτικοῦ τυχαίου γεγονότος καὶ νὰ παραδεχτοῦμε πὼς ἔχουμε ν' ἀντιμετωπίσουμε ἕνα φαινόμενο ποὺ εἶναι καθαυτὸ συνδεμένο μὲ τὴ φύση τῆς ἀρρώστειας.

Τὸ νέο στοιχεῖο ποὺ ἀναγκαζόμαστε νὰ ἀναγνωρίσουμε ἔτσι ἀπρόθυμα τὸ ὀνομάζουμε ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΗ. Μ' αὐτὸ ἐννοοῦμε

μιὰ μεταβίβαση ὑπαρχόντων ἤδη συναισθημάτων στὸ πρόσωπο τοῦ γιατροῦ, γιατὶ δὲν πιστεύουμε ὅτι κάτω ἀπὸ τὶς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦν κατὰ τὴ θεραπεία μποροῦν νὰ γεννηθοῦν τέτια συναισθήματα. Εἴμαστε πολὺ περισσότερο διατεθειμένοι νὰ ὑποπτευθοῦμε ὅτι τὸ σύνολο αὐτῆς τῆς προθυμίας νὰ ἀναπτύξει συναισθήματα ἔχει μιὰν ἄλλη πηγή. Ὅτι σχηματίστηκε προηγούμενα στὸν ἀσθενῆ καὶ ἐπωφελήθηκε τῆς εὐκαιρίας ποὺ τοῦ δόθηκε ἀπὸ τὴ θεραπεία γιὰ νὰ μεταβιβαστεῖ στὸ πρόσωπο τοῦ γιατροῦ. Ἡ μεταβίβαση μπορεῖ νὰ ἐκφράζεται σὰ μιὰ παθιασμένη αἴτηση ἔρωτα ἢ μπορεῖ νὰ πάρει πιὸ συγκαλυμένες μορφές. Ἐκεῖ ὅπου πρόκειται γιὰ μιὰ νεαρὴ κοπέλα καὶ ἕναν ἡλικιωμένο ἄντρα, ἀντὶ τῆς ἐπιθυμίας νὰ εἶναι σύζυγος ἢ ἐρωμένη, μπορεῖ νὰ ἐμφανισθεῖ μιὰ ἐπιθυμία νὰ υἱοθετηθεῖ σὰν εὐνοούμενη κόρη του, καὶ ὁ πόθος τοῦ λίμπιντο μπορεῖ νὰ μεταβληθεῖ καὶ νὰ ἐμφανιστεῖ σὰ μιὰ πρόταση γιὰ μιὰ αἰώνια ἀλλὰ ἰδανικὰ πλατωνικὴ φιλία. Πολλὲς γυναῖκες ξέρουν πῶς νὰ ἐξιδανικεύσουν τὴ μεταβίβαση καὶ νὰ τὴν πλάσουν ὥσπου ν' ἀποχτήσει ἕνα εἶδος δικαιολόγησης γιὰ τὴν ὕπαρξή της. Ἄλλες εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ τὴν ἐκφράσουν μὲ τὴν ὠμή, ἀρχικὴ σχεδὸν ἀφόρητη μορφή της. Κατὰ βάθος ὅμως πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα καὶ τὴν προέλευσή της ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ δὲν μποροῦμε ποτὲ νὰ τὴν παραβλέψουμε.

Πρὶν ἐξετάσουμε ποῦ πρέπει νὰ κατατάξουμε αὐτὸ τὸ καινούργιο στοιχεῖο, θὰ ἐπεκταθοῦμε λίγο στὴν περιγραφή του. Τί συμβαίνει μὲ τοὺς ἄρρενες ἀσθενεῖς; Ἐκεῖ τουλάχιστον μποροῦμε νὰ ἐλπίσουμε ὅτι θὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὸ ἀνησυχητικὸ στοιχεῖο τῆς διαφορᾶς τοῦ φύλου καὶ τῆς ἕλξης τοῦ φύλου. Λοιπὸν ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι συμβαίνει τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ὅπως καὶ μὲ τὶς γυναῖκες. Ἡ ἴδια ἀγάπη πρὸς τὸν γιατρό, ἡ ἴδια ὑπερεκτίμηση τῶν ἱκανοτήτων του, ἡ ἴδια υἱοθέτηση τῶν συμφερόντων του, ἡ ἴδια ζήλεια ἐναντίον ἐκείνων ποὺ συνδέονται μαζί του. Τὰ ἐξιδανικευμένα εἴδη μεταβίβασης εἶναι οἱ μορφὲς ποὺ συναντῶνται πιὸ συχνὰ ἀνάμεσα σὲ ἄντρα μὲ ἄντρα καὶ ἡ ἄμεση σεξουαλικὴ ἐκδήλωση πιὸ σπάνια, στὸν ἴδιο βαθμὸ ποὺ ἡ ἔκδηλη ὁμοφυλοφιλία τοῦ ἀσθενοῦς ὑποτάσσεται στοὺς ἄλλους τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ αὐτὸ τὸ σύνθετο ἔνστικτο. Ἀκόμη στοὺς ἄρρενες ἀσθενεῖς παρατηρεῖ πιὸ συχνὰ ὁ ψυχαναλυτὴς μιὰ ἐκδήλωση τῆς μεταβίβασης ποὺ μὲ τὴν πρώτη ματιὰ φαίνεται νὰ ἀντιλέγει στὴν περιγραφὴ ποὺ δώσαμε πρὶν ἀπὸ λίγο—δηλαδὴ τὴν ἐχθρικὴ ἢ ἀρνητικὴ μεταβίβαση.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἂς ἔχουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ μεταβίβαση ὑπάρχει στὸν ἀσθενῆ εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς θεραπείας, καὶ εἶναι ἐπὶ ὁρισμένο χρονικὸ διάστημα τὸ ἰσχυρότερο κίνητρο τῆς θεραπείας. Ἡ μεταβίβαση δὲν ἐκδηλώνεται στὴν ἀρχὴ κι οὔτε χρειάζεται ν' ἀνησυχήσει ὁ γιατρὸς ὅσον καιρὸ εὐνοεῖ τὴν εργα-

σία ὅπου συνεργάζονται δυὸ πρόσωπα. Ὅταν μεταβληθεῖ σὲ μιὰ ἀντίσταση, πρέπει νὰ τὴν προσέξει κανείς. Καὶ τότε ἀποδείχνεται πῶς δύο διαφορετικὲς καὶ ἀντιτιθέμενες νοητικὲς καταστάσεις ἐπῆλθαν σ' αὐτὴ καὶ μετέβαλαν τὴ στάση της ἀπέναντι στὴ θεραπεία: πρῶτα ὅταν ἡ ἐρωτικὴ ἕλξη ἔγινε τόσο ἰσχυρὴ ὥστε νὰ προδίδει τὴν καταγωγή της ἀπὸ τὸν σεξουαλικὸ πόθο τόσο καθαρὰ ὥστε νὰ προκαλεῖ ἀναγκαστικὰ τὴν ἀντίδραση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀσθενοῦς καὶ δεύτερο, ὅταν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνταγωνιστικὸ μᾶλλον συναίσθημα παρὰ ἐρωτικό. Τὰ ἐχθρικὰ συναισθήματα κατὰ κανόνα ἐμφανίζονται ἀργότερα ἀπὸ τὰ συναισθήματα στοργῆς καὶ κάτω ἀπὸ τὴν προκάλυψή τους. Ὅταν καὶ τὰ δυὸ συμβαίνουν ταυτόχρονα παρέχουν ἕνα καλὸ παράδειγμα τῆς ἐπαμφοτερότητας τῶν συναισθημάτων ποὺ κυβερνάει τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς πιὸ στενὲς σχέσεις μας μὲ ἄλλα ἀνθρώπινα πλάσματα. Τὰ ἐχθρικὰ συναισθήματα, λοιπόν, ὑποδηλώνουν ἕναν συναισθηματικὸ δεσμὸ ἀπόλυτα ὅμοιο μὲ τὰ συναισθήματα ἀγάπης, ὅπως ἀκριβῶς ἡ προκλητικὴ στάση δείχνει μιὰ παρόμοια ἐξάρτηση, ἀπὸ ἕνα ἄλλο πρόσωπο ὅπως καὶ ἡ ὑπακοὴ μονάχα μὲ ἀνεστραμμένη πρόθεση. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία ὅτι τὰ ἐχθρικὰ συναισθήματα ἀπέναντι στὸν ψυχαναλυτὴ δικαιοῦνται νὰ ὀνομαστοῦν «μεταβίβαση» γιατὶ οἱ συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦν κατὰ τὴ θεραπεία δὲ μποροῦν νὰ τὰ δικαιολογήσουν. Ἡ ἀνάγκη νὰ δοῦμε ἔτσι τὴν ἀρνητικὴ μεταβίβαση, εἶναι μιὰ ἐπιβεβαίωση τῆς προηγούμενης ὅμοιας ἄποψής μας γιὰ τὴ θετικὴ ἢ ἐρωτικὴ παραλλαγή της.

Ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ μεταβίβαση, τί δυσκολίες μᾶς δημιουργεῖ, πῶς μποροῦμε νὰ τὶς ξεπεράσουμε, καὶ τί κέρδος μποροῦμε νὰ ἔχουμε τελικὰ ἀπ' αὐτὴν εἶναι προβλήματα ποὺ μποροῦν ν' ἀντιμετωπισθοῦν κατάλληλα μόνο σὲ μιὰ τεχνικὴ ἔκθεση τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου. Ἐδῶ μόνο νὰ τὰ θίξω μπορῶ. Δὲ γίνεται κἂν συζήτηση νὰ ὑποχωρήσουμε στὰ αἰτήματα τοῦ ἀσθενοῦς κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς μεταβίβασής του. Ἐξάλλου θἆταν παράλογο νὰ τ' ἀπορίψουμε αὐστηρὰ καὶ μάλιστα, μὲ ἀγανάχτηση. Ἡ μεταβίβαση ὑπερνικᾶται μὲ τὸ νὰ δείξουμε στὸν ἀσθενῆ ὅτι τὰ συναισθήματά του δὲν γεννιοῦνται ἀπὸ τὴν τρέχουσα κατάσταση καὶ δὲν ἀφοροῦν στὴν πραγματικότητα τὸ πρόσωπο τοῦ γιατροῦ ἀλλὰ ἀναπαράγουν κάτι ποὺ συνέβη σ' αὐτὸν πρὶν ἀπὸ πολὺ καιρό. Μ' αὐτὸν τὸ τρόπο τοῦ ζητᾶμε νὰ μεταβάλει τὴν ἐπανάληψή του σὲ ἀνάμνηση. Τότε ἡ μεταβίβαση πού, εἴτε στοργικὴ εἴτε ἐχθρική, κάθε φορὰ φαινόταν ὡς ἡ μεγαλύτερη ἀπειλὴ γιὰ τὴ θεραπεία, γίνεται τὸ καλύτερό της ὄργανο, ἔτσι ποὺ μὲ τὴ βοήθειά της μποροῦμε νὰ ξεκλειδώσουμε τὶς κλειστὲς πόρτες τῆς ψυχῆς. Θὰ ἤθελα, ὡστόσο, νὰ πῶ μερικὰ λόγια γιὰ νὰ διαλύσω τὰ δυσάρεστα ἀποτελέσματα τοῦ αἰφνιδιασμοῦ ποὺ θὰ σᾶς προκάλεσε αὐτὸ τὸ ἀναπάντεχο φαινόμενο. Στὸ κάτω-κάτω, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πῶς αὐτὴ ἡ ἀρρώστια τοῦ ἀσθε-

νοῦς ποὺ ἀναλάβαμε νὰ ἀναλύσουμε δὲν εἶναι κάτι τὸ τελικὰ ὁλοκληρωμένο καὶ σταθεροποιημένο. Ἀλλὰ κάτι ποὺ μεγαλώνει καὶ συνεχίζει τὴν ἀνάπτυξή του σὰν ἕνα ζωντανὸ πλάσμα. Ἡ ἀρχὴ τῆς θεραπείας δὲν βάζει τέρμα σ' αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη. Μόλις ὅμως ἡ θεραπεία ἁδράξει τὸν ἀσθενῆ, φαίνεται πὼς ὅλη ἡ παραγωγικότητα τῆς ἀρρώστιας ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς συγκεντρώνεται πρὸς μιὰ κατεύθυνση—δηλαδή, στὴ σχέση μὲ τὸν γιατρό. Ἡ μεταβίβαση τότε μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸ στρῶμα τοῦ κάμβιου ἀνάμεσα στὸ ξύλο καὶ τὸ φλοιὸ τοῦ δέντρου, ἀπ' ὅπου ξεκινάει ὁ σχηματισμὸς τοῦ νέου ἱστοῦ καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κορμοῦ σὲ πάχος. Μόλις ἡ μεταβίβαση πῆρε αὐτὴ τὴ σημασία, ἡ ἐργασία ἐπάνω στὶς ἀναμνήσεις τοῦ ἀσθενοῦς ὑποχωρεῖ στὸ βάθος. Δὲν εἶναι τότε λανθασμένο νὰ ποῦμε ὅτι δὲν ἔχουμε πιὰ νὰ κάνουμε μὲ τὴν προηγούμενη ἀρρώστια, ἀλλὰ μὲ μιὰ νεοδημιουργημένη καὶ μεταβλημένη νεύρωση ποὺ ἀντικατέστησε τὴν προηγούμενη. Αὐτὴ τὴ νέα ἔκδοση τῆς παλιᾶς ἀσθένειας τὴν παρακολουθοῦμε εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχή, τὴν βλέπουμε νὰ ἔρχεται σὲ φῶς καὶ νὰ μεγαλώνει, καὶ τὴ γνωρίζουμε πολὺ καλὰ μιᾶς καὶ εἴμαστε μεῖς τὸ κεντρικό της ἀντικείμενο. Ὅλα τὰ συμπτώματα τοῦ ἀσθενοῦς ἐγκατέλειψαν τὴν ἀρχική τους σημασία καὶ προσαρμόστηκαν σὲ μιὰ καινούργια, ποὺ περιέχεται στὴ σχέση τους μὲ τὴ μεταβίβαση. Ἢ μὲ ἄλλα λόγια μόνο ἐκεῖνα τὰ συμπτώματα παραμένουν ποὺ εἶταν ἱκανὰ νὰ προσαρμοστοῦν μ' αὐτὸ τὸ τρόπο. Ἡ κατάκτηση αὐτῆς τῆς νέας τεχνητὰ ἀποχτημένης νεύρωσης συμπίπτει μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς ἀσθένειας ποὺ ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὴ θεραπεία δηλαδὴ μὲ τὴν πραγματοποίηση τοῦ θεραπευτικοῦ μας ἔργου. Ὁ ἀσθενὴς ποὺ ἔχει γίνει ὁμαλὸς καὶ ἐλεύθερος ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἀπωθημένων ἐνστικτωδῶν τάσεων στὶς σχέσεις του μὲ τὸν γιατρό, παραμένει ἔτσι καὶ στὴν ἴδια τὴ ζωή του ὅταν πάψει ἡ ἐπαφή του μὲ τὸ γιατρό.

Ἡ μεταβίβαση ἔχει αὐτὴ τὴν σημαντικότατη, ἀπόλυτα κεντρικὴ σημασία γιὰ τὴ θεραπεία τῆς ὑστερίας, τῆς ἀγχώδους ὑστερίας καὶ τῶν μανιακῶν νευρώσεων ποὺ κατὰ συνέπεια σωστὰ περιλαμβάνονται στὶς «νευρώσεις μεταβίβασης». Ὁποιοσδήποτε συνέλαβε ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ ἐμπειρία μιὰ ἀληθινὴ ἐντύπωση τοῦ γεγονότος τῆς μεταβίβασης δὲ θὰ μπορέσει ποτὲ πάλι ν' ἀμφιβάλει γιὰ τὴ φύση τῶν ἀπωθημένων παρορμήσεων ποὺ ἐδημιούργησαν μιὰ διέξοδο γιὰ τὸν ἑαυτό τους μέσω τῶν συμπτωμάτων. Καὶ δὲ θὰ τοῦ χρειάζεται ἰσχυρότερη ἀπόδειξη τῆς προέλευσής τους ἀπὸ τὸ λίμπιντο. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ πεποίθησή μας γιὰ τὴ σημασία τῶν συμπτωμάτων σὰ μιὰ ὑποκαταστατικὴ ἱκανοποίηση τοῦ λίμπιντο ἀποδείχνεται τελικὰ καὶ ὁριστικὰ μὲ τὴ μελέτη τῆς μεταβίβασης.

Τώρα, ὡστόσο, πρέπει νὰ διορθώσουμε τὴν προηγούμενη δυναμική μας ἀντίληψη γιὰ τὴν διαδικασία τῆς θεραπείας καὶ νὰ

τὴν κάνουμε νὰ συμφωνήσει μὲ τὴ νέα μας ἀνακάλυψη. Ὅταν ὁ ἀσθενὴς ἔχει νὰ παλέψει στὴν ὁμαλὴ σύγκρουση μὲ τὶς ἀντιστάσεις ποὺ ἔχουμε ἀνακαλύψει μὲ τὴν ψυχανάλυση τοῦ χρειάζεται μιὰ ἰσχυρὰ προωθητικὴ δύναμη γιὰ νὰ τὸν ἐπηρεάσει πρὸς τὴν ἀπόφασὴ ποὺ ἐπιζητοῦμε καὶ ποὺ ὁδηγεῖ πρὸς τὴ θεραπεία.

Ἀλλιῶς μπορεῖ ν' ἀποφασίσει νὰ ἐπανέλθει στὴν προηγούμενη ἔκβαση καὶ ν' ἀφήσει κεῖνα ποὺ ἔχουν ἔρθει στὴ συνείδησή του νὰ ὑποστοῦν καὶ πάλι ἀπώθηση στὸ ἀσυνείδητο. Ἡ ἔκβαση σ' αὐτὴ τὴ πάλη δὲν ἀποφασίζεται μὲ τὴ διανοητική του ἱκανότητα ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ἀρκετὰ ἰσχυρὴ οὔτε ἀρκετὰ ἐλεύθερη γιὰ νὰ πραγματοποιήσει κάτι τέτιο ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὴ σχέση του μὲ τὸ γιατρό. Ὅταν ἡ μεταβίβαση ἔχει θετικὸ χαραχτήρα, περιβάλλει τὸ γιατρὸ μ' ἀπεριόριστο κῦρος καὶ μεταβάλλει σὲ εὐαγγέλιο τὰ εὑρήματά του καὶ τὶς ἀπόψεις του.Χωρὶς αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς μεταβίβασης ἢ μὲ μιὰ ἀρνητικὴ μεταβίβαση, ὁ γιατρὸς καὶ τὰ ἐπιχειρήματά του δὲ θὰ λαμβάνονταν ὑπόψη. Ἡ πίστη ἐπαναλαμβάνει τὴν ἱστορία τῶν ἀπαρχῶν της, εἶναι ἕνα παράγωγο τῆς ἀγάπης καὶ στὴν ἀρχὴ δὲν τῆς χρειάζονται τὰ ἐπιχειρήματα. Μόνο ἀργότερα τὰ παραδέχεται μέχρι τὸ σημεῖο ὥστε νὰ τὰ ἐξετάσει κριτικὰ ἂν τὰ προβάλει κάποιος ποὺ ἀγαπᾶμε.

Χωρὶς αὐτὴ τὴν ὑποστήριξη τὰ ἐπιχειρήματα δὲν ἔχουν βάρος γιὰ τὸν ἀσθενῆ ὅπως καὶ γιὰ τοὺς περισσότερους ἄλλους ἀνθρώπους ἄλλωστε. Ἕνα ἀνθρώπινο πλάσμα τότε μονάχα ἐπηρεάζεται, ἀκόμα καὶ ἀπὸ διανοητικῆς πλευρᾶς, ὅταν εἶναι ἱκανὸ νὰ ἐπενδύει ἀντικείμενα μὲ λίμπιντο. Καὶ ἔχουμε σοβαροὺς λόγους νὰ ἀναγνωρίζουμε καὶ νὰ φοβόμαστε στὸ μέγεθος τοῦ ναρκισσισμοῦ του ἕνα φράγμα στὴν ἐπιδεκτικότητά του γιὰ ἐπιρροή, ἀκόμα καὶ μὲ τὴν καλύτερη ἀναλυτικὴ τεχνική.

Ἡ ἱκανότητα ἀκτινοβολίας τοῦ λίμπιντο πρὸς ἄλλα πρόσωπα πρέπει φυσικὰ ν' ἀναγνωρισθεῖ σ' ὅλους τοὺς ὁμαλοὺς ἀνθρώπους. Ἡ τάση γιὰ μεταβίβαση στοὺς νευρωτικούς, ὅπως ὀνομάζεται εἶναι μόνο μιὰ ἐξαιρετικὴ ἐπίταση ἑνὸς γενικοῦ χαραχτηριστικοῦ. Θὰ εἴταν λοιπὸν ἀξιοσημείωτο ἂν ἕνα ἀνθρώπινο χαραχτηριστικὸ αὐτῆς τῆς σημασίας καὶ τῆς γενικότητας δὲν εἶχε παρατηρηθεῖ καὶ χρησιμοποιηθεῖ ποτέ. Καὶ αὐτὸ πραγματικὰ ἔγινε. Ὁ Μπέρνχαϊμ μὲ ἀλάνθαστη διορατικότητα βάσισε τὴν θεωρία του γιὰ τὶς ὑπνωτιστικὲς ἐκδηλώσεις στὴν πρόταση ὅτι ὅλα τὰ ἀνθρώπινα ὄντα δέχονται λίγο-πολὺ ὑποβολὲς—εἶναι «ἐπιδεκτικὰ ὑποβολῆς». Ἐκεῖνο ποὺ ὀνόμασε ἔτσι δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ τάση γιὰ μεταβίβαση, ποὺ ὅμως τὴν περιόρισε μάλλον στενὰ γιατὶ δὲν περιέλαβε σ' αὐτὴν καὶ τὴν ἀρνητικὴ μεταβίβαση. Ὁ Μπέρνχαϊμ ὅμως δὲ θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ ποτὲ τί εἴταν στὴν πραγματικότητα ἡ ὑποβολὴ οὔτε καὶ πῶς γεννήθηκε. Γι αὐτὸν εἴταν ἕνα ἀξιωματικὸ γεγονὸς ποὺ τὴν προέλευσή του δὲ μποροῦσε νὰ τὴν ἐξηγήσει. Δὲν ἀνεγνώριζε τὴν ἐξάρτηση τῆς

ἐπιδεκτικότητας γιὰ ὑποβολὴ ἀπὸ τὸ σεξουαλισμό—ἀπὸ τὴ λειτουργία τοῦ λίμπιντο. Καὶ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἐγκαταλείψαμε τὴν ὕπνωση στὶς μεθόδους μας μονάχα γιὰ ν' ἀνακαλύψουμε ξανὰ τὴν ὑποβολὴ μὲ τὴ μορφὴ τῆς μεταβίβασης.

Τώρα ὅμως θὰ σταματήσω καὶ θ' ἀφήσω σὲ σᾶς τὴν πρωτοβουλία. Παρατηρῶ ὅτι μιὰ ἀντίρρηση ἔρχεται στὶς σκέψεις σας μὲ τόση βιαιότητα ποὺ θὰ σᾶς στεροῦσε ἀπὸ κάθε ἱκανότητα προσοχῆς ἂν δὲν τὴν ἐκφράζατε: «Ἐπιτέλους ὁμολογήσατε πὼς καὶ σεῖς ἐργάζεστε μὲ τὴ βοήθεια τῆς ὑποβολῆς ὅπως κ' οἱ ὑπνωτιστές. Ἔτσι πιστεύαμε ἀπὸ τὴν ἀρχή. Τότε ὅμως σὲ τί χρησιμεύουν ὅλοι αὐτοὶ οἱ περιφερειακοὶ δρόμοι μέσω παλιῶν ἐμπειριῶν, ἀνακάλυψης τοῦ ἀσυνείδητου ὑλικοῦ, ἑρμηνείας καὶ ξαναερμηνείας τῶν διαστροφῶν καὶ ἡ τεράστια δαπάνη χρόνου, κόπου καὶ χρημάτων ὅταν στὸ κάτω - κάτω ὁ μόνος ἀποτελεσματικὸς παράγων εἶναι ἡ ὑποβολή; Γιατί δὲν ὑποβάλετε ἀπ' εὐθείας ἐνάντια στὰ συμπτώματα, ὅπως κάνουν ἄλλοι ποὺ εἶναι τίμιοι ὑπνωτιστές; Καὶ ἐπὶ πλέον ἂν πρόκειται νὰ ὑποστηρίξετε πὼς μ' αὐτοὺς τοὺς περιφερειακοὺς δρόμους κάνατε πολυάριθμες σημαντικὲς ψυχολογικὲς ἀνακαλύψεις, ποὺ εἶναι κρυμένες στὴν ἄμεση ὑποβολὴ ποιός θὰ ἐγγυηθεῖ γιὰ τὴν ὀρθότητά τους; Μήπως ἄραγε δὲν εἶναι κι αὐτὲς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὑποβολῆς δηλαδὴ τῆς χωρὶς πρόθεση ὑποβολῆς; Δὲν μπορεῖτε νὰ ὑποβάλετε στὸν ἀσθενῆ ὅ,τι σᾶς ἀρέσει καὶ ὅ,τι σᾶς φαίνεται σωστὸ καὶ πρὸς αὐτὴ τὴ κατεύθυνση;»

Οἱ ἀντιρρήσεις σας εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσες καὶ πρέπει νὰ πάρουν ἀπάντηση. Πρὸς τὸ παρὸν ὅμως δὲ μπορῶ νὰ τὴ δώσω, λόγω ἔλλειψης χώρου. Θὰ τὴν ἔχετε στὸ ἑπόμενο κεφάλαιο. Τώρα πρέπει νὰ τελειώσω ὅ,τι ἄρχισα. Ὑποσχέθηκα νὰ σᾶς ἐξηγήσω μέσω τοῦ παράγοντα τῆς μεταβίβασης γιατί συμβαίνει οἱ θεραπευτικές μας προσπάθειες νὰ μὴν ἔχουν ἐπιτυχία στὶς ναρκισσιστικὲς νευρώσεις.

Αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνει μὲ λίγα λόγια, καὶ θὰ δεῖτε, τί ἁπλὰ ποὺ λύνεται τὸ αἴνιγμα καὶ τί καλὰ ἐφαρμόζονται ὅλα μεταξύ τους. Ἡ πείρα δείχνει πὼς πρόσωπα ποὺ ὑποφέρουν ἀπὸ τὶς ναρκισσιστικὲς νευρώσεις δὲν ἔχουν τὴν ἱκανότητα μεταβίβασης ἢ τὴν ἔχουν ἐλάχιστα μονάχα ὑπολείματά της. Ἀποστρέφονται τὸν γιατρό, ὄχι ἀπὸ ἐχθρότητα, ἀλλὰ ἀπὸ ἀδιαφορία. Γι αὐτὸ δὲν πρόκειται νὰ ἐπηρεαστοῦν ἀπ' αὐτόν. Ὅ,τι λέει τοὺς ἀφήνει ἀδιάφορους δὲν τοὺς κάνει καμιὰ ἐντύπωση καὶ γι αὐτὸ ἡ διαδικασία τῆς θεραπείας ποὺ μπορεῖ νὰ διεξαχθεῖ μὲ ἄλλους, ἡ ἀναζωογόνηση τῆς παθογόνου σύγκρουσης καὶ ἡ ὑπερπήδηση τῆς ἀντίστασης ποὺ ὀφείλεται στὶς ἀπωθήσεις, δὲ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ σ' αὐτούς. Παραμένουν ὅπως εἶναι. Ἀρκετὰ συχνὰ ἔκαναν ἀπόπειρες θεραπείας μόνοι τους ποὺ ὁδήγησαν σὲ παθολογι-

κὰ ἀποτελέσματα. Δὲ μποροῦμε νὰ κάνουμε τίποτε γιὰ νὰ μεταβάλουμε αὐτὴν τὴν κατάσταση.

Μὲ βάση τὶς κλινικές μας παρατηρήσεις αὐτῶν τῶν ἀσθενῶν δηλώσαμε ὅτι πρέπει νἄχουν ἐγκαταλείψει τὴν ἐπένδυση τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων μὲ λίμπιντο καὶ νὰ μετέβαλαν τὸ λίμπιντο τοῦ ἀντικειμένου σὲ λίμπιντο τοῦ ἐγώ. Σ' αὐτὸ διαφέρουν, ἀπὸ τὴν πρώτη ὁμάδα τῶν νευρωτικῶν (ὑστερία, ἄγχος, καὶ μανιακὴ νεύρωση). Ἡ συμπεριφορά τους κατὰ τὴν προσπάθεια τῆς θεραπείας, ἐπιβεβαιώνει αὐτὴ τὴν ὑποψία. Δὲν παράγουν μεταβίβαση καὶ εἶναι, γι αὐτὸ ἀπρόσιτοι στὶς προσπάθειές μας καὶ δὲ μποροῦν νὰ θεραπευθοῦν ἀπὸ μᾶς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΚΟΣΤΟ ΟΓΔΟΟ

Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ

Ξέρετε τί πρόκειται νὰ συζητήσουμε τώρα. Ὅταν παραδέχτηκα ὅτι ἡ ἐπίδραση τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπείας βασίζεται οὐσιαστικὰ στὴ μεταβίβαση δηλαδὴ στὴν ὑποβολή, μὲ ρωτήσατε γιατί δὲν χρησιμοποιοῦμε τὴν ἄμεση ὑποβολή, καὶ τὸ συνδυάσατε μὲ μιὰν ἀμφιβολία ἄν, ἔχοντας ὑπόψη μας τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ὑποβολὴ παίζει τόσο μεγάλο ρόλο, μποροῦμε ἀκόμη νὰ ἐγγυηθοῦμε τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν ψυχολογικῶν μας ἀνακαλύψεων. Ὑποσχέθηκα νὰ σᾶς δώσω μιὰ ἐξαντλητικὴ ἀπάντηση.

Ἡ ἄμεση ὑποβολὴ εἶναι ἡ ὑποβολὴ ποὺ στρέφεται ἄμεσα ἐνάντια στὶς μορφὲς ποὺ παίρνουν τὰ συμπτώματα, μιὰ πάλη ἀνάμεσα στὴν ἐξουσία μας καὶ τὰ κίνητρα ποὺ βρίσκονται πίσω ἀπὸ τὴν ἀρρώστια. Στὸν ἀγώνα αὐτὸν δὲν ἐνδιαφέρεστε γι αὐτὰ τὰ κίνητρα, ζητᾶτε μόνο ἀπὸ τὸν ἀσθενῆ νὰ σταματήσει τὴν ἐκδήλωσή τους μὲ τὴ μορφὴ συμπτωμάτων. Οὐσιαστικὰ δὲν ὑπάρχει καμιὰ διαφορὰ ἂν γιὰ νὰ τὸ πετύχετε ὑποβάλλετε ἢ ὄχι τὸν ἀσθενῆ στὴν ὕπνωση. Ὁ Μπερνχάιμ μὲ τὴ χαραχτηριστική του ὀξύνοια, ἐπανειλημμένα ὑπέδειξε ὅτι ἡ ὑποβολὴ εἴταν ἡ οὐσία τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ὑπνωτισμοῦ καὶ ὅτι ἡ ἴδια ἡ ὕπνωση εἴταν ἤδη ἀποτέλεσμα ὑποβολῆς, μιὰ κατάσταση ποὺ εἶχε ὑποβληθεῖ. Προ-

τιμοῦσε νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν ὑποβολὴ στὴν κατάσταση ἐγρήγορσης πρᾶγμα ποὺ μπορεῖ νὰ πετύχει τὰ ἴδια ἀποτελέσματα ὅπως καὶ μὲ τὴν ὕπνωση.

Ἀλλά, ἀπὸ ποῦ πρέπει νὰ ἀρχίσω; Ἀπ' τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐμπειρίας ἢ τὶς θεωρητικὲς σκέψεις;

Ἂς ἀρχίσουμε μὲ τὴν ἐμπειρία. Πῆγα καὶ βρῆκα τὸν Μπέρνχαϊμ, στὸ Νανσὺ στὰ 1889 κι ἔγινα μαθητής του. Μετέφρασα τὸ βιβλίο του σχετικὰ μὲ τὴν ὑποβολὴ στὰ Γερμανικά. Ἐπὶ χρόνια χρησιμοποιοῦσα τὴν ὑπνωτιστικὴ θεραπεία, στὴν ἀρχὴ μὲ ἀπαγορευτικὲς ὑποβολὲς κι ἀργότερα συνδυασμένη μὲ τὸ σύστημα τοῦ Μπρόϋερ ποὺ συνεπαγόταν τὴν πιὸ πλήρη ἔρευνα τῆς ζωῆς τοῦ ἀσθενοῦς. Μπορῶ λοιπόν, νὰ μιλήσω μὲ μεγάλη πεῖρα γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὑπνωτιστικῆς θεραπείας ἢ τῆς θεραπείας μὲ τὴν ὑποβολή. Σύμφωνα μὲ ἕνα παλιὸ ἰατρικὸ ρητὸ ἡ ἰδεώδης θεραπεία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι γοργή, ἀσφαλὴς καὶ ὄχι δυσάρεστη γιὰ τὸν ἀσθενῆ. Ἡ μέθοδος τοῦ Μπέρνχαϊμ εἶναι βέβαιο ὅτι ἐκπληρώνει τὶς δυὸ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀπαιτήσεις. Εἴταν πολὺ πιὸ γρήγορη, δηλαδή, ἀσύγκριτα πιὸ γρήγορη ὡς πρὸς τὴ διάρκειά της ἀπὸ τὴν ψυχαναλυτικὴ καὶ δὲν προκαλοῦσε καμιὰ ἀνησυχία ἢ δυσαρέσκεια στὸν ἀσθενῆ. Γιὰ τὸν γιατρὸ ἴσως νὰ γινόταν μονότονη. Γιατὶ σήμαινε τὴ θεραπεία κάθε περίπτωσης μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, χρησιμοποιώντας πάντα τὸ ἴδιο τυπικὸ ἀπαγόρευσης τῶν πιὸ διαφορετικῶν συμπτωμάτων, χωρὶς νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ συλλάβει τίποτε ἀπὸ τὸ νόημά τους ἢ τὴ σημασία τους. Εἴταν ἕνα εἶδος μηχανικῆς ἀγγαρίας,—δουλειὰ λασποκουβαλητὴ—ὄχι ἐπιστημονικὴ ἐργασία. Θύμιζε τὴ μαγεία, τὸν ἐξορκισμὸ καὶ τὴν ταχυδακτυλουργία κι ὅμως πρὸς χάρη τῶν συμφερόντων τοῦ ἀσθενοῦς ἔπρεπε νὰ τὰ παραβλέπει κανεὶς αὐτά. Στὸ τρίτο ὡστόσο αἴτημα δὲν εἴταν μὲ κανέναν τρόπο ἀσφαλής. Μποροῦσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις καὶ ὄχι σὲ ἄλλες. Σὲ μερικὲς μποροῦσε νὰ ἔχει σπουδαῖα ἀποτελέσματα καὶ σὲ ἄλλες πολὺ μικρά, κανεὶς δὲν ἤξερε ποτὲ γιατί. Χειρότερη ὅμως ἀπὸ τὴν ἰδιότροπη φύση της εἴταν ἡ ἔλλειψη μονιμότητας στ' ἀποτελέσματα. Λίγο καιρὸ ἀργότερα ἂν παρακολουθοῦσε κανεὶς τὸν ἀσθενῆ μάθαινε πὼς ἡ παλιὰ ἀρρώστια ἐπανεμφανίστηκε ἢ τὴν ἀντικατέστησε μιὰ καινούργια. Τότε μποροῦσε κανεὶς ν' ἀρχίσει νὰ ξαναϋπνωτίζει τὸν ἀσθενῆ, ἂν καὶ ὑπῆρχε ἡ προειδοποίηση ἀνθρώπων μὲ πεῖρα πὼς δὲν πρέπει ν' ἀφαιρεῖ κανεὶς τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ ἀσθενοῦς μὲ συχνὲς ἐπαναλήψεις τῆς ὕπνωσης καὶ νὰ συνηθίζει τὸν ἀσθενῆ σ' αὐτὴ τὴ θεραπεία σὰν νὰ εἴταν ναρκωτικό. Εἶναι ἀλήθεια ἐξάλλου, πὼς μερικὲς φορὲς ὅλα ἔρχονται ὅπως τὰ θέλουμε. Πετυχαίνει κανεὶς πλήρη καὶ διαρκῆ θεραπεία μὲ λίγες δυσκολίες. Οἱ ὅροι ὅμως τῆς ἱκανοποιητικῆς αὐτῆς ἔκβασης ἔμεναν πάντα σκοτεινοί. Σὲ μιὰ περίπτωση, ὅταν εἶχα ἀπομακρύνει ἐντελῶς μιὰ σοβαρὴ κατάστα-

ση μὲ σύντομη ὑπνωτιστικὴ θεραπεία ἡ ἀσθένεια ξαναεμφανίστηκε ὅταν ἡ ἀσθενὴς δυσαρεστήθηκε μαζί μου ἄδικα. Ἔπειτα ἀπὸ τὴ συμφιλίωσή μας κατόρθωσα νὰ πετύχω πάλι τὴν ἐξαφάνισή της κι αὐτὴ τὴ φορὰ πολὺ πιὸ διεξοδικά. Ἀλλὰ ἡ ἀσθένεια ἐμφανίστηκε πάλι ὅταν γιὰ δεύτερη φορὰ δυσαρεστήθηκε μαζί μου. Μιὰ ἄλλη φορὰ μοῦ συνέβη τὸ ἑξῆς : Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θεραπείας μιᾶς ἰδιαίτερα ἐπίμονης κρίσης σὲ μιὰ ἀσθενῆ ποὺ εἶχα ἐπανειλημμένα ἀνακουφίσει ἀπὸ νευρικὰ συμπτώματα, ξαφνικὰ μ' ἀγκάλιασε. Εἴτε τὸ θέλει κανεὶς εἴτε ὄχι, αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ φαινόμενα τελικὰ δημιουργοῦν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νὰ ἐρευνήσει κανεὶς τὴν πηγὴ ἀπὸ ποῦ προέρχεται τὸ κύρος τοῦ ὑποβάλλοντος.

. Αὐτὰ ὅσο γιὰ τὴν ἐμπειρία. Ἀποδείχνεται ὅτι ἐγκαταλείποντας τὴν ἄμεση ὑποβολή, δὲν παραιτηθήκαμε ἀπὸ τίποτε τὸ ἀναντικατάστατο. Τώρα ἂς προσθέσουμε στὰ γεγονότα μερικὰ σχόλια. Ἡ ἄσκηση τῆς ὑπνωτιστικῆς μεθόδου ζητάει τόσο λίγη προσπάθεια ἀπὸ μέρους τοῦ ἀσθενοῦς ὅση κι ἀπὸ μέρους τοῦ γιατροῦ. Ἡ μέθοδος βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη ἁρμονία μὲ τὴν γενικὰ ἀποδεχτὴ ἄποψη τῶν περισσοτέρων γιατρῶν γιὰ τὶς νευρώσεις. Ὁ θεράπων λέει στὸ νευρικὸ πρόσωπο: «Δὲν ἔχετε τίποτε, εἶναι μιὰ ἁπλὴ νευρικότητα, γι αὐτὸ μερικὲς λέξεις μου θὰ ἐξαφανίσουν ὅλα τὰ βάσανά σας μέσα σὲ πέντε λεπτά». Εἶναι ὅμως ἀντίθετο πρὸς τὶς γνώσεις μας γιὰ τὴν ἐνέργεια γενικὰ ὅτι μιὰ τέτια μικρὴ προσπάθεια θὰ μποροῦσε ν' ἀφαιρέσει ἕνα βαρὺ φορτίο προσβάλλοντάς το ἄμεσα χωρὶς καμιὰ συσκευή. Στὸ μέτρο ποὺ ἐπιτρέπεται μιὰ σύγκριση, ἡ πεῖρα μᾶς δείχνει ὅτι αὐτὸ τὸ τέχνασμα δὲ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ μ' ἐπιτυχία στὴν περίπτωση τῶν νευρώσεων. Ξέρω, ὡστόσο ὅτι αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα δὲν εἶναι ἀκαταμάχητο. Γιατὶ ὑπάρχουν οἱ ἐκρήξεις.

Κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς γνώσης ποὺ ἀποχτήσαμε μὲ μέσο τὴν ψυχανάλυση ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ὑπνωτιστικὴ καὶ ψυχαναλυτικὴ ὑποβολὴ μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ὡς ἑξῆς: Ἡ ὑπνωτιστικὴ θεραπεία προσπαθεῖ νὰ καλύψει κάτι ποὺ συμβαίνει στὸ νοῦ, ἐνῶ ἡ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία νὰ τὸ ἀποκαλύψει καὶ νὰ τὸ ἀφαιρέσει. Ἡ πρώτη ἐργάζεται καλλωπιστικὰ ἡ δεύτερη χειρουργικά. Ἡ πρώτη χρησιμοποιεῖ τὴν ὑποβολὴ γιὰ νὰ ἀπαγορέψει τὰ συμπτώματα, ἐνισχύει τὶς ἀπωθήσεις, κατὰ τὰ ἄλλα ὅμως ἀφήνει ἀμετάβλητες ὅλες τὶς διαδικασίες ποὺ ὁδήγησαν στὸ σχηματισμὸ τῶν συμπτωμάτων. Ἡ ἀναλυτικὴ θεραπεία πηγαίνει βαθύτερα ὥς τὶς ρίζες τῆς ἀρρώστιας ἀνάμεσα στὶς συγκρούσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες ξεκινοῦν τὰ συμπτώματα. Χρησιμοποιεῖ τὴν ὑποβολὴ γιὰ νὰ μεταβάλει τὴν ἔκβαση αὐτῶν τῶν συγκρούσεων. Ἡ ὑπνωτιστικὴ θεραπεία ἐπιτρέπει στὸν ἀσθενῆ νὰ παραμένει ἀδρανὴς καὶ ἀμετάβλητος, κατὰ συνέπεια καὶ ἀβοήθητος ἀπέναντι σὲ κάθε νέα παρόρμηση γι ἀρρώστια. Ἡ ἀναλυτικὴ θεραπεία προβάλλει τὸ

ἴδιο μεγάλες ἀπαιτήσεις προσπάθειας τόσο ἀπὸ τὸν ἀσθενῆ ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν γιατρό, προσπάθειες γιὰ κατάργηση τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιστάσεων. Ἡ νοητικὴ ζωὴ τοῦ ἀσθενοῦς ἀλλάζει ὁριστικὰ μὲ τὴν ὑπερνίκηση αὐτῶν τῶν ἀντιστάσεων, ἀνυψώνεται σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀνάπτυξης, καὶ παραμένει ἀπρόσβλητη ἀπὸ καινούργιες δυνατότητες ἀσθενειῶν. Ἡ προσπάθεια ὑπερνίκησης τῶν ἀντιστάσεων εἶναι ἡ οὐσιαστικὴ πραγματοποίηση τῆς ἀναλυτικῆς θεραπείας. Ὁ ἀσθενὴς πρέπει νὰ καταβάλει αὐτὴν τὴν προσπάθεια καὶ ὁ γιατρὸς τοῦ δημιουργεῖ τὴ δυνατότητα γι αὐτὸ μὲ ὑποβολὲς ποὺ μοιάζουν μὲ μιὰ ἐκπαίδευση. Γι αὐτὸ σωστὰ εἶπαν ὅτι ἡ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία εἶναι ἕνα εἶδος ἐπανεκπαίδευσης.

Ἐλπίζω ὅτι σᾶς ξεκαθάρισα τώρα τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ μέθοδό μας τῆς θεραπευτικῆς χρησιμοποίησης τῆς ὑποβολῆς καὶ στὴ μέθοδο ποὺ εἶναι ἡ μόνη ἐφικτὴ στὴν ὑπνωτιστικὴ θεραπεία. Μιᾶς καὶ ἐξιχνιάσαμε τὴν ἐπίδραση τῆς ὑποβολῆς πρὸς τὰ πίσω ὡς τὴ μεταβίβαση, θὰ καταλάβετε τὴ μεγάλη ἀστάθεια τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ὑπνωτιστικῆς θεραπείας καὶ γιατὶ ἡ ἀναλυτικὴ θεραπεία εἶναι, μέσα στὰ ὅριά της, ἀποτελεσματική. Χρησιμοποιώντας τὴν ὕπνωση ἐξαρτώμαστε ἀπόλυτα ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς μεταβίβασης τοῦ ἀσθενοῦς κι ὡστόσο εἴμαστε ἀνίκανοι νὰ ἀσκήσουμε καμιὰ ἐπίδραση σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση. Ἡ μεταβίβαση ἑνὸς ἀσθενοῦς ποὺ ὑπνωτίζεται μπορεῖ νὰ εἶναι ἀρνητικὴ ἤ, ὅπως συμβαίνει πολὺ συχνά, διττή, ἢ μπορεῖ νὰ προφυλάχτηκε ἐνάντια στὴ μεταβίβασή του υἱοθετώντας ἰδιαίτερες στάσεις. Δὲν κερδίζουμε ὅμως τίποτε γιὰ ὅλα αὐτά. Στὴν ψυχανάλυση ἐργαζόμαστε ἐπάνω στὴν ἴδια τὴν μεταβίβαση, σκορπᾶμε ὁ,τιδήποτε βρίσκεται στὸ δρόμο της, καὶ χειριζόμαστε τὸ ἐργαλεῖο ποὺ πρόκειται νὰ κάνει τὴν ἐργασία. Ἔτσι ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ ἀποκομίσουμε ἀπόλυτα καινούργια κέρδη ἀπὸ τὴν δύναμη τῆς ὑποβολῆς. Εἴμαστε ἱκανοὶ νὰ τὴν ἐλέγξουμε. Ὁ ἀσθενὴς δὲν χειρίζεται πιὰ μόνος του τὴν ἱκανότητά του νὰ δεχτεῖ τὴν ὑποβολὴ ἀλλὰ ἀνάλογα μὲ τὴ δεχτικότητά του ἐπιροῆς τὸν καθοδηγοῦμε ἐμεῖς.

Τώρα θὰ πεῖτε πὼς ἄσχετα ἂν ἡ προωθητικὴ δύναμη πίσω ἀπὸ τὴν ψυχανάλυση ὀνομάζεται μεταβίβαση ἢ ὑποβολή, ὁ κίνδυνος παραμένει, ἡ ἐπιροή μας πάνω στὸν ἀσθενῆ νὰ δημιουργήσει ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ βεβαιότητα τῶν ἀνακαλύψεών μας. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι πλεονέχτημα στὴ θεραπεία, εἶναι βλαβερὸ στὴν ἔρευνα. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀντίρηση ποὺ προβάλλουν πολὺ συχνὰ ἐνάντια στὴν ψυχανάλυση. Καὶ πρέπει νὰ παραδεχτεῖ κανεὶς ὅτι ἂν καὶ ἀδικαιολόγητη δὲν εἶναι παράλογη. Ἂν εἶταν δικαιολογημένη, ἡ ψυχανάλυση στὸ κάτω - κάτω δὲ θὰ μποροῦσε νὰ εἶ' τίποτε ἄλλο παρὰ ἕνας εἰδικὰ καλομεταμφιεσμένος καὶ ἰδιαίτερα ἀποτελεσματικὸς τρόπος θεραπείας μὲ

ὑποβολή. Καὶ ὅλα τὰ συμπεράσματά της σχετικὰ μὲ τὶς ἐμπειρίες τοῦ παρελθόντος τοῦ ἀσθενοῦς, ἡ νοητικὴ δυναμική, τὸ ἀσυνείδητο κλπ. θὰ μποροῦσαν ν' ἀντιμετωπιστοῦν μὲ μεγάλη ἐλαφρότητα. Ἔτσι πιστεύουν οἱ ἀντίπαλοί μας. Τὴ σημασία τῶν σεξουαλικῶν ἐμπειριῶν ἰδιαίτερα ἂν ὄχι ὅλες τὶς ἐμπειρίες, ὑποτίθεται πὼς «τὶς βάλαμε στὸ μυαλὸ τοῦ ἀσθενοῦς» ἀφοῦ πρῶτα μαγειρέψαμε αὐτὰ τὰ παρασκευάσματα στὸ δικό μας διεφθαρμένο μυαλό. Αὐτὲς οἱ κατηγορίες ἀναιροῦνται πιὸ ἱκανοποιητικὰ ἀπὸ τὴν μαρτυρία τῆς ἐμπειρίας παρὰ μὲ τὴν βοήθεια τῆς θεωρίας. Ὁποιοσδήποτε ἐνήργησε ὁ ἴδιος ψυχαναλύσεις μπόρεσε νὰ πεισθεῖ ἀναρίθμητες φορὲς πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑποβάλει κανεὶς κάτι στὸν ἀσθενῆ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Δὲν ὑπάρχει φυσικὰ δυσκολία νὰ τὸν κάνουμε ὀπαδὸ μιᾶς ἰδιαίτερης θεωρίας, κάνοντας ἔτσι δυνατὸ γι αὐτὸν νὰ μοιραστεῖ κάποια λαθεμένη ἰδέα ποὺ ἴσως διατηρεῖ ὁ γιατρός. Συμπεριφέρεται σὰν ὁποιονδήποτε ἄλλον σ' αὐτό, σὰν ἕνας μαθητής. Μ' αὐτὸ ὅμως κανεὶς ἐπηρεάζει μονάχα τὸ νοῦ του, ὄχι τὴν ἀρρώστια του. Ἡ λύση τῶν συγκρούσεών του καὶ ἡ ὑπερνίκηση τῶν ἀντιστάσεών του πετυχαίνει μονάχα ὅταν τοῦ ὑποδειχθεῖ νὰ ψάξει μέσα του κάτι ποὺ πραγματικὰ ὑπάρχει ἐκεῖ. Κάθε τι ποὺ ὑπέθεσε ὁ γιατρὸς κ' εἶναι λαθεμένο θὰ ἐξαφανιστεῖ κατὰ τὴν πορεία τῆς ψυχανάλυσης, γιατὶ πρέπει ν' ἀντικατασταθεῖ μὲ κάτι ἄλλο πιὸ σωστό. Ὁ σκοπός μας εἶναι, μὲ μιὰ πολὺ προσεχτικὴ τεχνικὴ νὰ προλάβουμε ὥστε νὰ μὴ γεννηθοῦν προσωρινὲς ἐπιτυχίες μὲ τὴν ὑποβολή. Ἂν ὅμως γεννηθοῦν δὲν προκαλεῖται μεγάλο κακό, γιατὶ δὲ μᾶς ἱκανοποιεῖ τὸ πρῶτο ἀποτέλεσμα. Δὲ θεωροῦμε ὅτι ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνάλυση, ἂν ὅλα τὰ σκοτεινὰ σημεῖα τῶν περιπτώσεων δὲν ἐξηγήθηκαν, τὰ κενὰ τῆς μνήμης δὲ συμπληρώθηκαν καὶ οἱ ἀρχικὲς εὐκαιρίες τῶν ἀποθήσεων δὲν ἀνακαλύφτηκαν. Ὅταν τὰ ἀποτελέσματα ἐμφανίζονται πρόωρα, τὰ θεωρεῖ κανεὶς σὰν ἐμπόδια μᾶλλον παρὰ σὰν προαγωγὲς τῆς ψυχαναλυτικῆς ἐργασίας καὶ τὰ καταστρέφει φέρνοντας στὴν ἐπιφάνεια συνεχῶς τὴ μεταβίβαση ἐπάνω στὴν ὁποία βασίζονται. Βασικὰ αὐτὸ τὸ τελευταῖο χαραχτηριστικὸ εἶναι κεῖνο ποὺ διακρίνει τὴν ἀναλυτικὴ θεραπεία ἀπὸ τὴν θεραπεία τῆς καθαρῆς ὑποβολῆς, καὶ ποὺ ἀπαλλάσσει τὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχανάλυσης ἀπὸ τὴν ὑποψία ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὑποβολῆς. Σὲ κάθε ἄλλη ὑποβλητικὴ θεραπεία ἡ μεταβίβαση διατηρεῖται μὲ προσοχὴ καὶ μένει ἀκέραιη. Στὴν ψυχανάλυση εἶναι ἡ ἴδια τὸ ἀντικείμενο τῆς θεραπείας καὶ ἀνατέμνεται συνεχῶς σὲ ὅλες τὶς διάφορες μορφές της. Στὴν κατάληξη τῆς ψυχανάλυσης, ἡ ἴδια ἡ μεταβίβαση πρέπει νὰ διαλυθεῖ. Ἂν ἐπέλθει τότε ἡ ἐπιτυχία καὶ διατηρηθεῖ δὲ βασίζεται στὴν ὑποβολή, ἀλλὰ στὴν ὑπερνίκηση τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιστάσεων ποὺ πραγματοποιεῖται μὲ τὴν βοήθεια τῆς ὑ-

ποβολῆς, στὴν ἐσωτερικὴ ἀλλαγὴ ποὺ πραγματοποιεῖται μέσα στὸν ἄρρωστο.

Αὐτὸ ποὺ ἴσως ἐμποδίζει τὴν ὑποβολὴ νὰ ἐπιφέρει μεμονωμένα ἀποτελέσματα κατὰ τὴ θεραπεία εἶναι ὁ συνεχὴς ἀγώνας ποὺ διεξάγεται ἐνάντια στὶς ἀντιστάσεις ποὺ ξέρουν πῶς νὰ μεταβάλλονται σὲ ἀρνητικὴ (ἐχθρικὴ) μεταβίβαση. Οὔτε θὰ παραλείψουμε νὰ τονίσουμε σὰν ἀπόδειξη ὅτι πάρα πολλὰ ἀπὸ τὰ λεπτομερειακὰ εὑρήματα τῆς ψυχανάλυσης, ποὺ ἀλλιῶς θὰ εἶταν ὕποπτα ὅτι παράγονται ἀπὸ τὴν ὑποβολή, ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ ἄλλες ἀδιάβλητες πηγές. Ἔχουμε ἀψευδεῖς μάρτυρες σ' αὐτὰ τὰ σημεῖα, δηλαδή, παράφρονες καὶ παρανοιακούς, ποὺ εἶναι φυσικὰ πάνω ἀπὸ κάθε ὑποψία πὼς ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν ὑποβολή. Ὅλα ὅσα αὐτοὶ οἱ ἀσθενεῖς διηγοῦνται ἀπὸ φαντασιώσεις καὶ μεταφράσεις συμβόλων, ποὺ διείσδυσαν στὴ συνειδητότητά τους, ἀντιστοιχοῦν πιστὰ στ' ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν μας στὸ ἀσυνείδητο τῶν νευρωτικῶν μεταβίβασης, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι τὴν ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια τῶν ἑρμηνειῶν ποὺ κάναμε καὶ ποὺ τόσο συχνὰ ἀμφισβητοῦνται. Δὲν πιστεύω νὰ κάνετε λάθος ἂν ἐμπιστευθεῖτε τοὺς ψυχαναλυτὲς πάνω σ' αὐτὰ τὰ θέματα.

Τώρα πρέπει νὰ συμπληρώσουμε τὴν περιγραφὴ ποὺ κάναμε τῆς διαδικασίας τῆς θεραπείας ἐκφράζοντάς τη μὲ ὅρους τῆς θεωρίας τοῦ λίμπιντο. Ὁ νευρωτικὸς εἶναι ἀνίκανος ν' ἀπολαύσει ἢ νὰ πραγματοποιήσει κάτι — τὸ πρῶτο γιατὶ τὸ λίμπιντό του δὲν εἶναι προσδεμένο σὲ κανένα πραγματικὸ ἀντικείμενο καὶ τὸ δεύτερο γιατὶ τόση ἐνεργητικότητα, ποὺ ἀλλιῶς θὰ εἶταν στὴ διάθεσή του, τὴ δαπανᾶ γιὰ νὰ διατηρήσει τὸ λίμπιντό του ὑπὸ κατάπνιξη καὶ νὰ ἀποκρούσει τὶς ἀπόπειρές του νὰ προβληθεῖ. Θὰ εἶταν καλὰ ἂν ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ τὸ λίμπιντό του ἔφτανε σὲ ἕνα τέλος καὶ ἂν τὸ ἐγώ του πάλι εἶχε τὸ λίμπιντο στὴ διάθεσή του. Τὸ καθῆκον τῆς θεραπείας, λοιπόν, συνίσταται στὸ καθῆκον ν' ἀποχωρίσει τὸ λίμπιντο ἀπὸ τοὺς προηγούμενους δεσμούς του, ποὺ εἶναι ἀπρόσιτοι στὸ ἐγὼ καὶ νὰ τὸ κάνει πάλι ἐξυπηρετικὸ τοῦ ἐγώ. Ποῦ εἶναι λοιπὸν τὸ λίμπιντο ἑνὸς νευρωτικοῦ; Βρίσκεται εὔκολα. Εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὰ συμπτώματα ποὺ τοῦ προσφέρουν τὴν ὑποκαταστατικὴ ἱκανοποίηση ποὺ εἶναι ὅ,τι μπορεῖ ν' ἀποχτήσει, ὅπως ἔχουν τὰ πράματα. Πρέπει νὰ κυριαρχήσουμε λοιπὸν στὰ συμπτώματα, νὰ τὰ διαλύσουμε — δηλαδὴ ὅ,τι ζητάει ὁ ἀσθενὴς ἀπὸ μᾶς. Γιὰ νὰ διαλύσουμε τὰ συμπτώματα εἶναι ἀνάγκη νὰ γυρίσουμε πίσω στὸ σημεῖο ἀπ' ὅπου ξεκίνησαν, νὰ ξανακοιτάξουμε τὴ σύγκρουση ἀπ' ὅπου ἀπορέουν καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν προωθητικῶν δυνάμεων ποὺ δὲν ὑπῆρχαν ἐκεῖνο τὸν καιρὸ νὰ τὴν κατευθύνουμε πρὸς μιὰ καινούργια λύση. Αὐτὴ ἡ ἀναθεώρηση τῆς διαδικασίας τῆς ἀπώθησης μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ μονάχα ἐν μέρει μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἰχνῶν ποὺ ἄφησαν στὴν ἀνάμνηση ἡ διεργασία ποὺ ὁδήγησε στὴν ἀπώ-

θηση. Τὸ ἀποφασιστικὸ μέρος τῆς ἐργασίας αὐτῆς γίνεται μὲ τὴ δημιουργία — στὴ σχέση μὲ τὸν γιατρὸ καὶ τὴ «μεταβίβαση» — νέων ἐκδόσεων αὐτῶν τῶν παλαιῶν συγκρούσεων, ὅπου ὁ ἀσθενὴς προσπαθεῖ νὰ συμπεριφερθεῖ ὅπως συμπεριφερόταν ἀρχικά, ἐνῶ ὁ γιατρὸς ἐπιστρατεύει ὅλες τὶς ὑπάρχουσες δυνάμεις τῆς ψυχῆς του γιὰ νὰ τὸν ὑποχρεώσει νὰ καταλήξει σὲ μιὰ ἄλλη ἀπόφαση. Ἡ μεταβίβαση εἶναι ἔτσι τὸ πεδίο τῆς μάχης ὅπου πρέπει νὰ συναντηθοῦν ὅλες οἱ ἀνταγωνιζόμενες δυνάμεις.

Ὅλο τὸ λίμπιντο καὶ ὅλη ἡ δύναμη τῆς ἀντίστασης ἐναντίον του συγκεντρώνονται μονάχα στὴ σχέση μὲ τὸν γιατρό. Ἔτσι γίνεται ἀναπόφευχτο, τὰ συμπτώματα νὰ στερηθοῦν τὸ λίμπιντό τους. Στὴ θέση τῆς ἀρχικῆς ἀσθένειας ἐμφανίζεται ἡ μεταβίβαση ποὺ ἀποχτήθηκε τεχνητά, ἡ διαταραχὴ τῆς μεταβίβασης. Στὴ θέση μιᾶς ποικιλίας μὴ πραγματικῶν ἀντικειμένων τοῦ λίμπιντό του, ἐμφανίζεται ἕνα ἀντικείμενο, ἐπίσης «φανταστικό», τὸ πρόσωπο τοῦ γιατροῦ. Αὐτὴ ἡ καινούργια πάλη ποὺ γεννιέται σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο ἔρχεται στὴν ἐπιφάνεια χάρη στὶς ὑποβολὲς τοῦ ψυχαναλυτῆ, στὰ ψηλότερα πνευματικὰ ἐπίπεδα, καὶ κατεργάζεται κεῖ σὰ μιὰ ὁμαλὴ νοητικὴ σύγκρουση. Μιᾶς καὶ ἀποφεύγεται ἔτσι μιὰ καινούργια ἀπώθηση ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ τὸ λίμπιντο καταργεῖται καὶ ἡ ἑνότητα ἀποκαθίσταται στὸ πνεῦμα τοῦ ἀσθενοῦς. Ὅταν τὸ λίμπιντο ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὸ προσωρινὸ ἀντικείμενό του τὸ πρόσωπο τοῦ γιατροῦ, δὲ μπορεῖ νὰ γυρίσει στὰ προηγούμενα ἀντικείμενά του, ἀλλὰ παραμένει τώρα στὴ διάθεση τοῦ ἐγώ. Οἱ δυνάμεις ποὺ μᾶς ἀντιτίθενται σ' αὐτὴ τὴν πάλη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θεραπευτικῆς ἀγωγῆς εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ ἡ ἀποστροφὴ τοῦ ἐγὼ ἐνάντια σὲ ὁρισμένες τάσεις τοῦ λίμπιντο, ποὺ ἐκφράσθηκε μὲ τάσεις ἀπώθησης καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἐπιμονὴ ἢ «προσκολλητικότητα» τοῦ λίμπιντο, ποὺ δὲν ἀποσπᾶται πρόθυμα ἀπὸ ἀντικείμενα μιᾶς καὶ τὰ ἔχει ἐπενδύσει.

Ἡ θεραπευτικὴ ἐργασία μοιράζεται ἔτσι σὲ δυὸ φάσεις. Στὴν πρώτη ὅλο τὸ λίμπιντο διώχνεται ἀπὸ τὰ συμπτώματα καὶ συγκεντρώνεται στὴ μεταβίβαση, στὴ δεύτερη μαίνεται ἡ μάχη γύρω ἀπὸ τὸ καινούργιο ἀντικείμενο καὶ τὸ λίμπιντο ἀπελευθερώνεται ἀπ' αὐτό. Ἡ ἀλλαγὴ ποὺ εἶναι ἀποφασιστικὴ γιὰ μιὰ πετυχημένη ἔκβαση αὐτῆς τῆς ἀνανεωμένης σύγκρουσης βρίσκεται στὸν ἀποκλεισμὸ τῆς ἀπώθησης ἔτσι ποὺ τὸ λίμπιντο νὰ μὴ μπορεῖ ν' ἀποσυρθεῖ πάλι ἀπὸ τὸ ἐγὼ καὶ νὰ καταφύγει στὸ ἀσυνείδητο. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνει λόγω τῶν μεταβολῶν ποὺ ὑφίσταται τὸ ἐγὼ ἀπὸ τὶς ὑποβολὲς τοῦ ψυχαναλυτή. Τὸ ἐγὼ πλαταίνει σὲ βάρος τοῦ ἀσυνείδητου μὲ τὴν ἑρμηνεία τοῦ ἀσυνείδητου ὑλικοῦ ποὺ τὸ φέρνει στὴ συνείδηση. Μὲ τὴν ἐκπαίδευση τὸ ἐγὼ συμφιλιώνεται μὲ τὸ λίμπιντο καὶ γίνεται προθυμότερο νὰ τοῦ παραχωρήσει κάποιαν ἱκανοποίηση. Καὶ ἡ φρίκη του γιὰ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ λίμπιντο μειώνεται μὲ τὴν καινούργια ἱκανότητα, ποὺ ἀποχτάει νὰ δαπανάει ἕνα

ὁρισμένο ποσοστὸ τοῦ λίμπιντο σὲ ἐξιδανίκευση. Ὅσο πιὸ περισσότερο ἡ ἐξέλιξη τῆς θεραπείας, πλησιάζει αὐτὴ τὴν ἰδανικὴ περιγραφὴ τόσο μεγαλύτερη θὰ εἶναι ἡ ἐπιτυχία τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπείας. Οἱ φραγμοί της βρίσκονται στὴν ἔλλειψη εὐκινησίας τοῦ λίμπιντο, ποὺ ἀντιστέκεται ὅταν θέλουμε νὰ τὸ ἀποσπάσουμε ἀπὸ τὰ ἀντικείμενά του, καὶ στὴν ἀκαμψία τοῦ ναρκισσισμοῦ τοῦ ἀσθενοῦς, ποὺ δὲν ἐπιτρέπει παρὰ ὥς ἕνα μονάχα σημεῖο ν' ἀναπτυχθεῖ ἡ μεταβίβαση. Ἴσως ἡ δυναμικὴ τῆς διαδικασίας τῆς ἀνάρρωσης θὰ γίνει ἀκόμα διαυγέστερη ἂν τὴν περιγράψουμε λέγοντας ὅτι μὲ τὸ νὰ ἑλκύσουμε ἕνα μέρος της σὲ μᾶς μὲ τὴ μεταβίβαση συγκεντρώνουμε ὅλο τὸ ποσοστὸ τοῦ λίμπιντο ποὺ ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἐγώ.

Πρέπει ἐδῶ νὰ ξεκαθαρίσουμε ὅτι ἡ κατανομὴ τοῦ λίμπιντο ποὺ προκύπτει κατὰ τὴ διάρκεια καὶ μέσω τῆς ἀνάλυσης δὲν ἀποκαλύπτει τὴν κατανομή του κατὰ τὴν προηγούμενη ἀσθένεια. Ἂν συμβεῖ μιὰ περίπτωση νὰ μπορεῖ νὰ θεραπευθεῖ μ' ἐπιτυχία μὲ τὴν ἀποκατάσταση καὶ ὕστερα τὴ λύση μιᾶς ἰσχυρῆς πατρικῆς μεταβίβασης στὸ πρόσωπο τοῦ γιατροῦ, αὐτὸ δὲ σημαίνει πὼς ὁ ἀσθενὴς ὑπέφερε προηγούμενα μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀπὸ ἕναν ἀσυνείδητο δεσμὸ τοῦ λίμπιντό του πρὸς τὸν πατέρα του. Ἡ πατρικὴ μεταβίβαση δὲν εἶναι παρὰ τὸ πεδίο τῆς μάχης ὅπου καταχτοῦμε καὶ αἰχμαλωτίζουμε τὸ λίμπιντο. Τὸ λίμπιντο τοῦ ἀσθενοῦς προσελκύθηκε ἐδῶ μακρὰ ἀπὸ ἄλλες «θέσεις». Τὸ πεδίο τῆς μάχης δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαῖα ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ ὀχυρὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ ἄμυνα τῆς πρωτεύουσας τοῦ ἐχθροῦ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ διεξαχθεῖ ἀκριβῶς ἔξω ἀπὸ τὶς πῦλες της. Μόνον ἀφοῦ καὶ πάλι λυθεῖ ἡ μεταβίβαση μπορεῖ κανεὶς ν' ἀνοικοδομήσει στὴ φαντασία του τὶς διαθέσεις τοῦ λίμπιντο ποὺ ἀντιπροσωπεύονταν ἀπὸ τὴν ἀσθένεια.

Κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς θεωρίας τοῦ λίμπιντο πρέπει νὰ ποῦμε μιὰ τελευταία λέξη γιὰ τὰ ὄνειρα. Τὰ ὄνειρα ἑνὸς νευρωτικοῦ, ὅπως καὶ τὰ «λάθη» του καὶ οἱ ἐλεύθεροι συνειρμοί του, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ βροῦμε τὴ σημασία τῶν συμπτωμάτων καὶ ν' ἀνακαλύψουμε τὶς διαθέσεις τοῦ λίμπιντο. Οἱ μορφὲς ποὺ παίρνει ἡ ἱκανοποίηση τῆς ἐπιθυμίας σ' αὐτά, μᾶς δείχνει τί εἶναι οἱ παρορμήσεις τῆς ἐπιθυμίας ποὺ ὑπέστησαν ἀπώθηση καὶ ποιά εἶναι τὰ ἀντικείμενα στὰ ὁποῖα τὸ λίμπιντο προσκολλήθηκε μετὰ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὸ ἐγώ. Ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων γι αὐτὸ παίζει ἕναν μεγάλο ρόλο στὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπεία, καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις εἶναι γιὰ μεγάλες περιόδους τὸ πιὸ σημαντικὸ ἐργαλεῖο ποὺ μεταχειριζόμαστε. Ἤδη γνωρίζουμε ὅτι ἡ κατάσταση τοῦ ὕπνου καθ' ἑαυτὴν συνεπάγεται μιὰ ὁρισμένη χαλάρωση τῶν ἀπωθήσεων. Μὲ αὐτὴ τὴ μείωση τῆς ἔντονης πίεσης, ἡ ἀπωθημένη ἐπιθυμία μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ καθαρότερα ἀπ' ὅσο τῆς ἐπιτρέπεται τὴν ἡμέρα μὲ τὰ συμπτώματα. Γι αὐτὸ καὶ ἡ μελέτη τῶν

ὀνείρων γίνεται ἡ πιὸ εὔκολη προσπέλαση γιὰ ν' ἀποχτήσουμε μιὰ γνώση τοῦ ἀπωθημένου ἀσυνειδήτου, ὅπου τὸ λίμπιντο ἔχει ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὸ ἐγώ.

Τὰ ὄνειρα τῶν νευρωτικῶν, ὡστόσο, δὲν ἔχουν καμιὰ οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὰ ὄνειρα τῶν κανονικῶν ἀνθρώπων. Πραγματικὰ ἴσως νὰ μὴν διακρίνονται καθόλου ἀπ' αὐτά. Θὰ εἶταν παράλογο νὰ ἐξηγήσει κανεὶς τὰ ὄνειρα τῶν νευρωτικῶν μὲ τρόπο ποὺ δὲ θὰ ἴσχυε καὶ γιὰ τὰ ὄνειρα τῶν ὑγιῶν ἀνθρώπων. Πρέπει γι αὐτὸ νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ νεύρωση καὶ τὴν ὑγεία ἐπικρατεῖ μονάχα τὴν ἡμέρα, καὶ δὲ διατηρεῖται κατὰ τὴν ὥρα τοῦ ὕπνου. Ἔτσι εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἐπεκτείνουμε καὶ στὰ ὑγιᾶ πρόσωπα ὁρισμένα συμπεράσματα στὰ ὁποῖα καταλήξαμε σὰν ἀποτέλεσμα τῶν συγγενιῶν ποὺ ἀνακαλύψαμε στὰ ὄνειρα καὶ τὰ συμπτώματα τῶν νευρωτικῶν. Πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι ὁ ὑγιὴς ἄνθρωπος κατέχει κι αὐτὸς τοὺς παράγοντες ἐκείνους τῆς νοητικῆς ζωῆς, ποὺ μόνοι μποροῦν νὰ προκαλέσουν τὸν σχηματισμὸ ἑνὸς ὀνείρου ἢ ἑνὸς συμπτώματος καὶ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ἀκόμα ὅτι καὶ οἱ ὑγιεῖς ἔχουν δημιουργήσει ἀπωθήσεις καὶ πρέπει νὰ δαπανοῦν ἕνα ὁρισμένο ποσοστὸ ἐνεργείας γιὰ νὰ τὶς διατηροῦν. Ὅτι καὶ ὁ ἀσυνείδητος νοῦς τους φιλοξενεῖ ἀπωθημένες παρορμήσεις ποὺ εἶναι φορτισμένες μὲ ἐνέργεια καὶ ὅτι ἕνα μέρος τοῦ λίμπιντο καὶ σ' αὐτοὺς ἀκόμα ἀποσύρεται ἀπὸ τὴ διάθεση τοῦ ἐγώ. Ὁ ὑγιὴς ἄνθρωπος εἶναι κατὰ συνέπειαν κι αὐτὸς νευρωτικός, ἀλλὰ τὸ μόνο σύμπτωμα ποὺ φαίνεται ἱκανὸς ν' ἀναπτύξει, εἶναι ἕνα ὄνειρο. Βέβαια ὅταν ὑποβάλετε καὶ τὴν ἐν ἐγρηγόρσει ζωή του στὴν κριτικὴ ἔρευνα, ἀνακαλύπτετε κάτι ποὺ ἀντιφάσκει σ' αὐτὸ τὸ εἰδικὸ συμπέρασμα. Γιατὶ ἡ φαινομενικὰ ὑγιὴς ζωή του εἶναι διαποτισμένη μὲ ἀναρίθμητους μηδαμινοὺς καὶ οὐσιαστικὰ ἀσήμαντους σχηματισμοὺς συμπτωμάτων.

Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν νευρικὴ ὑγεία καὶ τὴν νευρικὴ ἀρρώστια (νεύρωση) περιορίζεται, λοιπόν, σὲ μιὰ πρακτικὴ διάκριση καὶ καθορίζεται ἀπὸ τὸ πρακτικὸ ἀποτέλεσμα κατὰ πόσο τὸ ἐνδιαφερόμενο πρόσωπο παραμένει ἱκανὸ ν' ἀπολαμβάνει τὴ ζωὴ καὶ νὰ ἐνεργεῖ ἀποτελεσματικά. Ἡ διαφορὰ μπορεῖ ἴσως νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν ἀναλογία τῆς ἐνέργειας ποὺ ἔμεινε ἐλεύθερη σχετικὰ μὲ τὴν ἀναλογία ποὺ δεσμεύθηκε ἀπὸ τὴν ἀπώθηση, δηλαδή, εἶναι μιὰ ποσοτικὴ καὶ ὄχι ποιοτικὴ διαφορά. Δὲν ἔχω ἀνάγκη νὰ σᾶς θυμίσω ὅτι αὐτὴ ἡ ἄποψη παρέχει μιὰ θεωρητικὴ βάση γιὰ τὴν πεποίθησή μας ὅτι οἱ νευρώσεις εἶναι ἀσθένειες ποὺ θεραπεύονται παρ' ὅλο ποὺ βασίζονται σὲ μιὰ ὀργανικὴ προδιάθεση.

Αὐτά, λοιπόν, μποροῦμε νὰ διαπιστώσουμε ἀπὸ τὴν ταυτότητα τῶν ὀνείρων στοὺς ὑγιεῖς καὶ τοὺς νευρωτικούς. Γιὰ τὰ ἴδια τὰ ὄνειρα, ὡστόσο, πρέπει νὰ βγάλουμε καὶ μιὰ ἀκόμα διαπίστωση — δηλαδὴ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὰ ξεχωρίσουμε ἀπὸ τὸ σύνδεσμό

τους μὲ τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα. Ὅτι δὲν εἴμαστε ἐλεύθεροι νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ οὐσιαστική τους φύση ἐξαντλεῖται μὲ τὸ νὰ τὰ περιορίσουμε σ' ἕναν τύπο καὶ νὰ τὰ χαρακτηρίσουμε «μεταβίβαση σκέψεων σ' ἕναν ἀρχαϊκὸ τρόπον ἔκφρασης», κι ὅτι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἀποκαλύπτουν διαθέσεις τοῦ λίμπιντο καὶ ἀντικείμενα ἐπιθυμιῶν ποὺ βρίσκονται σὲ λειτουργία καὶ ἰσχύουν αὐτὴ τὴ στιγμή.

Φτάσαμε τώρα πολὺ κοντὰ στὸ τέλος. Ἴσως ν' ἀπογοητευτήκατε ποὺ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπικεφαλίδα τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπείας περιορίστηκα στὴ θεωρία καὶ δὲν σᾶς εἶπα τίποτε γιὰ τὶς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναλαμβάνεται ἡ θεραπεία ἢ τὰ ἀποτελέσματα ποὺ ἀποδίδει. Τὰ παραλείπω, ὡστόσο, καὶ τὰ δυό. Τὸ πρῶτο, γιατὶ πραγματικὰ δὲ σκοπεύω ποτὲ νὰ σᾶς δώσω μιὰ πρακτικὴ ἐκπαίδευση στὴν ἄσκηση τῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου καὶ τὸ δεύτερο, γιατὶ ἔχω πολλοὺς λόγους νὰ μὴν ἐπεκταθῶ σ' αὐτό. Στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἐτόνισα ἐμφατικὰ πὼς κάτω ἀπὸ εὐνοϊκὲς συνθῆκες πραγματοποιοῦμε θεραπεῖες ποὺ μὲ κανένα τρόπο δὲν εἶναι κατώτερες ἀπὸ τὶς πιὸ λαμπρὲς σὲ ἄλλους τομεῖς τῆς ἰατρικῆς. Μπορῶ ἴσως νὰ προσθέσω πὼς αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ πραγματοποιηθοῦν μὲ καμιὰ ἄλλη μέθοδο. Ἂν ἔλεγα ἀκόμα περισσότερα θὰ μὲ ὑποπτεύονταν πὼς θέλω νὰ πνίξω τὴν κριτικὴ τῶν ἀντιπάλων μας μὲ αὐτοδιαφήμιση. Οἱ ἰατρικοὶ «συνάδελφοι» διετύπωσαν, ἀκόμα καὶ σὲ δημόσια συνέδρια, ἐπανειλημμένα μιὰ ἀπειλὴ ἐνάντια στοὺς ψυχαναλυτές, πὼς δημοσιεύοντας μιὰ συλλογὴ τῶν ἀποτυχιῶν καὶ τῶν βλαβερῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ψυχανάλυσης, θὰ ἀνοίξουν τὰ μάτια τοῦ κοινοῦ ποὺ πέφτει θῦμα της γιὰ τὴν ἀναξιότητα αὐτῆς τῆς μεθόδου θεραπείας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μοχθηρὸ συκοφαντικὸ χαρακτῆρα ἑνὸς τέτιου μέτρου, ὡστόσο, μιὰ συλλογὴ αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲν θὰ ἀποτελοῦσε κὰν ἰσχυρὴ μαρτυρία στὴν ὁποία νὰ βασιστεῖ μιὰ σωστὴ ἐκτίμηση τῶν θεραπευτικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ψυχανάλυσης. Ἡ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία, ὅπως ξέρετε, εἶναι ἀκόμα νέα. Χρειάστηκε πολλὰ χρόνια γιὰ νὰ ἐπεξεργαστεῖ τὴν τεχνική, πράμα ποὺ μποροῦσε νὰ γίνει μόνο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐργασίας κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς αὐξανομένης ἐμπειρίας. Λόγῳ τῆς δυσκολίας νὰ ἐκπαιδευθεῖ κανεὶς σ' αὐτὴ τὴ μέθοδο ὁ ἀρχάριος πρέπει νὰ στηρίζεται στὰ δικά του μέσα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱκανότητάς του περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον εἰδικὸν καὶ τὰ ἀποτελέσματα στὰ πρῶτα του χρόνια δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἔνδειξη τοῦ συνόλου τῶν δυνατοτήτων τῆς ψυχαναλυτικῆς θεραπείας.

Πολλὲς ἀπόπειρες θεραπείας ποὺ ἔγιναν στὴν ἀρχὴ τῆς ψυχανάλυσης ἀπέτυχαν γιατὶ ἐπιχειρήθηκαν σὲ περιπτώσεις ποὺ

εἶταν ὁλότελα ἀκατάλληλες γι αὐτὴν καὶ ποὺ σήμερα θὰ ἔπρεπε νὰ τὶς ἀποκλείσουμε ἀκολουθόντας ὁρισμένες ἐνδείξεις. Αὐτὲς οἱ ἐνδείξεις, ὡστόσο δὲ μπορούσαν ν' ἀνακαλυφθοῦν παρὰ ὕστερα ἀπὸ μιὰ δοκιμή. Στὴν ἀρχὴ δὲν γνωρίζαμε ὅτι ἡ παράνοια καὶ ἡ πρώϊμη ἄνοια ὅταν εἶναι ἐντελῶς ἀναπτυγμένες δὲν ἐπιδέχονται ψυχανάλυση. Εἴμαστε ἀκόμα δικαιολογημένοι δοκιμάζοντας τὴ μέθοδο σὲ κάθε λογῆς ἀνωμαλία. Οἱ περισσότερες ὅμως ἀποτυχίες τῶν πρώτων αὐτῶν χρόνων, δὲν ὠφείλονται σὲ λάθος τοῦ γιατροῦ ἢ στὴν ἀκαταλληλότητα στὴν ἐκλογὴ τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ στὶς δυσμενεῖς ἐξωτερικὲς συνθῆκες. Μίλησα μονάχα γιὰ τὶς ἐσωτερικὲς ἀντιστάσεις, τὶς ἀντιστάσεις ἀπὸ μέρους τοῦ ἀσθενοῦς, ποὺ εἶναι ἀναπόφευχτες καὶ μποροῦν νὰ κατανικηθοῦν. Οἱ ἐξωτερικὲς ἀντιστάσεις ποὺ δημιουργοῦν οἱ περιστάσεις καὶ τὸ περιβάλλον τοῦ ἀσθενοῦς ἐναντίον τῆς ψυχανάλυσης ἔχουν μικρὸ θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ τὴ μεγίστη πρακτικὴ σημασία. Ἡ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ μιὰ χειρουργικὴ ἐπέμβαση καὶ ὅπως αὐτὴ γιὰ τὴν ἐπιτυχία της, πρέπει νὰ ἐκτελεσθεῖ κάτω ἀπὸ τὶς πιὸ εὐνοϊκὲς συνθῆκες. Γνωρίζετε τὶς προκαταρκτικὲς ἑτοιμασίες ποὺ εἶναι συνήθεια νὰ κάνει ἕνας χειροῦργος — ἕνα κατάλληλο δωμάτιο, καλὸ φῶς, ἔμπειρους βοηθούς, ἀποκλεισμὸ τῶν συγγενῶν κλπ. Τώρα ἀναρωτηθεῖτε πόσες χειρουργικὲς ἐπεμβάσεις θὰ εἶχαν ἐπιτυχία ἂν ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθοῦν παρουσία ὁλόκληρης τῆς οἰκογένειας τοῦ ἀσθενοῦς ποὺ θἄθελαν νὰ παρευρεθοῦν στὴν αἴθουσα ἐγχειρήσεων καὶ θὰ ξεφώνιζαν σὲ κάθε τομή.

Στὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπεία ἡ ἐπέμβαση τῶν συγγενῶν εἶναι ἕνας θετικὸς κίνδυνος καί, ἐπὶ πλέον, ἕνας κίνδυνος ποὺ δὲν ξέρουμε πῶς νὰ τὸν ἀντιμετωπίσουμε. Εἴμαστε ὁπλισμένοι ἐναντίον τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιστάσεων τοῦ ἀσθενοῦς, ποὺ τὶς ἀναγνωρίζουμε σὰν ἀπαραίτητες, πῶς μποροῦμε ὅμως νὰ προστατέψουμε τοὺς ἑαυτούς μας ἐνάντια σ' αὐτὲς τὶς ἐξωτερικὲς ἀντιστάσεις; Εἶναι ἀδύνατο νὰ παρακάμψουμε τοὺς συγγενεῖς μὲ ὁποιαδήποτε ἐξήγηση, οὔτε μπορεῖ κανεὶς νὰ τοὺς πείσει νὰ μείνουν μακριὰ ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν ὑπόθεση. Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τοὺς ἐμπιστευθεῖ τὰ μυστικὰ τοῦ ἀσθενοῦς γιατὶ τότε διατρέχουμε τὸν κίνδυνο νὰ χάσουμε τὴν ἐμπιστοσύνη του ποὺ — πολὺ σωστά, ἄλλωστε — ζητάει ὁ ἄνθρωπος στὸν ὁποῖο ἐμπιστεύεται, νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν ἐμπιστοσύνη αὐτή. Ὁποιοσδήποτε γνωρίζει τὸ παραμικρὸ γιὰ τὶς διενέξεις ποὺ συνήθως διαταράζουν μιὰ οἰκογενειακὴ ζωὴ δὲ θ' ἀπορήσει σὰν ψυχαναλυτὴς ἀνακαλύπτωντας ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ εἶναι πιὸ κοντὰ στὸν ἀσθενῆ συχνὰ δείχνουν λιγότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ θεραπεία του παρὰ γιὰ νὰ τὸν διατηρήσουν ὅπως εἶναι
Ὅταν, ὅπως συμβαίνει τόσο συχνὰ ἡ νεύρωση συνδέεται μὲ συγκρούσεις ἀνάμεσα σὲ διάφορα μέλη τῆς οἰκογένειας, τὸ ὑγιὲς πρόσωπο δὲν τὄχει γιὰ πολὺ νὰ βάλει τὰ δικά του συμφέροντα πρὶν ἀπὸ τὴν θεραπεία τοῦ ἀσθενοῦς. Στὸ κάτω - κάτω δὲν εἶναι

ἐκπληχτικὸ ποὺ ὁ σύζυγος δὲν εὐνοεῖ μιὰ θεραπεία ὅπου, ὅπως ὑποθέτει σωστά, θὰ ἀποκαλύψει ὅλες τὶς ἁμαρτίες του. Οὔτε ἀποροῦμε γι αὐτό.Δὲν μποροῦμε ὅμως τότε καὶ νὰ κατηγορήσουμε τὸν ἑαυτό μας ὅταν οἱ προσπάθειές μας παραμένουν ἄκαρπες καὶ διακόπτονται πρόωρα ἐξαιτίας τῆς ἀντίστασης τοῦ συζύγου ποὺ προστίθεται στὴν ἀντίσταση τῆς ἀσθενοῦς. Ἁπλῶς, εἴχαμε ἐπιχειρήσει κάτι ποὺ κάτω ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες συνθῆκες, εἶταν ἀδύνατο νὰ τὸ ἐκτελέσουμε.

Ἀντὶ νὰ σᾶς περιγράψω πολλὲς περιπτώσεις θὰ σᾶς πῶ μονάχα γιὰ μιά, στὴν ὁποία παιδεύτηκα ἐξαιτίας τῆς ἐπαγγελματικῆς μου εὐσυνειδησίας. Δέχτηκα μιὰ νεαρὴ κοπέλα — πρὶν πολλὰ χρόνια — γιὰ ψυχαναλυτικὴ θεραπεία. Γιὰ πολὺ καιρὸ προηγούμενα φοβόταν νὰ βγεῖ ἔξω, ἀλλὰ καὶ δὲ μποροῦσε νὰ μείνει μοναχὴ σπίτι. Ὕστερα ἀπὸ πολλοὺς δισταγμοὺς ἡ ἀσθενὴς ἐξομολογήθηκε πὼς οἱ σκέψεις της εἶχαν ἀπασχοληθεῖ πολὺ ἀπὸ ὁρισμένα δείγματα στοργῆς ποὺ εἶχε παρατηρήσει κατὰ τύχη ἀνάμεσα στὴ μητέρα της καὶ ἕναν πλούσιο φίλο τῆς οἰκογένειας. Χωρὶς καθόλου τὰκτ — ἢ ἀλλιώτικα πολὺ ἔξυπνα — ἔκανε τότε ἕναν ὑπαινιγμὸ στὴ μητέρα της γιὰ ὅ,τι εἶχε συζητηθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ψυχανάλυσης : ἄλλαξε συμπεριφορὰ ἀπέναντι στὴν μητέρα της ἐπιμένοντας πὼς κανεὶς ἄλλος ἐκτὸς ἀπ' αὐτὴν δὲν εἶταν σὲ θέση νὰ τὴν προστατέψει ἀπὸ τὸ φόβο τῆς μοναξιᾶς καὶ κρατώντας τὴν πόρτα ὅταν ἐπιχειροῦσε νὰ φύγει ἀπὸ τὸ σπίτι. Ἡ ἴδια ἡ μητέρα της εἶταν προηγούμενα πολὺ νευρική, εἶχε θεραπευτεῖ ὅμως πρὶν πολλὰ χρόνια μὲ μιὰ ἐπίσκεψη σὲ ἕνα ὑδροθεραπευτήριο — ἢ γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἀλλιῶς εἶχε γνωρίσει ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε δημιουργήσει τὴ σχέση ποὺ ἀποδείχθηκε ἱκανοποιητικὴ ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις. Ὑποψιάστηκε ἀπὸ τὶς γεμάτες πάθος παρακλήσεις τῆς κόρης της καὶ κατάλαβε ξαφνικὰ τί σήμαινε ὁ φόβος τοῦ κοριτσιοῦ. Εἶχε ἀρρωστήσει μὲ τὸ σκοπὸ νὰ φυλακίσει τὴ μητέρα της στὸ σπίτι κ' ἔτσι νὰ τῆς στερήσει τὴν ἐλευθερία ποὺ χρειαζόταν γιὰ νὰ συνεχίσει τὶς σχέσεις της μὲ τὸν ἐραστή της. Ἡ ἀπόφαση τῆς μητέρας πάρθηκε ἀμέσως. Ἔβαλε τέλος στὴ βλαβερὴ θεραπεία. Ἔστειλαν τὴν κοπέλα σὲ ἕνα θεραπευτήριο γιὰ νευροπαθεῖς καὶ ἐκεῖ γιὰ πολλὰ χρόνια τὴν ἔδειχναν σὰν ἕνα «ἄτυχο θῦμα τῆς ψυχανάλυσης». Στὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα μὲ κατεδίωκαν βλαβερὲς διαδόσεις γιὰ τὰ ἄτυχα ἀποτελέσματα τῆς θεραπείας. Ἐγὼ ὅμως σιωποῦσα γιατὶ θεωροῦσα τὸν ἑαυτό μου δεσμευμένο ἀπὸ τοὺς κανόνες τοῦ ἐπαγγελματικοῦ μυστικοῦ. Χρόνια ἀργότερα ἔμαθα ἀπὸ ἕναν συνάδελφο ποὺ εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὸ θεραπευτήριο καὶ εἶχε δεῖ ἐκεῖ τὸ κορίτσι μὲ τὴν ἀγοραφοβία ὅτι ὁ δεσμὸς ἀνάμεσα στὴ μητέρα καὶ τὸν πλούσιο ἄντρα εἶταν πασίγνωστος καὶ ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα βοηθιόταν ἀπὸ τὸν σύζυγο καὶ πατέρα. Σ' αὐτὸ τὸ «μυστικὸ» εἶχε θυσιαστεῖ ἡ θεραπεία τοῦ κοριτσιοῦ.

Στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, ὅταν ἡ εἰσροὴ τῶν ἀσθενῶν ἀπὸ πολλὲς χῶρες μὲ ἔκανεν ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν εὔνοια ἢ τὴ δυσμένεια τῆς γενέτειράς μου, εἶχα θέσει ὡς κανόνα νὰ μὴν ἀναλαμβάνω τὴ θεραπεία ἀτόμων ποὺ δὲν εἶταν α ὐ τ ε ξ ο ύ σ ι α, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς ἄλλους σὲ ὅλες τὶς οὐσιαστικὲς σχέσεις τους μὲ τὴ ζωή. Κάθε ψυχαναλυτὴς ὅμως δὲ μπορεῖ νὰ προβάλει αὐτοὺς τοὺς ὅρους. Ἴσως θὰ συμπεράνετε ἀπὸ τὶς προειδοποιήσεις μου γιὰ τοὺς συγγενεῖς ὅτι θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ βγάλει τὸν ἀσθενῆ ἀπὸ τὸ οἰκογενειακό του περιβάλλον γιὰ τὸ συμφέρον τῆς ψυχανάλυσης καὶ νὰ περιορίσει τὴν θεραπεία αὐτὴ σὲ κείνους ποὺ ζοῦν σὲ ἰδιωτικὰ θεραπευτήρια. Δὲ μπορῶ, ὡστόσο, νὰ ὑποστηρίξω αὐτὴ τὴν πρόταση. Εἶναι πολὺ πλεονεκτικὸ γιὰ τοὺς ἀσθενεῖς — ἐκείνους, τουλάχιστον ποὺ δὲ βρίσκονται σὲ μιὰ κατάσταση σοβαρῆς κατάπτωσης — νὰ παραμείνουν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θεραπείας στὸ περιβάλλον ἐκεῖνο ὅπου πρέπει νὰ ἀγωνιστοῦν μὲ τὶς ἀπαιτήσεις ποὺ προβάλλει σ' αὐτοὺς ἡ συνηθισμένη ζωή. Οἱ συγγενεῖς ὅμως δὲν θἄπρεπε ν' ἀντενεργοῦν σ' αὐτὸ τὸ πλεονέκτημα μὲ τὴν συμπεριφορά τους, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα δὲ θἄπρεπε νὰ προβάλλουν τὴν ἀντίθεσή τους στὶς ἐπαγγελματικὲς προσπάθειες τοῦ γιατροῦ. Πῶς ὅμως θὰ παρακινήσετε ἀνθρώπους ποὺ σᾶς εἶναι ἀπρόσιτοι νὰ πάρουν αὐτὴ τὴν στάση; Εἶναι φυσικὸ νὰ συμπεράνετε καὶ σεῖς πὼς ἡ κοινωνικὴ ἀτμόσφαιρα καὶ ὁ βαθμὸς καλλιέργειας τοῦ ἄμεσου περιβάλλοντος τοῦ ἀσθενοῦς ἔχουν μεγάλη ἐπίδραση στὶς προοπτικὲς τῆς θεραπείας.

Αὐτὴ εἶναι σκοτεινὴ προοπτικὴ γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς ψυχανάλυσης σὰν θεραπείας, ἀκόμα κι ἂν θὰ μπορούσαμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴν συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν ἀποτυχιῶν μας λαβαίνοντας ὑπόψη αὐτοὺς τοὺς διαταραχτικοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντες! Οἱ φίλοι τῆς ψυχανάλυσης μᾶς συμβούλεψαν ν' ἀντισταθμίσουμε μιὰ συλλογὴ ἀποτυχιῶν συντάσσοντας μιὰ στατιστικὴ ἀπαρίθμηση τῶν ἐπιτυχιῶν μας. Δὲ δέχτηκα οὔτε κι αὐτὴ τὴν πρόταση. Πρόβαλα τὸ ἐπιχείρημα ὅτι οἱ στατιστικὲς θὰ εἶταν δίχως ἀξία ἂν οἱ συγκρινόμενες μονάδες δὲν εἶταν ὅμοιες καὶ οἱ περιπτώσεις ποὺ εἶχαν ὑποβληθεῖ σὲ θεραπεία δὲν εἶταν ἴσης ἀξίας ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις. Ἀκόμα, ἡ χρονικὴ περίοδος ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ἐξεταστεῖ εἶταν πολὺ σύντομη γιὰ νὰ μπορέσει νὰ κρίνει κανεὶς γιὰ τὴ μονιμότητα τῆς θεραπείας καὶ γιὰ τὶς περισσότερες περιπτώσεις θὰ εἶταν ἀδύνατο νὰ δοθεῖ περιγραφή. Εἶταν πρόσωπα ποὺ εἶχαν κρατήσει τόσο τὴν ἀσθένεια, ὅσο καὶ τὴν θεραπεία τους, μυστικὴ καὶ ποὺ κατὰ συνέπεια καὶ ἡ ἀποθεραπεία τους ἔπρεπε νὰ κρατηθεῖ μυστική. Ὁ σοβαρότερος λόγος ἐναντίον της, ὡστόσο, βρισκόταν στὴν ἀναγνώριση τοῦ γεγονότος πὼς σὲ θέματα θεραπείας, ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι στὸν πιὸ μεγάλο βαθμὸ παράλογη, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν ὑπάρχει προοπτικὴ νὰ τὴν ἐπηρεάσει κανεὶς μὲ λογικὰ ἐπιχειρήματα. Ἕνας νεωτερι-

σμὸς στὴν θεραπευτικὴ εἴτε γίνεται δεκτὸς μὲ ἔξαλλο ἐνθουσιασμό, ὅπως λ. χ. ὅταν ὁ Κὼχ δημοσίεψε γιὰ πρώτη φορὰ τὰ ἀποτελέσματά του μὲ τὴν φυματίνη, εἴτε τὸν βλέπουν μὲ ἀβυσσαλέα καχυποψία, ὅπως συμβαίνει λ. χ. μὲ τὸν δαμαλισμὸ τοῦ Τζένερ ποὺ στὴν πραγματικότητα εἶναι εὐλογία σταλμένη ἀπὸ τὸν οὐρανό, ποὺ ἔχει ὅμως καὶ σήμερα ἀκόμα τοὺς ἄτεγκτους ἐχθρούς της. Ἐμφανίσθηκε μιὰ ἔκδηλη προκατάληψη ἐνάντια στὴν ψυχανάλυση. Ἂν εἶχε θεραπεύσει κανεὶς μιὰ πολὺ δύσκολη περίπτωση, θὰ ἄκουγε : «Αὐτὸ δὲν ἀποδεικνύει τίποτε, θὰ γινόταν καλὰ μονάχος του ἔπειτα ἀπὸ τόσον καιρό». Κι ὅταν ἕνας ἀσθενὴς ποὺ πέρασε ἤδη ἀπὸ τέσσερις κύκλους κατάπτωσης καὶ μανίας, ἦρθε σὲ μένα σὲ μιὰ διακοπὴ μετὰ τὴν μελαγχολία καὶ τρεῖς βδομάδες ἀργότερα ἄρχισε ν' ἀναπτύσσει μιὰ προσβολὴ μανίας, ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας, ἀκόμα κι ὅλες οἱ μεγάλες ἰατρικὲς αὐθεντίες, ποὺ προσκλήθηκαν ἐπείσθηκαν ἀμέσως ὅτι καινούργια προσβολὴ δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι παρὰ συνέπεια τῆς ἐπιχειρηθείσας ἀνάλυσης. Δὲ μπορεῖ νὰ κάνει κανεὶς τίποτε ἐνάντια στὴν προκατάληψη ὅπως μπορεῖτε νὰ τὸ δεῖτε καὶ τώρα ἀκόμα μιὰ φορὰ στὶς προκαταλήψεις ποὺ ἀνάπτυξε κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἐμπόλεμες ὁμάδες ἐθνῶν ἐνάντια στὴν ἄλλη. Τὸ πιὸ λογικὸ ποὺ ἔχει νὰ κάνει κανεὶς εἶναι νὰ περιμένει καὶ νὰ τὶς ἀφήσει νὰ σβήσουν μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Ἔρχεται ἡ μέρα ποὺ οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι ἀτενίζουν τὰ ἴδια πράματα κάτω ἀπὸ ὁλότελα διαφορετικὸ φῶς ἀπ' ὅ,τι τὰ ἔβλεπαν πρίν. Γιατὶ σκέπτονταν διαφορετικὰ πρὶν; Παραμένει μυστήριο.

Εἶναι δυνατὸ ἡ προκατάληψη ἐνάντια στὴν ψυχαναλυτικὴ θεραπεία νὰ ἔχει ἤδη ἀρχίσει νὰ χαλαρώνει. Ἡ συνεχὴς ἐπέκταση τῆς ψυχαναλυτικῆς διδασκαλίας καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν γιατρῶν ποὺ ἀσκοῦν ψυχαναλυτικὲς θεραπεῖες, φαίνονται νὰ δείχνουν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Σὰν νέος εἶχα ἐμπλακεῖ σὲ μιὰ ὅμοια θύελλα ἀγανάκτησης ποὺ γεννήθηκε στὸ ἰατρικὸ ἐπάγγελμα ἀπὸ τὴν θεραπεία μὲ ὑπνωτιστικὴ ὑποβολή, ποὺ σήμερα προβάλλεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ψυχανάλυση ἀπὸ τοὺς «λογικούς». Σὰν θεραπευτικὸ ἐργαλεῖο, ὡστόσο, ὁ ὑπνωτισμὸς δὲν ἐξεπλήρωσε τὶς ἐλπίδες ποὺ στηρίχτηκαν σ' αὐτόν. Ἐμεῖς οἱ ψυχαναλυτὲς μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι εἴμαστε οἱ νόμιμοι κληρονόμοι του καὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουμε πόσο ἐνθάρρυνση καὶ θεωρητικὴ διαφώτιση τοῦ χρωστᾶμε. Τὰ βλαβερὰ ἀποτελέσματα τῆς ψυχανάλυσης, ποὺ ἀναφέρθηκαν περιορίζονται οὐσιαστικὰ σὲ παροδικὲς ἐκδηλώσεις ἑνὸς παροξυσμοῦ τῆς σύγκρουσης, ποὺ μποροῦν νὰ συμβοῦν ὅταν χρησιμοποιεῖ κανεὶς τὴν ψυχανάλυση ἀδέξια ἢ ὅταν διακόπτεται ξαφνικά. Ἀκούσατε μιὰ περιγραφὴ τοῦ τί κάνουμε μὲ τοὺς ἀσθενεῖς μας καὶ μπορεῖτε νὰ σχηματίσετε τὴν δική σας κρίση ἂν οἱ προσπάθειές μας εἶναι πιθανὸ νὰ ὁδηγήσουν σὲ μόνιμη βλάβη. Ἡ κακὴ χρήση τῆς ἀνάλυσης εἶναι δυνατὴ μὲ διάφορους τρό-

πους. Ἡ μεταβίβαση ἰδιαίτερα, στὰ χέρια ἑνὸς ἀσυνείδητου γιατροῦ εἶναι ἕνα ἐπικίνδυνο ὄργανο. Καμμιὰ ὅμως ἰατρικὴ θεραπεία δὲν εἶναι ἀπόλυτα ἀσφαλὴς ἐναντίον τῆς κακῆς χρήσης. Ἂν ἕνα νιστέρι δὲν κόβει, εἶναι ἄχρηστο στὸ χειροῦργο.

Ἔφτασα τώρα στὸ τέλος. Εἶναι περισσότερο ἀπὸ τυπικὴ εὐγένεια ὅταν λέω πὼς καὶ γὼ ὁ ἴδιος νιώθω μεγάλο βάρος ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐλαττώματα τῶν κεφαλαίων ποὺ διαβάσατε. Λυποῦμαι περισσότερο ἀπ' ὅλα ποὺ τόσο συχνὰ ὑποσχέθηκα νὰ ἐπιστρέψω καὶ πάλι σ' ἄλλο σημεῖο σ' ἕνα θέμα ποὺ μόλις τὸ εἶχα θίξει, καὶ ποὺ ἡ εὐκαιρία, ποὺ θὰ μοῦ ἐπέτρεπε νὰ κρατήσω τὸν λόγο μου, δὲν παρουσιάστηκε. Ἀνέλαβα νὰ σᾶς δώσω μιὰ περιγραφὴ ἑνὸς πράγματος ποὺ εἶναι ἀκόμα ἀτελείωτο, ποὺ ἀκόμα ἀναπτύσσεται καὶ νὰ ποὺ τώρα, ἀκόμα κι αὐτὴ ἡ περίληψή μου, εἶταν ἀτελής. Σὲ πολλὰ σημεῖα ἑτοίμασα τὰ πάντα γιὰ νὰ βγάλω ἕνα συμπέρασμα ἀλλὰ τὸ παρέλειψα. Δὲν εἶταν δυνατὸ ὅμως νἄχω σκοπὸ νὰ σᾶς κάνω εἰδικοὺς στὴν ψυχανάλυση. Ἤθελα μόνο νὰ σᾶς διευκολύνω ν' ἀποχτήσετε κάποια κατανόησή της καὶ νὰ προκαλέσω τὸ ἐνδιαφέρον σας γι αὐτή.

ΤΕΛΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΝΕΙΡΑ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΝΕΥΡΩΣΕΩΝ

Χρωστᾶμε πολλὲς εὐχαριστίες στὸν ἐκλεκτὸ ἰατρὸ κ. Π. Κάμπα γιὰ τὴν εὐγενική του συνεισφορὰ στὸν ἔλεγχο τῶν ἰατρικῶν ὅρων τῆς «Εἰσαγωγῆς στὴν Ψυχανάλυση»

Σ. ΦΡΟΫΝΤ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΗΝ
ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ

ΣΙΓΚΜΟΥΝΤ ΦΡΟΫΝΤ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ